

ISSN: 1308-5298

TO
ID

TARİH
OKULU
DERGİSİ

JOURNAL OF
HISTORY
SCHOOL

JH
OS

Yıl/Year 12, Sayı/ Issue: XLIII, Aralık/ December 2019

www.johschool.com

Journal Of History School
Tarih Okulu Dergisi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School

International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Journal of History School dergisi yılda altı defa yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir. *Journal of History School* dergisinde yayınlanan tüm yazıların yayın hakları **Tarih Okulu Dergisi**'ne aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Kaynak gösterilmek koşuluyla alıntı yapılabilir.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Journal of History School, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergi olup Dergipark üyesidir. **ULAKBİM, Index Islamicus, Sobiad, Akademik Araştırmalar İndeksi, ASOS, Arastirmax, İSAM, TEİ** ve **Research Bible** tarafından taranmaktadır.

Journal of History School is an international, six-reviewed in a year journal. JOHS bear the sole legal responsibility for their published works in www.johschool.com.

Journal of History School has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of *Journal of History School*. It can be quoted as long as referred to the Johs.

The Editorial Board makes the final decision to publish articles. No article is returned to authors.

ISSN: 1308-5298 (Baskı) 2148-4260 (Elektronik)

Cilt / Volume: 12 – Sayı / Issue: XLIII – Aralık / December 2019

Journal Of History School
Tarih Okulu Dergisi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School

International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Editor: Prof. Dr. Ahmet KARA

Editör Yardımcısı: Arş. Grv. Tuğrul Gökmen ŞAHİN

E-mail: yenitarihokulu@gmail.com

Web: <http://www.johschool.com>

JOHSCHOOL

Cilt / Volume: 12 – Sayı / Issue: XLIII – Aralık / December 2019

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

Editor: Prof. Dr. Ahmet KARA

Editör Yardımcısı: Arş. Grv. Tuğrul Gökmen ŞAHİN

Alan Editörleri

Prof. Dr. Nesrin SİS	Filoloji	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Naci İSPİR	İletişim Felsefesi	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. M. Zafer DANIŞ	Sosyal Hizmetler	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN	Uygulamalı İletişim	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk ÖZTÜRK	Eğitim Bilimleri	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ESGİN	Genel Sosyoloji ve Metodoloji	İnönü Üniversitesi
Dr. Ertan ZEREYAK	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Kevser TAŞDÖNER	Arkeoloji	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal TUNÇ	Tarih	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Fuat ŞANCI	Sanat Tarihi	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Salim DURUKOĞLU	Türk Dili ve Edebiyatı	İnönü Üniversitesi
Dr. Metin KILIÇ	Sosyoloji	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Tuğrul KARA	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet AKKAYA	Türkçe Eğitimi	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Fatih DEĞİRMENÇİ	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	Atatürk Üniversitesi
Dr. Şahin SARUHAN	Müzik	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer ALANKA	Gazetecilik	Atatürk Üniversitesi
Dr. Abdulnasır SÜT	İlahiyat	Bingöl Üniversitesi
Dr. Ahmet OKTAN	Radyo Televizyon Sinema	Ondokuz Mayıs Üniversitesi

DANIŐMA KURULU

- Prof. Dr. Gabor AGOSTON, Georgetown Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. İsmail AKA, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dilek BARLAS, Koç Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Laurence BROCKLISS, Oxford Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Enver ÇAKAR, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Özer ERGENÇ, Bilkent Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ERSAN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Paul FREEDMAN, Yale Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jonathan M. HALL, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU, Princeton Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Cemal KAFADAR, Harvard Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Cüneyt KANAT, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Stephen MITCHELL, Exeter Üniversitesi, İngiltere
Prof. Dr. Alun MUNSLOW, Chichester Üniversitesi, İngiltere
Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Doğan ÖZLEM, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Antonella ROMANO, Avrupa Üniversitesi Enstitüsü
Prof. Dr. Richard Candida SMITH, Berkeley Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Önhan TUNCA, Liège Üniversitesi, Belçika
Prof. Dr. Dmitriy D. VASILYEV, Rusya Bilimler Akademisi, Rusya
Prof. Dr. Levent YILMAZ, Bilgi Üniversitesi, Türkiye
Dr. Hakan ERDEM, Sabancı Üniversitesi, Türkiye

YAYIN KURULU

- Prof. Dr. Seçil Karal AKGÜN, ODTÜ, Türkiye
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Recep BOZTEMUR, ODTÜ, Türkiye
Prof. Dr. Şerife CENGİZ, İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa DAŞ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fevzi DEMİR, Mersin Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Turan GÖKÇE, Katip Çelebi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cihat GÖKTEPE, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Müzeyyen GÜLER, Mimar Sinan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dimitris KYRTATAS, Thesselia Üniversitesi, Yunanistan
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. John E. WOODS, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yuriy AVERYANOV, Rusya Bilimler Akademisi, Rusya
Doç. Dr. Teyfur ERDOĞDU, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Abdülhamit KIRMIZI, İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yenal ÜNAL, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yonca KÖKSAL, Koç Üniversitesi, Türkiye

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Abdullah İLGAZİ

Makale Türü: Araştırma Makalesi

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA AZERBAIJAN VE DAĞISTAN HAREKÂTI'NIN
STRATEJİK ÖNEMİ

*Strategic Importance of The Military Operation in Azerbaijan and Dagestan During
The 1st World War*

1245-1257

Ahmet ALTUNGÖK

Makale Türü: Araştırma Makalesi

SÂSÂNİLER DÖNEMİ İRAN SARAYINDA BİR GÖKTÜRK GELİNİ: FAKİM
A Gokturk Bride at the Palace of Persia During the Sasanids: Fakim

1258-1280

Alpaslan ÖZTÜRKÇİ

Makale Türü: Araştırma Makalesi

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE
HAKKÂRİ NASTURİLERİ ÜZERİNDE OSMANLI RUS REKABETİ

*Ottoman-Russian Rivalry on Hakkari Nestorians before the 1st World War According to
Ottoman Archives Documents*

1281-1297

Arzu BOY

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ANI ŞEHRİ'NİN DOĞUŞ VE KARSELİ DERGİLERİNE YANSIYAN YÜZÜ
Face of Ani City Reflected on Dogus and Karseli Journal

1298-1323

Ercan GÖRDEGİR

Makale Türü: Araştırma Makalesi

İLHANLI HÜKÜMDARLARININ LEVİRATUS GELENEĞİNE UYGUN
EVLİLİKLERİ

The Marriage of Ilhanli Governors That Suitable for Leviratus Tradition

1324-1340

Fehminaz ÇABUK

Makale Türü: Araştırma Makalesi

OSMANLI-İRAN HUDUDUNDA ERMENİLER: İRAN ERMENİLERİ'NİN
HAKKÂRİ BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ

*Armenians in The Ottoman-Iran Borders: Activities of Iran's Armenians in The Hakkâri
Region*

1341-1364

Gülşen İSTEK

Makale Türü: Araştırma Makalesi

HAÇLI KRONİKLERİ VE BATI KAYNAKLARINA GÖRE KUTSAL MIZRAK
EFSANESİ

Legend of the Holy Spear According to the Crusaders Chronicles and Western Sources

1365-1383

Mustafa AYLAR

Makale Türü: Araştırma Makalesi

İSLAM COĞRAFYACILARINA GÖRE ORTA ÇAĞ'DA ÂMİD (DİYARBAKIR)

Amid (Diyarbakir) in The Middle Age According to Islamic Geographers

1384-1412

Osman KARACAN

Makale Türü: Araştırma Makalesi

OSMANLI DEVLETİ'NİN İRAN MEŞRUTİYETİ ÜZERİNDEKİ TESİRİ
HAKKINDA BİR MÜTALAA

*A Study about the influence of the Ottoman Empire on the Iranian Constitutional
Monarchy*

1413-1447

Uğur DEMLİKOĞLU

Makale Türü: Araştırma Makalesi

OSMANLI ORDULARININ GENCE'Yİ FETHİ, ASKERİ VE LOJİSTİK DURUMU
(1723-1735)

*The Conquest of Ganja by the Ottoman Armies, and its Military and Logistic Situation
(1723-1735)*

1448-1479

Glden GÜRSOY & Ayhan CİNİCİ

Makale Tr: Araştırma Makalesi

BİLİM ŞENLİĞİ ETKİNLİĞİNİN FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ
STEM FARKINDALIĞINA ETKİSİ

*The Effect of Science Festival Activity on STEM Awareness of Science Pre-Service
Teachers*

1480-1502

Nadire Emel AKHAN & Burcu KAYMAK

Makale Tr: Araştırma Makalesi

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ FAKÜLTELERİNDEKİ
ÖĞRENME ORTAMLARINA YÖNELİK GÖRŐLERİ

*Opinions of Pre-Service Social Studies Teachers Regarding Learning Environments in
Their Faculties*

1503-1534

Rabia Hürrem ÖZDURAK SINGİN & Ömer KILIÇ & Serkan DZ

Makale Tr: Araştırma Makalesi

FİZİKSEL AKTİVİTE DESTEKLİ OYUNLAŞTIRMANIN YABANCI DİL KELİME
ÖĞRENİMİNE ETKİSİ

The Effect of Physical Activity Aided Gamification on English Vocabulary Learning

1535-1545

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ & Sibel ASLAN

Makale Tr: Araştırma Makalesi

İNGİLİZCE ÖĞRETMENLERİNİN MESLEKİ ÖZ YETERLİK ALGILARI

English Language Teachers' Professional Sense of Self-Efficacy

1546-1583

Yahya ADANIR & Ezlam SUSAM

Makale Tr: Araştırma Makalesi

YKSEKRETİM ÖĞRENCİLERİNİN ERASMUS+ PROGRAMI HAKKINDAKİ
GRŐLERİ (MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)

*The Opinions of the Higher Education Students about the Erasmus+ Program (Mus
Alparslan University Sample)*

1584-1612

Duygu POLAT & Mürsel BİÇER & Burak GÜRER

Makale Türü: Araştırma Makalesi

SPOR BİLİMLERİ ALANINDA ÖZEL YETENEK SINAVINA GİREN
ADAYLARIN ÇOKLU ZEKÂ ALANLARININ İNCELENMESİ

*Examination of Multiple Intelligence Fields of Candidates Entering Special Skill Exam
in Sports Science Field*

1613-1628

Harun KARASAKIZ & Nevzat DİNÇER

Makale Türü: Araştırma Makalesi

LERİN DÜZENLEMİŞ OLDUKLARI REKREASYON ALANLARININ FİZİKSEL
AKTİVİTEYE UYGUNLUĞU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (KAHRAMANMARAŞ
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE ÖRNEĞİ)

*Physical Activity of Recreation Areas Organized by Municipalities a Research on
Eligibility (Kahramanmaraş Metropolitan Municipality Sample)*

1629-1650

Yahya DOĞAR & Mehmet YAĞMUR

Makale Türü: Araştırma Makalesi

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR DERSİNİN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE
SPORTMENLİK DAVRANIŞI ETKİSİNİN İNCELENMESİ (KAHRAMANMARAŞ
İLİ ÖRNEĞİ)

*Analysis of the Effects of Physical Education and Sport Courses on the Development of
Sportsmanship Attitude of Secondary School Students (Kahramanmaraş City Case)*

11651-1665

Bilge ABUKAN & Filiz YILDIRIM

Makale Türü: Araştırma Makalesi

KIRSAL ALANDA TOPLUM KALKINMASI İÇİN SOSYAL HİZMETTE
KÜLTÜREL YETKİNLİĞİN ÖNEMİ

*The Importance of Cultural Competence in Social Work for Community Development in
Rural Area*

1666-1681

Murat Gökhan DALYAN & Özge Özgür BAYIR

Makale Türü: Araştırma Makalesi

12. YÜZYILDA TÜRK-İSLAM TOPLUMUNDA SOSYAL REFAH VE SOSYAL HİZMETLERİN TARİHSEL KÖKLERİ HAYIRSEVERLİK UYGULAMALARI BAKIMINDAN ERBİL HÂKİMİ MUZAFEREDDİN GÖKBÖRÜ ÖRNEĞİ

The Historical Roots of Social Welfare and Social Work in the 12st Century's Turkish-Islamic Society: The Case of Muzafereddin Gökbörü with Regard to Philanthropic Practices

1682-1695

Ercüment OKUTMUŞ

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ENDÜSTRİ 4.0 ALT BİLŞENLERİ KAPSAMINDA MALİYET MUHASEBESİNİN GELECEĞİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR İNCELEME

A Theoretical Investigation on the Future of Cost Accounting in the Concept of Industry 4.0's Sub-Contents

1696-1717

Nazlı NALCI ARIBAŞ & Esra CANPOLAT GÖKÇE & Mübeyna DOĞAN

Makale Türü: Araştırma Makalesi

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ÖĞRENCİLERİNİN KENDİ BÖLÜM MEZUNLARINA YÖNELİK ALGILARI

Perceptions of Political Science And Public Administration Students For Their Own Graduates

1718-1743

Nihat AKBIYIK & Yavuz ÖZEK

Makale Türü: Araştırma Makalesi

SEÇİLİ GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE POLİTİK İSTİKRARIN MAKROEKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ

Macroeconomic Determinants of Political Stability in Selected Transition Economies

1744-1767

Hüsamettin KARATAŞ

Makale Türü: Araştırma Makalesi

TANTRİK VE EZOTERİK DİNİ GELENEKLERDE MANDALA

Mandala in Tantric and Esoteric Religious Traditions

1768-1786

Yasemin AŞCI**Makale Türü:** Araştırma Makalesi

THE ROLE OF WOMAN IN NATHANIEL HAWTHORNE’S NOVEL THE SCARLET LETTER AND WILLIAM FAULKNER’S NOVEL AS I LAY DYING

*Nathaniel Hawthorne’un Romanı the Scarlet Letter ve William Faulkner’in Romanı as I Lay Dying’de Kadının Rolü***1787-1809****Resul BAĞI****Makale Türü:** Araştırma Makalesi

TARİHSEL PERSPEKTİF AÇISINDAN HÂZÂ MECMÛA-İ SÂZ Ü SÖZ’DE “ÂŞIKLIK GELENEĞİ” VE “KÜLTÜREL ARACI” OLARAK ALİ UFKİ

*Ali Ufki as “Minstrelsy Tradition” and “Cultural Transmitter” in Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz in Terms of Historical Perspective***1810-1835****Mesut GÜN & Gizem ALPTEKİN****Makale Türü:** Araştırma Makalesi

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ YEDİ İKLİM TÜRKÇE SETİNİN (TEMEL SEVİYE: A1) DİNLEMEETKİNLİKLERİNİN ÇERÇEVE PROGRAMI ÖLÇEĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

*Evaluation of Listening Activities of Yedi İklim Turkish Set of Yunus Emre Institute (Basic Level: A1) on the Framework Program Scadule***1836-1851****Erol ÖZTÜRK****Makale Türü:** Araştırma Makalesi

GEREDE AĞZINDA ÜNLÜ YUVARLAKLAŞMALARINI ÜZERİNE

*About Vowel Roundings of Gerede Dialect***11852-1861****Özgür KIYÇAK****Makale Türü:** Araştırma Makalesi

CÂBÎ-ZÂDE HALİL FÂ’İZ’İN TÜRKÇE ŞİİRLERİ

*The Turkish Poetry of Câbî-zâde Halil Fâ’iz***1862-1908**

Salim DURUKOĞLU

Makale Türü: Araştırma Makalesi

YENİ BİR ROMAN TEKNİĞİ “İLERİYE GİDİŞ TEKNİĞİ” VE VAROLUŞ
GEREKÇELERİ

A New Novel Technique “Forward Technique” and Its Existence Reasons

1909-1918

Serdar BULUT

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GİRESUN İLİ DERELİ, EYNESİL VE GÖRELE İLÇELERİ AĞIZLARINDAN
DERLEME SÖZLÜĞÜ’NE KATKILAR

*Supplements of Giresun Province Dereli, Eynesil and Gorele Districts Dialect to the
Dictionary Of Word Collection (Derleme Sozlugu)*

1919-1942

Tülay ÇULHA

Makale Türü: Araştırma Makalesi

15. YY’A AİT BİLİNMEYEN BİR YAZMA: SEYFÜ’L-MÜLÛK İLE BEDİ’Ü’L-
CEMÂL

A Manuscript belongs to 15th Cenntury: Seyfü’l-Mülûk and Bedi’ü’l- Cemâl

1943-1955

Türker Barış BULDUK

Makale Türü: Araştırma Makalesi

BEHCETÜ’L-HADÂİK VE KISSA-YI YUSUF’TAKİ KİP EKLERİ ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

*A Comparative Analysis About Modal Suffixes Within Behcetü’l-Hadâik And Kısşa-yı
Yusuf*

1956-1977

Yavuz UYSAL

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GAZİPAŞA FOLKLORUNDA MANİLER

Manis in the Folklore of Gazipaşa

1978-1996

Editörden...

Değerli bilim insanları: Tarih Okulu Dergisi yeni sayısı ile bilim dünyasının karşısına çıkmanın mutluluğunu yaşamaktadır. Tarih Okulu Dergisi'nin Aralık 2019 tarihli XLIII. sayısını yayınlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda çeşitli alanlardan 34 Araştırma makalesi bulunmaktadır.

Dergicilikte, özellikle günümüz şartlarında bunun anlamı, gösterilen çabanın karşılığını bulması demektir. Bugüne kadar çıkardığımız sayılar hakkındaki genel izlenim ve değerlendirmeler, Tarih Okulu Dergisi'nin nicel ve nitel olarak farklı ve özgün bir çıkış olduğu yönündedir. Bu niteliğin altında yatan en önemli husus, Tarih Okulu Dergisi'nin hareketi etrafında "hayata bütüncül bakan" bir felsefenin yatmasıdır. Nitekim tarih ve eğitim bilimleri alanlarındaki seçkin metinlerin bir araya gelmesi bu "bütüncül" bakışın sonucudur.

Bugün XLIII. sayısı çıkan Tarih Okulu Dergisi'nin, gelecek sayılarla kendi içinde daha derin, daha bilimsel ve daha benimsenir olmak için mesafe kat ederken, aynı zamanda, başta yazarları olmak üzere, dergiye katkıda bulunan tüm ilgili çevresiyle birlikte "bilgi, bilim ve sanat" üreten bir ekolün odağı olacağı umundayız. Vizyonumuz bazı temel kabulleri dikte ettiren ve bu doğrultuda okurlarını etkilemeye çalışan bir tutumun aksine, her bireyin kendi özgürlüğünden hareketle ortaya koyduğu düşünce ve bilgilerin kaynağından beslenecek bir geleceğin inşası yönünde ilerleme imkânının ortaya konulmasıdır.

Derginin editörü olarak bilim dünyasına az da olsa katkı sunmaya çalışmanın heyecanı içerisinde olmakla beraber, bir bayrak yarışı gibi dergiyi daha da ileriye götürmek için Tarih Okulu Dergisinin tüm ekip arkadaşlarıma desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Beraber çıktığımız bu yolda Dergimizin XLIII. sayısına destek vererek onurlandıran yazarlarımıza, değerlendirme aşamasında kıymetli vakitlerini ayıran hakemlerimize ayrıca müteşekkirim. Yeni sayımızın bilim dünyasına katkı sağlaması ve diğer Tarih Okulu Dergisi sayılarında buluşmak dileklerimizle...

Editör Prof. Dr. Ahmet KARA

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh39515>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 28.10.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 28.10.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

İlgazi. A (2019). I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi. Journal of History School, 43,1245-1257.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA AZERBAJYCAN VE DAĞIŞTAN HAREKÂTI'NIN STRATEJİK ÖNEMİ¹

Abdullah İLGAZİ²

Öz

Bolşevik ayaklanmalarla sarsılan Çarlık Rusya, Boğazlardan yardım alamayınca askeri açıdan zor durumda kaldı. Bölgede ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanan Ermeniler Ruslardan kalan silahlarla büyük bir tehlike oluşturmaya başladı. Ermenilerin kısa bir süre içinde Azerbaycan'da katliamlara girişmesi üzerine, bölge halkı Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Bu yardım talebi Enver Paşa'nın bölgeye bir askeri harekât kararı almasında etkili oldu. Enver Paşa'nın emriyle kurulan Kafkas İslam Ordusu'nun bölgeye yönelik başlattığı harekâtın iki hedefi vardı. Birincisi, Bakü petroleri üzerindeki İngiliz tehdidine son vermek ve gerçek sahipleri olan Azerbaycan halkına teslim etmektir. İkincisi ise, Kazak ve Bolşevik zulmü altında yaşayan Dağıstan'ı özgürlüğüne kavuşturmaktır. Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı sonucunda Azerbaycan ve Dağıstan kurtarılarak bağımsızlıklarına kavuşturuldu. Savaşın Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanması üzerine elde edilmiş olan bu kazanımlardan imzalanan mütareke gereği vazgeçildi.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Ermeniler, Azerbaycan, Dağıstan, Osmanlı Devleti

¹ Bu makale, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi tarafından 19-21 Haziran 2014 yılında Bakü'de düzenlenen 'I. Dünya Savaşı ve Azerbaycan' gündemli toplantıda yapılan sözlü sunumun yeniden gözden geçirilmesiyle hazırlanmıştır.

² DPÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ailgazi65@hotmail.com; [ORCID orcid.org/0000-0002-4830-3014](https://orcid.org/0000-0002-4830-3014)

Strategic Importance of The Military Operation in Azerbaijan and Dagestan During The Ist World War

Abstract

Shaken by Bolshevik uprisings, Czarist Russia was stuck up in a difficult situation as the Straits were not providing any help. Armed with Russian weapons, the Armenians was posing a great danger in the region by taking advantage of the authority gap. Shortly after the Armenian military launched massacres in Azerbaijan, the local community asked Ottoman Empire for help. Furthermore, Enver Pasha sent troops to the region and started a military operation. The Caucasian Islamist Army led by Enver Pasha had two major objectives for this operation. First objective was to eliminate English threat on Baku's oil resources and return to the rightful owner, the Azerbaijani people. Second objective was to liberate Dagestan oppressed by Kazakh and Bolshevik domination. The military operation in Azerbaijan and Dagestan was succeeded and the regions were emancipated. Despite the combat was concluded in favor of the Ottomans, acquisitions from the war were renounced because of the signed truce.

Keywords: Russia, Armenians, Azerbaijan, Dagestan, Ottoman Empire

GİRİŞ

1871 yılında Almanya'nın Fransa'yı yenerek Avrupa'da büyük bir devlet kurmaya çalışması dengeleri değiştirdi. Alman Başbakanı Bismarck, bu büyümenin devam etmesini bir taraftan sağlanacak bir barış ortamına bağlarken diğer taraftan da Fransa'nın yalnız bırakılmasını öngörüyordu. Bu politikasının bir gereği olarak 1882'de Avusturya ile bir savunma antlaşması imzaladı. 1887'de İtalya ve Avusturya ile üçlü antlaşmalar imzalayarak usta bir politikacı olduğunu tescil ettirdi. Diğer taraftan da Fransa'nın Rusya'ya yaklaşmasını önlemeye çalışıyordu. Hatta Rusya ile 1887 de imzaladığı ikili bir antlaşmayla da bu yaklaşmayı önleme çabalarını sürdürdü.

Bismarck'ın bu başarılı politikaları ülke içinde rahatsızlıklara ve kıskançlıklara neden oldu. Bismarck'ın güçlenmesinden rahatsız olan İmparator II. Wilhelm, onu istifaya zorladı. Yerine Caprivi başbakan oldu. Yeni başbakan Rusya ile yapılan antlaşmayı yenilemedi. Bunun sonucunda Rusya ile Fransa arasında beklenen yakınlaşma gerçekleşti. Diğer taraftan Almanya'nın bir takım askeri faaliyetlerini kendi sömürge yolları için tehlike olarak gören İngiltere de bu yaklaşmaya ilgi duymaya başladı. Dolayısıyla üç devletin bir araya gelmesi İtilaf Devletleri olarak anılan cepheyi oluşturdu.

Bu gelişmelerin yanı sıra, Almanya, Avusturya ve Macaristan ile İtalya oluşan itilaf cephesine karşı bir araya gelerek İttifak Devletleri cephesini kurdu. Her iki cephede yer alan devletler, bir taraftan güvenliklerini korumak diğer

I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi

taraftan da beklentilerine sahip olmak niyetinde bulunuyorlardı. 1914 yılına gelindiğinde ise bu devletlerin tamamı savaşa hazırды. Uzun süren silahlanma yarışı sonucunda gelişmiş silahlar da elde etmeyi başarabilen bu ülkeler, büyük bir gerginlik içinde beklemekteydiler.

1. Savaşın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Dâhil Olması

Adeta savaşı başlatmak için bir kıvılcım bekleyen bu devletler, 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya Veliahdı Franz Ferdinand ve eşine Saraybosna'da bir Sırp tarafından suikast düzenlenmesi ile bu fırsatı yakalamış oldular³. Dünya haritasını büyük ölçüde değiştirecek olan I. Dünya Savaşı, 28 Temmuz'da Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilanı resmen başlamış oldu. Akabinde Almanya, Fransa ve Rusya'nın katılımıyla savaş, bütün yıkıcı etkisiyle büyük bir alana yayıldı⁴.

19. Yüzyılda zayıflamış gücüne rağmen geniş bir coğrafyanın yönetimini elinde tutan Osmanlı Devleti'nin savaş karşısında nasıl bir tutum takınacağı merak konusuydu. Almanya'nın Osmanlı coğrafyasında artan etkinliği nedeniyle, olası bir savaşta iki ülkenin birlikte hareket etmeleri bekleniyordu. Ancak bu beklentinin aksine Osmanlı Devleti ile Almanya'nın aynı blokta yer alması kolay olmadı. Bu birliktelik, İtilaf bloğunu oluşturan devletler tarafından ittifaka kabul edilmemesi üzerine zoraki gerçekleşti. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde İngiltere, Fransa ve Rusya ile gerçekleştirmeye çalıştığı ittifak girişimleri birer birer reddedildi. Bunun en belirgin nedeni de savaşın neticesinde paylaşılması planlanan coğrafyanın büyük bir kısmının Osmanlı toprakları olmasıydı. Diğer taraftan Almanlar, imzalanan 1 Ağustos 1914 tarihli ittifak antlaşmasını bir an önce hayata geçirmeye çalıştı. Bu siyasi gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesini mecburi hale getirdi⁵.

Yavuz ve Midilli isimlerine çevrilen Alman zırhlılarının Ekim ayının son günlerinde Rus limanlarını bombardıman etmesi ve dönüşte bazı Rus gemilerini batırarak, askerleri esir alması üzerine başlayan gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni

³ Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, ATAM Yay., Ankara 2002, s.11.

⁴ *Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi*, Ed. Abdullah İlgazi, Matsis Yay., İstanbul 2013, Dördüncü Baskı, s. 50-51.

⁵ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişi hakkında arşiv dokümanları üzerinden yapılan bazı çalışmalar Enver Paşa ve ekibinin savaş dışı kalmak için son ana kadar gayret sarf ettiklerini göstermektedir: Vahdet Keleşyılmaz, "Belgelerle Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Giriş Süreci", *Erdem*, C. 11, S. 31, Mayıs 1999, ss. 139-153.

kısa zaman içerisinde birden çok cephede ve aynı anda savaş durumuna soktu⁶. Uzun zamandır Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruyup korumayacağı konusunda bekleyişini sürdüren İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Rus limanlarını bombardıman etmesini bir savaş ilanı kabul etti ve Osmanlı limanlarına saldırmaya başladı. Bu son gelişmeler, Osmanlı Devleti için uzun ve yıkıcı sürecin başlaması anlamına geliyordu⁷.

Savaşın başlamasıyla birlikte, uzun zamandır Osmanlı topraklarına yönelik planlarını hayata geçirmek için fırsat kollayan İngiltere ve Rusya için uygun bir ortam oluştu. Savaş artık kaçınılmazdı. İngiltere daha savaş arifesinde Boğazları abluka altına almıştı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi durumunda ise Boğazların bir saldırıya uğraması kaçınılmazdı. Osmanlı Devleti savaşa girdikten kısa bir süre sonra Çanakkale Boğazına yönelik askeri harekât başlatıldı. İngilizlerle mücadele noktası yalnızca Boğazlar olmayacaktı. Mücadele, İngiliz hâkimiyeti açısından çok önemli bir nokta olan Hindistan ve diğer sömürgelere giden yollarında devam edecekti. Bu mücadelenin bir parçası olarak Sina Cephesi üzerinden Mısır'daki İngiliz varlığı tehdit edilmek istendi. Bu planın gerçekleştirilmesi için Cemal Paşa IV. Ordu Kumandanı olarak bölgede görevlendirildi⁸.

Diğer taraftan Kafkas sınırında Ruslarla mücadeleye girilmesi de kaçınılmazdı. Bu yüzden daha önceden Kafkasya'ya Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla gönderilen görevliler, bölgede istihbarat çalışmaları yaparak ve bölgedeki çeşitli unsurlarla işbirliği imkânlarını aramışlardı⁹. 19. Yüzyılın ikinci yarısında itibaren Osmanlı Devleti'ni büyük sıkıntılara sokan Ermeni komitelerinin en önemli destekçisi olan Rusya bölgeyi yeniden dizaynetmeye çalışıyordu¹⁰. Rusya'dan büyük destek gören Ermeniler, çeşitli karışıklıklara neden olduktan sonra başta Rusya olmak üzere bölge ülkelerine sığınıyorlardı¹¹.

⁶ Bkz. Songül Alşan, *Sarıkamış Kuşatma Harekatı ve Şehitlikleri*, ATAM Yay., Ankara 2014.

⁷ Bu kaçınılmaz kararın alınması hakkında bkz. Hasan Cemil Çambel, *Makaleler Hatıralar*, TTK Yay., Ankara 1987; Ayrıca genel bir değerlendirme için bkz. Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türkler*, C. 13, ss. 339-360.

⁸ Bkz. Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı) İş Bankası Yay., Ankara 2006.

⁹ Vahdet Keleşyılmaz, "Kafkas Harekatının Perde Arkası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S.47, Temmuz 2000, ss.367-392. Ayrıca bkz: Sadık Sarısaman, "Trabzon Mintıkası Teşkilat-ı Mahsusa Heyet-i İdarisinin Faaliyetleri ve Gürcü Lejyonu", *XIII.Türk Tarih Kongresi Bildirileri*(1999), Ankara 2002, ss.495-533.

¹⁰ Cezmi Eraslan, "Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*(24-25 Mayıs 2001), İstanbul 2001, ss. 77-106.

¹¹ Cezmi Eraslan, Sasun İsyanı Sonrasında Karşılaşılan Sosyal Problemler", *Kafkas Araştırmaları II*, İstanbul 1996, ss. 67-94.

I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi

Bütün bunlara rağmen Sarıkamış sınırındaki ilk saldırı Osmanlı'dan değil Rusya'dan geldi. Kafkas cephesinde Osmanlı-Rus Savaşı, 1 Kasım 1914 tarihinde Rus ordusunun Osmanlı sınırını geçerek başlattığı saldırı ile başladı. Rusya'nın Osmanlı ordusunun Rus limanlarını bombardıman etmesine bir misilleme olarak başlattığı bu ilk harekâta Sarıkamış düştü. Rusya'nın Sarıkamış'ı ele geçirdikten sonra daha ileri gitmemesini bir zaaf olarak değerlendiren Enver Paşa, karşı saldırıya geçmeyi daha doğru bir strateji olarak değerlendirdi. Rusları ani bir kuşatma hareketiyle saf dışı etmeyi düşünen Enver Paşa'nın bu stratejisini Alman askeri heyeti de destekledi. Zira Rusların burada kuvvetli bir ordu bulundurması Lehistan cephesindeki Alman kuvvetlerinin yükünü hafifletecekti. Enver Paşa'nın bu taarruzla ulaşmak istediği hedef ise Almanların beklentilerinin çok ötesindeydi. İlk hedef Aras vadisindeki Rus kuvvetlerini imha etmek gibi görünse de asıl hedef Kafkas halklarının Türkler lehine bir isyan başlatmasına ön ayak olmak ve böylece Kafkasya, İran ve Türkistan'ın kolayca ele geçirilmesini sağlamaktı¹².

Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos 1914 tarihinde başlattığı seferberlikle başlayan askeri gelişmeler, Başkomutanlık Vekâlet'inden 6 Eylül'de verilen, 'III. Ordu'nun Erzurum'da toplanması ve Kafkasya'ya taarruz edecek şekilde hazırlanması' şeklindeki emirle daha da hızlanmıştı. Başkomutan Enver Paşa'nın 6 Aralık 1914'te İstanbul'dan yola çıkıp, oradan cepheye gelmesi ve muhtemel harekâta yönelik teftişlerde bulunması taarruz için en somut adım olarak değerlendirildi¹³.

Ancak gelişmeler Enver Paşa'nın planladığı gibi gerçekleşmedi. Zira 22 Aralık 1914'te başlayan muharebeler, 14 Ocak 1915 tarihinde 3. Ordu birliklerinin soğuk, hastalık ve ekipman yetersizliği gibi nedenlerle önemli bir kısmının yok olmasıyla sonuçlandı. Her vaziyette dramatik bir bozgun yaşayan Osmanlı ordusunun bu durumu, bölgede Rus Kafkas ordusunun üstünlüğünü arttırmasına yol açtı.

Rusya'da 12 Mart 1917'de meydana gelen ihtilalin ardından Çarlık yönetiminin devrilmesi ve Rusya'nın içine düştüğü siyasi ve sosyal çalkantılar, orduda da etkisini göstermeye başladı. Dolayısıyla, 7 Kasım 1917'de meydana gelen Bolşevik İhtilali olayların yönünü değiştirdi. Rusya savaşa daha fazla devam edemeyeceğini anlayınca, 15 Aralık 1917'de Brest-Litovsk şehrinde

¹² Tuncay Öğün, "Kafkas Cephesinde Kader Anı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları", *Türkler*, C. 13, ss. 398-408.

¹³ Songül Alşan, a.g.e., ss.44-45. Ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, III-I*, ss.361; Necdet Öklem, *I. Cihan Savaşı ve Sarıkamış*, s. 60; Yarıbay Guze, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, ss.32-33.

Almanya ve Osmanlı Devleti ile mütareke imzaladı. Ayrıca 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi akdedildi¹⁴.

Rus ordularının bölgeden çekilmeye başlamasıyla bu bölgeler Ermeni çetelerinin faaliyet sahası haline gelmeye başladı. Rus işgal bölgelerindeki Türk nüfusa karşı büyük ve kanlı bir imha çabasına girişen Ermeni çetelerinin hareketleri can ve mal güvenliğini ortadan kaldırmıştı. Bolşevik devriminin meydana getirdiği yönetim boşluğunun Kafkaslarda hissedilmesi üzerine Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ileri gelenleri, 11 Kasım 1917'de Tiflis'te bir araya gelerek Maverayı Kafkasya'nın durumunu görüşmeye başladılar. Bu toplantıda Transkafkas Hükümeti'nin kurulması kabul edildi¹⁵.

2. Azerbaycan ve Dağıstan Coğrafi Konumu ve Stratejik Önemi

Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile sınırı olmadığı için bu ülkeyle doğrudan ilişki kurulamıyordu. Ayrıca Bolşeviklerin denetiminde bulunan Bakü, Ermenilerin ve Rusların denetiminde bulunuyordu. Buradaki bağımsızlık talepleri ve bu yönde yapılan hareketler büyük bir baskı altında tutuluyordu. Azerbaycan'dan gelen yardım talepleri karşısında Osmanlı Devleti, bölgeye bir sefer yapmayı planlıyor, fakat Gürcistan ve Ermenistan üzerinden yapılacak bir askeri harekâtın kolay olmayacağı da iyi biliniyordu. Bu nedenle çeşitli alternatifler gündeme geldi. Askeri çevrelerce önerilen en akılcı yol ise Ermeni ve Gürcistan'ın kuzeyinden dolaşarak yani İran üzerinde bu harekâtı gerçekleştirmekti¹⁶.

I. Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı Devleti'nin elde etmiş olduğu başarılar, gözlerin Osmanlı'ya çevrilmesine neden olmuştu. Ermeniler Ruslardan istediklerini alamayınca Batılı devletlere yöneldiler. Buna karşılık Gürcüler, Azerbaycan ve Dağıstan Türkleri ise Osmanlı Devleti'ne yönelerek hedeflerine ulaşabilmek için yardım talebinde bulundular.

Osmanlı Devleti'nin her türlü zorluklara rağmen Azerbaycan'a askere göndermek istemesinin bir diğer nedeni de burada teşkilatlanmış olan Difai Teşkilatı¹⁷ Başkanı Aslan Bey ile yapılan bir anlaşma idi. Erzurum'da yapılan

---

¹⁴ Mütareke ile ilgili olarak bkz. Selma Yel, *a.g.e.*, ss.34-35; Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara 1962, s.14.

¹⁵ Nâsır Yüceer, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Dağıstan'a Askeri ve Siyasi Yardımı", *Türkler*, C. 13, ss. 409-433.

¹⁶ Reha Yılmaz, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti", OAKA, C.3, S.6, s.144.

¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, III-IV*, TTK Yay., Ankara 1991. s.273.

I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi

gizli bir görüşmede, Enver Paşa ile Aslan Bey arasında varılan anlaşmaya göre Türk-İran sınırındaki bir askeri birlik Rusları oyalayacaktı¹⁸. Diğer taraftan da Difai Teşkilatı Azerbaycan ve Dağıstan'da ayaklanmaları başlatacaktı. Bu plana göre arkadan sıkıştırılan Ruslar bölgeden çekilmek zorunda kalacaktı.

Bölgenin ekonomik değeri de Batılı devletlerarasında rekabete sahne oldu ve bu devletler burada etkin olabilmenin yollarını aradılar. Osmanlı'nın müttefiki olan Almanya da bu rekabetin içerisinde yer almaya çalıştı. Müttefikimiz olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a yönelik politikalarını ve yardımlarının dolaylı yollarla engellemeye çalıştı. Bakü petrollerinin özellikle Müslüman işadamları tarafında işletilmesi ve elde edilen paranın sanayileşme faaliyetlerinde kullanılmasıyla birlikte bölgede gözle görülür bir değişim yaşıyordu. Eğitimde, sanatta ve düşünce yapısında yaşanan değişimlerle Azerbaycan Türkleri Batı'nın aydınlanma felsefesini Bakü'ye taşıdı. Bütün bunlar Azerbaycan'ı bir cazibe merkezi haline getirdi ve burası hızla stratejik açıdan önem kazanmaya başladı.

Dağıstan Türkleri Şeyh Şamil'in önderliğinde başlattıkları mücadele zaman zaman başarılarla sahne olsa da Rusların silah ve asker üstünlüğü karşısında nihai bir başarı elde edilemedi. Bir kısmı topraklarından sürülerek başka yerlere gönderildi. Dışarıdan da Rus kazakları bölgeye getirilerek yerleştirildi. Diğer bir tedbir olarak ta yerli halk bir daha özgürlük hareketlerine kalkışmasınlar diye silahaltına alınmadı. Sistemli bir şekilde silahsızlandırılan Müslüman ve Türk kökenli kavimler Bolşevik Rus Kazakların tehdidi altında bulunuyorlardı.

Ekonomik açıdan büyük sıkıntılar yaşayan Dağıstan Türkleri aynı zamanda dinlerine bağlı bir toplum olarak biliniyor ve iyi yetişmiş, etkili din âlimlerine sahip bulunuyorlardı. Bu âlimler, aynı zamanda Dağıstan'ın özgürlüğü için yapılan çalışmalara da öncülük ediyorlardı. Durumun farkında olan Ruslar, bu dini birikimi ortadan kaldırmak için çeşitli yöntemlere başvurdu. Propaganda ve tehditlerle halkı dinden soğutmaya ve Bolşevikleştirmeye büyük bir çaba harcadılar.

Baskılardan bunalan Dağıstan Türkleri bir heyetle Bakü'ye ve büyük zorluklarla Trabzon'a oradan da İstanbul'a gelerek yardım talebinde bulundular. Enver Paşa ile birlikte İstanbul'a gelen bu heyet çok iyi karşılandı ve basında geniş yer aldı. Yardım talepleri kabul edilen Dağıstan Heyeti, 11 Mayıs'ta Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin ilanını tüm dünyaya duyurma kararına imza attı.

---

¹⁸ Reha Yılmaz, a.g.m., s.150. Ayrıca bkz. Mustafa Çolak, *Alman Arşiv Belgelerine Alman İmparatorluğu'nun Doğu Politikası, 1914-1918*, Basılmamış Doktora Tezi, OMÜ SBE, Samsun 1999, s.107.

Kurulan bu devleti, Osmanlı Devleti Rusya'nın karşı çıkmasına rağmen resmen tanıdı. Rusya bu yeni gelişmeyi diplomatik kanallarla protesto etti.

3. Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı

Fransız İhtilali'nin etkisiyle Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan Balkan milletleri arasında yayılan milliyetçilik hareketleri Avrupalı büyük devletler tarafından da desteklenince bağımsızlık hareketlerine dönüşmüştü. Kışkırtma hareketlerinde Rusya, öncü bir rol üstlenmişti. Devletin aldığı bütün tedbirlerin başarısız olması sonucunda Yunanlılar, Sırp ve Bulgarlar bağımsızlıklarını elde etmişlerdi. Askeri ve siyasi başarısızlıklar bir yandan ülkeyi zor duruma sokarken, diğer taraftan da Türk milliyetçiliğini bir çözüm yolu olarak gündeme getirmişti. Bu tartışmalar Rusların yönetimi altında bulunan coğrafyada da hızla gündeme gelmiş ve taraftar kazanmıştı. Rusya'nın Panislavizm politikalarını her fırsatta uygulamaya çalışması karşısında İttihat ve Terakki yönetimi de karşı tedbirler almaya başlamış ve bu alanda yapılan çalışmaları desteklemekteydi. Bilhassa Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali Bey Ağaoğlu Ahmet Bey'in fikirleri ve gayretleri Türkler arasında etkili oldu.

İttihat ve Terakki tarafından benimsenen bu anlayış, hükümetin de dış politikası haline geldi. Enver Paşa'nın 'dilde, fikirde ve işte birlik' anlamına gelen Turancılığı dış politika ilkesi olarak benimsemesinde sonra bu hareket daha da önem kazanmaya başladı. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu hedeflerini uygulamak istedi, fakat Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlıkla sonuçlanması buna imkân vermedi. Bu idealinden bir türlü vazgeçmek istemeyen Enver Paşa, 1917 yılından itibaren Rusya'da yaşanan gelişmeler üzerine yeniden harekete geçti¹⁹.

Boğazlar yoluyla beklenen yardımı alamayan ve Almanlar karşısında da sıkışan Rusya, ülkede baş gösteren Bolşevik ayaklanmaların karşı zor duruma düştü. Otoritesi zayıflayan Çarlık rejimi büyük ölçüde sarsıldı. Bolşeviklerin bazı bölgelerde yönetimi ele alması ve merkezi yönetime baskıyı giderek artırması üzerine, Rus ordularında çözülme meydana geldi. Silah altındaki askerler firar etmeye başladılar. Kafkasya da durum aynı oldu. Kısa zamanda otorite zayıfladı ve bilhassa bölgede bulunan Ermeniler meydana gelen bu boşluktan yararlanmak istediler. Ruslardan kalan silahları ve lojistik imkânları kullanmaya başlayan Ermeni silahlı unsurları bölgede büyük bir tehlike meydana getirdi. Bu yeni

---

¹⁹ Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, GÜ SBE, Ankara 1995. ss.52-53; Ayrıca bkz. A.Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, ss.469-498.

I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi

durum Kafkasya'da yaşayan Türkler için apaçık bir tehlikeydi. Ermenilerin kısa zamanda Azerbaycan'da katliamlara başlaması üzerine, burada yaşayan Türkler bir heyet oluşturarak Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulundular. Bu yardım talebi, Enver Paşa'nın bölgeye yönelik askeri harekâtın yapılmasına karar vermesinde etkili oldu. Enver Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'nin karşısında ciddi bir askeri güç yoktu, Ermeni ve Gürcü kuvvetleri de Türk ordusunun durduracak kabiliyette değildi.

Ortamin uygun olduğu kanaatine varan Enver Paşa, 16 Şubat 1918'de 6. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği bir emirle bu idealini uygulamak için ilk adımını attı²⁰. Bu emirle Kafkasya, Dağıstan, Türkistan ve Rusya'nın diğer bölgelerinde bulunan Müslüman bölgelere ihtiyaç duyulan yardımların yapılması için merkezi Tahran'da bulunan bir teşkilatın kurulması isteniyordu. Bu emirden anlaşılıyor ki Enver Paşa'nın hedefi sadece Azerbaycan ve Dağıstan değildi. Hedefte Türkistan ve Afganistan'ı da içine alana geniş bir coğrafya vardı.

Enver Paşa kardeşi Nuri Paşa'yı kurmak istediği ordunun başına getirmek istiyordu. Ferikliğe yükseltilen Nuri Paşa özel olarak seçilen bir subay heyeti ile birlikte Kafkasya'ya gönderildi. Müttefikimiz Almanya'nın bu harekâta onay vermeyeceği biliniyordu. Bu nedenle, kurulacak olan askeri birliğin bölge halkından oluşturulması uygun görüldü. Osmanlı subaylarının teşkil ve tanzim edeceği bu orduya 'Kafkas İslam Ordusu' ismi verildi. Detayları Almanlardan gizlenen bu faaliyetlere bir bağımsızlık hareketi niteliği kazandırılmak istendi. Ancak bölgeye intikal eden Nuri Paşa ve arkadaşlarının gözlemleri bütün askeri planları değiştirdi. Nuri Paşa'nın yaptığı incelemeler sonucunda bölgede toplanacak mili kuvvetleri ile bu harekâtın yapılamayacağı anlaşıldı. Yıllarca planlı bir şekilde askeri faaliyetlerde uzak tutulan insanlara kısa zamanda askeri nitelikler kazandırılması imkânsızdı. Sonuç olarak gerek Azerbaycan ve gerekse Dağıstan'ın büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu ve bu tehlikenin bertaraf edilebilmesi için acilen düzenli ve iyi donatılmış bir birliğe ihtiyaç duyuldu.

Enver Paşa'nın da uygun görmesi üzerine, 3. Ordu Komutanlığı bünyesinde 5. Kafkas Tümeni cepheye gönderildi. Gönderilen askeri birliğin devreye girmesiyle birlikte savaşın seyri kısa zamanda değişti ve Rus- Ermeni askeri unsurlarının ilerlemeleri durduruldu. Askeri harekât sonucu düşman kuvvetleri Bakü'ye kadar sürüldü. Bu askeri gelişmeleri öğrenen Almanlar Enver Paşa'ya baskı yapmaya başladı. Bakü petrollerine tek başlarına sahip olmak isteyen Almanlar, askeri harekâtın durdurulmasını istiyorlardı. Buna karşılık Enver Paşa da harekâtın en kısa zamanda tamamlanması için elinden geleni yapıyordu. Durumun ciddiyetini anlayan komutanlar kendilerine verilen emirleri büyük bir

²⁰ Nasır Yüceer, *a.g.t.*, s.56.

fedakârlıkla yerine getirmeye çalışıyorlardı. Almanların bunaltıcı baskılarına maruz kalan Osmanlı Devleti, cepheye yeterince silah, mühimmat ve diğer askeri malzemeleri göndermekle zorlandı. Bütün bu olumsuzluklar nedeniyle I. Bakü Taarruzu başarısızlıkla sonuçlandı.

İngilizlerin Bakü'ye takviye kuvvetleri göndermesine rağmen Türk ordusu, Başkomutan Enver Paşa'nın ısrarıyla harekâta tüm olumsuz şartlara rağmen devam etti. 15 Eylül günü sonuç alındı. Böylece bir taraftan Bakü asıl sahiplerine teslim edilirken diğer taraftan da İngilizlerin Bakü petrollerini kontrol etme hedefleri gerçekleşmemiş oldu. II. Bakü Taarruzu'nun başarılı olmasından sonra Azerbaycan Cumhuriyeti hem başkentine hem de gerçek istiklaline kavuştu.

Kafkas İslam Ordusu'nun gerçekleştirdiği Kafkasya Harekâtı'nın ikinci hedefi ise Dağıstan'ın kurtarılmasıydı. Bolşeviklerin ve Kazak çetelerinin zulmü altında inleyen Dağıstan bölgeye gönderilen 15. Piyade Tümeni'nin yaklaşık bir ay boyunca yürüttüğü büyük bir mücadele sonunda kurtarıldı. Yarbay İzzet Bey, kendisinden sayı ve silah bakımından üstün kuvvetlerle çetin iklim şartlarında savaştı. İşgalcilerin bölgeyi terk etmesinden sonra burada Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Hükümeti ilan edildi²¹.

Sonuç olarak, Kafkas İslam Ordusu'nun yürüttüğü Kafkasya Harekâtı sonucunda Azerbaycan ve Dağıstan istilacı güçlerden kurtarıldı ve iki yeni Türk devleti tarih sahnesine çıktı. Ancak savaşla ilgili gelişmelerin Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişmesi üzerine, Türk ordusu Azerbaycan ve Dağıstan'da ihtiyaç duyulduğu kadar kalamadı. Diğer taraftan Rusya'nın izlemiş olduğu sömürgeci anlayış ve uygulamalar da değişmedi. Toparlanan Bolşevik Rusya, uzun bir zaman geçmeden Kafkasya'ya yeniden döndü ve Azerbaycan ile Dağıstan yeniden işgal tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.

Bulgaristan'ın beklenmedik bir şekilde savaştan çekilmesi üzerine, Osmanlı Devleti savaşı artık sürdüremeyeceğini anladı. Almanya ile birlikte İtilaf Devletleri nezdinde mütareke arayışları başladı. Talat Paşa'nın istifası ve yeni kabinenin Ahmet İzzet Paşa tarafından kurulmasıyla bu arayışlar hız kazandı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, hem Anadolu'da hem de Kafkasya'da yeni gelişmeleri de beraberinde getirdi. Mütarekenin 11. maddesi bölgedeki askeri kuvvetlerin savaştan önceki sınırlara çekilmesini öngörüyordu. 15. madde ise Kafkasya'nın Batum da dâhil olmak üzere İtilaf memurlarına teslimini zorunlu kılıyordu²². Böylece mütareke gereği hem Azerbaycan ve

²¹ Aynı yer, ss. 231-232.

²² Mütarekenin ilgili maddeleri için bkz: A. İlgazi, *a.g.e.*, ss.57-58'den naklen Ali Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara,1948, ss.69-73; Seha Meray-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara, 1977,

I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi

Dağıstan boşaltıldı hem de daha önce Brest-Litovsk'la kazanılmış olan Elviye-i Selase yani Kars, Ardahan ve Batum yeniden Türk topraklarından ayrıldı.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'nda büyük kayıplar veren Osmanlı Devleti'nin Sarıkamış hezimetinden sonra Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'na kalkışması çok tartışılan bir konu olmuştur. Bu harekât sonucunda elde edilen başarıların Mondros Mütarekesi ile kaybedilmesi ise bir trajedidir. Enver Paşa'yı, sadece bir ütopya peşinde koşan asker olarak gören ve onu askeri beceriksizlikle suçlayan bir anlayış kanaatimce adil bir yaklaşım değildir. Enver Paşa'yı böyle bir karar almaya sevk eden önemli nedenler bulunmaktadır. Yukarıda çeşitli vesilelerle ifade etmeye çalıştığımız gibi bölgenin coğrafi ve ekonomik bakımından stratejik durumu önemlidir. Ancak bunun yanında bilhassa bölgede yaşanan Müslümanların yardım çığıkları karşısında Osmanlı Devleti'nin kayıtsız kalması beklenemezdi. Halife sıfatını taşıyan Osmanlı Padişahının bu coğrafyaya ilgisiz kalmasını beklemek insafli bir yaklaşım olamaz.

Ayrıca, Suriye ve Irak cephesinde yenilen Osmanlı Devleti'nin gerek kaybettiği itibarı yeniden kazanmak ve gerekse ihtiyaç duyduğu insan kaynağını karşılamak için böyle bir harekâta giriştiği yönündeki değerlendirmeler de dikkate değerdir. Çünkü Osmanlı Devleti'ni bekleyen kötü sonu buradan sağlanacak taze insan kaynağı ile bertaraf etmek arzusu önemlidir. Yine Dağıstan bölgesindeki İslami birikimin Bolşevik bir tehditle bertaraf edilmek istenmesi, Müslümanları din değiştirmeye zorlanması karşısında Enver Paşa'nın kararı ve uygulamalarının 'maceraperest' bir yakıştırma ile yok sayılması en hafif bir ifadeyle insafsızlıktır.

Balkan Savaşları'nın ağır sonuçlarını yaşayan Osmanlı Devleti, kendisini de kaçınılmaz bir şekilde etkileyecek olan büyük bir savaşa Rusya'nın baskısı ve Avrupalı devletlerin güvenilmez tutumları nedeniyle Almanya'nın yanında katılmıştır. Gerek Almanya'nın talep ve teşvikleri gerekse Kafkas coğrafyasında yaşayan Müslüman halkların yardım talepleri, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasını belirlemiştir. Kafkasya politikasının hayata geçirilmesi karşısında İngiltere, Sovyet Rusya ve Almanya'nın karşı cephede ve aynı çizgide yer alması olayın bir başka yönüdür. Bilhassa Almanya'nın dolaylı olarak bu politikanın karşısında yer alması, yapılması gereken lojistik yardımlar konusunda ağır

---

ss.1-5; Sebahattin Selek, *Milli Mücadele*, İstanbul 1971, ss.54-55; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları*, C.I, Ankara, 1983, ss.12-14; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinleri I(Osmanlı Devleti)*, ss.519-524.

davranması Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aslan, S. (2014). *Sarıkamış Kuşatma Harekatı ve Şehitlikleri*, ATAM Yay., Ankara.
- İlgazi, A. & diğerleri (2013). *Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi*, Dördüncü Baskı, Matsis Yay., İstanbul.
- Attar, A. (2003). I. Cihan Savaşı ve Sonrası Türkiye'nin Kafkas Politikası. *Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C.2*, Genel Kurmay Başkanlığı Yay., Ankara.
- Aydemir, Ş.S. (1978). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.3, İstanbul.
- Bayur, Y.H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi*, III-IV, TTK Yay., Ankara.
- Çamlıbel, H.C. (1987). *Makaleler Hatıralar*, TTK Yay., Ankara.
- Çolak, M. (2006). *Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları 1913-1918*, Fakülte Yay., Isparta.
- Çolak, M.(1999). *Alman Arşiv Belgelerine Alman İmparatorluğu'nun Doğu Politikası 1914-1918*, Basılmamış Doktora Tezi, OMÜ SBE Samsun.
- Eraslan, C. (2002). I. Dünya Savaşı ve Türkiye. *Türkler*, 13, 339-360.
- Eraslan, C. (1996). Sasun İsyanı Sonrasında Karşılaşılan Sosyal Problemler. *Kafkas Araştırmaları II*, İstanbul, 67-94.
- Eraslan, C. (2001). Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler. *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildirileri(24-25 Mayıs 2001)*, İstanbul, 77-106.
- Erim, N. (1963). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinleri I (Osmanlı Devleti)*, Ankara.
- Genel Kurmay Başkanlığı (1962). *Türk İstiklal Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara.
- Genelkurmay Başkanlığı (1993). *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Harekatı, 3. Ordu Harekatı*, Ankara.
- Guze, Y. (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, Çev. Hakkı Akoğuz, Ankara.

I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi

- Keleşyılmaz, V. (2000). Kafkas Harekâtının Perde Arkası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 47, 367-392.
- Keleşyılmaz, V. (1999). Belgelerle Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Giriş Süreci. *Erdem*, 11(31), 139-154.
- Kurat, A.N. (1990). *Türkiye ve Rusya*, Ankara.
- Meray, S. & Olcay, O. (1977). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara.
- Öğün, T. (Tarihsiz). Kafkas Cephesinde Kader Anı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları. *Türkler*, 13, 398-408.
- Öklem, N. (1985). *I. Cihan Savaşı ve Sarıkamış, İhsan Paşa'nın Anıları Sibirya'da Esaretten Kaçış*, İzmir.
- Paşa, C. (2006). Hatıralar. Yay.Haz. Alpay Kabacalı, İş Bankası Yay., Ankara.
- Sarısamam, S. (2002). Trabzon Mıntıkası Teşkilat-ı Mahsusa Heyet-i İdarisinin Faaliyetleri ve Gürcü Lejyonu, XIII. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri (1999)*, Ankara, 495-533.
- Selek, S. (1971). *Milli Mücadele*, İstanbul.
- Soysal, İ. (1983). *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları*, C.I, TTK Yay., Ankara.
- Türkgeldi, A. (1948). *Moudros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara.
- Yel, S. (2002). *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, ATAM Yay., Ankara.
- Yılmaz, R. (Tarihsiz). Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti. *OAKA*, 3(6), 137-160.
- Yüceer, N. (Tarihsiz). I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Dağıstan'a Askeri ve Siyasi Yardımı. *Türkler*, 3, 409-433.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24955>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 18.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 18.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Altungök, A. (2019). Sâsânîler Dönemi İnan Sarayında Bir Gökürk Gelini: Fakım. *Journal of History School*, 43, 1258-1280.

SÂSÂNÎLER DÖNEMİ İNAN SARAYINDA BİR GÖKTÜRK GELİNİ: FAKİM¹ Ahmet ALTUNGÖK²

Öz

Tarihin birçok döneminde güçlü devletlerarasında büyük siyasi ittifaklar meydana gelmiştir. Bu ittifakların birçoğu siyasi evliliklerle pekiştirilmiştir. Bu siyasi evliliklerden bir tanesi de Sâsânîler ve Gökürkler arasında meydana gelmiştir. Her iki tarafın Akhûnlara karşı oluşturdukları siyasi ittifakın sonucunda; İstemi Yabgu'nun kızı Fakım, Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev ile evlenmiş ve İnan sarayına gelin olarak gitmiştir. Asya'nın bu iki büyük gücü arasında sağlanan ittifak Akhûn devletinin sonunu getirmiştir. Bundan dolayı Sâsânîler ve Gökürkler arasında tesis edilen bu ittifak tarihin önemli gelişmelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Akhûn devletinin yıkılmasının ardından Gökürkler ve Sâsânîler arasında siyasi çekişmeler ortaya çıkmış ve iki taraf arasındaki ittifakın ömrü kısa sürmüştür. Akhûn coğrafyasının paylaşımıyla ilgili ihtilaflar iki tarafı kendi arasında savaşmak zorunda bırakmıştır. Buna rağmen İnan sarayına giden gelinin ülkesine geri dönmediğini ve İnan sarayındaki varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz. Bu gelinin adı bazı İslam tarihi klasik kaynaklarında Kakım şeklinde de geçmektedir. Fakat aynı kaynaklar babası İstemi'den de Kakım şeklinde bahsederler. Bundan dolayı Fakım adının, Kakım adının yanlış yazımı sonucunda bir müstensih hatasından kaynaklanmış olabileceği de ihtimal dâhilindedir. İnan sarayına gelin olarak giden bu kızın, babası İstemi Yabgu gibi, güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Bunun en büyük delili I. Hüsrev'in ardından oğlu IV. Hürmüzü İnan

¹ Bu çalışma 21-23 Şubat 2018 tarihlerinde Türk Tarih Kurumu tarafından Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nde düzenlenen Bâciyân-ı Rûm sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

² Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Anabilim Dalı: ahmet.altungok@bilecik.edu.tr, [Orcid: 0000-0003-3777-239X](https://orcid.org/0000-0003-3777-239X)

Sâsânîler Dönemi İnan Sarayında Bir Gökürk Gelini: Fakım

tahtına çıkarabilmesidir. I. Hüsrev'in, İranlı eşlerinden olan evlatlarından birisinin yerine, yabancı bir millete ait olan eşinden dünyaya gelmiş evladının tahta çıkması, Fakım'ın İnan sarayındaki gücünü ortaya koymaktadır. Bu çalışma için ilk olarak İslam öncesi dönem İnan tarihinden bahseden en alakalı klasik kaynaklar taranmıştır. Elde edilen bilgiler çağdaş tarihçilerin konuyla alakalı olan güncel çalışmalarındaki bilgilerle karşılaştırılmıştır. Eldeki veriler üzerinde bir değerlendirme yapılarak konuyla ilgili bazı çıkarımlar yapılmış ve sonuç kısmında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sâsânîler, Gökürkler, I. Hüsrev, İstemi Yabgu, Fakım.

A Gokturk Bride at the Palace of Persia During the Sasanids: Fakım

Abstract

The great political alliances took place between the powerful states in many stages of history. Most of these alliances were consolidated by political marriages. One of these political marriages took place between the Sasanids and the Gokturks. As a result of the political marriages against the Hephthalites; Fakım, the daughter of Istemi Yabgu, got married to Khosrov I, the ruler of Sasanids, and went as a bride to Sassanian palace. This alliance caused to the liquidation of Hephthalites. Therefore, Sassanian-Gokturk alliance is viewed as one of the most important developments in history. After the fall of the Hephthalites, some political disputes took place between Gokturk and Sasanids and this alliance between them lasted a short time. However, we can see that this bride going to the Sassanian court never turned back, but did remain there. The name of this bride, according to some Islamic sources, was Kakım. Yet, the main sources call her father as Kakım. So, it is possible that as a result of the wrong spelling of the name "Fakım" it may result from the copyist's error. It can be seen that this Gokturk bride, like her father, Istemi Yabgu, had a powerful personality. The greatest sign of that is that she was able to bring his son on the Sassanian throne after Khosrov I. As can be seen, it signifies the strength of Fakım in Sassanian court, although she was a wife of foreign origin when compared to other native wives of Khosrov I. For this study, the most relevant classical sources mentioning pre-Islamic Iranian history were first browsed. The obtained information has been compared to the information in contemporary historians' current works that was about this subject. Some inferences about the subject were made by making an evaluation on the available data and indicated in the conclusion section.

Keywords: Sasanids, Gokturks, Khosrov I, Istemi Yabgu, Fakım.

GİRİŞ

Günümüz tarihçileri tarafından İnan sarayına gelin olarak giden Türk hakanının kızının kimliği ve aidiyetiyle ilgili farklı yorumlar yapılmaktadır. Bu gelinin Hazar hakanının kızı, Gökürk hakanının kızı veya Çinli bir prenses

olduğu yönünde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Aynı zamanda gelinin adı, babasının hangi ülke hükümdarı olduğu ve bu hükümdarın ismi ile ilgili olarak tarih araştırmacılarının kafası bir hayli karışıktır. Bu kafa karışıklığını gidermek adına konuyla ilgili doğrudan kaynakları tarayarak ortaya net bir fikir sürmek veya kaynaklardaki bilgileri derli toplu bir şekilde sunarak konuya açıklık getirmek gereğine mebni olarak bu çalışmaya ihtiyaç hissedilmiştir.

Öncelikle *hudâyânâmeler* hariç Sâsânîler dönemi İran kaynaklarında bu konuyla ilgili herhangi bir bilgi elde etmek mümkün değildir. Ne dini metinlerde (*Zend Avesta* ve türevleri olan *Dinkerd*, *Bundahiş*, *Nirengistan*, *Hirbadistan*, *Mino Hired...*), ne edebi metinlerde (*Şivesur*, *Rüstem ü İsfendiyâr*, *Pîrân u Yâse*, *Deraht-i Asûrik*, *Şehrberaz ü Aparbâz...*) ne hikayelerde (*Hazâr Afsâna*, *Hazâr u Yek Şeb*, *Hüsrev ü Şirin*, *Vis ü Ramin*, *Heft Peyker*, *Ferhad ü Şirin*, *İskendernâme...*) ne de çeviri metinlerde (*Pançanantra*, *Mahabbarata*, *Bazîgan-i Çetreng*, *Bilavhar and Budâsb*, *Tûtîname*, *Sinbâdnâme*, *Vâmîk u Adra...*) konuyla ilgili herhangi bir malumat bulmak mümkün değildir. Ayrıca dönemin kitabe ve yazıtlarıyla (*Kertir Yazıtları*, *Naqş-ı Rüstem*, *Hacı Âbâd yazıtları*, *Paykuli yazıtları*, *Naqş-ı Receb...*) felsefi ve bilimsel metinlerinde (*Kitab-u Şannak*, *Ayadgar-ı Zeriran*, *Sageseran...*) de bu konuyla ilgili herhangi bir malumat yoktur. Sadece İran tarih yazıcılığıyla alakalı olarak Sâsânîler döneminde yazılan ve "hükümdarlar kitabı" anlamına gelen *hudâyânâme*³ler (khutay namak) bu konuyla ilgili bilgi vermişlerdir. Günümüze kadar ulaşmış olan müstakil bir *hudâyânâme* örneği maalesef yoktur. Bu çalışmalardaki bilgiler sadece İslam sonrası dönem tarih yazıcıları tarafından günümüze kadar kendi eserleriyle beraber ulaştırılmışlardır. Bu kitaplarda yer alan İran hükümdarlarıyla ilgili bahisler, *hudâyânâmelerden* alındığı için bazı nüans farklarıyla beraber genelde birbirinin tekrarı olan rivayetlerdir. Dolayısıyla tarihte yaşanmış bu önemli siyasi evlilikle ilgili bilgilerimiz *hudâyânâmelerden* alınmış olan bilgilerle sınırlıdır. Bununla beraber dönemin Çin kaynaklarında (*Linghu Tefeng*, *Chou-shu* 50 cilt; Li Telin ve Li Poyüe, *Pei Chi-shu* 50 cilt; Wei Cheng, *Sui-shu* 85 cilt; Liu Hsü, *Chiu Tang-shu* (Eski Tang Kitabı) 200 cilt; Wo Yang-hsin ve Sung-chi, *Hsin Tang-shu* (Yeni Tang Kitabı) 225 cilt) bu evlilik olayından bahsedilip bahsedilmediğinin araştırılması da ayrı bir konuyu teşkil etmektedir. Çünkü bu dönemde yazılan kaynaklar hem Çince olup ve hem de adı geçen kaynaklar toplamda 610 ciltten oluşmaktadır⁴. Ayrıca Çin tarihi ve

³ Hudâyânâmelerle ilgili olarak İranlı tarihçi Cevâd Meşkür'ün kapsamlı bir makalesi bulunmaktadır. Konuyla ilgili geniş bilgi için bu makaleye bakılabilir. Bkz. M. Cevâd Meşkür (1340hş), "Hudâyânâme", *Mecelle-i Berresihây-i Târihi*, Şomare 6, Sal-i Şişom, ss. 13-28.

⁴ Çin Kaynaklarıyla ilgili olarak bkz. Wolfram Eberhard (1947), *Çin Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara; Wolfram Eberhard (1996), *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Uluğtürk), TTK

kaynakları üzerine çalışma yapan araştırmacıların, kendi çalışmalarında bu evlilik olayından bahsetmedikleri de görülmektedir.

Evlilik yoluyla saraylar arasında kurulan akrabalıklar geçmişte kurulan devletler arasında cereyan eden önemli bir siyasi gelenektir. Bununla ilgili her toplum farklı bir tarz benimsemiştir. İslam öncesi dönemde Türkler; Çin, İran, Doğu Roma, Hint saraylarına gelin göndermişler aynı şekilde bu saraylardan gelin getirmişlerdir. Saraylar arasında gerçekleşen bu siyasi evlilikler devletlerin birbirlerine denkliliğini ifade etmesi açısından önemli bir yere sahiptir. İslam öncesi dönemde İranlılar bu konuda farklı bir tarz takip etmişlerdir. İranlılar kendileriyle denk olarak gördükleri devletlerden gelin getirirler, fakat yabancı bir ülkenin sarayına gelin göndermezlerdi. İranlıların takip ettikleri bu yöntem bazen başlarına büyük işler açmıştır. İlk defa bu kuralın dışına çıkarak; kızı Kungas'ı Akhûn hükümdarı Aksungur⁵la evlendirme sözü veren Sâsânî hükümdarı Pîrûz (MS. 459-484), İran soylularının büyük bir tepkisiyle karşılaşmıştır. Bunun üzerine Pîrûz, kızının yerine saray cariyelerinden birisini Akhûn sarayına gelin olarak göndermiştir⁶. Aksungur, Pîrûz tarafından kandırıldığını beş sene sonra fark edebilmiş ve iki taraf arasında yaşanan kriz büyük bir savaşa yol açmıştır⁷. MS. 465 yılında başlayan Sâsânî-Akhûn savaşları MS. 484 yılına kadar devam etmiş ve bu savaşlar Sâsânî hükümdarı Pîrûz'un öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Tarih boyunca kurulan siyasi ittifakların önemlilerinden bir tanesi de Göktürkler ve Sâsânîler arasında gerçekleşmiştir. İki taraf arasında sağlanan ittifak Akhûn devletinin yıkılmasını beraberinde getirmiştir. Türkler ve İranlılar arasında sağlanan bu ittifakın sonucunda Batı Göktürk hükümdarı İstemi Yabgu (MS. 552-576) kızı Fakım'ı, Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev⁸ (MS. 532-579) ile evlendirmiş ve onu İran

---

Yayımları, Ankara; Saadettin Gömeç (2000), "İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine" *Ankara Üniversitesi DTCFD*, c. 20, S. 31, Ankara, s. 78, 79.

⁵ Bu hükümdar İran kaynaklarında *Hoşnevâz*, Arap kaynaklarında *Ahşunvar* şeklinde geçer. Fakat Türk tarihçileri Ahşunvar isminden yola çıkarak kendisini *Aksungur* olarak tesmiye ederler. Bunun yanında günümüz tarihçileri arasında bu hükümdar için *Künhan* ismini tercih edenler de bulunmaktadır. Bu hükümdarın hükümdarlık döneminin sınırları tam olarak belli değildir. İslam sonrası kaynaklar MS. 5. yüzyılın başından sonuna kadar İran'la savaşan Akhûn (Haytal/Heptal) hükümdarın adını sürekli olarak Ahşunvar şeklinde vermişlerdir. *Hoşnevâz* tabiri için bkz. Firdevsi 1391(hş): 1569; Kazvîni 1328(hş): 115. *Ahşunvar* tabiri için bkz. Mes'ûdî 2004: 155, 159

⁶ Bu olayın bir benzerini Belâzûrî Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev için de anlatmaktadır. Bkz. Belâzûrî 2013: 226.

⁷ Meşkür 1366(hş): 91.

⁸ İranlıların kendisine *anuşeg rawan* (*anuşirvan/ölümsüz ruh*) adını verdikleri hükümdardır. MS. 505 yılında doğdu. MS. 529 yılında henüz 24 yaşındayken babası Kubad'ın rahatsızlığı üzerine velihaht olarak atandı ve kendisine vekâlet etti. Kubad'ın MS. 531 yılında ölümü üzerine hükümdar olarak İran tahtına çıktı. MS. 579 yılında 74 yaşında hayata veda etmiştir. İran coğrafyası

sarayına gelin olarak göndermiştir. I. Hüsrev, Sâsânîlerin en güçlü, en teşkilatçı ve en büyük hükümdarı olarak bilinmektedir. Kendisinin sarayında Ben-i Lahmî, Hind, Yemen, Çin ve Hazar saraylarından gelin olarak gelen eşleri de bulunmaktaydı. İstemi Yabgu'nun kızının I. Hüsrev ile olan evliliği batılı tarihçiler tarafından istihzayla karşılanmıştır. Batılı tarihiler bu evliliği "bir inek çobanının kızının İran sarayına gelin olarak gidişi" şeklinde değerlendirmişlerdir.

İstemi Yabgu ve Kızı Fakım

Türk hakanının kızının İran şahıyla evliliği İslam öncesi dönemde cahiliye Arapları tarafından da bilinmekteydi. Bu evliliğin cahiliye dönemi Arap şairlerinin şiirlerine konu olduğu görülmektedir⁹. İslam tarihi klasik kaynaklarının verdiği bilgiler doğrultusunda MS. 555¹⁰ yılında İran sarayına gelin olarak giden Türk hakanının kızının Göktürk hükümdarı İstemi Yabgu'nun kızı olduğu yönünde büyük bir kanı ortaya çıkmaktadır. Fakat bu rivayetler arasında da bir takım nüans farkları göze çarpmaktadır. Bazı kaynaklar Fakım'ın Göktürk hükümdarının değil de Hazar hükümdarının kızı olduğu yönünde rivayetlerde bulunmuşlardır¹¹. Bu kafa karışıklığının sebebi Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev'in hem Hazar hükümdarının kızıyla ve hem de Göktürk hükümdarının kızıyla evlenmesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca MS. 565 yılından itibaren Hazarlar Göktürk egemenliğini tanımışlar ve bunun sonucunda MS. 576 yılında Göktürk egemenliği Karadeniz'e kadar yayılmıştır. Adı geçen dönemde; Batı Göktürk hükümdarı İstemi, Hazar-İran ilişkilerinde belirleyici bir konuma gelmiştir. Bu kafa karışıklığının nedeni İstemi Yabgu'nun hem İranlıların

---

üzerinde gerçekleştirmiş olduğu vergi reformlarıyla kendisinden sonraki dönemde de adından çokça bahsedilmesine vesile olmuştur. 48 yıllık iktidarı döneminde 3 defa Doğu Roma topraklarını istila etmiş; farklı seferlerde Syria, Armenia Major, Kolhis, Lazika, Kuzey Mezopotamya coğrafyalarını ele geçirmiştir. Ayrıca Kafkaslar'a kadar olan Albania, İberia, Armenia coğrafyasını ele geçirmiş, Hazarlarla mücadele etmiştir. Etiyopyalıları Yemen'den kovarak burayı İran'a bağlamıştır. Göktürklerle birlikte Akhunları tarih sahnesinden silerek Toharistan coğrafyasını ele geçirmiş ülkesinin sınırlarını Hindistan'a dayandırmıştır. Bkz. Cüzcânî: I, 165. İranlıların kendisine takmış oldukları *anuşeg rawan* lakabından dolayı İslam sonrası dönemde kendisinden *nüşinrevan* şeklinde bahsedilmiştir. Bu tabirin anlamı için bkz. MacKenzie 1971: 10; Frye 2006: 162.

⁹ Turan 1999: 136.

¹⁰ İran hükümdarı ile Türk hakanının kızının evliliğinin Akhunların yıkılışından sonra gerçekleştiği yönünde farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bkz. Kurbanov 2010: 185, 186.

¹¹ Mes'ûdî 2004; 162. Bazı İranlı tarihçiler özellikle Taberî'nin hem Hazarlar ve hem de Göktürklerle ilgili rivayetleri birbirine karıştırmış olduğunu düşünmektedirler. Bkz. Reisneya (Trsz): 547, 548.

Kafkaslarda ve hem de doğu sınırlarındaki ilişkilerinde sürekli olarak İranlıların karşısına çıkıyor olmasından kaynaklanmış olabilir. Kaynakların bazıları I. Hüsrev'in evlendiği Göktürk hakanının kızının isminden bahsettikleri halde, Hazar hükümdarının kızının adından bahsetmezler ve sadece "hakanın kızı" şeklinde bir ifade kullanırlar. Mes'ûdî ise daha ilginç bir iddia ortaya atarak İstemi Yabgu'nun hem kızını ve hem de yeğenini I. Hüsrev ile evlendirdiğini rivayet eder¹². Fakat yine Mes'ûdî, bazı tarihçilerin I. Hüsrev'in Göktürk hükümdarının değil de Hazar hakanın kızıyla evlendiğini rivayet ettiklerini de ekler. Mes'ûdî'nin bu ifadesinden dolayı günümüz tarihçilerinden Artamonov; I. Hüsrev'in Göktürk hükümdarının değil de Hazar hükümdarının kızıyla evlenmiş olabileceği ihtimali üzerinde durur¹³. Bir diğer tarihçi Grignaschi, Belâzûrî'nin vermiş olduğu bazı malumatları Johannes d'Ephesos, Moses Kagantakavzi ve Sebeos'un verdiği birtakım malumatlarla karşılaştırmak suretiyle; I. Hüsrev'in evlenmiş olduğu kişinin Hazar hakanın kızı olabileceği ihtimalini kuvvetle muhtemel olarak görmektedir¹⁴. Kendisine göre bu kaynakların verdiği bilgilerde; IV. Hürmüz'ün (MS. 579-591) kendisinden sonra yeni reşid olmuş bir evladını halef olarak tayin ettiği yönündeki bilgilerden yola çıkarak, MS. 555 yılından sonra doğmuş olan IV. Hürmüz'ün kendisinden sonra yeni reşid olmuş olan oğlunu halef olarak gösterebileceğine imkân tanımaz. Fakat babası II. Hürmüz'ün (MS. 302-309) ölümünün ardından, annesinin karnındaki II. Şapur'un (MS. 309-379) hükümdar ilan edildiği Sâsânî devletinde; hükümdar olmak için reşid olma şartının aranması gibi bir geleneğin mevcut olmadığı da bilinmektedir¹⁵. Ayrıca IV. Hürmüz'ün darbeye tahttan indirildiği ve veliaht tayin edemediği de bilinmektedir. Dolayısıyla I. Hüsrev'in, Göktürk hükümdarı İstemi'nin kızıyla evlendiği klasik kaynakların verdiği malumatlarla beraber daha sarîh durmaktadır.

Taberî, Ya'kûbî, Cüzcânî, Makdisî, İbnü'l-Miskeveyh ve Gerdizî gibi tarihçiler Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev'in Türkistan hakanının kızıyla evlendiğini belirtmekle beraber, evlendiği gelinin adından bahsetmemişlerdir¹⁶. Bel'âmî'de de Taberî'nin verdiği bilgilere ek olarak farklı bilgiler yer almamakla beraber gelin için "hatun" tabiri kullanılmaktadır¹⁷. Gerdizî de *Zeynü'l-Ahbâr* adlı kitabında, I. Hüsrev'in Türkistan hakanının kızıyla evlendiğini rivayet etmekle

¹² Mes'ûdî 2004: 157. Günümüz tarihçilerinden bazılarında I. Hüsrev'in kendi kızını İstemi Yabgu ile evlendirdiği yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Örnek olarak bkz. Divitçioğlu 2000: 30.

¹³ Artamonov 2008: 39-50.

¹⁴ Grignaschi 1970: 237.

¹⁵ İbnü'l-Belhî 2008: I, 65. Ayrıca bkz. Malcolm 1892: 83; Sykes 1915: I, 444.

¹⁶ Ya'kûbî 1382(hş): I, 204; İbnü'l-Miskeveyh: I, 165; Makdisî 1374(hş): I, 519; Cüzcânî: I, 165, 166; Gerdizî, 86.

¹⁷ Bel'âmî 1372(hş); 87.

beraber gelinin ismini vermez ve hükümdardan da *hakan-ı buzurg* yani "büyük hakan" şeklinde bahseder¹⁸. Aynı şekilde Se'âlibî de *Gureru'l-Ahbâr* adlı eserinde İstemi için "Türklerin şahı" tabirini kullanır ve bu hükümdarın kızının I. Hüsrev ile evlendiğini belirtir¹⁹. Se'âlibî evlenme teklifinin Türk hakanından geldiğini, I. Hüsrev'den kendi kızıyla evlenmesini istediğini ve kızını büyük bir çeyizle İran sarayına gönderdiğini belirtmektedir. Dineverî, *Ahbaru't-Tivâl* adlı eserinde bu gelinden övgüyle bahsederek, kendisinin I. Hüsrev'in eşleri arasındaki en saygın kişi olduğunu ve bu gelinin annesinin de melike (kraliçe) olduğunu ifade eder²⁰. Cüzcânî de I. Hüsrev'in Türkistan hakanıyla yaklaştığını Hayyatî'ye (Akhûnlara) karşı kendisiyle ittifak kurduğunu ve hakanın kızıyla evlendiğini anlatır fakat ne Türkistan hakanının isminden bahseder ne de kızının adını verir²¹. *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*'ta da I. Hüsrev'in Türk hakanının kızıyla evlendiği rivayet edilmiş ve gelinin hükümdarın mû'temîdlerinden *Mihran Şanan* tarafından Türkistan'dan İran'a getirildiği izâfe edilmiştir²². Firdevsî, Fakım'ı büyük bir düğün alayıyla beraber Türkistan'dan İran'a getiren I. Hüsrev'in mû'temîdinden *Mihran Setâd* şeklinde bahsetmektedir²³. Se'âlibî de Türk hakanının çok sayıda mal ve büyük bir düğün alayıyla beraber kızını, İran sarayına gelin olarak gönderdiğini rivayet etmektedir²⁴. Klasik kaynakların verdiği bilgilere göre I. Hüsrev'in göndermiş olduğu Mihran Setâd'ın Fakım'ı İran'a nasıl getirdiği şöyle anlatılır:

(IV. Hürmüz'e hitaben) Şâh'ım, babanız kisra (I. Hüsrev) beni elli kişinin nezaretinde bir mektupla beraber Türklerin hükümdarı hakana gönderdi. Mektubunda kendisinin, hükümdarın kızlarından birisiyle evlenmek istediğini ve beni en uygun olan kızının tespiti için görevlendirdiği yazıyordu. Hükümdar bizi büyük bir misafirperverlikle karşıladı. Oraya gidişimizin üçüncü günü eşi "hatun" ile beraber beni kızlarından birisini seçmem için çağırdılar. Sade olan kızlarını çok görkemli bir şekilde giyindirmişler ama annenizi çok sade bir şekilde giyindirmişlerdi. Bundan da annenizi vermek istemediklerini anladım. Ben onların bütün itirazlarına ve başka birini seçmem için gösterdikleri ısrara rağmen senin anneni seçtim. Daha sonra hakan, Kundug adındaki kâhinini çağırdı ve ondan görüşünü sordu. Bu kâhin de "efendim

¹⁸ Gerdîzî, 86.

¹⁹ Se'âlibî 1368(hş): 394.

²⁰ Dineverî 1371(hş): 103.

²¹ Cüzcânî: I, 165.

²² Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas, 75. Bu isim modern araştırmacılar tarafından *Mihransitad* şeklinde de okunmaktadır. Bkz. Pourshariati 2008: 103.

²³ Firdevsî 1391(hş): 1562.

²⁴ Se'âlibî 1368(hş): 394.

Sâsânîler Dönemi İran Sarayında Bir Göktürk Gelini: Fakım

benim görüşüme göre kızınızı evlenmek için gönderin. Kızınızın hem büyük bir itibarı olmuş olacak ve hem de ondan eğer bir erkek evladı dünyaya gelecek olursa hükümdardan sonra babasının yerine geçmiş olacaktır. Böylece sizin bir evladınız İran hükümdarı olmuş olacak ve bu da sizin için en büyük zafer olacaktır" dedi. Böylece hakan kızını benimle birlikte göndermeye razı oldu; işte şahım bu kız sizin annenizdir²⁵.

Firdevsî, gelinin düğün alayında çeyizini taşımak amacıyla üç yüz at ve yüz devenin ayrıldığını belirtir. Düğün konvoyunda bulunan atlar, develer ve fillerin altınla murassa' dîbâlarla bezenmiş olduğunu anlatır. Bununla beraber konvoyda geline hizmet etmek amacıyla üç yüz nedîmin de kendisine eşlik ettiğini söyler²⁶. Bu düğün alayı Göktürk atlılarının koruması altında Akhûn tuzağına düşmemek amacıyla Harzem yolu üzerinden Gürgân'a gelmiştir²⁷. Bu sırada Akhûnlarla savaşmak için hazırlık yapan I. Hüsrev'in de ordugâhını Gürgân'da kurduğu ve düğün alayının geldiği sırada kendisinin Gürgân'da bulunduğunu yine Firdevsî'den öğreniyoruz. Kazvinî ise diğer kaynaklardan farklı olarak *Tarihi Gûzide*'sinde I. Hüsrev'in Çin hakanının kızı ile evlendiğini anlatmaktadır²⁸. Bunun yanında Firdevsî de *Şehnâmesinde* I. Hüsrev'in Akhûnlara karşı birlikte savaştığı hükümdardan Çin hakanı şeklinde bahseder²⁹. Fakat İran ve İslam kaynaklarının Türk hükümdarlarından Çin hükümdarı şeklinde de bahsetmiş oldukları bilinmektedir. Belâzûrî diğer kaynaklardan farklı olarak I. Hüsrev'in, Türk hakanının kızıyla evlendiği gibi aynı zamanda kendi kızı Liyunse'yi de onunla evlendirme sözü verdiğini fakat onun yerine saray nedimelerinden birisini gönderdiğini rivayet eder³⁰. Yine aynı kaynak Türk hakanın daha sonra bundan haberdar olduğunu ve I. Hüsrev ile arasının açıldığını belirtir. İbnû'l-Esîr ise I. Hüsrev'in Türklerle yakınlaşmak amacıyla Türk hakanına mektup gönderdiğini; kızıyla evlenmek istediğini belirterek I. Hüsrev'in de kendi kızını hakanla evlendirdiğini belirtir³¹. Fakat İbnû'l-Esîr de I. Hüsrev'in hakanı aldatarak kızlarından birisi yerine saraydaki cariyelerden birisini gelin olarak gönderdiğini belirtir. Yine İran hükümdarının, Hazar hakanının kızıyla evlendiği savını değerlendiren tarihçiler; klasik kaynakların bu savaşlar sırasında I. Hüsrev'in Derbend şehrinin surlarını tamir ettirdiğine

²⁵ Örnek olarak bkz. Nüveyrî 1990: 234. *Nihâyetü'l-Ereb*'de Fakım'ı İran'a getirmekle görevlendirilen kişinin ismi *Mîhr Bustan* şeklinde geçmektedir. Bkz. Nüveyrî 1990: 233.

²⁶ Firdevsî 1391(hş): 1565vd.

²⁷ Firdevsî 1391(hş): 1567vd.

²⁸ Kazvinî 1328(hş): 117.

²⁹ Firdevsî 1391(hş): 1550.

³⁰ Belâzûrî 2013: 226. Ayrıca bkz. Kristensen 1945: 503.

³¹ İbnû'l-Esîr 1370(hş): II, 511.

dayalı rivayetlerle birlikte Hazar hakanın kızıyla evlendiği bilgisini verirler. Fakat aynı kaynaklar I. Hüsrev'in Gürgân seddini, Sul (Çul) Türklerine karşı tahkim ettiğini ve hatta Türkistan hakanıyla Gürgân şehrinde buluştuğunu da anlatırlar. Gürgân şehri Hazar Denizi'nin güney doğusunda yer alan bir şehir olup şehrin kuzeyinde (Hazar Denizi'nin doğusunda) Sul (Çul) Türkleri yaşamaktaydılar. Dolayısıyla I. Hüsrev, Sul Türklerinin Gürgân şehrine baskınlarını önlemek amacıyla bu şehrin surlarını tahkim etmiştir³². Kafa karışıklığının ortaya çıkmasının nedeni ise bazı kaynakların I. Hüsrev'in Hazarlarla yaptığı savaşlar sırasında bu bilgiye yer vermesinden kaynaklanır³³. Bu bilgiler ışığında I. Hüsrev'in Derbend şehrinde yaptığı tahkîmâtla alakalı yorumlar yapılır ve kendisiyle görüşerek kızıyla evlendiği hükümdarın Hazar hakanı olduğu zannedilir. Kafkas geçitlerinden birisi olan Derbend (Babû'l-Ebvâb) ile Gürgân seddinin her ikisi de I. Hüsrev döneminde tahkîm edilmiştir³⁴. Gürgân bendinin tahkîmâtıyla ilgili verilen bilgilerin Derbend ile karıştırıldığı görülmektedir.

Göktürk hakanının kızının adı klasik İslam tarihi kaynaklarında farklı bir şekilde geçmektedir. Kaynaklarda ismi *Fakım*, *Kakım*, *Kakum*, *Fakum* şeklinde farklı biçimlerde verilmiştir. Türk gelininin adını *Fakım* şeklinde rivayet eden ilk tarihçi Mes'ûdî'dir. Bu adın *Kakım* olma ihtimali yüksektir. Zira İranlı tarihçi Ahmed b. Muhammed Gaffarî-i Kazvînî de *Tarih-i Cihân Ârâ* adlı eserinde gelinin adını *Kakım* şeklinde vermiştir³⁵. *Kakım*, sansargiller familyasından gelincik türünde bir hayvana verilen isimdir³⁶. Bu hayvan kürk endüstrisi açısından kıymetli bir posta sahiptir ve İslam öncesi dönemde "Kürk Yolu" adı verilen ticaret yolu üzerinde ticareti en çok yapılan hayvanlardan bir tanesiydi. Eski Türklerde totemizm inancından dolayı çocuklara hem ad ve hem de lakap olarak hayvan isimlerinin verildiği bilinen bir gerçektir. Bu hayvan eski Türk yaşamında önemli bir yere sahipti ve adı Orhun yazıtlarında dahi göze

---

³² İbnû'l-Miskeveyh: I, 164. Klasik kaynaklar I. Hüsrev'in bu setti aşlında Göktürkler için yaptığını fakat İstemi Yabgu'nun tepkisini azaltmak için I. Hüsrev'in Sul Türklerinin baskınlarını bahane olarak gösterdiğini anlatırlar (Örnek olarak bkz. İbnû'l-Miskeveyh: Aynı yer). Gürgan settinin yüz tane demir kapısı olduğu rivayet edilir. Bu demir kapılardan dolayı Türkler Gürgan settine "temür kapug" (demir kapı) adını vermişlerdir. Hatta İslam klasik kaynaklarında bu surlar için Bab-ı Sul, Sett-i İskender, Sett-i Zülkarneyn tabirini kullananlar da vardır. Gürgan Settiyle ilgili derli toplu bir çalışma olması açısından bkz. Cihan 2015: 114vd.

³³ Belâzûrî, her iki hükümdarın bir araya gelerek müzakere ettikleri ve sonrasında I. Hüsrev'in bir set inşa ettirdiğini yer belirtmeden rivayet etmiş fakat bu olayı Hazarlarla münasebetlerini anlattığı bir paragraftan sonra vermiştir. Bkz. Belâzûrî 2013: 226, 227.

³⁴ Cüzçânî: I, 165.

³⁵ Cihân Ârâ 1799: 56. Ayrıca bkz. Konukçu 1971: 99.

³⁶ MacKenzie 1971: 48.

çarpılmaktadır³⁷. Bunun yanında İslam tarihi klasik kaynaklarından bazıları İstemi Yabgu'nun kendisinden de *Kakım* şeklinde bahsetmektedirler. Bu kaynaklardan en meşhuru İbn Belhî'nin *Farsnâme* adlı eseridir. İbn Belhî bu eserinde I. Hüsrev döneminde Türkistan'da "istilacı" Kakım hakanın ortaya çıktığını ve Akhûnların topraklarını istila ettiğini daha sonra İranlılarla savaştığını anlatmaktadır³⁸. Ayrıca kendisi de *Kakım* şeklinde bahsettiği hakanın I. Hüsrev ile Akhûnlara karşı ittifak yaptığını ve kızını kendisiyle evlendirdiğini rivayet etmektedir. Beydâvî'nin ise İbn Belhî'den farklı olarak I. Hüsrev dönemindeki Hazar hükümdarının adını Kakım olarak verdiği söylenmektedir³⁹. İslam sonrası döneme ait olan Arap ve İran kaynakları Göktürk hükümdarından "İstemi" şeklinde bahsetmezler. Bu kaynaklar İstemi Yabgu için *Kakım* hakan, *Sincibu* kağan, *hakan-ı buzurg* (büyük hakan) veya *Hakan el-Türkî* tabirini kullanırlar. İstemi için kullanılan Sincibu adı da ilginçtir⁴⁰. İslam tarihi klasik kaynaklarından Taberî ve Dineverî, İstemi'nin adını *Sincibu* şeklinde rivayet etmişlerdir⁴¹. Bu isim Farsça *sincab* sözcüğünden gelmektedir ve bu hayvan da postundan dolayı kıymetli olup, eski Türkler tarafından totem olarak tutulan hayvanlardan bir tanesiydi. İstemi Yabgu'nun eski Çin kaynaklarında geçen ismi *Şetie-mi*'dir⁴². Göktürk yazıtlarında bu hükümdardan *İstemi* şeklinde bahsedilir. Menandros ve Theophilacet Simocatta gibi Doğu Roma kaynakları ise adı geçen hükümdara *Silzibolos* adını vermişlerdir⁴³. İstemi Yabgu ile Aral gölünün kıyısında bulunan ve Ektaş adı verilen bölgedeki otağında görüşen Doğu Romalı ünlü diplomat Zamarkos, elçilik sırasında tutmuş olduğu raporlarda bu hükümdardan *Stamabolos Silzibolos*⁴⁴ şeklinde bahsetmiştir⁴⁵. Doğu Roma kaynaklarında geçen *Silzibolos* tabirinin Arap ve İran

³⁷ Kafesoğlu 1992: 145. Bilge Kağan'ın oğlunun babası adına diktirdiği kitabede kendisi için "Üstte Tanrı, aşağıda yer buyurduğu için milletimi, gözünün görmediği, kulağının duymadığı ileri gün doğusuna, geri gün batısına, beri gün ortasına, yukarı gece ortasına kadar götürdüm. Altın'ın sarısını, gümüşün beyazını, ipeğin halisini, atın aygırını, *kakımın* siyahını, *sincabın* göğünü milletime, Türklerime kazandırdım" şeklindeki ifadeyi kullanmıştır. Bkz. Aynı yer.

³⁸ İbnü'l-Belhî 1339(hş): 25, 95, 99.

³⁹ Togan 1981; 161.

⁴⁰ İbnü'l-Esir'de bu isim Sinciyûr ve Sinciyu şeklinde geçmektedir. Bkz. İbnü'l-Esir 1370(hş): II, 507.

⁴¹ Taberî 1383(hş): II, 647; Dineverî 1371: 96. Ayrıca bkz. Divitçioğlu 2000: 31.

⁴² Kafesoğlu 1992: 129; Divitçioğlu 2000: 28.

⁴³ Frye 2006: 156.

⁴⁴ *Silzibolos* tabiri için bkz. Kristensen 1945: 495. *Stamabolos*, *Dizibulos*, *Sizabulos*, *Sizabus* gibi tanımlar için bkz. Taşağıl 2002: 46 nolu dipnot bilgisi; Sykes 1915: I, 494; Divitçioğlu 2000: 31; Kurbanov 2010: 185; Liu 2010: 82.

⁴⁵ Ligeti 1990: 85; Kafesoğlu 1992: 130. Yunan kaynaklarında *Stamabolos* şeklinde geçtiğine dönük ifadeler için bkz. Sinor and Klyashtorny 1996: 333.

kaynaklarında geçen *Sincibu* adına benzerliği de ilginçtir⁴⁶. Aynı şekil Firdevsî'nin *Şahnâmesi* ve İbnü'l-Miskeveyh'in *Tecârübe'l-Umem* adlı eserinde hükümdarın adı için buna yakın olarak *Sinca* ve *Sinha* şeklinde ifadeler kullanılmıştır⁴⁷. Bu durumda Arap ve İran kaynaklarında geçen *Kakım* ve *Sincibu* tabirleri İstemi Yabgu veya kızı için kullanılan lakaplar da olabilir. İranlıların komşu bölge hükümdarlarına lakap takma gibi bir alışkanlıkları bulunmaktaydı. Büyük ihtimalle İranlılar kakım ve sincap postundan yapma başlık takan ve giysiler giyinen Türk kağanı ve kızı için bu lakapları takmış da olabilirler. Ayrıca İstemi'ye ait olan Kakım lakabının müstensih hatasından kaynaklı olarak Fakım şeklinde yazıldığı ve kızının adı olarak düşünülebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

İran Sarayında Türkistanlı Bir Gelin

Kaynakların belirttiğine göre; Türk hakanının kızını İran sarayına gelin olarak götüren gelişme, Göktürkler ve Sâsânîlerin Akhûnlara karşı ittifak kurmalarıyla başlamıştır⁴⁸. Bu durum da Fakım'ın Hazar hakanının kızı olma ihtimalini dışarıda tutmaktadır. Dolayısıyla Hazarlar İranlılarla birlikte Akhûnlara karşı savaşmamışlardır. Her iki tarafın Akhûnlara karşı birleşmesinin nedeni ise bu devletin egemen olduğu ipek yolları üzerindeki pazarların her iki ülke tarafından ele geçirilmesi düşüncesiydi⁴⁹. Akhûnlar kuzey ipek yolunun iki önemli kolunu ellerinde bulundurmaktaydılar. Bunlardan; kuzeyden geçen yol Horasan'da Merv üzerinden Soğdiyana'ya uzanır, Buhara ve Semerkant'ı takip ederek doğuya devam ederdi. Güneydeki yol ise yine Horasan üzerinden Toharistan'a devam eder ve Belh üzerinden doğuya giderdi. Göktürkler ve Sasaniler arasındaki anlaşmaya göre Soğdiyana üzerinden devam eden kuzey yolu Göktürlere verilecek, güneyden devam eden Toharistan yolu ise Sâsânîlere kalacaktı. MS. 555 yılında gerçekleşen bu ittifak aynı zamanda

⁴⁶ Taberî 1383(hş): II, 647 (Arapça baskısı için bkz. Taberî: II, 100). *Sincibu* tabiri için ayrıca bkz. Marquart 1373(hş): 131. Bazı yazarlar *Silcibu*'yu tercih etmişlerdir. Bkz. Piguluskaya vd. 1353(hş): 111. Bununla aynı doğrultuda bilgiler için bkz. Akbulut 2014: 838. Hem *Sincibu* ve hem de *Silzibol* tabirleri için bkz. Bivar 2006: 215

⁴⁷ *Sinca* tabiri için bkz. Firdevsî 1391(hş): 1550. *Sinha* (Aslında Sinca olduğu zannedilmektedir, müstensih hatasından dolayı cim harfinin noktası yazılmamıştır) tabiri için bkz. İbnü'l-Miskeveyh: I, 163.

⁴⁸ Makdisî 1374(hş): I, 519; İbnü'l-Esîr 1370(hş): II, 509; Ayrıca bkz. Konukçu 1971: 99; Rasonyi 1988: 96; Ligeti 1990: 71; Roux 1991: 66; Kafesoğlu 1992: 125, 129; Meşkür 1366(hş): 95; Kurbanov 2010: 185; Taşağıl 2015: 135; Sinor and Klyashtorny 1996: 332; Yarshater 2006: xliii, liv, lvi,

⁴⁹ Reisneya (Trsz): 542, 543; Sinor and Klyashtorny 1996: 332; Harmatta and Litvinsky 1996: 367.

İstemi Yabgu'nun kızını I. Hüsrev ile evlendirmesiyle pekiştirilmiştir⁵⁰. İslam tarihçilerinden Taberî, evlilik teklifinin I. Hüsrev tarafından gerçekleştirildiğini ve İstemi Yabgu'ya büyük bir elçilik heyetini kıymetli hediyelerle göndererek kızını istediğini ve bu şekilde kendisiyle bir akrabalık kurduğunu ifade eder. Taberî sağlanan bu akrabalığın ardından I. Hüsrev'in, Akhûn topraklarını paylaşma konusunda İstemi Yabgu'yu ikna ettiğini belirtir. İki taraf arasındaki bu yakınlaşmada Türklerle birlikte yaşayan İran kökenli topluluklardan olan Soğdluların büyük etkisi vardır. Her iki hükümdar arasında gidip gelen elçiler arasında çok sayıda Soğdlu tüccar bulunmaktaydı. Bu ittifakın neticesinde harekete geçen Göktürkler ve Sâsânîler MS. 557 yılında Gatfar'ın⁵¹ başında bulunduğu Akhûn devletini ortadan kaldırarak topraklarını kendi aralarında paylaşmışlar ve Ceyhun Nehri'ni iki taraf arasında sınır olarak belirlemişlerdir⁵². Fakat bu paylaşımın I. Hüsrev'in memnun kalmadığını ve İstemi Yabgu'nun kendisine gönderdiği Soğdlu elçilere kaba davrandığı görülmektedir⁵³. MS. 563 yılında İstemi'nin İran'a gönderdiği Soğdlu elçiler casusluk yaptıkları gerekçesiyle I. Hüsrev tarafından kovulmuş ve elçilik heyetindeki on üç Soğdlu elçi yolda hayatını kaybetmiştir. Elçilerinin zehirlendiğini iddia eden İstemi Yabgu, I. Hüsrev ile arasındaki siyasi ittifakı sonlandırmış ve Sâsânîlere karşı Doğu Roma ile ittifak kurma yoluna gitmiştir⁵⁴. Her iki taraf arasındaki anlaşmazlığa rağmen İstemi Yabgu'nun kızının İran sarayındaki varlığı devam etmiş, ülkesine geri dönmemiştir. Türk gelininin İran sarayındaki yaşamıyla ilgili klasik kaynaklarda çok az bilgiye sahibiz. İran sarayına yabancı ülkelerden gelin olarak giden bir çok prensesin yaşamıyla ilgili çok ayrıntılı bilgi verildiği halde, kaynaklar Türk gelininin saraydaki yaşantısından fazlaca bahsetmemişlerdir. Fakat Fakım'ın babası gibi güçlü bir kişiliğe sahip olduğu ve İran sarayında büyük bir saygı gördüğü anlaşılmaktadır.

⁵⁰ Konukçu 1971: 99. Bazı batılı tarihçiler I. Hüsrev ile evlenen gelinin Mukan Kağan'ın (MS. 553-572) kızı olduğunu düşünmektedirler. Bkz. Sykes 1915: I, 493.

⁵¹ Firdevsi'de Gatfar olarak geçen bu hükümdarın adı genelde tarihçiler *Gatkar* şeklinde ifade etmeye meyillidirler. Bkz. Firdevsi 1391(hş): 1550; *Gatkar* ifadesi için bkz. Kurbanov 2010: 186. Taberî ve İbnü'l-Esîr'de Akhun hükümdarının adı *Varaz* ve *Varad* şeklinde geçmektedir. Bkz. Taberî: II, 100 (Arapça baskısı); Taberî 1383(hş): II, 647 (Farsça baskısı); İbnü'l-Miskeveyh: I, 163; İbnü'l-Esîr 1370(hş): II, 508. Ayrıca bkz. Konukçu 1971: 99.

⁵² Firdevsi 1391(hş): 1550. Bu savaş sırasında *Gatkar*'ın yakın adamlarından *Katulf*, ülkesine ihanet ederek İran'a kaçmış ve I. Hüsrev'e sığınmıştır. Bkz. Kurbanov 2010: 186. Ceyhun nehrinin sınır olarak belirlendiğiyle ilgili olarak bkz. Taşağıl 2015: 136; Girişmen 1336(hş): 307; Meşkur 1366(hş): 95.

⁵³ Konukçu 1971: 99, 100, 101, 102; Kafesoğlu 1992: 130; Liu 2010: 82; Reisneya (Trsz): 544, 545.

⁵⁴ Ligeti 1990: 72vd; Sinor 1996: 332; Akbulut 2014: 840; Taşağıl 2015: 136; Reisneya (Trsz): 545vd.

Bu evliliğin sonucunda I. Hüsrev ve Fakım'ın *Hürmüz* adında bir erkek çocukları dünyaya gelmiştir⁵⁵. Klasik kaynakların birçoğu yukarıda verilen bilgilerin devamı olarak Hürmüz için; "I. Hüsrev'in hakanın kızından olma oğlu" şeklinde ifadeler kullanırlar⁵⁶. İbnü'l-Belhî, Farsnâme adlı eserinde Hürmüz'ün Türkistan hükümdarı Kakım hakanın kızının oğlu olduğunu belirtir. İbnü'l-Esîr diğerlerinden farklı olarak, I. Hüsrev ile evlenen gelinin "büyük hakanın" (hakan-ı buzurg) kızı olduğunu rivayet eder⁵⁷. Hürmüz'ün annesine olan benzerliğinden dolayı kendisine Sâsânî soyluları Türzkâde lakabını takmışlardır⁵⁸. I. Hüsrev'in MS. 579 yılında ölümünün ardından Fakım'ın oğlu, *IV. Hürmüz* unvanıyla 22 yaşındayken İran tahtına çıkmıştır. I. Hüsrev'in çok sayıdaki erkek evladı arasından Hürmüz'ün İran tahtına çıkması Fakım'ın İran sarayındaki itibarını ve gücünü göstermesi açısından önemlidir. I. Hüsrev'in, İran'ın soylu hanedanlarına mensup eşlerinden olma çocuklarının aksine Hürmüz'ü veliaht olarak ataması; aynı zamanda kendisinin Fakım ile arasındaki ünsiyeti göstermesi açısından da önemlidir⁵⁹. Bir hükümdar eşi ve aynı zamanda bir veliahdın annesi olarak Fakım'ın İran sarayında ayrıcalıklı bir yerinin olması gerekir. Çünkü bu devletin muadili imparatorluklar göz önünde bulundurulduğunda kendisi aynı zamanda bir imparatoriçedir⁶⁰. Dineverî, I. Hüsrev'in çok sayıda eşinin olduğunu belirterek bunların birçoğunun cariyelerden ve diğerlerinin ise İranlı soylu kadınlardan oluştuğunu fakat Hürmüz'ün annesinin ise hükümdar kızı olarak ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu vurgular⁶¹. Bunun yanında I. Hüsrev'in, oğlu Hürmüz'ün iktidarını sağlama almak için bazı müdahalelerde bulunduğu da görülmektedir. Bu

⁵⁵ İbnü'l-Miskeveyh: I, 186; Ayrıca bkz. Pirneya 1306(hş): II, 334; Konukçu 1971: 99; Roux 1991: 66; Kafesoğlu 1992: 130; Meşkür 1366(hş): 95; Pourshariati 2008: 103; Kurbanov 2010: 185; Garthwaite 2005: 109. Sir John Malcolm, Göktürklerden Tatar şeklinde bahseder ve gelinin babası için Tatar kralı tabirini kullanır. Bkz. Malcolm 1892: 119.

⁵⁶ Ya'kûbî 1382(hş): I, 204; Cüzcânî: I, 166; Gerdîzî, 86.

⁵⁷ Taberî, "büyük hakan'ın kızı" tabirini kullanır. Bkz. Taberî: II, 172 (Arapça baskısı); Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr 1370(hş): II, 543. Büyük hakan tabirinden dolayı eski tarihçiler bu hükümdarın Doğu Göktürk hükümdarı Mukan Kağan olabileceği üzerinde de durmuşlardır. Bkz. Sykes 1915: I, 493.

⁵⁸ Pirneya 1306(hş): II, 334; Roux 1991: 66; Meşkür 1366(hş): 97; Taşağıl 2015: 148.

⁵⁹ Çocukları içerisinde *Anuşzâd* adındaki evladı meşhurdur. Annesinin etkisiyle Hıristiyanlık inancını benimsemiş bundan dolayı babası tarafından dışlanmış. Bkz. Firdevsi 1391(hş): 1512vd; Dineverî 1371(hş): 98; Nüveyrî 1990: 231. Ayrıca bkz. Malcolm 1892: 112vd; Browne 1908: 136, 168; Sykes 1915: I, 495; Farr 1850: 300. Babasının Doğu Roma üzerine düzenlediği bir sefer sırasında Cündişapur'da isyan çıkarmış ve zindanlardan topladığı mahkûmların yardımıyla başkent Tisfun'u ele geçirmeye çalışmıştır. Bkz. Firdevsi 1391(hş): 1513vd; İbnü'l-Esîr 1370(hş): II, 507.

⁶⁰ Bununla aynı doğrultuda ifadeler için bkz. Pourshariati 2008: 103; Taşağıl 2015: 135.

⁶¹ Firdevsi 1391(hş): 1543vd; Gerdîzî 1371(hş): 103

maksatla I. Hüsrev öz kardeşleri olan Kâvûs ile Cem'i, Cem'in oğlu Kavâz'ı, hanedan üyelerinden Mahboodh (Mahbûz), Aspades ve Azergündâz'ı ortadan kaldırmıştır⁶². Ayrıca çocukları içerisinde güçlü bir konuma sahip olan Anûszâd'ın gözlerine mil çektirerek kendisinden sonra iktidara gelmesini engellemiştir⁶³. I. Hüsrev'in, eşi Fakım'dan olma Hürmüz'ü iktidara getirmek için vermiş olduğu gayret ilginçtir. Taberî ve Firdevsî, I. Hüsrev'in de annesinin Türk olduğundan bahsederler. I. Hüsrev'in Türk eşine olan muhabbeti annesinin Türk olmasından da kaynaklanıyor olabilir. Taberî ve Firdevsî'nin rivayet ettikleri bir olaya göre I. Hüsrev'in babası Kubad'ın (1. hükümdarlık dönemi MS. 488-498; 2. hükümdarlık dönemi MS. 501-531) kardeşiyle yaşadığı taht kavgasının ardından Akhûnlara sığınmak için kaçarken Nişabur'da *dihkan*⁶⁴ rütbesindeki bir Akhûn Türkünün evine bir süre için misafir olduğunu ve bu ailenin *Nivendoht* adındaki kızıyla evlendiğini; dolayısıyla I. Hüsrev'in Akhûnlu bu anneden dünyaya geldiğini anlatırlar⁶⁵.

Sâsânîler döneminin genelinde hükümdar eşleri kendi çocuklarını İnan tahtına çıkarmak için birbirleriyle kıyasıya mücadele etmişlerdir. Oğlu hükümdar olan hükümdar annesi "kadınlar kadını" anlamına gelen *banbişban-ı banbiş* unvanı alır ve kendileri adına sikke darbedilirdi. Bu sikkelerden günümüze kadar ulaşan nadir örnekler mevcuttur. Bunlardan en meşhuru Sâsânî hükümdarlarından III. Hürmüz (MS. 457- 459) ve Pîrûz'un (MS. 459-484) anneleri Dinag'a ait olan sikkelerdir⁶⁶. Bu sikkelerin bir yüzüne hükümdar annesinin portresi darbedilir ve etrafına kadınlar kadını şeklinde unvanı yazılırdı. Bir hükümdar annesi olarak Fakım'ın de bu unvana sahip olduğu ve adına sikke bastırıldığı muhakkaktır. Fakat günümüzde henüz kendisine ait herhangi bir sikkenin varlığına rastlanmamıştır. Bunun yanında oğlu Hürmüz'e ait çok sayıda sikke bulunmaktadır (Bkz. Ek.3).

I. Hüsrev, oğlu Hürmüz'ü veliaht tayin etmeden önce Sâsânî soylularının önünde imtihana tabi tutmuş ve kendisine çok farklı konularda sorular

⁶² Sykes 1915: I, 486; Kristensen 1945: 504, 505;

⁶³ Kristensen 1945: 506.

⁶⁴ Kubad'ın kaynpederinin *dihkan* olduğuna dair rivayet için bkz. Cüzcanî: I, 164.

⁶⁵ Taberî 1982: II, 243vd (Taberî'nin Türkçe çevirisinde Kubad'ın evlendiği kızm ismi belirtilmemiştir; bunun için Taberî'nin Arapça baskısına bkz. Taberî: II, 91; Ayrıca Farsça baskısına bkz. Taberî 1383(hş): II, 638); Ya'kûbî 1382(hş): I, 202; İbnü'l-Miskeveyh: I, 158; Firdevsî 1391(hş): 1474vd; Cüzcanî: I, 164. Ayrıca bkz. Sykes 1915: I, 486; Pirneya 1306(hş): II, 336. Doğu Roma tarihçisi Procopius, Kubad'ın Akhun hükümdarının kızıyla evlendiğini rivayet etmektedir. Bkz. Procopius 1938: I, 47. Bundan dolayı bazı tarihçiler Kubad'ın evlendiği kadının Akhun hükümdarının kızı olduğuna emindirler. Bkz. Brossius 2006: 153; Hâkikât 1362: 61; Garthwaite 2005: 105.

⁶⁶ Brossius, 175.

sormuştur⁶⁷. Hürmüz kendisine sorulan sorulara mantıklı cevaplar vererek Sâsânî soylularının beğenisini kazanmıştır. Dineverî, Hürmüz'ün iyi huylu, barışsever bir kişiliğe sahip olduğunu, yoksullara karşı merhametli olduğunu ve halka zulmeden soylulara karşı ise çok sert davrandığını rivayet etmektedir⁶⁸. IV. Hürmüz'ün iktidarı boyunca kendisinin ve annesinin Sâsânîler döneminin soylu sınıflarıyla büyük bir mücadelenin içerisine girdiklerini görmekteyiz. İran'ın zengin hanedanlarına karşı fakir halk yığınlarını destekleyen Hürmüz'ün, İran toprakları üzerinde halka kötü muamelede bulunan on üç bin altı yüz devlet memurunu idam ettirdiği Arap ve İran kaynaklarında detaylı bir şekilde anlatılmıştır⁶⁹. Hürmüz'ün bu tutumu İran ordusunu elinde bulunduran Mihran hanedanıyla arasının açılmasına neden olmuştur⁷⁰. İbnû'l-Esîr, IV. Hürmüz'ün adil bir hükümdar olduğunu rivayet eder fakat yaptığı icraatlardan dolayı çok sayıda düşman kazandığını da izafe eder⁷¹. Bununla beraber IV. Hürmüz'ün kötümser bir yapıya sahip olduğunu ve hanedana mensup olmayan "Türk soylu dayılarının" uygulamalarından dolayı çok sayıda düşman kazandığını da belirtir. Gerçekte İran sarayında İstemi'nin erkek çocuklarının varlığıyla ilgili herhangi bir bilgiye sahip değiliz, fakat bu ifadelerden Fakım ile beraber İran sarayına gelen Türk nedimlerin IV. Hürmüz üzerinde etkili olduklarını anlamaktayız. Bununla beraber bazı batılı tarihçiler; bu hükümdarın Hıristiyan reayaya karşı hoşgörülü tutumundan rahatsız olan İranlı din adamlarının, Hürmüz'e karşı çıktıklarına inanmaktadırlar⁷². IV. Hürmüz'ün annesi Fakım'ı Türkistan'dan büyük bir düğün alayıyla İran'a getiren I. Hüsrev'in nedimlerinden Mihran Sitâd'ın (Setâd veya Şânân) ve oğlu Nastuh'un, IV. Hürmüz'ün iktidarı döneminde İran sarayında önemli bir konuma sahip olduklarını da görmekteyiz⁷³. Bu durum Fakım'ın kendisine olan vefa borcunu yerine getirdiğini göstermektedir. Hürmüz on iki⁷⁴ yıl Sâsânî tahtında kaldıktan sonra MS. 591 yılında İranlı general Behram Çubin tarafından bir darbeyle tahttan indirilmiştir. Mihran hanedanının darbesine maruz kalan Sâsânî hanedanı, Doğu Roma'dan aldığı destekle Behram Çubin'i iktidardan uzaklaştırarak IV. Hürmüz'ün oğlu II. Hüsrev'i (MS. 592-628) İran tahtına çıkarmışlardır. İsyanın başlamasından birkaç gün önce Fakım'ın vefâkâr nedimi Mihran Sitâd'ın ani bir

⁶⁷ Yâ'kûbî 1382(hş): I, 204.

⁶⁸ Dineverî 1371(hş): 106. Ebu'l-Ferec Gregory ise İslam tarihi klasik kaynaklarının aksine Hürmüz'ün mağrur ve küstah bir kişiliğe sahip olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Gregory, 161.

⁶⁹ Örnek olarak bkz. Cihân Ârâ 1799: 56, 58.

⁷⁰ Daryae 2009; 31.

⁷¹ İbnû'l-Esîr 1370(hş): II, 543.

⁷² Piguluskaya vd. 1353(hş): 113, 114.

⁷³ Pourshariati 2008: 104.

⁷⁴ Cihân Ârâ 1799: 58.

şekilde ölümü, IV. Hürmüz'ün muhaliflerine karşı yalnız kalmasına sebep olmuştur⁷⁵. Bu olayların cereyan ettiği sırada Sâsânîlerle diğer İranlı güçlü hanedanlar arasında siyasi bir barış sağlamak adına IV. Hürmüz'ün saray zindanında siyaseten katledildiği görülmektedir. Klasik kaynakların hemen hepsi IV. Hürmüz'ün öldürülüşünü onun kayınbiraderleri olan Bendeveyh ve Bestam'ın üzerine yıkarlar⁷⁶. Kaynaklar IV. Hürmüz'ün tahttan indirilişi ve öldürülüşü sırasında annesi Fakım ile ilgili herhangi bir malumat vermezler. Hürmüz'ün eşinden, kayınbiraderlerinden, oğlundan bahseden kaynaklar onun annesiyle ilgili bilgiye yer vermemişlerdir. Bu da IV. Hürmüz'ün annesi Fakım'ın bu olaylar öncesinde ölmüş olabileceğini akla getirmektedir. Bunun yanında kaynaklarda hükümdar annesinin ölüm tarihi ve şekliyle ilgili hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır.

SONUÇ

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle, klasik kaynakların eski İran tarihi kaynağı hudâyânâmelerden aldıkları bilgiler doğrultusunda İran sarayına gelin olarak giden kişinin Göktürk hakanının kızı olduğu ve bu gelinin İstemi Yabgu'nun kızı olduğu net olarak görülmektedir. Bu evlilik çerçevesinde anlatılan gelişmeler, gelinin Göktürk hükümdarının kızı olduğunu bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü kaynaklar her iki tarafın Haytal veya Heptal adını verdikleri Akhûnlara karşı Türkler ve İranlılar arasındaki bir ittifaktan ve bu ittifakın sonucunda gerçekleşen bir evlilikten söz etmektedirler. Dolayısıyla Haytallara karşı oluşturulan bu ittifak Sâsânîler ve Göktürkler arasında gerçekleşmiştir. Doğu Roma kaynaklarında da Akhûnları tarih sahnesinden kaldıran güç olarak çok açık bir şekilde Göktürkler gösterilmekte ve İranlıların kendilerine destek sağladıkları anlatılmaktadır. Gelinin, Çin hükümdarının kızı olduğu yönünde bilgiler veren Kazvînî ve Firdevsî'nin rivayet ettikleri bilgilerden yola çıkarak adı geçen gelinin İstemi Yabgu'nun kızı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çünkü her iki kaynak da Akhûnlara karşı kurulan siyasi bir ittifaktan ve Akhûnların yıkılışıyla ilgili mücadelelerden bahsetmektedirler. Yine Firdevsî'nin düğün konvoyunun rotası için vermiş olduğu Harzem-Gürgân hattı ve konvoyun Türk süvariler tarafından korunması da olayın Göktürklerle alakalı olduğunu göstermektedir. Aksi takdirde Çin'den İran'a gelin olarak gelecek olan bir prensesin deniz yoluyla İran'a ulaştırılması daha güvenli olurdu. Bazı kaynaklarda Hazarlar ve Göktürklerle ilgili anlatılan olayların birbirine karıştırıldığı görülmektedir. I. Hüsrev'in iktidarı döneminde

⁷⁵ Pourshariati 2008: 124.

⁷⁶ Örnek olarak bkz. İbnü'l-Esîr 1370(hş): II, 545.

Hazarların Göktürklerin batı kolları haline gelmesi ve MS. 565'ten sonra gerçekleşen Hazar-Sâsânî münasebetlerinde Batı Göktürk hükümdarı İstemi'nin de ağırlığını ortaya koyduğu görülmektedir. Bundan dolayı Hazarlarla ilgili rivayetlerde artık *hakan-ı buzurg*'un varlığına şahit olmaktayız. Kaynakların çoğu Göktürk hükümdarının adından Kakım şeklinde bahsederken bazılarında ise Hazar kağanından Kakım şeklinde bahsetmişlerdir. İbn Belhî'ye göre istilacı Kakım kağan, Türkistan hükümdarıdır ve Haytallarla (Akhûnlar) savaşmıştır. Hazar hükümdarının Kakım olarak zannedilmesi aslında İstemi'nin Hazar-İran münasebetlerindeki etkin rolünden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında yine aynı kaynaklardan bazıları Türk hakanından Kakım şeklinde bahsederken diğer bazıları da kızından Kakım veya Fakım şeklinde bahsetmişlerdir. Kakım veya Fakım isimleri arasında müstensih hatasından kaynaklı bir yanlışlık da meydana gelmiş olabilir. Bununla beraber bu isimlerin bazı tarihçiler tarafından Takum, Fakum, Kakum şeklinde de okunduğu görülmektedir. Fakat bu kaynaklardan ilk olarak Mes'ûdî'nin hakanın kızının adından Fakım şeklinde bahsetmesinden dolayı gelinin ismiyle ilgili olarak Fakım sözcüğü ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bu kaynaklardan Taberî, Firdevsî, ibnû'l Miskeveyh ve ibnû'l-Esîr'in; Türk hükümdarın adı için vermiş oldukları Sincibu, Sinciur, Sinca ve Sinha tabirlerinin, Doğu Romalıların İstemi için kullanmış oldukları Silzibolos'u andırması da ilginçtir. Bu evliliğin sonucunda dünyaya gelen IV. Hürmüz'ün de I. Hüsrev'in ardından İran tahtına çıkmış olması hem İstemi Yabgu'nun bölgesel anlamdaki egemen konumunu ve hem de kızı Fakım'ın İran sarayındaki gücünü ortaya koyması açısından da önemlidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Klasik Kaynaklar

- Bel'âmî, Ebû Ali (1372hş). *Guzideye Tarikhe Bel'âmî*, (Nşr. Ca'fer Şî'ar-Mahmud Tabatabaî), Neşriyeyi Katar, Tahran.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ (2013), *Fütûhu'l-Büldân* (Ülkelerin Fethi, Trc. Mustafa Fayda), Siyer Yayıncılık, İstanbul.
- Cüzcânî, Ebû Amr Osmân b. Muhammed (Trsz), *Tabakât-ı Nâsiri*, c. I, İntişarat-ı Dünyay-ı Ketab, Tehran.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (1371hş), *Kitab-u Ahbaru't-Tivâl*, (Trc. Mahmûd Mehdevî Dâmegânî, Neşriyey-i Ney, Çap-i Çehârom, Tehran.
- Firdevsî, Ebû'l-Kâsım (1391hş), *Şâhnâme*, Çap-ı Nehost, (Tsh. Feridûn Cüneydî), Çap-ı Dovvom, (Tsh. Muhammed Ramazanî), Şehrivermâh.

- Gaffarî-i Kazvîni, Ahmed b. Muhammed (1799), *Tarih-i Cihân Ârâ*, Epitome of the Ancient History of Persia, (W. Ouseley), Londra.
- Gerdîzi, Ebû Sa'îd Abdulhay b. Dahhâk b. Mahmûd (Trsz), *Zeynû'l-Ahbâr*, İntişarat-ı Dünyây-ı Ketâb, Tehran.
- Gregory, Ebû'l-Ferec (Bar Habraeus) (1999), *Abû'l-Farac Tarihi*, c. I, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İbnû'l-Belhî (1339hş), *Farsname*, (Tsh. Guy Le Strange; Raynold Allen Nikolsen), Tahran. "(Çev. Abdulhalik Bakır-Ahmet Altungök), Ortaçağ Tarih Medeniyetine Dair Çeviriler I, Ankara, 2008, s. 23–150."
- İbnû'l-Esîr, Muhammed İzzeddîn 1370(hş), *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. II, (Trc. S. Hüseyin Rûhânî), İntişarat-ı Esâtir, Tehran.
- İbnû'l-Miskeveyh (Trsz), *Tecârûbe'l-Umem*, c. I, (Trc. Alî Naki Münzevî), Merkez-i Tahkikat-i Râyâne'i Kâ'imiye, İsfahan.
- Kazvîni, Hamdullâh b. Ebî Bekir b. Ahmed b. Nasr Müstevfî (1328hş), *Târih-i Guzîde*, c. I, (Haz. Edward G. Browne), (Hicri 857 yılına ait Hacı Ferhad Mirza nüshasının tıpkıbasımı), Londra.
- Makdisî, Mutahhar b. Tahir (1374hş), *Kitabu'l-Bed ve't-Tarih* (Aferineş ve Tarih), c. I, (Trc. Muhammed Rızâ Şefî'i Kudkenî), Tehran.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin (2004), *Murûc ez-Zeheb* (Altın Bozkırlar), (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas* (Trsz), (Thk. Melikü's-Şü'arâ' Behâr), İntişarat-ı Kelâle Haver, (Yrsz).
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb (1900), "Nihayetü'l-Ereb fi Ahbaru'l-Fars ve'l-Arab", (Haz. Edward G. Browne), *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland for 1900*, Published by the Society 22, Albemarle Street, London.
- Procopius of Caesarea (1938), *History of the Wars: The Persian War*, The Loeb Classical Library, Edited By T. E. Page, D. Litt. and W. H. D. Rouse, Litt. D., London.
- Se'âlibî, Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâ'il (1368hş), *Târih-i Se'âlibî* (Ahbâr-u Mülûk-u Fars ve Sîrehûm), Neşriyey-i Nokre, Taberîstan.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihü'l-Rasul ve'l-Mülûk* (*Târihu't-Taberî*), Cüz'ü's-Sânî (c. II), (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Dâru'l-Mâ'arif Mısr, Kûrnîşu'n-Nil 1119, Kahire.

- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (1383hş), *Tarih-i Taberî: Tarih-i Resûl ve'l-Mülûk*, c. II, (Trc. Ebû'l-Kasım Payende), Çap-ı Şişom, İntişarat-ı Esâfir, Tehran.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (1982), *Tarih-i Taberî Tercemesi*, c. II, 2. Baskı, Can Kitabevi, İstanbul.
- Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk (1382hş), *Tarih-i Ya'kûbî*, c. I, (Trc. Muhammed İbrahim Ayeti), İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tehran.

Araştırma Eserler

- Artamonov, M. İ. (2008). *Hazar Tarihi* (Türkler, Yahudiler, Ruslar), (Çev. Ahsen D. Batur), Selenge Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Brossius, M. (2006). *Peoples of the Ancient World: The Persians*, Routledge Publishing, New York.
- Browne, E. G. (1908). *A Literary History of Persia from Earliest Time to Firdawsi*, London.
- Daryae, T. (2009). *Sasanian Persia* (The Rise and Fall of an Empire), Published by I. B. Tauris and Co. Ltd in association with the Iran Heritage Foundation, London and New York.
- Divitçioğlu, S. (2000). *Kök Türkler* (Kut, Küç, Ülüg), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Eberhard, W. (1947). *Çin Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Uluğtürk), TTK Yayınları, Ankara.
- Farr, E. (1850). *History of Persians*, Published Robert Carter and Brothers, No:285, Broadway, New York.
- Girişmen, R. (1336hş). *İran ez Agaz ta İslam*, (Trc. Muhammed Mu'in), Mecmuay-ı İranşinasi (Zir Nezer-i Ehsan Yarşater), Tehran.
- Hâkikât, A. R. (1362hş). *Tarih-i Kûmis*, Tehran.
- Konukçu, E. (1971). *Kuşan ve Akhûn Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ezurum.
- Kristensen, A. E. (1945). *İran der Zemân-i Sâsâniân*, (Trc. Reşîd Yâsemî), İntişarat-ı Dünyay-i Ketâb, Tehran.

- Kurbanov, A. (2010). *The Hephthalites: Archaeological and Historical Analysis*, Phd Thesis Submitted to the Department of History and Cultural Studies of the Free University, Berlin.
- Ligeti, L. (1990). *Bilinmeyen İç Asya*, c. I, (Çev. Sadrettin Karatay), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Liu, X. (2010). *The Silk Road in World History*, Oxford University Press, London.
- Malcolm, S. J. (1829). *The History of Persia: from the Most Early Period to the Present Time Containing an Account of the Religion, Government, Usages and Character of the Inhabitants of that Kingdom*, v. I, Printed by William Clowes, Stamford Street, London.
- Mackenzie, D. N. (1971). *A Concise Pahlavi Dictionary*, Oxford University Press, London.
- Marquart, J. (1373hş). *İranşahr ber Mebnay-i Coğrafyay-i Mose Horenî*, (Trc. Meryem Mir Ahmedî), İntişarat-ı İttılaat, Tehran.
- Meşkur, M. C. (1366hş). *Tarih-i İran Zemin*, Tehran.
- Piguluskaya, N. V. (1353hş). *Tarih-i İran: ez Dovrân-ı Bâstân ta Pâyân-ı Side-i Hicdehom Milâdî*, (Trc. Kerim Kişâverzî), İntişârât-ı Peyâm, Tehran.
- Pirneyâ, H. (1306hş). *Îrân-ı Bâstân*, c. II, Matbâay-i Meclis, Tehran.
- Pourshariati, P. (2008). *Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*, Published by I. B. Tauris, London and New York.
- Rasonyi, L. (1988). *Tarihte Türklük*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Reisneyâ, R. (Tarihsiz), *Azerbaycan der Seyr-i Tarih-i İran ez Agaz ta İslam*, c. I, İntişarat-ı Nimâ, Tebriz.
- Roux, J. P. (1991). *Türklerin Tarihi: Büyük Okyanustan Akdeniz'e İki Bin Yıl*, (Çev. Galip Üstün), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Sykes, P. M. (1915). *A History of Persia*, c. I, Macmillan and Co. Limited St. Martin's Street, London.
- Taşagil, A. (2015). *Kök Tengri'nin Çocukları* (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (1999). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, I, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Makaleler, Kitap Bölümleri ve Bildiriler

- Akbulut, D. Ali (2014). Akhûnlar (Kionit/Hyon) ve Eftalitler Çağında: Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler. *Türkler Ansiklopedisi*, I, 830-843, Ankara.
- Bıvar, A. D. H. (2006). The History of Eastern Iran. *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods* (Edt. Ehsan Yarshater, Cambridge University Press, New York, 3(1), 116-180.
- Cihan, C. (2014). Türk Akinlarına Karşı Sasanilerin İnşa Ettiği Gürgân Seddi (Sedd-i İskender). *Turkish Studies*, Spring, 10(5), 107-130.
- Frye, R. N (2006). The Political History of Iran Under the Sasanians. *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods* (Edt. Ehsan Yarshater), Cambridge University Press, New York, 3(1), 116-180.
- Grignaschi, M. (1970). Sabirler, Hazarlar, Göktürkler. *VII. Türk Tarih Kongresi*, 25-29 Eylül 1970, Ankara, I, 230-250.
- Gömeç, S. (2000). İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi*, 20(31), 51-92.
- Harmatta, J. & Litvinsky, B. A. (1996). Tokharistan and Gandhara Under Western Türk Rule (650-750). *History of Civilizations of Central Asia* (Edts. B. A. Litvinsky; Zhang Guang-da; R. Shabani Samghabadi), UNESCO Publishing, Paris, V(3), 367-401.
- Kafesoğlu, İ. (1992). Türk Tarihi. *Türk Dünyası El Kitabı*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Litvinsky, B. A. (1996). The Hephthalite Empire. *History of Civilizations of Central Asia*, III, (Edts. B. A. Litvinsky; Zhang Guang-da; R. Shabani Samghabadi), UNESCO Publishing, Paris, 135-162.
- Meşkur, M. C. (1340hş). Hudâyname. *Mecelley-i Berresihây-i Târihi*, Şomare, Sal-i Şişom, 6,13-28.

Sâsânîler Dönemi İnan Sarayında Bir Göktürk Gelini: Fakım

Sınor, D. & Klyashtorny, S. G. (1996). The Türk Empire. *History of Civilizations of Central Asia*, v. III, (Edts. B. A. Litvinsky; Zhang Guangda; R. Shabani Samghabadi), UNESCO Publishing, Paris, 327-347.

Taşğıl, A. (2002). Göktürkler. *Türkler Ansiklopedisi* (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, II, 15-48.

Yarshater, E. (2006). Introduction. *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods* (Edt. Ehsan Yarshater), Cambridge University Press, New York, 3(1), xvii-lxxv.

(Eklerdeki sikkelerin kaynak bilgisi: <https://colnect.com/tr/coins/list>)

EKLER

Ek.1. I. Hüsrev'in babası I. Kubad'a ait bir sikkenin ön ve arka yüzü.

Ek.2. IV. Hürmüz'ün babası I. Hüsrev'e ait bir sikkenin ön ve arka yüzü.

Ek.3. Fakım ve I. Hüsrev'in oğlu IV. Hürmüz'e ait bir sikkenin ön ve arka yüzü.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24963>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 18.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 18.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Öztürkci, A. (2019). Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Öncesinde Hakkâri Nasturileri Üzerinde Osmanlı Rus Rekabeti. *Journal of History School*, 43, 1281-1297.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE HAKKÂRİ NASTURİLERİ ÜZERİNDE OSMANLI RUS REKABETİ

Alpaslan ÖZTÜRKÇİ¹

Öz

Orta Doğu'nun çok dinli-mezhepli-etnisiteli yapısı sömürgeci güçlere bölgeye müdahale noktasında büyük olanaklar sunmuştur. Bölgede yaşayan azınlık unsurları, etno-dinsel kimlikleri ön plana çıkarılarak 19. yüzyıldan itibaren büyük devletlerin dış politika araçlarından biri haline dönüştürülmeye başlanmıştır. Hakkâri bölgesinde yaşayan Nasturiler de “bağımsız devlet” “özerk devlet” vaatleriyle kolaylıkla büyük devletlerin bölge politikalarının argümanına dönüşebilen topluluklardandır. I. Dünya Savaşının hemen öncesi Nasturileri kazanma adına Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı arasında büyük bir rekabetin yaşandığı tarih kesiti olmuştur. Çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya'nın geliştirdiği Orta Doğu ve Osmanlı politikalarında Nasturi unsurunun taşıdığı politik değerın tespit edilmesidir. İkincisi Rus politikalarına karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma hedefi taşıyan çok yönlü Nasturi politikasının irdelenmesidir. Çalışmada şu tezler savunulmaktadır: I. Dünya Savaşı öncesinde Nasturiler Rus çarlığı tarafından kolaylıkla araçsallaştırılmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Nasturileri kazanma adına geliştirdiği hoşgörü politikası başarısız olmuştur.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Nasturiler, Rus Politikaları, Osmanlı İmparatorluğu

¹ Dr. Öğrt. Üyesi Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Van/Türkiye. alpaslan6507@gmail.com. [Orcid: 0000-0003-2877-8415](https://orcid.org/0000-0003-2877-8415)

Ottoman-Russian Rivalry on Hakkari Nestorians before the Ist World War According to Ottoman Archives Documents

Abstract

The multi-religious-sectarian-ethnicity structure of the Middle East has provided the colonial powers with great opportunities to intervene in the region. Minority groups living in the region have been turned into one of the foreign policy instruments of the great states since the 19th century by emphasizing their ethno-religious identities. The Nestorians living in Hakkari Region became one of the communities that could easily turn into the argument of the regional policies of the great states with the promises of "independent state" and "autonomous state". Just before the World War I, there has been a historical period, in which there was a great rivalry between the Ottoman Empire and the Russian Tsardom in the name of winning the Nestorians. There are two main objectives of the study. The first is to determine the political value of the Nestorians element in the Middle East and Ottoman policies developed by Russia. The second is to examine the multi-faceted Nestorians policy, which aims to protect the territorial integrity of the Ottoman Empire against Russian policies. The following theses are defended in the study; Before the World War I, the Nestorians were easily instrumentalized by the Russian Tsardom. The tolerance policy developed by the Ottoman Empire in the name of winning the Nestorians has failed.

Keywords: World War I, Nestorians, Russian Politics, Ottoman Empire

GİRİŞ

Literatürde Nasturilerin etno-dinsel- kültürel tarihleri ve Hakkâri Nasturileri'nin çıkardığı 1915 ve 1924 İsyancıları üzerine yoğunlaşan nitelikli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan Yonca Anzerlioğlu'nun "*Nasturiler ve 1924 Ayaklanması*" başlıklı doktora çalışması ve Abdurrahman Yılmaz'ın "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları", başlıklı makalesi Nasturi İsyancıları konusunda öne çıkan eserlerdendir. Kadir Albayrak'ın, "Keldaniler ve Nasturiler" ve Asahel Grant'ın, "The Nestorians Or Lost Tribes" başlıklı kitapları ise Nasturilerin etno-dinsel-kültürel tarihi üzerine öne çıkan yetkin eserlerdendir. Bunun yanında literatüre iki noktada katkı yapılması gerektiği düşünülmektedir. Birincisi I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya'nın makro planda Orta Doğu ve daha lokal düzeyde ise Osmanlı politikalarında Nasturi faktörünün niteliğinin belirlenmesi, İkincisi ise Rusya'nın Nasturi politikası karşısında Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemlerin ve Nasturilerin Rusya yanlısı tutumunun iç ve dış dinamiklerinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu iki sorunsalın anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla hazırlanan çalışmamızda, Osmanlı arşiv belgeleri ve modern literatür taranarak öncelikle Nasturilerin tarihsel-kültürel kökenleri ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'yle

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Öncesinde Hakkâri Nasturileri
Üzerinde Osmanlı Rus Rekabeti

yaşadıkları sorunların iç ve dış dinamikleri irdelenmiştir. Daha sonra Rus Çarlığı'nın ve Osmanlı Devleti'nin Nasturileri kazanma adına geliştirdikleri politikalar ve Nasturilerin bu politikalar karşısındaki tutumu tartışılmıştır.

Tarihsel olarak Roma İmparatorluğu egemenliğinde yaşayan Hristiyanlar Batı kilisesinin Pers İmparatorluğu sınırları içinde yaşayanlar ise Doğu kilisesinin mensupları olarak bilinir (İris, 2003: 19). Doğu Hristiyan kilisesine mensup topluluklarından biri de Katoliklikler tarafından itikadi anlamda sapık olarak kabul edilen Nasturilerdir (Albayrak, 1997; 79). Nasturiler, dinlerine oldukça bağlı bir topluluktur ve Hristiyanlığın ilk misyoner ve propagandacı unsurlarındandır Nasturi patriğinin metropolitanlarını ve diğer misyonerlerini daha 5. yüzyılda Suriye, Hindistan ve Çin'e kadar Hristiyanlığı yaymak amacıyla gönderdiği bilinmektedir (Grant, 1841: 372). Başlangıçta büyük Süryani Kilisesine mensup Nasturilerin, tarihsel süreç içinde ayrışmasında iki önemli aşama söz konusudur. Önce Efes Konsili'nden (431) sonra Hristiyanlık içi teoloji tartışmalarında İstanbul Patriği Nastur, İsa Mesih'in insan ve Tanrı olarak iki farklı doğası(diofizit) olduğu anlayışını öne çıkarmıştır ve bu düşüncelerini paylaşan bir kitle yaratmayı başarmıştır (Albayrak, 1997: 8-9; Dalyan, 2011: 396; Çelik, 1996: 150; Tarakçı, 2010: 226). Nasturi inancının ideolojik hazırlık dönemi olarak tanımayabileceğimiz bu aşamadan sonra Kadıköy Konsili'nde (451) yaşanan tartışmalarda Nasturiler, Süryani kilisesinden ayrılarak kendi kiliselerini kurmuşlardır (Günel, 1970: 33; İris, 2003: 13; Çelik, 1996: 329).

Tarihsel süreç içinde Pers, Sasani, Abbasi, Moğol, Timur ve Osmanlı devletlerinin egemenliğinde yaşayan Nasturilerin, Timur'un XIV. yüzyılda Bağdat'a hakim olmasından sonra birçok Nasturiyi öldürmesi üzerine coğrafi açıdan korunaklı Hakkari bölgesine yerleştikleri bilinmektedir (Erol, 2011: 131-132; Satılmış, 2011: 104; Özcan ve Dalyan, 2013:150). İran ve Irak'ın kuzeyi ile Hakkâri bölgesinde yoğun olarak yaşayan Nasturilerin nüfusları tam olarak tespit edilememekle beraber, elimizdeki en güvenilir kaynak olan Osmanlı arşiv kayıtlarına göre 20.yüzyıl başlarında 70 bin kadardır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. EUM. 4Sb. 23/113). Nasturiler bölgede yoğun olarak yaşayan Kürtlere benzer şekilde aşiretli ve aşiretsiz (reaya) olarak ayrılmaktaydılar. Aşiretli Nasturiler daha çok dağlık bölgelerde yaşarlar ve hayvancılıkla geçinirken güvenlikleri Kürt beyleri tarafından sağlanan aşiretsiz olanlar ise bunun karşılığında vergi öderler ve tarımla geçinirlerdi.

Geleneklerine oldukça sadık bir topluluk olan Nasturilerin her aşireti buldukları bölgenin adıyla anılırdı. En kalabalık aşiretler ise Tiyari ve Tuhub aşiretleridir. Çoğunlukla vergi vermeyen bu iki aşiret mensupları özellikle 19.yüzyıldan sonra bir tazyikle karşılaştıklarında hemen yabancı konsolosluklara müracaat etmekte, suç işleyen şahıslar buralara sığınmaktaydı. Nasturiler, dini ve siyasi liderleri Mar Şimon yönetiminde yaşarlar, her Nasturi senelik belli bir miktar parayı Mar Şimon'a verirdi. Mar Şimon Osmanlı Devleti'nden 1325 (1908) yılına kadar 2500 kuruş daha sonrada 1500 kuruş maaş almışlardır (DH. EUM. 4Sb. 23/113).

Kuzey İran bölgesi üzerinde 16. yüzyılda devam eden Osmanlı-Safevi hakimiyet mücadelesi 1548 yılında Osmanlı Devleti'nin üstünlüğüyle sona ermiş Nasturilerin yoğun yaşadığı Hakkari bu süreçte Osmanlı topraklarına katılmıştır. Zor coğrafi şartları ve ulaşımın güçlüğüyle sağlanmasının da etkisiyle Doğu Anadolu'nun önemli bir kesiminde olduğu gibi Hakkâri de Osmanlı Devleti, tımar sistemi yerine, yurtluk-ocaklık sistemi uygulamaktaydı (Timur, 2010: 216). Güçlü idari ve askeri teşkilatlanma oluşturulmamasının da etkisiyle bölgede Kürt beylerinin güvenliği sağladığı yarı-özerk bir yapılanma ortaya çıktı. İşte söz konusu idari ve sosyo-ekonomik yapı içinde Nasturiler, Hakkari bölgesinde yıllarca imtiyazlı Kürt beylerine² ödedikleri vergiyle merkezi otoriteyle bir sorun yaşamadan varlıklarını devam ettirdiler. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde çeşitli iç ve dış dinamiklerin etkisiyle bölgedeki statüko sarsılmaya başladı ve Nasturiler de bundan en çok etkilenen azınlıklardan biri oldu. Değişimin dış dinamiğini Fransız ihtilali ve misyonerlik faaliyetleri oluşturur. "Her millete bir devlet" sloganıyla çok uluslu imparatorluklar için karşı konulmaz bir kasırgaya dönüşen milliyetçilik akımı, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Millet Sistemi içindeki en küçük azınlıkları da etkileyerek bunların bağımsızlık hayalleri görmelerine yol açtı. Kuşkusuz yaşadıkları coğrafyada azınlık hüviyeti taşıyan nüfuslarıyla Fırat Nehri'nden Musul'a kadar bağımsız bir devlet kurmak isteyen Nasturiler de bu akımdan fazlasıyla etkilendiler. Bunun yanında Fransa tarafından desteklenen Katolik, ABD ve İngiltere'nin desteklediği Protestan ve Rusya Çarlığı'nın desteklediği Ortodoks misyonerler Osmanlı Devleti içindeki azınlıkları kendi devletlerinin bölge politikaları doğrultusunda manipüle etmeye çalışmaktaydı. Bu konuda çarpıcı bir örnek bir İngiliz misyonerin Hakkâri günlerinin 30 Teşrin-i Sani 1310 (12 Aralık 1894) tarihinde İstanbul'a bildirildiği raporda yer alan şu ifadelerdir:

---

² İlber Ortaylı bölgedeki Kürt beylerini Transilvanya (Erdel), Romanya, Cebel-i Lübnan, Kırım, Mısır gibi imtiyazlı beylikler arasında sayar(Ortaylı, 2008: 29).

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Öncesinde Hakkâri Nasturileri
Üzerinde Osmanlı Rus Rekabeti

“...İngiliz misyonerlerinden Brown Nasturilere Protestan mezhebini kabul ettirmek maksad-ı zahirisıyla Çölemerik’e tabi Koçanis karyesinde Nasturi reisi ruhanisi Mar Şimon nezdinde ikamet eylemekte olup esas maksadı ise bunları İngilizlere ısındırarak bilahere ilka-yı tohum-ı fesad etmek cihetine matuf olduğu ve aralık buldukça Hakkari tarafındaki Ermenileri dahi tahrikden geri durmadığı cihetle ahali-yi Hristiyanıyeyi hükümet-i seniyyeden tebride(uzaklaştırma) çalışan merkurumun oradan defî esbabının istihsali...” (BOA, Y. PRK. DH. /8-25).

Yıllarca bu ve benzeri propagandalara maruz kalan Nasturiler, misyonerler ve bu devletlerin diplomatik kanallarıyla yakın ilişkiler geliştirerek bir tehlike anında yabancı temsilciliklere sığındılar zaman zaman da gruplar halinde mezhep değiştirdiler (BOA, DH. ŞFR. 42/44). Nasturi liderleri 1914-1924 yıllarını kapsayan kesitte bu devletlerden özellikle Rusya ve İngiltere’nin desteğiyle bağımsız bir devlet kuracaklarına inandılar.³

19. yüzyılda bütün Orta Doğu’da olduğu gibi Nasturilerin çoğunlukta yaşadığı coğrafyada da Osmanlı Barış düzenini sarsan iç dinamikleri ise devletin sınır güvenliğini ve imparatorluğun farklı unsurları arasında yaşanan çatışmaları önleme noktasında yaşadığı güçlükler oluşturur. Bu bağlamda şu tespitin yapılması aydınlatıcı olacaktır: Tanzimat Dönemi bazı Kameralist⁴ uygulamalarla devletin merkezileşme çabalarının ön plana çıktığı (Mardin, 2013: 12) bir dönem olmasının yanında paradoksal bir şekilde Hristiyan cemaatlerin hareket alanlarını genişlettikleri bir kesitti. Küçük Doğu kiliseleri Nasturiler, Süryaniler ve Keldaniler ile birlikte birkaç bin kişilik protestan kilisesi bile bu dönemde Osmanlı Devleti tarafından tanındı ve kendilerine statü verildi⁵ (Findley, 2012: 100; Berkes, 2008: 228). Böylece özerk birim olarak varlıklarının tescili azınlık unsurlara etnik-dini bir bilinç kazandırırken Müslüman unsurlarla çatışmalarının ve kendilerine alan açmaya çalışmalarının yolunu açtı. Özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hakkâri’de yaşanan Nasturi-Kürt

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Levent Ayabakan, “Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros’un Özerk Asuri Devleti Projesi (1919-1923)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. I, 2015. Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler ve 1924 Ayaklanması*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996; Abdurrahman Yılmaz, “Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXI, Mart 2015.

⁴ “*Aydın Despotizmi*” olarak tanımlanabilecek bu kavram milli bütünlüğün sağlanması, Feodalizmden kalam ayrıcalıkların yok edilmesi esaslarına dayanır. Şerif Mardin Tanzimat’ı Osmanlı da “*Kameralizm*” uygulamalarının başlangıcı olarak kabul eder(Mardin, 2013: 12).

⁵ Kissenger’in Fransız ihtilalini “laik bir haçlı seferi”(Kissenger, 2016: 53) olarak tanımlamasını hatırlarsak Bu haçlı seferinin Osmanlı Devletini en küçük Hristiyan birimine kadar atomize ettiği açıktır.

çatışmalarının ve yer yer karşılıklı katliamların sebebini bu yaklaşımın oluşturduğu söylenebilir. Zira Nasturiler, artık statükoyu kabul etmemeye Kürt beylerine ödedikleri vergileri vermemeğe başladılar. Nasturilerin söz konusu yaklaşımı da merkezi otoriteden kopuşu da beraberinde getirdi. Bu süreç sonunda 20. yüzyıl başındaki I. Dünya Savaşını Nasturiler özerk ya da bağımsız devlet kurmak yolunda bulunmaz bir fırsat olarak gördüler ve Osmanlı Devletine karşı İtilaf Blok'unda yer alan önce Rusya sonra da İngiltere ile işbirliğine gittiler.⁶

I. Dünya Savaşı Öncesinde Hakkâri Nasturileri Üzerinde Osmanlı-Rus Rekabeti

Bütün 19. yüzyıl ve 20.yüzyılın ilk yarısı boyunca Rus dış politikasının temel diplomatik hedeflerinden biri Orta Doğu'da İngiltere hâkimiyetini kırmak ve bölgede başat güç haline gelmekti. Bu hedefine ulaşabilmenin yolu Orta Doğu'nun iki stratejik noktası Türk Boğazları⁷ ve Basra Körfezi'ne hakim olmaktan geçmekteydi. Rusya'nın bu bölgelere yönelik hedeflerine ulaşabilmesi açısından 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl ilk yarısı bulunmaz fırsatlar sundu. Bu bağlamda 1774 Küçük Kaynarca ve 1878 Berlin Antlaşmaları, Rusya'ya bu imkânların kapılarını ardına kadar açarken Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve siyasal varlığını sürdürme noktasında şok edici etkiler yarattı. Küçük Kaynarca antlaşması aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ilk defa Doğulu bir Hristiyan devlete yenilmesi anlamına da geliyordu (Tonbee ve Kirkwood, 2009: 50). Kuşkusuz bu durum Osmanlı Devleti'nin yıllarca kendine eş değerde gördüğü batılı Hristiyan devletlere yenilmesinden daha yıkıcı bir anlama sahipti. Ancak antlaşma sözü edilen psikolojik etkiden daha önemli diplomatik sonuçlar doğurdu. Zira bu antlaşmayla Osmanlı ülkesindeki Ortodoks Hristiyanların koruyuculuğunu elde eden Ruslar, bu tarihten itibaren Ermeniler, Süryaniler ve Nasturiler gibi Osmanlı Ortodokslarını siyasallaştırma stratejisini devreye sokmaya başladı.⁸

---

⁶ Nasturilerin Rusya ve İngiltere'yle işbirliği konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Barış Metin, "Urmiye ve Havalisinde Ermeni ve Nasturilerin Faaliyetleri (1917- 1918)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 4, S. 7, Kış 2010; Abdurrahman Yılmaz, "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları", *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXI, Mart 2015; Serdar Sakin, ve Zeki Kapıcı, "İngiltere, Nasturiler ve İç Toprak Projesi (1919- 1922)", *International Journal of History Studies*, C. 5, S. 5, 2013.

⁷ "Türk Boğazları" kavramı literatürde İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi için kullanılır(Maity, 1954: 134; Güneş, 2007: 217-218)

⁸ 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasının Osmanlı devleti üzerinde yıkıcı sonuçlarının ayrıntıları için bkz. Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, C. IV, Kültür Yayınları, İstanbul, 2018; Arnold J. Toynbee, ve Kenneth P. Kirkwood, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (Ç. K. Yargıcı-N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Öncesinde Hakkâri Nasturileri
Üzerinde Osmanlı Rus Rekabeti

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan yaklaşık bir asır sonra Ruslar, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'yla (93 Harbi) Ayestafanos'a kadar ilerlediler. Yapılan barış görüşmelerinde Rus başmurahtası eski İstanbul büyükelçisi İgnatyev'in etkili müzakere performansıyla imzalanan Ayestafanos Antlaşması Rusya'ya Basra ve İskenderun Körfezlerine ulaşma şansı vermektedir. Ancak bu antlaşmayla Orta Doğu'daki çıkarları ciddi şekilde tehdit edilen İngiltere hemen harekete geçerek antlaşmanın uygulanmasını engelledi ve Berlin Kongresi'nin toplanmasını sağladı.⁹ Kongrede imzalanan Berlin Antlaşması'yla İngiltere'nin çıkarlarının ön plana çıktığı fakat Rusya'nın da çıkarlarını gözetken bir metin ortaya çıktı. Bu antlaşmayla Tuna'nın sahil boyunca sol kesimi ile Kars, Batum, Ardahan Rusya'ya bırakılıyordu (Kurat, 2014: 374). Bunun anlamı çok açıktı, İngiltere artık Rusya tehdidine maruz kalan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden vazgeçiyordu. Böylece ilk defa 1868'de liberal Gladstone hükümetinin iş başına gelmesiyle işaretlerini görmeye başladığımız söz konusu politika Berlin Antlaşması'ndan sonra İngiltere'nin Orta Doğu ve Akdeniz hâkimiyeti politikasının stratejik kavşakları olan Kıbrıs, Mısır, Süveyş Kanalı'na yerleştikten sonra devlet politikası haline gelmiş oluyordu (İnalçık, 2018: 292-294; Barr, 2011: 16). Bu bilgiler ışığında Berlin Antlaşmasından sonra İngiltere'nin Rusya karşısında Osmanlı toprak bütünlüğünü sağlayan dengeleyici rolünden vazgeçmesi I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin farklı bloklarda yer almasının zeminini oluşturduğu çıkarsaması yapılabilir.

Küçük Kaynarca ve Berlin Antlaşmalarının sağladığı siyasal ve hukuki zeminde Osmanlı topraklarında Rus misyonerlerinin ve diplomatik kanallarının yoğun faaliyetleri görülmeye başlandı. Rusya hem geleneksel düşmanı Osmanlı Devleti'ni parçalama hem de Orta Doğu'da İngiltere'yle girdiği rekabette yakaladığı büyük fırsatı kullanmak istemekteydi. İşte bu noktada Rus dış politikasının en önemli argümanlarından biri Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde yaşayan Ermeni, Süryani ve Nasturi gibi Doğu Hristiyan kiliselerine mensup azınlıklar oldu. İlerde belgelerle ayrıntılarına yer vereceğimiz üzere Rusya Nasturileri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmak için 18. yüzyıl sonundan I. Dünya Savaşı'ndan çekildiği 1917 Brest Litovsk Antlaşması'na kadar bağımsız devlet vaadinden, silah yardımına, mezhep değiştirmeden Nasturilerin dini ve siyasal liderlerine maaş ve rütbeye kadar her araca başvurdu (BOA, DH. ŞFR. 42/44; BOA, DH. EUM. 4Sb. 23/113).

Dâhiliye Nezaretinden Musul, Van ve Erzurum vilayetlerine gönderilen talimatnamede yer aldığına göre I. Dünya Savaşından sonra "Özerk Asuri Devleti

⁹ Bernard Lewis İngiltere'nin bu müdahalesinin Osmanlı Devleti'nin yıkılışını 20. Yüzyıla ertelediği görüşündedir (Lewis, 2006: 388).

Projesiyle¹⁰ sahneye çıkacak olan Nasturi liderlerinden Hakkârili Ağa Petros, Rus General Andriyanovski ile birlikte sınırda kontroller yapmakta, Salmas, Gever (Yüksekova), Şemdinan (Şemdinli), Çölemerik ve Amidiye gibi yerlerde Nasturilerin Rus Ortodoks mezhebine geçmeleri için propagandaya girişmekteydi. Yine aynı belgede yer alan başka bir bilgiye göre Rus casusu gibi çalışan Ağa Petros'un özellikle Salmas'ta 15 bine yakın Nasturiyi Ortodoks mezhebine geçirdiği kaydedilmekteydi.(BOA, DH. ŞFR. 42/44).

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kaleminde yer alan bir belgede ise şu ifadelere yer verilmekteydi: "...Ruslar Salmas'da ve Rumiye'de Nasturi ve Keldanilerden 15000 nefsi Ortodoks yaptılar keza Keldani ve Nasturi papazlarından da 50 kişi Ortodoks oldu kendilerine Rus hükümeti tarafından 3-5 liraya kadar maaş veriliyor..." (BOA, DH. EUM. 4Sb. 23/113). Yine aynı dairenin kaleminde yer alan başka bir belgede ise Rumiye Şehbenderliğinden (konsolosluk) alınan bilgiye atfen civardaki bazı Nasturilerin silah teminine çalıştıkları bildirilmekteydi (BOA, DH. ŞFR. 40/109).

Başlangıçta Hakkârî'nin Koçanis köyünde ikamet eden Nasturi Patriği Mar Şimon'un Ruslarla bağlantısını da Ağa Petros'un sağladığı anlaşılmaktadır (BOA, DH.KMS. 23/43). Ancak I. Dünya Savaşı'nın yaklaşmasıyla bu ilişkiler direkt Patrik tarafından yürütülmeye başlanmış ve Patrik defalarca Rusya'ya gidip gelmiştir (BOA, DH. EUM. 4Sb. 23/113).

Yukarda yer verilen kayıtların da gösterdiği gibi Osmanlı bürokrasisi Rusya'nın Nasturiler üzerindeki çalışmalarının ve bu topluluğun savaş sırasında devlete büyük zarar verme potansiyeline ulaştığının farkındaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı öncesinde Nasturileri kazanma adına birkaç değişik strateji uyguladığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi, Nasturileri yakından takip etmek ve hükümete karşı fiili bir isyanda bulunmadıkları sürece onlara müdahale etmemektir. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü

---

¹⁰ Bu proje Ağa Petros'un tamamının Asuri olduğunu ileri sürdüğü Nasturi, Süryani, Keldani, Maruni, Yakubi ve Ezidiler'i tek devlet altında toplama amacını taşır. Planı önce Fransızlara sunan Petros'un olumlu sonuç alması İngiltere'nin hamleleriyle önlenmiştir. Plan 1922 yılında Ağa Petros tarafından TBMM'ye de sunulur. Buna göre, bölgedeki güvenlik birimlerinin Nasturilerden oluşturulması, kanunlarının Nasturilerin kutsal kabul ettikleri "Synhadus" metinlerine göre yapılması ve Türkiye'nin vatandaşlık tanımı içinde Asurilere de yer verilmesi isteniyordu. Bunların karşılığında Nasturiler de her yıl vergi vermeyi, sınır güvenliği konusunda Türk Ordusunu desteklemeyi ve eğitim dillerinin Türkçe olmasını kabul ediyorlardı. TBMM planı kabul etmedi ve bu defa plan, Ağa Petros tarafından genişletilerek 1923 yılında İngilizlere sunuldu. İngilizlerce bir süre oyalanan Ağa Petros planı uygulama imkânını hiçbir zaman bulamadı (Ayabakan, 2015: 61-62-63, 69).

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Öncesinde Hakkâri Nasturileri
Üzerinde Osmanlı Rus Rekabeti

Kaleminden Nasturilerin yoğun yaşadığı Van ve Musul vilayetine gönderilen şifreli telgraflar bu olguya işaret eder. Musul vilayetine gönderilen 29 Haziran 1330 (12 Temmuz 1914) tarihli telgrafta, Musul vilayeti sınırları içinde bulunan Nasturilerin nüfuslarının, hangi bölgelerde yoğunlaştıklarının, ne gibi propagandalara maruz kaldıklarının ve hükümetin bunlara karşı acilen ne gibi tedbirleri alabileceğinin rapor halinde merkeze bildirilmesi isteniyordu. (BOA, DH. ŞFR. 42/263)

Van vilayetine gönderilen şifreli telgrafta ise

“...Nasturilerin muhafazayı sükun ettikleri ve hükümete karşı fiilen bir teşebbüs ve hareketleri görülmediği takdirde takib olunmayarak haklarında evvelce ittihazi takarrür eden tedabirin inde'l-icab(gerek duyulduğunda) buldukları mintika harekat-ı askeriyeye lüzum-ı hissi olunacağı zamana taliki münasib görüldüğünden şimdilik yalnız vaziyetlerinin tahkik ve tarassudu (gözetleme) ile iktifa olunması...”(BOA, DH. ŞFR. 46/195) ifadeleriyle Nasturilere karşı yereldeki yöneticilerin takip etmesi gereken yaklaşımın ana hatları çiziliyordu.

Dâhiliye Nezaretinden Erzurum-Van-Bitlis vilayetlerine gönderilen yazıda ise şu uyarılarda bulunuluyordu:

“... Tohum-ı fesad ve nifak saçarak iğtişâş (ayaklanma) çıkarmaya ve icab eden mevakide (mevkiler) askerin nokta-yı nazarından bir takım tedkikatda bulunmaya şu son zamanlarda fevkalade sarf-ı gayret eylemekte oldukları ve bu cümleden olarak tedkikat-ı fenniye icrası bahanesiyle profesör namı altında üç Rusun Bayezid'e gönderildiği ve Erzurum ve Van ve Bitlis ve Bayezid'deki Rus konsoloshaneleri maiyyetlerinde anasır-ı Osmaniye arasına ilga-yı fesad için bir takım eşhas-ı melune istihdam ve bu hususda bir çok fedakarlığa ihtiyar edilmekte olduğu Kars şebkenderliğinin işarına atfen Hariciye Nezareti'nden bildirilmiştir...” (BOA, DH. SYS. 23/ 16).

Bu konuda Osmanlı yönetiminin uyguladığı ikinci strateji ise klasik dönemden beri uygulanan yerel unsurlardan yararlanma politikasını devreye sokmak oldu. Şöyle ki; Osmanlı devlet yönetiminde yerelde merkezi hükümet adına yetki kullanma hakkına sahip valilerin, vergi tahsili, zorunlu işlerin yaptırılması gibi işlerde ayan, kocabaşı ve ruhani reislerden yararlanması alışıl gelmiş bir yöntemdi (Ortaylı, 2008: 253). Bu bağlamda Nasturilerin vergilerinin Mar Şimon aracılığıyla toplanması ve bölgede yeni bir nahiye oluşturularak müdürlüğüne de Nasturi Reisi Mar Şimun'un yeğeni Davut Efendi'nin getirilerek kendisine 2 bin kuruş maaş bağlanması dikkat çekicidir (Yılmaz, 2015: 116). Buradan hareketle Nasturilerde siyasi ve dini lider olan

Patrikler evlenemediği için verasetin amcadan yeğene geçtiği(Albayrak, 1997: 83) düşünüldüğünde Osmanlı devletinin gelecekte Nasturi Patriği olması muhtemel Davut Efendiyle ilişkilerini şimdiden geliştirmeye çalıştığı yorumu yapılabilir.

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı üçüncü politik yaklaşım ise daha çok psikolojik faktörlerin ön plana çıktığı hoşgörü yaklaşımıdır. Bu çerçevede Nasturileri kazanma adına yer yer ödüllendirme yoluna gidildi. Örneğin Osmanlı yönetimi I. Dünya Savaşı öncesinde isyana hazırlık için Ruslarla görüşmeler yaptığını bildiği Nasturi Patriği Mar Şimon'u cezalandırmamış aksine onun vasıtasıyla Nasturileri kendi tarafına çekme yollarını aramıştır Bu politikanın devamı bağlamında Nasturilerin vergileri hafifletilmiş aşiret liderlerine maaş bağlanmıştır. Yine bu kapsamda I. Dünya Savaşı'nın hemen başında dönemin Van Valisi Tahsin Paşa Mar Şimon'u ile görüşerek Nasturilerin her türlü sorunları karşısında devletin onların yanında olduğunu garanti etmiş, patriğe çeşitli hediyeler vermiş ve bunun karşılığında savaşta tarafsız kalmalarını talep etmiştir (*BOA, DH. ŞFR. 42/44; Yılmaz, 2015: 117*).

İstanbul'un Nasturileri kazanma adına uyguladığı dördüncü stratejiyi Kürt-Nasturi çatışmalarının önüne geçerek Nasturilerin güvenliğini sağlamak ve büyük devletlerin "Hristiyan bir topluluk katlediliyor" bahanesiyle bölgeye müdahalesinin önüne geçme çabası oluşturur. Bu cihetten olmak üzere Osmanlı Devleti'nin zaman zaman silahlı güç kullanarak bazen de Kürt ileri gelenlerini ıslah etme babında ödüllendirerek sükûneti sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bu konuda birçok örnek mevcuttur. Örneğin Nasturiler üzerine sefer düzenlemek isteyen Cizre Bey'i Bedirhan'ın Erzurum Müşiri Halil Kamil Paşa'dan izin istemesi üzerine Halil Paşa, İran'la sınır müzakerelerinin devam ettiği konjonktürü de hatırlatarak bunun sırası olmadığına işaret etmiştir(Yazıcı, 2015). Ancak buna rağmen Bedirhan Bey, Nasturiler üzerine 1843 ve 1847 yıllarında iki sefer yapmış ve birçok Nasturiyi öldürmüştür. Merkezi yönetimin emriyle Musul Valisi Mehmet Paşa maiyetindeki askeri kuvvetle bölgeye gelerek Nasturileri yok olmaktan kurtarmıştır. Nasturilerin bir kısmı Musul'a bir kısmı da Urmiye'ye sığınmıştır.(Yılmaz, 2015: 112; Yazıcı,2015). Yine bu kapsamda 31 Temmuz 1304(12 Ağustos 1888) tarihli bir belgede Kürtler ve Nasturiler arasındaki çatışmanın müsebbibi olarak Musul'da ikamet eden Hertoşi aşireti lideri Hacı Ağa gösterilerek bu şahsın şiddetle uyarılması istenmektedir (BOA, Y.PRK.MYD/7-42). Bu konuda başka bir belgede ise hizmetlerinden istifade edilen Musul şeyhlerinden Mehmet Efendi'nin Nasturilere yaklaşımının çağın şartlarına uygun olmadığı gerekçesiyle uyarılması gereğine işaret etmektedir (BOA, Y.PRK.UM.13-103). Galob gazetesinde yer verilen Van'da Kürt ahalinin Ermeni ve Tiyari Nasturilerine zulüm yapıldığı iddialarının Londra sefaretinden

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Öncesinde Hakkâri Nasturileri
Üzerinde Osmanlı Rus Rekabeti

bildirilmesi üzerine Dahiliye Nezaretinin hemen durumun soruşturulmasını istemesi bu konudaki başka bir örnektir (DH.MKT./1588-85).

I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Nasturileri kazanma politikalarının kıyasıya çatıştığı bir kesitte Osmanlı Devleti'ne sığınan "Geoben" ve "Breslav" adlı Alman savaş gemilerinin 29 ve 30 Ekim 1914 tarihlerinde Rusya'nın Odesa, Sivastopol, Feodosya, Novorossiysk ve Batum şehirlerini bombalamasının akabinde Rusya 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Çar II. Nikola bu sebeple 3 Kasım'da yayınladığı Manifestosunda "*bu harbin Karadeniz sahillerinde ecdad tarafından vasiyet edilen tarihi emellerin gerçekleştirilmesine*" imkân vereceğini açıkladı (Kurat, 2014: 442). Diğer yandan ise yoğun bir propaganda faaliyeti başladı. Rusya'da artık sıklıkla "*Ayasofya'ya haç dikmekten*" söz ediliyor, bunun için bir yardım sandığı bile kuruluyordu. Basın Rusya'nın İstanbul üzerindeki haklarından söz ediyor ve önde gelen siyasi parti liderleri bu yönde nutuklar atıyordu (Kurat, 2014: 442). Söz konusu propagandanın en önemli amacı Alman saldırıları karşısında sıkışan İngiltere ve Fransa'ya boğazlar konusundaki Rus politikasını kabul ettirmektir. Rus Dışişleri bakanı Sergey D. Sazanov ve İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey arasında yapılan uzun görüşmeler ve iki devlet arasında yapılan nota teatileri sonucunda İngiliz hükümeti, 12 Mart 1915 tarihli notasıyla Rusya'nın boğazlar üzerinde iddia ettiği haklarını tanıdı. Benzer şekilde Fransa da 10 Nisan tarihli notasıyla bu durumu teyit etti ve I. Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti'ni parçalama tasarılarının ilk gizli antlaşması olan İstanbul Anlaşması¹¹ imzalandı (Köse, 2015: 5; Kurat, 2014: 442; Karal, 542).

Fransız notasından yani İstanbul anlaşmasının kesinleşmesinden tam bir ay sonra Nasturi Patrik Mar Şimun Güney Azerbaycan'a hakim Rus General ile yaptığı anlaşma uyarınca 10 Mayıs günü seferberlik ilan etti ve 1915 Nasturi isyanını başlattı. Kronolojinin çarpıcılığı oldukça açıktır. Zira Türk Boğazları üzerindeki tarihsel emellerini İngiltere-Fransa ikilisine kabul ettiren Rusya, Kafkas cephesinde yoğun çatışmalar yaşadığı Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakabilecek bir kesitte Nasturileri de devreye sokmuş oluyordu. Başta Mar Şimon olmak üzere Nasturi liderleri için ise konjonktür bağımsızlık için oldukça elverişli koşullar taşımaktaydı. Rusya kendilerini mutlak anlamda desteklemekteydi ve Osmanlı Devleti birçok cephede savaştığı için Nasturiler ile baş etmesi güçtü. Üstelik I. Dünya Savaşı'nda iki taburla Ruslar'ın yanında gönüllü olarak savaşan Nasturiler bunu karşılığında 25.000 tüfek temin ederek o

¹¹ İsmail Köse anlaşmanın bir notalar bütünü ve kamuoyundan gizlenmeleri dolayısıyla imzacı devletlerin parlamentolarının onayından geçmemesi gerekçeleriyle İstanbul ve boğazlar üzerindeki söz konusu belgeleri "antlaşma" saymayarak diplomaside bir alt kategoride yer alan "anlaşma" olarak ele alır (Köse, 2015: 6).

dönem için önemli bir silahlı güce de ulaşmışlardı (Sakin ve Kapıcı, 2013:210). Bütün bunlara rağmen Nasturin bağımsız devlet kurmak umuduyla başlattıkları isyan (Mayıs 1915) başarıya ulaşamadı. Osmanlı ordusu isyanın başlamasından 5 ay sonra harekete geçebilmiş olmasına rağmen isyancıları kontrol altına almakta zorlanmadı(Metin, 2010: 155). Kuşkusuz Nasturi isyanı bağlamında yapılacak en önemli çıkarsama yukarda belgeleriyle ortaya koyduğumuz Osmanlı Devleti'nin Nasturilere karşı geliştirdiği koruyucu ve ılımlı politikaların başarısız olduğunu sarih bir şekilde göstermesidir.

Ekim devriminden sonra Rusya'da Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle bu devletin 15 Aralık 1917 tarihinde imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması'yla savaştan ve bölgeden çekilmek zorunda kalmasıyla Osmanlı Devleti açısından Nasturileri etkisizleştirme bağlamında uygun koşulların oluştuğu düşünülebilir. Ancak Osmanlı ordusundan kaçan Ermeni ve Nasturiler ile geri çekilen Rus ordusundan elde ettikleri silahlarla güçlenen İran Nasturileri Urmiye civarında birleşirler (Metin,2010: 154-155) ve Nasturilerin yeni koruyucusu olarak İngiltere hemen rol almaya başlar. 19. yüzyılın sonlarında Nasturiler üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırmasına rağmen Rusya'nın coğrafya ve mezhep avantajını kıramayan İngiltere, Rusların bölgeden tamamen çekildiği 1917 kışına kadar Nasturiler üzerinde ciddi bir etki yaratamamıştı. Rusya'nın çekilmesiyle bölgede oluşan yeni denklem İngiltere'yi Nasturiler üzerine yoğunlaşmayı daha acil hale getirdi. Zira yeni durumda Osmanlı ve Alman ordularının Bakü petrollerine kolaylıkla ulaşabileceği şartlar oluştuğu gibi Osmanlı ordusunun Orta Asya Türkleriyle bağlantı kurma imkânı da doğmuştu. Bu iki nokta da savaşta İttifak Bloku'na avantaj sağlayacağı gibi Rusya'nın çıkarlarına da aykırıydı. Nitekim İngiltere-Rusya ikilisi Urmiye Konferansında Almanya ve Osmanlı Devleti'nin engellenmesi konusunda anlaşmaya vardılar ve İngiltere Nasturiler'e bağımsızlık vad ederek onları bu hesaplaşmanın içine çekmekte zorlanmadı. İngiltere savaşta firar eden Rus askerlerinden, Ermeni ve Nasturilerden askeri birlikler oluşturarak bunların eğitimi amacıyla bölgeye subaylar gönderdi (Metin, 2010: 156). Nasturiler bu defa da I. Dünya Savaşı'nın kalan bölümünde İran-İrak sınırında yaptıkları saldırılarla ve Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1924 yılında başlattıkları isyanla İngiltere'nin bölge politikalarının aparatını dönüştüler ve Hakkâri'den sürüldüler.¹²

---

¹² 1924 Nasturi İsyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938)*, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1972; Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler ve 1924 Ayaklanması*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı ülkesinde yaşayan Nasturileri kazanma adına Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı arasında büyük bir rekabet yaşanmıştır. Bu mücadeleden en çok etkilenen Nasturi unsurlarından bir bölümü de Hakkâri Nasturileri olmuştur. Nasturilerin Rus etkisine açık hale gelmesinde Fransız ihtilalinin yaydığı milliyetçi fikirler, Hristiyan misyonerlerin bütün 19.Yüzyıl boyunca yaydığı ayrılıkçılık tohumları, Rusların Küçük Kaynarca ve Berlin Antlaşmalarıyla Doğu Hristiyanlarının koruyuculuğunu elde etmesi, Osmanlı Devleti'nin artık içerde sosyo-politik statükoyu ve sınır güvenliğini sağlama noktasında yaşadığı güçlükler etkili olmuştur.

Rusya'nın Nasturi politikasının İngiltere'ye ve Osmanlı devletine yönelik iki ayağı söz konusudur. Rusya mezhepsel olarak kendisi gibi Ortodoks olan Nasturileri Orta Doğu'da İngiltere hâkimiyetini kırma noktasında kullanabileceği araçlardan biri olarak görmüştür. Diğer yandan Hakkâri Nasturilerine askeri teçhizat ve lojistik destekte bulunmuş ve bu azınlığa Osmanlı Devletini zayıflatacak unsurlardan biri gözüyle bakmıştır. Rusya'nın bu politikaları karşısında Osmanlı devleti ise Nasturileri kazanma hedefine yönelik temel parametresini hoşgörünün oluşturduğu çok yönlü ve ılımlı bir politika geliştirmiştir. Bu bağlamda Hakkari Nasturi liderlerinin açıkça ayrılıkçı faaliyet olarak değerlendirilebilecek Rusya'yla görüşmeleri karşısında dahi fiili müdahalede bulunmamıştır. Aksine onları Kürt beylerine karşı korumuş, ruhani reislerine maaş vermiş ve çeşitli hediyelerle taltif etmiştir. Buna rağmen Nasturiler I. Dünya Savaşı yıllarında tercihlerini Rusya'dan yana yaparak, Rusya'nın Türk Boğazlar üzerindeki hak iddialarını müttefiklere kabul ettirdiği gizli İstanbul Anlaşmasından (Nisan 1915) bir ay sonra yıllarca tebaası buldukları Osmanlı devletine karşı isyan etmişlerdir. Bu isyan Osmanlı devletinin koruyucu ve ılımlı Nasturi politikasının başarısızlığı anlamına gelmekteydi. İsyanın Osmanlı birliklerince bastırılmasından sonra da Rusya, I. Dünya Savaşı'ndan çekildiği Ekim 1917'ye kadar söz konusu Nasturileri araçsallaştırma politikasını sürdürmüş, liderleriyle geliştirdikleri ilişkilerle Osmanlı Devleti'ne karşı bu unsuru çatışmalarda kullanarak İran sınır güvenliğini tehdit etmeyi başarmıştır.

Nasturilerin tercihlerini Rusya'dan yana kullanmalarında çeşitli iç ve dış dinamikler etkili olmuştur. I. Dünya Savaşı başlamadan Osmanlı devletinin savaş sonunda dağılma tehdidiyle karşı karşıya kalabileceğini kuşkusuz Nasturiler de görmüşler ve Rusyayı bağımsızlıklarını kazanma adına dayanabilecekleri önemli bir güç olarak değerlendirmişlerdir. Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yaşayan Batı

Alpaslan ÖZTÜRKÇİ

Hristiyan Kilisesine mensup Yunan, Sırp, Bulgar gibi azınlıklar Avrupa'nın büyük güçlerinin desteği ve Fransız İhtilali'nin de etkisiyle daha önce bağımsızlıklarını kazanabilmiş olmaları da diğer Doğu Hristiyan Kilisesi mensupları Ermeniler ve Süryaniler gibi Nasturilerin de motivasyonunu artıran başka bir unsur olmuştur. Osmanlı devletinin sınır güvenliğini ve kendi tebaası bulunan unsurları koruma noktasında her geçen gün güçlükler yaşaması da Nasturileri isyana sevk eden faktörlerden biri olarak kaydedilebilir.

Son olarak Nasturilerin temel politik hedefleri olan bağımsız ya da özerk devlet kurma hedeflerine ulaşamamalarında kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan iki noktaya dikkat çekmek gerekir. Nasturilerin başarısızlığında etkili olan birinci faktör bu unsurun dini-siyasi liderlerinin siyasal gerçeklikten kopuk irrasyonel politikalarıdır. Fırat'tan Urmiye Gölüne hemen her yerde azınlık olarak yaşayan bir topluluğun bu kadar geniş sınırlarda devlet kurma hayalinin rasyonaliteden ne kadar uzak olduğu açıktır. İkinci etken ise Nasturi liderlerinin özerklik ya da bağımsızlık için tek veri olarak büyük devletlerin kendilerini desteklemelerini almalarıdır. Bu bağlamda Nasturiler, köklü bir geleneğe sahip Osmanlı Devleti karşısındaki yetersizliklerini göz ardı ettikleri gibi bölgedeki Kürt aşiretleri faktörünü dikkate almamışlardır. Sonunda Rusya ile bağımlılık ilişkisi çerçevesinde hareket eden Hakkâri Nasturileri hiçbir siyasal kazanım elde edemedikleri yerlerinden yurtlarından olmuş ve uzun yıllar kamplarda İngiltere'ye mahkûm yaşamışlardır. 1918-1924 yılları arasında ise İngiltere'nin önce I. Dünya Savaşı'nda Orta Doğu daha sonrada Musul politikalarının argümanı haline gelen Nasturiler 1924 isyanından sonra Hakkâri'den çıkarılmışlardır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BOA, Y.PRK. MYD/7-42. 31 Temmuz 1304(12 Ağustos 1888).
BOA, DH.MKT./1588-85. 21 Kanun-ı Evvel 1304(2 Ocak 1889).
BOA, Y.PRK.UM.13-103. 27 Kanun-ı Evvel 1304(7 Ocak 1889).
BOA, Y. PRK. DH. /8-25. 30 Teşrin-i Sani 1310 (12 Aralık 1894).
BOA, DH. SYS. 23/ 16. 27 Şubat 1327 (11 Mart 1912).
BOA, DH. ŞFR. 40/109). 16 Nisan 1330 (29 Nisan 1914)
BOA, DH. ŞFR., 46/195. 26 Teşrin-i Evvel 1330 (8 Kasım 1914).

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Öncesinde Hakkâri Nasturileri
Üzerinde Osmanlı Rus Rekabeti

BOA., DH. ŞFR., 42/263. 29 Haziran 1330 (12 Temmuz 1914).

BOA., DH. ŞFR., 42/44. 3 Haziran 1330 (16 Haziran 1914).

BOA, DH.KMS.,23/43. 29 Mayıs 1330 (11 Haziran 1914).

BOA, DH. EUM., 4 Sb., 23/113(tarih yok)

Araştırma Eserleri

Albayrak, K. (1997). *Keldaniler ve Nasturiler*. Ankara: Vadi Yayınları.

Anzerlioğlu, Y. (1996). *Nasturiler ve 1924 Ayaklanması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ayabakan, L. (2015). Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros'un Özerk Asuri Devleti Projesi (1919-1923). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 49-76.

Barr, J. (2011). *A Line in the Sand*. London: Simon & Shuster UK Ltd.

Bayburt, D. (2010). Milli Mücadele Döneminde Süryaniler. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 3(6), 45-72.

Berkes, N. (2013). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*.(yay. haz. A. Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çelik, M. (1996). *Süryani Tarihi I*. Ankara: Ayraç Yayınevi.

Dalyan, M. (2011). XIX. Yüzyılda Nasturilerde Tarım ve Tarımsal Faaliyetler. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 396-409.

Erol, S. (2011). Doğu Süryani Kilisesi Tarihi Çerçevesinde İran Asuri-Keldanilerine Genel Bir Bakış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(16), 129-137.

Fındley, C. (2012). *Modern Türkiye Tarihi (1789-2007)*. (Çev. G. Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları.

Günel, A. (1970). *Türk Süryaniler Tarihi*. Diyarbakır.

Güneş, Ş. (2017). Türk Boğazları. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34, 217-250.

Grant A. (1841). *The Nestorians Or Lost Tribes*. Newyork: Harper & Brothers.

Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları.

- İnalçık, H. (2018). *Devlet-i Aliyye*. IV. İstanbul: Kültür Yayınları.
- İris, M. (2003). *Bütün Yönleriyle Süryaniler*. İstanbul: Ekol Yayımcılık.
- Karal, E. Z. (Tarihsiz). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Ankara: Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaymaz, İ. Ş. (2010). Birinci Dünya Savaşı Sonunda Musul Vilayeti'nde İngiliz Yönetiminin Kurulması. *Memleket Siyaset/ Yönetim Dergisi*, 5(14), 104-19.
- Kissenger, H. (2016). *Dünya Düzeni*. (Çev. Sinem Sultan Gül). İstanbul: Boyner Yayınları.
- Köse İ. (2019). I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması Mart-Nisan 1915. *bilig*, 89, 1-27.
- Lewis, B.(2006). *Orta Doğu*. (Çev. Selen Y. Kölay). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2013). *Türk Modernleşmesi*. (Der. Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Maity, A. B. (1954). The Problem of Turkish Straits. *The Indian Journal of Political Science*. 15(2), 134-152.
- Metin, B. (2010). Urmiye ve Havalisinde Ermeni ve Nasturilerin Faaliyetleri (1917- 1918). *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 4(7), 153-163.
- Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*. İstanbul: Kültür Yayınları.
- Özcan, U. D. M. (2013). XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Nasturi, Ermeni, Yezidi ve Çerkez Topluluklarında Başlık Parası Uygulamaları. *Milli Folklor*, 25(98), 150-164.
- Sakin, S. & Kapıcı, Z. (2013). İngiltere, Nasturiler ve İç Toprak Projesi (1919-1922). *International Journal of History Studies*, 5(5), 207-224.
- Tarakçı, M. (2010). Nestorius ve Kristolojisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1), 215-241.
- Timur, T. (2010). *Osmanlı Toplumsal Düzeni*. İstanbul: İmge Kitapevi.
- Tunçay, M. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toynbee, A. J. ve Kirkwood, K. P. (2009). *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*. (Ç. K. Yargıcı ve N. Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınevi.

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Öncesinde Hakkâri Nasturileri
Üzerinde Osmanlı Rus Rekabeti

Satılmış, S. (2006). XIX Yüzyılda Hakkâri’de Hristiyan Bir Cemaat Nesturiler(İdari, İktisadi ve Sosyal Durumları). *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 103-121.

Yazıcı, N. (2015). Osmanlıdan Cumhuriyet’e Hakkari İsyancıları (1843-1933). <http://devlet.com.tr/makaleler/html> (Erişim tarihi: 08.07.2019)

Yılmaz, A. (2015). Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları. *Tarih Okulu Dergisi*, 21, 107-129.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24689>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Boy, A. (2019). Anı Şehri'nin Doğu ve Karseli Dergilerine Yansıyan Yüzü. *Journal of History School*, 43, 1298-1323.

ANI ŞEHİRİ'NİN DOĞUŞ VE KARSELİ DERGİLERİNE YANSIYAN YÜZÜ¹

Arzu BOY²

Öz

Anı Şehri Kars'ın kırk km güneydoğusunda İslam öncesi ve sonrası yaklaşık sekiz yüz yıla yakın Türk hanlıklarının merkezi olmuş, birçok millete ev sahipliği yaptığı için kültür zengini bir şehirdir. 1064'te Selçuklu hükümdarı Alparslan tarafından Anı Şehri'nin fethi bütün Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde atılan ilk ve en önemli adımdır. 1064'te Türklerin Anadolu'ya giriş kapısı olan Anı, çeşitli milletleri bünyesinde barındırmıştır. 1647'de Evliya Çelebi, Kağızman'dan Erivan'a geçerken Anı için harap küçük bir kale tabirini kullanmıştır. O yıllarda harabe halinde olan Anı'nın ne zaman ören yeri haline geldiği bilinmemektedir. Anı Şehri'nin fetih tarihi Kars ve Kars halkı için her zaman kutsal kabul edilmiştir. Bu bağlamda 16 Ağustos 1964'te Anı'nın fethi, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelişinde çok önemli bir role sahip olduğu için 1970'lere kadar, Kars'ta her yıl büyük kutlama törenleri yapılmıştır. Örneğin her zaman açık havada kutlama yapılırken, şehrin alınışının dokuz yüz birinci yıl dönümünde genel seçim dönemine denk gelmiş ve kutlamaları aksatmamak amacıyla kapalı salon kutlamaları yapılmıştır. Dokuz yüz ikinci yıl dönümünde yani 14-18 Ağustos 1966'da geniş çaplı kutlamalar yapılmıştır. Tarihi önemi büyük olan Anı Şehri'nin tarihi zenginliği bugün pek çok kişi tarafından bilinmemektedir. Çalışmada tarihini bilmeyen milletlerin geleceğini başkası çizer şiarıyla hareket edilmiş bu konudaki bilgi açığı bir nebze kapatılmaya çalışılmıştır. Türkiye'de açılan halkevleri ile ortalama aynı dönemlerde açılan Kars Halkevi'nin basın yayın organlarından olan Karseli ve Doğu Dergileri bu

¹ Bu çalışma 9-11 Ekim 2017'de II. Uluslararası Iğdır Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

² Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, arzunar@hotmail.com, [Orcid: 0000-0001-7611-7975](https://orcid.org/0000-0001-7611-7975).

eksiği gidermek için bir rehber misyonu yüklenmiştir. Tarihi ve tüm özellikleriyle ilgili olarak Kars Halkevi Doğuş ve Karseli dergilerinde konuyla ilgili çok fazla ayrıntı verilmiş, bilhassa tarihi dokusu adım adım işlenmiştir. Çalışmada bu dergiler taranarak Anı Şehri hakkındaki bilgi eksiği ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Ulaşılması istenilen hedef doğrultusunda mezkur dergilere ağırlık verilmiş, konuyla ilgili olarak ulaşılabilen kaynaklar incelenmiş ve okuyucunun Anı şehri hakkında bilgi sahibi olması arzu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anı, Tarih, Alparslan, Doğuş Dergisi, Kars Eli Dergisi

Face of Ani City Reflected on Dogus and Karseli Journal

Abstract

Anı City has been the the center of the Turkish dynasties for nearly 800 years in 40 km southeast of the Kars before and after the Islam and is a culture rich city as it hosted many nations. The conquest of the Ani city by the Seljuk ruler Alparslan in 1064 had been the first and most important step to convert Anatolia a Turkish homeland. Ani that was the entrance gate of the Turks in 1064 hosted various nations within its structure. When going from Kagizman to Erivanin 1647, Evliya Celebi the expression of a small and ruined castle for the city. It is not known when the Ani city had been ruins that was ruined in those years. The conquest date of Ani city has always been considered sacred for Kars and people of Kars. In this context, because the conquest of the Ani in August 16, 1964 had a very important role to convert Anatolia into a Turkish homeland, Ievery year great celebration ceremonies were held in the Kars until 1970s. When celebrating every year in Kars, the 90th anniversary of the conquest of city coincided with the general election period and indoor hall celebration was made in order not to hinder the celebrations. In Nine Hundred Second anniversary, large-scale celebrations were made that was in August 14-18, 1966.

Today, Ani City that has an important historical importance is not known by many people. In the study. In this study, it is acted with the slogan of " future of nations who do not know their history is determined by others" and the information gap on this issue has been tried to be closed to some extent. Karseli and Doğuş Journals which are one of the press organs of Kars Community Center opened approximately in the same period with the community centers opened in Turkey, have undertaken a guiding mission in order to overcome this deficiency. In terms of its history and all its features, the Kars Community Center journals named Doğuş and Karseli have given too much detail on the subject. In particular, its historical texture is processed step by step. In the study, these journals were searched and the aim was to eliminate the lack of information about the city of Ani. In line with the target to be achieved, the mentioned journals were given weight, the sources available were examined and the reader was requested to have information about the city of Ani.

Keywords: Anı, History, Alparslan, Dogus Journal, Kars Eli Journal

GİRİŞ

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin büyük bir yenilgi almasının ardından Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kalmış,3 Mart 1878'de imzalanan Yeşilköy Antlaşması ile Kars-Ardahan-Batum ve Beyazıt savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılmıştı³. Rusya'nın bu antlaşma ile çok fazla ilerleme imkanı bulduğunu gören İngiltere gibi devletler antlaşmanın düzeltilmesini istemişlerdir⁴. Bu duruma binaen 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Berlin Antlaşmasına göre; Kars Ardahan Batum savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılmış, Doğubeyazıt ve Eleşkirt Osmanlı Devletine kalmıştır⁵. Berlin Antlaşması'nın ardından iki taraf arasında 8 Şubat 1879'da imzalanan Muahade-i Katıyye Anlaşması ile bölgedeki Türk Halkı, Anadolu'ya göç etmeye başlamış, yerlerine Khakhol, Dukhobor, Malakan gibi Rus kolonileri, Nemets (Alman), Estonyalı gibi Protestan köylüler ile Anadolu ve Kafkasya'dan gelen çok sayıda Rum, Ermeni, Yezidi Asuri gibi gayr-i Müslim halk yerleştirilmiştir⁶. Rusların Kars'a hakimiyeti 3 Mart 1918'kadar yaklaşık kırk yıl devam etmiştir. Bu süreç zarfında bölgede Türkçe yayın yapılmamış ve Kuran-ı Kerim dışında eser Kars'a sokulmamıştır⁷. Göç etmeyip evlerini bırakmak istemeyen Türk halkı, millî ve dinî değerlerini devam ettirmeye, okuma yazma fırsatı aramaya başlamışlardır. Bu bağlamda Kars'a, Azerbaycan ve Kırımdan gizli bir şekilde gazete ve dergi sokulmuş, bu vesile ile bölgede yaşayan Türk Halkı, bu konudaki boşluğu bu şekilde gidermeye çalışmıştır. Azerbaycan ve Kırım'dan gelen gazetelerin başında "Molla Nasrettin" ve Tercüman gazeteleri bulunmaktadır. Mezkur gazeteler mezhep ve tarikat ayrılıklarını fırsat bilip topluma nifak tohumları serpmeye çalışanların çabasını boşa çıkarmıştır⁸. Molla Nasrettin ve Tercüman gazeteleri toplumda birlik ve beraberlik fikrini çok

³ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi VIII, TTK, Ankara, 1995, s.66.

⁴ Ahmet Turan Aklan ve Diğerleri, Osmanlı Tarihi VI, İz yayıncılık, İstanbul, 1999, s.248.

⁵ "Kars'ın Zabt ve İstilas", *İkdam Gazetesi*, 28 Nisan 1917, s.25.

⁶ Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953, s.553.

⁷ Cem Ender Arslanoğlu, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1986, s.75.

⁸ CHP Halk Evleri Yayınları, Yeni Sabah Matbaası Yayınları, İstanbul, 1943, s.28.

güzel işlemiş, Türk ve Müslüman halkın bütünleşmesine vesile olmuştur. Buradan hareketle gazete ve dergi gibi her türlü basın yayın organının halkın birlikteliğinde önemli olduğu görülmüştür. Kars'ta Rusların hâkim olduğu dönemin ardından gelen Milli Mücadele'nin devam ettiği süreçte halk zor günlerden geçmiş olduğundan dolaybasın yayın faaliyetlerine çok fazla ağırlık verilmemiş olsa da Kars'ta Varlık Gazetesi'nin çıkarılması bölgede birlik beraberlik adına önemli bir icraat olmuştur⁹.

Basın yayın faaliyetlerin birlik beraberliği arttırıcı gücü, tartışılmaz bir gerçektir. Türk basını her dönemde aynı gücü göstermiştir. Mezkur şehirde hem Rusların hakim olduğu dönemde hem de Milli Mücadele Dönemi'nde yayın faaliyetlerinin halkı birbirine kenetleme gücü, kendini Cumhuriyet Dönemi'nde de göstermiştir. Öte yandan Kars'ın sınır şehri olmasının her konuda dezavantajı yaşadığı gibi yayın konusunda da aynı şekilde sürekli sıkıntı yaşandığı görülmüş fakat Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bölge rahata eriştiği için basın yayın çalışmaları daha ileri boyuta ulaşmıştır. Önceki dönemlerde Molla Nasrettin, Tercüman, Varlık gibi yayınların işlevini Cumhuriyet Dönemi'nde fazlası ile ve daha sistematik ve düzen arz edecek şekilde Karseli ve Doğuş dergileri üstlenmiştir. Cumhuriyet ile birlikte bilindiği üzere ülkenin her tarafında eğitim konusunda büyük bir seferberlik başlatılmıştır. Bu seferberliğin bir basamağını Halk evleri oluşturmaktadır. Çalışmamıza konu olan Karseli ve Doğuş dergileri Halk evlerinin ürünüdür. Mezkur dergiler bölgede yaşanmışlıkları her açıdan siyasi ve kültürel olarak ele almayı ve aktarmayı amaç edinmiştir. Çalışmada dergilerin Anı Şehri kısmına ağırlık verilerek tarihi akisleri ve şehrin kültürel zenginliğinin duyurulmasına çalışılmış olması ile birlikte öncesinde kısaca dergiler ile ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca çalışmanın fonksiyonlarından biride Anı Şehri'nin ne kadar büyük bir kıymet arz ettiğini ortaya çıkarmaktır. Bu fonksiyonun tam olarak aktarılma gayesi taşınmış ve dergilerin bütün sayıları ele alınan konu bağlamında incelenmiş, değerlendirilmiştir.

Karseli ve Doğuş Dergileri

Rusya'nın Kars'a hakim olduğu dönem boyunca Türkçe yayın çıkarılmamış, var olan yayınların %30'u Rusça, %8'i Gürcüce, %5'i Ermenice

---

⁹ Ali Servet Öncü, Varlık Gazetesi, (25 Ağustos 1921- 31 Aralık 1923), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s.11.

olduğu gözlenmiştir.¹⁰ Kars'a Ruslar tarafından gazete dergi gibi yayın organı sokulmamıştır. Bölgede yaşayan Türk halkının ülkede ve dünyada olup bitenleri öğreneceği bir yayın olmadığı için halk bu eksikliği derinden hissetmiş ve Türkçe yayınların önemi bu dönemde idrak edilmiştir. Çünkü Kars'ta çıkarılan tek gazete, Rusça Kars gazetesiydi, mezkur gazetenin dili Rusça olması sebebi ile Türk halkına hitap etmemiş, bu bağlamda dönem, Türk basını konusunda verimsiz ve kısır bir süreç olarak kayda geçmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonraki yıllarda toplumda gelişim ve kalkınmayı amaç edinen halkevleri açılmıştır. 19 Şubat 1932'de On dört halkevi birlikte açılmış faaliyete başlamıştır. Akabinde aynı amaç ile Kars'taki ilk halkevi 24 Şubat 1933'te eski Türk ocaklarından kalma binada açılmıştır¹¹. Kars Halkevi'nin çeşitli alanlardaki çalışmalarının yürütülebilmesi için birçok şubesi açılmış ve bu şubelerde bilimsel aktiviteler yapılmıştır. Şubelerden biride yayın şubesidir ki Doğu dergisini 1933'ün Cumhuriyet Bayramı'nda çıkarmıştır¹². Doğu Dergisi'nin yayını üç şekilde yapılmıştır. İlk serisi 1'den 27'ye kadar olan sayılarından oluşan ilk takımı, 25-35 boyunda 8 sahife olarak çıkarılmıştır. İkinci serisi 1'den 8 sayıya kadar çıkarılmış, 16 sahifeden müteşekkildir. Son serisi Haziran 1939'dan itibaren 32 sahife olarak çıkarılmıştır¹³. Yine Kars Halkevi'nin yayınlarından olan Karseli Dergisi ise halkevinin ikinci kuruluşundan sonra yayınlanmaya başlamış, ilk baskısı 1964 yılına aittir¹⁴. Derginin sahibi Başkan Dr. Budak Demiral, müdürü ise Hasan Kartari yapmıştır. Derginin basımı Kazım Paşa Caddesi numara 56/A'da bulunan Özkent Matbaasında yapılmıştır. Derginin kadrosunda şu kişiler bulunmuştur: Budak Demiral, Hasan Kartari, Mehmet Metin Ören, İlhan Akçaylı, Mahir Baranseli, Mehmet Gökkaya, Timuçin Yeniaras, Yalçın A.Özkaya, S.Yüksel Cebeci, İsmail Talınlı, İlhami Ergün, Nihat

---

¹⁰İlber Ortaylı, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", İstanbul İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı:IX, 1978, ss.343-363.

¹¹Doğu Dergisi, 29 I.Teşrin 1933, s.2; Cengiz Atlı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri*, Salkım Söğüt Yayınevi, Erzurum 2013,s.50.

¹² Doğu Dergisi, 29 I.Teşrin 1933, s.2; Atlı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri*,s.148.

¹³ Sevilay Kalaycıoğlu, *Kars Gazetesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilgiler Enstitüsü, 2009, Kars, s.15.

¹⁴Karseli Dergisi, Eylül 1964, s.1.

Başta, Yüksel Turhal ve Yaşar Ergen¹⁵. Halkevinin bu iki yayın organı şehrin tarihi açıdan önemine vurgu yapan iki kaynak olarak ortaya çıkmıştır. Birçok açıdan önemli bilgiler veren iki kaynak eser bugün şehir tarihini çalışan bilim insanları için bulunmaz bir hazine olarak görev yapmaktadır.

Anı Şehri'nin Coğrafi Konumu ve Anı Adının Kökeni

Anı, Arpaçay'ın sağ kenarında ve bu nehrin Aras ile birleştiği noktaya tahminen 40 km mesafede eski bir şehir harabesidir¹⁶. Şehrin kuzeybatısında bulunan bir köy, buranın adını taşımaktadır. Anı, batısındaki Alaca Dağın eteğinde ve bu dağla doğuda Alagez ve Kızılziyaret dağları arasındaki Şüregel¹⁷ çukurluğundadır. Doğu ve Güney yanını Arpaçay, Kuzeyini kat kat yüksek surlar ve kuleler kapladığı için tarihte ele geçirilmesi hayli zor olmuştur. Türk-Ermeni sınırı Yukarı Arpaçay'ı yatağının ortasından geçtiğinden Anı'nın bütün semtleri Kars ili sınırındadır. Kuzeydoğuda Çifte Kilise, Güneyinde Kızlar Kalesi, Güneybatıda Alaca Dağ ve Malkas Hisarı bulunmaktadır¹⁸. Arpaçay üzerinde köprü ve düzenlenen yol ile İran- Azerbaycan-Karadeniz arasındaki tarihi ticaret yolunda olan Anı, tarihte uzun bir süre ticaret merkezi olmuştur¹⁹. Doğuş Dergisi'nde kaleme alınan "Kars ilindeki eski şehir örenlerinden Anı" adlı yazıda da belirtildiği gibi Anı, Şüregel veya Şöregel diye anılan ve Yahnilerle Alacadağ'dan Alagez ve Penbeg'e kadar uzanan bölgenin merkeziydi. Şüregel, Osmanlı çağı eserlerinde (Şüreg-el, Şüreg-il), Dede Korkut kitabında (Şürök), Part-Arsak eserlerinde (Şirag-Şırakavan), Batlamyüs'ün eserinde (Srakene) biçimindedir. Bölge İsa'dan yüzlerce yıl önceden Kafkasya'dan gelerek buraya

¹⁵ Aydan Gürlüyer, *1938-1960 Yılları Arasında Kars'ta Sosyo-Kültürel Hayat*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2010, s.53.

¹⁶ Gürsoy Solmaz, "Ortaçağ'da Anı Kalesi", *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı:6, 2006, ss.131-148.

¹⁷Kars,Osmanlı Devleti yönetiminde iken Erzurum vilayetinin bir sancağıydı. Şüregel, Kars Sancağının bir kazasıydı. Kızılçakçak ve Akyaka'nın bulunduğu coğrafyaya Şüregel adı verilmiştir. (İlber Ortaylı, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", ss.343-363; Arzu Boy, *Kars Eğitim Tarihi, Tanzimat'tan 2015'e* (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2016, s.71.

¹⁸ Doğuş Dergisi, Şubat 1940, Sayı:9-50, s.6; Selçuk Ural ve Diğerleri, *Geçmişten Cumhuriyete Kars Tarihi*, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Kars, 2011, s.144.

¹⁹Doğuş Dergisi, Şubat 1940, Sayı:9-50, s.6.

yerleşen Alan (Sırak) Türk boyunun adını taşımaktadır. Bu gerçek Arpaçay boyunun Türklerin olduğunun bir ispatıdır²⁰.

Anı²¹ adının gerçek menşei araştırılacak olursa çevresindeki bütün eski yer adlarının (Kars, Şüregel, Pekran, Alagez, Gümürü, İravan) Türkçe olmasından hareketle Anı adının Türkçe olma ihtimali çok yüksektir. Ayrıca Anı içerisinde çivi yazılı taşların çıkmasından ve görünüşünün İsa'dan çok eskileri çağrıştırmamasından Batı Türkistan'daki büyük Türk medeniyet merkezi olarak bilinen Ano adına adaş olduğu da düşünülmektedir. Başka bir rivayete göre; Anı adı Sümerlerde görünen Ulu Tanrı- Gök Tanrı (Anu)'dan gelmektedir²². Kars ilindeki eski şehir örenlerinden Anı adlı yazıda da belirtildiği gibi Anı şehrinin adının doğrusu bütün Kars ili ve çevresinde söylendiği gibi Anı'dır. Batı eserlerinde Ani diye bilinmesine rağmen doğru yazılışı Anı'dır²³.

Ayrıca Anı adının miladın ilk yüzyıllarında bilinmesi, (Bardesan, Agatang, HorenliMoses)'in yazıları, Hristiyanlığın Aras boyunda ilk olarak 305'te Part Türkleri tarafından kabul edilişi, ardından kiliselerin yapılmaya başlanması, Anı adının Ermenilerden geldiği tezini çürütmektedir²⁴.Öte taraftan Dede Korkut Kitabelerinde burası Oğuz bölgesi sayılmaktadır. Anı ve Kars'ın Ön Asya'da en eski oğuz yurdu olduğu 16. yüzyılda yazılmış bir eserde ortaya koyulmuştur. Bayburtlu Osman, Tevarih-i Cedide Mir'ai Cihan adlı eserinde oğuzlardan bahsederken Gök Alp Han'ın karındaşları Bayındır Hanı, Horasan'dan çıkıp Kars'a Anı'ya gelerek, Gürcülerle savaşıp Tiflis'i aldılar demiştir²⁵.

Genel Olarak Anı Tarihine Bir Bakış

V. asırda Anı'dan bir kale olarak bahsedilmiştir. Kamsarakan hanedanı Anı' da bir hisar inşa etmiştir. Bu hisarın, kayalar üzerine harçsız taşlar ile

²⁰ Doğuş Dergisi, II.Kanun 1940, Sayı:8-(49), s.5.

²¹ Çok uzun yıllar boyunca bu şehrin tarihi yapılarının Ermeni eseri olduğu propagandası yapılmıştır. İstanbul'daki Türk-Ermenileri de ticari firmalarında bu adı kullanmaya başladı. Gümüşten resim çerçevelerini bütün Türkiye kuyumcularına göndererek sattıran bir kuyumcu Ermeni Ani adını ambalaj kutuları faturalarına yazmağa devam etti(Fahrettin Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, San Matbaası, Ankara 1982, s.3).

²² Doğuş Dergisi, II.Kanun 1940, Sayı:8-(49),s.5.

²³ Doğuş Dergisi, Şubat 1940, Sayı:9-50, s.6.

²⁴ Doğuş Dergisi, II.Kanun 1940, sayı:8-(49),s.5.

²⁵Doğuş Dergisi, II.Kanun 1940, sayı:8-(49),s.5.

oturtulmuş olan temelleri, İçkale'de yapılmış olan hafriyat esnasında meydana çıkarılmıştır. Bu inşaatın en eski kısmını, Hisar'dan önce inşa edilmiş, sonradan hisarla birleştirilmiş ve Kamsarakanlar tarafından aile mabedi olarak kullanılmış olan kilisenin teşkil ettiği dergi sayfalarında belirtilmiştir²⁶.

Bagratlılar²⁷ 9.yüzyıl ortalarından itibaren yüzaltmış yıla yakın burada müstakil bir devlet kurmuşlardır. Kamsarakan Hanedanı Bagratlılardan daha önce yaşamıştır. Bölgede yapılan kazılarda 5. Yüzyılda Kamsarakanlıların burada yaşadığı bilinmektedir²⁸. Kamsarakanlılar Anı'da bir hisar inşa etmiştir. Anı'da bulunan iç kalenin Arsaklı(oğuz Hanları) Hanedanının bir kolundan gelen ve Digor ile Kağızmanderesine 311 yılında yerleşerek buralara hâkim il beğleri Arşavir adıyla anılan "Arşarunik" veya Kamsarakan adlı Oğuz İlbeğleri ailesinden kaldığı bilinmektedir²⁹.

Anı 7. yüzyıl sonunda Arasin yukarısını istila eden Arap idaresine girmiştir. Arpaçay boyunca Arap idaresi başlayınca Arap askerleri bu bölgenin ikliminden dolayı burada pek tutunamamışlardır. Akabinde Maverâünehirden gelme Türkler, akınlarla onların yerlerini almaya başlamışlardır³⁰. Bagratlılar ise Abbasilere karşı ayaklanma başlatmışlar, bu ayaklanmadan sonra Bagratlılar, Abbasilere bağlı kalmak şartıyla Anı'daki patrikliği beyliğe çevirmiştir. 1038'de Selçuklu şehzadelerinden Arslan Hanın oğlu Kutalmış Bey, Aras Nehrinin kuzeyindeki ülkeleri (Şirvani Gürcistan) ele geçirince Anı Bagratlıları'na yaklaşmıştır. 1045'te ise Anı Bagrat Beyi II. Kakik, Selçuklu akınlarına dayanamayacağını anlayınca Anı'yı Bizans'a bırakmış ve Bizans, Kars ve Anı'yı Anı Eyaleti olarak idareye başlamıştı. Böylelikle Bizans, Şeddatlı Hanlıkları ve Tiflis Beyliği gibi Müslüman Türk devletlerine sınırdaş olmuştur. 1048'de ise Bizans ve Selçuklular arasında yapılan Pasinler Savaşı'nı Selçukluların kaybetmesiyle Bizans ordusu ilerlemiş ve Şeddatlılara saldırmıştır. Bunun üzerine Selçuklular ve Şeddatlılar birleşerek Kars'ı kuşatmışlardır. 1055'te

---

²⁶Solmaz, *Ortaçağ'da Anı Kalesi*, ss.131-148.

²⁷Bagratlılarda idare Ermenilerde fakat Türk menşeli oldukları iddia edilmektedir. (Doğuş Dergisi, II.Kanun 1940, sayı:8-(49),s.5).

²⁸ Ermeni tarihçileri Kamsarakanlılar'ın Ermeni olduğunu iddia ederken Kırzioğlu bunların Arsak ve Part Türklerinden gelen bir aile olduğunu ifade etmektedir. Bu tez doğru ise Türkler daha önce Anı şehrinde yaşamıştır. (Doğuş Dergisi, II.Kanun 1940, sayı:8-(49),s.5).

²⁹Solmaz, *Ortaçağ'da Anı Kalesi*, ss.131-148.

³⁰ Doğuş Dergisi, II.Kanun 1940, Sayı:8-(49),s.5.

Selçuklu ordusu yeniden Anı'yi kuşatmış, yine alamamıştır. Son olarak 1058'de Kars ele geçirilmiş ama Anı alınamamıştır³¹.

Selçuklu hükümdarı Tuğrul Beyin yerine geçen Alparslan, 1064 yılının başlarında Horasan'dan Azerbaycan'a gelmiştir. Oğlu Melikşah ve veziri Nizamülmülk'ü ileri göndermiştir. Akabinde Selçuklu ordusu ilerleyerek Gümrü ve Tiflis arasındaki küçük Hristiyan beyliği, Şavşat, Ahıska, Ahılkelek ele geçirmiştir³².

Etrafı surlarla çevrili, yüzbinden fazla askerle korunan Anı'nın ele geçirilmesi çok güç olmuştur. Alp Arslan Türk ordusuyla beraber Anı üzerine yürümüş, Anı kalesi ele geçirilmiştir. Mücadele esnasında kaleyi ele geçirmek çok zor olmuştur³³.

Alparslan'ın Anı surları önündeki nutku şu şekildedir: “Sizin gibi bir askerin hükümdarı bulunduğumdan dolayı övünüyorum. İlk tahta geçtiğimde memleketin ufuklarını saran ihtilal bulutlarını erlik kılıçlarınızın şimşeği ile dağıtarak vatani korudunuz. Bugünkü gün dahi Alem-i İslamiyet karşısında düşmana keskin cihat kılıcınızı göstermenizi bekliyor. O halde hem hakkıyla vatani koruma hem de kelime-i şehadet sancağını yükseltmek gibi iki kutlu vazife yapmış olacaksınız”. Düşmanımız çokluk ise de aslanca saldırınıza dayanamayacağınızı bilirim. Çünkü onlar vatanlarını değil hayatlarını korumaktan başka bir şey düşünmeyen korkak adamlardır. Siz ise yaşamının iğreti olup asıl şerefın din yolunda çarpışma uğrunda can vermek şerefinden ibaret olduğunu bilen aslanlarsınız. Şu kılıcı tutmakta olan elimde kuvvet almayıncaya değin uğraşacağım. Dinini vatanını padişahını seven arkamdan gelsin”³⁴.

“Sultan Alparslan ve Anadolu'nun Türk yurdu oluşu” başlıklı yazıda belirtildiği gibi; Yirmi beş günlük kuşatmanın ardından 16 Ağustos 1064 pazartesi günü Alp Arslan şehrin anahtarını almıştır. Alp Arslan şehre girince en büyük katedral üzerindeki hacı indirerek hilali diktirmiş ve buraya Fethiye Cami

---

³¹ Doğuş Dergisi, Mart 1940, Sayı:10(51), s.4.

³²Doğuş Dergisi, Mart 1940, Sayı:10(51), s.4.

³³ Doğuş Dergisi, Mart 1940, Sayı:10(51), s.6; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara, 1998, s.257.

³⁴ Kareli Dergisi, Ağustos 1966, sayı.25, s.15; Doğuş Dergisi, Mart 1940, sayı:10(51), s.7.

adı verilmiştir. İlk Cuma namazı burada kılınmış, böylelikle Bizans'ın kapıları Türklere açılmıştır³⁵.

Anı'nın alınması Mükremin Halil Yınanç'ın“Selçuklu Devri II”, adlı eserde şu şekilde geçmektedir; “*Yirmi yıldan beri Bizans İmparatorluğuna bağlı bulunan Anı'da Bizans dükü ünvanını taşıyan Bagrat adlı bir asilzade ile Kirkor adlı bir Gürcü vali burayı kayırmaya ve korumaya memur olmuştur. Burası duvarlarla çevrilmiş ve berkleştirilmiş olup, üç yanından Arpaçay'ı sularıyla çevirmiştir. Yalnız bir yanından açıktır. Alp Arslan, şehir duvarlarının yüksekliğinden daha yüksek burçlar yaptırıp şehri sıkıştırmıştır. Duvarların birkaç yanından surla açıldı. Bununla birlikte yapılan saldırılar başarıya ulaşmadı. Alp Arslan geri dönmeye karar verdi. Fakat duvar gediklerinden içeri girmiş olan Türk kavgacıları yavuz bir saldırma ile şehrin alınması imkanını sağladılar. Sultan şehre taarruz buyruğunu verdi. Büyük bir yürüyüş ile şehre girdiler”³⁶.*

Anı'nın fethiyle Anadolu'nun Türk yurdu olma yolundaki en büyük adım atılmıştır.Bu şehrin alınması 1071'de Malazgirt zaferinin temeli olarak düşünülebilir. Bizans'ın doğu bölgesinde manevi değeri yüksek olan ve kutsal kabul ettiği bu şehrin Türkler tarafından ele geçirilmesi Müslümanlar arasında sevinçle karşılandığı kadar Hıristiyanlar arasında üzüntüyle karşılanmıştır.

Alparslan, Anı'yı fethettikten sonra 951'den beri Aranda (Karabağ, Gence ve Nahçıvan) hakim olan yerli Türklerden Şeddatlı Hanlarından Gence hanına vermiştir³⁷. Bu tarihten sonra Anı'da Şeddatlı Hanlığı kurulmuştur. Anı'deki Ebul

---

³⁵Karseli Dergisi, Ağustos 1966, Sayı:25, s.6; Fahrettin Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, San Matbaası, Ankara 1982, s.3.;Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*,İşıl Matbaası, İstanbul,1953, s.3027;Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.258;Ürfalı MateosVekayi-Namesi 8952-1136; ve papaz Grigor'un Zeyli, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara, 2000, s.121; CHP Yayınları, Kars, Yeni sabah Matbaası, İstanbul, 1943,s.19; Sadık Atak, *Doğunun Kapısı Kars*, İbrahim Horoz Matbaası, İstanbul 1946,s.5; Solmaz, *Ortaçağ'da Erzurum Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum,2000,s.81.

³⁶ Doğuş Dergisi, Mart 1940, Sayı:10(51), s.8.

³⁷ Alparslan Kars üzerine yürüyeceği zaman burada bulunan Vanand Kralı Şahaşah Abbas'ın oğlu Gagik, cizye vermeyi kabul ederek Selçuklulara bağlandı. Gagik ile anlaşma sağlanınca Alparslan İran'a hareket etti. Bizans, Gagik Abbas'ın Kars'ı Bizans'a bırakması üzerine kendisine Kapadokya'dan bir yer verileceğini söylemesiyle Gagik Abbas oraya yerleşti ve Kars Bizans'a kaldı. 1071'de burası kesin olarak Selçuklulara bağlandı. (Kırzioğlu, *Kars Yaylası*, Atatürk üniversitesi Yayınları, İstanbul,1964, s.12; Ural ve Diğerleri, *Geçmişten Cumhuriyete Kars Tarihi*, s.144).

Muammaren Camisi'nin minaresinin 1198-99 Şeddatlılar tarafından yapılması burada Şeddatlı hakimiyetinin 1200 yıllarına kadar sürdüğünü göstermektedir. Bu sürece kadar Anı bir dönem Gürcülerin eline geçmiş, Şeddatlı Fadlun, Saltuklularla anlaşmış, uzun bir kuşatma sonrasında Anı tekrar ele geçirilmişti. Gürcüler tekrar 1153'te Kars ve Erzurum'u ele geçirmiş olsalar da Saltuklularla yapılan anlaşmada geri alınmıştı. 1154'te Gürcüler, tekrar Anı Şehrini ele geçirmiş, Saltuklular ve Şeddatlılar Gürcülere karşı birlikte hareket etmişlerdir. 1162'de Gürcüler Şeddatlılara son vermiştir. Bu süreçten sonra Anı Şeddatlılarına Azerbayca'nın yardımı ulaşmış, Anı Gürcülerden kurtarılmıştır. Azerbaycan Hanı Eldegez döneminden sonra Gürcüler tekrar Anı'yı ele geçirmişlerdir. 1200'de Gürcü akınlarının sıklaşmasıyla Selçuklu hükümdarı, Erzurum ve Kars'ı zapt etmiş, Gürcü ordusu bozulmuştur³⁸.

1239 yazında Moğollar Anı üzerine yürümüş ve Kars ve Anı'yı yağmalamışlardır³⁹. Anı yüz yıl Moğol idaresinde kaldıktan sonra İlhanlılara geçmiştir. İlhanlı hükümdarı Ebu Sait Bahadır Hanın (1318-1319)'da Anı'de bir cami duvarına kazdırdığı ferman, vergi yüzünden reayanın mağdur olduğu yazılı bir şekilde bulunmuştur⁴⁰. Moğollardan sonra büyük Türk birliği arzusuyla Ön Asya'ya geçen Timur, 1386 yazını Tebriz'de geçirmiştir. Yirmi yıl süresince Anı Timurluların elinde kalmıştır. Timur'un ölümünden sonra Ön Asya'da kurulan egemenlik çabucak bozulmaya başlamış ve Karakoyunlu Hanı Kara Yusuf 1406 yazında Kars ve Anı'yı ele geçirerek Gürcistan üzerine yürümüştür. 1466 yılına kadar Karakoyunluların hakim olduğu Anı şehri daha sonra Akkoyunluların hakimiyetinde kalmış, 1502'de ise Anı'yı kapsayan Aras bölgesi Safavilerin eline geçmiştir. Ardından 1514'te yapılan Çaldıran Savaşıyla Anadolu topraklarına katılmıştır⁴¹. III. Murat Dönemi'nde 1579'da şeneltmiştir. Anı Kalesi 1639'daki Türk- İran Antlaşmasıyla iki taraf arasındaki kalelerin yıkılmasıyla bozulmuştur. 1647 Evliya Çelebi, 1647'de Kağızman'dan Erivan'a geçerken Anı için harap ve küçük bir kale yakıştırmamasını yapmıştır⁴².

³⁸Doğuş Dergisi, Haziran-Temmuz 1940, Sayı:54-55, s.28.

³⁹Yurt Ansiklopedisi, Kars, Anı Yayıncılık, İstanbul 1982, s.4492; Kars Valiliği, *Cumhuriyetin Yetmiş Beşinci Yılı Kars Belgeseli*, Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 1998, s.24.

⁴⁰Doğuş Dergisi, 1941 Nisan, Sayı:57, s.17.

⁴¹Doğuş Dergisi, 1941 Nisan, Sayı:57,s.18; Tarhan Toker, *Kars, Coğrafya, Tarih, Ekonomi*, Kars Basımevi, 1939, Kars, s.106.

⁴²Doğuş Dergisi, 1941 Nisan, Sayı:57,s.18;

Anı Şehri'nin Bilinmeyen Yönleri

Anı Şehri'nin kimse tarafından açıklanmayan gizemli yönleri, günümüzde hala esrarını korumaya devam etmiştir. Yapılan kazılar sonucunda, yıllar öncesinde var olan bir şehrin günümüz teknolojisine sahip olması hakikaten dikkatleri cezbe etmiştir ki bugün bile Anı Şehri'nin geçmişte var olan özelliklerine sahip olmayan birçok şehir bulunmaktadır. Anı Şehri'nin, Karseli ve Doğuş Dergilerinde yapılan taramalar sonucunda ilginç ve hala esrarını korumaya devam eden yönleri aşağıda sıralanmıştır.

Anı şehrinde yapılan kazılarda ilkel devirlere ait pişmiş toprak kapların içerisinde bulunan çeşitli eşyalarla birlikte kolye olarak kullanıldığı sanılan akikten yapılmış boncuk taneleri çıkmıştır. Bu boncuklar şifa aracı olarak kullanılmıştır. Bu boncuklar Kars müzesine toprak bir güveç içerisinde getirilmiş, müzede sergilenmiştir. Müzeyi ziyarete gelen bir hanımefendinin gözü bağlı bir şekilde bu boncukları alarak gözünün etrafında dolaştırdığı ve gözüne masaj yaptığı görülmüştür⁴³. Anı'den getirilen boncukların şifahi yanının olduğu düşüncesi ile hareket edilmiş olması, Anı Şehri'nin kutsal kabul edilmesi ile ilgili olarak toplumda oluşmuş bir yargıdır. Kutsallık şifa aracı olarak görülmüş ve Kars ve çevresindeki insanların kafasında bu şekilde bir yer edinmiştir.

Şehrin kutsallığına yönelik inanın yanı sıra halk arasında efsaneleşmiş bazı olaylar uzun yıllar boyunca anlatılmıştır. Şehrin ne zaman ıssız bir şehir haline geldiği tam olarak bilinmemekle birlikte Karakoyunlular ve Akkoyunlular zamanında meydana gelen depremlerle ıssız kalmış olma ihtimali yüksek kabul edilmiştir⁴⁴. Kars ve çevresinde çıkan efsaneye göre; harabe halinde olan şehrin imar edilmesi imkânsızdır. İmar edilirse dünyanın harabeye dönüşeceği öngörülmektedir. Yine başka bir inanca göre; Anı Şehrinin bir sahibi olduğu düşünülmüş, şehrin sahibi Urampapa adında bu adam yattığı yerden yedi yılda bir kalkarak, yedi olayın gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgili bilgi sahibi olmak istermiş. İnanışa göre Urampapa'nın cevap aradığı sorular şu şekildedir: Göğe merdiven oldu mu? Denize köprü oldu mu? Deveye nal oldu mu? Yumurtaya kulp oldu mu? Anı şeneldi mi? Sorularına olumsuz cevap alan Urampapa'nın

⁴³Karseli Dergisi, Haziran 1966, Sayı:23, s.7.

⁴⁴Doğuş Dergisi, 1941 Nisan, Sayı:57, s.17.

tekrar yattığına inanılmış⁴⁵. Sorulara bakıldığında gerçekleşmesi imkânsız olarak görülen olaylardır. Bu olayların gerçekleşmesi ile Anı'nın şenlenmesi aynı derecede imkânsız görülmüştür. Efsaneye göre Urampapa'nın soruların cevabının olumlu olması durumunda uykuya dalmayacağı ve kötü olayların vuku bulacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda şehrin harabe haline alışan halk, birazda şehrin bu halinden memnuniyet duymuştur.

Kars ve civarı için dönüm noktası olarak görülen 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşından sonra Kars ve çevresi Rus yönetimine geçince doğal olarak Anı Şehri Rus yönetimine girmiştir. Bu tarihten sonra orada kazı yapan Petresburg akademi üyesi İslami eserler düşmanı olarak bilinen Petresburg Üniv. Prof. Dr. Nikola Mar, kazıda topladığı eserleri müze haline getirmiş, Müslüman akidelerine uygun olmayan eşyaları bu müzeye doldurmuştur. Daha sonra giderken bir kısım eseri de Moskova ve Erivan müzelerine götürmüştür⁴⁶. Milli mücadele Döneminde Doğu cephesinde yapılan mücadeleler sonucunda Anı Şehri Türkiye sınırlarında kalınca buradaki Müslüman halk Ebu'l Muammeran Cami kutsallığını kaybetti diyerek burada namaz kılmamıştır. Halkın bu tutumunun ardından daha sonraki yıllarda kazı heyeti ve halkevinin yardımıyla içerisi temizlenmiştir⁴⁷. Görüldüğü gibi halk kutsal kabul ettiği bir mekânın inançlarına uygun olmayan eşyalar ile doldurulması üzerine kutsallığını kaybettiğini düşünmüş ve cami temizlenen kadar ibadeti uygun görmemiş, temizlenmesinin ardından ibadete devam etmiştir.

Anı Şehri ile ilgili en çok dikkat çeken özelliklerden biri dönemine göre büyük teknolojik vasıflara sahip olmasıdır. Halk arasında söylenenlere göre Anı'ya az bir mesafede bulunan bir yaylada ineklerin sütleri yeraltından borularla Anı'ya akıtılmış ve bu sütler bir havuzda toplanarak halkın inek sayısına göre litre hesabıyla taze olarak köylülere taksim edilmiştir. Bugün bile bu tür bir teknoloji yokken bundan yıllar önce Anı Şehri'nde ileri teknolojinin izlerine rastlanılmıştır⁴⁸. Teknolojik yönleriyle mezkûr şehrin dünyada nadir olan antik kentlerden bir olduğu aşikârdır.

---

⁴⁵ Doğu Dergisi, 1941 Nisan, Sayı:57, s.20.

⁴⁶Karseli Dergisi, Ekim 1965, Sayı: 15, s.13; Fahrettin Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, San Matbaası, Ankara 1982, s.3.

⁴⁷Karseli Dergisi, Ağustos 1966, Sayı:25, s.19.

⁴⁸Karseli Dergisi, Ekim 1965, Sayı: 15,s.13.

Teknolojik özellikleri ile çağına göre ileri bir seviyede olan Anı şehrini ayrıcalıklı kılan taraflarından biride turizmin ve ticaretin en üst seviyede olmasıdır. Turizm bundan sekiz asır önce Anı şehrinde ele alınmış, burada bulunan Manuçehr Cami duvarında; Bezirgân, tacir ve yabancılara yapılacak muamelelerin ne olacağını, alışverişte nelere dikkat edileceği belirtilmiştir. Son yıllara kadar cami duvarına asılı olan kitabe, turizmin Anı'da gelişmiş olduğunun en güzel izlerinden biridir⁴⁹. Kitabe hem şehrin ticaret merkezi olduğunu gösteren bir imare hem de ticarete hangi kıstaslara özen gösterildiğinin bir simgesidir.

Anı Şehri'nin birçok özelliği ve mevcut mimari yapılarından bazılarının hangi döneme ait olduğu hala tartışma konusudur.1200'lü yıllara kadar Anı'de hüküm süren Şeddatlılar,⁵⁰ şehirde önemli icraatlara imza atmışlardır. Şeddatlılar Dönemi'nde Alacadağ'dan sağlam toprak borularla halk arasında "Pöhrenk" denilen içme suyu getirilmiştir. Ayrıca Anı'da bulunan Aslan kabartması, Ebu'l Muammeran cami, İki başlı kartal, öküz başını yakalamakta olan çifte kartallar ve doğan gibi kuş kabartmalar bulunan yapılar, birtakım kümbet ve çoğu kufi yazılı yüzlerce sandık biçimindeki mezar taşları XI ve XII yüzyıllara ait olduğu anlaşılan yazıt ve bedenler Şeddatlılardan kalmadır⁵¹.

Tarihte bazı şehirler vardır ki onların ele geçirilmesi imkânsızdır ama imkânsız başarılabilecek biri çıktığında imkân kendiliğinden oluşur. Bu bağlamda Anı şehri bulunduğu çağın aletleri ve edevatıyla yıkılamayacak derecede birtakım kaleler ile çevrilmiş, ele geçirilmesi imkânsız bir şehirdi. Aras'ın Arpaçay ırmağı ve Anı çayının ortasında bulunuyor ve içerisinde yüzbinlerce kişi oturuyordu. Alparslan şehri ele geçirmeye geldiğinde askerleri bir yere toplayarak işgal nutkunu okumuş ve nutkun okunmasıyla birlikte Türk askerleri denizler gibi coşup taşmış, yapılan mücadele sonunda şehre girilmiştir⁵².

Anı Şehri ile ilgili bilinmeyen yönlerinden biride şehrin ele geçiriliş tarihinin Cumhuriyet Dönemi'nde belli bir tarihe kadar törenlerle kutlanmasıdır.

---

⁴⁹Karseli Dergisi, Ağustos 1966, sayı:25, s.8

⁵⁰Şeddatlılar 951'de Muhammet İbn-i Şeddat tarafından Bugün ki Ermenistan sınırlarında olan Duvin'de kurulmuştur. 1072'de Melikşah'ın ölmesiyle birlikte bölgede huzursuzluk baş göstermiştir. Şeddatlılar Anı ve Gence olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 1161'de ise bölgeye Gürcüler hâkim olmuştur. (Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s.401).

⁵¹ Doğuş Dergisi, Haziran-Temmuz 1940, sayı:54-55,s.28

⁵²Doğuş Dergisi, Mart 1940, Sayı:10(51), s.8.

16 Ağustos 1064'te Selçuklular tarafından Anı Şehri'nin fethi Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde atılan ilk ve en önemli adımdır. Bu fetih tarihinde sonraki yıllarda Kars'ta kutlamalar yapılmıştır⁵³.

Şehir ile ilgili önemli bir ayrıntıda bin bir kilise tanımıdır. Eskiden halk arasında kalma bir geleneğe göre burada bin bir kilisenin bulunduğu rivayet edilmiştir⁵⁴. Oysa kilise sayısı bu kadar değildi. Bir gelenek olarak Türkler on veya on beşten fazlasına kırk, kırktan fazlasına seksen ve daha fazlası için bin bir tabirini kullanmış, günümüze yansımaları bin bir kilise şeklinde olmuştur.

Anı Şehrine Yapılan Ziyaretler

Eski tarihlerden itibaren kültür çeşitliliğine ve tarihi zenginliğine doyum olmayan Anı Şehri'ni, yurt içinden ve yurt dışından çok sayıda insan görmeye gelmiştir. Bunlardan biride 06.09.1963'te Kars müzesine gelen Prof. Dr. Kemal Balkan ve Ankara Arkeoloji Müzesinden Aykut Cinaroğlu'dur. Balkan ve Cinaroğlu, Kars müzesine gelerek burayı gezmek istemişlerdir. Tarihi eserlere ilgisi olan bu kişiler müzeyi büyük bir heyecanla dolaşmış, üç camekânlı dolapta bulunan tarihi eserlerin Anı'dan geldiğini öğrendiklerinde hayretler içinde kalmışlardır. Ardından hemen Anı'yı görmek istediklerini söylemişlerdir. Balkan, şaşkınlığını gizleyememiş ve bu eserlerin Anı'dan geldiğine inanmamıştır⁵⁵. Anı'ya gitmek üzere yola çıkıldığında büyük bir sabırsızlık içindeydiler. Yolculuk bitmiş ve çeşitli milletlere baş şehirlik yapmış, onların hatıralarını saklayan nadide eserlerle süslenmiş, altın devirler yaşatmış, kaleler kervansaraylar tapınaklar şehri olarak tanınan Anı'yı gören Balkan ve yanındakiler adeta büyülenmişlerdir⁵⁶.

Anı'ya ziyarette bulunanlardan biride Türk hayranı olan Prof. Dr. MercelBeck'dir. Ağustos ayında yirmi iki kişilik bir grupla Kars'a gelmişlerdir. İlk geceyi Kars'ta geçiren Beck, ikinci günü Anı'ya doğru yola koyulmuşlardır. Yolculuk esnasında tozlu yollara rağmen hem kendi ve hem eşiyer adımda çayıra, çimene dağlara ve tepelere hayran kalmıştır. Bu heyet ilk gün üç, ertesi gün beş

---

⁵³Karseli Dergisi, Ağustos 1966, Sayı:25, s.4.

⁵⁴Solmaz, "Ortaçağ'da Anı Kalesi", ss.131-148.

⁵⁵Karseli Dergisi, Ekim 1964, Sayı:3, s.12.

⁵⁶Karseli Dergisi, Ekim 1964, Sayı:3, s.12.

saat Anı'yı tetkik etmişlerdir. Ayrıca Anı halk odası tarafından misafirler çok güzel ağırlanmış ve halk oyunları gösterisi yapılmıştır. Beck, Anı'nın beklediğinden daha iyi bir yer olduğunu söylemiş, konuşmasına şunları eklemiştir: *“Bu muazzam harabe şehir bakımsız bırakılmış eserler harap olup gidiyor, İsviçre'ye dönüşümde ilgililerle temasa geçeceğim Büyük Katedral (Fethiye Cami) ve Gregor Henentz kiliselerinin restorasyonu için milli fonundan iki milyon frank (tahminen beş milyon Türk parası) ve ehli elemanlar temin etmeye çalışacağım. Böylelikle bu iki eser kurtulabilir”*⁵⁷. Beck, Anı Şehri'nin önemini kavramış, restorasyonu için çaba göstereceğini dile getirmiş fakat sonucu ile ilgili dergilerde bir malumata rastlanmamıştır. Anı Şehri'nin kıymeti görüldüğü gibi birçok devlet adamının dikkatini çekmiş ve şehre gereken kıymetin verilmediğini görülmüş, destek olmaya çalışılmıştır. Fakat bugün mezkûr antik şehre bakıldığında gereken kıymetin verilmediği aşikârdır.

Anı Şehri'ndeki Tarihi Eserlerden Bazıları

Anı, bulunduğu konum itibarı ile hem tarihi hem coğrafi olarak büyük önem teşkil etmiştir. Çok sayıda millete ev sahipliği yaptığı için kültürel dokusu çeşitlidir. Şehirde yaşayan her millet Anı Şehri'nde kendinden bir anı bırakmıştır. Dolayısı ile şehirdeki tarihi eserler, çeşitlilik ve farklılık arz etmiştir. Aşağıda şehirde bulunan tarihi eserlerden, dergi sayfalarında yer verilmiş olan eserler ele alınmıştır.

Anı'da içeriye giriş için altı kapı mevcut olup, bunlardan ikisi Acem Ağılı ve Mığmığ deresi kapılarıdır. Bu kapılar fazla işlek olmayıp Arpaçay tarafına doğrudur. Diğer bir kapı ise batı tarafında suyolu kapısıdır. Bu kapı da pek kullanılmamaktadır. Kuzeye bakan üç kapıdan giriş istikametine göre sağdakine çifte beder, soldakine hidrellez kapısı, ikisi arasındaki kapıya orta kapı denilmiştir. Bu kapıların üçü de işlek olmasıyla birlikte en fazla orta kapı kullanılmaktadır⁵⁸.

Doğuş Dergisi'nde yer alan “Anı yıkıntıları üzerine incelemeler” başlıklı yazıya göre;“Sultan Sarayı” denilen yapının bir tarafında büyük bir salonun

⁵⁷Karseli Dergisi, Eylül 1965, Sayı:14, s.5.

⁵⁸Karseli Dergisi, Ekim 1965, Sayı:15, s.13.

üzerinde “F” harfi yazılıdır. Salonda kiremitten yapılmış kireçli kaynatma havuzu ve havuzun altında iki tarafta iki boru mevcut olup, boruların birisi demir, diğeri topraktır. Havuzun az ilerisinde bulunan hacın yanında oturma yerleri yapılmıştır. İlerde odada Fransızca “Y” harfinin yazılı olduğu hamam olarak kullanılan mekandasoğuk ve sıcak suların gitmesine yarayan borular mevcuttur. Ayrıca turuncu taştan yapılmış bir salonda Fransızca “D” yazılıdır. Burası müze olarak kullanılmıştır⁵⁹. Sarayın bir köşesinde bulunan “B” yazılı mekân, halk tarafından duvarlarla odalara ayrılmıştır. Bu duvarın altında yalçın kaya olup, altında birkaç kuyu kazılmıştır. Kuyular düşman saldırısından korunmak amacıyla yapılmıştır⁶⁰.

“Saray Kilisesi” adı verilentarihi yapı, yedinci asırda yapılmıştır. Kilisede bulunan kitabe 622 yılına aittir ve kilisede bulunan keşişlere ait kafa figürleri insan şeklinde ve taştan yapılmıştır. Kilisede tavşan şekilleri ve Sultan Süleyman’ın mührü bulunmuştur. Güney duvarında Hazreti İbrahim Aleyhisselamın oğlunun Cenabı hakka karşı kurban kesileceği merasimin resmi vardır. Sonraki zamanlarda kilisenin şimal tarafına ek bir bina yapılmıştır⁶¹.

Anı Şehri’ndeki bir diğer yapı olan Yarım Ada’nın bir kısmı duvarlarla çevrilmiştir. Güney batısında bulunan iki kule iki kızın buradan düşüp ölmesinden sonra bu isimle anılmaya başlamıştır. Ayrıca burada 12. ve 13. Yüzyıllardan kalma İvan ve Zahari kardeşlerin çağına ait bir kilisenin harabeleri mevcuttur. Kilise etrafında ise manastır kalıntılarından birkaç odacık bulunmaktadır⁶².

Dergi sayfalarında rastlanılan, Selçuklu mimari özelliklerini bir arada bulunduran “Selçuklu Hanı” adı verilen yapı, 12. asırdan kalma devrin en güzel örneklerinden olan hanın tamamı ayakta değildir. Sonradan doğusuna eklenen kilise ile bu yapının Türklere ait olmadığı söylenmiş olmasına rağmen yapı Selçuklulara ait olduğunu bağıra bağıra dile getirmektedir. Güneye bakan kapısı ile cephe duvarı boydan boya Selçuklulara has kabartma ve oyma motifleriyle kırmızı siyah taşlarla süslenmiş, giriş kapısının her iki yanından kademeli olarak başlayan ayna oymaları tepede dik kemer halini alarak bir cami mihrabını andırmaktadır. Buna paralel olarak yükselen sütunlar ile yıldız meydana getiren

⁵⁹ Doğu Dergisi, Ağustos 1936, Sayı:31, s.4.

⁶⁰ Doğu Dergisi, Ağustos 1936, Sayı:31, s.6.

⁶¹ Doğu Dergisi, Ağustos 1936, Sayı:31, s.6.

⁶² Doğu Dergisi, 23 Nisan 1936, Sayı:28, s.8.

halat ve saç örgü dipleri lale motifleriyle, pencere kenarlarına kadar hatta cephedeki en ufak kemerlikler dâhil her yan ve her taş süslenmiş ve işlenmiştir. Eser, Anadolu'daki Selçuklu eserlerinin bütün güzelliklerini bir araya toplamıştır⁶³.

“Anı yıkıntılarını üzerine incelemeler” başlıklı yazıda ifade edildiğine göre; Yukarı şehrin güney tarafında bulunan “Küçük Kale Kilisesi” yapılış itibarıyla 11.yüzyıla aittir. Tertibatı pek zengin olmamakla beraber altın yaldızlıdır. Yapılış tarihi ve davul şeklinde yuvarlak olmasına bakılırsa diğer kiliselerden sonra yapılmıştır⁶⁴.Kale Kilisesi'nin güneydoğusunda birçok bölüm vardır. Kapıların hücrelere geçen yerlerinde insan başları bulunmaktadır. Kilisenin bir kısmında manastır bulunmaktadır. Manastır pek büyük olmayan kilisenin bir kısmını teşkil ederken, kilisenin sağ tarafına geçmek için dereye inilmektedir⁶⁵.

“Simbat Duvar Hisarı”, şehre uzak bir mesafede, şehrin kuzeydoğusunda bulunan büyük ve mühim bir hisardır. Mezkûr hisarın 989'da Rus çarları tarafından yapılan duvar kısmıyla alakası yoktur. Şehrin doğu tarafında görünen bir sıra ince duvar Simbat yapılarının artıklarıdır. Savaşlarda yıkılmaması için sonradan duvarın kalınlığı arttırılmıştır. Gelip geçen tüm hükümdarlar şehrin tahkimine büyük önem vererek bir şeyler eklemişlerdir. Halen muhafaza edilen kulelerin üzerindeki yazılardan, halkın hatta kadınların bilekule yaptıkları anlaşılmıştır. 92 numaralı Mihatun Kulesi, 45 numaralı Şanos Kulesi'ndeki tarihi yazılar bunu ispat etmiştir. Hisarda bulunan kulelerde iki üç katlı meskenler bulunmuş ve mevcut kulelerin birbirine bir merdivenle bağlı olduğu görülmüştür. Kulelerde birçok mazgal olup, ayrıca duvarlar kabartma resimlerle süslenmiştir. Gerek yapılış gerek yontulan taşlarla kullanılan malzeme insanı hayrete sevk ettiği dergide dile getirilmiştir. Duvarların birçok yeri eski zaman silahlarıyla tahrip edilmiş ve duvarlarda çok sayıda kule bulunmuştur⁶⁶.

Şehirdeki diğer bir yapı olan “Anı Müzesi”, şehrin en güzel binası olarak kabul edilmiştir. Bina, iki katlı ve kırmızı taştan yapılmıştır. 12. Yüzyılda burası düzeltilerek üzerine bismillah yazılmış ve bir mescide çevrilmiştir. Mescidin içi

⁶³Karseli Dergisi, Ağustos 1966, sayı:25, s.9.

⁶⁴Doğu Dergisi, Eylül 1936, sayı:32, s.4.

⁶⁵Doğu Dergisi, Eylül 1936, sayı:32, s.4.

⁶⁶Doğu Dergisi, İkinci Teşrin 1936, Sayı:33, s.16.

caddeye bakan lacivert boyalıbüyük bir salondan müteşekkildir. Duvarların bir kısmındaArabi harfler bulunan yapının temeli gayet sağlamdır. 809 yılında Ebu Seyyide tarafından yapıldığı tahmin edilen yapının ismi Dahi Satucadır. Mescit, Marri caddesindedir. Marri ismi Profösör Marri'nin Anı'da yaptığı araştırma esnasında bu caddeden geçmesinden dolayı verilmiştir⁶⁷.

“Ebu Muammeran Cami”, Şeddatoğullarından Ebu'l Muammeran tarafından yapılmıştır. Kendine has özellikleri olan yapı ile birlikte Selçuklu sanatının diğer sanatlardan üstünlüğü ortaya koyulmuştur. Cami şerefesine yakın beyaz renkteki bismillah yazısı uzaktan bakıldığında görünecek şekildedir. Bu yazının hemen üstüne doğru bir köşede ucu aşağıya doğru siyah taştan kabartma şeklinde at nalı bulunmaktadır. At nalı, kem göz ve nazardan korunmak için yapılmıştır⁶⁸.Manuçehr Cami ile aynı özelliklere sahip minaresiyle dikkat çeken bu eser, Kars Kapısı ile Aslanlı Kapı'dan başlayan ve İç Kale'ye uzanan çarşı yolu üzerinde bulunmaktadır. Burası ana güzergâh üzerinde olduğundan, tacirler burada hayvan ve çeşitli eşya alıp satmışlardır. Yöre halkı bu durumdan rahatsız olunca koyun ve deve alışverişini yasaklayan farsça bir kitabe 1199'da yıkıldığı bilinen minare kaidesine koyulmuştur. Bu kitabede: “*Ben ki Şeddathlı Manuçehr oğlu Şavur oğlu Mahmud'un oğlu sultanım. Ata ve oğullarının ruhları yükselsin diye buyurdum ki, satılan malın kusurlu oluşunda, fiyattan yapılan indirim, koyun ve deve tacirleri alım satımlarını; Ebu'l Muammeran Mescidi önünde yapmasınlar. Her kim buna uymaz ve aykırılık gösterirse yüce Tanrı'nın hışmına uğrasın*”. Bu ifadelerden buranın gümrük meydanı olduğu, her türlü alışverişin yapıldığı anlaşılmıştır⁶⁹.

“Fethiye Cami (Büyük katedral)”,16 Ağustos 1964'te Anı fethedildikten sonra büyük katedral adı verilmiş veAlparslan tarafından camiye çevrilerek ilk Cuma namazı burada kılınmıştır⁷⁰. Bu yapı İlhanlı hakani Abaka Han zamanında yapılmıştır. Caminin duvarında ticaretin esasları yazılıdır.

Şeddathlı Hükümdarı Manuçehr, şehirde artan Türk-islam nüfusunun ibadeti için Fethiye caminin yetersiz kalması üzerine Arpaçay'a bakan yamaçta

⁶⁷ Doğu Dergisi, Temmuz 1936, Sayı:30, s.5.

⁶⁸Karseli Dergisi, Ağustos 1966, sayı:25, s.19

⁶⁹ Hamza Gündoğdu, “Anı Ören Yerindeki Kültür Varlıkları”, *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Hz. Filiz Özdem, YKY, İstanbul, 2006,ss.229-273.

⁷⁰Karseli Dergisi, Ekim 1966, Sayı:25, s.17.

kendi adıyla anılan iki katlı on iki bölmeli “Manuçeher Mescidi” adlı cami yaptırmıştır. Anı'daki ilk Selçuklu Camisi'nin Melikşah(1072-1092) çağında yapıldığı üzerindeki tek satırlı kitabeden anlaşılmaktadır⁷¹.Caminin bulunduğu alan, Arpaçay'a bakan dik ve meyilli bir sırtın üzerindedir. Bu yüzden cami, Arpaçay'a bakan bir bodrum üzerine inşa edilmiştir. Burası içten bölümlere ayrılmış ve N. Marr'ın kazı yaptığı dönemden 1921 yılına kadar müze yahut depo olarak kullanılmıştır. Ardından bir süre sonra çevre halkının ibadet mekanı olma görevini devam ettirmiştir⁷².

“Büyük Hamam” ise Manuçeher zamanında yapılmıştır. Su ve ısıtma tesisleri, iç süslemeleri ve mimari özellikleri bakımından Anadolu Türk hamamlarına benzer mimari özellikler göstermektedir.

SONUÇ

Kars'ın her açıdan gelişimini amaçlayan Halkevi'nin basın yayın kuruluşları olan Karseli ve Doğu dergilerinde Kars'ın sosyal, kültürel eğitim, coğrafi yönleri işlenirken, özellikle Anı Şehri'nin tarihi yapısına dergi sayfalarında oldukça geniş bir yer verildiği belirlenmiştir. Mezkûr dergilerde Anı Şehrinin tarihine geniş yer verilmesi, bölgenin tarihi yönünün güçlü olmasından ileri geldiği sonucunu doğurmuştur. Anı şehri, geçmişte farklı milletlere ev sahipliği yapmış, günümüzde ise önemli bir coğrafi konumu olan bir ören yeridir. Anı adının hangi milletten geldiği üzerine birçok iddia ileri sürülmüştür. Anı adının menşeinin Türklerden geldiğini kanısını, çevresindeki yer adlarının Türkçe olması ve Batı Türkistan'daki medeniyet merkezi Ano adına benzemesi gibi sebepler güçlü kıldığı tespiti yapılmıştır. Ayrıca Hristiyanlığın Aras boyunda ilk olarak Türkler tarafından kabul edilişi ve Türkler tarafından kilise inşa edilmesi bu adın Ermenilerden geldiği tezini çürütmüştür. Bilindiği üzere günümüzde halen bu teze inanan başta Ermeniler olmak üzere birçok devlet bulunmaktadır.

---

⁷¹ Erol Kürkçüoğlu, “Ermeni Bizans Türk Hâkimiyeti'nde Anı”,*Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, Ocak-Şubat, 2002.

⁷² Hamza Gündoğdu, “Anı Ören Yerindeki Kültür Varlıkları”, Kars Beyaz Uykusuz Uzakta, Hz: Filiz Özdem, YKY, İstanbul, 2006,ss.229-273.

Dergilerde özellikle Anı Şehri'nin 1064'te Alparslan tarafından ele geçirilmesine geniş yer verilmiştir. Şehrin ele geçirilmesi bütün Müslüman âlemine sonsuz bir sevinç yaşatırken Hıristiyan âleminde üzüntü yaratmıştır. Türk Müslüman âleminin yaşadığı sevinç o kadar büyük bir sevinçtir ki dergi sayfalarında yapılan incelemeler sonucunda 1970'lere kadar Anı'nın Alparslan tarafından ele geçirilişi, şehirde törenlerle kutlandığı ortaya çıkarılmıştır. Bugün nasıl milli bayramlar büyük bir değer taşıyor ve törenlerle kutlanıyorsa, Anı'nın fethinin bölgede yaşattığı heyecan ve sevincin aynı olduğu belirlenmiştir.

Anı Şehri, bulunduğu yıllara rağmen teknolojinin ve medeniyetin merkezi olduğu aşikârdır. Yıllarönce Anı çevresinde bir yaylada sağılan ineklerin merkezdeki bir havuzdatoplanması ve sütlerin hanelere paylaşılması daha o yıllarda şehirde büyük bir teknolojinin yanı sıra adalet anlayışının olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Anı Şehri'ndeki yapılardan Manuçehr Cami'nin duvarına, alışverişte ve ticaretle nelere dik kat edilmesi gerektiğinin maddeler halinde asılı olması adaletli bir yönetim anlayışının olduğunu göstermiştir. Günümüzün ticaret yaşamı ve işleyişine bakıldığında, Anı Şehri ticaret anlayışı ve işleyişinin farklı ve üstün olduğu söylenebilir.

Anı Şehri, Anadolu'da ve dünyada çok fazla merak uyandırmıştır. Şehri merak edenler Anı'ya ziyarete gelmişlerdir. Bunlardan biride Prof. Dr. Kemal Balkan ve Ankara Arkeoloji Müzesinden Aykut Çınaroğludur. Anı'deki tarihi eserleri görünce bu kişiler gözlerine inanamamışlardır. Aynı şekilde Prof Dr. MercelBeck'de Anı'deki tarihi eserlere hayran kalanlar arasındadır. Bu kişilerin hayranlık ve şehre duyduğu saygı dergi sayfalarına yansımıştır.

Öte yandan Rusların Kars'a hâkim olduğu dönem boyunca yabancı bilim adamları şehirde inceleme yapmış ve bu bilim adamlarından bazıları Anı şehrindeki eserleri alarak yurt dışına çıkarmaları Türkiye aleyhine bir icraat olarak ortaya çıkmıştır. Bu kişilerin art niyetli yaklaşımları ne bilim anlayışına nede etik değerlere uymamaktadır.

Sonuç olarak Anı şehri geçmişten günümüze kadar uzanan zengin bir tarihi dokuya sahiptir. Geçmişte medeniyetin beşiği olan bu şehir Türk ve İslam Kültürü adına bir hazinedir. Bu hazinenin Karseli ve Doğuş dergilerinin sayfalarındaki yansımaları, şehrin hak ettiği değeri karşılayacak derecede olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Sürelî Yayınlar

- Karseli Dergisi, Ağustos 1966, Sayı:25.
Karseli Dergisi, Ekim 1966, Sayı:25.
Doğuş Dergisi, Eylül 1936, Sayı:32.
Doğuş Dergisi, İkinci Teşrin 1936, Sayı:33.
Doğuş Dergisi, Temmuz 1936, Sayı:30.
Doğuş Dergisi, Ağustos 1936, Sayı:31.
Doğuş Dergisi, 23 Nisan 1936, Sayı:28.
Doğuş Dergisi, Mart 1940, Sayı:10(51).
Karseli Dergisi, Ekim 1964, Sayı:3.
Karseli Dergisi, Eylül 1965, Sayı:14.
Doğuş Dergisi, Haziran-Temmuz 1940, Sayı:54-55.
Doğuş Dergisi, 1941 Nisan, Sayı:57.
Karseli Dergisi, Haziran 1966, Sayı:23.
Doğuş Dergisi, 1941 Nisan, Sayı:57.
Karseli Dergisi, Ekim 1965, Sayı: 15
Doğuş Dergisi, Haziran-Temmuz 1940, Sayı:54-55.
Doğuş Dergisi, Mart 1940, Sayı:10(51).
Doğuş Dergisi, Şubat 1940, Sayı:9-50.
Doğuş Dergisi, II.Kanun 1940, Sayı:8-(49).

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Aklan, A. T. & Diğerleri. (1999). *Osmanlı Tarihi VI*, İstanbul: İz Yayıncılık.
Arslanoğlu, C. E. (1986). *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, Ankara., Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
Atak, S. (1946). *Doğunun Kapısı Kars*, İstanbul: İbrahim Horoz Matbaası,

- Boy, A. (2016). *Kars Eğitim Tarihi, Tanzimat'tan 2015'e (Basılmamış Doktora Tezi)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- CHP yayınları. (1943). *Kars*, İstanbul: Yeni Sabah Matbaası.
- Gündoğdu, H. (2006). Ani Ören Yerindeki Kültür Varlıkları. *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Hz: Filiz Özdem, İstanbul: YKY, 229-273.
- Gürlüyer, A. (2010). *1938-1960 Yılları Arasında Kars'ta Sosyo-Kültürel Hayat, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Kalaycıoğlu, S. (2009). *Kars Gazetesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi VIII*, Ankara: TTK.
- "Kars'ın Zabt ve İstilas", *İkdam Gazetesi*, 28 Nisan 1917, s.25.
- Kars Valiliği Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları. *Cumhuriyetin Yetmiş Beşinci Yılı Kars Belgeseli*, 1998, 2000.
- Kürkçüoğlu, E. (2002). Ermeni Bizans Türk Hakimiyeti'nde Anı. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 4.
- Kırzioğlu, F. (1982). *Anı Şehri Tarihi*, Ankara: San Matbaası.
- Kırzioğlu (1953). *Kars Tarihi*, İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kırzioğlu (1964). *Kars Yaylası*, İstanbul: Atatürk üniversitesi Yayınları.
- Köymen, M. (1998). Altay. *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: TTK.
- Mateos, Urfalı. *Vekayi-Namesi 8952-1136; ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara:TTK.
- Solmaz, G. (2006). Ortaçağ'da Anı Kalesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 6, 131-148.
- Solmaz, G. (2000). *Ortaçağ'da Erzurum Kars Kaleleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Toker, T. (2011). *Kars, Coğrafya, Tarih, Ekonomi*, Kars: Kars Basımevi,1939.
- Ural, Selçuk ve Diğerleri. *Geçmişten Cumhuriyete Kars Tarihi*, Kars: Kafkas Üniversitesi Yayınları.
- Öncü, A. S. (2000). *Varlık Gazetesi, (25 Ağustos 1921- 31 Aralık 1923)*, (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Anı Şehri'nin Doğuş ve Karseli Dergilerine Yansıyan Yüzü

Yurt Ansiklopedisi. *Kars*, Anı Yayıncılık, 1982.

Ekler

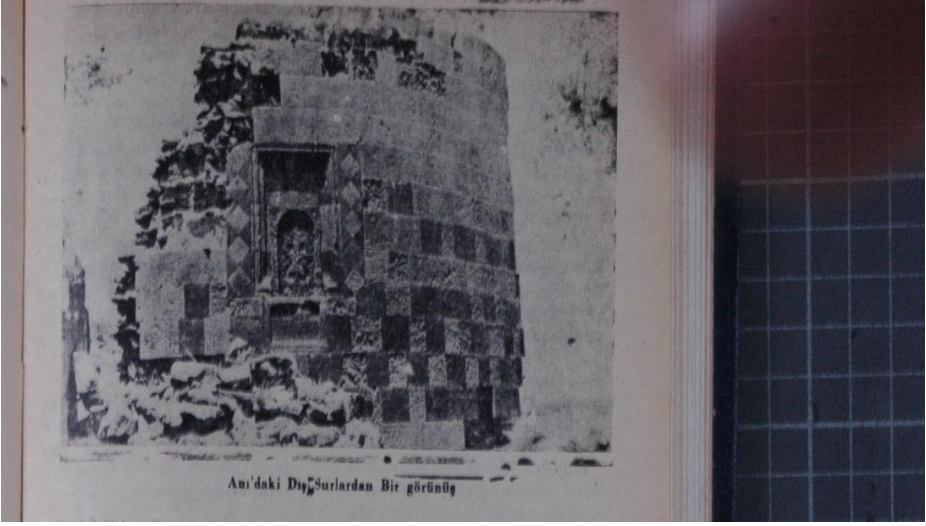
Ek 1: Saray Kilisesi. Doğuş Dergisi, Ağustos 1936, S.31.

Arzu BOY

Ek 2:Hansarayı Kapısı. Doğu Dergisi, Haziran-Temmuz 1940, S.13.

Anı Şehri'nin Doğuş ve Karseli Dergilerine Yansıyan Yüzü

Ek 3: Anı Surlarından bir görünüş. Karseli Dergisi Ağustos 1965, S.13

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24773>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gördeğir, E. (2019). İlhanlı Hükümdarlarının Leviratus Geleneğine Uygun Evlilikleri. *Journal of History School*, 43, 1324-1340.

İLHANLI HÜKÜMDARLARININ LEVİRATUS GELENEĞİNE UYGUN EVLİLİKLERİ

Ercan GÖRDEĞİR¹

Öz

Belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyip aşıl原因an, gerçek ya da hayali bir geçmişle süreklilik gösteren ve genellikle yaygın biçimde benimsenen ritüeller ya da başka sembolik davranış biçimleriyle ilişkili toplumsal pratikler kümesi olarak tanımlanan gelenek Toplumların hayatını ve davranış biçimlerini etkileyen en önemli etkenlerden bir tanesidir. Moğolların sıklıkla uyguladıkları Leviratus geleneği de Moğol örf, adet ve geleneğinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenle biz bu çalışmada söz konusu geleneğe bu noktayı nazardan bakarak bir durum değerlendirmesi yapmaya çalıştık. Ancak İlhanlı hükümdarları ile birlikte İlhanlı devleti bünyesindeki Moğol unsurlarında Gâzân Han'dan itibaren İslam medeniyetine doğru güçlü bir değişim ve dönüşüm yaşanmasına rağmen bu geleneğe başvuruda bir azalmamın olmaması bizim dikkatimizi çekti. Çalışmamızda yöntem olarak konunun daha iyi anlaşılması için Moğolların evlenme hukukuna kısaca değindikten sonra Hülagu Han'dan Ebu Said Bahadır Han'a kadar İlhanlı hükümdarlarının yaptıkları evlilikler arasından Leviratus örneklerini kronolojik sırasıyla hatunlar üzerinden inceledik. İlhanlı hükümdarlarının bu gelenekle evlendikleri hatunlar; Dokuz Hatun, Tuktay Hatun, Bülûgân Hatun, Uruk Hatun, Döndi Hatun, Tuday Hatun, Araka İgaçi Hatun, Padişâh Hatun ve Kirman Hatun gibi isimlerdir. İlhanlı Devleti'nin iç siyasetinde önemli roller oynayan bu hatunların hangi soy ve kabileye mensup oldukları ve İlhanlı hükümdarlarının üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduklarının anlaşılması için bu hatunları teker teker ele alarak Leviratus geleneğinin ne şekilde ortaya çıktığını inceledik.

Anahtar Kelimeler: Leviratus İlhanlı, Hatun, Padişâh, Uruk, Bülûgân.

¹ Arş. Gör. Dr. Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi.
ercan.gordegir@batman.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-9661-196X](https://orcid.org/0000-0002-9661-196X)

The Marriage of Ilhanli Governors That Suitable for Leviratus Tradition

Abstract

Tradition, defined as a set of social practices that adopt and instill specific behavioral norms and values, continuity with a real or imaginary past and often associated with commonly adopted rituals or other symbolic forms of behavior, is one of the most important factors affecting societies' lives and behavior patterns. The Leviratus tradition, which is frequently applied by the Mongols composes an important part of the Mongolian traditions, customs and traditions. Therefore, in this study, we tried to make a situation assessment by looking at this point in terms of the tradition in question. However, despite the strong change and transformation from the Ghazan Khan to the Islamic civilization in the Mongolian elements within the Ilhanli state, together with the Ilhanid rulers, we have noticed that there is no decrease in application to this tradition. In our study in order to understand the subject as a method after briefly touching on the laws of marriage of Mongols, we examined Leviratus samples in chronological order on the ladies among the marriages of İlhanlı rulers from Hülâgu Han to Abu Said Bahadır Han. The ladies whom the Ilhanid rulers married with this tradition such as; Dokuz Hatun, Tuktay Hatun, Bülûgân Hatun, Uruk Hatun, Döndi Hatun, Tuday Hatun, Araka Igaci Hatun, Padişâh Hatun and Kirman Hatun are names. In order to understand the lineage and tribe of these women who played important roles in the domestic politics of the Ilkhanid State and how they had an impact on the Ilhanian rulers, we examined these ladies one by one and examined how the Leviratus tradition emerged.

Keywords: Leviratus, İlhanid, Lady, Bülûgân, Padişâh, Uruk.

GİRİŞ

Çok eşliliğin bulunduğu Moğol halkı arasında evliliğin ilk şartı kızın satın alınmasıdır². Kızın evlenilmek üzere satın alınması bir evlenme aracısının yardımıyla olmaktadır. Evliliğin gerçekleşebilmesinin temel şartı erkek tarafının kız tarafına Moğolca “Suy³” denilen başlık parasını kız tarafının da erkek tarafına çeyiz vermesiydi⁴. Başlık parası ve çeyizin miktarı ise tarafların sosyal durumuna göre tayin edilmiş ve kanun, tarafından etraflıca tespit edilmiştir. Erkek tarafı

² Berthold Spuler, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350)*, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Ankara 2011. s. 425.

³ Moğolcada başlık parası anlamında kullanılan ifadedir: bkz: Curt Alinge, “*Moğol Kanunları*”, (Çev. Coşkun Üçok), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları*, Ankara 1967, s. 295.

⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s. 426.

nişandan önce başlık parasını öder böylece nişanlılık⁵ bağı kurulmuş olurdu. Gelin evlenmekle kocasının soyuna karışır, kocası ölünce bile bir daha baba evine dönemezdi. Bu durumda Leviratus⁶ geleneği ortaya çıkardı. Bu gelenek kısaca ölen erkek kardeşin dul kalan eşi veya dul fakat genç ve çocuksuz üvey anne ile evlenmeyi ifade etmektedir. Ancak kocası ölen bütün kadınlar Leviratus yöntemiyle evlendirilmeyip kocasının ailesi tarafından başka kişilerle de evlendirilebilmekteydi. Örneğin Mengü Han selefi Güyük'ün ordusundaki kadınları çeşitli prensler dağıttığı görülmektedir. İlhanlı tarihinde kocası ölen kadının evlendirilmesi ile ilgili görülen diğer bir durum ise bu durumdaki kadınların öz çocukları tarafından evlendirilmesi hususudur⁷.

⁵ Moğollarda nişanlılık kesin evlenme anlamına gelmeyerek bazı durumlarda bozulabilmekteydi. Bu durumlar şöyledir; Evlenecek kızın yirmi yaşını geçmesine rağmen erkek tarafı nişanlılık süresini boş yere uzatılması durumunda kız tarafı aracı vasıtası ile erkek tarafının kızı alması için üç defa uyarırdı. Erkek tarafı uyarılara rağmen kızı almayı ihmal ederse hem kız üzerindeki haklarını kaybeder hem de vermiş olduğu başlık kızın babasına kalırdı. Erkek tarafı nişana sadık kalmasına rağmen kız tarafı (kızın babası) kızı vermekten vaz geçerse cezalandırılmaktadır. Yine kız tarafının nişanlı kızlarını başka biriyle evlendirmeleri durumunda kızın anne babası hem cezalandırılır hem de kızı eski nişanlısına teslim etmek zorunda bırakılırdı. Yine nişanlı bir kızın başka biri tarafından kaçırılması durumunda da kızı kaçıran kişi ağır bir malî ceza ödemekle cezalandırılırdı.

⁶ Leviratus geleneği Moğollar arasında yaygın olarak uygulanmakla birlikte Moğollara özgü bir gelenek değildi. Moğollar dışında birçok millet tarafından uygulanan bu geleneğin kökeni Babil ve Asur hukukuna kadar dayanmakta ve kutsal kitap Tevrat'ta bile bu gelenekten bahsedilmektedir. Anadolu'da kurulan devletlerden Hititlerin de leviratusu uyguladıkları bilinmektedir. Geleneğin uygulandığı diğer bir millet ise Macarlardır. bkz: Füzünan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 152; Mesude Şenol, "Bir Macar Kroniği Chronica Hungarorum'daki Türk Kültür Ögeleri", 9. Milletler Arası Türk Halk Kongresi, s. 294,295; Osman Gazi Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları*, (694/1295-703/1304). Doktora Tezi. *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2000, s. 310; Berthold Spuler, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350)*, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Ankara 2011, s. 426; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, 228, s. 307; Wilhem Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, İstanbul 2001, s. 41; Eberhard, Wilhem, *Çin'in Şimal Komşuları*. (Türkçeye terc. N. Uluğtuğ). Ankara 1996, s. 17, 19, 30, 76, 87, 94, 102-103; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur*. (Çev. M. Reşat Uzmen). Ötüken Yayınları, Ankara 2003 s. 99; Abdulkadir İnan, "Makaleler ve İncelemeler". Ankara 1987, s. 341; İbn Fazlan, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyhatnâmesi*. (Haz. R. Şeşen). İstanbul 1975, s. 32.

⁷ Bu duruma örnek olarak Ebu Said Bahadır Han'ın annesini 1321 yılında kumandan Bulad Kaya ile evlendirilmesi gösterilebilir. Bkz: Spuler, 2011: 426.

İlhanlı Hükümdarlarının Leviratus Geleneğine Uygun Evlilikleri

Evlenme yaşı ise kadınlar için 15 yaşından gün almış olması gerekiyordu. Boşanma ile ilgili olarak ise Moğol⁸ kanunlarında bir hüküm bulunmamaktaydı. Bu durum Moğol toplumundaki örf ve adetlere göre karı-kocanın bu hususta anlaşması üzerine veya tek taraflı irade beyanı ile gerçekleşirdi. Boşanmış kadınlar tekrar evlenebilmekteydi.

Moğollarda boy içerisinde herkes akraba, uruğ (uruk) dışında kalanlar ise yabancı jad (yâd) olarak kabul edilirdi. Moğolların yabancı saydığı başka bir boy ile akrabalık ise ancak evlilik yolu ile mümkündü.⁹ Evlilik yolu ile Moğollara akraba olan kabile boy veya devletler ise artık Moğollar için yabancı olmaktan çıkmaktaydı. Moğollar evlilik yolu ile akrabalık kurdukları dünürlerine her türlü siyasi destek koruma ve himayeyi göstermekteydiler. Bundan dolayı tarih sahnesine çıktıklarından kısa bir süre sonra dünyada süper güç konumuna yükselen Moğollar ile evlilik yolu ile akrabalık kurma meselesi çağdaş devlet ve beylikler için oldukça önemli hatta hayati olmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi çok eşliliğe herhangi bir sınırlama getirmeyen Moğol geleneklerine göre erkek çok sayıda kadın ile evlenebilmekteydi. Hele ki söz konusu kişi Moğol hükümdarı ise evlenilecek kişi sayısında ciddi bir artış görülmekteydi. Zira Moğol hükümdarları da tıpkı diğer milletlerin hükümdarları gibi siyasi evlilikler yaparak farklı devlet ve beylikler ile dostluk kurmuşlardır.

---

⁸ Moğol ve İlhanlılarla ilgili şu çalışmalara bakılmasında fayda vardır; İlhanlı Devleti ilgili şu çalışmalara bakılmasında fayda vardır. İlhan Erdem, “Olcaıtu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20, Ankara 1962; İlhan Erdem, “Olcaıtu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleler”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 1997; İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995; İlhan Erdem, “İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 35. Ankara 2004, s. 103-111; İlhan Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 33. Ankara 2003, s. 49-67; Osman Gazi Özgüdenli “Tümen” İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.42. 2012, ss. 461-462; Osman Gazi Özgüdenli, “Türkiye’de Moğol Tarihi ve Kültürü Araştırmalarının Doğuşu ve Gelişimi (1923-2017)”. *Mutad. IV./II*, 2017, ss.460-512.

⁹ Serdal Yalçın, “Moğolların Kültür ve Medeniyeti” *Doğu Batı Eksenini*. Cilt 1, Sayı 1, ss.41-52. 2017, s.42,43.

İlhanlılarda hatun¹⁰ların devlet yönetimi ve siyaseti üzerinde önemli etkileri vardı. Hükümdar ailesinden olan hatunlar hükümdar seçiminde oy kullanabildikleri gibi Cülûs merasimlerinde de şehzâde ve emîrler ayakta durdukları halde kadınlar hükümdarın sağında kürsü ve sandalyelerin üzerinde otururlardı. Yine İlhanlı Devletinde hatunların kendi idarelerine ayrılmış “*incü*” denilen geliri yüksek dirliklere sahip olmaları ve bir yere göç sırasında önce baş hatunun hareket etmesi usuldendi. Hatunlardan her biri özel bir yere iner, hepsinin ihtiyaçları emirlerine tahsis edilmiş görevli ve hizmetlileri tarafından

---

¹⁰ Türk ve Moğol lehçelerinde *hatun*, *hâtyn*, *hotun*; *katun*, *katyn*, kadın gibi çeşitli şekillerde bulunan ve *hâtûn* (çoğulu *havâtîn*) şeklinde Arapça’ya da geçmiş olan kelimenin etimolojisi kesin biçimde yapılamamıştır. Bu konuda iki farklı fikir bulunmakta ve bunlar arasında en fazla kabul edilen kelime aslını Soğdca (Orta Farsça’nın doğu kolu) *hwt’yn* / *hwâtûn* “kraliçe” (*hwt’y* / *hwatâwın* “kral” dişili) meydana getirmektedir. Faraziyeye dayandırılan diğer bir fikir ise Türkçe’nin en eski dönemlerinde mevcut olduğu ileri sürülen kağatun (kağandan türeme) sözcüğünün sonradan bu hale dönüştüğü düşünülen bir görüştür. Tarih boyunca Türkler’le temas eden Asya ve Avrupa milletlerinin dillerine Hatun (kadın) kelimesi “Türk hükümdarının karısı, Türk kadını, saygın kadın, yönetici kadın” ifadeleriyle literatüre geçmiştir.

Moğollar döneminde hükümdar hatunlarının protokolde yer aldığı hatta geniş mevkilere sahip olduğuna dair kaynaklar bulunmaktadır. Bu dönemde çıkan emirnâmelerde “sultanın ve hatunlarının emriyle” ibaresinin bulunduğu, hükümdar hatunlarının büyük gelirlere sahip olduğu da kayıtlarda geçmektedir. Anadolu, Altın Orda, İlhanlı ve Çağataylı gibi ülkeleri gezen İbn Battûta hükümdarların kadınları tarafından da kabul edildiğini, bu arada Alâeddin Eretna’nın hanımı Toga Hatun’la Kayseri’de, Orhan Bey’in zevcesi Nilüfer Hatun’la İznik’te görüştüğünü belirtmektedir. Yine İbn Battûta, Altın Orda Hükümdarı Özbek Han’ın zevcelerinden Ulu Hatun’a hürmette kusur etmediğini, bu hanımın emrine elli kadar cârîye verildiğini, öteki üç hatunun ise derece bakımından onun altında olduğunu, fakat çok süslü özel arabalara sahip bulduklarını kaydetmektedir bkz: İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, (Türkçe’ye Çeviri ve notlar: A. Said Aykut), Yapı Kredi Yayınları, Kazım Taşkent Klasik Yapıtları Dizisi, Cilt: I. İstanbul 2000, s. 250, 325,342.

İlhanlı hükümdarının hatunları soylu Moğol veya Türk ailelerinden alınır; “*serârî*” denilen odalıklarda ise asaletten çok güzellik aranır. Hükümdarlık, önce hatunların erkek çocuklarının, hatunun çocuğu yoksa odalıkların erkek çocuklarının hakkıydı. Yeni hükümdarın, babasının ölümünden sonra onun (veya amcasının) hatunlarından biriyle evlenmesi töre gereğiydi. Moğol hükümdarları ülkesinde beğendiği her kadını haremine katabilmekteydi. Kadının evli olması bile bu durumu değiştirmemekteydi. Böyle durumlarda İlhanlı hükümdarları Moğol geleneklerini gerekçe göstererek beğendikleri kadını kocasından boşattırır. Nitekim Ebû Said Bahadır Han, Hasan-ı Büzürg’ün (Şeyh Hasan b. Emîr Hüseyin) hanımı Bağdat Hatun’u babası Emîr Çoban’ın muhalefetine rağmen zorla nikâhı altına almış ve onu baş hatunluğa yükseltmişti. Moğollar arasında İslâmiyet’in yayılmasından sonra bu âdetlerin yavaş yavaş terkedildiği görülmektedir.

İlhanlı Hükümdarlarının Leviratus Geleneğine Uygun Evlilikleri

karşılıklıydı. İlhanlılar Devleti'nde hatunların, özellikle de baş hatunun hükümdar üzerinde büyük gücü vardı. İlhanlı hükümdarları eşlerine gösterdikleri hürmetten dolayı onların sözlerini dinler ve bu durumu bir zaaf olarak görmezlerdi¹¹. İlhanlı hükümdarlarının nikâhına aldıkları eşlerin statüsü ise eşit olmayıp eşler arasında bir hiyerarşi mevcuttu. Hatunların bazıları bu hiyerarşiye bağlı olarak devlet içerisinde son derece önemli bir mevkie sahip olabilmekteydiler. Kaynaklarda İlhanlı hükümdarı Gâzân Han tarafından cezalandırılan İranlı bazı devlet adamlarının Bûlûgân Hatun'un araya girmesiyle affedildiğini ve bazı hatunların din adamlarını himaye ettikleri nakledilmektedir¹². Diğer taraftan Gâzân Han'ın hatunu Bûlûgân ile aynı tahtta oturduğunu gösteren bir minyatürün bulunması da İlhanlı devlet yönetiminde kadınların etkisini göstermesi açısından önemlidir. Moğol kadınlarının devlet yönetimindeki yerini gösteren bu durumlar Yakın Doğu devletlerinin aksine Moğolların devlet yönetiminde kadına verdikleri önemi göstermektedir¹³.

1. İlhanlı Hükümdarlarının Leviratus Geleneğine Uygun Olarak Evlendiği Kadınlar

İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devletin başına geçen İlhanlar yaygın bir şekilde Leviratus geleneğine başvurmuşlardır. Kanaatimize göre bu durumun iki temel sebebinden bir tanesi İlhanlı hükümdarlarının fazla sayıdaki evlilikleri iken diğer bir sebep ise İlhanlı hükümdarlarının erken yaştaki ölümleri neticesinde hatunların ortada kalma durumu olmalıdır. Nitekim yukarıda belirttiğimiz gibi Moğollarda evlenen kadın, kocası vefat edince bir daha baba evine dönememekteydi.

İlhanlı hükümdarlarının Leviratus geleneğine uygun olarak evlendikleri hatunlar; Dokuz Hatun, Tuktay Hatun, Bûlûgân Hatun, Uruk Hatun, Döndi Hatun, Tuday Hatun, Araka İgaçi Hatun, Padişâh Hatun ve Kirman Hatun gibi isimlerdir. İlhanlı Devleti'nin iç siyasetinde önemli roller oynayan bu hatunların hangi soy ve kabileye mensup oldukları ve İlhanlı hükümdarlarının üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduklarının anlaşılması için bu hatunları teker teker ele alarak Leviratus geleneğinin ne şekilde ortaya çıktığını inceledik.

¹¹ Hülâgû Han'ın Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'u eşlerinin aracılığı ile affettiği bilinmektedir. Aynı şekilde Vezir Şemseddin Cüveynî de Ahmed Teküder'in hanımı Ermeni Hatun'un ricasıyla hayatını kurtarmıştı.

¹² Özgüdenli, *Gazan Han Reformları*, 310; Kaşânî, *Ebulkasım Abdullah bin Muhammed, Tarih-e Padişah Said Gıyasedünya ve Din Olcaytu*. (Yay. Haz. Mehin H.). Heftomin Numayışgah Beynelmîle-i Tahran 1384, s. 89.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 191.

1.1. Dokuz Hatun

Dokuz Hatun, Kerait kabilesinden Unk Han'ın oğlu İku'nun kızıdır¹⁴. Kaynaklarda anlaşıldığı kadarıyla Dokuz Hatun da tıpkı birçok Kerait kabilesi mensubu gibi Hristiyan idi. Bu nedenle sürekli olarak Kerait Hristiyanlarını gözetip kollamaktaydı. Onun Hülagu Han döneminde devlet içerisinde önemli bir mevkiye sahip olduğu ve kendisine ait bir Orda¹⁵'sının bulunduğu bilinmektedir. O Hristiyan dini mucibince ibadetlerini yerine getirmek için çadırının önünde sürekli olarak bir kilise bulundurmaktaydı.

Dokuz Hatun güçlü şahsiyetinden dolayı Hülagu hanı etkilemiş ve bu sayede Hülagu Han döneminde ülke genelinde birçok kilisenin yapılmasını sağlamıştı. Dokuz Hatun'un Hülagu Han nezdindeki itibarlı durumu Kerait kabilesi mensubu birçok kişinin İlhanlı Devlet yönetiminde önemli mevkilere gelmesini sağlamıştır¹⁶.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Dokuz Hatun ilk evliliğini Büyük Moğol Hanı Tuluy¹⁷ ile yapmıştır. Ancak Tuluy Han'ın 1232 tarihinde ölmesi üzerine Livaretus geleneğine uygun olarak Hülagu Han ile evlenmiştir. Hülagu'nun birçok hanımı olmasına rağmen Dokuz Hatun'a babasının hanımı olması nedeniyle büyük önem vermekteydi. Bu durum onun mertebesini diğer hatunların üstüne çıkarmıştır. Dokuz Hatun, Hülagu Han'ın vefatından dört ay 11 gün sonra 19 Haziran 1265 tarihinde vefat etmiştir¹⁸.

1.2. Pâdişâh Hatun

Pâdişâh¹⁹ Hatun Kirmân hâkimi Kutbu'd-dîn Muhammed Han'ın kardeşidir. Pâdişâh Hatun ilk evliliğini İlhanlı hükümdarının tabi devletlerin kızlarını alma geleneğine uygun olarak Abâkâ Han ile yapmıştır. Bu hatunun Abâkâ'nın eşleri arasında önemli bir mevkie geldiğini Abâkâ Han'ın annesi Yesünjin'in ordasının ölümünden sonra ona verilmesinden anlıyoruz. Abâkâ

---

¹⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 4.

¹⁵ Orda büyük çadır veya büyük otağ anlamında kullanılmaktaydı. Moğollar zamanında yaygınlaşan bu kelime sonraları asker topluluğu anlamında da kullanılmıştır. Bkz: Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, 4.

¹⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 4.

¹⁷ Cengiz Han'ın Börte adlı eşinden dördüncü oğludur. 1192 yılında dünyaya gelen Tuluy Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğolistan'ın ana bölgelerini yönetmiş ve 1232 yılında vefat etmiştir.

¹⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 4.

¹⁹ Serhan Alkan İspirli "Şair, Hattat, Müzehhib Bir Sultan: "Padişah Hatun" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 7/3 2018, s. 1679-1695.

Han'ın ölümden sonra İlhanlı tahtına geçen Ahmet Teküdar ve Argûn'un hanlar döneminde yaşamına dul olarak devam etse de Argûn Handan sonra İlhanlı tahtına oturan Geyhatu ile evlenmesi onu çalışmamız için önemli kılmıştır. Zira bilindiği üzere Geyhatu Abâkâ Han'ın oğlu idi. Dolayısı ile Pâdişâh Hatun da Abâkâ'nın eşi olması nedeni ile Geyhatu'nun üvey annesiydi. Bu durum leviratusu ortaya çıkarmıştır.

Pâdişâh Hatun Geyhatu döneminde de devlet içerisinde etkin rol oynamaya devam etmiş ve yeni kocasından atalarının tahtı olan Kirmân'ı istemiştir. Onun bu talebine olumlu cevap verince hüsnüşâh lakabıyla Kutluğ hanedanlığının altıncı hükümdarı (1292-1295) olarak kirman tahtına geçmiştir. Pâdişâh Hatun ilk iş olarak üvey kardeşi Suyûrgâtmiş'i hapsedirmiş kaçma teşebbüsünde bulununca da onu (kardeşini) idam ettirmiştir. Pâdişâh Hatun bu dönemde adına altın ve gümüş sikkeler²⁰ bastırarak kadar bağımsız hareket etmiştir. Ne var ki kocası Geyhatu'nun iktidarı fazla sürmemiş ve 1291 senesinde Geyhatu tahttan indirilerek İlhanlı tahtına Baydu geçince değişen iktidara paralel olarak Pâdişâh Hatun'un talihi de değişmiştir. Baydu döneminde Suyûrgâtmiş'in Hûlâgû soyundan gelen dul karısı Kerdûçîn'in Bâydû'dan kocasının intikamını istemesi ve Bâydû'nun bunu kabul etmesiyle Kirmân üzerine bir sefer yapılmıştır. Bu sefer sonucunda İlhanlı kuvvetlerine karşı koyacak gücü olmayan Pâdişâh Hatun teslim olmuştur. Bâydû tarafından katlettirilen Pâdişâh Hatun, Moğol prenslerini güzelliğinden ziyade şairliğiyle etkileyebilmiş tarihi bir şahsiyettir²¹

1.3. Urûk Hatun²²

Argûn Han'ın hanımlarından olan Uruk Hatun Kerait kabilesinden olup Dokuz Hatun'un kardeşi Saruca'nın kızı idi. Aynı zamanda Olcâyâtü Han döneminde aktif rol oynayan Emîr İrcin'in de büyük kız kardeşi idi²³. Uruk Hatun İlhanlı sarayı ve siyasetinde aktif rol oynayan kadınlar arasında gelmektedir. Onun Kerait Kabilesine mensup olması devlet içerisindeki nüfuzunu daha da artırmaktaydı. Zira Moğolların Yakın Doğu'ya geldikleri ilk zamanlardan itibaren Kerait Kabilesi Moğollara destek veren birkaç kabileden bir

²⁰ Ömer Diler, *Persian Mongols* s. 332-333

²¹ Vassâf, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, (Sadeleştirerek neşreden Abdulmuhammed Âyetî). Tahran 1346, s. 115, 161, 177-181; Banâketî, Fahreddîn Davut, *Ravzatü Ulu'l-Elbab fi Marifetü't-Tevârih ve'l-Ensâb (Târih-i Benâketî)*, (haz. Cafer Şiar). Silsile-i İntişarat-ı Asar-ı Milli, Tahran 1348, s. 44. Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 447; Abbas İkbâl Aştıyani, *Târih-i Moğol (Ez Hamle-i Cengiz Han ta Teşkil-i Devlet-i Timuri)*. Moesese-i İntişarat-ı Emîr-i Kebir. Tahran 1384, s. 406-407; Spuler, *İran Moğolları*, s. 173, 218, 278.

²² Kirayet'den Saci'nin kızıdır. Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 447.

²³ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 176.

tanesi idi. Bu durum Kerait kabilesine Mensup kişilerin Moğol saray ve siyasetinde etkin rol almalarını sağlamıştır. Hülâgû Han'ın eşlerinden olan Dokuz Hatun'un kardeşi Saruca ve Saruca'nın oğlu İrencin Noyan bunlardan bir kaçıdır

Uruk Hatun'un İlhanlı Devleti içerisinde rol aldığı ilk dönemler Argûn Han'ın hükümdarlığı dönemidir. Tarihi kayıtlarda Uruk Hatun'un adı, Argûn Han'ın Hristiyan dünyası ile kurduğu haberleşme ve ittifak arayışında geçmektedir. Bu dönemde Argûn Han Memlûklara karşı Hristiyan dünyası ile askeri ittifak arzusunda iken Hristiyan dünyası da Argûn Han'ı Hristiyan yapmak ve böylece doğuda büyük bir Hristiyan İmparatorluğu kurmanın arzusundaydı. Karşılıklı bu arzular elçilik heyetleri vasıtası ile birbirlerine iletilmekteydi. Bu elçilik heyetlerinin birinde Papa VI. Nicolauss'ın 1291 senesinde Argûn Han'a gönderdiği heyet ile Uruk Hatun'a da bir mektup göndermiştir. Uruk Hatun'un Nasturi bir Hristiyan olduğunu ve kendisine ait bir kilise ile orduya sahip bulunduğunu bilen Papa VI. Nicolauss Uruk Hatun'dan oğlu şehzade Olcâyâtû'yu Hristiyan dini vecibelerince vaftiz etmesini istiyordu. Bunun üzerine Uruk Hatun Olcâyâtû'yu vaftiz ederek ismini de Papaya ithafen Nicolauss koymuştur²⁴.

Uruk Hatun'un İlhanlı siyasetinde etkili olduğuna dair elimizdeki diğer bir kayıt ise şöyledir. Argûn Han'nın vefatından sonra İlhanlı merkezinde Geyhâtû ve Baydu arasında iktidar mücadelesi yaşanmış bu kargaşa sırasında Emîr Çoban, Emîr Kurmuş ve Togan gibi emîrler Baydu'yu desteklemiş ve bu yönde faaliyet gösteren Geyhâtû'yu destekleyen bazı emîrleri öldürmüşlerdir. Ancak daha sonra Geyhâtû tahta oturmayı başarınca söz konusu emîrler sorguya çekilmiş ve suçlarını itiraf etmişlerdir. Neticede Geyhâtû bunlardan bazılarını affetmişti. Bu emîrlerden Togan da ceza almasına rağmen Geyhâtû cezasını ertelemek istemekteydi. Söz konusu iktidar yarışında Geyhâtû'nun tarafında yer alan Uruk Hatun ile Emîr Togan'ın arası hiç iyi değildi. Neticede Geyhâtû'nun niyetini sezen Uruk Hatun Geyhâtû'yu bu niyetinden vazgeçirmek için ona “*Eğer Togan çıkartmış olduğu bu fitne ve kargaşa için cezalandırılmaz ve öldürmüş olduğu emîrler kanlarının kıssasını almazlar ise bundan sonra kimse güven içinde yaşamaz!*” demiş bunun üzerine Geyhâtû da “*Muhakkak böyle işler yapan her bir kimsenin cezası da olur demiştir*” sonuçta Emîr Togan öldürülmüştür²⁵. Tek başına bu örnek Uruk Hatun'un İlhanlı Devleti iç siyasetinde ne derece etkili olduğunu göstermeye yetmektedir. Zira Uruk Hatun, İlhanlı hükümdarını

²⁴ Togan 1981: 261,262; Mustafa Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Han Dönemi (1284-1291*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001, s. 115.

²⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 178.

değiştirme mücadelesine katılabilecek kadar güçlü bir mevkide bulunan Togan gibi bir emîri tek bir sözü ile ölüme gönderebilmiştir.

Uruk Hatun'u bu çalışma için önemli kılan durumu ise evvela Argûn Han ile evlenmesi ardından da Argûn Han'ın selefi Geyhatu ile evlenerek bir Leviratus örneği teşkil etmesidir. Reşidüddin'in "*Camiü't-Tevârih*" eserinden anlaşıldığı kadarıyla Argûn Han ile Ayşe Hatun, İl Tüzmiş Hatun, Döndü Hatun ve Padişâh hatunlardan sonra beşinci hatunudur. Argûn Han'ın Uruk Hatun'dan iki erkek ve üç kızı dünyaya gelmiştir. Bunlar Yisi Timur, Olcaytû adında iki erkek ve Olcitay, Olcay Timur ve Kutluk Timur adında üç kız çocuğuydu²⁶. Uruk Hatun'un oğlu Olcaytû baba bir kardeşi Gâzân Han'dan sonra 1304²⁷ yılında İlhanlı Devletinin sekizinci hükümdarı olmuştur.

1.4. Dondî (Döndi-Döndü) Hatun (öl. 25 Rebî'u'l-âhir 697/9 Şubat 1298)²⁸

İlhanlı Devleti'nin ilk hükümdarı Hülagu Han'ın en önemli emirlerinden biri olan Celayir boyundan İlkay Noyan'ın oğlu Akbükâ'nın (اقبوقا) kızıdır. İlk

²⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevârih*, s. 150.

²⁷ Şabankareî, Muhammed b. Alî b. Muhamed, *Mecma'ü'l-Ensâb*. (Haz. Mir Haşim Muhaddis), Muessese-i İntişarat-ı Emîr-i Kebir, Tahran 1363, 269; Hafız Ebrû, Şihabü'd-din Abdullah b. Lütfullâh bin Abdurreşid el-Havâfi el-Med'û be-Hafız Ebrû. *Zeyl-i Camiü't-Tevârih-i Reşidî*, (Nşr: Doktor Hanbaba Beyani). Danişyar-ı Tarih Danişgah-ı Tahran, Şirketi Tezamuniyi İlmî, Tahran 1317, 7; Kaşânî, s. 23; Aksarayı, Kerimuddin Mahmud. *Müsameretül Ahbar*, (Çev. Müsrel Öztürk). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 252-257; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, 355; Spuler, *İran Moğolları*, s. 122; Örs Derya, *Târîh-i Olcaytu*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, s. 66; Abdulkadir Işık, *Hafız Ebrû'nun Zeyl-i Cami'üt -Tevârih-i Reşidî'sinde Sultan Olcaytu ve Ebû Sa'id Dönemlerine Dair Kayıtlar*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara, s. 27; Yahyâ b. 'Abdu'l-Latif-i Kazvîni, *Lubbu't-tevârih*, İntişârât-ı Bunyâd û Gûyâ. Tahran 1363. s. 240; İbn Kesir Olcaytu'nun ölümünden sonra İlhanlı tahtına Olcaytu'nun geçtiğini, Ona Melik Gıyaseddin lakabının verildiğini ve Irak ile Horasan çevrelerinde adına hutbe okunduğunu aktarmaktadır. Bkz: İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslam Tarihi*. (Türkçe'ye tercüme Mehmet Keskin). İstanbul c. XIV, İstanbul 1995. s. 6735.

²⁸ Hülagû'nün en muteber emîri Celayir'den İlkay Noyan'ın oğlu Akbükâ'nın (اقبوقا) kızıdır. Geyhâtû'ya Alâfîrenk, Tûk-temür ve İrân-şâh adında üç erkek çocuk ve kaynaklarda adı geçmeyen bir kız çocuğu vermiştir. Geyhâtû'nun ölümünden sonra ananeler mucibince Gâzân Han tarafından eşliğe alınmıştır. Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 447; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, İstanbul 1999, s. 312, 321.

evliliğini Geyhâtû ile yapan Döndi Hatun'un bu evlilikten Alâfîrenk²⁹, Tûk-temür ve İrân-şâh adında üç erkek çocuk ve kaynaklarda adı geçmeyen bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Döndü Hatun'u çalışmamız için önemli kılan özelliği ise Geyhâtû'nun vefatı üzerine leviratus geleneğine uygun olarak Gâzân Han ile yaptığı evliliğidir. Döndi Hatun'un Gâzân Han'dan çocuğu olmamakla birlikte Gâzân ve Olcaytû Han dönemlerinde gerçekleşen bazı olaylarda oğlu Alâfîrenk'ten dolayı adı geçmektedir. İlhanlı sarayında diğer hatunlara oranla aktif bir rol oynayamayan Döndi Hatun 9 Şubat 1298 tarihinde vefat etmiştir³⁰.

1.5. İl-tûzmîş

İl-tûzmîş Hatun soyu Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'a kadar dayanan Kongurat kabilesine mensup Emîr Timur Gürgan'nın kızıydı³¹. Tarihi kaynaklara bakıldığında İl-tûzmîş Hatun'un Geyhatu döneminde İlhanlı Devlet yönetiminde Uruk hatun kadar etkili bir şahsiyet olmadığı anlaşılmaktadır. Onu çalışmamız açısından önemli kılan ise ilk evliliğini Geyhatu ile yapmış olması Geyhatu'nun vefatından sonra da Olcaytû ile evlendirilmesi olmuştur. Geyhatu Han'dan çocuğu olmadığı anlaşılan İl-tûzmîş Hatun'un Olcâyâtû'dan Bistam, Beyazid, Tayfur ve Satı adında dört çocuğu dünyaya gelmiştir. İlhanlı hükümdarı bu nedenle İl-tûzmîş Hatun'a büyük önem vermiştir. Bu durum Onun devlet içerisinde itibarını da artırmıştır.

İl-tûzmîş Hatun'un çocuklarından en büyüğü Bistam'dı. Şehzade Bistam aynı zamanda Gâzân Han'ın kızı Ölceki ile nişanlanmıştır. Şehzade Bistam için 20 Ocak 1305 tarihinde Ölceki'yi istemeye Today Hatun'un torunu ve şehzade

---

²⁹ Alâfîrenk Geyhatu'nun hüküdarlık döneminde İlhanlı iç siyasetinde öneli roller üstleniş ve muhtemelen kendisine veliaht gözü ile bakıldığı için Horasan bölgesinde şehzade olarak gönderilmişti. Alâfîrenk Gazan Han'nın hüküdarlık döneminde Gazan Han'ın rakipleri ile iş birliği yapmıştır. Ancak Gazan Han iktidarı ele geçirince birçok rakibini idam ettirerek bertaraf etmişti. Alâfîrenk ise bu esnada çıkan karışıklıklardan faydalanarak kendisini Gazan Han'a affettirmeyi başarmıştı. Ancak Gazan Han Alâfîrenk ile ilgili tedbir almaktan geri kalmamış ve onu Horasan'a kardeşi Şehzâde Olcâyâtû'nun yanına göndererek kontrol altında tutmayı uygun görmüştü. Gazan ölümünden sonra Alâfîrenk, Olcaytu hüküdarlığı için bir tehdit kabul edildiğinden dolayı Horasan'da 24 Şevvâl 703/30 Mayıs 1304'de katledilerek ortadan kaldırılmıştır. Bkz; Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Guzîde*, 606; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 2013, 176; Özgüdenli, *Gazan Han Reformları*, 285-287.

³⁰ Reşidu'd-din Fazlullâh Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih III*, (neşr. 'Abdu'l-Kerîm 'Alî-zâde), Bakü 1957, s. 231-232, 256; Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 447; Sümer, *Şahıs Adları*, s. 312, 321.

³¹ Ekici, *Geyhatu ve Zamanı*, s. 140; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s.176; Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 447.

Beyazıd'ın karısı katılmış taraflar arasında anlaşma sağlanmıştı³². Bu esnada Horasan'da bulunan Olcâyâtü'ya İl-tûzmîş Hatun vekalet etmiş İlhanlı hükümdarı Gâzân ise bu işten İl-tûzmîş Hatun'un kendisini ziyaret etmesi ve kızını istemesinden son derece memnun olmuştur.

Ne var ki İl-tûzmîş Hatun'un Olcaytû Han'ın hükümdarlığı döneminde devlet içerisinde öneminin artması diğer hatunların onu tepkisine sebep olmuştur. Olcâyâtü'nun Gilan seferine çıktığı bir esnada meydana gelen bir olay İl-tûzmîş Hatun ve çocuklarının suikasta uğradığının açık bir delilidir. Kaşânî'nin eserinde aktardığı olay şöyledir; Olcâyâtü Gilan seferine çıktığı esnada İl-tûzmîş hastalandığı için kendisine eşlik etmeyerek Sultaniye'de kalmış ve Reşidüddin'e emanet edilmişti. Şehzade Bistam ve İl-tûzmîş'un çocuklarının çadırda bulunduğu sırada çadırda yangın çıkmış Şehzade son anda orada bulunan bir adamın canını tehlikeye atarak onu çadırdan çıkarmasıyla yangından sağ olarak kurtulmuştur³³. Orda bulunan şehzade Tayfur'un emîri bu olayın nedeni olarak çadırda bulunan bir hizmetçinin ayağının muma çarpması sonucunda çadırın ve şehzadenin beşiğinin alev almasına bağlamıştır. Fakat bu gerekçe akla uygun olmayıp gerçek dışıdır. Zira gerek şehzadenin hizmetçi tarafından değil de orada başka birisi tarafından kurtarılması gerekse yangına hemen müdahale edilmemesi durumun suikast olduğunu gösteren delillerdir. İl-tûzmîş Hatun muhtemelen cezalandırılmaktan korktuğu bu durumun gizli tutulmasını istedi. Ancak yine de şehzadelerin başına başka bir belanın gelmemesi için adaklar adayarak hayırlar yaptı. İl-tûzmîş Hatun 1312 yılında vefat etmiştir³⁴.

1.6. Bûlûgân Hatunlar

Kaynaklar İlhanlı sarayına gelin olarak getirilen aynı isimde iki farklı şahsiyetten bahseder. Bunlardan birincisi Kongûrât boyundan Abâtây Noyân'ın yeğeni Utmân'ın kızı olan Bûlûgân Hatun'dur. Bu hatun ilk izdivacını Argûn Han ile yaparak İlhanlı Devleti'ne gelin olmuştur. Ancak Argûn Han'ın ölümünden sonra rızası olmaksızın Moğolların Leviratus ananesine uygun şekilde Geyhâtü tarafından nikâhına alınmıştır. Gâzân şehzadeligi sırasında bu evliliğe karşı çıktıysa da evliliğin gerçekleşmesini engelleyememiştir. Bûlûgân Hatun'un ilk evliliğinden çocuğu olmamışsa da Geyhâtü'nun kısa saltanatında ona Cing Pûlâd adında bir erkek çocuk dünyaya getirmiştir. Geyhatu'nun Baydu tarafından öldürülmesinden kısa bir süre sonra Gâzân Han Bâydû'yu saf dışı bırakarak İlhanlı hükümdarı olmuş ve Bûlûgân Hatun'u şer'i nikâhına almıştır. Gâzân

³² Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s. 43; Örs, *Tarihi Olcaytû*, s.83.

³³ Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s. 237,238; Örs, *Tarihi Olcaytû*, s. 262.

³⁴ Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Guzide*, 607; Ekici, *Geyhatu ve Zamani*, s.140.

Han'ın Bûlûgân Hatun'dan küçük yaşta vefat eden Alcû adında bir erkek ve Olcây Kutlug adında bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Bûlûgân Hatun'un bu durumu onu başka çocuğu olmayan Gâzân nezdinde bütün hanımlarından daha itibarlı bir noktaya yükseltmiştir.

Gâzân Han'ın hayatının son günlerinde hatunları arasından yalnızca onu huzuruna çağırması bu durumu destekler niteliktedir. Yine Kaşânî'nin eserinde “adil, masum, iffetli ve salih bir kadın... Adaletli, rahmetli, insafli bir hatundu. Ömrü boyunca bir karıncayı bile incitmemişti. O hatunların en insafıysıydı. İmamları ve şeyhleri gözetir ve onlara destek verirdi.” şeklinde bahsettiği Bûlûgân Hatun için Gâzân Han da Hatunlarımın içinde en çok Bûlûgân'ı seviyorum çünkü onun yüz güzelliğinin yanında bir de gönül güzelliği var” demiştir³⁵.

Yukarıda bahsedildiği gibi Bûlûgân Hatun Argûn, Geyhatu ve Gâzân Han olmak üzere üç İlhanlı Hükümdarı ile evlilik yapmıştır. Bu evliliklerden en tuhafı ise İslam şeriatı için yasak (günah) olan Gâzân ile yaptığı evliliğidir. Zira Gâzân Han hükümdar olmadan önce İslamiyet'i kabul etmişti. İslam'ın kesin olarak yasakladığı bir evliliği yapmış olması üstelik bu evliliğinden çocuğu dünyaya gelmesi İslam dini ile ters düşmektedir. Bûlûgân Hatun Olcâyâtü Han devrinde 5 Ocak 1310 tarihinde Bağdâd Köşkü'nde vefat etmiştir. Naaşı daha sonra Tebrîz'de Gâzân Han'ın türbesine defnedilmiştir³⁶.

Çalışmamızın kapsamına giren diğer Bûlûgân Hatun ise Argûn Aka'nın oğlu Emîr Tusuga ve Mingli Tigin'in çocuğu olan hatundur³⁷. Kaynaklar bu hatundan Horasanlı Bûlûgân Hatun olarak bahsetmektedir. Bu hatun ilk evliliğini Gâzân Han ile yapmıştı³⁸. Bûlûgân Hatun Gâzân Han ölünce Olcâyâtü ile Leviratus geleneğine uygun şekilde evlenmiştir. Olcâyâtü ile Bûlûgân Hatun'un nikâhı Haziran 1305 yılında yapılmış ve Olcâyâtü Bûlûgân Hatun'a 900 bin dinar mehir vermiştir³⁹. Bûlûgân Hatun 25 Temmuz 1308 yılı tarihinde vefat etmiştir⁴⁰.

---

³⁵ Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s. 90; Örs, *Tarihi Olcaytû*, s. 125.

³⁶ Reşîdu'd-dîn/Alî-zâde, s. 199, 199, 231, 255-256; Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s.89; Sümer, *Şahıs Adları*, s. 334; Spuler, *İran Moğolları*, s. 197; Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 447; Charles Melville, “Boloğan (Bûlûgân) Kâtûn”, 339; Özgüdenli, *Gazan Han Reformları*, 308.

³⁷ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih* s. 196; Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 472; Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s.7; Örs, *Tarihi Olcaytû*, s. 52.

³⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih* s. 196.

³⁹ Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s. 44; Örs, *Tarihi Olcaytû*, s. 85.

⁴⁰ Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s. 90; Özgüdenli, *Gazan Han Refomları*, s. 308; Örs, *Tarihi Olcaytû*, s. 125. Sümer, *Şahıs Adları*, s. 334.

SONUÇ

Yüzyıllar içerisinde toplum ve toplulukların ihtiyaçlarını karşılamak için gelişip şekillenen gelenek ve göreneklerin insan hayatı üzerinde tarih boyunca önemli etkisi olmuştur. Gelenek ve göreneklerin zamanla gelişip büyümesi sonucunda dünyanın farklı bölgelerinde birbirinden farklı kültür ve medeniyetler ortaya çıkmıştır. Kültür ve medeniyetlerin yayılıp büyümesi ise genellikle temsilcilerinin askeri gücü ile doğru orantılı olmuştur.

Moğolların tarih sahnesinde aktif rol oynadığı XIII. ve XIV. asırlarda Moğol kültürünün Orta Asya'nın dışına taşınıp bilinmeye başlanması da Moğolların hâkimiyet alanlarını geniş coğrafyalara yaymaları sonucunda gerçekleşmiştir. Ne var ki Moğolların Ortadoğu ve Yakın Doğu'ya da hâkimiyet kurmaları bu coğrafyalarda asırlardan beri yerleşmiş olan İslam medeniyeti ile Moğol kültürünün birçok noktada çatışmasına sebep olmuştur. Çalışmamıza konu teşkil eden leviratus geleneği de bu noktalardan bir tanesidir. Yukarıda tanımladığımız bu gelenek İslam hukuku tarafından kesin bir şekilde yasaklanıp haram kılınmıştır. Hülagu, Abaka, Argûn, Geyhatu ve Baydu gibi gayrimüslim İlhanlı hükümdarlarının bu geleneğe başvurmaları eski Moğol geleneklerinin uygulanışı olarak açıklanabilir. Ancak Gâzân Olcaytû ve Ebu Said Bahadır Han gibi Müslüman ilhanların bu geleneği uygulamaları son derece ilginçtir. Zira bu hükümdarlar döneminde İlhanlı Devleti'nde göçebelikten yerleşik hayata ve Budizm'den İslam'a doğru kapsamlı bir değişim ve dönüşümün gerçekleştiği bilinmektedir. Buna rağmen İlhanlıların evlenme hukukunda leviratustan vazgeçmemeleri Moğol geleneklerinin bazı durumlarda İslam geleneklerine göre daha ağır bastığını göstermektedir. Bu durumun sebebi ise Moğol geleneklerine uygun olarak evlenen kadının kocası ölse bile bir daha baba evine dönememesiyle alakalıdır. Her biri fazla sayıda evlilik yapan İlhanlı hükümdarları erken yaşlarda dul kalan kadınların ortada kalmasını engellemek için bu geleneğe başvurmuş olmalıdır.

Bu çalışmada dikkatimizi çeken diğer bir husus ise İlhanlı tarihinde gerek iç gerekse dış siyasette kadınların son derece etkili olmaları olmuştur. Çalışmamızda Leviratus geleneğine uygun olarak evlilik yapan altı hatunun da devlet içerisinde önemli rolleri olmuştur. Dokuz Hatun, Bûlûgân Hatun ve Uruk Hatun gibi kadınların askeri ve ekonomik güçlerinin olması dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA / REFERENCE

Aksarayi, K. M. (2000). *Müsameretül Ahbar*. (Çev. Müsrel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Aştıyani, A. İ. (1384). *Târîh-i Moğol (Ez Hamle-i Cengiz Han ta Teşkil-i Devleti Timuri)*. Tahran: Moesese-i İntişarat-ı Emîr-i Kebir.
- Banâketî, F.D. (1348). *Ravzatü Ulu'l-Elbab fî Marifetü't-Tevârîh ve'l-Ensâb (Târîh-i Benâketî)*. (haz. Cafer Şiar). Tahran: Silsile-i İntişarat-ı Asar-ı Milli.
- Berthold, S. (2011). *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350)*. (Çev. Cemal Köprülü). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Beyânî, Ş. (1996). *Dîn ve Devlet der-İrân-i Ahd-i Mogûl, Siyâset-i Hâricî-yi İlhânân der-Cihân-i İslâm*, C. III. Tahran: Merkez-ı Neşr-ı Danişgahi.
- Diler, Ö. (2006). *Ilkhans Coinage of the Persian Mongols*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*. (Türkçeye terc. N. Uluğtuğ). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ekici, K. (2012). *İlhanlı Hükümdari Geyhâtü ve Zamani*, Basılmamış Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, İ. (1962). Olcaytû Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri. Ankara: *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20.
- Erdem, İ. (1997). Olcaytû Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleler. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- Erdem, İ. (2004). İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35.
- Grousset, R. (2003). *Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur*, (çev. M. Reşat Üzmen). Ankara: Ötüken Yayınları.
- Hafız Ebrû (1317). *Zeyl-i Camiü't-Tevarih-i Reşidî*, (Nşr: Doktor Hanbaba Beyani). Tahran: Danişiyar-ı Tarih Danişgah-ı Tahran, Şirketi Tezamuniyi İlmî.
- Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvîni (1364). *Târîh-i guzîde*. (Neşr: Abdu'l-Huseyin Nevâ'i). Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Howorth, H. (1980). *History of the Mongols: From The 9th To The 19th Century, Part II*. London: Longmans Gren And Co.

İlhanlı Hükümdarlarının Leviratus Geleneğine Uygun Evlilikleri

- Howorth, H. (1988). *History of the Mongols. From the 9th to the 19th Century*, Nevyork: III, The Mongols of Persia.
- Işık, A. (2012). *Hafız Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt -Tevârih-i Reşîdî'sinde Sultan Olcaytû ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbn Batuta. (2000). *İbn Batuta Seyahatnamesi*. (Türkçe'ye Çeviri ve notlar: A. Said Aykut). İstanbul: Cilt: I. Yapı Kredi Yayınları, Kazım Taşkent Klasik Yapıtları Dizisi.
- İbn Fadlan. (1975). *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyhatnâmesi*. (Haz. R. Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Kesir. (1995). *el- Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslam Tarihi*. (Türkçe'ye tercüme Mehmet Keskin). İstanbul: c. XIV.
- İnan, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İspirli, S, A. (2018). Şair, Hattat, Müzehhib Bir Sultan: Padişâh Hatun. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3).
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kaşânî, (1384). *Tarih-e Padişâh Said Gıyasedünya ve Din Olcaytû*. (Yay. Haz. Mehın H.). Tahran: Heftomin Numayışgah Beynelmılel-i.
- Kınal, F. (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay- D. Kömürcü).
- Melville, Ç. (Tarihsiz). Boloğân (Bülüğân) Kâtün", *Eİr.*, IV.
- Örs, D. (1992). *Târih-i Olcaytû*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgüdenli, O. G. (2000). Gâzân Han ve Reformları, (694/1295-703/1304). Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Özgüdenli, O. G. (2017). Türkiye'de Moğol Tarihi ve Kültürü Araştırmalarının Doğuşu ve Gelişimi (1923-2017). *Mutad*. IV./II.
- Özgüdenli, O.G. (2012). Tümen. İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42.

- Reşîdu'd-din Fazlullâh Hemedânî (1957). *Câmi 'u't-tevârih III* (neşr. 'Abdu'l-Kerîm 'Alî-zâde.
- Reşîdüddin Fazlullah (2013). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlar Kısmı)*. (Çev. İsmail Aka, Mehmet Aslan, Ahmad Hessemipour Khelejani). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Roux, J.P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. (Çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Berek). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sümer, F (1999). *Türk Devletlerinde Şahıs Adları I*. İstanbul: Türk Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Şenol, M. (2001). Bir Macar Kroniği Chronica Hungarorum'daki Türk Kültür Ögeleri. Ankara: 9. Milletler Arası Türk Halk Kongresi.
- Uyar, M. (2001). *İlhanlı Devletinde Argûn Han Dönemi (1284-1291)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vassâf. (1346). *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*. (Sadeleştirerek neşreden Abdulmuhammed Âyeti). Tahran.
- Rubruk. W. V. (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Yahyâ b. 'Abdu'l-Latîf-i Kazvîni. (1363). *Lubbu't-tevârih, İntişârât-ı Bunyâd û Gûyâ*. Tahran: 1363.
- Yalçın S. (2017). Moğolların Kültür ve Medeniyeti. *Doğu Batı Eksenini* 1(1), 41-52.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh37048>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 16.09.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 16.09.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Çabuk, F. (2019). Osmanlı-İran Hududunda Ermeniler: İran Ermenileri'nin Hakkâri Bölgesindeki Faaliyetleri. *Journal of History School*, 43, 1341-1364.

OSMANLI-İRAN HUDUDUNDA ERMENİLER: İRAN ERMENİLERİ'NİN HAKKÂRİ BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ

Fehminaz ÇABUK¹

Öz

Osmanlı, İran ve Rusya topraklarında yaşayan Ermeniler, “Bağımsız Ermenistan” emeline ulaşmak için birlikte hareke edip, birbirlerine her türlü yardımda bulunmaktan geri durmamışlardı. Ermeniler, Osmanlı-İran hudut bölgesinde kendilerine bazı güzergâhlar belirleyerek silah kaçakçılığı, Osmanlı Devleti'nin aleyhine içeriklere sahip evrakların nakli ve firarilerin geçişini bu güzergâhlar üzerinden sağlamaktaydılar. Ermeniler için Hakkâri hududu önemli geçitlerin olduğu bir bölgeydi. İran topraklarında Ermenilerin rahat bir şekilde örgütlenip Hakkâri'de faaliyetlerini yürütmelerini sağlayan temel neden ise İran Devleti'nin menfaatleri doğrultusunda Ermenileri baskı uygulamayıp eylemlerinde serbest bırakmasıydı. Osmanlı aleyhine olan her türlü eylem, İran'da gerçekleşme olanağına sahip olmuştur. İran Devleti'nin Ermenilerin silah üretim ve dağıtımına göz yumması, manastır inşa edebilmeleri için onlara arazi satması ve Osmanlı topraklarında silahlı eylemlere katılan firarilerin huduttan geçmelerini sağlayıp onları himaye etmesi, iki Müslüman devlet arasındaki münasebetlere zarar vermiştir. Osmanlı Devleti, aynı dine mensup oldukları için birbirlerinin aleyhine hareket etmemeleri gerektiği hususuna sık sık vurgu yaparak İran Devleti'ni Ermeniler konusunda uyarmış, hudut boyunda asayiş ve nizamın sağlanması için üzerine düşeni yapmasını istemiştir. Ancak İran Devleti gerekeni fazlasıyla yaptığını söyleyip bazı taleplerde de bulunarak şikâyetleri bir şekilde geçiştirme yoluna gitmiştir. Bu çalışma, Osmanlı arşiv belgelerinin ışığında İran Ermenilerinin Osmanlı Devleti aleyhine Hakkâri bölgesinde yürüttükleri faaliyetleri inceleyerek İran Devleti'nin Ermeniler

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ağrı/Türkiye, fcabuk@agri.edu.tr. [Orcid: 0000-0002-1654-1763](https://orcid.org/0000-0002-1654-1763).

hususundaki tutumu ve iki devlet arasındaki münasebetlerin bu tutumdan ne şekilde zarar gördüğünü ortaya koymayı hedefler.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İran, Ermeniler, Hakkâri, Hudut

Armenians in The Ottoman-Iran Borders: Activities of Iran's Armenians in The Hakkâri Region

Abstract

The Armenians living in the lands of the Ottoman, Iran and Russian did not stop to act together in order to reach the ambition of “Independent Armenia, and to give each other all kinds of assistance. Armenians, by adjusting some routes to them in the Ottoman-Iranian border region, They provided arms smuggling, the transfer of documents with contents against the Ottoman Empire and the passage of deserters through these routes. Hakkari border for the Armenians was a region with important routes. The main reason for the easy organization of the Armenians in the territory of Iran and conducting their activities in Hakkari was the fact that the Iranian State did not exert pressure on the Armenians in the interests of the Iranian State and released them in their actions. All kinds of actions against the Ottoman Empire had the opportunity to take place in Iran. The Iranian State allow the production and distribution of arms to the Armenians, sold them land to build monasteries, and allowed the deserters who participated in armed actions in the Ottoman lands to pass through the border and to protect them. These issues damaged the relations between the two Muslim states. The Ottoman Empire warned the Iranian State about the Armenians by emphasizing that they should not act against each other because they belong to the same religion. In order to ensure public security and order, Ottoman wanted Iran to do his part. However, Iran State has said that it has done more than necessary. Iran has somehow fudge this complaints. The aim of this study is to examine the activities carried out by Iranian Armenians against the Ottoman Empire in the Hakkari region in the light of the Ottoman archival documents and it aims to reveal the attitude of the Iranian State towards the Armenians and how the relations between the two states have suffered from this attitude.

Keywords: Ottoman, Iran, Armenians, Hakkâri, Border

GİRİŞ

Osmanlı idaresinde kendilerine tanınan hoşgörü ortamında başta din olmak üzere milli kültürlerini muhafaza edebilen Ermeniler, diğer etnik unsurlara kıyasla sosyal ve ekonomik hayat düzeyleri son derece iyi olmuş, Osmanlı Devleti’nde birçok makama getirilmişlerdir. Bu sayede özellikle zanaat ve ticaret alanlarında ilerleyip zenginleşmişlerdi. 19. yüzyılın sonlarına doğru sadece devletin merkezi idarelerinde ve basında çalışan Ermenilerin sayısı bine

Osmanlı-İran Hududunda Ermeniler: İran Ermenileri'nin Hakkâri Bölgesindeki Faaliyetleri

ulaşmaktaydı (Bolat, 2010: 61; Karaca, 1993: 39). Ancak kendilerine tanınan bu olanaklara rağmen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Ayastefanos'ta imzalanan sulh antlaşmasıyla Ermeniler bir mesele olarak ilk defa gündeme getirilmiştir. Aslında o tarihe kadar Ermeniler bir mesele olarak telaki edilmemiştir. Kırım savaşından sonra ilan edilen Islahat Fermanı'ndaki eşitlik hükümleri, Osmanlı'nın tüm Hristiyan tebaasını kapsayan hükümlerdi. Zaman zaman ilan edilen ıslahat fermanlarında da Ermeniler ayrıca belirtilmemiş, reformlar fark gözetilmeksizin bütün tebaa için olmuştur (Münir Süreyya Bey, 2001: 27-28). Ayastefanos Antlaşması ile ilk defa Rusya tarafından siyasi gündeme konulan Ermeniler, Berlin Antlaşması ile uluslararası bir mesele haline geldi (Karaca, 1993: 37). Nitekim 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde faaliyetlerini yoğunlaştıran misyonerlerin eğitim politikası ve 1863 Ermeni Millet Nizamnamesi'nin kabulüyle Ermenilerde milliyetçilik fikri oluşmaya başlamış, Berlin Antlaşması ile Ermeni meselesi uluslararası bir hüviyet kazanmış ve komitelerin kurulmasıyla da isyanlar baş göstermiştir (Yavuz, 2009: 37; Bağçeci, 2008: 318).

Ermenilerde milliyetçilik hareketleri, İngiltere ve Rusya başta olmak üzere dış güçlerin teşvik ve yardımlarıyla ortaya çıkmıştır. Ermeniler, ilk kez I. Petro döneminde Rus politikasının bir parçası haline gelmiştir. Rusya, 1828 yılında İran'la imzalanan Türkmençay, 1829 yılında Osmanlı'yla imzalanan Edirne antlaşmalarıyla Osmanlı ve İran topraklarından göç ettirilen Ermenilerden müteşekkil, merkezi Erivan olan bir tampon bölge oluşturmuştur. Ancak Ermeniler 1918 yılına kadar oluşturulan bu tampon bölgede azınlık olarak kalmışlardır (Mustafayev, 2009: 59). Kafkaslardan Güneye inmeye çalışan Rusya, emeline ulaşabilmek için kilisenin ve Eçmiyazin Katogigos'un Ermeniler üzerindeki nüfuzundan da istifade ederek Osmanlı tebaası olan Ermenilerle yakından ilgilenmiş ve Ayastefanos Antlaşmasının maddelerine 16. maddeyi ekleyerek Ermeni sorununa uluslararası bir boyut kazandırmıştır (Bozan, 2012: 49; Mustafayev, 2009: 59).

Rusya, Balkanlar'da izlediği politikanın aynısını Doğu Anadolu'da da izleyerek Ermenileri kullanıp sıcak denizlere inmeyi amaçlamıştır. Rusya'nın bu amaçları karşısında tedirginliğe düşen İngiltere, Ermenilerin yanında yer alarak Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yana olan politikasını tamamen menfaatleri doğrultusunda değiştirmiştir (Tosun, 2004:146). Rusya'nın Osmanlı Devleti'nde cereyan eden milliyetçi hareketlerine kendi emelleri doğrultusunda tahrik ve destekte bulunduğunu gören İngiltere, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri, Hindistan yolu üzerinde ciddi bir tehlike arz eden Rusya'ya karşı kullanmak suretiyle onlardan tampon devlet kurmayı hedefleyerek, Doğu

Anadolu'da Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nden daha sağlam bir set olacağı düşüncesiyle Ermenileri desteklemiştir (İlter, 1995: 159-162). Rusya'ya nazaran daha geç bir tarihte Ermenilerle ilgilenmeye başlamış olsa da İngiltere'nin Ermenilere olan ilgisi, 1840 tarihinde yürüttüğü Protestan politikasıyla ilişkili olarak Berlin Antlaşması'ndan daha öncesinde başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde Katoliklerin hamisi Fransa, Ortodoksların hamisi ise Rusya olmuştu. Bu devletler kendi mezheplerinde olanları himaye etmek amacıyla Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzlarını artırmışlardı. İngiltere bu devletlerin nüfuzuna karşı bir denge oluşturmak ve Osmanlı Devleti'nde kendi siyasi ve idari nüfuzunu artırmak için dini ve bu işi yürüten misyonerleri bir araç olarak kullanmıştır. İngiltere, Osmanlı'daki elçisi Cunning'ın yardım ve himayesiyle İstanbul'da bir "Protestan Cemaati İdare Heyeti" kurmuş ve 1850 yılında da bir ferman ile, "Ermeni Protestan Milleti" olarak tanınmışlardı (Bozan, 2012: 50-51; İlter, 1995: 160). İngiltere, Osmanlı'nın iç işlerine karışmak ve nüfuzunu artırmak için Protestanlığı kullanarak diğer etnik unsurlardan ziyade en fazla Ermenileri hedeflemiş ve onları etkilemiştir. Ermeniler için açtığı din ve eğitim kurumlarıyla milli hislerini uyandırarak devlete karşı kıskırtmıştır (Terzioğlu, 2005: 87). Rusya ve İngiltere'nin yürüttükleri Ermeni politikalarına bakıldığında, Osmanlı tebaası olan diğer etnik unsurlarda olduğu gibi iki devletin amacı Ermenilerin bağımsız bir devlet olmasını sağlamak değil, onları kendi nüfuzları altına alarak Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri doğrultusunda kullanmaktır (Tosun, 2004: 146). Diğer bir ifadeyle ne İngiltere'nin ne de Rusya'nın Ermenilerin çıkarlarını düşündükleri yoktu, Ermeniler sadece Doğu Anadolu toprakları üzerindeki İngiliz-Rus rekabetinde bir araçtı (Doğan, 2000: 5).

Ayestefanos Antlaşması'yla Rusya'nın Avrupa'da Tuna Havzasına, Anadolu'da Erzurum bölgesine kadar inmesi başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerini telaşlandırmıştı. İngiltere, antlaşmanın geçersiz sayılarak yeni bir anlaşmanın yapılabilmesi için hemen girişimlerde bulunmuş, antlaşma şartlarının yeniden görüşmek üzere Avrupa devletlerinin Berlin'de bir kongrede toplanmasını sağlamıştır (Güllü, 2013: 66; Bozan, 2012: 51). Berlin Antlaşması, Ermeni meselesi yönünden önem arz etmekteydi. 13 Haziran'da altı büyük devlet ve Osmanlı temsilcilerinin katılımıyla görüşmeler başlamış, diğer taraftan bu süre zarfında Ermeni cemaati özellikle patrik, antlaşmanın kendi lehlerine olması için yoğun çalışmalarda bulunmuştur. Patrik Nerses, kendisi İstanbul'daki İngiliz elçisiyle yoğun temaslarda bulunduğu gibi Berlin kongresine katılacak olan bütün devletlerin nezdine gidip onlarla görüşmeler yapmaları için bir de Avrupa'ya Ermeni heyeti göndermiştir. Ermenilerin bu yoğun çabaları neticesinde Ermeniler bir sorun olarak 4 Temmuz'da yapılan

Osmanlı-İran Hududunda Ermeniler: İran Ermenileri'nin Hakkâri Bölgesindeki Faaliyetleri

toplantıda ele alınmış, 8 Temmuz'da yapılan toplantıda ise Ermenilerle ilgili nihai karar üyelerce onaylanmıştı (Yavuz, 2009: 53-54). Ayestefanos Antlaşması'nın, Ermenilerin meskûn olduğu bölgelerde ıslahat yapılması ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlerle karşı korunması amacıyla yapılacak olan ıslahatların Rusya tarafından denetleneceğini içeren, 16. maddesi bazı değişikliklerle Berlin Antlaşması'nda 61. madde olarak konulmuştur (Kurt, 2019: 19). Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin içeriği ise şu şekildedir:

“Babiâli, Ermenilerin oturdukları vilayetlerin mahalli şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri gecikmeden yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlerle karşı emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder ve bu konuda alacağı tedbirleri sırası geldikçe devletlere tebliğ edeceğinden, adı geçen devletler de bu tedbirlerin tatbikine nezaret edecektir.” (Gürün, 2012: 72).

Önceki antlaşmadan farklı olarak Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yapılacak ıslahatların uygulanmasında Rusya'yla birlikte İngiltere'de takip edecekti. Berlin Antlaşması'ndaki 61. maddeden dolayı bundan sonra Osmanlı Devleti'nin Ermenilerle ilgili aldığı karar, uygulama ve yaptırımlarda Batılı Devletler bu maddeye dayanarak Osmanlı'ya müdahale ve baskı hakkını kendilerinde görecekti (Kurt, 2019: 19-20). Diğer bir ifadeyle bu antlaşma tarihinden Birinci Dünya Savaşına kadar geçen otuz beş yıl boyunca büyük devletlerin özellikle Rusya ve İngiltere'nin Ermenilerle ilgili meselelere karışmaları hep bu madden kaynaklanmıştır (Yavuz, 2009: 54). Berlin konferansında kendilerine Balkanlardaki bazı etnik unsurlara verildiği gibi bağımsızlık verilmesini uman Ermeni cemaati, bu isteklerine ulaşamamış olsa da bu tarihten itibaren Ermeniler, Avrupa'nın müdahalesi ve desteğiyle bağımsız bir Ermeni devletini kurabilmek için silahlı eylem hareketlerine geçme zorunluluğuna inanmış, hedefleri doğrultusunda yurtiçinde ve yurtdışında cemiyetler, komiteler ve örgütler kurmuşlardı. Nitekim Osmanlı'nın önemli hudut vilayet ve sancaklarından olan Van ve Hakkâri'de de silahlı eylemlerde bulunarak Kürtlerin katliamına uğradıkları şayiasını Avrupa devletlerine duyurmak isteyen Ermeniler, daha rahat hareket etme olanağına sahip oldukları İran topraklarında, bölgedeki kiliselerin ve komitelerin yardımıyla örgütlenmişlerdi. İran ve Osmanlı tebaası olan Ermeniler, silahlı çeteler kurarak özellikle Van ve çevresinde faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı (Chernichenkina, 2015: 41-80).

Ermenilerin kanlı terör eylemleri ve isyanları Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde meydana gelmişse de Doğu Anadolu'daki faaliyetlerin İran ve Rusya topraklarındaki Ermenilerinde katılımıyla gerçekleşmiş olması nazarı dikkati celbeden bir husustur. Rus markalı silahların tedarik ve nakli, İran'da

silah üretimi ve dağıtımı, muzır diye nitelendirilen evrakların hazırlanıp gizlice dağıtımı, Ermeni firarilerinin muhafaza ve barındırılması, isyan hareketlerinin tertip ve yönetiminin yürütüleceği kiliselerin inşası ve daha bunlar gibi birçok Osmanlı aleyhine olan faaliyet hududun diğer tarafı olan İran topraklarında yürütülmüştür. Osmanlı Devleti, Ermenilerin bu faaliyetlerine karşı gerekli tedbir ve önlemlerin alınması için sık sık Tahran ve İran elçilikleri vasıtasıyla İran Devleti'yle diplomatik temaslarda bulunmuş, ancak çoğu zaman istediği neticeyi alamadığı gibi Osmanlı'nın Tahran elçisi uygun olmayan bir muameleye maruz kalmıştır. Ayrıca Ermenilerin bağımsızlık emellerine ulaşabilmek adına Erzurum, Van, Sason ve Hanesor gibi hudut civarındaki bölgelerde gerçekleştirdikleri isyanların, Rusya, İngiltere ve İran devletlerinin destek, müsamaha ve tahrikiyle olduğu, Osmanlı askeri ve mülki memurlarının tahkikatıyla ortaya çıkarılmış, merkezi hükümete raporla bildirilmiştir. Nitekim bölgeden gelen bu raporlar, Osmanlı-İran hududunda Ermenilerin kendi başlarına hareket etmediğini teyit etmekteydi. Ermeni meselesi üzerine yapılmış birçok araştırma ve çalışmalar mevcuttur. Bu çalışma, Osmanlı'nın serhat vilayetlerinden olan Hakkâri örneğinde İran Ermenilerinin silahlı eylem faaliyetlerini irdeleyerek, İran Devleti'nin Osmanlı'nın bir iç meselesi olan Ermeni sorununa yaklaşımını, İran Ermenilerinin, Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri ve Osmanlı'nın Ermeniler konusunda İran Devleti'yle olan münasebetleri gibi önemli hususları farklı açıdan ele almayı ve alana katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1. İran'da Ermenilerin Örgütlenmesi ve Hakkâri Sancağında İran Ermenilerinin Faaliyetleri

19. yüzyılın başlarında Rusya, Azerbaycan coğrafyasına hâkim olma mücadelesini kazanarak Türkmençay Antlaşması'yla Revan ve Nahçıvan topraklarındaki hâkimiyetini sağlamlaştırmış ve bölgedeki nüfus dengesini İran ve Osmanlı topraklarındaki Ermenileri göç ettirerek kendi lehine olacak şekilde değiştirmiştir. Rusya karşısında aldığı bu ağır yenilgilerden dolayı İran, zamanla Azerbaycan üzerindeki otoritesini kaybetmiştir. Birkaç küçük garnizon dışında askeri birliğin olmadığı hâkimiyeti altındaki bölgelerde, aşiretler ve Ermeniler otorite boşluğundan istifade ederek çok rahat hareket edebilmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Rusya, İran'ın Azerbaycan bölgesinde oldukça etkili hale gelmiştir (Doğan, 2012: 53-129; Bolat, 2010: 82-83).

Osmanlı, Rusya ve İran devletlerinin hâkimiyetleri altında yaşayan Ermenileri birleştirmek suretiyle bağımsız "Büyük Ermenistan'ı" kurmak isteyen Ermeniler, farklı bölgelerde de şubeleri olan komiteler kurmuşlardı.

Osmanlı-İran Hududunda Ermeniler: İran Ermenileri'nin Hakkâri Bölgesindeki Faaliyetleri

Portakalyan adlı bir Ermeni öğretmenini yetiştirdiği dokuz kişi tarafından 1885 yılında Van'da Armenakan Komitesi, kurucuların tamamı Rus Ermenileri olan Hınçak Komitesi 1887'de Cenevre'de, Taşnaksutyun 1890 tarihinde Tiflis'te kurulmuştur (Öke, 2012: 99-103; Bozan, 2012: 80; Kurt, 2019: 23-24). Ermenilerin ihtilal yoluyla kendi kendilerini yönetme hakkını elde etmesini sağlamak amacıyla kurulan bu komiteler, milliyetçi Ermenileri bir araya getirerek ihtilalci fikirler yaymayı, silah kullanmayı, askeri disiplini öğretmek için çeteler kurmayı, halkı genel olarak isyan hareketlerine hazırlamayı ve tüm bunlara bağlı olarak Avrupa Devletlerinin dikkatlerini Ermeniler üzerine çekerek müdahale ve desteklerini sağlamayı kendilerine bu yolda yapılması gereken hedefler olarak koymuşlardı (Hamzayev, 2018: 43-58). Nitekim bu hedeflerine daha hızlı erişebilmek için Osmanlı, Rusya ve İran topraklarında bu işleri yürütecek üyeleri olan komitelere bağlı şubeler açmışlardı. Bu komiteler, 19. yüzyılın sonlarına doğru İran'ın birçok yerinde şubeler açarak İran'ı Osmanlı'daki silahlı eylem hareketlerine bir başlangıç zemini olarak kullanmışlardır. İran'da en aktif komitelerin başında gelen Taşnaksutyun, kuruluşundan kısa bir süre sonra İran'a temsilciler göndererek kısa zamanda Tebriz'de merkez şubelerini açmıştır. Böylelikle Tebriz, Ermenilerin toplanma bölgesi haline gelmiştir. Taşnakların İran içindeki diğer şubeleri 1897'de Reşt'te, 1902 yılında ise Gilan'da açılmıştır. Osmanlı ve Rusya hudut geçişi ve yürütülecek faaliyetler için önemli bir üs olan Azerbaycan Eyaleti, komite için oldukça önemliydi. Ermeni örgütüne ait silahlar 1891'de Tebriz'de açılan silah fabrikasında montaj ve tamiri yapılmaktaydı, Salmas'taki Derik Manastırı ve Makü'deki iki manastır, Osmanlı topraklarına silah, Ermeni çeteleri ve muzır yayınların geçirildiği önemli yerlerdi. Hınçaklar'da Taşnaklar gibi başta Tebriz olmak üzere Osmanlı hududuna yakın yerlerde şubelerini açmışlardır. Armenakanlar'ın ise Van'dan sonraki en önemli merkezleri Salmas ve Tebriz'deydi. Parti liderlerinin bir kısmını Salmas ve Tebriz'deki şubelerine göndererek silah ve cephane satın alıp Osmanlı topraklarına geçirmekteydiler. İran'daki Ermeni komitecileri, Salmas, Urmiye, Hoy, Tebriz, Dilman, Makü ve Kotur gibi Ermeni nüfusunun yoğun bulunduğu, Osmanlı hududuna yakın stratejik açıdan önemli yerleri seçerek faaliyetlerini buralarda yürütmüşlerdir (Bolat, 2010: 86-103).

İran Devleti'nin topraklarında Ermenilerin, bu kadar rahat bir şekilde örgütlenmesi, faaliyetlerini yürütecekleri manastırları tamir edebilmeleri veya inşa edebilmeleri, silah ve cephane alım satımını yapabilmeleri, muzır evrakların basımı ve dağıtımında bir kontrole tabi tutulmamaları, firarileri saklamaları, Ermenilere milliyetçilik duyguları aşıl原因an tiyatro ve gösteriler düzenleyip gelirlerini Ermeni komitelere bağışlamaları ve daha bunlar gibi

Osmanlı Devleti aleyhine olan birçok eylemde bulunmalarının temelinde İran Devleti'nin tutumu yatmaktaydı. Berlin Antlaşması'nda karlı çıkan devletlerden biri de İran'dı. Bu antlaşmayla Osmanlıyla aralarında ihtilafli olan Kotur bölgesini topraklarına katmıştır. Bu tarihten sonra İran, kendi menfaatleri doğrultusunda Osmanlı ve İran tebaası olan Ermenilerin Doğu Anadolu bölgesinde daha doğru bir ifadeyle hududa yakın yerlerde çıkardıkları isyanlara ve silahlı eylemlere karşı sert bir yaptırımında bulunmamış ve Osmanlı'nın yardım taleplerine çoğu zaman karşılık vermemiştir. İran'ın böyle bir tavır sergilemesinin altındaki en önemli neden, Osmanlı Devleti'nin hudut topraklarında çıkan karışıklıklardan istifade ederek bölgedeki aşiretleri kendi tarafına çekip Osmanlı'dan toprak koparabilmektir. Bunun yanı sıra, ticaret yollarını denetimi altına almak, Osmanlı'nın bölgedeki nüfuzunu kırmak, Berlin Antlaşması'ndaki "Ermenilerin, Kürt ve Çerkez saldırılarından korunması" ibaresine dayanarak Osmanlı Kürtleri tarafından, topraklarına yapılan saldırıları, *İran Ermeni köylerine yapıldı*, şeklinde değiştirip durumu lehine çevirmek gibi nedenlerde vardı (BOA, DH.TMIK.M, 37 / 21: 05 Ağustos 1897; BOA, A.}MKT.MHM. 672/1: 20 Kasım 1897).

İran Hükümeti, Ermenileri himayesine alıp onlara destekte bulunduğu dair kendisine yapılan suçlamaları hiçbir zaman kabul etmemiştir. Ancak Osmanlı'nın hudut vilayetlerinden gelen haberler bunun aksini iddia etmekteydi. Hudut vilayetindeki idareciler merkezden gelen emirlere bağlı olarak İran topraklarına hafiyeler gönderdikleri gibi hal ve hareketlerinden şüphe duydukları farklı etnik unsurlara mensup Osmanlı tebaasından bazı kişileri dahi takibe alarak, Rusya ve İran Ermenileri hakkında ehemmiyet derecesi yüksek bilgiler almaktaydılar. 1893 yılının bahar ayında muhbirlerden alınan bilgilere göre İran'daki Ermeniler, İran memurlarının yardımıyla kasa kasa silah ve cephaneleri Van'da bazı yerlere saklamışlardı ve bahar mevsiminde bu Ermeniler huduttan geçip Van ve çevresinde ayaklanma çıkarmayı planlamaktaydı (BOA, BEO, 189/14143: 27 Nisan 1893). Van ve Hakkâri üzerinden hududu aşmış Osmanlı'nın hudut topraklarında karışıklık çıkarma emelinde olan İran Ermenileri hiçbir vakit rahat durmamış, sürekli silahlı eylem hazırlıklarında bulunmuşlardı. Van ve Hakkâri'deki Ermenilerin ve hatta alınan istihbaratlara göre Nasturi ve Kürtlerin yardımlarıyla, İran Ermenileri belirlenen ayaklanma tarihlerinden önce İran ve Osmanlı topraklarında, gerekli hazırlıkları sorunsuz bir şekilde tamamlayabilmekteydiler.

1898 yılında İran'daki Ermeni fedailerinden yaklaşık dört beş bin kişinin Hakkâri'ye saldırma niyetinde oldukları, hava şartlarının uygun olmasını bekledikleri ve bunlara İran'daki Nasturilerinde katılacağı yapılan tahkikatla anlaşılıyordu. Bu Ermeni fedailerinin İran'ın hangi kasaba ve kazalarında

Osmanlı-İran Hududunda Ermeniler: İran Ermenileri'nin Hakkâri Bölgesindeki Faaliyetleri

bulduklarıyla ilgili tahkikat yapılmış, bunlardan Salmas kasaba karyelerinden sekiz tanesinde toplamda ikin bin yedi yüz fedai ve Urmiye bölgesinde ise bin kadar fedainin toplandığı tespit edilmişti. Ayrıca Ermenilerin evlerinde on-on beş kişiyle birlikte gezdiği ve bunların kendilerine mahsus resmi elbiseleriyle beş kadar binbaşılılarıyla görüldüğü, hafiyelik göreviyle bölgeye gönderilen Ermeni lisanına aşına Şakir Efendi tarafından verilen bilgilerden anlaşılmıştı. İranlılar İran toprağında Ermeni eşkiyası olmadığını iddia etmekte iseler de o bölgelerde Ermeni fedailerini bulduğunu anlaşılmış, İran Devleti bu Ermenileri dağıtmazsa Osmanlı Devleti, gereken tedbiri almak zorunda kalacağını İran ve Tahran sefirlerine bildirmişti (BOA, DH.ŞFR, 220 / 80: 19 Ocak 1898; BOA, DH.ŞFR, 220 / 84: 20 Ocak 1898; BOA, A.}MKT.MHM, 672 / 5: 24 Ocak 1898).

Muhbirlerden alınan bir diğer önemli istihbarata göre ise, İran Ermenilerine yardım eden sadece İran Hükümeti değildi, aynı şekilde İngiltere Hükümeti de Ermenilere destekte bulunmaktaydı. İngiltere'nin destek ve teşvikiyle yaklaşık on bin silah, ticaret eşyasıdır denilerek Osmanlı hudut vilayetlerine sevk edilmişti. Çünkü Ermenilerin hedefi, dışardan alınan bu destekle Kürtleri tahrik edip Osmanlı topraklarında karışıklık çıkararak Avrupa'nın dikkatini üzerlerine çekmekti (BOA, Y..A...HUS, 275/77: 6 Haziran 1893). Osmanlı hükümetine gelen istihbaratlara göre, İngiltere Devleti'nden aldıkları talimatlarla Van ve Erzurum bölgesinde bulunan İngiliz konsolos ve misyonerler, rahat durmayıp Hakkâri bölgesindeki Ermeni ve Nasturilerin ittifak kurmasını sağlamakta ve her türlü eylemlerini desteklemekteydiler. Çevre sancak ve kazalara geziler düzenleyen bu konsoloslar, Ermeni ve Nasturileri etraflarına toplayıp şikâyetlerini dinleyip raporlar halinde devletlerine iletmekteydiler. İngiliz misyoner ve konsolosların Ermeni faaliyetleriyle ilgili İstanbul'a gelen bazı haberler şunlardı:

1890 yılında Marşemun idaresindeki Nasturilerin, içlerine Ermeni çetelerini kabul edip sakladıkları ve ayrıca Marşemun Efendi'nin nezdindeki İngiliz misyonerlerin sözlerine kanarak hanelerini İran'a götürecek olan bazı Nasturilerin, Ermeni komiteleriyle birleşerek Ermeni meselesine sebep verecekleri ve yabancıların müdahalelerini gerektirecek bir hadise çıkaracaklarına dair haberler merkezi hükümete bildirilmişti (BOA, DH.ŞFR, 130/107: 08 Temmuz 1890). İran'daki Ermeniler, Nasturi lideri Marşemun ile sürekli iletişim halinde olmuş, öyle ki Van Kumandanı Mirliva Hamdi Bey'in gönderdiği telgraf bu durumu teyit eder nitelikteydi. Telgrafta yazılanlara göre, "İran'a tabi Rumiye şehrinin Ermenileri tarafından Hakkâri'de bulunan Nasturilerin reisi Marşemun'a gönderilmek üzere bir Papaz vasıtasıyla

göndermiş oldukları bir takım evraklar, İran hududunda bulunan Osmanlı karakolundaki askerler tarafından seher vaktinde yakalanmıştı. O bölgede güvenilir tercüman bulunmadığından neticesi daha sonra bildirileceği”, ifade edilmişti (BOA, Y..MTV, 49 / 38: 24 Mart 1891).

1893 yılında Osmanlı hükümeti, bazı meselelerden dolayı Ermenilerin karışıklık çıkaracağından şüphe duymuş, durumu Erzurum Vilayeti’ne bildirerek malumat istemişti. Rusya’da patrik seçimlerinden dolayı Ermenilerin fesat faaliyetleri yine şu aralık artmaya başladığı ve Erzurum İngiltere konsolosunun Dersaadet sefirinin oğluyla beraber geçenlerde Muş, Bitlis, Van, Hakkâri ve Bayezid bölgelerinde dolaştıktan sonra Erzurum’a sonra da hemen Londra’ya döndüğü haberleri alınmış, haberin etraflıca tahkik edildikten sonra durumun hükümete bildirilmesi Erzurum valisinden istenmişti. Gelen emir üzerine, “Erzurum İngiltere konsolosunun Dersaadet sefirinin oğluyla beraber geçenlerde seyahatten döndüklerinde kendileriyle görüşüldüğünde seyahat amaçları her ne kadar bilinmezse de seyahat süresince bir zulüm, bir şikâyetle karşılaşmadıklarını teşekkürle beyan ettiler. Daha sonra acele bir şekilde Konsolos, Londra’ya gitmiştir. Şu aralık buradaki Ermenilerin fesat faaliyetlerinde artış olmadığı, emniyet ve asayiş berkemal olmakla beraber yine de tahkikat ve dikkatten geri durulmadığı” gibi ifadeleri içeren telgraf, Erzurum valisi tarafından hükümete gönderilmişti (BOA, BEO, 151 / 11304: 07 Şubat 1893). Ancak her konsolos gezisi bu şekilde şikâyetsiz ve sorunsuz neticelenmemiştir. 1894 yılında İngiltere Devleti’nin Van başkonsolosu, merkez vilayetten hareket edip Hakkâri’ye tabi Hamidiye, Elbak ve Mahmudi kazalarının Ermeni karyelerini gezerek her köyden çağırdığı Ermenilerin fikir ve düşüncelerini dinlemiştir. Kürtlerden ve aşiretlerden teşkil olunan Hamidiye Süvari Alay efradının güya onlara ettikleri zorbalıklardan bahsetmişlerdi. Ermeni karyelerini gezip malumat topladıktan sonra konsolos merkez vilayete dönmüştü (BOA, Y..EE, 156 / 88: 09 Eylül 1894).

Hafiye ve muhbirlerden alınan istihbaratlara göre İran Ermenilerine yardımda bulunan sadece İran ve İngiltere devletleri değildi, daha önce de bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti’nin tebaası olan Müslüman yerli ahaliden bazıları da menfaatleri doğrultusunda Ermenilere yardım etmekten kaçınmamışlardı. 1902 yılında gelen istihbarattan İran Ermenileriyle Van Ermenileri arasında uygunsuz evraklar getirip götürerek haberleşmeyi sağlayanların Hamza Paşo oğlu Mustafa ve Hikmet Efendi’nin Hüseyin isimindeki adamı olduğu tespit edilmişti. Aynı maksatla yine bunların İran’a gittikleri istihbar olunmuştu. Bu işin ehemmiyetinden ötürü geceli gündüzlü yapılan aramalar ve takipler neticesinde, Van Ermenilerine vermeleri için biri martini, biri sürmeli olmak üzere toplamda dört tüfek ve bir hayli uygun

Osmanlı-İran Hududunda Ermeniler: İran Ermenileri'nin Hakkâri Bölgesindeki Faaliyetleri

olmayan evraklar İran'daki fesat Ermeniler tarafından kendilerine verildiği ve Van'a geçmek üzereyken Mustafa'nın Hoy içerisinde dolaştığı, anlaşılmıştı. Evrak ve silahların Van'a sokulmasına engel olması için sevk olunan Şikefti nahiyesi müdürü Nazif Efendi'nin gayreti vasıtasıyla ve Hoy Başşehbenderliği'nin düzenli malumatıyla evraklar ele geçirilmişti. Mustafa fırar etmiş ancak arkadaşı Hüseyin ve yanlarındaki bir Ermeni yakalanarak merkez livaya getirilmişlerdi. Mustafa'nın yakalanması içinde vilayette gerekli yerlere emir gönderilmişti (BOA, DH.ŞFR, 282 / 91:12 Nisan 1902).

İran içlerine gönderilen hafiyelerden alınan istihbaratla herhangi bir vukuat zuhur etmeden önu alınabilmekte ve hudut boylarında emniyet ve asayiş sağlanabilmekteydi. Örnek vermek gerekirse; 1895 yılında Ermeni eşkıya ve fedailerin Osmanlı topraklarına geçip bir fenalık çıkarmak fikriyle İran hududu üzerinde toplanmakta oldukları ve saldırı için fırsat aramakta oldukları, İran içlerinde bulundurulmuş Osmanlı hafiyeleri tarafından haber verilmişti. Bu haberlerden yola çıkarak on dört kişiden oluşan silahlı Ermeni eşkıyasının hududu tecavüz etmeleri halinde anında yakalanmaları için gereken tedbir alınmış ve bu hususta icap edenlere emir verilmişti. Silahları ve cephaneleriyle bahsedilen eşkıyanın Mahmudi kasabası taraflarından hududu geçtikleri haberi alınması üzerine yakalanmaları için Mahmudi kasabasına tabi Yezidi Nahiyesi müdürü ve Yezidi reisi Hatip Ağa derhal oraya sevk edilmişti. Nihayetinde bir vukuata mahal vermeden silahları ve cephaneleriyle eşkıya yakalanmıştı. Üzerlerine Kürt, altlarına ise sivil elbiseler giymiş olan eşkıyanın nezdinde on beş adet martini henri, Rusya'nın berdan tüfekleri, altı tane revolver, on adet kama ve bu tüfeklere mahsus dokuz yüz yetmiş beş adet fişekler olduğu bildirilmiş ve ayrıca bu Ermeni eşkıyasından birisi İngiltereli birisi Rusyalı ve birinin de İranlı olduğu iddia edilmiştir. Daha sonra eşkıyanın vilayet merkezine gönderilerek lazım gelen tahkikat yapıldıktan sonra durumun hükümete bildirileceği belirtilmiştir (BOA. Y..PRK.UM, 32 / 20: 21 Mayıs 1895). Hududu geçmek isteyen Ermeniler, genellikle Kürt ve Acem elbiseleri giyerek kendilerini bu elbiselerle kamufle edip şehirlerin merkezlerine inmekteydiler. İçlerinde farklı pasaportlara sahip olanların da olduğu bu Kürt elbiseli Ermeni çetelerinin amacı, Osmanlı şehirlerinde çıkardıkları karışıklıkları Kürtler yapmış gibi göstermekti.

İran'ın Heftvan bölgesi, Ermenilerin gerçekleştirmeyi amaçladıkları her tür eylem için hududa yakın olmasına binaen stratejik önem taşıyan yerlerden biriydi. Van olaylarında İran Ermenileri, Heftvan gibi hududa yakın bölgelerde toplanıp bazı hazırlıklardan sonra buldukları ilk fırsatta hududun diğer tarafına geçerek Osmanlı Ermenilerine yardımda bulunmayı hedeflemekteydiler. Ancak

İran'daki Osmanlı hafiyelerinden gelen istihbaratla bu planları öğrenilmiş ve hemen gerekli tedbirler alınmıştı. Olaylar şu şekilde cereyan etmişti, 1895 yılında Van ayaklanmaları sırasında Osmanlı askeri, Ermeni çetelerini cezalandırmaya ve uzaklaştırmaya çalışırken çatışma meydana gelmiş, çatışmada yaralanan ve ölenler arasında bir Hamidiye kolağası ve birkaç mülazım bulunmasından dolayı aşiretler galeyana gelerek intikam almak için iki Ermeni köyünü yağma etmişlerdi. Sadece bu yağmayla da yetinmeyip ertesi gün beş ermeni köyüyle Mahmudi Kazası'nın Saray Kasabası'nda bazı Ermeni dükkânlarını basarak mal ve eşyaları gasp ve yağma edip iki Ermeni'yi de öldürmüşlerdi. Ayrıca o civarda bulunan Ermeni köylerine saldırmak için toplandıkları istihbar olunmuştu. Bu haberin alınması üzerine derhal Erçek Nahiyesi'ne askeri müfreze ile tabur ağası sevk edilmiş, gasp olunan malların geri alınması ve aşiret reislerine telkinde bulunsun diye sözü geçen biri gönderilmişti. Hakkâri mutasarrıflığıyla bazı kaymakamlardan alınan habere göre ise hududa yakın İran'ın Heftvan karyesiyle civarında bir hayli Ermeni fesadı toplandığı ve Van kasabasında ihtilal çıkarmak için Osmanlı topraklarına geçmek üzere oldukları bildirilmişti. Hududu geçmelerine mani olmaları için seyyar müfrezelerine, kaymakamlara ve aşiret reislerine emir gönderilmişti. Dâhilde Kürtlerin yağması, hariçte hududu geçme fikrinde olan Ermeniler ve kasabada bu haberlerden dolayı hâsıl olan heyecan, hükümeti endişelendirmekteydi. Hem dahilde hem hariçte bu sorunların halledilmesi herhangi yağma ve saldırıya mahal bırakılmaması için her yere seyyar müfrezeler sevk edilmesi uygun görülmüş ancak bu olaylar kasabada Müslüman ve Hıristiyan tüm ahalide heyecana sebep olmuş, korkularından Ermeni tüccar ve esnaf dükkanlarındaki eşyalarını hanelerine taşıyarak işlerine ara vermişlerdi. Van'daki Ermeni olayların bastırılması ve İran'dan Van'a gelme emelinde olan Ermenilerin men edilmesi için Bitlis'teki askerin bölgeye sevkine karar verilmişti (BOA. A.}MKT.MHM, 665/6: 13 Kasım 1895).

1.1. Hanesor Olayı

İran Ermenileri, hududu sorunsuz bir şekilde geçmek için bazı geçiş noktaları ve geçitler belirlemişlerdi. Bu geçitler aynı zamanda başlatacakları ayaklanmalar için gerekli olan silah, cephane ve evraklarında nakli için kullanan güzergâhlardı. İran'ın Destüvan Deresi üzerinden Elbak'a giden güzergâhta Ermenilerin kullandığı geçitlerden biriydi. Ancak 1896 yılında o bölgede bulunan Hamidiye Alayı kaymakamlarından Merziki reisi Şeref Bey, gelen emirler üzerine geçit başlarını tutarak Ermenilerin hududu geçmelerine mani olmuş ve planlarını bozmuştu (BOA, Y..MTV, 143/93: 7 Temmuz 1896). İran

Osmanlı-İran Hududunda Ermeniler: İran Ermenileri'nin Hakkâri Bölgesindeki
Faaliyetleri

Ermenileri, kendileri için bir tehlike haline gelen Şeref Bey'den hem intikam almak hem de onu bertaraf etmek amacıyla saldırı hazırlıklarına girmiş ve yaklaşık bir yıl sonra Hanesor'a saldırarak bunu gerçekleştirmişlerdi. 1897 yılının Temmuz ayında yaklaşık iki bin İran Ermeni fedaisi, hududu geçip Hakkâri'ye bağlı Hanesor'daki yaylalarında çadır kurmuş olan Şeref Bey'in aşiretine saldırıp aşiretten iki yüz kişiyi vahşiyane bir şekilde katletmişlerdi. Ermeni çeteleri tarafından gerçekleştirilen bu katliam hakkında, merkezi hükümet başlarda tam bir malumat alamamıştır. Ancak bölgeye sevk edilen askerlerden ve civar aşiretlerden gelen haberler işin vahametini ortaya çıkarmıştı.

Van Vali vekili Şemsi Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine olay hakkında gönderdiği şifreli telgrafta yazılanlara göre, Ermeni fedaisinin iki bin civarında kişi olduğu ve Kürt, Acem ve asker elbiseleri giydikleri içlerinde yabancılar dahi bulunduğu ölenlerden birinin acem askeri elbiseli olduğu tespit edilmişti. Merziki reisi Şeref Bey'in çadırlarına hücum edenlerin bin sekiz yüzü piyade ve iki yüzü süvari olmak üzere iki bin kişi oldukları iddia edilmişti. Vaka esnasında nizamiyeden bir yüzbaşı ve bir çavuş ölmüş ve Hamidiye alay efradından beş, aşiretten kırk yedi erkek, altmış sekiz kadın, kırk sekiz çocuk öldürülmüş ve üç kişi kaybolmuş, toplamda yüz yetmiş bir zayıf meydana gelmişti. Şeref Bey, mülazım Abdullah Bey ve on üç nefer ve nizamiye taburundan bir çavuş, aşiretten on altı erkek, otuz yedi kadın ve on çocuk toplamda yetmiş kişi yaralanmıştı. Öldürülenlerin gözlerini çıkarmak, kulaklarını kesmek ve kadınların memelerini kesmek gibi vahşiyane bir muamelede bulunmuşlardı. Ayrıca bir kız ve bir erkek çocuğunu dağa götürüp boğazlamışlardı. Hamidiye ve nizamiyeden on dört martini ve üç kapaklı Ermeni fedailerinin eline geçmiş, atıkları tüfek kurşunlarından yetmiş baş at, kırk manda, yetmiş öküz, elli yedi inek telef olmuştu. Fedailerden bir kısmı da öldürülmüşse de sayıları bilinmemekteydi. Fedailer Başkale'den sevk edilen bölüklerin olay mahalline varmasından önce saklandıkları Haravil? Dağı'nı terkle hududa kırk beş dakika uzaklıkta ve İran askerinin on dakika uzağındaki bölgeye çekilmişlerdi. İddialara göre, aslında fedailerin Haravil Dağ'ında saklanmaları İran bölgesinden daha kolay ve rahat yardım almaları ve zahire-cephane tedarik edebilmeleri maksadından dolayı olduğu ve İran askerlerinin, fedailere yardımı ise Şeref Bey'e yardıma gelmeye çalışan Şikak Aşireti reisi Mehmet Paşa ve oğlu Cafer üzerine hareketle geri dönmeye mecbur bırakılmalarıyla olmuştur. Ayrıca fedailerin Saray bölgesine dahi hücum edecekleri öne sürülmüştü. Osmanlı hükümeti, İran askerinin müsamahası ve ihmalden dolayı böyle bir vakanın meydana gelmesinin her iki devletinde arzu etmeyeceği bir durum olduğunu, bu yüzden Ermeni fedaisinin bu tür saldırılardan men edilmesi için İran Hükümeti nezdinde ciddi teşebbüslerle

gerekli tedbirlerin alınması ve birde fedailerin bu vahşiyane hareketleri ve katliamları Avrupa'nın da bilmesi gerektiğini düşünerek Tahran ve İran sefaretlerine tebligat gönderdiği gibi büyük devletlerin nezdindeki Osmanlı sefirlerine de bu hususta malumat vermişti (BOA, DH.TMIK.M, 37 / 21: 05 Ağustos 1897; BOA, Y..MTV, 164/142: 8 Ağustos 1897).

Dördüncü Ordu Müşiri Şakir Paşa'nın Hanesor olayı ile ilgili görüşleri ise şu şekildeydi; Hamidiye Hafif Süvari alayını teşkil eden Merziki aşiret reisi kaymakam Şeref Bey'in akrabasından olan İran dâhilinde bulunan Mehmet Paşa'nın yakalanıp cezalandırılması için İran Devleti tarafından hudut üzerine asker sevk olunmuş ve bu mevsimde Merziki hayvanlarını olatmak için mutat olarak hududa yakın bulunan yaylaklara göç etmişlerdi. İran askeri hudut üzerinde bulunmak hasebiyle İran Ermeni eşkıyasının böyle devlet askerinden çekinip hududa saldırmayacakları düşünüldüğünden olacak ki aşiret bir gaflet içindeyken bir takım Ermeni eşkıyası İran askerinin bulunduğu cihetten hücum ederek rastladıkları erkek, kadın ve çocukları öldürmüşlerdi. Bunun üzerine eşkıya altmış kadar zayıat verdikten sonra hudut üzerindeki Haravil Dağ'ına çekilerek orada saklanarak muharebeye devam etmişlerdi. Eşkıyanın saldırmasına fırsat veren ve katliama cüret etmesine İran askerinin müsamaha ve göz yummalarından ileri geldiği daha doğrusu İran askerinin eşkıyaya destek maksadında bulunduğu yapılan tahkikattan anlaşılıyordu. Ayrıca Van Vilayeti dâhilinde sekiz nizamiye taburu, on altı-on yedi Hamidiye süvari alayı bulunduğu gibi olay mahalline dört beş saat mesafede bir nizamiye taburu ve iki nizamiye süvari bölüğü ve silahaltında beş mükemmel Hamidiye bölüğü bulunduğu halde Van Vali vekili, Şeref Bey'in imdadına ve yardımına asker sevk etmediği gibi orduyu hümayunu vakadan yirmi dört saat sonra haberdar etmiştir. Eğer odasında böyle vakit geçirmeyip derhal orduya haber vermiş olsaydı eşkıyanın kaçmasına meydan verilmeyip gerekli tedbirler alınabilirdi (BOA, DH.TMIK.M, 37 / 21: 05 Ağustos 1897). Şakir Paşa, merkezi hükümete gönderdiği bu yazısında sadece İran'ı değil ayrıca Van Vali Vekilini de suçlamıştır. Hamidiye Alaylarından sorumlu olan Dördüncü Ordu Müşiri Şakir Paşa, Hamidiye Süvari Alayların teşkili sırasında ve sonrasında, Erzurum ve Van mülkiye memurlarıyla anlaşmazlığa düşmüş, sık sık birbirlerine karşılıklı ağır ithamlarda bulunmuşlardır. Şakir Paşa, bu meselede de Van Vali vekilini suçlayarak ihmalde bulunduğunu iddia etmiştir (Çabuk, 2017: 274-276).

İran Devleti'nin aşiretlerini terbiye etmek ve cezalandırmak için askerini hudut üzerinde bulundurduğu bir zamanda binlerce Ermeni fedâisinin İran askerinin içinden geçip Osmanlı topraklarında böyle bir katliama cüret etmesi, İran askeri tarafından izin verildiğini düşündürmekteydi. Osmanlı Hükümeti, böyle bir katliama kalkışan Ermeniler hususunda İran'dan ciddi yaptırımlar

Osmanlı-İran Hududunda Ermeniler: İran Ermenileri'nin Hakkâri Bölgesindeki Faaliyetleri

beklemiş, bu talebini sefaretler vasıtasıyla sık sık İran Hükümeti'ne bildirmiştir. Ancak İran, bu hususta üzerine düşeni fazlasıyla yaptığını ifade ederek Osmanlı'nın da aynı şekilde hudut boylarında karışıklık çıkararak Osmanlı tebaası olan aşiretlere karşı bazı yaptırımlarda bulunmasını istemiştir (BOA, A.}MKT.MHM. 672/1: 20 Kasım 1897). İran'ın öne sürdüğü bu talep üzerine Osmanlı Hükümeti, İran'ın Ermeniler hakkında ne gibi icraatlar de bulunduğunun derhal Tahran Sefareti tarafından araştırılmasını ve raporlar halinde sunulmasını istemiştir. Bu konuda Salmas ve Hoy şebenderliklerinden gelen raporlar son derece önem arz etmektedir. Şebenderliklerden gelen evraklarda yazılanlara göre aslında İran Hükümeti, görünürde Ermeniler meselesinde bir şeyler yaptığını iddia etse de bu katliamın gerçekleşmesinde İran memurlarının ihmali ve müsamahasının payı büyüktü. Çünkü Hanesor olayının meydana geldiği tarih 25 Temmuz'du ve Emir Nizam tarafından 26 Temmuz'da Şehzade Zaferülsaltana'ya Ermenilerin İran topraklarına geçmelerini engelleme emri verildiği halde şehzade, 30 Temmuzda orduyu göndererek Ermeni fedailerini takip emrini vermiştir. Bu dört günlük süre ise Ermeni fedailerine Hanesor'dan eski yerleri olan Salmas'a geri dönme fırsatını fazlasıyla vermiştir. Osmanlı, firari Ermenileri istediğinde ise İran Hükümeti, katliama kalkışan yaklaşık iki bin kişi olmasına karşın sadece birkaç Ermeni'yi teslim etmişti (BOA, A.}MKT.MHM. 672/1: 20 Kasım 1897).

Osmanlı hükümeti, Hanesor baskınından sonra İran'a firar etmeyi başarmış olan Ermenilerin yakalanması hususunda sert bir tutum sergileyerek İran Hükümeti'nden firarilerin teslim edilmesini ve suçluların cezalandırılmasını talep etmişti. Osmanlı'nın baskısı üzerine İran Hükümeti, Hanesor olayına müdahil olduğu iddia edilen firari on beş Ermeni'yi yakalayıp Osmanlı memurlarına teslim etmiştir. İran tarafından yakalanıp Hakkâri Sancağı merkezi hükümetine teslim edilen on beş Ermeni hakkında gerekli tahkikatın yapılması için adliyeye sevk edilecekleri bildirilmişti. Ancak hudut boyunda karışıklık çıkararak aslında bunlar olmayabilirdi. İddialara göre İran hükümeti, Ermeni fedailerinin hiç birine ilişmeyip olaylara müdahil olmayan beş on kadar Ermeni'yi tutuklayarak gönderdiği ve bunlardan bir kaç Van'dan bir kaç ise Bitlis ahalisinden olup İran'ın Ermeni köylerinde tüccarlık yapmaktaydılar. Bu yüzden derhal haklarında tahkikat yapılarak merkezi hükümete bildirileceği belirtilmiştir (BOA, DH.ŞFR, 215/11: 24 Eylül 1897). İran'dan evvelce teslim edilen bu on beş Ermeni ile daha sonra İran'dan Osmanlı hududuna geçmekte oldukları sırada tutuklanan birkaç Ermeni'nin Hakkâri Sancağı Bidayet mahkemesinde davaları görülmüş ve bu Ermenilerden biri Hanesor olayından dolayı idamına, beşinin on ve yedisinin dahi beşer sene kalebentlik cezalarına çarptırılmalarına karar verilmiştir. Ancak dördünün mahkemeleri henüz

bitmediğinden ve ikisi ise evvelce hastane de vefat ettiğinden tüm mahkumların sancak hapisanesinde kalmaları sakıncalı görülmüş, bu yüzden merkezi vilayet hapisanesine veya başka uygun bir hapisaneye nakilleri için İstanbul'dan izin istenilmişti (BOA, DH.TMIK.M, 47/80: 20 Ocak 1898).

Şeref Bey ve aşiretinin İran karyelerine saldırıp büyük zara ve ziyanlara yol açtıklarını öne süren İran Hükümeti, huduttaki asayiş ve nizamın sağlanması ve iki devlet arasındaki ilişkilerin zarar görmemesi için Şeref Bey ve aşiretinin Hanesor bölgesinden uzak bir yere diğer bir ifadeyle huduttan uzak bir yere sürülmelerini istemiştir. Osmanlı'ya göre İran'ın Şeref Bey'i huduttan uzaklaştırmaktaki amacı daha önceden şahit olunan bazı vakalarda olduğu gibi Osmanlı Devleti Şeref Beyi huduttan uzaklaştırmak için baskı uyguladığı takdirde Şeref Bey İran'a iltica etmek isteyecek ve böylece İran hükümeti, bu durumdan en iyi şekilde istifade edebilecekti (BOA, A.}MKT.MHM. 672/1: 20 Kasım 1897). Böyle bir ihtimali de göz önünde bulunduran Osmanlı, İran'ın bu talebine ihtiyatlı yaklaşarak Şeref Bey'e bir yaptırımında bulunmadığı gibi hudutta Ermenilere karşı Şeref Bey'in hizmetlerinden istifade etmeye devam etmiştir. Örneğin, 1899 yılında İran taraflarından hududa saldıran altmış kadar Ermeni fedaisinin Hakkâri Sancağı dâhilinde Terazin Yaylası'nda Hamidiye ümerasından Miralay Şeref Bey ve adamlarıyla tesadüfen karşılaştıklarında vukua gelen çatışmada, Şeref Bey'in adamlarında altı kişi ölmüş ve beş kişi yaralanmıştı. Ermeni fedailerinden de üç kişi ölmüştü. Etraf abluka altına alınmak üzere bulunduğu bir sırada Ermeniler firar etmişlerdi. Şeref Bey'in haber vermesi üzerine derhal takip ve arama için gerek merkezden ve gerek bölgeye civar olan Mahmudi Kazası'ndan asker sevk edilmişti (BOA, Y..PRK.DH, 11 / 6 : 01 Temmuz 1899; BOA. DH.ŞFR. 237 / 110: 01 Temmuz 1899).

1.2. İran'daki Ermeni Manastır ve Kiliselerin Hakkâri'deki Ermeni Faaliyetlerinde Rolü

Ermenilerde Ermeni milliyetçiliğinin oluşmasında en önemli rolü, kiliseler, rahipler ve patrik üstelenmiş, bir taraftan dini konularda göstermelik faaliyetlerine devam edip diğer taraftan mesailerinin büyük bir kısmını milli uyanışı sağlamaya yönelik çalışmalara ayırmışlardır. Kilise ve manastırlarda yürüttükleri faaliyetlerle Ermeni toplumunda milli duyguların uyanmasını sağlayarak Ermeni cemaatini isyana teşvik etmişlerdi (Öke, 2012: 91-99; Cumhur, 2003: 78-80). Eçmiyazin, Ahtamar ve Sis Katagigosları ruhani bakımdan İstanbul Ermeni Patriği'nden üstün olmalarına rağmen, Osmanlı Devleti, İstanbul Patriği'ni Osmanlı'da yaşayan tüm Ermenilerin lideri olarak

Osmanlı-İran Hududunda Ermeniler: İran Ermenileri'nin Hakkâri Bölgesindeki Faaliyetleri

resmen tanımıştı. Böylelikle siyasi açıdan İstanbul Patriği'nin nüfuzu iyice artmıştır. 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli Türkmençay antlaşmalarıyla İran, Eçmiyazin ve çevresindeki hâkimiyetini kaybetmiş, bu bölgeler Rusya'nın yönetimine geçmiştir. Bu tarihten sonra İran ve Osmanlı topraklarındaki Ermenilerin Rusya'ya göç etmelerini teşvik ederek bölgede "Ermenistan" oluşturulmasının da temellerini atmıştır. Eçmiyazin Katagigosuğu, Rusya'nın hâkimiyeti altına girmiş olsa da hem İran hem de Osmanlı topraklarındaki Ermeniler üzerindeki nüfuzu devam etmiş, 1890'larda giderek artan Ermeni olaylarında da teşvik ve desteği büyük olmuştur (Güllü, 2013: 16-19; Mustafayev, 2009: 38-40).

İran'daki Ermeni komitacılarının ve Eçmiyazin Katagigosu'nun, örgütlediği Ermeni çeteleri, Kafkasya'dan getirdikleri ve İran'da ürettikleri silahları manastırlarda saklayıp buradan da Osmanlı Ermenilerine ulaştırmaktaydılar. Manastır ve kiliseler, Ermeniler için bir nevi askeri üs görevi görmekteydi. Ancak manastırlar sadece silah ve cephanelerin muhafaza edildiği bir yer değildi aynı zamanda Ermeni firarilerinin sığındığı bir kapıydı. Ermeni isyanlarında yer alanlar, gasp, yağma ve cinayet gibi türlü eşkıyalık suçu işleyenler İran hududuna geçip bu manastırlarda saklanıyorlardı. Bir fırsatını bulur bulmaz da bu manastırlardan Rusya topraklarına veya Avrupa ülkelerine firar etmekteydiler. Bu manastırlardan biri de Derik Manastırı'ydı. Hakkâri hududuna oldukça yakın bir mesafede bulunan bu manastırda toplanan Ermeni çeteleri, buldukları her fırsatta Elbak kazasındaki karyelere saldırmaktaydılar. Osmanlı topraklarına yönelik saldırıların İran'daki merkezi haline gelmiş olan Derik Manastırı'nın kapanması için Osmanlı Hükümeti, defalarca İran hükümetine müracaatta bulunmuştur (BOA., DH.MKT, 268/34: 6 Ağustos 1894).

1892 yılında Hakkâri Sancağı dâhilinde Elbak kasabasına tabi Hanesor ve Bilko karyelerine üç buçuk saat mesafe uzaklığında İran'ın Deyrik isimli karyesinde İran Ermenileri tarafından kale tarzında bir manastır binası inşa edilmekte olduğu haberi alınması üzerine, Van Valisi tarafından hakikatin ne olduğunun ortaya çıkarılması için bir taraftan Tebriz Başşehbenderliğine durum bildirilerek malumat istenilmiş bir taraftan da tahkikat için bölgeye hafiyeler gönderilmişti. Gerek şehbenderlik gerek tahkikat için vazifelendirilen hafiyelerden alınan bilgiler haberin doğruluğunu teyit etmekteydi. Deyrik'te bulunan Rusyalı bir papaz ile bir miktar silahlı İranlı Ermeni ameleler tarafından manastırın inşa edilmekte olduğu bildirilmişti (BOA, İ. HUS, 3/16: 22 Ağustos 1892). Lazım gelenlerden özellikle Vanlı Bagos Karabaş isimli Ermeni'den bu hususta daha fazla bilgi alınmıştı. Alınan bilgiye göre, kale

şeklinde yapılan bu binaya tahsis olunan arazi, Van Ermenileriyle İran Ermenileri arasında aceleyle toplanan üç yüz lira karşılığında Tahran'dan satın alınmıştı (BOA, İ. HUS, 3/15: 22 Ağustos 1892).

Van Vilayeti yapılan tahkikatlarla haberin doğruluğunu teyit ettikten sonra durumu merkezi hükümete bildirmiştir. Gelen haber üzerine Osmanlı hükümeti, ilgili devletlerle temasa geçmeleri için Petersburg Sefaretiyle Tahran Maslahatgüzarlığı'na durumu bildirmiştir. Petersburg Sefareti, durumu Rusya Hariciye Nazırıyla görüşmüş, Rus Hariciye Nazırı, bu işten haberlerinin olmadığını ve bu hususta gerekeni yapacağını bildirmişti. Tahran Sefareti'nden alınan cevaba göre, İran dâhilinde kaleye benzer bir manastırın yapıldığı ve Van Ermenilerinin bunda katkısı olduğu yolundaki haberler doğrudur. Bender Abbas ve Azerbaycan hükümeti nezdinde vaktiyle yapılan teşebbüs kolera nedeniyle neticesiz kalmışsa da bu defa tekrar talep edilerek binanın tamamen yıkıtılması ve Ermenilerden karşı koyanlar olursa zor kullanılacağı mahalli hükümetince karar verildiği Tebriz Şehbenderliğinden cevaben bildirilmiştir (BOA, Y..A...HUS, 264/170: 13 Eylül 1892). Osmanlı hükümeti, bu manastırın yapımının engellenmesi ve inşaatının durdurulması için İran Hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunmuş, bir taraftan da Van Valisi, hükümetin de isteği üzerine tahkikatına devam etmiş, İran içlerine hafiyeler göndererek oradaki havadislerden haberdar olmaya devam etmiştir. Hafiyelerden birinden gelen habere göre, İran hükümeti, manastırın inşasına ara verdimiş ve manastırın nazırı olan Alıkan isimli Ermeni'yi Tebriz'e çağırılmıştı. Ayrıca bu manastırda yüz elli kadar martini tüfek bulunduğu ve İranlıların bazı yerlerde asker toplamakta olduğu bildirilmişti (BOA, Y..A...HUS, 265 /136: 11 Ekim 1892). Osmanlı'dan gelen tüm itirazlara rağmen Deyrik'teki manastırın inşaat süreci ne şekilde ilerlediği ile ilgili elimizde bir vesika mevcut değil, ancak sonraki yıllarda vukua gelen bazı vakalarda Deyrik Manastırının isminin geçtiğini ve Ermeni faaliyetlerinin buradan da yürütüldüğünü görmekteyiz.

İran'ın Osmanlı Devleti'nin taleplerine karşı nasıl uygun olmayan bir tutum sergilediğini, Tahran Sefareti, hükümete gönderdiği telgrafta ifade etmişti. Tahran Sefareti, *dört ay evvel Osmanlı hükümetine dil uzatan bazı İranlıların cezalandırılması ve Ermeniler tarafından Deyrik karyesinde yapılmakta olan kale gibi inşa edilen manastırın yıkılması, sefarethaneden dört aydan beri gasp edilmiş olan malın geri iade edilmesi ve zulme uğramış Osmanlı tebaasının hukukunun muhafaza edilerek hakkının verilmesi gibi mühim hususları defalarca bildirmesine rağmen İran Devleti, bu hususları asla nazarı ehemmiyete almadığı gibi sefarete karşı uygun olmayan bir tavır sergilediğini*, belirtmişti (BOA, Y..A...HUS, 266 / 32: 25 Ekim 1892).

Osmanlı-İran Hududunda Ermeniler: İran Ermenileri'nin Hakkâri Bölgesindeki Faaliyetleri

İran hudutları içerisindeki bu Ermeni manastırlarında gizli faaliyetler yürütüldüğüne dair sık sık Osmanlı Hükümeti'ne ihbarlar gelmekteydi. 1898 yılında Van Vilayeti hududuna altı saat mesafede ve İran hududu dâhilinde bulunan Partogomiyos Manastırı'nda Ermenilerden birçok kişinin toplanarak Van taraflarında bir uygunsuzluğa kalkışma düşüncesinde olduklarına dair bir istihbarat alınmıştı. Bunun üzerine Hakkâri mutasarrıflığına ve icap eden diğer yerlere bu hususta gerekli tedbirleri alarak bir uygunsuzluğa mahal vermemeleri doğrultusunda emir verilmişti. Hakkari Mutasarrıflığına göre, bu bahsi geçen Manastır Deyir'deki manastırın adı olup bundan başka manastır olmadığı ve bugünlerde Salmas ve Damat köylerinde bir hayli Ermenin toplanarak güya yılbaşından üç gün sonra hareket etme tasavvurunda oldukları, ayrıca bir fırkanın da Mahmudi yoluyla Van'a geçme fikrinde oldukları ve Van'dan Acem elbiseli sekiz fedai İran'a evrak götürürken kıştan dolayı ikisi yolda ölerек diğerlerinin vardıkları, İran'dan gelen hafiyelerin tahkikatından anlaşılmıştı (BOA, DH. TMIK.M, 47/80: 20 Ocak 1898). Hudut boylarında tehlike arz eden sadece İran'daki manastırlar değildi. İran ve Osmanlı topraklarında bulunan manastırlarda görevli olan rahiplerde, dini kimliklerinin arkasına gizlenerek daha rahat bir şekilde hudut vilayetlerinde hareket etmekte, komitelerle işbirliği içerisinde Ermenileri isyana teşvik etmekteydiler. Osmanlı Hükümeti, gelen ihbarlar üzerine böyle faaliyetlerde bulunan Ermeni rahiplerini takibe almıştır. Hakkında ihbar alınan rahiplerden biri de Dökmekiyan Ariş isimli rahipti. Bir seneden beri Hakkâri Vilayeti'ndeki bir manastırda bulunan Dökmekiyan Ariş, vilayetteki bazı yerleri dolaşmakta olduğu haberi alınması üzerine hakkında tahkikat yapılmış ve rahibin şüpheli hareketlerde bulunduğu tespit edildiğinden evi aranmış ve evinde bazı evraklar bulunmuştu. Evraklarla birlikte rahip merkeze gönderilmişti. O evrakların uygunsuz şeyler içerdiği, evraklarda Ermenilere muhtariyet verilmemesi hususunu içeren bir tiyatronun Tiflis'te oynandığı ve resim şeklinde basılan bazı şeyler bulunduğu tespit edilmişti. Bunun üzerine rahip ve evraklar tercümeleriyle beraber istinaf mahkemesine gönderilmişti (BOA, DH. MKT, 1469 / 113: 15 Aralık 1887).

Osmanlı Devleti'nin altı vilayetini de içine alan bir Ermenistan'ın kurulması düşüncesinin öncülüğünü yapan aslen Van'lı olan Mıgırdıç Hirimyan, Eçmiyazin Katogigosu'nun da desteği ile İstanbul Ermeni Patrikliği'ne seçilmiş, ancak beklediği desteği göremeyince 1873 yılında patriklik görevinden istifa etmişti (Gürün, 2012: 126-129; Cumhuriyet, 2003: 80-83). Patriklik görevinden vazgeçmiş olsa da Ermenilerle ilgili olan tasarılarından vazgeçmemiş, vefatına kadar Ermenilerle ilgili yürütülen faaliyetlerde bir şekilde yer almıştır. 1892 yılında Hirimyan, o yetenekte olmamasına rağmen Eçmiyazin Katagigosluğu'na seçilmiş, orada Osmanlı ve

İran topraklarında yaşayan Ermenileri, tahrik etmeye devam etmiştir (Güllü, 2013: 56-57).

1894 yılında Hakkâri'ye bağlı Elbak Kaymakamlığı'ndan gelen şifreli telgrafnamede yazılanlara göre Elbak Kazası Ermenilerinden yüze yakın hane halkı şu günlerde azar azar İran'ın Salmas kasabasına gitmekteydi (BOA, DH.ŞFR, 165/60: 08 Nisan 1894). Yapılan yazışmalardan, bu Ermenilerin İran'a iltica etmeleri, Eçmiyazin (Üçkilise) Katagigosu Hırımyan'ın teşvikiyle olduğu anlaşılmış, İran'a hicretten men edilmeleri hakkında icap edenlere emir verilmiştir (BOA, Y.PRK.DH, 7/49: 11 Nisan 1894). Eçmiyazin Katagigosu'nun Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler üzerinde nüfuzu azımsanamazdı. Bazı Ermeni reisleri ondan aldıkları talimatlarla hareket etmekteydiler. Gıyaben on sene hapis cezasına çarptırılan ve o vakitten beri firarda olan Ermeni cemaati fesat reislerinden Bağşıyan Karakin'in de, Hırımyan Katogigosu'nun gizli talimatıyla Van'a geldiği haber alınmış, hanesine yapılan baskında Bağşıyan yanında bulunan muzır evraklarla yakalanarak adliyeye sevk edilmişti (BOA, Y.PRK.DH, 7/49: 11 Nisan 1894). Komite ve katagigosun talimatıyla Osmanlı-İran hududunda silah kaçakçılığı ve Ermenileri galeyana getirecek emir ve bilgiler içeren evrakların nakli yapılmaktaydı. Bu görevleri üstlenenler ise genellikle türlü suçlara bulaşmış Bağşıyan ve Nazarat gibi firari Ermeniler idi. İran'ın Keşiştepe karyesine getirilip Van taraflarına gönderildiği haber alınan silahların oradan da Eleşkirtli firari Ermeni Nazarat vasıtasıyla İran'ın Karani ve Salmas kasabaları yoluyla Hakkâri'ye ulaştırıldığı istihbar olunmuştu. İran ve Rusya hududunda bulunan Ermenilerle Revan'ın Üçkilisesi'ndeki Ermeni komitelerinin hareketlerinin tahkiki ve Rusya ve İran'ın Ermeniler hakkındaki muameleleri daha doğrusu bu silah kaçakçılığına dahil olup olmadıklarını anlamak için tahkikat yapılmasının doğru olacağına karar verilmişti (BOA, DH.ŞFR, 148/24: 07 Şubat 1891). Firarilerin böyle gelip gizli faaliyetlerde bulunmaları üzerine Osmanlı Hükümeti, firari Ermenilerin her ne gerekçeyle olursa olsun kesinlikle Osmanlı topraklarına girmelerine müsaade edilmemesi hususunda Hakkâri Mutasarrıfı'yla, kaza kaymakamlarına ve nahiye müdürlüklerine tebligat göndermiştir (BOA, DH.ŞFR, 168/17: 19 Ağustos 1894).

Ermenilerde milliyetçilik duygularının oluşmasında ve Osmanlı Devleti'nden ayrılıp Balkanlarda olduğu gibi bağımsız bir devlet kurulması yönündeki düşüncelerin yayılmasında, yabancı devletler ve konsolosları, Ermeni din adamları, misyonerler ve Ermeni mekteplerinde görevli muallimler önemli rol oynamışlardır. Ermeni milliyetçiliğin önemli propaganda üssü olan mekteplerde, muallimler derste yaptıkları sözlü anlatımlarla ve kullandıkları ders kitaplarıyla talebeleri tesirleri altında alarak devlete karşı olan ihtilalci bir

Osmanlı-İran Hududunda Ermeniler: İran Ermenileri'nin Hakkâri Bölgesindeki Faaliyetleri

gençlik yetiştirmeyi vazife edinmişlerdi. Muallimler ya kendilerinin kaleme aldığı yada yasadışı yollarla temin ettikleri yasaklı yayınları mekteplerde okutmaları sık sık rastlanan asayiş sorunlarından biriydi. Gelen ihbarlar üzerine muallimlerin evlerine ve mekteplerine yapılan aramalarda bu yasaklı evraklar ele geçirilmekteydi (Zamancı, 2019: 52-54). Ebkar Efendi de bu muallimlerden biriydi. 1887 yılında Başkale Kasabasında bulunan Ermeni mektebi muallimi Vanlı Debağyan Ebkar Efendi'nin karyelere giderek nüfusu etkilemeye kalkışması üzerine bundan men edilmiş, ikametgahında arama yapıldığında da bir takım uygunsuz (muzır) evraklar ortaya çıkarılmış ve bunların yanında mekteplerde okutulmak üzere birçok şarkıda bulunmuştu. Ermeni mekteplerinde şarkı okutulmasına katiyen müsaade edilmeyerek tedbir olarak yasaklanması hususu önemle Hakkâri Vilayetinden bildirilmiştir (BOA, DH.MKT, 1424 /32: 04 Haziran 1887).

SONUÇ

Ermeni Cemaati, Balkanlardaki Osmanlı'nın diğer etnik unsurları gibi bağımsızlıkları için öncelikle Tanzimat ve Islahat fermanlarının kendilerine sunduğu siyasi ve hukuki imtiyazlardan daha sonra da, Hıristiyan dininin temsilcisi olarak kendilerini gören Rusya ve Avrupalı devletlerin desteğini alarak zararlı faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. 1863 tarihli Ermeni Millet Nizamnamesi, Ermeniler arasında milli duyguların gelişmesini sağlamış, öyle ki bu nizamname, Ermeni cemaatine adeta bağımsız bir devlet statüsünde haklar vermişti. Nizamnamenin onlara tanıdığı imtiyazlardan faydalanan patrikler, ruhani görevlerinin yanında milliyetçilik hareketlerine ağırlık vermiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları ile Ermeni meselesi Avrupa Devletlerinin müdahil olduğu bir mesele halini almıştır. Berlin Antlaşması'ndan sonra Ermenilerin hamiliğini üstlenen başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler, ıslahatlar gerekçesiyle Osmanlı'nın iç işlerine karışma hakkını kendilerinde görerek Ermenileri bağımsızlık yolunda yürüttükleri faaliyetlerinde desteklemişlerdir.

Bağımsızlığa giden yolun silahlı mücadeleden geçtiğine inan Ermeni komiteleri, Avrupa'nın dikkatini çekecek her türlü kanlı eylemi gerçekleştirmekten geri durmamışlardı. Komitelerin Rusya ve İran topraklarında açtıkları şubeler, manastırlar ve kiliseler, Osmanlı topraklarında özellikle Ermeni nüfusunun nispeten fazla olduğu Erzurum, Van ve Hakkâri Ermenileriyle, iletişim halinde olmuşlardı. Kafkaslarda bağımsız bir Ermeni devleti istemeyen Rusya'nın Ermeniler üzerinde baskısının artması üzerine

komiteler, hareket noktalarını İran topraklarına kaydırarak gizli faaliyetleri buralardan yönetmişlerdir. İran'da giderek artan tehlikenin farkında olan Osmanlı, İran'daki istihbaratı kuvvetlendirmeye önem vermiş, muhbirler, ajanlar ve hafiyeler vazifelendirmiştir. Bir taraftan da Osmanlı Devleti, İran topraklarında örgütlenen Ermenilerin, huduttan sorunsuz bir şekilde geçip Hakkâri-Van ve civar bölgelerde silahlı eylemlere kalkışmalarına mani olunması için sefaretler vasıtasıyla birçok kez diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Ancak çoğu zaman bu girişimler neticesiz kaldığı gibi Tahran'daki Osmanlı sefiri, uygun olmayan bir tutumla karşılaşmıştır. Ermeni meselesinden dolayı Osmanlı Devleti'ni karşısına almak istemeyen İran Devleti bu hususta oldukça politik davranmış, kendisine yöneltilen hiçbir suçlamayı kabul etmemiş, gereken tedbir ve önlemleri aldığını veya alacağını söyleyerek iki devlet arasında Ermenilerden dolayı çıkan krizleri böylelikle bertaraf etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti, İran'ın sergilediği bu tutumdan hoşnut olmasa da içte ve dışta uğraşmak zorunda olduğu meselelerden dolayı sert bir yaptırımında bulunamamıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Sadaret Dairesi Kalemleri, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi,

(A.)MKT.MHM): 672/5; 665/6; 672/1.

Bab-ı Ali Evrak Odası, (BEO): 189/14143.

Dahiliye Mektubi Kalemi, (DH.MKT): 268/34; 1469 / 113; 1424 /32.

Dahiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Kısmı Belgeleri,

(DH.TMIK.M): 37 / 21; 47/80.

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR): 282 / 91; 220 / 80; 220 / 84: 20; 215/11; 237 / 110;

165/60; 148/24; 168/17; 130/107.

İrade-i Hususi, (İ. HUS): 3/16; 3/15.

Yıldız Sarayı Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, (Y..A...HUS): 275/77; 264/170;

265 /136; 266 / 32.

Yıldız Esas Evrakı, (Y..EE.): 156 / 88.

Osmanlı-İran Hududunda Ermeniler: İran Ermenileri'nin Hakkâri Bölgesindeki
Faaliyetleri

- Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mütenevvi Maruzat Evrakı, (Y..MTV): 143/93;
164/142; 49/38.
- Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı, (Y..PRK.DH): 11 /
6; 7/49.
- Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı, (Y..PRK.UM):
32/20.

Araştırma Eserler

- Bağçeci, Y. (2008). XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askeri Tedbirler. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 317-331.
- Bolat, G. (2010). Ermeni Meselesi'nde İran'ın rolü ve Osmanlı-İran İlişkilerinde Etkileri (1876-1909). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Bozan, O. (2012). Diyarbakır Vilayetlerinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Chernichenkina, N. (2015). *Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu*, Erzincan: Erzincan Üniversitesi Yayınları.
- Cumhur, Z. (2003). Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışında Kilise'nin Rolü. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çabuk, F. (2017). Osmanlı-Rus-İran Hudut Bölgesinde Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Doğan, H. (2000). Sason Ermeni İsyancıları. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Doğan, Ş. (2012). Rus Kaynaklarına Göre Revan Hanlığı'nın Rusya'ya Bağlanması ve Ermeni Eyaleti'nin Kurulması. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Güllü, R. E. (2013). Ermeni Sorunun Ortaya Çıkış ve Gelişimi Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu (1878-1923). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gürün, K. (2012). *Ermeni Dosyası*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Hamzayev, N. (2018). 19. Yüzyıl Sonlarından Günümüze Ermeni Siyasi Düşüncesi ve Siyasi Partiler. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- İlter, E. (1995). Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü. *OTAM*, 6, 155-171.
- Karaca, A. (1993). *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa 1838-1899*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kurt, H. (2019). 1915 Diyarbakır Vilayetinde Ermeni Tehciri. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Mustafayev, B. (2009). Ermeniler'in Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905-1920). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Münir, S. (2001). *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:53.
- Öke, M. K. (2012). *Ermeni Sorunu*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Yavuz, F. (2009). Osmanlı Devleti Dış Politikasında Ermeni Sorunu: 1896 Osmanlı Bankası Baskını Örneği. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Tosun, R. (2004). Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Dergisi*, 14, 143-163.
- Terzioğlu, A. (2005). Vilayat-ı sitte'de Ermeniler (1878-1914). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Zamancı, A. (2019). Ermeni Milliyetçiliğinin Siyasallaşmasında Ermeni Muallimlerinin Faaliyet ve Rollerini. *Ermeni Araştırmaları*, 62, 47-71.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh38824>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 02.10.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 02.10.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

İstek, G. (2019). Haçlı Kronikleri ve Batı Kaynaklarına Göre Kutsal Mızrak Efsanesi, *Journal of History School*, 43, 1365-1383.

HAÇLI KRONİKLERİ VE BATI KAYNAKLARINA GÖRE KUTSAL MIZRAK EFSANESİ

Gülşen İSTEK¹

Öz

Hristiyan dünyada popülerlik kazanan birtakım rivayetler, 14 Haziran 1098 tarihinde Antakya'da Aziz Petrus Kilisesi'nde ortaya çıkarıldığı ileri sürülen ve "Kutsal Mızrak" veya "Longinus Mızrağı" diye tanımlanan bir mızrağın, I. Haçlı Seferi sırasında cereyan eden Antakya Kuşatması'nın seyrini değiştirdiği iddiasını taşımaktadır. Söz konusu mızrağın kutsallığı ve orijinallığı meselesi hem kendi döneminde hem de sonraki dönem yazarlarınca tartışma konusu olmuş ve tartışmalarda dönemin din adamlarının yalanlanması ve haçlı askerlerinin basiretsiz ve akılsızca davranışlar sergileyen kişiler olarak aktarılması endişesi nedeniyle genellikle objektif davranılmadığı görülmüştür. Kutsal Mızrak hakkında aktarılan rivayetler, Latin kroniklerinin yanı sıra çağdaş Batı kaynaklarında da yer almıştır. Bu bağlamda bu makalede Kutsal Mızrak hadisenin ortaya çıkışı, haçlı askerleri üzerindeki etkisi, mızrağın orijinallığı meselesi ele alınmış ve hadisesinin "dini bir kurgu" dan ibaret olduğu görüşü desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: I. Haçlı Seferi, Antakya Kuşatması, Kutsal Mızrak, Peter Bartholomaeus, Haçlı Kronikleri.

---

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Siirt Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, gulsenistek@siirt.edu.tr, [Orcid: 0000-0003-3064-1071](https://orcid.org/0000-0003-3064-1071)

Legend of the Holy Spear According to the Crusaders Chronicles and Western Sources

Abstract

There are some rumors that have gained popularity in the Christian world in the historical process. The “Holy Spear” or “Spear of Longinus”, which is mentioned to have been unearthed in the Church of St. Peter in Antioch on 14 June 1098, is also one of these. This spear asserts that the siege of Antakya, which took place during the First Crusade, changed the course of the siege. The question of the holiness and originality of the spear has been the subject of debate both by its own writers and by its writers. The discussions were generally not objectively treated. There is concern in the debates that the clergy of the period will be denied and the crusader will be portrayed as silly. The legend of the Holy Spear is also described in Latin chronicles and contemporary Western sources. In this context, this article discusses when the Holy Spear Legend began, its impact on the crusaders and the originality of the spear. Thus, the view that the spear incident was a religious fiction was supported.

Keywords: First Crusade, Siege of Antioch, Holy Spear, Peter Bartholomaeus, Crusade Chronicles.

GİRİŞ

Hristiyan camiası her dönem benimseyecek kutsal bir eşya arayışına girmiş ve Haç, kabir, mızrak, kadeh ve çivi gibi bazı araçları dini bir sembol olarak kabullenmiştir (Schumacher, 2007) . Avrupa’da birçok kutsal mızrağın ortaya çıktığı ve bunun kilisenin yanı sıra krallar, prensler ve yerel idareciler tarafından dini bir sembol ya da iktidar sembolü olarak kullanıldığı görülmektedir. Mızrakların ilki “Mauritus Mızrağı” olarak da bilinen ve Roma-Germen imparatorluğunun mirasları arasında yer alan mızraktır (Hagen, 1838). Bu mızrağı Doğu Frank kralı I. Heinrich (876-936) Burgonya kralı II. Rudolf’tan (922-926) satın almıştır. Ancak mızrağa kutsiyet atfedilmesi; I. Heinrich’in Macaristan üzerine 933 yılında gerçekleştirdiği seferde mızrağı kullanması ve elde ettiği galibiyetin bu mızrak sayesinde olduğu inancına kapılmasıyla gerçekleşmiştir. 955 yılında I. Heinrich’in oğlu I. Otto (936-973) ise kardeşlerine karşı yürüttüğü taht mücadelesinde kutsiyet atfedilen mızraktan faydalanmış ve söz konusu mızrağı bir iktidar sembolü olarak taşımıştır (Leithe-Jasper und Distelberger, 1998). Tarihsel süreç içerisinde bu mızrak, krallık ve imparatorluk alameti olarak görülmeye başlanmış, ancak beraberinde kutsal olduğuna inanılan birçok mızrağın ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Nitekim Roma’da Peter Şapelinde, Paris’te Sainte’de, Xantoinne, Bordeaux’daki Selo’da ve İngiltere’deki Malmesbury’da bu tür mızraklar

Haçlı Kronikleri ve Batı Kaynaklarına Göre Kutsal Mızrak Efsanesi

bulunmaktadır. Ayrıca Bavyera'daki Andechs'de kutsal olduğuna inanılan bir mızrak parçası mevcuttur. Çalışmamıza konu olan mızrak ise 1098 yılında Antakya Kuşatması sırasında Aziz Petrus Kilisesi'nde bulunduğu ve Antakya Kuşatması'nın neticesini değiştirdiği iddia edilen mızraktır. Bu nedenle bu çalışmada söz konusu mızrak üzerinde durulacak ve diğer mızraklar hakkında daha detaylı bilgi verilmeyecektir.

Kasım 1095'de Clermont Konseyi ile birlikte başlayan ve askerlerden ziyade halkın katılımının ekseriyette olduğu ve bu nedenle de "Köylü Haçlı Seferi" olarak adlandırılan I. Haçlı Seferi, Ağustos 1099'daki Askalan Savaşı'na kadar sürmüştür. I. Haçlı Seferi'nde halk nüfusunun askeri nüfusa oranla oldukça fazla olması, söz konusu sefer sırasında bazı ilginç olayların yaşanmasına ve halkın dini duygularını canlı tutabilmek için bir takım rivayetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 20 Ekim 1097 - 28 Haziran 1098 tarihleri arasında gerçekleşen Antakya Kuşatması'nda da benzer bir olay yaşanmış, "Kutsal Mızrak" ya da "Longinus Mızrağı" adı verilen ve kutsiyet atfedilen bir eşyanın bulunduğu iddia edilerek bu hadise, din adamları ve askeri sorumlular tarafından bir motivasyon aracı olarak kullanılmıştır. Hıristiyan geleneği İsa'nın çarmıha gerilişi sırasında Longinus adında Romalı bir yüzbaşının ona bir mızrak sapladığı rivayetini içerdiği için, bu mızrağa "Longinus Mızrağı" da denilmektedir.² Tarihçilerin kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla birden bire kutsiyet atfedilen bir mızrağın ortaya çıkarılması ve bunun haçlı ordusundaki kanaat önderlerince haçlı askerleri üzerinde bir motivasyon aracı olarak kullanılması belirli ölçüde önemli sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, bu gelişmenin sonrasında haçlı askerlerinin daha moralli oldukları veya ordudan firar hadiselerinde önemli oranda azalma yaşandığı ileri sürülmektedir (Kausler, 1833, s. 45) (Barth, 2003, s. 54). Nitekim bunun sonrasında söz konusu mızrağın haçlı ordusunda görev yapan askerler tarafından "*Tanrı'nın bir lütfü*", "*mucize*", "*Kurtarıcının yardım sözününün alameti*", "*Zafer kazandıran kutsal eşya*" gibi ifadelerle tanımlandığı görülmektedir (Anonim Haçlı Tarihi, 2013) (Urfalı Mateos & Papaz Grigor, 2000) (Hagenmeyer, 1879).

Bu çalışmada söz konusu mızrağın ortaya çıkışı, orjinal mızrak olup olmadığı hakkındaki rivayetler başta dönemin kroniklerinden, Süryani ve Ermeni Vekayînameleri ile ileri dönem yazarların kaleme alınmış eserlerden aktarılmıştır. Ayrıca çalışmada mızrağa neden bir kutsiyet arandığı sorusuna cevap verilmeye çalışılmıştır.

---

² Yuhanna 19. Bölümde mızrak hakkında şu ifadeler geçmektedir: "Ama askerlerden biri O'nun böğrünü mızrakla deldi. Böğründen hemen kan ve su aktı".

1. Kutsal Mızrak Efsanesi

Kudüs'ü Müslümanların elinden kurtarmak amacıyla Papa II. Urbanus'un 1095 yılının Kasım ayında Clermont Konsili'ndeki çağrısı sonrasında başlatılan I. Haçlı Seferi, 1096 yılının Mayıs ayında Pierre l'Ermite idaresinde bir ordunun harekâta geçmesiyle fiilen başlamış ve 1099 yılında Kudüs'ün Latin orduları tarafından ele geçirilmesine kadar devam etmiştir. Söz konusu askeri mücadelenin sebebi her ne kadar dinî bir motif olarak görülse de, Avrupa'da yaşanan açlık, hastalık, toprak azlığı, ücretli askerlik anlayışı ve yoksulluk Haçlıları savaş alanına iten bir güç olarak ortaya çıkmaktadır (Wolff, 1891) (Demirkent, 2011) (Düzgün, 2007) (Düzgün, 2001). Nitekim Kudüs'e ulaşmadan Balkan topraklarında Haçlıların yaptıkları yağmalamalar, cinayetler, Eskişehir muharebesinde *“hep birlikte sıkı durun, Mesih'e ve Kutsal Haç'ın zaferine güvenin. Tanrı bugün size zengin ganimetleri bahşedecek”* şeklinde atılan sloganlar (Anonim Haçlı Tarihi, 2013), Kudüs'e ulaşmadan Urfa ve Antakya'da bir haçlı devleti kurmaları, bahsedilen hususu desteklemektedir.

Haçlıların Kudüs'e ulaşmada bir durak olarak gördükleri Antakya, şehir yönetimini elinde bulunduran Yağısıyan'ın (1086-1098) Haçlı kuşatmasına uzun süre dayanamaması, civar bölgedeki emirliklerden yardımın gelmemesi ve Firuz ya da Zerrâd isimindeki bir zırh ustasının kalenin kapılarını gizlice Haçlı komutanlarından Bohemond'a açması neticesinde Haçlıların eline geçmiş ve şehir içindeki Müslümanlar iç kaleye sıkışmışlardır (Tyrensis, 2016) (Carnotensis, 2009) (Anonim Haçlı Tarihi, 2013) (Kommena, 1996) (İbn Kalânîsî, 2015) (Anonim Süryani Vakayinamesi, 2005) (M. Cobb, 2018). Antakya'daki Müslümanların durumu Sultan Berkyaruk'a (1092-1104) iletilince Sultan, Büyük Selçuklu Devleti'nin Musul atabeyi Kürboğa (1096-1102)'yı yardıma göndermiştir (Tyrensis, 2016) (Runciman, 1951). Kürboğa'nın askerleri ile iç kaledeki Müslümanlar arasında sıkışan Haçlılar, kale içerisinde hastalık ve açlık nedeni ile zor günler yaşarken bazı şövalye ve askerler, 10 Haziran günü kaleden aşağı sarkıttıkları halatlarla kaçmaya başlamıştır (Altan, 2018).

Açlık, yorgunluk ve moralsizlik gibi durumlardan dolayı Haçlı askerlerinin her türlü aldatmacaya açık olduğu, din adamları tarafından görüldüğü iddia edilen rüyalara büyük bir ehemmiyet vermelerinden de anlaşılmaktadır. Haçlı Seferleri Tarihi adlı eserin müellifi Runciman da *“Ortaçağ insanı için tabiatüstü olaylar gayrı mümkün, hatta nadir bile değildi... Rüyalar ve görülen hayaller rahmanî bazen de şeytanî idiler. Şüphecilik, sadece rüyayı veya hayali görenin anlattıklarına inanmamaktan ibret kalıyordu”* cümlesiyle bahsedilen hususu teyit etmiştir (Runciman, 2008).

Haçlı Kronikleri ve Batı Kaynaklarına Göre Kutsal Mızrak Efsanesi

I. Haçlı seferine katılan din adamlarından biri olan Peter Bartholomaeus (Pierre Barthelemy)'un rüyasında İsa'yı gördüğünü ve Aziz Petrus Kilisesi'nde olduğunu iddia ettiği Kutsal Mızrağı kendisine gösterdiğini bildirmesi ve bu anlatımın da Historia Francorum müellifi Raimundus Aguliers tarafından destek bulması, bu duruma örnek gösterilebilir. Aktarılanlara göre Peter rüyasında Havari Andreas'ı gördüğünü iddia etmiş ve onun peşine takılarak, onunla birlikte Aziz Petrus Kilisesi'ne gittiğini, kutsal olduğuna inandığı mızrağa bakmasını istediğini ve mızrağın da Kont'un eline verilmesi istenildiğini belirtmiştir (Aguilers, 2019) (Tyrensis, 2016) (Racine, 1786) (Bayerle, 1863) (Barth, 2003). Bu rüyanın Haçlılar arasında kulaktan kulağa aktarılması sonrasında Haçlılar üç gün oruç tutarak mızrağın bulunmasına hazırlanmış (J. F. Michaud, 2011) ve 14 Haziran 1098 tarihinde Orenge Piskoposu ile Raimundus Aguliers'in de aralarında bulunduğu din adamlarından ve şövalyelerden oluşturulan 12 kişilik bir ekiple Aziz Petrus Kilisesi'nde kazı çalışmalarına başlanmıştır. Aradan 3 gün geçmesine rağmen mızrak bulunamamış, bunun üzerine Peter Bartholomeus açılan çukara girerek demir bir çubuk bulduğunu ve bunun da kutsal mızrağın bir parçası olduğunu iddia etmiştir (Aguilers, 2019) (Anonim Haçlı Tarihi, 2013) (Aachen, 2013)(Abû'l-Farac, 1999). Kutsal Mızrak hadisesini “İlginç bir Haçlı Efsanesi” olarak tanımlayan Fransız tarihçi Michaud, mızrağın bulunması sonrasında din adamlarının telkinleriyle Haçlı askerlerinde görülen değişimi değerlendirmiştir. Ona göre bulunduğu iddia edilen mızrağın Haçlı askerlerine tek tek gösterilmesiyle ordunun motivasyonu artırılmış ve öyle ki askerler, Hz. İsa'nın kendilerine yardıma geldiğine inanarak ilahi yardım ve koruma hususunda şeksiz şüphesiz kanaat getirmişlerdir. (J. F. Michaud, 2011).

Anonim Süryani Kroniğinde de bir mızrak parçasının bulunduğundan, Haçlı askerlerinin bu duruma çok sevindiğinden ve ardından savaş hazırlıklarına başladığından bahsedilmiştir. (Anonim Süryani Kroniği, 2019) Benzer ifadelere Willermus Tyrensis'in kroniğinde de rastlamak mümkündür. Willermus eserinde mızrağın Haçlı askerleri arasındaki sürtüşmelerin geçici de olsa sonlandırılmasını sağladığını belirtmiştir (Tyrensis, 2016). Anonim Haçlı Tarihi'nde Peter Bartholomeus'un ismi zikredilmeksizin bir adamın St. Peter Kilisesi'nde bir mızrak bulduğu, insanların bundan dolayı hem sevindiği ama aynı anda korktuğu, sonrasında da savaş hazırlıklarına başlanıldığı belirtilmiştir (Anonim Haçlı Tarihi, 2013). Fulcherius Carnotesis'e göre mızrağın, Peter'in dini kimliğine atıfta bulunulmadan Petrus isimli bir köylü tarafından bulunduğu ve bu kişinin de bulduğu mızrağı Longinus mızrağı olduğunu iddia ettiği aktarılmıştır (Carnotesis, 2009). Çağdaş tarihçilerimizden Ali Sevim ise

Haçlıların ölüm kalım savaşında son bir ümit ışığı olarak mızrağı sahiplendiklerini belirtmiştir (Sevim, 2000). Alman tarihçi Heinrich Hagenmeyer ise mızrağın bulunmasını “Tanrı’nın açıklıkla boğuşan kullarına bir hediyesi” olarak tasvir etmiştir (Hagenmeyer, 1879). Paul M. Cobb’un ise mızrak hususunda tavrı oldukça dikkat çekicidir. “Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri” adlı eserinde Cobb, gerçekten bir mızrağın bulunduğu ve kutsal emanet olarak zikrettiği bu mızrağın da Frankların kaderini değiştirdiğinden bahsetmektedir (Cobb, 2018). Cobb’un fikirleri “Die Chronik der Kreuzzüge” (Haçlı Seferleri Kroniği) adlı eserin müellifi Reinhard Barth tarafından kısmen destek bulmuştur. Barth, mızrağın bulunmasını açlık ve hastalıkla mücadele eden Frankların savaşacak cesareti bulabilmeleri için bir mucize olarak değerlendirse de bu hadisenin Peter Bartholomeus ve Kont Raymond tarafından ortaya atılan bir iddia olduğunu da belirtmiştir. (Barth, 2003)

Din adamları ve Haçlı komutanları, bulunan bu eşyanın ordu içinde bu denli heyecana sebep olması durumunu fırsata dönüştürmekte gecikmemiş ve ordu içindeki korkakları dahi bir meydan savaşı ister hale getirmişlerdir. Ayrıca Kürboğa’ya elçi göndererek askerin moralinin onlara karşı bir meydan savaşına girecek kadar iyi olduğunu belirtmişlerdir (Anonim Haçlı Tarihi, 2013). Nitekim Kürboğa’ya giden elçi heyetinin arasında Kudüs’ü Müslümanların elinden alma arzusu ile düzenli bir ordunun hazırlanmasını bile bekleyemeyen ve Müslümanlara olan kinini her fırsatta dile getiren ilk Haçlı birliklerinden birinin komutanı olan keşiş Pierre L’Ermite’nin bulunması tesadüfi olmasa gerektir. Pierre L’Ermite hakkında çalışma yapan 19. yüzyıl Alman tarihçisi Hagenmeyer, Pierre’in elçilik görevi esnasında tam bir teslimiyet gösterdiğini belirtmekte ve bu durumun daha önce Tanrı’nın merhameti sayesinde birçok tehlikeden sağ salim kurtulmasından ve kutsal kabul ettiği mızrağın Tanrı’nın merhametinin bir alameti olarak kabul etmesinden kaynaklandığını düşünmektedir (Hagenmeyer, 1879). Runciman’a göre Pierre’in elçilik görevini kabul etmesinin nedeni, cesaretini ispat ederek eski şöhretine kavuşma isteğidir (Runciman, 2008). Tarihi kaynakların aktardığına göre Pierre, Kürboğa ile yapabileceği bir antlaşmanın zeminini hazırlamaktan ziyade ona gözdağı vermek için görüşmeye gitmiştir (Tyrensis, 2016) (Anonim Haçlı Tarihi, 2013) (Carnotensis, 2009) (Aachen, 2013) (Caen, 2010) (Sevim, 2000).

Kürboğa ile yapılan meydan savaşında mızrağın Piskopos Adhemar’ın elinde olması ve bir bayrak direğine sabitlenerek bütün askerlerin görebileceği bir şekilde yükseltilmesi, savaş süresince dini duyguların muhafaza edilmek istenmesinden kaynaklansa gerektir (Urfalı Mateos & Papaz Grigor, 2000) (Haken, 1810). Ayrıca Piskopos Adhemar, savaş öncesinde eline mızrağı alarak

Haçlı Kronikleri ve Batı Kaynaklarına Göre Kutsal Mızrak Efsanesi

bir konuşma yapmış ve bu konuşmasında da mızrağa atıfta bulunarak şu sözleri söylemiştir:

"Ey Mesih'in askerleri, biraz bekleyin, zafere giden sabırsızlığınızı cesaretinizin kırılmaması için koruyun, böylelikle bu sayede bilgelikle sakinleşebilirsiniz. Çünkü burada bize verilen nimetler görüldüğü üzere, bize yardımcı olması içindir ve şu elimde tuttuğum kutsal araç (Kutsal Mızrak) korku ve felaketleri düşman saflarına bir şimşek gibi fırlatacak ve zafer kolayca bizim olacak! Ancak zaferin sevincini yaşarken hala saldıracak bir düşman olduğunu unutmayın ve onların alçak düşüncelerinin sizin saf ruhunuzu bozmasına izin vermeyin. Bu mızrak sizin! Tanrının düşmanlarını yeryüzünden tamamen yok edeceğiniz zaman bekliyor!" (Haken, 1810).

Haçlı askerlerine verilmeye çalışılan dini motivasyona, birtakım olağanüstü hallerin gerçekmiş gibi aktarılmasıyla devam edildiği görülmektedir. Gesta Francorum adlı eserin müellifinin Hristiyan askerlerin zor zamanda medet umdukları üç azizin (St. Makarius, St. Demetrius, St. Georg) dağdan beyaz atlar üzerinde indiğini aktarması, bahsedilen hususu desteklemektedir (Anonim Haçlı Seferi, 2013) (Hammer-Purgstall, 1838).

Kürboğa ile yapılan meydan savaşında Haçlılar, Antakya'yı ele geçirmiş ve yüklü miktarda da ganimete sahip olmuşlardır. Batılı tarihçilerden biri olan Thomas Asbridge, söz konusu mızrağın Haçlılarda olağanüstü bir etkisi olduğunu kabul etmekle birlikte bir eşyanın büyük bir kuşatmanın seyrini değiştirecek bir güce sahip olmadığını düşünmekte ve aktarılan bazı hususları da oldukça yanıltıcı bulmaktadır (Asbridge, 2010). Onun düşüncesine göre mızrağın bulunması ile Kürboğa'ya karşı yapılan mücadele arasında iki haftalık bir zaman diliminin bulunmasından dolayı bu zaman zarfında askerinin moralinin yüksek tutulması mümkün değildir. Asbridge'nin bu düşüncesini dönemin kroniklerinden biri olan Anna Kommena'nın "Alexiad" adlı eserine dayandırdığı görülmektedir. Nitekim Anna Kommena, bahsedilen iki haftalık zaman diliminde Haçlı liderlerinin Antakya'dan kaçmayı tartıştıklarını, açlıktan ya da savaşarak ölme arasında tercih yapmak zorunda kaldıklarını ve nihai olarak da savaş kararı almak zorunda olduklarını aktarmıştır (Kommena, 1996). Anna Kommena'nın aktardığı bilgileri dönemin diğer kronikçilerinden olan Willermus Tyrensis ve Ralph of Caen'in eserlerinde de bulmak mümkündür (Tyrensis, 2016) (Caen, 2010). Benzer ifadelere Anonim Süryani Kroniğinde de

rastlanmaktadır (Anonim Süryani Kroniği, 2019). Ancak Urfalı Mateos vekayinâmesinde zaman kavramına girmemiş ve hatta Haçlıların mızrağın bulunmasının sevincini yaşadığı günlerde Kürboğa ile meydan savaşına hazır olduklarını bildirdiklerini belirtmiştir (Urfalı Mateos & Papaz Grigor, 2000).

Müslümanların Haçlılar karşısındaki mağlubiyetinin sebebini Kürboğa'nın kendi kuvvetlerini ayırması ve komutanları arasında yaşadığı sürtüşmeler olarak değerlendiren birçok müellif bulunmaktadır (İbnü'l-Esîr, 1991) (İbnü'l- Adîm, 2014) (Maalouf, 2019) (J. F. Michaud, 2011)(Sevim, 2000). Michaud, bahsedilen hususun haricinde Haçlıların birbirine yardım etmesi, mızrak gibi dini bir sembol üzerinde moral ve motivasyon kazandırıldıkları, mağlubiyetten büyük bir korku duydukları için savaşa hazırlanmaya başladıklarını da sözlerine eklemiştir (J. F. Michaud, 2011). Ayrıca Antakya'nın ele geçirilmesi Latin Hristiyan camiasını dahi şaşkına döndürmüş ve Avrupa'dan Haçlı Seferlerine katılımın artmasına önemli bir rol oynamıştır (Asbridge, 2010). Nitekim oluşturulan manevi ortam sonrasında Haçlılar, Kudüs'ü ve Kutsal Kabir'i Müslümanların elinden alma yeminlerini yeniden etmişlerdir (Tyrensis, 2016).

Mızrağın oluşturulmak istenen manevi etkisinin Antakya Kuşatması sonrasında yavaş yavaş geçtiği Michaud'un "*Tehlike ve korkular geçtikten sonra savaş sırasında Haçlılara güven ve emniyet mayası olmuş olan malum mukkaddes mızrak itibar ve ehemmiyetini kaybetti*" (J. F. Michaud, 2011) ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Urach'ın "*Ortaçağ'daki Şövalyelerin Tarihi*" adlı eserinde de Michaud'un düşüncesine benzer ifadeler bulunmaktadır. Eserde bu durum şu sözlerle yorumlanmıştır:

"Burada şu durum dikkate alınmalıdır, Kutsal Mızrak artık eski kutsallık aşamasından çıkmıştır. Zira bunun bir sahtekârlık olduğuna dair sesler yükseliyor ve mucizevi demir hor görülmüyordu. Bu durum da haçlı emirleri için açık bir dezavantaj oluyordu"(Urach, 1789).

Mızrak hakkındaki şüphelere rağmen mızrağın dinî bir sembol olarak ön plana çıkarılması Kudüs'ün Müslümanların eline geçmesine kadar devam etmiştir (Bilder-Conversations, 1838) (Rotteck, 1833).

Haçlı Kronikleri ve Batı Kaynaklarına Göre Kutsal Mızrak Efsanesi

2. Mızrağın Orijinalliği Meselesi

Kutsal olduğuna inanılan mızrağın orjinalliği meselesi hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde tartışılan bir husus olmuştur. Maarretünnu'mân kuşatmasında mızrağın kutsiyetinin ve orjinalliğinin sorgulanmaya başladığı görülmektedir. Michaud'a göre bu durum Normandalılar ve Provençeliler arasındaki güç sürtüşmesinden kaynaklanmadır (J. F. Michaud, 2011). Zira mızrağı elinde bulunduran Toulouse kontu ve Provençeliler, diğer gruba göre mızrak sayesinde daha fazla itibar kazanmış ve ayrıca gelen hediye ve adaklarla da zengin olmuşlardır (J. F. Michaud, 2011) (Asbridge, 2010). Bu durum Haçlılar arasında bir kıskançlık durumu oluşturmuş ve Provençalleri gözden düşürmek için Maarretünnu'mân kuşatmasında mızrağın gerçek olmadığına dair söylemler başlatılmıştır (Aguilers, 2019) (France, 1967). Özellikle Normandia Dükü Robert'in rahibi olan Arnulf, Peter Bartholemeus ve onun kontu olan Raimundus'u insanları aldatmakla suçlamış ve tarihi verilere göre mızrağın Antakya'da olamayacağını belirtmiştir (Schröckh, 1797). Ayrıca Haçlı kanaat önderlerinin mızrak hakkındaki görüşlerini sık sık değiştirmesi halkta da bazı şüphelerin oluşmasına neden olmuştur (Tyrensis, 2016).

Arka Kuşatması'nda mızrak hakkındaki şüphelerin arttığı görülmektedir (Aguilers, 2019). Özellikle yapılacak olan askeri hareketlere Peter Bartholemeus'un rüyalarla yön vermeye çalışması, mızrağın kutsiyetinin ve orjinalliğinin yeniden sorgulanmasına neden olmuştur (Barth, 2003). Bu bağlamda Peter, kendisine karşı olanları ya da şüphe duyanları inandırabilmek için mızrakla ateşe gireceğini ve ateşin kutsiyeti sayesinde de ateşten sapasağlam çıkacağını iddia etmiştir (Raumer & Wagner, 1878) (Rotteck, 1833). 8 Nisan 1099 tarihinde gerçekleşen ateş deneyinde Peter'in canlı, ama bazı uzuvlarının yanmış bir şekilde karşıya geçmesi yeni bir tartışma ortamını da beraberinde getirmiştir. Bazılarının düşüncesine göre Peter, ateş deneyini geçmiş, ancak onu kutsamak ve elbisesinden bir parça almak için üzerine atlayan insanların oluşturdukları izdiham nedeniyle yaralanmış ve kısa bir süre sonra da ölmüştür (Aguilers, 2019) (Skizzen aus den Zeiten der Kreuzzüge, 1830) (Heyck, 1900)(Raumer & Wagner, 1878) (Robinson & Smith, 1857) (Schröckh, 1797). Diğerlerine göre ise Peter, Tanrı tarafından cezalandırılmış ve yaşadığı vicdan azabı ile ölmüştür (Carnotensis, 2009) (Caen, 2010)(Raumer & Wagner, 1878). Albertus Aquensis ve Tyrensis ise bu hususta yorum yapmadan her iki durumu da eserine taşıyan kronikçilerdir (Aachen, 2013) (Tyrensis, 2016).

Tarihi kaynaklar Peter Bartholomeus'un ölümünden sonra Kont Raymond'un mızrağı yanına alarak Kudüs Kuşatmasına katıldığını ve Raymond'un 1101 yılında gerçekleşen Haçlı Savaşları için mızrağı Milan piskoposuna verdiğini, ancak bu savaş sırasında kaybaldığını aktarmaktadır (Aguilers, 2019). Mızrağa kutsiyet atfedilmesi son kez burada bir kez daha ortaya çıkmış ve mızrağın Müslümanların eline geçmemesi için kendini sakladığı inancı ortaya atılmıştır (Ersch & Gruber , 1838).

Mızrağın kutsiyeti ve orjinalliği meselesi dönemin kroniklerine ve bu kronikleri sonraki dönemlerde inceleyen tarihçilerin eserlerine de yansımış bir meseledir. *Historia Francorum*'un müellifi Raimundus'un, mızrağın bulunmasına şahit olduğunu ve onu öptüğünü iddia etmesi, onun bu hadiseye inandığını göstermektedir (Aguilers, 2019). Ancak Raimundus'un eseri hakkında tafsilatlı bir çalışma yapan Hill'e göre, onun kroniğinin büyük bir bölümü dini jargon içeren ifadelerden oluştuğundan ve aktarılan hususlarda da Mezmurlardan etkilenmeler görüldüğünden, bu husus "dinî bir kurgu"dan ibarettir (D'Aguilers, 1968). Nitekim ordunun kefareti için yapılan ayin duaları, azizlerin yaşamı ve mucizeler bunun en belirgin örneğidir ve bu nedenle de Hill'e göre Kutsal Mızrak hadisesi, bir hurafeye inanma ihtiyacından başka bir şey değildir. Ayrıca Hill'e göre Raimundus tarafından aktarılan ve mızrakla bağlantılı olan hikâyelerin tümü, onun tarafından zekice uydurulmuş bir yalandan ibarettir (D'Aguilers, 1968). Raimundus'un eseri hakkında doktora çalışması yapan France'ye göre, mızrak hakkındaki hikâyeler her ne kadar uydurmadan ibaret olsa da, mızrağın bulunması ile birlikte ordunun moral ve motivasyonunun artırılması hususunun gerçek olduğu düşüncesindedir (France, 1967). Nitekim France, Haçlıların fiziksel ve ruhsal açıdan harap bir haldeyken kazandıkları bu başarıyı, Kudüs'ün zaptından bile daha önemli görmüştür (France, 1967). Çağdaş Batı tarihçilerinden biri olan Skottki'ye göre ise Raimundus'un mızrağın orjinal ve kutsal olduğuna inanmasının ardında birtakım sebepler bulunmaktadır (Skottki, 2015). Bunlardan birincisi Bohemonds von Tarent komutasındaki Normanlar ile Raimundus von Saint-Gilles komutasında Provençaller arasında yaşanan güç çatışmasıdır (Skottki, 2015). Mızrak hadisesinde ismi geçen tüm kişilerin Provençal olması, bahsedilen güç çatışmasının mevcut olduğunu göstermektedir (D'Aguilers, 1968). Diğer bir neden ise, papalık kurumu tarafından görevlendirilen Adhemar'ın Antakya Kuşatmasını yönetecek kabiliyette olmadığı ve Raimundus'un dini gücü elinde bulundurma düşüncesidir (Skottki, 2015). Nitekim mızrağın bulunmasıyla birlikte Peter Bartholomeus, dini bir kimlik olarak Adhemar'a oranla daha ön plana çıkmış, yoksulların sözcüsü gibi davranmaya başlamıştır (Hagenmeyer, 1879). Bundan dolayı da Peter'in

Haçlı Kronikleri ve Batı Kaynaklarına Göre Kutsal Mızrak Efsanesi

sözlerine karşı çıkmak ya da şüpheyile yaklaşmak, Tanrı'ya karşı işlenen bir suç gibi görülmeye başlanmıştır (France, 1967). Bunun yanı sıra Antakya'daki en üst yetkili olan Piskopos Adhemar'ın dahi -Peter'i sevmediği ve güvenmediği halde- Peter'i suçlamaması ya da ona inanmadığını belirtmemesi dikkat çekicidir (Aguilers, 2019) (Runciman, 2008). Tarihi kaynaklar Adhemar'ın Haçlıların çıkarını düşünerek mızrak hadisesini kabullendiğini bildirmektedir (Aguilers, 2019) (Anonim Haçlı Tarihi, 2013) (Barth, 2003) (Altan, 2018). Thomas Asbridge ise Kutsal Mızrak efsanesinin Raimundus ve onun adamları tarafından Haçlıların maneviyatını artırmak ve ordunun teslim olmasını engellemek için şişirilmiş bir proje olarak görmüştür (Asbridge, 2007).

Gesta Francorum ve Albertus Aquensis gibi Latin kaynakları mızrağın gerçekliği hususunda net bir tavır koyamazlar da karşı da çıkmamışlardır. Gesta Francorum'da mızrak hadisesine değinilmiş ve ileri sürülen iddialara ek olarak da Aziz Andreas'ın Peter'e şunları söylediği belirtilmiştir: *“Neden sana söylediğim mızrağı yerden almıyorsun? Bilin ki, kim bu mızrağı savaşta taşırsa, düşman tarafından mağlup edilemez”* (Anonim Haçlı Tarihi, 2013). 12. yüzyılın Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos da bu rüyadan söz etmekte, hatta içeriği hakkında benzer bazı ayrıntılar vermektedir. Aktarılanlardan farklı olarak Mateos'un eserinde *“İsa, şeytanı yendiği gibi siz de onunla (mızrakla) düşmanı yeneceksiniz”* ifadesine yer verilmiştir (Urfalı Mateos & Papaz Grigor, 2000). Bu ifadelerle bakıldığında mızrağın kutsallaştırılmaya ve rüyayı görenin de ordu içinde sözü dinlenen bir din adamı yapılmaya çalışıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim Fransız tarihçi Michaud (1767-1839) da eserinde mızrağın bulunması akabinde yaşanan sevinci ve mızrağa atfedilen kutsiyeti eserine taşımıştır (J. F. Michaud, 2011). Benzer ifadelerle Willermus Tyrensis'in kroniğinde de rastlamak mümkündür. Tyrensis eserinde mızrağın bulunmasıyla oradaki halkın meleklerin ve kutsal havarilerin onlara yardım ettiğine inandığını, oluşan manevi ortamla prenslerin ve asilzadelerin kendi aralarındaki sürtüşmeleri bir tarafa bırakarak birbirlerine bağlılık yemini ettiklerini aktarmıştır (Tyrensis, 2016).

Albertus Aquensis'in mızrağın orjinallğine bakışı tam net olmasa da inanmış gibi olduğu görülmektedir. Nitekim eserinde Albertus, mızrağın bulunduğunu ve bulunduktan sonra hemen temizlenip kıymetli kumaşlara sarıldığını bildirmiş ve bu husus üzerinde ayrıntılı bilgi vermekten çekinmiştir (Aachen, 2013). Albertus'un kroniğini neşreden çağdaş tarihçilerden Edgington ise söz konusu mızrak hakkında rivayetleri, Haçlıların açlık ve bilmedikleri bitkileri yemeleri nedeniyle halüsinasyon görmeleri olarak tanımlamıştır (Aachen, 2013).

Fulcherius Carnotensis'e göre mızrak hadisesi tamamen bir kurgudan ibarettir. Nitekim eserinde Peter Bartholomeus'un ismini dahi zikretmek istememesi, dönemin piskoposunun dahi anlatılanlara inanmadığını aktarması, meseleyi ortaya atan Peter'in vicdan azabı çekerek öldüğünü belirtmesi onun düşüncelerini daha açık ortaya koymaktadır (Carnotensis, 2009).

Anonim Haçlı Tarihi adlı eserde mızrağın bulunmasından sonra orada bulunanların korktuğu ve ölümün eşiğinde olduklarını düşündükleri için Peter'e inanmadıkları aktarılmıştır (Anonim Haçlı Tarihi, 2013). Haçlıların içinde bulunduğu durum düşünülürse aktarılanların şüpheye mahal vermeyecek şekilde çöşkulu, yönlendirici ve dini duyguları kabartan bir anlatım tarzında olması gerekirdi. Bu durum aslında müellifin kendi dünyasında da bir çelişkide olduğunu ve hadiseyi kabul eder gibi görüldüğü izlenimini vermektedir (Anonim Haçlı Tarihi, 2013). Haçlı savaşlarının manevi önderi piskopos Adhemar von Monteil'de Peter'in rüyalarına ve bulunduğu iddia edilen mızrağa şüpheyle yaklaşanlar arasındadır. Çünkü ona göre Peter Bartholomeus, okuma-yazma bilmeyen, içki ve kadın düşkünü biridir ve bu vasıflardan dolayı da Tanrı'ya yakın olamayacağı düşüncesindedir (Jahrbücher der Literatur, 1827) (Altan, 2018). Ayrıca Adhemar'a göre Kutsal Mızrak hikâyeleri Avrupa'da bilinen ve dilden dile dolaşan bir husustur ve anlatılan hiçbir mızrak da Antakya topraklarında değildir.

İslam tarihçilerine göre de bu mızrak hadisesi gerçek dışıdır ve mızrağı bulduğunu iddia eden Peter Bartholomeus da bir sahtekârdır. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih adlı eserinde söz konusu mızrak hadisesini şu sözlerle aktarmıştır:

“Haçlıların yanında Kral Baudouin, Saint Gilles, Godefroi, Urfa kontu, liderleri ve Antakya prinkepsi Bohemund ile emrine itaat ettikleri bir rahip vardı. Rahip ileri görüşlü bir adamdı: ‘Antakya’daki bir kilisede Hz. İsa’ya ait bir mızrak vardır. Fakat kilise muazzam bir binadır; eğer mızrağı bulursanız zafer kazanacaksınız, bulamazsanız, mutlaka helâk olacaksınız’ dedi. Hâlbuki daha önce mızrağı bulunduğu yere kendisi gömmüş ve izini kaybetmişti. Rahip, haçlılara oruç tutup tevbe etmelerini emretti. Onlar da üç gün oruç tutup tevbe ettiler. Dördüncü gün hepsini o yere götürdü, halk ve zanaat erbabı da yanlarındaydı, her tarafı kazıp rahibin söylediği yerde mızrağı buldular. Bunun üzerine onlara: ‘zaferle sevininiz’ dedi” (İbnü'l-Esîr, 1991).

Ebu Abdullah Muhammed el-Azîmî de İbnü'l-Esîr'in aktardıklarını doğrulamaktadır. El Azîmî eserinde çok detay vermese de mızrak hadisesinde

Haçlı Kronikleri ve Batı Kaynaklarına Göre Kutsal Mızrak Efsanesi

Kont Raymond'dan ziyade Antakya hâkimi Bohemond tarafından kurgulanan bir hadise olduğunu belirtmiş ve duyduklarını da şu cümlelerle aktarmıştır:

“Antakya'daki Franklardan Bohemond, kiliselerden birisine bir mızrak gömdürüp bir rüya uydurdu; o Franklara: ‘Bu gece, rüyamda bir ihtiyar gördüm, bana, ‘yürü, sen Müslümanları yeneceksin’ dedi. Bunun üzerine ben ona: ‘Franklar bana nasıl inacaklar’ dedim. O, cevap olarak: ‘Falan yerde gömülü mızrağı al, Müslümanları onunla karşılayıp yeneceksin’ dedi. Bunun üzerine Franklar, mızrağın gömüldüğü yere süratle gidip mızrağı çıkardılar ve Müslümanlara saldırarak onları yenilgiye uğrattılar” (El-Azîmî, 2000).

İslam tarihçilerinden en-Nuveyrî'ye göre de Kutsal Mızrak efsanesi bir uydurmadan ibarettir (En-Nuveyrî, 2004).

Süryani ve Ermeni kroniklerinde mızrağın orjinalliği meselesi üzerinde çok da durulmadığı görülmektedir. Anonim Süryani Vekayinamesinde sadece mızrağın bulunmasından ve Haçlılar üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir (Anonim Süryani Vekayinamesi, 2005). Anonim Süryani Kroniğinde de benzer ifadeler rastlanılmaktadır (Anonim Süryani Kroniği, 2019). Süryani Patrik Mihail Vakainamesi mızrak efsanesini *“Hazreti İsa'nın haçına ait mihların ve mızrak ucunun saklı bulunduğu mahali açtılar ve mihlarla bir haç yaptılar. Allah, Franklara zafer bahşetti”* şeklinde tek bir cümle ile aktarmış ve mızrak hakkındaki tartışmalara değinmemiştir (Süryani Patrik Mihail Vakayinamesi, 1944). Ermeni tarihçi Urfalı Mateos'un eserinde mızrağın gerçek olduğuna inandığına dair izlenimler mevcuttur, nitekim o bu hadiseyi Süryani kronikçilere nazaran daha detaylı anlatmakta ve yanlı bir tutum sergilemektedir (Urfalı Mateos & Papaz Grigor, 2000).

Çağdaş Batılı tarihçilerden Asbridge de mızrağın orjinalliği meselesi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuş ve düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Peter Bartheolomeus'un ‘keşfi’ Haçlıların moralini etkilemiştir kuşkusuz. Bugünkü mantıkla onun kehanet öyküsü inanılmaz, İsa'nın yaşamına ait gerçek bir kalıtı keşfettiği iddiası uydurma hatta saçma bulunabilir. Öte yandan azizlere, emanetlere ve mucizelere inanan onbirinci yüzyıl Frankları için Peter'in yaşadıkları gerçektir. Ölü azizlerin Tanrı'nın habercisi olarak Dünya'ya geri geldiğini, O'nun iradesini kutsal

emanetler aracılığı ile bildirdiğini öğreten son derece iyi düzenlenmiş bir inanç sistemi ile Kutsal Mızrağın gerçek olduğuna inanmaya hazırıldılar” (Asbridge, 2010).

Michaud’da eserinde Haçlıların mızrağın doğruluğu hususundaki şüphelerinin arttığını bildirmekle, bu hadiseye inanmadığını açıkça bildirmiştir (J. F. Michaud, 2011). Runciman da eserinde mızrağı bulduğunu iddia eden Peter’in okuma yazma bildiği halde ümmi olduğunu söylemesi, arkadaşları tarafından onun pek de güvenilir birisinin olmadığını belirtmesi, Ortaçağ insanının hayaller ve rüyalarla kendini diğer insanlar nazarında değerli kılmaya çalışma düşüncesi ve en önemlisi de mızrağın Peter tarafından gömüldüğü iddialarına yer vermesi nedeniyle söz konusu mızrağın kutsiyetine ve orijinalliğine inanmamaktadır (Runciman, 2008).

Alman tarihçilerin kutsal mızrak efsanesine bakışı diğer Batılı tarihçilere oranla daha serttir. Örneğin Clemens Klein, “Raimund von Aguliers” adlı eserinde mızrak meselesini sahiplenilen ve onu öptüğünü belirten Raimundus’u “dalavereci”, “vicdanları aldatici” olarak betimlemiştir (Klein, 1892). Ayrıca Klein, mızrağın bulunmasını da irdelenmiş ve mızrağın gece karanlığında Havari Andreas tarafından gösterildiği söylenmesine rağmen, gün aydınlığında üç gün kazı yapılmasına rağmen bulunamamasını, ancak arama ekibinin değiştirilmesinden sonra iddiayı ortaya atan Peter tarafından bulunmasını inandırıcı bulmamıştır (Klein, 1892). Klein’in görüşüne Wolfgang Giese de katılmış ve kutsal mızrak efsanesinin “dinde sahtekârlık” olduğu konusunda birçok müellifin hem fikir olduğunu da sözlerine eklemiştir (Giese, 1986).

Kutsal mızrak hakkında farklı fikirlerin ortaya çıkmasında kronikçilerin kendi aralarında sürdürdükleri bir rekabetten kaynaklandığı iddiaları da mevcuttur (Ligato, 1996). Nitekim söz konusu efsane hakkında Raimundus ve Fulcherius iki zıt noktadadır. Raimundus kendi adını Kutsal Mızrak ve St. Petrus Kilisesi ile duyurmuşken, Fulcherius’un Kutsal Haç ve Kutsal Kabir Kilisesi öne çıkması tesadüfi olmasa gerektir.

SONUÇ

Hıristiyan geleneğinin kutsal saydığı eşyalardan biri olan mızrak, Ortaçağ’dan bu yana pek çok efsanesinin ana unsuru olmuştur. Nitekim ilk kutsal mızrak olarak kabul edilen “Mauritus mızrağı” da bir iktidar sembolü olarak kutsiyet kazanmıştır. Zamanla Avrupa’da bu mızrakların sayısı artmıştır. Ayrıca din adamları bu eşyaya dinî bir sembol yükleyerek toplumun nabzını tutmuş ve böylelikle nüfuzlarını artırmışlardır. Bu hususa verilebilecek en güzel

Haçlı Kronikleri ve Batı Kaynaklarına Göre Kutsal Mızrak Efsanesi

örneklerden birisi, I. Haçlı Seferi'ndeki Antakya Kuşatması'nda Peter Bartholomeus tarafından St. Petrus Kilisesi'nde bulunduğu iddia edilen mızraktır. Nitekim bu mızrağa "Longinus mızrağı" adı verilmiş ve onun gerçek kutsal mızrak olduğu ileri sürülmüştür.

Antakya'yı Selçuklu emiri Yağısıyan'ın elinden alan Haçlılar, kalenin iç kısmındaki Müslümanlar ve onları kurtarmaya gelen Musul atebeyi Kürboğa'nın askerleri arasında sıkışmışlardır. Haçlıların kale dışına çıkamaması, Kürboğa'nın muazzam ordusu karşısında morallerinin bozulması ve kale içinde dayanılmaz boyutlara varılan açlık gibi durumlar Haçlıları her türlü aldatmacaya açık hale getirmiştir. Böyle bir ortamda bazı kaynaklarda keşiş, bazılarında uşak ve bazısında ise alt tabakadan bir keşiş olduğu belirtilen Peter Bartholomeus bir rüya görmüş ve rüyasında Havari Andreas'ı gördüğünü ve onun peşine takılarak Aziz Petrus Kilisesi'nde gömülü olan mızrağı kendisine gösterdiğini ve bunu da Kont Raymond'a vermesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak rüyanın en can alıcı noktası, mızrak sayesinde Haçlıların zafere gideceği vaadidir. Bu rüyanın Haçlılar arasında yayılması, Haçlı liderlerini mızrağın bulunması çalışmasına yöneltmiştir. Bunun üzerine 12 kişilik bir heyet oluşturulmuş ve 3 gün kazı yapılmasına rağmen mızrak bulunamamıştır. Tarihi kaynakların aktardığına göre Peter, açılan çukura inerek mızrağı bizatihi kendisi bulmuştur. Mızrağın bulunduğu söyleminin yayılması neticesinde Haçlı askerleri arasında büyük bir coşku yaşanmış ve hatta Kürboğa'ya karşı bir meydan savaşı talep edecek kadar morallerinin yerinde olduğunu bildirmişlerdir. Nitekim mızrak efsanesi ile kendi aralarında bir birlik olan Haçlılar, askeri taktiğini henüz oturtamamış Kürboğa'yı yenmişlerdir.

Kutsal Mızrak efsanesi hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde oldukça tartışılan bir mesele olmuştur. Maarratün'numan Kuşatması sırasında mızrağın orjinalliği tartışılmış, ancak mızrak hakkındaki karşı düşünceler kısa süreliğine bastırılmıştır. Arka Kuşatması'nda bu tartışmaların yeniden gün yüzüne çıkması nedeniyle Peter, mızrağın orjinalliğini ispat etmek için bir ateş deneyine razı olmuştur. Peter'in ateşin içinden yaralı çıkması, tartışmaların yeniden iki zümre üzerinden devam etmesini sağlamıştır.

Dönemin kroniklerinin mızrağın orjinalliği meselesine bakışları farklıdır. Raimundus Aguliers mızrağın orijinal ve kutsal olduğunu iddia ederken, Fulcherius olayın bir düzmece ve Peter'in de bir sahtekâr olduğunu belirtmiştir. Dönemin diğer kronikleri ise genellikle mızrağın Haçlılar üzerindeki etkisine değinmiş ve orjinalliği meselesi üzerinde durmamışlardır. İslam tarihçilerinin eserlerine göre de mızrak efsanesi tamamen bir dini kurgudur ve hatta mızrağı

bulduğunu iddia eden Peter ise bir sahtekârdır. Süryani kroniklerinde orjinallik meselesinden ziyade mızrağın etkisi üzerinde durulmuştur. Ancak Urfalı Mateos, mızrağın orjinalliğini ve kutsiyetini kabul eden isimler arasındadır.

Çağdaş Batı tarihçilerinin bazıları mızrak hadisesine temkinli yaklaşırken, Michaud, Runciman, Edgington ve Hill gibi tarihçiler bu efsanenin bir aldatmacadan ibaret olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Çağdaş tarihçiler iddialarını Haçlıların içinde buldukları durum, Peter'in karakteri, piskopos Adhemar'ın söz konusu efsaneye inanmaması, kutsal olduğuna inanılan hiçbir mızrağın Antakya'da olamayacağı düşüncesi ve bunun tarihsel olarak ispatı gibi durumlarla tezlerini güçlendirmişlerdir. Bu bağlamda kutsal mızrak efsanesinin orjinalliğinden ziyade Ortaçağ'daki Haçlılara etkisi üzerinde durulması gerektiğini de bildirmişlerdir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aachen, A. O. (2013). *History of the Journey to Jerusalem*. S. B., Edgington, (Ed.) Surrey: Ashgate Publishing.
- Abû'l-Farac, G. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi* (Vols. 1-2). (Ö. R. Doğrul, Trans.) Ankara: TTK.
- Aguilers, R. (2019). *Haçlılar Kudüs'te* (S. Genç, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayıncılık.
- Altan, A. (2018). *Antakya: Haçlı Prinkepsliği Tarihi ve Kuruluş Devri (1098-1112)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Anonim Haçlı Tarihi*. (2013). (E. Ayan, Trans.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Anonim Süryani Kroniği*. (2019). (İ. Aslan, Trans.) İstanbul: Post Yayınları.
- Anonim Süryani Vekayinamesi (I.ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi)* (2005). (V. İlmen, Trans.) İstanbul: Yaba Yayınları.
- Asbridge, T. (2007). The Holy Lance of Antioch: Power, Devotion and Memory on the First Crusade. *Reading Medieval Studies*, (33), 3-36.
- Asbridge, T. (2010). *Haçlı Seferleri* (E. Duru, Trans.) İstanbul: Say Yayınları.
- Barth, R. (2003). *Die Chronik der Kreuzzüge*. München: Wissen Media Verlag.
- Bayerle, B. (1863). *Die Kirchen- und Heiligen-Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit* (Vol. 1). New York: S. Zickel Verlag.

Haçlı Kronikleri ve Batı Kaynaklarına Göre Kutsal Mızrak
Efsanesi

- Bilder-Conversations-Lexikon für das deutsche Volk. (1838). Leipzig: F.A. Brockhaus.
- Caen, R. o. (2010). *Gesta Tancredi* (D. S. Bernard ve S.Bachrach, Ed.) Surrey: Ashgate Publishing.
- Carnotensis, F. (2009). *Kudüs Seferi* (İ. Barlas, Trans.) İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- D'Aguilers, R. (1968). *Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem* (L. L. John Hugh Hill, Ed.) Philadelphia: The American Philosophical Society.
- Demirkent, I. (2011). Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri. *Turkish Journal of History* (35), 67-78.
- Düzgün, Ş. A. (2007). Bir Şiddetin Anatomisi: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler. *Eskiye Dergisi* (4), 18 -36.
- Düzgün, Ş. A. (2001). Oriental Studies and Conception of Islam During The Crusade Period. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (42), 145 - 171.
- El-Azîmî. (2000). *Suriye ve Filistin Selçuklu Tarihi* (A. Sevim, Trans.) Ankara: TTK Yayınları.
- En-Nuveyrî, Ş. A. (2004). *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb* (Vol. 28). (H. Fevvez, Ed.). Beyrut.
- Ersch, J. S., & Gruber , J. (1838). *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (Vol. 15). Leipzig: F.A. Brockhaus.
- France, J. (1967). *A Critical Edition of the Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem of Raymond of Aguilers*. Nottingham.
- Giese, W. (1986). "Die Lancea Domini" von Antiochia. *Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae historica*, (pp. 484-504). München.
- Hagen, F. H. (1838). *Minnesinger: Deutsche Liederdichter* (Vol. 4). Leipzig: Joh.Ambr.Barth.
- Hagenmeyer, H. (1879). *Peter der Eremit: ein kritischer Beitrag zur Geschichte des ersten Kreuzzuges*. Leipzig: Harrassowitz.
- Haken, J. C. (1810). *Gemälde der Kreuzzüge nach Palästina zur Befreiung des heiligen Grabes* (Vol. 2). Frankfurt : Akademische Buchhandlung.

- Hammer-Purgstall, J. F. (1838). *Gemäldesaal der Lebensbeschreibungen grosser moslimischer Herrscher* (Vols. 5-6). Leipzig und Darmstadt: C.W.Leske.
- Heyck, E. (1900). *Die Kreuzzüge und das heilige Land*. Bielefeld: Velhagen&Klasing.
- İbnü'l- Adîm, K. (2014). *Zübdetü'l- Haleb min Târihi. Haleb'de Selçuklular* (A. Sevim, Trans.) Ankara: TTK Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (1991). *El Kâmil Fi't Tarih* (Vol. 10). (A. A. vd., Trans.) İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbn Kalânîsî. (2015). *Şam Tarihine Zeyl*. (O. Özatağ, Trans.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- J. F. Michaud. (2011). *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*. (G. Kırpık, Trans.) Ankara: Lotus Yayınları.
- Jahrbücher Der Literatur (1827). (Vol. 37). Wien: Carl Gerold.
- Kausler, F. G. (1833). *Wörterbuch der Schlachten, Belagerungen und Treffen aller Völker* (Vol. 4/1). Ulm: Stettin'schen Buchhandlung.
- Klein, C. (1892). *Raimund von Aguilers. Quellenstudien zur Geschichte des ersten Kreuzzuges*. Berlin.
- Kommena, A. (1996). *Alexiad*. (B. Umar, Trans.) İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Leithe-Jasper, M., & Distelberger, R. (1998). *Kunsthistorisches Museum Wien: die Schatzkammer*. München: C.H.Beck.
- Ligato, G. (1996). The Political Meanings of the Relic of the Holy Cross among the Crusaders and in the Latin Kingdom of Jerusalem: an Example of 1185. M. Balard (Ed.), *Byzantina Sorbonensia*, 14, 315-330, Paris.
- M. Cobb, P. (2018). *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*. (E. Duru, Trans.) İstanbul: Say Yayınları.
- Maalouf, A. (2019). *Arapların Gözünden Haçlı Seferi*. (A. Berktaş, Trans.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mateos, U. (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. (H. D. Andreasyan, Trans.) Ankara: TTK Yayınları.
- Mihail, S. (1944). *Süryanî Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1042-1195)*. (H. D. Andreasyan, Trans.) Ankara: TTK (Nüsha halinde).

Haçlı Kronikleri ve Batı Kaynaklarına Göre Kutsal Mızrak
Efsanesi

- Racine, A. (1786). *Kirchengeschichte* (Vol. 6). Wien: Johann David Hörlingschen Buchhandlung.
- Raumer, F. V. (1840). *Geschichte der Hohenstaufen und Ihrer Zeit* (Vol. 1). Leipzig: F.A.Brockhaus.
- Raumer, F. v., & Wagner, W. (1878). *Der erste Kreuzzug*. Cambridge: University Press.
- Robinson, E., & Smith, E. (1857). *Neuere biblische Forschungen in Palästina und in den angränzenden Ländern*. (E. Robinson, Ed.) Berlin: Verlag von Georg Reimer.
- Rotteck, K. v. (1833). *Allgemeine Geschichte vom Anfang der historischen Kenntnis bis auf unsere Zeiten* (Vol. 5). Freiburg am Breisgau: Herder'schen Kunst-und Buchhandlung.
- Runciman, S. (1951). *A History of the Crusades* (Vol. 1). New York: Cambridge University Press.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi* (Vol. 1). Ankara: TTK Yayınları.
- Schröckh, J. M. (1797). *Christliche Kirchengeschichte* (Vol. 25). Leipzig: Engelhardt Benjamin Schwickert.
- Schumacher, M. (2007). Die Konstituierung des ‚Heiligen Landes‘ durch. M. Bogdal (Ed.), *Orientdiskurse in der deutschen Literatur* içinde (pp. 11-30). Bielefeld: Aisthesis Verlag.
- Sevim, A. (2000). *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara : Türk Tarih Kurumu .
- Sevim, A. (2006). *Azîmî Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Skizzen aus den Zeiten der Kreuzzüge, 16 Şubat 1830, *Didaskalia oder Blätter für Geist, Gemüth und Publizität*.
- Skottki, K. (2015). *Christen, Muslime und der Erste Kreuzzug*. Münster/ New York: Waxmann.
- Urach, B. v. (1789). *Rittergeschichte aus den Zeiten des Mittelalters* (Vol. 2). Leipzig: Adam Friedrich Böhme.
- Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (2016). (Vol.1-3). (E. Ayan, Trans.) İstanbul: Ötüken Yayınları.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24952>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 18.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 18.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Aylar, M. (2019). İslam Coğrafyacılarına Göre Orta Çağ'da Âmid (Diyarbakır).
Journal of History School, 43, 1384-1412.

İSLAM COĞRAFYACILARINA GÖRE ORTA ÇAĞ'DA ÂMİD (DİYARBAKIR)

Mustafa AYLAR¹

Öz

İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesi ile birlikte, eski zamanlardan beri şehir yaşamı insan için mühim bir yere sahip olmuştur. Bilhassa nehir kenarında kurulan ve suya yakın, tarıma elverişli ve ulaşımı kolay olan şehirler, insanları ve insanların bir teşekkülü olan devletleri kendine cezbetmiştir. Adını zikrettiğimiz bu şehirlerden bir tanesi Yukarı Mezopotamya'da yer alan Âmid (Diyarbakır) şehridir. Dicle Nehri kıyısında kurulan Âmid şehri Eski Çağlardan itibaren önemli bir yere sahip olmuş ve bu önemini Orta Çağ'da da devam ettirmiştir. Öte yandan IX-X. yüzyılda İslam dünyasında coğrafya ilminin gelişmesi ile birlikte, Müslüman yazarlar, coğrafya ilmi konusunda önemli eserler vücuda getirmişlerdir. Bu eserlerde müellifler, İslam dünyasının coğrafi konumu, ülkeleri, bölgeleri ve şehirleri ile ilgili mühim bilgiler vermişlerdir. Aynı zamanda bu müellifler, Orta Çağda Müslümanlar açısından önemli bir konumda olan ve el-Cezîre bölgesinde yer alan Âmid (Diyarbakır) şehri ile de dikkate değer bilgiler aktarmışlardır. Bu çalışmada Âmid şehrinin Orta Çağda siyasi durumu genel olarak anlatıldıktan sonra İslam coğrafyacılarının şehir hakkında verdiği bilgiler derlenip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âmid, Diyâr-ı Bekr, El-Cezîre

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta Çağ Anabilim Dalı, maylar@beu.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-5536-283X](https://orcid.org/0000-0002-5536-283X)

Amid (Diyarbakir) in The Middle Age According to Islamic Geographers

Abstract

Ever since humanity settled, urban life has an important place in human life. Especially the cities which is riverside and close to the water, arable and easy to access to urban transportation has attracted people and the states, formed by human being. One of the cities we called is Amid (Diyarbakir) located in the Upper Mesopotamia. Founded on the banks of the Tigris River, the city of Amid had an important place since ancient times and this importance has maintained in the Middle Ages. On the other hand, IX-X. century, with the development of the science of geography in the Islamic world, muslim authors has created important works on the science of geography. In these works, the authors provided important information about the geographical position, countries, regions and cities of the Islamic world. At the same time, these authors gave remarkable information about the city of Amid (Diyarbakir), which is located in the area of al-Djazira, which is important for Muslims in the Middle Ages. In this study, after discussing the political situation of Amid in the Middle Ages, the information given by Islamic geographers about the city was compiled and evaluated.

Keywords: Âmid, Diyâr Bakr, al-Djazira

GİRİŞ

Dicle Nehri'nin kıyısında kurulan, Eski Çağ'dan itibaren önemli bir konumda olan ve günümüzde Diyarbakır olarak adlandırdığımız Orta Çağ'ın Âmid şehri, Orta Çağ boyunca ehemmiyetli bir yere sahip olmuştur. Günümüzde hâlâ varlığını devam ettiren şehrin surları IV. yüzyıl ortalarında Bizanslılar tarafından İranlılar'a karşı inşa edilmiş ve şehir Müslümanların hâkimiyetine girinceye kadar Bizans-Sâsânî mücadelesine ev sahipliği yapmıştır. İslam'ın doğuşu ile birlikte VII. Yüzyıl ortalarında şehir Hz. Ömer zamanında (634-644) İslam hâkimiyetine girmiş ve bu hâkimiyet (Moğol hâkimiyeti istisna tutulursa) günümüze kadar devam etmiştir. XI. yüzyılın başlarına kadar şehirde sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Büveyhiler, Mervaniler dönemi yaşanmıştır. Şehrin Müslümanların eline geçmesinden itibaren XI. yüzyıla kadar Bizanslılar, Âmid şehri ve Diyâr-ı Bekr yöresine birçok defa saldırıda bulunmuşlardır. Bu dönemde Âmid şehri hem Müslümanların en önemli savunma şehirlerinden biri olmuş hem de yöredeki seferler için başlangıç noktasını oluşturmuştur.

X. Yüzyıla kadar el-Cezîre bölgesi genellikle Diyâr-ı Rebi'â ve Diyâr-ı Mudar olarak ikiye ayrılmış ve Âmid, genellikle Diyâr-ı Rebi'â mıntıkası içerisinde gösterilmiştir. Ancak bu yüzyıldan itibaren Diyâr-ı Bekr bölgesinin

Diyâr-ı Rebi'â'dan ayrılarak yeni bir mıntıka haline gelmesinden sonra Âmid şehri Diyâr-ı Bekr mıntıkasında yer almıştır.

XI. yüzyılın başlarında Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra şehrin hâkimiyeti Müslüman Türklere geçmiştir. Bu yüzyıldan itibaren (Moğol hâkimiyeti haricinde) günümüze kadar devam eden Müslüman Türk hâkimiyeti başlamıştır. Selçuklular tabiiyetinde şehrin hâkimiyeti bir süreliğine İnaloğullarına -İnaloğulları zamanında ise fiilen bir dönem Nisanoğulları'na geçmiştir. Ardından ise şehirde sırasıyla Eyyübîler, Türkiye Selçukluları, Moğollar, Timurlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar hâkim olmuştur.

X. yüzyıldan itibaren Âmid şehri hakkında tafsilatlı bilgi veren İslam coğrafyacıları genellikle Âmid şehrinin müstahkem surlarına, Dicle nehrinin buradan çıktığına ve şehrin verimliliğine değinmişlerdir. Bu çalışmada kronolojik olarak İslam coğrafyacılarının Âmid şehri hakkında verdikleri bilgiler tespit edilip değerlendirilmiştir.

1-El-Cezîre Bölgesi ve Diyâr-ı Bekr Mıntıkası

Âmid (Diyarbakır) şehrinin yer aldığı bölge Orta Çağ'da el-Cezîre olarak adlandırılmaktaydı. Araplar Yukarı Mezopotamya'ya, Dicle ve Fırat Nehri'nin arasında kalan yere, ada veya yarımada manasına gelen Cezîre;² Aşağı Mezopotamya'ya ise Sevâd veya Irak demişlerdir. El-Cezîre genellikle Arap coğrafyacılar tarafından Fırat ve Dicle arasında kalan toprakların kuzeyini ifade etmek için kullanılmıştır.³ El-Cezîre, Anadolu-Irak-Suriye bölgelerini birbirine bağlaması itibariyle büyük bir tarihi ve stratejik öneme sahiptir.⁴

El-Cezîre, İslam öncesinde Sâsânî hâkimiyetinin devam ettiği sırada buraya gelen⁵ ve İslam'ın zuhurundan hemen önce başlayan ve fetihlerin ortaya çıkışından sonra hızlanarak devam eden Arap kabile göçleri neticesinde, Arap aşiretlerinin adını taşıyan üç tarihi mıntıkaya bölünmüştür.⁶ Bu mıntıklar,

² Guy Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur*, Cambridge 1930, s. 86; Türkçe terc., *Doğu Hilâfeti'nin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, çev. Adnan Eskikurt ve Cengiz Tomar, Yeditepe Yay., İstanbul 2015, s. 124.

³ M. Canard, "al-Djazira", *EP*, II, Leiden Brill 1991, s. 523.

⁴ Ramazan Şeşen, "Cezîre", *DİA*, c. VII, İstanbul 1993, s. 509; Canard, "al-Djazira", s. 523.

⁵ Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur*, s. 86; Strange, *Doğu Hilâfeti'nin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, s. 124.

⁶ Adnan Çevik, "Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları*, (33/2009): s. 35.

bölgenin doğu ve güney doğusunda Diyâr-ı Rebîa, batısında ve kuzeybatısında Diyâr-ı Mudar ve en kuzeyinde de Diyâr-ı Bekr'den oluşmaktadır.⁷

El-Cezîre'nin en büyük ve verimli kısmını oluşturan Diyâr-ı Rebîa mıntıkası, el-Cezîre bölgesinin doğu ve güneydoğusunda ve Irak'ın kuzeyinde yer almaktadır.⁸ Ancak, X. yüzyıldan itibaren Diyâr-ı Rebîa'nın kuzey kısmını oluşturan Diyâr-ı Bekr mıntıkası yeni bir idari birim haline getirilmesinden dolayı Diyâr-ı Rebîa'dan ayrılmıştır.⁹

Diyâr-ı Mudar mıntıkası ise, el-Cezîre'nin ikinci büyük mıntikasını oluşturur ve bölgenin batı ve kuzey batısında yer alır. Bu bölge Harran, Samsat, Urfa, Rakka, Karkisya, Serüc, Birecik gibi şehirleriyle dünyanın en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır.¹⁰

Diyâr-ı Bekr mıntıkası ise Rebîa Arapları'nın iki büyük kabilesinden biri olup Dicle kenarlarında yaşayan Bekr b. Vâil kabilesinin yayıldığı topraklara verilen isimdir.¹¹ Bölge adını Bekrî aşiretinin atası Bekr b. Vâil'den almıştır.¹² Başlangıçta Yemen Tihâmesi, Yemâme ve Bahreyn'de oturan kabile daha sonra Rebîa ve Mudar aşireti ile birlikte bölgeye göç etmişti.¹³ Araplar'ın buraya ilk göçü Sâsânîler zamanında olmuş, İslam hâkimiyeti sırasında artarak devam etmişti.¹⁴ İslam fetihlerinin ardından Hz. Ömer zamanında aşiretin büyük kısmı el-Cezîre'nin doğu kısmına yerleşmeye başlamıştır. Bu yayılma Hz. Osman'ın Suriye ve el-Cezîre valisi Muaviye b. Ebu Süfyan zamanında sistemli bir yerleşmeye dönüşmüştür.¹⁵ Orta Çağ tarih ve coğrafya kitapları içerisinde Diyâr-ı Bekr adından ilk defa bahseden müellif ise Yemenli tarihçi el-Hemdânî olmuştur.¹⁶

⁷ Şeşen, "Cezîre", s. 509.

⁸ M. Canard, "Diyâr Rebî'a", *EP*, II, Leiden-Brill 1991, s. 348; Çevik, "el-Cezîre ve İdari Taksimatı", s. 49.

⁹ Adnan Çevik, "XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2002, s. 57-58.

¹⁰ M. Canard, "Diyâr Mudar", *EP*, II, Leiden-Brill 1991, s. 347; H. Kinderman, "Rebîa ve Mudar", *İA*, c. IX, İstanbul 1964, s. 653-656; Çevik, "XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi", s. 60-62; Çevik, "el-Cezîre ve İdari Taksimatı", s. 53; Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Mudar (Benî Mudar)", *DİA*, C. XXX, İstanbul 2005, s. 357-358.

¹¹ Nejat Göyünç, "Diyarbakır", *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, s. 464.

¹² J. Schleifer, "Bakr b. Vâil", *İA*, c. II, İstanbul 1979, s. 454; Ahmet Önkal, "Bekir b. Vâil", *DİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 362.

¹³ Çevik, "el-Cezîre ve İdari Taksimatı", s. 57; Önkal, "Bekir b. Vâil", s. 362.

¹⁴ Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, s. 86.

¹⁵ M. Canard ve Cl. Cahen, "Diyâr Bakr", *EP*, II, Leiden-Brill 1991, s. 343-344.

¹⁶ Her ne kadar Vâkıdî'de Diyâr-ı Bekr adı geçse de el-Cezîre bölgesini tafsilatlı bir şekilde incelediği makalesinde Adnan Çevik, bu duruma vurgu yaparak Vâkıdî'ye nisbet edilen Fütuh kitaplarının sıhhati konusunda şüphe olduğunu, X. yüzyıla kadar yazılan diğer kitaplarda Diyâr-ı

el-Cezîre bölgesinin en küçük mıntıkası olup bölgenin kuzeyinde yer alan Diyâr-ı Bekr,¹⁷ kuzeyindeki dağlık yaylalar ile güneyindeki çöl manzaralı ovalar arasında yerleşmeye elverişli bir konumda olması ve büyük mıntıkları birbirine bağlayan ana yollar üzerinde bulunmasından dolayı tarih boyunca gelişme imkanına sahip olmuştur. Ayrıca Âmid şehrinin bulunduğu yer Dicle nehrinden Musul'a kelek denilen sallar ile akış aşağı yapılan nakliyat için de başlangıç noktasını teşkil ediyordu.¹⁸

Sözünü ettiğimiz el-Cezîre bölgesinin Diyâr-ı Bekr mıntıkasında yer alan Âmid şehri, bu mıntıkanın en önemli şehriydi. Şehir, 37°54' kuzey ve 39°56' doğu boylamı derecelerinde ve kuzeydeki Harput'tan güneydeki Mardin'e giden rotanın; Hazar sahillerinden Edessa (Urfa) ve Akdeniz'e uzanan ana doğu batı yolunun kesiştiği antik bir kavşakta yer almaktadır.¹⁹ Bu özelliğini Orta Çağ boyunca koruyan şehir, Dicle'nin yukarı kısmında yer almaktaydı. Âmid, Diyâr-ı Bekr bölgesinin en büyük şehri idi ve Dicle'nin batı kıyısında yüksekliği yüz kulaç olan hâkim bir tepe yakınındaydı.²⁰ Bu konumu ve aynı zamanda Eski Çağ'da bir sınır şehri olmasından dolayı özellikle malların taşınması ve nakledilmesi konusunda kilit bir rol oynuyordu. Bu vasfı nedeniyle Âmid şehri diğer devletlerin ilgisini çekiyor ve onlar tarafından ele geçirilmek isteniyordu.²¹

Âmid şehrinin adı Asur kaynaklarında Amidi olarak anılmış ve bu isim Asur kralı I. Adad Nirari döneminde bir kılıcın kabzasının üzerinde yer almıştır.²² Ancak şehrin adı, buranın ilk hâkimleri olan Hurri/Mitani

---

Bekr isminin zikredilmediğini ve bu ismin ilk olarak el-Hemdâni'nin eserinde geçtiğini ifade etmektedir. Çevik'in yapmış olduğu bu yorum bizce de doğrudur. Bkz. Çevik, "el-Cezîre ve İdari Taksimatı", s. 56-63; Ayrıca Hemdâni'nin eserinde geçen Diyâr-ı Bekr adı için bkz. Ebû Muhammed el-Hasan b. Ahmed b. Yakub b. Yusuf b. Davud El-Hemdâni, *Kitâbü Sıfatü Ceziretü 'l-Arab*, Leiden-Brill 1884, s. 123, 124, 133, 176, 178, 179.

¹⁷ Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, s. 86, 108; Strange, *Doğu Hilâfeti'nin Memleketleri*, s. 124, 151; Canard ve Cahen, "Diyâr Bakr", s. 343; Çevik, "el-Cezîre ve İdari Taksimatı", s. 56.

¹⁸ Besim Darkot, "Diyarbakir", *İA*, c. III, İstanbul 1978, s. 601, 602.

¹⁹ Perviz Hüseyin Talâyi, "Coğrafyâ-yi Tarih-i Şehr Âmed ve Câygâh-ı ân der Münasebât-ı İran ve Rûm der Rûzgâr-ı Sâsâniyân", *Mecelle-yi Pejûheşhâ-yi Tarih-i İnan ve İslam*, sayı 21, (1396): s. 91; D. Sellwood, "Amida", *Encyclopædia Iranica*, c. 1/9, y.y., s. 938.

²⁰ Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, s. 86, 108; Strange, *Doğu Hilâfeti'nin Memleketleri*, s. 124-125, 151.

²¹ Bruce Stanley, "Diyarbakir", *Cities of the Middle East and North Africa: A Historical Encyclopedia* içinde, ed. Michael R. T. Dumper ve Bruce Stanley, Abc-Clio 2007, s. 127-128; Talâyi, "Coğrafyâ-yi Tarih-i Şehr Âmed", s. 93.

²² Muhammed Âsaf Fikret, "Âmid", *Dâiretü'l-Mu'arrif-i Bozorg İslâmî*, c. II, Tahran 1374, s. 191.

İslam Coğrafyacılarına Göre Orta Çağ'da Âmid (Diyarbakır)

devirlerinden de kalmış olabilir. İslam'dan önce ve sonraki Süryani kaynaklarında şehrin adı Âmid veya O'mid olarak geçer.²³ Yakut el-Hamevî, Âmid isminin Rûmca kökenli olduğunu söylemektedir.²⁴ Çeşitli eserler ve kaynaklarda şehrin ismi Âmid (آمد), Âmidâ (أمدا), Amîdâ (اميدا), Îmed²⁵(ایمد), Hâmid (حامد), Kara Âmid (قره آمد), Kara Hâmid (قره حامد) olarak geçmektedir.²⁶ Kara Âmid ve Kara Hâmid ismindeki kara sıfatı şehri çevreleyen surların kara bazalttan yapılmış olmasından dolayıdır.²⁷ Bizans tarihçisi Ammianus Marcellinus bizzat gördüğü şehri Amida olarak tavsif eder.²⁸ Öte yandan Bizans imparatoru Konstantios Amid'i tahkim ettikten sonra buraya Augusta adını vermiştir.²⁹

Âmid şehrini ziyaret eden seyyahların dikkatini çeken en önemli şey kara bazalttan yapılan surları olmuştur. A. Gabriel'in verdiği bilgiye göre surların kuşattığı alan doğudan batıya 1700 metre; kuzeyden güneye 1300 metre ve surların çevresi 5 km civarında idi.³⁰

2-Orta Çağ'da Âmid Tarihine Genel Bir Bakış

IV. yüzyılın ortalarında Âmid şehri yoğun Bizans-Sâsânî çekişmesine sahne oldu. Bizans Devleti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra, Bizans Devleti'nin kurucusu I. Konstantinos'un (324-337) oğlu Konstantios (337-361)

²³ Şevket Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, Şehir Matbaası, İstanbul 1963, s. 3.

²⁴ "Zannediyorum ki Rumca bir kökü vardır. Arapça'da da güzel bir kökü vardır ve amaç anlamına gelmektedir." Şihâbeddin Yakut b. Abdullah el-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, Dârü's-Sâdr, Beyrut 1995, s. 56; Farsça terc., *Mu'cemü'l-Büldân*, çev. Ali Nakî Münzevî, c. I, Sâzmân-i Mirâs-i Ferheng-i Keşver, Tahran 1380, s. 61.

²⁵ Îmed (ایمد), adı daha çok Farsça kaynaklarda geçmektedir. Bkz. Şehâbeddin Muhammed el-Nesevî, *Sîret-i Celâleddin Mengüberni*, ed. Mücteba Minovî, İntişârât-ı İlmî Ferhengî, Tahran 1384, s. 274, 276, 277; Minhâc-ı el-Sirâc El-Cûzcânî, *Tabâkat-ı Nasirî*, ed. Abdülhayy Habîbî, c. II, Dünya-yı Kitap, Tahran 1363, s. 200, 208; Şihabuddin Abdullah Hâfî Hâfız Ebrû, *Zübdetü'l-Tevarih*, ed. Seyyid Kemâl Hacı Seyyid Cevâdî, c. III, İntişârât-ı Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, Tahran 1380, s. 484; Nâdire Celâlî, ed., *Tarih-i Âl-i Selcuk der Ânatolî*, Mirâs-ı Mektûb, Tahran 1377, s. 86, 89.

²⁶ Fikret, "Âmid", s. 191; Stanley, "Diyarbakır", s. 127; Talâyî, "Coğrafyâ-yi Tarih-i Şehr Âmed", s. 90-91.

²⁷ Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, s. 108; Strange, *Doğu Hilâfeti'nin Memleketleri*, s. 151; Fikret, "Âmid", s. 191.

²⁸ Ammianus Marcellinus, *Ammianus Marcellinus, with an English translation by John C. Rolfe (The Loeb Classical Library)*, çev. John C. Rolfe, C. I, Book XVIII, 6.17, London 1935, s. 445.

²⁹ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, 3. baskı, c. I, TTK, Ankara 1999, s. 136; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s. 2.

³⁰ Darkot, "Diyarbakır", s. 602; Fikret, "Âmid", s. 191.

zamanında devletin doğu hudutları Sâsânî tehdidi altındaydı. II. Şapur komutasındaki Sâsânîler Mezopotamya bölgesine girerek Âmid, Mardin, Nusaybin ve havalisine kadar gelmişlerdi. II. Şapur'un bu sırada temel hedeflerinden biri de Âmid şehrini ele geçirmektir. Ancak Sâsânîler'in yoğun tazyikatına rağmen şehir bir türlü İranlılar'ın eline geçmedi.³¹ Bizans imparatoru Konstantios doğudaki bu yoğun Sâsânî tehlikesine karşı ciddi tedbirler almayı elzem gördü. Bu amaçla 349 yılında Âmid şehrinin etrafını surlarla çevirtirerek tahkim ettirdi ve burayı bölgenin askeri ve idari merkezi haline getirdi. Böylece Âmid şehri bölgenin en önemli bir şehri haline geldi.³² Ancak Bizanslılar bütün bu ciddi önlemlerine rağmen 359 yılında II. Şapur komutasındaki Sâsânîler'in Âmid şehrini ele geçirmesine engel olamadılar.³³

İranlılar yoğun uğraşlar sonucu şehri ele geçirmelerine rağmen Âmid'i çok fazla ellerinde tutamadılar. 363 yılında Bizans imparatoru İulianos büyük bir ordu ile bölgeye gelerek Yukarı Mezopotamya'yı ele geçirdi. Fakat sefer sırasında aldığı bir yaradan dolayı öldü ve yerine İovianos geçti. Yeni imparator, II. Şapur ile bir anlaşma yaptı ve şehir bu anlaşmaya göre yeniden Bizanslıların eline geçti.³⁴ Âmid, bölgedeki şiddetli Sâsânî tehlikesine karşı imparator Valens zamanında 367-375 yılları arasında surlar daha da genişletilerek tahkim ettirildi ve bugünkü şeklini almış oldu.³⁵

VI. yüzyılın başında Âmid şehri, yeniden yoğun bir Sâsânî tehdidine maruz kaldı. Sâsânî hükümdarı Kavad büyük bir ordu ile bölgeye geldi ve 5

³¹ Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 87.

³² Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 2; Göyünç, "Diyarbakır", s. 465; Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 87; Darkot, "Diyarbakır", s. 602; Fikret, "Âmid", s. 191; Stanley, "Diyarbakır", s. 128; Ammianus Marcellinus, bu sırada Amid'in küçük bir şehir olduğunu ve Konstantios'un şehrin surlarını ve burçlarını söylemektedir. Ammianus Marcellinus, *Ammianus Marcellinus, with an English translation by John C. Rolfe (The Loeb Classical Library)*, c. I, Book XVIII, 9.1, s. 463-465.

³³ R. N. Frye, "The Political History of Iran under the Sasanians", *The Cambridge History of Iran*, ed. E. Editor Yarshater, c. III/1, The Cambridge History of Iran, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. 137; Touraj Daryaee, *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*, International Library of Iranian Studies, I. B. Tauris 2009, s. 18; Sellwood, "Amida", s. 938; Stanley, "Diyarbakır", s. 128; II. Şapur, şehrin dokumacılarını Huzistan, Ahvaz ve Şuşter civarına yerleştirmiş ve bu dokumacılar ipek ve kumaşın yeni türlerini İranlılar'a öğretmişlerdir. Bkz. Dorothy Shepherd, "Sasanian Art", *The Cambridge History of Iran: Seleucid Parthian and Sasanian Periods*, ed. E. Editor Yarshater, c. III/2, The Cambridge History of Iran, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. 1107-1108; Arthur Christensen, *İran der zaman-i Sâsâniyân*, Farsça terc. Reşid Yâsemi, Donyâ-yi Ketâb, Tahrân 1368, s. 189.

³⁴ Stanley, "Diyarbakır", s. 128; Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 87-88; Fikret, "Âmid", s. 191.

³⁵ Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 88; Darkot, "Diyarbakır", s. 603.

Ekim 502 tarihinde Âmid şehrine saldırdı. İlk kuşatmada başarılı olamayan Sâsânîler şehirdeki halkın gafletinden istifade ederek Ocak 503 tarihinde şehri ele geçirdiler. Ancak aynı yıl yeniden Bizanslılar şehri ele geçirmek için tekrar harekete geçtiler ve şehri kuşattılar. Şehir uzun süre Bizans kuşatmasında kaldı ve Kavad'ın barış teklifi ile şehir tekrar Bizans eline geçti.³⁶

VII. yüzyıl başlarında Bizans-Sâsânî mücadelesi devam ederken güneyde Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği İslam dini yavaş yavaş Arap yarımadasında yayılıyordu. Hz. Peygamber'in ölümünden kısa bir süre sonra İslam'ın ikinci halifesi Hz. Ömer zamanında şiddetli bir Müslüman Arap-Bizans-Sâsânî çekişmesi yaşandı. 636 yılında Müslümanlar Yermük savaşında Bizanslıları mağlup ettiler ve Suriye bölgesi Müslümanların eline geçti.³⁷ Bunun akabinde Hz. Ömer İyâz bin Ganem'e³⁸ Âmid şehrinin de içinde bulunduğu el-Cezîre bölgesini hâkimiyet altına alma görevini verdi. İyâz b. Ganem, el-Cezîre'nin güney kısmında bazı yerleri ele geçirdikten sonra Âmid'e geldi. Müslümanlar, şehri kuşatmaları sırasında Âmid halkının direnişi ile karşılaştılar ancak 639 yılında şehir Halid b. Velid'in gayretleriyle Müslümanlar tarafından fethedildi.³⁹ Böylece şehirde günümüze kadar devam edecek olan İslam hâkimiyeti başlamış oldu.

³⁶ Süryânî Mar-Yeşua, *Vakaayi'nâme*, çev. Mualla Yanmaz, Şehir Matbaası, İstanbul 1958, s. 30, 32; Frye, "The Political History of Iran under the Sasanians", s. 151; Andrew Louth, "The Eastern Empire in the sixth century", içinde *The New Cambridge Medieval History*, ed. Paul Fouracre, c. I, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 96; E. A. Grantosky, *Tarih-i İran ez Zaman-i Bastân tâ Emrûz*, Farsça terc. Keyhusro Keşâverzî, İntişârât-ı Pûyeş, Tahran 1359, s. 169; Sellwood, "Amida", s. 938.; Abû'l-Farac tarih vermeyerek Âmid'in Anastasius zamanında Sâsânîler tarafından ele geçirildiğini söyler. Bkz. Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, 3. baskı, c. I, TTK, Ankara 1999, s. 149-150; Dineverî ve İbn Miskeveyh de tarih vermeyerek Âmid şehrinin Kavad tarafından ele geçirildiğini belirtirler. Ebû Hanîfe Ed-Dineverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, ed. Tahkîk Abdülmün'im Âmir, Dâru İhyâ-i el-Kütübü'l-Arabî, Kahire 1960, s. 66; Ebû Hanîfe Ed-Dineverî, *el-Ahbârü't-Tivâl (Eskilerin Haberleri)*, çev. Zekeriya Akman ve Hüseyin Siyabend Aytemür, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017, s. 121; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, Tahkik Ebû'l-Kâsım İmâmî, c. I, Suroş, Tahran 1379, s. 175.

³⁷ Mustafa Fayda, "Yermük Savaşı", *DİA*, c. XLIII, İstanbul 2013, s. 485-486.

³⁸ İyâz b. Ganem hakkında daha fazla bilgi için bkz. Asri Çubukçu, "İyâz b. Ganem", *DİA*, c. XXIII, İstanbul 2001, s. 489-499.

³⁹ Göyünç, "Diyarbakır", s. 465; Mükrimin H. Yınanç, "Diyarbakır", *İA*, c. III, İstanbul 1978, s. 606; Şehrin ele geçirilişi hakkında ayrıntılı bilgi veren Vakıdî'ye göre, Müslüman ordu şehrin dört kapısını tuttular. İyâz, Tell Kapısı'nı; Said b. Zeyd, Rum Kapısı'nı; Muaz b. Cebel, Ermen Kapısı'nı ve Halid b. Velid Su Kapısı'nı tuttu. Şehir o sırada Meryem Dara adlı bir kadının hükümü altında idi. Müslümanlar beş aylık bir kuşatmadan sonra Halid b. Velid, içeriye giriş için bir gedik buldu. Sonrasında Müslümanlar buradan içeri girdiler ve kapıyı açarak Müslüman ordunun içeri girmesini sağladılar. Bkz. El-Vâkıdî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer, *Fütuhü's-Şam*, Tashih Abdüllatif Abdurrahman, c. II, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1417, s. 144, 150-

Hız. Osman zamanında Hız. Osman'ın Suriye ve el-Cezîre valisi Muaviye, Mudar ve Rebî'a kabilesine mensup Arapları bölgeye yerleştirdi.⁴⁰ Böylelikle şehirde daha önce başlayan Müslüman-Arap nüfusu yoğun şekilde artmaya devam etti. Emeviler zamanında Emevi Devlet'inin hâkimiyetinde kalan Âmid şehri, Abbasi Devleti'nin kurulmasından sonra ise Abbasiler'in hâkimiyetine geçti. IX. Yüzyılın ortalarından itibaren Bizans, Diyâr-ı Bekr bölgesine akınlarda bulunmaya başladı. 856 yılında Bizanslılar bölgeye saldırılarda bulunarak Âmid önlerine kadar geldiler ancak bir şey yapamadan geri döndüler. Yine 863 yılında Bizans kuvvetleri Diyâr-ı Bekr ve Mardin havalisinde birçok yağma hareketinde bulundular.⁴¹

868 yılında Abbasi Halifesi Mu'tez tarafından Diyâr-ı Bekr'e âmil olarak tayin edilen İsa b. Şeyh b. Şeybani, 869 yılında Halife Mühtedî-Billâh zamanında isyan ederek Diyâr-ı Bekr bölgesinde Şeyhoğulları emirliğini kurdu.⁴² Ancak Halife Mutazid zamanında 899 yılında şehir, bizzat halifenin de yer aldığı kuşatmada yeniden Abbasi hâkimiyetine geçti ve Şeyhoğulları emirliği de yıkıldı.⁴³ X. yüzyılın başlarından itibaren bir asır boyunca çeşitli

---

151; Türkçe terc., *Fütûhü 'ş-Şam*, çev. Hasan Gülşen, Nüve Kültür Merkezi, Konya 2016, s. 509, 514-515. Ancak Belazuri, şehrin savaşmaksızın Ruha anlaşması şartlarına göre fethedildiğini söyler. Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-Büldân*, Dâr ve Mektebü'l-Hilâl, Beyrut 1988, s. 176; Türkçe terc., *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 204; İbnü'l-Esîr ise Âmid halkının Müslümanlar ile savaştıktan sonra Ruhâ'nın (Urfa) sulh şartlarına göre Müslümanlar ile barış yaptıklarını söylemektedir. Bkz. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, ed. Tahkik Ömer Abdüsselâm Tedmurî, c. II, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1417, s. 358; Türkçe terc., *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. M. Beşir Eryarsoy, c. II, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 489; Halife b. Hayyât'a göre ise Halid b. Velid Nusaybin'e giderek şehri fethetmiş, Âmid'e dönerek burayı anlaşma yolu ile; Nusaybin ve Âmid arasındaki yerleri ise kılıç yoluyla fethetmiştir. Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, ed. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Dârü Tîbe, Riyad 1985, s. 139; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi)*, çev. Abdulhalık Bakır, Ankara 2001, s. 171.

⁴⁰ Canard ve Cahen, "Diyâr Bakr", s. 343.; Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 104; Yınanç, "Diyarbakır", s. 606.

⁴¹ Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 107.

⁴² Ömer Tokuş, "Dokuzuncu Asırda Dımaşk, Diyarbakır ve Ermîniyye'de Bir Emirlik "Şeyhoğulları"", *Asos Journal*, sayı 40, (2017): s. 215-216; Göyünç, "Diyarbakır", s. 465; Yınanç, "Diyarbakır", s. 607.

⁴³ Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Tarih-i Taberî (Tarihü'l-Rusul ve'l-Mülûk)*, ed. Tahkik Muhammed Ebûlfaiz İbrahim, c. X, Dârü't-Turâs, Beyrut 1387, s. 70. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, c. V, s. 7-8; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Tahkik Ömer Abdüsselâm Tedmurî, c. VI, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1417, s. 502; Türkçe terc. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağrakça, c. VII, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 409; Ali Aktan, "Mu'tazid-Billâh", *DİA*, c. XXXI, İstanbul 2006, s. 384; Yınanç, "Diyarbakır", s. 608.

zamanlarda Bizanslılar Âmid ve civarına yoğun akınlarda bulundular. 908 yılında Bizanslılar Diyâr-ı Bekr bölgesine saldırarak çeşitli kaleleri ele geçirdiler. Bu tehlikeli durumdan dolayı Halife Muktedir bölgeye yardım göndererek Âmid surlarını tamir ve tahkim ettirdi.⁴⁴

Halife Muktedir, 929 yılında Hamdaniler'den Hasan'a Nasırüddeve ünvanı ile birlikte bölgenin idaresini verdi ve böylece Âmid'de Hamdani idaresi başlamış oldu. Nasırüddeve Hasan, bu dönemde bölgeye sık sık saldırılarda bulunan Bizans ile mücadeleye başladı ve onları mağlup etti. Akabinde Musul ve Diyâr-ı Rebîa'nın idaresini üzerine aldı ve kardeşi Seyfüddeve'ye Diyâr-ı Bekr ve Diyâr-ı Mudâr idaresini verdi. Hamdaniler döneminde Diyâr-ı Bekr'e Bizanslılar 936, 942, 950, 952, 956, 959, 964-966, 968, 973⁴⁵ yıllarında müteaddit defa saldırdılar ve 950 ve 966⁴⁶ yıllarında Âmid şehrini kuşattılar. Ancak Bizanslılar bu saldırılarında başarılı olamadılar.⁴⁷

978 yılında Büveyhiler'den Adudüddeve'nin hacibi Ebu'l-Vefa, Meyyâfârikîn'i aldı ve ardından Âmid'i kuşattı. Şehir halkı mukavemet göstermeden şehri teslim ettiler ve böylece Diyâr-ı Bekr ve havalisi kısa bir süre için Büveyhiler hâkimiyetine girdi.⁴⁸ 983-984 yılında Mervaniler'den Bâd b. Dostek, Adudüddeve'nin ölümünden sonra Diyâr- Bekr bölgesine akınlara düzenleyerek Âmid, Meyyâfârikîn ve Nusaybin'i ele geçirdi ve böylece

⁴⁴ Max Van Berchem ve Josef Strzygowski, *Amida : Materiaux pour l'épigraphie et l'histoire Musulmanes du Diyar-Bekr*, Heidelberg 1910, s. 14; Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 109; Yınanç, "Diyarbakır", s. 608.

⁴⁵ Bu tarihte yapılan seferde Bizans Domestikos'u Mileh, Hibetullah b. Nâsirüddeve b. Hamdân tarafından mağlup ve esir edilmiştir. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 2000, s. 20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VII, s. 310; Türkçe terc., *el-Kâmil fi't-Tarih*, VIII, s. 538; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 96; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, c. I, s. 268; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, ed. Tahkik Ebû'l-Kâsım İmâmî, c. VI, Suroş, Tahran 1379, s. 355; Ali b. Ahmed b. Muhammed İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, Yay. Haz. Mehmet Şeker vd., çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara 2016, s. 696.

⁴⁶ Bu tarihte Âmid üzerine yapılan Nicephorus da iştirak etmiş ancak Âmid ele geçirilememiştir. Bkz. Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, c. I, s. 265.

⁴⁷ Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 110-111; Yınanç, "Diyarbakır", s. 609.

⁴⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, c. VI, s. 439; İbn Miskeveyh/Burslan, *Tecâribü'l-Ümem*, s. 771; el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Ali Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Tarih el-Beşer*, c. II, el-Matbaatü'l-Hüseyniyye el-Mısıryye, y.y., s. 120; Zeyneddin Ömer b. Muzaffer b. Ebî'l-Fevâris İbnü'l-Verdi, *Tarihü'l İbnü'l-Verdi*, c. I, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1417, s. 292; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. VII, s. 363; Türkçe terc., *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 600-601; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 151; Göyünç, "Diyarbakır", s. 465; Yınanç, "Diyarbakır", s. 610.

Âmid'de Mervânî hâkimiyeti başlamış oldu.⁴⁹ Mervanilerden Nasrüddevle zamanında Âmid'de büyük bir refah ve sükûnet çağı yaşandı ve şehir İslam âleminin en büyük merkezlerinden biri haline geldi. Nasrüddevle zamanında 1042 yılından itibaren Diyâr-ı Bekr yöresine Oğuzlar akınlarda bulunmaya başladılar. Bundan dolayı Nasrüddevle, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e bir mektup yazarak bu akınların durdurulmasını istedi. Nasrüddevle'nin isteğine olumlu yanıt veren Tuğrul Bey'in emri ve bazılarına karşı mücadelede bulunulması üzerine bölgedeki Oğuzlar akınlarını durdurdular. Tuğrul Bey'in emri ve Nasrüddevle'nin müsaadesi ile bazı Türk emirler Âmid'de yerleştiler.⁵⁰

1049-1050 yılında Tuğrul Bey, Nasrüddevle'ye haber göndererek hutbeyi kendi adına okutmasını istedi. Nasrüddevle, Selçuklu hâkimiyetini kabul ederek Diyâr-ı Bekr yöresinde Tuğrul Bey adına hutbe okutmayı kabul etti. Böylece Mervaniler, Selçuklu hâkimiyetine girmiş oldu.⁵¹ 1083 yılında Selçuklu Sultanı Melikşah, Fahrüddevle İbn Cüheyr'i Diyâr-ı Bekr valiliğine tayin etti ve bunun akabinde Âmid şehri 1085 yılında Selçuklu hâkimiyetine geçti. Aynı zamanda Mervanoğulları da ortadan kalkmış oldu.⁵²

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. VII, s. 403; Türkçe terc., *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, c. IX, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 37; Abdurrahim Tufantoz, *Ortaçağ'da Diyarbekir Mervanoğulları/990-1085*, Aça Yay., Ankara 2005, s. 62; Abdurrahim Tufantoz, "Mervâniler", *DİA*, c. XXIX, İstanbul 2004, s. 231; Yınanç, "Diyarbakir", s. 610.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. VII, s. 721-722; Türkçe terc., *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. IX, s. 298-299; Azîmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Azîmî et-Tenûhî, *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430- 538=1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2006, s. 6; Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 114-115; Tufantoz, *Ortaçağ'da Diyarbekir Mervanoğulları/990-1085*, s. 93-94; Yınanç, "Diyarbakir", s. 611-612.

⁵¹ Michael Brett, "Abbasids, Fatimids and Seljuqs", *The New Cambridge Medieval History*, ed. David Luscombe ve Jonathan Riley-Smith, c. IV/2, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 693; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 78; Türkçe terc., *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, c. IX, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 422; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil bin Şihâbüddîn Ömer bin Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XII, Beyrut 1988, s. 59; Türkçe terc., *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, c. XII, Çağrı Yay., İstanbul 1994, s. 156.

⁵² Ramazan Şeşen, "İmad al-Din al-Katib el-İsfahâni'nin eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *SAD* III, (1971): s. 258; Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman Ez-Zehabî, *Tarihü'l-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm*, ed. Tahkik Ömer Abdusselâm Tedmürî, c. XXXII, Dâru'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut 1413, s. 26; İbnü'l-Verdî, *Tarihü'l-İbnü'l-Verdî*, c. I, s. 370; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Tarih el-Beşer*, c. II, s. 196; Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Tarih-i İbn Haldûn (el-İber)*, ed. Tahkik Halîl Şehâde ve Süheyl Zekkâr, c. IV, Dârü'l-Fîkr, Beyrut 1421, s. 417; Cemaleddin Muhammed b. Sâlim İbn Vâsîl, *Müferricü'l-Kurûb fi Ahbâr-i Benî Eyyûb*, ed. Cemaleddin eş-Şeyyâl, c. I, Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, Kahire 1377, s. 11-12; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 286, 299; Türkçe terc., *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, c. X, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 122, 132; Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed El-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ ve*

1095 yılında Âmid Türk emirlerinden Sadr'a verildi. Ancak onun kısa bir süre sonra ölümünün ardından 1097 yılında Âmid'de hâkimiyet kardeşi İnal'a geçti. Böylece bu tarihten itibaren Âmid şehrinde hâkimiyet İnaloğulları beyliğinin eline geçmiş oldu. 1142 yılında İnaloğullarından Şemsülmuluk Mahmud tahta geçti. Ancak beyliğin idaresini Vezir Nisanoğlu Müeyyedüddin eline aldı. Böylelikle bu seneden itibaren Âmid şehrinin fiili idaresi Nisanoğullarına geçmiş oldu.⁵³ 1183 yılında Selahaddin Eyyûbi, Artuklulardan Nureddin Muhammed ile birlikte Âmid şehri üzerine yürüyerek şehri kuşattı. Esasen bu dönemde Âmid halkı Nisanoğulları'nın idaresinden hoşlanmıyorlardı. Yapılan kuşatmanın ardından şehri ele geçiren Selahaddin, Âmid'in idaresini Nureddin Muhammed'e verdi. Böylece İnaloğulları Beyliği de tarihe karışmış oldu.⁵⁴

1230-31 yıllarında Diyâr-ı Bekr bölgesinde yoğun bir Moğol tahribatı yaşandı. Bu sırada Moğol takibatından kaçan Celaleddin Harezmsah, Âmid civarına geldi ve onu takip eden Moğollar yörede birçok tahribat yaptılar. 1232 yılında Mısır Eyyübileri'nin sultanı Melik Kamil, Âmid şehrinin kuşatması ve ardından şehir Eyyûbi hâkimiyetine geçmiş oldu.⁵⁵

1240-41 yılında Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Âmid şehri Anadolu Selçuklu hâkimiyetine geçti. 1259 yılında şehir, bizzat şehir kuşatmaya gelen İlhanlı hükümdarı Hülagu eline geçti ve böylelikle Âmid'de Moğol idaresi başlamış oldu. Ancak Hülagu, şehrin idaresini kendisine tabi olan Anadolu Selçuklularına geri verdi.⁵⁶

1303 yılında İlhanlı hükümdarı Gazan Han şehrin idaresini Suriye seferlerine aktif olarak iştirak eden Mardin Artuklu emirlerinden II. Necmeddin Gazi'ye⁵⁷ verdi. Bundan dolayı bu tarihten itibaren şehrin idaresi Mardin

---

Nuhbetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), çev. Kıvameddin Burslan, 2. baskı, TTK, Ankara 1999, s. 76-77; Abdurrahman İbnü'l Cevzi, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H.430-485=1038-1092)*, çev. Ali Sevim, TTK Yay., Ankara 2014, s. 136, 138.

⁵³ Ali Sevim, "İnaloğulları", içinde *DİA*, c. XXII, İstanbul 2000, s. 257; Göyünç, "Diyarbakır", s. 465; Yımaç, "Diyarbakır", s. 613-614.

⁵⁴ Şeşen, "İmad al-Din al-Katib el-İsfahâni'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", s. 297-303; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, c. II, s. 430; Sevim, "İnaloğulları", s. 257-258; Göyünç, "Diyarbakır", s. 465-466; Yımaç, "Diyarbakır", s. 615-616; Ramazan Şeşen, *Eyyübîler (1169-1260)*, İsam Yay., İstanbul 2012, s. 39-40.

⁵⁵ Şeşen, *Eyyübîler (1169-1260)*, s. 120-121; Yımaç, "Diyarbakır", s. 616.

⁵⁶ Göyünç, "Diyarbakır", s. 466; Yımaç, "Diyarbakır", s. 617-618.

⁵⁷ Mardin Artuklu hâkimlerinden II. Necmeddin Gâzi, Kara Arslan'ın ikinci oğlu olup Dâvûd'un ölümü üzerine Artuklu tahtına çıktı ve 1294-1312 yılları arasında hüküm sürdü. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 200.

Artuklularına geçmiş oldu.⁵⁸ İlhanlı Devleti'nin yıkılışının ardından bölge Çobanlılar ve Celayirliiler arasındaki mücadelelere sahne oldu. 1343-1353 yıllarında Sutaylılardan İbrahim Şah bölgeye hakim oldu ise de onun ölümünden sonra yöreye Celayirliiler hakim oldu.⁵⁹

1394 yılında Timur Diyâr Bekr bölgesine gelerek Âmid şehrini kuşattı ve buranın hakimiyetini şehrin eski hâkimlerinden Melik Salih'e bıraktı.⁶⁰ Timur, 1400 yılında Âmid şehrinin idaresini yaptıkları hizmetten dolayı Akkoyunlu devletinin kurucusu Kara Yülük Osman Bey ve oğlu İbrahim Bey'e verdi. Ardından Akkoyunlular şehri başkent olarak seçerek kendi devletlerini kurdular.⁶¹ Bu tarihten itibaren 1468 yılına kadar Âmid şehri Akkoyunlu Devleti'nin başkenti olarak kaldı.⁶² Bu tarihten itibaren 1507 yılına kadar şehir Akkoyunlu hakimiyetinde kaldı. Ancak 1507 yılında Safevi emirlerinden Muhammed Ustaclu bölgeye gelerek Âmid şehrini ele geçirdi. Ancak şehirde Safevi hakimiyeti uzun sürmedi ve şehir 1515 yılında Osmanlı hakimiyetine geçti.⁶³

3-Orta Çağ İslam Coğrafyacılarına Göre Âmid

Abbasi Devleti'nin kurulmasından sonra VIII. yüzyılda, Yunan, İran ve Hint astronomi-coğrafya çalışmalarının İslâm dünyası tarafından tanınmasıyla İslam dünyasında coğrafya bir ilim dalı olarak ortaya çıktı. IX. yüzyılın

---

⁵⁸ II. Necmeddin Gâzi, Gazan Han'ın Memlûklar'a karşı yaptığı bütün Suriye seferlerinde büyük bir lojistik destek sağlamış ve seferlerde önemli rol oynamıştır. İlhanlı ordusuna önemli yardımları bulunan Mardin Artukluları'nın bu davranışı Gazan Han tarafından mükâfatlandırılmıştır. Osman G. Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yay., İstanbul 2009, s. 190, 204-205; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 201-202.

⁵⁹ Göyünç, "Diyarbakır", s. 466.

⁶⁰ Yınanç, "Diyarbakır", s. 621; Göyünç, "Diyarbakır", s. 466.

⁶¹ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, ed. Necati Lugal ve Faruk Sümer, Kitâbhâne-yi Tehûrî 1356, s. 48; Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2014, s. 44; İlhan Erdem ve Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, Birleşik Yay., Ankara 2007, s. 67; John E. Woods, *The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire*, The University of Utah Press, Utah 1999, s. 41; John E. Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, çev. Sibel Özbudun, Milliyet Yay., İstanbul 1993, s. 81; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", içinde *DİA*, c. II, İstanbul 1989, s. 271; Mükrimin H. Yınanç, "Akkoyunlular", içinde *İA*, c. I, İstanbul 1978, s. 258.

⁶² Woods, *The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire*, s. 99; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, s. 177; Uzun Hasan, Tebriz'i yeni başkent olarak seçmesinden dolayı eski başkent Âmid yavaş yavaş önemini kaybetmeye, bir süre sonra sıradan bir eyalet merkezi konumuna düşmeye başladı. Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, s. 103.

⁶³ Yınanç, "Diyarbakır", s. 622-623.

ortalarında Irak'ta tasvirî coğrafya ekolü, X. yüzyılda da Orta Asya'da Belh coğrafya ekolü ortaya çıktı. Özellikle Grek coğrafyasının etkisinde kalan bu okullara mensup coğrafyacılar konu üzerinde rehberlik edecek düzeyde klasik eserler meydana getirmişlerdir. Genel ve tasvirî coğrafya üzerinde ilk defa sistematik olarak yazı yazanlar IX. yüzyılın ortalarında Irak'ta görülmüştür. Bu ekolün en önemli coğrafyacıları arasında İbn Hurdâzbih, Ya'kûbî, Mes'ûdî, İbnü'l-Fakîh, İbn Rüste ve Kudâme b. Ca'fer bulunmaktadır.⁶⁴ Belh Coğrafya ekolü yazarları ise Müslüman olmayan ülkeleri dışarıda bırakarak ayrıntılı bir biçimde İslam ülkelerinin coğrafyası üzerinde durmuşlardır. Bu ekolün en önemli temsilcileri arasında İstahrî, İbn Havkal ve Makdisî yer almaktadır.⁶⁵

IX. yüzyıl coğrafyacılarından İbn Hurdazbih, Âmid'i Diyâr-ı Rebia'nın şehirlerinden sayarak⁶⁶, Dicle nehrinin çıkış yerinin Âmid dağlarından olduğunu söylemektedir.⁶⁷ IX-X. yüzyıl coğrafyacılarından Kudâme b. Cafer, Amed'in diğer şehirlere olan mesafesi hakkında bilgi verirken "*Kasr-ı Benî Nâz'a'dan Amed'e yedi fersah*⁶⁸, *Amed'den Meyyafarikin'e sağa doğru beş fersah*⁶⁹; *Kefertusâ'dan Amed'e yedi sekek, Amed'den Tellcufer'e iki sekek*"⁷⁰ mesafe olduğunu aktarmaktadır.

Bölgeleri yedi iklime ayıran X. yüzyıl coğrafyacılarında İbn Rüsteh eserinde Âmid'i dördüncü iklimde göstermiş⁷¹, el-Cezire bölgesini Diyâr-ı Rebî'a ve Diyâr-ı Mudar olarak ikiye ayırmış ve Âmid'i el-Cezire bölgesinin sınırlarına dahil etmiştir.⁷² X. yüzyılın diğer coğrafyacılarından İbnü'l-Fakîh,

⁶⁴ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsam Yay., İstanbul 1998, s. 95; S. Maqbul Ahmad, "Coğrafya", içinde *DİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 50-52.

⁶⁵ Murat Ağarı, "İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı", *AÜİFD* 47, sayı 2, (2006): s. 209.

⁶⁶ Ebü'l-Kasım Ubeydullah bin Abdullah İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leiden-Brill 1889, s. 95; Türkçe terc., *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2008, s. 84.

⁶⁷ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 174; İbn Hurdâzbih/Ağarı, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 149.

⁶⁸ Yaklaşık 6 km olan uzunluk ölçüsüdür. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul 1990, s. 76.

⁶⁹ Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'ati'l-Kitâbe*, Tahkik Muhammed Hüseyin Zebîdî, Dârü'l-Reşîdî'n-Neşr, Bağdad 1981, s. 112-113; Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'ati'l-Kitâbe*, Farsça Terc. Hüseyin Karaçanlu, Neşr-i Elburz, Tahran 1370, s. 72.

⁷⁰ Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'ati'l-Kitâbe*, 1981, s. 128; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'ati'l-Kitâbe*, 1370, s. 105.

⁷¹ Ebî Ali Ahmed b. Ömer İbn Rüsteh, *Kitabu'l-A'lâku'n-Nefise*, Dâr Sâdr, Beyrut 1892, s. 97.

⁷² İbn Rüsteh, *Kitabu'l-A'lâku'n-Nefise*, s. 106-107.

İbn Hurdazbih gibi Âmid'i Diyâr-ı Rebî'a'dan sayarak Âmid ile Rakka arasının 54 fersah yol olduğunu söylemiştir.⁷³

X. yüzyıl coğrafyacılarından Mesudi, İbn Hurdazbih gibi Dicle nehrinin Diyâr Bekr'in Âmid bölgesinden doğduğunu ifade etmektedir.⁷⁴ X. Yüzyılın başka bir coğrafyacısından İstahri, el-Cezire bölgesini Dicle ve Fırat arasında olduğunu ve bu bölgenin Diyâr-ı Mudar ve Diyâr-ı Rebîa'dan oluştuğunu söylemiştir.⁷⁵ Yine İstahri, İbn Hurdâzbih ve Mesudi'ye benzer bir şekilde “*Dicle'nin çıkış yerinin Âmid'in üst tarafından İrmen sınırından doğduğunu*” belirtmiş, ayrıca mesafeler hakkında bilgi verirken “*Musul'dan Âmid'e dört, Âmid'den Sümeysat'a üç günlük mesafe*” olduğunu belirtmiştir.⁷⁶ İstahri, bunun dışında Âmid hakkında “*Âmid, Dicle'nin doğusuna düşer. Oldukça görkemli bir suru vardır. Burası ağacın ve tarımın bol olduğu bir yerdir*” diye bilgi vermektedir.⁷⁷

X. yüzyıl coğrafyacılarından İbn Havkal ise İstahrî gibi el-Cezîre bölgesinin Dicle ve Fırat arasında yer aldığını ve bu bölgenin Diyâr-ı Mudar ve Diyâr-ı Rebîa'dan oluştuğunu söylemiştir.⁷⁸ İbn Havkal, Âmid hakkında etraflıca bilgi vererek şehir hakkında şunları kaydetmiştir:

“Âmid şehri, Dicle nehrinin batısında nehre bakan ve 50 adam boyu yükseklikte bir tepe üzerindedir. Etrafında siyah değirmen taşından inşa edilmiş bir sur bulunur. Taşları çok siyah olduğu için bu sur uğurlu sayılır. El-Cezîre'deki siyah değirmen taşı buradandır. Yeryüzünde bu taşın benzeri yoktur. Irak'ta bu taştan yapılmış değirmen taşları aşağı yukarı 50 dinara satılır. Ahlât'ın suru, camii ve binalarının çoğu bu taştandır. Yalnız burası Ahlât Camii'nden daha küçüktür. Âmid surunun içinde pınarların önünde tarlalar, sular, değirmenler vardır. Şehrin çiftlikleri, rustakları, sarayları, mezraları vardır. Ancak yardım gelen olmadığı için düşman tarafından tahrip

⁷³ Ahmed b. Muhammed İbn Fakih, *Kitâbü'l-Büldân*, ed. Tahkik Yusuf El-Hâdi, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1416, s. 180.

⁷⁴ Ebî'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali Mesûdî, *Mürucü'z-Zeheb ve Meâ'dini'l-Cevher*, ed. Tahkik Kemal Hasan Mer'î, Cüzü'l-Evvel, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1425, s. 82; Ebî'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali Mesûdî, *Müruc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2017, s. 89.

⁷⁵ İbrahim b. Muhammed İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, ed. Ahmed b. Sehl Ebüzeyd, Dârü-Sâdr, Beyrut 1927, s. 71; İbrahim b. Muhammed İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2015, s. 78.

⁷⁶ İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, s. 72; İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, 79.

⁷⁷ İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, s. 75; İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 81.

⁷⁸ Muhammed b. Havkal İbn Havkal, *Kitâbü Süretü'l-Arz*, c. I, Dâr-i Sâdr, Beyrut 1938, s. 207; Muhammed b. Havkal İbn Havkal, *Süretü'l-Arz (10. Asırda İslam Coğrafyası)*, çev. Ramazan Şeşen, 2. baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 197.

İslam Coğrafyacılarına Göre Orta Çağ'da Âmid (Diyarbakır)

edilmiştir. Bu şehrin surundan başka Müslümanların büyük ve müstahkem hududu kalmamıştır."⁷⁹

XII. Yüzyılda yaşayan ancak adını bilmediğimiz bir gezgin tüccar, İbn Havkal'in eserine bazı ilaveler yapmış ve bu yüzyılda bizzat gördüğü Âmid hakkında şunları söylemiştir:

*"Ben 1139-1140 yılında Âmid'e vardım. Şehirde pek az kalmıştı. Halâ ulema ve fazıllardan, ilim, hikmet, fıkıh, edip sahiplerinden, zenginlerden cömert ve ikram sahibi bir grup vardı. Nisan Oğulları onlara zulüm ediyor, mallarını gasp ediyor ve koydukları vergilerle baskı yapıyorlardı. Bu durum, bu kişileri vatanlarından uzaklaştırdı ve onları dağıttı. Evleri harap oldu. Çarşılarında sağlam, meskûn dükkan kalmadı. Nihayet Selahaddin eliyle, Nureddin Muhammed b. Kara Arslan 579/Mayıs 1183 yılı başında Âmid'i fethetti. Kapılarını açtı ve kötü geleneklerini kaldırdı. Şimdi şehrin halkının durumlarında canlılık belirdi, adalet yerini buldu."*⁸⁰

X. yüzyıl coğrafyacılarından Makdîsî (Mukaddesî) diğer coğrafyacılarından farklı olarak el-Cezîre bölgesini Akûr (Mezopotamya) olarak adlandırmış ve bu bölgenin Diyâr-ı Rebîa, Diyâr-ı Mudar ve Diyâr-ı Bekr bölgesinden oluştuğunu söylemiştir.⁸¹ İlk kez Makdîsî tarafından yapılan bu adlandırma, ilk çağlarda Yukarı Mezopotamya'da önemli bir role sahip olan ve Asurlular'a delalet eden Asur kelimesinin bozulmuş veya yanlış kullanımından kaynaklanmaktadır.⁸²

Makdîsî, "Diyâr-ı Bekr'in şehirlerini Âmid, Meyyafarikin, Tel Fafan, Hısn Keyfa, el-Fâr ve Hâziye olarak vermiş ve Âmid'i, Müslümanlar'ın cihat bölgesi olduğunu söylemiştir."⁸³ Ayrıca Makdîsî, Âmid hakkında önemli bilgiler vererek şunları ifade etmiştir:

"Âmid oldukça müstahkem bir şehirdir. Kalesi güzeldir ve özenle yapılmıştır. Antakya şehrine benzemektedir. Kapıları ve mazgallı siperleri olan bir dış duvarı vardır. Dış duvarla kale arasında geniş bir alan bulunmaktadır. Antakya'dan daha küçük olan bu şehir siyah granitten yapılmıştır. Evlerin temelinde de aynı taşlar kullanılmıştır. Dicle'nin batı tarafında bazı kaynaklar

⁷⁹ İbn Havkal, *Kitâbü Süretü'l-Arz*, I, s. 222-223; İbn Havkal, *Süretü'l-Arz (10. Asırda İslam Coğrafyası)*, s. 209-210.

⁸⁰ İbn Havkal, *Kitâbü Süretü'l-Arz*, I, s. 223-224; İbn Havkal, *Süretü'l-Arz (10. Asırda İslam Coğrafyası)*, s. 210.

⁸¹ Muhammed b. Ahmed Makdîsî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Marifetü'l-Ekâlîm*, Brill, Leiden 1906, s. 137; Muhammed b. Ahmed Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takasim)*, çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2015, s. 145.

⁸² Çevik, "Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimattı", s. 36.

⁸³ Makdîsî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Marifetü'l-Ekâlîm*, s. 136, 137-138; Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takasim)*, s. 143, 145.

Mustafa AYLAR

mevcuttur ve hoş bir manzarası vardır. Müslümanların serhadlerinden ve müstahkem kalelerinden. Camii şehrin ortasında yer alır. Şehrin beş kapısı vardır. Su kapısı, Dağ Kapısı, Rum Kapısı, Tepe Kapısı ve Enes Kapısı. Sonuncusu küçük bir kapıdır ve yalnızca savaş zamanlarında kullanılır. Şehrin kalesi kısmen dağ üzerine kurulmuştur. Günümüzde Müslümanlar'ın Âmid'den daha önemli ve büyük karakol şehri ve müstahkem kalesi yoktur.⁸⁴

Âmid şehri hakkında en detaylı bilgileri veren kişi seyyah Nâsır Hüsrev'dir. XI. yüzyıl seyyahlarından Nasır Hüsrev bizzat ziyaret ettiği ve şahsi gözlemlerine dayanarak yazdığı Sefernâme isimli eserde Âmid hakkında önemli bilgiler vermiştir. Nâsır Hüsrev, surların ölçüsü ve mükemmelliği, şehrin kapıları ve yapıları konusunda tafsilatlı bilgi vererek şehre duyduğu hayranlığı belirtmiş ve şu bilgileri aktarmıştır:

“Eski dey ayının altıncı günü Âmid'e geldik. Şehir, yekpare bir kayanın üstüne kurulmuştur. Uzunluğu iki bin adımdır, enliliği de aynıdır. Çevresine kara taştan bir kale duvarı yapılmıştır. 100 mennden⁸⁵ 1000 menne kadar ağırlıktaki, hatta daha da ağır koca taşları o kadar muntazam kesmişlerdi ki kireç ve harç koymaksızın bu taşları birbiri üstüne istif etmek suretiyle kaleyi yapmışlardı. Hisarın yüksekliği yirmi, eni ise on arşındır.⁸⁶ Her yüz arşında, yarım dairesi seksen arşın tutan bir burç yapılmıştır, mazgalı da aynı taştandır. Şehrin içinden kalenin üstüne çıkmak için birçok yerlerde taş merdivenler vardır. Her burcun üstüne bir savaş yeri yapılmıştı”.

“Bu şehrin dört yanında dünyanın dört cihetine açılmış dört kapısı vardır, kapıların hiç birinde tahta yoktur, hepsi demirdendir. Doğudakine Dicle kapısı, batıdakine Rum kapısı, kuzeydekine Ermen kapısı, güneydekine Teli kapısı derler. Bu surun dışında bir sur daha vardır, o da aynı taştan yapılmıştır, yüksekliği on arşındır. Bütün kale bedenlerinin üstünde mazgallar var. Mazgalın içinde tamamıyla silahlı bir adamın geçebileceği, durabileceği, kolayca savaşabileceği bir geçit yapılmıştır. Bu dış kalenin de iç kalenin kapılarına karşı demir kapıları vardır. İlk kale kapısından girildi mi ikinci kalenin kapısına varabilmek için bir müddet iki kale arasındaki aralıktan geçmek gerekir. Bu yolun genişliği on beş arşındır. Şehrin ortasında bir kaynak vardır ki sert taştan çıkar, beş değirmen çevirecek kadar ve çok güzel

⁸⁴ Makdîsî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Marifetü'l-Ekâlîm*, s. 140; Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takasîm)*, s. 148.

⁸⁵ Ortaçağda farklı coğrafyalarda değişik ağırlıklara sahip olmakla birlikte ortalama 1 menn Irak'ta 816,5 gram; Anadolu'da ise 833 gram civarında idi. Bkz. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 20, 26.

⁸⁶ Genellikle dirsek ile orta parmak uzunluğunu gösteren ortalama 54,04 cm sahip uzunluk ölçüsüdür. Ortaçağda bölge ve ülkelerde ölçüleri farklılıklar gösterebilmektedir ve Arapça'sı zirâdır. Bkz. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 67; Mehmet Erkal, “Arşın”, *DİA*, c. III, İstanbul 1991, s. 411.

İslam Coğrafyacılarına Göre Orta Çağ'da Âmid (Diyarbakır)

bir sudur, kimsecikler nerden geldiğini bilmez. Şehirde ağaçlar, bahçeler, hep o suyla sulanır”.

*“O şehrin beyi ve hâkimi, adı geçen Nasrüddevle'nin oğludur. Ben, dünyanın dört bucağında, Arap, Acem, Hind ve Türk memleketlerinde birçok şehirler ve kaleler gördüm, fakat yeryüzünde hiç bir ülke de Âmid şehrinin kalesine benzer bir kale ne gördüm, ne de başka bir yerde bunun gibi bir kale gördüm diyeni duydum. Ulu Camii de bu kara taşla yapılmıştır, öyle bir mükemmel yapıdır ki ondan daha düzgün, ondan daha sağlam yapılmasına imkân yoktur. Caminin içinde iki yüz küsur taş direk vardır. Her direk yekpare taştandır. Direklerin üstüne, hepsi taştan olmak üzere kemerler yapılmıştır. Kemerlerin üstünde de öbür direklerden kısa direkler, o büyük kemerlerin üstünde yine bir sıra küçük kemerler vardır. Bu mescidin bütün damları kubbelerle örtülmüş, her tarafı oyma işleriyle, nakışlarla süslenmiş, boyanmıştır. Mescidin ortasında büyük bir taş vardır, o taşın üstüne bir adam boyu yüksekliğinde, çevresi iki arşın gelen pek büyük yuvarlak taş bir havuz konmuştur. Havuzun ortasında pirinç bir lüle vardır ki oradaki fiskiyeden berrak su fişkirir, o suyun nerden gelip nereye aktığı görünmez. Öyle büyük, öyle güzel bir abdesthane yapılmıştır ki ondan daha iyisi olamaz. Yalnız binaların yapıldığı taşların hepsi karadır, Meyyafarikin'in taşlarıysa beyazdır. Mescidin yakınlarında pek özenilerek taştan yapılmış bir kilise var. Kilisenin zemini nakışlı mermerle döşenmiştir. Bu kilisede Hıristiyanların ibadet ettikleri kubbeli bir yerde kafesvari bir demir kapı gördüm ki, eşini hiç bir yerde görmedim”.*⁸⁷

XIII. yüzyılın en önemli coğrafyacılarından birisi Yakut el-Hamevî'dir. Yakût, bir alfabetik coğrafya lügati sayılan eserinde Diyâr-ı Bekr bölgesinin adının Bekr b. Vâil'den geldiğini ve Âmid'in bu bölgede yer aldığını belirterek şunları aktarmıştır: *“Diyâr-ı Bekr büyük ve geniş bir bölgedir. Bekr b. Vâil'e vasledilir. Batı tarafından Dicle'ye ve Nusaybin'e yakın dağlık bir bölgede bulunmaktadır ve Hısn Keyfa, Amed ve Meyyafarikin bu bölgede yer almaktadır. Bazen Dicle, Siirt, Hizan ve Hani'ye kadar ulaşmaktadır ancak bozkıra ulaşmamaktadır.”*⁸⁸

Yâkût, Âmid şehrini anlatırken ilk olarak isminin nereden geldiği konusunda bilgi vermiştir. Yâkût, Âmid adını Arapça'da amaç anlamına geldiği söylemektedir ancak onun bu ilişkilendirmesi doğru değildir.⁸⁹ Ayrıca müellif, Âmid'in coğrafi konumu, surları, Dicle Nehri, İbn Fakih'in Âmid konusunda bir

⁸⁷ Ebû Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî Nâsır Hüsrev, *Sefernâme-i Nâsır-ı Hüsrev*, ed. Muhammed Debîr Sîyakî, İntişârât-ı Kitabfurûşî Zevâr, Tahran 1335, s. 9-10; Nâsır-ı Husrev, *Sefername*, çev. Abdülvehhab Tarzî, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985, s. 12-14.

⁸⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 494; Yakut el-Hamevî/Münzevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 421.

⁸⁹ M. Faruk Toprak, “Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemu'l-Buldân İsimli Eserine Eleştirel Bir Bakış”, *Ekev Akedemi Dergisi*, Yıl 8, sayı 21, (2004): 173–81.

Mustafa AYLAR

rivayeti, şehrin fethi ve Âmidli âlimler konusunda bilgiler vererek şunları aktarmıştır:

Âmid: Zannediyorum ki Rumca bir kökü vardır. Arapça'da da güzel bir kökü vardır ve amaç anlamına gelmektedir. Burası muhkem bir yerdir ve güzel suyu ve havası vardır. Bu nedenle burayı ele geçirmek hayalinde olan kişileri kızdırmaktadır. Âmid, Diyâr-ı Bekr'in en büyük, en değerli ve en meşhur şehridir. Münecimler Âmid'in beşinci iklimde olduğunu söylemektedirler. Enlemi 75 derece 40 dakika; boylamı 35 derece 15 dakikadır. Âmid eski bir şehirdir ki siyah bir taşla bir tepe üzerinde yapılmıştır ve Dicle, hilal gibi onu çevrelemektedir. Ortasında bir nehir yer almaktadır. Buradaki kuyularda iki zira uzunluğunda suya ulaşılmaktadır. Elle kazılsa bile suya ulaşılabilir. Şehrin suru, buranın bağları ve nehirlerini kuşatmaktadır.

İbn Fakih, "Âmid'in bazı kısımlarında bir dağ vardır. Bu dağın bir yarığı var ve bu yarık içinde bir kılıç var. Her kim elini o yarık içine sokup ve kılıcın kabzasını iki eliyle tutarsa o kılıç sallanır. Kılıcı tutan kişi ne kadar yiğit olursa olsun feryadı yükselir. Bu kılıç, demiri mknatıstan daha fazla kendisine çeker. Bu kılıç başka bir kılıç ya da bıçağa sürülürse onlar da mknatıs olur. Taşlar bu bölgede mknatıs özelliğine sahip değildirlere. Eğer bir kılıç, bu şekilde mknatıs özelliği kazanırsa yüz yıl da geçse onun bu özelliği kaybolmaz" demektedir.⁹⁰

Âmid, Hicri 20. Yılda İyaz b. Ganem tarafından Cezire'nin fethedilmesinden sonra kuşatıldı. Buranın halkı, onunla savaştı ancak çaresiz bir şekilde onların tapınağının heykelinin ve çevresinin sağlam kalması fakat yeni bir ibadetgâh yapılmaması, Müslümanlara yardım ve kılavuzluk edilmesi ve köprüler yapılması şartıyla teslim oldular. Ancak bu şartları çiğnedikleri takdirde herhangi bir korunmaları olmayacaktı. İslam'dan önce de bazı Arap kabileleri Cezire'ye gelmişlerdi. Mesela Kazâ'e kabilesinin bazı aşiretleri, sonra Benî Tezyîd b. Hulvân b. İmrân b. el-Hâf b. Kazâ'e den bir grup gelmişti.⁹¹

Âmidli bazı bilim adamları vardır. Mesela Ebu'l-Kasım Hasan b. Beşir el-Âmidî buraya mensuptur. Kendisi ediptir. Basra'da hâkimler için kâtiplik yapmıştır. Meşhur yazıları vardır. Şairler konusunda El-Mütelif ve'l-Muhtelif adında bir kitabı ve Muvâzene-i Beyn Ebî Temmâm ve'l-Bahterî ve sair konularda başka kitapları vardır. 370/980-81 yılında vefat etmiştir. Ondan sonra Bağdat'da çok tatlı sözleri olan şair Ebû Mekarim b. Muhammed b. Hüseyin el-Âmidî de buralıdır. 552/1157-58 yılında 80 yaşında vefat etmiştir.

⁹⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, s. 56; Yakut el-Hamevî/Münzevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, s. 61.

⁹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, s. 56-57; Yakut el-Hamevî/Münzevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, s. 61.

İslam Coğrafyacılarına Göre Orta Çağ'da Âmid (Diyarbakır)

*Âmid bizim zamanımızda Sultan Mesud b. Mahmud b. Muhammed b. Kara Arslan b. Artuk b. Ekseb'in mülkü sayılmaktadır.*⁹²

XIII. yüzyıl coğrafyacılarından Zekeriyya Kazvîni, Yakut el-Hamevî'nin verdiği bilgilere yakın bilgiler verir. Dolayısıyla Kazvîni'nin vermiş olduğu bilgiler pek orijinal değildir. Kazvîni, Âmid'i beşinci iklimde zikreder, Yâkût'un İbn Fakih'ten rivayet ettiği bilgileri tekrar eder ve şehrin tarihi hakkında bazı bilgiler vererek şunları aktarır:

*"Cezire bölgesinde, yüksek bir yerde, taştan inşa edilmiş muhkem bir şehirdir. Dicle, bu şehri bir hilal gibi çevrelemektedir. Akarsuları ve kıyıları şehrin ortasındadır ve derinliği bir zira'dır. Ağaçları ve ziraatı çoktur. Buranın acayipliklerinden birisini İbn Fakih şöyle tarif eder: Âmid'in bazı dağlarında yarık vardır. Bu yarığın ortasında bir kılıç vardır. Her kim elini bu yarığa sokar ve kılıcın kabzasını tutarsa, kılıç sallanır ve bu insanın bedenini titretir. Deniliyor ki bu kılıç muknatis özelliğine sahip olduğu için demiri kendine çeker. Ancak bu yarığın taşları demire yapışmazlar."*⁹³

627/1229-30 yılında, Sultan Celaeddin Harezşah Moğol askerlerinden dolayı Âmid'e kaçtı ve Moğol askerleri onu takip ettiler. Âmid halkı, arkadan gelen Moğollar ile beraber Sultan'ın ordusunu yağmaladılar ve sonrasında Moğol ordusu geri döndü. Âmid halkının yaptığı bu uğursuz hareketten dolayı Melik Kamil, Âmid'e ordu çekip burayı ele geçirdi ve buranın idaresini buranın hakiminden aldı.⁹⁴

XIII-XIV. yüzyıl coğrafyacılarından Abdülhak Bağdâdî, Mu'cemü'l-Büldân'ın geniş bir özeti olan eserinde Yâkût'un şehir hakkında vermiş olduğu bilgileri özetler ve şunları söyler: *"Âmid Rumca bir kelimedir. Eski, muhkem, güvenli bir belde olup, etrafı siyah taştan yüksek surla çevrilidir. Şehrin büyük bölümünü Dicle ırmağı bir hilal gibi çevirir. Yakınlarında birçok su kaynağı çıkar."*⁹⁵

XIII-XIV. yüzyıl coğrafyacılarından Ebu'l-Fida eserinde şehir hakkında önceki müelliflerin verdikleri bilgileri tekrar eder ve orijinal bilgi vermez.

⁹² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, s. 57; Yakut el-Hamevî/Münzevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, s. 62.

⁹³ Zekeriyya b. Muhammed El-Kazvîni, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Dâr-u Sâdr, Beyrut 1998, s. 491-492; Farsça terc., *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, çev. Mîrzâ Cihângîr Kâcâr, Emîr Kebîr, Tahran 1373, s. 569.

⁹⁴ El-Kazvîni, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 492; El-Kazvîni/Kâcâr, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 569.

⁹⁵ Safiyyüddîn Abdülmümin b. Abdülhakk El-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ' Alâ Esmâi'l-Emkine Ve'l-Bikâ*, ed. Ali Muhammed Becâvî, c. I, Dâru'l-Cil, Beyrut 1412, s. 6; Türkçe terc., *Merâsidü'l-İttılâ' Alâ Esmâi'l-Emkine Ve'l-Bikâ*, çev. H. İbrahim Gök, c. I, TTK, Ankara 2014, s. 36.

Yazar, İbn Havkal ve Mühellebi'den bazı bilgiler aktararak şunları söyler: “*Âmid, Diyâr-ı Bekr'de, Dicle'nin batısında, ağacı, ziraatı bol, eski bir şehirdir. İbn Havkal, Âmid, etrafında son derece müstahkem suru olan çok verimli bir şehirdir, der. El-Azizî'de, Âmid etrafında demir işlemeyen, ateş zarar vermeyen siyah taştan suru büyük kalesi olan bir şehirdir. Sur, şehri, pınarlarını çevreler. Şehrin çok sayıda bostanı, mezrası vardır, denir.*”⁹⁶

XIV. yüzyıl coğrafyacılarından Hamdullah Müstevfî Kazvîni, Âmid'in coğrafi konumu ve vergisi hakkında orijinal bilgiler vererek XIV. yüzyılda Âmid'in orta düzeyde bir şehir olduğunu belirtmiştir. Bu yüzyılda Âmid'in orta düzeyde bir şehir olması hiç şüphesiz şehrin önceki yüzyılda Moğol tahribatına maruz kalması ve akabinde Moğollar'ın eline geçmesi nedeniyledir. Hamdullah Müstevfî, “*Âmid, Diyâr-ı Bekr'dendir ve dördüncü iklimdedir. Boylamı Hâlidât Adalarından (ac-me) ve enlemi ekvator çizgisinden (leh)dir. Dicle nehri kenarında yer alır ve vasat bir şehirdir. Divan geliri 30.000 dinardır*”⁹⁷ şeklinde bilgi vermektedir.

XIV. yüzyıl coğrafyacılarından Hafız Ebru eserinde orijinal bilgiler vermeyerek önceki müelliflerin verdiği bilgileri tekrar ederek şunları nakletmiştir:

“*Dicle'nin suyu Dicle'nin doğusunda, Rum bölgesinde Âmid'in yukarisından çıkar.*⁹⁸ *Âmed, Diyâr-ı Bekr'den bir şehirdir ve Dicle'nin batısında yer alır. Siyah taştan yapılmış gayet sağlam bir suru vardır. Demir bu taş üzerinde işlemez ve ateş bu taşı yakmaz. Zemin yüzünde bunun gibi bir kale görülmez. Âmed şehri, Cezîre beldelerinin fethedilmesinden sonra, hicri 20. yılda İyâz b. Ğanem tarafından fethedilmiştir. Âmid'de çok fazla savaş oldu ve çok sayıda kişi öldü. Sonunda (buranın halkı) heykelin burada kalması ve harap edilmemesi, ancak hiçbir tapınağın inşa edilmemesi, Müslüman ordusuna yardım edilmesi, harap olan köprülerin tamirinde Müslümanlar'a yardım edilmesi, ancak bu şartlardan birine riayet edilmemesi durumunda kendileri üzerinden korumanın alınması şartları ile Müslümanlara teslim oldular.*⁹⁹

⁹⁶ İsmail b. Ali Ebû'l-Fidâ, *Takvimü'l-Buldân*, Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dînîye, Kahire 2007, s. 333; Farsça terc., *Takvimü'l-Buldân*, çev. Abdulmuhammed Âyetî, Çaphâne-i Zer, Tahran 1349, s. 323; Türkçe terc., *Takvimü'l-Buldân (Ebû'l-Fidâ Coğrafyası)*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 241.

⁹⁷ Hamdullah Müstevfî Kazvîni, *Nüzhetü'l-Kulüb*, ed. Guy Le Strange, London-Leiden 1915, s. 121.

⁹⁸ Şihabuddîn Abdullah Hâfî Hâfız Ebrû, *Coğrâfyâ-yı Hâfız Ebrû*, Tashih Sâdık Seccâdi, c. II, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 1375, s. 21.

⁹⁹ Hâfız Ebrû, *Coğrâfyâ-yı Hâfız Ebrû*, c. II, s. 38.

SONUÇ

İlk dönem İslam coğrafyacıları Âmid hakkında tafsilatlı bilgiler vermemişlerdir. Bu coğrafyacılar genellikle Âmid şehrinin diğer şehirlere mesafesi, Âmid'in yer aldığı iklim derecesi ve Dicle nehrinin çıkış yerinin Âmid olduğu konusunda bilgi vermişlerdir. Ayrıca Hemdânî ve ardından Makdîsî'ye kadar hiçbir İslam coğrafyacısı Diyâr-ı Bekr bölgesinden söz etmemiştir. Âmid hakkında ilk detaylı bilgiyi İbn Havkal vermiştir. Onun verdiği bilgilere göre X. Yüzyılda Âmid şehrinin sosyal ve ekonomik durumu gayet iyi durumdadır. İbn Havkal'dan sonra ilk defa İslam coğrafyacılarından Makdîsî, Diyâr-ı Bekr adını zikretmiş ve Âmid'i Diyâr-ı Bekr bölgesinde göstermiştir. Onun verdiği bilgilerde X. yüzyılda Âmid şehri Müslümanlar için hayati öneme sahiptir. Nâsır Hüsrev, bizzat ziyaret ettiği Âmid konusunda en tafsilatlı bilgi veren kişidir. Onun verdiği bilgilere göre XI. yüzyılın ortalarında Âmid şehrinin oldukça iyi durumda olduğunu anlıyoruz. XIII. yüzyıl coğrafyacılarından Yâkût el-Hâmevi, Âmid hakkında etraflıca bilgiler vererek bu yüzyılın ilk çeyreğinde gayet iyi durumda olduğunu belirtmiştir. Yâkût'un ardından şehir hakkında bilgi veren coğrafyacılar genellikle önceki bilgileri tekrar etmişlerdir. XIV. yüzyılın ortalarında Âmid'i tarif eden Hamdullah Müstevfi, şehrin orta düzeyde bir şehir olduğunu söylemiştir. Bu durum muhakkak bir önceki yüzyılda yaşanan Moğol tahribatı nedeniyle olmuştur.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abdurrahman İbnü'l Cevzî (2014), *el-Muntazam fî Târihi'l-Ümem'de Selçuklular (H.430-485=1038-1092)*, Çeviren Ali Sevim, TTK Yay., Ankara.
- Ağarı, M (2006). İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı. *AÜİFD* 47, 2, 195–214.
- Ahmad, S. M. (1993). Coğrafya. *DİA*, İstanbul, 8, 50–52.
- Aktan, A. (2006). Mu'tazıd-Billâh, *DİA*, İstanbul, 31, 383–84.
- Ammianus Marcellinus (1935). *Ammianus Marcellinus, with an English translation by John C. Rolfe (The Loeb Classical Library)*, Çeviren John C. Rolfe, I, London.
- Azîmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Azîmî et-Tenûhî (2006). *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44)*, Çeviren Ali Sevim, TTK, Ankara.

- Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ (1988). *Fütûhu'l-Büldân*, Dâr ve Mektebü'l-Hilâl, Beyrut.
- (2013). *Fütûhu'l-Büldân. Ülkelerin Fetihleri*, Çeviren Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul.
- Berchem, M. V. S. (1910). *Amida: Materiaux pour l'épigraphie et l'histoire Musulmanes du Diyar-Bekr*, Heidelberg.
- Beysanoğlu, Ş.(1963). *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, Şehir Matbaası, İstanbul.
- Brett, M. (2004). Abbasids, Fatimids and Seljuqs. *The New Cambridge Medieval History*, editör D. Luscombe & J. Riley-Smith, IV(2), 675–720, Cambridge University Press.
- Canard, M. (1991). al-Djazira. *EF²*, Leiden-Brill, II, 523–24.
- (1991). Diyâr Mudar. *EF²*, Leiden-Brill, II, 347.
- (1991). Diyâr Rebî'a. *EF²*, Leiden-Brill, II, 348.
- Canard, M., Cl. C. (1991). Diyâr Bakr. *EF²*, Leiden-Brill, II, 343–45.
- Celâlî, Nâdire (1377). *Tarih-i Âl-i Selcuk der Ânatolî*, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran.
- Çevik, A. (2009). Ortaçağ İslâm Coğrafyacılara Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı. *Osmanlı Araştırmaları*, XXXIII, 35–64.
- (2009). *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi 2002.
- Christensen, A. (1368). *İran der zaman-i Sâsâniyân*, Farsça terc. Reşîd Yâsemi, Donyâ-yi Ketâb, Tahran.
- Çubukçu, A. (2001). İyâz b. Ganm, *DİA*, İstanbul, XXIII, 498–99.
- Darkot, B. (1978). Diyarbekir. *İA*, İstanbul, III, 601–605.
- Daryaee, T. (2009). *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*, International Library of Iranian Studies, I. B. Tauris.
- Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî, *el-Muhtasar fi Tarih el-Beşer*, C. II, el-Matbaatü'l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, y.y.
- Ebü'l-Fidâ, İsmail b. Ali (2007). *Takvimü'l-Buldân*, Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dînîye, Kahire.
- (2017). *Takvimü'l-Buldân*, Farsça terc. Abdulmuhammed Âyetî,

İslam Coğrafyacılarına Göre Orta Çağ'da Âmid (Diyarbakır)

- Çaphâne-i Zer, Tahran 1349; *Takvimü'l-Buldân (Ebü'l-Fidâ Coğrafyası)*, Türkçe terc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Ebu Bekr-i Tihranî (1356). *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Haz. Necati Lugal ve Faruk Sümer, Kitâbhâne-yi Tehûrî.
- (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çeviren Mürsel Öztürk, TTK, Ankara.
- Ed-Dineverî, Ebû Hanîfe (1960). *el-Ahbâru't-Tivâl*, Tahkik Abdülmün'im Âmir, Dâru İhyâ-i el-Kütübü'l-Arabî, Kahire 1960.
- (2017). *el-Ahbâru't-Tivâl (Eskilerin Haberleri)*, Türkçe terc. Zekeriya Akman ve Hüseyin Siyabend Aytemür, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- El-Bağdâdî, Safiyyüddîn Abdülmümin b. Abdülhakk (1412). *Merâsidü'l-İttulâ' Alâ Esmâi'l-Emkine Ve'l-Bikâ*, Editör Ali Muhammed Becâvî, C. I, Dâru'l-Cil, Beyrut.
- (2014). *Merâsidü'l-İttulâ' Alâ Esmâi'l-Emkine Ve'l-Bikâ*, Türkçe terc. H. İbrahim Gök, C. I, TTK, Ankara.
- El-Bundârî, Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed (1999). *Zübdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Ustra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, Çeviren Kıvameddin Burslan, 2. baskı, TTK, Ankara.
- El-Cûzcânî, Minhâc-ı el-Sirâc (1363). *Tabâkat-ı Nasrî*, Editör Abdülhayy Habîbî, C. II, Donyâ-yi Ketâb, Tahran.
- El-Hemdânî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ahmed b. Yakub b. Yusuf b. Davud (1884). *Kitâbü Sıfatü Ceziretü 'l-Arab*, Leiden-Brill.
- El-Kazvînî, Zekeriya b. Muhammed (1998). *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Dâr-u Sâdr, Beyrut.
- (1373). *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Farsça terc. Mîrzâ Cihângîr Kâcâr, Emîr Kebîr, Tahran.
- el-Nesevî, Şehâbeddîn Muhammed (1384). *Sîret-i Celâleddin Mengübernî*, Tahkik Mücteba Minovî, İntişârât-ı İlmî Ferhengî, Tahran.
- El-Vâkıdî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer (1417). *Fütuhü's-Şam*, Tashih Abdüllatîf Abdurrahman, C. II, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut.
- (2016). *Fütuhü's-Şam*. Türkçe terc. Hasan Gülşen, Nüve Kültür Merkezi, Konya.
- Erdem, İ. & Kazım, P. (2007). *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*. Birleşik Yay., Ankara.

- Erkal, M. (1991). Arşın. *DİA*, İstanbul, III, 411–13.
- Ez-Zehebî, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman (1413). *Tarihü'l-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm*, Editör Tahkik Ömer Abdusselâm Tedmürî, Dâru'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut, XXXII.
- Fayda, M. (2013). Yermük Savaşı. *DİA*, İstanbul, XLIII, 485–86.
- Fikret, M. Â. (1374). Âmid. *Dâiretü'l-Mu'ârrif-i Bozorg İslâmî*, Tahran, II, 191–93.
- Frye, R. N. (1983). The Political History of Iran under the Sasanians. *The Cambridge History of Iran*, editör E. Editor Yarshater, III/1:116–180, The Cambridge History of Iran, Cambridge University Press.
- Göyünç, N. (1994). Diyarbakır. *DİA*, İstanbul, IX, 464–69
- Grantosky, E. A. (1359). *Tarih-i İran ez Zaman-i Bastân tâ Emrûz*, Farsça terc. Keyhusro Keşâverzî, İntişârât-ı Pûyeş, Tahran.
- Ebû'l-Ferec (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*, Türkçe Terc. Ömer Rıza Doğrul, 3. baskı. I–II, TTK, Ankara.
- Hâfız Ebrû, Şihabuddîn Abdullah Hâfî (1375). *Coğrâfyâ-yı Hâfız Ebrû*, Tashih Sâdik Seccâdî, I, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran.
- (1380). *Zübdetü't-Tevarih*, Editör Seyyid Kemâl Hacı Seyyid Cevâdî, C. III, İntişârât-ı Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, Tahran.
- Halife b. Hayyât (1985). *Tarihu Halife b. Hayyât*, Tahkik Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Dâru Tîbe, Riyad.
- (2001). *Tarihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi)*, Türkçe terc. Abdulhalık Bakır, Ankara.
- Hinz, W. (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Türkçe terc. Acar Sevim, İstanbul.
- Honigmann, E. (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Türkçe terc. Fikret Işıltan, İstanbul.
- İbn Fakîh, Ahmed b. Muhammed (1416). *Kitâbü'l-Büldân*, Tahkik Yusuf El-Hâdî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (1421). *Tarih-i İbn Haldûn (el-İber)*, Tahkik Halil Şehâde ve Süheyl Zekkâr, IV, Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- İbn Havkal, Muhammed b. Havkal (1938). *Kitâbü Sûretü'l-Arz*, I–II, Dâr-i Sâdr, Beyrut.

- (2017). *Sûretü'l-Arz (10. Asırda İslam Coğrafyası)*, Türkçe terc. Ramazan Şeşen, 2. baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kasım Ubeydullah bin Abdullah (1889). *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leiden-Brill.
- (2008). *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Türkçe terc. Murat Ağarı, İstanbul.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil bin Şihâbüddîn Ömer bin Kesîr (1988). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, Beyrut.
- (1994). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, *Büyük İslam Tarihi*, Türkçe terc. Mehmet Keskin, XIII, Çağrı Yay. İstanbul.
- İbn Miskeveyh, Ali b. Ahmed b. Muhammed (2016). *Tecâribü'l-Ümem*, Editör Yay. Haz. Mehmet Şeker vd., Çeviren Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed (1379), *Tecâribü'l-Ümem*, Tahkik Ebû'l-Kâsım İmâmî, V-VI, Suroş, Tahran.
- İbn Rüsteh, Ebî Ali Ahmed b. Ömer (1892). *Kitabu'l-A'lâku'n-Nefise*, Dâr Sâdr, Beyrut.
- İbn Vâsıl, Cemaleddin Muhammed b. Sâlim (1377). *Müferricü'l-Kurûb fi Âhbâr-i Benî Eyyûb*, Tahkik Cemaleddin eş-Şeyyâl, I, Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, Kahire.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî (1419). el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Editör Tahkik Ömer Abdüsselâm Tedmurî, C. II, VI, VII, VIII, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (1991). *el-Kâmil fi't-Tarih*, Çeviren M. Beşir Eryarsoy, C. II, Bahar Yayınları, İstanbul.
- (1991). *el-Kâmil fi't-Tarih*, Çeviren Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özeydin, VIII-X, Bahar Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Verdî, Zeyneddîn Ömer b. Muzaffer b. Ebî'l-Fevâris (1417). *Tarihü'l-İbnü'l-Verdî*, I, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut.
- İstahrî, İbrahim b. Muhammed (1927). *Mesâlikü'l-Memâlik*, Tahkik Ahmed b. Sehl Ebûzeyd, Dârü-Sâdr, Beyrut.
- (2015). *Ülkelerin Yolları*, Türkçe terc. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul.

- Kazvîni, H. M. (1915). *Nüzhetu'l-Kulûb*, Editör Guy Le Strange, London-Leiden.
- Kinderman, H. (1964). Rebîa ve Mudar, *İA*, IX, 653–56.
- Küçükaşcı, M. S. (2005). Mudar (Benî Mudar), *DİA*, XXX, 358–59.
- Kudâme b. Ca'fer, Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî (1981). *Kitâbü'l-Harâc ve Snâ'ati'l-Kitâbe*, Tahkik Muhammed Hüseyin Zebîdî, Dârü'l-Reşîdü'n-Neşr, Bağdad.
- (1370). *Kitâbü'l-Harâc ve Snâ'ati'l-Kitâbe*, Farsça Terc. Hüseyin Karaçanlu, Neşr-i Elburz, Tahran.
- Louth, A. (2005). The Eastern Empire in the sixth century. *The New Cambridge Medieval History*, editör Paul Fouracre, I,91–117, Cambridge University Press.
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed (1906). *Ahsenü't-Tekâsîm fî Marifetü'l-Ekâlîm*, Brill, Leiden.
- (2015). *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takasim)*, Çeviren Ahsen Batur, Selenge, İstanbul.
- Mesûdî, Ebî'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali (1425). *Mürücü'z-Zeheb ve Meâ'dini'l-Cevher*, Tahkik Kemal Hasan Mer'î, Cüzü'l-Evvel, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut.
- (2017). *Mürûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çeviren Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul.
- Nâsır Hüsrev, Ebû Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî (1335). *Sefernâme-i Nâsır-ı Hüsrev*, Editör Muhammed Debîr Sîyakî, İntişârât-ı Kitabfurûşî Zevâr, Tahran.
- (1985). *Sefername*, Türkçe terc. Abdülvehhab Tarzî, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Önkâl, A. (1992). Bekir b. Vâil. *DİA*, V, 362–63.
- Özgüdenli, O. G. (2009). *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yay., İstanbul.
- Schleifer, J. (1979). Bakr b. Vâil. *İA*, II, 454–58.
- Sellwood, D. Amida. *Encyclopædia Iranica*, I/9:, y.y., 938.
- Şeşen, R. (1993). Cezîre. *DİA*, VII, 509–11.

İslam Coğrafyacılarına Göre Orta Çağ'da Âmid (Diyarbakır)

- (2012). *Eyyûbiler (1169-1260)*, İsam Yay., İstanbul.
- (1971). İmad al-Din al-Katib el-İsfahâni'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler. *SAD*, III, 249–369.
- (1998). *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İsam Yay., İstanbul.
- Sevim, A. (2000). İnaloğulları. *DİA*, XXII, 257–58.
- Shepherd, D. (1983). Sasanian Art içinde *The Cambridge History of Iran: Seleucid Parthian and Sasanian Periods*, editör E. Editor Yarshater, III/2:1055–1112, The Cambridge History of Iran.
- Stanley, B. (2007). Diyarbakır. *Cities of the Middle East and North Africa: A Historical Encyclopedia*, editör Michael R. T. Dumper ve Bruce Stanley, Abc-Clio, 127–32
- Strange, G. L. (1930) *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur*, Cambridge.
- (2015). *Doğu Hilâfeti'nin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, Çev. Adnan Eskikurt ve Cengiz Tomar, Yeditepe Yay., İstanbul.
- Sümer, F. (1989). Akkoyunlular. *DİA*, II, 270–74.
- Süryanî Mar-Yeşua (1958). *Vakaayi'nâme*, Çeviren Mualla Yanmaz, Şehir Matbaası, İstanbul.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (1387). *Tarih-i Taberî (Tarihü'l-Rusul ve'l-Mülûk)*, Tahkîk Muhammed Ebûlfazl İbrahim, X, Dâru't-Turâs, Beyrut.
- Talâyî, P. H. (1396). Coğrafyâ-yi Tarih-i Şehr Âmed ve Câygâh-ı ân der Münasebât-ı İran ve Rûm der Rûzgâr-ı Sâsâniyân. *Mecelle-yi Pejûheşhâ-yi Tarih-i İran ve İslam*, 21, 89–116.
- Tokuş, Ö. (2017). Dokuzuncu Asırda Dımaşk, Diyarbekir ve Ermîniyye'de Bir Emirlik 'Şeyhoğulları'. *Asos Journal*, 40, 211–25.
- Toprak, M. F. (2004). Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemu'l-Buldân İsimli Eserine Eleştirel Bir Bakış. *Ekev Akedemi Dergisi*, 8(21), 173–181.
- Tufantoz, A. (2004). Mervâniler. *DİA*, XXIX, 230-32.
- (2005). *Ortaçağ'da Diyarbekir Mervanoğulları/990-1085*. Aça Yay., Ankara.

- Turan, O. (2017). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (2000). Çeviren Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara.
- Woods, J. E. (1999). *The Aqqyunlu: Clan, Confederation, Empire*. The University of Utah Press, Utah.
- (1993). *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, Çeviren Sibel Özbudun, Milliyet Yay., İstanbul.
- Yakut el-Hamevî, Şihâbeddin Yakut b. Abdullah el-Rûmî (1995). *Mu'cemü'l-Büldân*, C. I–V, Dârü's-Sâdr, Beyrut.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddin Yakut b. Abdullah el-Rûmî (1380). *Mu'cemü'l-Büldân*, Farsça terc. Ali Nakî Münzevî, I–II, Sâzmân-i Mîrâs-i Ferheng-i Keşver, Tahran.
- Yınanç, Mükrimin H. (1978). Akkoyunlular. *İA*, I, 251–70.
- (1978). Diyarbekir. *İA*, III, 605–26.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24746>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karacan, O. (2019). Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa, *Journal of History School*, 43, 1413-1447.

OSMANLI DEVLETİ'NİN İRAN MEŞRUTİYETİ ÜZERİNDEKİ TESİRİ HAKKINDA BİR MÜTALAA

Osman KARACAN¹

Öz

Osmanlı yenileşmesi üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında Osmanlı Devleti'nin Batı ile ilişkilerinde daha çok edilgen ve etkilenen bir pozisyonda olduğu şeklinde değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Fakat durum tam olarak böyle değildir. Batı'nın "hasta adam" tanımlamasına rağmen Osmanlı, büyük bir dinamizm ile tarihe yön vermeye çalışmıştır. Gelişmiş ve ilerlemiş Batı'nın değerlerini transfer eden Osmanlı, bu değerleri kendi değerleriyle mezc ederek yeni bir forma büründürmüştür. Tarih karşısında daima özne kimliğini koruyan Osmanlı, değişip dönüşürken aynı zamanda çeperindeki devletleri, toplumları ve kültürleri de etkilemiş ve dönüştürmüştür. Osmanlı Devleti'nin değişiminde etkili olduğu devletlerden biri de komşusu İran'dı. Osmanlı ile paralel bir modernleşme sürecinden geçen İran'ın modernleşmesinde büyük bir etkiye sahip olan Osmanlı Devleti, İran Meşrutiyeti üzerinde de yadsınamaz bir tesire sahipti. XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin modernleşme tecrübesinden yararlanan İran'ın gerçekleştirdiği tüm ıslahat teşebbüslerinde bu etkiyi belli oranda görmek mümkündür. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'ya gelen ve Osmanlı'daki yenileşme çalışmalarından etkilenen İranlı devlet adamları ve siyasetçiler Osmanlı'nın yenileşme tecrübesinin örnek alınmasını savunmuşlardır. Yenileşme taraftarı İranlı devlet adamı ve yöneticilerinin yanı sıra İstanbul başta olmak üzere Osmanlı şehirlerinde yaşayan çok sayıda İranlı aydın, ulema, tüccar ve işçi de İran için yegâne kurtuluşun modernleşmek olduğunu tecrübe etmiş ve Osmanlı tecrübesini İran'a nakletmeye çalışmışlardır. Çok sayıda Farsça gazetesinin, kitabın, risalenin, şiirin, makalelerin yayınlandığı ve İranlıların yaşadığı her yere ulaştırıldığı İstanbul, adeta İran modernleşme taraftarlarının kalbi konumundaydı. XIX. yüzyıl boyunca idari, askerî,

¹ Dr., karacanosman44@gmail.com, [Orcid: 0000-0001-8250-1981](https://orcid.org/0000-0001-8250-1981)

siyasi ve içtimai alanda İran'ı etkileyen Osmanlı, İran meşrutiyeti konusunda da oldukça önemli bir etkiye sahipti. Meşrutiyet, Kanun-ı Esasi, kanun hükümeti, meclis gibi pek çok kavram da bu süreçte Osmanlı'dan ödünç alınmış ve tartışılmıştır. İran Meşrutiyeti'nin fikrî oluşumu sürecinde etkili olan Osmanlı, meşrutiyetin ilanında ve daha sonra yaşanan iç savaşta da etkili olmuştur. Meşrutiyetin ilanından önce İranlı aydınların toplandığı bir merkez hüviyetinde olan İstanbul, Meclis-i Mebusan'ın bombalanmasından sonra yaşanan iç savaşta, İranlı entelektüellerin karargâhı hâline gelmiştir. Ayrıca İstanbul'da faaliyet yürüten ve zaman zaman Osmanlı yöneticilerinden de destek gören Encümen-i Saadet'in İran Meşrutiyeti'ni yeniden elde edilmesi hususunda ortaya koyduğu çaba dikkate değerdir. Bu çerçevede Encümen-i Saadet'in Osmanlı elitleriyle kurduğu ilişki ve encümen bünyesindeki İranlı aydınların İstanbul'daki siyasi ve fikrî mücadelesi önemli dinamiklerdir. Diğer taraftan meşrutiyetin korunması konusunda Tahran'da görev yapan Osmanlı Devleti'nin diplomatları Şemseddin Bey ve Cemil Said Bey yoğun çaba sarf ederken, iç savaşta Osmanlı ordusu da meşrutiyetçilere destek sunmuştur. Çalışmamızda Yeni Osmanlılar'dan Jön Türklere ve Osmanlı Devleti'nin Tahran'da görev yapan diplomatlarına kadar bir bütün olarak Osmanlı Devleti'nin, İran Meşrutiyeti'nin oluşum sürecine katkısı ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İstanbul, İran, Meşrutiyet, İran Meşrutiyeti.

A Study about the influence of the Ottoman Empire on the Iranian Constitutional Monarchy

Abstract

When the studies on the Ottoman reforms are examined, it is seen that it is evaluated like the Ottoman Empire is in a more passive and affected position in its relations with the West. But this is not exactly the case. Despite the West's definition of "sick man", Ottoman Empire tried to shape the history with great dynamism. Transferring the values of the developed and advanced Western countries, the Ottomans fused these values with their own values and created a new form. The Ottomans, who have always maintained their identity in the face of history, have changed, transformed and affected the states, societies and cultures around it. One of the states in which the Ottoman Empire was influential in its change was its neighbor; Iran. The Ottoman Empire, which had a great influence on the modernization of Iran, which underwent a modernization process with the same time as the Ottoman Empire, had an undeniable influence on the Iranian constitutionalism. Benefiting the modernization experience of the Ottoman Empire during the 19th century, it is possible to see this effect to a some extent in all reform attempts carried out by Iran. Especially the Iranian statesmen and politicians who came to the Ottomans from the second half of the 19th century and were influenced by the innovational works in the Ottoman Empire supported the adoption of the Ottoman's experience in innovation. In addition to the Iranian statesmen and politicians in favor of innovation, many Iranian intellectuals, scholars, traders and laborer who lived in the

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa

Ottoman cities, especially in Istanbul, experienced that the only salvation for Iran was to modernize and tried to transfer the Ottoman ways to Iran. Istanbul, where many Parsi newspapers, books, treatises, poems, articles were published and reached to the place where the Iranians lived, was the heart of Iranian modernization supporters. During the 19th century, the Ottoman Empire, which had influenced Iran in administrative, military, political and social fields, had an important impact on Iranian constitutional monarchy. In this process many concepts such as constitutional monarchy, kanun-i esasi, government of law, and parliament were borrowed from the Ottoman Empire and were discussed. The Ottoman Empire, which was influential in the formation process of the Iranian constitutionalism idea, was also effective in the declaration of the constitutional monarchy and later in the civil war. Istanbul, which was like a center where the Iranian intellectuals gathered before the declaration of the constitutional monarchy, became the headquarters of the Iranian intellectuals in the civil war following the bombing of the Meclis-i Mebusan(parliament). Additionally, Encümen-i Saadet's, which operated in Istanbul and occasionally supported by the Ottoman rulers, efforts to regain the Iranian constitutional monarchy was remarkable. In this context, the relationship that Encümen-i Saadet established with the Ottoman elites and the political and ideological struggles of the Iranian intellectuals are important dynamics. On the other hand, while the Ottoman state diplomats Şemseddin Bey and Cemil Said Bey made intensive efforts to protect the constitutionalism, the Ottoman army provided support to the constitutionalists in the civil war. In our study, the contribution of the Ottoman Empire as a whole to the formation process of the Iranian constitutionalism is tried to be put forth from the new Ottomans to the Young Turks and the diplomats of the Ottoman State in Tehran.

Keywords: Ottoman State, Istanbul, Iran, Iranian Constitutional Monarchy, Constitutional Monarchy.

GİRİŞ

Avrupa ile yoğun askerî siyasi ve içtimai münasebetlere sahip olan Osmanlı Devleti, Avrupa'da Rönesans ve Reform ile başlayan, Fransız İhtilali ve Sanayi inkılabı ile devam eden değişimin sonuçlarını çok daha yakından hissetmiştir. Avrupa'da yaşanan gelişmeler karşısında ağır yenilgiler alan ve gerileyen Osmanlı, bu durumun üstesinden gelmek amacıyla askerî alan başta olmak üzere siyasi, içtimai, idari, mali alanda önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirmiş olduğu ıslahat ve yeniliklerde bir dış dinamik olarak Batı önemli bir rol oynamıştır. Ancak Osmanlı modernleşmesinde Batı'nın baskın etkisinden söz edilse de Osmanlı modernleşmesi salt edilgen ve tüketici bir süreç olarak değerlendirilemez. XIX. yüzyılda Batı siyasetinde “hasta adam” (Creasy, 1961:xi) olarak nitelendirilmesine rağmen Osmanlı Devleti, gerçekleştirdiği köklü reformlarla

dinamik yapısını muhafaza etmeye çalışmıştır. Gerçekleştirdiği reformlarla yenileşmeye ve gençleşmeye çalışan Osmanlı, aynı zamanda etrafındaki coğrafyayı da çok yönlü olarak etkilemiş ve şekillendirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin özellikle XIX. yüzyılda siyasi ve fikrî olarak etkilediği önemli devletlerden biri İran'dı. Osmanlı ile İran arasındaki ilişkiler yüzyıllara yayılan bir rekabete sahipti. Şah İsmail'in İran tahtına oturması ile Anadolu Türkmen toplumunu kendi siyasi emelleri doğrultusunda kullanma hususunda yürüttüğü siyasi, mezhepsel politika ve buna karşılık Osmanlı Devleti'nin İran'ı da gaza kapsamına (Ocak, 2013:114) alması ile iki devlet arasında rekabet kızışmış ve Osmanlı ile İran sahada karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı ile İran arasında Şah İsmail ile başlayan politik, etnik ve mezhepsel rekabet önemli siyasi ve askerî mücadelelere konu olurken bu durum XIX. yüzyıldan itibaren farklılaşmaya başlamıştır. Özellikle iki devletin Batı sömürgeciliği ile karşı karşıya kalması ile aralarındaki sorunlar ikinci plana itilmiştir. Bu süreçte Osmanlı ile İran arasında diplomatik ilişkiler gelişmiş ve iki devlet zaman zaman birbirlerine yakınlaşmıştır.² Aralarındaki siyasi rekabet devam etse de XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diplomatların politik ve entelektüel çabaları, aydınların fikrî mücadeleleri, modern örgütlerin amaçlarının ortaklaşması iki devlet arasındaki münasebetleri etkilemiş ve iki devleti sosyopolitik ve sosyokültürel yönden yakınlaştırmıştır. Modernleşme hususunda İran'a nazaran çok daha uzun bir geçmişe ve ciddi bir birikime sahip olan Osmanlı Devleti, İranlı diplomat, siyaset adamı, tüccar ve aydınların dikkatini celp etmiştir. Değişim yanlısı İranlılar, Osmanlı'nın modernleşme tecrübesinden ciddi anlamda yararlanmışlardır.

İran modernleşmesi üzerinde etkili olan Osmanlı Devleti, çalışmamızın da konusu olan İran meşrutiyeti üzerinde de önemli bir etkiye sahipti. İran'dan otuz yıl kadar daha erken bir dönemde meşrutiyet yönetimini tecrübe eden Osmanlı, İran meşrutiyet hareketi üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Kimi

---

² Osmanlı-İran ilişkilerine dair geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Ateş, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 3, 2008, ss.65-81.; Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2009.; Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, TTK, Ankara 2013.; Coşkun Tüfekçi, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2012.; Filiz Güney, *XIX Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2005.; İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995.;

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa

araştırmacılar tarafından İran Meşrutiyeti (1906)'nin ve Rus Devrimi (1905)'nin Osmanlı'daki meşrutiyetçi eylemleri etkilediği (Kars, 1997: 23; Kansu, 1995:3) tezi ileri sürülse de bu etki bölgesel düzeyde ve psikolojiktir. Bu husustaki asıl etkili olan devlet, meşrutiyet konusunda bölgede ilk adımı atan Osmanlı Devleti'di.

Kabul etmek gerekiyor ki İran meşrutiyeti üzerinde etkili olan sadece Osmanlı Devleti değildi. Osmanlı'nın yanı sıra Rusya, İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa devletleri; kısmen İranlı entelektüellerin faaliyet gösterdiği Mısır, Hindistan gibi ülkeler de etkili olmuştur. Ancak çalışmanın sınırlarından dolayı burada sadece Osmanlı Devleti'nin İran meşrutiyeti üzerindeki etkisi konu edilecektir. Türkiye'de İran üzerine bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmasına rağmen Osmanlı-İran karşılaştırmalı çalışmalar ve Osmanlı'nın dinamik bir güç olarak yakın coğrafyası üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaya yönelik çok az çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin İran meşrutiyeti üzerindeki tesiri ortaya konulmaya çalışılarak nispeten de olsa Osmanlı Devleti'nin gizli kalmış ve görülmeyen potansiyelinin ortaya çıkarılmasına katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışma, Osmanlı arşiv belgelerine, dönemin gazete ve mecmualarına, İran ve Türkiye'deki araştırma eserlerine dayalı olarak yürütülmektedir.

Çalışmada, Osmanlı Devleti'nin İran meşrutiyeti üzerindeki etkisi iç ve dış dinamikler olmak üzere iki aşamada ele almaktadır. İç dinamikler kapsamında, muhtelif nedenlerle Osmanlı'ya gelen İranlı devlet adamları, aydınlar ve tüccarların İstanbul'daki faaliyetleri, İstanbul başta olmak üzere Osmanlı'daki siyasi ve fikir mahfilleriyle etkileşimleri ve İstanbul merkezli siyasi çalışmalarını konu edinmektedir. Zira Osmanlı'nın modernleşme tecrübesinden pek çok İranlı devlet adamı, siyasetçi, aydın ve tüccar yararlanmıştı. İran Meşrutiyeti'nden çok önce İranlı devlet adamları Osmanlı Devleti'nin ıslahat sürecini yakından takip etmiş ve meşruti yönetimin olumlu yanlarına müdrik olmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin yenileşme faaliyetlerinin toplumsal düzeyde yarattığı etkiyi yakından müşahede eden çok sayıda devlet adamı, aydın, tüccar, işçi ve ulema Osmanlı vilayetlerine gelerek yaşanan değişim ve dönüşümü yerinde gözlemlene imkânı bulmuş ve benzer ıslahatların İran'da da uygulanmasını savunmuşlardı (Kılıç, 2006; 19 vd.). Abbas Mirza (1799-1833), Mîrzâ Sâlih Şîrâzî, Mîrzâ Ca'fer Hân Muşîru'd-Devle, Mirza Taki Han Emir-i Kebir (1807-1852), Mirza Hüseyin Han Sipahsalar (1828-1881), Mirza Yusuf Han Müsteşaru'd-devle (ö. 1895), Şehzade Mirza Melik Ara, Habire'l-mülk, Said Salmasî, Feth Ali Ahundzâde (1812-1875), Zeynel Abidin Merâgâî (1839- 1910), Abdürrahim Talibov (1834-1911), Mirza Malkom Han (1833- 1908), Cemaleddin Afganî (1838-1897), Mirza Ağa Han Kirmanî, Şeyh

Ahmed Ruhî, Mirza Ali Mehmed Kaşanî, Seyid Hasan Takizâde gibi İranlılar özellikle İstanbul'daki entelektüel ortam ile etkileşime giren isimler arasındadır. Osmanlı'nın iç etkisi kapsamında bu isimlerin İstanbul'daki siyasi ve entelektüel faaliyetleri ele alınmaktadır.

Dış dinamikler kapsamında ise Osmanlı Devleti'nin İran sınırları içerisinde gerçekleştirdiği faaliyetler ele alınmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçisi Şemseddin Bey ve sefarette görevli Ataşemiliter Cemil Said Bey'in İran Meşrutiyeti'ni koruma hususunda ortaya koydukları siyasi ve fikrî çabalar bu bölümde değerlendirilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Etkisi

Batı ile İran arasında tampon bir bölgede yer alan ve modernleşme çabası içerisinde olan Müslüman kimlikli Osmanlı Devleti, İranlı siyasetçi ve devlet adamlarının dikkatini çekmiştir. Osmanlı'nın modernleşme tecrübesinden pek çok İranlı devlet adamı, siyasetçi, aydın ve tüccar yararlanmak isterken Osmanlı'nın yenileşme tecrübesinden yararlanmak gerektiğini savunan ilk grup İran'ın yenilikçi devlet adamlarıydı. XIX. yüzyılda elçiliklerde yetenekli devlet adamlarını görevlendiren İran, Osmanlı ile önemli ticari ve diplomatik ilişkiler kurmuştur. İki devlet arasında ilişkilerin artmasıyla İran, Osmanlı topraklarında Erzurum, Trabzon, Adana, Selanik, İzmir, Bağdat, Basra, Şam ve Bursa gibi önemli vilayetlerde konsolosluklar açmış³ ve buna paralel olarak başta İstanbul ve Erzurum olmak üzere, Osmanlı Devleti'nde ikamet eden İranlıların sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır.⁴ İstanbul'daki İranlılar, 1875'te⁵ kendi gazetelerini ve 1883 yılında ise kendi okullarını açmışlardır (Metin, 2006:116). Bu yıllarda Osmanlı'da görev yapan ve Osmanlı yenileşme faaliyetlerinden etkilenen İranlı

³ Osmanlı İran diplomatik ilişkileri hakkında yapılan bir başka araştırmaya göre 2 baş şebenderlik, 4 şebenderlik ve 13 şebender vekilliği olmak üzere büyükelçilik ile birlikte toplamda 20 temsilciliğinin bulunduğu kaydedilmiştir (Çavdar-Mamak, 2017:54)

⁴ Dönemin İran konsolosluğundan alınan bilgilere göre XIX. yüzyılın sonunda İran uyruklarının sayısı on altı bin civarındadır. Bunların yüzde seksenini Tebriz, Hoy, Salmas, Şebuster ve Mamagan gibi Azerbaycanlılardan oluştuğunu ve Azerbaycanlılardan sonra ise oran olarak İsfahanlılar, Tahranlılar, Kazvinliler, Horasanlılar ve Kaşanilerin gelmekte olduğunu ifade etmiştir. Han Melik-i Sâsânî'nin İstanbul Büyükelçilik Kaleminden elde ettiği listede 1887 yılında Hacı Şeyh Muhsin Han Muinü'l-mülk'ün büyükelçiliği zamanında pasaport almış olan Anadolu'daki İranlıların sayısı yaklaşık on bin sekiz yüz olduğu bilgisini vermiştir. Fakat İstanbul'da yaşayan İranlıların sayısında belirgin bir düşüşün olduğunu ifade etmiştir (Kurtuluş, 2016:65 vd.).

⁵ Metin, Ahter gazetesine dayanarak 1875 tarihini zikrederken, Ahter için çoğu araştırmacı 1876 tarihini vermektedir. Ayrıca Osmanlı'da İranlılar tarafından yayınlanan en eski gazete de Ahter değil Türkistan'dır ve o da 1864 tarihinde yayınlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa

devlet adamları, İran'a dönüşlerinde önemli makamlara atanmışlardır. Osmanlı'nın başkentinde görev yapan Mirza Seyyid Cafer Han (1836-1856), Mirza Taki Han Emir-i Kebir (1844-1847), Mirza Hüseyin Han Sipahsalar (1858-1869) ve Muhsin Han Muinü'l-mülk (1872-1890) gibi isimler İran'da önemli makamlara getirilen isimlerdendir (Kılıç, 2006; Metin, 2006:122).

Osmanlı Devleti'nden ıslahat fikrini alan ve benzer ıslahatların İran'da yapılmasını savunan ilk kişi Gülhane Hattı Hümayûnu'nun okunmasından kısa bir süre sonra diplomatik müzakereler için bir heyetin başkanı olarak Osmanlı'ya gelen ve dört yıl kadar Osmanlı'da ikamet eden Mirza Taki Han Emir-i Kebir'dir. Mustafa Reşit Paşa (1800-1858) ve devrin siyasi elitleriyle tanışarak devrin fikir atmosferini teneffüs eden Emir-i Kebir, Tanzimat ruhunun etkisiyle, İran'da kanuna dayalı meşruti bir yönetimin zaruretine inanan ve bunu dile getiren ilk kişi olmuştur (Metin, 2006:110 vd.) Osmanlı yenileşme faaliyetleri ile yakından ilgilenen Emir-i Kebir, Osmanlı'daki ıslahatların İran'da da gerçekleştirilmesi için mücadele etmiş ve Darü'l-Fünun, matbaa, tercüme ve telif eserlerin basımı ve matbuat hayatının geliştirilmesi gibi pek çok hususta önemli adımlar atmıştır (Rençber, 1387:12).⁶

Osmanlı yenileşme sürecinden etkilenen ve İran yenileşme tarihine adını yazdıran önemli devlet adamlarından biri de Mirza Hüseyin Han Sipahsalar'dır. 1858'de İran temsilcisi olarak İstanbul'a gelen Sipahsalar, yaklaşık on iki yıl İstanbul'da İran'ın resmi temsilciliğini ve elçiliğini yapmıştır. Bu sürede Osmanlı fikir ve ıslahatlarının tesirinde kalan Sipahsalar, İran'a döndüğünde Adalet Bakanlığı, Sadrazamlık gibi önemli görevlerde bulunmuş ve devletin modern bir yapıya kavuşturulması için adalet, kanun hükümeti, müsavat, terakki ve teceddüt gibi konuları gündemleştirmiştir. Gülhane Hattı Hümayûnu ve ıslahat Fermanı'ı üzerinden fazla bir zaman geçmeden İstanbul'a gelerek Yeni Osmanlılar ile dostluk kuran Sipahsalar, Tanzimat dönemi ıslahat çabalarına yakından şahitlik etmiş ve yapılan ıslahatları raporlayarak İran Hariciye Nezareti'ne göndermiştir (Kılıç, 2006:40 vd.; Reis Niya, 1324:49 vd.). Raporlarında Osmanlı ıslahat çabalarına dikkat çeken Sipahsalar, Kaçar hükümetini bu yolla ıslahat yapmaya teşvik etmek istemiştir. Raporlarında

---

⁶ Mirza Taki Han Emir-i Kebir, 1843-1847 yılları arasında İran-Osmanlı sınır görüşmelerinde bulunmak üzere diplomatik görevle Osmanlı'ya gelerek İstanbul ve Erzurum'da ikamet etmiştir. 1847 Erzurum Antlaşması'nın imzalanmasından kısa süre sonra İran'a dönmüş ve sadrazamlığa atanmıştır. Mirza Taki Han Emir-i Kebir'in dönemi ve gerçekleştirdiği ıslahatlar hakkında geniş bilgi için bkz. Bijan Cezani, İran Meşrutiyet Devrimi Güçler ve Amaçlar (1906-1911), Kaynak Yay. İstanbul 2014, s.50 vd.; Osman Karacan, 1906 İran Meşrutiyeti, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2013, s.85 vd.; Rahim Reis Niya, İran ve Osmani der Astaneyi Qarne Bistom, C.1, 1324, s.35 vd.

nasyonalizm, kanun hükümeti, Batı medeniyetinin maddi ve manevi gelişmişliği, Batı medeniyetinin alınmasının lüzumu ve içtimai hukuk mevzularında bilgi vererek modernleşme fikrinin kavramlarını devlet adamlarının gündemine sokmaya çalışan Sipahsalar, ilk defa kamuoyu, kamu menfaati, milli görüş gibi kavramları da raporlarında kullanmıştır (Rençber, 1387:13).

İstanbul'da olduğu yıllarda devlet yönetimi, kamu hukuku ve politika ile alakalı Avrupa dillerinden Türkçeye tercüme edilen pek çok eseri de temin edip Nasıreddin Şah (1831-1896)'a gönderen Sipahsalar, hazırladığı raporlarda sürekli olarak Osmanlı'daki fikir özgürlüğünden söz etmiş, siyasi parti, basın özgürlüğü ve parlamento konularında düşünceler ortaya koymuştur. Ayrıca Osmanlı sultanlarının ufuk açıcı olan fermanlarının da okumasını tavsiye etmiştir. Sipahsalar, Osmanlı ıslahatlarını sürekli örnek vermesinden dolayı Osmanlı mukallidi olarak anılmıştır (Rençber, 1387:13 vd., Muradi, 1395:87). Doğrudan Osmanlı ıslahat sürecinden etkilenen Sipahsalar (Reis Niya, 1324:49 vd.) İran modernleşmesinde de tartışmasız bir etkiye sahip olmuştur. Sipahsalar döneminde İran'ın terakki, tecceddüt, adalet, eşitlik ve kanunlara tabi hükümet fikirleri ile tanıştığı ifade edilirken döneminin ruhu ise "kanun hükümeti" olarak tavsif edilmiştir (Kılıç, 2006:44 vd.; Muradi, 1395: 86).

Osmanlı Devleti yenileşme politikasının etkisinde kalan bir diğer devlet adamı ise Mirza Yusuf Han Müsteşaru'd-devle (Ö. 1895)'dir. Muhtelif ülkelerde görev yapan Mirza Yusuf Han, Osmanlı ile İran arasındaki benzerliğe dikkat çekerek Osmanlı Devleti'nin yenileşme sürecinden ders çıkarılmasını savunmuştur. Tecceddüt ve terakki yolunda adım atılmasının elzem olduğunu belirten Mirza Yusuf Han Müsteşaru'd-devle, Tanzimat dönemi ıslahatlarını yakından takip eden İranlılardandır (Rençber, 1387: 14 vd.; Kılıç, 2006:54 vd.; Muradi, 1395: 88). Mirza Yusuf Han kaleme aldığı *Yek Kelime* adlı eseri ile Fransa Anayasası'nın adeta tanıtarak kanun hükümetinin ve parlamenter sistemin gerekliliğini vurgulamıştır. Kanunlara dayalı hükümet sisteminin İslami esaslara uygun olduğunu savunmuş ve Osmanlı örneğinden yola çıkarak İran'ın parlamenter sisteme geçiş için mücadele etmesini, aksi durumda koşulların İran'ı buna zorlayacağını savunmuştur. İran'da olduğu yıllarda yönetimi rahatsız eden ıslahat düşüncesini savunan ve kimi yaptırımlara maruz kalan Mirza Yusuf Han, Osmanlı'da bulunan ıslahat yanlısı İranlılar ile temasını sürdürmüş ve Ahter'de yayınladığı makalelerle Batıdaki ilerlemeye dikkat çekerek ıslahat yapılmasını savunmuştur (Kılıç, 2006: 56 vd.).

Diğer yandan muhtelif görevlerle Osmanlı Devleti'nde kalmış ve bu süre içerisinde Osmanlı yenileşme sürecinden etkilenen ve yapılan ıslahatları İran'da

da uygulamak isteyen devlet adamlarının yanı sıra Osmanlı'ya kaçmak⁷ zorunda kalan Şehzade Mirza Melik Ara, İstanbul'daki İran konsolosu Habire'l-mülk gibi dikkat çekilmesi gereken başka isimler de vardır (Rençber, 1387: 15). Ayrıca Osmanlı'dan etkilenenler arasında bizzat Nasıreddin Şah da vardı. Avrupa'ya seyahat eden ve İstanbul'da da bir süre kalan Nasıreddin Şah, Avrupa'da tanık olduğu gelişmelerin yanı sıra İstanbul'daki havayı da teneffüs etmiştir. Avrupa'daki gelişmelerin kanunlardan kaynaklandığını tespitinde bulunan Şah, İran'ın Avrupa'nın gelişmişlik düzeyine ulaşması için bir hukuk devletine dönüştürülmesinin elzem olduğunu savunmuştur. Bundan dolayı Şah, Şehzade Melik Ara başkanlığında devlet adamlarından oluşan bir meclis tesis etmiş ve bu meclise Avrupa ülkelerine ait kanun ve anayasaların tercüme edilmesi için emir vermiştir.⁸ Nasıreddin Şah'ın, tercümesini emrettiği anayasalardan biri de Osmanlı Devleti'nin Kanun-ı Esasi'siydi (Melikzâde, 1383: 93; Khangahi, 2011: 53). Zira verilen emir doğrultusunda Osmanlı Kanun-ı Esasi'si iki gün içerisinde tercüme edilerek Meclis-i Derbar'a sunulmuş ve Kâmuran Mirza Naibu's-sultan ve Sadrazam Mirza Ali Aşğar Han'ın huzurunda okunmuştur (Melikzâde, 1383: 93)⁹. Fakat Osmanlı Devleti'nin kanunlarının tercüme edilmesi o gün kişisel nedenlerle reddedilmiştir. Ancak o gün reddedilmiş olursa da İran'da meşrutiyetin ilanından sonra yeniden tercüme edilmiştir. Meşrutiyetin ilanına müteakiben Emine's-sultan hükümet programını hazırlayıp Meclis-i Mebusan'da okumuş ve daha sonra yapılacak ıslahatlar konusunda hazırlık yapmak adına Avrupa kanunlarının tercümesini birkaç kişiye havale etmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde cari olan hukukun tümünü yani Düstûr'un da İran'da uygulanıp uygulanamayacağını görmek amacıyla Osmanlı Sefareti'nden alındığı ifade edilmiştir (C.S. (Cemil Said), 15 Haziran 1909/2 Haziran 1325:7).

---

⁷ Şah'ın taht ve taç mücadelesi içerisinde olduğu şüphesinden dolayı şimşeklerini üzerine çeken Mirza Melik Ara, bu nedenle uzun yıllar Bağdat ve İstanbul'da kalmak zorunda kalmıştır.

⁸ Şehzade Melik Ara başkanlığında kurulan beş kişilik komitenin diğer isimleri Mohammad Tahir Mirza, Abbas Han Mühendis, Mirza Ahmet Han, Mahmut Han-i Nasirü'l-mülk'tür (Khangahi, 2011:53).

⁹ Ancak Kanun-ı Esasi'nin 61. maddesinde geçen Meclis-i Ayan'ın üyelerinin en az 40 yaşında olması bilgisinin geçmesi üzerine Kamuran Mirza Naibu's-sultan ve Sadrazam Mirza Ali Aşğar Han yaşlarının küçük olmasından dolayı bu maddeden rahatsız olmuşlar ve Kanun-ı Esasi'nin geri kalanını da reddetmişlerdir. Anayasayı tercüme eden heyetin başkanı bu maddeden dolayı rahatsızlığın ortaya çıktığını görünce bu maddenin tercüme edilmesinde hata yaptığını ifade ederek aslında onun da Kanun-ı Esasi'den yana olduğunu ortaya koymuştur (Melikzâde, 1383:93).

Yukarıda görüldüğü üzere meşrutiyete giderken Osmanlı Devleti'nin ıslahat sürecinden etkilenen çok sayıda İranlı devlet adamı vardı. Fakat Osmanlı'dan sadece devlet adamları ve siyasetçiler etkilenmemişti. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarından pek çok İranlı tüccar, ulema, işçi ve aydın etkilenirken İstanbul ise adeta İranlılar için bir toplanma merkezi haline gelmiştir (Muradi 1395:88). Her kesim için ayrı bir anlama gelen İstanbul, aydınlar için hürriyet ortamı anlamına gelirken tüccarlar için ise ticaret merkeziydi. Fakat hangi amacı taşısın taşısın İstanbul'a gelen tüm İranlılar bir şekilde İstanbul'daki fikir ortamından etkilenmiş; teceddüt, terakki, kanun hükümeti, meşrutiyet ve demokrasinin ne olduğunu buradan öğrenmişlerdir. İstanbul'da modern düşünce ile tanışan İranlılar sayesinde Osmanlı ıslahat fikri ve düşüncesi İran'da etkili olmuştur (Rençber, 1387: 15).

Osmanlı Devleti'nin yenileşme girişimlerinden etkilenen önemli aydınlardan biri Mirza Malkom Han'dır. Özellikle Yeni Osmanlılar hareketinden etkilenen Batılılaşma yanlısı Mirza Malkom Han, pek çok İranlı aydını da etkilemiştir. Yapılan araştırmalarda meşrutiyetçi pek çok fikrin ilk kaynağı olarak gösterilen Malkom Han, ağırlıklı olarak Batı'dan etkilenirken uygulama aşamasında Osmanlı Devleti'ni model almayı savunmuştur. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'ndeki başta yeni alfabe tartışmaları olmak üzere yenilik faaliyetine de doğrudan katılan Malkom Han, modernleşme konusunda Osmanlı'dan çok sayıda kavramı transfer etmiştir (Malkom Han hakkında geniş bilgi için bkz. Kılıç, 2006:63 vd.; Karacan, 2013:143 vd.). İstanbul'da bulunduğu yıllarda (1861-1871) Osmanlı basınının tesirinde kalan Malkom Han, özellikle Namık Kemal'in Hürriyet'inden oldukça etkilenmiştir. Malkom Han'ın Londra'da yayınlamış olduğu Kanun gazetesinde bu etkiyi görmek mümkündür. Ayrıca Malkom Han İstanbul'da İranlı aydınlar tarafından çıkarılan Ahter gazetesinde de makaleler yayınlarak destek olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır (Kılıç, 2006:74 vd.).

İran Modernleşmesi ve meşrutiyeti hakkında üzerinde durulması gereken isimlerden birisi de Seyyid Hasan Takizâde (1878-1970)'dir. İran meşrutiyetinin liderlerinden olan Takizâde, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne ait, dönemin muhalif hareket ve söylemlerinin takipçilerindendi. Osmanlı'da yaşanan gelişmelerden ilham alan Takizâde, Osmanlı'daki tartışma ve söylemleri İran siyaset ve kültürüne taşıyan etkili bir aydıydı. Jön Türklerle temasta olan Takizâde, sahip olduğu ulusal bilinçle de diğer İranlı aydınlardan ayrılmaktaydı. Gençlik döneminde çok sayıda Osmanlıca eseri okuduğunu ifade eden Takizâde siyasal ve özgürlükçü pek çok fikri buradan edindiğini

vurgulamıştır. Dört arkadaşıyla¹⁰ birlikte Tebriz'de Terbiyet adlı bir kitabevi açarak başka dillerin yanı sıra İstanbul Türkçesi ile yazılmış çok sayıda eseri temin ederek okuyucuyla buluşturmuş ve kitabevini adeta meşrutiyetçi muhaliflerin merkezi hâline getirmiştir. Bu nedenle meşrutiyet karşıtı güçlerin hedefi hâline gelen Terbiyet Kitabevi, meclise saldırı emri verildiği dönemde bu kitabevi de yakılmıştır. Ayrıca 1903 yılında İstanbul'a gelmek zorunda kalan Takizâde burada Hablu'l-metin gazetesinin yazarlarından ve aynı zamanda İstanbul'daki İranlıların okul müdürü olan Hacî Rıza Kulî Horasanî ve ikinci yönetici olan Zeynel Abidin Merâgâî ile tanışmıştır. Takizâde'nin İstanbul'da bu isimlerle tanışması bile tek başına İstanbul'un İran modernleşmesindeki etkisini açıkça göstermektedir. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Tebriz vekili olan Takizâde meclisin bombalanması üzerine yeniden İstanbul'a göç etmiştir. İstanbul'a geldikten sonra Takizâde, muhacir İranlıların modern dünyadan haberdar olması amacıyla "Cemiyet-i Neşr-i Maarif" adında bir topluluk kurmuştur. Ayrıca İstanbul'da siyasi münasebetlerini de ilerleten Takizâde, İran'da, Demokrat Parti içerisinde beraber faaliyet yürüttüğü Mehmed Emin Resulzâde ile aynı evi paylaşmıştır (Kılıç, 2006:77 vd.).

İstanbul'a farklı tarihlerde gelerek Osmanlı aydınları ile temas kuran ittihat-ı İslam fikrinin öncülerinden Cemalettin Afganî de İran Meşrutiyeti'nde etkili olan isimlerdendi. İstanbul'da ikamet ettiği yıllarda İstanbul'a gelen İranlı aydınlarla siyasi ve fikrî münasebetlerde bulunan Afganî, İran'daki siyasi süreçleri yönlendirmeye çalışmıştır. Muhalif duruşundan dolayı İran'ı terk ederek İstanbul'a yerleşen aydınlardan Mirza Ağa Han Kirmanî, Şeyh Ahmet Ruhi ve Habire'l-mülk İstanbul'da Cemalettin Afganî ile görüşen kişiler arasındadır. İran Meşrutiyeti'nin altyapısını hazırlamak ve İran halkının uyanışını sağlamak için kitaplar, risaleler, şiirler ve makaleler neşrederek meşrutiyet hükümetinin faydalarını anlatmaya çalışmışlardır. Mirza Ağa Han Kirmanî, Şeyh Ahmet Ruhi ve Habire'l-mülk gibi aydınların faaliyetlerinin etkili olmasından dolayı endişeye kapılan İran Şahı, İran'ın İstanbul Büyükelçisi Alae'l-mülk üzerinden devreye girmiş ve bu isimlerin Ermenileri kışkırttığı gerekçesiyle teslimini talep etmiştir. Sultan II. Abdülhamid ise zaman kaybetmeden bu isimlerin tutuklanmasını ve İran'a iade edilmesini sağlamıştır (Melikzâde, 1383:140 vd.).¹¹

¹⁰ Diğer isimler ise Âgâ Seyyid Muhammed Şebisterî, Mîrzâ Seyyid Hoseyn Hân, Mîrzâ Yusuf Hân Aştîyânî İ'tizam-i Defter ve Mîrzâ 'Alî Hân Terbiyet.

¹¹ Mirza Ağa Han Kirmanî, Şeyh Ahmet Ruhi ve Habire'l-mülk İran'a iade edildikten kısa bir süre sonra Nasreddin Şah'ın Mirza Rıza Kirmani tarafından suikasta uğraması üzerine bu suikasta sorumlulukları olduğu gerekçesiyle idam edilmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Melikzâde, 1383:140 vd.; Khangahi, 2011:85 vd.; ayrıca suikast hak. detaylı bil için bkz. Edward, 1376:72 vd.

II. Abdülhamid yönetiminin meşrutiyet taraftarı İranlı aydınlara yönelik bu baskılarına rağmen İranlı aydınların faaliyetleri kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. İstanbul'da yenileşme taraftarı mahfillerde zaman geçiren Mirza Ağa Han Kirmanî gibi Mirza Abdürrahim Talibov da İstanbul'a gelen ve fikir çevreleriyle müzakerelerde bulunan etkili aydınlardandı. Talibov, ilim ve fen konularında kaleme aldığı *Kitab-ı Ahmed* ve *Sefine-yi Talibî* adlı iki ciltlik eserini İstanbul'da neşretmiştir. İranlı tüccar ve aydınlar için merkezî bir şehir olan İstanbul'da, İranlılar pek çok edebî, sanatsal, tarihî ve içtimai muhtevalı eser neşretmişlerdir (Rençber, 1387:15).

İstanbul'a yerleşen İranlıların ortak yanı Osmanlı kanalıyla Batıyı tanımış olmaları ve İran için Osmanlı'nın gerçekleştirmiş olduğu ıslahatları savunmalarıdır. Tebriz'de bir grup genç aydın Osmanlı ve Kafkasya'daki kültürel akımların tesiriyle Farsça bir gazete olan *Gencine-yi Fünun*'u yayınlamışlardır. Meşrutiyet inkılabında önemli rol oynayan Seyyid Hasan Takizâde ve Mirza Muhammed Ali Han da bu grubun iki asli üyesiydi (Abrahamian, 1384:94). Bu gençler daha sonra Tebriz'de *Merkez-i Gaybî* adında gizli bir örgüt kurarak orada önemli faaliyetler icra etmişlerdir (Rençber, 1387:15).¹²

İstanbul'a kaçan ya da sürgün edilen İranlı aydınlar, Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği ıslahatları İran için örnek göstermenin yanı sıra ıslahatların fikrî yapısından da etkilenmişlerdir. İranlı aydınlar Osmanlı aydınlarıyla kurdukları temas sayesinde modernleşme ile ilgili kavramları Osmanlı'dan öğrenmişlerdir. Modern İran tarihi açısından dönüm noktasını teşkil edebilecek kadar mühim olan meşrutiyet kavramı da yine Osmanlı'dan alınmıştır. Meşrutiyetin İran'a nasıl geldiğine dair farklı rivayetler olsa da bu kavramın Osmanlı kanalıyla geldiği hususunda güçlü veriler vardır. Muhammed Ali Şah (1872-1925)'in zulmüne maruz kalan Takizâde, Müslümanların zihnine adalet ve hürriyet fikrinin hâkim olmasının ilk defa milli hükümet olarak nitelendirdiği Osmanlı'daki I. Meşrutiyet ile yerleştiğini savunarak meşrutiyet fikrinin de kesinlikle Osmanlı'dan geldiği ifade etmiştir. Takizâde, 1906'da İran Meşrutiyeti ile ortaya çıkan ıslahat devrimi, adalet ve hürriyet talebi, siyasi teceddüt, hükümet şeklinin değişiminde de Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen I. Meşrutiyet ile tecrübe edildiğini savunmuştur (Rençber, 1387:10 vd.; Kılıç, 2006:83 vd.).

¹² Kesrevi'ye göre temel hedefleri meşrutî bir yönetim kurmak olan Merkez-i Gaybî'nin en önde gelen üyeleri Ali 'Mösyö' Kerbelayı, Muhammed Şebisterî (Ebu'z-ziya), Hacı Resul Sıddikiyanî, Hacı Ali Devafuruş, Hasan Şerifzâde, Muhammed Ali Terbiyet, Mirza Ali Asker, Ağa Naki Şucaî olmak üzere yirmiye yakın aydındır.

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa

Aydınların yanı sıra Osmanlı Devleti'nden etkilenen bir kesim de İranlı tüccarlardı. Avrupa'daki değişim ve dönüşümden haberdar olan İranlı tüccarlar aynı zamanda Kahire, Bombay, Kalküta ve İstanbul'da açtıkları ticari temsilcilikler sayesinde dünya ticaret kanunlarından haberdarlardı ve bu kanunlara göre hareket etmekteydiler. İranlı tüccarların en fazla ikamet ettikleri yer Osmanlı'ydı. Buldukları coğrafyalarda gerçekleştirilen ıslahatların etkisini doğrudan yaşayan tüccarlar, entelektüel eserler ortaya koyarak İran'da bir uyanış gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Meşrutiyet dönemi edebiyatının önemli isimlerinden olan İranlı tüccar Zeynel Abidin Merâgaî'nin *Seyahatname-i İbrahim Beg* adlı eseri İran'ın uyanışında zikredilmesi gereken önemli bir eserdir. İlk siyasi tenkit romanlarından sayılan (Eser, 2005:13) *Seyahatname-i İbrahim Beg* de İran ile Avrupa ve Osmanlı hayatını mukayese eden Zeynel Abidin Merâgaî, İranlıların siyasi ve içtimai durumuna ilişkin önemli tespitlerde bulunmuş ve aralarındaki farkın İran hükümetinin yetersizlikleri ile açıklamıştır (Rençber, 1387:16).

İranlı tüccarların entelektüel faaliyetlerinin yanı sıra ortaya koydukları en önemli çabalardan biri de İran'ın dışında yaşayan İranlı aydınlara maddi destek sunarak İran'da hürriyet taraftarlarının sesinin gür çıkması için katkı vermeleridir (Rençber, 1387:16 vd.). İstanbul'da yaşayan ve İran'ın siyasi yapısının değişiminde rol alan tüccarlar meşrutiyet öncesinde II. Abdülhamid'in korkusundan dolayı siyasi kimliklerini gizlemelerine karşın Meşrutiyetin ilan edilmesi ile kimliklerini gizlemeyi bırakarak aşikâr bir şekilde meşrutiyet ve hürriyet lehine siyasi faaliyetlerde buldukları anlaşılmaktadır (Melikzâde, 1383:210).

İranlı Aydınların İstanbul'daki Basın Faaliyetleri

İran Meşrutiyeti konusunda Osmanlı Devleti'nin etkisini taşıyan en önemli araç İstanbul'daki İran basınıydı. İran basınına yurtiçinde ve yurtdışında faaliyet gösterenler olarak ikiye ayırırsak İran'da yayımlanan gazete ve mecmualar büyük oranda siyasi erkin kontrolündeydi. Nasıreddin Şah (1848-1896) ve Muzaffereddin Şah (1897-1907) yönetimlerinin baskısı karşısında muhalif bir çizgi benimseyen birçok gazete yurtdışında çıkarılmıştır. Osmanlı, Mısır, Hindistan, İngiltere gibi ülkelerde yayınlanan gazete ve mecmualar hükümetin kontrolünden azadeydi. Bu nedenle yurtdışında yayınlanan gazete ve mecmualar daha özgür hareket edebilme olanaklarına sahip oldukları için İran'a modern düşüncenin taşınmasında önemli bir vazife görmüşlerdir. Kanun (Londra, 1890-1893), Hikmet (Kahire, 1892), Hablü'l-metin (Kalküta, 1893;

Tahran 1907), Süreyya (Kahire, 1898), Sur-i İsrâfil (Tahran, 1907; İsviçre, 1909) (Metin, 2006:169) gibi gazeteler önemli olanlarıydı.

İran basınının faaliyet gösterdiği önemli merkezlerden biri de İstanbul'du. İstanbul'da İranlılar tarafından çok sayıda gazete çıkarılmıştır. Türkistan Gazetesi (1864) (Sadri, 2012:199)¹³, Ahter (1876-1897), Cihan (1892), Şems (1909) ve Suruş (İstanbul, 1909) (Metin, 2006:169) ve ayrıca Cihan (1892), Debistan-Hired (1887), Şahsevan (1889) gazeteleri İstanbul'da yayınlandığı bilinen gazetelerdi (Sadri, 2012:201 vd.).

İstanbul'da basılan gazeteler İran entelektüellerinin faaliyetlerinin yoğunluğunu göstermesi açısından önemli bir gösterge olsa da bu gazetelerin İran modernleşmesi ve İran meşrutiyetindeki etkileri bir değildir. İran meşrutiyetinin fikrî oluşumunda etkili olan en önemli gazete Ahter'di. İstanbul'da basılan Ahter, İran basın tarihine damga vurmuş bir gazeteydi. İstanbul'daki İran büyükelçisi Muhsin Han Muînü'l-mülk'ün teşviki ve desteğiyle (13 Ocak 1876) ilk sayısı çıkarılmıştır. Ekonomik yetersizlikler başta olmak üzere farklı nedenlerle bazı dönemlerde çıkarılamayan Ahter, Osmanlı matbuatının da bir parçası olarak değerlendirilmiş ve zaman zaman yeniden yayımlanması hususunda II. Abdülhamid yönetiminden de destek görmüştür (Sadri, 2012:207; Khangahi, 2011:155; Kurtuluş, 2016:56).¹⁴ Mirza Mehdi ve Muhammed Tahir Tebrizi (Muhammed Tahir Karacadaği) tarafından yurtdışında çıkarılan ve modern İran basının en etkili gazetesi olan Ahter, aralıklarla yirmi iki yıl boyunca yayın hayatını sürdürmüştür. İran basın hayatını yeni bir merhaleye kavuşturan Ahter'de Mirza Ağa Han Kirmanî ve Zeynel Abidin Merâgaî gibi tanınmış isimler de makaleler yayımlamıştır (Reis Niya, 1324:277 vd.; Sadri, 2012:200 vd.). Ayrıca Cemâleddîn-i Efganî, Mirza Malkom Han, Şeyh Ahmed Rûhî, Mirza Hüseyin Habîrû'l-mülk, Mirza Habîb İsfahânî, Talibof Tebrîzî, Fethullah Han (Ebû Nasr-ı Şeybânî), Muhammed Ali Han Kâşânî ve Mirza Yûsuf Han Müsteşârü'd-devle gibi İranlı birçok fikir ve devlet adamı gerek yazıları gerekse manevi olarak gazeteye destek olmuşlardır (Kurtuluş, 2016:56).

Yahya Devletabadî, siyasi ve içtimai haberleriyle önemli hizmetlerde bulunan Ahter'i İran'ın uyanışını sağlayan gazete olarak tarif etmiştir.

¹³ Hakkı Tarık Us'un gazete koleksiyonunda Türkistan Gazetesinin bir sayısına ulaşılmaktadır. Sayfanın başında büyük harflerle Türkistan ve alt kısmında 1864 yazılmıştır. Onun altında da gazete basım tarihi Arapça ve Türkçe açıklanmıştır. Bu Osmanlı gazetesi olaylardan ve eğitimden bahsetmiştir. Ruznameyi Türkistan'ın başında haftalık bir gazete olduğu belirtilmiştir. Gazete hakkında geniş bilgi için bkz. (Sadri, 2012:198 vd.).

¹⁴ Ahter İran'ın muhalif kimliklerini etrafında toplamasına rağmen aslında yönetim karşıtı sert bir politika gütmeye için Şah yönetiminde de maddi ve manevi anlamda destek görmüştür (Kılıç, 2006:90 vd.).

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa

Okuyucularının ağırlıklı olarak İran haricinde Osmanlı'da, Hindistan'da ve Kafkasya'da yaşayan İranlılardan oluşan Ahter, pek çok yerde temsilcilikler de açmıştır. Modern düşüncenin İran'da yayılmasını hedefleyen Ahter, kanun hükümeti, modern eğitim ve öğretim, dış politika, Rus ve İngilizlerin rolü, Osmanlı ve İran'ın durumunu konu alan makaleler neşretmiştir. Ahmet Kesrevî, Ahter'in başta Tanbekü olaylarındaki rolüne¹⁵ ve İran'ın uyanışındaki etkisine işaret ederken (Kesrevî, 1375:18 vd.; Kurtuluş, 2016:56), Hamid Algar, Ahter'in Türk gazetelerinden etkilendiğine dair en ufak bir şüphenin olmadığını ifade etmiştir. İran'ın önemli aydınlarından Takizâde de Talibov ve Mirza Malkom Han'ın eserlerinin yanı sıra Ahter'in modernleşme fikrinin oluşumundaki etkisine değinmiştir (Rençber, 1387:19 vd.). Diğer taraftan Muhammed Ali Terbiyet Ahter'i yayın hayatı boyunca aydın mahfillerin ışığını yakan bir kandil olarak vasıflandırmış ve İran'dan sürgün edilmiş erdemli ve bilgin kişilerin toplanma merkezi olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca çok sayıda aydın ve araştırmacı Ahter'in bu husustaki öncü rolüne atıf yapmışlardır (Sadri, 2012:209; Rençber, 1387: 20).

Modern düşüncenin İran'a taşınmasında önemli bir rol üstlenen Ahter, meşrutiyet fikrinin İranlıların gündemine sokulmasında da öncülük etmiştir. İran'ın siyasi sistemini hedefine koyan ve Kanun-ı Esasi'den birkaç ay önce hukuk devletine vurgu yapan Ahter, Mithat Paşa (1822-1884) tarafından 1877'de hazırlanan 119 maddelik Kanun-ı Esasi'yi de eksiksiz bir şekilde tercüme edip yayınlarak meşrutiyetin ilanından yaklaşık otuz yıl önce meşrutiyet fikrini, teşkilat yapısını ve Kanun-ı Esasi tartışmalarını İran halkının gündemine taşımıştır (Sadri, 2012:209 vd.; Rençber, 1387:21; Kurtuluş, 2016:56). Meşrutiyet düşüncesini yayması ve eğitilmiş kesim üzerindeki etkisinden dolayı İran hükümetinin baskısına dayanamayıp kapanmıştır (Rençber, 1387:21).

Edward Brown, Ahter'in İran halkını dünyadaki gelişmelerden haberdar etmesinden dolayı Meşrutiyet hareketinin doğduğuna dikkat çekerek Ahter gazetesinin önemini vurgularken; Malkom Han, çıkardığı Kanun gazetesinde Ahter'i çıkaran İran milletinin kendisiyle gurur duymasına gerektiğini ifade etmiş ve bu devirde muteber bir gazetenin bir ordudan üstün olduğunu, Ahter'in de İran devletine ve milletine 70 vezirden daha çok hizmet verdiğini savunmuştur (Khangahi, 2011:158).

---

¹⁵ İran'da bütün imtiyazının bir İngiliz şirketine verilmesi karşılığında yıllık 15 bin lira alınırken Osmanlı'nın tütününü daha az olmasına rağmen yıllık 700 bin liraya satıldığını ifade etmiştir. Ayrıca anlaşma şartlarının da Osmanlı'nın anlaşma şartlarından daha ağır olduğunu dile getirmiştir. Durumdan etkilenen İranlılar türün imtiyazına karşı gelerek nihayetinde bu anlaşmanın iptal edilmesini sağlamışlardır (Kesrevî, 1375:15).

Meşrutiyet öncesinde İran aydınlarının meşrutiyet fikrini savunmak amacıyla kullandıkları en büyük platformlardan biri Ahter'di. Ahter haricinde meşrutiyet öncesinde İstanbul'da basılan diğer gazeteler bu konuda çok belirgin bir çizgi ortaya koyamamışlardır. Diğer önemli gazeteler meşrutiyetin ilanından sonra çıkarılmışlardır. Bunların başında ise Şems ve Suruş gazeteleri gelir.

Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'da faaliyet gösteren önemli gazetelerden biri Şems'ti. Seyyid Hasan Tebrizî sahipliğinde (4 Eylül 1908) çıkarılan Şems gazetesi, İstanbul'da faaliyet gösteren Encümen-i Saadet'in yayın organıydı. Encümen-i Saadet'in fikir ve görüşlerinin halka ulaştırma konusunda önemli bir araç olan (Muradi, 1395:90). Şems gazetesine Muhammed Tevfik, Dehhoda, Merâgaî, Hüseyin Daniş, Ahmed Ağaoğlu gibi aydınlar yazılarıyla destek sunmuşlardır. Başarısı konusunda eleştirilere maruz kalsa da Şems, yaşanan iç savaşta Tebriz direnişine dair yaptığı haberler ve sürgün İranlıların sesi olması ile önemli bir işlev görmüştür. Encümen'in Seyyid Hasan'la arası açılınca, Mirza Ali Ekber Han Dehhoda'nın sorumluluğunda 1909 Haziran'ından itibaren Suruş gazetesi çıkarılmıştır. Suruş gazetesi on dört sayı çıkarılmasına rağmen (Metin, 2006:229) kısa süre içerisinde İran'ın tüm noktalarına ulaştırılmıştır (Melikzâde, 1383:1141). İran halkının iştiyakla okuduğu ateşli makaleler kaleme alan Mirza Ali Ekber Han Dehhoda, İstanbul'da olduğu yıllarda Ahmet Ağaoğlu ile de görüşmelerde bulunmuştur. Ağaoğlu Encümen-i Saadet'in faaliyetlerine iştirak ettiği gibi Suruş gazetesinin çıkarılmasına da destek sunmuştur (Melikzâde, 1383:1115 vd.).

İstanbul'daki İranlı Aydınların Örgütlenmesi ve Siyasi Münasebetleri

Yurtiçinde Şah yönetiminin baskılarından dolayı İstanbul'u kendilerine mesken tutan İranlı tüccar, işçi, devlet adamı ve aydınlar modern düşüncüyü farklı araçlardan yararlanarak İran halkına ulaştırmaya ve İran Meşrutiyeti'nin altyapısını hazırlamaya çalışmışlardır. Fakat İranlı aydınlar verdikleri fikrî mücadelelerine eş bir örgütlenme gerçekleştirememişlerdir. Meşrutiyet yanlısı İranlı aydınların İstanbul'da kurdukları ilk örgüt Encümen-i Azadî'ydi. Mirza Ağa Han Kirmanî tarafından kurulan ve gizli faaliyet yürüten Encümen-i Azadî'ye İstanbul'daki pek çok İranlı katılırken aynı zamanda İran'ın İstanbul Sefareti'nde görev yapan, sefaret müsteşarı ve İstanbul konsolosu da üye olmuş ve faaliyetlerine iştirak etmişlerdir. Ancak potansiyeli konusunda net bilgilere sahip olmadığımız Encümen-i Azadî, çalışmalarından rahatsız olan II. Abdülhamid yönetimi tarafından kapatıldığı iddia edilmiştir. Ayrıca üyelerinin

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa

çoğunun tutuklandığı ve hapsedildiği; destek veren konsolos yetkililerinin azledilmiş sayarak sınır dışı edildiği iddia edilmiştir. (Melikzâde, 1383:586).¹⁶

Encümen-i Azadî'ye ve aydınlara yönelik II. Abdülhamid yönetiminin bu sert tutumundan dolayı İstanbul'daki İran muhalefetine meşrutiyet öncesinde örgütlü bir şekilde hareket etmediği anlaşılmaktadır. Fakat II. Abdülhamid yönetiminin bu sert tutumuna rağmen İstanbul, İran Meşrutiyeti konusunda rolünü oynamaya devam etmiştir. Özellikle Meclis-i Mebusan'a darbe yapıldıktan sonra İranlı aydınlar için İstanbul, bir sığınma yurduna dönüşmüş ve çok sayıda aydına ev sahipliği yapmıştır. Muhtelif nedenlerle İstanbul'a gelen aydınlar İstanbul'u meşrutiyetin yeniden elde edilmesi için bir mücadele karargâhına çevirmişlerdir. İranlıların İstanbul'daki faaliyetlerine II. Meşrutiyet'ten önce kısmen II. Abdülhamid'in engellemeleri olsa da özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetiminde söz sahibi olmasıyla şartlar İran meşrutiyetçilerinin lehine dönmüştür. Diğer taraftan Rusya ile İngiltere arasında 1907 Petersburg Antlaşması'ndan dolayı İngiltere'nin İran meşrutiyet yanlılarına sırtını dönmesi İstanbul'u, İran meşrutiyet güçleri açısından daha da önemli kılmıştır. İstanbul'un meşrutiyetçiler açısından öneminin arttığına dikkat çeken Melikzâde, Osmanlı'da II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra şartların değiştiğini ve İstanbul'da kalan İranlı tüccarların büyük bir kısmının kendilerini meşrutiyet ve hürriyet taraftarı olarak tanıtmaya başladığını ifade etmiştir. Özellikle İran Meclis-i Mebusan'ına yönelik gerçekleştirilen darbeden sonra İstanbul'a gelen meşrutiyet ve hürriyet taraftarı aydınlar, İstanbul'da yaşayan diğer İranlılarla birlik olarak örgütlü mücadeleye yönelmişlerdir (Melikzâde, 1383:210;148).

Meclis-i Mebusan'ın bombalanmasından sonra aydınlar ve siyasetçiler Londra, Paris, Kafkasya ve İstanbul'a göç edip meşrutiyetin yeniden ilanı için mücadele ederken (Rençber, 1387:21; Melikzâde, 1383:210;148), 1908'den itibaren Sadık Tabatabaî, Seyyid Muhammed Şebisterî, Mirza Yahya Devletabadî, Muhammed Ali Terbiyet, Takizâde, Mirza Ağa Farişi ve Dehhoda gibi İran'ın tanınmış aydınları İstanbul'a gelerek örgütlü mücadeleye başlamışlardır (Metin, 2006:189).

---

¹⁶ İran'ın İstanbul sefiri, tutukluların serbest kalması için çabalamasına rağmen Osmanlı Devleti geri adım atmazarak encümeni dağıtmış ve çoğu kişiyi tutuklamış ve sınır dışı etmiştir. Fakat Batıdaki şöhretinden dolayı Cemalettin Afgani'ye dokunulamamıştır. Diğerleri yakalanarak İran elçiliğine teslim edilmiş ve daha sonra İran'a gönderilmişlerdir (Melikzâde, 1383:140 vd.). Trabzon üzerinden İran'a gönderilen bu aydınlar daha sonra Nasıreddin Şah'ın suikastında rolü olduğu gerekçesiyle öldürülmüşlerdir (Kesrevî, :136 vd.).

İstanbul'da kurdukları Encümen-i Saadet üzerinden örgütlenen İranlı aydınlar, Şah'ın zulmüne karşı mücadelelerini ortaklaştırarak (Melikzâde, 1383:847) meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinde önemli kazanımlar sağlamışlardır. Encümen-i Saadet hakkındaki bilgiler ihtilafli olmasına rağmen Komite-yi İttihat ve Terakki'nin Paris'te faaliyetlerine başlamasına eş zamanlı olarak İstanbul'da ulema kökenli Şeyh Salim Tebrizî ve Yahya Devletabadî'nin girişimleriyle Ağustos 1908'de kurulduğu iddia edilmiştir. Mensuplarının çoğunun esnaf ve tüccarlardan oluştuğu encümende Tebriz merkezli meşrutiyet taraftarlarının ileri gelenlerinin de burada faaliyet gösterdiği ifade edilmiştir (Metin, 2006:228).

Muhammed Ali Şah'ın devrilmesinde önemli katkılar sunan Encümen-i Saadet, İran meşrutiyet hareketini besleyen önemli bir kaynaktı. Encümen hakkında Mehdi Kalî Hidayet, Meclis-i Mebusan'a yapılan saldırıdan sonra Encümen-i Saadet'in ilimle inkılabın yöneticisi olan Tebriz Encümeni'ni ayakta tuttuğunu ifade etmiştir (Muradi, 1395:90). Meşrutiyetçiler arasındaki iletişimi sağlayan önemli bir temas noktası olan encümen Tebriz, Necef ve Avrupa şehirleri arasındaki bağlantıyı sağlayarak meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinde etkin bir pozisyon ortaya koymuştur. Encümen-i Saadet'in İranlı Azeri tüccarların idaresinde olduğunu belirten Kesrevî de encümenin müspet rolüne işaret etmiştir (Rençber, 1387:22).

Hüseyin Abadyan ise Encümen-i Saadet'in kurucusu olarak Şeyh Hadi Necmabadî'nin öğrencisi ve bu dönemde Osmanlı'daki İran meşrutiyetçilerinin yöneticisi Seyyid Esedullah Herekanî/Memkanî olduğunu ifade etmiştir (Rençber, 1387:22).¹⁷ Muradi ise Encümen-i Saadet'in bir müddet Muhsin Mu'temedu't-tuccar ve Hacı Şeyh Esedullah Memkanî'nin riyasetinde olduğunu ve Hacı Ahmet Tacir Şebusterî, Hacı Muhammed Hüseyin ve Hacı Hüseyin Kertasıyeci'nin de Encümen-i Saadet'in azaları olduğunu belirtmiştir (Muradi, 1395:89).

Diğer taraftan İran meşrutiyetçileri ise Paris, Londra ve İstanbul arasındaki teması sağlayan Encümen-i Saadet aynı zamanda İran ahrarı ile Rusya'daki inkılap yanlısı kesimlerle de teması sağlamıştır. Müşirü'd-devle Hasan Han Piriya, Dehhoda, Mirza Ali Haknıvis, Beha'el-vaizin ve Mirza

---

¹⁷ Meşrutiyet ilan edilmeden önce de meşrutiyet fikrinin İran'da yayılması için faaliyet gösteren Seyyid Esedullah Herekanî/Memkani, İran'da birinci meşrutiyet döneminde Necef'te oturmaktaydı. Ancak meşrutiyete son verilince Seyyid Esedullah Herekanî, İstanbul'a gelerek Osmanlı'daki İranlı muhacirlerle birlikte Encümen-i Saadet'i kurmuştur. Seyyid Esedullah Herekanî Necef ulemasının fikirlerini İran halkına ulaştırarak halkı Muhammed Ali Şah'ı devirmek için mücadele etmeye davet ediyordu (Rençber, 1387:22).

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa

İbrahim Kâmî gibi aydınlar (Muradi, 1395:90) Encümen-i Saadet bünyesinde faaliyet gösterirken Encümen'in otuz kadar üyesi olduğu ifade edilmiştir (Rençber, 1387: 22).

Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in ilanı ile İran meşrutiyet yanlılarına yönelik olumsuz hava ortadan kalkmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendilerine olan desteği de artmıştır. İran ahrarı ile Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki iş birliğine işaret eden Melikzâde, İran ile Osmanlı'nın durumunun birbirine benzediğini belirterek her iki devletin istibdadın zulmü altında olduğunu ve bundan dolayı iki ülkede meşrutiyet ve hürriyet taraftarlarının kazanmasıyla aralarında bir dostluğun husule geldiğini ifade etmiştir (Melikzâde, 1383:1277). İki ülkedeki meşrutiyet ve hürriyet taraftarları arasında meydana gelen dostluk zamanla İran ahrarı ile Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında somut iş birliğine de dönüşmüştür. İran Meşrutiyeti'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti için büyük bir umut uyandırdığını ve bundan dolayı bu hareketin İran meşrutiyetçilerine elinden gelen desteği sunduklarını belirten Melikzâde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu tavrının İran meşrutiyetçilerinde de büyük bir memnuniyet ve umut yarattığını dile getirmiştir (Melikzâde, 1383:594).

Osmanlı'da II. Meşrutiyet ilan edilmesiyle bir komite kuran İranlılar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giderek hürriyet ve meşrutiyet yanlısı iki millet arasında iş birliği yapma teklifinde bulunmuş ve kendilerinden yardım istemişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu teklife olumlu yaklaşmasıyla İranlı aydınlardan Mirza Muhammed Sadık Tabatabaî'nin girişimiyle Kadıköy ve Haydarpaşa'da iki milletin dâhil olduğu bir komite oluşturulmuştur. Komite olarak yaptıkları tüm faaliyetleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden Talat Paşa (1874-1921)'nın da onayına sunmuşlardır. Komite iki milletin hürriyet ve meşrutiyet için birlikte mücadele etme ve İran meşrutiyetçilerini takviye etme konusunda bir karara varmıştır. Bu iş birliği iki milleti birbirlerine yakınlaştırırken İran ve Osmanlı aydınlarının ortaklığında kurulan komite ve onların mücadelelerini destekleyen Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Başkanı Ahmet Rıza ve Meclis-i Ayan Başkanı Sait Paşa, Muhammed Ali Şah'a bir mektup göndererek İran halkının sesine kulak vermesi konusunda nasihatte bulunmuşlardır (Melikzâde, 1383:1026).

İran'da Şah ve muhalifler arasındaki çatışma sürerken dışarıdan gelen olumlu ve olumsuz haberler de bu mücadeleyi etkilemiştir. Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in İlan edilmesi İran meşrutiyetçilerini ümitlendirirken istibdat yanlıları için ise ağır bir darbeye dönüşmüş ve kendilerine olan desteği son derece azaltmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı sadece İran'da çatışan tarafları

etkilememiş Şah yanlılarında da bir çözülmeye neden olmuştur. O güne kadar daha bağımsız bir politika takip eden İran'ın İstanbul Büyükelçisi Örfü'd-devle de Osmanlı Devleti'nin idarecileri ve milletinin meşrutiyet taraftarı tavrından dolayı meşrutiyetçileri desteklemeye başlamıştır. Örfü'd-devle, Necef ulemasından Hüccetü'l-islam'a bir telgraf göndererek üzerine düşen her türlü hizmeti yapmaya hazır olduğunu belirtmiştir (Melikzâde, 1383:1026).

İstanbul'daki İran meşrutiyetçilerinin Cemalettin Afganî'nin öğrencileri olduğunu ileri süren Melikzâde, bunların bir kısmının İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olduklarını ve Osmanlı hürriyetçilerinin toplantılarına katıldıklarını da iddia etmiştir. İran ile Osmanlı'nın kurtuluşu için birlikte mücadele ettiklerini belirtmiştir (Melikzâde, 1383:594). 1908-1912 arası dönemde aktif olan ve Yahya Devletabadî, Muhammed Sadık Tabatabaî, Muhammed Tevfik, Ali Ekber Dehhoda gibi aydın görüşlü tüccar ve gazetecilerin üyesi olduğu Encümen-i Saadet benzer idealleri paylaştıkları Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve diğer Jön Türk örgütleri ile temasa geçmiş; bu temasta en önemli rolü Ahmet Rıza, Rıza Tevfik, Hüseyin Daniş, Ahmet Ağaoğlu, Ömer Naci, Said Salmasî gibi bazı Jön Türk örgütleri ile bağları olanlar üstlenmişlerdir (Metin, 2006:228).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğinden söz eden Şeyh Esedullah Memkanî de meşrutiyetten sonra Bağdat'ta hâkimiyet kuran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendilerine meylinin arttığını ve kurdukları encümenler üzerinden aleni bir şekilde faaliyet yürütebildiklerini ifade etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlantıları artınca güçlerinin de arttığını belirten Memkanî, Türkçeyi, Latin alfabesini okumayı ve telgraf okumayı İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerinden öğrendiğini ve bu şekilde İran'dan gelen haberleri öğrenebildiklerini ifade etmiştir. Dış dünya ile irtibatı koparmak için Şah'ın hatları kesmesi üzerine İran'ın durumuna ilişkin bilgileri Encümen-i Saadet aracılığıyla öğrendiğini ifade etmiştir. İstanbul'a gelir gelmez Encümen-i Saadet'in başkanı seçilen Memkanî, İstanbul'da olduğu günlerde Ruslar tarafından Horasan'a bir saldırı tertip edildiği istihbaratını alınca İstanbul'da İranlılar adına ilk protesto mitingini de düzenlemiştir. İstanbul'da II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri, Sadrazam Kamil Paşa (1833-1913) ve Sadrazam Mehmed Said Paşa (1838-1914) ile görüştüğünü de ifade eden Memkanî, bu görüşmede Irak'ın durumu ve Necef uleması hakkında bilgilendirmede bulunduğunu; Said Paşa ve Kamil Paşa'dan destek sözü aldığını ifade etmiştir. Memkanî, İstanbul'dan gördükleri destek sayesinde İran'dan ve Necef'ten gelen haberlerin düzenli olarak dünya medyasına ve Osmanlı gazetelerine Encümen-i Saadet tarafından servis edildiğini dile getirmiştir (Melikzâde, 1383:1015 vd.).

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa

Tahran'ın meşrutiyetçilerin eline geçmesine kadar İstanbul'daki Necef uleması, Tebriz Encümeni, Gilan ve İsfahan'daki milli liderler arasındaki teması sağlayan, direnişi örgütleyen ve takviye etme noktasında önemli bir görevler üstlenen Encümen-i Saadet'in başına Ocak 1909'da İstanbul'da faaliyet yürüten Muazedu's-sultan geçmiştir (Melikzâde, 1383:1141). Tebriz Encümeni'nden aldıkları bilgileri zaman kaybetmeden Avrupa parlamentolarına ve diğer yerlere ulaştıran Encümen-i Saadet, dünyanın farklı bölgelerinde bulunan İran meşrutiyetçileri arasındaki teması sağlamakla birlikte aynı zamanda Osmanlı'da, Hindistan'da ve Avrupa'da oturan İranlılardan Muhammed Ali Şah'ın güçlerinin saldırısı altında olan Tebriz için yardım kampanyaları da düzenlemiştir (Rençber, 1387:23).

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayesini gören Encümen-i Saadet, Muhammed Ali Şah'ın meclisi bombalaması üzerine İstanbul'a gelen Türk, Fars, Kürt, Ermeni hürriyet taraftarı İranlılar ile 16 Kasım 1908 tarihinde İran meşrutiyetini, Şah'ın cinayet ve istibdadını görüşmek üzere bir toplantı tertip etmiştir. Toplantıya Yahya Devletabadî ve Said Salmasî de konuşmacı olarak katılmışlardır (Rençber, 1387: 23 vd.). Muazedu's-sultan'ın çabalarının bir neticesi olarak Encümen-i Saadet ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkiler yoğunlaşmış ve bu iş birliği neticesinde Osmanlı'da meşrutiyet ve hürriyet taraftarı bir grup İran ahrarını desteklemek amacıyla İran'a giderek Reş'te milli orduya katılmıştır (Melikzâde, 1383:1141).

Osmanlı Devleti'nin Tahran sefaretinde görev yapan Ataşemiliter Cemil Said Bey de bu gruba işaret ederek Kafkasyalıları desteklemek amacıyla Osmanlı'dan gelen bir grup Osmanlı ahrarından bahsetmiştir (C. S., 13 Eylül 1909/31 Ağustos 1325:6). Söz konusu gruba değinen Mehmed Emin Resulzâde ise Osmanlı Türklerinden birkaç muhterem zatın İran inkılabına destek vermek için Hoy ve Selmas bölgelerine yardıma gittiklerini ifade etmiştir (Resulzâde, 1993:30).

Bu hususta yapılan araştırmalarda İran meşrutiyet ve hürriyet taraftarlarını desteklemek amacıyla İranlı ve Osmanlılardan meydana gelen içinde zabitlerin de olduğu beş kişilik bir grubun İstanbul'dan hareket ettiği ve Erzurum'da yeni katılımlarla on dört kişiye ulaşarak İran'a gittikleri sonucuna ulaşılmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu grubun amacı askerî danışmanlık hizmeti sunmak ve çevredeki aşiret ve gönüllüleri meşrutiyetçilerin etrafında organize etmektir. İran'da Mirza Said Salmasî ile birleşen bu grup zaman zaman çatışmalara da girmiştir. Tebriz'de muhasara altında olan Settar Han ve Bakır Han'ı kurtarmak için gönüllü bir ordu hazırlığı içinde olan bu grup İstanbul'da

meşrutiyet karşıtı bir harekâtın başladığı yönündeki istihbarat üzerine derhal İstanbul'a dönme kararı almışlardır.¹⁸

II. Meşrutiyet'ten sonraki İran meşrutiyet yanlılarına yapılan destek bunlarla da sınırlı değildir. İran Meşrutiyeti konusunda önemli araştırmaları olan Kesrevî, meşrutiyet olaylarının bir iç savaşa evirildiği ve meşrutiyet taraftarlarının çok zor durumda kaldıkları bir zamanda Türkiye'ye gidip gelen bir tüccarın talebi üzerine Enver Paşa (1881-1922)'nin amcası Halil Bey (1882-1957)'in komutasında bir birliğin Mirza Said Salması'nin yardımına koştuğunu belirtmiştir. Bu yıllarda Osmanlı'da meşrutiyet ilan edilmesine rağmen henüz II. Abdülhamid'in tahtta oturduğunu ve bundan dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu dönemde gizli bir şekilde İran ahrarına yardım ettiğini belirten Kesrevî, Osmanlı-İran sınırında Kotur Çayı çevresinde yerleşen Osmanlı ordusunun, istibdat ve ahrar arasındaki çatışmaları yakından izlediklerini ve ahrarın coşkulu mücadelesine şahit oldukları için Mirza Said Salması'nin yardımına koştuklarını belirtmiştir. Yaşanan savaşta Halil Bey'in de desteğiyle büyük bir başarı kazanıldığını ve Halil Bey'in bu galibiyeti bir sonraki gün bir telgrafla İstanbul'a bildirdiğini ifade etmiştir. Bu haberin İstanbul'a ulaşması ile İstanbul'da faaliyet gösteren Encümen-i Saadet'in de Tebriz'den Halil Bey hakkında aldığı bu bilgileri her yere ulaştırmaya çalıştığı bilgisini vermiştir (Kesrevî, 1375:875 vd.).

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra İstanbul'da özellikle Jön Türkler arasında İranlılara olan ilgiyi artırdığı gibi İstanbul'da yaşayan azınlıklar arasında da İranlılara olan ilgiyi artırmıştır. İran'da istibdatçı-ahrar çatışması yaşanırken İstanbul'da yaşayan milletler, hürriyet yanlısı İranlılara desteğini artırarak destek amacıyla İstanbul'da Osmanlılardan muhterem ve hürriyet taraftarı bir kişinin başkanlığında beynelmilel bir miting yapma kararı almışlardır. Ayrıca her millet adına bir kişinin mitingde bir nutuk irat etmesi kararı alınmış ve Beyoğlu'nda gerçekleştirilen mitinge Türkler ve İranlılar başta olmak üzere Ermeniler, Kürtler ve Avrupalılar katılmıştır. Mitingin başkanlığına Prens Sabahattin (1879-1948) seçilirken İranlı muhacirler adına ise Hacı Mirza Yahya Devletabadî seçilmiştir. Miting günü İranlılar kendi bayraklarını alarak miting meydanına gelirken her konuşmacı temsil ettiği millet adına konuşmalarını yapmıştır. Mitingin başkanı Prens Sabahattin

¹⁸ Grup İstanbul'dan çıkışından yeniden İstanbul'a dönüş kararı alana kadar yaşadıklarını detaylı bir şekilde izah etmelerine rağmen kimlerin dahil olduğu hususunda bir bilgi vermemektedir. İran Meşrutiyetçilerini desteklemek amacıyla İstanbul'dan hareket eden grup hakkında geniş bilgi için bkz. "Genç Osmanlıların İstihsalî Meşrutiyette Ahrar-ı İran'a İmdadı", Yeni Tasvîr-i Efkâr, nu.3, 2 Haziran 1909 s.6-7; nu.4, 4 Haziran 1909, s.5-6; nu.7, 6 Haziran 1909, s.4-5; nu.9, 7 Haziran 1909, s.7; nu.11, 13 Haziran 1909, ss. 6-7.

mitingin açılışını yaparak ilk konuşmayı yaptıktan sonra diğer temsilciler de sırayla konuşmalarını yaparak Meclis-i Mebusan'ın açılmasına, meşrutiyete ve hürriyet taraftarlarına desteğini dile getirmişlerdir (Melikzâde, 1383:1024 vd.).

Tahran Sefaretindeki Osmanlı Diplomatlarının Meşrutiyete Etkisi

Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefareti'nde görevli diplomatların meşrutiyet olaylarında oynadığı role geçmeden önce bir hususa açıklık getirmek gerekiyor. İran'da meşrutiyet olaylarının sürdüğü yıllarda Osmanlı Devleti'nde de iktidar ve muhalefet arasında bir kutuplaşma vardı. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin İran'daki iktidara ve muhalefete yaklaşımı iç politikanın bir yansımasıydı. İçeride meşrutiyet karşıtı bir iktidar işbaşında olduğundan dolayı 1906'daki İran Meşrutiyeti'nde Osmanlı'nın Tahran Sefareti'nde görevli diplomatlar İran'da oynayabileceği rolü gerçek anlamda oynayamamıştır. II. Meşrutiyet gerçekleşene kadar Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefareti Şemseddin Bey'in ve sefaret bünyesinde görev yapan Ataşemiliter Cemil Said Bey (1872-1948)'in oynadığı rol büyük oranda merkezi hükümetten bağımsız olarak değerlendirilmelidir. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı Devleti'nin İran iktidar ve muhalefetine yönelik politikası değişmiş ve İstanbul hükümeti İran muhalefetinin lehine bir tavır ortaya koymuştur.

İran'da meşrutiyet ile neticelenecek olaylar başladığında Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet karşıtı bir iktidar vardı. Fakat Osmanlı'nın Tahran Sefareti'nde görev yapan iki üst düzey diplomat olan Büyükelçi Şemseddin Bey ve Ataşemiliter Cemil Said Bey meşrutiyet ve hürriyet taraftarıydı. Bu durum İranlı muhalifler tarafından da yakinen bilinmekteydi. Bu nedenle İran ahrarı Osmanlı Devleti'nin iktidarını ve Tahran Sefareti'nde görev yapan diplomatları ayrı değerlendirmekteydiler.

İran Meşrutiyeti'nin önemli aydınlarından biri olan Malkom Han, Osmanlı meşrutiyetini değerlendirirken, Osmanlı padişahı Sultan II. Abdülhamid'in, kanunun önemini anladığından bahsetmiş ve onun tahta oturur oturmaz *Kânûn-i Esâsî*'yi ilan etmesinden dolayı ebediyete kadar iyi bir isimle anılacağını söylemiştir (Kanun Gazetesi, Sayı 3, Ramazan el-Mubarek 1307, Londra). Fakat meşrutiyet taraftarı İranlılarda II. Abdülhamid'in muhaliflerin aleyhine Muhammed Ali Şah'a destek sunduğuna dair yaygın bir inanç vardı. İran'da meşrutiyetin gerçekleşmesinin İslam dünyasındaki istibdat yönetimlerini rahatsız ettiğini ifade eden Melikzâde, İran Meşrutiyeti'nden rahatsız olan kişilerden birinin de II. Abdülhamid olduğunu açıkça ifade etmiştir. İran'da istibdadın yıkılması, meşrutiyetin ilanı ve İran'ın Kanun-ı Esasi'ye geçişinin

Osmanlı aydınlarını manevi yönden etkileyeceğinden dolayı II. Abdülhamid'in bundan endişelendiğini ve İran'da meşrutiyeti ortadan kaldırmak için Muhammed Ali Şah'a bir dizi destekte bulunduğunu iddia etmiştir. II. Abdülhamid'in bu süreçte Azerbaycan'ın işgali için bir ordu görevlendirdiğini ve burada bazı bölgeleri işgal ettiğini,¹⁹ Osmanlı Devleti'nin meşrutiyetçilere yakın olmasından dolayı Tahran Büyükelçisi Şemseddin Bey'i görevden aldığı ve İran'ın İstanbul Büyükelçisi'ni davet ederek kendisine meşrutiyet taraftarlarına karşı Muhammed Ali Şah ile dayanışma içerisinde olduğunu söylediğini ifade etmiştir. Ayrıca II. Abdülhamid'in İran'ın İstanbul Sefareti aracılığıyla Muhammed Ali Şah'a her hususta destek vermeye hazır olduğu noktasında bir mesaj yolladığını da belirtmiştir (Melikzâde, 1383:842 vd.).²⁰

¹⁹ Meşrutiyet olaylarının başladığı süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin sınır sorunlarından kaynaklı askerî hareketlilikleri ise İranlı muhalifler tarafından tamamen Osmanlı Devleti'nin Muhammed Ali Şah'ın lehine muhaliflerin lehine atılmış adımlar olarak değerlendirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. s. 482, M. Melikzâde, a.g.e., s. 532, aynı çerçevede bir olay da 554. sahifede; Meşrutiyet olayları başladığında her ne kadar Osmanlı ordusunun İran hududundaki askerî hareketliliği Meşrutiyet ve Şah taraftarları tarafından farklı şekilde değerlendirilse de durumun bundan bağımsız değerlendirilmesi gerektiği Ataşemiliter Cemil Said Bey'in açıklamalarından anlaşılmaktadır. Cemil Said Bey'in aktarmış olduğu bu olayın, yeni kurulan sistemin daha tahkim edilmeden yaşanmış olmasının Muhammed Ali Şah'ın meşrutiyete ve meşrutiyet yanlılarına yaklaşımı üzerinde büyük etkisinin olduğu muhakkaktır. Muhammed Ali Şah, içeride yaşanan bu olayı meşrutiyetçilerin aleyhine kullanırken bu süreçte Osmanlı Devleti ile yaşanan bir sınır sorununu da aynı şekilde meşrutiyetçilerin aleyhine bir propagandaya çevirmiştir. Bu dönemde Osmanlı ile İran arasında çok ciddi bir sınır sorunu yoktu. Osmanlı Devleti'nin bir kısım toprakları İran tarafında kalmıştır. Osmanlı Devleti İran'ın da bildiği kendi topraklarını almak için harekete geçmiş ve mecburen askerî harekât düzenleme yoluna gitmiştir. Bu esnada Şah ve maiyeti Osmanlı'nın bu harekâtını bir fırsata çevirerek iç politikada rakiplerine karşı kullanmak istemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bir kısım toprağının kayıtsızlıktan dolayı İran tarafında kaldığını belirten Cemil Said Bey, Osmanlı'nın İran tarafında kalan bu toprağını almak istediğini fakat İran'ın buna yanaşmadığını, bundan dolayı Osmanlı'nın askerî güç kullanarak bu toprağı alma yoluna gitmek istemesiyle ilgiliydi. Cemil Said Bey'e göre İran, haksız olduğunu bilmesine rağmen Osmanlı arazisini vermeye yanaşmamış ve bu sorunu tırmandırarak olayı farklı şekilde izah etmeye çalışmıştır. Osmanlı'nın saldırısının içeride meşrutiyet taraftarlarını zayıflatmak amacıyla kullanıldığını ifade eden Cemil Said Bey, bu amaçla Muhammed Ali Şah'ın sorunu abartıp savaş sebebi gibi göstererek sınıra asker gönderdiğini belirtmiştir (C. S., 9 Haziran 1909/27 Mayıs 1325:6.).

²⁰ İran'ın Tahran büyükelçisinin aktarımına göre Abdülhamid bir gün kendisini davet ederek yalnız başlarına konuştuklarını ve İran'da gerçekleşen meşrutiyetten dolayı endişelerini dile getirdiğini ve eğer İran'ın durumu bu şekilde devam edecek olursa bu müzmin hastalığı diğer İslam ülkelerine de yayılacağını ve bundan sonra onu engelleyecek bir çarenin olamayacağını ifade etmiştir. Bundan dolayı meşrutiyeti ortadan kaldırmak için Muhammed Ali Şah ile ittifak etme zorunluluğundan bahsetmiştir. Görüşmenin sonunda Abdülhamid'in kendisine Muhammed Ali Şah'a şifreli bir telgraf göndermesini, kendisinin sözlerini ona aktarmasını ve ona 50 bin lira altın ve onu desteklemesi için bir ordu göndereceğini ki meşrutiyetçilerden kaynaklı huzursuzluğu gidersin, dediğini aktarmaktadır. İran'ın İstanbul elçisi Abdülhamid'in

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa

II. Abdülhamid yönetiminin İran meşrutiyet taraftarlığına baskı yaptığını aktaran bir başka kişi ise Necef uleması temsilcilerinden Hacı Şeyh Esedullah Memkanî'dir. Meşrutiyet ilan edilmeden önce Necef'te İranlıların aydın din adamı ve öğrencilerin örgütlendiklerini, okul, matbaa ve encümenler teşkil ederek İranlıların uyanışı için mücadele ettiklerini ifade eden Memkanî, Necef'teki faaliyetler artınca Osmanlı'nın kendilerine müdahalelerde bulduklarını ifade etmiştir. Kerbela, Kazımeyn ve Atabat'ta ciddi baskılar ile karşı karşıya kaldıklarını; fakat meşrutiyet ilan edilince ve kendi faaliyetleri de alenileşince Encümen-i Saadet'in faaliyetleri de artınca kendilerine yönelik baskıların azaldığını ifade etmiştir (Melikzâde, 1383:1015 vd.).

Osmanlı'nın devlet olarak II. Meşrutiyet'ten önce İran muhalefetine hürriyet ve meşrutiyet taleplerine karşı olduğu ve bu talepleri akamete uğratmak için Şah yönetimi ile gizli ya da açıktan dayanışma içerisinde olduğuna dair kimsenin şüphesi yoktu. Buna karşın Osmanlı'nın Tahran'daki diplomatları ise meşrutiyetin başarıya ulaşması için gayret sarf etmişlerdir. Mehdi Melikzâde, İran tarihinde adından söz ettiren Osmanlı'nın Tahran sefiri Şemseddin Bey'i hürriyet taraftarı, akıllı, arif, Fars edebiyatının alimi, gönül ehli bir insan olarak tanıtmaktadır. İranlı aydınlar ile iletişim hâlinde olan Şemseddin Bey'in, ahrarın liderlerinden Melikü'l-mütakellim ve Hacı Mirza Yahya Devletabadî ile dostluk kurduğunu ve onların her biriyle yapmış olduğu görüşmelerde büyük yararlıklar sağladığını ifade etmiştir. Şemseddin Bey, Osmanlı Devleti'nin takip ettiği siyasete aykırı olmasına rağmen endişeye kapılmadan korkusuz bir şekilde meşrutiyet taraftarlarının galibiyeti için önemli adımlar attığını belirten Melikzâde, onun desteğiyle Milli İnkılap Komitesi'nin önemli siyasi başarılar elde ettiğini ifade etmiştir (Melikzâde, 1383:256).

Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefareti Şemseddin Bey'in meşrutiyetçiler için ortaya koyduğu çabalar pek çok İranlı araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Özellikle meşrutiyet olaylarının başladığı ilk günlerden itibaren meşrutiyetçiler ile Şah arasında arabuluculuk yapması tüm kaynaklar tarafından dile getirilmiştir. İran'da meşrutiyet ilan edilmeden önce yaşanan kimi sorunlardan dolayı ulema Şah Abdülazim'e iltica etmiş ve burada yaptıkları istişareler neticesinde Şah'a iletmek için bir takım kararlar almışlardır. Fakat

---

talepleri doğrultusunda hiçbir ekleme ve çıkama yapmadan söylediklerini ertesi gün aynen yazarak Muhammed Ali Şaha göndermiştir. Ayrıca kendi görüşlerini de ekleyerek Osmanlı'dan para ya da askerî destek alması durumunda Müslümanların büyük bir sıkıntı yaşayacağını ve Osmanlı'nın da İran'daki en zayıf güç olduğunu ve böyle bir gücünün olmadığını eklemiştir. Muhammed Ali Şah da elçinin görüşleri doğrultusunda Abdülhamid'e olumlu bir cevap vermemiştir ve Rusların kendi zayıf yönetimlerinin tek koruyucusu olduğu görüşünü sürdürmüştür (Melikzâde, 1383:842 vd.)

Şah'a kimsenin ulaşmasını istemeyen Sadrazam Sultan Abdülhamid Mirza Aynu'd-devle (1845-1927) adeta Şah'ın etrafında bir set oluşturmuştur. Muhalifler de kendi olanaklarıyla Şah'a ulaşamayınca aldıkları kararların Şah'a ulaştırılması için Şemseddin Bey'den arabulucu olma talebinde bulunmuşlardır. Şemseddin Bey de muhaliflerin taleplerini olumlu karşılayarak Şah ile muhalifler arasında arabulucu olmuş ve ulemanın aldığı kararları Şah'a ulaştırmıştır (Melikzâde, 1383:300; Kesrevî, 1375:67; Karacan, 2019:151; Cezani, 2014:91).

Şemseddin Bey'in Şah ile muhalifler arasında arabulucu olduğu konusunda kaynaklarda bir uyum varken Şemseddin Bey ile ulema arasında aracı olan Devletabadî'nin belirttiğine göre Şemseddin Bey'in çabaları zaman zaman arabuluculuğun da ötesine geçerek doğrudan danışmanlık düzeyine çıkmıştır. Devletabadî, Şemseddin Bey'in ulemanın doğru taleplerle Şah'ın karşısına çıkmaları için muhalifleri yönlendirdiğini ifade etmiştir. Ulemanın müzakereler neticesinde aldığı bazı umumi kararların yanı sıra bazı spesifik kararlar da aldığını belirten Devletabadî, Şemseddin Bey'in kendilerine özel talepler için aracılık yapamayacağını bildirdiğini ve burada özel taleplerden ziyade kamu menfaatini koruyan umumi kararlar alınmasını tavsiye ettiğini ifade etmiştir. Devletabadî, Şemseddin Bey'in bu tavsiyeleri doğrultusunda 7. maddenin değiştirilerek yeniden düzenlendiğini ve böylece Şemseddin Bey'e gönderildiğini ifade etmiştir. Melikzâde, Şemseddin Bey'in tavsiyesi doğrultusunda değiştirilen madde ile meşrutiyetin tohumunun atıldığı tespitinde bulunmuştur. Görüşmelerde alınan kararlar yeniden gözden geçirildikten sonra ertesi gün bu kararlar Şemseddin Bey'e ulaştırılmış ve o da Şah'a ulaştırmıştır (Melikzâde, 1383:300 vd.).

İran meşrutiyetçilerine düşünceleriyle destek olan sadece Şemseddin Bey de değildi. Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefareti'nde çalışan Ataşemiliter Cemil Said Bey de meşrutiyetçilere her türlü desteği vermiştir. Zaman zaman kendisini meşrutiyetçilerle özdeşleştiren Cemil Said Bey, istibdat yanlılarını tehdit edecek kadar ileri gitmiştir (C. S., 4 Ağustos 1909/22 Temmuz 1325:7). Osmanlı'nın Tahran Sefareti'ne sığınan İranlı bir mebus ile yaşadığı bir diyalog onun da meşrutiyet taraftarlarına düşünceleriyle destek olduğunu ve gayri resmi danışmanlık yaptığını göstermektedir (C. S., 28 Temmuz 1909/15 Temmuz 1325:6.).²¹

İran ahrarının başarılı olmasını arzu eden Osmanlı Sefiri Şemseddin Bey, bu süreçte gücü oranında muhalifleri desteklemeye devam etmiştir. Şemseddin

²¹ Cemil Said Bey'in İranlı Mebus ile yaşadığı diyalog hakkında geniş bilgi için bkz. (Karacan, 2019:96; C. S., 28 Temmuz 1909/15 Temmuz 1325: 6.).

Bey, Şah yönetimine karşı olan ve her fırsatta yönetime tenkitlerde bulunan İnkılap Komitesi üyesi Ebu'l-Hasan Mirza hakkında Sadrazam Aynu'd-devle tarafından çıkarılan tutuklama kararına karşı onu korumuş ve tutuklanmasını engellemiştir (Melikzâde, 1383:340). Osmanlı'nın Tahran Sefareti'nde görev yapan diplomatların ahrarı koruyan çabalarına rağmen Ataşemiliter Cemil Said Bey'e göre İran ahrarı, Yıldız Hükümeti olduğu müddetçe Osmanlı Sefareti'nden yararlanmanın mümkün olamayacağı inancındaydı. Fakat Rusya ve İngiltere arasında 1907'de yapılan anlaşma neticesinde İngiltere Sefareti ahrardan desteğini çekince ahrarın önünde fazla bir alternatif kalmamıştı (C. S., 5 Temmuz 1909/22 Haziran 1325:5). Şah'ın kendilerine karşı bir saldırı tertip ettiğini bilen ve bu saldırıyı bertaraf etmek için kendilerini destekleyebilecek bir dış güç arayışında olan İran ahrarı, 1907 Rus-İngiliz anlaşmasından dolayı İngiltere'den yardım talep etmek yerine Alman Sefareti'nden destek talebinde bulunmuşlardır. Ahrarın yardım taleplerine müspet yaklaşan ve onları desteklemek için harekete geçen Almanya Maslahatgüzarı Baron Richthofen, yalnız başına yetersiz kalacağı düşüncesiyle Tahran'da bulunan Osmanlı Sefareti Şemseddin Bey'den destek istemiştir. Alman maslahatgüzarı Baron Richthofen, Şemseddin Bey ve Cemil Said Bey ortaklaşa bir yol haritası çıkarmışlardır. Tahran'da Rus ve İngiltere elçilerinin de katılımı ile Osmanlı Sefareti'nde bir sefirler toplantısı gerçekleştirmişlerdir. Toplantıya Osmanlı adına Şemseddin Bey katılırken bir ara formül ile Cemil Said Bey'in de kâtip olarak iştiraki sağlanmıştır. Rus ve İngiliz temsilciler toplantıdan kendilerinin desteklemediği bir neticenin çıkmasını ummuyorlardı. Fakat Rus ve İngiliz temsilciler destek vermemelerine rağmen diğer tüm katılımcılar tarafından Şah'a kan dökülmemesi ve sorunları sulh yoluyla çözüme kavuşturulması hususunda dostane bir nasihatte bulunma kararı çıkarılmıştır (C. S., 5 Temmuz 1909/22 Haziran 1325:6). Sefirlerin Şah ile görüşmemeleri için çıkarılan tüm engelleme çabalarına, Rusya ve İngiltere temsilcilerine rağmen elçiler Şah'tan randevu almış ve Osmanlı Sefareti'nde buluşarak Saraya gitmiş, toplantıda alınan kararlar Şah'a iletilmiştir. (C. S., 19 Temmuz 1909/6 Temmuz 1325:5).²² Şahla görüşmek için Saraya giden Osmanlı, Avusturya ve Fransız elçileri adına Şemseddin Bey konuşma yapmıştır. Şemseddin Bey Şah'a: *“On seneyi mütecâviz zamandan beri iki devlet-i islâmiyye beyninde te'yid-i müvâlât ve tevsi-i hüsn-i münâsebâta gayret etmekte bulunmuş bir sefir sıfatıyla memâlik-i İraniyyece büyük bir felâket tevlid edecek sûretde kan dökülmesine müsâ'ade*

²²Şah yanlısı bir kesim bu esnada elçilerin saraya gitmesini engellemek için elçiliğin önüne gelip engel olmaya çalışmış, aynı şekilde silahlı bir grubun da heyetin yollarını keserek yaşananların bir iç mesele olduğunu, eğer İran'a dost iseler ülkenin istiklâline karışmamaları gerektiği mesajını verdiklerini ifade etmiştir. C. S., 19 Temmuz 1909/6 Temmuz 1325:5.

buyurulmamasını temennî ve ricâ ederim. Binâenaleyh zât-ı şâhâneleriyle Meclis-i Meb'ûsân beyninde zuhûra gelen ihtilâfın sulhen tesviyesi arzu ve ümîdini arz eylerim.” şeklinde bir nutuk irat etmiştir. Elçiler sorunların Meclis-i Mebusan ile görüşülerek sulh yoluyla çözülmesi talebini içeren mazbatayı Şah’a sunmuşlardır (C. S., 19 Temmuz 1909/6 Temmuz 1325:5).

İran’ın bu karışık durumdan kurtulması ve sorunların sulh yoluyla çözülmesi hususundaki gayretlerine Şemseddin Bey de Sultan II. Abdülhamid’e göndermiş olduğu arızasında yer vermiştir. Fakat Tahran’da gerçekleştirilen elçiler toplantısına değinen Şemseddin Bey, Avusturya ve Fransa sefirlerinin Şah ile görüşmesine yer verirken muhtemelen II. Abdülhamid’in tepkisinden çekindiği için toplantıya kendisinin katıldığına dair bilgiyi gizlemiştir (Karacan, 2019:187). Şemseddin Bey, vahim neticelerin ortaya çıkmaması, kan dökülmesinin engellenmesi, karışıklığın giderilmesi, asayişin sağlanması gibi taleplerin farklı zamanlarda birkaç kez kendisi tarafından Şah’a iletildiği bilgisini de vermiştir. İran’da uygulamış olduğu bu diplomatik hamlelerin saltanat-ı seniye’nin İran’daki nüfuz ve azametine uygun düştüğünü belirten Şemseddin Bey, bu tavrının Şah, ahrar ve tarafsız sefirler tarafından da takdir edildiğini ifade etmiştir (BOA. Yıldız Esas Evrakı (YEE.). 10.20.1.). Elçilerin Şah ile görüşmesinden çıkan neticeye en fazla sevinen ve yüzü gülen kesimin meşrutiyet yanlıları olduğunu ifade eden ve bu zaferin yaşanmasında önemli katkıları da olan Cemil Said Bey’in belirttiğine göre her yerde “Yaşasın Osmanlı Sefiri” sloganları atılmıştır (C. S., 19 Temmuz 1909/6 Temmuz 1325:5). Osmanlı sefaret görevlilerinin bu önemli başarısına rağmen Osmanlı yönetiminin meşrutiyet karşıtı olmasından dolayı bu başarı gizlenmiştir. Fazla bir zaman geçmeden de Şemseddin Bey görevden el çektirilmiştir (C. S., 19 Temmuz 1909/6 Temmuz 1325:5).²³

---

²³ Osmanlı Sefareti’nde Şemseddin Bey riyasetinde yapılan toplantıya değinen Cemil Said Bey, Osmanlı Devleti’nin Tahran sefiri Şemseddin Bey’in liderliğinde elçilerin 18 Aralık 1907 tarihinde İran Şahı’na yaptıkları ziyaretin tarihi bir öneme sahip olduğunu, o günün tarihimizde parlak bir gün olarak kaydedilmesi gerektiğini vurgulamıştır. O gün dünyada ilk kez Osmanlı Devleti’nin büyükelçisinin hürriyet ve meşrutiyeti himaye etmek, komşumuz olan Müslüman bir milleti büyük bir felaketten korumak için Rusya ve özellikle İngiltere’nin sefaretine rağmen hatta tabi olduğu hükümetin rızası hilafına, resmen aracı olmaya teşebbüs ettiğini ve beklenenin çok çok üzerinde bir başarı kazandığını kaydetmiştir. Şemseddin Bey’in bu muvaffakiyeti üzerine Osmanlı Devleti’nin İran’da çok güzel bir fırsat yakaladığına işaret eden Cemil Said Bey, söz dinleyen bir Hariciye Nezareti’nin olmamasından dolayı bu fırsatın değerlendirilemediğinden şikâyet etmiştir. Hatta bırakın bu başarıdan yararlanmayı, büyük bir başarıya imza atan Şemseddin Bey’in akıbetinin ne olacağı endişesi içinde olduklarını ifade etmiştir (C. S., 19 Temmuz 1909/6 Temmuz 1325:5 vd.).

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa

Cemil Said Bey'e göre Osmanlı Devleti'nin takdir edemediği Şemseddin Bey'in bu başarısını İngiltere ve Rusya takdir etmiştir. Rusya ve İngiltere Şemseddin Bey riyasetinde Şah ile yapılan görüşmeden bir gün sonra Şah ile görüşerek Osmanlı Sefareti'nde yapılan elçiler toplantısında alınan kararları Şah'a kendi kararlarıymış gibi sunduklarını ifade etmiştir. Cemil Said Bey, Rus ve İngiliz elçilerinin Şah ile yaptıkları bu görüşme ile onların da dolaylı olarak kendi başarılarını takdir ettiklerini belirtmiştir. Rus ve İngiliz sefirlerinin yaşananları, tarihi ters yüz edecek şekilde aktardıklarını ve bu şekilde başarıyı kendilerine mal ettiklerini belirten Cemil Said Bey, aynı zamanda Rus ve İngiliz elçilerin İstanbul Hükümeti'ne ise durumu olduğu gibi aktararak Şemseddin Bey'in azlini talep ettiklerini dile getirmiştir. Cemil Said Bey, Şemseddin Bey'in azledileceği beklentisine sahip olduklarını ifade ederek İstanbul Hükümeti'nin İran politikasına ters düştüğünü göstermiştir (C. S., 19 Temmuz 1909/6 Temmuz 1325:7).

Osmanlı Devleti'nin bu başarılı diplomasisinden sonra kısmen durum sakinleşse de fazla bir zaman geçmeden Şah, Meclis-i Mebusan'a saldırmış ve iç çatışmalar başlamıştır. İran'da istibdat-ahrar arasında çatışmalar sürerken Muhammed Ali Şah kısmen geri adım atmış ve meşrutiyeti kabul edeceğini ve meclisi yeniden açacağı sözünü vermiştir. Fakat Şah'ın sözlerine güvenmeyen ahrrar, itirazlarını daha rahat yükseltebileceği güvenli bir mekân arayışına girmiştir. Ahrrar, Osmanlı Sefareti'nin kendileri için güvenli bir mekân olmadığı düşüncesindeydi. Çünkü Muhammed Ali Şah, Meclis-i Mebusan'a darbe yapıp başarılı olunca kaçmayı başaran ya da Osmanlı Sefareti'ne sığınan 39 muhalifi tutuklayarak idam etmişti. Fakat Şah'a karşı bir merkez oluşturma ihtiyacı içerisinde olan muhalifler, meşrutiyetin rehberlerinden olan ulemadan Sadru'l-ulema ve Mirza Seyyid Muhammed İmam ile yaptıkları istişare neticesinde bir sefarete sığınma kararı almışlardır. İki ulemanın düşünceleri doğrultusunda Avrupa ülkelerinin sefaretine sığınmaktan içtinap etmişler ve onların rehberliğinde Müslüman bir ülke olan Osmanlı Devleti'nin sefaretine sığınma kararı almışlardır. (Melikzâde, 1383:979 vd.).²⁴ Osmanlı Sefareti'ni güvenli bulmamalarına rağmen 1908 yılında sayısı üç yüzü bulan ulema, tüccar ve esnaftan Tahran'ın ileri gelenlerinden oluşan bir grup Saniu'd-devle liderliğinde Osmanlı Sefareti'ne sığınmışlardır. Sığınmacılar Şah'tan meşrutiyeti yeniden kabul etmesini talep etmişlerdir (Rençber, 1387:30).

²⁴ Melikzâde tarafından İranlı muhaliflerin Osmanlı'nın Tahran Sefareti'ne sığınıp da daha sonra Şah iktidarınca teslim alınarak idam edildikleri iddiaları hususunda Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefareti'nde görev yapan diplomatlarından Şemsettin Bey ve Cemil Said Bey'in herhangi bir açıklamasına ulaşamamıştır.

Bu süreçte Osmanlı Hükümeti hâlâ ahrar karşıtı kişilerin elindeydi ve II. Abdülhamid İran meşrutiyetçilerinin kaybetmesi ve Muhammed Ali Şah'ın kazanması için çaba içerisindeydi. Sığınmacıların haberi İstanbul'a ulaşınca II. Abdülhamid derhal sadrazama sığınmacıların sefaretten çıkarılması emrini vermiştir. Bu emirden haberdar olan İstanbul'daki Encümen-i Saadet, sığınmacıların sefaretten çıkarılmaması için yoğun bir mücadele vermiştir. Dönemin Osmanlı şeyhülislamı ile dost olan Devletabadî, şeyhülislam ile görüşerek İstanbul Hükümeti'nin aldığı bu kararı kendisine aktarmıştır. Devletabadî, şeyhülislama Tahran'da sefreti bulunan yegâne Müslüman ülkenin Osmanlı Devleti olduğu ve Osmanlı Sefreti'ne sığınanların da İran Müslümanları olduğunu söylemiştir. İranlı Müslümanların İslami kimliklerinden dolayı İsevilerin sefaretine sığınmak istemediklerini, şayet Osmanlı Sefreti'nden çıkarılacak olurlarsa mecburen Hristiyan bir devletin sefaretine sığınacaklarını belirttiğini, bu durumun ise İslam'a hakaret anlamına geleceğini ve dünyanın her tarafında Müslüman bir ülkenin sefreti tarafından kendisine sığınan Müslümanları sefaretten kovduğunun konuşulacağını ifade etmiştir. Ayrıca sığınmacıların sefaretten kovulması durumunda Hristiyan bir ülkeye sığınmak zorunda kalacaklarını şeyhülislama aktarmıştır. Devletabadî'nin anlattıkları karşısında ikna olan şeyhülislam, hükümet toplantısında bu durumu dile getirerek Osmanlı'nın Tahran Sefreti'ne sığınan Müslümanların sefaretten çıkarılmasının İslami prensiplere uymayacağını, ayrıca sığınmacıların sefaretten kovulması ve Hristiyan bir ülkenin sefaretine sığınmak zorunda kalmaları durumunda bunun tüm dünya Müslümanları tarafından konuşulacağını ve Osmanlı Devleti'ne karşı besledikleri güven ve ümidi yok edeceği uyarısında bulunmuştur. Devletabadî, şeyhülislamın sığınmacıların çıkarılması durumunda görevi bırakacağını söylediğini de ifade etmiştir. Ayrıca şeyhülislamın bu ifadelerinden sonra alınan kararın gözden geçirildiğini ve geri adım atıldığını dile getirmiştir. Devletabadî, alınan bu karara rağmen sefaret ve çalışanların meşrutiyet karşıtı olmalarından dolayı sığınmacılara saygısızlık yapıldığını ve kötü muamelede bulunduğunu ifade etmiştir (Melikzâde, 1383:979 vd.).²⁵

Bu olayın üzerinden çok geçmeden İstanbul'da II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi İran meşrutiyetçilerini de etkilemiştir. İran meşrutiyetçileri buradan önemli oranda güç almış ve daha net

---

²⁵ Osmanlı Sefaretinde görevli önemli iki diplomat olan Şemseddin Bey ve Cemil Said Bey İran ahrarı lehinde çalışmaktaydılar. Ancak Devletabadî'nin meşrutiyet karşıtı olarak nitelendirmesi muhtemelen Şemseddin Bey'in azledilmesi ile yerine tayin edilen sefaretle ilgili bir durumdur. Çünkü cansiperane bir şekilde meşrutiyetçileri müdafaa eden Cemil Said Bey de II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra İstanbul'a dönmüştür.

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa

bir duruş sergileyerek açıktan muhalefet etmeye başlamışlardır. Ayrıca II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı elçilik çalışanları da kendilerine daha iyi davrandıklarını ifade etmiştir. Muhammed Ali Şah yönetimi Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle artık ahrarın oradan çıkarılacağı umudunu kesmesinden dolayı kirli yöntemlerle muhalifleri sefaretten çıkarmaya çalışmıştır (Melikzâde, 1383:981).²⁶

Meşrutiyetin yeniden elde edilmesinde hem Osmanlı'daki gelişmeler hem de İran iç gelişmeleri etkili olurken bu süreçte Osmanlı'da meşrutiyetin ilan edilmesi, meşrutiyet yanlıları için olumlu neticeler yaratmıştır. Bu süreçte İngiliz ve Rus sefirleri bir tarafta Osmanlı Sefareti'ne sığınanların Sefarettten çıkarılması için Osmanlı'ya baskı yaparken diğer yandan ise Şah'ın yeniden meclisi kabul etmesi ve meşrutiyeti ilan etmesi için baskı yapmışlardır. Farklı siyasi olayların da neticesinde Şah 5 Mayıs 1909'da Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılmasını emretmiştir. Bunun üzerine muhalifler sefareti terk etmişlerdir (Rençber, 1387:32).

SONUÇ

XIX. yüzyılda askerî, siyasi, içtimai, idari ve mali alanda önemli ıslahatlar gerçekleştirerek yenileşen Osmanlı Devleti, eski gücüne ulaşamamış olsa da önemli bir dinamizm yakalamıştır. İlerlemiş ve gelişmiş Batının değerlerini sahip olduğu değerlerle mezc ederek yeni bir forma büründüren Osmanlı Devleti, aynı zamanda etrafındaki dünyayı da kendisiyle birlikte şekillendirmiş ve dönüştürmüştür. XIX. yüzyıl boyunca İran modernleşmesi üzerinde etkili olan Osmanlı Devleti, İran meşrutiyet hareketi üzerinde de belirgin bir etkiye sahipti.

XIX. yüzyılda Rusya ve İngiltere'nin bölgedeki faaliyetlerinden olumsuz etkilenen Osmanlı ile İran arasında diplomatik ilişkiler artmış ve iki devlet birbirine yakınlaşmıştır. Modernleşme arzusu içerisinde olan İran, Osmanlı Devleti'nde yetenekli devlet adamları ve diplomatlar görevlendirerek Osmanlı yenileşme tecrübesinden yararlanmayı hedeflemiştir. Osmanlıya gelen İran diplomatları da Osmanlı yenileşme çabalarının neticelerini yakından tecrübe etmiş ve İran'ın kurtuluşu için Osmanlı'nın icra ettiği ıslahatların İran'da da yapılması gerektiğini savunmuşlardır. İlk olarak İranlı devlet adamları tarafından Osmanlı modernleşmesinin örnek alınması savunulurken zamanla

---

²⁶ Şah, para vererek yılanları tutup çuvallara doldurmuş ve gece yarısı Osmanlı Sefareti'nin bahçesine bırakmıştır. Sabahleyin kalktıklarında her tarafın yılanlarla dolduğunu gören muhalifler bir kaç gün o yılanlarla uğraşmışlardır (Melikzâde, 1383:981).

muhtelif nedenlerle Osmanlı Devleti'nde ikamet eden pek çok İranlı ulema, aydın, tüccar ve işçi de bu fikre sahip çıkmıştır.

İstanbul'u merkez seçen İranlı aydınlar, Osmanlı Devleti'nin düşünce ikliminden beslenerek İran'ın modernleşmesi için hâlçareleri aramışlardır. İstanbul'da kısmen İran yönetiminden azade bir şekilde hareket eden aydınlar bu amaç için İstanbul'da çok sayıda gazete, kitap ve makaleler neşretmişlerdir. Özellikle meşrutiyet öncesinde İstanbul'da yayınlanan ve çok sayıda İran aydınının katkıda bulunduğu Ahter gazetesi, İran meşrutiyetinin altyapısını hazırlama hususunda İranlıların yaşadığı her yere ulaştırılmaya çalışılarak önemli bir çaba ortaya koyulmuştur. Osmanlı basınının ve fikir hayatının etkisinde yayın hayatını sürdüren Ahter, Osmanlı düşünce dünyasından çok sayıda modern kavramı İran fikir hayatına kazandırmıştır. Osmanlı Kanun-ı Esasi'sini ilk kez tercüme ederek İranlıların gündemine sokan Ahter gazetesi, İran'da meşrutiyet fikrinin oluşumu, kanunlara dayalı hükümet anlayışı ve hukukun üstünlüğü konularını İranlıların gündemine sokmuştur. Farklı düşüncedeki İranlı aydınlara sayfalarını açan Ahter, fikirlerin özgürce tartışıldığı bir platform sunarak aydınları birbirine yakınlaştırmaya çalışmıştır. Ahter haricinde de gerek meşrutiyet öncesinde ve gerekse Meclis-i Mebusan'a yapılan saldırıdan sonra meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi konusunda İstanbul'da İranlı aydınlar tarafından gazeteler yayınlanmıştır. Özellikle Şems ve Suruş gazeteleri bunların başında gelmekteydi.

İstanbul sadece aydınların toplandığı ve entelektüel faaliyetlerde bulunduğu bir yer de değildi. Örgütlenme konusunda da İstanbul önemli bir merkez olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından önce II. Abdülhamid yönetiminin baskılarından dolayı Mirza Ağa Han Kirmanî tarafından kurulan Encümen-i Azadi adı altında gizlice örgütlenen İranlı muhalif aydınlar, II. Meşrutiyet'in ilanı ile açıktan örgütsel faaliyetlere girişmişlerdir. İran meşrutiyet yanlıları tarafından İstanbul'da kurulan Encümen-i Saadet İranlıların İstanbul'da kurduğu önemli bir encümendi. İstanbul'daki İranlı meşrutiyetçileri bir araya getiren ve aynı zamanda dünyanın farklı bölgelerindeki İranlılar ve İran'daki meşrutiyetçiler arasında da teması sağlayan Encümen-i Saadet, meşrutiyetin elde edilmesi konusunda ciddi çabalar ortaya koymuşlardır. İstanbul'u adeta bir karargâha çeviren Encümen-i Saadet, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nin yetkilileri, İttihat-ı Terakki ve Jön Türklerle kurdukları münasebetlerle İran meşrutiyet taraftarları için ciddi destekler sağlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin önemli isimlerinden destek gören Encümen-i Saadet, meşrutiyetçilerin taleplerinin dünyaya duyurulması ve kamuoyu oluşturma konusunda önemli imkânlar elde etmişlerdir. Bünyesinde topladığı aydınların

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa

yayıncılık faaliyetleri ile İran'da meşrutiyet mücadelesini yükseltmeye çalışmışlardır.

Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefareti'ndeki diplomatları İran meşrutiyetinin ilk kez ilan edilmesi konusunda İngiltere'ye nazaran geri planda kalmış olsalar bile Meclis-i Mebusan'a yapılan darbe ve 1907 İngiltere-Rusya anlaşması neticesinde İngiltere'nin meşrutiyetçilere sırtını dönmesiyle meşrutiyetçilerin korunması hususunda hayati müdahalelerde bulunmuşlardır. Şemseddin Bey ve Cemil Said Bey'in bağlı oldukları hükümetin meşrutiyet karşısı olduklarını bilmelerine rağmen meşrutiyetçilerin lehine aktif bir sorumluluk almaları, meşrutiyetçilerin korunması hususunda diplomatik girişimlerde bulunmaları ve meşrutiyetin yeniden elde edilmesi konusunda ortaya koydukları çabalar görmezden gelinemeyecek kadar önemli katkılardır.

Kısaca şu söylenebilir ki XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı yenileşmesinden etkilenen İran, meşrutiyetin elde edilmesi konusunda da Osmanlı tecrübesinden önemli ölçüde yararlanmıştı. İran Meşrutiyet hareketinin fikrî altyapısının oluşumu ve meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi konusunda Osmanlı Devleti'nin önemli katkıları olmuştur. Bir bütün olarak Osmanlı Devleti, İran meşrutiyet hareketinde gerek fikirleriyle gerekse eylemleriyle sorumluluk alan liderleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediği bir realitedir. Her meşrutiyetin hazırlık sürecinde hem de yapılan darbeden sonra meşrutiyetin yeniden elde edilmesi çalışmalarında meşrutiyetçi aydınlar için bir merkez konumunda olan İstanbul, adeta meşrutiyetçilerin atan kalbiydi.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Belgeleri

BOA. YEE. 10.20.1.

Kitap ve Makaleler

“*Genç Osmanlıların İstihsalî Meşrutiyette Ahrar-ı İran'a İmdatı*”, Yeni Tasvîr-i Efkâr, nu.3, 2 Haziran 1909 s.6-7; nu.4, 4 Haziran 1909, s.5-6; nu.7, 6 Haziran 1909, s.4-5; nu.9, 7 Haziran 1909, s.7; nu.11, 13 Haziran 1909, ss. 6-7.

Abrahamian, E. (1384). İran Beyn-i Du İnkılab, (Terc. Ahmed Gul Muhammedi- Muhammed İbrahim Fettahi ve Leylayi), (11. Baskı), Neşrini.

Browne, E. (1376). İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran, (Terc. Mehdi Kazvini), Tahran.

- C. S. [Cemil Said]. “*Emîne’s-sultan’ın Keyfîyyet-i Katli*”, Yeni Tasvîr-i Efkâr, nu.16, 15 Haziran 1909/2 Haziran 1325, ss.7-8.
- C. S. [Cemil Said]. “*İran’ın Hâli ve İstikbâli*”, Tasvîr-i Efkâr, nu.105, 13 Eylül 1909/31 Ağustos 1325, ss.6.
- C. S. [Cemil Said]. “*Meclis’in Dağılmasına İlk Teşebbüs ve Tavassut-ı Süferâ*”, Tasvîr-i Efkâr, nu.36, 5 Temmuz 1909/22 Haziran 1325, ss.5-6.
- C. S. [Cemil Said]. “*Meclis-i Meb’usân’ın Topa Tutulması*”, Tasvîr-i Efkâr, nu.65, 4 Ağustos 1909/22 Temmuz 1325, s.7-8.
- C. S. [Cemil Said]. “*Sefîr-i Osmânî’nin Oynadığı Rol*”, Tasvîr-i Efkâr, nu.50, 19 Temmuz 1909/6 Temmuz 1325, ss.5-7.
- C. S. [Cemil Said]. “*Şah’a Bomba Atılması*”, Tasvîr-i Efkâr, nu.58, 28 Temmuz 1909/15 Temmuz 1325, ss.6-7.
- C. S. [Cemil Said]. “*Yeni Şâh’ın Evâil-i Saltanatı*”, Yeni Tasvîr-i Efkâr, nu.10, 9 Haziran 1909/27 Mayıs 1325, ss.6-7.
- Cezani, B. (2014). *İran Meşrutiyet Devrimi Güçler ve Amaçlar (1906-1911)*, Kaynak Yay. İstanbul.
- Cezani, B. (2014). *İran Meşrutiyet Devrimi Güçler ve Amaçlar (1906-1911)*, Kaynak Yay. İstanbul.
- Creasy, E. S. (1961). *History of The Ottoman Turks*, Beyrut.
- Çavdar, N.-K. Mamak (2017). *Devlet Sâlnâmeleri’nde Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetleri (1847-1877)*. OTAM, 42, 47-70.
- Eser, S. (2005). *İranlı seyyahların Eserlerinde İstanbul ve Han Melik-i Sâsânî’nin “İstanbul Sefareti Hatıraları” Adlı Eseri*, BYLT, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kansu, A. (1995). *1908 Devrimi* (Çev. Ayda Erbal). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kanun Gazetesi, Ramazan el-Mübarek, Sayı 3, Londra, 1307.
- Karacan, O. (2013). *1906 İran Meşrutiyeti*, BYLT, İnönü Üniv. Malatya.
- Karacan, O. (2019). *Cemil Said Bey (Dikel) Hayatı-Eserleri ve İran’daki Siyasi Meselelere Bakışı*, YDT, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kars, H. Z. (1997). *1908 Devrimi’nin Halk Dinamiği*. (2.baskı), Kaynak Yayınları, İstanbul.

Osmanlı Devleti'nin İran Meşrutiyeti Üzerindeki Tesiri Hakkında Bir Mütalaa

- Kesrevî, A. (1375). *Tarih-i Meşruta-i İran*. Emir-i Kebir Yay., (22. Baskı), Tahran.
- Khangahi, F. D. (2011). *İran'da Meşrutiyet Öncesi Aydınlar ve Düşünce Akımları*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kılıç, H. (2006). *İran'ın Modernleşme Sürecinde Osmanlı Devleti'nin rolü (1848-1923)*. Marmara Üniversitesi, BYLT, İstanbul.
- Kurtuluş, R. (tarihsiz). *Ahter*. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ek 1,56-57
- Melikzâde, M. (1383). *Tarih-i inkılab-ı Meşrutiyet-i İran*. 1(8), Sahn Yay., Tahran.
- Metin, C. (2006). *Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)*, Hacettepe Üniv., Ankara.
- Muradi, A. (1395). *Tesiri Osmani der fikr-i Nügerayi Fikr-i der İran Mekarini ba Şiklgiri-yi Meşrutiyet*. Revaniti Ferhengi, Sazımane Ferhengi ve İrtibatati İslami, Sale Evvel, Şumare Çıharum, Zimistan.
- Ocak, A. Y. (2013). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Reis Niya, R. (1374). *İran ve Osmani der Astaneyi Qarne Bistom*. Situde, 1(3), Tebriz.
- Rençber, M. (1387). *İnkılabı Meşruta der İran ve Nakşı İmparator-i Osmani*. Falsname-i Tarihi İslam, Sal 9, *Payiz ve Zimistan*, Şumare 35-36, 7-44.
- Resulzâde, M. E. (1993). *İran Türkleri (Türk Yurdu ve Sebilurreşad'daki Yazıları)*, (Haz. Yavuz Akpınar-İrfan Murat Yıldırım-Selahattin Çağın), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Rızanecat, H. (1394). *Nakşe Ruznameha-yi Farsi Zeban-e İstanbul der İnkılabı Meşrutai İran*. Tarihname-i Harzemi- Falsnamei İlmi Tahassusi- Sale 3, zimiztan, 99-120.
- Sadri, M. (2012). *İran Yenileşme Hareketlerinde Osmanlı Etki ve Katkısı*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh37605>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 18.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 18.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Demlikoğlu, U. (2019). Osmanlı Ordularının Gence'yi Fethi, Askeri ve Lojistik Durumu (1723-1735). *Journal of History School*, 43, 1448-1479.

OSMANLI ORDULARININ GENÇE'Yİ FETHİ, ASKERİ VE LOJİSTİK DURUMU (1723-1735)

Uğur DEMLİKOĞLU¹

Öz

Gence, Azerbaycan'ın batısında Kura Irmağının sağ kollarından Genceçay'ın her iki kıyısında kurulmuş olup günümüzde nüfus bakımından Bakü'den sonra Azerbaycan'ın ikinci büyük şehridir. Gence, Çin'den başlayıp İran'a ve ardından Kafkasya ve Anadolu'ya doğru uzanan tarihi ipek yolunun önemli güzergâhlarından birinde yer almaktadır. Bakü ile Tiflis arasındaki ticari faaliyetlerin Gence üzerinde gerçekleşmesi gerekse de İran'ı Kafkasya'ya bağlayan önemli bir geçiş noktasında bulunması Gence'nin askeri ve stratejik önemini artırmıştır. Bu nedenle bölge tarihi süreç içerisinde büyük devletlerin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Kafkasya üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki kıyasıya mücadeleler 16. ve 17. yüzyıllarda sürmüş ve bu durum 18. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir. İran'ın içinde bulunduğu iç karışıklıklar doğuda Afganlıların ve kuzeyde Rusların saldırılarına maruz kalması üzerine padişah III. Ahmed döneminde İran'a harp açılmıştır. 1723 yılında İran'ın Kafkasya'da bulunan toprakları Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Bu bölgelerden biri de Gence olmuştur. Gence'nin fethine müteakip pek çok askeri sınıf bölgeye nakledilmiştir. Gence de bulunan Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu zahire ve mühimmatlar da bölgeye intikal ettirilerek Safevi ordularına karşı bölge kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, mevcut arşiv kaynaklarından istifade edilerek 1723-1735 yılları arasında Gence 'ye nakledilen Osmanlı askeri sınıfları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca Gence 'de bulunan

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Türkçe Sosyal Bilgiler Bölümü, ugurtarih@hotmail.com, [Orcid: 0000-0002-7731-3799](https://orcid.org/0000-0002-7731-3799)

Osmanlı askerlerine temin edilen zahire ve mühimmat sevkiyatı üzerinde durulmuş konunun daha iyi anlaşılması için tablo ve grafiklerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gence, Yeniçeri, Zahire, Mühimmat

The Conquest of Ganja by the Ottoman Armies, and its Military and Logistic Situation (1723-1735)

Abstract

Ganja has been established in the west of Azerbaijan from the right tributaries of the Kura River to the both sides of the Ganja River, and is the second largest city of Azerbaijan after Baku in terms of population in our day. Ganja is located on one of the important routes of the historical Silk Road which extends from China to Iran, Caucasus and Anatolia. As the commercial activities between Baku and Tbilisi have been conducted over Ganja and Ganja is located on an important crossing point between Iran and the Caucasus, military and strategic importance of Ganja has increased. For this reason, the region has witnessed the struggle of the great powers for sovereignty in the historical process. The cutthroat struggles between the Ottoman Empire and the Safavid Empire, which aimed to dominate over the Caucasus, had continued in the 16th and 17th centuries, and this situation had continued until the first half of the 18th century. After the internal disturbances in Iran and the attacks made by the Afghans in the east and the Russians in the north against Iran, a war has been declared against Iran during the reign of Sultan Ahmed III. In 1723, Iran's territories in the Caucasus had been conquered by the Ottoman Empire. One of these territories was Ganja. Following the conquest of Ganja, many military classes were sent to the region. In addition, grain and ammunition needed by the Ottoman army in Ganja were brought to the region, and thus, it was tried to control the region against the Safavid armies. In this study, the Ottoman military classes sent to Ganja between 1723 and 1735 have been examined in detail through the available archival resources. Furthermore, the delivery of grain and ammunition provided to the Ottoman soldiers in Ganja has been examined, and relevant tables and graphics have been used to understand the issue better.

Keywords: Ganja, Janissary, Grain, Ammunition

GİRİŞ

Gence, Bakü'nün 363 km. batısında Küçük Kafkasya dağlarının kuzeydoğu eteğinde, Kura Irmağı'nın sağ kollarından Genceçay'ın her iki kıyısında, deniz seviyesinden 445 m yükseltide Bakü-Tiflis demiryolu üzerinde yer almaktadır. Gence, Azerbaycan'ın eski şehirlerinden biri olup günümüzde

Bakü'den sonra Azerbaycan'ın ikinci büyük şehridir (Bala, 1987: 762; Efendizade, 1996: 17). Arap kaynaklarında Cenze (İbn Haykal, 2017: 298; İstahri, 2015: 298), Fars kaynaklarında Gence, Ermeni kaynaklarında Gandza olarak adlandırılan bu şehrin adının nereden geldiği ve ne zaman kurulduğu ile ilgili kesin bilgi yoktur (Efendizade, 1996: 17).

Bölge, Hz. Ömer döneminde Arap ordularının akınına maruz kalmıştır (Yakubi, 2002: 53,54; Fayda, 1994: 87). Arap ordularıyla Hazarlar arasında Kafkasya'da büyük mücadeleler meydana gelmiştir. Bu durum Emeviler ve Abbasiler döneminde de devam etmiştir (Taşağıl, 1998:116). Oğuz Türkmenlerinin bölgeye ilk taarruzları Çağrı Bey döneminde gerçekleşmişti. Çağrı Bey 1018 yılında Doğu Anadolu Bölgesindeki başarılı fetihler gerçekleştirmiş ve ardından Nahcivan Bölgesi'ne yönelmiştir. Kafkasya da Ermeni ve Gürcü komutanlara karşı başarılı seferler yaptı (Sümer, 2009: 368). Bizans İmparatoru Konstantin Oğuz akınlarına karşı 1045 tarihinde Gürcü Laporit komutasında bir orduyu Selçuklular üzerine göndermişti. Tuğrul Bey ise Gürcü, Ermeni ve Rumlardan oluşan Bizans ordusuna karşı amcasının oğlu Kutalmış'ı görevlendirdi ve 1045 güzünde Gence de yapılan savaşı Selçuklu ordusu kazandı (Turan, 2014:119,121). Sultan Alpaslan Malazgirt zaferinden önce Gürcistan seferine çıkmış ve dönüşte Gence'ye yerleşmişti. Sultan Alpaslan'ın oğlu Melikşah Gence'de hüküm süren Şaddadoğullarını uzaklaştırmış ve bölgeyi oğlu Mehmed'e tımar olarak bırakmıştı (Bala, 1987: 762). 1139 yılında Gence 'de büyük bir deprem meydana gelmişti. Bu durumdan faydalanan Gürcü Kralı I. Dimitrius, depremden yıkılmış Gence 'ye baskın yaparak şehri yağmalamıştır (Efendizade, 1996: 17). Bölge 1212-1223 yılları arasında Gürcistan'da hüküm süren Tamar'ın oğlu ve ardından gelen halefi II. Giorgi Laşa'nın hâkimiyetine girdi (Büyükçınar, 2018: 268) Ardından Moğollar orduları Kafkasya'ya doğru ilerleyerek Gence'yi istila ettiler (Grousset, 2011: 272). Gence, Moğollardan sonra İlhanlı ve Timur hâkimiyeti altına girdi (Aka, 1993: 22-28) Karakoyunlu, Akkoyunlu ve ardından Safevi Devleti'nin hâkimiyetine giren şehir Osmanlı- İran savaşlarının yaşandığı dönemlerde sürekli el değiştirmiştir.

Safevi hükümdarı Şah Tahmasb 1576 yılında vefat etmiş ve ölümünün ardından ülkede karışıklık baş göstermişti. Sünni Dağıstan, Şirvan ve Azerbaycan ahalisi Osmanlı Devleti'nin başkentine mektuplar göndererek yardım istemişti. Bu yardım taleplerini yerine getirmek amacıyla Osmanlı Devleti İran'a harp ilan etti ve 12 yıl sürecek Osmanlı- İran savaşları başlamış oldu (Kırzioğlu, 1953: 524). Vezir Lala Mustafa Paşa 5 Nisan 1578 yılında Gürcistan ve Şirvan seferlerine çıktı. Osmanlı ordusunun doğudaki serhat kalelerine doğru ilerlemesi İran sınırında hareketliliği gittikçe artırdı (Selânikî,

1999: 139; Demir, 2017: 172-174) Safevi hükümdarı Şah I. Abbas doğuda Özbeklere, batıda ise Osmanlılara karşı yaptığı savaşlarda sürekli yenilgiler aldı ve Osmanlı Devleti ile barış yapmak zorunda kaldı. 12 yıl süren Osmanlı- İran Savaşlarının ardından 21 Mart 1590 tarihinde Ferhat Paşa antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti tam bir başarı elde etti. Bu antlaşmaya göre Tebriz, Gence, Karabağ, Şirvan, Gürcistan, Nihâvend ve Lûristan bölgelerinin Osmanlı Devleti'nde kalacaktı (Kırzioğlu¹⁹⁹⁸: 376; Gümüş, 2000: 188). Ancak Safevi hükümdarı Şah Abbas 1620 yılında Gence'yi Osmanlı Devleti'nin elinden geri almayı başardı. Aydoğmuş, 2014: 71).

1639 tarihinde imzalan Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla Osmanlı- Safavi ilişkileri uzun bir sükûnet dönemine girdi. Bu sükûnet devresi 1722 tarihinde İran'ın Afganistan'a girmesi üzerine bozuldu ve ilişkiler yeniden gerginleşti. Damat İbrahim Paşa İran'ın Afganistan'ın eline geçmesini istemiyordu ve sınır komutanlarına emirler göndererek Revan, Tebriz, Gence ve Tiflis'in alınmasını istedi. Afganlı Mir Mahmud, Safevilerin başkenti İsfahan'ı ele geçirdi ve İsfahan da bulunan Safevi hükümdarı Şah Hüseyin ve ailesini esir aldı (Şem'dâni- Zade, 1976: 1-3) .Bu durumu, Bağdad Muhafızı Vezir Hüseyin Paşa ile Erzurum Valisi İbrahim Paşa İstanbul'a mektup göndererek bildirmiştir. Mektuplarında Acem diyarının her tarafının karışıklık içinde bulunduğu ve Devlet-i Âliye için münasip olan ne ise derhal müdahale edilmesi gerektiği belirtilmiştir (Raşid Mehmet Efendi, 1282: 433) Osmanlı Devleti'nin İran'a müdahale etme sebeplerinden birisi de ham ipek ticaretinden elde edilen gelirlerin kontrolünü sağlamaktır. Çünkü Tebriz ve Gence ham ipek ticaretinde uluslararası bir konuma sahipti ve külliyetli miktarda ham ipek üretiminin gerçekleştiği yerlerdi (Ateş, 2001: 41). Erzurum'da gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 17 Aralık 1722 tarihinde Kars'a doğru harekete geçilmiş ve 11 gün süren yolculuğun ardından Kars'a varılmıştır. Osmanlı orduları 146 gün Kars'ta kaldıktan sonra 23 Mayıs 1723 tarihinde Tiflis'e doğru harekete geçmiştir. 28 gün süren yolculuğun ardından 19 Haziran 1723 tarihinde Tiflis'e varılmıştır. Tiflis'te 100 gün kalan Osmanlı orduları Gence' ye doğru hareket etmiş ve 28 Eylül 1723 tarihinde Gence' ye ulaşmışlardı. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi, Defter No: 1943, s. 4). Osmanlı Devleti için İran savaşları 50 milyon akçeden fazla bir ekonomik yük getirmişti. Avrupa'daki Osmanlı eyaletlerinden zorluklarla bir araya getirilen birlikler savaşın devam etmesine karşı çıkıyorlardı. İran ile 3 Ekim 1727 tarihinde dokuz maddeden oluşan bir antlaşma yapıldı. Bu maddelerin en önemli yanı; Kirmanşah, Hemedan, Erdelan, Lûristan, Nihavend, Tebriz, Azerbaycan, Gence, Karabağ ve Revan Eyaletlerinin Osmanlı topraklarına katılmış olmasıdır

(Zinkeisen 2011:432). Nadir ise 1727 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan antlaşmaları geçersiz saydı. Nihavend ve Hemedan'a gönderdiği memurlar vasıtasıyla bölge halkını Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırttı (Minorsky 2001: 22)

Bu çalışmada Osmanlı İnan savaşlarının yaşandığı 1723- 1733 tarihleri arasında Gence'nin fethi ve Gence'ye gönderilen askeri sınıflar ile askerin iaşesi ve bölgeye gönderilen mühimmatlar ile ilgili bilgileri Osmanlı arşiv vesikalarından istifade edilerek ortaya konulmuştur.

1.Gence'de Bulunan Askeri Sınıflar

Serasker Ahmed Paşa'nın emrinde bulunan 40.000 kişilik Osmanlı ordusu Revan Kalesi'ni kuşattıkları esnada Erzurum Valisi Vezir Hacı Mustafa Paşa Lori Kalesi'ne yönelmiş dört beş gün süren bir kuşatmanın ardından Lori Kalesi alınmıştı. Lori Kalesi alındıktan sonra Gence 'ye doğru hareket edilmiştir. Gence 'ye varıldığında üç kolda metrisler kazılmış ve Gence halkından padişaha itaat etmeleri ve teslim olmaları istenmiştir. Ancak şehir halkından bazı muhaliflerin direnmesi üzerine harp başlamış ve kısa bir süre sonra şehir teslim olmuştur. ² Gence Kalesi'nin tesliminin ardından pek çok askeri sınıf kalede mevcut olmuştur.

1.1.Yerli Yeniçeriler

Kalelerde görev alan yerli yeniçerilere gönüllü de denilmekteydi. Gönüllü yeniçeriler iki kısımdan oluşmaktaydı. Bunlardan birincisi; şehir ve kasaba halkından oluşan ve yeniçerilerin şeref ve makamından istifade etmek isteyen maaşsız askerdi. Bu askerler kalenin en büyük zabiti olan yeniçeri ağası veya yeniçeri serdari tarafından deftere kaydedilirdi. Kaydedilen bu askerler de yeniçeri ağasına, yeniçeri ağasının bulunmadığı yerlerde ise yeniçeri serdarına bir miktar para verirdi. Maaşsız yeniçeriler savaş dönemlerinde turnacıların aracılığıyla buldukları yeniçeri ağası veya zabiti tarafından savaş meydanlarına götürülür ve *tâshih-i bedergâh* tabiriyle yeniçerilerin ulûfe

---

² Çelebizade İsmail Asım Efendi Tarih-i Râşid ve Zeyli adlı eserinde Gence'nin 26 Zilhicce 1138 (25 Ağustos 1726) tarihinde Salı günü fethedildiğini ifade etmiştir. Ancak bu tarih Osmanlı Arşiv belgeleriyle uyuşmamaktadır. Osmanlı ordularının Gence'ye ulaşmaları 28 Eylül 1723 tarihinde gerçekleşmiştir. Ayrıca 26 Zilhicce 1138 tarihi Salı gününe değil Pazar gününe denk gelmektedir. Bkz. Çelebizade İsmail Asım Efendi, *Tarih-i Çelebizâde*, C.III, Haz. Abdulkadir Özcan-Yunus Uğur-Baki Çakar-Ahmet Zeki İzgöer, Klasik yayınları, İstanbul, 2013, s. 1450; BOA, *MAD.d*. 1943, s. 4.

defterlerine yazılarak gerçek bir yeniçeri olurlardı (Uzunçarşılı, 1988: 330,331; Kılıç, 2012: 96)

Osmanlı Devleti, önemli hudut kalelerine merkezdeki Yeniçeri Ocağı'ndan asker göndermenin haricinde yerlikulu yeniçeri (gönüllü), Cebeci, Topçu ve yerli kapıkulu süvarileri de bulundurmıştır. Kalenin sınıra yakınlığı, stratejik önemine göre kaledeki yerli yeniçeri sınıflarında ve mevcudunda artışlar yaşanmıştır (Kılıç, 2012: 95,96) Müstahfız, Azeb, Bevvab, Topçu ve Gönüllüya-ı Yemin ve Yesar askeri sınıflara mensup yerli yeniçerilerin Gence Kalesi'nde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu yerli yeniçeriler Gence'de Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetinde bulunmaktaydılar.

1.1.1.Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar Cemaati

Mevcut belgelerde Gence Kalesi'nde bulunan Gönüllüyan- ı Yemin ve Gönüllüyan-ı Yesar cemaatleri sağ ve sol olmak üzere iki ayrı bölüme taksim edilmiştir. 25 Ocak 1726 tarihinde Gence'de bulunan Gönüllüyân- Yemin ve Yesar cemaatlerinin her iki askeri sınıfında da 1 ağa, 1 kethüda, 1 kâtib, 1 alemdar, 1 çavuş, 6 nefer bölükbaşı, 2 nefer odabaşı bulunmaktaydı. Gönüllüyân-ı yemin ve yesar cemaatinin en büyük zabiti konumunda olan ağalar 80 akçe, kethüda 40 akçe, katib, alemdar, çavuş, bölükbaşılar 25'şer akçe, 283 nefer ise günlük 15 akçeden toplamda 4245 akçe yevmiye tasarruf etmekteydiler. Her iki askeri sınıfta toplamda 300'er gönüllü bulunmaktaydı. 600 neferin bir yılda elde ettikleri mevacibleri³ ise 3.335.920 akçedir (MAD.d. 5117, s. 227).

---

³ Yeniçerilerin üç ayda bir almış oldukları maaşlarına ulûfe denilmektedir. Yeniçerilerin aldıkları ulufelere resmi defterlerde mevâcib veya vacib tabiri kullanılmıştır. Ulûfeli askerlerin mevacibleri üç ayda bir olmak üzere senede dört dönemde ödeniyordu. Hicri ayların üç isminin baş harfleri alınarak 4 dönem belirlenmiştir. Hicri aylardan Muharrem, Safer, Rebiü'l-evvel aylarının ilk harfleri olan M, S, R harflerinin birleşmesinden Masar dönemi oluşurken, Rebiü'l-ahir, Cemaziye'l-evvel, Cemaziye'lahir aylarının ilk üç harfinin alınmasıyla Recec dönemi oluşmuştur. Receb, Şaban aylarının ilk harfiyle Ramazan ayının N harfinin birleşmesinden Reşen Dönemi, Şevval ayının son harfiyle Zilkade ve Zilhicce aylarının ilk harflerinin birleşmesinden Lezez dönemi oluşmuştur. Masar ulûfesi Muharrem ayında, Recec ulûfesi Cemaziye'l-evvel ayında, Reşen ve Lezez dönemine ait olan ulûfelerin ikisi de Şaban ayı içinde verilmekteydi. Son iki maaşın birleştirilerek bir arada verilmesine kısteyn mevâcibi denilmekteydi. Bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara. 1988, s. 411-412.

1.1.2.Yerli Topçular

Kale topçuları kale dizdarının emrinde görevlerini yerine getirirlerdi. Kalelerdeki topçuların eğitimine, güçlü olmasına büyük önem verilmiş, ihtiyaç duyulması üzerine topçu başına emir verilerek topçu ve topçu zabiti kalelere gönderilirdi (Uzunçarşılı, 1988 :52,53). Gence de bulunan yerli topçular belgede *an cemaat-i yerliyyân kal'a-i Gence* şeklinde kayıtlıdır. 25 Ocak 1726 tarihinde Gence 'de 100 nefer yerli topçu mevcuttu. Yerli topçuların zabiti olarak 1 ağa, 1 kethüda, 1 kâtib, 1 alemdar, 1 çavuş, 2 nefer bölükbaşı ve 2 nefer odabaşı bulunmaktaydı. Yerli topçuların en büyük zabiti olan ağa günlük 60 akçe tasarruf etmekteydi (MAD.d. 5117, s. 227). Ağa, topların bakım ve onarımından ve topçuların eğitilmesinden sorumluydu (Kılıç, 2012: 108, 109). Ağadan sonra en yetkili kişi kethüdadır ve ağanın yapacağı işlerde kendisine yardımcı olmaktadır. Kethüdanın yevmiesi 30 akçedir. Kâtib 20 akçe, alemdar, çavuş, bölükbaşı ve odabaşılar 20'şer akçe, 91 nefer ise 10 akçe yevmiye tasarruf etmekteydiler (Mad. d. 5117, s. 227).

Yerli topçuların zabitleriyle Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar cemaatlerinde bulunan zabitler arasında yevmiye farkı bulunmaktadır. Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar ağaları günlük 80 akçe tasarruf ederken yerli topçular ağası 60 akçe yevmiye tasarruf ettiği görülmektedir. Neferlerde de farklılık göze çarpmaktadır. Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar neferleri günlük 15 akçe alırken, yerli topçular 10 akçe yevmiye almaktaydılar. Bu durum Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar cemaatinin statüsünün yerli topçulardan daha fazla olduğunu göstermektedir (MAD.d. 5117, s. 227).

1.1.3.Azebler

Azeb kelimesi, henüz evlenmemiş bekâr erkek veya kadın anlamına gelmektedir. Latin kroniklerinde korsan, deniz haydudu gibi anlamlarda kullanılmıştır (Köprülü, 1979: 81,82). Bu askeri sınıf, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk yıllarda Osman Bey'e bağlı olarak kurulmuş ücretli askerlerdi. Yeniçeri Ocağı kurulmadan önce devletin daimi ordusunu azebler oluşturmuştu (Akdağ, 1999: 223). Yeniçeri Ocağı kurulduktan sonrada varlıklarını sürdürmüş ve 15. yüzyılın ortalarında sayıları 30 bini bulmuştur (Paklalin, 1983: 129). Azeb askerleri aslen Türk olup, genellikle Anadolu'dan temin edilmekteydi. Osmanlı ordusunda hafif piyade sınıfının bir kolunu oluşturan Azeb askerleri ilk dönemlerde yaya ve deniz azebleri olarak iki kısma ayrılmıştır. Bir müddet sonra yaya azeblerinin içindeki bir kısım Azeb

askerleri kalede maaşlı olarak görev almaya başlamış, ancak yaya azebleri 16. yüzyılın ortalarında kaldırılmıştır (Uzunçarşılı, 1979: 82,83; Sertoğlu, 1986: 39).

Kale azeblerinin mevcudu kalelerin stratejik önemine göre değişmekteydi. Azebler, yeniçerilerde ve diğer ocaklarda olduğu gibi “orta” adı verilen gruplara ayrılıyordu. Her ortanın başında reis, odabaşı ve bayraktar bulunmaktaydı. Azeblerin idaresi de azebler ağası ve kâtibin elinde idi. Azeb ağası azeblerin başkomutanıydı. Kâtib ise azeblerin isimlerini ve gelirlerini kaydederd. Eyaletlerde görev yapan azebler beylerbeyinin maiyetinde sefere katılırlardı. Kara azeblerinden kale muhafızlığı görevinin dışında zaman zaman köprücülük ve lağımcılık hizmetlerinde de faydalanılmıştır (Bostan, 1991: 312). Gence Kalesi'nde 25 Ocak 1726 tarihinde bulunan azeblerin sayısı 800'dür. Yerli neferler içerisinde en kalabalık askeri sınıfı oluşturmuştur. Belgede Azeb askerleri 8 cemaate taksim edilmiş ve her bir cemaatte 100 nefer yer almıştır. Her cemaatin bir ağası, kethüdası, kâtibi, alemdar, odabaşı ve bölükbaşılar mevcuttu. Söz konusu azeb cemaatine mensup zabitlerin aldıkları yevmiyede bir değişiklik mevcut değildi. Ağa 70 akçe, kethüda 40 akçe, katib, alemdar, çavuş, bölükbaşı ve odabaşılar 20'şer akçe yevmiye elde etmekteydi. Azeb Ağa ve kethüdaların yerli topçu ağa ve kethüdasından daha fazla yevmiye tasarruf ettikleri görülmektedir. Topçu ağası 60 akçe yevmiye alırken, Azeb ağaları 70 akçe yevmiye almaktaydılar. Topçu kethüdası 30 akçe yevmiye alırken, Azeb kethüdası 40 akçe yevmiye tasarruf etmekteydi (MAD.d. 5117, s. 227-228)

1.1.4.Müstahfızlar

Arapça 'da korumak, ezberlemek anlamına gelen hıfz kökünün “istif'âl” kalıbından türeyen müstahfız kelimesi; “koruyan, muhafaza eden” demektir. Müstahfız, Ortaçağ İslam kaynaklarında kale komutanı ile emrindeki askerleri ifade etmektedir. Osmanlı Devleti kale komutanının emrinde bulunan askerler için de bu tabiri kullanmıştır. Müstahfızlar buldukları bölgenin asayiş ve güvenliğini sağlamak, hudut kalelerini düşman akınlarına karşı korumakla vazifelidirler (Müstahfız, 1991: 109) Müstahfız ismi arşiv vesikalarında hisar eri olarak da geçmektedir. Dolayısıyla bu iki kelime eş anlamlıdır. Müstahfızlar da tıpkı azebler gibi hafif piyade sınıfında bulunan askerlerdir (Van, 1997: 397). 19 Ağustos 1727 tarihinde Gence Kalesi'nde 50 nefer müstahfız bulunmaktaydı (BOA, MAD.d.2548, s. 5).

1.1.5.Yerli Cebeciler

Cebeciler; kapıkulu ordusunun yaya kısmından olup cemaat ve bölük şeklinde teşkilatlanmışlardır. Yeniçerilere ait çeşitli silah araç ve gereçlerin bakımını ve tedarikini sağlamak, savaş zamanında silah araç ve gereçleri savaş alanlarına taşımak ve savaş sonrası geri toplamak, gerekli olanları tamir etmek gibi önemli görevleri vardı. Hükümet merkezinde cebecilere ait cephane denilen bir silah deposu bulunmakta idi. Bu durum önemli sınır kalelerinde de görülmüş, kalelerde cephane ve bir miktar cebeci muhafızı bulundurulmuştur (Uzunçarşılı¹⁹⁸⁸: 3-5). 25 Ocak 1726 tarihinde 100 nefer Azeb askeri bulunmaktaydı. Cebeci Ağası Osman Ağa günlük 60 akçe yevmiye tasarruf ederken, kethüda 40 akçe, alemdar ve çavuş 20 akçe elde etmekteydiler. Ayrıca yerli cebeci cemaati içinde iki nefer bölükbaşı ve 2 nefer odabaşı bulunmaktaydı. Bölükbaşı ve odabaşı 20'şer akçe yevmiye tasarruf etmekteydiler (BOA, MAD.d. 5117, s. 228)

1.1.6.Bevvâblar

Bevvâb, Arapça kökenli bir kelime olup; kapıcı, kapı bekçisi anlamına gelmektedir (Pakalın, 1983: 212). Bevvabın en önemli görevi, mülki amirlere ait saray kapılarını korumaktır (Kılıç, 1997, 330). 25 Ocak 1726 tarihinde Gence Kalesi'nin kapılarını muhafaza etmekle görevli 10 nefer bulunmaktaydı. Bu neferlerin günlük yevmiyesi ise 25'er akçedir. Dolayısıyla bevvaplara 1 günde ödenen toplam yevmiye 250 akçe, bir yıllık mevacibleri ise 88.500 akçedir (BOA, MAD.d. 5117, s. 231).

1.1.7.Neccar

Neccar, dülger, doğramacı anlamında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1983: 666). Yapılarda iskelet kurulması, tavan, çatı, döşeme, merdiven gibi işlerin yapımında çalışan işçiler gurubudur (Sönmez, 1997: 82). Gence Kalesi'nde de *an cemaat-i neccaran* şeklinde kaydı düşünülmüş bir askeri sınıf mevcuttu. Ancak bu askeri sınıf muharip bir askeri sınıf değildi. 25 Ocak 1726 tarihinde Gence Kalesi'nde neccar cemaati 20 neferden müteşekkildi. Neccar cemaati içinde günlük 60 akçe yevmiye tasarruf eden 1 mimarbaşı bulunmaktaydı. Mimarbaşı kalelerinin bakım, onarım ve inşaatından sorumluydular. Mimarbaşına yapacağı işlerde yardımcı olan 1 kethüda bulunmaktaydı. Kethüdanın yevmiyesi ise 30 akçedir. Ayrıca Neccar

cemaatinin zabitleri içinde 1 çavuş ve 1 bölükbaşı mevcuttu. Çavuş ve bölükbaşının 15'er akçe yevmiye elde etmekteydiler. Neccar cemaatinin içinde bulunan diğer 16 neferin yevmiyesi de 10 akçedir (BOA, MAD.d. 5117, s. 231).

20 Ocak 1726 tarihinde Erzurum Valisi olup Gence seraskeri olan Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde Gence Kalesi'nde bulunan ve 22.700 akçe yevmiye tasarruf eden ulûfeli 1.732 piyade ve süvari yerli neferlerin isimlerinin deftere yazılarak İstanbul'a gönderildiği ve bu defterin İstanbul'da hazine-i âmire defterine kaydedildiği, ihtiyaç duyulması halinde Acem taifesinden olup harbe kadir olanlardan da asker tahrir edebileceği bildirilmişti. Dolayısıyla belgeden Gence'de bulunan yerli neferlerin Gence'de temin edilmediği, Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinden temin edildiği anlaşılmaktadır (BOA, MAD.d. 5117, s. 231) Nitekim benzeri bir durumu Revan Kalesi'nde görmek mümkündür. Mevcut belgede Revan Kalesi'nde bulunan yerli neferlerin isimlerinin altında Adana, Kars, Erzurum, Ardahan, Ahıska, Sivas, Diyarbakır, Arapkir ve Bosna gibi kayıtlara rastlanılmıştır (BOA, MAD.d. 5117, s. 188)

Gence Kalesi'nde bulunan yerli neferlerin mevacibleri Gence cizyesinden karşılanmıştır. 9 Ocak- 27 Ekim 1726 tarihleri arasında Gence ve Lori kalelerinde bulunan yerli yeniçerilere 47.703,5 kuruş ödeme gerçekleştirilmiş ve baş muhasebeye de kaydedilmiştir (BOA, MAD.d. 5117, s. 232).

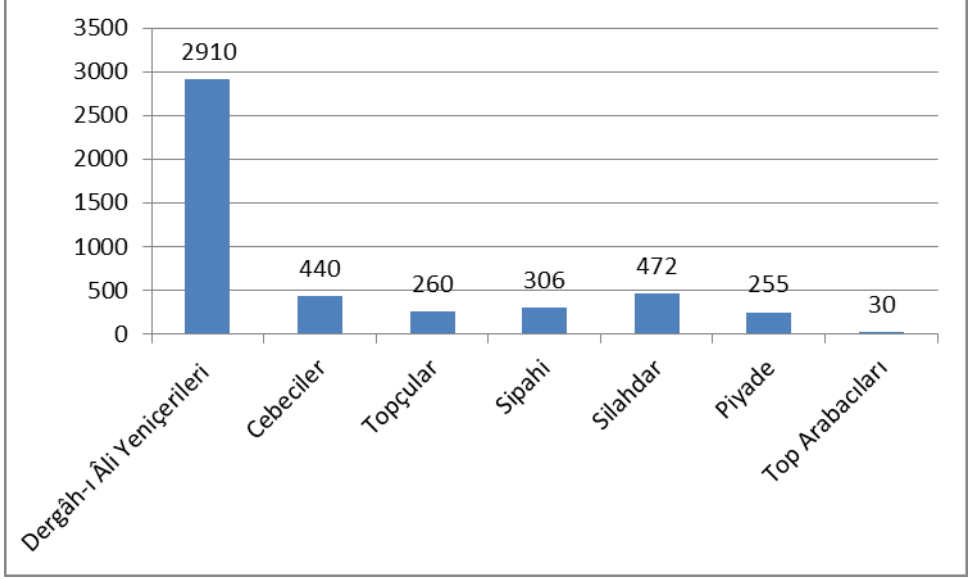
1.2.Dergâh-ı Âli Yeniçerileri

İstanbul'da bulunan yeniçeriler merkezdeki hizmetlerinin yanında taşrada da görevlendirilmiştir. Yeniçerilerin taşradaki en önemli görevleri sahillerde ve hudut bölgelerinde bulunan kalelerin muhafızlığıdır. Hudut bölgelerine giden yeniçeriler, üç yıl süreyle kale muhafızlığı görevini yerine getirir ve görevleri sona erdikten sonra İstanbul'a geri dönerlerdi. İstanbul'a dönen yeniçerilerin yerlerine yeni yeniçeri ortaları atanmaktaydı (Uzunçarşılı, 1998: 324- 325). İstanbul'dan gelen yeniçeriler atandıkları hudut kalelerine neferlerinin dışında tüm zabitleriyle birlikte atanmaktaydılar. İstanbul'dan ataması yapılan yeniçerilerin ulûfe ödemeleri, muhafazasında buldukları kalenin yerli kulları ile birlikte gerçekleşmekteydi (Kılıç, 2012: 118). Mevcud belgelerden merkezden gönderilen yeniçeriler Dergâh- Âli veya Dergâh-ı Muallâ yeniçeriler olarak kaydedilmiştir.

Gence Kalesi'ne İstanbul'dan nakledilen Dergâh-ı Âli Topçuları, Dergâh-ı Âli Top arabacıları, Dergâh-ı Âli Cebeci, Sipahi ve Silahdar gibi

çeşitli askeri sınıflar bulunmaktaydı. Ayrıca cemaat ortaları, sekban ve ağa bölüklerinden oluşan yeniçerileri de Dergâh-ı Âli yeniçerileri şeklinde ayrı bir sınıf olarak belgede gösterilmiştir. Aşağıdaki grafikte Gence Kalesi'nde bulunan yeniçerilerin sayısı verilmiştir.

Grafik 1. 25-29 Aralık 1726 Tarihleri Arasında Gence Kalesi'nde Bulunan Yeniçerilerin Mevcudu⁴

Yukarıdaki grafikte Gence Kalesi'nde bulunan yeniçerilerin sayısı verilmiştir. Bu grafikte en fazla yeniçeri sayısı cemaat ortaları, sekban ve ağa bölüklerinden oluşan Dergâh-ı Âli yeniçerilerin yer aldığı görülmektedir. Ardından Silahdar ve Cebeci sınıfına mensup askerleri sınıflar gelmektedir. En az askeri sınıf ise top arabacılarında görülmektedir.

7 Kasım 1725 tarihinde Gence Kalesi'nde Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetinde bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Top arabacıları, Sipah ve Silahdarlara 25.653,5 kuruş mevacib ödenmiştir. En fazla ödeme de cemaat ortaları, sekban ve ağa bölüklerinden oluşan Dergâh-ı Âli yeniçerilerine yapılmıştır. Söz konusu tutar 23.000 kuruştur. Cebecilere 1.475 kuruş, topçulara ise 520 kuruş ödeme gerçekleştirilmiştir (MAD.d. 3375, s. 17). 10 Aralık 1726 tarihli belgede Gence ve Lori kalelerinde görevli dergâh-ı

⁴ BOA, MAD.d.2548, s. 1.

âli yeniçerilerinin 9 Eylül- 6 Aralık 1725 tarihlerine ait Masar ve 7 Aralık 1725-4 Mart 1726 tarihlerine ait Recec mevaciblerinin tutarı 18,500 kuruştur. Cebecilerin 1.686 kuruş, topçuların ise 658,5 kuruşa tekabül ettiği belgeden anlaşılmaktadır (MAD.d. 3375, s. 23).

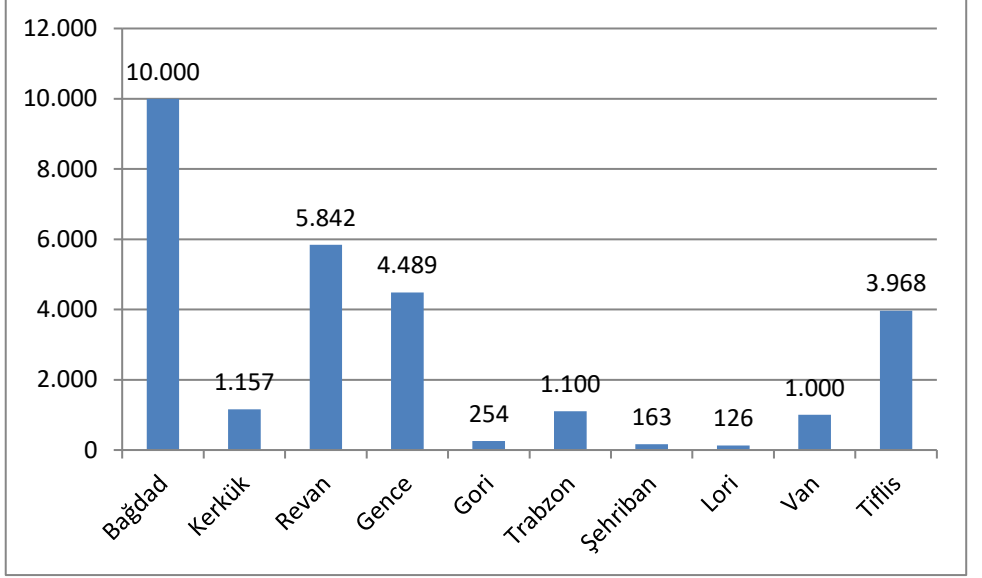
18 Şubat 1727 tarihinde Gence Kalesi'nde görevli Dergâh-ı Âli yeniçeri, Cebeci, Topçu ve Top arabacılarına 5 Mart-1 Haziran 1726 tarihlerine ait Reşen ve 2 Haziran 28 Ağustos 1726 tarihlerine ait Lezez ulûfelerinin tutarı 74.133 kuruş 54 akçedir. Bu meblağ Hazine-i Âmire'den karşılanmıştır. Ücretinin nakline Hassa Silahdarlarından el-haç Ali Ağa mübaşir tayin edilmiştir. Ulufenin neferlere tevzi edilmesi için de Gence' de bulunan ocak ağalarına bu meblağ teslim edilmiştir (Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Defterleri, Defter No: 1848 s. 2,3).

Aşağıdaki grafikte 3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735 tarihleri arasında Bağdad, Kerkük, Revan, Tiflis, Gence, Trabzon, Gori, Şehriban ve Van Kalelerinde Bulunan Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin Mevcudu Verilmiştir.

Grafik 2: 3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735 Tarihleri Arasında Osmanlı Devleti'nin Bazı Serhat Kalelerinde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Mevcudu⁵

---

⁵ BOA, *BŞM.d. 1848*, s. 2,3.

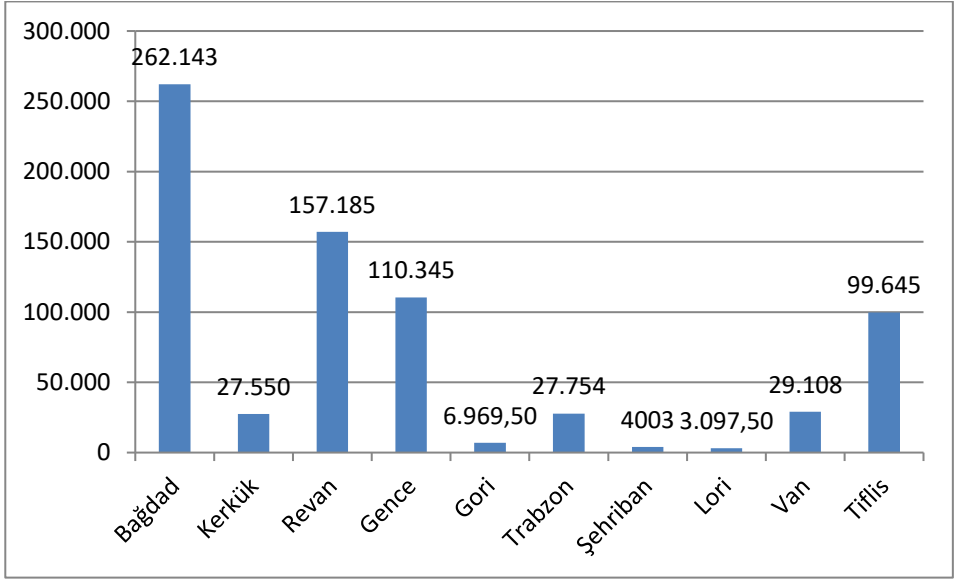

Yukarıdaki grafikte en fazla Dergâh-ı Âli Yeniçeri sayısı Bağdad, Revan Gence ve Tiflis kalelerinde olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise İran hükümdarı Nadir Han'ın askeri faaliyetleriyle alakalıdır. Nadir Han, Kerkük ve Erbil üzerine iki ordu göndermiş ve Uğurlu Han isminde bir kumandanını da Gence Kalesi üzerine göndermiştir. Nadir Han bizzat kendi ordusunun başında Kerkük tarafına gelip ardından Bağdad'ı kuşattı. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti Bağdad, Revan, Tiflis ve Van taraflarına aceleyle asker sevkiyatı yaptı (Uzunçarşılı, 2011: 225). Aşağıdaki Grafikte de 3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735 tarihleri arasında Bağdad, Kerkük, Revan, Tiflis, Gence, Trabzon, Gori, Şehriban ve Van Kalelerinde Bulunan Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin mevcibi verilmiştir.

Grafik 3: 3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin Bazı Serhat Kalelerinde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Kuruş Cinsinden Mevacibi⁶

⁶ BOA, *BŞM.d. 1848*, s. 2,3.

Osmanlı Ordularının Gence'yi Fethi, Askeri Ve Lojistik Durumu (1723-1735)

Yukarıdaki grafikte en fazla mevacib tasarruf eden yeniçerilerin Bağdad ve Revan kalelerinde görev yapan yeniçerilerin olduğu görülmektedir. Bağdad ve Revan'dan sonra sonra en fazla mevacib ödemesinin de Gence Kalesi'nde görevli yeniçerilere yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu mevacibin 25.000 kuruşu Erzurum, 25.000 kuruşu İzmir, 15.000 kuruşu Kastamonu, 5.000 kuruşu Filibe ve 40.344 kuruşu Diyarbakır cizye ve voyvodalığında karşılanmıştır (BOA, BŞM.d. 1848: 2).

2.Gence'ye Nakledilen Zahire

Gence'nin Osmanlı idaresine geçmesinin ardından bölgede bulunan Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacı temin edilmeye çalışılmıştır. Gence de bulunan ve belgede kendisini İslam ordusu olarak vasıflandıran bu ordunun zahire ihtiyacı, Erzurum, Kars, Tiflis ile Tiflis'e bağlı çeşitli sancak ve kazalardan sağlanmıştır. Tiflis ve Çıldır eyaletlerinden Gence'ye yoğun bir zahire tedarikinin yapıldığı mevcut belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim Çıldır muhafızı İshak Paşa'ya 16 Ocak- 14 Şubat 1725 tarihleri arasında gönderilen

hükümde 159.150 İstanbul kilesi⁷ un, buğday ve arpa Gence' ye nakledildiği bildirilmişti (Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyün Mühimme Defterleri, Defter No: 133, s. 49/166).

Tablo 1: Tiflis Eyaleti'ne Bağlı Gori, Tıryalet ve Somkhiti Sancaklarından Gence' ye Nakledilen Zahire Miktarı ve Yapılan Masraflar (1 Şubat 1725)⁸

Temin Edilen Yer	Buğday (İstanbul kilesi)	Buğdaya yapılan masraf	Arpa	Arpaya yapılan masraf
Gori	2.000	75.000 akçe	10.000	300.000 akçe
Tıryalet	2400	90.000 akçe	12000	360.000 akçe
Somkhiti	2000	75.000 akçe	8.000	240.000 akçe
Toplam	6400 İstanbul kilesi	240.000 akçe	30.000 İstanbu l Kilesi	700.000 akçe

Yukarıdaki tabloda Gence Kalesi'nde bulunan Osmanlı askerlerinin ihtiyaç duydu buğday ve arpanın Tiflis Eyaleti'ne bağlı Gori, Tıryalet ve Somkhit sancaklarından ne miktarda karşılandığı ve yapılan masraflar ortaya konulmuştur. En fazla buğday ve arpanın Tıryalet Sancağın'dan, en az buğday ve arpa ise Somkhit Sancağın'dan temin edilmiştir. Buğdaya yapılan masrafın arpaya oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Çünkü buğdayın rayiç bedeli arpaya göre daha fazladır.

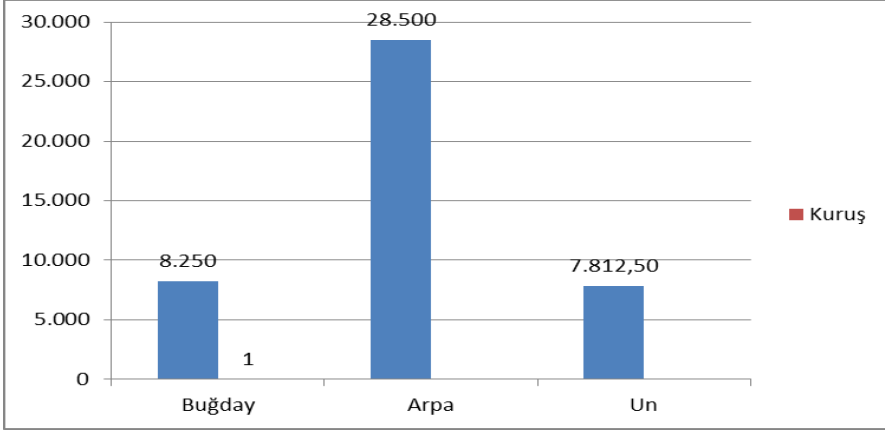
Çıldır'dan Gence' ye nakledilen buğday, un ve arpanın Tiflis'e tabi Gori, Tıryalet ve Somkhit sancaklarından daha fazladır. 8 Şubat 1725 tarihinde Çıldır'dan toplam da 60.000 kile arpa, 20.000 kile buğday ve 12.500 kile un mubayaa edilmiştir. Çıldır'dan temin edilen un da tımar ve zeamet sahiplerinin ambarlarından elde edilmiştir. Tiflis Eyaleti ile Çıldır'dan satın alınan zahireye toplam da 44.562,5 kuruş masraf yapılmıştır. Bu masraf Hazine-i Âmire'den nakit olarak karşılanmıştır (BOA, MAD.d. 3156, s. 196) Aşağıdaki grafikte

⁷ Halil İnalçık bir kilenin standart değerini 25,659 kg, bir İstanbul kilesinin de 24.215 kg olduğunu belirtmiştir. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, Ağustos, 2004

⁸ BOA, MAD.d. 3156, s. 196.

Tiflis ve Çıldır'dan Gence nakledilen buğday, un ve arpaya yapılan masraf gösterilmiştir.

Grafik 4: Tiflis ve Çıldır'dan Gence'ye Nakledilen Buğday, Un ve Arpaya Kuruş Cinsinden Yapılan Masraf (8 Şubat 1725/ 24 Cemaziye'l-evvel 1137)⁹

Yukarıdaki grafikte en fazla masrafın arpaya yapıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise arpanın tüketimine daha fazla ihtiyaç duyulmasıdır. Ancak buğday ve unun rayiç fiyatı arpaya kıyasla daha fazladır.

Gence ve Şirvan da bulunan Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacının karşılandığı diğer bir bölge Kars Eyaleti olmuştur. Kars Eyaleti İran harplerinde Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacını karşılayan en önemli bölgelerden biridir. Nitekim 9 Şubat 1725 tarihli belgede Van ve Revan'da bulunan Osmanlı ordusuna iki üç defa zahire tedarikini sağlayan eyaletlerden birinin Erzurum diğeri de Kars Eyaleti olduğundan bahsedilmiştir. Kars Eyaleti'nden bu kez de Gence ve Şirvan'da bulunan Osmanlı ordusuna zahire tedarik edilmesi istenmiştir. 9 Şubat 1725 tarihinde Kars Eyaleti'ne bağlı bazı kazaların tahammüllerine göre mubayaa edilecek zahire miktarı toplamda 87.000 İstanbul kilesidir. Bu miktarın 66.000 İstanbul kilesini arpa, 10.000 İstanbul kilesi un, 11.000 İstanbul kilesi buğdaydan oluşmaktaydı (MAD.d. 3156, s. 226) .

Tiflis ve Çıldır Muhafızı İshak Paşa'ya 26 Kasım- 6 Aralık 1725 tarihinde gönderilen hükümde Gence de serasker olan Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'ya Kars'tan zahire tedarikinin mümkün olmadığı dolayısıyla

⁹ BOA, MAD.d. 3156, s. 196.

ihtiyaç duyulan zahirenin Tiflis ve Çıldır'dan eyaletlerinden mubayaa edileceği bildirilmişti. Vezir Mustafa Paşa, Çıldır da 20.000 kile zahireyi nakit olarak satın almıştı ve 80.000 kile zahirenin mubayaasına da memur edilmişti. Tiflis Eyaleti'ne bağlı Somkhiti, Terbelat(?), Tıryalet, Gori ve Kartli sancakları ile Kaplanoğullarından 30.000 sumar¹⁰ arpa, 5.000 sumar un ve 5.000 sumar buğdayın satın alınması ve arabalara yüklenip Gence Kalesi'ne nakledilmesi emredilmiştir. Gence de tutulan zahire defterinde ise ambar da 94.100 kile zahirenin kaldığı İstanbul'a bildirilmişti. Hükümde, Tiflis ve Çıldır'dan mubayaa edilecek 180.000 zahirenin 130.000 kilesini arpa, 30.000 kilesini buğday ve 20.000 kilesini un teşkil etmekteydi. Mubayaa edilen zahirenin Tiflis ve Çıldır da tutulacak öküz ve arabalarla Gence' ye nakledilmesi istenmiştir (MHM.d. 133, s. 49/166) . Çıldır ve Tiflis'te temin edilen zahirenin Gence'ye süratli bir şekilde nakledilmesi için Tiflis'ten 2.000 araba çıkarılması emredilmişti. Zahirenin nakli için Tiflis'in yerli ahali olan Göçerlü ulus taifesinden nakliye hususunda yardım etmesi istenmiştir. Ayrıca Tiflis muhafızı olan İshak Paşa'ya hitaben Akçekale, Lori, Kazak, Borçalı, Temürcü Hasanlı bölgeleriyle, Baydar cemaati ile Tiflis ahalisinin kendi tavileleriyle zahireyi Gence'ye taşınması hususunda emr-i şerif verilmiştir (MAD.d. 3156, s. 200). 4 Aralık 1725 tarihinde Gence kışlağında bulunan Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu zahirenin nakliyesine 30.000 kuruş masraf ortaya çıkmıştı. Söz konusu masrafın Hâzine-i Âmire tarafından karşılanması emredilmişti (MAD.d. 3156, s. 201). Ancak 17 Mart 1726 tarihine kadar 5.479 kile un, 16.596 kile buğday ve 65.104 kile arpanın ambarda kaldığı dolayısıyla Tiflis ve Çıldır da mubayaa edilen 180.000 kile zahirenin tek bir kilesi bile gelmemişti. Söz konusu zahirenin bir an önce Gence' ye nakli ve gerekli nakliye ücretinin de Tiflis defterdarı tarafından verilmesi emredilmişti (MHM.d. 133, s. 191/678). Aşağıdaki tabloda da Gence'de bulunan Osmanlı Ordusu için Çıldır Eyaleti'ne bağlı kaza ve sancaklardan temin edilen arpa ve buğday miktarı verilmiştir.

Tablo 2: Gence Kalesi'nde Bulunan Osmanlı Ordusu İçin Çıldır Eyaleti'nden Temin Edilen Zahire Miktarı (23 Aralık 1726)¹¹

Sancak veya Kaza İsmi	Buğday (İstanbul kilesi)	Arpa (İstanbul Kilesi)
Ahıska Kazası	3.400	3.400
Hartos Sancağı	1.100	1.100
Ahılkelek Sancağı	1.300	1.300
Çıldır Sancağı	1.150	1.150
Ardahan Sancağı	1.500	1.500

¹⁰ Sumar mahalli bir ağırlık ölçü birimidir. 1 Sumar 4 İstanbul kilesine eşittir. Bkz: BOA, MAD.d. 3156, s. 196.

¹¹ BOA, MAD. d. 3156, s. 218.

Osmanlı Ordularının Gence'yi Fethi, Askeri Ve Lojistik Durumu (1723-1735)

Göle Sancağı	1.150	1.150
Penek Sancağı	1.100	1.100
Oltu Sancağı	1.150	1.150
Mamrevan Sancağı	1.150	1.150
Pertekrek ve Keskin Sancakları	1.600	1.600
Livane, Suvane(?) ve Okalı (?) Sancakları	1.800	1.800
Ardanuç ve Gümüşhane Sancakları	1.400	1.400
Tavaskar Kazası	800	800
Acara-i Süflâ Sancağı	825	825
Acara-i Ulyâ Sancağı	625	625
Mahcil Sancağı	1.650	1.650
Tercuma (?) Sancağı	1.650	1.650
.....(?)	1.350	1.350
Toplam	25.000 İstanbul Kilesi	25.000 İstanbul Kilesi

Yukarıdaki tabloda Gence Kalesi'nde bulunan Osmanlı askerlerine Çıldır Eyaleti'ne bağlı kaza ve sancaklardan temin edilen arpa ve buğday miktarı gösterilmiştir. Gence'ye en fazla zahire tedarik eden bölgenin 3.400 İstanbul kilesi buğday ve 3400 İstanbul kilesi arpa ile Ahıska Kazası olduğu görülmektedir. Ahıska'yı Pertekrek ve Keskin Sancakları takip etmektedir. En az arpa ve buğdayın temin edildiği sancak ise Acara-i Ulyâ Sancağı olduğu görülmektedir.

Sonraki mühimme kayıtları incelendiğinde Gence'ye ne miktarda zahirenin nakledildiğini tespit etmek mümkün olmuştur. 3-13 Mayıs 1726 tarihleri arasında Vezir İshak Paşa'ya gönderilen hükümda Tiflis ve Çıldır'dan gönderilmesi gereken 180.000 zahireden 140.000 zahirenin geldiği ve geriye kalan 40.000 kile zahirenin de kısım kısım gönderileceği belirtilmişti. Gence de bulunan Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacının karşılandığı diğer bölgeler ise Erzurum ve Kars'tır. Bu bölgedeki mahsullerin ordu için tedarik edilmesi istenmiştir. Ancak tedarik edilecek zahirenin miktarı ile ilgili bilgi mevcut değildir. Erzurum ve Kars'tan Gence'ye daha önceden nakledilen zahire için de 25.000 kuruş ödeme yapılmıştı (MHM.d. 133, s. 214/ 733). Zahirenin nakliyesi için de Erzurum, Tiflis ve Çıldır'dan davar, katır ve bargirlerin tutulup Gence ve Şirvan seraskeri olan Vezir Mustafa Paşa'ya ulaştırılması emredilmekteydi (MHM.d. 133, s. 299/995).

Erzurum Valisi olup Gence ve Şirvan da bulunan Vezir Mustafa Paşa'ya Tiflis ve Çıldır'dan daha fazla zahire tedarik ettirilmesine yönelik İstanbul'dan emirler gönderilmiştir. Çıldır ve Tiflis eyaletlerinin yeni mahsulünden toplamda 200.000 İstanbul kilesi zahirenin mubayaa edilmesi istenmiştir. Söz konusu zahirenin 100.000 kilesi Tiflis, 100.000 kilesi ise Çıldır Eyaleti'ne tabi kazaların

tahammüllerine göre tevzi edilmesi emredilmişti. Bunun üzerine Tiflis ve Çıldır'a tabi sancakların hisselerine düşen buğday, un ve arpanın tevzi edildiğine dair mühürlü zahire defteri İstanbul'a gönderilmiş ve orada da baş muhasebe defterine kaydedilmişti (MAD.d. 3156, s. 218). Zahirenin satın alınması ve Gence Kalesi'ndeki kaza memuruna teslim edilmesi için Hâzine-i Âmire'den nakit 15.000 kuruş gönderilmiştir. Bu meblağ Tiflis defterdarı Halil Ağa'ya teslim edilmiş ve baş muhasebe defterine de kaydedilmiştir (22 Ağustos 1726). Söz konusu 200.000 kile zahirenin ancak 40.000 kilesi Tiflis'ten ve geriye kalan 130.000 kile zahire ise Çıldır'dan temin edilmişti. Bu durum Çıldır'ın zahire üretim kapasitesinin Tiflis'e göre daha fazla olduğunu göstermektedir. Nitekim Tiflis Eyaleti'nde 10.000 kile buğday, 30.000 kile arpa elde edilmişken, Çıldır Eyaleti'nde 100.000 kile arpa, 20.000 kile buğday ve 20.000 kile un temin edildiği görülmektedir. Aşağıdaki grafikte Tiflis ve Çıldır eyaletlerinden Gence'ye nakledilen zahireye yapılan masraf belirtilmiştir (MAD.d. 3156, s. 200).

Grafik 5'te Gence Kalesi'ne nakledilen zahire için en fazla masrafın Çıldır Eyaletine yapıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise Tiflis Eyaleti'nde tedarik edilen buğday ve arpa miktarı 40.000 kile iken Çıldır'da 120.000 kile olmasıdır. Ayrıca Tiflis Eyaleti'nde un temin edilmezken, Çıldır Eyaleti'nde 20.000 kile un temin edilmiş olmasıdır.

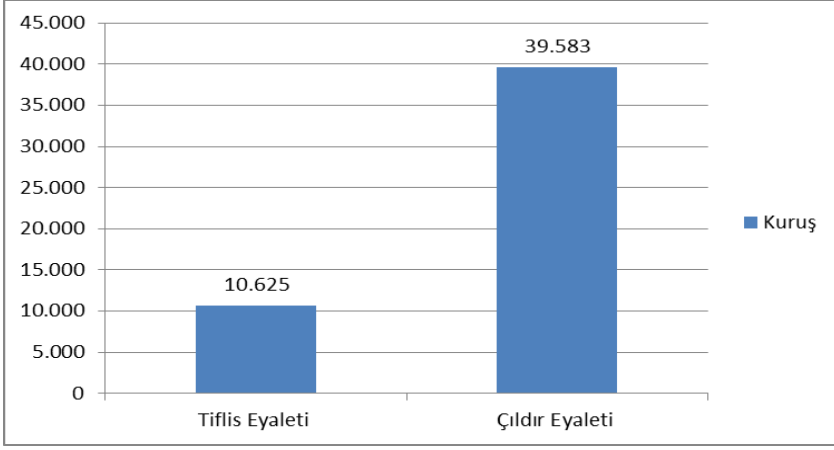
Gence' de bulunan Vezir Mustafa Paşa'nın emrinde bulunan Osmanlı ordusunun 1726-1727 (H. 1139) yıllarına ait zahire ihtiyacının karşılanması için Tiflis muhafızı Vezir İshak Paşa görevlendirilmişti. Vezir İshak Paşa marifetiyle Tiflis ve Çıldır'da mubayaa edilen buğday ve arpa miktarı 101.103 kiledir. Söz konusu buğday ve arpa Gence' ye nakledilmiş ordu defterdarına teslim edilmiştir. Ordu defterdarına zahirenin teslim edildiğine dair mühürlü temessük verilmiş ve baş muhasebe kalemine kaydedilmiştir (MAD.d. 3156, s.221).

Grafik 5: Tiflis ve Çıldır'dan Gence Kalesi İçin Satın Alınan Zahireye Kuruş Cinsinden Yapılan Masraf (22 Ağustos 1726)¹²

---

¹² BOA, MAD.d. 3156, s. 200.

Osmanlı Ordularının Gence'yi Fethi, Askeri Ve Lojistik Durumu (1723-1735)

Tiflis defterdarı ve mütesellimi marifetiyle 19 Ekim 1728 tarihinde Gence Kalesi için 7.500 kile un ve 15.000 kile arpa satın alınmıştır. Satın alınan buğday ve arpa ücreti ile nakliyesi için dergâh-ı âli gönüllü çavuşlarından Hasan Ağa mübaşir tayin edilmiştir. Yapılan masrafın Tiflis cizyesi irsaliyesinden karşılanması emredilmiştir. Ancak masrafın bedeli belgede belirtilmemiştir (MAD.d. 14351, s. 187).

14 Aralık 1729 tarihinde İshak paşa marifetiyle 15.000 kile buğday ve 15.000 kile arpa olmak üzere toplamda 30.000 kile buğday ve arpa mubayaa edilmişti. Çıldır da mubayaa edilen buğday ve arpa miktarı ise Tiflis'ten daha fazlaydı. Çıldır da 25.000 kile buğday ve 25.000 kile arpa olmak üzere toplamda 50.000 kile buğday ve arpa temin edilmişti. Tiflis ve Çıldır'da mubayaa edilen buğday ve arpaya 13.333 kuruş 1 akçe masraf yapılmıştı (MAD.d. 14351, s. 74).

22 Mayıs 1735 tarihinde Gence' de bulunan Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu zahiren karşılandığı bölge Erzurum olmuştur. 22 Mayıs 1735 tarihinde Revan ve Gence kalelerine nakledilen zahireden sonra Erzurum Kalesi'nde 48.068,5 İstanbul kilesi buğday, 41.460,5 İstanbul kilesi arpa kalmıştır (Bab-Defteri Mevkufat Mübaşir Defteri, Defter No: 31826, s. 2).

3. Gence'ye Nakledilen Mühimmat

Gence'nin Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından bölgeye nakledilen mühimmatının İstanbul, Trabzon, Erzurum ve Tiflis'ten karşılandığı anlaşılmaktadır. Mühimmat yüklü gemiler İstanbul'dan Trabzon'a varmakta ve

ardından bargirlerle taşınarak Erzurum, Tiflis, Revan, Gence gibi kalelere nakledilmekteydi (MAD. d. 4813, s. 6). Trabzon Ambar Emmini Mustafa'ya 10 Mayıs 1733 tarihinde gönderilen bir hükümde Trabzon'da bulunan çeşitli mühimmatlarla birlikte Trabzon ambarında bulunan zahirenin Erzurum'a ve Erzurum'dan da Revan, Gence, Van ve Tiflis kalelerine gönderilmesi emredilmiştir. Trabzon'dan Erzurum'a mühimmat ve zahirenin taşınması için Erzurum Eyaleti ile Bayburt Kazası'ndan mekkâre tavilelerinin hazırlanması ve bunun için de İstanbul'dan 10.000 kuruş ödemenin nakit olarak yapılacağı bildirilmiştir (Muallim Cevdet Tasnifi- Askeriye, No: 54118).

3.1.Gence'de Bulunan Harp Malzemeleri

Osmanlı Devleti askeri teçhizat üretimini dikkatlice düzenlemekteydi. İmparatorluk topraklarında çok sayıda baruthane kurulmuştu. Güherçile ve odun kömürü çoktu. Kükürt az olmasına karşın ihtiyaçları karşılamada yeterliydi. Bakır, demir ve kurşun eksikliği de yoktu. Ancak tunç toplarının yapmak üzere bakırla karıştırılan kalay yeterli düzeyde değildi (Chase, 2008: 111). Osmanlı Devleti gerekli gördüğü ve ihtiyaç duyduğu tophaneleri İstanbul dışındaki bir takım yerlerde ve önemli hudut kalelerinde bulundurmıştır. Anadolu'da Diyarbakır, Erzurum, Birecik, Mardin, Kığı, Irak'ta Bağdat ve Basra, Mısır da Kahire ve İskenderiye'de top dökümhaneleri mevcuttu (Muhtar, 2013: 61). Osmanlı Devleti bu bölgelerde top dökümü ve gülleri yaparak gerekli yerlere nakledilirdi. Top ve top mermisinin yapımı için ihtiyaç duyulan dökücü ustaları ve ameleler İstanbul'dan gönderilirdi (Uzunçarşılı, 1988: 45-47). Gence Kalesi'nde yapılan yoklama sonucunda tanzim edilen defterlerle Erzurum ve Tiflis ile ilgili mühimmat kayıtlarından Gence' de bulunan top, havan topu, çeşitli ağırlara sahip yuvarlak ve humbara çeşitleri ile diğer askeri mühimmatlarla ilgili bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur.

3.1.1.Top

Tiflis, Tob-karaağaç ve Gence Kalesi'nin ihtiyaç duyduğu toplar 23 Aralık 1725- 24 Aralık 1726 tarihleri arasında Tiflis'te dökülmüştür. Gence Kalesi için 3 kıyyelik¹³ gülle atan toptan 10 adet ve 1,5 kıyyelik gülle atan

---

¹³ Halil İnalçık 1 okkanın (kıyye) 1.2828gram olduğunu ifade etmiştir. Bkz: Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", ODTÜ Gelişme Degisi, 1979- 1980 Özel Sayısı, s. 34.

toptan da 18 adet olmak üzere toplamda 28 adet top dökümü gerçekleştirilmiştir. Tiflis'te dökümü yapılacak toplar tunç toplardır. Tunç topların yapımı için 80 kıyye kalay alınmış ve 112 kuruş masraf yapılmıştır. Tiflis'teki top dökümhanesinde dökülecek toplar için İstanbul'dan teknik ve idari personel Tiflis'te bulundurulmuştur (MAD.d. 3337, s. 16).

Gence'nin ihtiyaç duyduğu topların dökümünün sağlandığı diğer bir yerde Erzurum olmuştur. Erzurum Tophânesi'nde 1731- 1732 (H. 1144) tarihleri arasında Gence kalesi için 70 adet top dökülmüştür. Top dökümü için 83.930 kıyye (107 ton 600kg) ham bakır Erzurum Tophanesi'nde bulunmaktaydı. Bu ham bakırın 48.994 kıyyesi Gümüşhane'den, 34.936 kıyyesi ise Revan'dan temin edilmişti (Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemî Tophâne-i Âmire Defterleri; Defter No: 18634, s. 2). Erzurum gümrük emini Ebubekir Ağa tarafından 30.648 kıyye ham bakır daha satın alınmıştır (D.BŞM.TPH.d.18634, s. 9)

Erzurum Tophânesi'nde 1731- 1732 (H. 1144) tarihleri arasında Gence Kalesi için dökülecek 70 adet top için 4.527 kıyye kalay bulunmaktaydı. Bu miktarın 2.200 kıyyesi dökümcü başı Ahmed tarafından İstanbul'dan ve 2.327 kıyyesi ise Revan Kalesi'nden gönderilmişti. Yine aynı tarihte Erzurum kadısı Abdurrahman Efendi 4.863 kıyye kalay daha satın almış ve 654.645 akçe ödeme yapılmıştır (D.BŞM.TPH.d.18634, s. 2). 30 Haziran 1732 tarihinde Gence Kalesi'nde bulunan toplar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: 30 Haziran 1732 Tarihinde Gence Kalesi'nde Bulunan Toplar¹⁴

Topun İsmi	Çap	Karış	Yuvarlak Atar Gücü	Adet
Top			9	1
Top			5	1
Top			3	6
Top			1,5	12
Şahi Topu		5,5	1,5	6
Şahi Topu			300 dirhem	4
Misket Topu		—	100 dirhem	2

¹⁴ BOA, D.BŞM.TPH.d.18636, s. 2.

Uğur DEMLİKOĞLU

Havan Topu	45			1
Havan Topu	32	—		5
Havan Topu	24	—		1
Toplam				36

Yukarıdaki tabloda Gence Kalesi'nde 7 adet havan ve 36 adet Topun bulunduğu görülmektedir. Gence Kalesi'nde en fazla 12 adet 1,5 kıyye yuvarlak atan topun bulunduğu görülmektedir. 7 adet havan topunun 5'ini 32 çağındaki havan topu oluşturmaktaydı. Ayrıca kalede 2 adet 100 dirhem yuvarlak atabilen misket topu bulunmaktaydı. Misket topları Osmanlı Devleti'nin döktürdüğü en küçük toplardan biridir. Bu toplar 17. ve 18. yüzyıllarda 50, 100 ve 150 dirhemlik küçük mermileri atmaktaydılar (Agoston, 2006:124). Gence Kalesi'nde bulunan iki misket topu için 12.000 adet 100 dirhem büyüklüğünde mermiler bulunmaktaydı. Söz konusu mermiler İstanbul'dan Trabzon'a ve Trabzon'dan da Gence'ye nakledilmişti (D.BŞM.TPH.d.18636, s. 2).

3.1.2. Top Arabaları Ve Top Arabalarına Ait Çeşitli Koşumlar

Top arabaları imalâthanesinde topların taşınması için çeşitli araba ve tekerlekler yapılmıştır (Aydüz, 2006, s. 291). Top arabalarının üretildiği imalâthaneye kârhane denilmiştir. (Pakalın, 1983: 202). Osmanlı Devleti'nde kullanılan kundaklar, metin ağaçlardan yapılmakta olup taşıdıkları topa göre değişmektedir. Kundağın arabasında bulunan tekerlekler de oldukça kuvvetli ve demirden yapılmaktaydı (Aydüz, 2006: 288). Kundakların bağlı olduğu top arabaları da bir dingil ve iki tekerlekten oluşmaktaydı (Aydüz, 2006: 291) Osmanlı ordusu 1541 yılında Budin'i ele geçirdikten sonra burada bulunan tophane Osmanlı topçuları tarafında incelenmiş ve düz demir dingil kullanımının yerine daha farklı bir dingil ve kundak kullanımı olmuştur. Dört tekerlekli bir araba üzerine geçirilen iki demir yatak içine muylular¹⁵ yerleştirilmiş ve iki tekerlekli göre daha kullanışlı olduğu anlaşılmıştır (Aydüz, 2006: 291). Gence Kalesi'nde mevcut olan topların kundak ve tekerlekleri gün geçtikçe çürüyüp kullanılamaz hale gelmesi üzerine kundak ve tekerleklerinin Gence'de yeniden yaptırılması istenmiştir. İhtiyaç duyulan gerekli malzemeler İstanbul'dan sağlanmıştır. 30 Haziran 1732 tarihli belgede Gence Kalesi'nde bulunan topların kundağı ve tekerleklerinin yapımı için 1 demirci ocağı bulunmaktaydı. İstanbul'dan 7 nefer marangoz ve 1 nefer

¹⁵ Muylu; “*Top namlusunun dikine hareketini sağlamak maksadıyla iki yanına yapılmış mil veya çıkıntılı destekler*”. Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1988, s. 158

makaracı kalede istihdam edilmişti. Kalede 32 adet top kundağı yapılmıştı. Bunlardan 9 kıyyelik olandan 1 adet, 5 kıyyelik olandan 1 adet, 3 kıyyelik olandan 6 adet, 1,5 kıyyelik olandan 18 adet 300 dirhemden 4 adet, 100 dirhem olandan 2 adet imal edilmişti. Kalede 64 adet mükemmel tekerlek, 40 adet dingil makara, çeşitli büyüklüklerde 71 adet top kefçesi, 50 adet büyük manivela, 150 adet el manivelası, 150 adet top sakalı, 40 adet havan sakalı, 350 adet döşemelik elvah, 2.000 adet muhtelif çivi bulunmaktaydı (D.BŞM.TPH.d.18636, s. 2).

3.1.3.Humbara

Humbara, Farsça bir kelime olup, küpe benzediği için küp, küpçeğiz anlamına gelmektedir. İçi boş bir demir yuvarlağının içine barut, kurşun ve demir konulmak suretiyle elle veya havan topuyla atılan, halk dilinde kumbara olarak ta bilinen aletin ismidir (Pakalın, 1983: 854). El ile atılabilen humbaralara *humbara-ı dest* denilmekteydi (Erdoğan, 1999: 662). Havan mermileri önceleri taştan yapılmış daha sonraları ise humbarahanelerde humbara mermilerine bezer olarak demirden mamul edilmiştir. Havan humbaraları vesikalarda *Humbara- i Kebir* (havan humbarası) şeklinde yer almaktadır (Eralp, 1993: 138). 30 Haziran 1732 tarihinde Gence'de bulunan 7 adet havan topu için 900 adet humbara bulunmaktaydı. Bu 900 adet humbaranın 200 adedi 45, 500 adedi 32, 200 adedi ise 24 çapındaydı (D.BŞM.TPH.d.18636, s. 3). 30 Temmuz 1732 tarihinde İstanbul'dan Gence'ye nakledilen mühimmatlar içerisinde 1.500 adet el humbarası bulunmaktaydı (Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemî Cebhâne-i Âmirî Defterleri, Defter NO: 18391, s. 29).

3.1.4.Yuvarlak

Toplardan atılan ve çeşitli ağırlıklara sahip güllelere *yuvarlak* ismi de verilmekteydi (Erdoğan, 1999, s.662). Bu yuvarlaklar demir, taş ve mermerden yapılmış olabilirdi (Sevinç, 2010: 291). Ancak Osmanlı ordusu taş nazaran daha etkili olan demir gülleleri harp meydanlarında tercih etmekte ve savaş dönemlerinde çıkarılan demir madeninin çoğu demir güllelerin yapımı için kullanılmaktaydı. Demir madeni Bilecik, Van, Keban, Kığı, Maden gibi Anadolu'nun muhtelif yerlerinde çıkarılmaktaydı (Aydüz, 2006: 237,238). Yuvarlaklar demirin yanı sıra kurşun madeniyle de yapılabilmekteydi. Ancak gülleden çok tüfek fıncığı üretiminde kullanılmaktaydı (Koç, 2006: 72). Gence Kalesi'nde toplamda 35.000 adet çeşitli büyüklükte yuvarlaklar vardı.

Bunlardan 9 kıyyelik olandan 500 adet, 5 kıyyelik olandan 500 adet, 3 kıyyelik olandan 10.000 adet, 1,5 kıyyelik olandan 10.000 adet, 300 dirhem olandan 2.000, 100 dirhem olandan 5.000 adet, 25 dirhemden 5.000 adet bulunmaktaydı (D.BŞM.TPH.d.18636, s. 3).

3.1.5.Tüfek

Tüfekler, topun icadından yaklaşık bir elli yıl sonra muhtemelen 1381 yılından itibaren kullanılmaya başlamıştır. Topun; savaş meydanlarında seri atış yapma kabiliyetinin sınırlı olması, ağırlığından dolayı sevk ve harekâtının zaman alması ve birden fazla personelle kullanılması gibi nedenlerle topun yanında ikinci bir ateşli silah gücüne ihtiyaç duyulmuştur (Eralp, 1993: 104).

İlk yapılan tüfeklerde uzun bir namluya sahip olmalarından dolayı ağır ve hantaldı. Dolayısıyla birkaç kişi tarafından taşınmak zorundaydı. Bu özelliğiyle geçici tabyalarda, kullanılmış ve bu tüfeklere metris tüfeği adı denilmiştir. İlk kullanılan tüfekler adeta küçük bir topun özelliğini yansıtmakta ve ağırlığından dolayı siperlerde, kale mazgallarında kullanılmaktaydı. Metris tüfekleri; ağızdan doldurulan, taş ve gülle atabilen ve uzaktan bir fitil aracılığıyla ateşlenebilen bir tüfektir. Süvari askerlerinin omuzlarından taşıyabildikleri büyüklük ve kısalıkta namluya sahip tüfekler de filinta denilmektedir (Tez, 2010: 181). 30 Temmuz 1732 tarihli belgede Gence Kalesi'nde bulunan Ali Paşa'ya ihtiyaç duyduğu mühimmatın Erzurum ve Kars'tan daha önceden tedarik edildiği ve bir kısım mühimmatında İstanbul'dan tedarik edileceği bildirilmişti. Tanzim edilen mühimmat defterinden İstanbul'da Cebehâne-i Âmire'den 50 adet tüfeğin Gence'ye nakledildiği anlaşılmaktadır (D.BŞM.CBH. d.18391, s. 2).

3.1.6.Güherçile

Bazı nemli yerlerde yağmur yağdıktan sonra toprakta kalyum-nitrat oluşmaktadır. Bu kalyum-nitrata güherçile ismi verilmektedir (Gölen, 2006: 135). Güherçile, barutun en önemli kimyasal bileşimidir. Dâhil olduğu kimyasal karışıma oksijen vererek karışımı yüksek gaz kütesine dönüştürür. Barut üretiminde kullanılacak güherçilenin saf olması gerekmektedir (Güdül, 1946: 5). 30 Temmuz 1732 tarihinde İstanbul'dan Gence Kalesi'ne 100 kıyye güherçile nakledilmişti (D.BŞM.CBH.d. 18391, s. 2).

3.1.7.Kurşun

Kurşun, top güllesi ve tüfek fıncığı dökümünde kullanılmıştır. Anadolu'da en çok Hakkâri'de ve Erzurum Canca madeninden çıkarılmaktaydı (Koç, 2006: 27). Güherçile açısından zengin bölgelere İstanbul'dan devlet memurları ve mültezimler atanmış ve güherçile karhaneleri bu memurlar tarafından işletilmiştir (Aguston, 2006: 149). İran harplerinin yaşandığı dönemde serhat kalelerine İstanbul'dan mühimmat nakli içinde kurşun önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim 30 Temmuz 1732 tarihinde İstanbul'dan Gence Kalesi'ne 100 kantar¹⁶ kurşun nakledildiği belgeden anlaşılmaktadır (D.BŞM.CBH.d. 18391, s. 2).

3.1.8.Çelik

Gence'ye gönderilen diğer bir ürün de çeliktir. Çelik, tunç ve demirden daha sağlam bir metaldir. Çelik, daha çok Avrupa ülkelerinden ithal edilmekte ve arşiv kayıtlarında *çelik-i frengi* olarak kaydedilmiştir. İğne, (sühen), küskü, teber (balta), örs, çekiç, kalem gibi bazı malzemeler çelikten yapılmaktaydı (Aydüz, 2006: 238). 30 Temmuz 1732 tarihinde İstanbul'dan Gence Kalesi'ne 50 kıyye çelik nakledildiği belgeden anlaşılmaktadır (D.BŞM.CBH.d. 18391, s. 2).

3.1.9. Diğer Malzemeler

Gence Kalesi'ne gönderilen çeşitli mühimmatlar içerisinde tıbbi malzemeler ile çadır, çerke ile çeşitli levazım malzemeleri de bulundurulmuştur. Siper kazımak, yol ve köprü yapmak veya bakım ve onarımlarını gerçekleştirmek için çeşitli araç ve gereçler kaleye gönderilmiştir (Sevinç, 2010: 291). Bu araç gereçler sefer dönemlerinde çeşitli birimlere dağıtılmaktaydı. Mesela; humbaracılar bıçak, el keseri ve burgu, lağımçılara; lağım kazması, sivri ve uzun demirli taşçı kazması olan külünk, çapa, destere, lağım burgusu verilmekteydi. Seferde kullanılmak üzere verilen diğer bir mühimmat ise küskü ve harbedir. Küskü, taş ve duvar kırmaya yarayan bir ucu sivri ağır demir sopaya verilen addır. Harbe ise kısa mızrak süngüsüdür (Erdoğan, 1999: 667). Aşağıdaki tabloda İstanbul'dan Gence'ye gönderilen Mühimmatlar verilmiştir.

---

¹⁶ Halil İnalçık 1 kantarın 44 okka (56,499 kg) olduğunu belirtmiştir. İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Klâsik Çağı, s. 250.

Tablo 4: 30 Temmuz 1732 tarihinde İstanbul'dan Gence Kalesi'ne Gönderilen Mühimmat Malzemeleri¹⁷

Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı (kantar, kıyye, adet, çift, top)	Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı (kantar, kıyye, adet, çift, top)
Sütunuyla birlikte Çerge-i Sekban	30 adet	Köşebent	5 adet
Sütunuyla birlikte Çadır	30 adet	Aşgı	5 adet
Urgan	150 adet	İğne Demiri	5 adet
Burgu ile birlikte eğe	20 adet	Gönye	5 adet
El keseri	20 adet	Büyük lağım burgusu	10 adet
Destere	20 adet	Zeytin Yağı	50 kıyye
Burgu	30 adet	Bezir Yağı	50 kıyye
Çatal Çekiç	10 adet	Neft Yağı	50 kıyye
İkiyüzlü keser	10 adet	Muç Kalem	5 adet
Bolari Keser	10 adet	Çam Sakızı	30 kıyye
Köstere	5 adet	Kibrit	5 kıyye
Rende	5 adet	Anzerut	5 kıyye
Daldız	5 adet	Mersafi	5 kıyye
Kardeş Kanı	1,5 kıyye	Zac-ı Kıbrıs (Göz taşı)	10 kıyye
Şab	5 kıyye	Kağıt Hartuç	200 deste
Taşçı çekici	10 adet	Tutkal	5 kıyye
Seng-i Çakmak	10.000 adet	Kale kilidi	5 adet
Anbar kilidi	10 adet	Kalıp Kurşun	200 adet
Çuvaldız	300 adet	Muma	5 kıyye
Mükemmel Mızrak	300 adet	Mısri Keteni	5 kıyye

SONUÇ

Osmanlı Devleti 1723 yılında Safevi Devleti'ne harp ilan ettikten sonra Gori ve Tiflis kalelerini ele geçirmişti. Tiflis'in ardından Gence' de Osmanlı topraklarına katılmıştı. Osmanlı Devleti Gence'yi ele geçirdikten sonra bölgeye mahalli kuvvetlerden oluşan ve farklı görevler icra eden yerli yeniçerilerle, İstanbul'da Yeniçeri Ocağı'nda yetişmiş hakiki yeniçerileri bölgeye naklederek kalenin savunmasını güçlendirmiştir. Yerli yeniçerler; müstahfızlar, azebler,

¹⁷ BOA, D.BŞM.CBH.d. 18391, s. 2.

bevvâblar, yerli cebeciler ile Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar askeri sınıflardan oluşmaktaydı. Bu askeri sınıflar içerisinde en kalabalık grubunu da azebler ile Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar sınıfına mensup askeri sınıflar oluşturmuştur. Ağa, kethüda, kâtip, alemdar, odabaşı ve bölükbaşılar yerli yeniçerilerin zabiti durumundaydılar. Yerli yeniçeriler içerisinde en fazla yevmiyeyi ağalar tasarruf etmekteydi. Ağalardan sonra yerli yeniçerilerin en büyük zabiti kethüdalardı. Ağalara yapacakları görevlerde yardımcı olmaktaydılar ağalardan sonra en fazla kazanca sahiptiler. Gence' de görev yapan yerli yeniçeriler Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerinden temin edilmiştir. Gence' ye nakledilen hakiki yeniçeriler ise Dergâh-ı Âli Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Silahdar, Sipahi ve piyadelerden oluşmaktaydı. Bağdad, Revan, Tiflis ve Gence'de bulunan yeniçerilerin sayısında 1735 yılında büyük artışlar meydana gelmiştir. Bu durumun sebebi ise İran hükümdarı Nadir Han'ın bu bölgeleri Osmanlı Devleti'nden geri almak istemesinden kaynaklanmıştır. Nadir Han'a karşı bölge askeri kuvvetlerle tahkim edilmeye çalışılmıştır. Yerli yeniçerilerin mevacic ödemeleri Gence cizyesinden, Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin ise Hâzine-i Âmire'den, Erzurum, İzmir, Filibe, Diyarbakır cizyesi ile voyvodalığınan karşılanmıştır.

Gence'de bulunan Osmanlı askerlerinin ihtiyaç duyduğu zahire Erzurum, Kars, Tiflis ve Çıldır eyaletlerinden karşılanmıştır. Özellikle Tiflis ve Çıldır eyaletlerine bağlı sancak ve kazalardan temin edilmiş ve araba, deve ve bargirlerle bölgeye intikali sağlanmıştır. Ayrıca Çıldır'dan temin edilen zahire miktarının Tiflis'ten daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Gence 'ye nakledilen zahire masrafı İstanbul'da ki Hâzine-i Âmire'den karşılanmıştır. Gence' ye intikal ettirilen mühimmatlar ise Trabzon, Kars, Tiflis ve Erzurum ve İstanbul'dan tedarik edilmiştir.. İstanbul'da mühimmat yüklü gemiler Karadeniz'den Trabzon'a ulaşmakta ardından bargirlerle taşınarak Gümüşhane üzerinden Erzurum, Kars, Tiflis ve Gence' ye nakledilmekteydi. Gence' nin ihtiyaç duyduğu topraklar ise Tiflis ve Erzurum'dan tedarik edilmişti. Erzurum ve Tiflis'e toprak dökümünün yapılması için ustaları, idari ve teknik personeller nakledilmiş ve gerekli malzemeler kalelerde bulundurulmuştu. Top kundağı ve tekerleklerinin yapılması için Gence'de bir demirci ocağı yapılmıştı.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynaklar

- Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi (MAD. d.), 1848, 1943, 2548, 3156, 3337, 3375, 4813, 14351
- Bâb-1 Âsafî Divân-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri (A.DVN. MHM), 133
- Muallim Cevdet Tasnifi- Askeriye (C. AS.), 54118.
- Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM. d), 1848.
- Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemi Cebhâne-i Âmire Defterleri (D.BŞM. CBH.d), 18391
- Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemi Tophâne-i Âmire Defterleri (D.BŞM. TPH.d), 18634, 18366.
- Bab-Defteri Mevkufat Mübaşir Defteri (D. MKF.MBŞ.d), 31826.

Diğer Kaynaklar

- Aka, İ. (1993). *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. I, Barış Kitabevi, Ankara.
- Agoston, G. (2006). *Barut Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*. Çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi.
- Ateş, A. (2001). Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı- İran Mücadeleleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, Isparta.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2014). *Safevi Devleti Tarihi*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Aydüz, S. (2006). *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sayı: 215, Ankara.
- Bala, M. (1987). Gence. *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, IV, 762-766.
- Bostan, İ. (1991). Azeb. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 4, 312- 313.
- Büyükçınar, A. B. (2018). Gürcü-Moğol İlişkilerinin İlk Evresi: 1220-1247. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4(6), 267- 282.
- Chase, K. (2008). *Ateşli Silahlar Tarihi*. Çev. Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Çelebizade, İ. A. E. (2013). *Tarih-i Çelebizâde*. Haz. Abdulkadir Özcan-Yunus Uğur-Baki Çakar-Ahmet Zeki İzgöer, Klasik yayımları, İstanbul.
- Demir, E. (2017). *Azerbaycan, Gürcistan ve Kıbrıs Fatihî Lala Mustafa Paşa*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul.
- Efendizade, O. (1996). Gence. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 14, İstanbul
- Eralp, T.N. (1993). *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Erdoğan, M. (1999). II. Viyana Seferi'nde (1683) Osmanlı Ordusunun Kullandığı Silahlar ve Mühimmatının Temini. *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, VI, 662- 679.
- Erendil, M. (1988). *Topçuluk Tarihi*. Genel Kurmay Basım Evi, Ankara.
- Fayda, M. (1994). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, II, Kombassan Şirketler Topluluğu, Konya.
- Gölen, Z. (2006). *Osmanlı Devletinde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Grousset, R. (2011). *Stepler İmparatorluğu Atilla, Cengiz Han, Timur*, Çev. Halil İncılık, Yayına Haz. Ertuğrul Tokdemir- Mustafa Dönemez, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Güdü, İ. (1946). *Barut ve Patlayıcı Maddeler*, Ankara, 1946.
- Gümüş, N. (2000). XVI. Asır Osmanlı- Gürcistan İlişkileri. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- İbn Havkal, (2015). *10. Asırda İslam Coğrafyası*. Terc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul,
- İncılık, H. (1980). Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayısı, 1- 65.
- İncılık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, Ağustos
- İstahri (2017). *Ülkelerin Yolları*. Çev. Murat Ağarı, Ayışığı kitapları, İstanbul.

- Kılıç, O. (2012). Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mecaz Defterleri. *OTAM*, 31, 87-128.
- Kılıç, O. (1997). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548- 1648)*. Ankara.
- Kırzioğlu, F. (1953). *Kars Tarihi*. I, Işıl Matbaası, İstanbul.
- Kırzioğlu, F. (1953). *Osmanlılar'ın Kafkas-Elteri'ni Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Koç, Ü. (2006). XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Top Dökümü, Gülle ve Fındık Yapımı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 162, 63-74.
- _____ (2006). *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Sanayi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- Köprülü, M. F. (1979). Azap. *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 81- 82.
- Minorsky, V. (2001). Nadir. *İA*, IX, 21-31, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Eskişehir.
- Miralay A. M. (2013). *Osmanlı Topçuları*, Haz. Ahmet Göç, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Müstahfız (2006). *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 32, 109- 111.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Deyimleri Sözlüğü*; I-II-III, İstanbul.
- Raşid Mehmet Efendi (1282). *Tarih-i Raşid*. V, İstanbul.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarihi Lûgatı*. İstanbul 1986
- Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî (971-1003/ 1563-1595)*. Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sevinç, T. (2010). 17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi. *History Studies*, 2(3), 285- 306.
- Sönmez, N. (1997). *Osmanlı Dönemi Yapı ve malzemeleri Terimleri Sözlüğü*, Yem Yayın, İstanbul.
- Sümer, F. (2009). Selçuklular. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Şem'dânî- Zade Fındıklılı Süleyman Efendi (1976). *Mür'i't Tevârih*, I, (Haz. Münir Aktepe), İstanbul.
- Taşagıl, A. (1998). Hazarlar. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 17, 116- 120.

- Tez, Z. (2010). *Patlayıcı, Silah ve Savaş Tekniğinin Kültürel Tarihi*, İstanbul.
- Turan, O. (2014). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapukulu Ocakları (Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri)*. II, T.T.K., Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi*. 4(1), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ya'kubî (2002). *Ülkeler Kitabı*. Çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh38894>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 08.10.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 08.10.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gürsoy, G. & Çinici, A. (2019). Bilim Şenliği Etkinliğinin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Stem Farkındalığına Etkisi. *Journal of History School*, 43, 1480-1502.

BİLİM ŞENLİĞİ ETKİNLİĞİNİN FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ STEM FARKINDALIĞINA ETKİSİ¹

Gülden GÜRSOY² & Ayhan ÇİNİCİ³

Öz

Bu çalışmada Fen Öğretimi Laboratuvar Uygulamaları II dersi kapsamında düzenlenen bilim şenliği etkinliğinin fen bilgisi öğretmen adaylarının STEM farkındalıklarına etkisi araştırılmıştır. Araştırma karma yöntem ilkeleri doğrultusunda şekillendirilmiştir. Araştırma kapsamında nicel verilerin toplanmasında yarı deneysel bir süreç yürütülmüştür. Öğretmen adaylarının görüşlerinin derinlemesine alınabilmesi için ise, nitel veri toplama tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Elde edilen nicel ve nitel veriler ayrı ayrı analiz edilmiş ve araştırma soruları bağlamında ilişkilendirilmiştir. Çalışmaya *Fen Öğretimi Laboratuvar Uygulamaları II* dersini alan 58 fen bilgisi öğretmen adayı katılmıştır. Çalışmada ön ve son-test olarak uygulanan STEM farkındalık ölçeğinden elde edilen verilerin analizinde bağımlı gruplar t-testi kullanılırken, görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde ise tümevarımsal yaklaşımlardan biri olan kodlama tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, öğretmen adaylarının STEM farkındalık ölçeğinden aldıkları ön ve son-test puan ortalamaları arasında yapılan karşılaştırmada son-test puanları lehine anlamlı bir farklılığın olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmada, öğretmen adaylarının bilim şenliği

¹ Bu makalenin bir bölümü, 19-22 Haziran 2019 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen VIth International Eurasian Educational Research Congress adlı kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr., Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı, gakdag@adiyaman.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-4886-7645](https://orcid.org/0000-0002-4886-7645)

³ Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı, acinici@ordu.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-3897-5511](https://orcid.org/0000-0002-3897-5511)

Bilim Şenliği Etkinliğinin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Stem Farkındalığına Etkisi

için hazırlık yaparken grup arkadaşları ile sorunların üstesinden gelmeyi öğrendikleri, öz güvenlerinin arttığı, el becerilerinin geliştiği, daha yaratıcı ve üretken davranışlar sergilemeye başladıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilim şenliği, STEM farkındalığı, Fen öğretimi laboratuvar uygulamaları, Karma yöntem

The Effect of Science Festival Activity on STEM Awareness of Science Pre-Service Teachers

Abstract

In this study, the effect of science festival activity organized in Science Teaching Laboratory Applications II course on STEM awareness of science pre-service teachers was investigated. The research has been shaped according to the principles of mixed methods. In the research, semi-experimental method was used to collect quantitative data. Semi-structured interview technique, which is one of the qualitative data collection techniques, was used in order to get in-depth the opinions of pre- service teachers. The quantitative and qualitative data obtained were analyzed separately and correlated in the context of research questions. 58 science pre-service teachers who attended Science Teaching Laboratory Applications II course participated in the study. In the study, dependent groups t-test was used in the analysis of the data obtained from the STEM awareness scale applied as pre- and post-test. Coding technique which is one of the inductive approaches was used in the analysis of the data obtained from the interviews. As a result of the study, it was found that there was a significant difference in favor of the post-test scores in the comparison between the pre-test and post-test mean scores of the pre-service teachers' STEM awareness scale ($p < .05$). In addition, in the study, pre-service teachers learned how to overcome problems with their group friends while preparing for the science festival, their self-confidence increased, their hand skills improved, and they started to exhibit more creative and productive behaviors.

Keywords: Science festival, STEM awareness, Science teaching laboratory applications, Mixed method

GİRİŞ

STEM eğitimi, 21. yüzyıl becerileri olarak adlandırılan becerileri kullanabilen, gerçek yaşam problemleri karşısında yaratıcı problem çözme becerilerini disiplinler arası bakış açısıyla entegre edebilen bireyler yetiştirmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır (Şahin, Ayar ve Adıgüzel, 2014). Bu yaklaşım, eğitimde öğrenme ortamlarının niteliğini artırmak ve öğretim süreçlerini daha verimli ve etkili hale getirmek için okul müfredatlarındaki içerikler ile bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinleri arasında entegrasyon

sağlayarak öğrencilere uygulama yapma olanağı sunmaktadır. STEM eğitimi ile birlikte öğrenciler, mühendislik becerilerini kazanırken bilim insanlarının bilimsel çalışmalarda izledikleri yollara da aşına olmakta ve bilgiyi daha da içselleştirebilmektedir (Aslan Tutak, Akaygn ve Tezsezen, 2017, s.3; Aydın, Saka ve Guzey, 2017, s.789; Kelly ve Knowles, 2016, s.5). Katehi, Pearson ve Feder (2009), mühendislik becerilerinin öğrencilere kazandırılmasının fen ve matematikte daha anlamlı öğrenmelerin gerçekleşmesine ve öğrencilerin teknoloji okuryazar düzeylerinin artmasına katkı sağlayacağını belirtmiştir.

STEM eğitimi, bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinlerini öğretmekle sınırlı olmayıp tüm disiplinleri bir arada tutan bambaşka bir anlamı temsil etmektedir (Yıldırım ve Altun, 2015). Bu disiplinlerin, ülkelerin inovasyon, rekabet gücü kapasiteleri ve endüstri iş kolları açısından başka bir deyişle ülkelerin istihdamlarını geliştirebilmeleri bakımından önemli bir konuma sahip olduğu belirtilmektedir. STEM eğitiminin ekonomiye katkısının farkında olan gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin STEM eğitime ilişkin hazırlıklarını hızlandırdıkları ve STEM okuryazarı bireylerin gelişimi için çaba harcadıkları görülmüştür (Langdon, McKittrick, Beede, Khan ve Doms, 2011). Geleceğın mesleğı olarak adlandırılan web tasarımcılığı ve geliştirciliğı, pilotluk, finans ve yatırım analistliğı, programcılık ve yazılım geliştirciliğı, mühendislik, doktorluk gibi birçok meslek alanında yeterliliğı sağlamak için bireylerin STEM okuryazarı olmaları gerekliliğı ülkeler tarafından fark edilmiştir (Afterschool Alliance, 2015, s. 4; UKCES, 2014, s. 64). lkeler, öğrencilerinin STEM okuryazarı olarak yetişmesi için onların ilgisini çekecek ve motivasyonlarını sağlayacak farklı projelere imza atmışlardır. Proje geliştirme süreci ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri’nde başlamış ve Avrupa ülkelerine yayılmaya başlamıştır. Ülkemizde ise STEM ile ilgili olarak Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından geliştirilmiş bir stratejik planlama olmamasına rağmen STEM eğitiminin kapsamına uygun içerikler bulunmaktadır (MEB, 2015, s. 42). MEB tarafından yayımlanan “STEM Eğitimi Raporu”nda STEM eğitiminin içeriğı, bileşenleri ve geçmişte yapılan STEM eğitim projeleri tanıtılmış ve 2016-2018 yılları için “STEM Eğitimi Eylem Planı Önerisi” sunulmuştur (MEB, 2016, s. 78). İlk olarak fen öğretimi programlarına dördüncü sınıftan itibaren her sınıf düzeyine uygun olarak “Uygulamalı Bilim” nitesi geliştirilmiştir. Hemen sonrasında fen öğretim programında yapılan bir revizyon ile “Fen, Mühendislik ve Girişimcilik Uygulamaları” olarak ünitelerin tamamını kapsayacak şekilde fen öğretim programında yerini almıştır (MEB, 2018, s. 9). Fen, Mühendislik ve Girişimcilik uygulamaları kapsamında öğrenciler tarafından yapılan rnlerin

Bilim Şenliği Etkinliğinin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Stem Farkındalığına Etkisi

bilim şenlikleri yapmak suretiyle öğrencilerle, velilerle ve öğretmenlerle paylaşılması istenmiştir.

Bir eğitim reformu olarak değerlendirilen STEM'in (Bybee, 2013) başarılı olabilmesi için özellikle öğretmenlerin STEM eğitimi ihtiyaçlarına göre yeterlikleri geliştirilmelidir (Williams, 2011). Türk, Kalaycı ve Yamak (2018) çalışmalarında, öğretmenlerin bütünlük eğitim bilgisine sahip olmaları gerektiğini, alan bilgilerini, eğitim teknolojileri bilgilerini ve STEM'e ilişkin temel bilgilerini disiplinler arası bir yapıda kullanmaları gerektiğini belirtmişlerdir. STEM ile birlikte öğretmenlerden beklenen yeterliklerin ve sorumlulukların değişmesi okul öncesinden yükseköğretime kadar öğretmen hazırlık programlarında değişimleri gerekli kılmıştır (Wendt, Isbell, Fidan ve Pittman, 2015). Özellikle, STEM eğitiminde temel rol alan fen ve matematik öğretmeni yetiştirme programlarının tekrar düzenlenmesi STEM eğitiminin gelişmesinde ve başarısında önemli katkı sağlayabilecektir. Bu durumun farkına varan Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), 28.02.2017 tarihli genel kurul kararıyla eğitim/egitim bilimleri fakültelerinin bölüm ve anabilim dalı yönünden yeniden yapılandırmış ve öğretmen yetiştirme lisans programlarını yeniden güncellemiştir. Ancak STEM adına yapılan güncelleme sadece fen bilgisi öğretmenliği lisans programının yedinci dönemine konulan iki saatlik teorik "Disiplinler Arası Fen Öğretimi" dersi ile sınırlı kalmış görünmektedir. Güncellenen lisans programında bulunan derslerin içeriği incelendiğinde de yine STEM eğitimi ile herhangi bir ilişki kurulmadığı söylenebilir. Sonuç olarak, STEM eğitiminin uygulama alanına giren fen ve matematik alanları öğretmenlik programlarında STEM ile doğrudan ilişkili ders sayısının azlığı konuyla ilgili önemli bir problem olarak halen karşımızda durmaktadır (Akgündüz vd., 2015). Bu süreçte matematik ve fen eğitimi alanında uzman öğretim üyelerinin derslerin içeriklerini STEM yaklaşımına uygun hale getirerek öğretmen adaylarına daha zengin STEM etkinlikleri ve içeriği sunmaları bu sorunun çözümüne bir nebze de olsa yardımcı olabilecektir. 2017 öncesi fen bilgisi ve matematik eğitimi lisans programı ile eğitime devam eden öğretmen adaylarının STEM ile tanışmaları ve STEM eğitiminin önemine ilişkin farkındalık kazanmaları için mevcut programlarındaki derslerin içeriği alan eğitimi uzmanları tarafından STEM eğitime uygun olarak değiştirilmesi, STEM farkındalığı olan öğretmen adaylarının mezun olmasına destek olacaktır.

Farkındalık kavramı genel olarak sosyal grupların ve bireylerin çevreye yönelik bilinçli ve duyarlı olma durumu ile ilişkilendirilmekle birlikte, bireyin kendi duygu, tutum ve davranışlarının bilincinde olmasını da ifade etmektedir (Çevik, 2017). Diğer taraftan, Hutton ve Baumeister (1992), farkındalık düzeyi arttıkça, tutum ile davranış arasındaki ilişkinin güçlendiğini vurgulamaktadır.

Ayrıca, Gestalt psikolojisi ve bilişsel-davranışçı yaklaşım gibi psikoloji kuramlarına göre, bireyin davranışlarına yön veren duygu ve düşünceler ile ilgili farkındalık düzeylerinin artırılmasının mümkün olduğu belirtilmektedir (Dökmen, 2000; Engin ve am, 2005). Bu bağlamda özellikle STEM alanında (Fen bilimleri, matematik ve bilişim teknolojileri) çalışacak öğretmen ve öğretmen adaylarının STEM farkındalığının belirlenmesine ve geliştirilmesine yönelik çalışmalar önem arz etmektedir. Son yıllarda, gerek ulusal ve gerekse uluslararası literatürde STEM farkındalığının tespitine ve geliştirilmesine yönelik çalışmalarda önemli bir artış yaşandığı söylenebilir (Aslan Tutak vd. 2017; Bakırcı ve Karışan, 2018; Buyruk ve Korkmaz, 2016; evik, Danişay ve Yağcı, 2017; Harris, 2013).

1.1 Gereke ve Amaç

reten, ilgi duyan, yenilikçi, girişimci, yaratıcı düşünebilen bir nesil yetiştirmek için öğrencilere sorumluluk veren, onları düşündüren, onlara hata yapsalar da bu hatalarını fark edip düzeltmelerine fırsatlar sağlayan, onları küçük yaştan itibaren bilgisayar programlaması gibi teknolojik bilgilerle donatan, dayanışmayı önemseten ve girişimci bir ruh aşıl原因an bir eğitim kültürüne ihtiyacımız vardır. Böylesi bir eğitim kültürünün oluşabilmesi ve istenen öğretme-öğrenme ikliminin kurgulanabilmesi için hem mevcut öğretmenlerin hem de öğretmen adaylarının STEM uygulamaları içeren çalışmalara katılmaları sağlanarak, süreci bizzat yaşayıp deneyimlemelerine fırsat verilmelidir. STEM dersinin temellerini atacak öğretmenlerin yetişmesi için lisans programlarının gözden geçirilmesi, STEM eğitime ilişkin bilgi ve becerileri kazandıracak derslerin programlara yerleştirilmesi geciktirilmemelidir. Fen bilgisi öğretmenlik lisans programları da bunların başında gelmektedir. Fen bilgisi öğretmenliği lisans programında STEM yaklaşımını temel alan ders içeriğinin eksikliği nedeniyle öğretmen adayları STEM'e yönelik farkındalık geliştirememekte ve STEM öğretmeni olma gerekliliği karşısında ilk adımı atamamaktadır.

Bu çalışmada, fen bilgisi öğretmenliği öğretim programında STEM ders etkinlikleri bulunmadığından, öğretmen adaylarında STEM farkındalığı geliştirmek amacıyla *Fen Öğretim Laboratuvar Uygulamaları* dersinde bilim şenliği düzenlenmesi amaçlanmıştır. Bilim şenliğinin öğretmen adaylarının STEM farkındalıklarına etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bilim şenliği için hazırlık yapmanın öğretmen adaylarının STEM farkındalıklarını geliştirip geliştirmedığının incelenmesi, MEB'in yılsonunda öğrencilerin STEM'e ilişkin

Bilim Şenliği Etkinliğinin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Stem Farkındalığına Etkisi

farkındalıklarını geliştirmek için düzenlenmesini istediği bilim şenliklerinin gerekli olup olmadığına ilişkin kanıt sağlayabilecektir.

YÖNTEM

Araştırmanın modeline, katılımcılarına, veri toplama araçlarına ve verilerin analizine ilişkin bilgilere bu başlık altında yer verilmiştir.

2.1 Araştırma Modeli

Araştırma karma yöntem ilkeleri doğrultusunda şekillendirilmiştir. Karma yöntem; araştırma verilerinin derinleştirilmesi ya da doğrulanması amacıyla nitel ve nicel yaklaşımların, veri toplama aracı, veri analizi gibi öğelerinin bütünleştirilmesi (Johnson, Onwuegbuzie ve Turner, 2007) olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımın yanı sıra karma yöntem araştırmalarında hem nitel hem de nicel araştırma sorularına yanıt aranması (Creswell ve Plano Clark, 2007) önemlidir. Araştırma kapsamında nicel verilerin toplanmasında deneysel bir süreç yürütülmüştür. Deneysel süreçte STEM farkındalık ölçeği ile veri toplanmıştır. Çalışma sürecinde bilim şenliği vasıtasıyla STEM etkinlikleri konusunda doğrudan deneyim sağlayan öğretmen adaylarının derinlemesine görüşlerinin alınabilmesi için ise, nitel veri toplama tekniklerinden olan görüşme tekniği kullanılmıştır. Sonuç olarak, araştırma kapsamında birbirini etkilemeyen süreçlerde nicel ve nitel veriler toplanmış, bu veriler ayrı ayrı analiz edilmiş ve araştırma soruları yanıtlanarak ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla yapılan çalışma; karma yöntem çerçevesinde yakınsayan paralel desen ile yürütülmüştür.

2.2 Katılımcılar

Bu araştırmada, olasılığa dayanmayan örnekleme türlerinden amaçsal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma alanı olarak kolay ulaşılabilir olması bakımından Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi seçilmiştir. Hem nicel veriler hem de nitel veriler aynı katılımcılardan toplanmıştır. Çalışmaya, *Fen Öğretimi Laboratuvar Uygulamaları I* dersini daha öncesinde almış ve *Fen Öğretimi Laboratuvar Uygulamaları II* dersine devam etme zorunluluğu olan, gönüllü katılımcılık ölçütlerine göre uygulama sürecine girmeyi kabul eden öğretmen adayları seçilmiştir. Bu doğrultuda, 2017-2018 öğretim yılı bahar döneminde “*Fen Öğretimi Lab. Uygulamaları II*” dersini alan 65 fen bilgisi öğretmen adayı içinden 58 öğretmen adayı (n=58) araştırmaya dâhil edilmiştir.

Araştırmanın nicel ve nitel verilerinin elde edildiği katılımcıların sayıları ve cinsiyetleri Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1.

Araştırmanın Nicel ve Nitel Verilerinin Elde Edildiği Katılımcılar

Grup	Cinsiyet	n
Deney	Kadın	43
	Erkek	15
Toplam		58

2.3 Veri Toplama Araçları

Çalışmada, veri toplama aracı olarak *STEM Farkındalık leği* ile yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

2.3.1 STEM Farkındalık leği

Bilim şenliği ile ğretmen adaylarının STEM farkındalıklarının değişiş değişmediğini belirlemek amacıyla evik (2017) tarafından geçerliği ve güvenirliği yapılan STEM farkındalık leği uygulama öncesi ön test, uygulama sonrası ise son test olarak uygulanmıştır. Ölçeğin kullanımına ilişkin gerekli izin e-posta yoluyla alınmıştır. STEM’in öğrenciye, derse ve öğretmene etkisi alt boyutlarından oluşan beşli likert tipindeki ölçek, 15 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin bu çalışmadaki genel güvenirliği $\alpha=.82$ olarak belirlenmiştir. Ölçekte veriler, ortalama puan üzerinden değerlendirilmiştir.

2.3.2 Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Formu

Uygulama sürecinin hemen ardından ğretmen adaylarının bilim şenliğine ilişkin düşüncelerini belirlemek için yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları araştırmacılar tarafından ğretmen adaylarının ğretim etkinliklerine ilişkin görüşlerini detaylandırarak şekilde oluşturulmuştur. Soruların anlaşılamaması halinde yöneltilmek üzere de iki sonda soru hazırlanmıştır. Hazırlanan taslak görüşme formu, alan eğitiminde uzman bir kişi tarafından incelenmiştir. Uzmanın, özellikle, soruların çalışmanın amacına ve bilimsel etik değerlere uygunluğuna, soruların

anlaşılabilirliğine ve akıcılığına ilişkin ölçütler dikkate alınarak değerlendirilmesi istenmiştir. Uzman değerlendirmesi sonucu gelen dönütler, taslak form üzerinde dikkate alınmış ve görüşme formuna son şekli verilmiştir.

2.4 Veri Toplama Süreci

Uygulama sürecinde önce, bilim şenliğinde hangi tür atölyelerin olabileceğine ilişkin araştırmalar yapılmıştır. Bu amaçla, 58 fen bilgisi öğretmen adayı dörder kişilik gruplar oluşturularak bilim şenliği stantlarında yer alabilecek en iyi, en çarpıcı ve en eğlenceli STEM atölyelerinin neler olabileceğine dair çalışmalar yapmıştır. Daha sonra öğretmen adayları tarafından *Fen Öğretimi Laboratuvar Uygulamaları II* dersi kapsamında altı hafta boyunca basitten zora doğru kendi seçtikleri STEM etkinlikleri (bkz. Tablo 2) gerçekleştirilmiştir. STEM etkinliklerine ilişkin çeşitliliği artırmak için her hafta grupların farklı etkinlikleri yapmasına özen gösterilmiştir. Buharlı gemi, şırınga ile otolift, yürüyen robot, artırılmış gerçeklik, bedava enerji üretimi vb. STEM etkinlikleri sınıf içinde gruplar tarafından yapılmıştır. Her STEM etkinliği için öğretmen adayları tarafından mühendislik tasarımı süreci basamaklarına (Sor, Hayal et, Planla, Yarat ve Geliştir) uygun dokümanlar hazırlanmıştır. Yürütülen bu ders için uygulama süreci sonunda öğretmen adaylarından STEM yaklaşımı çerçevesinde oluşturdukları ürünlerden en beğendiklerini bilim şenliğinde sergilemeleri istenmiştir (bkz. Tablo 2). Grupların yaptıkları STEM etkinlikleri bilim şenliğinde öğrenciler, öğretmenler ve arkadaşları tarafından değerlendirilmiş ve böylece her bir gruba etkinliklere ilişkin dönütler verilmiştir.

Tablo 2.

Bilim Şenliği için Seçilen Projeler

Gruplar	Bilim Şenliği için seçilen Proje	Gruplar	Bilim Şenliği için seçilen Proje
1. Grup	Yaprak Süpüren Tırtıl Projesi	8. Grup	Güneş Enerjisi ile çalışan araba
2. Grup	Matkaşırınga	9. Grup	Çim Biçer
3. Grup	Akıllı Baston	10. Grup	Kule Vinç
4. Grup	Metal Arama Dedektörü	11. Grup	Çimento Arabası
5. Grup	Kablosuz Led yapımı	12. Grup	Zemin Temizleme Makinesi
6. Grup	Ahşap Kesme Aleti	13. Grup	Küçük Ev Aletleri Örnekleri

2.5 Verilerin Analizi

Öğretmen adaylarının STEM Farkındalık Ölçeğinden aldığı ön ve son test puanlarının normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için çarpıklık ve basıklık katsayılarına ve Kolmogorov-Smirnov testine bakılmıştır. Bu testler sonucunda, verilerin normal dağılıma uyduğu tespit edildiği için ölçekten alınan ön ve son test puanları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını sınamak amacıyla parametrik testlerden eşleştirilmiş örneklem t-testi kullanılmıştır.

Öğretmen adaylarının bilim şenliğine ilişkin düşüncelerini belirlemek için yapılan görüşmelerden elde edilen nitel verilerin analizinde ise, tümevarımsal yaklaşımlara dayalı olarak Strauss ve Corbin (1990) tarafından ortaya konulan kodlama tekniği kullanılmıştır. Kodlama sürecine, verilerin kavramlaştırılması ile başlanmaktadır. Ardından cevaplara dayalı olarak olay ve olgular karşılaştırılır ve benzer nitelikteki olaylar aynı isimler altında kavramsallaştırılır. Bu doğrultuda öğretmen adaylarıyla yapılan görüşmelerin tamamı ses kayıt cihazına kaydedildikten sonra araştırmacılar tarafından transkript edilmiştir. Böylece kâğıda dökülen görüşme verileri önce araştırmacılar tarafından birkaç defa okunmuş ve benzer düşünceler bir araya getirilerek kavramlaştırılmış ve temalar ortaya konulmuştur. Belirlenen temalar ise, doğrudan alıntılarla desteklenerek sunulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde, veri toplama araçlarıyla elde edilen nicel ve nitel verilere ilişkin bulgulara yer verilmiştir. İlk olarak parametrik ya da non-parametrik testlerden hangisinin yapılması gerektiğine karar vermek amacıyla çarpıklık/basıklık katsayılarına ve Kolmogorov-Smirnov testi sonucuna bakılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3.

STEM Farkındalık Ölçeği öntest ve sontest puanlarına ilişkin betimsel veriler

Testler	Gruplar	n	Kolmogorov-Smirnov (p)	Çarpıklık	Basıklık
Ön test	Deney	58	.200	-.529	2,865

Son test	Deney	58	.085	-.762	.744
-----------------	-------	----	------	-------	------

Ön test ÖDOÖ: Varyansların Homojenliği için Levene Testi $F= .237$; $p= .916$ $p>.05$

Son test ÖDOÖ: Varyansların Homojenliği için Levene Testi $F=1,767$; $p= .149$ $p>.05$

Çalışmada verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla grup büyüklüğünün 50'den büyük olması nedeniyle Kolmogorov-Smirnov (KS) testi kullanılmıştır. Veri sayısı 29'dan az olduğunda Shapiro Wilk testi, veri sayısı 29 ve 29'dan daha büyük olduğunda ise Kolmogorov-Smirnov (Lilliefors) testi kullanılması gerektiği belirtilmektedir (Kalaycı, 2010). Her iki testin sonucunda elde edilen p değerinin .05 ten büyük olması verilerin normal dağılım gösterdiği anlamına gelmektedir. Tablo 3'de verilen Kolmogorov- Smirnov testi ile hesaplanan p değerinin .05' ten büyük olması verilerin normal dağılım gösterdiğini belirtmektedir. Tabachnick ve Fidell (2007) çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 3.29 , Kalaycı (2010) ise ± 3 aralığında yer alması halinde normallik içerisinde değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Çalışma verilerinin çarpıklık ve basıklık değerlerinin bu aralıkta olması verilerin normal dağıldığını göstermektedir. Ayrıca, verilerin varyansların eşit olup olmadığı belirlemek için Levene testi kullanılmıştır. Bu test sonucu elde edilen p değeri .05'ten büyüktür. Bu durum grupların varyanslarını eşit sayabileceğimizi göstermektedir.

3.1 STEM Farkındalıklarının Değişimine İlişkin Bulgular

Öğretmen adaylarının STEM farkındalık ölçeğinden aldığı ön test puan ortalamaları ($\bar{x}=3,70$) ile son test puan ortalamaları ($\bar{x}=4,01$) arasındaki bu farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla parametrik testlerden biri olan eşleştirilmiş örneklem t-testi kullanılmıştır. Teste ilişkin değerler, Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4.

STEM Farkındalık Ölçeği Ön-test ve Son-test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Eşleştirilmiş Örneklem t-Testi Sonuçları

Testler	n	$\bar{x}$	ss	t	p
Ön test	58	3,70	.360	-4,961	.000
Son test	58	4,01	.268		

Tablo 4 incelendiğinde, öğretmen adaylarının STEM farkındalık ölçeği ön-test puan ortalaması ($\bar{x}= 3,70$) ile son-test puan ortalaması ($\bar{x}= 4,01$) arasında anlamlı düzeyde bir farklılığın olduğu ($t = -4,961$; $p < .05$) ve bu farkın son-test

puanları lehine olduğu ($\bar{x}_{\text{son test}} > \bar{x}_{\text{ön test}}$) görülmektedir. Bu durumda bilim Şenliğinin ardından ğretmen adaylarının STEM farkındalık puanlarında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir artış olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Bu noktada, ğretmen adaylarının STEM farkındalık leğinin öğrenciye, derse ve öğretmene etkisi alt boyutlarından hangisinde daha çok gelişim gösterdiğinin belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmüştür. Sözü edilen gelişimi belirlemek için eşleştirilmiş örneklemeler t-testi her boyut için yenilenmiştir.

Tablo 5.

STEM Farkındalık leğinin alt boyutlarına ilişkin ön test - son test karşılaştırılması

Alt boyutlar	Testler	n	$\bar{x}$	Ss	t	p
Öğrenciye etkisi	ön test	58	4,11	.57	-5,511	.000
	Son test	58	4,68	.39		
Derse etkisi	ön test	58	3,14	.44	-1,140	.259
	Son test	58	3,24	.44		
Öğretmene etkisi	ön test	58	3,75	.53	-2,569	.013
	Son test	58	4,01	.57		

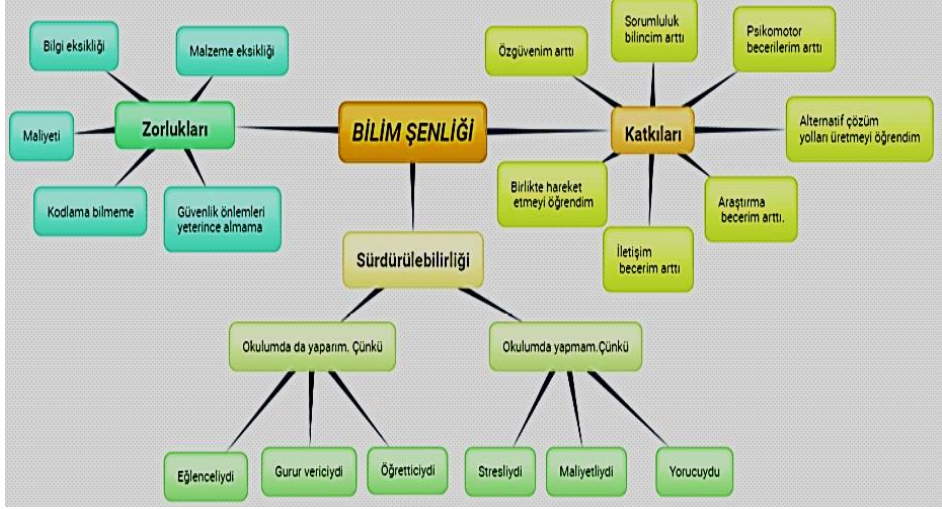
Bu bulgunun oluşturulmasında üç alt boyuta yönelik üç farklı test yrtldğinden Bonferroni düzeltmesi ile anlamlılık düzeyi $0,05/3=0,017$ olarak belirlenmiştir. Öğrenciye etkisi ve öğretmene etkisi boyutun her biri için ön test puanları ile son test puanları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t_{\text{öğrenciye}}=-5,511$; $p < .017$; $t_{\text{öğretmene}}=-2,569$; $p < .017$). Derse etkisi alt boyutu için ön test puanları ile son test puanları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($t_{\text{ders}}=-1,140$; $p > .017$). Bilim Şenliği için tasarımı geliştirme sürecinin ğretmen adaylarının STEM'in derse olan etkisine ilişkin farkındalıklarını geliştirmediğini göstermektedir.

3.2. Öğretmen Adaylarının Bilim Şenliğine Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırma bulgularının bu bölümü ğretmen adaylarına verilen dört sorudan oluşan bir yarı-yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmış verilerin analizinden oluşmaktadır. Öğretmen adaylarına bilim Şenliği için sergiledikleri projeleri hazırlarken yaşadıkları zorluklara, karşılaştıkları bu zorluklarla nasıl baş etmeye çalıştıklarına, bunun için ürettikleri çözüm yollarına, bilim Şenliğinin kendilerine olan katkılarına ve ğretmen olduklarında STEM'i sınıfa

Bilim Şenliği Etkinliğinin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Stem Farkındalığına Etkisi

entegre edip etmeyeceklerine ilişkin sorular yöneltilmiştir. Bu sorulara verdikleri yanıtlar bir araya getirilmiş ve görüşleri üç tema altında toplanmıştır. Sözü edilen bu temalar Şekil 1’de görselleştirilmiştir.

Şekil 1 Öğretmen adaylarının bilim şenliğine yönelik görüşlerine ilişkin alt temalar

Öğretmen adaylarının bilim şenliğine ilişkin görüşleri; bilim şenliğinin zorlukları, bireysel ve mesleki becerilerine olan katkıları ve sürdürülebilirliği alt temaları altında toplanmıştır (Şekil 1).

Zorluklar temasında öğretmen adayları, bilim şenliği için projelerini oluştururken ihtiyaçları olan malzemeleri buldukları şehirde temin etmekte zorlandıklarını, sipariş verdiklerinde ise malzemelerin geciktiğini ve bu durumun da yaratıcılıklarını engellediğini belirtmişlerdir. Ayrıca, yaptıkları projelerde, teorik bilgileri ile uygulamaları arasında ortaya çıkan bilgi eksiklerinin onları zor duruma soktuğunu, bu nedenle sürekli bilgilerini artırmak için araştırma yapmak zorunda kaldıklarını ve bu durumun da zaman kaybı yaşamalarına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Yaşadıkları diğer bir önemli problem ise projeleri için gerekli olan malzemelerin maliyetidir. Bazı ürünlerin maliyeti yüksek olduğu için evlerinde bulunan atıl durumdaki teknolojik ürünlerden destek aldıklarını belirtmişlerdir. Özellikle günlük yaşamlarını kolaylaştırıcı projelere odaklanan öğretmen adayları için gerekli olan *arduino* kodlamalarında yaşadıkları bilgi eksikliğinin, onları başka kişilerden destek almaya zorladığını ve bu durumun da kendilerini çok sıkıntıya soktuğunu ifade etmişlerdir. Son olarak ise, lehimleme, ahşap kesme, elektrik devreleri kurma

vb. durumlarda alınması gereken güvenlik önlemleri konusundaki bilgilerinin yetersiz oluşunun çalışma esnasında küçük yaralar almalarına neden olduğunu belirtmişlerdir. Aşağıda, ğretmen adaylarının temaya ilişkin bazı ifadeleri doğrudan alıntılar ile sunulmuştur.

₆ kodlu ğretmen adayı: “Karar verdikten sonra hangi malzemeyi nerden bulacağımızı bilmiyorduk ve mühendis abimden yardım aldık ve o malzemeleri yaşadığımız Şehirde bulmayacağımızı anlayınca internette sipariş verdik. Gelen malzeme eksiksiz ve doğru olmalıydı; çünkü yeni bir sipariş vermek maliyetli ve zaman alıcı olabilirdi. Diğer zorlandığımız nokta ise kodlama dersi almamiş olmamızı; çok basit yazılımı bile hocalarımızdan yardım aldık.”

₁₀ kodlu ğretmen adayı: “...tasarımımız için kodlama bilmemiz gerekiyordu. Kodlama bilmediğimiz için de zorlandık. El becerimiz iyi olmadığı için materyali hazırlamak uzun zaman aldı. Lehim makinasını ve matkabı kullanmak çok zor oldu. Grup arkadaşlarımızın ikisi lehimden kaynaklı kaza geçirdi.

₁₉ kodlu ğretmen adayı: “Birkaç kez ürünümüz bozup tekrar tekrar yaptık. Bir yerlerde hata vardı. Teorideki kadar ipteki yükselme olmuyordu. Deneme yanılma yaparak motorun gücünü artırdık ve büyük çaba sonrası projemizi tamamlayabildik.”

₅₅ kodlu ğretmen adayı: “Tırtıl ile yaprak süpürge makinesi yaptık. Tırtılda kullandığımız redüktörlü motoru bulamadık, bunun için eski bir radyoyu sktk, ayrıca pervanenin dönmesi için gerekli olan dinamo çok pahalıydı. Eski bir bilgisayarı parçalayarak temin ettik.

Katkıları temasında, ğretmen adayları bilim Şenliği için projeler hazırlarken hem kişisel hem de mesleki bağlamda özgüvenlerinin arttığını belirtmişlerdir. Kendi becerilerine ilişkin farkındalıklarının geliştiğini ve aslında bazı Şeyleri kendilerinin çok kolay yapabildiklerini fark ettiklerini belirtmişlerdir. Projeyi tamamlamak için gereken sorumlulukları yerine getirmek için çok zen gösterdiklerini ve sorumluluklarını kendilerince çok ielleştiklerini ifade etmişlerdir.

Lehimleme yaparken, devreler kurarken, 3D programlarında malzemeler oluştururken, ahşapları keserken ve silikonla yaşıştırmalar yaparken psikomotor becerilerinin arttığını bildirmişlerdir. Ayrıca, projelerini tamamlama süresince karşılaştıkları zorluklar karşısında sürekli alternatif yollar aradıklarını ve bunun için yabancı sitelerde bile araştırmalar yaptıklarını, hatta internet üzerinden uzmanlarla iletişim kurmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Öğretmen adayları, bu durumun araştırma ve iletişim becerilerini artırmada önemli katkısı olduğunu bildirmişlerdir. Ayrıca ğretmen adayları proje fikirlerini bulmak için uzmanlardan, kitaplardan, hocalardan, akrabalardan, yabancı ve yerli sitelerden çok araştırma yaptıkları için bir araştırmanın nasıl yapılabileceği konusunda farkındalıklarının ve kendilerine olan güvenlerinin arttığını ifade etmişlerdir. Bilim Şenliği esnasında projelerini insanlarla paylaşmalarının da iletişim

becerilerine katkı sağladığını belirtmişlerdir. Proje fikrinin oluşumundan projenin bitimine kadar geçen sürede öğretmen adayları grup arkadaşlarıyla fikir ayrılıkları yaşadıklarını ancak projeyi bitirmek zorunda oldukları için birlikte hareket etmeyi öğrenmek zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının, katkıları başlıklı bu temaya ilişkin ifadeleri doğrudan alıntılar ile verilmiştir:

Ö44 kodlu öğretmen adayı. “Bilim şenliği için yapacağımız projeyi hazırlarken karşılaştığımız sorunlara çözüm üretmeye, el becerilerimi geliştirmeye ve güçlü-zayıf yönlerimiz görmemize yardımcı oldu. En önemlisi bilim şenliğinde bizim tasarımı dinlemeye gelen misafirlerle bir iletişim halinde olduğumuz için iletişim becerimizi daha da geliştirdiğimi düşünüyorum.”

Ö38 kodlu öğretmen adayı: “Evet, kendime olan güvenim arttı. İletişimi artırdım. Becerilerimizi sunmayı öğrendik. Materyallerimizi güzel biçimde anlatmayı ve karşı tarafa bu enerjiyi kazandırmayı öğrendim.”

Ö40 kodlu öğretmen adayı: “Öncelikle bir tasarım elde ettik. Grup arkadaşlarımızla her aşamada bizim sorumluluk aldığımız karşılaştığımız sorunlarla grupça tartıştık. Özgüvenli ve sorumluluk sahibi bireyler olduk. Analitik düşünme becerisi kazandık. Psikomotor becerimiz arttı. Bize bu fırsatı verdiğiniz için teşekkürler.”

Ö56 kodlu öğretmen adayı: “Katkısı olduğunu düşünüyorum. Çünkü bilim şenliği için oldukça heyecanlıydık. Tasarımlarımızı tüm detayıyla bildiğimiz için sunmak oldukça zevkliydi. Bilim şenliğine hazırlık yapmanın ayrı bir sorumluluğu vardı. Özgüvenimi artırdığını ve iletişime katkısı olduğunu söyleyebilirim.”

Sürdürülebilirliği temasında, öğretmen adaylarının büyük bir çoğunluğu ilerde öğretmen olduklarında bilim şenliği gerçekleştirerek öğrencilerini STEM ile tanıştırmak istediklerini belirtmişlerdir. Öğrencileri ile bilim şenliği yapmak istemelerinin önemli bir sebebi olarak, bilim şenliğinde kendilerinin çok eğlendiğini, öğrencilerinin de aynı kendileri gibi eğleneceğini düşündüklerini bildirmişlerdir. Ayrıca, öğretmen adayları, şenlik esnasında projelerini dinlemeye gelen insanlara projelerini anlatmanın kendilerini çok gururlandırdığını bu durumun aynı şekilde öğrencilerini de gururlandıracaklarını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca, bilim şenliğinin kendilerine sağladığı etkilerin farkında oldukları için öğrencileri için de çok öğretici olabileceğini düşündüklerini belirtmişlerdir.

Diğer taraftan, öğretmen adaylarının çok az bir kısmı, öğretmen olduklarında bu tip etkinlikler yapmayı şu durumda istemediklerini belirtmişlerdir. Böyle düşüncelerinin gerekçesi olarak ise, projede kullanacakları malzemelerin temini için gerekli maddi desteği sağlamakta zorlandıklarını ve bunun da kendilerini sıkıntıya soktuğunu, benzer durumu öğrencilerinin de yaşamasını istemediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, öğretmen adayları tasarımlarını ürüne dönüştürürken işlerin istedikleri doğrultuda

gitmemesi nedeniyle çok stresli ve yorucu bir süreç geçirdiklerini ve bu nedenle de ğretmen oldukları okullarda bilim Şenliği düzenlemeyi dŐunmediklerini ifade etmişlerdir. Bu konuyla ilgili ğretmen adaylarından gelen bazı ifadeler Şu Şekildedir:

34 kodlu ğretmen adayı: “STEM’in hem eğlenceli hem de öğretici oluşu nedeniyle STEM’i sınıfta entegre etmeyi düşünüyorum.”

25 kodlu ğretmen adayı: “Kesinlikle okulumda yapmayı düŐünürüm. Çünkü STEM ğrencilerin yaşayarak öğreneceği, beş duyu organını kullanarak etkili kalıcı öğrenmeyi sağlayan bir strateji. Öğrenciler kendi öğrenmelerinden sorumlu olacakları için daha verimli olacaktır. STEM eğlenceli ve öğretici bir sınıf ortamı sağlayacaktır.”

18 kodlu ğretmen adayı: “Ben düŐünmüyorum. Gittiğimiz ky okullarındaki çocukların bu malzemeleri almaları çok pahalı olur. Onlar ve aileleri sıkıntıya girer.”

9 kodlu ğretmen adayı: “Ben yapmam bence. Çünkü projeyi STEM’e uygun Őeebilmek için çok uęraŐtık. Sorunlar çıktığında çok strese girdim. Strese girmek beni çok giyor. Öğrencilerimin de strese girmesini istemem.”

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Yürütülen çalışmada ğretmen adaylarının STEM farkındalıklarını geliştirmek amacıyla *Fen ğretimi Laboratuvar Uygulamaları II* dersi kapsamında STEM etkinlikleri ve bu etkinlikler sonunda da bir bilim Şenliği düzenlenmiştir. Bilim Şenliğinin ğretmen adaylarında STEM farkındalığı oluŐturup oluŐturmadıęı çalışmada merak edilen ve araştırılan esas problemi oluşturmaktadır. Karma yöntemin aŐamalarının izlendiği çalışmada, veriler hem nicel hem de nitel olarak toplanmış ve her iki düzeyde elde edilen verilerin analizi sonucunda, yapılan uygulamaların ğretmen adaylarının STEM’e ilişkin farkındalıklarını arttırdığı ortaya çıkmıştır. Yani nitel verilerden elde edilen bulgular STEM farkındalık leği vasıtasıyla toplanan nicel bulguları desteklemektedir. Bilim Şenliği için hazırlanan projelerin STEM farkındalıklarını geliŐtirmesi, yılsonunda öğrencilerin de bilim Şenliği vb. etkinliklere katılmalarının öğrencilerde STEM farkındalıkları oluŐturabileceęini işaret etmektedir. Ulusal ve uluslararası düzeyde yürütülen bir çok çalışmada da STEM’le ilgili az sayıda etkinliğin bile bireylerde STEM farkındalığının gelişimine katkı sağladığını göstermektedir (Gökbayrak ve Karışan, 2017; Knezek, Christensen, Tyler-Wood ve Periathiruvadi, 2013; Aslan-Tutak vd., 2017; Sungur Gl ve Marulcu, 2014). Örneğin, Gökbayrak ve Karışan (2017), STEM temelli etkinlikler ile yürütülen Fen ğretimi Laboratuvar Uygulamaları I dersinin ğretmen adaylarının STEM farkındalık düzeylerine etkisini olup olmadığını inceledikleri çalışmalarında, STEM temelli fen laboratuvarı uygulamalarının ğretmen adaylarının STEM farkındalıklarını arttırmada katkı

sağladığını belirlemişlerdir. Yine Knezek vd. (2013) tarafından yürütülen, uygulamalı otantik STEM projelerinin ortaokul öğrencilerinin STEM içerik bilgisi ve algıları üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada, uygulamalı otantik STEM projelerinin ortaokul öğrencilerinin bilgi düzeyleri yanında yaratıcı eğilimlerinde ve kariyer bilgilerinde de bir iyileşme sağladığı ortaya çıkmıştır. Yıldırım ve Altun (2015), Fen Öğretimi Laboratuvar Uygulamaları dersinin içeriğini STEM ve Mühendislik eğitim uygulamalarına göre düzenledikleri çalışmalarında, STEM ve Mühendislik eğitim uygulamalarının öğretmen adaylarının öğrenme düzeylerini anlamlı bir artışın olduğu sonucunu alanyazına kazandırmışlardır. Hartzler (2000), yaptığı meta analiz çalışmasında STEM'in de temel aldığı bütünlük öğretim programı ile öğrenim gören öğrencilerin akademik performanslarının geleneksel sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin performanslarından daha iyi olduğunu belirtmiştir. Dersin içeriğinin STEM uygulamaları ilişkili olarak tasarlanmanın öğretmen adaylarını üzerinde etkilerinin olumlu yönde olduğu çalışmalarla ortaya koymuştur.

Dönem boyunca yürütülen STEM etkinlikleri sonucunda tasarlanan ürünlerin dönem sonunda bir bilim şenliği vasıtasıyla insanlarla paylaşılmasının etkilerinin incelendiği bu çalışmada, öğretmen adaylarının görüşlerinin üç alt temada toplandığı belirlenmiştir. Bilim şenliği için projelerini tasarlarken öğretmen adaylarının bilgi eksikliği yaşamaları, tasarım için gerekli malzemeleri bulmada ve malzemelerin maliyetlerini karşılamada zorlanmaları, kodlamalarda zorlandıkları için başka birinden yardım almak zorunda kalmaları ve gerekli güvenlik önlemlerini alma konusunda yetersiz olmaları, **zorluklar** alt teması altında şekillenmiştir. Öğretmen adaylarının bilgi eksikliği konusunda yaşadığı zorluğun disiplinler arası ve disiplinler ötesi eğitimi temel alan bir öğretim programının eksikliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Öğretmen adaylarının sahip oldukları bilgileri bütünlük olarak kullanamamaları teori ile uygulama arasında kopukluklara neden olmuştur. İşte tam olarak bu kopukluğun giderilmesi, mühendislik tasarımı ve teknolojisini kullanarak uygulamalı bir ortamda öğrendikleri matematik ve fen kavramlarını kullanmalarına olanak tanıyan STEM eğitim ile mümkün olabilecektir (Chamberlin ve Pereira 2017).

Öğretmen adaylarının kodlamaya ilişkin ders içeriği ile daha önce karşılaşmamış olmalarının, tasarım konusundaki yaratıcılıklarını kısıtladığı ve onları kodlama ile kolayca çözülebilecek sorunları başka yollarla çözmeye ittiği belirlenmiştir. Süreç boyunca sorunlara çözüm bulmak için öğretmen adaylarının çok araştırma yaptıkları ve bu durumun da öğretmen adaylarının çok zaman kaybetmesine neden olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bozkurt-Altan, Yamak ve Buluş-Kırıkkaya (2016) da çalışmalarında, tasarım temelli fen öğretimi yaklaşımını kullandıkları Fen Öğretimi Lab. Uygulamaları dersinde

Öğretmen adaylarının en olası czmlerin geliştirmesi ve prototiplerin yapılması aşamasında zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının tasarımıları için gereken tüm malzemelerin laboratuvarında bulunmasını istediklerini ortaya koymuşlardır. Tarkın-elikkıran ve Aydın-Günbatar (2017), yaptıkları çalışmada benzer bir şekilde ğretmen adaylarının özellikle kullanılacak malzemelere, ürünün nasıl tasarlanacağına karar verme ve gerekli bilgiyi araştırma/edinme noktasında zorlandıklarını belirtmişlerdir.

Öğretmen adaylarının bilim şenliği için projeler tasarlarken STEM kavramı ile ie ie oldukları ve projelerinin STEM'e uygun olmasına zen gösterdikleri, süreç sonunda ortaya çıkardıkları ürünlerden de anlaşılmaktadır. Öğretmen adaylarının bilim şenliğine ilişkin görüşlerine bakıldığında ise, projelerini gerçekleştirme süreci boyunca sıkıntılar yaşamalarına rağmen bilim şenliğinin içinde yer almalarının kendilerine birçok noktada katkı sağladığı ve bu durumdan çok memnun kaldıkları için de ğretmen oldukları okullarda ğrencilerinin bu deneyimi yaşamaları için benzer ortamları sağlamak istedikleri belirlenmiştir. Yürütülen yarı yapılandırılmış görüşmelerden toplanan olumlu görüşler detaylı olarak incelendiğinde, ğretmen adaylarının yürütülen sürecin kendilerinde şu bilgi ve becerilerin gelişimine katkı sağladığını düşündükleri söylenebilir:

1. Sonuca ulaşmak için alternatif czm yolları araştırma (kaynak taraması yapma [basılı ve/veya online], uzman yardımına başvurma, vb.)
2. Eldeki imknları fark etme ve daha verimli kullanma
3. Görevi sahiplenme ve sorumluluk duygusu geliştirme
4. Ortak amaçlar doğrultusunda birlikte alışma
5. Teknik beceriler geliştirme (araç-gereç kullanma becerileri, deneysel beceriler vs.)
6. Teknolojik uygulamaların eğitim amaçlı kullanımı konusunda bilgi ve beceriler

Tüm bu bilgi ve beceriler birlikte ele alındığında, literatürde çokça tekrarlanan ve gerek ulusal gerekse uluslararası ölçekte ğretim programlarının temel vizyonunu oluşturan 21. yüzyıl becerilerine gönderme yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda, yürütülen çalışmada kullanılan STEM odaklı bilim şenliği etkinliklerinin, ğretmen adaylarının STEM farkındalığı yanında, 21. yüzyıl becerilerini kazanmalarına da katkı sağladığı söylenebilir. Bybee (2010), öğrencilerde 21. yüzyıl becerileri geliştirmek için STEM

Bilim Şenliği Etkinliğinin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Stem Farkındalığına Etkisi

entegrasyonunun gerekli olduğunu savunmuştur. Çalışmada da ortaya çıkan sonuçlar, Bybee'nin 2010 yılında savunduğu tezi doğrulamaktadır.

MEB (2018), öğretmenlerden öğrencilerin öğrenme ve öğretme süreci boyunca bilimsel bilgiyi mühendislik uygulamalarıyla bütünleştirerek oluşturdukları tasarımları yılsonunda da bilim şenliği yaparak paydaşlarına sunmalarını istemiştir. Öğretmenlerin bu isteği gönüllü olarak yerine getirebilmesi için hizmet öncesi dönemde böyle bir durumu deneyimlemeleri ve bilim şenliğinin öğrencilerine sağlayacak katkılara ilişkin farkındalığa sahip olmaları önem arz etmektedir. Çalışmada, bu durum göz önünde bulundurularak öğretmen adaylarına öğretmen olduklarında okullarda bilim şenliği yapıp yapmayacakları sorulmuş ve gerekçeleri ile anlatmaları istenmiştir. Öğretmen adaylarının çoğunun (n=48) gelecekte okullarında eğlenceli, gurur verici ve öğretici olma nedeniyle bilim şenliği yapmayı planladıkları belirlenmiştir. Çok az öğretmen adayının (n=10) ise stresli, maliyetli ve yorucu olduğu için bilim şenliği yapmaktan kaçınacakları ortaya çıkmıştır. Alanyazında da bilim şenliğinin etkilerine ilişkin benzer sonuçlar ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Durmaz, Oğuzhan-Dinçer ve Osmanoğlu, 2017; Yaşar ve Baker, 2003). Durmaz vd. (2017), 34 fen bilgisi öğretmen adayı ve 124 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, bilim şenliği uygulamalarının, öğretmen adaylarının ve öğrencilerinin fen öğretimine yönelik tutumlarını anlamlı şekilde artırdığını ortaya koymuşlardır. Sorge, Newsom ve Hagerty (2000), bilim şenliği uygulamalarının öğrencilerin bilimsel kavramaları anlamalarına yardımcı olduğunu ve her alanda performanslarının gelişmesine katkı sağladığını belirtmiştir. Tortop (2013) yaptığı çalışmada, bilim şenlikleri sayesinde öğrencilerin sorunlarla mücadele etme ve el becerilerinin geliştiğini belirtmiştir. Şahin (2012) yaptığı çalışmada, kimya derslerine ilgisi düşük olan öğrencilerin, bilim şenliğinde yer alan projeleri incelemelerinin bile derslerde daha aktif ve ilgili olmasını sağladığını belirtmiştir.

Çalışmanın sonucunda, STEM farkındalığı geliştirmek amacıyla *Fen Öğretim Laboratuvar Uygulamaları* dersinin içeriğinin tasarım oluşturma odaklı düzenlenmesinin ve bu tasarımlarının bilim şenliğinde sergilenmesinin öğretmen adaylarının çok yönlü katkıları olduğu belirlenmiştir. Her hafta verilen sorumlulukları yerine getirmek için öğretmen adaylarının araştırma yapmaları ve bu süreçte STEM ile tanışmaları, STEM farkındalıklarını artmasını sağladığı ortaya çıkmıştır. Öğretmen adayları tasarımlarını oluştururken zorluklarla karşılaşmış olmalarına rağmen sürecin kendilerine sağladığı katkılardan memnun kaldıkları için, öğretmen olduklarında da sınıfları ile bilim şenliği yapmak istedikleri görüşmeler ile ortaya konmuştur. Fen, Mühendislik ve Girişimcilik uygulamaları kapsamında öğrencileri ile STEM

etkinliği yapacak retmenlerin hizmet öncesi dönemde STEM ile tanışmaları ve bilim Şenliği düzenlenme yeterliliği kazanması için yksekretimde görev alan akademisyenlere ders içeriklerini bu yönde düzenlemeleri konusunda çok iŐ düşmektedir. retmen adaylarının tasarımlarını oluştururken zorluklarla karşılaşma durumlarını en aza indirmek için eğitim fakültesinde yer alan laboratuvar malzemelerinin donanımının sık sık güncellenmesi ve retmen adaylarının ihtiyaçlarını karŐılaŐacak Şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu olanağın sağlanması, retmen adaylarının tasarımlarının maliyetinin düşmesini sağlayacak ve daha az stresli ve yorucu bir süreç geçirmelerine yardım edecektir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Afterschool Alliance, A. (2015). *Full STEM ahead: Afterschool programs step up as key partners in STEM education*. Washington, DC. Retrieved June 21, 2019, from <http://www.afterschoolalliance.org/AA3PM/STEM.pdf>
- Akgündüz, D., Aydeniz, M., akmakı, G., avaŐ, B., Çorlu, M. S., ner, T. & zdemir, S. (2015). *STEM eğitimi Türkiye raporu: "Günümüz modası mı yoksa gereksinim mi?"* İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Aslan Tutak, F., Akaygn, S. & Tezsezen, S. (2017). İŐbirlikli FeTeMM (fen, teknoloji, mühendislik, matematik) eğitimi uygulaması: Kimya ve matematik retmen adaylarının FeTeMM farkındalıklarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(4), 1-23. DOI: 10.16986/HUJE.2017027115
- Aydın, G., Saka, M. & Guzey, S. (2017). 4-8. sınıf ğrencilerinin fen, teknoloji, mühendislik, matematik (STEM=FeTeMM) tutumlarının incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 787-802. <http://dx.doi.org/10.17860/mersinefd.290319>.
- Bakırcı, H. & Karışan, D. (2018). Investigating the preservice primary school, mathematics and science teachers' STEM awareness. *Journal of Education and Training Studies*, 6(1), 32-42.
- Bozkurt-Altan, E., Yamak, H. & Buluş-Kırıkkaya, E. (2016). FeTeMM eğitim yaklaşımının retmen eğitiminde uygulanmasına yönelik bir neri: Tasarım temelli fen eğitimi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 212-232.
- Buyruk, B. & Korkmaz, . (2016). FeTeMM farkındalık leği (FF): Geçerlik ve güvenirlik alıŐması. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 13 (2), 61-76.

Bilim Şenliği Etkinliğinin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Stem Farkındalığına Etkisi

Bybee, R. W. (2010). Advancing STEM education: A 2020 vision. *The Technology and Engineering Teacher*, 70 (1), 30-35.

Bybee, R. W. (2013). *The case for STEM education: Challenges and opportunities*. Arlington, Virginia: NSTA Press.

Chamberlin, S. A. & Pereira, N. (2017). Differentiating engineering activities for use in a mathematics setting. In D. Dailey & A. Cotabish (Eds.), *Engineering Instruction for High-Ability Learners in K-8 Classrooms* (pp. 45–55). Waco, TX: Prufrock Press.

Creswell, J. & Plano-Clark, V. L. (2007). *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Çevik, M. (2017). Ortaöğretim öğretmenlerine yönelik FeTeMM farkındalık ölçeği (FFÖ) geliştirme çalışması. *Journal of Human Sciences*, 14 (3), 2436-2452.

Çevik, M., Danıştay, A. & Yağcı, A. (2017). Ortaokul öğretmenlerinin FeTeMM (Fen-Teknoloji-Mühendislik-Matematik) farkındalıklarının farklı değişkenlere göre değerlendirilmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 7(3), 584-599.

Dökmen Ü. (2000). *Yarına kim kalacak? Evrenle uyumlaşma sürecinde varolmak gelişmek uzlaşmak*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Durmaz, H, Oğuzhan-Dinçer E. & Osmanoğlu, A. (2017). Bilim şenliğinin öğretmen adaylarının fen öğretimine ve öğrencilerin fene yönelik tutumlarına etkisi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 364-378.

Engin, E. & Çam, O. (2005). Farkındalık ve psikiyatri hemşireliği. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 21 (2), 159 -168.

Gökbayrak, S. & Karışan, D. (2017). An investigation of the effects of STEM based activities on preservice science teacher's science process skills. *Western Anatolia Journal of Educational Sciences*, 8(2), 63-84. doi.org/10.14687/jhs.v14i4.5017.

Harris, S. (2013). Enhancing awareness of science, technology, engineering and mathematics (STEM) in academic libraries: A Jamaican case study. *IFLA Journal*, 39 (3), 251–261.

Hartzler, D. S. (2000). *A meta-analysis of studies conducted on integrated curriculum programs and their effects on student achievement*. Unpublished doctorate thesis, Indiana University, Indiana, USA.

- Hutton, D. G. & Baumeister, R. F. (1992). Self-awareness and attitude change: Seeing oneself on the central route to persuasion. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 68–75.
- Johnson, R. B., Onwuegbuzie, A., & Turner, L. (2007). Toward a definition of mixed methods research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1, 112-133.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Katehi, L., Pearson, G., & Feder, M. (2009). *Engineering in K-12 education: Understanding the status and improving the prospects*. Washington DC: National Academy Press.
- Kelly, T. R., & Knowles, J. G. (2016). A conceptual framework for integrated STEM education. *International Journal of STEM Education*, 3 (11), 1-11.
- Knezek, G., Christensen, R., Tyler-Wood, T., & Periathiruvadi, S. (2013). Impact of environmental power monitoring activities on middle school student perceptions of STEM. *Science Education International*, 24 (1), 98-123.
- Langdon, D., McKittrick, G., Beede, D., Khan, B., & Doms, M. (2011). *STEM: Good jobs now and for the future*. Retrieved July 28, 2019, from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED522129.pdf>
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2015). *Millî eğitim bakanlığı 2015–2019 stratejik planı*. Ankara.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2016). *STEM eğitimi raporu*. Ankara. 15 Temmuz 2019 tarihinde http://yegitek.meb.gov.tr/STEM_Egitimi_Raporu.pdf adresinden alınmıştır..
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara.
- Sorge, C., Newsom, H. E., & Hagerty, J. J. (2000). Fun is not enough: Attitudes of Hispanic middle school students toward science and scientists. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 22 (3), 332-345.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Bilim Şenliği Etkinliğinin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Stem Farkındalığına Etkisi

- Sungur Gül, K. & Marulcu, İ. (2014). Yöntem olarak mühendislik-dizayna ve ders materyali olarak Legolara öğretmen ile öğretmen adaylarının bakış açılarının incelenmesi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (2), 761-786.
- Şahin, A., Ayar, M. C. & Adıgüzel, T. (2014). Fen, teknoloji, mühendislik ve matematik içerikli okul sonrası etkinlikler ve öğrenciler üzerindeki etkileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(1), 297-322.
- Şahin, Ş. (2012). Bilim şenliklerinin 10. sınıf öğrencilerinin kimya dersine yönelik tutumlarına olan etkisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 89-103.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Boston, MA: Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Tarkın-Çelikkıran, A. & Aydın-Günbatır, S. (2017). Kimya öğretmen adaylarının FeTeMM uygulamaları hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 1624-1656.
- Tortop, H. S. (2013). Benim eserim bilim şenliğinin yönetici, öğretmen-öğrenci görüşleri ve fen projelerinin kalitesi odağından görünümü. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (12), 255-308.
- Türk, N., Kalaycı, N., & Yamak, H. (2018). New trends in higher education in the globalizing world: STEM in teacher education. *Universal Journal of Educational Research*, 6 (6), 1286-1304.
- UKCES (2014). *Careers of the future background report*. Retrieved July 18, 2019, from https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/385238/cotf_final.pdf
- Wendt, S., Isbell, J. K. & Fidan, P. (2015). Female teacher candidates' attitudes and self-efficacy for teaching engineering concepts. *The International Journal of Science in Society*, 7 (3), 1-11.
- Williams, J. (2011). STEM Education: Proceed with caution. *Design and Technology Education: An International Journal*, 16 (1), 26-35.
- Yaşar, S. & Baker, D. (2003). The Impact of involvement in a science fair on seventh grade students. Paper presented at the Annual Meeting of the National Association of Research in Science Teaching, Philadelphia, PA. ED 478 905. Available at: <http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/detail?accno=ED478905>

Glden GÜRSOY & Ayhan ÇİNİCİ

Yıldırım, B. & Altun, Y. (2015). STEM eğitim ve mühendislik uygulamalarının fen bilgisi laboratuvar dersindeki etkilerinin incelenmesi. *El-Cezeri Fen ve Mühendislik Dergisi*, 2 (2), 28-40.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24729>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Akhan, N. E. & Kaymak, B. (2019). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri. *Journal of History School*, 43, 1503-1534.

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ FAKÜLTELERİNDEKİ ÖĞRENME ORTAMLARINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

Nadire Emel AKHAN¹ & Burcu KAYMAK²

Öz

Bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, fakültelerindeki öğrenme ortamlarına yönelik görüşlerini belirlemektir. Bu amaçla, araştırmaya 2018-2019 eğitim-öğretim yılında bir devlet üniversitenin eğitim fakültesinde öğrenim gören sosyal bilgiler öğretmenliği 3. ve 4. sınıflarından toplam 95 öğretmen adayı katılmıştır. Nitel araştırma yöntemi ile hazırlanan bu çalışmada görüşme sorularının çözümlenmesinde içerik analizi yönteminden, öğretmen adaylarının hayallerindeki sınıfları çizdikleri resimlerin çözümlenmesinde ise çizim (drawing) yönteminden yararlanılmıştır. Genel olarak araştırmanın sonuçlarına bakıldığında, sınıfın fiziksel yapısı, materyaller, kullanılan öğretim yöntemleri bakımından öğretmen adaylarının mevcut sınıflarından memnun olmadıkları, bu sınıf ortamlarını yetersiz gördükleri belirlenmiştir. Hayallerindeki sınıf ortamının ise mevcut sınıflarından farklı olarak, daha çok öğrenci merkezli öğretim ortamları olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Sosyal bilgiler, öğretmen adayı, öğrenme ortamı, sosyal bilgiler laboratuvarı.

¹ Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, neakhan@akdeniz.edu.tr, [Orcid: 0000-0003-3628-8571](https://orcid.org/0000-0003-3628-8571).

² Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, burcukocabiyik1991@gmail.com, [Orcid: 0000-0003-0551-584x](https://orcid.org/0000-0003-0551-584x).

Opinions of Pre-Service Social Studies Teachers Regarding Learning Environments in Their Faculties

Abstract

This research aims to reveal the opinions of pre-service social studies teachers regarding the learning environments in their faculties. For this purpose, a total of 95 pre-service teachers from the 3rd and 4th grades of social studies teaching in a public university education faculty participated in the study in the academic year of 2018-2019. In this study, which was prepared with qualitative research method, the interview questions were analyzed with content analysis, while the images of the pre-service teachers in which they drew their dream classrooms were analyzed with the academic method of drawing. When the results of the research were examined in general, it was determined that the pre-service teachers were not content with their current classrooms in terms of the physical structure of the classroom, materials, teaching methods applied and that they considered these classroom settings insufficient; in this sense, it is possible to conclude that their dream classroom is rather a student-centered educational setting which is contrary to their current classrooms.

Keywords: Social studies, pre-service teacher, learning environment, social studies laboratory

GİRİŞ

Eğitim öğretimin en önemli amaçlarından birisi, sınıf ortamında öğrenciyi gerekli düzeyde güdüleyerek öğrenmeye hazır hale gelmesini sağlamaktır. Öğrenciyi öğrenmeye güdülemek öğretmen için dersin başından bitimine kadar dikkat etmesi gereken önemli bir durumdur. Bu kimi zaman dersin işlenişi ile kimi zaman da öğrenme ortamı ile yapılandırılır. Aslında öğrenme ortamları öğrencinin öğrenmesine katkı sağlayan önemli bir araçtır.

Her bilimin kendine has öğrenme ortamları olabilir. Örneğin fen bilimleri için bir öğrenme ortamı çoğunlukla laboratuvar olurken, sosyal bilimler için akla hemen sınıf ortamı gelir. Oysaki sosyal bilimler birçok disiplinden oluşan multidisipliner bir alandır. Her disiplin kendi prensipleri gereği bilgiye farklı kanallardan ulaşır ve kullanır. O nedenle özellikle sosyal bilimler için öğrenme ortamları her yer olabilir. Bir tarihçi için arşiv, coğrafyacı için bir vadi, arkeolog için kazı alanı, iktisatçı için fabrika, hukukçu için adliye, sosyolog için bir mahalle en önemli çalışma mekânları olabilir. Bu açıdan bakıldığında muhtevasını sosyal bilimlerden alan bir ders olan sosyal bilgilerin sadece sınıf ortamında hedefine ulaşması beklenemez.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri

Günümüzde eğitim öğretim süreci okullarda sınıf ortamında yapılandırılmaktadır. Okul dışı mekânlar öğrenciyi motive etmek, dersi zevkli hale getirmek, dersi monotonluktan kurtarmak ve yukarıda bahsedilen dersin hedeflerine ulaşmasında yardımcı olmak adına önemli rol oynarlar. Fakat tüm eğitim öğretim dönemi boyunca öğretmenler ne kadar çok okul dışı öğrenme ortamı kullanmaya çalışsalar da önemli bir zaman dilimini okul çatısı altında sınıflarda geçirmek durumundadırlar. İşte bu noktada dersin işlendiği öğretim ortamının sunduğu olanaklar önem kazanır. Okul içerisinde öğrenciler için bir fen laboratuvarı, beden eğitimi için okul bahçesi ya da spor salonu, belki müzik dersi için müzik salonu gibi sınıflar öğrenme ortamı olarak tasarlanmış olabilir. Ama genellikle sosyal bilgiler dersi, sınıf içerisinde işlenmek durumundadır. Alan yazına bakıldığında (Moffatt, 1957; Garcia ve Michaelis, 2001; Shoob ve Stout, 2008; Akdağ ve Kaymakçı, 2013; Dhand, 1969, 2008; Baldwin, 1949) sosyal bilgiler öğretim ortamları için okul içerisinde oluşturulabilecek, sosyal bilgilerin hedeflerine ulaşmasını kolaylaştıracak sınıflardan / laboratuvardan bahsedildiği görülmektedir. Bu çalışmada sosyal bilgiler için laboratuvar kavramı tanıtılarak, araştırma kısmında daha genel ve bilindik öğrenme ortamı kavramı kullanılacaktır.

Genel olarak “bilim insanının çalışma sahası” şeklinde ifade edebileceğimiz laboratuvar TDK (2018)’ya göre, “araştırma birleştirme yoluyla bir sonuca ulaşmak veya teşhis koymak için çeşitli araçlar kullanılarak (...) araştırmaların, deneylerin yapıldığı özel donanımlı yer” olarak tanımlanmaktadır. Dhand (2008)’e göre ise bir çalışma yeri olarak tanımlanan laboratuvar, öğrencilerin bir amaç için çalıştıkları ve deneysel araştırmalar için kullanıldıkları bir çalışma odası olarak görülmektedir.

Fizik, kimya, biyoloji, astronomi, yer bilim gibi bilimlerde öğrenme ortamı olarak büyük bir önemle kullanılan laboratuvarlar, ne yazık ki uzun süre bu alanlara mahsus olma yanılığını doğurmuş ve bu da bunca zaman eğitimde ciddi bir eksikliğin oluşmasına sebep olmuştur. Ne var ki günümüzde artık durum değişmeye başlamış ve sosyal bilgiler laboratuvarlarının önemi anlaşılmaya başlamıştır (Dhand, 2008). Öyle ki sosyal bilgiler dersi hedeflerinin kazandırılmasında doğrudan etkiye sahip olup, bu hedeflerin hayata geçirilebilmesi için modern öğretim araç-gereçleriyle donatılmış, yaratıcı düşüncüyü geliştiren, öğrencilerin aktif olduğu, etkinliklere fırsat veren, sosyal bilgiler laboratuvarlarına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır (Akdağ ve Kaymakçı, 2013).

Sosyal bilgiler laboratuvarı Morrison tarafından savunulan bir yöntem olmakla birlikte, *the unit mastery formula* yani “birimlerin ustalık formülü”

olarak tanımlanmaktadır. Multidisipliner bir alan olan sosyal bilgilerin, bu farklı alan konularının öğretiminde laboratuvar öğrenme ortamından yararlanması, öğretimin niteliğini artırıcı bir rol üstlenmektedir. Öğretmenenden ziyade öğrencinin aktif olduğu sosyal bilgiler laboratuvarlarında, öğrenciye aktivite imkânı tanıyarak, edinilen bilgi ve becerileri gerçeğe yakın, somut ve pratik bir şekilde uygulamaya imkân sağlamaktadır. Laboratuvar öğretim ortamlarının öğrencinin sınıf düzeyine, üreteceği projeye, işlediği konu ve üniteye uygun olması, etkili bir eğitimi de beraberinde getirecektir (Baldwin, 1949).

Sosyal bilgiler laboratuvarı öğretim ortamı vasıtasıyla sosyal bilgiler dersi, bütün yöntemlerin en iyi taraflarını bünyesinde barındırabilmektedir. Bu da kişisel farklılıklara göre işlenecek konu için, uygun hazırlığın yapılabilmesine imkân tanıyarak, faaliyeti ve işbirliğini arttırmaya olanak sağlayacaktır. Sosyal bilgiler laboratuvar ortamları öğrencinin ilgi, alaka, kabiliyet, derse olan inanç ve ideallerin gelişmesine olanak sağlayarak, yapılan çalışmalarının denetim altında tutulmasına, öğrencinin toplumsallaşmasına ve bir problemi çözme becerisinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Düz bir sınıf yerine bir laboratuvar ortamının oluşturulması öğrencilerin dersi daha iyi anlamasına, laboratuvarda bulunan materyalleri kolaylıkla görmesine ve öğretmenin dersini daha etkili işlemesine yardımcı olmaktadır (Moffatt, 1957; Ünal ve Başaran, 2010).

Sosyal bilgiler laboratuvarları sadece malzeme ve teçhizat deposu değildir. Bu ortamlar iletişimsel, yaratıcı, örgütsel ve manipülatif becerileri teşvik eden bir atölye ve öğrenim yeridir. Gerçek bir eğitim olanağı sağlaması bakımından oldukça önemli olan bu ortamlar öğrenciye gözlem, deney ve sorgulama olanağı sunar. Bu yüzden buluş yolu ile öğrenmenin ön plana çıkmasına yardımcı olarak öğrencilerin akademik yaşamlarının en pratik ve temel bir parçası haline gelmektedir (Dhand,1969; Isozaki, 2017). Sosyal bilgiler laboratuvarları, tüm konunun incelenmesinde veya konunun önemli bir kısmının tespitinde kullanılabilir en uygun öğrenme ortamıdır. Çalışma esnasında öğrenciye ayrı ayrı veya grup çalışması şeklinde çalışma olanağı tanır. Öğrenciye sunulan bu özgür çalışma ortamında öğrenciler rahatça kitap ve dergilerini okuyabilir, gerekli notları alabilir, raporlarını hazırlayabilir ve bunları sözlü şekilde sunmaya hazırlık yapabilir (Moffatt, 1957).

Laboratuvar kavramı, özünde doğrudan ve kişisel olarak keşif ve macerayı içermektedir. Bir öğrenme ortamı olan laboratuvarın sosyal bilgiler dersinde kullanılması, öğrencinin aktif katılımını sağlayarak, öğrencinin ilk elden ve doğrudan iştirakini sağlamaktadır. Öğrencilerin düşünme becerilerinin özgür olarak gelişmesine olanak sağlayarak, kendi elleriyle bir şeyler yapmalarına fırsat sunar. Öğrenciyi yeni deneyimlere ve araştırmalara teşvik eder, planlamaya

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri

yardımcı olur, mekânı ve zamanı etkili kullanmaya yardımcı olur ve özellikle de öğretim materyallerinin kullanımını teşvik eder. Laboratuvarlarda yer alan araç-gereçler vasıtasıyla öğrencilerin dikkatini derse daha kolay çekerek onların derse olan ilgisinin artmasına yardımcı olarak, bu sınıflardaki öğrencilerin yaratıcı düşüncelerini de teşvik etmektedir. Sosyal bilgiler laboratuvarı aynı zamanda kişiselleştirme sağlayarak, güncel olayların öğretimini teşvik etmekte, bilimsel düşünceyi geliştirmekte ve uyarıcı bir atmosfer sağlamaktadır (Dhand, 2008; Akdağ ve Kaymakçı, 2013).

Sosyal bilgiler laboratuvarları, öğrencinin ilk elden kaynaklarla, yazılı ve görsel dokümanlar arasında temas kurmasının en etkili aracıdır. Sunulan teknolojik ve materyal destekli öğretim ortamı sayesinde öğrenciler konuyu daha iyi anlamalarının yanı sıra, aynı zamanda bu öğretim ortamı öğrenciler için bir pekiştirici görevi de görür. Öğrencinin yaparak yaşayarak öğrenmelerine imkân sağlayan bu öğretim ortamı, bireysel öğrenim sağlaması ve öğrencilere anında geribildirim imkânı vermesiyle de laboratuvar yönteminin bir başka olumlu boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Bu ortamlar öğrenciyi çalışmaya karşı heveslendirerek zevkli bir ortam sunmaktadır. İşte bu yüzden sosyal bilgiler öğretim ortamı olarak en ideal öğretim ortamı sosyal bilgiler laboratuvarlarıdır (Dhand, 2008; Akdağ ve Kaymakçı, 2013; Moffatt, 1957).

ABD’de Kansas eyaletinde yapılan bir araştırmada öğretmenlerin sınıf ortamlarıyla ilgili sorulara verdikleri şu yanıt çok ilgi çekicidir: “Eğer tuzluk masada ise onu yemeğime dökerim ama iki kat aşağıda mutfakta ise, tuzu getirmek için aşağıya inmem”. Yani öğretmenler girdikleri ders alanları ile ilgili ders materyallerinin dersi işledikleri sınıfta olması gerektiğini, eğer gerekli materyaller başka yerde ise onu almakla uğraşmayacaklarını, bu yüzden de derslerini gerekli materyalleri kullanmadan işlemeyi tercih edeceklerini ifade etmişlerdir. Ülkemizde de bu durum ne yazık ki çok farklı değildir. Öğretmen elinin altında o konuya ait materyal varsa kullanmayı tercih edip, olmayan ve yahut ekstra çaba gerektiren araç-gereçleri ise kullanmama yolunu seçmektedir (Erdoğan, 2009).

Öztürk ve Güven (2012), öğrenme ortamlarının zaman, mekân, donanım, alt yapı ve psiko-sosyal etkenlerin birbirleriyle etkileşimi neticesinde oluşan ortamlar olduğunu belirtmektedir. Bu ortamlar aynı zamanda mevcut kaynakların mevcut amaçlara göre kullanımını kapsamaktadır. Burada kullanılan yöntemler, gerek normal gerekse teknolojik materyaller bakımından öğretimin başarısını doğrudan etkilemektedir.

Öğrenme ortamlarında materyal, görsellik, ortamın yapısı oldukça önemlidir. Jarvis (2005) öğretimde etkililiği olan öğrenme ortamını, öğrenme

üzerinde herhangi bir şekilde etkisi bulunan faktörler kümesi olarak tanımlamaktadır (akt. Polat ve Ünişen, 2014, s. 66). Dorman (2001), ise öğretim ortamının akademik başarıyla doğrudan pozitif bir ilişkisi olduğunu vurgulamaktadır. İçinde bulundurduğu materyalleri ve genel yapısıyla bir bütün halinde anlamlılığı olan bu ortamlar öğretmen ve öğrenciden sonra en önemli unsuru teşkil etmektedir. Sınıf ve sınıfın içinde bulunanların rengi, dağılımı, boyutları işlevi ve ergonomisinin buna olanak tanıyacak şekilde düzenlenmesinin hem öğrenciler arasındaki hem de öğrenci ve öğretmen arasındaki etkileşiminde istedik etkinin ortaya çıkışını destekleyecek, karşılına çıkan olumsuzlukları da ortadan kaldıracaktır (Polat ve Ünişen, 2014). Bu öğretim ortamları öğrenmenin beslendiği ve desteklendiği yerlerdir. Öğrencilerin sorumluluk almasının sağlandığı, zengin bir etkili öğrenme alanıdır. Öğrenme alanı hangi dersin türünde düzenlenirse düzenlensin, eğer amaca uygun olarak tasarlandıysa, bu öğrencilerin ilgi alanlarını geliştirerek başarılarının artmasına yardımcı olacaktır (Öztürk ve Güven, 2012).

Öğrenciyi heyecanlandırmak ve onları eğitsel öğrenmeye teşvik etmek için her zaman yeni yöntemler keşfedilmektedir. Bu yöntemlerden en önemlilerinden biri de elbette ki teknolojidir. Eğitimde ileri teknolojinin her zaman önemli bir etkisi olmuş ve olmaya devam etmektedir. Çünkü öğrenciler bu çağın teknoloji kültüründe var oldular, olacaklardır. Bu yüzden de bu kültürün armağanlarından uygun bir şekilde faydalanma yolları bulunabilirse, öğrencilere sosyal araştırmaların daha heyecan verici bir şekilde öğretilmesi ve derslerin öğrenci merkezli eğitim alanlarına dönüşmesi de kolaylaşacaktır (Wilson, Wright, Inman ve Matherson, 2011). Wallace (2006)'e göre teknoloji, uygun şekilde kullanıldığında bireylerin bilişsel ve sosyal becerilerini artırmaya yardımcıdır. Okulda teknoloji kullanımını ikili veya küçük gruplar halinde gerçekleştirilmesi, öğrenciyi çalışmaya teşvik ederek etkili bir akran eğitimine olanak sağladığı bilinmeli; karar verme, araştırma, bilgiyi bütünleştirme ve sosyal beceri alanlarında da gelişimlerini desteklediği göz ardı edilmemelidir.

Geleneksel öğretim metotlarını uygulayan öğretmenlerin; eleştiren, yorumlayan, araştıran, öğrencinin aktif olduğu bireyler yetiştirmekte başarısız olduğu bir geçektir (Arslan, 2007). Unutulmamalıdır ki, eğitimde görsellik her zaman daha çok caziptir. Öğrenci aldığı bilgiyi görsel-işitsel araçlarla desteklenmiş olarak öğrenip, öğrenim sürecine aklen ve fiziken aktif olarak katılım sağlıyorsa, bu bilginin uzun süreli bellekte kalma süresini de bu oranda olumlu şekilde arttırmaktadır (Meydan, 2001). Çünkü insanlar, okuduklarının %10'unu, işittiklerinin %20'sini, gördüklerinin %30'unu hem görüp hem işittiklerinin %50'sini, söylediklerinin %70'ini, yapıp söyledikleri bir şeyin ise %90'ını hatırlamaktadırlar (Gürdal, 1991). Öğrencilerinin gördüklerinin yüzde

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri

30'unu hatırlaması ve yapıp söylediklerinin yüzde 90'ını hatırlıyor olması, sosyal bilgiler eğitiminde laboratuvarların / öğrenme ortamlarının önemini vurgulayıcı mahiyettedir. Çünkü laboratuvar ortamında öğrenci hem görüyor, hem sürece bizzat dahil oluyor, materyallerle uygulama yapma imkanı buluyor. Kısacası yaparak yaşayarak öğreniyor ve bizzat etkileşime geçiyor. Daha da önemlisi derse karşı güdülenerek öğrenmeye hazır duruma geliyor.

Öğrenme ortamlarının (derse yönelik özel sınıfların, laboratuvarların) fonksiyonu bu derece güçlü olduğu halde ne yazık ki bir takım sebeplerden dolayı hala eğitimin hemen her kademesinde öğrenciler için bu ortamlar hayal olarak durmaktadır. Eğitimin her kademesinde her bilim için elzem olan bu öğrenme ortamları özellikle öğretmen olacak ve gördükleri öğrenme ortamlarını hizmet içinde sınıflarına yansıtacak öğretmen adayları için daha da bir önem kazanmaktadır. Bu noktada araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının fakültelerindeki öğrenme ortamlarına yönelik görüşlerini alarak hayallerindeki sosyal bilgiler öğrenme ortamını göstermektir. Bu çalışmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının “sosyal bilgiler laboratuvarı” kavramına yabancı olduğu tespit edildiği için öğrenme ortamı kavramı kullanılarak görüş alınmıştır. Ayrıca araştırma kapsamında öğretmen adaylarından çizimleri istenen sosyal bilgiler öğrenme ortamı sadece fiziksel mekân ve araç gereç boyutuyla sınırlandırılmıştır.

YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yönteminin kullanıldığı betimsel bir çalışmadır. Araştırma, çalışma grubundaki sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğrenme ortamlarına yönelik görüşlerini ve hayallerindeki sosyal bilgiler öğrenme ortamını ortaya koymayı amaçladığı için tarama modeline dayalı “geçmişte ve yahut günümüzde var olan bir durumu, var olduğu haliyle betimlemeyi amaçlayan” (Karasar, 2003) bir çalışmadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2018-2019 eğitim öğretim döneminde bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören sosyal bilgiler öğretmenliği 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden toplam 95 öğrenci oluşmuştur. Bu çalışma grubu belirlenirken öncelikle sınıf düzeyinin seçiminde öğrencilerin 2006 Sosyal Bilgiler Lisans Programına tabi oldukları için “Sınıf Yönetimi, Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme, Özel Öğretim Yöntemleri”

derslerini görmüş olmaları, öğrenme ortamına dair daha fazla bilgi verebileceklerini düşündüğü için belirleyici olmuştur. Ayrıca çalışma grubu oluşturulurken kolay ulaşılabilir örneklem belirleme yöntemi gözetilmiş ve öğrencilerin katılımı gönüllülük ilkesi gözetilerek oluşturulmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğrenme ortamlarına yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla, alan uzmanlarının görüşleri alınarak araştırmacılar tarafından hazırlanan ve beş açık uçlu sorudan oluşan soru formu ile toplanmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2013), açık uçlu soruların esnek ve herhangi bir sınırlama olmaksızın araştırmanın incelemek istediği olguyu ele alma olanağı sunduğunu ve insanların duygu, düşünce, bilgi ve deneyimleri hakkında doğrudan bir bakış açısı yakalama imkânı sağlayabileceğini belirtmişlerdir.

Araştırmadan elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizinde önce veriler kavramsallaştırılır, ortaya çıkan kavramlara göre mantıksal çerçevede düzenlenerek veriyi en iyi şekilde açıklayan temalar belirlenir. Burada amaç, elde edilen verileri açıklayabilecek ilişkilere ve kavramlara ulaşmaktır. (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmanın güvenilirliğini arttırması bakımından içerik analizleri araştırmacıların dışında alanında uzman iki araştırmacının da yardımı ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın güvenilirliği için Miles ve Huberman (1994)'ın önerdiği $R(\text{Güvenirlik}) = \frac{[Na (\text{Görüş Birliği}) / Na (\text{Görüş Birliği}) + Nd (\text{Görüş Ayrılığı})]}{2} \times 100$ formülü kullanılmıştır. Yapılan hesaplama göre güvenilirlik %84 olarak hesaplanmış ve araştırmanın analizi güvenilir kabul edilmiştir. Ayrıca bulgular öğretmen adaylarının görüşlerinden (ÖA1: 1. öğretmen adayı, ÖA2: 2. öğretmen adayı şeklinde) doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

Çalışmada, öğretmen adaylarının hayal ettikleri sınıf ortamlarının yer aldığı çizimlerin değerlendirilmesinde, uzman görüşü de alınarak Güven ve Karataş (2004)'ın çalışmalarında kullandıkları çizim (drawing) yönteminden yararlanılmıştır. Çizim (drawing) yöntemi; bireylerin herhangi bir konuya dair fikirlerini ve bunun kavramsal çerçevelerini ortaya koymaya çalışan çalışmalarda kullanılmaktadır (White ve Gunstone, 1992, akt. Güven ve Karataş, 2004). Resimlerin analizinde yine, Güven ve Karataş'ın (2004) çalışmalarında kullandıkları tasarımları, bu çalışma için genişletilerek kullanılmıştır. Öğretmen adaylarının tasarımları değerlendirilirken araştırmacıların dışında alanında uzman iki araştırmacının da yardımı alınmış ve tasarımlar sınıflandırılmıştır.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri

Resim analizlerinde araştırmacılar arasındaki uyumu göstermek adına Miles ve Huberman (1994)'ın formülüne başvurulmuş ve güvenilirlik %88 olarak hesaplanmış ve resimlerin analizi güvenilir kabul edilmiştir. Toplamda 95 öğretmen adayından resim çizilmesi istenen soruda 4 öğretmen adayının kâğıdı uygun şartları taşımadığı için (boş bırakıldığı ya da anlaşılamadığı gerekçeleriyle) değerlendirme dışarı bırakılmış, 91 öğretmen adayının resimleri analize tabi tutulmuş ve bulgular örnek resimler ile desteklenmiştir.

BULGULAR

1. Öğretmen Adaylarının Etkili Sosyal Bilgiler Öğretimi İçin Kullanılacak Sınıflara Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Tablo 1.a.

Öğretmen Adaylarının Etkili Sosyal Bilgiler Öğretimi İçin Sınıftan Beklentilerine İlişkin Görüşleri

	Sınıftan Beklentiler	f
Sınıfın Sağladığı İmkânlar	Araç-Gereç	37
	Sıra	13
	Etkinliğe uygun	4
Toplam		54
Sınıfın Fiziksel Yapısı	Düzen	30
	Büyük	10
	Isı-Işık	8
	Renk	4
	Temiz-Ferah	2
Toplam		54
Alana Özgü Derslik	Uygulama Alanı	7
	Sosyal Bilgiler Sınıfı/ Laboratuvarı	2
	Toplam	9

Çalışma grubundaki öğretmen adaylarının etkili bir sosyal bilgiler öğretimi için kullanılacak sınıflara yönelik beklentileri sorulduğunda, görüşlerin “sınıfın sağladığı imkânlar”, “sınıfın fiziksel yapısı” ve “alana özgü derslik” temalarında toplandığı görülmüştür. Öğretmen adaylarından bazılarının sınıftan beklentilerine yönelik yanıtları ise şu şekildedir:

Sınıfın ferah ve sakinleştirici bir ortamı olmalı, sıcaklığın uygun olması ve kalabalık olmaması öncelikli fikrim. (ÖA25)

Sosyal Bilgiler sınıfları şuan ki mevcut durumda çok kapalı ve sıra sayısı fazla bir şekilde oluşturulmuş. Bunun düzeltilmesi lazım. (ÖA39)

Sıralar hafif ve taşınabilir olmalı. (ÖA46)

Sosyal bilgiler sınıfı adı altında bir sınıfımızın olmaması bence büyük bir eksiklik. (ÖA62)

Öğretmenlik öğretimi için sınıfların yanında ek sınıfların olması ve burada küçük uygulamalar yapılması faydalı olur (ÖA9)

Sıra ve masaların U düzeninde ve yere sabitlenmemiş olması gerektiğini düşünüyorum (ÖA14)

Tarih, Coğrafya ve diğer yan dallarla ilgili materyallerle kuşatılmış bir sınıf olmalı. (ÖA20)

Sosyal bilgiler sınıfı etkinlik yapmaya, drama yapmaya uygun olmalıdır. (ÖA31)

Yaparak yaşayarak öğretilebilecek bir Sosyal Bilgiler Laboratuvarı olmalı. (ÖA40)

Kilise tipi oturma düzeniyle sadece öğrencinin ya da öğretmenin bilgi aktardığı bir sınıf oluyor, bu da dersin amacına hizmet etmiyor. (ÖA43)

Tablo1.b.

Öğretmen Adaylarının Öğrenim Gördükleri Sınıflarının Yeterliğine İlişkin görüşleri

Mevcut Sınıflarının Yeterliğine Yönelik Görüşleri	f
Hayır	42
Kısmen	4
Evet	2

Öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri sınıfların yeterliğine yönelik görüşleri sorulduğunda, öğretmen adaylarının bir kısmının cevap vermedikleri görülmüştür. Cevap verenlerden ise mevcut sınıflarının yeterli olmadığını ifade edenlerin çoğunlukla olduğu görülmüştür. Öğretmen adaylarından sadece 2 kişi mevcut sınıflarının yeterli olduğunu ifade etmiştir. Öğretmen adaylarından bazılarının mevcut sınıflarının yeterliğine yönelik yanıtları ise şu şekildedir:

Mevcut öğrenim gördüğümüz sınıflar dersin amaçlarına hizmet etmemektedir. Çünkü Sosyal bilgiler öğretmenliği bölümü birçok alana hizmet eden bir bölümdür. (ÖA33)

Mevcut sınıflar bazı derslerin amaçlarına hizmet ediyor, bazılarında değil. (ÖA39)

Şuan ki öğrenim gördüğümüz sınıflar tam olarak yeterli değil. (ÖA9)

Maalesef şuan mevcut olan sınıf dersin işlenişi ve amacına hiç uygun değil. (ÖA14)

Aynı sınıf düzeni bence gayet güzel. Mevcut sınıflar gayet ihtiyaçları karşılıyor. (ÖA37)

Sadece teorik için uygun, pratik yapmak için uygun değil. (ÖA75)

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri

Tablo 1.c.

Öğretmen Adaylarının Öğrenim Gördükleri Sınıflara Yönelik Görüşleri

Mevcut Sınıflarına Yönelik Görüşleri	f
Kalabalık	24
Küçük	4
Klasik Sınıf Düzeni	2
Havasız/Basık	1

Öğretmen adaylarının mevcut öğrenim gördükleri sınıflara yönelik görüşleri sorulduğunda, öğretmen adaylarının bir kısmının cevap vermedikleri görülmüştür. Cevap verenler ise mevcut sınıfları ile ilgili: “kalabalık” “küçük”, “klasik sınıf düzeni” ve “havasız/basık” görüşü bildirmişlerdir. Öğretmen adaylarından bazılarının sınıflarına yönelik verdikleri yanıtlar ise şu şekildedir:

Sınıfları geniş, aydınlık ve rahat olmalı; mevcudu az olmalı. Mevcut sınıflarda çok sıkılıyor ve bunaltıyoruz. (ÖA34)

Mevcut öğrenim gördüğümüz sınıflarda projeksiyon vs. bulunmakta fakat sınıflar genel olarak çok kalabalıktır. (ÖA47)

Sınıflar yeterince büyük değil ve sınıflar fazla kalabalık. (ÖA83)

Sınıflar basık, ferah değil. Bu da öğrencilerin dikkati ve ilgisini çabuk dağıtıyor. (ÖA89)

Sınıflarımız çok standart. Her zaman gördüğümüz sınıflar. Lise ve ortaokulda da aynıydı, herhangi bir yenilik yok. (ÖA85)

2. Öğretmen Adaylarının Etkili Sosyal Bilgiler Öğretimi İçin Sınıflarında Olması Gereken Materyallere Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Tablo 2.

Öğretmen Adaylarının Sınıflarında Olmasını İstedikleri Materyallere İlişkin Görüşleri

	Olması Gereken Materyaller	f
Elektronik Materyaller	Haritalar	52
	Bilgisayar	26
	Projeksiyon Cihazı	25
	Akıllı Tahta	22
	Ses Sistemi	7
	CD-DVD Çalar	2
	3D Yazıcı	2
	Simülasyon Aracı	2
	3D Gözlük, Tepegöz, Kulaklık	1

	<i>Toplam</i>	<i>141</i>
	Afiş	8
	Panolar	7
	Küre	7
	Resimler	6
	3 Boyutlu Haritalar	5
	Atlaslar	5
Görsel	Dünya Küresi	5
Materyaller	Maketler	4
	3Boyutlu Materyaller	4
	Posterler, Pankart, Köşeler (Atatürk, tarih vb), Grafik, Kabartma Haritalar, Karikatür, Belgeseller	1
	<i>Toplam</i>	<i>58</i>
	Kitap/Kitaplık	15
	Tablolar	8
	Kütüphane	7
	Gazete-Dergi	3
Yazılı	Kazanım ve değerler tablosu,	1
Materyaller	Klasik Eserler, Biyografiler, Drama kitapçıkları, Güncel Bilgiler Panosu, İnfografik, Gezi Rehberi Kitapçıkları, Ansiklopedi	
	<i>Toplam</i>	<i>41</i>
	Tahta	4
	Öğrenme Alanı Materyalleri	4
	Kâğıt-Karton- Makas	3
	Tarih Şeritleri	2
	Fotoğraflar	2
Destekleyici	Örnek Toprak/Kalıntı	2
Materyaller	Müzik Aletleri, Drama Malzemeleri, Halı, Minderler, Kostüm/Aksesuarlar, Kayaç Örnekleri, Pusula, Bayraklar	1
	<i>Toplam</i>	<i>25</i>

Öğretmen adaylarının etkili sosyal bilgiler öğretimi için sınıflarında olması gereken materyallere ilişkin görüşleri sorulduğunda, “elektronik materyaller”, “görsel materyaller”, “yazılı materyaller” ve “destekleyici materyaller” temalarının olduğu söylenebilir. Öğretmen adaylarından bazılarının sınıflarında olması gereken materyallere ilişkin verdikleri yanıtlar ise şu şekildedir:

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri

Dersleri daha etkili ve güzel işlemek adına drama da kullanabileceğimiz her türlü araç gereç ve sosyal bilimlerle ilgili her türlü kaynak kitaplar yer almalı. (ÖA10)

Sosyal Bilimler dersi çok disiplinli bir alan olduğu için eğitim verilecek sınıfta tam donanımla olması gerekmektedir. Projeksiyon cihazlarının yanında, ses sisteminin, 3 boyutlu haritaların, panoların ve diğer çeşitli materyallerin olması gerekmektedir. (ÖA21)

Projeksiyon cihazı, bunun yanında daha interaktif olan akıllı tahta, harita, maket ve modeller, kronoloji panoları yer almalı. (ÖA25)

Etkili ve verimli bir Sosyal Bilgiler öğretimi için sınıf duvarlarının ve panolarının tarih şeritleri, afişler, haritalar, pankartlarla donatılmış olmalı. (ÖA38)

Oyunla öğretime uygun olarak sınıfın içinde halı olmalı. (ÖA46)

Etkileşimli dünya haritası, dünya küresi, 3 boyutlu simülasyon cihazı olmalıdır (ÖA92)

3. Öğretmen Adaylarının Derslerindeki Oturma Düzenine Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Tablo 3a.

Öğretmen Adaylarının Oturma Düzenine Yönelik Memnuniyet Durumlarına Dair Görüşleri

Oturma Düzenine Yönelik Memnuniyet Durumu	f
Hayır	79
Evet	14
Kararsız	1
Kısmen	1

Öğretmen adaylarının derslerindeki oturma düzenine yönelik memnuniyet durumları sorulduğunda, memnun olmayanların çoğunlukta olduğu görülmüştür. Öğretmen adaylarından bazılarının bu soruya verdikleri yanıtlar ise şu şekildedir:

Bir yönden uygun olduğunu düşünüyorum. Ama projeksiyonu görmek açısından da çok uygun değil. (ÖA66)

Hayır değildir, arka tarafta oturan öğrenciler için bilgisayar ile duvara yansıtılanları göremiyoruz. (ÖA78)

Uygun değildir, çünkü hoca bizi her yerden görebiliyor ama biz tahtayı ve hocayı arkadan zor görebiliyoruz. (ÖA81)

Hayır, uygun değil. Sınıfta arkadaşlarımızın ensesini görmekten derslere odaklanamıyoruz. (ÖA85)

Bence uygundur. Bu sıralara, daha önce de böyle sıralarda oturarak geldik. Demek ki başarılı bir düzen. (ÖA87)

Tablo 3b.

Öğretmen Adaylarının Derslerindeki Oturma Düzeninin Etkilerine İlişkin Görüşleri

		Derslerindeki Oturma Düzeninin Etkisi	f
Kişisel Etkenler		İletişim Zorluğu	8
		Dikkat Eksikliği	8
		Derse Katılım Problemi	7
		Sıkıcılık	2
		Derse İlgiyi Azaltması	2
		Başarıya Etkisi,	1
		Odaklanma Problemi	
		Toplam	29
Fiziksel Etkenler		Etkileşimi Kısıtlaması	12
		Temiz Hava	6
		Konfor	4
		Hareketi Kısıtlıyor	2
		Grup Çalışmasına Uymaması	2
		Toplam	26
Görsel/İşitsel Etkenler		Görüş Açısı Zorluğu	21
		Arka Sıralarda Ses/ Gürültü	1
		Toplam	22

Öğretmen adaylarının derslerindeki oturma düzenine yönelik görüşleri incelendiğinde, “kişisel etkenler” “fiziksel etkenler” ve “görsel/işitsel etkenler” temalarının oluştuğu görülmüştür. Öğretmen adaylarından bazılarının oturma düzenlerine yönelik verdiği yanıtlar ise şu şekildedir:

Hem hocanın sesini duyma hem de projeksiyonu ve tahtayı görme de zorluk yaşıyor. (ÖA4)

Öğretmen ve öğrenci arasında etkileşim sağlanamamaktadır ve bu da konuların öğretilmesi açısından zordur. (ÖA38)

Sıralar dersin akışını göre hareket ettirilebilmelidir. (ÖA46)

Bu düzende öğretmen- öğrenci etkileşimi düşüktür, bu da öğrencinin dese olan ilgi ve isteğini olumsuz yönde etkilemektedir. (ÖA52)

Sıralar rahat değil, uzun süre oturduğumuzda rahatsız oluyoruz. (ÖA93)

Arka arkaya sıralarla, öğrencilerin yüzün değil birbirlerinin enselerini gördüğü bir oturma düzeni verimli ve etkili değildir (ÖA94)

4. Öğretmen Adaylarının Etkili Sosyal Bilgiler Öğretimi İçin Öğretim Elemanından Beklentilerine İlişkin Bulgular

Tablo 4.

Öğretmen Adaylarının Öğretim Elemanından Beklentilerine İlişkin Görüşleri

	Öğretmenlerinden Beklentiler	f
Anlatım Yöntemi	Materyal Kullanımı	15
	Düz (Slayt) Anlatımdan Vazgeçmek	13
	Farklı Yöntem ve Teknik	10
	Somutlaştırma	9
	Etkinlik- Proje Uygulamaları	7
	Görsel Anlatım	4
	Uygulamalı Öğretim-Anlatım	4
	Yapılandırmacı Öğretim Modeli	4
	Açık Anlaşılır İfadeyle Anlatım	2
	Konunun Özüne Değinmek,	1
	Geri Dönüt İstenmesi	1
	Toplam	70
Kişisel Beklenti	Karşılıklı İletişim ve Etkileşim	8
	Öğrenciyi Motive Etmek	3
	Yeniliklere Açık	2
	Öğretmen Yeterliliğiyle İlgili Bilgilendirilmek	2
	İlgili Kitap-Film vb. Önerileri,	1
Yaratıcılığa Teşvik	1	
	Toplam	17
Diğer	Alan Gezisi	2
	Sınıf Mevcudunun Azaltılması,	1
	Sosyal Bilgiler Sınıfı	1
	Toplam	4

Öğretmen adaylarının etkili sosyal bilgiler öğretimi için öğretim elemanından beklentileri incelendiğinde, “anlatım yöntemi”, “kişisel beklenti” ve “diğer” temalarının olduğu görülmüştür. Öğretmen adaylarından bazılarının öğretim elemanından beklentilerine ilişkin yanıtları ise şu şekildedir:

Dersler uygulamalı şekilde olmalı. (ÖA16)

Etkili ve uygun materyallerle ders işlemeyi öğretmeliler. (ÖA66)

Bizi derste daha aktif hale getirebilmeliler; aynı zamanda dersi daha somut ve anlaşılır işlemeliler. (ÖA58)

Slayttan okuyarak anlatmamalarını bekliyorum. (ÖA75)

Derse gerekli materyalleri getirebilirler. Öğretim tekniği olarak hep düz anlatım uyguluyorlar. (ÖA4)

Sosyal bilgiler çok geniş ve neredeyse soyut bir alan. Her şey somutlaştırılmalı. Konuyla ilgili film, kitap önerilmelidir. (ÖA2)

5. Öğretmen Adaylarının Hayallerindeki Sosyal Bilgiler Sınıfı Çizimlerine İlişkin Bulgular

Öğretmen adaylarının hayallerinde sosyal bilgiler sınıfına dair elde edilen çizimler, alan uzmanları ile birlikte, Güven ve Karataş (2004)'ın çalışması da göz önünde bulundurularak incelenmiş ve yapılan değerlendirmeler sonucunda 9 farklı tasarım olduğuna karar verilmiştir. Bu tasarımlara ait bilgileri şu şekilde özetlemek mümkündür;

1. Tasarım: Tamamen geleneksel olarak belirlenmiş, öğretmen merkezli bir sınıf tasarımıdır. Bu tasarım modelinde öğrencilerin yüzleri tahtaya dönük, arka arkaya olacak şekilde oturmuş olup; sınıfta öğretmen masası bulunmaktadır. Ayrıca sınıfta herhangi bir öğretim materyali bulunmamaktadır.

2. Tasarım: Tamamen geleneksel olarak belirlenmiş, öğretmen merkezli bir sınıf tasarımıdır. Bu tasarım modelinde öğrencilerin yüzleri tahtaya dönük, arka arkaya olacak şekilde oturmuş olup; sınıfta öğretmen masası bulunmaktadır. Ayrıca sınıfta derste kullanılacak çeşitli araç- gereçler yer almaktadır (materyal dolabı, kitaplık, etkinlik panoları gibi).

3. Tasarım: Öğretmen merkezlidir ve genellikle sınıftaki öğrencilerin oturma düzeni U şeklinde belirlenmiştir. Ek olarak sınıfta genellikle bir tahta ve öğretmen masası bulunmaktadır. Herhangi bir materyal bulunmamaktadır.

4. Tasarım: Diğer tasarım modellerinden farklı olarak, öğretmen merkezli tasarlanmamıştır. Genellikle sınıftaki öğrencilerin oturma düzeni U şeklinde belirlenmiştir. Öğrencinin aktif olduğu, ortada ve yahut sınıfın başka bir yerinde etkinlik alanının olduğu, farklı öğretim materyalleri ve araç-gereçlerin yer aldığı sınıf tasarım modelidir.

5. Tasarım: Öğrencilerin çember olacak şekilde oturduğu, öğretmenin konuya göre çemberin merkezinde, sonunda ya da hareket halinde olduğu bir oturma düzenidir. Genellikle sınıfta farklı materyallere (bireysel tablet, projeksiyon, farklı ders panoları) ve ders içi etkinlikleri gerçekleştirebilmek için boş bir alana yer verilmiştir.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri

6. *Tasarım*: Öğrenci merkezli olan, oturma düzeninin grup çalışmasına imkân tanıyacak şekilde ve küme olarak belirlendiği, genellikle çeşitli materyallerin yer aldığı ve boş bir etkinlik alanının bulunduğu tasarım modelidir.

7. *Tasarım*: Oturma düzeninin çapraz sıralarda oluşturulduğu, öğrencilerin yüzlerinin tahtaya dönük olduğu ve tekli sıralarda oturduğu bir sınıf oturma düzenidir. Sınıfta genel olarak bir öğretmen masası bulunmayarak, daha aktif bir öğretim ortamı tasarlandığı belirtilmiştir. Ek olarak derse dair farklı materyaller, panolar bulunmaktadır.

8. *Tasarım*: Öğrenci merkezli olan, sınıfta sıra yerine minderlerin bulunduğu, çeşitli materyallerle zenginleşmiş, geniş uygulama alanının bulunduğu bir sınıf ortamıdır.

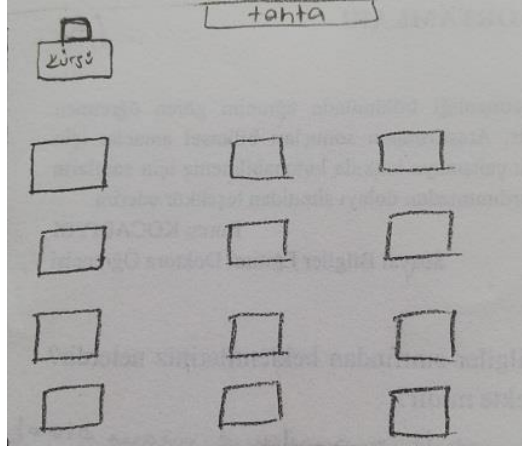
9. *Tasarım*: Bu tasarım modeli sınıfın duvarlarını aşarak, okul ortamının doğayla iç içe olarak hayal edildiği ve cam duvarlardan oluşan, inançlara göre farklı ibadethaneleri içinde barındıran, çeşitli materyallerle donatılmış bir ortam modelidir.

1. Tasarıma Dair Elde Edilen Bulgular

Öğretmen adaylarından 5'inin çizimi 1 numaralı tasarım modelini yansıtmıştır. Bu tasarımı gerçekleştiren öğretmen adaylarının çizimlerine bakıldığında;

- Arka arkaya dizili geleneksel biçimde oluşturulmuş sıra düzeni,
- Karşılığında, yüzlerine karşılık gelecek biçimde konumlandırılmış bir öğretmen masası,
- Yüzlerine karşılık gelecek şekilde konumlandırılmış tahta bulunmaktadır.

Öğretmen adaylarına hayallerindeki Sosyal bilgiler sınıfını ana hatlarıyla çizimleri istendiğinde; öğretmen adaylarının geleneksel sınıf bir sınıf düzeni olan, öğretmen merkezli bir tasarım modeli ortaya koymuşlardır. Bu sınıf tasarımında herhangi bir materyal bulunmaması ise oldukça dikkat çekicidir. Bu tasarımı ortaya koyan öğretmen adaylarından birine ait çizim Resim 1'de verilmiştir.

Resim 1: Birinci tasarıma ait çizim örneği (69ÖA)

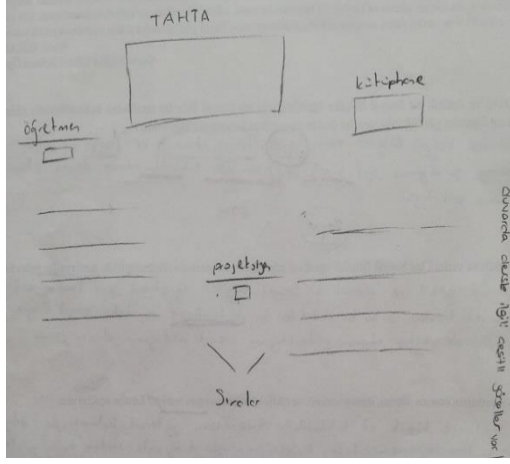
2. Tasarıma Dair Elde Edilen Bulgular

Öğretmen adaylarından 4'ünün çizimi 2 numaralı tasarım modelini yansıtmıştır. Bu tasarımı gerçekleştiren öğretmen adaylarının çizimlerine bakıldığında;

- Arka arkaya dizili biçimde oluşturulmuş sıra düzeni,
- Öğrencilerin yüzlerine karşılık gelecek biçimde konumlandırılmış öğretmen masası,
- Aynı şekilde karşılarında, duvara konumlandırılmış tahta,
- Projeksiyon cihazı,
- Duvarlarda alanla ilgili çeşitli görseller,
- Alanla ilgili kitapların bulunduğu kitaplık veya kütüphane bölümü bulunmaktadır.

Öğretmen adaylarına hayallerindeki Sosyal bilgiler sınıfını ana hatlarıyla çizmeleri istendiğinde; öğretmen merkezli, klasik oturma düzeninin hakim olduğu, birinci tasarım modeline benzeyen bir sınıf ortamı çizilmiştir. Birinci tasarımdan farklı olarak bu sınıfta alanla ilgili materyaller, kitaplar ve projeksiyon cihazı bulunmaktadır. Bu tasarımı ortaya koyan öğretmen adaylarından birine ait çizim Resim 2'de verilmiştir.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri

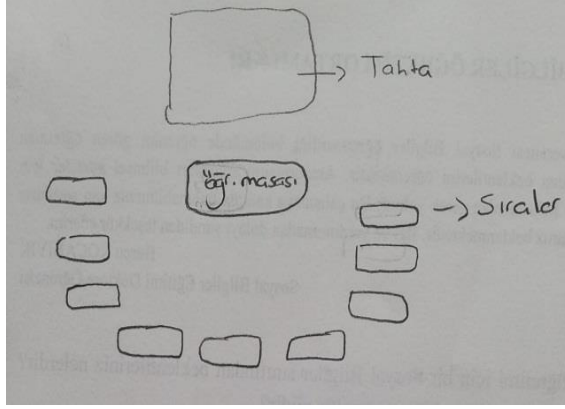
Resim 2: İkinci tasarıma ait çizim örneği (1ÖA)

3. Tasarıma Dair Elde Edilen Bulgular

Öğretmen adaylarından 26'sının çizimi 3 numaralı tasarım modelini yansıtmıştır. Bu tasarımı gerçekleştiren öğretmen adaylarının çizimlerine bakıldığında;

- Klasik oturma düzeninden farklı olarak U şeklinde oluşturulmuş sıralar,
- Öğretmen masası,
- Genellikle duvarda sabit olarak duran tahta bulunmaktadır.

Öğretmen adaylarına hayallerindeki Sosyal bilgiler sınıfını ana hatlarıyla çizimleri istendiğinde; U ve yahut hilal olarak ifade edebileceğimiz oturma düzeni tasarlanmıştır. Diğer tasarım modellerinden farklı bir oturma düzeni olmasına rağmen, sınıf öğretmen merkezli oluşturulmuş, geleneksel sınıf düzenlerinden çok farklı olmayarak sadece bir adet tahtadan ibaret modellenmiştir. Herhangi bir öğretim materyali bulunmamaktadır. Bu tasarımı ortaya koyan öğretmen adaylarından birine ait çizim Resim 3'de verilmiştir.

Resim 3: Üçüncü tasarıma ait çizim örneği (81ÖA)

4. Tasarıma Dair Elde Edilen Bulgular

Öğretmen adaylarından 27'sinin çizimi 4 numaralı tasarım modelini yansıtmıştır. Bu tasarımı gerçekleştiren öğretmen adaylarının çizimlerine bakıldığında;

- Sıralar U şeklinde ve hareket ettirilebilir şekildedir,
- Hem akıllı tahta, hem beyaz tahta,
- Boş bir uygulama alanı,
- Alana ait çeşitli araç-gereçler,
- Bunları muhafaza edebilmek için etkinlik ve malzeme dolabı,
- Alanla ilgili kitapların olduğu bölmeli kitaplıklar bulunmaktadır.

Öğretmen adaylarına hayallerindeki Sosyal bilgiler sınıfını ana hatlarıyla çizimleri istendiğinde; genellikle U ve yahut hilal olarak ifade edebileceğimiz oturma düzeni tasarlanmıştır. Tamamen öğrencinin merkezde olduğu bu oturma düzeninde, sınıf mevcudu çok kalabalık değildir. Sıralar hareket ettirilebilmeye müsait, farklı araç-gereçlerle donanımlı, çeşitli etkinlik ve canlandırmaya olanak tanıyan boş bir alanın olduğu, malzemelerin ve kitapların yerleştirilebileceği, bölmeli dolapların konumlandırıldığı bir tasarım modelidir. Bu tasarımı ortaya koyan öğretmen adaylarından birine ait çizim Resim 4'de verilmiştir.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri

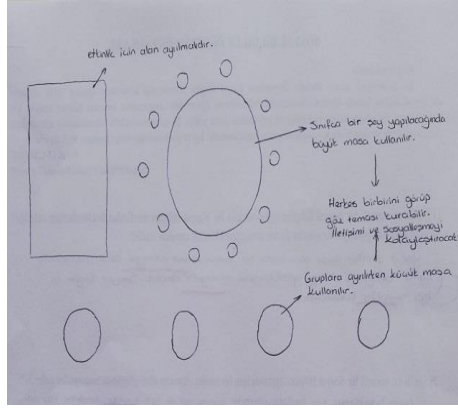
Resim 4: Dördüncü tasarıma ait çizim örneği (10ÖA)

5. Tasarıma Dair Elde Edilen Bulgular

Öğretmen adaylarından 8'inin çizimi 5 numaralı tasarım modelini yansıtmıştır. Bu tasarımı gerçekleştiren öğretmen adaylarının çizimlerine bakıldığında;

- Öğrenciler tek tek ve çember olacak şekilde oturmuştur,
- Öğretmenin genellikle çemberin merkezinde veya çemberin en sonunda oturmaktadır,
- Uygulamalar için ayrı küçük masalar,
- Etkinlik ve canlandırmalar için boş bir alan,
- Çeşitli kitaplar, alana özgü etkinlik köşeleri ve alana ait farklı araç-gereçler yer almaktadır.

Öğretmen adaylarına hayallerindeki Sosyal bilgiler sınıfını ana hatlarıyla çizmeleri istendiğinde; öğrencilerin çember şeklinde tekli olarak oturduğu bir oturma düzeni tasarlanmıştır. Bu oturma düzeninde öğrenciler rahatça birbirlerini ve öğretmenini görebilmekte, kolay bir şekilde göz teması sağlayabilmektedir. Öğretmen konuya ve etkinliğe göre çemberin merkezinde, çemberin en sonunda ve yahut hareket halindedir. Öğrencilerin etkinliklerini gerçekleştirebileceği boş bir alan ve alana dair kullanılacak materyaller bulunmaktadır. Bu tasarımı ortaya koyan öğretmen adaylarından birine ait çizim Resim 5'de verilmiştir.

Resim 5: Beşinci tasarıma ait çizim örneği (32ÖA)

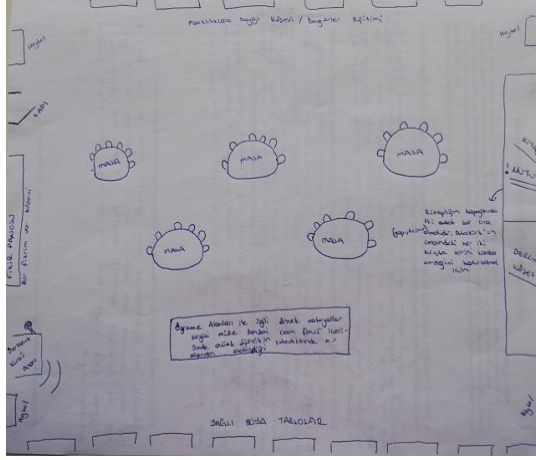
6. Tasarıma Dair Elde Edilen Bulgular

Öğretmen adaylarından 12'sinin çizimi 6 numaralı tasarım modelini yansıtmıştır. Bu tasarımı gerçekleştiren öğretmen adaylarının çizimlerine bakıldığında;

- Öğrencilerin küme şeklinde oturduğu masalar,
- Sınıfın duvarlarında çeşitli tablo ve resimler,
- Kitap ve dergi köşeleri,
- Alana özgü materyaller,
- Drama uygulaması için boş bir uygulama alanı,
- Yeri değiştirilebilen tahta ve öğretmen kürsüsü,
- Ayrı bir etkinlik masası veya etkinlik alanı bulunmaktadır.

Öğretmen adaylarına hayallerindeki Sosyal bilgiler sınıfını ana hatlarıyla çizmeleri istendiğinde; takım çalışmasına olanak sağlayan, etkileşimli küme modeli tasarlanmıştır. Öğrencinin yaparak yaşayarak öğrendiği bu tasarımda, öğrencinin genel olarak aktif olduğu belirlenmiştir. Konuya uygun olarak sınıfın, özgür bir şekilde canlandırmaya olanak tanınması, ayrı etkinlik alanlarının olması talep edilen özellikler arasında yer almaktadır. Bu tasarımı ortaya koyan öğretmen adaylarından birine ait çizim Resim 6'de verilmiştir.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri

Resim 6: Altıncı tasarıma ait çizim örneği (33ÖA)

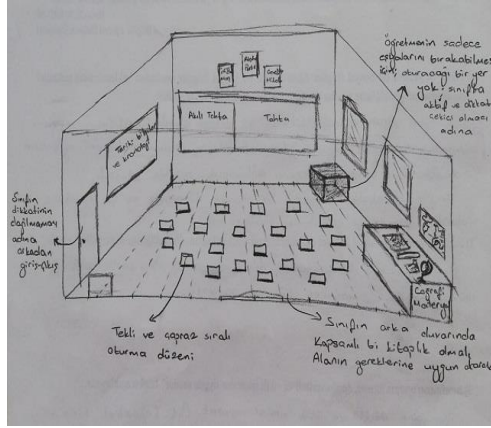
7. Tasarıma Dair Elde Edilen Bulgular

Öğretmen adaylarından 5'inin çizimi 7 numaralı tasarım modelini yansıtmıştır. Bu tasarımı gerçekleştiren öğretmen adaylarının çizimlerine bakıldığında;

- Öğrenciler tekli ve çapraz bir biçimde oturmaktadır,
- Öğretmene ait herhangi bir masa,
- Akıllı tahta ve normal tahta,
- Alana ait kitaplık,
- Çeşitli materyallerin olduğu materyal dolabı,
- Duvarlarda alana özgü kronolojik haritalar bulunmaktadır.

Öğretmen adaylarına hayallerindeki Sosyal bilgiler sınıfını ana hatlarıyla çizmeleri istendiğinde; öğrenciler birbirlerinin görüş açısını kapatmayacak biçimde tekli ve çapraz konumlandırılmış sıralarda oturmaktadır. Sınıfta herhangi bir öğretmen masası bulunmamaktadır. Sadece eşyasını koyabileceği bir dolap mevcuttur. Bunun da sebebi, öğretmenin derste klasik bir öğretmen şeklinde ders anlatmasından ziyade; aktif ve ayakta sınıfın tüm imkânlarını kullanabilen bir öğretmen hayal edilmesinden dolayıdır. Aynı zamanda, bu ortam, alana özgü materyal ve kitaplarla donatımlı olarak modellenmiştir. Bu tasarımı ortaya koyan öğretmen adaylarından birine ait çizim Resim 7'de verilmiştir.

Resim 7: Yedinci tasarıma ait çizim örneği (25ÖA)

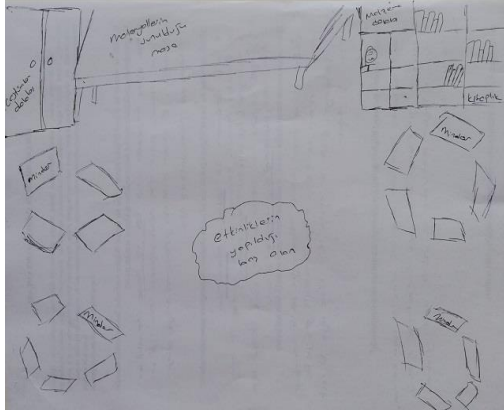
8. Tasarıma Dair Elde Edilen Bulgular

Öğretmen adaylarından 2'sinin çizimi 8 numaralı tasarım modelini yansıtmıştır. Bu tasarımı gerçekleştiren öğretmen adaylarının çizimlerine bakıldığında;

- Sınıfta öğrencilerin oturabilmesi için minderler,
- Canlandırma ve çeşitli etkinliklerin yapılabilmesi için boş alan,
- Canlandırma için kostümlerin bulunduğu bir dolap,
- Akıllı tahta,
- Kenarlarda yer alan koltuklar,
- Materyallerin sunulabilmesi için masa,
- Malzemelerin yerleştirilebilmesi için malzeme dolabı,
- Alana özgü kitapların yer aldığı bir kitaplık bulunmaktadır.

Öğretmen adaylarına hayallerindeki Sosyal bilgiler sınıfını ana hatlarıyla çizmeleri istendiğinde; öğrenme ortamı bir sınıftan ziyade daha çok bir drama salonu şeklinde oluşturulduğu görülmektedir. Bu yüzden minder, koltuk gibi malzemeler ve kostüm dolabı ve canlandırma için boş alan tasarımı yapılmıştır. Bu tasarımı ortaya koyan öğretmen adaylarından birine ait çizim Resim 8'de verilmiştir.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri

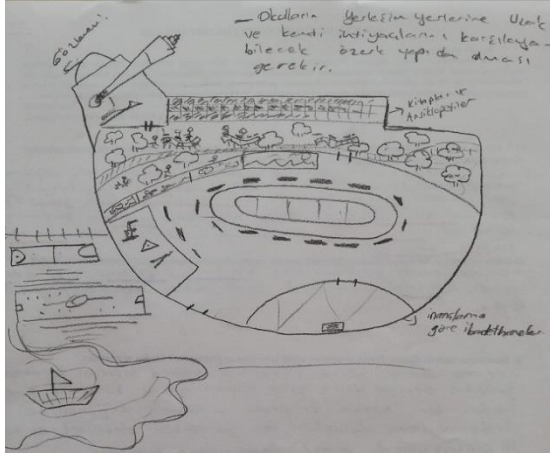
Resim 8: Sekizinci tasarıma ait çizim örneği (16ÖA)

9. Tasarıma Dair Elde Edilen Bulgular

Öğretmen adaylarından 2'sinin çizimi 8 numaralı tasarım modelini yansıtmıştır. Bu tasarımı gerçekleştiren öğretmen adaylarının çizimlerine bakıldığında;

- Doğanın içinde yer alan özerk bir okul,
- Çevresinde futbol ve basketbol sahası,
- Geniş bir kütüphane,
- İnançlara göre ibadethanelerin bulunduğu bir tasarım modelidir.

Öğretmen adaylarına hayallerindeki Sosyal bilgiler sınıfını ana hatlarıyla çizmeleri istendiğinde; öğrenciler bir sınıf ortamından ziyade, hayallerindeki okul ortamını resmetmişlerdir. Bu okul ise doğanın içinde konumlanmış, ağaçlık alanla dolu, okulun duvarlarının tamamen camdan oluştuğu, geniş kütüphanesinin yer aldığı, farklı inançlara ait ibadethanelerin bulunduğu özerk bir okul tasarımıdır. Bu tasarımı ortaya koyan öğretmen adaylarından birine ait çizim Resim 9'de verilmiştir.

Resim 9: Dokuzuncu tasarıma ait çizim örneği (35ÖA)

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çizimlerinin sayısal değerlendirmeleri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5.

Öğretmen adaylarının çizimlerinin tasarımlara göre frekans ve yüzdeleri

1. Tasarım		2. Tasarım		3. Tasarım		4. Tasarım		5. Tasarım		6. Tasarım		7. Tasarım		8. Tasarım		9. Tasarım	
f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
5	5,49	4	4,39	26	28,57	27	29,67	8	8,79	12	13,18	5	5,49	2	2,19	2	2,19

Tablo 5 incelendiğinde, öğretmen adaylarının en çok tercih ettikleri sınıf ortamı oturma düzeni; dördüncü tasarım modeli olan, öğrencinin aktif olduğu U şeklinde oturma düzeninin olan, donanımlı bir sınıf ortamı iken; en az tasarlanan sınıf ortamı ise sekizinci tasarım modeli olan yerlerde minderlerin olduğu, drama sınıfına benzer bir sınıf ortamı ve dokuzuncu tasarım modeli olan, doğanın içinde yer alan, daha çok okul tasarımı şeklinde tasarlanmış olan tasarım modelidir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmanın sonuçlarını genel olarak değerlendirmek gerekirse, sınıfın fiziksel yapısı, materyaller, kullanılan öğretim yöntemleri bakımından öğretmen adaylarının mevcut sınıflarından memnun olmadıkları, bu sınıf ortamlarını yetersiz gördüklerini söylemek mümkündür. Hayallerindeki sınıf ortamının ise mevcut sınıflarından farklı olarak, daha çok öğrenci merkezli öğretim ortamları olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretimi için kullanılan sınıfları yeterli bulmadıkları ve sosyal bilgiler öğrenme ortamlarından “araç-gereç zenginliği, sınıf ortamının yapılacak etkinliklere uygunluğu, sınıfın boyutu, düzeni vb. özellikleri bakımından iyileştirilmiş ortamlar” olması gerektiği yönünde istekleri olduğu tespit edilmiştir. Kısacası öğretmen adaylarının mevcut öğrenim gördükleri sınıfların sosyal bilgiler öğretimine uygun yeterlilikte olmadığı görüşünde oldukları söylenebilir. Alan yazına bakıldığında, bu bulguya benzer olarak, Yeşilyurt (2013) öğretmen adayları ile yaptığı çalışmada, öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri öğrenme ortamlarının, yapılandırmacı öğrenme ortamlarının özelliklerini taşıma veya bu özelliklere sahip olma noktasında önemli eksiklikleri olduğunu ortaya koymuştur. Kavas ve Bugay (2009)’ın da öğretmen adayları ile yaptıkları çalışmada, öğretmen adaylarının derslerindeki materyal kullanımını yeterli düzeyde görmedikleri belirlenmiştir. Aslan ve Güneşli (2008) Türk Dili ve Edebiyatı öğretmen adayları ile öğretim ortamlarında karşılaştıkları sorunlara yönelik yaptıkları çalışmalarında, öğretmen adaylarının sınıf ortamının fiziksel ortamına yönelik sorunları dile getirdiklerini, daha fazla etkileşim sağlayan ve öğretim teknolojilerini kullanan sınıf ortamlarını istediklerini belirtmiştir. Alan yazında ayrıca, Yılmaz ve Tepebaş (2011) da çalışmalarında öğretmenlerin büyük bir kısmının, okullarda sosyal bilgiler derslerine özgü bir laboratuvar olmadığını, ders için uygun materyallerin bulunmadığı ve yahut yetersiz olduğunu, var olan materyallerin kullanılmaya elverişli olmadığını ifade ettiklerini ortaya koymuştur.

Öğretmen adaylarının sosyal bilgiler sınıflarında olması gereken materyallere yönelik görüşleri incelendiğinde; “elektronik materyaller” söylenme sıklığı bakımından öne çıkmaktadır. 21. yy çağdaş eğitimi ışığında şekillenen öğretimde, araç gereçlerin de bu gereksinimlere göre şekillenmesi kaçınılmaz bir durumdur. Elektronikleşen bir dünyada, öğretimin buna ayak uydurması gerekliliği ise yadsınamayacaktır. Öğretmen adaylarının bu dönüşüme istinaden 21. yy çağdaş ders materyalleri olarak ifade edebileceğimiz tablet, 3D araç-gereçler, akıllı tahta vb. elektronik materyallerin olmasına yönelik görüşleri öne

çıkması ve elektronik materyal boyutu, başarıyı etkileyen temel unsurlardan birini oluşturmuştur. Benzer olarak Çelikkaya (2013)'nın çalışmasına bakıldığında, sosyal bilgiler derslerinin artık klasikleşmiş metot ile anlatımından vazgeçilmesinin vurgulandığı çalışmada, materyal kullanımının artırılması üzerinde önemle durmuştur. Çalışmada öğretmenlerin en fazla bu derslerin anlatım esnasında harita kullanımından faydalandıklarının belirlenmesi, çağımızın getirilerinden biri olan bilgisayar teknolojisi ve elektronik gereçlerden azami derecede yararlanılması fikrinin vurgulanmış olması da çalışmanın bulgusunu destekler mahiyettedir.

Öğrenme adaylarını mevcut oturma düzenlerine yönelik memnuniyetleri incelendiğinde ise; öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu “hayır” yanıtı vermiştir. Bu da öğretmen adaylarının genel olarak sınıflarından memnun olmadıklarını ortaya koymaktadır. Mevcut sınıf oturma düzenlerinde öğrencilerin arka arkaya, klasik oturma düzeninde oturuyor olmaları, arka sıralardaki öğrencilerin öğretmeni duymada, iletişim kurmada, derse odaklanmada zorlanmalarına, hatta genellikle önünde oturan sınıf arkadaşından dolayı tahtayı görmede zorluk çekmelerine sebep olmaktadır; bu da dersten alabilecekleri verimi ciddi oranda azaltmaktadır.

Öğretmen adaylarının etkili ve verimli bir sosyal bilgiler öğretimi için öğretim elemanından beklentileri incelendiğinde ise; “anlatım yöntemi” teması belirleyici tema olarak öne çıkmaktadır. Öğretmen adaylarının genel olarak, “*dersi slâyttan okuma yöntemiyle işliyor olmaları, derste etkinlik yapılmaması, kendilerine öğretildiği gibi farklı yöntem ve tekniklerle derslerini işleyemiyor olmaları*”, aslında öğretmen adaylarının teoride farklı, pratikte ise farklı bir eğitim görmelerinden şikâyetçi olmalarına sebep olmuştur. Benzer olarak Çelikkaya ve Kuş (2009), çalışmalarında genel olarak sosyal bilgiler öğretmenlerinin derslerinde en fazla düz anlatım ve soru-cevap yöntemlerinden faydalandıklarını, gerekli ders materyallerinden olması gerektiği ölçüde faydalanmadıklarını ve sınıfların gerekli araç- gereç donanımına sahip olmadığını ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar ayrıca, ders başarısının artması, öğrencinin derse ilgisinin daha kolay çekilebilmesi için sosyal bilgiler sınıflarının Sosyal Bilgiler Laboratuvarı olarak donatılması, bu sınıflarda yer alacak materyallerle ise etkin bir ders öğretiminin sağlanabileceğine değinmişlerdir. Bu bağlamda her okulda Sosyal Bilgiler Laboratuvarlarının oluşturulmasının önerilmesinin, bu araştırma ile benzerlik taşıdığı söylenebilir.

Genel olarak öğretmen adaylarının mevcut sınıflarının sosyal bilgiler öğretim ortamı bakımından gerek materyal, gerek düzen, gerekse anlatım yöntemleri bakımından yeterli olmadığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri

Öğretmen adaylarının görüşleri incelendiğinde de bunun çözüm yolunun donanımlı bir öğretim ortamı ile mümkün olabileceği söylenebilmektedir. Uygun materyaller, uygulamaya-etkinliğe-öğretime uygun bir sınıf ortamı, hem sosyal bilgiler öğretim ortamının istendik verime kavuşmasını sağlayabilecek, hem de bu noktada öğretmene yönelik olarak ortaya çıkan beklentileri cevaplamaya yardımcı olabilecektir. Bunları sağlamanın yolu ise, sosyal bilgiler eğitimine uygun öğretim ortamı sağlayan, sosyal bilgiler sınıfı/ laboratuvarı kurmaktan geçmektedir. Tsai (1999), yaptığı çalışmasında laboratuvarların ve iç donanımının öğrencinin öğrenmesini kolaylaştırdığı, yapılandırmacı yaklaşımı destekleyerek öğrencilerin öğrenmeleri arasındaki etkileşimi kuvvetlendirdiğini belirlemiş ve aynı zamanda bu ortamların öğrencilerin odaklanma düzeylerini olumlu şekilde etkileyerek, yüksek müzakere kabiliyeti geliştirdiği bulgusuna ulaşmıştır. Erdoğan (2009), da bu sınıflarda bulunan materyallerin öğrencilerin derse karşı ilgisini arttırdığını ve bu dersliklerde “ders işlemek için sabırsızlandıklarını” belirterek, gelecek konular için daha istekli olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca bu sınıflarda sadece sosyal bilgilere ait materyallerin bulunması öğrencilerin konuyu daha iyi kavrayarak, zihinlerinde canlandırabildiklerini, derste farklı derslere ait materyalleri görmedikleri için de dikkatlerinin dağılmadığı belirtilmiş, bununla birlikte Sosyal Bilgiler Laboratuvarlarında işlenen derslerin daha kalıcı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Meydan (2001) da çalışmasında, alanda kullanılan laboratuvar metodunun olumlu yönleriyle ilgili olarak; yanlışları hemen düzelttiği, her öğrenciye kişisel yardım ve destek sunabildiği, el becerisinin geliştirdiği, ilgi uyandırıcı yönünün yanında öğrenciye edindirilmek istenen genelleme ve ilkelere ulaşıp ulaşılamadığını anında belirleme olanağı sağladığını ifade etmiştir.

Bu araştırmanın bulgularında ayrıca, öğretmen adaylarının hayallerindeki sınıf tasarım modelleri incelenmiş ve en yüksek tercih edilen model olarak 4. tasarım modeli olan, “U şeklinde belirlenmiş, araç-gereç bakımından donanımlı ve ayrı bir etkinlik alanının bulunduğu model” olmuştur. Öğrenci merkezli bu modelde, klasik öğrenme ortamından arınmış, aktif, yaparak yaşayarak öğrenmenin tasarımı yansıtılmıştır. Sınıf ortamının materyalle desteklenmesi ise çalışmanın diğer alt problemlerinden elde edilen sonuçlarla uyumlu olarak, özünde bir Sosyal Bilgiler Laboratuvarı olarak tasarlanmış sınıf ortamının gerekliliğini vurgulamaktadır. Genel olarak bu da öğretmen adaylarının şuan ki mevcut oturma düzenlerinden memnun olmadıklarını ve oturma düzenlerinin değiştirilmesine ise sıcak baktıklarını göstermektedir. Ulaşılan sonuçlar, Güven ve Karataş (2004)’in çalışmalarında elde ettikleri sonuç ile de benzerlik taşımaktadır.

Laboratuvar denildiğinde akla hemen fen ya da sayısal dersler gelebilir. Oysaki laboratuvar, özellikle de sosyal bilgilerin muhtevasını oluşturan zengin içeriğe çok önemli açılım sağlamaktadır. Özellikle, sosyal bilgiler dersinin multidisipliner bir alan olduğu ve buna istinaden gerekli materyal ve sınıf ortamının zaman zaman değişkenlik gösterebileceği göz ardı edilmeyerek, özel donanımlı bir sosyal bilgiler ortamının bu dersin temel gerekliliklerinden olduğu fark edilerek, gerekli düzenlemeler yapılmalı; üniversite ve MEB okullarında bir sosyal bilgiler sınıfının oluşturulması, özellikle de okul yönetimlerinin bu konuya destek olmaları oldukça önemlidir. Bu doğrultuda yapılacak araştırmaların çoğaltılması, kurulacak sosyal bilgiler laboratuvarlarının öğrenmeye, derse karşı tutuma, öğrenci motivasyonuna gibi unsurları nasıl etkilediğine yönelik çalışmalar yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, H. ve Kaymakçı, S. (2013). Sosyal bilgiler laboratuvarlarının (sınıflarının) sosyal bilgiler öğretiminde etkililiği üzerine bir çalışma. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 164-177.
- Arslan, M. (2007). Eğitimde yapılandırmacı yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 40(1), 41-61.
- Aslan, C. ve Güneşli, A. (2008). Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının öğretim ortamlarında karşılaştıkları sorunlara yönelik görüşleri.1. Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Bildirileri Kitabı. (Ed. A. İnce ve V. Sultanzade) (27-28 Mart) Gazimağusa, K.K.T.C.
- Baldwin, J. W. (1949). Teaching the social studies in units by the laboratory method. *The Social Studies*, 40 (2), 58-63.
- Çelikkaya, T. (2013). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğretim araç-gereç ve materyallerini kullanma düzeyleri. *Samsun On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 73-105.
- Çelikkaya, T. ve Kuş, Z. (2009). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin kullandıkları yöntem ve teknikler. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 741-758.
- Dhand, H. (1969). Social studies laboratory. *Saskatoon, Saskatchewan: School Publishing and Specialtiest Limited*. <https://eric.ed.gov/?id=ED065395> (Erişim Tarihi: 29.7.2019)
- Dhand, H. (2008). Techniques of teaching. New Delhi: Ansari Road, Darya Ganj.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakültelerindeki Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri

- Dorman, J. P. (2001). Associations between classroom environment and academic efficacy. *Learning Environments Research*, 4(3), 243-257.
- Erdoğan, M. (2009). Yapılandırmacı yaklaşıma göre tasarlanmış sosyal bilgiler sınıfına ilişkin öğrenci görüşlerinin incelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Garcia, J. & Michaelis, J. U. (2001). *Social studies for children: a guide to basic instruction (12 th edition)*. A Person Education Company: USA.
- Gürdal, A. (1991). İlkokul fen eğitiminde laboratuvar ve araç kullanımı. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı 3, 145-155.
- Güven, B. ve Karataş, İ. (2004). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının sınıf ortamı tasarımları. *İlköğretim Online*, 3(1), 25-34.
- İskender, P. ve Altunayşam, E. (2006). İlköğretim okullarında sosyal bilgiler öğretimi açısından olması gereken donanım ve insan kaynakları. *Milli Eğitim Dergisi*, 34(170).
- İsozaki, T. (2017). Laboratory work as a teaching method: a historical case study of the institutionalization of laboratory science in japan. *Espacio, Tiempo Y Educación*, 4(2), 101-120.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kavas, A. B. ve Bugay, A. (2009). Öğretmen adaylarının hizmet öncesi eğitimlerinde gördükleri eksiklikler ve çözüm önerileri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(25), 13-21.
- Meydan, A. (2001). İlköğretim birinci kademe sosyal bilgiler öğretimi coğrafya ünitelerinin işlenişinde laboratuvar ve görsel işitsel materyal kullanımının öğrencilerin niceliksel gelişimine etkisinin değerlendirilmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Miles, M.B. & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative Data analysis: an expanded sourcebook. (2nd ed)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Moffatt, M. P. (1957). Sosyal bilgiler öğretimi: orta dereceli okullarda sosyal bilgilerin organizasyonu, öğretimi ve teftişi (Çev. Nesrin Oran), İstanbul: Maarif Basımevi.
- Öztürk, T. ve Güven, B. (2012). Etkili bir matematik öğrenme ortamının sahip olması gereken özelliklerine ilişkin öğretmen görüşleri. X. Ulusal Fen ve Matematik Alanlar Eğitimi Kongresi, Niğde.

- Polat, H. ve Ünişen, A. (2014). Okulun mekânsal anlamı: pedo-mimari. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDER)*, 7(2), 65-84.
- Shoob, S. & Stout, C. (2008). Teaching social studies today: professional development for successful classrooms. Shell Education.
- TDK (2018). Laboratuvar kavramı tanımı.http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_yanlis&view=yanlis&kelimez=256 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)
- Tsai, C. C. (1999). Laboratory exercises help me memorize the scientific truths: a study of eighth graders' scientific epistemological views and learning in laboratory activities. *Science Education*, 83(6), 654-674.
- Ünal, Ç. & Başaran, Z. (2010). Yeni program çerçevesinde sosyal bilgiler öğretmenlerinin sorunları (erzurum). *Milli Eğitim*, 186, 291-309.
- Wallace, M. (2006). Social studies: all day, every day in the early childhood classroom, Delmar: USA.
- Wilson, E. K., Wright, V. H., Inman, C. T. & Matherson, L. H. (2011). Retooling the social studies classroom for the current generation. *The Social Studies*, 102(2), 65-72.
- Yeşilyurt, E. (2013). Öğretmen adaylarının öğrenim gördüğü ortamların yapılandırmacı öğrenme açısından değerlendirilmesi (bir eğitim fakültesi örneği). *GEFAD*, 33(1), 1-29.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, K. & Tepebaş, F. (2011). İlköğretim düzeyinde sosyal bilgiler eğitiminde karşılaşılan sorunlar: mesleğine yeni başlayan sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1),157-1.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh39995>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 03.11.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 03.11.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Özdurak, Sıngın, R., H., Kılıç, Ö. & Düz, S. (2019). Fiziksel Aktivite Destekli Oyunlaştırmanın Yabancı Dil Kelime Öğrenimine Etkisi. *Journal of History School*, 43, 1535-1545.

FİZİKSEL AKTİVİTE DESTEKLİ OYUNLAŞTIRMANIN YABANCI DİL KELİME ÖĞRENİMİNE ETKİSİ

Rabia Hürrem ÖZDURAK SINGİN¹, Ömer KILIÇ², Serkan DÜZ³

Öz

Oyunlaştırmanın temel amacı, davranışları değiştirmek veya becerileri geliştirmek için insanları motive etmektir (Hunicke vd., 2004). Bu çalışmanın amacı ortaöğretim öğrencilerinde fiziksel aktivite destekli oyunlaştırılmış eğitimin İngilizce öğreniminde kelime bilgi düzeyine etkisini incelemektir. Araştırmaya yaş ortalaması 9.69±0.46 yıl olan 29 kız ve 30 erkek olmak üzere toplam 59 öğrenci katıldı. Öğrenciler fiziksel aktivite destekli oyunlaştırılmış eğitim (FADOE) (n=27) ve geleneksel eğitim (GE) (n=32) olmak üzere rastgele iki gruba ayrıldı. Gruplara uygulama öncesi ve sonrasında Kelime Bilgisi (Vocabulary) testi uygulandı. Gruplara 16 hafta boyunca haftada 3 saat İngilizce eğitimi verildi. GE grubuna haftada 3 saat geleneksel yöntemle, FADOE grubuna ise haftada 2 saat geleneksel 1 saat de temel motor becerilerini geliştirmeye yönelik fiziksel aktiviteler içeren oyunlar ile kelime bilgisi öğretildi. FADOE grubunda oyunlaştırma unsurlarından liderlik tablosu ve başarı sertifikası yöntemleri uygulandı. GE grubuna ise İngilizce eğitiminde kullanılan geleneksel anlatım, soru-cevap ve grup çalışması yaptırıldı. Sonuç olarak FADOE grubunun kelime bilgisi düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir artış (p=.01) gözlemlenirken, GE grubunda anlamlı bir fark olmadığı görüldü (p=.52). Bu çalışmadan elde edilen bulgular ışığında fiziksel aktivite destekli oyunlaştırma yönteminin yabancı dil öğreniminde kalıcı öğrenmeyi sağladığı, dolayısıyla motivasyonu ve derse bağlılığı arttıran yenilikçi bir yöntem olarak kullanılması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Oyunlaştırma, Kelime Bilgisi, Fiziksel Aktivite, Motivasyon.

The Effect of Physical Activity Aided Gamification on English Vocabulary Learning

Abstract

The main purpose of gamification is to motivate people to change behaviors or develop skills (Hunicke et.al., 2004). The aim of the study was to determine the effect of physical activity supported gamification on vocabulary learning in fifth grade students. A total of 59 students (29 girls and 30 boys) with a mean age of 9.69 ± 0.46 (mean $\pm$ SD) were grouped as physical activity-supported gamification (FADOE) group (n=27) or traditional education (GE) group (n=32). Vocabulary test was applied to groups before and after 16 weeks of application. While the groups were taught 2 hours of traditional English for 16 weeks, the FADOE group received 1 hour per week physical activities supported gamification method to improve basic motor skills and vocabulary. Leadership table and certificates of achievement were used as gamification elements. In the GE group, presentation, ask and answer, group work techniques were applied. There was no statistically significant difference between the groups when data from pre-test were analyzed. On the other hand, after 16 weeks of application, it was shown that there was a significant increase in the vocabulary level of the FADOE group when compared with the GE group ($p=.04$). As a result of paired comparisons using pre and post measurement data in each group, there was a statistically significant increase in FADOE group ($p=.01$). In the light of the findings obtained in this study, it is predicted that physical activity-supported gamification method will provide permanent learning in foreign language learning and it should be used as an innovative method that increases motivation and commitment.

Keywords: Gamification, Vocabulary, Physical Activity, Motivation.

GİRİŞ

Eğitim, insanın kişiliğinin bilgi ve beceriye dayalı olarak tutum farklılığı geliştirme, istendik yönde davranış değiştirme veya geliştirme sürecidir (Gül, 2004). Toplumlar eğitim programları ile öğrencileri dünyaya hazırlamayı hedeflemekte, öğrencilere iş dünyasına girebilme, rekabet edebilme ve gelişimlerine destek olacak bilgi, beceri ve tutumları kazandırmayı amaçlamaktadır (Özdemir ve Yalın, 2000). Tarihsel sürece baktığımızda eğitimin amacında değişiklik görülmemekle birlikte, gerek değişen öğrenci profili, gerek ihtiyaç duyulan becerilerin bu yüzyılda değişmesine bağlı olarak eğitim içerikleri ve yöntemlerinde çeşitli değişikliklere ihtiyaç duyulmaktadır (Özdemir ve Yalın, 2000).

Fiziksel Aktivite Destekli Oyunlaştırılmış Eğitimin Yabancı Dil Kelime Öğrenimine Etkisi

Dijital yerliler olarak adlandırdığımız bu çağın öğrencileri doğdukları andan itibaren teknolojik araçlarla tanışmakta, küçük yaştan itibaren bilgi kaynaklarına internet sayesinde kolayca ulaşabilmekte, okula başlamadan önce dijital ortamda oyun oynayabilmekte ve arkadaşları ile kesintisiz iletişimde bulunabilmektedir. Öğrenciler eskiden olduğu gibi bilgiyi dinleyerek ve sıralı şekilde elde etmek yerine farklı bilgi kaynaklarından eş zamanlı edindikleri bilgileri kullanarak dijital ortamda akranları ile tartışmakta, elde ettikleri sonuçları sosyal medyada paylaşmakta ve kendilerini ifade edebilecekleri ortamları aramakta ve benimsemektedirler (Prensky, 2001). Farklı bir düşünce sistemi ile büyüyen öğrenciler kendilerinden farklı eğitim almış öğretmenler ve uzmanlar tarafından tasarlanan geleneksel eğitim programlarını benimsemekte zorlanmakta ve okula devam konusunda isteksiz davranmaktadırlar. Bu durum hem öğrencilerin motivasyonu ve akademik başarılarını olumsuz yönde etkilemekte hem de öğrenme isteklerini canlı tutamayı engellemektedir (Prensky, 2001).

Günümüzde eğitim alanında sıkça kullanılmaya başlanan oyunlaştırma iş hayatı dâhil olmak üzere gündelik yaşamda katılım başta olmak üzere bazı becerileri geliştirmek ve motivasyonu arttırmak için kullanılan bir yaklaşım olarak kabul görmektedir (Kapp, 2012). Oyunlaştırma gündelik işleri ve sorumlulukları eğlenceli hale getirmek ve bireylerin ilgisini arttırmak amacıyla oyundaki düşünce biçimini oyun mekanikleri kullanarak gerçek yaşama taşınması olarak da tanımlanmaktadır (Zicherman ve Cunningham, 2011). Kullanıcıların ilgisini çekmek ve motivasyonu arttırmak için kullanılmaya başlayan oyunlaştırma başta pazarlama olmak üzere hayatın her alanında yenilikçi bir yöntem olarak karşımıza çıkmaya başlamaktadır (Matsubara ve Da Silva, 2017; Robson vd., 2015). Diğer bir deyişle, oyunlaştırma oyun mekaniklerinin gerçek yaşamda oyuncu olmayan ortamlara göre tasarlanması, oyuncunun kategorik konumunu yeniden belirlenmesi ve gündelik işlerin farklı yaklaşım ve teknikler ile eğlenceli bir şekilde yapılmasını sağlamaya çalışılmasını anlatan yeni bir yaşam tarzını ifade edilmektedir. Seaborn ve Fels (2015) oyunlaştırmayı, oyun dışı görevleri ve bağlamları eğlenceli bir deneyime dönüştürecek şekilde oyun öğelerinin kasıtlı biçimde kullanılması olarak açıklamaktadır.

Günümüzde zamanının çoğunu tablet ve bilgisayar başında geçiren öğrencilerimize iş hayatında gerekli olan bilgi ve becerilerin kazandırılmasında geleneksel yöntemlerin yeterli olmadığı ve öğrenme motivasyonlarının yetersiz olduğu görülmektedir (Hunicke vd., 2004). Oyunlaştırma davranışları etkileyen dinamiklerin hedeflenen faaliyetleri gerçekleştirmek üzere farklı mekanikler kullanılarak tasarlanması olarak açıklanmakta (Werbach ve Hunter, 2012), bu

nedenle eğitim alanında da motivasyonu arttırmada etkili bir araç olabileceği ve akademik başarıyı olumlu yönde etkileyeceğinden eğitim ve öğretim için bir araç olarak yaygın olarak kullanılması gerekliliği düşünülmektedir (Sera ve Wheeler, 2017). Oyunlaştırma yönteminin kullanıldığı öğrenme ortamlarında öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımı ve fiziksel olarak aktif olmaları yanı sıra, rekabete dayalı öğrenme ile motivasyonlarının artacağı öngörülmektedir (Matsubara ve Da Silva, 2017).

Bu çalışmanın amacı fiziksel aktivite destekli oyunlaştırılmış eğitim yönteminin beşinci sınıf öğrencilerinde İngilizce kelime bilgi öğrenimine etkisini incelemektir.

YÖNTEM

Çalışmaya 2018-2019 Eğitim-öğretim yılında Çorum ilinde ortaokul beşinci sınıfta öğrenim görmekte olan ve yaş ortalaması 9.69 ± 0.46 yıl olan toplam 59 öğrenci katıldı. Çalışmaya başlamadan önce Milli Eğitim Bakanlığı ve Valilikten gerekli izinler alındıktan sonra veli onam formları imzalatıldı. Öğrenciler ön test-son test desenli 16 haftalık kesitsel çalışmada rastgele olarak fiziksel aktivite destekli oyunlaştırılmış eğitim (FADOE) (n=27) ve geleneksel eğitim (GE) (n=32) grubuna ayrıldı. Grupların kelime bilgi düzeyini saptamak için her iki gruba çalışma başlangıcında ve bitimde “Kelime Bilgisi (Vocabulary)” testi uygulandı. Kelime Bilgisi Testi oluşturulurken Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) A1 düzeyi için uygulanan testlerden müfredat konularını içeren 20 adet soru hazırlandı. Her bir soru 1 puan üzerinden değerlendirildi. Her iki grubun kelime bilgisi ön test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ($p=0.92$) ve grupların homojen dağılım sergilediği görüldü.

Dönem başında yapılan ön test ölçümlerinden sonra gruplara 16 hafta boyunca haftada 3 saat İngilizce eğitimi verildi. FADOE grubunda bu eğitimin 2 saati geleneksel anlatım, soru-cevap ve grup çalışması yöntemiyle, 1 saati de müfredat konularında yer alan kelimelerin temel motorik becerileri geliştirecek fiziksel aktiviteleri içeren oyunlar yoluyla verilirken, GE grubunda ise 3 saatin tamamında geleneksel yöntemler kullanıldı. FADOE grubunda oyunlaştırma yönteminde haftalık liderlik tablosu ve her ünitenin kelime bilgisi için başarı sertifikası (bagdet) verildi.

Dönem sonunda her iki gruba “Kelime Bilgisi (Vocabulary)” testi uygulandı ve uygulama öncesi ve sonrası elde edilen veriler Windows için PASW İstatistik (SPSS versiyon 18.0, Chicago: SPSS Inc.) programında analiz edildi.

Fiziksel Aktivite Destekli Oyunlaştırılmış Eğitimin Yabancı Dil Kelime Öğrenimine Etkisi

Veriler normal dağılım gösterdiği ve homojen varyanslara sahip olduğundan parametrik testler kullanıldı. Nicel verilerin analizinde betimsel istatistik kullanılarak ortalama±standart sapma verildi. Gruplar arasındaki farkı saptamak için bağımsız örneklem t testi, Kelime Bilgisi düzeyindeki artışı saptamak için de bağımlı örneklem t testi kullanıldı.

BULGULAR ve YORUM

Çalışmanın başlangıcında toplamda 59 öğrenciye (29 kız ve 30 erkek) uygulanan “Kelime Bilgisi (Vocabulary) Testi”nden elde edilen veriler kullanılarak yapılan gruplar arası karşılaştırma ve betimsel istatistik sonucunda FADOE grubu ile GE grubunun birbirine denk olduğu saptandı. Ayrıca gruplar arasında demografik yapı ve kelime bilgisi düzeyi açısından anlamlı bir fark olmadığı görüldü (Tablo 1).

Tablo 1

Grupların Kelime Bilgisi (Vocabulary) ön test sonuçlarının karşılaştırılması

Gruplar	N	$\bar{x}$	sd	t	p
FADOE	27	9.44	4.42		
GE	32	9.56	4.14	-.106	.92

*p<.05

16 haftalık uygulama sonrasında yapılan son test ölçümlerinden elde edilen veriler analiz edildiğinde FADOE grubunun kelime bilgisi düzeyinin GE grubu ile karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir artış gösterdiği saptandı (p=.04).

Tablo 2

Grupların Kelime Bilgisi (Vocabulary) son test sonuçlarının karşılaştırılması

Gruplar	N	$\bar{x}$	sd	t	p
FADOE	27	12.33	2.89		

GE	32	9.93	3.77	2.69	.04*
----	----	------	------	------	------

*p<.05

Çalışmadan elde edilen ön ölçüm ve son ölçüm verileri kullanılarak yapılan bağımlı örneklem t testi sonucunda FADOE grubunun kelime bilgi düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir artış (p=.01) gözlemlenirken, GE grubunda ön ve son ölçümler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı saptandı (p=.52).

Tablo 3

Gruplarının ön test ve son test ölçümlerinin karşılaştırılması

Gruplar	Ön Ölçüm		Son Ölçüm		t	p
	$\bar{x}$	Sd	$\bar{x}$	Sd		
FADOE (n = 27)	12.3	2.9	9.4	4.4	4.4	.01*
GE (n = 32)	9.9	3.8	9.7	4.1	0.7	.52

*p<.05

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Fiziksel aktivite destekli oyunlaştırılmış eğitim yönteminin İngilizce dersindeki kelime bilgisi öğrenimine etkisini belirlemeye amaçlayan çalışmada 16 haftalık uygulama öncesi ve sonrası yapılan ölçümlerden elde edilen veriler ışığında FADOE yönteminin GE yöntemi ile karşılaştırıldığında kelime öğrenme üzerinde daha olumlu sonuçlar verdiği görüldü. FADOE yönteminde kullanılan fiziksel aktivite destekli oyunlaştırılmış eğitimin 16 hafta boyunca ve haftada 1 saat uygulanmasının sınıftaki tüm öğrencilerin kelime bilgi düzeyini arttırmada etkili olduğu saptandı. FADOE grubunun kelime bilgisi düzeyindeki artışın fiziksel aktivite destekli oyunlaştırma yönteminin eğlenceli olması, öğrenme motivasyonunu arttırması ve öğrencilerin oyunları ders dışında da oynama eğilimi göstermesi sonucunda pekiştirme süresinin uzamasına bağlı olarak geliştiği düşünülmektedir.

Çalışmada öğrencilerin fiziksel aktivite düzeylerini arttırıcı, oynamaktan keyif aldıkları oyunlar seçildi. Seçilen oyunlar İngilizce kelime bilgisini kullanmayı gerektirecek şekilde yeniden yapılandırıldı. Oyun oynarken eğlendikleri ve kazanmak için gerekli bilgiye ulaşma konusunda istekli oldukları gözlemlenen öğrencilerde öğrenmeye engel oluşturan nedenlerin ortadan kalktığı saptandı. Öğrenme programı veya hedeflere ulaşılmada öğrencinin ilerlemesini engelleyen faktörler ağrı noktası olarak tanımlanmaktadır (Bellout,2014). Ağrı

Fiziksel Aktivite Destekli Oyunlaştırılmış Eğitimin Yabancı Dil Kelime Öğrenimine Etkisi

noktaları, öğrencinin yaşına, geçmişine veya içinde bulunduğu çevreye bağlı olarak farklılık göstermektedir. Düşük kalitede ödevler sunulması, öğrenim yönteminin öğrenciye uygun olmayışı (görsel hafızası iyi olan öğrenciye sözel anlatım gibi), düşük motivasyon bu ağır noktalarının artmasına ve başarının düşmesine yol açabilmektedir. Bu sebep-sonuç ilişkilerinin anlaşılması, eğitim tasarımında kullanılacak oyunlaştırma unsurlarının belirlenmesinde kilit öneme sahiptir.

Kuramsal açıdan ele alındığında oyunlaştırma, eğitimde kullanılan oyun ve motivasyon modeli ile açıklanmaktadır (Çağlar ve Arkün-Kocadere, 2015). Oyunlaştırmada motivasyon içsel ve dışsal olmak üzere iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Bireylerin kendi eğlencesi için kendi isteği ile eyleme geçmesi içsel motivasyon olarak ifade edilirken, ödüller biçiminde ifade edilen araçlara ulaşmak için yapılan eylemler ise dışsal motivasyon olarak adlandırılmaktadır (Dymek, 2018; Ryan ve Deci, 2000).

Oyunlaştırmada içsel ve dışsal motivasyon unsurlarının bir arada yer alması çok önemli kazanımlara neden olmaktadır (Liu ve Santhanam, 2015). Oyunlaştırmanın meydan okuma, rekabet etme, bir kişinin başarılarının takdir edilmesi/ bilinmesi isteği, karmaşık ve zor bir görevi yerine getirdikten sonra duyulan mutluluk/zevk hissi veya ön planda olmanın/yer almanın getirdiği itibar hissi gibi bir takım psikolojik ihtiyaçlara yönelik önemli bir içsel motivasyon sağladığı bilinmektedir (Murray, 2006).

Bunun yanı sıra oyunlaştırma sayesinde kişiler sınırlı kaynaklara, belirli seviyelere, rozetlere veya puanlara ulaşmak için bireysel ya da takım olarak ya rekabet ya da iş birliği yapmak zorunda kalabilirler (Deterding, 2011). Çalışma sırasında başarılı öğrencilerin kendi gruplarında yer alan daha düşük başarılı öğrencilere boş zamanlarında kelime çalıştırdıkları, bu sayede oyunda gruplarının başarısını arttırmayı hedefledikleri görüldü. Haftalık açıklanan liderlik tablosunda, öğrencilerin bireysel ve grup olarak nasıl sıralandıkları gösterilerek rekabet tetiklendi ve öğrencilerin kendilerini diğerleri ile karşılaştırıp oyunu ders saati dışında da sürdürmeleri için içsel ve dışsal motivasyon sağlandı.

Buckley ve Doyle (2016) oyunlaştırmanın bireylere deneme, bazen hata yapma, bazen de yanılma fırsatı yaratarak öğrenme ortamı oluşturduğunu, bu sayede elde edilen deneyimlerden başarısızlığında doğal bir sonuç olduğu, dünyanın sonu olmadığını algılamamalarını sağlayarak motivasyon sağladığını ifade etmiştir. oyunlaştırma, Bu sayede bireylerin kendilerine verilen görevleri yerine getirebilmek için yukarıda sayılan motivasyon unsurlarını etkileşimli bir şekilde kullanarak bireylerin oyundan uzaklaşmasını veya kopmasını engellemektedir. Çalışmada oyunlaştırmanın öğrencilerin derse karşı

motivasyonunu arttırarak öğrenmeyi kolaylaştırdığı, ders saati dışında okulda ve evde devam ettirilen oyunların pekiştirmeyi sağladığı ve kalıcı öğrenmenin gerçekleşmesine katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir. Özellikle yabancı dil öğreniminde büyük önem arz eden kelime bilgisinin kalıcı bir şekilde öğrenilmesinin çok önemli olduğu bilinmektedir.

Literatürde oyunlaştırma yönteminin akademik başarıya etkisini sorgulayan çalışmalar mevcuttur (Nicola vd., 2017; Brull ve Finlayson, 2016). Karayılan-Tunç (2019) fen bilimleri dersinde, Aksoy (2010) matematik dersinde ve Oğul (2018) ise tarih dersinde oyunlaştırılmış fiziksel etkinliklerin akademik başarı üzerine olumlu etkisini göstermiştir. Sağlık (2017) tarafından yapılan bir çalışmada fiziksel aktiviteler içeren oyunların ingilizce dersinde akademik başarıyı olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Literatür ile benzer sonuçlara ulaşılan bu çalışmada ingilizce derslerinde kullanılan oyunlaştırma yönteminin sözcüklerin anlamlarını ve telaffuzlarını öğrenmede kolaylık sağladığı ve kalıcı öğrenmeyi desteklediği saptandı (Flores, 2015; Yürük, 2019). Yaz tatili sonrasında öğrencilere bir kez daha uygulanan kelime bilgisi testinden elde edilen sonuçlara göre FADOE grubunda kelime bilgisi düzeyinin son ölçümden (12.3 ± 2.9) daha yüksek olduğu (13.7 ± 2.4) saptandı. Her ne kadar yaz tatili sonrasında 15 öğrencinin okul değiştirmesi ve tekrarlı ölçüme katılamaması nedeniyle tekrarlı ölçümden elde edilen bulgular çalışmaya dahil edilmese de, öğrenmenin kalıcılığı hakkında bilgi vermektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar literatür ile tutarlı olmakla birlikte, ingilizce öğretimi sırasında kullanılan oyunların hem görsel hem de işitsel öğelerden faydalandığı için kalıcı öğrenmeye ortam oluşturduğu bilinmektedir (Şahin, 2016). İngilizce öğreniminde kullanılan oyunların sadece kelime bilgisini değil, dil bilgisi kurallarını öğrenmeyi de kolaylaştırdığı ve öğrencilerin dil gelişimini de hızlandırdığı belirtilmektedir (Uluçay, 2013).

Günümüz dijital neslinde oyunlaştırmanın belirli davranışları teşvik etmek, motivasyonu ve bağlılığı arttırmak için popüler bir taktik haline geldiği kabul edilmektedir (Uskov ve Sekar, 2015). Bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında fiziksel aktivite destekli oyunlaştırma yönteminin yabancı dil öğreniminde kalıcı öğrenmeyi sağlayacağı, dolayısıyla motivasyonu ve bağlılığı arttıran yenilikçi bir yöntem olarak kullanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Açıkgöz, Z. (2019). *Effects of two different gamified student response systems on efl students' vocabulary achievement and intrinsic motivation.*

Fiziksel Aktivite Destekli Oyunlaştırılmış Eğitimin Yabancı Dil Kelime Öğrenimine Etkisi

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Aksoy, N. C. (2014). *Dijital oyun tabanlı matematik öğretiminin ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin başarılarına, başarı güdüsü, öz-yeterlik ve tutum özelliklerine etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bellout, H. (2014). The effect of learning styles and motivation on students' vocabulary acquisition: the case of second year lmd students of english at the university of constantine1. *Revue Sciences Humaines*, 42, 105-117.
- Brull, S. ve Finlayson, S. (2016). Importance Of Gamification İn Increasing Learning. *Journal of Continuing Education in Nursing*, 47(8), 372–375.
- Buckley, P. ve Doyle, E. (2016). Gamification and student motivation. *Interactive Learning Environments*, 24(6), 1162-1175.
- Çağlar, S. ve Arkün-Kocadere, S. (2015). Çevrimiçi öğrenme ortamlarında oyunlaştırma. *Journal of Educational Sciences & Practices*, 14(27), 83-102.
- Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R. ve Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: defining gamification. In A. Lugmayr (Eds.), *Proceedings of the 15th international academic MindTrek conference: Envisioning future media environments*, (pp. 9-15). New York, ACM Digital Library. <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=2818187>
- Dymek, M. (2018). Expanding the magic circle—gamification as a marketplace icon. *Consumption Markets & Culture*, 21(6), 590-602.
- Flores, J. F. F. (2015). Using gamification to enhance second language learning. *Digital Education Review*, (27), 32-54.
- Gül, G. (2004). Birey toplum eğitimi ve öğretmen. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*.1, 223-236.
- Hunicke, R., LeBlanc, M. ve Zubek, R. (2004). MDA: A formal approach to game design and game research. In *Proceedings of the AAAI Workshop on Challenges in Game AI*, 4(1), 1722.
- Kapp, K. M. (2012). *The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education*. New York, NY: John Wiley & Sons.

- Karayılan-Tunç, M. (2019). *Oyunlaştırma unsurlarının fen başarısına ve kalıcılığına etkisi: Bitki ve hayvanlarda üreme, büyüme ve gelişme ünitesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.
- Liu, D. ve Santhanam, R. (2015). Towards meaningful engagement: Gamification designs for gameful interaction with information systems. *SSRN Electronic Journal*, 8(2), 128-140.
- Matsubara, P. G. F. ve Da Silva, C. L. C. (2017). Game elements in a software engineering study group: a case study. In *Proceedings of the 39th International Conference on Software Engineering: Software Engineering and Education Track*, 160-169. IEEE Press.
- Murray, J. H. (2006). Toward a cultural theory of gaming: Digital games and the co-evolution of media, mind, and culture. *Popular Communication*, 4(3), 185-202.
- Nicola S, Virag I, Stoicu-Tivadar L. (2017). VR medical gamification for training and education. *Stud Health Technol Inform.*, 236, 97-103.
- Özdemir, S. & Yalın, H. I. (2000). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ankara: Nobel.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants part 1. *On the horizon*, 9(5), 1-6.
- Robson, K., Plangger, K., Kietzmann, J. H., McCarthy, I. & Pitt, L. (2015). Is it all a game? Understanding the principles of gamification. *Business Horizons*, 58(4), 411-420.
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68.
- Sağlık, E. (2017). *The impact of gamified game-based vocabulary teaching on success and motivation*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Seaborn, K. ve Fels, D. I. (2015). Gamification in theory and action: a survey. *Journal of Human-Computer Studies*, 74, 14-31.
- Sera, L. & Wheeler, E. (2017). Game on the gamification of the pharmacy classroom. *Curr Pharm Teach Learn.*, 9(1), 155-159.
- Şahin, H. B. (2016). *Eğitsel bilgisayar oyunları ile destekli matematik öğretiminin öğrencilerin akademik başarılarına ve duyuşsal özelliklerine*

Fiziksel Aktivite Destekli Oyunlaştırılmış Eğitimin Yabancı Dil Kelime Öğrenimine Etkisi

etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

- Uluçay, İ. S. (2013). *Dijital oyunların eğitim programlarına entegrasyonu: engeller ve yardımcıları*. Mehmet Akif Ocak (Dü.) içinde, *Eğitsel Dijital Oyunlar*, 217-218.
- Uskov, A. & Sekar, B. (2015). Smart gamification and smart serious games. *Fusion of Smart, Multimedia and Computer Gaming Technologies*, 84, 7-36.
- Yürük, N. (2019). Edutainment: Using kahoot! As a review activity in foreign language classrooms. *Journal of Educational Technology and Online Learning*, 2(2), 89-101.
- Werbach, K. & Hunter, D. (2012). *For the win: How game thinking can revolutionize your business*. Philadelphia: Wharton Digital Press.
- Zichermann, G. & Cunningham, C. (2011). *Gamification by design: Implementing game mechanics in web and mobile apps*. New York: O'Reilly Media Inc.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24785>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gömleksiz, N. & Aslan, S. (2019). İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları, *Journal of History School*, 43, 1546-1583.

İNGİLİZCE ÖĞRETMENLERİNİN MESLEKİ ÖZ YETERLİK ALGILARI¹

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ² & Sibel ASLAN³

Öz

Bu araştırmanın amacı ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan İngilizce öğretmenlerinin mesleki öz yeterlik algılarını belirlemektir. Araştırmanın nicel ve nitel yönleri olduğundan, amaçlar nicel ve nitel olarak iki çerçevede ele alınmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 eğitim-öğretim yılı güz yarıyılında Elazığ ili merkezinde bulunan tüm ilkokul, ortaokul, lise, proje okulu ve bilim sanat merkezinde çalışmakta olan İngilizce öğretmenleri oluşturmaktadır. Öğretmenler araştırmaya gönüllü olarak katılmışlardır. Çalışmaya toplam 112 okuldan 295 öğretmen katılmıştır. Çalışmanın nitel boyutu için 30 öğretmene ulaşılmıştır. Çalışmada nicel ve nitel araştırma desenlerinin bir arada kullanıldığı karma araştırma modeli kullanılmıştır. Araştırmada öğretmenlerin mesleki öz yeterlik algılarını belirlemek amacıyla güvenilir ve geçerli bir ölçek olan “İngilizce Öğretmenlerinin Öz Yeterlik Algısı Ölçeği” ve “İngilizce Öğretmenlerinin Öz Yeterlik Algısı Görüşme Formu” kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında İngilizce öğretmenlerinin öz yeterlik algılarında çeşitli değişkenler açısından çok fazla farklılığa ulaşılmamıştır. Çalışma sonuçları doğrultusunda çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İngilizce Öğretmeni, Mesleki Öz Yeterlik, Öz Yeterlik Algısı.

¹ Bu makale, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde Prof. Dr. Mehmet Nuri Gömleksiz’in danışmanlığında hazırlanan “İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, nurigomleksiz@yahoo.com, [Orcid: 0000-0002-8268-0163](https://orcid.org/0000-0002-8268-0163)

³ MEB İngilizce Öğretmeni, sibelaslan2123@gmail.com, [Orcid:0000-0002-9361-4321](https://orcid.org/0000-0002-9361-4321)

English Language Teachers' Professional Sense of Self-Efficacy

Abstract

The aim of this study is to determine professional sense of self-efficacy beliefs of the primary school, secondary school and high school English language teachers. The purposes were dealt with as quantitative and qualitative. The study group of the quantitative study consists of English language teachers who work at all of the primary, secondary and high schools in the Elazig city center in 2017-2018 academic year, at first term. 295 teachers from 112 schools attended to the study. 30 teachers were reached for the qualitative dimension. In this study, mixed research design was used. A reliable and valid "English Language Teacher Sense of Self-Efficacy Scale" and "English Language Teacher Sense of Self-Efficacy Interview Form" were used to determine teachers' professional senses of self-efficacy in the study. When examined the results, a significant difference was not concluded according to several variables. Some recommendations are offered based on the research findings.

Keywords: English Teacher, Professional Self-Efficacy, Sense of Self-Efficacy.

GİRİŞ

Dil öğretiminde geçmişten günümüze kadar birçok yöntem ve teknik geliştirilmiştir. Günümüzde eklettik metot sahip olduğu zengin özellikler bakımından daha çok tutulmasının yanı sıra 2014 yılında eğitim programlarımıza yapılandırmacı öğrenme yaklaşımının hâkim olmasıyla dil öğretim süreci bünyesinde sosyal, psikolojik birçok öğeyi barındıran karmaşık bir süreç olma özelliğini de kazanmıştır. Dil öğretim sürecinin çok değişkenli karmaşık bir süreç olması yabancı dil öğretmenlerinin de bu sürecin farkına varmasını, tanımasını ve bu sürece hâkim olmasını gerektirmiştir.

Ülkemizde yaklaşık olarak iki asır boyunca yabancı dil eğitimi verilmektedir (Çelebi, 2006: 286). Geçmişten günümüze bazen ihtiyaç doğrultusunda zorunlu, bazen seçmeli olarak okutulan yabancı dil, günümüzde küreselleşen ekonomik, kültürel ve teknolojik yapıdan dolayı artık zorunlu hale gelmiştir. İngilizce öğrenmenin tüm dünyada yükselen bir değer haline almasına paralel olarak Türkiye'de de eğitimin her seviyesinde İngilizce öğrenimine olan ilgi her geçen gün artmaktadır (Atay, 2004: 101). Nitekim bu ilgi ve ihtiyacın hissedilmesinden dolayı ülkemizde yabancı dil öğrenimi ilkökul 2. sınıf seviyesine inmiştir (Bayyurt, 2012: 98). Çağımızda bilgiye ulaşmanın getirdiği kolaylıklarla artık çok bilen değil bilgiye nasıl ulaşacağını bilen ve bilgiye her kanaldan ulaşma imkânına sahip bireyleri yetiştirmek amaçlanmaktadır. Bu kanalların en önemlisinin bir yabancı dil bilmek olduğunu göz önünde

bulundurduğumuzda yabancı dil bilmenin önemi bir kat daha artmaktadır. İngilizcenin dünyada ortak bir iletişim dili (lingua franca) olmasından dolayı Türkiye’de de bir yabancı dil bilme ya da öğrenme açısından ilk sırayı almaktadır.

Günümüze kadar yapılan yabancı dil eğitiminde istenilen hedefe ulaşılamaması ve bu konuyla ilgili tartışmaların güncelliğini koruması beraberinde yeni tartışmalar da getirmeye devam etmektedir. Çünkü bunca uzun sürece rağmen aktif dil kullanımının iletişimin parçası olarak kullanılmadığı, çoğunlukla geleneksel dil öğretme yöntemlerine dayalı yani dil bilgisi kurallarının kısır döngü halinde yıldan yıla tekrarlanıp durulduğu pasif bilgi verilmesine dayalı, dilin kuralını bilmeyi dil bilmeye eş tutan bir sistem içinde dönüp durulmaktadır (Gömlöksiz ve Elaldı, 2011: 443). Bu sistem içinde yetişen bireylerin hedeflenen kazanımları edinmesinde de çok başarılı olunamamıştır.

Bir eğitim ve öğretim sisteminin en önemli öğelerinden biri hiç şüphesiz o eğitim ve öğretim ortamlarını oluşturan ve düzenleyen öğretmenlerdir. Öğrencilerde öğrenme ilgi, isteği ve ihtiyacı oluşturan en önemli faktörlerden bir tanesi öğretmenin sınıfta kullandığı öğretim yöntem ve teknikleridir. Bunlar sınıf içi etkinliklerin çeşitli ve öğrencinin isteğine uygun olması, kullanılan materyal ve dil öğretiminin gerçekleştirildiği ortamın çekiciliği ve bunlara benzer birçok özelliği içermektedir (Acat ve Demiral, 2002: 322). Genel öz yeterlik kavramı, birisinin çok fazla stresli durumların veya zorlayıcı taleplerin üstesinden gelme yeterliğidir (Luszczynska, Scholz ve Schwarzer, 2005: 439). Öz yeterlik kavramı ise bir işi yaparken bireylerin dış etmenlerdense kendi davranışlarını düzenlemelerini ve kendilerine özgü seçimlerde bulunmalarını ifade eder (Üstün ve Tekin, 2009: 36). İnsanların yaşamları boyunca sahip olduğu başarı ya da başarısızlıklarında ana bir etken olan öz yeterlik inancının bu kadar araştırılması ve günümüzdeki önemini kazanması şaşırtıcı olmayan bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeterlik bir işi etkili ve verimli biçimde yerine getirebilmek için sahip olunması gereken bilgi, beceri, tutum ve değerlerdir (Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri, 2018). Bireyin kendisinden beklenen görevleri nitel ve nicel yeterlikte yerine getirebilmesi, bu görevleri yerine getirebilmek için gereken bilgi ve beceriye sahip olma durumudur (Şahin, 2006: 291). Genel öz yeterlik, birisinin çok fazla stresli durumların veya zorlayıcı taleplerin üstesinden gelme yeterliğidir (Luszczynska, Scholz ve Schwarzer, 2005: 439). Genel öz yeterlik bireylerin cinsiyet, yaş, öz saygı ve zorlukların üstesinden gelme becerileriyle etkileşim içerisinde (Aypay, 2010: 128). Kişinin ihtiyaç duyduğu her şeyi

başkalarının yardımı olmaksızın tedarik edebilmesidir (Longman Dictionary of Contemporary English, 2018). Öz yeterlik bir işi yaparken bireylerin dış etmenlerdence kendi davranışlarını düzenlemelerini ve kendilerine özgü seçimlerde bulunmalarını ifade eder (Üstün ve Tekin, 2009: 36).

Genel öz yeterlik kavramı, kendi içerisinde birçok özel yeterlik türünü kapsamaktadır. Bunlardan biri olan mesleki öz yeterlik: kişinin mesleğiyle ilgili ürünler ortaya koymasını gerektiren davranışları sergileyebileceğine dair olan inancıdır (Schyns ve Von Collani, 2002: 219). Öğretmenlik meslek bilgisi yeterliği ise öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği davranışları gösterme gücü olarak tanımlanmaktadır (Demirel, 1990: 8). Yine kültür bilgisi yeterliği yabancı dil öğretmenleri için hem kendi kültürünün hem de diğer kültürlerin özelliklerini tanıma ve uluslararası kültürel anlayışı geliştirme gücü olarak tanımlanmaktadır (Demirel, 1990: 8).

Öğretmen öz yeterliği ise genel olarak öğretmenlerin, zor ve motive olmamış öğrencileri bile öğrenme konusunda etkileyebilme kanı ve inançlarıdır (Guskey ve Passaro, 1994: 628). Ayrıca öğretmenlerin öğretme görevini etkili bir biçimde yerine getirmede gereken davranışları gösterebileceklerine olan inançlarıdır (Tschannen-Moran ve Hoy, 2001: 783). “Öğretmenliğin gerektirdiği görev ve sorumlulukları yerine getirebilmek için sahip olunması gereken bilgi beceri ve tutumlar” (Demirtaş, Cömert ve Özer, 2011: 99). Bir öğretmenin, öğrencilerinin katılım ve öğrenmelerini istenen sonuçlara ulaştırma konusunda kendi yeteneğine olan inancıdır (Armor, Conroy-Oseguera, Cox, King, McDonnell, Pascal, Pauly ve Zellman, 1976: 34). Ross (1992: 60) yüksek öz yeterliğe sahip öğretmenler ile daha başarılı öğrenciler arasında pozitif bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Klassen, Tze, Betts ve Gordon (2011: 41) yakın bir tarihte öğretmen öz yeterliliğinin kaynakları ve öğretmen öz yeterliği ile öğrenci çıktıları arasındaki ilişkinin yeteri kadar araştırılmadığını ifade etmiştir.

Öğretmen öz yeterliğinin tarihçesine bakıldığında insancılık (hümanizm) akımının ilgi çeken bir konu olduğu 1950'lere kadar gitmek gerekir (Baloğlu ve Karadağ, 2008: 574). Öz yeterliğin temeli, insancılık akımının ilkeleri de göz önünde bulundurularak Gilbert ve Levinson tarafından 1957 yılında akıl hastanesindeki çalışanların hastalara yaklaşımları gözetilerek gözetimcilik ve insancılık üzerinden ortaya konulmuştur. İnsancılık akımı Rotter tarafından 1966 yılında ortaya konulan Kontrol Odağı Kuramına kaynaklık teşkil etmiştir. Kontrol Odağı Kuramında: dış kontrol ve iç kontrol olmak üzere insanların iki kontrol odağı üzerinden hareket ettikleri ileri sürülmüştür. Rotter'ın Kontrol Odağı Kuramı Reddin'in 1971 yılında ileri sürdüğü 3D Dimension Liderlik Kuramına temel oluşturmuştur. Rotter'ın kuramında olduğu gibi Reddin'in

kuramında da insanlar görevlerini ya yapılacak göreve odaklı olarak (göreve dönük) ya da amacı gerçekleştirecek insanlarla olan ilişkilere dayalı olarak (ilişkiye dönük) yaparlar. Reddin göreve dönük ve ilişkiye dönük boyutlarının yanı sıra üçüncü bir boyut (etkililik) geliştirmiştir. Etkililik boyutunda bireylerin etkililiği bir görevi gerçekleştirme derecesiyle doğru orantılıdır. Bandura 1977 yılında Reddin'in 3D Dimension Liderlik Kuramını uyarlayarak *Öz Yeterlik: Davranışçı Değişim Kuramını Birleştirmeye Yönelik* adlı çalışmasında öğretmen yetkinliği kavramını geliştirmiş ve açıklamıştır. Bandura'nın çalışmasında Sonuç Alma Etkililiği ve Öz Yetkinlik olmak üzere iki boyut bulunmaktadır. Sonuç Alma Etkililiği: Görünüşte Etkililik ve Gerçek Etkililik olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Öz Yetkinlik ise: Yüksek Yetkinlik, Gerçek Yetkinlik ve Düşük Yetkinlik olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Öğretmen yetkinliğine dair çalışmalar 2001 yılında Tschannen-Moran ve Woolfolk-Hoy ile Öğrenci Yükümlülüğü, Öğretim Uygulamaları ve Sınıf Yönetimi başlıkları altında devam etmiştir.

Öz yeterlik kavramının tarihi Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramına dayanır (Özçelik ve Kurt, 2007: 442). Sosyo-psikolojik alanda geliştirilmiş olan öz yeterlik tasavvuru günümüz dünyasında birçok alana uyumu sağlanmış ve çeşitli disiplinlerde kullanılmıştır (Seferoğlu, 2005: 90). Bireyin öz yeterlik duygusuna sahip olmasında; sahip olması gereken akademik bilgi ve beceriler, meslek bilgisi, genel kültür bilgisi ve genel yetenek gibi faktörler tek başına yeterli değildir. Bu bilgi ve beceriler bireyin öz yeterliğine çeşitli yollarla etki etmesine rağmen güçlü bir öz yeterlik inancına sahip olmak birtakım duyuşsal kaynakları da gerektirmektedir. Bu kaynaklar yapıları itibarıyla çeşitlilik göstermektedirler. Öz yeterlik inancının kaynakları olarak ustalık deneyimleri, dolaylı deneyimler, sosyal ikna ve duygusal psikolojik durumlar olmak üzere dört kaynak gösterilir. Bunlardan ustalık deneyimi, öz yeterliğin ilk ve en önemli kaynağıdır. Fakat öz yeterliği yükseltmek için dolaysız bir ustalık deneyimine sahip olmaktan daha güçlü bir şey yoktur. Örneğin, bir işte ustalaşmak ya da bir çevreyi kontrol etmede bir başarı yakalamak o alanla ilgili öz inancı inşa edecektir, bir başarısızlık da o yeterlik inancını yıkacaktır. Dayanıklı bir öz yeterlik duygusuna sahip olmak çaba ve azimle zorlukların üstesinden gelme deneyimini gerektirir (Bandura, 1995: 3-4).

Öz yeterlik inancının ikinci kaynağı olan dolaylı deneyimler, bireylerin çevrelerini özellikle kendilerine örnek aldıkları insanları gözlemlemelerinden gelir. Kendilerine benzeyen insanların devam ettirdikleri çabalarıyla bir şeyler başardığını görmek bu bireylerin öz yeterlik inançlarını yükseltmektedir. Bu bireyler, o alandaki başarıları elde etmek için gerekli olan kabiliyetlerin tıpkı

örnek aldıkları kişilerde olduğu gibi kendilerinde de olduğunu düşünürler (Bandura, 1995: 3-4).

Üçüncü öz yeterlik kaynağı olan sosyal iknada bireylerin yaşamlarında etkili olan ebeveynler, öğretmenler, yöneticiler, özel hocalar gibi otorite merkezi kişiler onların başarı için gerekli donanıma sahip olduğuna dair inançlarını güçlendirirler. Belirli aktiviteleri başarmak için gerekli donanımlara sahip olduğuna ikna edilmiş bu bireylerin, bir problem durumunda çaba harcamaları ve bu çabayı devam ettirmeleri olasıdır (Bandura, 1995: 3-4). Sözlü olarak ikna edilmiş bu bireyler kendilerinde zorlukların üstesinden gelmek için gerekli olan donanımların mevcut olduğunu düşünürler ve bu öz güvenle hareket ederler. Öz yeterlik inancının dördüncü kaynağı duygusal ve psikolojik durumlardır. Bireyin içinde bulunduğu duygusal ve psikolojik durumu onun öz yeterliğini nasıl değerlendireceğini etkilemektedir. Örneğin depresyon, yeteneklerine ilişkin güvenine gölge düşürebilir. Stres tepkileri ya da gerginlik durumu düşük bir performansın kırılma noktasının işareti olarak yorumlanır. Bununla beraber olumlu duygular yeteneklere olan güveni yukarı çıkarabilir (Bandura, 1995: 3-4).

Bireylerin sahip oldukları öz yeterlik inanç seviyeleri onların yaşam koşullarını da farklı etkenler üzerinden etkilemektedir. Yüksek bir öz yeterlik inancına sahip bir birey ile düşük öz yeterlik inancına sahip bireyin yaptıkları seçimler onların yaşam kalitelerini farklı yönlerde etkileyecektir. Bireyler bu tercihlerini duyuşsal ve bilişsel süreçler üzerinden yapmaktadırlar. Öğretmenlerin sahip oldukları bilgi, yetenek ve tecrübeler açısından kendilerini algılama ve değerlendirme şekilleri tüm mesleki hayatlarında etkili bir öğretim yapmalarında ve karşılaştıkları eğitimsel sorunların üstesinden gelmede önemli bir işleve sahiptir. Öğretim ve öğrenim durumlarında öz yeterliğin rolü araştırmacıların ve uygulayıcıların ilgisini eşit derecede çekmektedir (Hoy, 2000: 2). Öğretmen ve öğretmen adaylarının profesyonel anlamda kendilerini yeterli bulma durumları gün geçtikçe üzerinde daha fazla durulan bir konu olmuştur (Özdemir, 2008: 278). Öğretmenlerin eğitime, okula, öğretime ve öğrenciye karşı tutumları onların inançlarının yansımasıdır (Pajares: 1992: 316). Öğretmenlerin hareketleri ve davranışları onların algılarına, tavırlarına ve güdülenme seviyelerine bağlıdır. Bu yüzden öğretmenlerin inançları üzerine olan araştırmalar onların öğretimi nasıl organize ettiklerini anlamada önemlidir (Chacon, 2005: 257).

Skaalvik ve Skaalvik (2007: 618) öğretmen öz yeterliğinin çok boyutlu bir yapı olduğunu ifade etmişlerdir. Öğretmen öz yeterliğinde altı farklı fakat birbiriyle ilişki halinde olan boyutları keşfetmişlerdir. Bunlar: öğretim, eğitimi

öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre adapte edilmesi, öğrencileri motive etme, disiplini sağlama, meslektaş ve velilerle iş birliği yapma ve değişim ve zorluklarla baş edebilmedir.

Öğretmenlik mesleğinde öz yeterlik algıları konuları hakkında bilimsel çalışmalara bakıldığında yetkinlik kavramının da birçok yerde kullanıldığı görülmektedir. Yetkinlik ve yeterlik kavramları arasında köken bilimsel olarak bir fark bulunmamakla birlikte kullanımında bu iki kavramın yeni anlamlar kazandığı görülmektedir. Bununla birlikte MEB yetkinlik kavramı yerine yeterliliği kullanmayı tercih etmekte ve öğretmenlerde yeterlilik kavramını aramaktadır. Yeterliliğin Türkçedeki tam karşılığının liyakat olduğu söylenebilir. Liyakat ise görevi başarıyla yerine getirebilme gücüdür (Özkahraman, 2012: 16).

Öğretmen yeterliliğinin iki boyutu vardır. Birincisi dışsal yeterlik görünümü ikincisi ise içsel yeterlik görünümüdür. Dışsal yeterlik kavramı bir öğretmenin sahip olduğu yeterliklerin kendilerinden bağımsız olarak karşı taraftaki kişiler tarafından belirli ölçme araçlarıyla ölçülüp değerlendirilmesini ifade ederken içsel yeterlik ise öğretmenlerin kendi algılarıyla kendilerini değerlendirmelerini ifade etmektedir (Ülper ve Bağcı, 2012: 1116). Yeterlik alanı belirli bir alanda birbiriyle ilişkili bilgi, beceri, tutum ve değerlerin bir bütün olarak görülebildiği yapılarıdır (Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri, 2018). Yeterlik göstergesi ise: yeterliklere sahip olabilmek düzeyini ortaya koyan bilgi, beceri, tutum ve davranışlardır (Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri, 2018).

Öğretmenlerin mesleki açıdan ne kadar donanımlı olduklarının yanı sıra onların kendilerini nasıl algıladıkları, ne derecede yeterli gördükleri de önem taşıyan bir konudur. Bu durum öğretmenlerin kendilerine güven duyup duymamaları ve kendilerinin olumlu olumsuz yönlerinin farkında olmaları ile ilgilidir. Hiç şüphesiz kendisini objektif değerlendirebilen ve kendisine güveni olan bir öğretmenin daha başarılı bir öğretmen olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Üstüner, Demirtaş, Cömert ve Özer, 2009: 10). Branşında gerekli yeterliklere sahip ve bu yeterlikler konusunda kendine güveni olan öğretmenler ülkenin gelişimi için önemli adımlar atma yolunda gerekli niteliklere sahip olabilirler. Söz konusu nitelikler kapsamında en önemli nitelik şüphesiz öz yeterlik kavramıdır. Çünkü insanların bazı davranışları başarılı bir şekilde ortaya koymalarında şüphesiz en önemli faktör o davranışı yapabilmekle ilgili kendilerine olan inançlarıdır (Ekici, 2008: 99).

Öğretmenlerin öz yeterlik algıları mesleki yaşamları boyunca sabit kalmaz. Mesleki yaşamına yüksek bir öz yeterlik algısıyla başlayan bir

İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları

öğretmen; mesleğin gerektirdiği uygulamalar, çalışma koşulları, yeri ve birçok değişkene göre zamanla düşebilir ya da bunun tam tersi bir durum da olabilir. Tam tersinin olması durumunda, bu durumun önüne geçmek ya da buna neden olan sebepleri saptayabilmek için öğretmenlerin öz yeterlik algı durumlarının bilinmesi yeterli görülmemektedir (Ülper ve Bağcı, 2012: 1118). Okullardaki çeşitli koşullar; izolasyon, bir öğretmen olarak etkililiğinin değerlendirilmesindeki zorluklar, meslek arkadaşlarından ve idareden yetersiz destek görülmesi, sınırlı mesleki karar alabilmeden gelen güçsüzlük duygusu gibi etkenler öğretmenlerin güçlü öz yeterlik duygusunu korumasını zorlaştırmaktadır (Ashton, 1984: 28). Ayrıca öz yeterlik algıları anksiyete, stres, yorulma ve diğer ruh halleri gibi duygusal ve psikolojik durumlardan da etkilenmektedir (Usher ve Pajares: 2008: 754).

Bu araştırmanın genel amacı ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan İngilizce öğretmenlerinin mesleki öz yeterlik algılarını belirlemek ve bu yöndeki görüşlerini değerlendirmektir. Araştırmanın nicel ve nitel yönleri olduğundan, amaçlar nicel ve nitel olarak iki çerçevede ele alınmıştır. Nicel boyuta ilişkin amaçlar; İngilizce öğretmenlerinin, dil gelişimini izleme ve değerlendirmeye; meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapmaya; uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimine ve İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlamaya ilişkin öz yeterlik algılarını belirlemektir. Bu algıların cinsiyet, mesleki kıdem, görev yapılan okul düzeyi, çalışma durumu, mezun olunan okul türü ve akademik eğitim düzeyi değişkenleri açısından değişip değişmediğini ortaya koymaktır.

Nitel boyuta ilişkin amaçlar ise İngilizce öğretmenlerinin, bir dil öğretmenin etkili olabilmesi için sahip olması gereken özelliklere ilişkin görüşlerini, öğrencilerin dil gelişimini izleme ve değerlendirmede izledikleri yollara ilişkin görüşlerini; etkili dil öğrenimini sağlayabilmek için İngilizce öğretmenlerinin meslektaşları, okul, aile ve toplumla iş birliği kurmaya ve bu yönde izledikleri yollara ilişkin görüşlerini; uygun eğitim ortamları oluşturma, materyal kullanımı ve yöntem seçiminde öğretmenlerin göz önünde bulundukları ölçütlerinin neler olduğunu ve buna ilişkin görüşlerini; mesleki gelişimlerini devam ettirmek için katıldıkları ve/veya yaptıkları çalışmalara ilişkin görüşlerini ve dil öğretimi açısından güçlü ve zayıf yönleri hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktır.

YÖNTEM

Yöntem bölümünde araştırmada izlenen bilimsel süreç ortaya konulmuştur. Bu çerçevede araştırmacının modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin analizi ile çalışmada kullanılan istatistiksel analizler açıklanmıştır.

Araştırma Modeli

İngilizce öğretmenlerinin mesleki öz yeterlik algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesini amaçlayan bu çalışmada nicel ve nitel araştırma desenlerinin bir arada kullanıldığı karma araştırma modeli kullanılmıştır. Karma yöntem araştırmalarının önemli özelliklerinden bir diğeri ise farklı yöntemlerle toplanan verilerin birbirini teyit amacıyla kullanılması ve bu şekilde sonuçların inandırıcılığının daha güçlü olmasıdır. Ayrıca herhangi bir yöntemle elde edilen bazı beklenmeyen sonuçların açıklaması diğer yöntemle toplanan verilerle yapılabilir ve böylece tek bir yöntemin ortaya koyduğu zayıflık diğer yöntemin katkısıyla giderilmiş olur. Bunlara ek olarak karma yöntemler, veri toplama aracı geliştirmeyi ya da bir olguya ait süreçleri ve sonuçları birlikte irdelemeyi gerektiren araştırmalara önemli katkılarda bulunabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 323).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Elazığ ili merkez ilkököl, ortaokul ve liselerinde görev yapan İngilizce öğretmenleri oluşturmaktadır. Grup kendi içinde üç kısma ayrılmaktadır: Üniversitelerin İngilizce Öğretmenliği bölümünden mezun olan öğretmenler, üniversitelerin İngiliz Dili ile ilgili herhangi bir bölümünden mezun olan öğretmenler ve üniversitelerin İngiliz Dili ile ilgisi olmayan herhangi bir bölümünden mezun olan öğretmenler.

Araştırmanın nicel boyutu için 2017-2018 eğitim-öğretim yılı güz yarıyılında Elazığ il merkezinde bulunan MEB'e bağlı toplam 112 devlet okuluna ulaşılmıştır. Bu okulların 37 tanesini ilkököl, 36 tanesini ortaokul ve 39 tanesini lise oluşturmaktadır. Araştırmada toplam 295 öğretmene ulaşılmıştır. Bu öğretmenlerin 74 tanesi ilkökulda, 110 tanesi ortaokulda ve 111 tanesi de lisede görev yapmaktadır. 39 öğretmene ise doğum, hastalık izni ve benzeri gerekçelerle ulaşılamamıştır. Araştırmanın nitel boyutu için her bir gruptan öğretmen seçimine gidilmiştir. Bunun için kolay ulaşılabilir durum örnekleme tercih edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın nitel boyutuna gönüllülük esasına göre katılmak isteyen öğretmenler çalışma grubuna alınmıştır. Toplamda 30 öğretmen çalışmaya dahil olmuştur. Bu öğretmenlerden 17'si ortaokulda, 9'u lisede ve 4 tanesi ilkökulda görev yapmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada iki tür veri toplama aracı kullanılmıştır. Bu veri toplama araçlarından biri; Esen (2012) tarafından geliştirilen ve araştırmanın nicel verilerinin elde edilmesinde kullanılan “İngilizce Öğretmenlerinin Öz Yeterlik Algısı” ölçeğidir. Diğeri ise araştırmacılar tarafından geliştirilen ve araştırmanın nitel verilerinin elde edilmesinde kullanılan, yedi yarı yapılandırılmış sorudan oluşan görüşme formudur.

Ölçek beşli likert tipindedir. Seçenekler “Tamamen Uygun”, “Uygun”, “Kararsızım”, “Uygun Değil”, “Hiç Uygun Değil” şeklinde sıralanmıştır. İngilizce öğretmenlerinin öz yeterlik algısı ölçeğinin değer aralıkları şu şekildedir. “Hiç Uygun Değil” seçeneği 1.00-1.80 arasındaki değerlere, “Uygun Değil” seçeneği 1.81-2.60 arasındaki değerlere, “Kararsızım” seçeneği 2.61-3.40 arasındaki değerlere, “Uygun” seçeneği 3.41-4.20 arasındaki değerlere ve “Tamamen Uygun” seçeneği 4.21-5.00 arasındaki değerlere tekabül etmektedir.

Beşli likert tipindeki ölçeğin güvenirlik ve geçerlik analizleri için açıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Ölçek dört alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin toplam Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,92 olarak bulunmuştur. Her alt boyutun ayrı ayrı güvenirlik hesaplamaları yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinden sonra, uyum indeksi analiz edilmiş ve Chi-Square değeri ($\chi^2 = 1037.55$, $N= 345$, $df= 203$, $p= 0,001$) olarak sonuçlanıp anlamlı bulunmuştur. Uyum indeksi değerleri aynı zamanda anlamlı bulunmuştur (RMSEA= .109, NFI= .96, CFI= .97, IFI= .97, RFI=.96 and RMR= .048). Bu uyum indeks değerleri ölçeğin iyi bir uyum indeksi sağladığını göstermiştir.

Güvenirlik ve geçerlilik çalışmalarının bulgularına bakıldığında İngilizce öğretmenlerinin öz yeterlik algısı ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı olduğu saptanmıştır. Mevcut araştırmada da ölçekten elde edilen verilerin Cronbach Alpha güvenirlik hesaplaması yapılmış ve tüm ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,92 olarak hesaplanmıştır.

Ölçek toplam 22 madde ve dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar *dil gelişimini izleme ve değerlendirme; meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapma; uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimi ve mesleki gelişim* alt boyutlarıdır. İngilizce Öğretmenlerinin Öz Yeterlik Algısı Görüşme Formu, araştırmacılar tarafından gerekli literatür çalışması yapıldıktan sonra oluşturulmuş yarı yapılandırılmış bir formdur. Eğitim bilimleri alanında uzman bir profesör ile iki doktor öğretim üyesinin yargısına sunulup gerekli

düzeltilmeler yapılmıştır. İngilizce Öğretmenlerinin Öz Yeterlik Algısı Görüşme Formunun hazırlanmasında Esen'in (2012) çalışmasından faydalanılmıştır.

Ölçek öğretmenlere görev yaptıkları okullara gidilerek elden dağıtılmış ve kendilerine ölçeği doldurmaları için belirli bir süre verildikten sonra yine aynı yolla toplanmıştır. Nitel boyut için hazırlanan görüşme formu ise öğretmenlerle yüz yüze görüşülerek uygulanmıştır. Yarı yapılandırılmış altı soru şeklinde ilkökul, ortaokul ve lisede çalışan İngilizce öğretmenlerine sözlü görüşme şeklinde yönlendirilmiştir. Bu görüşme formu ile Elazığ il merkezinde çalışan İngilizce öğretmenlerinin mesleki öz yeterlik algılarının nitel olarak belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın nitel boyutunda gönüllülük esas alınmıştır. Görüşme yapılan öğretmenler belirlenirken mezun oldukları okul, mesleki kıdem, eğitim düzeyi, görev yaptıkları okul düzeyi ile kadrolu veya ücretli çalışma durumları gibi ölçütler göz önünde bulundurulmuştur.

Verilerin Çözümlemesi

Veri analizi araştırma için gerekli verileri toplama, toplanan bu verileri düzenleyerek istatistiksel işlemler uygulamak ve anlamlı kararlar verme süreci olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk, 2016: 7) Verilerin analizinde lisanslı SPSS programı kullanılmıştır. Öğretmenlerin cinsiyet ve kadro değişkenlerine göre yapılan karşılaştırmalarda bağımsız gruplar t testi, mesleki kıdem, görev yapılan okul düzeyi, mezun olunan okul türü ve eğitim düzeyine göre yapılan karşılaştırmalarda ise varyans analizi kullanılmıştır. Parametrik olmayan durumlarda Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır.

Ölçeğin her dört alt boyutu altı değişken açısından incelenmektedir. Bu değişkenler: cinsiyet, görev yapılan okul türü, mesleki kıdem yılı, mezun olunan bölüm, eğitim durumu ve çalışma durumudur. Cinsiyet: kadın ve erkek olarak; görev yapılan okul türü: ilkökul, ortaokul ve lise olarak; mesleki kıdem yılı 1-5 yıl, 6-10 yıl, 11-15 yıl, 16 yıl ve üstü olarak; mezun olunan bölüm İngilizce Öğretmenliği, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Mütercim- Tercümanlık, Amerikan Kültür ve Edebiyatı, vb. ve İngilizce dışında başka bölümler olarak; eğitim durumu: lisans mezunu, lisansüstü öğrencisi ve lisansüstü mezunu olarak; çalışma durumu da kadrolu ve ücretli olarak seçenek halinde sunulmuştur. İngilizce dışında bölümler, üniversiteye yerleştirilirken dil puanıyla alım yapmayan ve İngilizce eğitim vermeyen tüm bölümleri kapsamaktadır. Sözleşmeli çalışma durumu da istihdam şekline bakılarak kadrolu çalışan İngilizce öğretmenleri grubunda değerlendirilmiştir ve bu durum katılımcılara bildirilmiştir.

Nitel verilerin analizinde ise nitel araştırma desenine uygun olarak içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmanın verileri dört aşamada analiz edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242). Nitel veri toplama araçları olan görüşme formları numaralandırılarak elektronik ortama aktarılmıştır. İlk aşamada elde edilen veriler incelenerek genel bir çerçeve içinde kodlama yapılmıştır. Bir sonraki aşamada, kodlar aralarındaki ortak yönlere göre bir araya getirilerek tematik kategorileri oluşturulmuştur. Daha sonra elde edilen veriler oluşturulan bu kodlara ve tematik kategorilere yerleştirildi. Son olarak elde edilen bulgular yorumlandı ve sonuçlandırıldı.

Nitel veri analizinde geçerliği sağlamak için Lincoln ve Guba (1985, Aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2016: 276) tarafından geliştirilen *uzun süreli etkileşim, çeşitleme, uzman incelemesi ve ayrıntılı betimleme, katılımcı teyidi* gibi stratejiler kullanılmıştır. *Uzun süreli etkileşimde* araştırmacı katılımcı, dokümanlar gibi veri kaynakları ile uzun süreli bir etkileşim içerisinde. Böylece veri kaynakları üzerinde öznel algılardan dolayı oluşabilecek etkinin farkına varır. *Çeşitleme* stratejisinde, araştırmacının veri kaynaklarının farklı algıları, deneyimleri ve bakış açıları olabilir ve bu doğal bir durumdur. Araştırmacı bu farklılıklara etki ederek ortak bir sonuca ulaşmak yerine bu farklılıkları tüm yönüyle sergileyerek araştırmanın geçerliliğini sağlar. *Uzman incelemesinde* araştırmanın deseni toplanan veriler, bu verilerin analizi ve ulaşılan sonuçlar nitel araştırma konusunda uzmanlaşmış kişilerin incelenmesine sunulur araştırmacının geçerliği sağlanır. *Ayrıntılı betimlemede* ise doğrudan alıntılar kullanılarak elde edilen ham verilerin doğasına sadık kalınarak okuyucuya aktarılması sağlanır. *Katılımcı teyidi* stratejisinde araştırmada elde edilen veriler, ulaşılan sonuç ve yorumlar katılımcılarca teyit ettirilir ve bu şekilde araştırmanın inandırıcılığı sağlanır. Güvenirliği sağlamak için yine aynı araştırmacılar tarafından geliştirilen, araştırmacının kendisini dışarıdan bir gözle incelemesini sağlayan *tutarlık incelemesi* stratejisi kullanılmıştır.

BULGULAR ve YORUM

Araştırma sonucunda ulaşılan bulgular aşağıdaki gibidir.

Çizelge 1. Cinsiyete Göre Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme; İş Birliği Yapma; Materyal Kullanımı ve Mesleki Gelişimi Sağlamaya İlişkin Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları

	Grup	n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene		t	p																																																						
Dil Gelişimi	Erkek	56	4,33	0,46	293	F	P	1,088	0,277																																																						
	Kadın	239	4,26	0,43		1,507	0,221			İş Birliği	Erkek	56	4,21	0,59	293	F	P	-0,186	0,853	Kadın	239	4,22	0,50	2,365	0,125	Eğitim Ortamı	Erkek	56	4,41	0,46	293	F	P	1,276	0,203	Kadın	259	4,33	0,42	0,276	0,599	Mesleki Gelişim	Erkek	56	3,98	0,73	293	F	P	2,749*	0,000	Kadın	239	3,69	0,68	0,827	0,364		Toplam	295			
İş Birliği	Erkek	56	4,21	0,59	293	F	P	-0,186	0,853																																																						
	Kadın	239	4,22	0,50		2,365	0,125			Eğitim Ortamı	Erkek	56	4,41	0,46	293	F	P	1,276	0,203	Kadın	259	4,33	0,42	0,276	0,599	Mesleki Gelişim	Erkek	56	3,98	0,73	293	F	P	2,749*	0,000	Kadın	239	3,69	0,68	0,827	0,364		Toplam	295																			
Eğitim Ortamı	Erkek	56	4,41	0,46	293	F	P	1,276	0,203																																																						
	Kadın	259	4,33	0,42		0,276	0,599			Mesleki Gelişim	Erkek	56	3,98	0,73	293	F	P	2,749*	0,000	Kadın	239	3,69	0,68	0,827	0,364		Toplam	295																																			
Mesleki Gelişim	Erkek	56	3,98	0,73	293	F	P	2,749*	0,000																																																						
	Kadın	239	3,69	0,68		0,827	0,364				Toplam	295																																																			
	Toplam	295																																																													

*p<0.05

Çizelge 1'deki bulgular incelendiğinde, İngilizce öğretmenlerinin, dil gelişimini izleme ve değerlendirmeye [$t_{(293)}=1,088$, $p=0,277$], meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapmaya [$t_{(293)}=-0,186$, $p=0,853$], uygun eğitim ortamı için materyal kullanma ve yöntem seçimine [$t_{(293)}=1,276$, $p=0,203$] ilişkin görüşleri arasında cinsiyetlerine göre farklılaşmanın olmadığı görülmektedir. Bu alt boyutlara ilişkin gruplara ait aritmetik ortalamalara bakıldığında, görüşlerin “tamamen uygun” düzeyinde benimsendiği dikkat çekmektedir. Buna göre İngilizce öğretmenlerinin dil gelişimini izleme ve değerlendirme, iş birliği yapma ile materyal kullanma ve yöntem seçmeye ilişkin öz yeterlik algı düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Kadın ve erkek öğretmenlerin ölçeğin İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlama alt boyutuna ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık belirlenmiştir [$t_{(293)}=2,749$, $p<0,05$]. Bu yöndeki görüşlere ilişkin erkek öğretmenlerin aritmetik ortalaması ($\bar{x}=3,98$) kadın öğretmenlerin aritmetik ortalamasından ($\bar{x}=3,69$) daha yüksek çıkmıştır. Bu bulguya göre erkek öğretmenlerin mesleki gelişimi sürdürme öz yeterlik algılarının kadın öğretmenlere göre daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları

Çizelge 2. Mesleki Kıdeme Göre Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme; İş Birliği Yapma ve Mesleki Gelişimi Sağlamaya İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Alt Boyut	Kıdem	n	$\bar{X}$	ss	sd	F	p
Dil Gelişimi	1-5 yıl	158	4,30	0,43	3	0,788	0,501
	6-10 yıl	46	4,27	0,38			
	11-15 yıl	58	4,21	0,43	291		
	16 yıl ve üzeri	33	4,29	0,51			
	Toplam	295	4,28	0,43	294		
	Levene:1,342				P=0,261		
İş Birliği	1-5 yıl	158	4,24	0,52	3	0,870	0,457
	6-10 yıl	46	4,28	0,42			
	11-15 yıl	58	4,13	0,52	291		
	16 yıl ve üzeri	33	4,22	0,62			
	Toplam	295	4,22	0,52	294		
	Levene: 1,941		p=0,123				
Mesleki Gelişim	1-5 yıl	158	3,75	0,70	3	0,924	0,430
	6-10 yıl	46	3,77	0,61			
	11-15 yıl	58	3,66	0,72	291		
	16 yıl ve üzeri	33	3,91	0,77			
	Toplam	295	3,75	0,70	294		
	Levene:0,857		p=0,464				

Çizelge 2’deki varyans analizi sonuçları İngilizce öğretmenlerinin, dil gelişimini izleme ve değerlendirme [$F_{(3-294)}=0,788$, $p>0,05$], meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapma [$F_{(3-294)}=0,870$, $p>0,05$] ve İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlama [$F_{(3-294)}=0,924$, $p>0,05$] alt boyutuna ilişkin görüşleri arasında mesleki kıdemlerine göre farklılaşmanın olmadığı göstermektedir. Grupların aritmetik ortalamalarına bakıldığında dil gelişimini izleme ve değerlendirme ile meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapmaya ilişkin görüşlerinin “tamamen uygun” düzeyinde; İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlamaya ilişkin görüşün ise “uygun” düzeyinde olduğu görülmektedir. Buna göre İngilizce öğretmenlerinin dil gelişimini izleme ve değerlendirme, iş birliği yapma ile mesleki gelişimi sağlamaya ilişkin öz yeterlik algı düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Çizelge 3. Mesleki Kıdeme Göre Uygun Materyal Kullanımı ve Yöntem Seçimine İlişkin KWH Testi Sonuçları

Alt Boyut	Kıdem	n	Sıra Ort.	sd	KHW	p
Eğitim Ortamı	1-5 yıl	158	149,04			
	6-10 yıl	46	151,36	3	0,960	0,811
	11-15 yıl	58	138,85			
	16 yıl ve üzeri	33	154,42			
	Levene:3,475			P=0,016		

Çizelge 3'teki bulgular incelendiğinde, öğretmenlerin uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimi alt boyutuna ilişkin görüşleri kıdem yılı değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [KWH(3)=0,960, p>0,05]. Buna göre, İngilizce öğretmenlerinin uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimi alt boyutuna ilişkin görüşleri kıdem yılı değişkenine göre değişmemektedir. Her dört kıdem grubundaki İngilizce öğretmenlerinin, uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimi alt boyutuna ilişkin öz yeterlik algıları yüksektir.

Çizelge 4. Okul Türüne Göre Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme; İş Birliği Yapma; Materyal Kullanımı ve Mesleki Gelişimi Sağlamaya İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Alt Boyut	Okul Türü	n	$\bar{X}$	ss	sd	F	p
Dil Gelişimi	İlkokul	74	4,27	0,48	2		
	Ortaokul	111	4,30	0,41		0,291	0,748
	Lise	110	4,26	0,42	292		
	Toplam	295	4,28	0,43	294		
	Levene:1,240				P=0,291		
İş Birliği	İlkokul	74	4,39	0,49	2		
	Ortaokul	111	4,19	0,54		1,237	0,299
	Lise	110	4,21	0,51	292		
	Toplam	295	4,23	0,52	294		
	Levene=0,282			P=0,755			
Eğitim Ortamı	İlkokul	74	4,38	0,45	2		
	Ortaokul	111	4,34	0,42		0,238	0,789
	Lise	110	4,34	0,43	292		
	Toplam	295	4,35	0,43	294		
	Levene: 0,345			P=0,709			
Mesleki Gelişim	İlkokul	74	3,72	0,70	2		
	Ortaokul	111	3,72	0,71		0,480	0,619
	Lise	110	3,80	0,68	292		
	Toplam	295	3,75	0,70	294		
	Levene:0,449			P=0,639			

İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları

Çizelge 4'deki varyans analizi sonuçları İngilizce öğretmenlerinin dil gelişimini izleme ve değerlendirme [$F_{(2-294)}=0,291$, $p>0,05$], meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapma [$F_{(2-294)}=1,237$, $p>0,05$], uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimi [$F_{(2-294)}=0,238$, $p>0,05$] ve İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlama [$F_{(2-294)}=0,480$, $p>0,05$] alt boyutuna ilişkin görüşlerinin görev yapılan okul türü değişkeni açısından farklılaşmadığını göstermektedir. Grupların aritmetik ortalamaları incelendiğinde, İngilizce öğretmenlerinin dil gelişimini izleme ve değerlendirme; iş birliği ile eğitim ortamı alt boyutlarında tüm grupların görüşlerinin “tamamen uygun” düzeyinde olduğu görülmektedir. Mesleki gelişimi sağlama alt boyutunda ise öğretmen görüşleri “uygun” düzeyindedir. Her üç okul düzeyinde çalışan İngilizce öğretmenlerinin İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlama alt boyutuna ilişkin öz yeterlik algıları olumlu yöndedir.

Çizelge 5. Çalışma Durumuna Göre Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme; Meslektaş, İş Birliği Yapma; Materyal Kullanımı ve Mesleki Gelişimi Sağlamaya İlişkin Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları

	Grup	n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene		t	p
Dil Gelişimi	Kadrolu	221	4,27	0,44	293	F	p	-0,286	0,775
	Ücretli	74	4,28	0,42		0,340	0,560		
İş Birliği	Kadrolu	221	4,22	0,52	293	F	p	-0,242	0,809
	Ücretli	74	4,23	0,50		0,177	0,674		
Eğitim Ortamı	Kadrolu	221	4,36	0,43	293	F	p	1,124	0,262
	Ücretli	74	4,29	0,45		0,036	0,850		
Mesleki Gelişim	Kadrolu	221	3,80	0,70	293	F	p	2,398*	0,017
	Ücretli	74	3,58	0,67		0,258	0,612		
	Toplam	295							

* $p<0.05$

Çizelge 5'deki bulgular, İngilizce öğretmenlerinin; dil gelişimini izleme ve değerlendirmeye [$t_{(293)}=-0,286$, $p=0,775$], meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapmaya [$t_{(293)}=-0,242$, $p=0,809$] ve uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimine [$t_{(293)}=1,124$, $p=0,262$] ilişkin öz yeterlik algıları alt boyutlarına ait görüşlerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılaşmadığını göstermektedir. Hem kadrolu hem de ücretli olarak çalışan İngilizce öğretmenlerinin, dil gelişimini izleme ve değerlendirmeye, iş birliği yapmaya ve eğitim ortamına ilişkin öz yeterlik algıları alt boyutlarına ait görüşleri ‘tamamen uygun’ düzeyindedir. Buna göre çalışma durumu değişkeni

açısından her iki grubun da bu üç alt boyuta ilişkin öz yeterlik algılarının yüksek olduğu söylenebilir.

Kadrolu ve ücretli durumda çalışan öğretmenlerin ölçeğin İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlama alt boyutundan almış oldukları puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılığın bulunduğu görülmektedir ($P=0.017$). Bulgulara bakıldığında, bu anlamlı farklılığın kadrolu öğretmenlerin ($\bar{X}=3,80$) lehine olduğu görülmektedir. Kadrolu olarak çalışan İngilizce öğretmenlerinin mesleki gelişimi sürdürmeye ilişkin öz yeterlik algıları ücretli olarak çalışan İngilizce öğretmenlerine ($\bar{X}=3,58$) göre daha yüksektir. Bu bulgu kadrolu öğretmenlerin ücretli öğretmenlere göre mesleki gelişimi sürdürmeye yönelik öz yeterlik algılarının biraz daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Çizelge 6. Mezun Olunan Bölüme Göre Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme; İş Birliği Yapma; Materyal Kullanımı ve Mesleki Gelişimi Sağlamaya İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Alt Boyut	Mezun Olunan Bölüm	n	$\bar{X}$	ss	sd	F	p	
Dil Gelişimi	İngilizce Öğretmenliği	171	4,27	0,43				
	İngilizce ile ilgili bölümler	41	4,28	0,45	2	0,044	0,957	-
	İngilizce dışı bölümler	83	4,29	0,43	292			
	Toplam	295	4,28	0,43	294			
	Levene:0,136	P=0,873						
İş Birliği	İngilizce Öğretmenliği	171	4,23	0,50				
	İngilizce ile ilgili bölümler	41	4,24	0,45	2	1,103	0,902	-
	İngilizce dışı bölümler	83	4,20	0,58	292			
	Toplam	295	4,23	0,52	294			
	Levene:1,813	P=0,165						
Eğitim Ortamı	İngilizce Öğretmenliği	171	4,37	0,42				
	İngilizce ile ilgili bölümler	41	4,34	0,42	2	0,131	0,191	-
	İngilizce dışı bölümler	83	4,30	0,46	292			
	Toplam	295	4,35	0,43	294			
	Levene:0,437	P=0,647						
Mesleki Gelişim	İngilizce Öğretmenliği	171	3,82	0,71				
	İngilizce ile ilgili bölümler	41	3,90	0,68	2	5,294	0,006	1-3
	İngilizce dışı bölümler	83	3,55	0,65	292			2-3
	Toplam	295	3,75	0,70	294			
	Levene:0,895	P=0,140						

İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları

Çizelge 6'daki varyans analizi sonuçları gruplar arasında dil gelişimini izleme ve değerlendirme [$F_{(2-294)}=0,044$, $p>0,05$], meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapma [$F_{(2-294)}=0,103$, $p>0,05$] ve uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimi [$F_{(2-294)}=0,131$, $p>0,05$] alt boyutlarıyla ilişkili olarak mezun olunan bölüm değişkeni açısından farklılaşma olmadığını göstermektedir. Grupların aritmetik ortalamaları incelendiğinde, tüm grupların görüşlerinin "tamamen uygun" yönünde olduğu görülmektedir. Burdan hareketle çalışma durumu değişkenine göre İngilizce Öğretmenliği, İngilizce ile ilgili bölümler ve İngilizce dışında bölümlerden mezun olan her üç grup öğretmenin de dil gelişimi, iş birliği ve uygun eğitim ortamına ilişkin öz yeterlik algılarının yüksek olduğu söylenebilir.

İngilizce öğretmenlerinin İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlama alt boyutuna ilişkin görüşleri mezun olunan bölüm değişkeni açısından farklılaşmaktadır [$F_{(2-294)}=5,294$, $p>0,05$]. Scheffe testi, farklılaşmanın İngilizce Öğretmenliği bölümü mezunları ($\bar{X}=3,82$) ile İngilizce dışındaki bölümlerden ($\bar{X}=3,55$) mezun olanlar; İngilizce ile ilgili bölümlerden mezun olanlar ($\bar{X}=3,90$) ile İngilizce dışındaki bölümlerden mezun olanlar ($\bar{X}=3,55$) arasında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bu bulgulara göre İngilizce Öğretmenliği bölümüyle İngilizce ile ilgili bölümlerden mezun olanların mesleki gelişim açısından İngilizce dışındaki bölümlerden mezun olanlara göre daha iyi oldukları söylenebilir.

Çizelge 7. Eğitim Durumuna Göre Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme; İş Birliği Yapma; Materyal Kullanımı ve Mesleki Gelişimi Sağlamaya İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Alt Boyut	Eğitim Durumu	n	$\bar{X}$	ss	sd	F	p	
Dil Gelişimi	Lisans mezunu	260	4,28	0,44	2	0,551	0,577	-
	Lisansüstü öğrenci	16	4,37	0,37				
	Lisansüstü mezunu	19	4,21	0,43	292			
	Toplam	295	4,28	0,43	294			
	Levene:0,157			P=0,854				
İş Birliği	Lisans mezunu	260	4,22	0,53	2	0,736	0,480	-
	Lisansüstü öğrenci	16	4,35	0,44				
	Lisansüstü mezunu	19	4,14	0,47	292			
	Toplam	295	4,23	0,52	294			

		Levene:1,499		P=0,225				
Eğitim Ortamı	Lisans mezunu	260	4,35	0,43	2	2,250	0,107	-
	Lisansüstü öğrenci	16	4,54	0,45				
	Lisansüstü mezunu	19	4,23	0,42	292			
	Toplam	295	4,35	0,43	294			
		Levene:2,055		P=0,130				
Mesleki Gelişim	Lisans mezunu	260	3,72	0,69	2	2,211	0,111	-
	Lisansüstü öğrenci	16	4,08	0,72				
	Lisansüstü mezunu	19	3,87	0,69	292			
	Toplam	295	3,75	0,70	294			
		Levene:0,284		P=0,753				

Çizelge 7’deki varyans analizi sonuçları her üç grubun da dil gelişimini izleme ve değerlendirme [$F_{(2-294)}=0,551$, $p>0,05$], işbirliği yapma [$F_{(2-294)}=0,736$, $p>0,05$], uygun eğitim ortamı sağlama [$F_{(2-294)}=2,250$, $p>0,05$] ve mesleki gelişimi sağlama [$F_{(3-294)}=0,788$, $p>0,05$] alt boyutlarına ilişkin görüşlerinin eğitim durumu değişkeni açısından farklılaşmadığını göstermektedir. Grupların aritmetik ortalamaları incelendiğinde, tüm grupların görüşlerinin dil gelişimi, iş birliği ve uygun eğitim ortamı alt boyutlarında “tamamen uygun” düzeyinde olduğu sonucuna varılmaktadır. Mesleki gelişimi sağlama alt boyutuna ilişkin grupların aritmetik ortalamaları incelendiğinde, tüm grupların görüşlerinin “uygun” düzeyinde olduğu görülmektedir. Akademik eğitim düzeyi açısından her üç grubun da okul, aile ve toplumla iş birliği yapmaya ilişkin öz yeterlik algıları yüksektir.

İngilizce öğretmenlerinin öz yeterlik algısına dair görüşlerinin nitel boyutuna ilişkin bulguları aşağıda verilmiştir. Araştırmanın nitel boyutuna ilişkin bulgularını desteklemek amacıyla katılımcılardan direkt alıntılara yer verilmiştir. Direkt alıntılar verilirken öğretmenlerin eğitim, çalışma durumu; mezun olduğu programları vermek için bazı kısaltmalardan faydalanılmıştır. Eğitim durumunda: “lm”, lisans mezunu için; “yl”, yüksek lisans eğitimi düzeyine sahip olan öğretmenler için kullanılmıştır. Çalıştığı kurum için “ilk”, ilkokul için; “ort”, ortaokul için ve “lis”, lise kurumu için kullanılmıştır. Mezun olduğu program türünde: “iö”, İngilizce Öğretmenliği; “ide”, İngiliz dili ve edebiyatı; trh., tarih; “tde”, Türk dili ve edebiyatı; “ilh”, ilahiyat ve “aö”. Almanca Öğretmenliği programları için kullanılmıştır.

İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları

Çizelge 8. İngilizce Öğretmenlerinin Bir Dil Öğretmeninin Etkili Olabilmesi İçin Sahip Olması Gereken Özelliklere İlişkin Görüşleri

Kategoriler	Özellikler	f	f
Kişisel özellikler	Gelişmiş sosyal beceriler	8	
	Çevresel imkânlardan faydalanma becerisi	7	
	Yenilikçi olma	4	
	Ana dili etkili kullanabilme	2	
	Belirli bir seviyede görsel, işitsel ve kinestetik zekâlara sahip olma	2	27
	Yüksek öz güvene sahip olma	1	
	Hümanist bir anlayışa sahip olma	1	
	Hoşgörülü olma	1	
	Yaratıcı düşünebilme	1	
Mesleki özellikler	Alan bilgi ve becerilerine sahip olma	9	
	Öğrenci seviyesini belirleyebilme	5	
	Öğrenci ilgi ve ihtiyaçlarının farkında olma	3	
	İngilizcenin kullanımını teşvik edici olma	3	24
	Mesleki doyum elde edebilme	2	
	Pedagojik formasyon eğitimini almış olmak	1	
	Teknolojiye hâkim olma	1	
Toplam			51*

*Her öğretmen birden fazla tema ve kategoride görüş bildirdiğinden kaynak toplamı katılımcı sayısından fazla olabilir.

İngilizce öğretmenlerinin, bir dil öğretmenin etkili olabilmesi için sahip olması gereken özelliklere ilişkin görüşleri kişisel özellikler ve mesleki özellikler olmak üzere iki anlamsal kategoriye ayrılmıştır. Mesleki özellikler kategorisinde çalışmaya katılan sekiz öğretmen bir dil öğretmenin etkili olabilmesi için alan bilgi ve becerilerine sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Yine yedi öğretmen bu öğretmenlerin çevresel imkânlardan faydalanma becerisine sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Dört öğretmen etkili bir dil öğretiminin gerçekleşmesi için bu öğretmenlerin yenilikçi olması gerektiğini, iki öğretmen ana dili etkili kullanabilme becerisine sahip olması gerektiğini, iki öğretmen belirli bir seviyede görsel, işitsel ve kinestetik zekâlara sahip olmak gerektiğini, bir öğretmen yüksek öz güvene sahip olmak gerektiğini, bir öğretmen hümanist anlayışa sahip olmak gerektiğini bir öğretmen hoşgörülü olmak gerektiğini, bir öğretmen de yaratıcı düşünebilme yeteneğine sahip olması gerektiğini ifade etmiştir.

Mesleki özellikler kategorisinde dokuz öğretmen, bir dil öğretmenin etkili olabilmesi için alan bilgi ve becerilerine sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Beş öğretmen öğrenci seviyesini belirleyebilmesi gerektiğini, üç

öğretmen öğrenci ilgi ve ihtiyaçlarının farkında olması gerektiğini, üç öğretmen İngilizcenin kullanımını teşvik edici olması gerektiğini, iki öğretmen mesleki doyum elde edebildiğini, bir öğretmen pedagojik formasyon eğitimini almış olması gerektiğini ve bir öğretmen de teknolojiye hakim olması gerektiğini ifade etmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sıralanmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

“İletişimde etkin olması gerekmektedir. Çocukların ilgi ve ihtiyaçlarını tespit edebilmeli.” (Ö-15, İm, ort, Trh.)

“İletişim becerisi iyi olmalı. Her öğretmende olduğu gibi çocukların ilgi ihtiyaçlarını iyi belirlemeli. Buna uygun öğretim programları yapılmalı.” (Ö-17, İm, ort, tde.)

Dil bir iletişim aracı olduğundan ve bir iletişim bağlamı (konuşma, dinleme) içerisinde öğretilmesi gerektiğinden öğretmenlerin sahip olması gereken önemli bir özellik olarak sosyal becerilerinin gelişmiş, oyuncu bir kişiliğe sahip olması gerektiği gelmektedir. Sadece Türkiye’de değil küçük bir ilde bile bulunan farklı ilçelerde, farklı mahallelerdeki okulların sosyal ve ekonomik düzeyleri, sahip olduğu fiziksel imkânları aynı olmadığından iyi bir dil öğretmeni bu farklı eğitim çevrelerinin koşullarına uyum sağlayabilmeli ve bu dezavantajlı koşulları avantajlı koşullara dönüştürebilmelidir. Aksi halde dil öğretimi ve öğreniminin gerçekleşmesi beklenemez.

Çizelge 9. İngilizce Öğretmenlerinin, Öğrencilerin Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirmede İzledikleri Yollara İlişkin Görüşleri

Kategoriler	Görüşler	f	f
Amacına göre değerlendirme	İngilizcenin kullanımına bağlı ölçme ve değerlendirme	17	25
	Bıçimlendirici (formative) değerlendirme	8	
Alternatif değerlendirme	Ders içi etkinliklere katılıma bağlı ölçme ve değerlendirme	2	6
	Materyal kullanımına bağlı ölçme ve değerlendirme yapma	2	
	Oyun ve yarışma gibi etkinliklerle ölçme ve değerlendirmenin yapılması	1	
	Farklı ölçme araçları kullanarak ölçme yapma	1	
Geleneksel değerlendirme	Test tekniği	4	5
	Açık uçlu sorular sorarak ölçme ve değerlendirme yapma	1	
Ölçüte göre değerlendirme	Bireyselleştirilmiş ölçme ve değerlendirme araçlarını kullanma	3	3
Toplam			39

İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları

İngilizce öğretmenlerinin, öğrencilerin dil gelişimini izleme ve değerlendirmede izledikleri yollara ilişkin görüşleri, amacına göre değerlendirme; alternatif değerlendirme; geleneksel değerlendirme ve ölçüte göre değerlendirme olmak üzere dört anlamsal kategoriye ayrılmıştır. Amacına göre değerlendirme kategorisinde 17 öğretmen İngilizcenin kullanımına bağlı ölçme ve değerlendirme yaptığını ifade etmiştir. Sekiz öğretmen biçimlendirici (formative) değerlendirme yaptığını ifade etmiştir.

Dil becerilerinin tümüyle edinmesi geniş soluklu bir süreçtir. Öğrencilere belirli bir süre dil eğitimi verildikten sonra kısa bir süre içinde hedef davranışları kusursuz bir şekilde yerine getirilmesi beklenilemez. Bu öğrenciler hedef davranışları eksiksiz ve hatasız yerine getirmeden önce birtakım hatalar yaparlar ki dil öğrenim sürecinde bu hataların yapılması kaçınılmazdır. Bu hatalar alanyazımında gelişimsel hatalar olarak kabul görmektedir. Öğretmenlerin de birçoğu bu gelişimsel hataları göz önünde bulundurarak süreçsel olarak adlandırdıkları biçimlendirici değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu değerlendirme türünde eğitim süreci devam ederken ölçme ve değerlendirme işlemleri de yapılır. Böylece süreç içerisinde öğrencilerin eksik ya da hatalı öğrenmeleri tespit edilip giderilir.

Alternatif değerlendirme kategorisinde iki öğretmen ders içi etkinliklere katılıma bağlı ölçme ve değerlendirme tekniklerini kullandığını ifade etmiştir. İki öğretmen materyal kullanımına bağlı ölçme ve değerlendirme yaptığını, bir öğretmen oyun ve yarışma gibi etkinliklerle ölçme ve değerlendirme yaptığını ifade etmiştir. Bir öğretmen ise farklı ölçme araçları kullanarak ölçme yaptığını ifade etmiştir.

Geleneksel değerlendirme kategorisinde dört öğretmen test tekniğini kullandığını ifade etmiştir. Bir öğretmen ise açık uçlu sorular sorarak ölçme ve değerlendirme yaptığını ifade etmiştir. Ölçüte göre değerlendirme kategorisinde üç öğretmen, bireyselleştirilmiş ölçme ve değerlendirme yaptıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

“Süreç odaklı ve her dört beceriyi de kapsayan ölçme tekniklerini kullanırım.” (Ö-1, yl, ort, iö.)

“Sözelde konuşma, anlama, telaffuz etme düzeylerine dikkat ederim. Yazın alanında dil bilgisi, kelime bilgisi kriterlerini gözetirim.” (Ö-4, lm, lis, ide.)

“Dil gelişimi bir süreçtir. Bütün becerileri edindirmek zaman alır. Ne kadar çok somutlaştırırsak o kadar verim alırız.” (Ö-25, 1m, ort, iö.)

Dil becerilerinin tümüyle edinmesi geniş soluklu bir süreçtir. Öğrencilere belirli bir süre dil eğitimi verildikten sonra kısa bir süre içinde hedef davranışları kusursuz bir şekilde yerine getirilmesi beklenilemez. Bu öğrenciler hedef davranışları eksiksiz ve hatasız yerine getirmeden önce birtakım hatalar yaparlar ki dil öğrenim sürecinde bu hataların yapılması kaçınılmazdır. Bu hatalar alanyazınında gelişimsel hatalar olarak kabul görmektedir. Öğretmenlerin de birçoğu bu gelişimsel hataları göz önünde bulundurarak süreçsel olarak adlandırdıkları biçimlendirici değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu değerlendirme türünde eğitim süreci devam ederken ölçme ve değerlendirme işlemleri de yapılır. Böylece süreç içerisinde öğrencilerin eksik ya da hatalı öğrenmeleri tespit edilip giderilir.

Çizelge 10. İngilizce Öğretmenlerinin, Etkili Dil Öğrenimini Sağlayabilmek İçin Meslektaşları, Okul, Aile ve Toplumla İş Birliği Kurmaya ve Bu Yönde İzledikleri Yollara İlişkin Görüşleri

Durum ve yollar	Öğretmen görüşleri	f	f
İş birliğini gerektiren durumlar	Motivasyon ve başarı çalışmalarında	12	
	Sorunsal durumlar	5	
	Öğrenci başarısızlığı	5	
	Yeni bir yöntem ve tekniğin uygulanmasında	2	30
	İyi örneklerin paylaşılmasında	2	
	Yeni bir teknolojinin kullanımında	2	
İş birliği için izlenen yollar	Dilde farkındalık oluşturmak amaçlandığında	1	
	Öğrencinin derse karşı ilgisizliğinde	1	
	Öğrenci veli ve aileleriyle görüşme	12	
	Okul idaresiyle görüşme	5	
	Meslektaşlarla fikir alışverişi yapma	4	
	Okul rehberlik servisiyle görüşme	2	
	Öğrencilerle bireysel görüşme	2	
	Zümrelerle fikir alışverişi yapma	2	
	Sosyal medyadaki gruplarla fikir alışverişi	1	36
	Öğrenci ev ziyaretinde bulunma	1	
	Doğaçlama bir yol izleme	1	
	Yasal prosedürü takip etme	1	
	Duruma uygun strateji belirleme	1	
	Konuyla ilgili projeler yapma	1	
Önceden verilmiş tavsiyelere uyma	1		
Toplam			66

İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları

Araştırmaya katılan 12 öğretmen motivasyonu çalışmalarında ve başarıyı artırılması amaçlanan durumlarda iş birliğine gittiklerini ifade etmişlerdir. beş öğretmen sorunsal durumlarda iş birliğine gittiklerini ifade etmişlerdir. Yine beş öğretmen öğrenci başarısızlığının olduğu durumlarda iş birliğine gittiklerini ifade etmişlerdir. iki öğretmen yeni bir yöntem ve tekniğin uygulanmasında iş birliğine gittiklerini ifade etmişlerdir. iki öğretmen iyi örneklerin paylaşılmasında, bir öğretmen yabancı dil öğreniminde farkındalık oluşturmak istediklerinde, bir öğretmen ise öğrencinin derse karşı ilgisiz olduğu durumlarda iş birliğine gittiklerini ifade etmişlerdir. 12 öğretmen etkili dil öğrenimini sağlayabilmek için öğrenci velisi ve aileleriyle görüşme düzenlediklerini ifade etmişlerdir. beş öğretmen okul idaresiyle görüştiklerini, dört öğretmen de meslektaşlarıyla fikir alışverişi yaptıklarını ifade etmişlerdir. iki öğretmen okul rehberlik servisiyle görüştüğünü, iki öğretmen öğrencilerle bireysel görüştüğünü ve iki öğretmen de zümreleriyle fikir alışverişi yaptığını ifade etmiştir.

Bir öğretmen sosyal medyadaki ELT gruplarıyla fikir alışverişi yaptığını, bir öğretmen öğrencilere ev ziyaretinde bulunduğunu, bir öğretmen doğaçlama bir yol izlediğini, bir öğretmen yasal prosedürü takip ettiğini, bir öğretmen o duruma uygun herhangi bir strateji belirlediğini, bir öğretmen sorun durumuyla ilgili projeler ürettiğini, bir öğretmen ise o konuyla ilgili önceden verilmiş tavsiyelere uyduğunu ifade etmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

“Yeni bir yöntem ve tekniğin uygulanması durumunda, öğrencilerin başarısız ve derse karşı ilgisiz olduğu durumlarda ve motivasyon çalışmalarında iş birliğine başvururum. Zümrelerim, veliler ve okul idaresiyle görüşmeler düzenlerim. Sosyal medyada ELT gruplarıyla paylaşırım.” (Ö-1, yl, ort, iö.)

“Yeni eğitim öğretim teknikleri ışığında günün gelişen ve değişen konularına uyum sağlamalarını beklerim.” (Ö-22, lm, ort, iö.)

Öğretimdeki temel hedef kısa vadede öğrencilerin dersin kazanımlarını edinmesi olduğundan birçok öğretmen öğrencilerinin derse karşı motivasyonunu arttırmak ve öğrenci başarısını arttırmak için çevreleriyle iş birliğine gitmektedir. Eğitim öğretim süreci içinde öğrenci başarısızlığı ya da farklı herhangi bir sorunla karşılaşan öğretmenler de bu sorunlara çözüm üretmek için iş birliğine gitmektedirler. İş birliğini gerektiren bir diğer önemli mesele de yeni bir öğretim yöntem veya tekniğinin kullanılmasıdır. İngilizce öğretmenleri kullandıkları bu yöntem ve tekniklerin çıktılar hakkında fikir alışverişinde bulunur ve tartışırlar.

Çizelge 11. İngilizce Öğretmenlerinin, Uygun Eğitim Ortamları Oluşturma, Materyal Kullanımı ve Yöntem Seçiminde Göz Önünde Buldukları Ölçütleri ve Bunlara İlişkin Görüşleri

Kategoriler	Görüşler	<i>f</i>	<i>f</i>
Materyal özelliklerine ilişkin ölçütler	Konuyu somutlaştırma ve birçok duyuya hitap etmesi	9	22
	Dikkat çekici materyaller kullanma	4	
	Kullanışlı ve ekonomik olması	4	
	Sosyo-ekonomik durum	1	
	Geri dönüt alınabilmesi	1	
	Çeşitlilik	1	
	Güncellik	1	
Öğrenci özelliklerine ilişkin ölçütler	Sınavlara yönelik materyaller	1	18
	Öğrenci seviyesine uygun olması	1	
	Bütün öğrencilere ve zekâ türlerine hitap etmesi	2	
Öğrenme ortamı özelliklerine ilişkin	Teknolojik araç ve gereçler	7	10
	Sınıf mevcudu	3	
Toplam			50

İngilizce öğretmenlerinin, uygun eğitim ortamları oluşturma, materyal kullanımı ve yöntem seçiminde göz önünde buldukları ölçütleri ve bunlara ilişkin görüşleri, materyal özelliklerine ilişkin ölçütler; öğrenci özelliklerine ilişkin ölçütler ve öğrenme ortamı özelliklerine ilişkin ölçütler olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Materyal özelliklerine ilişkin ölçütler kategorisinde dokuz öğretmen kullandıkları materyallerin konuyu somutlaştırma ve birçok duyuya hitap etmesi özelliğine önem verdiklerini ifade etmişlerdir. Dört öğretmen dikkat çekici materyaller kullandıklarını, dört öğretmen ise kullanışlı ve ekonomik materyaller kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Materyal özelliklerine ilişkin ölçütler kategorisinde bir öğretmen materyal seçimi ve uygun eğitim ortamları oluşturmada sosyo-ekonomik şartları göz önünde bulundurduğunu ifade etmiştir. Bir öğretmen kullandığı materyalden geri dönüt alabilmeyi bir başka deyişle öğrenciyi değerlendirme imkânı sunmasını beklemektedir. Bir öğretmen kullandığı materyalde çeşitliliği göz önünde bulundurduğunu, bir öğretmen güncelliğe önem verdiğini, bir öğretmen de sınavlara yönelik materyaller kullandığını ifade etmiştir.

Öğrenci özelliklerine ilişkin ölçütler kategorisinde 16 öğretmen uygun eğitim ortamları oluşturma, materyal kullanımı ve yöntem seçiminde öğrenci seviyesine uygun olması ölçütünü göz önünde bulduklarını ifade

İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları

etmişlerdir. İki öğretmen ise bütün öğrenci ve zekâ türlerine hitap etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sıralanmıştır. Materyal kullanımı, yöntem seçimi ve eğitim ortamlarının oluşturulmasında öğrenci hazırbulunuşluğuna uygunluk birçok öğretmen tarafından öncelikli ölçüt olarak ele alınmıştır. Öğrencilerin teknolojiye olan ilgisi ve teknolojinin eğitim dünyasına sağladığı faydalar da öğretmenler için eğitimde teknoloji kullanımını teşvik ettirmiştir.

Öğrenme ortamı özelliklerine ilişkin ölçütler kategorisinde yedi öğretmen teknolojik araç ve gereçlerin kullanımına önem verdiklerini, üç öğretmen ise sınıfın mevcudunu göz önünde bulundurdıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

“Öğrencilerin ilgilerine göre ve ilgilerini çekebilecek olan materyalleri imkânlar doğrultusunda tercih ederim.” (Ö-21, İm, ort, iö.)

“Genellikle sınavlara yönelik materyal kullanıyorum. Sınıfın ve öğrencilerin durumuna göre değişiyor.” (Ö-23, İm, ort, iö.)

Materyal kullanımı, yöntem seçimi ve eğitim ortamlarının oluşturulmasında öğrenci hazırbulunuşluğuna uygunluk birçok öğretmen tarafından öncelikli kriter olarak ele alınmıştır. Öğrencilerin teknolojiye olan ilgisi ve teknolojinin eğitim dünyasına sağladığı faydalar da öğretmenler için eğitimde teknoloji kullanımını teşvik ettirmiştir.

Çizelge 12. İngilizce Öğretmenlerinin, Mesleki Gelişimlerini Devam Ettirmek İçin Katıldıkları ve/veya Yaptıkları Çalışmalara İlişkin Görüşleri

Kategoriler	Görüşler	f	f
Öğretmenlerin yaptıkları çalışmalar	Güncel ve alandaki gelişmeleri takip etme	6	
	Mesleki kitap, dergi ve makale takip etme	6	
	Zümrelerle fikir alışverişi yapma	5	
	İngilizce kitap okuma, yabancı medyayı takip etme	4	30
	Ders için materyal ve kaynak üretme	3	
	Akademik çalışmalar yapma	2	
	Sosyal medya ve internet kaynaklarını takip etme	2	
	Teknolojik gelişmelerin takibi	2	
Öğretmenlerin katıldıkları çalışmalar	Kurs, seminer, konferanslara ve çevrimiçi seminerlere katılma	17	25
	Hizmet içi eğitimler alma	6	
	Erasmus+ projesi ve yurt dışı gezilerine katılım	2	
Toplam			55

İngilizce öğretmenlerinin, mesleki gelişimlerini devam ettirmek için katıldıkları ve/veya yaptıkları çalışmalara ilişkin görüşleri, öğretmenlerin yaptıkları çalışmalar ve öğretmenlerin katıldıkları çalışmalar olmak üzere iki alt kategoriye ayrılmıştır. Öğretmenlerin yaptıkları çalışmalar kategorisinde altı öğretmen alandaki güncel gelişmeleri takip ettiğini söylemiştir. Yine altı öğretmen mesleki kitap, dergi ve makaleleri takip ettiğini söylemiştir. Beş öğretmen zümreleriyle fikir alışverişi yaptığını, dört öğretmen İngilizce kitap okuduğunu ve yabancı medyayı takip ettiğini ifade etmiştir. Üç öğretmen dersleri için çeşitli materyaller ve kaynaklar ürettiğini ifade etmiştir. İki öğretmen akademik çalışmalar yaptığını, iki öğretmen sosyal medya ve internet kaynaklarını takip ettiğini ve iki öğretmen de teknolojik gelişmeleri takip ettiğini ifade etmiştir.

Öğretmenlerin katıldıkları çalışmalar kategorisinde 17 öğretmen kurs, seminer, konferans ve çevrimiçi seminerlere katıldığını ifade etmiştir. Altı öğretmen hizmet içi eğitimler aldığını, iki öğretmen de Erasmus+ projelerine ve yurt dışı gezilerine katıldıklarını ifade etmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

“Yayınlanan hakemli dergilerdeki makaleler, branş arkadaşlarımız ile yaptığımız çalışmaları takip etmek çoğunluğumdur. Sık sık ELT departmanlarının yayınladığı dergileri çevrim içi takip ederim.” (Ö-2, lm, ort, iö.)

“İnternette alanımla ilgili ve eğitimle ilgili gelişmeleri takip ederim. Çevrim içi ücretsiz seminer olursa katılırım.” (Ö-3, yl, lis, iö.)

“Yabancı görsel ve işitsel basını takip ederim. Branşımdaki yabancı öğretmenlerle iletişimim vardır. Erasmus+ projelerine sürekli katılırım.” (Ö-4, lm, lis, ide.)

İngilizce öğretmenleri mesleki gelişimlerini devam ettirmek için aynı okulda çalıştıkları zümreleri ya da sosyal ağlar yardımıyla hiç tanımadıkları diğer İngilizce öğretmenleriyle fikir alışverişinde bulunurlar. Hem pratik olması hem de maliyetinin düşük olması bu duruma sebebiyet vermektedir. Öğretmenlerin zümreleriyle fikir alışverişinde bulunmasının bir diğer sebebi de aynı öğrenme ortamlarında aynı imkân ve şartlara sahip olmalarıdır.

İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları

Çizelge 13. İngilizce Öğretmenlerinin, Dil Öğretimi Açısından Sahip Oldukları Güçlü Yönleri Hakkında Görüşleri

Kategoriler	Görüşler	f	f
Kişisel açıdan güçlü yönler	Yenilikçi ve aktif olma	7	19
	Etkili iletişim, güleryüzlülük ve oyunculuk yeteneği	7	
	İngilizce öğretmeyi sevme	3	
	Sabırlı ve yardımsever olma	2	
Mesleki açıdan güçlü yönler	Mesleki yeterliklere iyi derecede sahip olmak	8	19
	Alan bilgisine hâkim olma	4	
	Öğrencinin akademik seviyesine inebilme	3	
	Yapılandırmacı eğitim anlayışına hâkim olma	1	
	Mesleki gelişim farkındalığı	1	
	Öğrenciyi motive etmede başarılı olmak	1	
Öğrencilerle yeteri kadar ilgilenilebilmek	1		
Toplam			38

İngilizce öğretmenlerinin, dil öğretimi açısından sahip oldukları güçlü yönleri hakkında görüşleri, kişisel açıdan güçlü yönler ve mesleki açıdan güçlü yönler olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Kişisel açıdan güçlü yönler kategorisinde yedi öğretmen yenilikçi ve aktif olduklarını, yedi öğretmen etkili iletişim becerilerine sahip olduğunu, güleryüzlü olduğunu ve oyunculuk yeteneği olduğunu ifade etmiştir. Üç öğretmen İngilizce öğretmeyi sevdiğini, iki öğretmen de sabırlı ve yardımsever olduklarını ifade etmişlerdir.

Çizelge 14. İngilizce Öğretmenlerinin, Dil Öğretimi Açısından Sahip Oldukları Zayıf Yönleri Hakkında Görüşleri

Kategoriler	Görüşler	f	f
Mesleki açıdan zayıf yönler	Pratik yapmak için imkânların kısıtlı olması	6	20
	Akıcı konuşma ve telaffuzda gerileme	4	
	Sınıf yönetiminde zorlanma	3	
	Öğrencilere ders anlamında fazla yüklenmek	2	
	İngilizce yayın okumada zorlanma	1	
	İngilizce öğretmenliği mezunu olmamak	1	
	Konuşma ve dinleme gerekli zamanı ayıramama	1	
	Öğretim yöntem ve tekniklerini uygulamada zayıflık	1	
	Ölçme ve değerlendirme alanında zayıflık	1	
Kişisel açıdan zayıf yönler	Aşırı iyimser ve heyecanlı olma	4	6
	Acelecî olmak	1	
	Gönüllü etkinliklere katılımda isteksizlik	1	
Toplam			26

İngilizce öğretmenlerinin, dil öğretimi açısından sahip oldukları zayıf yönleri hakkında görüşleri, mesleki açıdan zayıf yönler ve kişisel açıdan zayıf yönler olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Mesleki açıdan zayıf yönler kategorisinde altı öğretmen İngilizce pratik yapmak için imkânlarının kısıtlı olduğunu ifade etmiştir. Dört öğretmen akıcı konuşma ve telaffuzda gerilediğini ifade etmiştir. Üç öğretmen sınıf yönetiminde zorlandığını, iki öğretmen ders, ödev olarak öğrencilerine fazla görev ve sorumluluk verdiğini ifade etmiştir. Bir öğretmen İngilizce yayın okumada zorlandığını, bir öğretmen İngilizce Öğretmenliği mezunu olmadığını ve bu durumun kendisi için dezavantajlı bir durum olduğunu, bir öğretmen öğrenme ortamlarında konuşma ve dinleme becerilerine gerekli zamanı ayıramadığını ifade etmiştir. Bir öğretmen öğretim yöntem ve tekniklerini uygulamada güçlükler yaşadığını, bir öğretmen ise ölçme ve değerlendirme alanında zayıf olduğunu ifade etmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

“Güçlü yönüm, sınıf yönetimi; öğretimi programlama ve eğitim ortamlarını düzenlemede başarılı olmam ve öğrenciyi motive etmede iyi olmamdır. Zayıf yönüm ise, kalabalık sınıflarda konuşma (speaking) aktiviteleri için yeteri kadar zaman yaratamamaktır. Ayrıca sınıflarda yazılı sınavlara yönelik çalıştığımız için öğrencileri konuşma ve dinleme (listening & speaking) becerilerinde iyi yetiştiremiyoruz. İngilizce öğretmeni olarak pratik yapma alanlarım kısıtlı olduğu için akıcı konuşmada geriliyorum.”
(Ö-1, yl, ort, iö.)

“Mesleki yeterliliğe sahip, alan bilgisine hâkimim. Öğrencinin seviyesine inip bilgiyi aktarabilmede iyiyim. Zayıf yönüm olarak yeterli mesleki çalışma ortamının olmaması ister istemez dilde körelmeye neden olabiliyor. Bu amaçla MEB’in dil öğretmenlerine yönelik Avrupa’ya gönderme çalışmaları olmalıdır.”
(Ö-6, lm, lis, iö.)

İngilizce öğretmenleri okuma, yazma, dinleme gibi becerilerde kendi başlarına kendilerini geliştirebilirler. Dil öğretim yöntemleri veya eğitimde yeni yaklaşımlar gibi mesleki bilgi ve becerileri çevrim içi

seminerler, hizmet içi kurslardan ya da makalelerden edinebilirler. Fakat konuşma becerisinde ilerlemeleri ve dahası gerilememeleri için belirli bir çevreye ihtiyaç duymaktadırlar. Özellikle küçük okullar ve çok gelişmemiş bölgelerde çalışan öğretmenler bu durumdan daha fazla mağdur olmaktadır. Bu öğretmenler için hizmet içi çalışmalar yapılmadığı takdirde yalnızca kendi kişisel gayretleriyle yetinmek durumunda kalırlar.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

İngilizce öğretmenlerinin, dil gelişimini izleme ve değerlendirme alt boyutuna ilişkin sonuçta bütün değişkenler açısından anlamlı bir farklılığa ulaşılmamıştır. İngilizce öğretmenlerinin, meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapma alt boyutuna ilişkin bulgularda her altı değişken açısından da anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. İngilizce öğretmenlerinin, uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimi alt boyutuna ilişkin bulgularda her altı değişkende de anlamlı bir farklılığa ulaşılmamıştır. İngilizce öğretmenlerinin, İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlama alt boyutuna ilişkin bulgularda cinsiyet değişkenine göre erkek öğretmenler lehine, çalışma durumu değişkenine göre kadrolu çalışan öğretmenler lehine, mezun olunan okul türü değişkenine göre ise İngilizce Öğretmenliği ve İngilizce ile ilgili bölümlerden mezun olan gruplar lehine anlamlı bir farklılığa ulaşılmıştır. Diğer üç değişkende ise anlamlı bir farklılığa ulaşılmamıştır.

İngilizce Öğretmenlerinin, dil gelişimini izleme ve değerlendirme; meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapma; uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimi ve İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlama alt boyutlarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılığa ulaşılmamıştır. Esen'in (2012: 83-92) yaptığı çalışmaya da genel olarak bakıldığında her dört alt boyutta cinsiyet değişkeni açısından bir farklılık bulunmamıştır. Üstüner ve diğerlerinin yaptığı çalışmada da (2009: 10) öğretmenlerin öz yeterliklerine ilişkin algılarında kadın ve erkek öğretmenler arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmüştür. Yenen'in (2018: 59-65) çalışmasında cinsiyet değişkenine göre öğretim stratejileri alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmamasına rağmen öğrenci katılımı, sınıf yönetimi ve ölçeğin genelinde erkek öğretmenler lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Yenen'in çalışmasındaki öğretim stratejileri alt boyutu mevcut çalışmadaki uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimi boyutuna denk gelmektedir ve benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

İngilizce öğretmenlerinin, dil gelişimini izleme ve değerlendirme; meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapma ve İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlama ve uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimi alt boyutlarında mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılığa ulaşılmamıştır. Esen'in (2012: 86) çalışmasında her dört alt boyutta mesleki kıdem yılı azaldıkça öğretmenlerin öz yeterlik algılarında bir artış görülmüştür. Esen bu durumu mesleki kıdemi az olan öğretmenlerin mesleki tükenmişliklerinin olmamasına bağlamıştır. Yenen'in (2018: 62) de çalışmasında öğrenci katılımı ve öğretim stratejileri alt boyutlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Fakat yine aynı çalışmada mesleki kıdem değişkenine göre genel öz yeterlik ve sınıf yönetimi alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Anlamlı farklılık hem genel öz yeterlik hem de sınıf yönetimi alt boyutunda mesleki kıdemi yüksek olan öğretmenler lehine tespit edilmiştir. Yenen ise bu durumu mesleki kıdemi fazla olan öğretmenlerin öğretmenlik deneyimine ve mesleki tecrübelerine bağlamıştır.

İngilizce öğretmenlerinin, dil gelişimini izleme ve değerlendirme; meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapma; uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimi ve İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlama alt boyutlarında görev yapılan okul türü değişkenine göre anlamlı bir farklılığa ulaşılmamıştır. Yenen'in (2018: 65) yaptığı çalışmada öğretmenlerin görev yaptığı kademe türü değişkenine okulları ilkökul, ortaokul ve lise olarak üç gruba ayırmıştır. Bu çalışmada yalnızca sınıf yönetimi alt boyutunda ilkökul ve lisede çalışan öğretmenler lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Diğer üç alt boyutta ise herhangi bir anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Çalışma bu yönüyle mevcut çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

İngilizce Öğretmenlerinin, dil gelişimini izleme ve değerlendirme; meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapma; uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimi alt boyutlarında mezun olunan bölüm değişkenine göre anlamlı bir farklılığa ulaşılmamıştır. Yalnızca İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlama alt boyutunda İngilizce Öğretmenliği bölümünden mezun olanlar lehine anlamlı bir farklılığa ulaşılmıştır. Esen (2012: 83-92) çalışmasında İngilizce Öğretmenliği yapan öğretmenleri mezun oldukları bölümlere göre İngilizce Öğretmenliği, İngiliz Dili ve Edebiyatı ve diğer bölümler olarak üç gruba ayırmıştır. Çalışmasında İngilizce Öğretmenliğinden mezun olan öğretmenler lehine anlamlı bir farklılık tespit etmiştir. Esen'in çalışması (2012: 83-92) ile mevcut çalışma arasında İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlama alt boyutu yönüyle aynı sonuca varılmıştır. Diğer alt boyutlarda ise aynı sonuçlara varılmamıştır. Bunun

İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları

nedenleri arasında çalışmaya katılan diğer bölümlerden mezun olan öğretmenlerin İngilizce öğretmenliği alan yeterlikleri konusunda fazla fikir sahibi olmamaları ya da okul ve çevre baskısından çekimser davranmış olabilecekleri ileri sürülebilir. Yenen (2018: 64) yaptığı çalışmada öğretmenleri mezun olunan fakülte türü değişkenine göre eğitim, fen edebiyat ve diğer olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır. Yenen çalışmasında, sınıf yönetimi alt boyutunda Fen Edebiyat Fakültesi mezunu öğretmenleri lehine anlamlı bir farklılık tespit etmiş diğer üç alt boyutta ise herhangi bir anlamlı farklılığa rastlamamıştır. Yenen'in çalışması ile mevcut çalışmanın sonuçları benzerlik göstermektedir.

İngilizce Öğretmenlerinin, dil gelişimini izleme ve değerlendirme; meslektaş, okul, aile ve toplumla iş birliği yapma; uygun eğitim ortamı için materyal kullanımı ve yöntem seçimi ve İngilizce öğretimi alanında mesleki gelişimi sağlama alt boyutlarında eğitim durumu değişkenine göre bir farklılaşma olmamıştır. Esen'in (2012: 83-92) çalışmasında akademik eğitim düzeyi lisans, yüksek lisans ve doktora olarak kategorilendirilmiştir. Yüksek lisans ve doktora yapan İngilizce öğretmenleri lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Yenen'in (2018: 63) çalışmasında eğitim düzeyi değişkenine göre lisansüstü mezunları lehine sınıf yönetimi ve genel öz yeterlik alt boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Öğrenci katılımı ve öğretim stratejileri alt boyutlarında öğretmenlerin eğitim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu yönüyle bu çalışma mevcut çalışmayla örtüşmektedir.

İngilizce öğretmenlerinin öz yeterlik inançlarıyla ilgili çeşitli görüşleri tespit edilmiştir. İngilizce öğretmenlerinin çoğunluğu dil öğretiminin etkili olabilmesi için İngilizce öğretmenlerinin alan bilgi ve becerilerine hâkim olması gerektiğini ve gelişmiş sosyal becerilere sahip olması gerektiğini düşünmektedir. İngilizce öğretmenlerinin, öğrencilerin dil gelişimini izleme ve değerlendirmede İngiliz dilinin kullanımına ve öğrencilerin İngilizce iletişim kurmasına bağlı ölçme ve değerlendirme tekniklerini izledikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca süreçsel yaklaşımları da göz önünde bulundurduklarını ifade etmişlerdir. Yenen'in (2018: 119) çalışmasındaki öğretmenler de en çok soru-cevap, deneme sınavları, yazılı sınavlar ve küçük sınavlar yer almaktadır.

İngilizce öğretmenlerinin, etkili dil öğrenimini sağlayabilmek için meslektaşları, okul, aile ve toplumla motivasyon, başarıyı artırma çalışmalarında ve sorunsal durumlarda iş birliği kurdukları görülmüştür. İngilizce öğretmenlerinin iş birliği için başvurdukları yolların başında öğrenci velisi ve ailesiyle görüşmeler yer almaktadır. İngilizce öğretmenleri uygun eğitim ortamları oluşturma, materyal kullanımı ve yöntem seçiminde öğrenci

seviyesine uygunluğu ölçüt olarak benimsemişlerdir. Yenen (2018: 115)'in de çalışmasında öğretmenlerin ders planlaması aşamasında öğrencilerin seviyesi ve hazırbulunuşluğu göz önünde bulundurulmuştur.

İngilizce öğretmenleri mesleki gelişimlerini devam ettirmek için kurs, seminer ve konferanslara katılmayı tercih ettikleri görülmüştür. Yenen'in de (2018: 121) çalışmasında benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlar; hizmet içi seminerler, yurt dışında yapılan kongre ve seminerlere katılma, çevrim içi makaleleri takip etmedir. İngilizce öğretmenlerinin, dil öğretimi açısından sahip oldukları güçlü yönleri arasında yeniliklere açık olmaları ile etkili iletişim becerileri ve güler yüzlülük yer almaktadır. İngilizce öğretmenlerinin, dil öğretimi açısından sahip oldukları zayıf yönlerin başında İngilizce iletişim ortamlarını oluşturmada eksiklik ve pratik yapmak için imkânların kısıtlı olması yer almaktadır. Aynı şekilde Yenen'in de (2018: 121) çalışmasındaki öğretmenler, kendilerini geliştirmeyi düşündükleri konuların; konuşma becerileri, iletişimsel beceriler ve uygulamadaki kısıtlılık olduğunu ifade etmişlerdir.

Yapılan çalışmada; mezuniyet bölümü ve akademik eğitim durumu gibi değişkenler açısından İngilizce Öğretmenliği alt yeterlikler boyutlarının bir kısmında anlamlı sonuçlara varılmaması Kruger ve Dunning sendromu ile açıklanabilir (Kruger ve Dunning, 1999: 1131-1132). Kruger ve Dunning yaptıkları çalışmalarında bir ihtisasta ehil olmayan bireylerin daha yüksek cesarete sahip olduklarını ve kendilerini o ihtisastan daha fazla yeterli gördüklerini ifade etmişlerdir. Yine o ihtisastan ehil olan bireylerin ise yeteneklerini küçümsediklerini ve ehil olmayan bireylere göre daha az cesarete sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Aynı durumun yapılan bu çalışma için de geçerli olduğu söylenebilir. Örneğin İngilizce ile ilgili olmayan herhangi bir bölümden mezun olan bir öğretmenin İngilizce Öğretmenliği için gerekli olan bilgi ve beceriler hakkında bir fikri olmadığı için yalnızca sahip olduğu bilgi ve becerilerin İngilizce Öğretmenliği yapmak için yeterli olduğunu düşünebilir ve bu konuda kendisini yeterli görebilir.

Öz yeterlik gibi gerekli bir kavramı geliştirmek öğretmenlerin, okul yöneticilerinin, hükümetlerin ve araştırmacıların kendilerinin genel ve mesleki öz yeterliklerinin gelişimi için, öğrenme süreçlerini ele alacak şekilde iş birliği halinde çalışmasını gerektirir (Yaman, İnandı ve Esen, 2013: 343).

Çalışma sonuçları doğrultusunda şu önerilerde bulunulmaktadır:

İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları

- Öğretmenlere pratik yapmaları için teşvik sağlanabilir ya da olanaklar oluşturulabilir. Her eğitim kurumu kendi bünyesinde konuşma kulüpleri kurabilir.
- Hizmet içi kurs ve seminerler nitelik ve nicelik olarak geliştirilebilir. Kurs ve seminerler sayı olarak arttırılabilir. Öğretmen ihtiyaçları göz önünde bulundurularak bu ihtiyaçlar doğrultusunda kurs ve seminerler açılabilir.
- Mesleki gelişimi sağlamak için öğretmenlerin çalışma hayatı da göz önünde bulundurularak çevrim içi kurs ve seminerlerin sayısı arttırılabilir.
- Çalışmada belirli bir bölgedeki ve belirli bir sayıda İngilizce öğretmenine ulaşılmıştır. Sonraki çalışmalarda daha geniş bir bölgeye yayılabilir daha kalabalık bir sayıda İngilizce öğretmeniyle çalışılabilir. Bu şekilde mevcut çalışmanın değişkenleri ve boyutları açısından karşılaştırmalar da yapılabilir.
- Çalışmada mesleki gelişim alt boyutunda erkek öğretmenler lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Literatürdeki çalışmada ise bulunmamıştır. Cinsiyet değişkeninin bölgeden bölgeye farklılaşmasına etki eden faktörler araştırılabilir.
- Çalışmada daha önce yapılan çalışmalarla aynı sonuçları vermeyen değişkenlere etki eden faktörler olup olmadığı araştırılabilir. Eğer varsa bu faktörlerin neler olduğu üzerinde durulabilir.
- Çalışma alt boyutlar bağlamında incelendiğinde çeşitli değişkenler açısından en fazla farklılık gösteren alt boyut İngilizce öğretmenlerinin mesleki gelişimi sağlama alt boyutudur. İngilizce öğretmenlerinin mesleki gelişimlerini etkileyen faktörler nitel ve daha detaylı bir çalışma ile incelenebilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Acat, M. B. & Demiral, S. (2002). Türkiye’de Yabancı Dil Öğreniminde Motivasyon Kaynakları ve Sorunları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 31, 312-329.
- Armor, D., Conroy-Oseguera, P., Cox, M., King, N., McDonnell, L., Pascal, A., Pauly, E. & Zellman, G. (1976). Analysis of the School Preferred Reading Programs in Selected Los Angeles Minority Schools. REPORT NO. R-2007- LAUSD. Santa Monica, CA: Rand Corporation (ERIC Document Reproduction Service No. 130 243).
- Ashton, P. (1984). Teacher Efficacy: A Motivational Paradigm for Effective Teacher Education. *Journal of Teacher Education*, 35(5), 28-32.
- Atay, D. (2004). İngilizce Öğretmenlerinin Motivasyon Stratejileri. *Hasan Ali Üyel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 99-108.

- Aypay, A. (2010). Genel Öz Yeterlik Ölçeği'nin (GÖYÖ) Türkçeye Uyarlama Çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 113-131.
- Baloğlu, N. & Karadağ, E. (2008). Öğretmen Yetkinliğinin Tarihsel Gelişimi ve Ohio Öğretmen Yetkinlik Ölçeği: Türk Kültürüne Uyarlama, Dil Geçerliliği ve Faktör Yapısının İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 56, 571-606.
- Bandura, A. (Ed.). (1995). *Self-efficacy in changing societies*. Cambridge University Press.
- Bayyurt, Y. (2012). 4+ 4+ 4 Eğitim Sisteminde Erken Yaşta Yabancı Dil Eğitimi. Yabancı Dil Eğitimi Çalıştayı, *Hacettepe Üniversitesi*, Ankara. (12-13 Kasım 2012), 97-107.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*. (22. baskı). Ankara. Pegem Akademi.
- Chacon, C. T. (2005). Teachers' Perceived Efficacy among English as a Foreign Language Teachers in Middle Schools in Venezuela. *Teaching and Teacher Education*, 21, 257-272.
- Çelebi, M. D. (2006). Türkiye'de Anadili Eğitimi ve Yabancı Dil Öğretimi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 285-307.
- Demirel, Ö. (1990). Yabancı Dil Öğretmenlerinin Yeterlikleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(5), 5-26.
- Demirtaş, H., Cömert, M., & Özer, N. (2011). Öğretmen Adaylarının Öz Yeterlik İnançları ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları. *Eğitim ve Bilim*, 36(159), 96-111.
- Ekici, G. (2008). Sınıf Yönetimi Dersinin Öğretmen Adaylarının Öğretmen Öz-Yeterlik Algı Düzeyine Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(35).
- Esen, G. (2012). *İngilizce Öğretmenlerinin Genel ve Mesleki Öz Yeterlik Algıları: Mersin İli Profili*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Gömlüksiz, M. N. & Elaldı, Ş. (2011). Yapılandırmacı Yaklaşım Bağlamında Yabancı Dil Öğretimi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(2), 443-454.
- Guskey, T. R. & Passaro, P. D. (1994). Teacher Efficacy: A Study of Construct Dimensions. *American Educational Research Journal*, 31(3), 627-643.

- Hoy, A. W. (2000). Changes in Teacher Efficacy during the Early Years of Teaching. *Annual Meeting of the American Educational Research Association, New Orleans, LA.*
- Klassen, R. M., Tze, V. M., Betts, S. M. & Gordon, K. A. (2011). Teacher Efficacy Research 1998–2009: Signs of Progress or Unfulfilled Promise?. *Educational Psychology Review, 23*(1), 21-43.
- Kruger, J. & Dunning, D. (1999). Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments. *Journal of Personality and Social Psychology, 77*(6), 1121-1134.
- Lincoln, Y. S. & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Longman Dictionary of Contemporary English Online (2018).
- Luszczynska, A., Scholz, U. & Schwarzer, R. (2005). The General Self-Efficacy Scale: Multicultural Validation Studies. *The Journal of Psychology, 139* (5), 439-457.
- Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri. (2018). https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENLYK_MESLEYY_GENEL_YETERLYKLERY.pdf. (Erişim tarihi: 10.07.2018)
- Özdemir, S. M. (2008). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretim Sürecine İlişkin Öz-Yeterlik İnançlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 14*(2), 277-306.
- Özçelik, H. & Kurt, A. (2007). İlköğretim Öğretmenlerinin Bilgisayar Öz Yeterlikleri: Balıkesir İli Örneği. *İlköğretim Online, 6*(3), 441- 451.
- Özkahraman, İ. (2012). *Öğretmen Yetkinlik Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması*. Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pajares, M. F. (1992). Teachers' Beliefs and Educational Research: Cleaning up a Messy Construct. *Review of educational research, 62*(3), 307-332.
- Ross, J. A. (1992). Teacher Efficacy and the Effects of Coaching on Student Achievement. *Canadian Journal of Education/Revue canadienne de l'education, 51*-65.

- Schyns, B. & Von Collani, G. (2002). A New Occupational Self-efficacy Scale and Its Relation to Personality Constructs and Organizational Variables. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 11(2), 219-241.
- Seferoğlu, S. S. & Akbıyık, C. (2005). İlköğretim Öğretmenlerinin Bilgisayara Yönelik Öz-Yeterlik Algıları Üzerine Bir Çalışma. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 19, 89-101.
- Skaalvik, E. M. & Skaalvik, S. (2007). Dimensions of Teacher Self-Efficacy and Relations with Strain Factors, Perceived Collective Teacher Efficacy, and Teacher Burnout. *Journal of educational psychology*, 99(3), 611.
- Şahin, A. E. (2006). Meslek ve Öğretmenlik, Veysel Sönmez (Editör). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara, Anı Yayıncılık, s. 265-309.
- Tschanen-Moran, M. & Woolfolk, A.H., (2001). Teacher efficacy: Capturing An Elusive Construct. *Teaching and Teacher Education*, 17, 783-805.
- Usher, E. L. & Pajares, F. (2008). Sources of Self-Efficacy in School: Critical Review of the Literature and Future Directions. *Review of Educational Research*, 78(4), 751-796.
- Ülper, H. & Bağcı H. (2012). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Dönük Öz yeterlik Algıları. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(2), 1115-1131.
- Üstün, A. & Tekin, S. (2009). Amasya Eğitim Fakültesindeki Öğretmen Adaylarının Özyeterlilik İnançlarının Çeşitli Değişkenler Açısından Karşılaştırılması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 35-48.
- Üstüner, M., Demirtaş, H., Cömert, M.,& Özer, N. (2009). Ortaöğretim Öğretmenlerinin Öz Yeterlik Algıları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(17), 1-17.
- Yaman, Ş., İnandı, Y. & Esen, G. (2013). Bir Yordama Çalışması: İngilizce Öğretmenlerinin Genel ve Mesleki Özyeterlik Algıları. *Eğitim ve Bilim*, 38(170), 335-346.
- Yenen, E. T. (2018). *Öğretmenlerin Öğretim Sürecindeki Öz Yeterliklerinin ve Sınıf Ortamına Yansımalarının İncelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.

İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (10. baskı). Ankara, Seçkin Yayıncılık.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh32681>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 27.08.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 27.08.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Adanır, Y. & Susam, E. (2019). Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği) *Journal of History School*, 43, 1584-1612.

YÜKSEKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN ERASMUS+ PROGRAMI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ (MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)

Yahya ADANIR¹ & Ezlam SUSAM²

Öz

Bu araştırmanın amacı, yükseköğretim öğrencilerinin Avrupa Birliği eğitim programlarından olan Erasmus+ Programı hakkındaki görüşlerini belirlemektir. Bu bağlamda öğrencilerin bu programa katılma nedenleri, programa katılmadan önce yapılan hazırlıklar, katılım sürecinde yaşadıkları problemler ve katılım sonucunda elde ettikleri kazanımlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Veriler, 2015–2018 yılları arasında Erasmus+ Programı öğrenci hareketliliğine katılan 10 lisans öğrencisi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Veriler, içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleriyle analiz edilerek yorumlanmıştır. Araştırmanın sonucunda öğrencilerin en çok yeni kültürler görmek ve yabancı dillerini geliştirmek amacıyla programa katıldıkları ve programın sonunda bu amaçlarını gerçekleştirdikleri görülmektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara dayalı olarak programdan faydalanmak isteyen öğrencilere yönelik çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Bu önerilerden en önemlileri; programa katılacak olanlara yönelik bilgilendirme toplantılarının yapılması ve öğrencilere verilen hibenin artırılması gerektiğidir.

Anahtar Sözcükler: Erasmus+, Yükseköğretim, Değişim Programları.

¹Öğr. Gör. Yahya ADANIR, Muş Alparslan Üniversitesi Yabancı Diller Bölümü, y.adanir@alparslan.edu.tr, [Orcid: 0000-0003-2915-2334](https://orcid.org/0000-0003-2915-2334)

²Dr. Öğr. Üyesi Ezlam SUSAM, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, ezlam.susam@inonu.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-8942-7590](https://orcid.org/0000-0002-8942-7590)

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

The Opinions of the Higher Education Students about the Erasmus+ Program (Mus Alparslan University Sample)

Abstract

The aim of this study is to reveal the opinions of the higher education students about the Erasmus+ Program, which is one of the European Union education programs. The reasons of participation of students in these programs, the preparations made before attending the program, the problems they experienced during the program and the benefits they achieved were tried to be determined. Case study which is a qualitative research method was used in the study. The data were obtained by semi-structured interviews with 10 undergraduate students who participated in Erasmus+ student mobility between the years 2015 and 2018. Data were analyzed by content and descriptive analysis techniques. As a result of the research, it has been seen that the students mostly participated in the programme in order to see new cultures and to develop their foreign languages, and as a result of the program, they achieved these aims. Based on the results of the research, various suggestions were made for students who would like to benefit from the programme. The most important of these suggestions are; there should be orientation programs for the participants and the grant for the students should be increased.

Keywords: Erasmus+, Higher Education, Exchange Programs.

GİRİŞ

Günümüzün hızla değişen dünyasında küreselleşmenin etkisi her alanda bariz bir şekilde hissedilmektedir. Küreselleşmeyle birlikte teknolojik, politik, sosyal vb. sistemler hızla gelişip yayılarak hayatımızın her alanına hâkim olmaya başlamış ve dünyanın sadece ekonomik, politik, demografik ve coğrafi yapısında değil aynı zamanda insanların zihniyetlerinde ve yaşam kalitesinde de radikal değişiklikler meydana gelmiştir. Bu radikal değişikliklerin kendisine en çok yer bulduğu kıta Avrupa kıtası olmuştur ve Avrupa kıtasında da eğitim alanı, özellikle de yükseköğretim alanı, ciddi değişim ve dönüşümlerden geçmiştir.

Avrupa'daki milyonlarca insanın ölümüne ve yüzlerce yerleşim yerinin tamamen tahrip olmasına yol açan II. Dünya Savaşının sona ermesinden sonra her alanda yeniden bir inşa süreci başlatılmıştır. Daha güçlü bir Avrupa kimliğinin inşası için yükseköğretim kurumlarının en büyük araç olduğuna yönelik düşünceler gelişmiş ve bu inşa sürecinin başarıya ulaşması için öğrenci hareketliliğinin önemli bir araç olduğu kanısına varılmıştır. Aslında Avrupa

Birliğin temelini oluşturan ve 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğunun öncelikleri arasında eğitim yer almamasına rağmen mesleki eğitim ile ilgili planlamalar yer almıştır. Fakat sonraki aşamalarda bu durum yavaş yavaş değişmiş ve eğitim alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Topluluğa üye devletlerin çoğunda yapılan araştırmalarda öğrenci hareketliliğinin başlatılması, üniversiteler arası iş birliğinin yapılması ve yükseköğretim diplomalarının tanınması yoluyla eğitimde entegrasyonun büyük ölçüde gerçekleşebileceği fikri oluşmuştur (Santos ve Cunha, 2018). Bu amaçla ilk olarak 1976 yılında *Joint-Study Programmes* adında bir pilot program başlatılmıştır. Bu pilot program öğrenci değişimine kısmi olanak sağlamaktaydı, fakat bütçe yetersizliğinden dolayı 10 yıl sonra program sona erdirilmiştir. Avrupa'da gerçek anlamda öğrenci değişiminin temelleri 15 Haziran 1987 tarihinde Erasmus+ Programının kabul edilmesiyle atılmıştır.

İlk olarak 1987-1988 yılında 11 ülke ve 3244 öğrencinin katılımı ile başlayan Erasmus+ Programı ilk başlarda sadece yükseköğretim öğrencilerinin hareketliliğini hedeflemekteydi, fakat daha sonraları mesleki eğitim, yetişkin eğitimi, okul eğitimi, gençlik ve spor alanlarında da destekler vermeye başlamıştır. 30 yılı aşkın süredir devam etmekte olan ve 10 milyona yakın insanın eğitim, staj, gönüllü çalışma, mesleki deneyim kazanma gibi aktiviteler için başka bir Avrupa ülkesine gitmelerine finansal destek sağlayan Erasmus+ Programı birçok aşamadan geçmiştir. 1987 yılından 1995 yılına kadar Erasmus+ adı ile faaliyet yürüten program, temel olarak öğrenci hareketliliğini gerçekleştirme ve Avrupa Birliği ülkelerinin üniversiteleri arasında iş birliğini geliştirme amacını taşımaktaydı. 1995 yılında Socrates I adını alan ve 2000 yılına kadar devam eden programın bu aşamasında öğrenci ve öğretmen hareketliliği ile program geliştirme çalışmalarının desteklenmesi amaçlanmıştır. 2000 yılında ise Socrates II ismini alan program 2007 yılına kadar devam etti ve bu aşamada hareketliliklerin yanı sıra Avrupa'daki üniversitelerin uluslararasılaşmasını güçlendirmek için yükseköğretim alanında reformlar gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. 2007-2014 yılları arasında ise Lifelong Learning Programme (Yaşam Boyu Öğrenme) adını alan program, adından da anlaşılacağı üzere yaşamın tüm alanlarında kişilerin yaşlarına bakmaksızın hareketlilikler gerçekleştirilmeyi amaçlamıştır. Son olarak 2014 yılında tüm programları tek bir çatı altında toplayan ve Erasmus++ adını alan program 2021 yılına kadar bu isimle varlığını devam ettirecektir.

Her yaştan ve her kesimden insana değişik fırsatlar sunan Erasmus+ Programının en büyük katılımcı kitlesini yükseköğretim öğrencileri oluşturmaktadır. 30 yılı aşkın süreçte yaklaşık 5 milyon yükseköğretim

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

öğrencisi bu programdan faydalanmıştır ve bu rakam Erasmus+ programından faydalanan toplam yararlanıcıların yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Yükseköğretimde öğrenci değişimine çok büyük önem veren Avrupa Birliği ortak bir yükseköğretim alanı yaratmak için 1999 yılında 29 Avrupa ülkesinin yükseköğretimden sorumlu bakanları tarafından imzalanan Bologna Sürecini başlatmıştır. Bologna Sürecinin yürürlüğe girmesinden 19 yıl sonra Avrupa Birliği ülkelerinin yükseköğretimden sorumlu bakanları 24-25 Mayıs 2018 tarihinde Paris'te bir araya gelerek yenilenmiş yükseköğretim politikalarını belirlemiştir. Paris Bildirisi adı verilen bu toplantıya göre Avrupa Komisyonu;

- Kayıt aşamasından mezuniyetlerine kadar kişilerin sosyal ortama dâhil olmaları, cinsiyet eşitliği ve eğitimlerinde başarı olmaları için bütünlük kurumsal stratejiler geliştirip uygulamalarına yardımcı olması amacıyla Erasmus+ desteğini yükseköğretim kurumlarına yönlendirmek,
- Erasmus+ stratejik ortaklıklarının temel öncelikleri bağlamında yükseköğretime erişimi desteklemek için esnek ve modüler kurs tasarımının geliştirilmesine ve test edilmesine olanak sağlamak
- Olumlu örneklerle dayanarak gönüllü ve topluma hizmet faaliyetlerine katılan öğrencilere AKTS puanı vermek isteyen yükseköğretim kurumlarını desteklemek
- Mültecilerin almış oldukları yeterliliklere tanınma sağlayarak bunların yükseköğretime erişimini kolaylaştırmak gibi görevler üstlenmiştir (EC, 2018a).

Öte yandan Avrupa 2020 stratejisine göre 2020 yılına kadar Avrupalı gençlerin en az %40'nın yükseköğretim mezunu olması ve en az %20'sinin ise herhangi bir değişim programına katılması hedeflenmektedir. 2017 yılında Avrupa Komisyonunun bir araya geldiği Gothenburg Zirvesinde ise 2025 yılına kadar Avrupa Eğitim Alanı içerisindeki tüm öğrencilerin serbest dolaşımının garanti edilmesi karara bağlanmıştır (EC, 2018b).

Bu değişimlerin ve serbest dolaşımın gerçekleştirilmesinin en önemli ayağını Erasmus+ Değişim Programı oluşturmaktadır. Bu araştırmanın amacı ilk olarak 1987 yılında temelleri atılan ve Türkiye'nin de 2004 yılında dâhil olduğu Erasmus+ Değişim Programından faydalanan yükseköğretim öğrencilerinin program ile ilgili görüşlerini ortaya koymaktır. Bu temel amaç çerçevesinde şu sorulara yanıtlar aranmıştır;

1. Erasmus+ Programına katılma gerekçeleri nelerdir?
2. Erasmus+ Programına katılmadan önce yapılan hazırlıklar nelerdir?
3. Erasmus+ Programı esnasında yaşanan problemler nelerdir?
4. Erasmus+ Değişim Programı sonucundaki kazanımlar nelerdir?

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması ve analiziyle ilgili bilgiler sunulmuştur.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, araştırma yapılacak konu hakkında derinlemesine bilgi elde edilebilmesine imkân tanıyan nitel araştırma modellerinden durum çalışması ile desenlenmiştir. Nitel araştırma desenlerinden olan durum çalışması, çerçevesi çizilmiş olan bir durumu birden fazla veri kaynağından elde edilecek bilgi ve bulgularla derinlemesine açıklamayı hedeflemektedir. Durum çalışmasında bir duruma ilişkin etkenler bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Çalışma Grubu

Bu çalışmaya katılacak öğrencilerin belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemleri kapsamında yer alan maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Derinlemesine anlamanın hedeflendiği amaçlı örnekleme yöntemi, araştırmacılara çalışmanın problemi çerçevesinde zengin veri kaynağı oluşturabilecek katılımcıları seçebilme olanağı tanımaktadır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016). Amaçlı örnekleme bünyesinde yer alan maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemindeki temel amaç görece olarak küçük bir örneklemin oluşturulması ve bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Öğrencilerin seçimi için maksimum çeşitlilik örnekleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada 2015-2018 yılları arasında Muş Alparslan Üniversitesi'nde öğrenim gören ve Erasmus+ Öğrenci Öğrenim Hareketliliğine katılan beş erkek ve beş kadın olmak üzere toplam 10 lisans öğrencisi ile çalışma yürütülmüştür. Gönüllülük esasına dayalı olarak belirlenen katılımcılar ile ilgili demografik bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

Tablo 1.

Araştırmanın örneklemini oluşturan öğrencilere ait demografik bilgiler

Öğrenci	Cinsiyet	Bölüm	Gittiği Ülke	Yıl
Ö1	Kadın	Okul Öncesi Öğrt.	Romanya	2018
Ö2	Kadın	Sınıf Öğretmenliği	Romanya	2018
Ö3	Kadın	Bilgisayar Mühendisliği	Romanya	2016
Ö4	Erkek	İktisat	Letonya	2017
Ö5	Erkek	Siyaset Bil. ve Kamu Y.	Romanya	2017
Ö6	Kadın	Fen Bilgisi Öğrt.	Polonya	2018
Ö7	Erkek	Bilgisayar Mühendisliği	Portekiz	2015
Ö8	Kadın	Hemşirelik	İspanya	2016
Ö9	Erkek	Bilgisayar Mühendisliği	Portekiz	2015
Ö10	Erkek	Siyaset Bilimi ve Kamu	Polonya	2016

Tablo 1’den anlaşılacağı üzere araştırmaya katılan öğrencilerin 3’ü Bilgisayar Mühendisliği bölümünde, 2’si Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde, geri kalan 5 kişi ise Okul Öncesi Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği, İktisat, Fen Bilgisi ve Hemşirelik bölümlerinde öğrenim görmektedirler. Öğrencilerin Erasmus+ programı için gittikleri ülkelere bakıldığında 4 öğrencinin Romanya’ya, 2 öğrencinin Portekiz’e, 2 öğrencinin Polonya’ya, 1 öğrencinin İspanya’ya ve 1 öğrencinin Letonya’ya gittiği anlaşılmaktadır. Ayrıca tabloya bakıldığında 2 öğrencinin 2015 yılında, 3 öğrencinin 2016 yılında, 2 öğrencinin 2017 yılında ve 3 öğrencinin 2018 yılında programa katıldıkları anlaşılmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırma için gerekli olan verilerin toplanmasında Erasmus+ Programına katılmış olan öğrencilerle yarı yapılandırılmış görüşmelerden yararlanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi benzer konulara yönelmek yoluyla değişik insanlardan aynı tür bilgilerin alınması amacı taşır (Patton, 1987). Görüşmeci önceden hazırladığı konuya sadık kalarak, hem önceden hazırlamış olduğu soruları sorma, hem de bu sorular konusunda daha ayrıntılı bilgi alma amacıyla ek sorular sorma özgürlüğüne sahiptir. Görüşmeci, görüşme esnasında soruların cümle yapısını ve sırasını değiştirebilir, bazı konuların ayrıntısına girebilir ve sohbet tarzı bir yöntem benimseyebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Konu ile ilgili alan yazındaki bazı çalışmalar (Aslan ve Jacobs, 2014; Camiciottoli, 2010; Dinçer, Aslan ve Bayraktar, 2017; González, Mesanza&Mariel, 2011; Mitchell, 2012; Özdem, 2013; Teichler, 2004; Tekin ve Gencer, 2013; Topçu, 2011; Ünal, 2016; Yağcı, Ekinci, Burgaz, Kelecioğlu ve Ergene, 2007) incelenmiş ve yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlanmıştır. Uzman görüşünün alınması amacıyla İnönü Üniversitesi Eğitim Programları ve Öğretim Bölümünden 3 öğretim üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Türkçe Öğretmenliği Bölümünden 3 öğretim üyesi ve Muş Alparslan Üniversitesi Erasmus+ Ofis çalışanlarından 3 uzman ile görüşülmüş olup görüşme formuna son şekli verilmiştir.

Araştırma Uygulama Süreci

Araştırma kapsamında Muş Alparslan Üniversitesi Erasmus+ Koordinatörlüğü ile iletişime geçilmiş olup 2015-2018 yılları arasında Erasmus+ Programına katılan öğrenci ve öğretim elemanlarının bilgileri alınmıştır. Hâlen öğrenimine devam eden öğrencilere görüşme isteği iletilmiştir. Öğrencilere görüşme isteği iletilmeden önce veri çeşitliliği sağlamak amacıyla farklı bölümlerden öğrenciler ile farklı ülke ve üniversitelere gitmiş öğrencilerin seçilmesi amaçlanmıştır. Görüşmeyi kabul eden öğrenciler ile görüşmenin yapılacağı yer, tarih ve saat kararlaştırılmıştır. Ayrıca katılımcılara görüşmelerin ses kaydı alınmak yoluyla gerçekleştirileceği bildirilmiş ve katılımcılardan bu konuda sözlü onay alınmıştır. Öğrenciler ile yapılan görüşmeler daha önceden kararlaştırılan gün ve saatte araştırmacının ofisinde ses kaydı alınmak yoluyla gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler 60 günde tamamlanmış ve her bir görüşme en az 12 dakika en çok 25 dakika sürmüştür. Görüşmelerin tamamlanmasının ardından araştırmanın güvenilirliğini arttırmak amacıyla görüşmelerin yazıya dökülmüş halleri katılımcılara okutulurken sözlü onayları alınmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin çözümlenmesi için nitel araştırmalarda kullanılan içerik analizi ve betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, toplanan verilerin derinlemesine analiz edilmesini gerektirir ve önceden belirgin olmayan temaların ve boyutların ortaya çıkarılmasına olanak tanır. Betimsel analizde ise amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunmaktır ve bireylerin görüşlerini çarpıcı bir şekilde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sıklıkla yer verilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Ses kaydı almak suretiyle katılımcılarla yapılan görüşmelerin tamamı word ortamına aktarılmış ve word ortamına aktarılan görüşmeler araştırmanın alt problem sorularına göre sınıflandırılarak bir araya getirilmiştir. Bu çerçevede elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre düzenlenip yorumlanmıştır.

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

Araştırma kapsamında gönüllülük esasına dayalı olarak belirlenmiş olan katılımcılar için Ö1, Ö2, ... Ö10 şeklinde kodlamalar kullanılmıştır.

BULGULAR

1. Erasmus+ Programına Katılım Gerekçelerine İlişkin Görüşler

Bu başlık altında yükseköğretim öğrencilerinin Erasmus+ Programına katılma gerekçeleri ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. Öğrenci görüşlerine ilişkin bulgulara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2.

Erasmus+ Programına katılım gerekçelerine ait öğrenci görüşleri

Görüşler	Frekans (n=10)
Farklı Kültürleri Görmek	10
Dil Geliştirmek	8
Farklı Eğitim Sistemlerini Görmek	4
Yeni Yerleri /Avrupa'yı Gezmek	4
Dil Öğrenmek	3
Karşılıklı İletişim/Etkileşimde Bulunmak	2
Karşılaştırma Yapabilmek	2
Hocalarımın Yönlendirmesi	2
Yüksek Lisans Olanaklarını Görmek	1
Öğrenci-Öğretim Elemanı İlişkilerini Görmek	1
Avrupa'ya Yerleşmenin Yollarını Aramak	1
Alanımda Kendimi Geliştirmek	1

Tablo 2’ye göre, öğrencilerin Erasmus+ Programına katılım gerekçelerine bakıldığında ağırlıklı olarak dil geliştirmenin ve farklı kültürleri görmenin ön plana çıktığı söylenebilir. Araştırmaya katılan öğrencilerin tamamı farklı kültürler görmek (f=10) amacıyla programa katıldıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu ise dil geliştirmek (f=8) amacıyla programa katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu kapsamda görüş bildiren öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Yurtdışını tüm herkes gibi çok merak ediyordum, yabancı dilimi de çok geliştirmek istiyordum. Çünkü İngilizceye zaten yatkınlığım var. Farklı kültürleri ve yaşam tarzlarını merak ediyordum.” (Ö2)

“Öncelikli amacım zaten dilini geliştirmektir, bu şekilde dilimi geliştirmek amacıyla gittim. Bu programla ben farklı kültürleri farklı

insanları tanıma fırsatı buldum, zaten böyle amaçlarım vardı ve gerçekleştirme fırsatı buldum.” (Ö6)

“Üniversite döneminde tekrar hazırlık sınıfında başlamakla birlikte dil seviyem iyi bir seviyeye geldi. Bunu daha da iyi bir seviyeye getirmek istedim. Dilin yanında farklı kültürler görme ....her zaman merak uyandırmıştır.” (Ö7)

“Tabi bunun yanında İngilizcemi geliştirmek ve akademik yaşamımda yardımcı olacak yeni bilgiler edinmek de büyük gerekçelerimden biri. Ayrıca farklı kültürler tanıyıp ....bu programa katılma gerekçelerimdi.” (Ö8)

“Bu programa katılma gerekçem öncelikle İngilizcemi geliştirmek. Bunun dışında farklı kültürden ve ülkeden olan insanlarla tanışıp arkadaş olmak istiyordum.” (Ö10)

Araştırmaya katılan bazı öğrenciler Avrupa’yı gezmek (f=4)) ve farklı eğitim sistemlerini görmek (f=4) amacıyla katılım gösterdiklerini belirtmişlerdir.

“...dilinin yanında farklı kültürler görme farklı eğitim sistemleri içinde yer alma bunların işlevişini görmek her zaman merak uyandırmıştır. Yani en büyük amaç hem farklı kültürleri görmek, farklı eğitim sistemlerini ve farklı ülkeleri görmek oldu.” (Ö7)

Ağırlıklı olarak yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı programa katılım gerçekleştirdiklerini belirten öğrencilerin bazıları başka gerekçeler de belirtmektedir. Bazı öğrenciler (f=3) dil öğrenmek amacı ile programa katıldıklarını belirtirken, bazıları ise hocalarının yönlendirmesi (f=2), karşılıklı etkileşimde bulunabilme (f=2) ve karşılaştırma yapabilme (f=2) amacıyla programa katılım gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir.

“...derslerimize gelen öğretmenlerimiz Erasmus+ programı hakkında bize bilgiler veriyorlardı. Bu bende bir ilgi uyandırdı açıkçası. Nedir bu Erasmus+ diye düşünmeye başladım ve araştırdıktan sonra Erasmus+ programının bir öğrenci değişim programı olduğunu, dil öğrenmenin, gezmek, kariyer yapmak eğlenmek, yeni insanlarla tanışmak, yeni kültürler tanımak kültürleri deneyimlemek, gideceğimiz üniversitede buradaki dersleri orada görmek gibi imkânların olduğunu gördüm.” (Ö9)

Araştırmaya katılan öğrencilerden birer kişi ise Avrupa Birliğini tanımak, alanında kendini geliştirmek, Avrupa’ya yerleşmenin yollarını aramak, öğrenci-

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

öğretim elemanı ilişkilerini görmek ve yüksek lisans olanaklarını araştırmak şeklinde gerekçe belirtmişlerdir.

“Ben ileride yüksek lisans yapmak istiyorum ve yüksek lisansımı yurtdışında bir üniversitede yapmak istiyorum. Benim açımdan bu çok daha fazla fayda katacaktı ve bu faydayı görmem için öncelikle yabancı bir ülkede öğrenim görmem gerekiyordu. O ülkenin eğitim şeklini, ders, öğretmen öğrenci ilişkilerini görmem gerekiyordu.” (Ö1)

2. Programa Katılmadan Önce Yapılan Hazırlıklara İlişkin Görüşler

Bu başlık altında yükseköğretim öğrencilerinin Erasmus+ Programına katılım gerçekleştirmeden önce yaptıkları hazırlıklar ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. Öğrenci görüşlerine ilişkin bulgulara Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3.

Erasmus+ Programına katılmadan önce yapılan hazırlıklarla ilgili öğrenci görüşleri

Görüşler	Frekans (n=10)
Gideceğim şehri/ülkeyi/üniversiteyi araştırdım	7
Vize için belgeler hazırladım	6
İngilizceyi geliştirdim	5
Barınma durumunu öğrendim	3
Hava durumunu araştırdım	3
Sağlık Sigortası yaptırdım	2
Kıyafet seçtim	2
Alacağım derslere ön hazırlık yaptım	2
Gideceğim ülkenin yerel dilini inceledim	2
Gideceğim ülkeye ulaşımı ayarladım	2

Tablo 3’e göre araştırmaya katılan öğrencilerin hepsi programa katılım gerçekleştirmeden önce bazı hazırlıklar yaptıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin gitmeden önce yaptıkları hazırlıkların en başında gidecekleri ülke, şehir ve üniversite hakkında araştırmalar yapıp bilgi edindikleri (f=7) görülmektedir. Bu kapsamda görüş bildiren öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Malum gidilecek ülke hakkında biraz araştırma yapılmasının büyük önem arz ettiği düşüncesindeydim.” (Ö4)

“Oraya gittiğim zaman ne yapabilirim ne edebilirim diye gideceğim şehir hakkında araştırmalar yaptım hem internetten hem giden arkadaşlardan.” (Ö5)

Araştırmaya katılan öğrencilerin yarısından fazlası vize başvurusu için gerekli evrakları topladıklarını ve evrakları tamamladıktan sonra vize başvurusuna gittiklerini (f=6) ifade etmişlerdir. Bu kapsamda görüş bildiren öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Vize başvurusu başlayınca iş ciddiye bindi ve gerekli hazırlıkları yapmam gerektiğine inandım.” (Ö1)

“Romanya bir Avrupa ülkesi olduğu için o ülkenin vizesini almamız gerekiyordu her ülkenin vize süreci de farklı. O yüzden biz bir ay önce başladık.” (Ö3)

“Ayrıca bu süreçte okulumda bayağı bir çalışmalar oldu, belgeler düzenlendi. Sonra vize işlemleri oldu, ülkeye giriş çıkışlar sıkıntı olmasın diye. Vize işlemlerinde bütün belgelerimi hallettikten sonra sıkıntı yaşamadım. Vize sürecinde herhangi bir sıkıntı yaşamadım.” (Ö6)

“Onun dışında vize işlemlerimiz oldu. 1-2 ay vize alma sürecimiz oldu, çünkü Schengen bölgesinde yabancı bir ülkeye gidiyorsanız vize istiyor.” (Ö7)

Araştırmaya katılan öğrencilerin yarısı (f=5) programa katılmadan önce İngilizce dilinde kendilerini geliştirdiklerini, bunun için de İngilizce alt yazılı filmler izlediklerini, İngilizce şarkılar dinlediklerini, İngilizce kitaplar okuduklarını ve İngilizce kurslarına gittiklerini ifade etmişlerdir. Bu kapsamda görüş bildiren öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Gitmeden önce özellikle İngilizce bilgimizi bir pratiğe dökmemiz gerekiyordu gerek konuşma olsun gerek dinleme noktasında olsun özellikle gitmeden önceki süreçte gerek kitap okuyarak film izleyerek müzik dinleyerek İngilizce dil pratiği mi geliştirmeye çalıştım.” (Ö7)

“Öncelikle yurt dışında İngilizcede herhangi bir sorun yaşamamak için, İngilizce çalıştım.” (Ö10)

Araştırmaya katılan bazı öğrenciler gidecekleri ülkenin hava durumu hakkında bilgi edindiklerini (f=3) ve hava durumuna uygun kıyafet seçip

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

yanlarında göturdüklerini (f=2) belirtmişlerdir. Bu kapsamda görüş bildiren öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“...gideceğim ülkenin orada bulunacağım zaman dilimi bakımından mevsiminin nasıl geçeceği yanıma alacağım kıyafet tercihlerinde etkili olmuştur.” (Ö4)

“...gideceğimiz ülkenin iklimine göre yanımızda neler götürebiliriz onun hazırlıklarını yaptık kılık kıyafet konusunda.” (Ö7)

Araştırmaya katılan öğrenciler ayrıca barınma durumu ile ilgili hazırlıklar yaptıklarını (f=3), sağlık sigortası yaptırdıklarını (f=2), gidecekleri ülkenin yerel dilini incelediklerini (f=2) ve alacakları derslere ilişkin ön hazırlık yaptıklarını (f=2) belirtmişlerdir. Bu kapsamda görüş bildiren öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Oraya giden yurtlarda kalan öğrenciler vardı bazıları evde kalmış bazıları yurttan kalmış gidenlere yurt ortamı nasıl barınma nasıl sıcaklık nasıl su nasıl arkadaşlık ilişkileri nasıl odalarda Kaç kişi kalıyor kimler kalıyor, bunları konuştuk öğrencilerle ona göre hazırlıkları yaptık.” (Ö1)

“Kalacağım yerin merkeze ve okula uzak olmaması bilakis ulaşımında zorluk çekmemek adına önemliydi, kalacak yerin bütçeye göre belirlenmesi de unutulmaması gerekenler arasında.” (Ö4)

“Ayrıca bu süreçte insanlarla iletişim nasıl olur oradaki dil nasıldır dil hakkında biraz bilgi sahibi olmaya çalıştım.” (Ö6)

Yukarıda bahsedilen tüm ön hazırlıklara ek olarak birer öğrencinin dile getirdiği bazı hazırlıklar daha göze çarpmaktadır. Bunlar; sosyal medyadaki öğrenci gruplarına üyelik, gidilecek şehirdeki öğrencilerle iletişime geçip oradan arkadaş edinmek ve onlardan bilgi edinmek, gezmek amacıyla yanına ekstra para almak, daha önce gitmiş olan öğrencilerden bilgi almak, gidecekleri ülkenin gelenek göreneklerini incelemek. Bu kapsamda görüş bildiren öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Ayrıca bu süreçte insanlarla iletişim nasıl olur oradaki dil nasıldır dil hakkında biraz bilgi sahibi olmaya çalıştım.” (Ö6)

“Onun dışında şahsen yaptığım hazırlıklardan bir tanesi de ben eğitim öğretimin yanında bir de gezmeyi amaçladığım için okulun hibesinin yanı sıra farklı bir ek maddi hazırlık yaptım.” (Ö7)

3. Program Esnasında Yaşanılan Problemlere İlişkin Görüşler

Bu başlık altında yükseköğretim öğrencilerinin Erasmus+ Programı esnasında yaşadıkları problemler ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. Öğrenci görüşlerine ilişkin bulgulara Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4.

Erasmus+ Programı esnasında yaşanan problemlere ilişkin öğrenci görüşleri	
Görüşler	Frekans (n=10)
Yemek	5
Dil/İletişim	5
Derslerin yerel dilde olması	5
Ekonomik	3
Vize	2
Ders eşleştirme	2
Barınma	2

Tablo 4’e göre araştırmaya katılan öğrencilerin en çok yaşadıkları problemlerin başında yemek (f=5), iletişim (f=5) ve derslerin yerel dilde işlenmesi (f=5), yer almaktadır. Bu kapsamda görüş bildiren öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Aslında ilk problem gittiğimiz zaman benim oda arkadaşım Ukraynalı idi, dil problemi yaşadık, peki nasıl anlaşıyorduk, Translate programı aracılığıyla anlaşıyorduk yani anlaşılamamaktan daha iyiydi. Translate dediğim yani Google Translate programı çeviri programı. Bir de yemek kültürü farklıydı Yemekte biraz zorlandım.” (Ö5)

“Programa devam ederken ilk başta en büyük zorluğu yerli halkla anlaşmak da yaşadık, çünkü yerli halkın kendi yerel dilleri vardı İngilizce konusunda biraz zayıflardı. Günlük hayatın işleyişinde biraz sıkıntı yaşadık bunu sürece yaydık. 5 aylık sürece devam ederken biraz rahatladık.” (Ö7)

Yaşadığım problemlerden örnek vermek gerekirse program dâhilinde bulunduğum şehirde toplumun İngilizce seviyesinin düşük olması beni bayağı zorlamıştı. İletişim kurma konusunda çok fazla problem

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

yaşadığımı söyleyebilirim. Alışverişte aradığınız bir şeyi market görevlisine sorduğunuzda sizi anlamadığı için markette İngilizce bilen birini bulmaya çalışmak problem olabiliyor.” (Ö8)

“Şahsen beslenme konusunda sıkıntılarımız oldu. Yemek kültürleri bizden çok farklı olduğu için biraz da mutfakları dar olduğu için dışarıda yemek yeme noktasında birçok sıkıntı yaşadık yani.” (Ö7)

Yukarıda bahsedilen problemlerin yanı sıra öğrencilerin ekonomik (f=3), ders eşleştirme (f=2), vize (f=2), barınma (f=2) ve teknolojik problemler (f=1) yaşadıkları da tablodan anlaşılmaktadır.

“Derslerim eşleşmedi. Burada eşleştirdiğim derslerin hiçbiri orada eşleşmedi ve gittiğimde o dersleri değiştirmek zorunda kaldım.” (Ö2)

“Romanya vizesi ile ilgili problem çıktı erken başvurmamız a rağmen süreç uzadı geç çıktığı için de döneme gecikmeli başladık oradaki tanıtım sürecini oryantasyon sürecini kaçırdık.” (Ö3)

“Biraz maddi problem yaşadım, Avrupa'yı gezmek istiyordum, çünkü insanları keşfetmek farklı kültürleri farklı yerleri keşfetmeyi çok istiyordum. Bu da benim için bir avantajdı Erasmus+. Aslında okulunun verdiği hibe ve ailemin desteği vardı buna rağmen yine çok fazla gezemedim.” (Ö6)

4. Program Sonucunda Edinilen Kazanımlara İlişkin Görüşler

Bu başlık altında yükseköğretim öğrencilerinin Erasmus+ Programı sonucunda edindikleri kazanımlara ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Öğrenci görüşlerine ilişkin bulgulara Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5.

Erasmus+ Programı sonucundaki kazanımlara ilişkin öğrenci görüşleri	
Görüşler	Frekans (n=10)
Yeni kültürler tanıdım	9
Yabancı dilim gelişti	7
Özgüvenim arttı / Özgüven kazandım	5
Bakış açım değişti / Ön yargılarımı kırdım	4
Kendi alanımda çok şey öğrendim / deneyim kazandım	3
Dertlerimle başa çıkmayı öğrendim	2
Gelecekle ilgili planlar yapmaya başladım	2
Sorumluluk almayı öğrendim	1
Her ülkeden arkadaş edindim	1
Kendimi yeniden keşfettim	1
Akademik anlamda her şeyi başaracağıma inandım	1
Makale yazma tecrübem arttı	1

Tablo 5'e göre araştırmaya katılan öğrencilerin neredeyse tamamı yeni kültürler tanıdıklarını (f=9) ifade etmektedir. Bu kapsamda görüş bildiren öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Yeni kültürler tanıdım farklı yemekler farklı lezzetler. Ondan sonra ülkelerin yaşamış biçimleri mesela bazı yerlerin ev içi yapılarını falan gördüm.” (Ö1)

“Kesinlikle çok değerli buluyorum, farklı bir ülkede yaşamak farklı insanlarla irtibat kurmak hiç bilmediğin bir kültürle bir arada olmak farklı lezzetler tatmak farklı düşünceler ile tanışmak güzel bir şey idi.” (Ö3)

“Yani bir ülkede farklı bir ülkede bulunmanın, orada kendi hayatını idame ettirmenin, onun dışında farklı bir ortama girmenin, farklı bir dille konuşmanın alışılacelmiş kültürlerden uzak kalmanın vermiş olduğu deneyim ne para ile alınabilir ne de tartışılabilir. Çok samimi söylüyorum.” (Ö9)

Öğrencilerin büyük bir kısmı ise yabancı dil bilgilerinin geliştiğini (f=7) ifade etmektedirler. Bu kapsamda görüş bildiren öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“En başta yabancı dilim gelişti. Bu programın ileride iş hayatında bana çok yarayacağını düşünüyorum. (Ö2)

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

“Dil konusundaki gelişimim benim bundan sonraki hem sosyal hayatımda hem iş hayatımda çok işime yarayacağını düşünüyorum. Bu noktada bu benim için çok değerli bir kazanım oldu.” (Ö7)

“İngilizce konusunda gözle görülür bir ilerleme kaydettim.” (Ö8)

Öğrencilerin yarısı özgüven kazandıklarını (f=5) ifade ederken, bazı öğrenciler ise bakış açılarının değiştiğini (f=4) ifade etmişlerdir. Bu kapsamda görüş bildiren öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Cesaretim özgüvenim yerine geldi, yurtdışına çıkmanın o kadar zor bir şey olmadığını kavradım, şu anda beni hiç bilmediğin bir yere, dilini hiç bilmediğin bir yere atsanız yaşayabilirim.” (Ö2)

“Kesinlikle bu kazanımlar çok değerli benim için. Çünkü dediğim gibi özgüven kazandım, kültürleri eğitim sistemleri sosyalleşmeyi öğrenmek deneyimlemek bakış açımı genişletti ve çok şey kattı bana.” (Ö3)

“Bir önyargı vardı bende, bu önyargıyı kırdım. Televizyonda bazı şeyleri izliyorsun ve televizyonda olduğu gibi olmadığını öğreniyorsun. Bir şey yapmak bir şeyleri öğrenmek bir şeyleri görmek istiyorsan o toplumun içinde olman gerektiğini düşünüyorum.” (Ö5)

Araştırmaya katılan öğrencilerden bazıları kendi alanında çok şey öğrendiklerini (f=3), dertleriyle başa çıkmayı öğrendiklerini (f=2) ve gelecekle ilgili planlar yapmaya başladıklarını (f=2) ifade etmişlerdir. Bu kapsamda görüş bildiren öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Aynı şekilde akademik olarak bulunduğum bazı konferanslar sayesinde dünyanın farklı ülkelerinden tecrübeli kişilerden kazanımlarım oldu.” (Ö8)

“Onun dışında akademik anlamda da kazanımlar vardı, çünkü biz orada kendi alanlarımızı derste gördük, teknolojik olarak gördük ve derslerin bize kattıklarını gördük, oradaki dersler genel olarak laboratuvar ortamında işlendiği için pratik yönünden çok şey kazandık, kendi üniversitemizde geldiğimiz zaman da bunun farkına çok açık gördük.” (Ö9)

“Bu program sonucunda eğlendim kendi dertlerimle başa çıkmayı öğrendim.” (Ö2)

Bazı öğrenciler ise sorumluluk almayı öğrendiklerini (f=1), her ülkeden arkadaş edindiklerini (f=1), kendilerini yeniden keşfettiklerini (f=1), akademik anlamda her şeyi başaracaklarına inandıklarını (f=1) ve makale yazma

tecrübelerinin arttığını (f=1) ifade etmektedirler. Bu kapsamda görüş bildiren öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Daha fazla sorumluluk sahibi oldum. Ailesi ile yaşayan birçok öğrenci vardır. Fakat Erasmus+’a katıldığınız zaman yurt dışında kendi evinizde kendi sorumluluklarınız olacaktır. Bu yarım dönemlik zamanda tek başınıza neleri başarabileceğinizi de inanılmaz hissettirdi.” (Ö4)

“Öğretmenler daha çok bize makale veriyorlardı, mesela 10 tane makale gönderiyordu, analiz edeceksiniz diyordu tek bir makale halinde. Bunu çok yaptığımız için şu anda makale yazabilme konusunda bana çok tecrübe kazandırdı, artık çok rahat bir şekilde makale yazabiliyorum mesela.” (Ö1)

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Erasmus+ Programına katılım gerçekleştiren öğrenci görüşlerinden hareketle, öğrencilerin tamamının farklı kültürler görmek ve yabancı dillerini geliştirmek için programa katıldıkları anlaşılmaktadır. Öğrencilerin farklı bir kültürde bulunmalarının onlara çok şey katacağını söylemek mümkündür. Özellikle bakış açılarının değişmesi, farklılıklara daha fazla hoşgörüyle bakılması, insanlarla daha sağlıklı iletişim kurulabilmesi vb. onlarca faydasından bahsedilebilir. Öğrencilerin dile getirdikleri en büyük gerekçelerden birinin de dil geliştirmek olduğu görülmektedir. Öğrenciler bu programa katılmadan önce zaten bir dil barajını aşmak zorundalar, fakat dil bilmek ile dil konuşmanın birbirinden ayrı şeyler olduğu söylenebilir. Nitekim ülkemizde yapılan dil sınavlarında yüksek puanlar alıp pratik anlamda çok zayıf olan öğrencilerin varlığından bahsedilebilir. Bu amaçla öğrencilerin özellikle pratik anlamda gelişmek için programa katılmak istedikleri söylenebilir. Araştırmadan elde edilen bu bulgular alan yazında ulaşılabilen çeşitli çalışmaların bulgularıyla da benzerlik göstermektedir. Bakioğlu ve Certel’in (2010) yaptıkları çalışmada Erasmus+ programına katılan öğrencilerin katılım gerekçelerine bakıldığında en çok yurtdışı görmek, değişik kültürleri tanımak, dil öğrenmek, dil geliştirmek, akademik kazanımlar elde etmek gibi etkenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Demir & Demir (2009) tarafından yapılan ve benzer sonuçların elde edildiği çalışmada, programa katılan öğrencilerin farklı kültürleri ve ülkeleri görmek, akademik anlamda gelişmek ve yabancı dillerini geliştirmek amacıyla programa katıldıkları anlaşılmaktadır. Teichler, Gordon & Maiworm (2001) tarafından yapılan bir çalışmada yine benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Öğrencilere yurtdışında geçici eğitim görme gerekçeleri sorulduğunda; öğrencilerin büyük çoğunluğu yeni bir kültürü görmek, akademik anlamda bir şeyler öğrenmek, yabancı dillerini geliştirmek ve kişisel gelişim

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

şeklinde gerekçeler belirtmişlerdir. Göksu'nun (2011) yaptığı çalışmada katılımcıların tamamı öğrenci değişim programı aracılığıyla başka bir ülkede yaşamak, başka kültür ve insanlarla tanışmak amacıyla bu programa katıldıklarını belirtmişlerdir. Aynı sonuçlara alan yazındaki birçok çalışmada daha rastlanılmaktadır (Bağcı, Erdem & Erişen, 2018; Enders, 1998; Janson, Schomburg, & Teichler's, 2009; Mede & Tüzün, 2016; Şahin 2007; Teichler, 2004; Topçu, 2011; Yücel, 2013). González, Mesanza & Mariel (2011) ise yaptıkları çalışmada öğrencilerin yabancı dil konusunda zayıf olmalarına rağmen, yabancı bir dil öğrenmenin ve geliştirmenin fırsatlarından yararlanmak için Erasmus+ programına katıldıklarını ifade etmektedirler. Kohn'un (2015) yaptığı çalışmada da öğrencilerin dil öğrenmek için programa katıldıkları ifade edilmektedir ve bizim çalışmamıza benzer olarak öğrencilerin çok azı katılım gerekçesi olarak akademik amacı ilk sıralara koymuşlardır. Erasmus+ Programı her ne kadar bir eğitim programı olsa da farklı kültürlerin kaynaşmasına da olanak sağlamaktadır. Öğrencilerin geneli de maddi açıdan başka bir ülkede bir dönem ya da bir yıl okumanın zor olduğunu bildikleri için, üniversite tarafından kendilerine tahsis edilen hibe ile mümkün olduğu kadar programın sosyal boyutundan faydalanmaya çalıştıkları söylenebilir. Bu yüzden birçok öğrenci için akademik amacın ikinci planda kaldığı söylenebilir. Buna benzer olarak Teichler (2004) Erasmus+ programına katılan birçok öğrencinin yurtdışında geçirecekleri dönemi ciddi bir eğitimden ziyade kültürel aktiviteler için bir fırsat olarak gördüğünü belirtmektedir. Stilianos, Georgios, Vasilik & Labros (2013) ise yaptıkları çalışmada bunun tam aksi sonuçlara ulaşmışlardır ve öğrencilerin programa katılım gerekçesi olarak akademik sebepleri kültürel sebeplerden daha önemli gördüklerini belirtmişlerdir. Kosmaczewska (2015) hareketlilik programlarında akademik amaçların daha önemli olması gerektiğini ifade etmektedir. Gençler (2009), Okur (2016) ve Sarıtaş (2011) ise öğrencilerin programa katılmalarındaki en önemli gerekçenin akademik gerekçeler olduğunu söylemektedirler. Daha önce de değinildiği üzere, öğrenciler programın daha çok kültür boyutunu ön plana çıkarmaktadırlar, fakat yine de öğrencilerin yarısının programın akademik boyutunu da önemsedikleri söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, öğrencilerin yarıya yakınının farklı eğitim sistemlerini görmek ve yeni yerleri, özellikle de Avrupa'yı, gezmek için programa katılım gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra bazı öğrencilerin ise karşılıklı etkileşimde bulunabilmek, eğitim sistemleri arasında karşılaştırma yapabilmek, Avrupa Birliğini tanımak, alanında kendisini geliştirmek, Avrupa'ya yerleşmenin yollarını aramak, öğrenci-öğretim elemanı ilişkilerini görmek ve yüksek lisans olanaklarını araştırmak amacıyla programa katılım gerçekleştirdikleri söylenebilir. Şahin (2007) yaptığı çalışmada öğrencilerin

kendilerini geliştirme, iş olanaklarını görme şeklindeki katılım gerekçelerini ifade etmektedir.

Erasmus+ Programına katılım gerçekleştiren öğrenci görüşlerinden hareketle, programa katılan öğrencilerin gitmeden önce değişik hazırlıklar yaptıkları anlaşılmaktadır. Öğrencilerin yaptıkları hazırlıkların en başında gidecekleri üniversite, şehir ya da ülke hakkında bilgi edinmek amacıyla araştırma yaptıkları görülmektedir. Bu araştırmalar genellikle internette araştırma ve daha önce gitmiş olan öğrencilerle irtibata geçme şeklinde olmaktadır. Bunun ardından en çok yapılan hazırlıklardan bir tanesi vize için gerekli belgeleri toplama süreci gelmektedir. Vize alma sürecinin bazen çok uzun sürdüğü ve sıkıntılı bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilerin gitmeden önce yaptıkları diğer önemli bir hazırlığın ise İngilizce dilinde kendilerini geliştirmek olduğu göze çarpmaktadır. Bunun için de öğrencilerin özellikle internette İngilizce filmler izleme, İngilizce şarkılar dinleme yoluyla veya bir kursa gitme yoluyla kendilerini geliştirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Öğrencilerin gitmeden önce farklı hazırlıklar yapmalarının gidecekleri ülkelerde problem yaşamamaları açısından önemli bir durum olduğu söylenebilir. Çünkü birçok öğrenci bu programa ilk defa katılacaklar, hatta belki bazıları ilk defa yaşadıkları şehrin dışına çıkacaklardır. Bu açıdan bakıldığında, iyi bir hazırlığın olası problemleri minimuma indireceği söylenebilir. Özellikle yabancı dile hâkimiyetin birçok kapıyı açacağı öngörülmektedir. Çünkü birçok ülkeden bir araya gelecek olan öğrencilerin ortak noktası İngilizce olacaktır. Endes (2015) yaptığı çalışmada, öğrenciler gitmeden önce birçok belge hazırladıklarını ve bu belge hazırlama işinin stresli olduğunu ifade ederken, pasaport ve vize alımının ise kolay olduğunu belirtmektedirler. Yücel (2013) ise yaptığı çalışmada öğrencilerin hareketlilik gerçekleştirilmeden önce yaptıkları ön hazırlıkların gerçekleştirilen hareketlilik faaliyetlerinin niteliğini olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. Ayrıca önceki senelerde hareketlilik için aynı ülkelere gitmiş olan öğrencilerin buradaki deneyimlerini paylaşmalarının, gidecek olan öğrencilerin beslenme, güvenlik, barınma gibi konularda bilgi sahibi olmalarını sağlayacağı ifade edilmiştir.

Erasmus+ Programına katılım gerçekleştiren öğrenci görüşlerinden hareketle, öğrencilerin yaşadıkları en büyük problem yemek problemidir. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun özellikle inançları gereği domuz eti ve mamullerini yemedikleri ve gittikleri ülkelerde de bunları içeren yemek çeşitlerinin bol olduğu göz önüne alındığında yemeğin büyük bir problem olduğu anlaşılmaktadır. Endes'in (2015) yaptığı çalışmada, öğrenciler helal yemek bulmanın zor olduğunu, oradaki yemeklerin çoğunda domuz eti bulunduğunu ve bu yüzden çok sıkıntı yaşadıklarını, ayrıca yemeklerin yetersiz

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

olduğunu ve ağız tadına hitap etmediğini belirtmişlerdir. Bilici (2016) ve Özdem'in (2013) yaptığı çalışmada da benzer sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, öğrenciler dini kaygılardan dolayı buldukları üniversitenin yemek hizmetlerinden pek faydalanamadıklarını belirtmişlerdir. Yemek probleminden sonra yaşanan en büyük sıkıntının dil problemi ve buna bağlı olarak iletişim problemi olduğu söylenebilir. Öğrencilerin gittikleri bazı ülkelerde dersler İngilizce işlenirken, bazı ülkelerde ise dersler o ülkenin yerel diliyle işlenmektedir. Derslerin yerel dilde işlendiği üniversitelerde öğrencilerin problem yaşadıkları söylenebilir, çünkü Erasmus+'a katılan öğrenciler İngilizce dil seviyeleri sonucunda programa katılmaya hak kazanmaktadırlar. Ayrıca yerel halkın genelde İngilizce bilmemelerinin de öğrenciler için bazen sorun teşkil ettiği söylenebilir. Bahsedilen tüm bu sebeplerden dolayı öğrencilerin yabancı dile hâkim olmalarının yaşanabilecek muhtemel birçok sorunu minimize edeceği söylenebilir. Dile hâkim olmayan bir öğrencinin sağlıklı bir iletişim kurması, kendi dilini konuşmayan arkadaş ortamlarına rahatlıkla girmesi ve derslerden iyi bir verim alması beklenemez. Belki yerel dillerin öğrenilmesi kısa vadede öğrenciye bir fayda sağlayabilir, ama uzun vadede bir fayda sağlaması için öğrencilerin çok konuşulan Avrupa dillerinden bir tanesini öğrenmeleri akademik hayatları açısından çok önemlidir. Tekin & Gencer'in (2013) Almanya'da Erasmus+ programına katılan Türk öğrencilerle yaptıkları çalışmada benzer sonuçlar görülmektedir. Çalışmada yer alan öğrencilerin dile getirdiği en büyük problemin dil problemi olduğu görülmektedir. Dil engelinden dolayı ciddi problem yaşadıklarını ifade eden öğrenciler, özellikle derslerin Almanca işlenmesinden dolayı ve kendilerinin de çok az Almanca bilmelerinden dolayı, derslere katılım gösteremediklerini ifade etmişlerdir. Demir & Demir (2009) ve Użpalienė & Vaičiūnienė (2012) tarafından yapılan çalışmalarda da öğrencilerin büyük bir kısmının gittikleri ülkelerde dil problemi yaşadıkları ortaya konmuştur. Ersoy (2013) ve Şahin (2013) ise yaptıkları çalışmalarda programa katılan öğrencilerin İngilizceyi etkili konuşma konusunda sorun yaşadıkları sonucuna varmışlardır. Dinçer, Aslan, & Bayraktar (2017) öğrencilerin anadillerinden farklı bir dilde eğitim almaları dolayısıyla sıkıntılar yaşadıklarını ve bu sorunu aşmak için öğrencilerin programa katılmadan önce hedeflenen dilde yetkin olmalarının gerekliliğini ortaya koymuştur. Öğrencilerin yaşadıkları başka bir problem ise ekonomik durumun iyi olmamasıdır. Ekonomik durumu iyi olan öğrencilerin üniversite tarafından sağlanan hibeye ek olarak maddi hazırlık yaptıkları, bu yüzden akademik yaşantının yanı sıra birçok Avrupa ülkesine kültürel amaçlı seyahatler gerçekleştirdikleri söylenebilir. Öğrenciler üniversite tarafından verilen hibenin ihtiyaçlarını karşılamadığını düşünmektedirler ve maddi sıkıntılardan dolayı gittikleri ülkenin dışındaki ülkeleri pek gezemediklerini ifade etmektedirler.

Verilen hibenin kendilerine yetmediğini belirten öğrencilerin genellikle başka ülkeleri gezemedikleri için bu ifadeyi kullandıkları düşünülmektedir. Erasmus+ programının sadece öğrenci ihtiyaçlarına bir destek mahiyetinde olduğu iyi kavranırsa, bu tür şikayetlerin azalacağı söylenebilir. Hibenin yetersizliğiyle ilgili sonuçlara alan yazındaki bazı çalışmalarda rastlanılmaktadır (Bağcı, Erdem & Erişen, 2018; Kohn, 2015; Sancak, 2009; Teichler, 1996; Ünal, 2011). Erasmus+ programında öğrencilere verilen hibenin onların yurtdışındaki masraflarının tamamının karşılanmasını sağlayan bir maaş değil de bir burs olduğunu ifade eden Özdem (2013), araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun kendilerine sağlanan hibe desteğini yetersiz bulduklarını ifade etmiştir. González, Mesanza & Mariel (2011) yaptıkları çalışmada öğrencilere verilen ekonomik desteğin artırılmasının Erasmus+ öğrenci hareketliliğini daha da geliştireceğini belirtmektedirler. Ders eşleştirmeleri, vize alımında yaşanan sıkıntılar ve gidilen ülkedeki barınma sıkıntısı öğrenciler tarafından dile getirilen bazı problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ders eşleştirmelerinin genel bir problem değil de bölüm başkanlarının yaklaşımından kaynaklanan bir problem olduğu görülmektedir. Bazı bölüm başkanları ders eşleştirme konusunda öğrencilere esneklik tanırken, bazıları aynı kolaylığı sağlamamaktadır. Tekin & Gencer'in (2013) yaptığı çalışmada buna benzer sonuçlar görülmektedir. Erasmus+'a katılan öğrenciler ders eşleştirme problemi yaşadıklarını ve bu durumun bazen dönem kaybına yol açtığını belirtmektedirler. Fakat bizim çalışmamızda dönem kaybı yaşadığını ifade eden öğrenciler bulunmamaktadır. Sancak (2009) ise öğrencilerin derslerin denkliliğiyle ilgili konulardan yakındıklarını belirterek, öğrencilerin kendilerine fayda sağlaması düşünülen AKTS'yi programın olumsuz özellikleri arasında gördüklerini ifade etmektedir. Çünkü ders eşleştirmelerden kaynaklanan bazı sorunlardan dolayı kimi öğrencilerin okulları uzamıştır. Vize alımının ise ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği görülmektedir. Barınma konusunda ise Romanya ve Polonya'daki üniversitelerin öğrencilere genellikle yurt imkânı sağladığı, ama yemek imkânı sağlamadığı anlaşılmaktadır. Portekiz'de hareketliliğe katılan öğrencilerde ise bunun tersi bir durum yaşanmaktadır. Öğrencilere yurt imkânı sağlanmazken, yeme içme imkânı sağlanmaktadır.

Erasmus+ Programına katılım gerçekleştiren öğrenci görüşlerinden hareketle öğrencilerin neredeyse tamamının yeni kültürler tanıdıkları ve yabancı dillerini geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Öğrencilerin yarısı ise özgüvenleri artmış ve ön yargılarından kurtulup yeni bir bakış açısı kazanmışlardır. Bir kısım öğrenci ise akademik anlamda bir şeyler kazanmış, dertleriyle başa çıkmayı öğrenmiş ve gelecekle ilgili planlar yapmaya başlamışlardır. Ayrıca yine öğrenci görüşlerinden hareketle bazı öğrenciler sorumluluk sahibi olmayı

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

öğrenmiş, her ülkeden arkadaş edinmiş, kendilerini yeniden keşfetmiş, makale yazma tecrübesi kazanmış ve akademik anlamda her şeyi başarabileceklerine inanmışlardır. Tüm bu kazanımlara bakıldığında, bunların uzun bir tecrübe sonucu elde edildikleri söylenebilir. Programa katılan öğrencilerin 5-10 ay gibi bir süre zarfında ailelerinden ve memleketlerindeki arkadaşlarından ayrı yaşamalarının onlar için çok farklı bir deneyim olduğu söylenebilir. Öğrenciler istese de istemese de farklı bir dil konuşacaklar, farklı insanlarla muhatap olacaklar, farklı yemekler yiyecekler, farklı ortamlarda bulunacaklar, yani kısacası yepyeni bir yaşamları olacak. Birçok öğrenci bu esnada belki bahsedilen kazanımların farkına varmayabilir, ama yurda dönüş yaptıktan sonra birçoğu bunun farkına varabilir ve tekrardan bir gitme isteği ile karşı karşıya kalabilir, hatta bazıları temelli gidip o ülkeye yerleşme isteği duyabilir. Araştırmadan elde edilen bulgular alan yazında ulaşılabilen çeşitli çalışmaların bulgularıyla da benzerlik göstermektedir. Çalışmamızda öğrencilerin tamamının kazanım olarak farklı kültürleri ve insanları tanımış olmaları alan yazında yapılan birçok çalışmada yer almaktadır. Altay (2016), Del Campo (2016), Elmalı (2013), Gençer (2009), Kohn (2015), Özdem (2013), Papatsiba (2005), Şahin (2007), Urquía-Grande & Sancak (2009), Ünal (2011), Yağcı, Ekinci, Burgaz, Kelecioğlu ve Ergene'nin (2007) yapmış oldukları çalışmalarda programın öğrencilere farklı kültürlerle karşılaşma olanağı sağladığını ve öğrencilerin olaylara daha farklı boyutlarda bakabilme becerisi kazandıklarını belirtmişlerdir. Endes'in (2015) yaptığı çalışmada öğrenciler farklı kültürler tanıdıklarını ve farklı kültürlerden arkadaş edindiklerini belirterek Erasmus+ programının diğer insanlarla olan iletişimlerini arttırdığını belirtmişlerdir. Ersoy'un (2013) yaptığı çalışmada farklı ülkelere giden değişim öğrencileri, kültürlerarası etkileşimler sonucunda kültürel konulara duyarlılık kazandıklarını ve farklı kültürlerle hoşgörüyü bakmaya başladıklarını belirtmişlerdir. Konevas & Duoba (2007) program sonunda öğrencilerin diğer kültürleri tanıdıklarını, kültürler arası bir anlayış geliştirdiklerini, gelecekle ilgili iş deneyimi kazandıklarını ve problem çözme yeteneği kazandıklarını belirtmektedir. Santos & Cunha (2018) öğrencilerin diğer Avrupa ülkelerinin kültürleri ve insanları hakkında daha geniş bir bilgiye sahip olduklarını ve bunun sonucunda Avrupalılık bilincinin geliştiğini ifade etmektedir. Sarıtaş'ın (2011) elde ettiği sonuçlara göre ise, Erasmus+ programı ile yurtdışında eğitim almak hem diğer ülkelerin kültürlerini tanıma hem de akademik gelişim açısından çok önemlidir. Yabancı bir ülkede yaşamının ve eğitim görmesinin öğrencilerin dil gelişimine çok katkıda bulunduğu dair bizim çalışmamızda çıkan sonucun birçok çalışmada da çıktığı görülmektedir (Altay, 2016; Bağcı, Erdem, & Erişen, 2018; Dinçer, Aslan & Bayraktar, 2017; Endes, 2015; Jacobone & Moro, 2015; Kehm, 2005; Konevas & Duoba, 2007; Krzaklewska & Krupnik, 2007; Önder

& Balcı, 2010; Özdem, 2013; Papatsiba, 2005; Puigpelat, 1989; Sancak, 2009; Şahin, 2007; Ünal, 2011; Van Hoof & Verbeeten, 2005; Yağcı, Ekinci, Burgaz, Kelecioğlu ve Ergene, 2007). Yabancı bir ülkede yaşamının ve eğitim görmesinin öğrencilerin özgüvenlerini arttırdığına dair bizim çalışmamızda çıkan sonucun birçok çalışmada da çıktığı görülmektedir (Alfranseder, Tiernan & Crocitta, 2012; Bağcı, Erdem, & Erişen, 2018; Dolga, Filipescu, Popescu-Mitroi & Mazilescu, 2015; Endes, 2015; Kohn, 2015; Özdem, 2013; Papatsiba, 2005; Tekin & Gencer, 2013; Ünal, 2011). Araştırmadan elde edilen diğer bulgularla paralellik gösteren farklı çalışmalara alan yazında rastlanılmaktadır. Endes'in (2015) yaptığı çalışmada öğrenciler sorumluluk duygusu kazandıklarını, değişik bir eğitim sistemi tanıdıklarını ve Avrupa ülkeleri ile insanlarına olan önyargılarının kırıldığını ifade etmişlerdir. Papatsiba (2005) tarafından yapılan çalışmada Erasmus+ programına katılan öğrenciler, programın zorlukların üstesinden gelme konusunda yardımcı olduğunu ve risk alma cesaretini kazandıklarını ifade etmişlerdir. Jacobone ve Moro (2015) tarafından yapılan çalışmada, programın öğrencilerin öz yeterliklerini geliştirdiği, öğrencilerin Avrupa'ya karşı görüş ve düşüncelerini etkilediği ve öğrencilerin kendilerini daha Avrupalı görmelerine katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Demir & Demir'in (2009) yaptıkları çalışmada Erasmus+ Programına katılan öğrencilerin sorunların üstesinden gelme, sorumluluk alma, olumlu düşünme ve önyargılarından kurtulma gibi kazanımlara sahip oldukları görülmüştür. Van Hoof ve Verbeeten'in (2005) yapmış oldukları çalışmada öğrencilerin problem çözme, takımla çalışma, iletişim becerileri, aktif katılım ve sorumluluk alma gibi konularda gelişim sağladıkları görülmüştür. Krzaklewska & Krupnik'in (2007) yaptıkları çalışmada öğrenciler, kendilerini keşfetmede ve geliştirmede Erasmus+ Programının etkili olduğunu belirtmişlerdir. Puigpelat (1989) öğrencilerin akademik anlamda geliştiklerini, fikirlere açıklık, gidilen yerlere uyum sağlama ve kendi ayakları üzerinde durabilme gibi kazanımlar edindiklerini ifade etmektedir. Saritaş (2011) Erasmus+ programının ilgili olduğu akademik alanda gelişime katkıda bulunduğunu, öğretme metotlarında ve materyallerinde yenilikleri teşvik ettiğini, iyi uygulamaların yaygınlaştırılmasını sağladığını, öğrencileri kişisel olarak zenginleştirdiğini ve onlara yeni bakış açısı kazandırdığını ifade etmektedir.

Öneriler

- 1- Öğrencilere programa başvuru yapmadan önce, Erasmus+ Ofisi tarafından anlaşılmalı olan tüm üniversite ve bölümlerle alakalı bir bilgilendirme toplantısının yapılması çok faydalı olabilir. Toplantıya katılacak olanlara

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

- gidecekleri ülkelerde karşılaşılabilecekleri sorunlara ve çözüm önerilerine yönelik bilgilendirmeler yapılabilir.
- 2- Öğrencilere sağlanan hibe desteği çoğu zaman sadece çok temel ihtiyaçları karşıladığından dolayı, Ulusal Ajans programa katılan öğrencilere vermiş olduğu hibe desteğini arttırmalıdır.
  - 3- Öğrencilerin yaygın olarak karşılaştıkları vize probleminin çözülmesi için Ulusal Ajansın Dışişleri Bakanlığı nezdinde gerekli girişimlerde bulunması ve vize alımının kolaylaşması için diğer ülkelerin konsolosluklarıyla gerekli yazışmaları yapması gerekmektedir.
  - 4- Bölüm koordinatörlerinin ders eşleştirme konusunda donanımlı olmaları ve ders eşleştirme esnasında öğrenciye gerekli kolaylığı sağlaması gerekmektedir. Çünkü birebir aynı içeriğe sahip derslerin varlığı pek mümkün görünmemektedir.
  - 5- Programa katılmaya hak kazanan öğrencilerin dil gelişimi için üniversite tarafından dil kursları düzenlenmelidir.
  - 6- Öğrencilerin Erasmus+ Programına katılmadan önce hedeflerini net olarak belirlemeleri, programdan azami seviyede verim almalarına yardımcı olacaktır.
  - 7- Erasmus+ Programına katılmaya hak kazanmış olan öğrencilerin gitmeden önce ev sahibi ülke ve üniversite hakkında detaylı bir araştırma yapmaları ve gidecekleri üniversitenin eğitim sistemini detaylıca incelemeleri çok büyük faydalar sağlayabilir.
  - 8- Gidilen üniversitelerdeki Erasmus+ Ofisleriyle iletişime geçilip, öğrencilerin dini değer kaygıları dolayısıyla yaşadıkları yemek problemi için çözümler üretilmesi istenmelidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Altay, A. (2016). *Influence of the Erasmus+ student mobility programme on competence development of students*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Akdeniz University, Antalya.
- Alfranseder, E., Tiernan, A., & Crocitta, S. (2012). The importance of mobility, why live and study abroad. *Erasmus+ Student Network (ESN), ESN Graphics Team, Communication Committee*, 1-5.
- Aslan, B. & Jacobs, D. B. (2014). Erasmus+ student mobility: Some good practices according to views of Ankara University exchange students. *Journal of Education and Future*, (5), 57.

- Bağcı, Ö. A., Erdem, S., & Erişen, Y (2018). Erasmus+ ka103 hareketlilik programının öğrenci ve koordinatör görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(1), 54-76.
- Bakioğlu, A. & Certel, S. (2010). Erasmus+ programına katılan öğrencilerin akademik yaşantılarının nitel olarak incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 18(1&2), 37-62.
- Bilici, N, (2016). *Erasmus+ programı çerçevesinde Türkiye'den yurtdışına giden ve yurtdışından Türkiye'ye gelen yabancı öğrencilerin sosyal uyumlarının karşılaştırmalı incelemesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Erkan Akgün, Ö., Karadeniz, Ş ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (22. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Camiciottoli, B. C. (2010). Meeting the challenges of european student mobility: Preparing Italian ERASMUS+ students for business lectures in English. *English for Specific Purposes*, 29(4), 268-280.
- Demir, A., & Demir, S. (2009). Erasmus+ programının kültürlerarası diyalog ve etkileşim açısından değerlendirilmesi (Öğretmen adaylarıyla nitel bir çalışma). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 95-105.
- Dinçer, Ç., Aslan, B. & Bayraktar, A. (2017). Ankara Üniversitesi Erasmus+ koordinatörlerinin Erasmus+ programına ilişkin görüşleri. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 50(2), 201-223.
- Dolga, L., Filipescu, H., Popescu-Mitroi, M. M., & Mazilescu, C. A. (2015). *Erasmus+ mobility impact on professional training and personal development of students beneficiaries*. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 191.
- EC. (2018a). https://ec.europa.eu/education/policies/european-policy-cooperation/et2020-framework_en (Erişim tarihi: 12.04.2019).
- EC. (2018b). https://ec.europa.eu/education/policies/higher-education/about-higher-education-policy_en (Erişim tarihi: 12.04.2019)
- Elmalı, G. G. (2013). *Avrupa birliği eğitim ve gençlik programlarının Türkiye uygulamasının Erasmus+ programı bağlamında değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

- Enders, J. (1998). Academic staff mobility in the European community: The Erasmus+ experience. *Comparative Education Review*, 42(1), 46-60.
- Endes, Y. Z. (2015). Overseas education process of outgoing students within the Erasmus+ exchange programme. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 174, 1408-1414.
- Ersoy, A. (2013). Türk öğretmen adaylarının kültürlerarası deneyimlerinde karşılaştıkları sorunlar: Erasmus+ değişim programı örneği. *Eğitim ve Bilim*, 38(168).
- Gençer, G. (2009). *Avrupa Birliği eğitim ve gençlik programları: Erasmus+ programı ve Türkiye yükseköğretiminde programın uygulanması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- González, C. R., Mesanza, R. B., & Mariel, P. (2011). The determinants of international student mobility flows: an empirical study on the Erasmus+ programme. *Higher Education*, 62(4), 413-430.
- Göksu, F. (2011). *Bir kültürlerarası iletişim incelemesi: Erasmus+ programı ile Avusturya'ya giden Türk öğrencilerin yaşantı ve beklentileri üzerine yapılan odak grup çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Jacobone, V., & Moro, G. (2015). Evaluating the impact of the Erasmus+ programme: skills and European identity. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 40(2), 309-328.
- Janson, K., Schomburg, H., & Teichler, U. (2009). *The professional value of Erasmus+ mobility*. Bonn.
- Kehm, B. M. (2005). The contribution of international student mobility to human development and global understanding. *US-China Education Review*, 2(1), 18-24.
- Kohn, M. P. (2015). *The influences of Erasmus+ and Fulbright exchange programs from the perspectives of their participants*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Konevas, L., & Duoba, K. (2007). The role of student mobility in the development of human capital in Europe. *Ekonomika ir vadyba*, (12), 585-591.
- Kosmaczewska, J. (2015). Academic attractiveness of a host country to Erasmus+ exchange students. the case of poland. In XVI Turiba

- University Conference Towards Smart, Sustainable and Inclusive Europe: Challenges for Future Development, 175.
- Krzaklewska, E., & Krupnik, S. (2008). The role of the Erasmus+ programme in enhancing intercultural dialogue. Presentation of the results from the Erasmus+ student network survey 2007.
- Mede, E., & Tüzün, F. (2016). The Erasmus+ teaching staff mobility: The perspectives and experiences of Turkish ELT academics. *The Qualitative Report*, 21(4), 677-694.
- Mitchell, K. (2012). Student mobility and European identity: Erasmus+ Study as a civic experience. *Journal of Contemporary European Research*, 8(4).
- Okur, S. (2016). *Representation of European identity in multiparty incoming and outgoing Erasmus+ students' discourses*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Önder, R. K., & Balcı, A. (2010). Erasmus+ öğrenci öğrenim hareketliliği programının 2007 yılında programdan yararlanan Türk öğrenciler üzerindeki etkileri. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 93.
- Özdem, G. (2013). Yükseköğretim kurumlarında Erasmus+ programının değerlendirilmesi (Giresun Üniversitesi örneği). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 19(1), 61-98.
- Papatsiba, V. (2005). Political and individual rationales of student mobility: a case study of Erasmus+ and a French regional scheme for studies abroad. *European Journal of Education*, 40 (2), 173-188.
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation* (No. 4). California: Sage Publications
- Puigpelat, J. (1989). Engineering education in Erasmus+: An overview. *European Journal of Engineering Education*, 14(3), 225-230.
- Sancak, A. (2009). *Kültürlerarası diyalog açısından öğrenci değişim programları. Erasmus+ örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Santos, Y., & Cunha, A. (2018). The participation of Portuguese students in Erasmus+: From its European conception to its implementation in universities. *Estudos do Século XX*, (18), 97-113.
- Sarıtaş, E. (2011). *Avrupa Birliği Erasmus+ programına katılan Türk ve yabancı öğrencilerin programla ilgili görüşlerinin*

Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği)

karşılaştırılması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Uludağ Üniversitesi, Bursa.

- Stilianos, P., Georgios, A., Vasilik, K., & Labros, S. (2013). The Erasmus+ student mobility program and its contribution to multicultural education: The Case of Technological Education Institute of Thessaly. *Journal of Educational and Social Research*, 3(3), 181.
- Şahin, E. (2013). *Erasmus+ programına katılan Türk öğrencilerin görüşlerinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Şahin, İ. (2007). *Perceptions of Turkish exchange students of the European Union's Erasmus+ program*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Teichler, U. (2004). Temporary study abroad: The life of Erasmus+ students. *European Journal of education*, 39(4), 395-408.
- Teichler, U., Gordon, J. & Maiworm, F. (2001). Socrates 2000 evaluation study. *Study for the European Commission, Universität GH Kassel*.
- Tekin, U. ve Gencer, A. H. (2013). Effects of the Erasmus+ programme on Turkish universities and university students. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 109-122.
- Topçu, İ. (2011). Avrupa Birliği eğitim programlarından Erasmus+ programına katılan akademisyenlerin izlenimleri. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35(1), 8-17.
- Urquía-Grande, E., & Del Campo, C. (2016). Erasmus+ programme effects: a Spanish case. *Papeles de Europa*, 29(2), 94.
- Užpalienė, D., & Vaičiūnienė, V. (2012). Erasmus+ students experiences in linguistic diversity and multicultural communication. *Verbum*, 3, 101-113.
- Ünal, M. (2011). *AB Erasmus+ öğrenci öğrenim hareketliliği programı ve bu kapsamda uygulanan öğretim programı bağlam, girdi, süreç, ürün (CIPP) modeline göre değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ünal, M. (2016). Öğretim elemanı ve öğrencilerin AB Erasmus+ programını algılama durumlarının incelenmesi. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 17(3).

- Van Hoof, H. B., & Verbeeten, M. J. (2005). Wine is for drinking, water is for washing: Student opinions about international exchange programs. *Journal of Studies in International Education*, 9(1), 42-61.
- Yağcı, E., Ekinci, C. E., Burgaz, B., Kelecioğlu, H. & Ergene, T. (2007). Yurt dışına giden hacettepe üniversitesi Erasmus+ öğrencilerinin memnuniyet düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(33), 229-239.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yücel, M. S. (2013). Language and cultural experiences of German language pre-service teachers within Erasmus+ programme. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 46(1), 23.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24758>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Polat, D., Biçer, M. & Gürer, B. (2019). Spor Bilimleri Alanında Özel Yetenek Sınavına Giren Adayların Çoklu Zekâ Alanlarının İncelenmesi. *Journal of History School*, 43, 1613-1628.

SPOR BİLİMLERİ ALANINDA ÖZEL YETENEK SINAVINA GİREN ADAYLARIN ÇOKLU ZEKÂ ALANLARININ İNCELENMESİ

Duygu POLAT^{*1}, Mürsel BİÇER² & Burak GÜRER³

Öz

Zekâ bir sporcunun ileri seviyelere gelmesinde önemli rol oynar. Araştırmamızda beden eğitimi ve spor bölümleri özel yetenek sınavına giren adayların zekâ türlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmanın evrenini Türkiye'deki Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu özel yetenek sınavına giren adaylar, örnekleme ise Gaziantep Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu özel yetenek sınavına giren adaylar oluşturmuştur. Gardner (1993)'in Çoklu Zekâ kuramında bahsettiği sekiz tür zekâ incelenmiştir. Puanların aralığı çok gelişmiş ile gelişmiş değil arasında değişmektedir. Verilerin normallik dağılımına bakılmış ve araştırma verilerinin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Verilerin analizinde Independent Sample T testi ve One Way Anova testleri kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarında spor branşı, yaş, cinsiyet, beden eğitimi ve spor bölümünü kazanma ve ekonomik durum değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar bulunmuştur. Sonuç olarak doğa zekâsı, bedensel zekâ ve sosyal zekâ alanları beden eğitimi bölümlerine hazırlanan adaylar için önemlidir. 23-25 yaş grubundaki adayların lehine sonuçlar bulunmuştur. Adayların kendilerini geliştirebilecek etkinliklere katılması önerilmektedir.

* Bu çalışma yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Yük. Lisan Öğr., Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, duyupolat659313@gmail.com, [Orcid: 0000-0002-7778-2229](https://orcid.org/0000-0002-7778-2229)

² Prof. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, mbicer@gantep.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-7778-2229](https://orcid.org/0000-0002-7778-2229)

³Doç.Dr. Gaziantep Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, burakgurer27@gmail.com, [Orcid: 0000-0002-0605-3272](https://orcid.org/0000-0002-0605-3272)

Anahtar Kelimeler: Spor, Spor bilimleri, Çoklu Zekâ, Özel yetenek.

Examination of Multiple Intelligence Fields of Candidates Entering Special Skill Exam in Sports Science Field

Abstract

Intelligence has an very important role in coming an athlete to upper levels. This research aimed to examine the types and states of intelligence of the candidates taking special talent examinations in the physical education and sports department. The universe of this research consists of candidates taking special talent examinations in school of physical education and sports Turkey, the sample group consists of the candidated taking special talent examinations in Gaziantep University, School of Physical Education and Sports. The eight types of intelligence specified by Gardner (1993) in his Multiple Intelligence Theory, were studied. The range of scores ranges from between not very advanced to advanced. The normality of the data was examined and the research data showed a normal distribution. In data analysis Independent Sample T Test and One Way ANOVA Test were used. The findings revealed out statistically of significant results in terms of variables of gender, sport branches age, economic situation and acceptance to sports department. As a result, nature intelligence, physical intelligence and social intelligence field are important for candidates who are prepared for physical education departments. The results were found in countenance of the candidates in the 23-25 age group. Candidates are encouraged to participate in activities that can improve themselves.

Keywords: Sports, Sports Sciences, Multiple Intelligence, Special talent.

GİRİŞ

Spor, katılım mutluluğundan farklı olarak bir amaç için araç görevi de görebilmektedir (Monacis ve diğ., 2013). Sporsal başarıda, psikolojik etkenler içinde, konsantrasyon becerisi, baskıya karşı çıkma, karşılaşılabilecek problemlerde hızlıca toparlanma, motivasyon, güven ve müsabakaya hazırlık yapma durumlar etkili olabilir (Goldenberg, 1998). Duygular ise spor yaşantısının kalitesi ve performansta rol oynar (Cerin ve diğ., 2000).

Çocukların ve gençlerin; yeteneklerini geliştirme, yeni beceriler kazanma ve eğlenmek için spora katıldıkları bilinmektedir (Gill ve diğ., 1983). Dwyer (1992) ve Gill ve diğ. (1983)' e göre genç bireyler, spor yapmak için temel sebebin eğlence ve zevk almak olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim Gürer vd. (2015) üniversite öğrencilerinin spora katılımının yüksek olduğunu ve olumlu yönde etki ettiği sonucuna ulaşmıştır. Son yıllarda spor psikolojisinde, çocukları ve gençleri spora teşvik etmeye yönlendiren ana nedenlerin ortaya konması çalışmalarının temel noktasını oluşturmaktadır. Spor yapmaya teşvik etme, kişinin

Spor Bilimleri Alanında Özel Yetenek Sınavına Giren Adayların Çoklu Zekâ Alanlarının İncelenmesi.

rekabet düzeyinin kazanma amacına yönelmesi ve hedefe odaklı olmasına yönelmesinin birleşiminden oluşur (Gill ve Deeter, 1988).

1983 yılında Howard Gardner, zekânın doğasını anlamak için çoklu zekâ teorisini mercek altına alarak geliştirmiştir (Lazear, 1992). Zekâ şimdi ise sürekli değişen ve sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerden etkilenebilen bir fenomen olarak görülmektedir (Korkut, 2008). Gardner'a (1983)'a göre, herkesin farklı derecelerde yedi ayrı zekâsı vardır. Bunlar mantıksal, görsel, bedensel, müziksel, doğa, içsel ve sözel zekâdır (Armstrong, 2009). Sözel zekâ türü, kelime zekâsı yada bir dilin ana süreçlerini net şekilde kullanabilme yeteneği olarak açıklanır. Mantıksal zekâ, sayısal beceriklilik ve akıl yürütme zekâsı olarak belirtilmiştir. Görsel zekânın, resimler ve şekiller zekâsı ya da dünyayı doğru algılama ve kişinin kendi görsel hayatını tekrar şekillendirme kapasitesidir. Bedensel zekâ alanı, fiziksel olarak yapılan hareketlerin tamamı ve ellerin hareketleri ile ilgilidir. Müzik zekâsı, ritim, ton ve ince ses ayırt etme zekâsı olarak açıklanmaktadır. Sosyal zekâ alanı, başkalarını anlama ve onlarla etkileşim içinde bulunma kapasitesidir. İçsel zekâ, kendini tanıma becerisi ya da kendini tanıma zekâsı olarak ta anılır ve kendini bilme, kendi yaşamı ve öğrenmesi gerekenler ile ilgili sorumluk alma yeteneği olarak tanımlanır. Doğa zekâsı ise bireylerin, çevredeki bitki ve hayvanların türlerini fark etme ve alt türleri sınıflandırabilme durumlarında ortaya çıkmaktadır (Gardner, 1994).

Geleneksel olarak, sınıfta verilen dersler ve içerikler, öğretmenin öğrencilere ne yapacaklarını tam olarak söylediği, geri bildirim sağladığı ve öğrencinin öğrenmesini değerlendirdiği doğrudan bir öğretim tarzına dayanmaktadır. Bu eğitim modeli genellikle öğrencilerin bireysel kabiliyet ve yeteneklerini göz önünde bulundurmadan belirli yetenekleri karşılamaya odaklanmış zorunlu bir öğrenme programı tarafından şekillendirilir (Hoerr, 2002). Buna karşılık, çoklu zekâ teorisi, müfredat, ders planları ve değerlendirmeleri geliştirirken ilk önce öğrencilerin kabiliyeti ve yeteneklerini göz önünde bulundurur. Çoklu zekâ teorisi kısaca öğretmenlerin, öğrencilerin farklı kapasiteleri olduğuna dayanarak pedagojik bilgilerini kullanır ve öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını karşılamalarına olanak sağlar (Hoerr, 2002; Korkut, 2008; Martin ve Morris, 2013).

Çoklu zekâ teorisi ve spor eğitimi ortak birçok özelliğe sahiptir. Çoklu zekâ teorisi ve içeriği, tüm öğrencilerin benzersiz kabiliyet ve yeteneklere sahip olduğu varsayımına dayanan öğrenci başarısına odaklanır. Öğrencilerin belirli bir spor dalında pratik yapması ve öğrenmesi için harcanan zaman, öğrencilerin birden fazla rolde yetkin olmalarını sağlar ki bu da daha fazla keyif almalarına neden olur (Martin ve Morris, 2013). Spor eğitimi modelinin özelliklerinin çoklu

zekâ kuramının özellikleriyle birlikte kullanılması, heyecan verici, öğrenci merkezli bir müfredat tasarlamak için ideal bir yöntemdir. Başlangıç olarak, öğretmenler öncelikle öğrencilerinin hedeflediği temel zekâ alanını anlamalıdır. Bu, öğretmenlere öğrencilerin güçlü ve zayıf yönleri hakkında bilgi almalarını sağlar (Kagan ve Kagan, 1998).

Bu araştırmanın amacı; beden eğitimi ve spor bölümlerine özel yetenek sınavlarıyla giren adayların, çoklu zekâ durumlarını incelemek ve demografik değişkenlere göre avantaj sağlayacak olan zekâ alanlarını ortaya koymaya çalışmaktır. Bu doğrultuda mevcut durum ve demografik değişkenler ile bağlantısı incelenecektir.

YÖNTEM

Araştırmamızda tarama modeli kullanılmıştır. Bu model büyük bir topluluğu içeren belirli bir örneklem grubunda yapılıdır (Karasar, 1999). Araştırmamızda tarama modeli içerisinde yer alan anket tekniği kullanılarak veriler toplanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmamızın evrenini, 2016-2018 yılları arasındaki iki eğitim öğretim öğretim yılında Türkiye'deki Beden Eğitimi ve Spor bölümlerinde özel yetenek sınavına girenler, örneklemini ise Gaziantep Üniversitesi BESYO özel yetenek sınavına giren 500 aday oluşturmuştur.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada öğrencilerin çoklu zekâ alanlarını incelemek için Gardner (1993) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye Saban (2001) tarafından çevrilen "Çoklu Zekâ Alanlarında Kendini Değerlendirme Envanteri" kullanılmıştır (Gandner, 1993; Brualdi, 1996). Bu ölçeğin güvenilirlik katsayısı $\alpha = ,93$ olarak bulunmuştur. Envanterde 80 soru yer almaktadır. Envanterde her zekâ alanı için farklı 10 soru bulunmaktadır. Envanterde sosyal zekâ, doğa zekâsı, görsel zekâ, içsel zekâ, müziksel zekâ, mantıksal zekâ, bedensel zekâ ve sözel zekâ alanları ile ilgili sorular yer almaktadır. Maddeler beşli likert sistemine göre hazırlanmıştır. Envanter maddeleri; 0=Bana hiç uygun değil; 1=Bana çok az uygun; 2=Bana kısmen uygun; 3=Bana oldukça uygun; 4=Bana tamamen uygun" biçimindedir. Zekâ alanları toplam puanları "41-50" arasındaki çok gelişmiş, "31-40" arasındaki oldukça gelişmiş, "21-30" arasındaki kısmen gelişmiş, "11-20" arasındakiler az gelişmiş, "0-10" arasındaki puanları alanlar ise yeterince gelişmemiş seviye olarak belirtilmiştir (Brualdi, 1996; Gandner, 1993).

Spor Bilimleri Alanında Özel Yetenek Sınavına Giren Adayların Çoklu Zekâ Alanlarının İncelenmesi.

Ölçek, Gaziantep Üniversitesi BESYO özel yetenek sınavındaki voleybol, hentbol, basketbol, futbol, atletizm ve hokey branşlarında sınava katılan adaylara uygulanmıştır.

Tablo 1.
Çoklu Zekâ Puanlarının Değerlendirilmesi

Ölçütler	Puanların Aralıkları	Düzyer Seviyesi
0-Hiç Uygun Değil	0-10 puan	Yeterince Gelişmemiş
1-Çok Az Uygun	11-20 puan	Az Gelişmiş
2- Kısmen uygun	21-30 puan	Kısmen Gelişmiş
3-Oldukça Uygun	31-40 puan	Oldukça Gelişmiş
4- Tamamen Uygun	41-50 puan	Çok Gelişmiş

Verilerin Analizi

Araştırmamız verileri öncelikle “excel” dosyasına aktarılmış daha sonra gerekli olan istatistiksel işlemler için SPSS 15.00 paket programı kullanılmıştır. Verilerin dağılımına bakmak için basıklık ve çarpıklıkları incelenmiş ve verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Verilerin analizinde Independent Samples t test ve Tek yönlü (One way) Anova testi kullanılmıştır. Gruplar arası farklılığı ortaya koymak için Post Hoc LSD testi yapılmıştır. Çalışmamızda güvenilirlik katsayısı ($\alpha=0,85$) olarak bulunmuştur.

BULGULAR ve YORUM

Tablo 2
Cinsiyet değişkenine göre zekâ türlerinin dağılımı

	Cinsiyet	N	Ort.	SS	t	p
Mantıksal Zekâ	Erkek	281	23,79	7,20	,667	,500
	Kadın	219	23,37	6,67		
Sözel Zekâ	Erkek	281	27,32	6,86	-,398	,691
	Kadın	219	27,55	5,98		
Görsel Zekâ	Erkek	281	26,28	6,74	-,910	,362
	Kadın	219	26,83	6,58		
Müziksel Zekâ	Erkek	281	23,68	8,79	-,812	,411
	Kadın	219	24,26	7,33		
Doğâ Zekâsı	Erkek	281	27,98	7,36	-2,060	,041
	Kadın	219	29,35	7,38		

Sosyal Zekâ	Erkek	281	31,44	6,07	-,518	,602
	Kadın	219	31,94	14,62		
Bedensel Zekâ	Erkek	281	31,16	5,71	-,970	,331
	Kadın	219	31,65	5,34		
İçsel Zekâ	Erkek	281	26,81	6,39	-,936	,356
	Kadın	219	27,28	4,84		

p<0.05

Cinsiyete göre doğa zekâsı alanında anlamlı farklılık bulunmuştur (p<0.05). Buna göre kadınların doğa zekâsı daha iyidir. İstatistiksel olarak bir fark olmasa da sosyal zekâ ve bedensel zekâ alanında yüksek puanlar ortaya çıkmıştır.

Tablo 3.

Okulu kazanma değişkenine göre zekâ türlerinin dağılımı

		BESYO					
		Kazanma Durumu	N	Ort.	SS	t	p
Mantıksal Zekâ	Kazandı	411	23,36	6,67	-	1,692	,091
	Kazanmadı	89	24,74	8,17			
Sözel Zekâ	Kazandı	411	27,33	6,34	-,636		,521
	Kazanmadı	89	27,85	7,13			
Görsel Zekâ	Kazandı	411	26,54	6,39	,138		,890
	Kazanmadı	89	26,42	7,85			
Müziksel Zekâ	Kazandı	411	24,25	7,99	1,871		,065
	Kazanmadı	89	22,47	8,90			
Doğa Zekâsı	Kazandı	411	28,89	7,19	2,010		,040
	Kazanmadı	89	27,15	8,14			
Sosyal Zekâ	Kazandı	411	28,89	11,32	,861		,394
	Kazanmadı	89	27,15	7,00			
Bedensel Zekâ	Kazandı	411	31,37	5,46	-,046		,967
	Kazanmadı	89	31,40	5,98			
İçsel Zekâ	Kazandı	411	27,21	5,29	1,307		,194
	Kazanmadı	89	26,11	7,52			

p<0.05

BESYO kazanma durumuna göre doğa zekâsı alanında anlamlı farklılık bulunmuştur (p<0.05). Kazananların doğa zekâ puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. En yüksek ortalamaya bedensel zekâ alanı, en düşük ortalama ise müziksel zekâ alanı sahiptir.

Spor Bilimleri Alanında Özel Yetenek Sınavına Giren Adayların Çoklu Zekâ Alanlarının İncelenmesi.

Tablo 4.

Yaş değişkenine göre zekâ türlerinin dağılımı

	Yaş	N	Ort,	SS	F	P	Fark
Mantıksal Zekâ	17-19 yaş	175	23,97	7,00	2,296	,070	
	20-22 yaş	235	22,87	6,92			
	23-25 yaş	75	24,49	6,11			
	26-28 yaş	15	26,46	10,08			
Sözel Zekâ	17-19 yaş	175	27,20	6,93	2,945	,030	3-1, 4-1 3-2, 4-2
	20-22 yaş	235	26,91	6,61			
	23-25 yaş	75	29,02	4,75			
	26-28 yaş	15	30,06	5,00			
Görsel Zekâ	17-19 yaş	175	26,14	7,00	3,421	,012	3-1, 3-2
	20-22 yaş	235	26,12	6,63			
	23-25 yaş	75	28,78	5,17			
	26-28 yaş	15	26,52	8,23			
Müziksel Zekâ	17-19 yaş	175	23,15	8,47	1,627	,183	
	20-22 yaş	235	23,94	8,22			
	23-25 yaş	75	25,33	6,77			
	26-28 yaş	15	26,13	9,89			
Doğa Zekâsı	17-19 yaş	175	27,13	7,47	7,759	,000	2-1, 3-1, 3-2
	20-22 yaş	235	28,57	7,12			
	23-25 yaş	75	31,96	6,55			
	26-28 yaş	15	28,73	9,64			
Sosyal Zekâ	17-19 yaş	175	30,27	6,54	4,023	,000	3-1, 3-2
	20-22 yaş	235	31,54	5,95			
	23-25 yaş	75	35,33	23,09			
	26-28 yaş	15	32,20	5,68			
Bedensel Zekâ	17-19 yaş	175	31,37	5,56	4,240	,000	3-1, 3-2, 3-4
	20-22 yaş	235	30,94	5,57			
	23-25 yaş	75	33,22	5,04			
	26-28 yaş	15	29,00	5,89			
İçsel Zekâ	17-19 yaş	175	26,76	6,34	,785	,508	
	20-22 yaş	235	26,92	5,53			
	23-25 yaş	75	27,94	4,46			
	26-28 yaş	15	26,86	7,86			

1.Grup:17-19 yaş 2.Grup:20-22 yaş 3.Grup:23-25 yaş 4.Grup:26-28 yaş, p<0.01

Yaş değişkenine göre sosyal, doğa, görsel, sözel ve bedensel zekâ türlerinde farklılık bulunmuştur (p<0.05). Sözel zekâ alanında 26-28 yaş grubu,

görsel zekâ, sosyal zekâ, doğa zekâsı ve bedensel zekâ alanında ise 23-25 yaş grubu yaş grubu lehine sonuç bulunmuştur.

Tablo 5.

Ekonomik duruma göre zekâ türlerinin dağılımı

	Ekonomik Durum	N	Ort,	SS	F	P	Fark
Mantıksal Zekâ	İyi	47	22,97	7,56	,368	,677	
	Orta	407	23,73	6,82			
	Kötü	46	23,13	7,70			
Sözel Zekâ	İyi	47	28,21	7,25	,387	,671	
	Orta	407	27,35	6,33			
	Kötü	46	27,23	7,11			
Görsel Zekâ	İyi	47	26,29	6,63	,315	,730	
	Orta	407	23,63	6,78			
	Kötü	46	25,84	5,69			
Müziksel Zekâ	İyi	47	22,27	8,58	4,880	,000	3-1 3-2
	Orta	407	23,75	8,26			
	Kötü	46	27,23	6,10			
Doğa Zekâsı	İyi	47	28,31	7,70	,059	,942	
	Orta	407	28,63	7,48			
	Kötü	46	28,36	6,36			
Sosyal Zekâ	İyi	47	30,97	6,30	,168	,841	
	Orta	407	31,67	11,51			
	Kötü	46	32,26	5,43			
Bedensel Zekâ	İyi	47	32,53	5,56	1,747	,177	
	Orta	407	31,16	5,59			
	Kötü	46	32,13	5,09			
İçsel Zekâ	İyi	47	25,49	7,88	2,145	,118	
	Orta	407	27,25	5,58			
	Kötü	46	26,52	4,56			

Grupla; 1.Grup: İyi 2. Grup: Orta 3.Grup: Kötü

Ekonomik duruma göre müziksel zekâ alanında farklılık bulunmuştur ($p>0.05$). Müziksel zekâ alanında ekonomik durumu kötü olarak belirtenlerin puan ortalaması daha yüksektir.

Spor Bilimleri Alanında Özel Yetenek Sınavına Giren Adayların Çoklu Zekâ Alanlarının İncelenmesi.

Tablo 6: Spor branşlarına göre zekâ türlerinin dağılımı

	Branş	N	Ort,	SS	F	P	Fark
Mantıksal Zekâ	Basketbol	73	23,31	6,80	1,377	,235	
	Voleybol	58	23,15	7,08			
	Futbol	219	24,17	7,40			
	Hentbol	76	24,11	6,36			
	Hokey	56	22,50	6,26			
	Atletizm	18	20,66	5,94			
Sözel Zekâ	Basketbol	73	28,41	6,80	1,802	,117	
	Voleybol	58	27,34	5,33			
	Futbol	219	26,56	6,90			
	Hentbol	76	28,39	6,36			
	Hokey	56	27,64	6,09			
	Atletizm	18	29,38	3,34			
Görsel Zekâ	Basketbol	73	27,15	6,42	1,817	,105	
	Voleybol	58	26,82	7,09			
	Futbol	219	25,54	7,25			
	Hentbol	76	27,67	5,80			
	Hokey	56	27,33	5,50			
	Atletizm	18	27,61	4,21			
Müziksel Zekâ	Basketbol	73	22,78	9,18	2,084	,065	
	Voleybol	58	26,84	6,31			
	Futbol	219	26,36	8,44			
	Hentbol	76	24,13	8,05			
	Hokey	56	24,58	7,23			
	Atletizm	18	23,38	7,97			
Doğa Zekâsı	Basketbol	73	29,89	6,98	1,955	,089	
	Voleybol	58	28,51	8,91			
	Futbol	219	27,63	7,61			
	Hentbol	76	28,47	6,25			
	Hokey	56	30,39	6,47			
	Atletizm	18	29,77	7,09			
Sosyal Zekâ	Basketbol	73	30,75	6,11	2,025	,071	
	Voleybol	58	35,29	26,49			
	Futbol	219	30,76	6,10			
	Hentbol	76	32,90	5,23			
	Hokey	56	31,07	5,88			
	Atletizm	18	31,11	7,91			
Bedensel Zekâ	Basketbol	73	31,12	5,47	,615	,680	
	Voleybol	58	31,46	5,18			
	Futbol	219	31,26	6,01			
	Hentbol	76	32,34	5,28			

	Hokey	56	30,94	4,61			
	Atletizm	18	30,77	5,26			
	Basketbol	73	28,20	5,35		1-3,	
	Voleybol	58	28,32	5,24		1-5	
İçsel Zekâ	Futbol	219	26,30	6,64	2,860	,011	
	Hentbol	76	28,30	4,30			2-3,
	Hokey	56	25,69	4,43			4-3,
	Atletizm	18	27,27	4,84			4-5

Gruplar; 1.Grup Basketbol, 2.Grup Voleybol, 3.Grup Futbol, 4.Grup Hentbol, 5. Grup Hokey, 6.Grup Atletizm

Branşlar açısından içsel zekâ alanında anlamlı farklılık bulunmuştur ($p>0.05$). Hentbol, Basketbol, Voleybol branşlarında içsel zekâ puan ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmamızda spor bilimleri alanında özel yetenek sınavına giren öğrencilerin çoklu zekâ türleri ve mevcut durumları incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmamıza son yıllarda Türkiye’de sportif başarının azalması ve yetenekli sporcuların eğitiminin nasıl yapıldığı ve tespit edildiği gibi konular temel oluşturmuştur. Beden eğitimi bölümlerinden mezun olacak adayların bu süreç içerisinde aktif rol oynayacağı düşünülmüştür. Beden eğitimi ve spor eğitimcileri, öğrencinin zevkini ve beden eğitimine katılımını en üst düzeye çıkaracak müfredat türlerini ve pedagojik uygulamaları dikkate alabilirler (Hastie, 1998; Siedentop, 2002). Böyle bir müfredatın uygulanması hem spora hem de katılımcılara büyük katkılar sunabilir. Sporcuların ya da öğretmen adaylarının zekâlarının da beden eğitimi ve spordaki başarısına etki edeceği akla gelmektedir. Spor eğitimini temel alan bir beden eğitimi programına katılan tüm yetenek seviyelerindeki öğrenciler spora katılım, yaşlılarının desteği ve daha yüksek yetkinlik için fırsatların arttırdığını söylemişlerdir (Siedentop, 2002, Martin ve Morris, 2013).

Cinsiyete göre (tablo 2) zekâ alanları puanlarının sosyal ve bedensel zekâ alanında yüksek olduğu görülmüştür. Bu zekâ alanlarının durumlarının ileri seviyede olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. İstatistiksel olarak doğa zekâsı alanında kadınlar lehine anlamlı sonuca rastlanmıştır. Demirel (1999), doğa zekâsını, doğa ile bağlantı kurabilme ve doğal dünyayı algılayabilme becerisi olarak nitelemiştir. Kadınların doğada olma istekleri ve arzuları ayrıca sessiz ve sakin bir ortam arayışı doğa zekâlarının gelişimine etki etmiş olabilir. Belki de kadınlar doğada zaman geçirmekten daha fazla hoşlanmaktadır. Gürer ve diğ. (2016)

Spor Bilimleri Alanında Özel Yetenek Sınavına Giren Adayların Çoklu Zekâ Alanlarının İncelenmesi.

araştırmasında doğa sporları kulüplerinin faaliyet alanlarını incelemiş ve oldukça sık etkinlik yapıldığını söylemiştir. Sporcuların bu tip faaliyetlere katılmasının doğa zekâsını geliştireceği ayrıca doğaya olan ilgi ve alakalarının artacağı tahmin edilmektedir. Ekici (2011) araştırmasında beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin çoklu zekâsının cinsiyete göre değişim gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Araştırmalarda farklı sonuçlara rastlanmıştır. İzci ve diğ. (2007) araştırmasında cinsiyetin çoklu zekâ üzerine etki etmediği sonucuna ulaşmış; Ruiz Perez ve diğ. (2014) ise çalışmasında erkeklerin doğa zekâsının daya yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mayer ve Salovey, (1997)'e göre duygunun yansması ve eleştirisi, duygusal zekânın inşasına veya bireyin duyguları algılama, kullanma, anlama ve yönetme becerisine benzemektedir (Meyer ve Fletcher, 2007). Bu sonuç duyguların zekâyâ olan etkisini ortaya koymaktadır. Doğa zekâsı alanında kadınların puan ortalamasının yüksek olması belki de kadınların erkeklerden daha fazla doğal ortamda olmak istemeleri ya da ev ve iş arasındaki yoğunluğa bağlı olarak doğada daha fazla zaman geçirmek istemeleri ile de ilişkilendirilebilir.

Okulu kazanma değişkenine (tablo 3) göre doğa zekâsı alanında istatistiksel olarak kazananlar açısından farklılık bulunmuştur ($p<0.05$). Bu değişkende istatistiksel bir fark olmasa da bedensel zekâ alanı en yüksek puan ortalamasına sahiptir. Buna göre adayların fiziksel durumları ile ilgili zekâları ve algılarının yüksek olduğu akla gelmektedir. Beden eğitimine katılan öğrenciler için temel amaç, ömür boyu yapabilecekleri bir spor veya fiziksel aktivite bulmak olmalıdır (Martin ve Morris, 2013). Bu amaç doğrultusunda kazanan öğrencilerin zekâ alanlarına göre yönlendirme yapılması spor camiasına katkı sağlayacaktır. Ermiş ve İmamoğlu (2013), üniversite öğrencilerini spor yapma ve yapmama durumlarına göre değerlendirdiklerinde, düzenli şekilde spora katılan öğrencilerin bedensel ve sosyal zekâ alanında iyi olduklarını söylemişlerdir. Araştırmamızda bölümü kazanan öğrencilerin doğa zekâsı alan puanlarının yerleşmelerinde avantaj sağladığı düşünülmüştür. Doğa zekâsının çevredeki bitki ve hayvanların türlerini fark etme ve alt türleri sınıflandırabilme (Gardner, 1994) becerisi olarak düşünüldüğünde kazana öğrencilerin doğaya olan ilgilerinin yüksek olduğu söylenebilir. Buradan hareketle doğaya ilgi ve alakası olan adayların beden eğitimini kazanma olasılığının daha yüksek olduğu söylenebilir. İstatistiksel fark olmamakla birlikte beden eğitimi ve spor bölümüne hazırlanan adayların bedensel zekâlarının bölümü kazanmada avantaj sağladığı da söylenebilir.

Tablo 4'de yaş değişkenine göre zekâ alanı türlerinin dağılımı verilmiştir. Yaşa göre sosyal, bedensel, doğa, sözel ve görsel zekâ alanlarında farklılığa

rastlanmıştır ($p<0.05$). Buna göre istatistiksel olarak 23-25 yaş grubundaki adayların sosyal, bedensel görsel ve doğa zekâ alanları daha iyi düzeydedir. 26-28 yaş grubundaki adayların ise sözel zekâ alanları daha yüksektir. Öğrencilerin avantaj sağladıkları belirli zihinsel yetenekleri olsa bile, yedi zekâ türünü hepsi çeşitli spor eğitimi ve etkinliklerine katılarak geliştirilebilir (Martin ve Morris, 2013). Adayların çeşitli etkinlikler yolu zekâlarını geliştirmeleri hangi yaşta olurlarsa olsunlar BESYO kazanmalarına katkı sağlayabilir. Gürer ve Caymaz (2018), serbest zamanlarda doğa sporu yapmanın; bireylere yüksek özgürlük hissi yaşatan, mutluluk veren, sosyalleştiren, kendi seviyelerine göre faaliyet imkânı yaratan, amaçlandığı tarzda bir etkinlik sunan, boş zamanları en verimli şekilde kullandıran ve iş ilişkisi kurmasına destek sağlayan bir etkinlik olarak görüldüğünü ortaya koymuştur. Adaylar bu tip etkinliklere katılarak zekâlarını geliştirecek çok yönlü kazanımlar elde edebilirler. 23-25 yaş grubundaki adayların sosyal doğa ve bedensel zekâ alan durumları oldukça gelişmiş iken sözel ve görsel zekâları kısmen gelişmiş olarak tespit edilmiştir. Ruiz ve ark., (2014) yaşı büyük öğrencilerin doğa ve sözel zekâlarının yüksek olduğu sonucunu bulmuştur. Çeşitli etkinliklere katılım sağlamak ve zihinsel olarak becerilerini geliştirmek zekâ alanlarına olumlu kazanımlar sağlayacaktır. Gürer ve Caymaz (2018) e göre gençlerin doğa sporu yapması, sosyal etkileşim kazanılması açısından önemlidir. Buda zekâyaya gelişimine olumlu yansiyacaktır. Martin ve Morris (2013)'e göre öğrenciler bir etkinliğe katılırken genellikle birden fazla zekâ geliştirebilmektedir.

Tablo 5' de ekonomik durum değişkenine göre müziksel zekâ alanında farklılık bulunmuştur ($p>0.05$). Buna göre; ekonomik durumunu kötü olarak ifade edenlerin müziksel zekâ puanları daha yüksektir. Ruiz ve ark., (2014) yaptığı motor testinden yüksek alan öğrencilerin müzik zekâlarını düşük olduğunu söylemiştir. Beden eğitimi ve spor bölümlerinin daha çok bedensel kapasite istediği düşünüldüğünde bu sonuç çalışmamızı destekler niteliktedir. Araştırmamızda istatistiksel olarak müzik zekâsı lehine sonuç çıkması adayların yaşadığı çevreyle, aile bireylerinin ilgi ve arzuları ile bağlantısı olduğu fikrini de akla getirmektedir. Altınok (2008) çalışmasında gelir seviyelerine göre zekâ alanı arasında anlamlı bir farka rastlamamıştır. Gardner (1999)'a göre bireyler, kişisel öğrenme farklılıklarıyla birlikte olmak istedikleri ortamlara gelmektedir. Çoklu zekâ kuramı da bu farklılığın önemine vurgu yapmaktadır. Ekonomik şartlara göre yine bedensel ve sosyal zekâ alanlarında yüksek ortalamalar görülmüştür. Bu iki zekâ alanında istatistiksel fark olmasa da puanların oldukça gelişmiş zekâ seviyesinde olduğu görülmektedir.

Spor branşlarına göre zekâ alanlarının karşılaştırması Tablo 6 da verilmiştir. Branşlara göre içsel zekâ alanında gruplar arası fark bulunmuştur

Spor Bilimleri Alanında Özel Yetenek Sınavına Giren Adayların Çoklu Zekâ Alanlarının İncelenmesi.

($p>0.05$). Basketbol, Voleybol, Hentbol branşlarından özel yetenek sınavına katılan öğrencilerin içsel zekâ alan puanları daha yüksektir. Kısaca salon sporları yapan adayların içsel zekâları daha iyidir. İçsel zekâ bireyin kendini tanıması (Demirel, 2000; Saban, 2001) şeklinde açıklanmaktadır. İstatistiksel olarak fark olmasa da branş değişkeninde de sosyal ve bedensel zekâ alanlarında yüksek skorlar elde edilmiştir. Motor yetkinliklerdeki başarı büyük ölçüde bedensel zekâ ile ilişkilidir (Ruiz ve diğ., 2014). Kiremitçi ve Canpolat (2014)'a göre de BESYO öğrencilerinin zekâ alanlarındaki en yüksek ortalama bedensel zekâ alanına aittir. Tomporowski ve diğ., (2008) araştırmasında, spor yapmanın çocuklarda özellikle anlatılanı anlayarak kavrama becerisini arttırdığı ve bu nedenle zekâyâ direk etkisi olduğuna yer vermiştir. Bu durum çocuklar dışında, yetişkinler için geçerlidir. Kişilerin, ömür boyu yapabilecekleri bir spor branşı amacına ulaşabilmesi için, beden eğitimi ve spor eğitmenleri yenilikçi ve öğrenci merkezli dersler tasarlayarak standart olan çerçevenin dışında düşünmek zorundadır (Martin ve Morris, 2013). Görülmektedir ki özellikle bedensel ve sosyal zekâ bir spor eğitimi avantaj sağlayan bir unsurdur.

Sonuçta, zekâ beden eğitimi bölümlerine hazırlanan adaylar için fark yaratan bir etken olarak karşımıza çıkmıştır. Oppezzo ve Schwartz (2014) yapmış olduğu çalışmasında yürümenin ve hareket etmenin yaratıcı düşünmeye olumlu etki ettiği sonucuna ulaşmıştır. Buna göre fiziksel aktivitenin zekâ gelişimi ile bağlantısı olduğu düşünülebilir. Araştırmamıza göre ilgi çekici bir sonuç ise sosyal ve bedensel zekânın tüm değişkenlerde oldukça gelişmiş derecede olmasıdır. Kısaca yaş, branş, cinsiyet, okulu kazanabilme ve ekonomik şartlar çoklu zekâyı etkileyebilmektedir. Beden eğitimi ve spor bölümlerine girecek adayların özellikle bedensel, sosyal, doğa ve içsel zekâ alanlarını geliştirecek faaliyetlerde bulunmaları gelişimlerine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Altınok, E. (2008). *Beden eğitimi öğrencilerinin bazı değişkenlere göre çoklu zekâ alanlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Armstrong, T. (2009). *Multiple intelligences in the classroom* (3rd ed.). Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Brualdi, A. C. (1996). *Multiple Intelligences: Gardner's Theory*. *ERIC Digest*.

- Cerin, E., Szabo, A., Hunt, N. & Williams, C. (2000). Temporal patterning of competitive emotions: A critical review. *J Sport Sci*, 18(5), 605-626.
- Demirel, Ö. (1999). *Planlamadan Değerlendirmeyi Öğretme Sanatı*. Ankara. Pegem Yayınları.
- Demirel, Ö. (2000). *Kurumdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, 3. Baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Dwyer, J.J.M. (1992). Internal Structure of Participation Motivation Questionnaire Completed by Undergraduates. *Psychological Reports*, 70, 283-290.
- Ekici, S. (2011). Multiple intelligence levels of physical education and sports school students. *Educational Research and Reviews*, 6(21), 1018-1026.
- Ermiş, E. & İmamoğlu, O. (2013). The Effect of Doing Sports on The Multiple Intelligences of University Students. *International Journal of Academic Research. Part B*, 5(5), 174-179.
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York, NY: Basic Books.
- Gardner, H. (1993). *Multiple Intelligence: The Theory in Practice*. New York: Basic Books.
- Gardner, H. (1994). Intelligences in Theory and Practice: A Response to Elliot W. Eisner, Robert J. Sternberg and Henry K. Levin. *Teachers College Record*, (95) 4, 576-584.
- Gardner, H. (1999). *Çoklu Zekâ: Görüşmeler ve Makaleler*. İstanbul, Enka Okulları Vakfı.
- Gill, D.L. & Deeter, T.E. (1988). Development of the sport orientation questionnaire. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 59(3), 191-202.
- Gill, D.L., Gross, J.B. & Huddleston, S. (1983). Participation motivation in youth sports. *International Journal of Sport Psychology*. 14, 1-14.
- Goldenberg A.S. (1998). *Sports Slump Busting*, Human Kinetics, Illionis, 3-11.

Spor Bilimleri Alanında Özel Yetenek Sınavına Giren Adayların Çoklu Zekâ Alanlarının İncelenmesi.

- Gürer, B., Yildirim, E., Abakay, U., Esentaş, M., & Ugurlu, M. F. (2015). Examination of University Students' Participation Motivation in Sports. *International Journal of Sport Studies*, 5(9), 1067-1074.
- Gürer, B., Alıncak, F., & Öçalan, M. (2016). Türkiye'deki Dağcılık ve Doğa Sporları Kulüpleri ile Faaliyet Alanlarının İncelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(3), 987-1000.
- Gürer, B., & Caymaz, E. (2018). Investigation of Leisure Perceptions of Individuals in Outdoor Sports. *International Journal of the Sociology of Leisure*, 1-11.
- Hastie, P. (1998). Applied benefits of the sports education model. *Journal of Physical Education, Recreation and Dance*, 69(4), 24–26.
- Hoerr, T. (2002). *Applying MI in schools*. New horizons for learning.
- İzci, E., Kara, A. & Dalaman, F. (2007). Dershane Öğrencilerinin Çoklu Zekâ Kuramı Açısından İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 1- 14.
- Kagan, S., & Kagan, M. (1998). *Multiple Intelligences: The Complete MI Book*. San Cemente.
- Karasar, N. (1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kiremitçi, O. & Canpolat, M. (2014). Spor Bilimleri Dergisi, *Hacettepe Journal of Sport Sciences*, 25(3), 118–126.
- Korkut, I. (2008). Implementing multiple intelligences theory in foreign language teaching. *Ekev Academic Review*, 12(35), 351–363.
- Lazear, D.G. (1992). *Teaching for Multiple Intelligences*. Fastback 342. Phi Delta Kappa, PO Box 789, Bloomington, IN 47402-0789.
- Martin, M., & Morris, M. (2013). Sport education and multiple intelligences: A path to student success. *Strategies*, 26(4), 31-34.
- Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). *What is emotional intelligence?* In P. Salovey & D. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators* (pp. 3–31). New York: Basic Books.
- Meyer, B. B., & Fletcher, T. B. (2007). Emotional intelligence: A theoretical overview and implications for research and professional practice in sport psychology. *Journal of Applied Sport Psychology*, 19(1), 1-15.

- Monacis, L., Estrada, O., Sinatra, M., Tanucci, G. & De Palo, V. (2013). Self-determined Motivation, Sportpersonship and Sport Orientation: a Mediational Analysis. *Social and Behavioral Sciences*, 89, 461 – 467.
- Oppezzo, M., & Schwartz, D. L. (2014). Give your ideas some legs: The positive effect of walking on creative thinking. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 40(4), 1142.
- Ruiz Perez, L. M., Palomo Nieto, M., Ramon Otero, I., Ruiz Amengual, A. & Navia Manzano, J. A. (2014). Relationships among multiple intelligences, motor performance and academic achievement in secondary school children. *International Journal of Academic Research*, 6(6), 1-13.
- Saban, A. (2001). *Çoklu Zekâ Teorisi ve Eğitim*. 1. Baskı, Nobel Yayın Evi, Ankara.
- Siedentop, D. (2002). Sport education: A retrospective. *Journal of Teaching in Physical Education*, 21, 409–418.
- Tomporowski, P.D., Davis, C.L., Miller, P.H., & Naglieri, J.A. (2008). Exercise and children's intelligence, cognition, and academic achievement. *Educational Psychology Review*, 20(2), 111.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24688>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karacakız, H. & Dinçer, N. (2019). Belediyelerin Düzenlemiş Oldukları Rekreasyon Alanlarının Fiziksel Aktiviteye Uygunluğu Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Örneği). *Journal of History School*, 43, 1629-1650.

BELEDİYELERİN DÜZENLEMİŞ OLDUKLARI REKREASYON ALANLARININ FİZİKSEL AKTİVİTEYE UYGUNLUĞU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (KAHRAMANMARAŞ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE ÖRNEĞİ)¹

Harun KARASAKIZ² & Nevzat DİNÇER³

Öz

Bu çalışmanın amacı; Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinin rekreatif amaçlı yapmış olduğu fiziksel aktivite mekânlarının halk tarafından ne amaçlı kullanıldığı ve halkın bu alanları değerlendirmeleri amaç olarak yapılmıştır. Araştırmaya Kahramanmaraş ilinde ikamet eden kişiler yer almaktadır. Bu araştırmada önce mevcut literatür taraması yapılmış ve konuyla ilgili bilgiler verilmiştir. Araştırmada kişilerin rekreasyon alanlarını değerlendirmek için geliştirilmiş olan fiziksel aktivite mekan değerlendirme ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde ve hesaplanmasında SPSS 22 IBM istatistik paket program kullanılmıştır. Veriler ortalama ve standart sapma olarak özetlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda; Kahramanmaraş belediyesinin rekreatif amaçlı yapmış olduğu fiziksel aktivite amaçlı mekânların fiziksel

¹ Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rekreasyon Yönetimi Ana bilim Dalında Doktor Öğretim üyesi Nevzat Dinçer Danışmanlığında “Belediyelerin Düzenlemiş Oldukları Rekreasyon Alanlarının Fiziksel Aktiviteye Uygunluğu Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Örneği)” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, BATMAN

³ Dr. Öğr. Üyesi Batman Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Spor Yöneticiliği Ana Bilim Dalı, nevzat.dincer@batman.edu.tr, [Orcid: 0000-0003-2415-9449](https://orcid.org/0000-0003-2415-9449)

aktivite mekân seçimi ve fiziksel aktiviteye katılmayı engelleyen unsurların cinsiyet ve medeni durum değişkenine göre anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Fiziksel aktiviteye katılmayı engelleyen unsurlar alt boyutunda ise yaş, meslek ve katılımcıların aktiviteye ayırmış oldukları zaman değişkeninde anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Belediyelerin rekreasyon alanlarının yeterli olup olmadığı, katılımcıların gelir durumu, aktiviteye kimlerle katıldığı, serbest zaman süresinin yeterli olup olmadığı, rekreasyon faaliyetlerine yönlendiren sebepler ve katılımcılarda bıraktığı etkiler değişkenine göre anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak belediyelerin halkın istek ve arzuları doğrultusunda rekreasyon alanları fiziksel aktiviteye uygun hale getirmek için gerekli çalışmaları ve alt yapıyı oluşturmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Belediye, Fiziksel Aktivite, Rekreasyon, Rekreasyon Alanları

Physical Activity of Recreation Areas Organized by Municipalities a Research on Eligibility (Kahramanmaraş Metropolitan Municipality Sample)

Abstract

The aim of this study is to determine in what purposes the people use the recreation facilities and physical activity places that are built by Kahramanmaraş Metropolitan Municipality. The study included individuals residing in Kahramanmaraş Initially former studies on the study are reviewed and information related to the topic are provided. The physical activity site assessment scale, which was developed to evaluate the recreational areas of the people, was used in the study. SPSS 22 IBM statistical package program is used in evaluation and calculation of the obtained data. The data is summarized in terms of means and standard deviations. As a result of the analysis; it is seen that there is a significant difference between the physical activity site selection and the factors that prevent participation in physical activity by the gender and marital status variables. In sub-factors affecting the prevention on participating the activities, age, occupation and the time spent on the activities are found to be significantly different. On the other hand, no significant difference is observed in the adequacy of the recreation facilities of municipalities, income of the participants, with whom they enroll in activities, the adequacy of free time for activities, reasons for tendency to recreation activities and their effects on the participants. Consequently, municipalities should settle recreation infrastructure according to the expectations of the individuals and they should also do the required studies to do so.

Keywords: Municipality, Physical Activity, Recreation

GİRİŞ

Tarih boyunca sağlık çalışanlarının büyük çoğunluğu, sedanter bireylerin aktif bireylere göre hastalıklara daha çok maruz kaldıklarını

Belediyelerin Düzenlemiş Oldukları Rekreasyon Alanlarının Fiziksel Aktiviteye Uygunluğu Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Örneği)

gözlemlemişlerdir (Özer, 2010). Sağlık anlayışı, insanlık tarihinin bütün safhalarında insanların dünyaya bakış açılarından ve yaşam tarzlarından doğrudan etkilenmiş ve ona göre yönlendirilmiştir (Kanbir, 2001). Bunun yanında spor; büyüme çağındaki çocuklar için, hem bedensel sağlık ve fiziksel gelişme yönünden, hem de ruh sağlığı bakımından yararlı ve gereklidir (Genç, Ghazwan ve Kılınçarslan, 2018). Özellikle gelişmiş ülkelerde sağlığı koruma amaçlı spor yapmanın ne denli etkili olduğunun keşfedilmesi, sporun bir yaşam tarzı olarak ele alınmasına neden olmuştur (Mengütay ve diğ., 2002). Ayrıca ülkemizde oldukça büyük potansiyele sahip çocukların spora yönlendirilmesinin sağlanması ve spor dallarına özgü performans özellikleri ve beceri seviyelerinin ortaya çıkartılması önem arz etmektedir (Genç ve diğ., 2018).

Spor kavramıyla dolaylı veya doğrudan ilişki içerisinde olan “boş zaman” ve “serbest zaman” terimleriyle ilgili alan yazında bir kavram kargaşası bulunmaktadır fakat bu iki kavram çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır. Serbest zaman, bireyin hem kendisi hem de başkaları için bütün zorunluluklardan veya bağlantılardan kurtulduğu ve kendi isteği ile seçeceği bir etkinlikle uğraştığı, özgürce, istediği gibi kullanabildiği zaman olduğu gibi (Bakır, 1990), kişinin yaşamını sürdürebilmek ya da yaşamın çalışma saatleri, uyuma ve yeme içme gibi fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için eskilerinin ise modernize edilmesine yönelik çalışmalara girişmişlerdir.

Bu bağlamda büyükşehir ve ilçe belediyeleri, park ve bahçeler müdürlüğü altında 5393 sayılı kanuna ve aynı kanunun ilgili mevzuat kanunlarına dayanılarak hazırlanan “Park ve Bahçeler Müdürlüğü Görev ve Çalışma Yönetmeliği” kapsamında; il ve ilçe sınırlarında yetişkinlerin, gençlerin ve çocukların rekreasyonel etkinliklerine hizmet etmesi amacı ile parklar dahilinde yürüyüş ve koşu yolları, bisiklet yolları ve kondisyon parkları tahsis etmek ve bunların bakım onarım ve iyileştirme çalışmalarını yapmaktadır. Ülke genelinde belediyeler tarafından inşa edilen bu park ve rekreasyon alanları içerisinde yer alan özellikle fiziksel aktivite amaçlı kullanılan yürüyüş ve koşu yolları, bisiklet yolu ve kondisyon parklarından bireylerin yoğun bir şekilde yararlandığı belirtilmektedir (Yerlisu ve diğ., 2012). Son yıllarda yapımında gözle görülür bir artış olan ve adımı sıklıkla duyduğumuz rekreasyon alanlarına fiziksel aktivite amaçlı gelen kişilerin serbest zamanlarını hangi faaliyetlerle değerlendirecekleri bireylerin cinsiyetine, yaşına, gelirine, fiziki yapısına, kişilik yapısına, eğitimine, yeteneklerine, sahip olduğu olanaklara, aile içindeki etkileşimlerine, içinde bulunulan sosyal çevrenin sahip olduğu değerlere, yaşanılan yerdeki imkânlara ve coğrafi özelliklere, tercih edilen etkinlik

türlerine, alt kültür özelliklerine bağlı olarak çeşitlilik gösterebilir (C Demir ve N Demir, 2006). Bu nedenle park ve rekreasyon alanlarını fiziksel aktivite amaçlı kullanan bireylerin demografik özelliklerine bağlı olarak değişen tercihlerinin ve önceliklerinin bilinmesi önemlidir.

Park ve rekreasyonel alanlarındaki spor ve fiziksel aktivite alanları, çocuk oyun alanları, piknik ve dinlenme alanları gibi aktif yaşam alanları yerel yönetimleri doğrudan ilgilendiren bir konudur. Yerel yönetimler gelişme çağındaki çocuk ve gençlerin ileride daha sağlıklı bireyler olmaları kadar yetişkin ve yaşlıların da daha uzun, sağlıklı ve kaliteli bir yaşam sürmeleri konusunda önemli bir misyonu üstlenmiştir (Yaman, 2010).

Mobley (2006) yerel yönetimlerin, rekreasyon, park ve serbest zaman hizmetleri bakımından misyon ve hedeflerinin, toplumdaki tüm fertlerin sadece çalışma yaşamlarında değil, aynı anda serbest zamanlarındaki etkinlikler sürecinde de yaşam kalitelerini artırmak olduğu görüşündedir. İnsanların ise örgütsel beklenti ve ihtiyaçlarını bir yönetim sistemi olmadan gerçekleştirmeleri mümkün değildir. Yerel bir topluluğun ortak gereksinimlerini karşılamak maksadı ile oluşturulan, karar organları direkt halk tarafından seçilen, demokratik ve özerk bir yönetim kademesi ve kamusal örgütlenme modeli şeklinde tanımlanan yerel yönetimler (Bozkurt ve Ergun, 1998), kültürel ve rekreatif aktivitelerin artması, kültürel demokrasinin gerçekleşmesi ve rekreasyon tesislerinin hayata geçirilmesi noktasında büyük sorumluluk taşımaktadır (Köktaş, 2004).

Topluma en iyi şekilde spor hizmeti verilmesinde spor tesislerinin niteliği (Karataş ve ark, 2011) spor ve fiziksel aktivitelere katılım sağlayan insanların sosyalleşmeleri açısından da önemlidir (Akyol ve İlkım, 2018). İnsanların serbest zamanlarında fiziksel aktivite mekânlarında katıldıkları rekreatif etkinlikleri inceleyen birçok çalışma olmakla birlikte fiziksel aktivite mekânlarını sorgulayan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Serbest zaman etkinliklerine katılım; bireylerin arkadaşlık ve dostluk bağlarını güçlendirmekte, sosyal ilişki ve etkileşimini arttırmaktadır (İlkım, 2018). Bu çalışmanın kullanılması ile birlikte ülkemizde günden güne gelişerek yenilenen park ve rekreasyon alanlarının fiziksel aktivite amaçlı kullanılmasında etkili olan nedenlerin belirlenmesi ve kullanıcıları bu alanda kısıtlayan unsurların tespiti, mevcut alanların çağdaş koşullara kavuşturulmasında ve yeni alanların yapılmasında dikkate alındığı takdirde, planlama ve idari kısımlarda alınacak kararlar, yeni alanların kullanımında memnuniyet düzeyini artırıcı etki sağlayabilir.

Belediyelerin Düzenlemiş Oldukları Rekreasyon Alanlarının Fiziksel Aktiviteye Uygunluğu Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Örneği)

Tüm bu bilgiler ışığında kentlerde yaşayan insanların, yoğun iş yükleri, geçim kaygıları, sağlıklı olma ve sağlıklı kalma endişeleri, ailecek veya bireysel olarak güvenle zaman geçirecek mutlu bireyler olmaları noktasında onlara sunulabilecek en ekonomik ve kolay ulaşılabilir alanların, kentsel açık alanlarda yerel yönetimlerin özellikle belediyelerin oluşturdukları park ve rekreasyon alanları olduğu görülmektedir. Aynı zamanda halkın, serbest zamanlarında nitelikli şekilde zaman geçirebilmeleri yasalarla da güvence altına alınmıştır. Modernleşen ve büyüyen Türkiye kapsamında belediyelere düşen görev ve sorumluluk ise büyüktür. Çocuk, yaşlı, çalışan, emekli tüm kentli bireylerin psikolojik ve fizyolojik anlamda park ve rekreasyon alanlarında gördükleri faydanın boyutu göz önünde bulundurulduğunda, bu alanların kullanım süreleri, kullanıcı türleri, ne sıklıkla kullanıldığı, en çok tercih edilen alanların hangilerinin olduğu gibi değişkenlerin belirlenerek; mevcut park ve rekreasyon alanlarının yeterliliğinin belirlenmesi ve yapılması düşünülen bu tür alanların proje aşamasının dikkate alınması gerekmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinin park ve bahçeler müdürlüğüne ait 19 park, rekreasyon, piknik ve mesire alanı oluşturmaktadır. Araştırmamızın örneklemini ise belediyenin fiziksel aktivite amaçlı kullanım için tahsis ettiği 9 adet rekreasyon alanına gelen kişiler oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan kişilere rastgele random sistemine göre belirlenmiştir. Katılımcılara rekreasyon hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra ankete konu hakkında bilgi kişi ve kişiler tarafından yönlendirilerek katılımları sağlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada park ve rekreasyon alanı kullanıcıları için Chavez ve Shinew (2009) tarafından geliştirilen Türkçe geçerlik güvenilirlik çalışması bu araştırma kapsamında Gümüş, Alay Özgül ve Karakılıç (2015) tarafından yapılan kişilerin gittikleri mekânı, fiziksel aktivite mekânı olarak seçmelerinde etken olan nedenleri sorgulayan, iki faktörlü Fiziksel Aktivite Mekânı Değerlendirme Ölçeği (FAMDÖ) kullanılmıştır.

Fiziksel aktivite mekânı seçimi alt boyutu, park ve rekreasyon alanlarına fiziksel aktivite amaçlı gelen insanların, geldikleri mekânı, fiziksel aktivite mekânı olarak seçmeye iten unsurları ölçmektedir ve 15 maddeden

oluşmaktadır. Fiziksel aktiviteye katılım sıklığını engelleyen unsurlar alt boyutu ise, kişilerin park ve rekreasyon alanlarına fiziksel aktivite için katılım sıklıklarını engelleyen unsurları ölçmektedir ve 18 maddeden oluşmaktadır. Toplam 33 maddeden oluşan ölçek 5'li Likert türünde olup, 1-5 arasına derecelendirilmiştir (1:Çok Önemli, 2:Önemli, 3:Fark etmez, 4:Önemsiz, 5:Çok Önemsiz).

Verilerin Analizi

Verilerin istatistiksel analizi SPSS 22 Paket programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırmaya katılanlara ait tanımlayıcı bilgiler yüzde ve frekans olarak verilmiştir. Ölçek alt boyutlarının varyans homojenliğine göre ikili gruplar için Independent Samples T-Testi, ikiden fazla grupların karşılaştırılmasında ise One Way Anova kullanılmıştır, farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığının tespit edilmesinde ise Post Hoc testlerden Tukey HSD kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi 0,05 olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1.

Park ve rekreasyon alanlarını fiziksel aktivite mekanı olarak seçmenizde etkili olan ve bu alanlarda fiziksel aktiviteye katılımınızı engellediği düşünülen bazı sorulara ait soruların Cronbach's Alpha değerleri

Ölçek	Soru Sayısı	Cronbach's Alpha
Fiziksel aktivite mekânı seçimi	15	0,91
Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar	18	0,90
Ölçek Toplamı	33	0,93

Tablo 1'de Park ve rekreasyon alanlarını fiziksel aktivite mekanı olarak seçmenizde etkili olan ve bu alanlarda fiziksel aktiviteye katılımınızı engellediği düşünülen bazı sorulara ait soruların Cronbach's Alpha değerleri verilmiştir.

Belediyelerin Düzenlemiş Oldukları Rekreasyon Alanlarının Fiziksel Aktiviteye Uygunluğu Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Örneği)

Tablo 2.
Araştırmaya Katılımcıların Demografik Dağılımları

		N	%
Cinsiyet	Kadın	72	35,1
	Erkek	133	64,9
Eğitim Durumu	İlkokul	17	8,3
	Ortaokul	26	12,7
	Lise	84	41,0
	Ön lisans	21	10,2
	Lisans	51	24,9
	Yüksek Lisans	6	2,9
Yaş	20 Yaş ve altı	55	26,8
	21-25 yaş	34	16,6
	31-35 yaş	30	14,6
	36-40 yaş	24	11,7
	41-45 yaş	33	16,1
	51 Yaş ve üstü	29	14,1
Medeni Durumu	Bekâr	103	50,2
	Evli	94	45,9
	Dul	8	3,9
Aylık Gelir	1300TL ve altı	69	33,7
	1301-1600 TL	46	22,4
	1601-1900 TL	42	20,5
	1901 TL ve üstü	48	23,4
Çocuk Sayısı	Yok	110	53,7
	1 Çocuk	25	12,2
	2 Çocuk	30	14,6
	3 Çocuk	24	11,7
	4 Çocuk ve üzeri	16	7,8
Meslek Çeşidi	Çalışmıyor	9	4,4
	İşçi	83	40,5
	Memur	31	15,1
	Esnaf	7	3,4
	Öğrenci	63	30,7
	Serbest Meslek	8	3,9
	Emekli	4	2,0
Toplam		205	100,0

Tablo 2’de Araştırmaya katılımcıların demografik dağılımları verilmiştir. % 35,1 (72 kişi) ile kadınlar, % 64,9 (133 kişi) ile erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde % 41,0 (84 kişi) ile en yüksek

katılımı sağladıkları görülmektedir. En az katılımı ise %2,9 (6 kişi) nin yüksek lisans mezunu oldukları görülmektedir. Katılımcıların homojen dağılım sağladıkları görülmektedir. 20 yaş ve altı katılımcıların %26,8 (55 kişi) ile en çok katılım sağladıkları tespit edilmiştir. Ankete katılan katılımcıların % 50,2 (103 kişi) sinin bekâr %45,9 (94 kişi) nin evli %3,9 (8 kişi) nin ise boşanmış oldukları görülmektedir. Katılımcılar arasında homojen bir dağılım göstermektedir. Katılımcıların % 33,7 (69 kişi) nin gelirinin 1300 Türk Lirası ve altında oldukları görülmektedir. Diğer değişkenler arasında homojen bir dağılımın olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların çoğunluğunu çocuğu olmayan katılımcılar oluşturmaktadır. Diğer değişkenler arasında homojen bir dağılım görülmektedir. Katılımcıların meslekleri incelendiğinde % 40,5 (83 kişi) nin işçi, %30,7 (63 kişi) nin öğrenci en az katılımın ise emekli grubundan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3' de Araştırmaya katılanların rekreasyonel faaliyetlere ait sorulara verdiği cevapların yüzde, frekans bilgileri verilmiştir. Katılımcıların Kahramanmaraş Belediyesinin rekreasyonel alanlarının yeterli olduğunu % 49,3 (101 kişi), %50,7 (104 kişi) nin ise yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların çoğunluğu %65,4 (134 kişi) nin belediyenin rekreasyonel faaliyetlerine haftada bir katıldıklarını ifade etmişlerdir. Ankete katılanların Rekreasyonel faaliyetlere katılmanız sırasında ne kadar vaktinizi ayırdıkları incelendiğinde 1 saat vakit ayıranların %38 (75 kişi) ile en yüksek oranda katılım sağladıkları, 3saat ile %14,1 (29 kişi) ile en az katılım sağladıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların Haftalık sahip olduğunuz serbest zaman süresinin kendilerine göre yeterliliği incelendiğinde %26,3 (54 kişi) kararsız oldukları görülmektedir. Serbest zaman etkinliklerine kimlerle katıldıkları sorusu incelendiğinde ailesi ile katıldığını ifade eden katılımcıların % 35,6 (73 kişi) ile en yüksek katılıma sahip oldukları tespit edilmiştir. Uzman kişilerin denetiminde katıldığını ifade eden katılımcılar ise % 32,2 (66 kişi) oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıları rekreasyon faaliyetlerine yönelten sebeplerin neler olduğu incelendiğinde sosyal bir ortam olduğu için katıldığını ifade eden % 22,4 (46 kişi) olarak tespit edilmiştir. Yeteneklerine uygun olduğunu düşünen kişilerin oranı ise %5,4 (11 kişi) nin olduğu görülmektedir. Katılımcıların Rekreasyon faaliyetleri sizde ne gibi etkiler bırakıyor sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde rekreasyonel faaliyetlere katılımın %32,3 (66 kişi) için eğlenceli, dinlendirici ve heyecan verdiğini ifade ettikleri tespit edilmiştir.

Belediyelerin Düzenlemiş Oldukları Rekreasyon Alanlarının Fiziksel Aktiviteye Uygunluğu Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Örneği)

Tablo 3.

Araştırmaya Katılanların Rekreasyonel Faaliyetlere Ait Sorulara Verdiği Cevapların Yüzde, Frekans Bilgileri

		N	%
Belediyelerin rekreasyon alanları yeterli mi?	Evet	101	49,3
	Hayır	104	50,7
Ne sıklıkla rekreasyon faaliyetlerine katılmaktasınız?	Her gün	13	6,3
	2 Günde 1	21	10,2
	3 Günde 1	37	18,0
	Haftada 1	134	65,4
Rekreasyonel faaliyetlere katılmanız sırasında ne kadar vaktinizi ayırmaktasınız?	1 saat	78	38,0
	2 Saat	62	30,2
	3 Saat	29	14,1
	4 Saat ve üzeri	36	17,6
Haftalık sahip olduğunuz serbest zaman süresinin size göre yeterliliğini değerlendiriniz.	Kesinlikle Yetersiz	53	25,9
	Yetersiz	39	19,0
	Ne yeterli Ne yetersiz	54	26,3
	Yeterli	45	22,0
Serbest zaman etkinliklerine kimlerle katılırsınız?	Kesinlikle Yeterli	14	6,8
	Yalnız	48	23,4
	Ailem ile	73	35,6
	Uzman kişi ile	66	32,2
Sizleri rekreasyon faaliyetlerine yönelten sebepler nelerdir?	Diğer	18	8,8
	Yeteneklerime uygun olduğu için	11	5,4
	İlgi alanlarıma hitap ettiği için	28	13,7
	Arkadaşlarımla birlikte olduğum için	43	21,0
	Sosyal bir ortam olduğu için	46	22,4
	Eğitici ve yararlı olduğu için	17	8,3
	Sağlık açısından yararlı olduğu için	29	14,1
Rekreasyon faaliyetleri sizde ne gibi etkiler bırakıyor?	Herhangi bir sebebi yok	31	15,1
	Eğitimime katkı sağlıyor	8	3,9
	Bilgi ve kültürümü artırıyor	20	9,8
	Sosyal bir statü kazandırıyor	16	7,8
	Sağlığıma iyi geliyor	32	15,6
	Eğlenceli, dinlendirici ve heyecan veriyor	66	32,2
	Stresimi azaltıyor	33	16,1
Herhangi bir etkisi yok	30	14,6	
Toplam		205	100,0

Tablo 4.
Cinsiyet Değişkenin Alt Boyutlara Ait Sonuçları

Alt boyut	Cinsiyet	N	Ortalama	SS	t	P
Fiziksel aktivite mekânı seçimi	Kadın	72	24,28	6,73	-3,05	*0,03
	Erkek	133	28,29	9,89		
Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar	Kadın	72	31,01	8,56	-3,41	*0,00
	Erkek	133	36,36	11,69		

*p<0,05

Tablo 4' de Cinsiyet değişkenin alt boyutlara ait sonuçları verilmiştir. Cinsiyet değişkenine göre fiziksel aktivite mekân seçimi ve fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar incelendiğinde değişkenler arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Farklılıkların fiziksel aktivite mekân seçiminde erkeklerin kadınlara göre daha seçici oldukları tespit edilmiştir. Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar incelendiğinde erkeklerin kadınlara göre daha fazla engelleyen unsurların olduğu görülmektedir.

Tablo 5.
Belediyelerin Rekreasyon Alanları Yeterlimi? Sorusuna Verilen Cevaplara Ait Sonuçları

Alt boyut	Belediyelerin rekreasyon alanları yeterli mi?	N	Ortalama	SS	t	p
Fiziksel aktivite mekânı seçimi	Evet	101	28,11	9,29	1,87	,06
	Hayır	104	25,73	8,81		
Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar	Evet	101	35,49	10,72	1,29	,19
	Hayır	104	33,50	11,19		

*p<0,05

Tablo 5'de Belediyelerin rekreasyon alanları yeterlimi? Sorusuna verilen cevaplara ait sonuçlar verilmiştir. Kahramanmaraş belediyesinin rekreasyon faaliyetleri için yapmış olduğu alanların katılımcıların fiziksel aktivite mekân seçimi ve fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar incelendiğinde değişkenler arasında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Belediyelerin Düzenlemiş Oldukları Rekreasyon Alanlarının Fiziksel Aktiviteye Uygunluğu Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Örneği)

Tablo 6.
Fiziksel Aktivite Mekân Değerlendirme Ölçeğine Ait Alt Boyutların Yaş Değişkenine Göre Anova Sonuçları

Alt boyut	Yaş	N	Ortalama	SS	F	p	Anlamlılık Düzeyi
Fiziksel aktivite mekânı seçimi	20 yaş ve altı	1	55	27,12	6,15	2,29	0,05
	21-25 yaş	2	34	25,44	6,72		
	31-35 yaş	3	30	23,00	6,83		
	36-40 yaş	4	24	29,58	12,03		
	41-45 yaş	5	33	29,45	12,00		
	51 Yaş ve üstü	6	29	27,06	10,56		
	Toplam		205	26,89	9,10		
Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar	20 yaş ve altı	1	55	33,34	5,87	2,64	*0,02
	21-25 yaş	2	34	29,94	8,61		
	31-35 yaş	3	30	35,96	15,23		
	36-40 yaş	4	24	39,29	14,85		
	41-45 yaş	5	33	36,51	9,67		
	51 Yaş ve üstü	6	29	34,17	11,88		
	Toplam		205	34,48	10,98		

*p<0,05

Tablo 6’da Fiziksel aktivite mekân değerlendirme ölçeğine ait alt boyutların yaş değişkenine göre anova sonuçları verilmiştir. Fiziksel aktivite mekân seçimi ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar ile yaş değişkenleri incelendiğinde anlamlı bir farklılık görülmektedir. Farklılık incelendiğinde 21-25 yaş aralığındaki katılımcılar ile 41-45 yaş aralığındaki katılımcılar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. 41-45 yaş aralığındaki katılımcıların 21-25 yaş aralığındaki katılımcılara göre Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurların daha fazla olduğunu ifade etmektedirler.

Tablo 7’de Fiziksel aktivite mekân değerlendirme ölçeğine ait alt boyutların medeni duruma göre anova sonuçları verilmiştir. Medeni durum değişkenine göre fiziksel aktivite mekân seçimi ve fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar incelendiğinde değişkenler arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Fiziksel aktivite mekân seçimi değişkeni incelendiğinde dul katılımcıların evli ve bekâr katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar incelendiğinde ise evli katılımcılar ile dul katılımcılar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Tablo 7.

Fiziksel Aktivite Mekân Değerlendirme Ölçeğine Ait Alt Boyutların Medeni Duruma Göre Anova Sonuçları

Alt boyut	Medeni Durum	N	Ortalama	SS	F	p	Anlamlılık Düzeyi
Fiziksel aktivite mekânı seçimi	Bekâr	1	103	26,50	8,33	4,25	,01*
	Evli	2	94	28,03	9,87		
	Dul	3	8	18,62	3,33		
	Toplam		205	26,89	9,10		
Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar	Bekâr	1	103	35,49	10,34	3,45	,03*
	Evli	2	94	38,09	12,85		
	Dul	3	8	28,12	4,38		
	Toplam		205	36,40	11,57		

*p<0,05

Tablo 8.

Fiziksel Aktivite Mekân Değerlendirme Ölçeğine Ait Alt Boyutların Gelir Durumuna Göre Anova Sonuçları

Alt boyut	Gelir Durumu	N	Ortalama	SS	F	p	Anlamlılık Düzeyi
Fiziksel aktivite mekânı seçimi	1300TL ve altı	1	69	27,3971	6,47876	,800	,495
	1301-1600 TL	2	46	28,0652	12,10583		
	1601-1900 TL	3	42	25,2619	9,18657		
	1901 TL ve üstü	4	48	26,5000	8,96566		
	Toplam		205	26,8971	9,10931		
Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar	1300TL ve altı	1	69	34,5507	7,09087	1,701	,168
	1301-1600 TL	2	46	39,1957	14,11952		
	1601-1900 TL	3	42	37,4048	15,19637		
	1901 TL ve üstü	4	48	35,5000	10,09950		
	Toplam		205	36,4000	11,57440		

*p<0,05

Tablo 8'de Fiziksel aktivite mekân değerlendirme ölçeğine ait alt boyutların gelir durumuna göre anova sonuçları verilmiştir. Katılımcıların gelir durumları değişkenine göre fiziksel aktivite mekân seçimi ve fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar incelendiğinde değişkenler arasında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Belediyelerin Düzenlemiş Oldukları Rekreasyon Alanlarının Fiziksel Aktiviteye Uygunluğu Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Örneği)

Tablo 9.

Fiziksel Aktivite Mekân Değerlendirme Ölçeğine Ait Alt Boyutların Meslek Grubuna Göre Anova Sonuçları

Alt boyut	Meslek	N	Ortalama	SS	F	p	Anlamlılık Düzeyi	
Fiziksel aktivite mekânı seçimi	Çalışmıyor	1	9	27,22	8,39	,56	,75	-
	İşçi	2	83	27,50	10,87			
	Memur	3	31	24,74	11,01			
	Esnaf	4	7	24,57	4,11			
	Öğrenci	5	63	27,67	5,93			
	Serbest Meslek	6	8	25,75	7,62			
	Emekli	7	4	24,50	1,73			
	Toplam		205	26,89	9,10			
Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar	Çalışmıyor	1	9	37,22	15,40	2,92	,01*	2-3
	İşçi	2	83	40,06	14,24			
	Memur	3	31	32,03	10,80			
	Esnaf	4	7	33,71	3,98			
	Öğrenci	5	63	34,87	6,31			
	Serbest Meslek	6	8	32,00	8,22			
	Emekli	7	4	30,00	2,30			
	Toplam		205	36,40	11,57			

*p<0,05

Tablo 9'da Fiziksel aktivite mekân değerlendirme ölçeğine ait alt boyutların meslek grubuna göre anova sonuçları verilmiştir. Katılımcıların mesleklerinin fiziksel aktivite mekânı seçimi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Meslek değişkenine göre Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar incelendiğinde ise işçiler ile memurlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 10.

Rekreasyonel Faaliyetlere Katılmanız Sırasında Ne Kadar Vaktinizi Ayırmaktasınız? Sorusuna Ait Cevapların Anova Sonuçları

Alt boyut		N	Ortalama	SS	F	P	Anlamlılık Düzeyi
Fiziksel aktivite mekânı seçimi	1 saat	1	78	27,73	11,22	1,40	,24
	2 Saat	2	62	25,27	5,93		
	3 Saat	3	29	25,93	7,71		
	4 Saat ve üzeri	4	36	28,61	9,28		
	Toplam	205	26,89	9,10			
Fiziksel aktiviteye katılım engelleyen unsurlar	1 saat	1	78	37,92	13,80	3,74	,01*
	2 Saat	2	62	32,91	7,99		
	3 Saat	3	29	35,24	8,72		
	4 Saat ve üzeri	4	36	40,02	12,15		
	Toplam	205	36,40	11,57			

*p<0,05

Tablo 10'da Rekreasyonel faaliyetlere katılmanız sırasında ne kadar vaktinizi ayırmaktasınız? Sorusuna ait cevapların anova sonuçları verilmiştir. Katılımcıların rekreasyonel faaliyetlere ne kadar vakit ayırdıkları incelendiğinde fiziksel aktivite mekânı seçimi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Rekreasyonel faaliyetlere katılımında katılımcıların ayırdıkları zamanı fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar değişkeni incelendiğinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. 1 saat vakit ayıranlar ile 2 saat vakit ayıranlar ile 2 saat zaman ayıranlar ile 4 saat ve üzeri zaman ayıranlar arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir.

Tablo 11'de Serbest zaman etkinliklerine kimlerle katılırsınız? Sorusuna ait cevapların anova sonuçları verilmiştir. Ankete katılan katılımcıların serbest zaman etkinliklerine kimlerle katıldıkları değişkeni incelendiğinde Fiziksel aktivite mekânı seçimi, Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Belediyelerin Düzenlemiş Oldukları Rekreasyon Alanlarının Fiziksel Aktiviteye Uygunluğu Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Örneği)

Tablo 11.

Serbest Zaman Etkinliklerine Kimlerle Katılırsınız? Sorusuna Ait Cevapların Anova Sonuçları

Alt boyut		N	Ortalama	SS	F	P	Anlamlılık Düzeyi
Fiziksel aktivite mekânı seçimi	Yalnız	1	48	28,04	11,20	1,31	,27
	Ailem ile	2	73	26,32	10,10		
	Uzman kişi ile	3	66	25,84	6,15		
	Diğer	4	18	29,94	7,05		
Toplam		205	26,89	9,10			
Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar	Yalnız	48	36,56	13,93	2,06	,10	-
	Ailem ile	73	37,05	13,40			
	Uzman kişi ile	66	34,18	6,70			
	Diğer	18	41,44	9,48			
Toplam		205	36,40	11,57			

*p<0,05

Tablo 12.

Haftalık Sahip Olduğunuz Serbest Zaman Süresinin Size Göre Yeterliliğini Değerlendiriniz. Sorusuna Verilen Cevapların Anova Sonuçları

		N	Ortalama	SS	F	P	Anlamlılık Düzeyi
Fiziksel aktivite mekânı seçimi	Kesinlikle Yetersiz	1	53	24,79	7,67	1,73	,14
	Yetersiz	2	39	27,76	10,32		
	Ne yeterli Ne yetersiz	3	54	27,26	9,92		
	Yeterli	4	45	29,00	8,87		
	Kesinlikle Yeterli	5	14	24,28	6,66		
Toplam		205	26,89	9,10			
Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar	Kesinlikle Yetersiz	1	53	35,49	12,57	1,17	,32
	Yetersiz	2	39	37,56	10,84		
	Ne yeterli Ne yetersiz	3	54	36,07	11,69		
	Yeterli	4	45	38,40	11,60		
	Kesinlikle Yeterli	5	14	31,42	8,00		
Toplam		205	36,40	11,57			

*p<0,05

Tablo 12’de Haftalık sahip olduğunuz serbest zaman süresinin size göre yeterliliğini değerlendiriniz. Sorusuna verilen cevapların Anova sonuçları verilmiştir. Katılımcıların haftalık yapmış oldukları serbest zaman sürelerinin yeterli olup olmadıkları değerlendirilmelerinde anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Tablo 13.

Sizleri Rekreasyon Faaliyetlerine Yönelten Sebepler Nelerdir? Sorusuna Verilen Cevaplara Ait Anova Sonuçları

		N	Ortalama	SS	f	P	Anlamlılık Düzeyi
Fiziksel aktivite mekânı seçimi	Yeteneklerime uygun olduğu için	1	11	30,54	5,48		
	İlgi alanlarıma hitap ettiği için	2	28	26,60	9,49		
	Arkadaşlarımla birlikte olduğum için	3	43	27,88	6,61		
	Sosyal bir ortam olduğu için	4	46	25,06	9,35	1,72	,11
	Eğitici ve yararlı olduğu için	5	17	29,47	5,90		
	Sağlık açısından yararlı olduğu için	6	29	23,79	4,16		
	Herhangi bir sebebi yok	7	31	28,74	14,71		
	Toplam	205	26,89	9,10			
Fiziksel aktivite ye katılımı engellenen unsurlar	Yeteneklerime uygun olduğu için	1	11	35,00	9,95		
	İlgi alanlarıma hitap ettiği için	2	28	35,67	10,70		
	Arkadaşlarımla birlikte olduğum için	3	43	35,32	7,41		
	Sosyal bir ortam olduğu için	4	46	36,56	13,67	1,52	,17
	Eğitici ve yararlı olduğu için	5	17	40,64	13,89		
	Sağlık açısından yararlı olduğu için	6	29	32,62	7,95		
	Herhangi bir sebebi yok	7	31	40,00	14,66		
	Toplam	205	36,40	11,57			

*p<0,05

Tablo 13’de Sizleri rekreasyon faaliyetlerine yönelten sebepler nelerdir? Sorusuna verilen cevaplara ait anova sonuçları verilmiştir. Katılımcılara sizleri rekreasyonel faaliyetlere yönlendiren sebepler nelerdir değişkeni ile Fiziksel aktivite mekânı seçimi, Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Belediyelerin Düzenlemiş Oldukları Rekreasyon Alanlarının Fiziksel Aktiviteye Uygunluğu Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Örneği)

Tablo 14.

Rekreasyon Faaliyetleri Sizde Ne Gibi Etkiler Bırakıyor? Sorusuna Verilen Cevaplara Ait Anova Sonuçları

		N	Ortalama	SS	F	P	Anlamlılık Düzeyi
Fiziksel aktivite mekânı seçimi	Eğitimime katkı sağlıyor	1	8	32,25	16,08	1,48	,18
	Bilgi ve kültürümü artırıyor	2	20	26,70	6,54		
	Sosyal bir statü kazandırıyor	3	16	22,31	6,17		
	Sağlığıma iyi geliyor	4	32	26,78	7,77		
	Eğlenceli, Dinlendirici ve heyecan veriyor	5	66	26,16	8,25		
	Stresimi azaltıyor	6	33	27,93	9,97		
	Herhangi bir etkisi yok	7	30	28,66	11,03		
	Toplam		205	26,89	9,10		
Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar	Eğitimime katkı sağlıyor	1	8	40,12	15,21	1,36	,23
	Bilgi ve kültürümü artırıyor	2	20	35,05	9,15		
	Sosyal bir statü kazandırıyor	3	16	30,37	8,95		
	Sağlığıma iyi geliyor	4	32	34,78	9,22		
	Eğlenceli, Dinlendirici ve heyecan veriyor	5	66	38,42	12,39		
	Stresimi azaltıyor	6	33	36,75	10,18		
	Herhangi bir etkisi yok	7	30	36,40	14,23		
	Toplam		205	36,40	11,57		

*p<0,05

Tablo 14’de Rekreasyon faaliyetleri sizde ne gibi etkiler bırakıyor? Sorusuna verilen cevaplara ait anova sonuçları verilmiştir. Rekreasyonel faaliyetlerin katılımcılarda ne gibi etkiler bıraktığı sorusu ile Fiziksel aktivite mekânı seçimi, Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Günümüzde hizmet sektörünün ne kadar çok önemli olduğunu düşünüldüğünde Beden eğitimi ve Spor Yüksek Okulu ve Spor Bilimleri Fakültelerinin Rekreasyon bölümlerinin bu sektörün gelişiminde çok önemli bir yere sahip olduğunu ve katkı sağladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bölümlerin rekreasyon bölümleri, hizmet sektörünün eğitilmiş ve kalifiyeli elamanları

yetiştiren kurumların en önemlilerindedir. Rekreasyon bölümlerinden mezun olan rekreasyon liderlerinden, insanların boş zamanlarını daha etkin bir şekilde değerlendirmesi ve fiziksel aktivite düzeylerinin artırılması konusunda etkili çalışmalar ve projeler ortaya koymaları beklenmektedir. Bu alanda eğitim alan rekreasyon liderlerinin; hem bir diyetisyen gibi beslenme bilgisine, bir sağlık uzmanı gibi ilkyardım bilgisine, bir antrenör gibi antrenman program bilgisine, bir öğretmen ve psikolog gibi pedagojik ve iletişim becerisine, bir muhasebe uzmanı gibi bütçe gibi maddi konulara, bir yönetici gibi bilgi, beceri ve deneyime sahip olup, kendi alanında yeterli bilgilere sahip olması gerekmektedir. Bu donanımına sahip olan rekreasyon liderler her zaman rekreasyon alanında bir adım önünde olurlar.

Rekreasyon bölümlerinin öğretmenlik, yöneticilik, antrenörlük bölümlerinin bir bütünü olarak görebiliriz. Buradan mezun olan öğrencilerinde ileride bu alanda başarılı olabilmeleri kendilerini eğitimleri boyunca fiziksel, zihinsel, ruhsal ve sosyal yönden geliştirerek öz liderlikleriyle mümkündür. Rekreasyon eğitimi alan bireylerin değişen durumlara ayak uydurabilmeleri, bu alanda yapmaları gereken araştırma ve incelemeleri yapmaları ve kendilerini çağın gerektirdiği şekilde hazırlamaları, almış oldukları eğitim sayesinde gelişecek olan iç motivasyon ile liderlik becerilerine etki edecek faktörlerle mümkün olabilir (Öcal, 2014).

Literatür incelendiğinde yapılan bu çalışma ile benzerlikler gösteren çalışmaların olduğu görülmektedir. Gülser (2017)'de yapmış olduğu çalışmada metropol kentlerde rekreasyon sunumu ve kullanım sorunları, İzmit kenti örneğinde katılımcılara haftalık sahip olduğunuz boş zaman süresinin yeterliliği sorulduğunda % 30.2 normal olduğu, %17. ise kesinlikle yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmamızda ise haftalık sahip olunan serbest zaman süresinin yeterliliği homojen bir dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Gülser (2017) yapmış olduğu çalışmada Araştırmaya katılan katılımcıların boş zaman etkinliklerine kimlerle katıldıkları sorulduğunda en fazla %43,41 ile “eş ve çocukları ile katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bizim çalışmamızda da serbest zaman etkinliklerine kimlerle katıldıkları sorulduğunda katılımcılar %35,6 ile aileleri ile katıldıklarını ifade etmişlerdir. Sonuçlar incelendiğinde yapılan bu çalışma ile paralellik gösterdiği görülmektedir.

Mersinli (2009) yapmış olduğu çalışmada yerel yönetimlerde spora yönelik rekreasyon hizmetleri büyükşehir belediyeleri personellerin kendi kurumlarındaki rekreasyonel faaliyet yapma sıklığı konusundaki görüşlerine bakıldığında, haftada bir ve ayda birden fazla seçeneklerinin % 29.4 ‘er oranla çoğunluğu oluşturmakta olduğu görülmektedir. Çalışmamızda ise katılımcıların

Belediyelerin Düzenlemiş Oldukları Rekreasyon Alanlarının Fiziksel Aktiviteye Uygunluğu Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Örneği)

çoğunluğu %65,4 (134 kişi)'nin belediyenin rekreasyonel faaliyetlerine haftada bir katıldıklarını ifade etmişlerdir. Mersinlinin çalışmasında personelin rekreasyonel çalışmaları yeterli olup olmadığı sorusuna vermiş oldukları cevaplar oranı % 72' ve 103 kişi yetersiz bulmuştur. 24 kişi ise bazı zamanlarda yeterli olduğunu ifade etmiştir. Bizim çalışmamızda ise rekreasyonel çalışmaların yeterli olup olmadığı %49,3 yeterli ve %50,7 yetersiz oranı ile homojen bir dağılım göstermektedir.

Booth ve ark. (2000)'de yapmış oldukları çalışmada 60 yaş ve üzerindeki 449 yetişkinde kendi rapor ettikleri fiziksel aktivite, sosyal, kognitif durum ve algılanan çevresel faktörleri değerlendirmişler, erkeklerin kadınlardan önemli olarak daha fazla fiziksel olarak aktif olduklarını, fiziksel aktiviteye katılımın daha çok yaşla ilgili olduğunu, yüksek özgüven, arkadaşlar ve ailenin aktiviteye düzenli katılımı, yürüyüş için güvenli güzergâhların olması, yerel tesislere erişimin önemli olarak aktif olmayla ilişkili olduğunu belirlemişlerdir. Kırsal kesimde sedanter yaşayan yaşlı kadınlarda fiziksel aktivitenin, eğitim, medeni durum, özgüven, algılanan stres, sosyal destek ve algılanan mahalle güvenliği ile pozitif ilişkili, yaş, depresif belirtiler, bireysel olarak algılanan kaldırımlar, algılanan trafik ile ters ilişkili olduğu bildirilmiştir. Çalışmamızda ise cinsiyet değişkenine göre fiziksel aktivite mekân seçimi ve fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar incelendiğinde fiziksel aktivite mekânı seçiminde erkeklerin kadınlara göre daha seçici oldukları tespit edilmiştir. Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar incelendiğinde erkeklerin kadınlara göre daha fazla engelleyen unsurların olduğu görülmektedir.

Gümüş (2012) cinsiyet değişkenine göre yapmış olduğu çalışmada Fiziksel aktivite amaçlı park ve rekreasyon alanlarına gelen kişilerin bu alanlarda fiziksel aktivitelere katılmama nedenlerine ilişkin ölçek puanlarında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulmuştur. Aynı çalışmada cinsiyet açısından Fiziksel aktivite mekân seçiminde araştırmacımız farklılık bulamamıştır. Çalışmamızda ise cinsiyet değişkenine göre fiziksel aktivite mekân seçimi ve fiziksel aktiviteye katılmayı engelleyen unsurlar değişkeninde de farklılık tespit edilmiştir. Fiziksel aktiviteye katılmama nedenleri ile Gümüş'ün çalışmasındaki değişken çalışmamızla paralellik göstermektedir.

Gümüş (2012) Fiziksel aktivite amaçlı park ve rekreasyon alanlarına gelen kişilerin mekân seçimi ve fiziksel aktivitelere katılmama nedenlerine ilişkin ölçek puanlarında medeni duruma göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Çalışmamızda ise medeni durum değişkenine göre fiziksel aktivite mekân seçimi ve fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar

incelendiğinde değişkenler arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Gümüş'ün çalışması ile yaptığımız çalıma ile paralellik göstermemektedir.

Mersinli (2009) yerel yönetimlerde spora yönelik rekreasyon hizmetleri ve büyükşehir belediyelerinin rekreasyonel faaliyetlere olan yaklaşımlarını değerlendirilmesi isimli çalışmasında beş tane büyükşehir belediyesi personellerine rekreasyon faaliyetlerinin sonucunda en büyük beklentinin % 44.8 oranla “toplumsal huzuru sağlamak” olarak belirtmişlerdir. Bu saptamayı % 19.6 ile “suç oranının azalması”, % 18.2 oran ile de “zihinsel ve fiziksel sağlık” olarak tespit etmiştir. Çalışmamızda ise katılımcılara rekreasyonel faaliyetlerin sizde ne gibi etkiler bıraktığı sorusu ile Fiziksel aktivite mekânı seçimi, Fiziksel aktiviteye katılımı engelleyen unsurlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Çalışmamızla Mersinli (2009) yaptığı çalışma arasında homojen bir dağılım göstermektedir.

Sonuç olarak belediyelerin rekreasyonel faaliyetlere önem vermeleri ve Fiziksel aktivite amaçlı park ve rekreasyon alanlarına gelen kullanıcıları kısıtlayan veya geldikleri alanı fiziksel aktivite mekânı olarak tercih etmelerinde etkili olan unsurların belirlenmesi, park ve rekreasyon alanı planlayıcılarının mevcut park ve rekreasyon alanlarını bu doğrultuda revize etmesi ve yeni yapılacak park ve rekreasyon alanlarında çalışmamızdaki kriterlerin dikkate alınması fiziksel amaçlı park ve rekreasyon alanların halkın istek ve arzularına göre kurulmasına ışık tutacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akyol, B., İlkım, M. (2018). Socialization of disabled people with sports activities and their problem encountered in participating in sports activities. *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 20(2), 100-104.
- Bakır, M. (1990). *Rekreasyon ve Turizm İlişkinin Turizm Politikalarının Oluşturulmasındaki Önemi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Booth ML, Owen, N., Bauman, A., Clavisi O. & Leslie E. (2000). Social-cognitive and perceived environment influences associated with physical activity in older Australians. *Prev Med*, 31(1):15-22.
- Bozkurt, Ö. & Ergun, T. (1998). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Ankara: TODAİE.
- Demir, C. & Demir N. (2006). Bireylerin Boş Zaman Faaliyetlerine Katılmalarını Etkileyen Faktörler ile Cinsiyet Arasındaki İlişki: Lisans

- Belediyelerin Düzenlemiş Oldukları Rekreasyon Alanlarının Fiziksel Aktiviteye Uygunluğu Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Örneği) Öğrencilerine Yönelik Bir Uygulama. *Ege Akademi Bakış Dergisi*, 6(1), 36-51.
- Genç H, Ghazwan K.A. & Kılınçarslan, G. (2018). Comparison of Physical Fitness of Turkish and İraqi Sedentary Boys. *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 20(3): 344- 347.
- Genç H., Kılınçarslan G., Kayantaş, İ. & Bayrakdar A. (2018). Investigation of Some Performance Characteristics and Handball Talent Levels of Male and Female Students. *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 20(3): 277-282.
- Gülser, F.Y. (2017) *Metropol Kentlerde Rekreasyon Sunumu ve Kullanım Sorunları, İzmit Kenti Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Gümüş H., Alay, Ö. S. & Karakılıç, M. (2015). Fiziksel Aktivite Mekânı Değerlendirme Ölçeği (FAMDÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe*, 2015, 26 (1), 1–8
- Gümüş, H. (2012). Fiziksel Aktivite İçin Park ve Rekreasyon Alanlarına Gelen Kullanıcıların Mekân Seçimini ve Fiziksel Aktiviteye Katılımını Etkileyen Faktörler. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Ankara.
- İlkım, M. (2018). *Spor Bilimleri Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, Kadir Pepe, Özgür Karataş (ED) Zihinsel Engelli Bireylerin Rekreatif Etkinliklere Katılımı ve Sosyalleşmeleri bölümü içinde, 50. Gece Kitaplığı, Ankara.
- Karataş, Ö., Yücel, A.S., Karademir, T. & Karakaya Y.E. (2011). Malatya’da Sporun Yaygınlaştırılması Açısından Spor Tesislerinin Yeterlilik Düzeyinin İncelenmesi, *Spor Bilimleri Dergisi*, 22 (4), 154–163.
- Kanbir, O. (2001). *Sporla Sağlık Bilinci ve İlkoydum*. (2. Baskı.) Bursa: Ekin Kitabevi
- Mengütay, S., Demir, A. & Coşan, F. (2002). *Olimpiyatlar İçin Sporcu Kaynağı Projesi, Türkiye’de Çocukların Spora Yönlendirilmesinde Uygulama Modeli*, Temel Spor Eğitimi. 1. Baskı. İstanbul Olimpiyat Oyunları Hazırlık ve Düzenleme Kurulu, Eğitim Yayınları No:
- Mersinli, D. (2009). Yerel Yönetimlerde Spora Yönelik Rekreasyon Hizmetleri ve Büyükşehir Belediyelerinin Rekreasyonel Faaliyetlere Olan Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Antalya.

- Mobley, T. A. (2006). Yerel yönetimlerin halkın rekreasyon ve park ihtiyaç ve hizmetlerini karşılamadaki rolü. Fiziksel Aktivite Sağlıklı Yaşam ve Yerel Yönetimler Sempozyumu. Tepebaşı.
- Öcal, M. (2014). *Aktif Muğla Bireysel Araştırma Projesi*. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Özer, K. (2010). *Fiziksel Uygunluk*. 3. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Stanis, S. A.W., Schneider, I. E, Chavez, D.J. & Shinew, K.J. (2009). Visitor Constraints to Physical Activity in Park and Recreation Areas: Differences by Race and Ethnicity. *Journal Of Park And Recreation Administration* 27, 78- 95.
- Yaman, N. (2010). Belediyelerde Görevli Spor Uzmanlarının Mesleki Doyum Düzeylerinin Araştırılması (Ankara İli Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya
- Yerlisu Lapa, T., Varol, R., Tuncel, E.F, Ağyar, E. & Certel, Z. (2012). *Belediyeye Ait Park Alanlarını Sportif Amaçlı Kullanan Bireylerin Katılımlarının ve Beklentilerinin İncelenmesi: Bornova Örneği*. 1. Rekreasyon Araştırmaları Kongresi: Antalya

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24783>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Doğar, Y. & Yağmur, M. (2019). Beden Eğitimi ve Spor Dersinin Ortaokul Öğrencileri Üzerinde Sportmenlik Davranışı Etkisinin İncelenmesi (Kahramanmaraş İli Örneği). *Journal of History School*, 43, 1651-1665.

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR DERSİNİN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE SPORTMENLİK DAVRANIŞI ETKİSİNİN İNCELENMESİ (KAHRAMANMARAŞ İLİ ÖRNEĞİ)

Yahya DOĞAR¹ & Mehmet YAĞMUR²

Öz

Bu çalışmanın amacı beden eğitimi ve spor dersinin öğrencilerin sportmenlik davranışlarına etkilerini, öğrencilerin demografik ve okulun yapısal özellikleri ile ilişkili olup olmadığını test etmektir. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın örneklemini Kahramanmaraş merkez ilçelerinden seçkisiz olarak belirlenen 3 farklı ortaokulda eğitim gören 336 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma nicel çalışma olup ilişkisel tarama modeline göre desenlenmiştir. Araştırma verilerinin toplanması amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen “Kişisel Bilgi Formu” ve Koç (2013) tarafından geliştirilen "Beden Eğitimi ve Spor Dersi Sportmenlik Davranışı Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin analizi için aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri belirlenmiş, değişkenlere ilişkin alınan puanların demografik değişkenler ve okulun yapısal özelliklerine göre farklılaşma durumunu belirlemede t-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi testi; anlamlı bulunan f değerinde fark olan grupları belirlemede LSD testlerinden, değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Sonuç olarak; öğrencilerin “çok sık” düzeyinde beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına sahip olduğu; beden eğitimi dersi sportmenlik davranışı ile cinsiyet, okul takımına katılma durumu, okulun hizmet alanı, baba eğitim durumu, kardeş, öğretmen ve öğrenci sayısı

¹Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, yahya.dogar@inonu.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-1068-2266](https://orcid.org/0000-0002-1068-2266)

²Beden Eğitimi Öğretmeni, Kahramanmaraş Milli Eğitim Müdürlüğü, yagmuryagmur444@gmail.com, [Orcid: 0000-0002-7137-1138](https://orcid.org/0000-0002-7137-1138)

değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olmadığı anlaşılmıştır. Sınıf, anne eğitim durumu ve okunan kitap sayısı değişkeni arasında ise, istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sportmenlik, Beden Eğitimi, Spor, Okul Takımı

Analysis of the Effects of Physical Education and Sport Courses on the Development of Sportsmanship Attitude of Secondary School Students (Kahramanmaraş City Case)

Abstract

The aim of this study is to examine the effects of Physical Education and Sports course on the students' behaviors concerning fairplay and to determine whether this situation is related to demographic and structural characteristics of the school. For this purpose, the sample of the study consists of 336 students studying in 3 different secondary schools which were randomly selected from the central districts of Kahramanmaras. The study is a quantitative study and is designed according to the relational screening model. "Personal Information Form" developed by researchers and "Physical Education and Sports Course Sportsmanship Behavior Scale" developed by Koç (2013) have been used in order to collect the research data. Arithmetic average and standard deviation values have been determined for the analysis of the data. In order to determine differentiation status of the points taken according to the demographic variables and structural characteristics of the school, T-Test and one-way analysis of variance test have been made use of. LSD tests have also been wielded in determining the groups with significant difference of value f and correlation analysis have been useful in confirming the relations between variables. As a result, it was concluded that students had sportsmanlike behaviors at the level of "very frequent" and there was no statistically significant relationship between sportsmanlike behavior and gender, attendance to school team, service area of the school, father's educational status, sibling, teacher or number of students. On the other hand, it was found out that there was a statistically significant relationship between sportsmanlike behavior and class, mother's educational status and the number of books read.

Keywords: Sportsmanship, Physical Education, Sports, School Team

GİRİŞ

Türkiye'de eğitim kurumlarının her kademesinde okutulan derslerin genel amaçları yanında özel amaçları da vardır. İster genel ister özel olsun bu amaçlar, Milli Eğitim Temel Kanunu'nda yerini alan amaçlarla uyumlu olmak zorundadır. Bu derslerden biri de beden eğitimi ve spor dersidir.

Beden Eğitimi Ve Spor Dersinin Ortaokul Öğrencileri Üzerinde Sportmenlik Davranışı Etkisinin İncelenmesi (Kahramanmaraş İli Örneği)

Beden eğitimi ve spor dersinin eğitim amaçları arasında, çocuk ve gençlerde dayanışma ve işbirliği anlayışını geliştirmek, kural ve disiplin bilinci oluşturmak, paylaşım, adalet, hoşgörü ve yardımseverlik gibi insani değerlerle birlikte, çevre, doğa ve sosyal alanlardaki etki ve işlevleri konularında bilinçlendirmek gibi konular yer almaktadır (Türkmen ve Varol, 2015).

Beden eğitimi ve spor dersi özellikle sportmenlik ve başarının özümsemesinde, bireyin niteliklerini geliştirmede önemli rol oynar. Avşar'a (2009) göre genel eğitimin ayrılmaz parçası olan beden eğitimi ve spor, öğrencilerin gelişim özellikleri göz önünde tutularak onların, fert ve toplum önünde sağlıklı, mutlu, iyi ahlaklı ve dengeli bir kişilik sahibi olmalarına katkı sağlar.

Ancak beden eğitimi ve spor dersinde ahlak eğitimi üzerine yapılan araştırmalarda, öğrencilerin sportmenliğe yönlendirilmedikleri, sportmenlik kavramının anlamı üzerine bilgi ve deneyimlerinin olmadığı ve sportmenlik ilkelerini ihlal ettikleri görülmüştür. Oysa etik değerlere sahip bir genç kuşağın yetiştirilmesi, beden eğitimi ve spor dersini önemli ve gerekli kılmaktadır. Çünkü bireyin kendine özgü spor branşında veya oyunda ne kadar sportmenlik davranışlar sergileyeceği onun başarı algısına bağlıdır (Ekinci, 2018). Sportmenlik anlayışının uygulanmadığı spor ortamında, rekabet ön plana çıkacak, rekabetin olduğu ortamda da şiddetin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle sporcular arasında sevgi, saygı ve anlayış çerçevesinde oluşan sportmenlik, sayesinde, muhtemel olumsuzluklar da engellenecektir (Mavi ve Tuncel, 2012).

Bu araştırmada, beden eğitimi ve spor dersinin ortaokul öğrencileri üzerinde sportmenlik davranışlarına etkileri öğrencilerin demografik ve okulun yapısal özelliklerine göre incelenmiştir. Dolayısıyla anılan dersin amaçlarına ulaşmış ulaşamadığı konusunda elde edilen bilgiler, daha etkili ve verimli bir beden eğitimi ve spor dersinin okutulmasında meydana gelen eksikliklerin giderilmesine katkı sağlayacağı ve öğrencilerin daha sportmenlik davranışları için gerekli ne tür düzenlemelerin yapılması gibi konularda yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Beden Eğitimi ve Spor

Beden eğitimi ve spor, bireyin tüm tutum ve davranışlarını, beden ve ruh sağlığını eğitim aracılığı ile geliştiren (Başer, 2009), bireyde bedensel, zihinsel, sosyal ve fiziksel gelişimi destekleyen, belirli kurallar çerçevesinde meydana gelen, çoğunlukla bedensel açıdan gerçekleşen eğitim aktiviteleridir (Hekim, 2015). Dolayısıyla beden eğitimi dersi çocukların sosyal, duygusal, zihinsel ve

bedensel açıdan yeteneklerini ortaya koyabilecekleri bir derstir. Çocuklar hareketleri gerçekleştirirken bir yandan da çevreyi keşfetmektedirler. Çünkü çocukların davranışları ve psikomotor gelişimleri arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Bu itibarla beden eğitimi ve spor dersinin en önemli yanının belirli bir hedefe yönelik olması, onun yalnızca oyun oynamaya dayalı bir ders olarak değerlendirilmemesi gereğini ortaya koymaktadır (Nebioğlu, 2006). Bu görüşleri destekler nitelikte bir görüş bildiren Açak (2006), beden eğitimi ve sporu bireyin fiziksel ve ruhsal gelişimini desteklerken, bedensel bütünlüğü koruyan, bireyi hem kendi açısından hem de toplumsal düzene yararlı katkı sağlayacak faaliyetler olarak değerlendirmektedir.

Spor; bir müsabakayı kazanmayı amaçlayan, fiziksel, zihinsel ve teknik bir çaba gerektiren, sportif faaliyeti izleyenlerde estetik duygusu uyandıran, biyomekanik, fizyolojik ve psikolojik alanlarla iç içe olan aktivitelerdir (Çoban ve Ünveren, 2007). Korucu ve Aytan'a (2010) göre spor sosyal, ekonomik ve kültürel ilerlemenin en önemli unsuru olan bireyin bedensel ve ruhsal sağlığını geliştirmek, kişilik ve karakter gelişimini sağlamak, bilgi, beceri ve yetenek kazandırarak toplumsallaşmasını kolaylaştırmak, toplum ve uluslararası dayanışma, heyecan duyma, yarışma, mücadele ve üstün gelme amacına yönelik gerçekleştirilen faaliyetlerdir.

Sportmenlik

Sportmenlik, sporcuların yarışma sırasında, zor şartlar altında bile tahammül göstererek kurallara tutarlı ve bilinçli olarak uymaları, haksız avantajları reddetmeleri, rakibin zaaflarından haksız yere yararlanmamaları, rakibi düşman değil, oyunun gerçekleşmesini sağlayan, aynı haklara sahip insan ve partner olarak görmeleri ve bunun için çaba göstermeleridir (Yıldırım, 2012). Keating'e (2007) göre sportmenlik, cesaret, sabır, otokontrol, samimiyet, özgüven, başkalarına karşı saygı, kibarlık, iyilik, erdemlik, cömertlik, asillik, gibi özellikleri içinde barındırır. Sportmenlik yalnızca hakem ve sporcu ya da rakibi ilgilendiren bir iletişim şekli değil, izleyiciden masöre, sporcudan antrenöre kadar katılan herkesi doğrudan ilgilendiren bir anlayıştır (Pehlivan, 2004).

Sportmenlik; kurallara uyum sağlamanın dışında belli bir davranış ve fikir yapısının benimsenmesini ifade etmekte olup, rakibine bilinçli ve kasıtlı olarak fizyolojik ve psikolojik zarara sebep olabilecek her türlü faaliyetten uzak durma, hırslarına yenik düşmeden centilmence mücadele etme, rakibin haklarını gözetme şeklindedir. Spordaki asıl hedef centilmence asıl davranışları ortaya

Beden Eğitimi Ve Spor Dersinin Ortaokul Öğrencileri Üzerinde Sportmenlik Davranışı
Etkisinin İncelenmesi (Kahramanmaraş İli Örneği)

koymaktır. Spor; kazanmak için hiçbir kuralı dikkate almadan, ahlaki ve insani değerleri göz ardı ederek mücadele etme şekli değildir. Bunun aksine saygı, sevgi, dostluk, kardeşlik gibi ahlaki ve insani değerler etrafında karşılaşmayı gerçekleştirmektir. Spor mücadelesi başkalarına zarar vermeme, saygı duyma, adaletli ve şefkatli olma gibi ahlak kuralları etrafında gerçekleşir. Hoşgörü çerçevesinde olmayan spor karşılaşması ahlaki olmadığı için centilmenliğe de ters düşmektedir (Tanrıverdi, 2012).

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Çalışma nicel çalışma olup, ilişkileri ve bağlantıları inceleyen ilişkiyel tarama modeline göre desenlenmiştir.

Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Kahramanmaraş Onikişubat ve Dulkadiroğlu merkez ilçelerinden tesadüfi örneklem yolu ile belirlenen 3 farklı ortaokulda (Türk Telekom Ortaokulu, Karacasu Vali Saim Çotur Yatılı Bölge Ortaokulu, Göllü Ortaokulu) okuyan 336 öğrenci oluşturmaktadır.

Tablo1.

Öğrencilerin Demografik Dağılımları

		n	%
Cinsiyet	Erkek	188	56
	Kadın	148	44
Baba Eğitim Durumu	İlkokul	198	58,9
	Ortaokul	82	24,4
	Üniversite	56	16,7
Anne Eğitim Durumu	İlkokul	232	69
	Ortaokul	61	18,2
	Üniversite	43	12,8
Bir Yıl içinde Okunan Kitap Sayısı	0-5 arası	39	11.6
	6-15 arası	132	39.3
	16 ve üzeri	165	49.1
Okul Takımına Katılma	Katılan	136	40.5
	Katılmayan	200	59.5
	Toplam	336	100

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmacılar tarafından ve uzman görüşü alınarak geliştirilen “kişisel bilgi formu” kullanılmıştır. Formda, öğrencilerin demografik bilgilerini tespit etmek amacıyla cinsiyet, sınıf, bir yılda okunan kitap sayısı, baba ve anne eğitim durumu değişkenlere yer verilmiştir.

İkinci bölümde Koç (2013) tarafından geliştirilen ve 22 maddeden oluşan "Beden Eğitimi ve Spor Dersi Sportmenlik Davranışı Ölçeği" (SDÖ) tek boyutlu değerlendirilmiş olup 5'li Likert tipindedir. 1 ile 5 arasında puan olan ölçeğin değerlendirilmesinde, puan ortalamaları 5'e yaklaştıkça sportmenlik davranış sergileme durumları artmaktadır.

Tablo 2.

SDÖ Doğrulayıcı Faktör Analizi

İndeks	X^2/sd	CFI	TLI	RMSEA	SRMR
Kabul Edilebilir Uyum Ölçütü	$0 \leq X^2/sd \leq 5$	$.90 \leq CFI$	$\leq .90 \leq TLI$	$\leq RMSEA \leq .08$	$\leq SRMR \leq .08$
Araştırma Bulgusu	1,97	.90	.90	.05	.06

BULGULAR

Araştırmanın bulguları aşağıdaki tablolarda verilmiştir:

Tablo 3.

SDÖ En Yüksek ve En Düşük Ortalama Değerleri

Faktörler		$\bar{x} \pm ss$	Madde No.	Madde
Dönüşümcü Lider	En Yüksek	4,60±.97	17	Sinirlenince kimse görmeden bana yakın olan rakibimin ayağına tekme atarım ya da saçını çekerim. (Ters Madde)
	En Düşük	3.46±1.42	8	Takım arkadaşım başarısız hareket yaptığında ona tepki gösteririm.

Beden Eğitimi Ve Spor Dersinin Ortaokul Öğrencileri Üzerinde Sportmenlik Davranışı Etkisinin İncelenmesi (Kahramanmaraş İli Örneği)

Tablo 4.
Cinsiyet Değişkenine Göre SDÖ t-Testi Sonuçları

Faktör	Cinsiyet	n	$\bar{x} \pm ss$	sd	t	p
Beden Eğitimi ve Spor Dersi Sportmenlik Davranışı	Erkek	188	4.07±.62	334	1.03	.30
	Kadın	148	4.14±.63			

$p > .05$

Tablo 4’de cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin, beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ilişkin görüşleri istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır.

Tablo 5.
Okul Takımına Katılma Değişkenine Göre SDÖ t-Testi Sonuçları

Faktör	Katılım	n	$\bar{x} \pm ss$	sd	t	p
Beden Eğitimi ve Spor Dersi Sportmenlik Davranışı	Katılan	135	4.14±.63	332	.93	.35
	Katılmayan	199	4.07±.63			

$p > .05$

Tablo 5’de okul takımına katılma durumu değişkenine göre öğrencilerin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ilişkin görüşleri istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 6. Okulun Hizmet Alanı Değişkenine Göre SDÖ t-Testi Sonuçları

Faktör	Hizmet Alanı	n	$\bar{x} \pm ss$	sd	t	p
Beden Eğitimi ve Spor Dersi Sportmenlik Davranışı	2. Alan	144	4.09±.65	334	.261	.79
	4. Alan	192	4.11±.61			

$p > .05$

Tablo 6’da öğrencilerin alanla ilgili beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ilişkin görüşlerinde anlamlı bir fark görülmemektedir.

Tablo 7.
Sınıf Değişkenine Göre SDÖ ANOVA Sonuçları

Faktör	Öğretmen Sayısı	n	$\bar{x} \pm ss$	sd	F	p	Anlamlı Fark
Beden Eğitimi ve Spor Dersi Sportmenlik Davranışı	5. sınıf (a)	54	4.34±.59		7.78	.00	a-c a-d b-c
	6. sınıf (b)	73	4.25±.58	3			
	7. sınıf (c)	112	3.91±.61	332			
	8. sınıf (d)	97	4.07±.64	335			

$p < .05$

Tablo 7’de sınıf değişkenine ilişkin istatistiksel işlemler öğrencilerin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ilişkin görüşlerinde anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir.

Tablo 8.
Baba Eğitim Durumu Değişkenine Göre SDÖ ANOVA Sonuçları

Faktör	Öğrenim Düzeyi	n	$\bar{x} \pm ss$	sd	F	p
Beden Eğitimi ve Spor Dersi Sportmenlik Davranışı	İlkokul	197	4.10±.61	2	.26	.77
	Ortaokul	82	4.14±.62	232		
	Üniversite	56	4.07±.70	234		

$p > .05$

Tablo 8’de baba eğitim durumu değişkenine göre öğrencilerin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ilişkin görüşleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır

Tablo 9.
Anne Eğitim Durumu Değişkenine Göre SDÖ ANOVA Sonuçları

Faktör	Öğrenim Düzeyi	n	$\bar{x} \pm ss$	sd	F	p	Anlamlı Fark
Beden Eğitimi ve Spor Dersi Sportmenlik Davranışı	İlkokul (a)	231	4.12±.60	2	4.68	.01	a-c b-c
	Ortaokul (b)	60	4.23±.66	331			
	Üniversite (c)	43	3.87±.69	333			

$P < .05$

Tablo 9’da anne eğitim durumu değişkenine göre öğrencilerin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ilişkin görüşleri istatistiksel olarak anlamlılık göstermiştir.

Beden Eğitimi Ve Spor Dersinin Ortaokul Öğrencileri Üzerinde Sportmenlik Davranışı Etkisinin İncelenmesi (Kahramanmaraş İli Örneği)

Tablo 10.

Okunan Kitap Sayısı Değişkenine Göre SDÖ ANOVA Sonuçları

Faktör	Kitap sayısı	n	$\bar{x}\pm ss$	sd	F	p	Anamlı Fark
Beden Eğitimi ve Spor Dersi Sportmenlik Davranışı	0-5 (a)	39	3.74±.73	2	11.01	0	a-b
	6-15 (b)	132	4.04±.58	333			a-c
	15 ve üzeri (c)	165	4.23±.60	335			b-c

P<.05

Tablo 10'da kitap okuma durumu değişkenine göre öğrencilerin, beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ilişkin görüşleri anlamlı düzeyinde farklılık göstermektedir.

Tablo 11.

Öğrencilerin Kardeş Sayısına Göre SDÖ Korelasyon Değerleri

Kardeş Sayısı	p
Beden Eğitimi ve Spor Dersi Sportmenlik Davranışı	.04

p>.05

Tablo 11'de öğrencilerin kardeş sayısı değişkenine göre beden eğitimi dersi sportmenlik davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Tablo 12.

Okuldaki Öğretmen ve Öğrenci Sayısına Göre SDÖ Korelasyon Değerleri

Faktör	p
Beden Eğitimi ve Spor Dersi Sportmenlik Davranışı	Öğretmen Sayısı .01
	Öğrenci Sayısı .01

p>.01

Tablo 12'de öğretmen ve öğrenci sayısı değişkenine göre öğrencilerin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Beden Eğitimi ve Spor Dersi Sportmenlik Davranışı Ölçeği'ne (SDÖ) öğrencilerin verdiği cevaplar ($\bar{x}=4.10\pm.63$) “çok sık” düzeyindedir. Tablo 3'e göre “*Sinirlenince kimse görmeden bana yakın olan rakibimin ayağına tekme atarım ya da saçını çekerim. (Ters Madde)*”(Madde 17) ortaya çıkan en yüksek ortalamaya ($\bar{x}=4.60\pm.97$) sahip “her zaman” (4.21-5.00) düzeyinde maddesidir. “*Takım arkadaşım başarısız hareket yaptığında ona tepki gösteririm.(Ters Madde)*” (madde 8) ise “hiçbir zaman” (1.00-1.80) düzeyinde en düşük ortalamaya ($\bar{x}=1.42\pm1.42$) sahip maddesidir.

SDÖ cinsiyet değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonuçlarına göre (Tablo 4), öğrencilerin, beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ilişkin görüşleri istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. ($\bar{x}_{\text{erkek}}=4.07\pm.62$; $\bar{x}_{\text{kadın}}=4.14\pm.63$; $t(334)=1.03$, $p=.30$). İkinci (2018) ortaokul öğrencilerinin cinsiyetlerine göre sportmenlik davranışları konulu çalışmasında, kız öğrencilerin pozitif davranış sergileme, negatif davranıştan kaçınma ve toplam sportmenlik değerlerinin erkek öğrencilerden anlamlı derecede yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Gümüş ve arkadaşları (2016) yapmış oldukları çalışmalarında, erkek öğrencilerin kadın öğrencilere oranla sportmenlik konusunda sertliğe daha yatkın oldukları ifade ederek, İkinci'nin çalışmasını destekler mahiyette görüş bildirmişlerdir. Diğer taraftan Kayışoğlu ve arkadaşları (2015) ortaokul öğrencilerinde, cinsiyetler arası sportmenlik davranış sergileme açısından anlamlı bir farklılığın olmadığını belirtmişlerdir. Aynı durum, sportmenlik davranışlar açısından spor karşılaşması esnasında ve sonrasında geçerli olmak üzere, cinsiyetler arası farklılaşma olmadığı Efe'nin (2006) çalışmasında da tespit edilmiştir.

SDÖ okul takımına katılma durumu değişkenine göre (Tablo 5), öğrencilerin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ilişkin görüşleri istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır. ($\bar{x}_{\text{katılan}}=4.14\pm.63$; $\bar{x}_{\text{katılmayan}}=4.07\pm.63$; $t(336)=.93$, $p=.35$). Yine öğrencilerin okul takımına katılma durumuna göre sportmenlik davranışları karşılaştırıldığında, gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde benzer olarak Koç ve Tamer (2016) ortaokul ve lisede okuyan kadın öğrenciler üzerinde yaptıkları çalışmada, okul takımında oynamanın beden eğitimi ve spor dersi sportmenlik değerlerinde anlamlı farka yol açmadığı sonucunu bulmuştur. Ancak okul sporlarına katılan ve bedensel temas olan spor branşlarda, öğrencilerin bedensel temas olmayan spor branşları yapan öğrencilere göre daha az sportmen davranışı gösterdiği sonucuna varılmıştır. İkinci (2018) yaptığı çalışmada öğrencilerin ilgilenilen spor türüne göre sportmenlik davranışları

Beden Eğitimi Ve Spor Dersinin Ortaokul Öğrencileri Üzerinde Sportmenlik Davranışı Etkisinin İncelenmesi (Kahramanmaraş İli Örneği)

karşılaştırıldığında, bedensel temas olmayan spor branşlarını yapan öğrencilerin pozitif davranış sergileme, negatif davranıştan kaçınma ve toplam sportmenlik değerlerinin bedensel temas olan spor branşlarını yapan öğrencilerden anlamlı derecede yüksek olduğu saptanmıştır. Tucker ve arkadaşları (2001), temaslı ve temassız sporlardaki saldırgan davranışların mücadele sporlarından daha düşük olduğunu bulmuştur. Esentürk ve arkadaşları (2015) voleybol branşıyla ilgilenen öğrencilerin sportmenlik düzeylerini futbolla ilgilenenlere göre yüksek bulmuştur. Tutkun ve arkadaşları (2010) takım sporları ve bireysel sporlar yapan sporcuların saldırganlık düzeylerinin değerlendirilmesi konulu çalışmalarında, takım sporu yapan sporcuların, bireysel spor yapan sporculara göre daha düşük saldırganlık düzeyine sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuçlar mevcut araştırmayla kısmen örtüşmektedir. Literatüre ve çalışmanın sonuçlarına bakıldığında spor branşlarındaki temas oranı arttığında sportmenlik davranışlarının azaldığı düşünülmektedir.

SDÖ okulun hizmet alanı değişkenine göre (Tablo 6), öğrencilerin, beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ilişkin görüşlerinde anlamlı bir fark görülmemektedir. ($\bar{x}_{2.alan}=4.09\pm.65$; $\bar{x}_{4.alan}=4.11\pm.61$; $t(336)=.26$, $p=.79$). Öğrencilerin okul başarı düzeylerine göre sportmenlik davranışları karşılaştırıldığında, okul başarısı yüksek olanların negatif davranıştan kaçınma değerlerinin, başarı düzeyi zayıf ve orta olanlara göre anlamlı derecede yüksek olduğu, pozitif davranış sergileme ve toplam sportmenlik değerlerinde ise gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Aynı şekilde Koç ve Güllü (2017) lise öğrencilerinin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışlarını bazı değişkenlere göre inceledikleri çalışmalarında, öğrencilerin okul başarı durumlarına göre sportmenlik davranışlarında anlamlı farklılık bulunmamıştır.

SDÖ sınıf değişkenine göre öğrencilerin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ($\bar{x}_{5.sınıf}=4.34 \pm.59$; $\bar{x}_{6.sınıf}=4.25\pm.58$; $\bar{x}_{7.sınıf}=3.91\pm.61$; $\bar{x}_{8.sınıf}=4.07\pm.64$; $F(336)=7.78$, $p=.00$) ilişkin görüşlerinin anlamlı düzeyde ($p<.05$) farklılaştığı görülmektedir (Tablo 7). Ekinci (2018) yaptığı çalışmada öğrencilerin sınıflarına göre sportmenlik davranışları karşılaştırıldığında, 5. ve 6. sınıfların pozitif davranış sergileme, negatif davranıştan kaçınma ve toplam sportmenlik değerlerinin 7. ve 8. sınıflardan anlamlı derecede yüksek olduğunu saptamıştır. Nitekim Koç (2013) tarafından araştırmada kullanılan ölçeğin geliştirildiği çalışmada, ortaokul öğrencileri için sınıf seviyesi yükseldikçe sportmenlik seviyesinin düştüğü görülmüştür. Türkmen ve Varol (2015) ortaokullarda beden eğitimi ve spor derslerinin öğrenciler üzerinde sportmenlik davranışı geliştirme etkisini araştırdıkları çalışmada, sınıf düzeyi arttıkça sportmenlik davranışında düşme görüldüğü ancak belirleyici bir anlamlı

farklılık olmadığı gözlemlenmiştir. Yine aynı ölçek kullanarak Hacıcaferoğlu ve arkadaşları (2015) tarafından ortaokul öğrencilerine yönelik beden eğitimi ve spor derslerinin, sportmenlik davranışlarına katkısı araştırmasında, sınıf düzeyinde anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kayışoğlu ve arkadaşları (2015) araştırmalarında sportmenlik davranışı sergileme açısından sınıf düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulamamıştır. Efe'nin (2006) araştırma sonuçları da benzer olarak bu değişkenlerde farklılık göstermemiştir. Bu durum sınıf seviyesi atıkça, yarışı kazanma ve başarıya arzusunun da artmasından kaynaklanmış olabilir.

SDÖ baba eğitim durumu değişkenine göre (Tablo 8), öğrencilerin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ($\bar{x}_{ilkokul}=4.10\pm.61$; $\bar{x}_{ortaokul}=4.14\pm.62$; $\bar{x}_{üniversite}=4.07\pm.70$; $F(336)=.26$, $p=.77$) ilişkin görüşleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Beden eğitimi dersi sportmenlik davranışı ölçeğinin anne eğitim durumu değişkenine göre (Tablo 9), öğrencilerin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ($\bar{x}_{ilkokul}=4.12\pm.60$; $\bar{x}_{ortaokul}=4.23\pm.66$; $\bar{x}_{üniversite}=3.87\pm.69$; $F(336)=4.68$, $p=.01$) ilişkin görüşleri istatistiksel olarak ($p<.05$) anlamlılık göstermiştir. İkinci (2018) yaptığı çalışmada öğrencilerin anne-baba eğitim düzeylerine göre sportmenlik davranışları karşılaştırıldığında gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Sportmenliğe yakın bir kavram ise ahlaktır. Başka bir çalışmada Altın (2017) sporcu eğitim merkezlerinde yatılı olarak eğitim gören sporcuların ahlaki karar alma tutumlarındaki değişimi incelemiş ve sporcuların anne-baba eğitim seviyelerine bağlı olarak ahlaki karar alma tutumu alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulamamıştır.

SDÖ kitap okuma durumu değişkenine göre (Tablo 10) öğrencilerin, beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına ($\bar{x}_{0-5}=3.74\pm.73$; $\bar{x}_{6-15}=4.04\pm.58$; $\bar{x}_{15+}=4.23\pm.60$; $F(336)=11.01$, $p=.00$) ilişkin görüşleri istatistiksel olarak ($p<.05$) anlamlılık düzeyinde fark olduğu belirlenmiştir. SDÖ okuldaki öğrencilerin kardeş sayısı değişkenine göre (Tablo 11) öğrencilerin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışı ($r=.04$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. SDÖ okuldaki öğretmen ve öğrenci sayısı değişkenine göre (Tablo 12) öğrencilerin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışı ile okuldaki öğretmen ve öğrenci sayısı ($r=.04$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Sonuç olarak; öğrencilerin “çok sık” düzeyinde beden eğitimi dersi sportmenlik davranışına sahip olduğu; beden eğitimi dersi sportmenlik davranışı ile cinsiyet, okul takımına katılma durumu (okul sporlarına katılan ve bedensel temas olan spor branşlarında öğrencilerin bedensel temas olmayan spor

Beden Eğitimi Ve Spor Dersinin Ortaokul Öğrencileri Üzerinde Sportmenlik Davranışı Etkisinin İncelenmesi (Kahramanmaraş İli Örneği)

branşları yapan öğrencilere göre daha az sportmenlik davranışı gösterdiği sonucuna varılmıştır), okulun hizmet alanı, baba eğitim durumu, kardeş, öğretmen ve öğrenci sayısı değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı anlaşılmıştır. Sınıf, anne eğitim durumu ve okunan kitap sayısı değişkeni arasında ise, istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu durumda sporun etik değerlerine yönelik bilinç oluşturma ve gerekli yapısal değişiklikleri gerçekleştirme kapsamında, özellikle beden eğitimi ve spor derslerinin ve okullar arası karşılaşmaların, sportmenliğe uygun davranışların kazandırılması ve sergilenmesinde uygun bir ortam olarak kullanılması, galibiyetten önemli görülmelidir. Beden eğitimi ve spor dersinin yanında, öğrencilere uygulamalı olarak toplumsal ve evrensel ahlaki değerler de öğretilmeli ve bu değerleri her ortamda yaşama biçimi haline getirmeleri sağlanmalıdır. Çünkü beden eğitimi ve spor dersi, önemli olmasına rağmen, sportmenliğin davranışa dönüştürülmesinde, tek başına yeterli olmayabilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Açak, M. (2006). *Beden Eğitimi Öğretmeninin El Kitabı*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Altın, M. & Özseri, A. (2017). Sporcu eğitim merkezlerinde yatılı olarak eğitim gören sporcuların ahlaki karar alma tutumları. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 3(1), 133-145.
- Avşar, Z. (2009). İlköğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersi Değerlendirme Süreci İle İlgili Görüşlerinin Belirlenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe J. of Sport Sciences*, 20 (3), 81-89.
- Başer, S.A. (2009). Öğretmen Niteliklerinin Beden Eğitimi Dersi Alan Öğrencilerin Bu Dersle Karşı Olan Tutumlarına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bolu.
- Çoban, B. & Ünveren, A. (2007). *Beden Eğitimi ve Oyun Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Efe, Z. B. (2006). Okullar arası Yarışmalara Katılan 1. ve 2. Kademe İlköğretim Öğrencilerinin Fair Play Davranışlarını Sergileme Sıklıkları. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Ekinci, H. B. (2018). Ortaokul Öğrencilerinin Sportmenlik Davranışları İle Başarı Algıları. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Erzincan.
- Esentürk, O.K., İlhan, E.L. & Celik, O.B. (2015). Examination of high school students' sportsmanlike conducts in physical education lessons according to some variability. *Science, Movement and Health*, 15(2), 627-634.
- Gümüş, H., Saraçlı, S., Karakullukçu, Ö. F., Doğanay, G. & Kurtipek, S. (2016). Ortaöğretim öğrencilerinde fairplay kavramı. *International Journal of Science Culture and Sport*, 4(2), 430-438.
- Hacıcaferoğlu, S., Selçuk, M.H., Hacıcaferoğlu, B. & Karataş, Ö. (2015). Ortaokullarda işlenen beden eğitimi ve spor derslerinin, sportmenlik davranışlarına katkısının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *International Journal of Science Culture and Sport*, (4), 557-566.
- Hekim, M. (2015). Çocuk Gelişimi ve Eğitiminde Beden Eğitimi Derslerinin Yeri ve Önemi. VII. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi Kongre Bildiri Özet Kitabı. 21-23 Mayıs, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Kayısoğlu, N. B., Altinkök, M., Temel, C. & Yüksel, Y. (2015). Ortaokul öğrencilerinin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışlarının incelenmesi: Karabük İli Örneği. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(3), 1045-1056.
- Keating, J.W. (2007). Sportsmanship as a moral category. *Ethics in sport*, (Ed. 2), 141-151.
- Koç, Y. (2013). Beden eğitimi dersi sportmenlik davranışı ölçeği (BEDSDÖ): geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 96-114.
- Koç, Y. & Tamer, K. (2016). A Study on the Sportsmanship Behaviors of Female Students in Physical Education Course According to Different Variables. *Journal of Physical Education & Sports Science/Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 10(2).
- Koç, Y. & Güllü, M. (2017). Lise öğrencilerinin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışlarının bazı değişkenlere göre değerlendirilmesi. *Sportmetre*, 15(1):19-30.

Beden Eğitimi Ve Spor Dersinin Ortaokul Öğrencileri Üzerinde Sportmenlik Davranışı Etkisinin İncelenmesi (Kahramanmaraş İli Örneği)

- Korucu-Aytan, G. (2010). *Ortaöğretim Öğrencilerinin Sosyalleşmelerinde Sporun Etkileri*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Mavi, S. & Tuncel, S.D. (2012). Sporcuların ‘Sporda Hoşgörü’ Kavramına İlişkin Algıları, *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, X (4) 125-129
- Nebioğlu, D. (2006). Beden Eğitimi Dersi Genel Esasları ve Planlaması Denetimi. 2. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. Önemi. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 49-53.
- Pehlivan, Z. (2004). Fair-Play Kavramının Geliştirilmesinde Okul Sporunun Yeri ve perspektifleri. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 9(4), 3-16.
- Tanrıverdi, H. (2012). Spor Ahlakı ve Şiddet. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(8), 1071-1093.
- Tucker, L.W. & Parks, J.B. (2001). Effects of Gender and Sport Type on Intercollegiate Athletes' Perceptions of the Legitimacy of Aggressive and Behaviors in Sport. *Sociology of Sport Journal*, 18 (4), 403-413.
- Tutkun, E., Güner, B.Ç., Ağaoğlu, S.A. & Soslu, R. (2010). Takım sporları ve bireysel sporlar yapan sporcuların saldırganlık düzeylerinin değerlendirilmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 1(1),23-29.
- Türkmen, M., & Varol, S. (2015). Beden Eğitimi ve Spor Dersinin Ortaokul Öğrencileri Üzerinde Sportmenlik Davranışı Oluşturma Etkisinin Belirlenmesi: (Bartın İl Örneği), *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi (UGEAD)*, 1: 42-64
- Yıldıran, İ. (2012). Fair Play: Kapsamı, Türkiye’deki Görünümü ve Geliştirme Perspektifleri. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, X(4) 125-129

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24748>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Abukan, B. & Yıldırım, F. (2019). Kırsal Alanda Toplum Kalkınması İçin Sosyal Hizmette Kültürel Yetkinliğin Önemi. *Journal of History School*, 41, 1666-1681.

KIRSAL ALANDA TOPLUM KALKINMASI İÇİN SOSYAL HİZMETTE KÜLTÜREL YETKİNLİĞİN ÖNEMİ

Bilge ABUKAN¹ & Filiz YILDIRIM²

Öz

Kırsal alanda toplum kalkınması için etkili sosyal hizmet müdahaleleri kırsal alana özgü uzmanlaşmayı gerektirir. Bu noktada sosyal hizmet uzmanlarının mikro, mezzo ve makro düzey müdahalelerinin odağındaki temel dayanak noktalarından biri kültürdür. Özellikle geleneksel uygulamaları, inançları, değerleri, ilişki örüntülerini ve iletişim kurma biçimlerini şekillendiren kültür, yerele ulaşmada anahtar rol oynar. Sosyal hizmet uygulamalarında yerel bağlamı anlamak; yerele özgü ihtiyaçların, sorunların ve kaynakların belirlenmesinde oldukça önemlidir. Bu nedenle kırsal sosyal hizmet uygulamalarında kırsal alanın kültürel özelliklerine duyarlı hizmet geliştirilmesi ve kırsal alan uygulayıcılarının da kültürel olarak yetkin olmaları önem arz eder. Buradan hareketle mevcut çalışmanın temel amacı, kırsal alanda toplum kalkınması için kültürel yetkinliğin önemini sosyal hizmet perspektifinden açıklamaktır. Bu derleme çalışma sonucunda sosyal hizmet uzmanlarına kültürel yetkinliği geliştirmeyi, yaşam boyu öğrenmenin bir parçası olarak görmeleri; her müracaatçı grubunun kültürünü tanıyarak farklılıkların zenginlik olduğunu benimsemeleri önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal alan, Kültür, Toplum kalkınması, Sosyal hizmet müdahalesi.

¹Öğr.Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, bilge.abukan@omu.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-6690-9351](https://orcid.org/0000-0002-6690-9351)

²Doç.Dr., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Sorumlu yazar, fyildirim@ankara.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-6987-9485](https://orcid.org/0000-0002-6987-9485)

The Importance of Cultural Competence in Social Work for Community Development in Rural Area

Abstract

Effective social work interventions for community development in rural areas require specialization peculiar to rural areas. At this point, one of the main anchor of social workers at the focus of micro, mezzo and macro level interventions is culture. Culture, in particular, which shapes traditional practices, beliefs, values, relationship patterns and forms of communication plays a key role in reaching the locals. Comprehension of local context in social work practices is highly significant in determination of needs, problems and resources peculiar to the local. Hence, it is important in social work practices to develop service which is sensitive to cultural characteristics of the rural area and for rural practitioners to be culturally competent. From this point of view, the main objective of the current study is to explain the importance of cultural competence for rural community development from social work perspective. As a result of this review study, it is suggested for social workers to improve cultural competency, to regard it as a part of lifelong learning, and to embrace the differences and consider them as wealth by recognizing the culture of each group of clients.

Keywords: Rural area, Culture, Community development, Social work intervention.

GİRİŞ

Kırsal alanlarda karşılaşılan sorunlar sosyo-ekonomik, kültürel ve politik yapının neden olduğu etkilerin bir bileşimidir. Bu sorunlar üzerinde bölgenin coğrafi ve demografik özellikleri de etkilidir. Bu durum ise fırsat eşitliğini ortadan kaldırarak toplumsal yapı içerisinde eşitsiz güç dengelerinin oluşmasına neden olur. Ayrıca kırsal alanda yoksulluğun daha yoğun olarak ortaya çıkmasında bu eşitsiz güç dengesi öne çıkar. Bu alanlarda yaşayan bireylerin eğitimsizliği ve kaynaklara ilişkin bilgi düzeylerinin yetersizliği ise özellikle kamu yardımlarından yararlanma oranlarını azaltır (Rank ve Hirschl, 1993).

Kırsal alanda yaşayan tüm nüfus grupları (çocuk, genç, kadın, yaşlı, engelli vb.) bu sorunların yarattığı etkileri farklı şekillerde ve düzeylerde deneyimlemektedirler. Örneğin bazı çocuklar ve gençler kentlerde yaşayan akranlarına oranla eğitim yaşamı içerisinde daha kısa süreli yer alabilmekte, ekonomik fırsatların ve kaynakların eksikliği ile mücadele etmek zorunda kalabilmektedirler. Kırsal alanda toplum kalkınmasının sağlanmasında bu sorunların profesyonel bir biçimde incelenmesi gerekmektedir. Bu noktada yerel kültürel değerler ile çalışmayı ve çeşitli kurumların/kuruluşların iş birliğini sağlamada kırsal alanda sosyal hizmetlere olan ihtiyaç artmaktadır (Pugh ve Cheers, 2010). Bu bağlamda bilgilendirme, bilinçlendirme, harekete

geçirme ve dayanışmayı artırma faaliyetleri öne çıkmaktadır. Buradan hareketle kırsal alanda toplum kalkınmasının gerçekleştirilmesi için kırsal alana ilişkin sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlerin iyi bilinmesi oldukça önemlidir. Bu yetkinliğe sahip olmayan sosyal hizmet uzmanları kırsal alanda çeşitli mesleki zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Piché ve Brownlee, 2015). Bu zorlukların üstesinden gelebilmek için kırsal alana özgü uzmanlaşma oldukça önemlidir. Bu uzmanlaşmanın temelindeki en önemli dayanak noktalarından biri kültürel yetkinliktir. Kültürel yetkinlik, kırsal alanda toplum kalkınmasının gerçekleştirilmesinde önemli bir sosyal hizmet müdahale becerisi olmasının yanı sıra öne çıkan etik ilkelerden biridir (Pugh ve Cheers, 2010).

Kırsal alana ilişkin sorunların çözümünde kullanılacak kaynakların ve paydaşların (enformel destek ağları, gönüllüler, sivil toplum kuruluşları vb.) farkında olmak kültürel yetkinliğin önemli bir boyutunu oluşturur. Özellikle geleneksel uygulamaları, inançları, değerleri, ilişki örüntülerini ve iletişim kurma biçimlerini şekillendiren kültür, yerele ulaşmada anahtar rol oynar. Sosyal hizmet uygulamaları da yerel bağlamı anlayarak yerele özgü ihtiyaçların ve sorunların belirlenmesi ve bu uygulamaların etkinliği açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle kırsal sosyal hizmet uygulamalarında kırsal alanın kültürel özelliklerine duyarlı hizmet geliştirilmesi ve kırsal alan uygulayıcılarının da kültürel olarak yetkin olmaları önem arz eder. Buradan hareketle mevcut derleme çalışmanın temel amacı, kırsal alanda toplum kalkınması için kültürel yetkinliğin önemini sosyal hizmet perspektifinden açıklamaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için öncelikle ekonomik, sosyal, insani ve kültürel değişme bağlamında kırsal alanda toplum kalkınması açıklanmaktadır. Son olarak toplum kalkınması için kırsal sosyal hizmet uygulamalarında kültürel yetkinliğin önemi ortaya konulmaktadır.

Kırsal Alanda Toplum Kalkınması

Kalkınmanın evrensel bir tanımı bulunmamakla birlikte farklı boyutlarından hareketle açıklanmaktadır. Bu bağlamda kalkınmanın ekonomik, sosyal, insani ve kültürel olmak üzere üç önemli boyutundan söz etmek mümkündür (Kaypak, 2012; Tolunay ve Akyol, 2006). Ekonomik kalkınma, insanların ihtiyaç duydukları mal ve hizmetlerin üretimi ile bunlara erişim bağlamında ele alınmaktadır. Kalkınmanın diğer önemli bir boyutunu oluşturan sosyal kalkınma; sağlık, eğitim, altyapı, şehirleşme, çevre sorunları gibi yaşam koşullarının iyileştirilmesini odağa almaktadır. İnsani ve kültürel kalkınma ise insanların entelektüel düzeylerinin gelişimine katkı sağlayacak unsurların geliştirilmesi ve sahip oldukları potansiyelleri toplumun kalkınması için

kullanmaları konusunda teşvik edilmeleri ile ilgilidir (Kaypak, 2012; Tolunay ve Akyol, 2006: 119). Bu bağlamda toplum kalkınmasının; ekonomik, sosyal ve kültürel olanakların iyileştirilmesini hedeflediği söylenebilir. Ayrıca sosyal ve ekonomik kapasite oluşturma ve kültürel değişim yaratma da hedefleri arasında yer alır (Geray, 1967; Midgley ve Livermore, 2005). Birleşmiş Milletler (1955: 9) de bu saptamalara paralel olarak toplumun tümünün ekonomik ve sosyal gelişimini sağlayacak şartların yaratılması biçiminde toplum kalkınmasını tanımlar.

Toplum kalkınması çalışmalarında amaçların topluluk üyeleri tarafından belirlenerek ortaya konulması ve bu amaçlara ulaşmak için birlikte çalışılması esastır (Midgley ve Livermore, 2005). Bu yönüyle temelde toplum içindeki bireylerin ve toplulukların kalkınma için sorumluluk almaları toplum kalkınmasını ifade eder. Ayrıca bu çabalar birleştiğinde ulusal kalkınma hedefine hizmet etmek ve katkı sunmak amaçlanır (Geray, 1967). Bu nedenle toplum kalkınması için toplulukların yerel düzeyde biraraya gelmeleri, bir sorunu çözmek ya da var olan bir ihtiyacı gidermek için harekete geçmeleri gerekmektedir. Ayrıca toplum kalkınması tek yönlü bir süreç olmayıp toplumun farklı sorunlarının çözümünde farklı paydaşların yer aldığı çok boyutlu bir değerlendirmeyi gerektirir. Tüm bu nitelikleri ile toplum kalkınması (a) kendine yardım, (b) duyulan ihtiyaçtan kaynaklı harekete geçme, gönüllülük ve (c) topluluğun bir bütün olarak ele alınması ilkelerine dayanır (Geray, 1968).

Kırsal alanda toplum kalkınması ise kırsal kaynakların korunmasını ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasını, tarım ve hayvancılık yapısının iyileştirilmesini, ürün kalitesinin ve verimliliğinin artırılmasını, kırsal alan yatırımlarının çeşitlendirilmesini ve toplumun bu konulara ilişkin bilgi ve becerilerinin artırılmasını içerir (Çekiç ve Ökten, 2009; Kiper ve Yılmaz, 2008). Ayrıca kırsal alanda toplum kalkınmasının; ayrımcı, etiketleyici ya da dışlayıcı toplumsal yapı unsurlarını olumlu yönde etkileme/değiştirme işlevi de bulunur. Tüm bu nitelikleri ile kırsal alanda toplum kalkınması; hizmetlere erişim olanaklarının artırılmasını, yaşam şartlarının iyileştirilmesini, işsizliğin azaltılmasını, bölgenin ihtiyaçlarının ve sorunlarının giderilmesinde bölge potansiyelinin kullanılmasını ve toplumsal yapının işlevsiz yönlerinin iyileştirilmesini temel alır (Can ve Esengün, 2007; Çekiç ve Ökten, 2009; Kiper ve Yılmaz, 2008).

Kırsal alanda toplum kalkınmasının hedefinde temelde kent dışı alanların kalkındırılması yer almaktadır. Tüm ülkeler için kırsal alanda toplum kalkınması, ulusal kalkınma hedefinin gerçekleştirilmesi için oldukça önemlidir. Çünkü kırsal alanlar kalkınmada kentsel alanlara oranla görece daha az yol

katedebilmiş bölgelerdir. Dolayısıyla toplumun tümünü içine alan bir kalkınma hareketinin kırsal alanları da içermesi gerekmektedir (Gülümser, Levent ve Nijkamp, 2010). Kırsal alanda toplum kalkınmasının gerçekleştirilmesi için bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden gelişmesi ve değişmesi gerekmektedir (Geray, 1967; Geray,1968). Bu doğrultuda bu üç bileşenin detaylı olarak ele alınması önem arz eder.

Kırsal alanda toplum kalkınması için ekonomik değişme

Kırsal alanda toplum kalkınması için ekonomik alanda gerçekleştirilmesi gereken bazı değişiklikler bulunmaktadır. Bu değişiklikleri Geray (1968) (a) insan kaynağı, (b) doğal kaynaklar, (c) kapital birikimi, (d) teknolojik gelişme ve (e) örgütlenme biçiminde sıralamaktadır (Tablo 1). Kırsal alanda toplum kalkınmasının sağlanmasında Tablo 1’de sıralanan insani ve doğal kaynakların kullanımı ve bu kaynakların bir kapital olarak birikiminin sağlanması oldukça önemlidir. Bu bağlamda kaynakların kullanımında doğaya duyarlı olunması ve bu kaynakların sürdürülebilir bir biçimde korunması gerekmektedir (Kiper ve Yılmaz, 2008). Bunun yanı sıra teknolojik gelişmelerin yakalanması ve ekonomide bir değer oluşturacak biçimde bu gelişmelerin uygulamalara yansması gerekir. Kırsal alanda ekonomik kalkınmanın sağlanması için üretim, tüketim ve mali piyasa bağlantılarının güçlü ve çeşitli olması da önem arz eder (Geray, 1968).

Tablo 1.

Kırsal Alanda Toplum Kalkınması İçin Ekonomik Değişme Unsurları

Değişme Alanı	Değişme Stratejisi
İnsan kaynağı	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik kalkınma için daha verimli ve etkin kullanmak • Ekonomik değişimin gerektirdiği bilgi ve becerileri kazandırmak
Doğal kaynaklar	<ul style="list-style-type: none"> • Doğal kaynakların akılcı (verimli, sürdürülebilir) kullanılması • Tarımla ilişkili konularda köylünün bilinçlendirilmesi
Kapital birikimi	<ul style="list-style-type: none"> • İş gücünün, toprağın ve diğer kaynakların atıl bırakılmaması
Teknolojik gelişme	<ul style="list-style-type: none"> • Doğal ve fiziksel zorluklarla başa çıkabilmek için teknolojik gelişmeleri takip etmek ve kullanmak
Örgütlenme	<ul style="list-style-type: none"> • Daha geniş üretim, tüketim ve mali piyasa bağlantısı kurmak

(Geray, 1968)

Kırsal alanda toplum kalkınması için sosyal değişme

Kırsal alanda toplum kalkınması için sosyal alanda bazı değişiklikler olması gerekir. Bu değişimler temelde sağlık, eğitim, altyapı, şehirleşme, çevre sorunları gibi yaşam koşullarının iyileştirilmesi ile ilgilidir (Kaypak, 2012; Tolunay ve Akyol, 2006). Ayrıca toplum kalkınması için sosyal değişim sürecini pekiştiren unsurlar oldukça önemlidir. Bu bağlamda sosyal değişime etki eden ve bu yönde bireyleri harekete geçirme gücüne sahip toplumsal yapının varlığına ihtiyaç vardır (Geray, 1968). Bu toplumsal yapının oluşması ise toplumun, değişime ihtiyaç duymasına ve değişimde aktif rol almasına bağlıdır. Sonuç olarak kırsal alanda toplum kalkınması, değişim için toplum potansiyelinin harekete geçirilmesini gerektirir.

Kırsal alanda toplum kalkınması için insani ve kültürel değişme

Kırsal alanda toplum kalkınmasının en önemli boyutlarından biri de toplumsal yapıyı değiştirme yönündeki işlevidir. Kırsal alanlarda görece kapalı toplum yapısının sonucu olarak geleneklere ve göreneklere sıkı sıkıya bağlılık söz konusudur. Ancak bazı geleneksel uygulamalar ya da inanışlar ise toplum üyeleri arasında eşitsizliğe, ayrımcılığa, etiketlenmeye ya da dışlanmaya yol açabilmektedir. Ayrıca erken yaşta evlilikler, çocuk işçiliği, şiddet, ihmal ve istismar gibi olgular bu tür inanışlara bağlı olarak normalleşebilmekte ya da bu sorunların üstü örtülebilmektedir. Özellikle kadınlar, engelliler, çocuklar ve yaşlılar bu anlamda risk altında iken erkekler genellikle otorite figürü olarak kabul edilmektedirler. Bu bağlamda kırsal alanda toplum kalkınması ile böyle bir yapıda değişiklik yapılabilmesi için yöre insanının bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi ve harekete geçirilmesi hedeflenir. Böylece ihtiyaç duyulan hizmetlere erişim kolaylaştırılarak sorunlara alternatif çözümlerin üretilmesi olanaklı hale gelebilir. Toplumun belirli kesimlerine yönelik düşüncelerinde, tutumlarında ve davranışlarında değişiklik oluşturulabilir (Çekiç ve Ökten, 2009; Kiper ve Yılmaz, 2008).

Kırsal Alanda Toplum Kalkınması İçin Sosyal Hizmet

İlk sosyal hizmet uygulamalarının kentsel alanlarda daha çok yoksulluğun etkilerinin azaltılması amacıyla gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu nedenle sosyal hizmet mesleğinin kentsel alanlarda gerçekleştirilen uygulamalara dayalı olarak ortaya çıktığı ve geliştiği ifade edilmektedir (Daley, 2015). Kırsal sosyal hizmet uygulamaları ise kentsel alan uygulamaları ile kıyaslandığında oldukça yenidir. Bu bağlamda kırsal sosyal hizmetin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerinde *iki temel faktörün* etkili olduğunu ifade etmek mümkündür. *İlki* kırsal alanlarda ortaya çıkan sosyal sorunların kentsel alanları

da etkilemesidir. Zira kırsal sosyal hizmet müdahaleleri altyapı, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin yetersizliği sonucunda ortaya çıkan çeşitli sosyal sorunların çözümüne odaklanmaktadır (NASW, 2009; Daley, 2010). Ayrıca bu uygulamalar incinebilir, risk altındaki bireylerin eşitliğini sağlamak için gerçekleştirilen müdahalelerdir. Bunun yanı sıra sosyal hizmet, kırsal alanlarda ortaya çıkan sorunların çözümünde etkili olacak politikaların ve hizmetlerin oluşturulmasını da hedefler (NASW, 2009). Tüm bu boyutları ile bireyin ve toplumun gelişmesine katkı sağlayan kırsal sosyal hizmet uygulamaları, kırsal alanda toplum kalkınmasının önemli bir parçası olarak görülebilir.

Kırsal sosyal hizmetin ortaya çıkışında *ikinci faktör* ise kırsal alanlarda yaşayan önemli bir nüfus büyüklüğünün bulunması ve bu bireylerin karşılaştığı sorunların çözümünde sosyal hizmet uygulamalarına olan ihtiyacın farkedilmesidir. Zira sosyal hizmetin bilgi, beceri ve değer temeli bu sorunların çözümünde bireylere, ailelere, gruplara, topluluklara ve topluma yardım etmek için oldukça uygundur. Günümüzde ise kırsal sosyal hizmet uygulamaları sosyal hizmetin önemli uygulama alanlarından biri olarak kabul görmektedir. Özellikle sosyal hizmetin toplumla çalışma düzeyindeki kökleriyle ve güçlü perspektifiyle önemli ve uyumlu bir uygulama alanı olarak değerlendirilmektedir (Scales ve Streeter, 2004).

Toplum kalkınmasının faaliyet alanları, kırsal alanda toplum kalkınmasının sağlanması için sosyal hizmet uygulamalarına olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bu bağlamda *iki önemli faaliyet alanı* ön plana çıkmaktadır (Geray, 1968). Bu faaliyet alanlarından *ilki*, kalkınmayı engelleyici durumları değiştirmeyi ve kalkınma için gerekli bilgiyi ve beceriyi kazandırmayı amaçlayan eğitsel faaliyet alanıdır. *İkincisi* ise halkın kendi sorunlarını çözmek için örgütlenmesini amaçlayan örgütsel faaliyet alanıdır (Geray, 1968). Bu iki faaliyet alanı kırsal sosyal hizmet uygulamalarının amaçları ile doğrudan örtüşmektedir. Hatta sosyal hizmet literatüründe toplum kalkınması kavramı, sosyal hizmette bir tür toplumla çalışma yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Teater, 2014). Bu noktada özellikle belirtilmelidir ki Tablo 2'den de anlaşıldığı üzere toplumla çalışmanın amaçları yukarıda ifade edilen toplum kalkınmasının faaliyet alanları ile yakından ilişkilidir (Koçyıldırım, 1992). Zira Koçyıldırım (1987) toplumla çalışmadaki amaçların gerçekleştirilmesi için toplum kalkınmasını sosyal hizmetin kullandığı yöntemlerden biri (diğeri toplum örgütlenmesi) olarak tanımlamaktadır (Koçyıldırım, 1987).

Tablo 2.

Toplumla çalışmanın amaçları

1-	Toplumun kendi yetenek ve kapasitelerini geliştirmek
2-	İnsanların değişimi istemeleri için var olan engelleri kaldırmak
3-	Halkın; kendisiyle ilgili değişimlerin yapılmasına, düzeltilmesine ve denetimine katılmalarını sağlamak
4-	Toplumun inandığı ve benimsediği değişimleri gerçekleştirilmek ve bunların kalıcı ve geliştirici niteliğini kullanmak
5-	Toplumun gelişme sürecinde ortaya çıkan sorunları ve çözüm yollarını birbiri ile ilişkilendirmek
6-	Toplumun ortak ihtiyaç ve sorunlarıyla ilgili çabalarına destek olmak

(Koçyıldırım, 1987; 1992)

İster kentsel isterse kırsal alanda toplum kalkınmasının sistem kuramı ve ekolojik yaklaşım ile ele alınması önemlidir. Böylece birey ve ailenin ötesindeki dışsal çevrelerin de bireylerin ve dolayısıyla toplumun gelişmesine engel olan ya da onu destekleyen yönlerine odaklanması mümkün hale gelir. Bu noktada müdahalenin odağı mevcut müracaatçı sisteminin (birey, aile, grup) ötesinde daha geniş sosyal, ekonomik, politik sistemlere yani topluluklara doğru genişler. Dolayısıyla toplum kalkınmasının gerçekleştirilmesinde çevresi içinde bireye ve birey-aile-grup ve toplum ilişkilerine ve etkileşimlerine odaklanmayı sağlar (Teater, 2014). Bu sistemlerin iletişime ve etkileşime geçtiği noktalarda ortaya çıkan sorunların çözümü esas alınır (Duyan, 2010). Sistemlerin uyumlu bir biçimde işlev görmesini engelleyen unsurların değişimi ve gelişimi için müdahalede bulunmak amaçlanır. Bu bağlamda mikro, mezo ve makro sistemler çevrenin birey, aile, grup ve toplumla olan etkilerini görünür kılar (Teater, 2014). Bu bağlamda inanç sistemleri, politik ve yasal sistemler de müdahalenin odağındadır. Böylelikle aslında sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve yasal sistemleri, bu sistemlerin toplum katılımının önündeki engelleri, güçlükleri keşfetmek ve keşfedilen zorluklarla başa çıkabilmek için geniş bir perspektiften bakabilmek mümkün hale gelir (Koçyıldırım, 1987).

Toplum kalkınmasının hedefinde değişim ve gelişim için müdahalede bulunulması gereken sistemlere yönelik bütüncül bir bakış açısı önem arz eder. Zira bireylerin, grupların ya da toplumların mevcut sorunlarının çözümüne katılım sırasında deneyim kazanacakları ve kendilerine olan güvenlerini artırarak sorun çözme yeteneklerini geliştirebilecekleri öngörülür. Bu bağlamda birey, grup ve toplumla çalışmada müracaatçı katılımı, soruna ortaklaşa çözüm üretme anlamında önemlidir. Özellikle belirtilmelidir ki bireyle çalışmada sosyal hizmet uzmanı müracaatçı için değil müracaatçı ile birlikte çalışır. Böylece müracaatçının müdahale sürecine katılımı ile bağımsızlığının gelişmesi

ve dolayısıyla kendi kendine yardım etmeyi öğrenerek sorununu kendisinin çözme rolünü benimsemesi hedeflenir. Grup çalışmalarında ise sosyal hizmet uzmanları grup faaliyetleri için amaç, hedef ve araçların grupça kararlaştırılarak grup üyelerinin bu sürece işbirliği ve güven duygusu içinde katılmalarını destekler (Koçyıldırım, 1987). Toplumla çalışma olarak da adlandırılan makro sosyal hizmette ise genel olarak eşitlik, adalet, kalkınma gibi hedefler temelinde toplumların/toplulukların örgütlenmelerine ve savunuculuğa odaklanılarak ilerici bir değişim amaçlanır (Keçeci, 2017).

Toplumla çalışma; toplumun üyelerinin aidiyetini geliştirme, düşünme, karar verme ve planlama süreçlerine katılmalarını artırma ve işbirliğini sağlamaya yönelik bir sosyal hizmet yöntemidir (Koçyıldırım, 1987; Koçyıldırım, 2001). Bu amaçla toplumla çalışma, toplumun değişimi ve gelişimi için özellikle sosyal sorun alanlarına odaklanarak bu sorunların çözümünde toplum üyeleri ile birlikte rol almayı hedefler. Diğer bir ifade ile toplumla sosyal hizmette sosyal refah amaçlarının halkın katılımı ile gerçekleşeceğine inanılır (Koçyıldırım, 1992). Bu anlamda toplumla çalışma, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için eşit haklara sahip olmaları gerektiğini, toplumun ortak ihtiyaç ve sorunları konusunda tüm üyelerin sorumlu olduğunu ve bu sorunların çözümünde toplumun katılımının gerekli olduğunu savunur (Koçyıldırım, 1987). Bu bağlamda hem toplumun müracaatçı olarak katılımı hem de toplumdaki her bireyin başkalarının refahına gönüllü olarak katılımı toplum kalkınması açısından önem arz eder (Koçyıldırım, 1987; Yolcuoğlu, 2014).

Kırsal Alanda Toplum Kalkınması İçin Kültürel Yetkinlik

Kırsal sosyal hizmete ilişkin farklı bakış açılarına dayalı farklı tanımlar bulunmaktadır (Daley, 2015; Oleveson, Conway ve Shaver, 2004). Bu farklılık temelde kırsal alana özgü tanımların farklılaşmasına dayanır. Bu tanımlar kırsal alan olarak kabul edilen bölgeleri belirlemektedir. Bu bölgelere özgü kalkınma hedefleri oluşturulmakta ve aynı zamanda bu bölgeler sosyal hizmetin müracaatçı kitlesini şekillendirmektedir. Bu noktada kırsal alanı tanımlamada öne çıkan *iki ayrım* bulunmaktadır. ***Kırsal alanı nüfus büyüklüğü doğrultusunda ele alan bakış açısı*** nüfus eşiklerini temel olarak belirli bir nüfus büyüklüğünün altını kırsal alan olarak tanımlamaktadır (Daley, 2010; Oleveson, Conway ve Shaver, 2004). Bu bakış açısına paralel olarak gelişen kırsal sosyal hizmet, kırsal alan olarak tanımlanan bölgelerde yaşayan müracaatçıları odağa almaktadır. Ayrıca bu bakış açısına göre kırsal sosyal hizmet, daha çok kırsal alanda toplumla çalışma biçiminde ele alınmaktadır.

Kırsal alanları sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri ile ele alan bakış açısı ise kırsal özellik gösteren nüfus toplulukları ile çalışmayı odağa almaktadır (Daley, 2010; Pugh ve Cheers, 2010). Bu bakış açısı paralelinde kır ya da kentte yaşıyor olmak farketmeksizin, kırsal kökenli olmak odağa yerleştirilmektedir. Buradaki en ayırıcı unsur kırsal kültüre, normlara ve inanışlara sahip müracaatçılar ile çalışmak biçiminde ifade edilmektedir (Daley, 2010). Bu tanımlama kırsal kültüre sahip olmayı odağa aldığı için değerli görülmektedir. Çünkü müracaatçıların kültürel özelliklerinin mesleki müdahale sürecinde etkili olduğu bilinmektedir. Bu nedenle kentsel alanlarda yaşayan kır kökenli müracaatçıların da kırsal sosyal hizmet uygulamaları kapsamında ele alınması gerekli görülmektedir. Böylece bu müracaatçıları kapsayıcı bir biçimde mikro, mezzo ve makro düzeyde uygulamalar gerçekleştirilerek toplum kalkınmasında kültürel yetkinliğe önem verilmektedir (Daley, 2010; Olevson, Conway ve Shaver, 2004; Pugh ve Cheers, 2010).

Kültür, temelde davranış ve düşünce normlarını şekillendiren kapsamlı bir kavramdır. Gelenekler, etnik köken, değerler, inançlar ve sosyal gruplar aracılığı ile oluşan kültür, nesilden nesile aktarılmaktadır (Gilbert, Goode ve Dunne, 2007). Bir toplumun kültürü tarihsel geçmişten, geleneklerden, değerlerden ve aile sistemlerinden büyük ölçüde etkilenmektedir; ancak kültür kavramının içeriği bu öğeler ile sınırlı değildir. Aynı zamanda kültür; ırk, din ve maneviyat, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği ve sosyal statü faktörleri ile de bağlantılıdır (NASW, 2015). Bu nedenle toplum içinde tamamen homojen bir kültürel yapının varlığından söz edilemez. Özellikle günümüzde göç hareketlerinin ve küreselleşmenin etkileri ile birçok toplum, çok kültürlü bir yapı kazanmıştır.

Kırsal alanlar da kendine özgü kültür yapıları ile karakterize olmaktadır. Başka kültürler ile temasın görece daha az olduğu kırsal alanlar daha geleneksel bir yapı sergilemektedir. Bu durum geleneksel yapının sürdürülmesi üzerinde de etkili olmaktadır. Bu yapının ürünü olarak değerler, inançlar, düşünceler, davranışlar, beklentiler, kararlar, güç ilişkileri, cinsiyet rolleri, yardımlaşma ağları ve ilişki kurma biçimleri kırsal alana özgü bir biçimde şekillenmekte ve nesilden nesile aktarılmaktadır (Sheafor ve Horejsi, 2011). Kırsal alanda çalışırken bu kültürel özelliklerin bilinmesi etkili bir sosyal hizmet müdahalesi için oldukça önemlidir. Çünkü bu özellikler kimi zaman sosyal sorunların oluşmasında başlıca neden iken (erken evlilikler gibi) kimi zaman ise kırsal alana ulaşabilmek ve dokunabilmek için en önemli araç niteliğindedir. Bu nedenle kırsal sosyal hizmet uygulaması, kültüre duyarlı hizmet sunmayı ve dolayısıyla sosyal hizmet uzmanlarının kültürel yetkinliğe sahip olmalarını gerektirmektedir (Daley, 2015). Çünkü kırsal alanda yaşayan insanların

kültürleri odağında hizmet üretildiğinde bireylere, ailelere ya da topluma sosyal işlevsellik kazandırmak, var olan sorunu çözümlenmek ya da karşılanamayan ihtiyaçlara odaklanmak mümkün olmaktadır (Yaman ve Akyurt, 2013).

Diğer yandan kültürel yetkinlik, sosyal hizmet uzmanlarının çokkültürlü durumlarda etkili bir uygulama gerçekleştirebilmeleri için bir dizi uygun davranış, tutum sergilemeleri ve yerelin kurallarına uyum sağlayarak bireylerin iyilik halini geliştirme biçiminde de ifade edilmektedir (Sheafor ve Horejsi, 2011). Bu bağlamda kültürel yetkinlik kültüre özgü bilgi sahibi olmayı, davranış kalıplarını bilmeyi ve buna uygun kültürel tutum geliştirmeyi içermektedir. NASW (2015)'ye göre ise kültürel yetkinlik, bireylerin ve sistemlerin her kültürden insana saygılı ve etkili bir şekilde hizmet sunma süreci olarak tanımlanmaktadır. Çokkültürcü sosyal hizmet müdahalesine vurgu yapan Özgür (2010) de uygulamada özneliğin ve farklılıklara saygı duymanın yeterli olmadığını, bu farklılıkların bir zenginlik unsuru olarak uygulamalarda aktif biçimde ele alınması gerektiğini, müdahalelerin ancak bu şekilde daha insancıl ve etkili hale geleceğini belirtmektedir. Bu bağlamda kültürel yetkinlik, esnekliği ve yaratıcılığı da gerektirmektedir (Scales ve Streeter, 2004).

Kırsal alanda kültürel yetkinlik ise dil, sosyal statü, ırk ve etnik köken, din ve inanç, göç ve diğer çeşitlilik faktörlerini odağa alan; bireylerin, ailelerin, toplulukların ve toplumun değerini tanıyan, onaylayan ve koruyan bir uygulama gerçekleştirmeyi içerir. Bu bağlamdaki yetkinlik, hizmetlerin farklılıklara duyarlı bir biçimde planlanmasını ve uygulanmasını sağlar. Böylece geliştirilen hizmetlerin kalitesinin artacağı ve daha olumlu çıktılara ulaşılacağı öngörülür (Davis ve Donald, 1997). Kırsal alanda kültürel yetkinliğin önemli bir boyutu, müdahaleyi gerçekleştiren uzmana yönelen tutumların ve davranışların yine kültürel yapının bir ürünü olduğunu fark etmektir. Bu süreçte kırsal toplulukların, o toplulukların dışında olanlara yönelik tutumları da önemlidir. Çünkü görece kapalı bir yapının hakim olduğu kırsal alanlarda bu gruplara yönelik direnç ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle kırsal alanda hem güven kazanmak hem de iletişim kurabilmek ve sürdürülebilmek için kültürel yetkinlik öne çıkmaktadır. Bu bağlamda NASW (2015) tarafından oluşturulan kültürel yetkinlik standartları, kırsal alanda kültürel açıdan yetkin bir çalışma pratiği oluşturmak açısından oldukça önemlidir. Bu standartlar (1) etik ve değerler, (2) öz-farkındalık, (3) kültürlerarası bilgi, (4) kültürlerarası beceriler, (5) hizmet sunumu, (6) güçlendirme ve savunuculuk, (7) iş gücü çeşitliliği, (8) mesleki eğitim, (9) dil ve iletişim ile (10) kültürel yetkinliği geliştirmek için liderlik biçiminde sıralanmaktadır (NASW, 2015). Kültürel yetkinlik standartları kırsal alanda etik uygulama gerçekleştirmek, kültürü tanımak ve kültürel duyarlılığı geliştirerek uygun davranış becerileri kazanmak, kişisel gelişimi ve farkındalığı

Kırsal Alanda Toplum Kalkınması İçin Sosyal Hizmette Kültürel Yetkinliğin Önemi

artırmak ve müdahalede üstlenilen rolleri pekiştirmek için oldukça önemlidir (Tablo 3). Ayrıca bu standartlar, sosyal hizmet uzmanlarının kırsal sosyal hizmet müdahalelerinde etkin olmaları için çokkültürlülüğe duyarlı olmalarına da ışık tutar (NASW, 2015).

Sosyal çeşitlilik ile bağlantılı olan kültürel yetkinlik standartları sosyal hizmetin mikro, mezo ve makro düzeyi ile de uyumlu müdahale gerçekleştirilmesini olanaklı kılmaktadır. Bu yönüyle birey, aile ve grupların kırsal alanda karşılaştıkları sorunların çözümünde çeşitli roller üstlenmelerini, kırsal alanlar lehine sosyal ve politik eylemde bulunmalarını, savunuculuk yapmalarını ve güçlenmelerini sağlayarak potansiyellerinin açığa çıkarılmasına zemin hazırlamaktadır.

Ayrıca bu standartlar kültürel çeşitlilik nedeniyle baskı altındaki grupların haklarının korunmasında da etkilidir (NASW, 2015). Böylece kültürel yetkinlik standartları, müracaatçıların değerinin ve onurunun korunması için sosyal hizmet uzmanlarına kırsal alanda etik davranış ilkeleri de sunmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kırsal alanda toplum kalkınması, toplumun tümünün kalkınması için sosyal, ekonomik ve kültürel değişimi hızlandırarak katma değer yaratmayı hedefler. Bu bağlamda kırsal alanların gelişmede öncelikli alanlarının belirlenmesi toplum kalkınması için önemlidir. Sosyal hizmet mesleği, bu değişim ve gelişim hareketlerine ivme kazandıracak önemli bir meslektir. Çünkü sosyal hizmet uygulamaları, kırsal alana inerek insanlara ve topluma ulaşabilmeyi amaçlar. Bu bağlamda sosyal hizmet; gelişme ve değişme için toplumu harekete geçirme bilgi, beceri ve değer temeline sahip uygulamalı bir alandır. Kırsal sosyal hizmet uygulamaları ile temelde kırsal alandaki eşitsizliklerin giderilmesi, yaşam şartlarının iyileştirilmesi, ihtiyaç duyulan hizmetlere erişim olanaklarının geliştirilmesi ve sosyal izolasyonunun çözülmesi amaçlanır. Aynı zamanda kırsal alana ilişkin sosyal refah politikalarının iyileştirilmesi, kamu/özel sektör ya da sivil toplum kurumlarının sürece dahil edilmesi ve kırsal alan uygulamalarının geliştirilmesi hedeflenir. Bu nedenle yerel bağlamın anlaşılması ve sorunların arka planının bütüncül bir biçimde değerlendirilmesi sosyal hizmet uzmanları için önemlidir.

Tablo 3.

Kültürel Yetkinlik Standartları ve Bu Standartların Açıklamaları

Standartlar	Standartlara ilişkin açıklamalar
Etik ve Değerler	<ul style="list-style-type: none"> • Etik ilke ve değerlere uygun müdahale gerçekleştirmek • Öz-farkındalığı, kültürel alçak gönüllülüğü ve kültürü uygulamada merkeze almak
Özfakındalık	<ul style="list-style-type: none"> • Kendi kültürel değerlerinin ve gücünün farkında olmak • Bu değerlerin müracaatçı ile ilişkide etkilerini kabul etmek • Kültürel alçak gönüllülük ve hassasiyet göstermek
Kültürlerarası Bilgi	<ul style="list-style-type: none"> • Tarih, gelenekler, değerler, aile sistemleri, ırk ve etnik yapı faktörlerini dikkate almak • Göçmen/mülteci olma, dini inanç, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, sosyal sınıf gibi statüsel farklılıkların bilincinde olmak
Kültürlerarası Beceriler	<ul style="list-style-type: none"> • Kültürün pratikteki, politikadaki ve araştırmadaki önemine dair bir anlayış geliştirmek ve saygı göstermek • Bu bağlamda mesleki (mikro, mezzo ve makro) becerileri geliştirmek ve teknikleri uygulamak
Hizmet Sunumu	<ul style="list-style-type: none"> • Hizmetler, kaynaklar ve kurumlar hakkında bilgili ve becerikli olmak • Çokkültürlü topluluklara hizmet vermeye hazır olmak
Güçlendirme ve Savunuculuk	<ul style="list-style-type: none"> • Sosyal sistemlerin, politikaların, uygulamaların ve programların çokkültürlü müracaatçı grupları üzerindeki etkilerinin farkında olmak • Bu gruplar için güçlendirme ve savunuculuk çalışmaları yapmak • Politika ve uygulamaların geliştirilmesine ve uygulanmasına katkı sağlamak
İş Gücü Çeşitliliği	<ul style="list-style-type: none"> • Meslekte çeşitliliği sağlamak için işe alım süreçlerinde etkili olmak • Sosyal hizmet programlarında ve organizasyonlarında çeşitliliği desteklemek ve savunmak
Mesleki Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> • Kültürel yetkinliği geliştiren mesleki eğitim programlarını savunmak, geliştirmek ve bunlara katılmak • Kültürel yetkinliği yaşam boyu öğrenmenin odağı olarak benimsemek
Dil ve İletişim	<ul style="list-style-type: none"> • Tüm kültürel gruplardan müracaatçılar ile etkili iletişim kurmak ve bunun için savunuculuk yapmak
Kültürel Yetkinliği Geliştirmek İçin Liderlik	<ul style="list-style-type: none"> • Kültürel yetkinliği geliştirmek, yapısal ve kurumsal baskıya meydan okumak • İçermeci bir yaklaşımla kurumların ve toplulukların varlık göstermesi ve sürdürülebilirliği için sorumluluk üstlenmek

(NASW, 2015)

Sosyal hizmet mesleğinin mikro, mezzo ve makro düzey müdahalelerinin odağındaki temel dayanak noktalarından biri kültürdür. Bu nedenle sosyal

hizmet uzmanlarının bu müdahalelerdeki etkinliğinin en önemli belirleyicilerinden biri kültürel yetkinlikleridir.

Zira NASW (2015)'nin kültürel yetkinlik standartlarından da anlaşıldığı üzere kültürel özellikleri bilmek, kültürel çeşitliliğin farkında ve bu farklılıklara duyarlı müdahale gerçekleştirebilmek için sosyal hizmet uzmanlarının kültürel yetkinliklerini sorgulamaları gerekir. Sosyal hizmetin önemli bir uygulama becerisi ve etik ilkesi olarak kültürel yetkinliğin kırsal alanda toplum kalkınmasında gelişmeyi ve ilerlemeyi sağlayacak önemli bir insan sermayesi olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda sosyal hizmet uzmanları kültürel yetkinliği geliştirmeyi yaşam boyu öğrenmenin bir parçası olarak görmeli, her müracaatçı grubunun kültürünü tanıyarak farklılıkların zenginlik olduğunu benimsemelidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Birleşmiş Milletler. (1955). *Toplum kalkınması aracı ile sosyal gelişme* (Çev. Salih Nejat Candan). Ankara: SSYB Yayınları.
- Can, M., & Esengün, K. (2007). Avrupa Birliği kırsal kalkınma programlarının Türkiye'nin kırsal kalkınması açısından incelenmesi: SAPARD ve IPARD örneği. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 24(2), 43-56.
- Çekiç, T. İ. & Ökten, A. N. (2009). Sosyal sermaye perspektifinden kırsal kalkınma sorunlarına yeniden bakış. *Megaron*, 4(3), 203-213.
- Daley, M. R. (2010). A conceptual model for rural social work. *Contemporary Rural Social Work*, 2(1), 1-7.
- Daley, M. R. (2015). *Rural social work in the 21st century*. Chicago, IL, US: Lyceum Books.
- Davis, P., & Donald, B. (1997). *Multicultural counseling competencies: Assessment, evaluation, education and training, and supervision*. Thousand Oaks CA: Sage Publications.
- Duyan, V. (2010). *Sosyal hizmet temelleri, yaklaşımları ve müdahale yöntemleri*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını.
- Geray, C. (1967). *Toplam kalkınması deneme çalışmaları: Bünyan örneği*. Ankara: S.B.F. Yayını, 228-210.

- Geray, C. (1968). Toplum kalkınmasının ekonomik ve sosyal yönleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (19), 155-166.
- Gilbert, J., Goode, T. D. & Dunne, C. (2007). Curricula enhancement module: Cultural awareness. Washington, DC: National Center for Cultural Competence, Georgetown University Center for Child and Human Development.
- Gülümser, A. A., Levent, T. B., & Nijkamp, P. (2010). Türkiye'nin kırsal yapısı: AB düzeyinde bir karşılaştırma. *İtü Dergisi/A: Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 9(2), 133-144.
- Kaypak, Ş. (2012). Ekolojik turizm ve sürdürülebilir kırsal kalkınma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 11-29.
- Keçeci, G. (2017). Makro sosyal hizmet uygulamasında kullanılan modeller, teknikler ve sosyal hizmet uzmanlarının rolleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(1), 187-201.
- Kiper, T., & Yılmaz, E. (2008). Şarköy-Kumbağ arasında kırsal kalkınmayı destekleyici turizmin olabilirliği ve yerel halkın rolü. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi* 5(2), 159-168.
- Koçyıldırım, Ş. (1987). *Sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri ile sosyal refah hizmetlerine halkın katılma eğilimleri*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koçyıldırım, Ş. (1992). *Toplumsal hizmetlerde halk katılımı*. Ankara: Özel basım.
- Koçyıldırım, Ş. (2001). *Kentleşme sürecinde halk katılımı ve sosyal hizmet*. İçinde Sosyal Hizmet Sempozyumu: Toplumsal Gelişme ve Değişme Sürecinde Sosyal Hizmet (s. 330-337). Ankara: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu.
- Midgley, J. & Livermore, M. (2005). Development theory and community practice. M. Veil (Ed.), *The handbook of community practice*, 153-168. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- NASW. (2009). Social Work Speaks: Rural Social Work. <https://www.socialworkers.org/assets/secured/documents/da/da2010/refer/red/Rural%20Social%20work.pdf> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

- NASW. (2015). Standards and indicators for cultural competence in social work practice. <https://www.socialworkers.org/LinkClick.aspx?fileticket=PonPTDEBrn4%3D&portalid=0> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Oleveson, J., Conway, P. & Shaver, C. (2004). Defining rural for social work practice and research. In T.L. Scales, C.L. Streeter (Edt), *Rural social work: Building and sustaining community assets* (2.Edition, pp. 9-20). New Jersey: Wiley.
- Özgür, Ö. (2010). Çokkültürcü sosyal hizmet: Eleştirel bir bakış. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 89-104.
- Piché, T. & Brownlee, K. (2015). The development of dual and multiple relationships for social workers in rural communities. *Contemporary Rural Social Work*, 7(2), 57-70.
- Pugh, R., & Cheers, B. (2010). *Rural social work: An international perspective*. Portland: Policy Press.
- Rank, M. R., & Hirschl, T. A. (1993). The link between population density and welfare participation. *Demography*, 30(4), 607-622.
- Scales, T.L. & Streeter, C. L. (Eds.) (2004) *Asset building to sustain rural communities*, Thomson: Belmont, CA.
- Sheafor, B.W. & Horejsi, C. J. (2011). *Techniques and guidelines for social work practice*. Boston: Pearson.
- Teater, B. (2014). *An introduction to applying social work theories and methods*. UK: McGraw-Hill Education.
- Tolunay, A., & Akyol, A. (2006). Kalkınma ve kırsal kalkınma: Temel kavramlar ve tanımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 2, 116-127.
- Yaman, Ö. M., & Akyurt, M. A. (2013). Sosyal hizmette kültürel yaklaşım: 2011 Van depremi örneği. *Sosyoloji Dergisi*, 3(26), 105-144.
- Yolcuoğlu, İ.G. (2014). Bireylerle, ailelerle, gruplarla ve toplumla sosyal hizmet. İstanbul: Nar Yayınevi.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24686>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Dalyan, M. G. & Bayır, Ö. Ö. (2019). 12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzafereddin Gökbörü Örneği. *Journal of History School*, 43, 1682-1695.

12. YÜZYILDA TÜRK-İSLAM TOPLUMUNDA SOSYAL REFAH VE SOSYAL HİZMETLERİN TARİHSEL KÖKLERİ: HAYIRSEVERLİK UYGULAMALARI BAKIMINDAN ERBİL HÂKİMİ MUZAFEREDDİN GÖKBÖRÜ ÖRNEĞİ

Murat Gökhan DALYAN¹ & Özge Özgür BAYIR²

Öz

Bu makalede, insana ve topluma yardım uygulamalarının ya da sosyal hizmetlerin en eski uygulama biçimi olan “hayırseverlik” uygulamaları tartışılmıştır. Hayırseverlik uygulamalarının bu tarihsel analizi için 12. Yüzyılda Türk-İslam toplumu ve Erbil Hâkimi Muzafereddin Gökbörü seçilmiştir. Muzafereddin Gökbörü’nün, devlet adamlığı süresinde gerçekleştirdiği hayırseverlik uygulamalarına ışık tutarak, sosyal refah ve sosyal hizmetlerin tarihteki köklerinin anlaşılmasına katkı vermek bu makalenin ana amacını oluşturmaktadır. Muzaffereddin Gökbörü’nün beyliği döneminde Erbil Atabeyliği büyük oranda hayırseverlik ve sosyal hizmetleriyle ön plana çıkmıştır. Onun sahip olduğu beyliğinin topraklarının küçük olmasına karşın sosyal hizmetlere ayırdığı miktar da o kadar büyüktür. Onun uygulamalarında zengin-yoksul ayrımının yapılmadan, herkese yardım etme düşüncesinin egemen olduğunu görüyoruz. Bunun yanı sıra tarihi belgeler, onun yardım sürecinde dinsel ayırım yapmadığını da göstermektedir. Bugün önemini yeni yeni kavradığımız “anne sütü”, “hastalıkların psikososyal boyutu ve hastayı güçlendirme” gibi konular, onun tarafından

¹ Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Bölümü, Adıyaman / Türkiye. mgdalyan@gmail.com. [Orcid: 0000-0003-4664-1455](https://orcid.org/0000-0003-4664-1455)

² Doç. Dr. Lefke Avrupa Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Lefke/ KKTC, obayir@eul.edu.tr. [Orcid: 0000-0001-6586-3323](https://orcid.org/0000-0001-6586-3323)

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzafereddin Gökbörü Örneği

önemi kavranmış ve uygulamaya aktarılmış konulardır. Bu göstergeler, onun hayırseverlik uygulamalarının günümüz çağdaş ve evrensel sosyal hizmet uygulamalarına oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle, Muzafereddin Gökbörü sosyal hizmet tarihinde dikkat çekici bir kişilik olarak görülmektedir. Onun döneminde gerçekleşen bu uygulamaların daha derinlikli araştırılarak sosyal hizmet uygulamalarının tarihçesine eklenmesi ve aktarılması önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Ortaçağ, Hayırseverlik ve Muzafereddin Gökbörü

The Historical Roots of Social Welfare and Social Work in the 12 Century's Turkish-Islamic Society: The Case of Muzafereddin Gökbörü with Regard to Philanthropic Practices

Abstract

In this article the practices of helping to people and society or the oldest type of social work known as philanthropy is argued. For the historical analysis of philanthropy, the 12th Century Turkish- Islamic society and Sultan of Erbil Muzafereddin Gökbörü selected. The main object of this study is to bring Muzaffer Gökbörü's philanthropic practices into light in order to make a contribution of understanding historical roots of social welfare and social work. Erbil Atabeg earned reputation with Muzafereddin Gökbörü's philanthropic practices and social services through his dominion. Even his reign's land is small he still allocated great deal of resources to the social services. While practicing philanthropic help he didn't discriminate poor or rich and helped to everybody. Besides, the historical documents show that he didn't make any discrimination between religions. Some of the issues such as "breast milk" and "psychosocial dimension of illnesses and strengthening patients" which we recently realized the importance were acknowledged and used in the practice. All these indications show that his practices are very close to today's modern and universal social work practices. Muzafereddin Gökbörü should be seen as a remarkable character in the social work history. So, this study suggests that it is very crucial to discover his philanthropic helping practices in depth and should be included by social work history.

Key Words: Social Service, Medieval, Philanthropy and Muzafereddin Gökbörü

GİRİŞ

Günümüzde sosyal refahın ayrılmaz bir parçası olan sosyal hizmetler, "sosyal hak" perspektifli bir yaklaşımla tüm vatandaşların ortak ve vazgeçilmez bir hakkı olarak uygulama bulurken, henüz sosyal refah, sosyal devlet, sosyal hak gibi kavramların gelişmediği ortaçağda "düşkünlere, yardıma muhtaç hale gelen kişilere" hayırseverliğe dayalı olarak sunulan gönüllü ve geçişi yardımlar

biçiminde sunulmaktaydı. Bu yaklaşımın sonucu olarak verilen hizmetler, yoksulların hayatta kalabilmesi ve çalışabilir hale gelmesiyle ilgiliydi.

İnsani yardıma yüklenen anlam ve bu tür yardımların toplumsal uygulamaları yaşanan sosyal, ekonomik, kültürel, politik ve siyasal gelişmeler sonucu zaman içinde değişikliğe uğramıştır. Geleneksel olarak, ihtiyacı temel alan sosyal hizmetler, hak temelli sosyal hizmet uygulamalarından daha eskidir. İhtiyaç temelli uygulamalar, daha çok hayırseverliğe, insanseverliğe ve yardımseverliğe dayanır.

Yüzyılımızda hak temelli yaklaşım, uluslararası hukuktan dayanak alır ve hak sahipleri ile görev sahipleri arasındaki ilişkiyi düzenleyerek insan haklarını gerçekleştirmeyi amaçlar. Hak temelli yaklaşımda söz konusu olan; bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak bir anlamda haklarını yerine getirmektir. Böylece hak temelli yaklaşım adaletsizliği, eşitsizliği ve ihmal edilmişliği ortadan kaldırır. Hak temelli bir yaklaşım bu hizmeti “hayır” için yapmaz, o kişinin buna “hakkı” olduğu için yapar. Hak temelli yaklaşım; görev sahiplerini kendi yükümlülüklerini yerine getirmeleri için hak sahiplerini ise hak talebinde bulunmalarını sağlamak için güçlendirir. Sosyal devlet olarak ifade edilen bu anlayış ise ancak Aydınlanma devrimi sonrasında gerçekleşebilmiştir.

Sosyal refah ve sosyal hizmet uygulamalarının bugününü anlamada, ilk oluş süreçlerinin bilinmesi, insanları arayışa yönelten ihtiyacın tespit edilmesi ve ilk dönem kurumsallaşmasının özelliklerinin ortaya konması, bugünü anlamak ve farkları ortaya koyabilmek açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, bu makale, insana yardımın geçmişteki biçimi olan hayırseverlik ile bugünkü biçimi olan sosyal hizmetler ve sosyal refah uygulamaları arasında bir anlayış köprüsü kurma amacına dönük olarak tarihsel bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

Bu makalede örgütlü olarak gerçekleşen insana yardımın, bilinen en eski hali olan “hayırseverlik” uygulamasının Anadolu topraklarındaki tarihsel analizine yer verilecektir. 12. Yüzyılın ele alınmasının nedeni, insana yardım ya da “hayırseverlik” uygulamalarının bilinen ilk örgütlü biçimlerinin bu dönemlerde ortaya çıkmasıdır. Bu analiz yapılırken seçilen Erbil Hakimi Muzafereddin Gökbörü, tarihte sistematik olarak yardım kurumları açan, yardımları organize eden ve sürekliliğini sağlamaya çalışan önemli bir devlet adamıdır. Literatür incelendiğinde sosyal refah ve sosyal hizmetlerin tarihçesi bakımından bu dönemin karanlıkta kaldığı, kendi dönemi için sıradışı kabul edilebilecek uygulamaları başlatan Muzafereddin Gökbörü ile ilgili çok az sayıda çalışma yapıldığı dikkati çekmektedir. Onun devlet adamlığı süresinde gerçekleştirdiği hayırseverlik uygulamalarına ışık tutarak, sosyal refah ve sosyal

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzafereddin Gökbörü Örneği

hizmetlerin Türkiye tarihçesindeki köklerinin anlaşılmasına katkı vermek bu makalenin ana amacını oluşturmaktadır.

Yukarıda ifade edilen amaca ulaşmak için bu makalenin ana çerçevesi temel olarak iki başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak, 12. Yüzyılda Anadolu'da hayırseverlik uygulamalarına yer verilecektir. İkinci olarak, Anadolu'da 12. yy.da hükümdarlık yapan ve sosyal ve sosyal hizmetlerin tarihçesi açısından özel bir öneme sahip olan Muzafereddin Gökbörü'nün tarihsel kimliği ve hayırseverlik uygulamaları tartışılacaktır.

2. Ortaçağ'da Anadolu'da Hayırseverlik

Yardımlaşma ve dayanışmanın kökleri insanın tarihiyle eştir. İnsanoğlu, ilkçağlardan bu yana "yardım etme ve yardımlaşma/dayanışma"yı kültürel olarak devam ettirecek etkinlikler içinde olmuştur. Ve yine insanoğlu, en ilkel dönemden beri yardımlaşma ve dayanışmada diğer canlılardan farklı davranmıştır. Daha sonraki dönemlerde, hayvanların evcilleştirilmesi ve toprağın daha verimli işlenmesi için gerekli olan araç-gereçlerin icat edilmesiyle tarımın yaygınlaşması bir dönüm noktası olmuştur. Tarım devrimi, insanın doğaya hâkim olmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Önceleri, doğanın verdiğiyle yetinen insanoğlu, artık doğaya müdahale etmeye ve bu müdahaleyi gittikçe sistemleştirerek "artı değer" elde etmeye başlamıştır. Eldeki bu artı değerle ne yapılacağı sorusu ticareti ortaya çıkarmış ve böylece mülkiyet kavramı ile tanışılmıştır. Tarımdaki üretim farklılıkları ve ticaretle birlikte insanların sahip oldukları mallar yani mülkiyetleri de değişmeye başlamış ve bu da toplumsal farklılaşmayı beraberinde getirmiştir.

Yardımlaşma ve dayanışma insan ve toplum gerçekliğinin önemli bir parçasıdır. İş bölümü yapmak ve yardımlaşmak insanlık tarihinin ilk çağlarından beri var olan kavramlardır. Tarım devriminden sonra ise ortaya çıkan tüketilenden fazlasını üretmekle ortaya çıkan "artı değer" in kimin elinde olacağı sorusuna yanıt olarak ortaya çıkan devletler ve bürokrasi giderek insanların hayatları üzerinde, onların güvenliklerini sağlamak ve hayatlarını devam ettirmeleri karşılığında, etkin güç olmaya başlamıştır. Tüketilenden fazlasına sahip olmak giderek kalabalıklaşan insan toplulukları ve karmaşıklaşan yönetim sistemleri içinde insanlar arasında eşitsizlikler yaratmıştır ve bugün çok farklı çeşitleri olan yoksulluk sorununu ortaya çıkarmıştır.

İslamiyet öncesi Türk topluluklarında ve devletlerinde sosyal hizmetlere yönelik uygulamalar ve anlayışlar bozkır kültürünün ve yaşayışının getirmiş

olduğu zorunluluktan kaynaklanmıştır. Göçebe hayatın zorluğu, iklim ve tabiat şartlarının sertliği Orta Asya’da yaşayan toplulukların bir arada yaşamak ve hayatta kalabilmek için sosyal olarak iletişimde bulunmalarını ve yardımlaşmalarını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle İslamiyet öncesi Türk devletlerinde sosyal yardımlaşma hayatın ve kültürün bir parçası olmuş ve uygulamaları sıkı bir şekilde takip edilmiştir.

İslamiyet öncesi Türklerde yaşam göçebelik ve avcılık kültürüne bağlı olarak şekillenmiştir. Bu toplumsal yaşam tarzı işbirliğini ve dayanışmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda göç dönemlerinde, av sürelerinde, hayvan otlatılmasında herkes sosyal yardımlaşma olarak birbirlerine yardım etmek durumundadır. Hayvanların belirli bir sıra ve nöbetleşe serbestçe yayılma çıkarılması geleneği de Türk toplulukları arasında ortak bir yardımlaşma geleneğinin varlığını gösterir. Yine aynı anlayış uyarınca ava çıkmış olan birisi av yakalamayan bir diğeri arkadaşına istemesi durumunda avını onunla paylaşmak durumundadır. Son olarak halk arasında kan kardeşi olan iki kişi birbirlerinin karşılaştığı her türlü zorluklarda birbirlerine yardım etmeyi Allah’ın huzurunda kabul ederlerdi. Halk arasında bulunan bu anlayış dışında devleti idare edenler zaman zaman halkı doyurmak için yıl içerisinde verdiği şöenlerde halkın ağırlanması ve halka dağıtılan kurbanların varlığı sosyal dayanışmanın birer işaretidir.

İslamiyet öncesi sosyal hizmet ögesinde halkın ihtiyaçları ve sorumluluğu hükümdara yüklenmiştir. Göktürklere ait olan Orhun kitabelerinde bu duruma vurgu yapan birçok unsur bulunmaktadır. Aç doyurmak, halkı yoksulluktan kurtarmak ve çıplakları giydirmek bunlardan sadece birkaçıdır (Kafesoğlu, 1997: 242-243, 256-257). İşte bu anlayış uyarınca tarih boyunca devlet ve devlet başkanları Türklerde sosyal hizmetlerin yürütücüsü ve denetleyicisi olmuş ve halk tarafından “Devlet Baba” geleneğinin temelini oluşturmuştur. Ayrıca Türklerde sosyal hizmet faaliyetlerinin bir bölümünü oluşturan halka yardım Tanrının lütfunu ve rızasını kazanarak dileklerinin yerine gelmesini sağlamak için gerçekleştirilen eylemler bütünüdür. Nitekim bu bağlamda Dede Korkut’un hikâye karakterlerinden Dirse Han, bir evlada sahip olabilmek için eşinin tavsiyesiyle kurban keser, aç doyurur, çıplak giydirir. Aynı şekilde hükümdar da sosyal devlet ve adalet anlayışı uyarınca Dede Korkut hikâyelerinde Kazan Han yılda bir hanımıyla otağından ayrılarak otağının yağmalanmasına izin verdiği gibi diğer beylerle birlikte açları doyurur çıplakları giydirmektedir (Ergin,2003:11-15,23-25;Yaşcın ve Şengül, 2004:211;Türkmen, 2011:252-253). Görüldüğü gibi Türklerde barınma ve ihtiyaçlarını giderme olarak karşımıza çıkmaktadır.

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzafereddin Gökbörü Örneği

Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte sosyal yardımlaşma ve hizmet anlayışında da dini referanslı yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. İslam dünyasında hayırseverlik anlayışının temelini din oluşturmuştur. Bu bağlama sosyal yardımlaşma konusunda İslam’ın zekât, fitre, Sadaka gibi Allah rızası için gönüllü olarak muhtaçlara ve yoksullara maddi desteği emreden uygulamalarının İslam ülkelerindeki sosyal hizmet anlayışının temelini oluşturmuştur. Bu sayede zekât zenginle yoksulu birbirine yaklaştırarak aradaki sevgi ve saygı bağlarını güçlendirmektedir. Aynı zamanda geliri bulunmayıp, çalışmaktan aciz olanlara normal bir hayat sürme imkânı sağladığı gibi zengini cimrilikten korur, cömert ve eli açık yapar. Bu konuda “Namazı kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığımız her iyiliği, Allah katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür” (Bakara Suresi, 110 Ayet) gibi Kuran-ı Kerim’den açık hükümler bulunduğu gibi İslam’ın temel şartlarından birisinin de zekât olması aslında İslam’ın sosyal hizmet ve sorumlulukların önemsendiği bir din olduğunu göstermektedir. İslamiyet öncesi devletin halkın sosyal yoksunluklarından sorumlu olması gerektiği anlayışı İslamiyet’le daha da gelişerek vakıf adı altında sistemleşmiştir.

İslam toplumunda vakıf hizmetlerinin ilk uygulaması sosyal amaç ve yardımlar için Hz. Muhammed’in Medine’de kendisine ait hurma bahçesi ile Fedek Hurmalığını vakfetmesi olarak gösterilmektedir. Bu fiili örnek dışında bu konuda birçok hadis ve ayetin de olması Müslümanların ileri gidenlerinin onu takip etmesi sonucu birçok vakıf ortaya çıkmıştır. Bu konuda özellikle Türk-İslam devletleri vâkıfı sistemleştirerek mükemmel hale getirmişlerdir.

Vakıf sistemi, İslâmiyet’in kabulünden sonra özellikle Karahanlılar, Selçuklular, Gazneliler ve Osmanlılar döneminde yaygınlık göstererek Türk dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına damgasını vurmuştur. Genel anlamda bir mülkü, halkın yani kamu yararına ebedi olarak sunmak anlamında kullanılan bir kavram olan vakıf, bireysel çalışma ve gayretle elde edilen imkânların ve servetin gönül rızasıyla toplumun geneliyle paylaşılmasını öngören hukuki ve sosyal bir sistemdir. Bu sistemde, her türlü hırs ve arzudan uzak bir şekilde, bireysel mal varlığı, kamunun kullanımına aktarılmakta, böylece bireysel imkânlar kamu hizmetine dönüştürülmektedir. Burada batıdaki faydacı ve çıkarıcı felsefenin aksine, diğer insanların lehine, şahsın feragati ve fedakârlığı söz konusudur. Vakıf sisteminde, katılımcılık ve paylaşma ruhu hâkimdir. Zira toplumun huzuru sağlanmadıkça, bireyin mutluluğunun sürekliliğinden söz etmenin mümkün olmadığı düşünülmektedir. O halde vakıf, bütün insanlığın mutluluğunu amaçlayan bir sistemler bütünüdür. Vakıf sistemi

sayesinde yolcular için barınma sistemi, evlenmek isteyen kızlara çeyiz, halkın ihtiyacı için suyolları ve çeşmeler, köprüler, yoksullar için aşevi gibi halkın sosyal ihtiyaçları giderilmiştir. Ayrıca devlet adamlarının yaptıkları sosyal hizmet kurumları sayesinde Tanrı'nın lütfünü kazanmak olduğu kadar gelecek nesillere kendilerini iyi bir şekilde hatırlatmak eserler ve kurumlar bırakmak olduğu da bilinmektedir. Bütün bu özelliklerine rağmen Selçuklu ve özellikle Osmanlı sosyal kurum ve vakıflarının devletçe her yıl denetlenerek hesapları kontrol altına alınmış ve amaçlarının dışına taşmamasına özen gösterilmiştir. Aksi şekilde amaçları dışında faaliyet gösteren, halk yerine kendi şahsına sosyal hizmetleri kullananlara izin verilmemiştir.

Vakıf dışında Türk-İslam dünyasının büyükleri hem eski geleneklerin bir devamı ve hem de İslam dininin gereği olarak fakirlere ve muhtaçlara yardım etmeyi bir vazife bilmişler ve onları sofralarından ve huzurlarından eksik etmemişlerdir (Sevim ve Merçil, 1995: 132, 261). Fakirlere ve muhtaçlara başta para olmak üzere birçok yardımda bulunmuşlardır (Anonim Selçukname, 1953:90, 160). Bunun temel nedeni Osman Gazi'ye Şeyh Edabali'nin söylediği İnsanı yaşat ki devlet yaşasın”sözde gizlidir.”

Günümüzde Batı toplumunda özellikle sanayi toplumunun getirmiş olduğu olumsuz sonuçlardan birisi olan çocuk istismarının önüne geçebilmek ve onların sağlıklı bir şekilde toplumsal yaşama uyum sağlamaları için çeşitli sosyal hizmet örgütleri ve kurumları bulunmaktadır. Ancak bu kurumlar köklerini en fazla sanayileşme sürecine kadar götürebiliyoruz. Oysa Türk devletlerinde özellikle savaşların, hastalıkların, kıtlıkların, göç ve afetlerden en çok etkilediği kesim olan çocuklar için çeşitli kurumlar kurulduğu gibi bir dizi yasal tedbirler de alınmıştır. Bu sayede devlet tarafından çocukların korunması ve geleceğe hazırlanması amaçlanmıştır. Yine bu bağlamda daha sonraki dönemlerde kurulacak olan çocuk müesseslerine öncülük edecek kurumlar kurmuşlardır. Sosyal refah ve sosyal hizmetlerin önemli konularından birisi olan çocukların korunması konusu ilk defa bu dönemde Zengiler ve İlhanlılar döneminde çıkmış ve bu durum kanunla güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Yine Türk-Moğol hükümdarlarından Gâzân, hastaneler, kütüphaneler, her türlü umumi binalar ve ayrıca fakirler için aşevleri, yetimlerle sokakta bulunmuş çocuklar için binalar ve hatta soğuk kış aylarında kuşları beslemek üzere müesseseler kurulmuştur (Spuler, 2011:209).

İslamiyet'le birlikte Türklerdeki devletin sosyal hizmet anlayışı ve merkezinde yer alması dini motiflerle daha güçlenerek devam etmiştir. Özellikle halk arasında fakir, yaşlı ve çocuklara yönelik birçok kurum ve kuruluş ortaya konmuştur. Bunun dışında özellikle kıtlık, savaş, salgın vs. dönemlerde ise

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzafereddin Gökbörü Örneği

Müslüman Türk devletleri devletin sosyal bir baba figürü olarak konumlandırmasını sürdürmüş ve buna göre bir politika sürdürmüştür. Batı'da özellikle Amerika'da göçmenlere yeni kıtalarına ve ülkelerine uyum sağlamaları için sivil bir aktivite olarak uygulanmaya çalışılan yardımlar, başta Selçuklularda olmak üzere Türk devletlerinde devlet tarafından icra edilmeye çalışılmıştır. Selçuklularda kervansaraylarda, yolculara hayvanlarıyla birlikte üç gün parasız yemek veriliyor, hastalar tedavi edilmiş ve herkese din farkına, zengin ve fakir olduğuna bakılmaksızın, eşit muamele yapılmıştır. (Sevim ve Merçil, 1995: 525; Turan ve Kırpık, 2018, 479-495). Bu durum daha sonraki Türk Devletlerinde de kendine yer bularak sosyal hizmete muhtaç olan ahaliyle birlikte zengin fakir demeden bütün isteyen herkesin faydalanabileceği barınak, hastane, imaret ve diğer sosyal kurumların kurulmasını sağlamıştır (Bahadıroğlu, 2010: 122). Bu çalışmamızda sosyal hizmet konusunda ilkleri başlatan ve Türk sosyal Hizmet tarihinde bir kilometre taşı olan Muzaffereddin Gökbörü'nün faaliyetleri değerlendirilecektir.

3. Muzafereddin Gökbörü'nün Sosyal Hizmet Tarihindeki Önemi Çocuklar ve Kadınlar İçin Kurulan Sosyal Kurumlar

Muzaffereddin Gökbörü'nün babası 1149 yılında Nureddin Zengi tarafından Harran, Musul ve Erbil başta olmak üzere günümüz Kuzey Irak bölgesinin yöneticisi olarak atanan Zeyneddin Ali Küçük B. Begtegin'dir. 1167 yılında Begtegin'in ölmesi üzerine iktidar mücadeleleri sonucunda Gökbörü Harran bölgesine kaçmıştır. Beyliğin yönetimi Emir Mücahit Kaymaz'ın gözetiminde Gökbörü'nün küçük kardeşi Zeyneddin Yusuf'un eline geçmiştir(Pole, 1894:165;Ibn Sheddad, 1897: 73). İbni Seddad'a göre bölge emirlerinden Mücahattin'in kardeşini tahta geçirmek için kendisini hapse atması üzerine bir fırsatını bularak buradan kaçmış, önce Bağdat'a giderek Abbasi Halifesinin yanına gitmiş ve dönüşte Musul hâkimi Emir Seyfettin'in hizmetine girerek Harran'ın yöneticiliğini elde etmiştir (Ibn Sheddad, 1897: 73). Gökbörü, Selahattin Eyyubi'nin Suriye seferine çıkması için daha önce çağrıda bulunmuş ve ona tabiiyetini arz etmiştir. 23 Mart 1186'da Selahattin Eyyubî'nin eniştesi olan Azerbaycan Atabeyi olan Pehlivan ölümünden sonra ondan dul kalan Selahattin Eyyubi'nin kız kardeşi Rabia Hatun, evlenmiştir. Selâhattin, bu evlilik için Gökbörü'ye Samsat (Sümeysat), Harran, Urfa v.s gibi yerleri kız kardeşinin çeyizi olarak vermiştir. Selâhattin Eyyubi'nin Muzaffereddin Gökbörü'ye bu kadar iltifatta bulunmasının nedenini İbn Hallikan, onun Selahattin Eyyubi'nin başta Haçlılarla yapılan Hittin savaşı olmak üzere birçok

seferine katılarak sürekli olarak ona sadakatle hizmet etmesi olarak göstermektedir (Ibn Hallikan, MDCCCXLIII:536; Ibn Sheddad, 1897: 74).

Erbil Atabeyi Zeyneddin'in 29 Ekim 1190'da ölmesi üzerine Sultan Selahattin Eyyubi, Muzaffereddin Gökbörü'nin kendi isteği üzerine 50.000 altın dinar ve daha önce çeyiz olarak vermiş olduğu yerlerin iadesi karşılığında Erbil Atabegliğini, Zeyneddin'inin ağabeyi Gökbörü'ye vermiştir (Pole, 1894: 165; Ibn Sheddad, 1897: 73; Humpreys, 1997: 64; Bezer, 2002: 864-870; Şeşen, 2002: 63; Ekinci, 2002: 857-858; Ibn Esir, 1987: 63; Bayat, 2002: 842; Makdisi, TTK'da Basılmamış Nüsha: 178-179-460-461; Süryani Mihael, TTK'da Basılmamış Nüsha: 286). 1190 tarihinde Yusuf ölmesi üzerine Selahattin Eyyubi'den almış olduğu yerleri geri vererek Erbil Atabeyliğinin başına geçmiştir. 1232 yılında erkek çocuksuz ölmesi üzerine vasiyeti gereği Erbil Atabeyliği Abbasi halifeliğine geçmiştir (Pole, 1894:165;Ibn Sheddad, 1897: 73). Bölgesinde birçok hayırseverlik ve yardım faaliyetleriyle ün kazanmıştır (Ibn Sheddad, 1897: 73).

Günümüzde Batı toplumunda özellikle sanayi toplumunun getirmiş olduğu olumsuz sonuçlardan birisi olan çocuk istismarının önüne geçebilmek ve onların sağlıklı bir şekilde toplumsal yaşama uyum sağlamaları için çeşitli sosyal hizmet örgütleri ve kurumları bulunmaktadır. Ancak bu kurumlar köklerini en fazla sanayileşme sürecine kadar götürebiliyoruz. Oysa Türk devletlerinde özellikle savaşların, hastalıkların, kıtlıkların, göç ve afetlerden en çok etkilediği kesim olan çocuklar için çeşitli kurumlar kurulduğu gibi bir dizi yasal tedbirler de alınmıştır. Bu sayede devlet tarafından çocukların korunması ve geleceğe hazırlanması amaçlanmıştır. Yine bu bağlamda daha sonraki dönemlerde kurulacak olan çocuk müesseslerine öncülük edecek kurumlar kurmuşlardır. Sosyal refah ve sosyal hizmetlerin önemli konularından birisi olan çocukların korunması konusu bu konunun öncülerden Erbil Atabeyi Muzaffereddin Gökbörü zamanında gerçekleşmiştir. Onun emriyle dul ve ihtiyarlara, yetim ve kimsesiz çocuklara yurtlar kurulmuştur. Bu kimselerden annesiz ve babasız kalan veya terk edilmiş olan bebekler süt çağındaki, bebekler için sütanneler tutmuş ve bebeklerin bakımları için sürekli olarak onlarla ilgilenen başlarında hemşireler görevlendirmiştir.

Çocuklar dışında savaş, hastalık ve çeşitli nedenlerden dolayı dul kalan ve muhtaç kadınların ve yetimlerin kimseye muhtaç olmadan ihtiyaçlarının giderilmesi için birer ev inşa etmiştir. Böylelikle bu kadınların her türlü istismar ve felakete uğramaların önünü almıştır. Kendisi kurmuş olduğu bu kurumları kendi kurduktan sonra kendi haline bırakmayarak bizzat bu müesseselere zaman zaman uğramış ve kontrol ederek hasta ve düşkünlerle meşgûl olmuştur (Ibn

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzafereddin Gökbörü Örneği

Hallikan, MDCCCXLIII:536-38). Bu durum günümüz modern sosyal hizmetin olmazsa olmaz bir ilkesi olan devamlılığa vurgu yapması ve aynı özelliği taşıması bakımından oldukça dikkat çekicidir.

4. Yetişkinler İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kurumları

Tarih boyunca insanoğunun en çaresiz kaldığı sorunların başında hastalıklar gelmiştir. Bu nedenle insanlar kendilerini iyileştiren veya ölümden kurtaran kimseleri şükranla andığı gibi bu kimselerde de büyük saygı duymuşlardır. Sağlık hizmetleri günümüzde bile en pahalı olan sosyal hizmet kurumlarının başında gelmektedir. 12. Yüzyılda Muzafereddin Gökbörü iktidarı sırasında, halkının sağlığı ve huzuru için körler ve göz hastalığı sıkıntısı çeken kimseler için dört hastane/barınma evi inşa ettiği gibi aynı zamanda kronik asabiyet hastalığı olan diğer insanları içinde sosyal hizmet kurumları kurmuştur.. Sürekli dolu olan bu hastaneler için her gün bir ihtiyaç listesi çıkartılmış ve hastaların her türlü ihtiyaçlarının giderilmesine çalışılmıştır. Gökbörü ayrıca her salı ve perşembe bu hastaneleri dolaşarak hastaları ziyaret ederek onların hastalığıyla yakından ilgilendiği gibi onları rahatlatmak için onlarla sohbet etmiştir. Yine aynı günlerde her türlü hizmeti yerinde görmeyi adet edinerek bu günlerde hastanelerin ihtiyaç duyabileceği olağan dışı harcamalar için para bağışlamıştır (Lucas, 1917:15).

Muzaffereddin Gökbörü, senede iki kere Suriye sahillerine gönderdiği adamları vasıtaıyla Haçlı mücadelesinde esir düşen Müslümanların olduğu gibi kendi topraklarından oralara gitmiş olan gayrimüslimlerin de fidye karşılığı serbest kalmasını sağladı. Bunun dışında her sene kendi bölgesinden hacca gidecekler için seferler düzenler ve bu yolculuk sırasında güvenlik sağlamak amacıyla muhafızlar görevlendirir, hac sırasında hastalananlar ve muhtaçlar için para gönderirdi. Ayrıca hac bölgesindeki su ihtiyacını gidermek için ilk kez sarnıçlar yaptırarak hacılara su dağıttırmıştır.

Gökbörü eğitim faaliyeti olarak bir medrese inşa ettirerek Şafi ve Hanefi mezhebine mensup olanların öğrencilerin eğitim görmesini sağlamıştır. Zaman zaman gece geç vakitlerde onların sergilemiş olduğu dini müzik dinletilerini de dinleyen Gökbörü bağışlarda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Her yıl H.z Muhammed'in doğum gününü kutlamak için Mevlit kandili kutlamalarını başlatmıştır. Yılda iki defa denize yakın sahil kentleri başta olmak üzere haçlıların esir almış olduğu Müslümanları kurtarmak için fidyeler ödemiştir. Hacıların yolculukları sırasında su sıkıntısı çekmelerini önlemek için Arafat

dağından kanallarla su getirerek sebiller kurmuştur. Bunun dışında yollarda yolcular ve kervancılar için de sular ve sarnıçlar kazdırmıştır. Safer ayının gelişinde halkının eğlenmesini sağlamak için dört beş odalı gölge oyunları dâhil çeşitli eğlenceler tertip etmiştir (İbn Hallikan, MDCCCXLIII:536-38).

Muzaffereddin Gökbörü'nün yapmış olduğu yardım ve sosyal tesisler, onun dini hassasiyetleri yüksek olan bir kişilik taşımasından ileri gelmiştir. Bu özelliğinden dolayı İslam dünyasında ilk defa Hz. Muhammed'in doğum gününü kutlayarak Mevlit Kandili geleneğini başlatmıştır. Sahip olduğu mütevazi toprak ve beyliğine rağmen açmış olduğu kurumların maliyetlerini yüklenmesi onu Türk dünyasında sosyal refah ve sosyal hizmetlerin tarihinde önemli bir yere taşımaktadır. İbni Halkikan'a göre onun yapmış olduğu hayır işlerini daha önce hiç kimse tek başına yapmamıştır. Buradan onun çağdaşlarından daha fazla hayırseverliğe düşkün olduğunu, hayırseverliğin onun adeta yaşam ve yönetim felsefesinin bir parçası olduğunu anlayabiliriz. Yine İbni Halkikan'a göre Gökbörü'ye hayatta en çok zevk veren şey fakir fukara halka sadaka vermektedir. Her gün şehrin çeşitli sokaklarında ve bölümlerinde ihtiyacı olan halka büyük meblağlarda para dağıtmıştır. Gökbörü, her gün sadaka dağıtma ve muhtaçlara yardım dağıtma işine seher vakti sabah namazından sonra muhtemelen ihtiyaç sahiplerine yakın olma ve onlarla aynı hizada bulunmak için atından inmiş yaya bir şekilde sarayına dönerken başlar ve bu işlem kendisini sarayının kapısında bekleyen kişilere de yardım etmesiyle son bulurdu. Bunlara ek olarak fakirlere mevsimine göre yazlık veya kışlık elbiseler bağışladığı gibi onlara iki veya üç altın parçası da vermeyi ihmal etmezdi. Osman Turan'a göre Mevlid için 300.000, esirlerin kurtarılması için 200.000, hanekahlar için 100.000, misafirhaneler için 100.000, Mekke'de su dağıtımı için 30.000 dinar yıllık tahsisat vermiştir (Turan, 1993:245-246).

SONUÇ

Tarihsel çalışmaların amacı, izlenimlerimiz dışında kalan olayları ve bu olayları gözlemlerimizin içine giren ve tarihçinin ilgilendiği olayların kanıtı olarak kabul etmeyi başka bir şeyden hareketle çıkarımsal olarak incelemektir. Tarih kolektif bellektir, insanların kendi toplumsal kimlik kavramlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini oluşturmalarını sağlayan deneyimlerin toplamıdır. Günümüzde sosyal devlet, sosyal vatandaşlık ve sosyal hak temelinde örgütlenen ve yürütülen sosyal refah ve sosyal hizmetler, diğer sosyal alanlarda olduğu gibi tarihsel süreç içinde gelişmiştir. İlkel topluluklardaki yardımlaşma, ortaçağdaki kilise yardımseverliği ve Osmanlı başta olmak üzere Anadolu ve İslam toplumundaki sosyal vakıf sistemi tarihsel süreç içinde gelişmiştir.

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzafereddin Gökbörü Örneği

Bugünün çağdaş sosyal refah ve sosyal hizmetler sunumu ise ancak sosyal devlet kavramının gelişmesiyle mümkün olmuştur. Sosyal devlette “herkes farklı, herkes eşit” anlayışıyla daha çok adalet ve fırsat eşitliği ön plandadır. Sosyal refah devletin eğitim, sağlık, gelirin adil dağılımı, sosyal güvenlik ve sosyal refah gibi görevleri vardır.

Bugün, sosyal refah ve sosyal hizmetlerin tarihçesi aktarılırken daha çok Batı kaynaklarına başvurulmaktadır. Bunun en temel nedeni diğer coğrafyalarla ilgili olarak tarihsel araştırmaların yetersiz kalmasıdır. Sosyal refah ve sosyal hizmetlerin insan topluluklarına ve yaşanan coğrafyaya göre nasıl bir değişim ve farklılık gösterdiğini anlayabilmek ve değişim süreçlerini gözden geçirebilmek için tarihsel perspektife başvuru bu çalışmada 12. Yüzyıl Avrupa ve Anadolu toprakları merceğe altına alınmıştır.

Feodalite ve Hıristiyanlığın etkisiyle şekillenen kilise hayırseverliğinin baskın olduğu 12. Yüzyıl Avrupa’sı ile daha çok hükümdarlar eliyle yardımlaşma ve dayanışmanın gerçekleştiği Anadolu’nun hayırseverlik uygulamalarının aktarıldığı bu çalışmada her iki coğrafyada da hâkim olan anlayışın yetkeci bir anlayış olduğu söylenebilir. Avrupa’da kilise ve feodal beylerin üstünlüğü söz konusudur. Yardımlaşma ise daha çok dinsel temeldir ve amaç Tanrı’ya olan bağlılığı, sevgiyi göstermektir. Hayır yapan kişi aynı zamanda Tanrıya hizmet etmiş olmaktadır. Yardım alanlar ise pasif alıcı konumdadır ve söz hakları bulunmamaktadır. Sınıflar belirgindir, “düşkün”, “muhtaç” olarak tanımlanan nüfus gruplarının ihtiyaçları, yardımı verenler tarafından kararlaştırılır. Yardım eden gönüllü olarak yardım ettiğinden yardımı alma süresi belirsiz ve güvencesizdir. Yoksulluk durumunun sınıfsal eşitsizliğe dayanan faktörleri tartışmaya açık değildir çünkü henüz bu tartışmaları gerçekleştirecek aydınlanma gerçekleşmemiştir.

Aynı dönemde Selçukluların hüküm sürdüğü Anadolu’da ise ihtiyaç sahiplerine hiç de küçümsenmeyecek düzeyde organize yardımların örgütlenmiş olduğu görülmektedir. Sosyal refah ve sosyal hizmet tarihinde gölgede kalan bu uygulamalar günümüz sosyal refah ve sosyal hizmetlerin nasıl geliştiğine de ışık tutmaktadır. Bu coğrafyadaki anlayış da yetkeci olmasına karşın, uygulamaların hükümdarlar tarafından örgütlenmesi ve kurumların açılmasına doğrudan katkıda bulunmuş olmaları, sosyal yardımı devletin bir ödevi olarak gördükleri sonucu çıkarmamızı sağlamaktadır. Dinsel güçlerin henüz etkili olmadığı 12. Yüzyıl Anadolu topraklarında yöneticiler, topraklarının güvenliği ve ülkelerinin gelişmesi için hayırseverlik uygulamalarını bir ihtiyaç olarak görmüş ve hükümdarlar doğrudan bu konularla ilgilenmişlerdir. Sosyal refah ve sosyal

hizmetlerin tarihçesi açısından bu farklılık oldukça önemli ve güçlendirici bir faktör olarak görülmektedir

Muzafferredin Gökbörü'nün beyliği döneminde Erbil Atabeyliği büyük oranda hayırseverlik ve sosyal hizmetleriyle ön plana çıkmıştır. Onun sahip olduğu beyliğinin topraklarının küçük olmasına karşın sosyal hizmetlere ayırdığı miktar da o kadar büyüktür. Onun sosyal hizmet ve yardım kurumlarının önemi günümüz sosyal hizmet anlayışının da temeli olan sosyal hizmetin fakir ve zengin ayrımı gözetmeksizin herkese lazım olduğu bilincinde olarak yaptırdığı bütün hayır kurumlarının birey kabulünde varlık ayrımı yapmadığı gibi din ayrımı da yapmayarak sosyal hizmetin bir üniversal yani evrensel olduğunu faaliyetleriyle vurgulaması onu sosyal hizmet tarihinde dikkat çekici bir kişilik haline getirmektedir.

Bu makalede özel olarak seçilen ve incelenen Muzaferredin Gökbörü, bu tarihsel olgunun en güzel örneklerindedir. Bugün önemini yeni yeni kavradığımız “annesütü”, “hastalıkların psikososyal boyutu ve hastayı güçlendirme” gibi konular, onun tarafından önemi kavranmış ve uygulamaya aktarılmış konulardır. Onun döneminde gerçekleşen bu uygulamaların daha derinlikli araştırılarak sosyal hizmet uygulamalarının tarihçesine eklenmesi ve aktarılması önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Anonim Selçukname.* (1953). (Yay. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara.
- Bahadıroğlu, S. E. T. M. T. (2010). *Timur'un Günlüğü -Tüzükat-ı Timur-* , Haz: Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, İstanbul.
- Bakara Suresi, 110 Ayet.
- Bayat, F. (2002). Erbil Atabeyliği. *Türkler*, IV, Ankara.
- Bezer, G.Ö. (2002). Begteginliler: Erbil'de Bir Türk Beyliği (1132-1233). *Türkler*, IV, Ankara.
- Ekinci, A. (2002). Muzaferredin Gökbörü'nin Siyâsi ve Sosyal Faaliyetleri. *Türkler*, IV, Ankara.
- Ergin, M. (2003). *Dede Korkut Kitabı*. Hisar Gazetesi Yayınları.
- Humphreys, R.S. (1997). *From Saladin to the Mongols, The Ayyubids of Damascus 1193-1260*. New York Press, Albany.

12. Yüzyılda Türk-İslam Toplumunda Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlerin Tarihsel Kökleri: Hayırseverlik Uygulamaları Bakımından Erbil Hâkimi Muzafereddin Gökbörü Örneği

- Ibn Sheddad (1897). *Saladin or What Befell Sultan Yûsuf (Salâh Ed-Din), (1137-1193 A.D.)*. London.
- İbn Hallikan. (MDCCCXLIII). *Vefayat El-Ayan (Ibn Khallikan's Biographical Dictionary)*. Translated: Mac Guckin de Slane, Paris.
- İbnü'l Esir (1987). *el-Kamil fi't-Tarih, XI.*, Çev. Abdulkerim Özeydin, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Millî Kültürü*. Ötüken Yayınevi, Ankara.
- Lucas, E. V. (1917). *A Boswell of Baghdad, with diversions*, New York.
- Makdisi, (TTK'da Basılmamış Nüsha). *Kitabü'r-Ravzateyn Fi Ahbar'id-Devleteyn II*, (Çev. Z.K.Ugan).
- Poole, S. L. (1894). *The Mohammadan Dynasties, Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions*. Westminster.
- Sevim, A. & Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK Yay., Ankara.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, TTK Yay., Ankara.
- Süryani Mihael. (TTK'da Basılmamış Nüsha). *Vekayiname, II*, (Çev. H. Andreasyan).
- Şeşen, R. (2002). *Eyyubiler. Türkler, V*, Ankara.
- Turan, O. (1993). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Turan, R. & Kırpık, G. (2018). Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, 4. Baskı, Ankara.
- Türkmen, F. (2011). Dede Korkut'ta Halk Hukuku Unsurları. *Bilgi*, 58.
- Yaşçın, S. K. & Şengül, M. (2004). Dede Korkut Hikâyelerinin Çocuk Eğitimi Açısından Öne Sürdüğü Değerler ve Ortaya Çıkarmak İstedığı Tıp Üzerine Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science*, 14(2).

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh39417>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 21.10.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 21.10.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Okutmuş, E. (2019). Endüstri 4.0 Alt Bileşenleri Kapsamında Maliyet Muhasebesinin Geleceği Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Journal of History School*, 43, 1696-1717.

ENDÜSTRİ 4.0 ALT BİLEŞENLERİ KAPSAMINDA MALİYET MUHASEBESİNİN GELECEĞİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR İNCELEME

Ercüment OKUTMUŞ¹

Öz

Teknolojinin geldiği son noktada işletmelerin etkinliklerinin ve verimliliklerinin artırılmasında, teknolojiye adaptasyon büyük bir önem taşımaktadır. Endüstri 4.0 ile birlikte geleneksel üretim sistemleri yerini teknolojiye dayalı yeni sistemlere bırakmaya başlamıştır. Değişen üretim ortamları da maliyet muhasebesi sistemlerinin yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. Çünkü yüksek yatırım maliyetleri, ürün çeşitliliğinin artması, ürün yaşam süresinin kısalması, yüksek kalite beklentisi ve müşteri odaklı olma gibi sebepler ürün maliyetlerinin hesaplanmasında geleneksel maliyet sistemlerinin yetersiz kalmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca teknoloji yoğun üretim sürecinde mamul maliyetini oluşturan unsurlarda da değişimler meydana gelmektedir. Değişen üretim sürecinde toplam maliyetler içinde ilk madde malzeme maliyetleri hemen hemen aynı kalırken, işçilik giderlerinin payı azalmakta, genel üretim giderlerinin payı ise artmaktadır. Endüstri 4.0'ın 3D yazıcılar, simülasyon, siber fiziksel sistemler ve otonom robotlar vb. alt bileşenlerinde oluşan değişim ve gelişmeler üretimin şeklini süreçlerini dolayısı ile maliyet muhasebesini de değiştirmektedir. Bu çalışmada, endüstri 4.0'ın getirdiği yenilikler ile üretim maliyetlerinde ve maliyet muhasebesi üzerinde gerçekleşmesi tahmin edilen değişimler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Muhasebe, Maliyet Muhasebesi, Çağdaş Maliyet Yöntemleri.

---

¹Doç. Dr. Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ercumnet.okutmus@alanya.edu.tr, [Orcid: 0000-0001-6286-4873](https://orcid.org/0000-0001-6286-4873)

A Theoretical Investigation on the Future of Cost Accounting in the Concept of Industry 4.0's Sub-Contents

Abstract

Adaptation to the latest technological advancements has great importance today for increasing the efficiency and productivity. Traditional production systems are now being replaced by new technology-based systems as Industry 4.0 advances. Changing production environments also made it necessary the restructuring of cost accounting systems. Traditional costing methods are insufficient as a consequence of the reasons such as high investment cost, wider product diversity, shorter product life cycle, higher quality expectations and more customer oriented management etc. Besides, elements that consists the cost of the product are changing within this high-tech production processes. In this high-tech production process, the share of labor costs decreases and the share of overhead costs increases while the costs of raw materials remain almost the same. The changes and developments in the sub-components of industry 4.0 such as 3D printers, simulation, cyber physical systems and autonomous robots change the shape of production processes and inevitably changes cost accounting too. In this research, the innovations brought by industry 4.0 and the expected changes in production costs and cost accounting are examined.

Keywords: Industry 4.0, Accounting, Cost Accounting, Contemporary Costing Methods.

GİRİŞ

Küreselleşme geri dönülemez şekilde teknolojinin ve iletişim olanaklarının etkisiyle dünyayı değiştirmiştir. Bu değişim işletmelerin teknoloji bazlı bir etkileşim içine girme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Rekabetin birincil unsuru yukarıda sayılan nedenlerden dolayı teknoloji ve teknolojik değişimin işletmelere uyarlanması haline gelmiştir. Fiziksel sınırların kalkması farklı ülkelerdeki aynı sektördeki işletmeleri yoğun rekabet ortamına sokmuş ve işletmeleri rekabet üstünlüğü ile ilgili yeni yöntemler arayışına itmiştir. Dolayısıyla rekabet gücü, bir işletmenin aynı sektörde bulunan rakiplerine göre daha düşük veya aynı maliyetlerle üretimde bulduklarında, teknolojiyi takip ve kullanma düzeyleri noktasında yenilikler yaratabildiklerinde oluşmaktadır (Yelgen, 2016: 1).

Günümüzde satış fiyatını işletmeler değil, tam rekabetin olduğu varsayılan piyasa koşulları ve müşteri beklentileri oluşturmaktadır (Okutmuş ve Ergül, 2015: 98). Bu koşullarda fiyat=maliyet+kar denklemi içinde fiyat değiştirilemiyor ise ortaklar da belirli bir kar düzeyini talep edeceklerinden, işletmeler rekabet koşullarında faaliyetlerini etkin bir şekilde devam ettirebilmek için maliyetlerin minimizasyonu üzerinde çalışmak zorunda kalacaklardır. Bu

noktadan hareketle işletmeler maliyet düşürme ve maliyet etkinliğinin sağlanması açısından yeni maliyet yöntem ve yaklaşımlarını işletmelerine uyarlamaktadırlar. Ancak bu yöntem ve yaklaşımlar teknoloji bazlı sistemlerle uyumlaştırıldığında etkinlik düzeyinin de doğru orantılı olarak artması söz konusu olacaktır. Teknoloji bazlı sistemler maliyetleri dolaylı ya da doğrudan etkilemektedir.

Endüstri 4.0 kavramının ortaya çıkma sebeplerinden biri de işletmelerin üretimlerinin gelişmiş ülkelere kayması ile ilişkili sorunların çözülmesine yöneliktir. Endüstri 4.0 ile üretim maliyetlerinin düşürülmesi için üretim operasyonlarının gelişmiş ülkelere kaydırılması ile bu ülkelerin gerekli yatırımları yapması, gelişmiş ülkelerin rakip kazanmaları ile sonuçlanmıştır (Sarıkulak, 2018: 39). Üretim sistemleri Endüstri 4.0 ile birlikte baştan sona dönüşecek ve otomasyon ağırlıklı, teknoloji bazlı entegre sistemler işletmelerde yoğun olarak kullanılmaya başlanacaktır. Artık bu süreçte hangi ürünün üretildiğinden çok ürünün nasıl üretildiği, ürün üretilirken teknolojinin hangi oranda kullanıldığı veya kullanılacağı önemli hale gelmiştir (TAYSAD, 2016: 78).

Endüstri 4.0 yaklaşımı ile rekabet gücü avantajlarının devamlılığını sağlamak ve katma değeri yüksek ürünlerle dünya pazarından daha fazla pay almak hedeflenmektedir (TÜSİAD, 2016: 13). Endüstri 4.0 ile yeni üretim tekniklerinin yaratacağı olumlu dönüşüm, işletmelerin düşük katma değerli üretimden yüksek katma değerli yatırım ve ürün üretme döngüsüne girmesini sağlayacak ve ciddi bir rekabet avantajı oluşturacaktır. Aynı zamanda Endüstri 4.0'ın etkin kullanımı önemli bir rekabet unsuru olan maliyet verimliliğinin de gerçekleşmesini sağlayacaktır (TAYSAD, 2016: 76). Bu süreç, aynı zamanda işletme boyutunda maliyetleri de etkileyeceğinden bu çalışmada teorik olarak Endüstri 4.0'ın maliyet muhasebesi üzerindeki etkileri incelenmiştir.

ENDÜSTRİ 4.0 KAVRAMI VE BİLEŞENLERİ

Teknolojik gelişmeler sonucunda özellikle tedarik, lojistik gibi alanlarda kullanılmaya başlanan ve giderek dünyada yaygınlaşan Endüstri 4.0, 2011 yılında düzenlenen Hannover fuarında Almanya tarafından ortaya atılmıştır (Demirel vd., 2018: 431; Roblek vd., 2016: 1). Endüstri 4.0; programlanabilir robotlar, veri analitiği ve yapay zeka, gömülü sistemler, simülasyon, büyük veri, endüstriyel internet gibi iletişim ve ağ teknolojileri, bulut sistemleri, simülasyon ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojilerden oluşan sekiz temel teknolojik ilerlemeye dayanan bir oluşumdur (Salkin vd. 2018:5). Endüstri 4.0 konseptinde, sanayinin içeriğe duyarlı ve merkezi olmayan fabrika ortamları oluşturmak için birbirine bağlı siber

Endüstri 4.0 Alt Bileşenleri Kapsamında Maliyet Muhasebesinin Geleceği Üzerine Kavamsal Bir İnceleme

fiziksel sistemler kullanılmasıyla birlikte geleneksel üretim sistemlerinin yerini enformasyon sistemleriyle tam entegre olan fiziksel sistemlerin alması beklenmektedir (Strange ve Zucchella, 2017: 174; Scheuermann vd., 2015: 43; Alçın, 2016: 28). Küresel öngörüler Endüstri 4.0 ve ilişkili teknolojik gelişmelerin uygulama alanlarının giderek artacağını göstermektedir. Endüstri 4.0'ın; 2020 yılında nesnelere interneti ile ilgili pazar büyüklüğünün yaklaşık 3 kat artarak 1,7 trilyon dolara ulaşacağı, 2025 yılında gelişmiş ülkelerde imalat süreçlerinde otomasyon kullanımının %15-25 oranında olacağı ve 2030 yılında ise küresel ticaret hacminin yarısının akıllı nesnelere etkileşimi ile gerçekleşeceği beklenmektedir (TÜBİTAK, 2016: 2). On yıl gibi kısa bir süre içerisinde bile endüstri 4.0'ın bu denli büyük etkilerinin olması, işletmelerin veriyi işleme ve muhasebe sistemleri üzerinde de çok büyük değişiklikler olması beklenmektedir.

Endüstri 4.0'ın gelişim sürecini ve etkilerini anlayabilmek için, sanayi de yaşanan önceki devrimleri gözden geçirmek gerekmektedir:

- **Birinci sanayi devrimi (Endüstri 1.0);** 18. yüzyılın sonunda tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçilmesi ile gerçekleşmiştir (Genç, 2018: 237). Bu dönemde ilk kez dokuma tezgâhlarında buhar gücü kullanılarak verimlilik artışı sağlanmıştır (ATSO, 2017: 15).

- **İkinci sanayi devrimi (Endüstri 2.0);** temelleri 20.yy'ın başlarında atılmıştır. Bu devrim “teknoloji devrimi” olarak da bilinmektedir (Genç, 2018: 237). 1870 yılından sonra kimya alanındaki gelişmeler sonucunda içten patlamalı motorların icadı ile seri üretim hatlarının kurulması, telgraf, telefon, radyo, daktilo gibi gelişmelerle haberleşme sağlanmış ve ulaştırma ve tıp alanlarında da ilerlemeler yaşanmıştır (ATSO, 2017: 15; Kahraman, 2017).

- **Endüstri 3.0;** bilgisayarların üretime dâhil edilmesi nedeniyle “dijital devrim” olarak ifade edilen sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişi tanımlayan bir dönemdir. Bu dönemde, ilk kez robot makinelerin üretimde kullanılmasıyla insan gücüne ihtiyaç azalmaya başlamıştır. Elektronik ve bilgisayar desteğinin makine sektörüne entegre olması üretimde otomasyonu sağlamıştır (Genç, 2018: 238). Bu dönemde, bilişim teknolojileri, mikro elektronik teknoloji, biyo-tarım, biyo-genetik ve nükleer enerji gibi yenilikler insan hayatına girmiştir. E-ticaret, havayolu rezervasyonları ve barkod tarayıcı uygulamaları ilk kez ticari amaçlı kullanılmıştır (ATSO, 2017: 15).

- **Endüstri 4.0;** akıllı fabrikaları mümkün kılarak sanal ve fiziksel sistemlerin küresel boyutta birbirleriyle dünyanın herhangi farklı bir bölgesinde olsa bile çoklu iş birliği kurarak kaynakların daha uygun şekilde planlanmasını, böylelikle üretim miktarları, verimlilik, maliyet tasarrufları, gelirden artış, ürün kalitesi ve bunların sonucunda ise yaşam kalitesini yükselten bir devrim

niteliğindedir (Erturan ve Ergin, 2018: 154; Schwab, 2016: 16-17). Endüstri 4.0'in daha önceki sanayi devrimlerinden en önemli farkı, geniş tabanlı inovasyon ile teknolojilerin iç içe geçip kaynaşması, fiziksel, sanal, dijital ve biyolojik alanlarda karşılıklı etkileşim olmasıdır (Schwab, 2016: 17).

Kısacası Endüstri 4.0'ın en belirgin özelliği, demografik değişiklikler, kaynaklar, enerji verimliliği, kentsel üretim ve yüksek ücretli lokasyonlar hakkında bilgileri kullanarak akıllı ekipmanlarla rekabet edebilirliğin arttırılmasıdır (Roblek vd., 2016: 3). Endüstri 4.0 temel olarak 6 ilkeye dayanmaktadır. Bunlar (Lom vd., 2016: 1);

- Birlikte çalışabilirlik (insan – akıllı fabrikalar),
- Sanallaştırma,
- Merkezileşmeme (akıllı fabrikalar kararları kendi verir),
- Gerçek zamanlı kapasite (veriyi toplar, analiz eder hızlıca öngörülerini sağlar),
- Hizmet odaklılık
- Esneklik (değişen durumlara uyum sağlayabilme)

Endüstri 4.0, bileşenlerin ve makinelerin akıllı hale geldiği bir ağ yaklaşımıdır ve bu bileşenlerin bugüne dek sayısız teknolojiyi kullandığı saptanmıştır (Kolberg ve Zühlke, 2015: 1870). Bu teknolojilerden bazıları (Demirel vd., 2018: 430; Genç, 2018: 239; Öksüz vd., 2017: 4-5; Strange ve Zucchella, 2017: 174; Roblek vd., 2016: 1);

- Büyük Veri – Veri Analitiği, Gömülü Sistemler,
- Radyo Frekansı Tanımlama (Radio Frequency Identification-RFID) ve Mobil Teknolojiler,
- Kurumsal Kaynak Planlaması (Enterprise Resource Planning-ERP),
- Nesnelerin İnterneti (Internet of Things-IoT),
- Siber-Fiziksel Sistemler (Cyber-Physical Systems- CPS) ve Sensörler,
- 3D Yazıcılar ile Üretim,
- Sanal ve Artırılmış Gerçeklik, bulut tabanlı imalat (Cloud Based Manufacturing-CBM),
- Simülasyon, akıllı fabrika, akıllı ürün vb., olarak sıralanabilir

Endüstri 4.0, mevcut altyapıların kullanımını en üst düzeye çıkarmak ve kaynakları en aza indirmek için gerçek zamanlı olarak akıllı hizmetler sağlamaktadır (Lom vd., 2016: 2). Bununla birlikte birbirleriyle haberleşen, sensörlerle ortamı algılayabilen ve veri analizi yaparak ihtiyaçları fark edebilen robotlarla üretimi ele alıp; kaliteli, ucuz, hızlı ve daha az israf yapan bir üretim

Endüstri 4.0 Alt Bileşenleri Kapsamında Maliyet Muhasebesinin Geleceği Üzerine Kavamsal Bir İnceleme

gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır (Yıldız, 2018: 546). Örneğin Boston Dynamics şirketi ürettiği Spot, Handle, Pick ve Atlas modelleri ile üretim sürecinde elleçleme, taşıma gibi birçok alanda insan gücüne olan ihtiyacı ortadan kaldırarak geleceğin üretim şeklini de bugünden belirlemektedir (www.bostondynamics.com). Bunun yanında benzer çalışmaları birçok işletme yürütmektedir. Robotik Federasyonuna göre dünyada 1.1 milyon robot çalışmaktadır. Bunu daha çarpıcı bir örnekle göstermek gerekirse dünyada üretilen her bir otomobilin %80'i makineler tarafından üretilmektedir (Schwab, 2016: 165).

Özerk olarak kontrol edilen ve dinamik bir üretim uygulayarak değer zincirlerinin optimizasyonunu amaçlayan (Kolberg ve Zühlke, 2015: 1871) Endüstri 4.0 dönüşümünde, Tam Zamanında Üretim, Kanban, Kaizen, Sürekli Akış, Toplam Üretken Bakım, SMED (Single-Minute Exchange of Dies) gibi yalın tekniklerin kullanımı, özellikle üretimde arıza oranının azalması, makine verimliliğinin artırılması, ekipman kapasitelerinin uygun şekilde kullanılması, malzeme kayıplarının azalması, yeniden işlem akışının azalması, işçilik maliyetlerinin azalması gibi pek çok fayda sağlamaktadır (Öksüz vd., 2017: 1-2).

Diğer taraftan bu teknolojilere ve bunları kullanan firmalara, 2000-2010 yılları arasında üretimde sürekliliği sağlamak için RFID (Radio Frequency Identification-Radyo Frekansı Tanımlamaları) sistemlerini kullanan Volvo verilebilir. Daha sonra Toyota otomobil parçası üretiminde RFID sistemini enformasyon sistemleri bazlı kullanmıştır (Alçın, 2016: 25). Yine Siemens ve bir Alman ekipman üreticisi ortak çalışmak suretiyle makinelerden toplanan verilerden hareketle, üretilen parçaların üretim sürecini simüle eden bir sanal makine geliştirmiş ve parçaların üretimi için gerekli hazırlık süresini % 80 azalmışlardır (TÜSİAD, 2016: 27). Adidas ise ilk olarak Almanya'da ardından Amerika Atlanta'da faaliyete geçen Speed Factory tesisi ile üretimin tamamen insansızlaştırıldığı bir fabrika kurmuştur. Kullanılacak yeni teknolojilerle birlikte Adidas, ürün çeşitliliğini üst seviyelere çıkarmayı hedeflemiştir. Bu durum Endüstri 4.0 ile birlikte üretimin Asya'dan Amerika'ya kaymaya başladığının da bir göstergesi olmuştur (www.endustri40.com). “Bosch Rexroth” da, bir valf üretim tesisine merkezi olmayan, yarı otomatik üretim süreci kurmuştur. Ürünler radyo frekanslı kodlarla işaretlendiği için, her bir ürün insan emeği olmadan hangi üretim aşamalarından geçmesi gerektiğini bilmekte böylece ürün akıllı bir sistemde üretilmektedir (TÜSİAD, 2016: 27-28).

Türkiye'de Beyaz Eşya sektöründe, entegre kalite yönetimi, yatay veri entegrasyonu ve RFID tabanlı akıllı ürünlerle iletişim kuran esnek üretim robotları kullanılmaktadır. Otomotiv sektöründe, sanal fabrika, ürün tasarımları ve lazer yönlendirmeli araçlar, kimyasal sektörde kendini optimize eden süreç

akışı ve makine sistemleri sektöründe ise dikey veri entegrasyonundan faydalanılmaktadır (TÜSİAD, 2016: 43).

ENDÜSTRİ 4.0'IN ALT BİLEŞENLERİ KAPSAMINDA MALİYET MUHASEBESİNE ETKİLERİ

Teknolojik yöntemler ve üretim şeklinin değişimine bağlı olarak işletmelerin birçok fonksiyonunda olduğu gibi maliyet muhasebesinde de büyük değişiklikler görülmektedir. Geleneksel üretim sistemlerinin uygulandığı 18 ve 19. yüzyılda genel üretim giderleri üretim maliyetlerinin çok küçük bir kısmını oluştururken, teknolojik gelişmelerle genel üretim giderlerinin payı sürekli artmıştır. Bugün endüstri 4.0 bileşenlerinin üretimde yer aldığı bir dünyada üretim maliyetlerinin hesaplanması, hesaplanma şekli, üretim maliyetleri içinde yer alan unsurların neler olacağı gibi bir çok konunun da tekrar tartışılmaya başlanması gerekmektedir. Aşağıda endüstri 4.0'ın bileşenleri kısaca açıklandıktan sonra, bu bileşenlerin maliyet muhasebesine etkileri ve maliyet muhasebesinde gerçekleşmesi beklenen değişimler incelenmiştir.

Nesnelerin İnterneti (IoT): herşeyin interneti ya da endüstriyel internet olarak da adlandırılan yeni bir teknoloji paradigması olup küresel bir ağ üzerinden makine ve cihazların kendi arasında iletişim kurmasıdır (Lee ve Lee, 2015: 431). Nesnelerin interneti kapsamında tamamlanmış ve tamamlanmamış ürünler ya da cihazlar sensörler, alıcılar, çipler gibi teknolojiler ile donatılarak kontrol merkezi ile koordineli bir şekilde birbirleri ile iletişim ve etkileşim kurabilmeleri sağlanacaktır (Rüssman vd., 2015: 4). Nesnelerin interneti kavramının etkin bir şekilde kullanılabilmesi için RFID (Radio Frequency Identification), WSN (Wireless sensor networks), ara katman (middleware), bulut bilişim (cloud computing), IoT uygulama yazılımlarının doğru bir şekilde kullanılması gerekmektedir. RFID, barkod sisteminin daha ileri ve elektronik versiyonu olup, radyo dalgalarının otomatik olarak okunması ve ilgili verilerin kaydedilmesini sağlayan araçlardır (Lee ve Lee, 2015: 432). WSN ise konum, sıcaklık, ve hareketler gibi fiziksel ve çevresel koşulları izleyip kaydedebilen (100 m çapında) sensörlerle donatılmış batarya ömrü 3 yıl olan araçlardır (Atzori vd., 2010: 2791). Örneğin General Electric jet motorları, tribünler ve rüzgar tarlalarında WSN kullanarak birçok veriyi gerçek zamanlı analiz ederek bakım maliyetlerini ve bakım için harcanacak zamanı azaltmaktadır (Lee ve Lee, 2015: 432). Bunlara ek olarak RFID ile kablosuz sensörlerin bir arada kullanıldığı RFID Sensör Ağı cihazlar ise kendi enerjisini üretip çalışarak 3 metre çapında bilgi toplayıp, işleyebilen ve hesaplayabilen RFID teknolojiler gibi kullanım ömrü belirsiz olan cihazlardır (Atzori vd., 2010: 2791).

Endüstri 4.0 Alt Bileşenleri Kapsamında Maliyet Muhasebesinin Geleceği Üzerine Kavamsal Bir İnceleme

Nesnelerin interneti, işletme içinde üretime doğrudan veya dolaylı katılan tüm makine ya da cihazların durumları ile ilgili bilgileri sürekli olarak internet üzerinden bağlı oldukları alanlara aktarmaları ya da paylaşmalarıdır. Nesnelerin interneti ile oluşacak veri akışı daha sonraki aşamalarda nesnelerin hem kendi aralarında iletişim kurması hem de işletme içinde üretim süreçlerinin otonomlaşması için çok önemli bir aşamadır. Bu durum, süreçlerde harcanan zamanı azaltırken hem de üretim planlamasına katkı sağlayacağından maliyetleri minimize edecektir. Tüm üretim araçlarının, makinaların, stokların veya otonom robotların üretim planlaması için nesnelerin interneti ile haberleşmesi sonucunda verimliliğin artırılması ve hataların azaltılması sağlanabilecektir.

Bir diğer konu ise nesnelerin internetinin alt başlıklarından olan RFID ve WSN sistemlerdir. Bu sistemler kullanıldığında taşınan ürün, hammadde ve malzemelerin taşıma süresince maruz kaldıkları dış ortama ilişkin sıcaklık, konum, taşıma süresi, bulunulan ortamın nem oranı, taşıma süresince hasar alıp almadıkları gibi birçok veri de işletmeler tarafından hem eş anlı olarak takip edilebilecek hem de veri tabanlarında saklanabilecektir. Ayrıca işletme içine gelen direk ilk madde, yardımcı malzeme, işletme malzemesi gibi maddelerin işletmeye girişi RFID sistemler ile otomatik olarak sayılacak, elektronik faturalarla eşleşerek, doğru miktarda ve doğru maddelerin geldiği kendi aralarında nesnelerin (madde ve malzemeler, makine, bilgisayarlar, araçlar vs.) iletişim kurmasıyla doğrulanacaktır. Aynı zamanda yapay zeka sayesinde kesilen ilgili faturadan alınan bilgilerle muhasebe kayıtlarının otomatik yapılması sağlanacaktır. Buna ek olarak RFID sistemler ile çok büyük depolarda bulunan çok büyük miktarlardaki direkt ilk madde yarı mamul, mamul, bakım-onarım gibi tüm madde ve malzemeler çok yüksek bir doğruluk oranında ve milisaniyeler sürececek bir sürede insan gücü ve emek gerektirmeden envanter işlemleri yapılabilecektir. Bunun sonucunda günümüzde yoğun olarak kullanılan LİFO, FİFO, ağırlıklı ortalama gibi varsayımsal stok değerlendirme yöntemleri, yerini gerçek zamanlı stok değerlendirme yöntemlerine bırakacaktır. Yani RFID gibi teknolojilerle stoklardan alınan bilgilerle stokların hangi ürünün üretilmesi için üretime gönderildiği, ne kadarının yarı mamul olduğu, ne kadarının mamul hale geldiği, nesnelerin interneti sayesinde tüm süreçte bulunan üretim araçlarının anlık bilgi paylaşımı yapması ile raporlanabilecek ve gerçek zamanlı olarak DİMM maliyetleri ürün bazında kolaylıkla hesaplanabilecektir. Nesnelerin interneti ile sağlanan sürekli etkileşim aynı zamanda yetkisiz olarak raftan hammadde, yarı mamul, mamul ve yedek parça almak suretiyle oluşabilecek zararların elemine edilerek, işletmelerde oluşacak hilelerin azaltılmasına da katkıda bulunacaktır. Aynı zamanda geleneksel yöntemlerde büyük bir maliyet

kalemi olan direkt işçilik maliyetleri de insan unsuruna olan ihtiyacın azalması ile çok önemli oranda azalacaktır.

3D Yazıcılar: bilgisayarda uygun programlar ile oluşturulan çizimleri ya da verileri, elle tutulabilen üç boyutlu gerçek cisimler haline getiren farklı materyaller kullanabilen makineler olarak ifade edilebilir (Şekkeli ve Bakan, 2018: 24). Eklemeli üretim olarak da ifade edilen bu teknoloji, talebe göre mamullerin artı bir maliyete katlanmadan, kısa sürede tasarımı değiştirerek üretimini yapabilmesi sonucunda tasarım konusundaki sınırlar kalkarak birçok farklı ürünün kolaylıkla üretilebilmesi mümkün olacaktır (Yüksekbilgili ve Çevik, 2018: 427). Bunun yanında, 3D teknolojisinin işletmelerde kullanılmasının yaygınlaşması ile depolama ve montaj gibi süreçler ortadan kalkarak tek bir işlem sonucunda karmaşık parçaların da üretilmesi olanaklı hale gelmiştir (Banger, 2017: 49). Ford, yeni Mustang modeli için motor üstündeki koruyucu kapağı 3D yazıcı ile üretmiştir. Yöneticiler tarafından yapılan açıklamada ilgili üretim döneminde 3D yazıcı ile 4 günde ve 3.000 dolara üretilen aynı miktardaki parçanın, geleneksel üretim yöntemleri ile yaklaşık 4 aylık bir zaman diliminde üretilebileceği ve maliyetinin ise 500.000 dolar olacağı tahmin edilmiştir (Gilpin, 2014; Wisner vd., 2014: 403). Icon şirketine ait Vulcan isimli 3D yazıcı yardımıyla 4.000 dolar (yaklaşık 22.000 TL) veya daha az bir maliyetle, yaklaşık 75 m² bir ev 24 saat içinde üretilebilmektedir (www.businessinsider.com) Bu ürünün Türkiye’de geleneksel yöntemlerle üretilmesi ortalama 120.000 TL’ye mal olmaktadır. İnşaat sektöründe bu şekilde bir üretimin yaygınlaşmasının üretim maliyetlerini yaklaşık %82 azaltması söz konusu olacaktır.

3D yazıcıların kullanılmasıyla üretilcek parça, yarı mamul ya da mamulün üretim zamanının ve üretim maliyetlerinin çok düşük olacağı görülmektedir. Bunun dışında işletmeler ihtiyaç duyduklarında makinaların çalışmasında sorun yaratan bozuk parçalarını da 3D yazıcılardan çıkartarak makinalarını çok kısa bir sürede üretime geri döndürebileceklerdir. Bu da bakım-onarım maliyetlerinde maliyet minimizasyonu sağlayacaktır. Aynı zamanda yine birçok parçanın 3D yazıcılardan üretilmesi işletmelerde büyük enerji tasarruflarına ve amortisman giderlerinin büyük oranda düşmesine neden olacaktır. Bu tür üretimlerde iş gücü maliyetleri de doğru orantılı olarak düşecektir. Yukarıda da örnek olarak verildiği gibi çok uzun zaman dilimlerinde gerçekleşen üretimler (motor kapağı için 4 ay, ev için 3 ay), 3D yazıcılar ile 24 saat gibi çok kısa sürelerde üretilebileceğinden hem direkt ilk madde ve malzeme hem de direkt işçilik giderlerinde düşüş olacaktır. DİMM’nin geleneksel yöntemlerden farklı olarak değişmesi de söz konusudur. Kiremit, ytong, demir, çimento gibi direkt ilk maddelerin yerine poliüretan ve çimento karışımı depreme

Endüstri 4.0 Alt Bileşenleri Kapsamında Maliyet Muhasebesinin Geleceği Üzerine Kavamsal Bir İnceleme

dayanıklı çok güçlü bir maddenin kullanılması söz konusudur. Bu madde geleneksel DİMM'lerle karşılaştırıldığında oldukça ucuzdur. Bu durum 3D yazıcıya evin planı yüklendikten sonra, yoğun işçilik gerektirmeden otomatik olarak 24 saat içinde evi oturulacak hale getirebilmektedir. Bu süreçte bir adet operatöre ihtiyaç duyulduğundan işçilik maliyetlerini neredeyse sıfır noktasına getirmektedir.

Akıllı Fabrikalar ve Dikey-Yatay Sistem Entegrasyonu: iş süreçlerinde oluşan değişiklikleri sensörler aracılığıyla algıladıktan sonra bunları internet vasıtasıyla inceleyen, bulut sistemlere gerektiğinde depolayan veya buradaki bilgilerden faydalanan ve bunun sonucunda diğer üretim araçları ile de etkileşimde bulunarak üretim yapan akıllı sistemleri ve makineler bütününe ifade etmektedir (Alçın, 2016: 20). Karanlık fabrika olarak da adlandırılan bu fabrikaların içerisinde sadece birbirleri ile bağlantılı sensörler, actüatörler (actuators), makineler, yapay zeka, siber-fiziksel sistemler, robotlar gibi üretim kaynakları bulunmaz, aynı zamanda makinelerin bakımına ilişkin tahminler yapılarak üretim süreci kontrolü ve fabrika yönetiminin otonom olarak sağlanması söz konusudur (Qin vd., 2016: 174). Dünyadaki ilk dijital fabrika örneklerinden biri olan Siemens Amberg fabrikasında iş süreçlerinin %75'lik bölümü bilgisayarlar ve makineler aracılığıyla yapılmakta olup sadece kalan %25'lik kısım insan gücü ya da katkısı kullanılarak gerçekleştirilmektedir (www.siemens.com). Gelecekte akıllı veya karanlık fabrikalar kapsamında hedeflenen ise tüm süreçlerin tamamen makinelerle otonom olarak gerçekleştirilmesidir.

Dikey ve yatay sistem entegrasyonu ise kısaca ürünlerin üretilmesi için üretim planlama kapsamında diğer makineler ve iş bölümlerinin birbirleri arasında iletişim kurarak üretiminin yapılması olarak ifade edilebilir (Şekkeli ve Bakan, 2018: 24). Yatay entegrasyon, üretim, planlama, tasarım, pazarlama gibi süreçlerde gerçekleştirilen her adımın kendi arasında ve diğer işletmelerle kesintisiz akışı ifade ederken; dikey entegrasyon ise makinalar, motorlar, sensörler, vanalar, kumanda panelleri, kurumsal kaynak planlamaları gibi tüm süreçlerdeki teknolojik altyapının iletişim ve akışının kesintisiz sağlanmasını kapsamaktadır (Soylu, 2018: 48). Örneğin Avrupa havacılık ve savunma sanayii için kurulan "AirDesign" isimli platform üretim ve tasarım gibi konularda işbirliği için ortak çalışma alanı oluşturuyor. Bulut sistemler üzerinden ortakların ürün ve üretime ilişkin verilerini paylaşarak gerçekleştirilen bu karmaşık operasyonlar verimli şekilde entegre olarak gerçekleştirilebiliyor (TÜSİAD, 2016: 27). İçinde hiçbir insanın çalışmadığı baştan sona üretimin robotik sistemlerle yapıldığı yerler olan karanlık fabrikalarda maaş ödeme, işe devamsızlık, verim düşüklüğü, ayrıca işgücünün maliyet unsurlarından olan

yemek, ulaşım, sağlık giderleri, hukuki tazminatlar, toplu sözleşme gibi maliyetlerin ortadan kalkması söz konusu olacaktır (Demirel vd., 2018: 433; Fırat ve Fırat, 2017: 23). Ayrıca binaların ısınma- aydınlatma gibi enerji tüketimlerinin ortadan kalkmasıyla enerji maliyetlerinin azalması da sağlanacaktır (Fırat ve Fırat, 2017: 23).

Bir karanlık fabrika düşünülecek olursa: herhangi bir konumdan verilen bir üretim emri ile fabrika harekete geçmektedir. Üretilen ürünün direkt ilk maddeleri hazırda ya da yeterli miktarda değilse otomatik olarak sipariş verilir ve gelen siparişler otomatik olarak fabrika deposuna yerleştirilir. Direkt ilk madde üretim sürecine otomatik olarak sensörler ve otonom robotlar vasıtasıyla taşınır. Üretim insan gücüne ihtiyaç duymadan başlar. Sensörler, yapay zeka, siber-fiziksel sistemler nesnelerin interneti sayesinde etkileşimde bulunarak üretim tamamlanır ve ürün deposuna taşınır. Tahmin edileceği gibi bu süreçte direkt işçilik maliyetleri sıfırdır. Buna paralel olarak işletmede genel üretim giderlerinin artışı söz konusu olacaktır. Ancak dikkat edilmesi gereken en önemli nokta ürünün üretilmesi aşamasında insan kaynaklı hataların neredeyse sıfıra yakın hale gelmesidir. Bu da bozuk veya kusurlu üründen kaynaklı ek maliyetlerin azalması anlamına gelecektir. Bu anlamda gelecekte teorik ve pratik kapasite ayırımının ortadan kalkması söz konusu olacaktır. Dolayısıyla kaynak tüketim muhasebesi veya normal maliyet olarak adlandırılan stok değerlendirme yöntemlerinden atıl kapasite hesaplamasıyla işleyen sistem ortadan kalkacak yerine yeni maliyet yöntemleri kullanılmaya başlanacaktır. Üretim planlamasının siber-fiziksel sistemlerle saniyelerle ifade edilebilecek şekilde planlanması bu karmaşık süreci ortadan kaldıracak ve tüm üretim araçlarının optimum kullanılmasını sağlayacaktır. Ayrıca, akıllı fabrikalarda tüm üretimin makineler ile yapılıyor olması nedeniyle maliyet dönemlerine düşecek olan amortisman payları yükselecektir.

Büyük Veri ve Bulut Bilişim: büyük veri, tipik veri tabanı yazılımlarının yakalama, yönetme, depolama ve analiz etmesi mümkün olmayan veri setleri olup, bu veri setlerinin büyüklüğü konusu görecelidir (Manyika vd., 2011: 1). Bir başka tanımda ise sosyal medya üzerinden yapılan yayınlar, bloglar, GSM operatörleri gibi kaynaklardan elde edilen çok farklı çeşit ve miktardaki verilerin anlamlı bir şekilde dönüştürülmüş halidir (Şekkeli ve Bakan, 2018: 24). Dolayısıyla büyük verinin kaynaklarını video, log dosyaları, fotoğraflar, sosyal medya paylaşımları, bloglar, web sitesinde kalma süreleri, online olma zamanları, GSM operatörleri gibi bir çok farklı alan oluşturmaktadır (Soylu, 2018: 47). Hatta üretilen verinin büyüklüğü 2018 yılında 33 zettabayt iken bunun 2025 yılında 175 zettabayt olacağı tahmin edilmektedir (Reinsel vd. 2018: 3). Üretim açısından bakıldığında ise bu denli çeşitli verileri barındıran büyük verinin doğru

Endüstri 4.0 Alt Bileşenleri Kapsamında Maliyet Muhasebesinin Geleceği Üzerine Kavamsal Bir İnceleme

yöntemlerle analizi hem üretimin kalitesini yükseltip hem de birçok alanda verimlilik artışı sağlayacaktır. Örneğin yarı iletken malzeme üreticisi olan “Infineon Technologies”, üretim sürecinin sonundaki test aşamasında tek çipten elde edilen veriler ile sürecin önceki aşamalarında elde edilen süreç verilerini ilişkilendirerek ürün hatalarını azaltmak suretiyle üretim sürecinden hatalı çipleri ayıklayan yapıları belirlemiş ve üretim kalitesini arttırmıştır (TÜSİAD, 2016: 25).

Bulut bilişim ise bilişim cihazları arasında bilginin paylaşılmasını sağlayan hizmetlerin genel adı olan bu kavram temel kaynaktaki bilginin ya da yazılımın bilişim ağı üzerinden kullanılmasıdır (Soylu, 2018: 47). Şirketler gelecek dönemlerde ürünlerle ilgili daha fazla verinin üretim alanları ve yönetim merkezleri arasında paylaşılmasına ihtiyaç duyacaklardır. Tepki süresinin milisaniyelere düşmesi beklenmekte ve böylece veriye dayalı daha fazla hizmetin üretim sistemlerince kullanılabilmesi, hatta üretim sürecini kontrol/takip eden sistemlerin bulut üzerinden hizmet vereceği tahmin edilmektedir (TÜSİAD, 2016). Bunun yanında işletmelerin muhasebe sistemleri de bulut bilişim ile birlikte mevzuat değişikliklerinin izlenerek beyannamelerin otomatik doldurulabildiği, sisteme veri girişlerinin otomatik yapılabildiği ya da verilere uzaktan erişebildiği bir aşamaya doğru evrilmektedir (Can ve Kıymaz, 2016: 109).

Bulut sistemlerin kullanılması ile işletmelerin kendi bünyelerinde büyük yatırımlar yaparak kurmaları gereken karmaşık süreçleri ortadan kaldırarak, tüm verilerini sanal bir ortamda güvenli bir şekilde tutmalarını ve böylece bu verilere istedikleri yerde ve istedikleri zamanda uygun maliyetlerle ulaşabilmelerini de sağlamaktadır. Maliyet muhasebesi açısından bakıldığında büyük veriyi karar alma aşamasında kullanmanın müşteri istek ve taleplerini dikkate alarak ürünün üretim prosesleri içerisinde zaman kayıplarının oluşmasını engelleme ve ürün maliyetlerinin azalması noktasında kullanmak önem arz etmektedir. Nesnelerin interneti ile işletme içinden alınıp bulut sistemlerde depolanan ve internet tabanlı alışveriş siteleri, sosyal medya platformları veya bloglar gibi bir çok alandan toplanan rakip ürünlere tıklanma sayıları, hangi ürünlerin daha çok beğenildiği, şikayet adetleri ve şikayetin türü gibi büyük veriden veri madenciliği kullanılarak elde edilecek anlamlı bilgiler, ürün henüz tasarım aşamasındayken ya da üretiliyor olsa bile müşteri beklentileri doğrultusunda kullanılarak dizayn edilecek, varsa şikayetlerden elde edilen bilgilerle ürünün kronik hataları veya beğenilmeyen özellikleri elemine edilecek veya geliştirilecektir. Bu noktada doğru üretim planlaması sağlanacağından ürünün satışları artacak ve böylece işletmede oluşan sabit maliyetleri, üretim maliyetleri, arızadan dolayı oluşan garanti maliyetleri, parça değişim maliyetleri azalarak üretim maliyetleri

optimize edilebilecektir. Örneğin büyük veri içerisinde veri madenciliği yöntemleri ile elde edilmiş müşteri talep bilgileri (benzer ve rakip ürünler içinde hangisinin daha fazla incelendiği) ürünün hangi özelliklerinin ön planda olacağını veya hangi özelliklerinin önem arz etmeyeceği tespit edilebilir. Böylece ürün henüz tasarım aşamasındayken müşteri isteklerine göre dizayn edileceğinden üretim maliyetleri düşecek ya da doğru maliyetleme sağlanacaktır. Bu noktada hedef maliyet, değer analizi gibi yöntemler büyük veri kullanılarak yapılabacağından, işletmeler için daha önemli hale gelecektir.

Artırılmış Gerçeklik ve Simülasyon: artırılmış gerçeklik, bilgisayarlar aracılığıyla ve duysal girdiler kullanılarak dünyadaki fiziksel ortamın bilgisayar teknolojileri kullanılarak dinamik, canlı ve senkronize olarak hissedilmesini sağlayan teknolojidir (Şekkeli ve Bakan, 2018: 24). Bu teknoloji, üretim alanında operatörler tarafından tek bir tuşa tıklamak suretiyle makineler ile etkileşime geçebilecek ve gerektiğinde parametreler de aynı şekilde değiştirebileceklerdir (Doyduk ve Tiftik, 2017: 131). Artırılmış gerçeklik kullanan sistemler ile depodaki parçaların seçimi veya mobil cihazların tamiri için talimatların iletilmesi gibi hizmetler gerçekleştirilmesi mümkündür. Bu kapsamda tamir edilmesi gereken sistemleri inceleyen çalışanlara yapılması gereken işlemlerin sırası ve sorunlu parçanın nasıl tamir edilmesi gerektiğine ilişkin bilgiler artırılmış gerçeklik gözlükleri gibi cihazlar ile doğrudan aktarılması sağlanabilir (TÜSİAD, 2016: 30).

Simülasyon ise günlük hayatta ya da iş hayatında gerçekleşen sürecin ya da sistemin işleme şeklinin sanal bir ortama taşınarak aynısının tekrar yapılması olarak tanımlanabilir (Şekkeli ve Bakan, 2018: 24). İş dünyasında tasarımda ürün, malzeme ve üretim süreçlerinde 3 boyutlu simülasyon kullanılmakta olup, gelecekte ise gerçek zamanlı verilerden yararlanılarak kurgulanacak olan simülasyonlarda makineler, ürünler ve insanlarla birlikte fiziksel dünyanın sanal gerçekliğinin oluşturulacağı tahmin edilmektedir. Böylece bir operatör öncelikle yaratılan simülasyonda ürünlerin üretilmesinden önce makine parametrelerini test etme imkanı bulacak hem makinenin kurulmasına ilişkin sürenin kısalmasına hem de kalitenin artmasına katkı sağlayacaktır (TÜSİAD, 2016: 26-27).

Simülasyon yöntemi, üretim maliyeti çok yüksek olan ürünler için ya da insanlar için yüksek risk taşıyan ortamlarda üretimin birebir olarak bir sanal dünya içinde kopyalanması sonucu işletmelerde uygulanabilmektedir. Örneğin bir pilot adayının tam donanımlı bir simülasyonda eğitilmesi hem eğitim maliyetleri, hem de yakıt ve bakım onarım gibi maliyetlerin düşmesini veya minimize edilmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda uçuş sırasında ortaya çıkması muhtemel düşme, yanma, arıza gibi birçok risk de tamamen güvenli bir ortamda

Endüstri 4.0 Alt Bileşenleri Kapsamında Maliyet Muhasebesinin Geleceği Üzerine Kavamsal Bir İnceleme

gerçekleştirilecek eğitim sayesinde çok düşük olacaktır. Benzer şekilde artırılmış gerçeklik de işletmelerde eğitim ve bakım onarım gibi teknik alanlarda kullanılabilir. Özellikle çok uluslu işletmeler açısından eğitim ve bakım maliyetinde ciddi düşümlere yol alabilir. Günümüzde önemli araba üreticilerinin lüks modellerinde tamir ve bakım ekibini özel bir eğitimden geçirdikten sonra ilgili işlerin yapılması için yetkilendirmektedir. Fakat gelecekte üretim aşaması da dahil olmak üzere ortaya çıkacak aksama, hata ya da eğitim programları aşamaları gerçek dünyadan kopuk olmadan üzerine sanal dünyanın da eklenmesi ile birçok maliyet kalemi ortadan kalkabilecektir. İleride sanal dünya ve artırılmış gerçeklik uygulamaları ile insanların ürünleri denemeleri ve tecrübe etmeleri sağlanabilecektir. Bugün pazarlama satış dağıtım kalemi içinde yer alan bu giderler, fiziksel olarak reklam giderlerinden çok dijital ortamda yapılan reklam ve satış giderlerine dönüşecektir.

Yapay Zeka: insan zekasına özgü olan algılama, öğrenme, düşünme, çıkarımda bulunma, fikir yürütme, problem çözme, iletişim kurma ve karar verme gibi bilişsel fonksiyonları yerine getirmesi beklenen bir işletim sistemi olarak tanımlanabilir (Göksungur, 2019). Yani kısaca makinelerin de insanlar gibi düşünme ve öğrenme yeteneğidir (Şekkeli ve Bakan, 2018: 24). Yapay zeka teorik anlamda farklı disiplinlerden beslenmekte olduğundan alt başlıklar açısından da çok geniş bir kapsama sahiptir. Fakat uygulama açısından bakılacak olursa yapay zeka günlük hayatta da bir çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Iphone telefonlarda bulunan Siri uygulaması ile bilgi arama, yön bulma, mesaj gönderme gibi birçok konuda işlem yapılabilir. Tesla ise gelişmiş tahmin ve tanıma, otomatik pilotta sürüş gibi seçenekleri yapay zeka yardımı ile yerine getirebilmektedir (Adams, 2017). İş dünyasında da rekabette öne geçebilmek, verimlilik ve doğru karar alma gibi nedenlerle yapay zeka kullanılmaktadır. Örneğin Google, DeepMind AI projesi ile yapay zekaya çubuklardan oluşan karakteri simülasyon ortamında bir noktadan diğer bir noktaya götürmesi komutu verilmiştir. Yapay zeka algoritmasına nasıl yürüyeceği, koşacağı ya da önündeki boşlukları, engelleri nasıl geçeceği ile ilgili bir şey öğretilmemesine rağmen bunları kendi kendine öğrendiği, hatalarından ders alarak istenen sonuca vardığı tespit edilmiştir (www.deepmind.com). IBM yapay zeka kullanan Watson Studio ile işletmelerin sahip oldukları verileri ve öngörülerini, iş süreçlerinde ve modern uygulamalarda kullanarak iş değerini optimize etmelerini mümkün kılmaktadır (www.ibm.com). Burada önemli olan konu, yapay zekanın günümüzde kullanılan otomasyon programlarından çok farklı olduğudur. Yapay zekayı farklılaştıran unsurun herhangi bir şeyi standart olarak tanımlamadan ya da öğretmeden, deneme yanılma, tecrübe gibi yöntemlerle kendi kendine öğrenme kapasitesinin olmasıdır.

Yapay zeka temel anlamda endüstri 4.0'ın diğer tüm alt bileşenlerini etkileşimli kullanan ve bunları işletme için yararlı bir veri haline sokan işleyen kendi kendine öğrenen ve deneyim sahibi olan bir bileşendir. Yapay zeka işletmelerde insan faktörü nedeniyle oluşan önyargılar, hatalar, hileler ve suistimaller ile ilgili riskleri başlangıç düzeyinde ortadan kaldırmaktadır. Bu anlamda işletmede iş akışları arasında değer yaratan ve yaratmayan faktörlerde dahil olmak üzere çok kısa bir sürede işletmenin tüm süreçlerini optimal hale getirecektir. Yapay zeka yukarıda açıklanan tüm sensörlerin etkileşimi ile stoklar, varlıkların değerlendirilmesi, üretim maliyetlerinin doğrudan hesaplanabilmesi, maliyet verimlilik ve maliyet minimizasyon çalışmalarının yapılması, muhasebe kayıtlarının otomatik olarak yapılması, bütçeleme, raporlama gibi birçok işlemi otomatik olarak yürüterek büyük veri ve buluttan aldığı verilerle ortaklara ve dış kullanıcılara detaylı raporlar hazırlama hatta işletmede karar almayı sağlayan bir alt bileşen olacaktır. Ayrıca, yapay zeka ile işletme içi video, ses, giriş yetkisi logları vb. verilerin anlamlı şekilde analiz edilerek kullanılması, işletmede hata ve hilelerin çok büyük oranda azaltılmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda oluşan muhasebe verilerinden hareketle iç denetim faaliyetleri de optimize bir şekilde sürdürülebilecektir. Bu noktada yapay zekanın işlediği muhasebe kayıtları, insan hatasını da engellemiş olacaktır. Bununla birlikte yapay zekanın kullandığı arayüzler, veri analizi programları gibi unsurların satın alınması ya da kullanım hakkının kiralanması, maddi olmayan duran varlıklar kaleminde artışa neden olacak ve bu da amortisman giderlerini arttıracaktır.

Siber-Fiziksel Sistemler (CPS) ve Otonom Robotlar: CPS fiziksel varlıkların ve bilgisayar sistemlerinin koordineli ve interaktif olarak çalıştığı, sensörler kullanarak bilgi edinebilen, öğrenme yetileri olan, yeni bilgilere göre kendilerini otomatik olarak düzenleyebilen, diğer CPS'ler ile ve aynı zamanda insanlarla da iletişim kurabilen, veri gizliliği ve güvenliği yüksek ara yüzler ya da sistemler olarak tanımlanabilir (Broy vd., 2012: 1). CPS birçok alanda uygulanabilir. Toplu ulaşım sistemleri veya araçlardaki yolcuların güvenliğini izleme, ekim alanlarında optimizasyonu sağlayarak ilaç ve gübre gibi girdilerin azaltılması, üretim bantlarındaki sistemlerin akıllı ve etkin bir şekilde çalışması, otomatik uyarı sistemleri ile canlı hayvanları izleyerek yaralanma, sağlık gibi durumlarını izleme; deprem, yangın, volkan patlamaları gibi çevresel felakete ilişkin veriler toplayarak uyarı sistemleri için karar verme sistemlerine destek olma bunlara örnek olarak verilebilir (<http://www.cpse-labs.eu>). CPS sistemleri veri toplama, topladığı veriyi işleme, fiziksel çevresi ile etkileşimde bulunma ve insan-sistem işbirliği gibi konulara imkan vermesi açısından önem taşıyan bir yapıya sahiptir (Broy vd., 2012: 1).

Endüstri 4.0 Alt Bileşenleri Kapsamında Maliyet Muhasebesinin Geleceği Üzerine Kavamsal Bir İnceleme

Otonom robotlar ise bünyesinde bulunan gömülü donanım ve yazılımlar ile yapay zeka kullanabilen, karşılaştığı durumlarda farklı kararlar üretip bunların arasında en uygun olanını uygulayabilen, çevresinden veri toplayabilen, diğer akıllı nesnelere ile iletişim kurabilen robotik sistemler olarak tanımlanmaktadır (Banger, 2017: 13). Farklı sektörlerde robotlar uzun zamandır operasyonel bazda kullanılmaktadır. Fakat otonom robotlar ile kastedilen yetkinliklerini geliştiren, esnek, birbirleri ile etkileşimleri üst seviyede, insanlar ile de çalışabilen ve öğrenme kabiliyetleri olan teknolojilerdir (TÜSİAD, 2016: 26). Üreticiler açısından gelecekte otonom robotların fabrika içinde herhangi bir noktada konumlanabilmeleri, kendi konumunu bilerek ve etrafı algılayarak otonom olarak hareket edebilmeleri, arıza durumlarında iş planı üretebilmeleri ve bir robotun arızalanması durumunda diğer bir robotun otomatik olarak yerini alabilmesi beklenmektedir (Yazıcı, 2016: 39). “Kukla” firması bir arada çalışabilen, sensörleri ve kontrol üniteleri sayesinde insanlarla işbirliği yapabilen ve üretim hattında bir sonraki ürün için iletişimde bulunarak davranışlarını ayarlayabilen otonom robotlar üretmektedir. Aynı şekilde “A38” firması ise “Yum” ismi ile ürettiği iki kollu ve sanal görüş yeteneği olan bir robot ile güvenli bir şekilde insanlarla etkileşime girip parçaları tanıyarak insanlarla ürün montajında beraber çalışabilmektedir (TÜSİAD, 2016: 26).

Karanlık fabrikaların örneklemesi yapıldığında insan gücüne ihtiyaç duymayan, aydınlatma ihtiyacı olmayan 24 saat kesintisiz üretim yapabilecek fabrikalar olduğu söylenebilir. Bu fabrikalarda üretim planlaması yapay zeka kullanılarak RFID/WSN gibi sistemler ile stoklarla etkileşime girecektir. Yani otomatik olarak ürün için gerekli olan madde ve malzemeler makinalara doğru robotik sistemlerle taşınacak, makinalar üretimi başlatacaktır. Eğer madde ve malzeme stoklarında bir eksiklik söz konusu ise yapay zeka sipariş işlemlerini verecek ve böylece işletmede üretim aksamadan tamamlanacaktır. Üretim aşamasından sonra ürünün depolanması ve müşteriye ulaştırılması yine yapay zekanın programlaması ve CPS ya da otonom robotların çevresi ile sürekli etkileşimde bulunarak taşınması, teslimatı ve anlık durum bilgisinin geri bildirimi gibi aşamalar otomatik yapılacaktır. Aynı zamanda tam zamanında üretim sisteminde diğer bir deyişle fazla stok bulundurmadan kaçınan sistemler söz konusu olacaktır. Tüm bu süreçte siber fiziksel sistemler ya da otonom robotlar çevresindekileri sensörler, örüntü tanıma ve yapay zeka gibi sistemlerle tanıyacak ve dolayısıyla çevresi ile nesnelere interneti ile etkileşime geçebilecektir. Böylece bir işin yapılması sürecinde CPS ya da otonom robotlar bağımsız olarak tek bir işi yapabilecekleri gibi, aynı zamanda birbirleri ile ortaklaşa çalışarak da üretimi yapmaları söz konusu olabilecektir. Yukarıda anlatılanlara maliyet muhasebesi boyutunda bakıldığında öncelikli olarak direkt işçilik giderlerinin

ortadan kalkması söz konusudur. Onun yerine ise genel üretim giderlerinin artışı söz konusu olacaktır. Bunun yanında, işletmede birçok maliyet sisteminde yer alan teorik ve pratik kapasite arasındaki fark da ortadan kalkacaktır. Ancak böyle bir tesisin kurulmasının da yüksek yatırım maliyeti gerektirdiği aşikârdır. Bu noktada amortismanla dayalı genel üretim giderlerinin yüksek seviyede artarak devam edeceği söylenebilir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Endüstri 4.0 ile sadece teknolojik değişim ve gelişmeler kastedilirken, bu gelişmelerin sonucu taşıma etkisi yaparak iş yapış şekli, üretim biçimi, iletişim şekli gibi birçok alanı da dönüştürmektedir. Bu çalışmada ise kavramsal açıdan endüstri 4.0'ın getirdiği yenilikler ile maliyetlerde ve maliyet muhasebesi üzerinde gerçekleşmesi tahmin edilen değişimler incelenmiştir. Buna göre endüstri 4.0'ın maliyetler ve maliyet muhasebesine etkileri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Teknolojik değişimlerle birlikte Genel Üretim Giderlerinin büyük bir kısmı sabit hale dönüşecektir,
- Direkt İşçilik giderleri azalmakta ve Genel Üretim Giderleri ise artış göstermektedir,
- Maliyet muhasebesine yönelik insan gücüne ihtiyaç çok azalacak daha çok veri işleyebilen analistler ortaya çıkacaktır,
- Tasarım, üretim ve üretim sonrası tüm maliyetler minimize edilebilecektir,
- Maddi duran varlıklar kalemi ve özellikle maddi olmayan duran varlıklar kalemlerinde çok ciddi bir artış olacağından, bu kalemlerde yer alan tutarlar amortisman olarak hem üretim hem de dönem giderlerini kısa vadede artıracak fakat uzun vadede azaltacaktır,
- Teorik kapasite ve pratik kapasite anlayışı değişecek veya tamamen ortadan kalkacaktır,
- DİMM, endüstri 4.0 ile gelişimde yerini korumakla birlikte, geleneksel DİMM'nin yerine daha düşük maliyetli ve verimli nanoteknolojik DİMM'ler kullanılmaya başlanacaktır. Bu da direk ilk madde ve malzeme maliyetlerini düşürecektir,
- Endüstri 4.0 dönüşümünde, kaizen, kaynak tüketim muhasebesi, tam zamanında üretim, hedef maliyet, ürün yaşam dönemi, demontaj analizi, tersine mühendislik gibi maliyet yöntemlerinin önemi artacaktır,

Endüstri 4.0 Alt Bileşenleri Kapsamında Maliyet Muhasebesinin Geleceği Üzerine Kavamsal Bir İnceleme

- Fatura, fiş, bordro gibi fiziksel belgeler yerine elektronik belgeler veya dokümanlar kullanılacağından, üretim sistemlerinin de bu koşullara uygun yazılım ve programlarla donatılması gerekecektir,
- Üretim sürecindeki tüm kararların çok daha hızlı verilebilmesi mümkün olabilecektir,
- Üretim sürecinde ortaya çıkan arızaların sayısının azalması, bozulan parçaların 3D yazıcılarla hızlı bir şekilde üretimi, üretim verimliliğinde artış gibi birçok avantaj sağlayacaktır.

Tüm bu avantajlarına rağmen unutmamak gerekir ki tüm bu dönüşüm süreci ilk yatırım aşamasında oldukça yüksek bir maliyet gerektirmektedir. Fakat, bu yüksek yatırım maliyetleri orta ve uzun vadede verimliliğin artması sonucunda, yatırımcılar ve işletme açısından yatırımın geri dönüş süresi açısından çok daha hızlı olacaktır. Maliyet boyutunun yanında birçok işlemin online olarak gerçekleştirilecek olması nedeniyle hükümetlerin ödeme birimleri, sahipliğin el değiştirmesi, gizlilik, telif hakları gibi konularda var olan düzenlemelerin gözden geçirilmesi, olmayan düzenlemelerin ise yapılması gerekmektedir. Tüm bu bulgular ışığında belki muhasebe alanında uzmanlaşmış veri analistleri olacak mı, muhasebe mühendisliği ya da muhasebe veri analistliği diye bir bölüm açılacak mı? Muhasebe eğitimi gelecekte mühendislik fakültelerinin içinde yer alacak mı gibi konular akademik toplantılarda ve çalışmalarda tartışılmalıdır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Adams, R. L. (2017). 10 Powerful Examples of Artificial Intelligence in Use Today. <https://www.forbes.com/sites/robertadams/2017/01/10/10-powerful-examples-of-artificial-intelligence-in-use-today/#394c3818420d> (Erişim Tarihi: 04.10.2019).
- Alçım, S. (2016). Üretim İçin Yeni Bir İzlek Sanayi 4.0. *Journal of Life Economics*, 3(2), 19-30.
- ATSO. (2017). Antalya Firmalarına Yönelik Endüstri 4.0 Durum Tespiti Ölçeğin Geliştirilmesi ve Pilot Uygulama Projesi. <http://www.atso.org.tr/yukleme/dosya/00d72dbb10e71180bc5c962131ffb546.pdf> (Erişim Tarihi: 26.09.2019).
- Atzori, L., Iera, A. & Morabito, G. (2010). The Internet of Things: A Survey. *Computer Networks*, 54(15), 2787-2805.
- Banger, G. (2017). *Endüstri 4.0 Ekstra*. Ankara: Dorlion Yayınları.

- Broy, M., Cengarle, M. V. & Geisberger, E. (2012). Cyber-Physical Systems: Imminent Challenges. *In Monterey workshop* (pp. 1-28). March 2018, Springer, Berlin, Heidelberg.
- Can, A. V. & Kıymaz, M. (2016). Bilişim Teknolojilerinin Perakende Mağazacılık Sektörüne Yansımaları: Muhasebe Departmanlarında Endüstri 4.0 Etkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. CİEP Özel Sayısı*, 107-117.
- Demirel, E., Alp, M., Taşdemir, M. & Torlak, S. (2018). Dijital Taylorizmin İnsan, Üretim ve Ekonomi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(18), 430-438.
- Doyduk, H. B. B. & Tiftik, C. (2017). Nesnelerin İnterneti: Kapsamı, Gelecek Yönelimi ve İş Fırsatları. *Third Sector Social Economic Review*, 52(3), 127-147.
- Erturan, İ. E. & Ergin, E. (2018). Muhasebe Mesleğinde Dijitalleşme: Endüstri 4.0 Etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (72), 34-42.
- Fırat, S. Ü. & Fırat, O. Z. (2017). Sanayi 4.0 Devrimi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Kavramlar, Küresel Gelişmeler ve Türkiye. *Toprak İşveren Dergisi*, 114(2017), 10-23.
- Genç, S. (2018). Sanayi 4.0 Yolunda Türkiye. *Sosyoekonomi*, 26(36), 235-243.
- Gilpin, L. (2014). 3D printing: 10 companies using it in ground-breaking ways. Hardware. <https://www.techrepublic.com/article/3d-printing-10-companies-using-it-in-ground-breaking-ways/> (Erişim Tarihi: 02.10.2019).
- Göksungur, A. E., (2019). Yapay Zeka. <http://www.goksungur.net/notlar/nisantasi/yapayzeka/Yapayzeka.pdf> (Erişim Tarihi: 04.10.2019).
- Kolberg, D. & Zühlke, D. (2015). Lean Automation Enabled By Industry 4.0 Technologies. *IFAC-PapersOnLine*, 48(3), 1870-1875.
- Lee, I. & Lee, K. (2015). The Internet of Things (IoT): Applications, Investments, and Challenges for Enterprises. *Business Horizons*, 58(4), 431-440.
- Lom, M., Pribyl, O., & Svitek, M. (2016). Industry 4.0 As a Part of Smart Cities. *In May 2016 Smart Cities Symposium Prague (SCSP)* (pp. 1-6). IEEE.

Endüstri 4.0 Alt Bileşenleri Kapsamında Maliyet Muhasebesinin Geleceği Üzerine
Kavamsal Bir İnceleme

- Manyika, J., Chui, M., Bughin, J., Dobbs, R., Roxburgh, C. & Byers, A. H. (2011). Big Data: The Next Frontier For Innovation, Competition, and Productivity. https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/business%20functions/mckinsey%20digital/our%20insights/big%20data%20the%20next%20frontier%20for%20innovation/mgi_big_data_exec_summary.ashx adresinden 04.10.2019 tarihinde alınmıştır.
- Okutmuş, E. & Ergül, A. (2015). Konaklama İşletmelerinde Hedef Maliyetleme, Değer Analizi ve Kaizen Maliyetleme Yöntemlerinin Birlikte Uygulanabilirliğine İlişkin Bir Araştırma. *Journal of Accounting & Finance. Ocak*, 97-116.
- Öksüz, M. K., Öner, M. & Öner, S. C. (2017). Yalın Üretim Tekniklerinin Endüstri 4.0 Perspektifinden Değerlendirilmesi. 21-23 Eylül, 4. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı. 1-9.
- Qin, J., Liu, Y. & Grosvenor, R. (2016). A Categorical Framework of Manufacturing for Industry 4.0 and Beyond. *Procedia CIRP*, 52, 173-178.
- Reinsel, D., J. Gantz & J. Rydning. (2018). Data Age 2025: The Digitization of the World-From Edge to Core. IDC White Paper, <https://www.seagate.com/files/www-content/our-story/trends/files/idc-seagate-dataage-whitepaper.pdf> (Erişim Tarihi: 04.10.2019).
- Roblek, V., Meško, M. & Krapež, A. (2016). A Complex View of Industry 4.0. *Sage Open*, 6(2), 1-11.
- Rüssmann, M., Lorenz, M., Gerbert, P., Waldner, M., Justus, J. Engel, P. & Harnisch, M. (2015). Industry 4.0: The Future of Productivity and Growth in Manufacturing Industries. *Boston Consulting Group*, 9(1), 1-14.
- Salkin, C., Oner, M., Ustundag, A. & Cevikcan, E. (2018). A Conceptual Framework for Industry 4.0. M. Ustundag, A. ve Cevikcan, E. (Ed.), *In Industry 4.0: Managing The Digital Transformation* içinde (pp. 3-23). Cham, Springer.
- Scheuermann, C., Verclas, S. & Bruegge, B. (2015). Agile Factory-An Example of an Industry 4.0 Manufacturing Process. In *August, 2015 IEEE 3rd International Conference on Cyber-Physical Systems, Networks, and Applications*, 43-47.
- Schwab, K. (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi*. (Çev: Zülfü Dicleli), İstanbul, Optimist.

- Soylu, A. (2018). Endüstri 4.0 ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 43-57.
- Strange, R. & Zucchella, A. (2017). Industry 4.0, Global Value Chains And International Business. *Multinational Business Review*, 25(3), 174-184.
- Şekkeli, Z. H. & Bakan, İ. (2018). Endüstri 4.0'ın Etkisiyle Lojistik 4.0. *Journal of Life Economics*, 5(2), 17-36.
- TAYSAD. (2016). *Tasarım Teknoloji Tedarik dünyada ilk 10*. Sayı 88 Mart-Nisan. <http://www.taysadmag.com/uploads/tasarim-teknoloji-tedarik05072019091357.pdf> (Erişim Tarihi: 01.10.2019).
- TÜBİTAK. (2016). *Yeni Sanayi Devrimi Akıllı Üretim Sistemleri Teknoloji Yol Haritası*. Bilim Teknoloji ve Yenilik Politikaları Daire Başkanlığı. V.29.12.2016.
- TÜSİAD. (2016). *Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklik Olarak Sanayi 4.0 Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi*, Mart 2016, TÜSİAD-T/2016-03/576.
- Wisner, J. D., Tan, K. C. & Leong, G. K. (2014). *Principles of Supply Chain Management: A Balanced Approach*. Cengage Learning, Mason, Ohio.
- Yazıcı, A. (2016). Endüstri 4.0 ve Otonom Robotlar, Endüstri Mühendisliği, 459. http://www.emo.org.tr/ekler/91f2bb2a057879e_ek.pdf?dergi=1069 (Erişim Tarihi: 06.10.2019).
- Yelgen, E. (2016). *İşletme Birleşmeleri Ve Satın Alma İşlemlerinde Şirket Değerleme Yaklaşımlarının Etkinliğinin Karşılaştırmalı İncelenmesi: Konaklama Sektöründe Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, A. (2018). Endüstri 4.0 ve Akıllı Fabrikalar. *Sakarya University Journal of Science*, 22(2), 546-556.
- Yüksekbilgili, Z. & Çevik, G. Z. (2018). Endüstri 4.0 Bağlamında Türkiye'nin Yerine İlişkin Güncel ve Gelecek Eksenli Bir Analiz. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA)*, 3(2), 422-436.

İnternet Kaynakları

- <https://www.businessinsider.com/3d-homes-that-take-24-hours-and-less-than-4000-to-print-2018-9> (Erişim Tarihi: 02.10.2019)
- <https://www.bostondynamics.com> (Erişim Tarihi: 01.10.2019)

Endüstri 4.0 Alt Bileşenleri Kapsamında Maliyet Muhasebesinin Geleceği Üzerine
Kavsamsal Bir İnceleme

<http://www.cpse-labs.eu/cps.php> (Erişim Tarihi:04.10.2019)

<https://deepmind.com/blog/article/producing-flexible-behaviours-simulated-environments> (Erişim Tarihi: 06.10.2019)

<https://www.endustri40.com/adidastan-speed-factory-tesisi/> (Erişim Tarihi: 01.10.2019)

<https://www.ibm.com/tr-tr/cloud/watson-studio> (Erişim Tarihi: 10.2019)

http://www.siemens.com.tr/web/1199-18813-1-1/siemens_turkiye_-_tr/siemens_turkiye/basin_bultenleri/bilim_sanayi_ve_teknoloji_bakani_fikri_isik_siemensin_ambergdeki_dijital_fabrikasini_ziyaret_etti (Erişim Tarihi: 02.10.2019)

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh36835>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.09.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.09.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Arıbaşı, Nalcı, N., Canpolat, Gökçe, E. & Doğan, M. (2019). Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Kendi Bölüm Mezunlarına Yönelik Algıları, *Journal of History School*, 43, 1718-1743.

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ÖĞRENCİLERİNİN KENDİ BÖLÜM MEZUNLARINA YÖNELİK ALGILARI¹

Nazlı NALCI ARIBAŞI², Esra CANPOLAT GÖKÇE³ & Mübeyna DOĞAN⁴

Öz

Bu çalışmanın amacı Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü son sınıf öğrencilerinin kendi bölüm mezunlarına ilişkin algılarının anlaşılmasıdır. Araştırma nitel yaklaşım desenlerinden olgubilim ile yürütülmüştür. İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde okuyan ve 2018-19 eğitim-öğretim yılı güz döneminde aktif öğrenci olan 124 son sınıf öğrencisinden açık uçlu anket yoluyla veri toplanmıştır. Metaforlar yoluyla son sınıf öğrencilerinin kendi meslekleri hakkındaki olumlu veya olumsuz düşünceleri derinlemesine incelenmiştir. Olumlu algı ve olumsuz algı olarak iki ana kategoriye ayrılan metaforlar Bilge, Umutlu, İşlenmemiş Maden, Lider ve İşsiz,

¹ Çalışma, 21-23 Şubat 2019 tarihlerinde Kayseri’de düzenlenen 16. Kamu Yönetimi Forumu’nda sözlü olarak sunulan özet bildirinin geliştirilmiş halidir.

²Dr. Öğt. Üyesi İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, nazli.aribas@inonu.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-4001-7363](https://orcid.org/0000-0002-4001-7363)

³ Arş. Gör. Dr. İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü, Ekonometri Anabilim Dalı, esra.canpolat@inonu.edu.tr, [Orcid: 0000-0003-1447-7267](https://orcid.org/0000-0003-1447-7267)

⁴ Öğr. Gör. İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Mali Hukuk Anabilim Dalı, mubeyna.dogan@inonu.edu.tr, [Orcid: 0000-002-4188-889x](https://orcid.org/0000-002-4188-889x)

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Kendi Bölüm Mezunlarına Yönelik Algıları

Kıymetsiz, Umutsuz, Yarışçı alt kategorilerine ayrılmıştır. Katılımcıların algılarının cinsiyet ve okul başarısı değişkenleri ile ilişkisi ayrıca değerlendirilmiştir. Cinsiyet değişkeni ile ana ve alt kategoriler arasında bir ilişki bulunamamışken, umutlu ve bilge kategorisini seçen öğrencilerin genel ağırlıklı not ortalamalarının diğer kategorilere göre farklılaştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Mezun, İşsizlik, Metafor Analizi

Perceptions of Political Science And Public Administration Students For Their Own Graduates

Abstract

The aim of this study is to understand the perceptions of senior students in the Department of Political Science and Public Administration on their own graduates. The research was carried out by using phenomenological approach. Data were collected by an open-ended questionnaire from 124 senior students enrolled in the Department of Political Science and Public Administration at İnönü University in the fall semester of 2018-19. Through metaphors, the positive or negative thoughts of senior students about their professions are examined in depth. Metaphors which are divided into two main categories as positive perceptions and negative perceptions are divided into sub-categories: Wise, Hopeful, Unprocessed Mine, Leader and Unemployed, Indecent, Hopeless, Racer. The relationship of participants' perceptions with variables of gender and school success was evaluated separately. While there was no relationship between gender and main and sub-categories, it was observed that general weighted grade point average of students who chose the category of hopeful and wise differed according to other categories.

Keywords: Political Science, Public Administration, Graduate, Unemployment, Metaphor Analysis

GİRİŞ

Kamu yönetimi eğitiminin lisans düzeyinde verilmesi II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllara rastlar. Özellikle Amerika'da kamu yönetimi bölümlerinin ortaya çıkışı II. Dünya Savaşı, Kore ve Vietnam savaşları, Watergate skandalı gibi yıkıcı olayların ardından kamu hizmetine ve bu hizmeti sunacak olanların eğitime verilen önemin artması ile gerçekleşmiştir. Mazisi çok yeni olmasa da kamu yönetimi eğitimi konusunda gelinen durum hala net değildir. Öğrencilerin mezun olduklarında nerelerde çalıştıkları bile az bilinen bir konudur. Kamu yönetimi eğitiminin, birçok disiplinden yararlanması ve öğrencileri kamu hizmetinin geniş istihdam alanına hazırlaması paydaş olan herkesin kafa karışıklığı yaşamasına neden olur. Örneğin; Türkiye'de özellikle

2000’li yıllarda kamu yönetimi (KY) bölümlerinin çoğu isimlerini siyaset bilimi ve kamu yönetimi (SBKY) olarak değiştirmiştir. İsmi değişen bu bölümlerin mezunları aynı alanlarda çalışmakta olup müfredatları ve eğitimcileri aynıdır. Bununla birlikte, bölümlerin isimlerini değiştirmeleri daha çok tercih edilmelerini sağlamıştır. Hukuk, siyaset bilimi, iktisat, işletme bilimlerinden temel bilgiler verilmesi alanın tam olarak neyi içereceği ve bu içeriğin nasıl öğretileceği konusunda soruları ortaya çıkarır. Sonuç olarak, fakülteler lisans öğrencilerine bu geniş alanı nasıl sunacağı konusunda emin değillerdir ve öğrencilerin kafası kamu yönetiminin ne olduğu konusunda oldukça karışıktır (Dougherty Jr., 2011). Mezun olan öğrencilerin yaşadığı sıkıntılar bölümün tercih edilme oranını düşürmektedir. Bu sorunlar kamu yönetimi alanında akademik düzeyde tartışılmaya devam etmektedir.

Bu karışık durum içinde öğrencilerin kendi mezuniyetlerini nasıl algıladığını bilmek önemlidir. Yapılan literatür taramasında özellikle eğitim bilimleri alanında çalışanların meslek algısı konusunda oldukça fazla araştırma yaptığı ama idari bilimler alanında çalışmanın pek bulunmadığı tespit edilmiştir. Günümüzde iktisadi ve idari bilimler fakültelerini (İİBF) seçen öğrenci sayılarının gittikçe azaldığı düşünüldüğünde bu tür konularda çalışmak önem kazanmaktadır. Konuyu keşfetmek için metaforlar yolu ile öğrencilerin algılarının anlaşılması alanda öncelikle tercih edilen bir yöntemdir. Metaforlar kullanılarak analiz, özellikle bir durumu ifade etmek zor olduğu durumlarda araştırmacıların yardımına yetişmektedir. Çünkü kimi durumları metaforlar kullanarak anlatmak daha kolaydır. Örneğin; meslek kavramını su metaforu ile açıklayan Fox (2014), mesleğin yaşam için esas olduğunu, yansıtıcı, iletken, değişken, doğal ama sınırlı, gelgitleri olan bir yapısı olduğunu dile getirmiştir. Böylece tanımlanması zor olan meslek konusunu daha anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır. Metaforların sağladığı kolaylıklara başka bir örnek bu çalışmadan verilebilir. Kendi bölüm mezununun durumunu değerlendirmek için ‘Yokuş Yukarı Çıkmaya Çalışan İçinde 5 Kişi Olan Vitesi 5'e Takmış Tofaş’ metaforunu kullanan öğrenci içinde bulunduğu umutsuzluğu Türkiye’de yaşayan çoğu kişinin gözünün önüne gelebilecek bir manzarayı kullanarak tasvir etmiştir. Bu metafor sayesinde öğrencinin içinde bulunduğu durumu anlamak ve anlatmak kolaylaşmaktadır.

Türkiye’de metafor analizi yöntemini kullanan meslek algısı konusundaki mevcut araştırmalar daha çok öğretmenlik mesleği üzerinedir. Örneğin; Ocak ve Gündüz (2006) öğretmenlik mesleği konusunda algıyı anlayabilmek için öğretmenlere “Öğretmenlik mesleği . . . gibidir, çünkü . . .” cümlesini yöneltmişlerdir. Bir başka araştırmada Altun ve Camadan (2013) tarafından Rize il ve ilçelerinde görev yapmakta olan 98 rehber öğretmene kendi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Kendi Bölüm Mezunlarına Yönelik Algıları

mesleklerini değerlendirmelerine yönelik “Rehber öğretmen (psikolojik danışman) ... gibidir, çünkü ...” cümlesinin yazılı olduğu bir anket dağıtılmış ve buradaki boşlukları doldurmaları istenmiştir. Bu çalışma sonucunda elde edilen metaforlar Yol Gösteren, Fark ettiren, Geliştiren, Önemli, Koşulsuz Kabul Eden, Problem Çözen, Abartılan, Rahatlatan, Arabulucu, Lider, Belirsiz ve Bilgi Kaynağı başlıklı kategorilere ayrılmıştır. Katılımcı öğretmenlerden “Tarih öğretmeni ... gibidir. Çünkü ... ” ifadesini metafor kullanarak doldurmalarını isteyen Çulha Özbaş ve Aktekin (2013) adayların geliştirdiği 63 farklı metaforu değerlendirerek; “tarihsel bilginin aktarıcısı olarak tarih öğretmeni”, “tarihsel bilginin depolayıcısı olarak tarih öğretmeni”, “aydınlatan/yol gösteren kişi olarak tarih öğretmeni”, “müfredatın bekçisi olarak tarih öğretmeni”, “toplumu şekillendiren kişi olarak tarih öğretmeni”, “tarih araştırmacısı olarak tarih öğretmeni” kategorilerini geliştirmişlerdir.

Ancak bilindiği gibi SBKY mezunlarını bir kelime veya tamlama ile tanımlayabilen bir meslek yoktur. Türkiye’de SBKY mezunu ancak belirli sınavlardan geçtikten sonra çalışmaya başladığı işe göre müfettiş, milli emlak memuru, gelir uzman yardımcısı gibi meslekler edinmektedir. Bu nedenle bu çalışmada öğrencilerin, mesleklerini değil daha çok SBKY mezunlarının iş bulma durumunu değerlendirdikleri görülmüştür. Aslında bu beklenen bir durumdur. Türkiye’de özellikle son yıllarda üniversiteleşme ve üniversite mezunu oranı oldukça artmıştır. Ancak bu durum üniversite mezunu işsiz sayısını arttırmıştır. 2019 itibarıyla 129 devlet, 77 vakıf (72 Vakıf Üniversitesi ve 5 Vakıf MYO) üniversitesi olmak üzere toplam 206 üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerde bulunan Kamu Yönetimi (31) ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümlerinin (92) toplam sayısı 123 dür (Yükseköğretim Kurulu, 2019). Her 10 gençten 3’ü üniversite mezunudur. Bununla birlikte Ocak 2019 itibarıyla işsizlik oranı %14.7, 2018 yılı genç işsizlik oranı %20.3’ dür (Türkiye İstatistik Kurumu, 2019). Bu tablo çerçevesinde öğrencilerin özellikle istihdam alanına vurgu yapmaları beklenen bir durumdur.

Araştırmanın ana sorusu ‘Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi öğrencileri kendi bölümlerinden mezun olma durumunu nasıl değerlendiriyor?’ sorusudur. Katılımcılardan kendilerine verilen ‘Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Mezunu ..... gibidir çünkü .....’ şeklindeki açık uçlu ifadeyi tamamlamaları istenmiş ve gerekli açıklamalar yapılmıştır. SBKY öğrencisinin kendi bölüm mezunu hakkındaki düşüncelerinin anlaşılması amacıyla yapılan çalışma araştırma yönteminin ayrıntılı bir şekilde açıklanması ile başlamaktadır. Araştırma yürütülürken gerçekleştirilen tüm aşamalar detaylarıyla aktarılmıştır. Ardından elde edilen sonuçlar; bulgular ve yorum ile akademik başarı ve cinsiyet

faktörlerinin metaforlara göre analizi başlıklarında paylaşılmıştır. Sonuç bölümünde ise tüm resmi görebilmek için özet grafikler eşliğinde sonuçlar aktarılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın amacı Türkiye’de her yıl binlerce mezun veren Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (SBKY) öğrencilerinin kendi bölüm mezununu nasıl algıladığını keşfetmektir. Araştırma tür olarak ampirik bir araştırmadır. Nitel yaklaşım yöntemlerinden olgubilim araştırma deseni kullanılmıştır. Metaforlardan yararlanılarak, açık uçlu anket yöntemi ile veriler toplanmış ve bu veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Ayrıca anket tekniği kullanılarak toplanan veriler için istatistiksel analizler yapılarak değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Yıldırım ve Şimşek’e (2013) göre, metaforlar eğitim araştırmalarında iki amaçla kullanılabilir. Bunlardan ilki var olan durumu belirlemektir. Diğeri de bir süreci iyileştirmektir. Bu araştırmada metafor bir kesit üzerinde betimleme amacıyla kullanılmıştır. Metaforlar betimleme amacıyla kullanıldığında bir durum, olay ve olgu var olduğu haliyle betimlenir. Nitel ve nicel analizlerin birlikte kullanıldığı karma araştırmalarda, araştırmanın her aşamasını ayrıntıları ile aktarmak önemlidir. Bu nedenle ilerleyen bölümlerde verilerin nasıl elde edildiği ve nasıl analiz edildiği ayrıntıları ile aktarılmıştır. Araştırma; Literatür Taraması Aşaması, Verilerin Toplanması Aşaması, Verilerin Bilgisayara Aktarılması ve Adlandırma Aşaması, Eleme, Derleme ve Kategori Geliştirme Aşaması, Geçerlik ve Güvenirliği Sağlama Aşaması ve Sonuçlandırma Aşamasından oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması Aşaması

Araştırmanın veri toplama aşamasında araştırma sorusunun cevabını keşfetmek amacıyla uygun yöntemler kullanılarak veri elde edilmiştir. Devam eden başlıklarda bu aşamanın alt bölümleri ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

Araştırma Grubu

Katılımcılar İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü örgün öğretim (normal öğretim + ikinci öğretim) son sınıfında okuyan öğrencilerdir. Örneklem yöntemi olarak amaçlı örneklem kullanılmıştır. Mezuniyetlerinin yakın olması nedeniyle daha doğru değerlendirecekleri düşünülerek değerlendirmeye sadece son sınıflar alınmıştır. İlgili sınıfta kayıtlı öğrenci sayısı 197 iken bunlardan 124’ü gönüllü olarak araştırmaya katılmıştır.

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Kendi Bölüm Mezunlarına Yönelik Algıları

Diğer öğrenciler değerlendirmede bulunmak istememişlerdir. Anketlerin 123'ü doldurulmuştur. Bir anket sadece cinsiyet ve ortalama bilgileri verilerek boş bırakılmıştır. Anketler öğrencilere zorunlu olarak aldıkları İnsan Kaynakları Yönetimi dersinde, derste ulaşılamayan öğrencilere ise bu dersin arasının ardından dağıtılmıştır. Öğrencilere anketi tamamlamaları için istedikleri kadar süreleri olduğu belirtilmiştir. Anketlerin ortalama 15 dakika içinde tamamlandığı görülmüştür.

Veri Toplama Aracı

Katılımcıların hepsi gönüllü olarak çalışmaya katılmıştır. Veri toplama aracı olan form; açıklamalarla birlikte, bir kapalı uçlu, iki açık uçlu sorudan oluşan bir ankettir. Kapalı uçlu soru ile katılımcıların cinsiyetlerini, Kadın veya Erkek olarak işaretlemeleri talep edilmiştir. Açık uçlu sorulardan biri ile okul ortalamalarını 4'lük sistemde yazmaları istenmiştir. Araştırmanın asıl veri toplama sorusu ise 'Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu ..... gibidir çünkü .....' şeklinde verilen açık uçlu sorudur. Bu soruda öğrencilerden birinci boşluğa bir metafor yazmaları ve kendi mezunlarını algılama biçimlerini bir metafor yardımı ile açıklamaları istenmiştir. Çünkü kelimesinden sonra gelen açıklama kısmı öğrencinin neden bu metaforu kullandığını ve bölüm mezununu neden bu metafora benzettiğini açıkladığı bölümdür. İlerleyen bölümlerde görülecek kategoriler de bu açıklamalardan yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Verilerin Bilgisayara Aktarılması ve Adlandırma Aşaması

Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde veriler tanımlanır ve içlerinde saklı olan bilgi sistematik bir biçimde sunulur. Nitel araştırmalarda araştırmacının kendisi bir araçtır (Patton , 2014, s. 14). Bilgi işleme araçlarının en önemlisi araştırmacının kendisidir. Bununla birlikte araştırmada işlem veya analiz yapan (SPSS, MS Excel) bilgisayar programları kullanılmıştır. Elde edilen veriler öncelikle MS Excel programına aktarılmıştır. Ardından SPSS paket programı kullanılarak tanımlayıcı istatistikler ve frekans tabloları elde edilmiştir. Bu işlem için öncelikle toplanan anketlere numaralar verilmiştir. İçeriğin doğrudan aktarımı sırasında her öğrenci numarası ile Ö5, Ö2, Ö123 gibi kodlanmıştır. Daha sonra her anketin; numarası, katılımcının cinsiyeti, okul ortalaması, seçtiği metafor ve açıklaması MS Excel dosyasına aktarılarak düzenli bir veri listesi elde edilmiştir. Yine bilgisayar yardımı ile metaforlar alfabetik sıraya göre dizilmiş, yazılışları ve anlamları aynı olan metaforlar belirlenmiştir. Bu aşamada metaforların önüne eklenen ve yazılışlarının farklı olmasına yol açan 'bir' sıfatı gözardı edilmiştir. Örneğin 'ağaç' metaforu ile 'bir ağaç' metaforu aynı olarak değerlendirilmiştir. Bu

şekilde 123 ankette 109 farklı metafor yazıldığı görülmüştür. Ağaç, kaplumbağa ve karınca metaforu dörder kere, baba, boş defter, sudan çıkmış balık, joker, kaldırım mühendisi ise ikişer kere tekrar edilmiştir. Bu metaforlar bir sonraki başlıkta görülebilir.

Eleme, Derleme ve Kategori Geliştirme Aşaması

Sıralanan 123 metafor ve açıklamaları tek tek okunarak anlamlı olmayan, metafor özelliği içermeyen veya açıklamaları yeterince anlaşılır olmayanlar ile açıklamalarıyla metafor arasında ilişki bulunmayan 40 metaforu içeren anket elenmiştir. Elenen metaforlar;

Ağaç, Amacı belli olmayan, Arı, Aslan, Azimle çalışmak, Balık, Bilgisayar Mühendisi, Boş teneke, Çay, Çoban, Çok şeritli yol, Çöp İnsan (Adam), Dut yemiş bülbül, Düşünce, Fenerbahçe, Galatasaray, Gözlük, Hazırlık Maçı, Hırçındır, Işıldamayan demir pas tutar, İşsiz, Joker, Kaplumbağa, Karınca, Kör ya da şaşı, Kuş, Küçük bir siyasetçi, Ojesiz el, Öğretmen, Papağan, Siyasi bilgi torbası, Toplum, Uçurum kenarındaki bir insan, Umut ile umutsuzluk arasında, Yılan, Zümrüdü Anka Kuşu, Asparagas haber, Teneke, Paslanmış Bir Demir ve Market rafındaki çikolata'dır.

Bu durumda değerlendirilmeye alınan anlamlı anket sayısı 83'e düşmüştür. Bu 83 katılımcının ürettiği 73 farklı metafor bulunmaktadır. Daha önce başka bölümler ve mesleklerle yapılan araştırmalar incelendiğinde SBKY öğrencisinin az sayıda benzer metafor ürettiği dikkat çekmiştir. Neredeyse tüm katılımcılar farklı bir metafor yazmışlardır. Değerlendirmeye alınan 83 metafordan 73'ü birbirinden farklıdır.

Bu metaforlar ve frekansları şöyledir;

Aç kurt, Ağaç (3), Aile, Ağır bir başak, Altın, Amele, Antik Yunan Çağındaki Filozofların Öğrencileri, Aslan, Ayakkabısız, Baba (2), Bilge bir dede, Bir evin çatısı, Boş bardak, Boş bir alan, Boş bir vazo, Boş defter(2), Boş gezene fiş kesen, Boş şişe, Bulut, Çam ağacı, Çekirge, Çınar ağacı, Dağın derinliğindeki elmas, Dışkapının mandalı, Dipsiz Kuyu, Emekleyen bebek, Eşek, Ertesi gün, Fatih Terim, Gazete, Gün ışığına çıkmış yarasa, Güvenmediğin biri, Hayat, Hergün antreman yapan bir sporcu, Hıyar, İncir ağacı, İnek, İnşaatın temeli, Joker, Kaldırım Mühendisi (2), Kaplumbağa (3), Karınca (3), Karışık sebze çorbası, Kayısı, Kelebek, Kırgın çiçek, Kırılmış kalem, Lider, Maden, Makine, Meyvesiz ağaç, Mıknatıs, Motorsuz bir araba, Mücevher, Paket lastiği, Pırlanta, Plastik bardak, Pusula, Saksı, Samuray, Sokağa bırakılmış köpek, Solmuş çiçek, Su, Sudan çıkmış balık (2), Toprak, Uçurtma, Uzun bir yolculuk, Uzun çok dallı ağaç, Yıkık bir ev, Yokuş yukarı

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Kendi Bölüm Mezunlarına Yönelik Algıları

çıkmaya çalışan içinde 5 kişi olan vitesi 5'e takmış tofaş, Yolunu kaybetmiş çocuk, Yolunu kaybetmiş sürücü, Yöneticiden çok asker.

Şunu belirtmek gerekir ki; öğrenciler, metaforlar ilk duyulduğunda akla gelecek çıkarımlardan daha farklı açıklamalar yapmışlardır. 'Gazete' metaforu bu duruma örnek verilebilir. Metafor ilk duyulduğunda bilgi dolu veya faydalı olması akla gelebilir ancak **Ö5**; "Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu "gazete" gibidir çünkü üzerinde yazan onca bilgiye, habere rağmen her türlü işte kullanılır." tanımlamasını kullanarak gazetenin bir kağıt olarak her işte kullanılmasına daha fazla vurgu yapmıştır. Bu nedenle kategoriler oluşturulurken ve metaforlar bu kategorilere yerleştirilirken öncelikle açıklamalar dikkate alınmıştır. Ayrıca aynı metaforu kullanan öğrencilerin farklı açıklamalar yaptığı durumlarla da karşılaşılmıştır. Örneğin; ağaç metaforunu kullanan **Ö43**; ağacın bakıma ihtiyacı olmasına vurgu yaparken **Ö13**; ağacın çok dallı olmasına vurgu yapmıştır.

Bu süreçte 83 metaforla ilgili olarak oluşturulan 'metafor listesi' dikkate alınarak, katılımcılar tarafından üretilen her metafor SBKY mezunu kavramını yansıttığı düşünülen ve metaforların ortak özellikleriyle oluşturulan çeşitli kategoriler altında toplanmaya çalışılmıştır. Bu işlem için çalışmanın üç yazarı öncelikle bireysel olarak çalışmışlardır. Daha sonra kendi çalışmalarını bir araya getirerek ortak olan ve olmayan sonuçları değerlendirmişlerdir. Sonraki aşamada metafor analizi konusunda uzman öğretim üyelerinin destek görüşleri ile kategorilerin son hali verilmiştir. Bu şekilde metaforlar ve açıklamaları tek tek okunarak 83 metafor öğrencilerin olumlu ve olumsuz algıları gözönünde bulundurularak 2 ana kategoriye ayrılmıştır. Daha sonra bu ana kategoriler başlığında 8 adet alt kategori oluşturulmuştur. Kategoriler isimlendirilirken metafor analizi konusunda uzman olan öğretim üyelerinden destek alınmıştır. Kategorilerin bölüm mezununu niteleyen kısa sıfatlar olmasına özellikle dikkat edilmiştir. Bazı metaforlar yazılışları aynı olsa da farklı açıklamaları nedeniyle farklı kategorilere yerleştirilmiştir. Bu kategoriler şunlardır:

Olumlu Algı Alt Kategorileri:

- 1) Bilge
- 2) İşlenmemiş Maden
- 3) Lider
- 4) Umutlu

Olumsuz Algı Alt Kategorileri:

- 1) İşsiz
- 2) Kıymetsiz
- 3) Umutsuz
- 4) Yarışçı

Geçerlik ve Güvenilirliği Sağlama Aşaması

Nitel bir araştırma için geçerliliğin önemli bir göstergesi araştırmacının sonuca nasıl ulaştığını ayrıntılı bir şekilde anlatmasıdır (Patton , 2014). Bu nedenle araştırmanın tüm aşamaları ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Güvenilirliği sağlamak için 8 kategoriye ayrılan 83 metafor iki uzman tarafından değerlendirilmiştir. Uzmanlara metaforlar, açıklamalar ve kategoriler listesi verilerek metaforların kategorilere uygun yerleştirilip yerleştirilmediği sorulmuştur. Sonuçlar araştırmacılar tarafından yapılan yerleştirme ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma Miles ve Huberman (2017) tarafından geliştirilen güvenilirlik = görüş birliği / görüş birliği + görüş ayrılığı*100 formülünden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Birinci uzman ile karşılaştırılan sonuçlara göre güvenilirlik $80/80+3*100 = \%96$ olarak bulunmuştur. İkinci uzman ile karşılaştırılan sonuçlara göre ise güvenilirlik $59/59+24*100= \%71$ olarak sonuçlanmıştır. İkinci uzmanın özellikle bir kategori üzerinde yoğunlaştığı ve bu kategori ile metaforları uyumsuz bulduğu görülmüştür. Bunun üzerine araştırmacılar ve uzmanlar arasında görüşülen konu kategorinin isminin değiştirilmesi ile yeniden düzenlenmiştir. Sonuç olarak araştırmanın güvenilirliği sağlanmıştır.

Sonuçlandırma Aşaması

Bu aşamada kategoriler ve metaforlar kullanılarak yorum yapılmıştır. Kategoriler ve metaforlar için tanımlayıcı istatistikler elde edilmiştir ve frekans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablolaştırılarak sunulmuştur. Ayrıca metafor, cinsiyet ve akademik başarı değişkenleri için değişim analizleri ve korelasyon analizi kullanılarak aralarındaki ilişkiler incelenmiştir. İstatistiksel analizler yapılırken SPSS paket programı kullanılmıştır.

BULGULAR ve YORUM

Katılımcılar kendi bölümleri olan Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olma durumunu farklı açılardan değerlendirmişlerdir. Bölümün içeriği ve bu bölümün mezununun özellikleri ile ilgili, bölüm mezununun karşılaşacağı istihdam alanının özellikleri ile ilgili ve bölümü bitirenlerin kişisel özellikleri ile ilgili değerlendirmeler söz konusudur. Bu değerlendirmelerin bir kısmı bölümden mezun olmanın olumlu algılandığını bir kısmı ise olumsuz algılandığını göstermektedir. Yukarıda belirtildiği gibi değerlendirilen 83 anketten 73 farklı metafor üretilmiştir. Bu metaforlar 2 ana başlık altında oluşturulan 8 kategoriye ayrılmıştır. Ana kategoriler olumlu ve

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Kendi Bölüm Mezunlarına Yönelik Algıları

olumsuz metaforlar şeklinde gruplandırılmıştır. Bu kategoriler ve diğer bilgiler tablo haline getirilerek yorumlanmıştır.

1. Olumlu Algı Ana Kategorisinde Yer Alan Alt Kategoriler

Olumlu algı ana kategorisi altında toplam 27 metafor değerlendirilmiştir. Bilge, İşlenmemiş Maden, Lider ve Umutlu alt kategorileri olumlu algı ana kategorisinde yer almaktadır. ‘Ağaç’ metaforu ‘Bilge’ kategorisinde, ‘Baba’ metaforu ‘Lider’ kategorisinde iki kere yer almıştır (Tablo 1).

1.1. Bilge Kategorisi

Bu kategori ile ilgili metafor üreten öğrenci sayısı 11 dir. Bunlardan 6’sı kız öğrenci 5’i erkek öğrencidir. Bilge kategorisinde yer alan metaforları üreten öğrencilerin Genel Akademik Not Ortalamalarının (GANO) aritmetik ortalaması 4 üzerinden 3.0818’dir. Bu kategoriyi temsil eden metaforlar şunlardır: Ağaç(2), Bilge Bir Dede, Bir Evin Çatısı, Çınar Ağacı, Joker, Karışık Sebze Çorbası, Su, Uzun Çok Dallı Ağaç, Ağır Bir Başak, Uzun Bir Yolculuk.

Tablo 1.

Olumlu Algı Alt Kategoriler, Temsil Eden Metaforlar, Cinsiyet, Ortalama, Adet

Kategoriler	Olumlu Algı Ana Kategorisinin Alt Kategorileri							
	Bilge		İşlenmemiş Maden		Lider		Umutlu	
Temsil Eden Metaforlar	Ağaç (2), Bilge Bir Dede, Bir Evin Çatısı, Çınar Ağacı, Joker, Karışık Sebze Çorbası, Su, Uzun Çok Dallı Ağaç, Ağır Bir Başak, Uzun Bir Yolculuk.		Altın, Maden, Toprak		Aslan, Baba (2), Lider, Paket Lastiği, Pusula, Aile		İnşaatın Temeli, Kelebek, Mücevher, Pırlanta, Samuray, Hayat	
Cinsiyet	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Frekans (Yüzde)	6 (%14,3)	5 (%12,2)	0 (%0)	3 (%7,3)	2 (%4,8)	5 (%12,2)	4 (%9,5)	2 (%4,9)
Ortalama GANO	3,0818		2,5333		2,6414		3,1283	
Frekans (Yüzde)	11 (%13,3)		3 (%3,6)		7 (%8,4)		6 (%7,2)	

Bu kategoride metafor üreten öğrenciler SBKY mezununun hukuk, siyaset, iktisat, işletme, istatistik vb. birçok farklı alanda bilgi sahibi olduğunu dile getirmişlerdir. Bu farklılık iş dünyasında da çok yönlü olmaya ve farklı alanlarda çalışmaya hazır olmaya imkan vermektedir. Giriş bölümünde de bahsedildiği gibi SBKY bölümlerinin müfredatları oldukça çeşitlidir ve öğrencilerin mezun olduklarında çalışabilecekleri alanlar birbirinden çok farklıdır. Öğrencilere verilen bilgiler açısından bakıldığında SBKY bölümleri oldukça kapsamlı bir eğitim sunmaktadır. Öğrenciler bu durumu iş hayatına atılmak için önemli bir avantaj olarak değerlendirmişler ve farklı metaforlar ile tasvir etmişlerdir. Aşağıdaki doğrudan alıntılar bu kategoriye yerleştirilen açıklamalara örnek verilebilir:

Ö70: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Mezunu “uzun bir yolculuk gibidir” çünkü “okul hayatı boyunca her alanda eğitim görmüş her eğitim dalına dair bilgi sahibi olmuş ve mezun olduktan sonra ise bu çeşitli alanlardan istediği yerde durup kendi iş hayatını şekillendirebilir.”

Ö86: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Mezunu “ağaç” gibidir çünkü “çok yönlü dersler alıyoruz. Oldukça geniş iş yelpazesine sahibiz. Ağaç yaşken eğilir atasözü gibi o ağaç bizim elimizde ve ne tarafa eğersek orada herhangi bir iş sahibi olacağız.”

Ö105: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Mezunu “su” gibidir çünkü “her alandaki işe uyum sağlar.”

Öğrencilerin burada özellikle üzerinde durduğu konu bölümün müfredatının çok yönlü olmasıdır. Bölümde iktisadi ve idari alandan birçok konuda dersler verilmektedir. Bu şekilde öğrenciler hem birçok konuda bilgi sahibi olmakta hem de iş hayatında farklı alanlarda çalışabilmektedir. Bilindiği gibi bölüm mezunları bankacılıktan, akademisyenliğe, memurluktan, uzmanlığa, devlet ve özel sektörde birçok alanda yer almaktadır. Bu durum tıpkı “bilge” sıfatıyla nitelenebilen kişiler gibi çok farklı konularda bilgi sahibi olmak ve farklı alanlara uyum sağlayabilmek ile açıklanabilir.

1.2. İşlenmemiş Maden Kategorisi

Bu kategori ile ilgili metafor üreten öğrenci sayısı 3’dür ve 3 öğrenci de erkektir. Bu kategorideki metaforları üreten öğrencilerin GANO aritmetik ortalamaları 4 üzerinden 2.5333’dür. Kategoriyi Altın, Maden ve Toprak metaforları temsil etmektedir (Tablo 1).

Bu kategoride öğrencilerin algısı kendi mezuniyetlerinin doğru değerlendirilirse verimli olabildiğidir. Altın, maden ve toprak metaforları ile

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Kendi Bölüm Mezunlarına Yönelik Algıları

şekillenen kategoride öğrenciler bu bölüm mezuniyetine sahip olmanın değerli bir maden gibi ancak doğru işlendiğinde verimli olabileceğini dile getirmişlerdir. Bu kategoriyi oluşturan öğrenci görüşleri şöyledir:

Ö12: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “altın” gibidir çünkü “değerlendirirsen çok kazançlı çıkarısın, kendini geliştirirsen çok kıymetli olur.”

Ö15: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “toprak” gibidir çünkü “aslında hayatın her noktasında vardır. Kendi başına her ne kadar önemli olsada, güzel bir şekilde işlenmezse hiçbir anlam ifade etmez, Gücünün öneminin farkına varmayan ve bilgiye aç olmayan insana naparsak yapalım, kurumaya, çoraklaşmaya mahkum topraktan öte bir şey olmaz.”

Bu öğrencilere göre tek başına bölümü bitirmek yeterli değildir. Bir önceki Bilge kategorisindeki öğrenciler gibi bölümlerinin maden değerinde olduğunu bilmekte ama kendilerinin çabasının önemini vurgulamaktadırlar. Bu maden ancak doğru işlenirse değerli bir maddeye dönüşecektir.

1.3. Lider Kategorisi

Lider kategorisindeki metaforları üreten öğrenci sayısı 7’dir. Bunlardan 2’si kız öğrenci, 5’i erkek öğrencidir. Bu metaforu üreten öğrencilerin ortalama GANO’ları 2.6414’dür. Kategoriyi temsil eden metaforlar Aslan, Baba(2), Lider, Paket Lastiği, Pusula ve Aile şeklindedir (Tablo 1).

Bu metaforları tercih eden öğrencilerin bölüm mezununun iyi yönetici olabilme özelliğini ön plana çıkardığı görülmektedir. Özellikle devlet kurumlarında çalışma düşünülerek verilen cevaplarda, mezunların yapacakları işlerde herkes tarafından sevilen iyi birer yönetici olacakları ön plana alınmıştır. Aşağıdaki doğrudan alıntılar bu kategoride verilen örneklerden birkaçıdır:

Ö27: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Mezunu “paket lastiği” gibidir çünkü “yönetici olarak aslarını derler toparlar ve bir arada daha önemli bir yere sahip olmasını sağlar.

Ö53: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Mezunu “aile” gibidir çünkü “Siyaset bilimi ve kamu yönetimi mezunu kaymakamı düşünecek olursak yönettiği ilçenin ailesi olur. Kucak açar sorunlarını dinler ve yardımcı olur.”

Ö71: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Mezunu “baba” gibidir çünkü “baba bir hanenin reisidir. Koruyucusu ve ailesini kanatlarının altında bütün kötülüklerden korur. Her zaman her şekilde idare eder.”

SBKY ve KY bölümlerinin temel amacı kamu çalışanlarını yetiştirmektir. Bunların büyük bir kısmı ilerleyen yıllarda üst yönetim kadrolarında yer

almaktadırlar. Bu kategoriyi seçen öğrenciler yönetim kadrolarında yer alan mezunların halka ve diğer çalışanlara tıpkı bir lider gibi yol göstereceği konusu üzerinde durmuşlardır. Bu öğrenciler bölüm mezunlarının lider vasfı kazandığını vurgulamışlardır.

1.4. Umutlu Kategorisi

Umutlu kategorisindeki metaforları üreten öğrenci sayısı 6'dır. Bunlardan 4'ü kız öğrenci 2'si erkek öğrencidir. Bu metaforu üreten öğrencilerin ortalama GANO'ları 3.1283'dür. Kategoriyi temsil eden metaforlar; İnşaatın Temeli, Kelebek, Mücevher, Pirlanta, Samuray ve Hayattır (Tablo 1).

Bu kategorideki öğrenciler kendilerini umutlu ve değerli hissetmektedir. Mezun olduktan sonra etraflarına ışık saçacaklarını düşünen bu kategori öğrencileri hayata pozitif bakmaktadırlar. Bölüm mezununun değerli olduğunu ve çalışacağı yerlerde bilgisi ile herkese faydası dokunacağını düşünmektedirler. Aşağıdaki doğrudan alıntılar bu duruma örnek verilebilir:

Ö84: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “kelebek” gibidir çünkü “Okulu okuyup bilgilenip atanıncaya kadar tırtıl gibidir. Atandıktan sonra kelebek gibi olur hem bilgisi hem de genel kültürüyle herkesin imrendiği güzellikte bir kelebek gibi olur.”

Ö61: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “samuray” gibidir çünkü “Bir samuray özgürlük için arkadaşları için elinden gelen her şeyi ruhunu katarak yapar.”

Ayrıca bu öğrenciler çalışma hayatı dışındaki yaşamlarında da etraflarındaki insanlara destek ve örnek olacaklarını hissetmektedirler. Kategoriyi oluşturan öğrenciler bölüm mezununu azimli ve çalışkan olarak değerlendirmektedirler.

2. Olumsuz Algı Ana Kategorisinde Yer Alan Alt Kategoriler

Olumsuz algı ana kategorisinde toplam 56 metafor değerlendirilmiştir. ‘Kaldırım mühendisi’ metaforu 2 kere, ‘Sudan çıkmış balık’ metaforu 2 kere, ‘Boş defter’ metaforu 2 kere, ‘Kaplumbağa’ metaforu 2 kere, ‘Karinca’ metaforu 3 kere tekrar edilmiştir (Tablo 2). Bu kategorideki öğrencilerin mezun olduklarında karşılaşacakları istihdam alanı üzerinde çok durdukları görülmüştür. Bu nedenle bu ana başlık altında toplanan metafor sayısı daha fazladır.

2.1. İşsiz Kategorisi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Kendi Bölüm Mezunlarına Yönelik Algıları

Bu kategori ile ilgili metafor üreten öğrenci sayısı 12'dir. Bunlardan 7'si kız öğrenci 5'i erkek öğrencidir. Okul ortalamalarının aritmetik ortalaması 2.6733'dur. Kategoriyi şekillendiren metaforlar şöyledir; Plastik Bardak, Amele, Boş Bir Alan, Boş Gezene Fiş Kesen, Dipsiz Kuyu, Güvenmediğin Biri, Kaldırım Mühendisi (2), Meyvesiz Ağaç, Sokağa Bırakılmış Köpek, Yöneticiden Çok Asker, Aç Kurt (Tablo 2).

Öğrencilerin ülkedeki mevzut işsizlik ve bölümün mezununun iş garantisinin olmaması üzerinde oldukça fazla durdukları görülmüştür. SBKY veya KY bölümü mezunlarının iş alanı geniş olmasına rağmen mezun sayısının çokluğu, her kademe de sınav ile karşılaşmaları iş bulma ihtimalini düşürmektedir. Aşağıda verilen doğrudan alıntılarda görüldüğü gibi bu kategoriyi oluşturan öğrenciler mezunlarını doğrudan işsiz olarak algılamaktadır. Öğrencilerin özellikle İİBF bölümlerinden mezun olanların istihdam alanının bulunmadığına vurgu yaptıkları görülmektedir. Örneğin “yöneticiden çok asker” metaforunu kullanan öğrenci (Ö8) atama sıkıntısı nedeniyle bölüm mezunlarının asker ya da polis olmaya yöneldiğine vurgu yapmıştır. Son yıllarda İİBF'lerin kontenjanlarında ki azalışın sebebi de büyük oranda bu istihdam sorunudur. İşsizlik tüm ülkenin sorunu olmakla birlikte SBKY mezun sayısının artması alandan mezun olanların işsizlik oranının artmasına neden olmuştur. Aslında bu yığılmanın sebebi kontenjanların plansız arttırılmasıdır. “Plastik bardak” metaforunu kullanan öğrenci (Ö122) SBKY mezunlarını seri üretimle oluşturulan plastik bardaklara benzeterек durumu ve hissettiklerini özetlemiştir. Mezun sayısının ihtiyaçtan çok daha fazla olması işsizliğe neden olmaktadır.

Bu kategoriyi şekillendiren metaforlara ve açıklamalarına şöyle örnekler verilebilir:

Ö36: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “boş gezene fiş kesen” gibidir çünkü “mezun olduktan sonra boş kalıp bir işle uğraşmak isteyenler en kolay iş fiş kesmektir.”

Ö42: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “güvenmediğin biri” gibidir çünkü “mezun olduğunda kişiye iş güvencesi vermez.”

Ö95: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “kaldırım mühendisi” gibidir çünkü “bu bölümden mezun olan kişiler taş dizmekten başka bir iş yapmadığı kanaatindeyim. Okul döneminde de sonrasında da okeye dört oluruz ancak. Her geçen gün mezun verip ataması yerlerde olan bu bölüm için kullandığım bu cümleler ne kadar içler acısı olsada başka bir tabir bulamadım.”

Ö122: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “plastik bardak” gibidir çünkü “senelik ortalama 300.000 mezun vermektedir. Seri üretimle oluşturulan plastik bardaklardan farkı yoktur. Bu bölümün mezunları için tek kurtuluş yolu okula ek olarak kendini geliştirmekten geçmektedir.”

Ö74: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “meyvesiz ağaç” gibidir çünkü “Ülkemizde İİBF fakültelerine yığılma ve kpss'de yüksek puan atama sistemi ile verilen dört yıllık emek ve çalışmanın boşa gittiğini düşünüyorum. O yüzden nasıl ki bir ağaca ne kadar iyi bakarsan bak yine de ürün vermezse bölümümde keza öyledir.”

Alıntılardan da anlaşıldığı gibi öğrenciler kendi bölümlerinden mezun olanların işsiz kalacağına kesin gözle bakmaktadır. Sundukları sebepler farklı olsa da hepsinde ortak algı mezun olduğunda işsiz kalınacağıdır. Bölümün doğrudan meslek edindirmemesi, mezun sayısının ihtiyaçtan daha fazla olması, ülkedeki yüksek işsizlik oranı, işe girmek için geçilmesi gereken sınavlar vb. nedenler öğrencilerin işsizlik algısını şekillendirmektedir.

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Kendi Bölüm Mezunlarına Yönelik Algıları

Tablo 2.

Olumsuz Algı Alt Kategoriler, Temsil Eden Metaforlar, Cinsiyet, Ortalama, Adet

Kategoriler	Olumsuz Algı Ana Kategorisinin Alt Kategorileri							
	İşsiz		Kıymetsiz		Umutsuz		Yarışçı	
Temsil Eden Metaforlar	Plastik Bardak, Amele, Boş Bir Alan, Boş Gezene Fiş Kesen, Dipsiz Kuyu, Güvenmediğin Biri, Kaldırım Mühendisi (2), Meyvesiz Ağaç, Sokağa Bırakılmış Köpek, Yöneticiden Çok Asker, Aç Kurt		Gazete, Eşek, Kayısı, Saksı, Dışkapının Mandalı, Kırgın Çiçek, Fatih Terim.		Gün Işığına Çıkmış Yarasa, Boş Bir Vazo, Mıknatıs, Boş Şişe, Ertesi Gün, Hıyar, Kaplumbağa, Kırılmış Kalem, Motorsuz Bir Araba, Solmuş Çiçek, Sudan Çıkmış Balık (2), Yıkık Bir Ev, Yokuş Yukarı Çıkmaya Çalışan İçinde 5 Kişi Olan Vitesi 5'e Takmış Tofaş, Yolunu Kaybetmiş Çocuk, Ayakkabısız, Yolunu Kaybetmiş Sürücü		Ağaç, Antik Yunan Çağındaki Filozofların Öğrencileri, Boş Bardak, Boş Defter (2), Bulut, Çam Ağacı, Çekirge, Dağın Derinliğindeki Elmas, Emekleyen Bebek, Hergün Antreman Yapan Bir Sporcu, İncir Ağacı, İnek, Kaplumbağa (2), Karınca (3), Makine, Uçurtma	
Cinsiyet Frekans (Yüzde)	Kadın 7 (%16,7)	Erkek 5 (%12,2)	Kadın 3 (%7,1)	Erkek 4 (%9,8)	Kadın 6 (%14,3)	Erkek 11 (%26,8)	Kadın 14 (%33,3)	Erkek 6 (%14,6)
Ortalama GANO	2,6733		2,5657		2,8994		2,7700	
Frekans (Yüzde)	12 (%14,5)		7 (%8,4)		17 (%20,5)		20 (%24,1)	

2.2. Kıymetsiz Kategorisi

Bu kategori ile ilgili metafor üreten öğrenci sayısı 3'ü kadın 4'ü erkek olmak üzere 7'dir. Okul ortalamalarının aritmetik ortalaması 2,5657'dir. Kategoriyi şekillendiren metaforlar şöyledir; Gazete, Eşek, Kayısı, Saksı, Dışkapının Mandalı, Kırgın Çiçek, Fatih Terim (Tablo 2).

Bu kategori içerisine yerleştirilen metaforları tercih eden öğrenciler SBKY mezununun istihdam piyasasında ve toplumun gözünde değersiz olduğunu hissetmektedirler. SBKY mezununa kıymet verilmemesi ve sarfedilen emeğin karşılığının alınamaması konusu üzerinde özellikle durulmuştur.

Bu kategoriye oluşturan söylemler şöyledir:

Ö23: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “eşek” gibidir “Aslında bütün yükü taşıtırlar ama kıymet vermezler”

Ö5: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “gazete” gibidir çünkü “üzerinde yazan onca bilgiye, habere rağmen her türlü işte kullanılır.”

Ö91: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “kırgın çiçek” gibidir çünkü “insanların siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümüne bakışları o kadar kırıcı ve rahatsız ki bizleri karamsarlığa ve umutsuzluğa sürüklüyor.”

Alıntılardan da anlaşılacağı gibi bu kategorinin oluşmasındaki temel algı, öğrencilerin, toplumun ve işverenlerin mezuniyetlerini değersiz bulduğunu hissetmeleridir. Bu öğrenciler toplumun SBKY bölümüne değer vermediğini ve bölümü beğenmediğini vurgulamışlardır. Ayrıca iş hayatında bölümle ilgili veya ilgisiz her işi yapacaklarını ama karşılığında saygı göremeyeceklerini düşünmektedirler.

2.3. Umutsuz Kategorisi

Bu kategori ile ilgili metafor üreten öğrenci sayısı 17’dir. Bunlardan 6’sı kadın, 11’i erkektir. Okul ortalamalarının aritmetik ortalaması 2,8994’ dür. Kategoriyi şekillendiren metaforlar şöyledir; Gün Işığına Çıkmış Yarasa, Boş Bir Vazo, Miknatis, Boş Şişe, Ertesi Gün, Hıyar, Kaplumbağa, Kırılmış Kalem, Motorsuz Bir Araba, Solmuş Çiçek, Sudan Çıkmış Balık (2), Yıkık Bir Ev, Yokuş Yukarı Çıkmaya Çalışan İçinde 5 Kişi Olan Vitesi 5’e Takmış Tofaş, Yolunu Kaybetmiş Çocuk, Ayakkabısız, Yolunu Kaybetmiş Sürücü (Tablo 2).

Bu kategori öğrencilerin en çok yoğunlaştığı 2. kategoridir. Aşağıdaki doğrudan alıntılarda da görüldüğü gibi bu metaforları seçen öğrencilerin kendi mezunlarını umutsuz ve amaçsız olarak gördüğü söylenebilir. İfadelerden anlaşıldığı üzere öğrencilerin umutsuzluğu sadece istihdam ile ilgili değildir. İçinde yaşadıkları dünya, ülke, toplum, okudukları bölüm ve kendileri ile ilgili umutsuzluk içindedirler.

Ö39: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “hıyar” gibidir çünkü “bizden mezun olduktan sonra bi cacık olmaz”

Ö123: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “kırılmış kalem” gibidir çünkü “okuduğu bölüm boyunca yıllar boyunca içindeki umutsuzluğu yüzüne vurmayıp sürekli umutlu görünmekten yorulup mezun olunca da artık yüzündeki umudu da söndürüp tüm umutları kırılmıştır.”

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Kendi Bölüm Mezunlarına Yönelik Algıları

Ö2: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “boş bir vazo” gibidir çünkü “bu toplumda adaletin olmadığı eşitliğin olmadığı sürece bu bölümü on senede okusan amaçsız bir insan olarak çıkarısın.”

Ö32: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “mıknatıs” gibidir çünkü “hangi yöne çekersen oraya gelir.”

Ö41: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “sudan çıkmış balık” gibidir çünkü “okul zamanında adeta okyanusta bir balık edasıyla yaşıyor. Okul bittiğinde elinde doğru düzgün bir şey olmadığı için ne yapacağını bilmiyor.”

Ö68: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “kaplumbağa” gibidir çünkü “bir kaplanla bir kaplumbağayı yarıştırsak kimin kazanacağı belli bizde bundan dolayı kaplumbağa gibiyiz kazanmayacağımız bir yarışın içindeyiz.

Ö22: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “solmuş çiçek” gibidir çünkü “üniversiteye bir o kadar hevesle başlamışken öyle bir bıkkınlı bitiyor ki. Gerek derslerin sıkıcılığı gerek ortamın sıkıcılığı gerekse okul bittikten sonra boşuna okumuşum hissi insanı tamamen solduruyor. Belirsizlikler içinde bir sonuç beklerken ne öğrendiğini nasıl öğrendiğini bilmeden başladığı gibi bitmiş oluyor çünkü.”

Öğrencilerin vurguladığı nokta bölüm mezununun rüzgarda savrulur gibi amaçsızca ve umutsuzca yol alışıdır. Bu öğrenciler için karanlık tünelin sonunda görülen ışık üzerlerine gelen trenin ışığıdır. Bu ışığın günışığı olabileceği ihtimali akıllarına bile gelmemektedir. Ayrıca umutsuzluk algısı sadece bölümle ilgili değildir. Dünya, insanlık, içinde yaşadıkları ülke ve toplum, okudukları bölüm ve kendi gelecekleri ile ilgili umutsuzluk içindedirler. Bu kategorinin en çok seçilen ikinci kategori olması ise gelecek adına üzücüdür.

2.4. Yarışçı Kategorisi

Öğrencilerin en çok yoğunlaştığı kategori yarışçı kategorisidir. Öğrenciler yarışçı algısını; Ağaç, Antik Yunan Çağındaki Filozofların Öğrencileri, Boş Bardak, Boş Defter, Boş Defter, Bulut, Çam Ağacı, Çekirge, Dağın Derinliğindeki Elmas, Emekleyen Bebek, Hergün Antreman Yapan Bir Sporcu, İncir Ağacı, Inek, Kaplumbağa (2), Karınca (3), Makine, Uçurtma metaforlarını kullanarak dile getirmişlerdir. Bu kategorideki metafor sayısı 20 dir. 14 kadın ve 6 erkek bu metaforları seçmiştir. Okul ortalamalarının aritmetik ortalaması 2,77’dir (Tablo 2).

Bu kategoriye yerleştirilen metaforları tercih eden öğrenciler mezun olduktan sonra karşılaşılan sınavların çokluğundan, sınavlara çok çalışmak gerektiğinden ve iş bulma yolunda çok çaba ve emek sarfedilmesi gerektiğinden

bahsetmişlerdir. Öğrencilerin algısı siyaset bilimi ve kamu yönetimi mezunu için iş bulmanın çok çaba sarfedilmesi gereken ve uzun süren ve birçok insanla rekabet edilmesi gereken bir uğraş olduğu yönündedir. Bu nedenle kendilerini yarışçı gibi hissetmektedirler.

Bu kategoriyi şekillendiren öğrenciler şu açıklamaları yapmışlardır:

Ö83: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “boş defter” gibidir çünkü “Siyaset bilimi ve kamu yönetimi mezunu yeni üniversiteden çıkmıştır. Böylece artık yeni bir hayata geçmiştir. Bu yeni hayatta kendi alanı ile çalışmalar yaparak bu boş defteri (kendini) dolduracak. Ama bu bir defter en sonunda defterde bitecek boş yer kalmayacak. Bu defter saklandıkça çok yıpranacak. Bizim gibi.”

Ö79: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “kaplumbağa” gibidir çünkü “hedefleri o kadar uzaktadır ve mezunları da o kadar yavaştır ki hedefine ulaşmaları epey yavaştır. Hedeflerine ulaşması için sürekli yürümesi gerekir ama hızı hedefe ulaşmayı engeller. Bu engelleri aşip hedefine ulaşması bir hayli zordur.”

Ö43: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “ağaç” gibidir çünkü “baktıkça büyür ve gelişir.”

Ö31: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu “çekirge” gibidir çünkü “KPSS de 3 kere sıçramadan atanamaz.”

Bu kategoriyi şekillendiren metaforlar incelendiğinde öğrencilerin kendilerine bir hedef koydukları veya en azından içinde buldukları şartların kendilerine bir hedef koyduğu ve bu hedefin farkında oldukları görülmektedir. Ancak olumsuz hissetmelerinin sebebi bu hedefe ulaşmanın oldukça zor olmasıdır. Tıpkı bir yarışçı gibi çalışmalarını gerektiğini hissetmektedirler. Bu çalışma hissi kimi zaman kendi içlerinden gelmekte kimi zaman toplumsal nedenlerle dayatılmaktadır. Öğrencilere göre uzun süre çabalamak, emek sarf etmek, diğerleri ile rekabet etmek SBKY mezununun toplumda iyi bir yer edinebilmesi için yapması gereken şeylerdir.

3. Akademik Başarı ve Cinsiyet Faktörlerinin Metaforlara Göre Analizi

Bu başlık altında ana ve alt kategorilerin başarı ortalaması ve cinsiyet faktörlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı paylaşılmıştır.

3.1. Akademik Başarının Öğrencilerin Ürettikleri Metaforlara Göre Farklılaşp Farklılaşmadığının Analizi

Bu çalışmada öğrencilerin akademik başarılarının göstergesi olarak Genel Akademik Not Ortalamaları (GANO) kullanılmıştır. GANO değişkeninin ana kategori ve alt kategorilere göre farklılaşp farklılaşmadığının incelenmesi istatistiksel analizler kullanılarak yapılmıştır. Yapılacak istatistiksel analizlerde kullanılacak tekniklerin parametrik mi non-parametrik mi olduğuna karar verebilmek için GANO değişkeninin normalliğine Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk Normallik testleri ile bakılmıştır. GANO değişkeninin normallik sınaması için yapılan testin sonucu Tablo 3’de görülmektedir.

Tablo 3
GANO Değişkeninin Normallik Testi Sonuçları

Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri(p)	Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri(p)
0,054	83	0,200	0,992	83	0,895

Elde edilen her iki normallik testi sonucuna göre GANO değişkeninin normal dağılmadığına dair yeterli kanıt bulunamamıştır ($p=0.200>0.05$ ve $p=0.895>0.05$). GANO değişkeni normal dağıldığı için değişkenlik analizlerinde parametrik istatistiksel analizler kullanılmıştır.

3.1.1. Öğrencilerin Akademik Başarılarının Ana Kategorilere (Olumlu Algı-Olumsuz Algı) Göre Farklılık Gösterip Göstermediğinin Analizi

Bölüm mezunu hakkındaki algısı olumlu olan öğrenciler ile olumsuz algıya sahip öğrencilerin GANO ortalamaları arasındaki fark t-testi ile sınanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 4’de verilmiştir:

Tablo 4
Ana Kategorilere Göre Ortalama GANO’nun Değişkenlik Testi

Ana Kategori	N	Ortalama GANO	t-testi sonucu	
Olumlu	27	2,9170	Test istatistiği	Olasılık değeri (p)
Olumsuz	56	2,7630	1.556	0.122

Elde edilen sonuçlara göre çalışmaya katılanların 27'si bölüm mezunu ile ilgili olumlu algıya sahipken 56'sı olumsuz algıya sahiptir. Olumlu algıya sahip olanların GANO ortalamaları 2,9170, olumsuz algıya sahip olanların ise 2,7630'dir. Olumlu algıya sahip olan öğrencilerin GANO'ları olumsuz olarıya sahip olanlardan yüksek olmakla birlikte GANO değerleri arasındaki bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p=0.122>0.05$). Yani öğrencilerin akademik başarıları bölüm ile ilgili sahip olunan olumlu ya da olumsuz algı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir.

3.1.2 Öğrencilerin Akademik Başarılarının Alt Kategorilere Göre Farklılık Gösterip Göstermediğinin Analizi

Öğrencilerin ürettikleri metaforlar dikkate alınarak oluşturulan alt kategorilere göre öğrencilerin başarı düzeylerinin değişip değişmediğinin analizi F-testi (ANOVA) ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda (Tablo 5) verilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre belirlenen kategoriler temelinde öğrencilerin başarı düzeylerinde istatistiksel farklılaşma görülmektedir ($p=0.032<0.05$). Hangi kategorilerin GANO'larının farklılaştığına LSD ikili karşılaştırma testi kullanılarak bakılmıştır.

LSD testi sonucunda GANO değerleri farklılaşan kategoriler şu şekildedir: 'Bilge' kategorisi ile 'işlenmemiş maden' kategorisi arasında bir farklılaşma vardır. Bu farklılaşma bilge kategorisi lehinedir. Yani bilge kategorisi içerisinde metafor üreten öğrencilerin işlenmemiş maden kategorisinde metafor üreten öğrencilere göre akademik başarı düzeyleri daha yüksektir. Aynı şekilde bilge kategorisinde metafor üreten öğrencilerin, işsiz, kıymetsiz, lider ve yarış atı kategorilerinde metafor üreten öğrencilere göre akademik başarılarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Farklılık gösteren diğer bir kategori grubu 'umutlu' ve 'işlenmemiş maden' kategorileridir. İşlenmemiş maden kategorisinde metafor üreten öğrencilerin akademik başarı ortalamaları, umutlu kategorisinde metafor üreten öğrencilerin akademik başarı ortalamalarından daha düşüktür. Umutlu kategorisi, işsiz, kıymetsiz ve lider kategorileri ile de anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Umutlu kategorisi içerisinde metafor üreten öğrencilerin akademik başarılarının, işsiz, kıymetsiz ve lider kategorilerinde metafor üreten öğrencilerin akademik başarılarına göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Kendi Bölüm Mezunlarına Yönelik Algıları

Tablo 5

Alt Kategorilere Göre Ortalama GANO'nun Değişkenlik Testi (Varyans Analizi-ANOVA)

Alt kategoriler	N	Ortalama GANO	F-Testi	İkili Karşılaştırma Testi Sonuçları (LSD Testi)
Bilge	11	3,0818	Test İstatistiği 2,350 Olasılık Değeri p=0,032	Aralarında farklılık olan kategoriler (olasılık değerleri):
İşlenmemiş maden	3	2,5333		Bilge*İşlenmemiş Maden (0.040)
İşsiz	11	2,6733		Bilge*İşsiz (0.017)
Kıymetsiz	7	2,5657		Bilge*Kıymetsiz (0.010)
Lider	7	2,6414		Bilge*Lider (0.026)
Umutlu	6	3,1283		Bilge*Yarış Atı (0.042)
Umutsuz	17	2,8994		İşlenmemiş Maden*Umutlu (0.040)
Yarış Atı	20	2,7700		İşsiz*Umutlu (0.026) Kıymetsiz*Umutlu (0.014) Lider*Umutlu(0.033)

3.2. Öğrencilerin Algılarının Cinsiyete Göre Farklılık Gösterip Göstermediğinin Analizi

Cinsiyet değişkeni ile öğrencilerin ürettikleri metaforlar arasında bir ilişki olup olmadığının analizi her iki değişkende kategorik yapıda olduğu için ki-kare bağımsızlık analizi kullanılarak yapılmıştır. İlk olarak ana kategorilerin oluşumunda cinsiyetle bir bağımlılık olup olmadığı, daha sonra alt kategoriler ile cinsiyet değişkeni arasında bir bağımlılık olup olmadığı sınımlanmıştır. Sonuçlar Tablo (6) ile gösterilmiştir.

Tablo 6.

Algı Düzeylerinin Ana Kategorileri ile Cinsiyet Değişkeni Arasındaki İlişkinin Analizinin Sonucu (Ki-Kare Testi)

Testler	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
Pearson Chi-Square	1	0,436
Continuity Correction ^b	1	0,586
Likelihood Ratio	1	0,436
Fisher's Exact Test		0,488
Linear-by-Linear Association	1	0,439

Elde edilen sonuçlara göre Ki kare testi sonucunda bütün katsayıların olasılık değerleri 0.05'den büyük bulunmuştur. Sonuç olarak; cinsiyet değişkeni ile öğrencilerin bölüm ile ilgili olumlu ya da olumsuz algıları arasında bir ilişki olduğuna dair istatistiksel olarak güçlü bir kanıt bulunamamıştır.

Tablo 7.

Algı Düzeylerinin Alt Kategorileri ile Cinsiyet Değişkeni Arasındaki İlişkinin Analizinin Sonucu (Ki-Kare Testi)

Testler	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
Pearson Chi-Square	7	,179
Likelihood Ratio	7	,118
Linear-by-Linear Association	1	,433

Elde edilen sonuçlara göre Ki kare testi sonucunda bütün katsayıların olasılık değerleri 0.05'den büyük bulunmuştur. Yani cinsiyet değişkeni ile öğrencilerin ürettikleri metaforlardan oluşturulan alt kategoriler arasında bir ilişki bulunamamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma 'Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi öğrencileri kendi bölümlerinden mezun olma durumunu nasıl değerlendiriyor?' sorusu ile başlamıştır. Kamu yönetimi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi vb. bölümlerin dahil olduğu İktisadi ve İdari Bilimler vb. fakültelerin kontenjanlarının doluluk oranının azaldığına şahit olduğumuz yıllarda bu soru alanda çalışan birçok akademisyenin aklını kurcalamaktadır. Sorunun cevabını keşfetmek için İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde okuyan ve 2018-19 eğitim-öğretim yılı güz döneminde aktif öğrenci olan 124 son sınıf öğrencisinden açık uçlu anket yoluyla veri toplanmıştır.

Araştırma sorusuna cevap bulmak ve yaşanan durumu keşfetmek için en uygun yöntem seçilmiştir. Kısaca metafor analizi olarak bilinen bu yöntem benzeri durumların araştırılması için birçok kez kullanılmıştır. Katılımcılardan kendilerine verilen 'Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Mezunu ..... gibidir çünkü .....' şeklindeki açık uçlu ifadeyi tamamlamaları istenmiş ve gerekli açıklamalar yapılmıştır. Toplanan veri içerik analizi ile kodlanmış ve kategoriler oluşturularak yorumlanmıştır. Metaforlar yoluyla son sınıf öğrencilerinin kendi meslekleri hakkındaki olumlu veya olumsuz düşünceleri derinlemesine incelenmiştir. Özellikle "çünkü" kelimesinden sonra yazılanlar öğrencilerin

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Kendi Bölüm Mezunlarına Yönelik Algıları

algılarının nedenlerini ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. Öğrencilerin konuyu bölüm ve meslek açısından, istihdam alanı açısından ve kişilik açısından değerlendirdikleri görülmüştür.

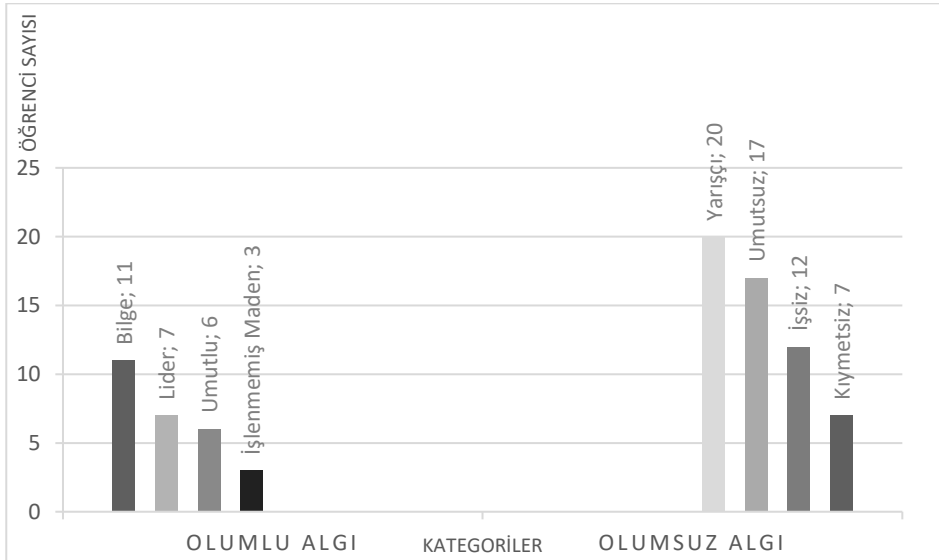
Dağıtılan 124 anketin 123 tanesi doldurulmuştur. Öğrencilerin yazdığı 123 metafordan 40 tanesi anlamlı olmadığı metafor özelliği içermediği, açıklamaları yeterince anlaşılır olmadığı veya açıklamalarıyla metafor arasında ilişki bulunmadığı için elenmiştir. Kalan 83 metafor değerlendirmeye alınmıştır. Bu metaforların 73 tanesi birbirinden farklıdır.

Metaforlar her araştırmacı tarafından ayrı ayrı okunarak kodlama ve kategori oluşturma işlemleri yapılmış daha sonra sonuçlar karşılaştırılarak son kategoriler oluşturulmuştur. Olumlu algı ve olumsuz algı olarak iki ana kategoriye ayrılan metaforlar; Bilge, Umutlu, İşlenmemiş Maden, Lider ve İşsiz, Kıymetsiz, Umutsuz, Yarışçı alt kategorilerine ayrılmıştır.

Grafik 1’de görüldüğü gibi olumsuz algı kategorisinde daha fazla (56) öğrenci bulunmaktadır. Öğrencilerin %67’si kendi bölüm mezunu ile ilgili olumsuz düşüncelere sahiptir. Olumsuz algı ana kategorisinde yer alan yarışçı, umutsuz ve işsiz kategorileri öğrencilerin en fazla yer aldığı ilk üç kategoridir.

Grafik 1

Kategoriler ve Öğrenci Sayıları

Grafikten (1) anlaşılacağı gibi öğrencilerin kendi mezunları hakkındaki algıları ağırlıklı olarak olumsuzdur. Kendilerini sınav yarışı içinde gören öğrenciler ülke, gençlik, gelecek ve bölüm mezunu adına umutsuzdur. İstihdam alanının dar olması ve artan işsizlik özellikle vurgulanmıştır.

Bununla birlikte Grafiğin (1) solunda bulunan olumlu algı sütunlarından çıkarılabileceği gibi bölümün müfredatının çeşitliliğine vurgu yapan, iyi bir yönetici olabileceğini düşünen ve umutlu olan öğrenciler de vardır. Öğrencilerin %33'ü kendi bölüm mezunu ile ilgili olumlu düşüncelere sahiptir.

Katılımcıların algılarının cinsiyet ve okul başarısı değişkenleri ile ilişkisi ayrıca değerlendirilmiştir. Cinsiyet değişkeni ile ana ve alt kategoriler arasında bir ilişki bulunamamışken, umutlu ve bilge kategorisini seçen öğrencilerin genel ağırlıklı not ortalamalarının diğer kategorilere göre farklılaştığı görülmüştür. Bu kategorilerde yer alan öğrencilerin okul ortalamaları daha yüksektir.

Öğrencilerin düşünceleri üzerinden bölüm mezununu değerlendiren bu çalışmada varılan sonuçlardan biri özellikle işsizlik konusunda acil çözümler bulunması gerektiridir. Ayrıca iş bulmak için girilen sınavların çokluğu ve zorluğu öğrencileri olumsuz düşüncelere mahkum etmektedir. Elbette bu konulara çözüm bulmak çalışmanın sınırlarını aşar. Bölüm mezununu kıymetsiz ve umutsuz kategorilerine sokan düşünceler ise alanda çalışan ve bilgilerini öğrencilere aktaran akademisyenlerin gayreti ile bir miktar hafifletilebilir. Öğrencilere olabildiğince yol göstermek, rüzgarda savrulmalarını engellemek, doğru bir amaç edinmelerini sağlamak, donanımlı bireyler olarak yetiştirmek, kendilerini değerli hissetmelerini sağlamak üniversitenin ve öğretim elemanlarının elinden gelebilir. “Hızla değişen bilgi yoğun ekonomik dünyada, çalışanlar anında ve sürdürülebilir şekilde istihdam edilebilir olmalıdır. Bunu yapabilmek için sadece kendi alanlarında bilgi ve yetenek sahibi olmaları yetmez aynı zamanda birçok iş alanına dönüştürülebilecek özel yetenekler, eğilimler ve davranışlar edinmelidirler” (Bridgstock, 2009). Bu gerçeği öğrencilere aktarabilmek ve desteklemek ise üniversitelerin görevidir.

Çalışma İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü son sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Alanda benzeri bulunmayan bu çalışma diğer araştırmacılar için önemli bir kaynak olmaktadır. Benzer çalışmaların diğer üniversitelerin SBKY vb. bölümlerinde de yapılması sonucun büyük resimde görülebilmesi ve genellenebilmesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Altun, T. & Camadan, F. (2013). Rehber öğretmenlerin rehber öğretmen (psikolojik danışman) kavramına ilişkin algılarının metafor analizi yoluyla incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 883-918.
- Bridgstock, R. (2009). The graduate attributes we've overlooked: enhancing graduate employability through career management skills. *Higher Education Research & Development*, 31-44.
- Çulha Özbaş, B. ve Aktekin, S. (2013). Tarih öğretmen adaylarının tarih öğretmenliğine ilişkin inançlarının metafor analizi yoluyla incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 211-228.
- Dougherty Jr., G. (2011). Place for undergraduate public administration education. *Journal of Public Affairs Education*, 325-341.
- Fox, V. (2014). Water: a useful metaphor for occupation. *Journal of Occupational Science*, 371-381.
- Huberman, A. M. & Miles M.B. (2017). *Genişletilmiş bir kaynak kitap nitel veri analizi*. (Çev.Sadegül Akbaba Altun, Ali Ersoy). Ankara: Pegem Akademi
- Ocak, G. & Gündüz, M. (2006). Eğitim fakültesini yeni kazanan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine giriş dersini almadan önce ve aldıktan sonra öğretmenlik mesleği hakkındaki metaforlarının karşılaştırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 293-310.
- Patton, M. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* . Ankara: Pegem Akademi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019). *Anahtar göstergeler*: <http://tuik.gov.tr/Start.do> adresinden alındı
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yükseköğretim Kurulu. (2019). *Yükseköğretim Bilgi Sistemi*. <https://istatistik.yok.gov.tr/>

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24709>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Akbiyık, N. ve Özek, Y. (2019). Seçili Geçiş Ekonomilerinde Politik İstikrarın Makroekonomik Belirleyicileri, *Journal of History School*, 43, 1744-1767.

SEÇİLİ GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE POLİTİK İSTİKRARIN MAKROEKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ¹

Nihat AKBIYIK² & Yavuz ÖZEK³

Öz

Politik istikrarla makroekonomik belirleyiciler arasındaki ilişki iktisat teorisinde özellikle son yıllarda sıkça tartışılan bir konudur. Bu çalışmada 2002-2017 dönemi yıllık verilerle Avrupa Birliği üyesi 10 Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) geçiş ekonomisinde (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovakya, Slovenya, Romanya ve Bulgaristan) politik istikrar ile makroekonomik belirleyiciler arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemiyle incelenmiştir. Ampirik analizlerde bağımlı değişken olarak politik istikrar, bağımsız değişken olarak ise, kişi başı gayri safi yurtiçi hâsıla, ticari açıklık oranı, tüketici fiyat endeksi, işsizlik oranı ve birliğe üye olunan tarihleri göstermek amacıyla kukla değişken kullanılmıştır. Güncel panel veri ekonometrisinden faydalanılarak yapılan ampirik analizde panel vektör otoregresyon modeline göre, kısa dönemde ticari açıklık oranından ve tüketici fiyat endeksinden politik istikrara doğru, panel hata düzeltme modeline göre, Avrupa Birliği'ne katılımı gösteren kukla değişkenden, kişi başı gayrisafı yurtiçi hasıladan, işsizlik oranından, ticari açıklık oranından ve tüketici fiyat endeksinden bir bütün halinde politik istikrara uzun dönem nedensellik bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Politik İstikrar, Geçiş Ekonomileri, Panel Veri

¹ Bu çalışma, yazarlardan Dr. Öğr. Gör. Yavuz ÖZEK'in "Avrupa Birliği Üyesi Geçiş Ekonomilerinde Politik İstikrarın Makroekonomik Belirleyicileri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, nihat.akbiyik@inonu.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-3478-7142](https://orcid.org/0000-0002-3478-7142)

³ Dr. Öğr. Gör., Fırat Üniversitesi, yozek@firat.edu.tr, [Orcid: 0000-0003-4517-4875](https://orcid.org/0000-0003-4517-4875)

Macroeconomic Determinants of Political Stability in Selected Transition Economies

Abstract

The relationship between political stability and macroeconomic determinants is a frequently discussed topic in economic theory in recent years. In this study, the relation between political stability and macroeconomic determinants for 10 transition economies of Central and East Europe (CEE), namely Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Slovakia, Slovenia, Romania and Bulgaria, which are members of European Union, was investigated by panel data analysis method based on annual data of 2002-2017 period. In the empirical analyzes, political stability was used as a dependent variable and gross domestic product per capita, commercial opening rate, consumer price index and unemployment rate were used as independent variables, and in order to show the dates of membership to the union dummy variable was utilized. The results of empirical analysis according to the panel vector autoregression model, there is causality from trade openness ratio to consumer prices index, and according to the panel error correction model there is a long term causality from the puppet variable that shows the European Union membership, from the gross national product per capita, from unemployment rate, from trade openness ratio and consumer prices index to political stability as a whole.

Keywords: European Union, Political Stability, Transition Economies, Panel Data

GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik performansları üzerinde etkili olan birçok ekonomik ve politik faktör bulunmaktadır. Önemli politik faktörlerden biri de politik istikrardır. Politik istikrar kavramı, ekonomiler için özellikle 1990'lı yıllarda önem kazanan ve uluslararası entegrasyon ile liberalleşmenin arttığı günümüzde dünya ekonomileri için önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Politik istikrar kavramına yönelik konuyla ilgili yapılan çalışmalarda, ölçülebilir bir gösterge olmadığından genel ve yaygın bir tanımı bulunmamaktadır. Politik istikrar genelde politik istikrarsızlık üzerinden tanımlanmaya çalışılmıştır. Ekonomik veya politik faktörlerin neden olabileceği politik istikrarsızlık durumunun yaşanmaması ekonomilerde politik istikrarın varlığı olarak değerlendirilmektedir.

Bir ülkedeki rejim yapısı da politik istikrarın sağlanması açısından önemli bir etkidir. Politik istikrar, demokratik bir rejimin olduğu, anayasal çerçevenin dışına çıkılmadığı, kanun ve düzene uyulduğu, iktidarın yasaları kendi çıkarları için kullanmadığı, gelir eşitsizliğinin rahatsız edici boyutlarda olmadığı ve vatandaşlara sosyal imkânların sunulduğu bir yapıda varlığını hissettirebilir.

Demokratik yapının sağlamlığı, ülkedeki ekonomik performansın artmasını sağlayarak makroekonomik göstergeler üzerinde etkisini hissettirecek ve diğer ülkelerle olan gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine katkıda bulunacaktır.

Politik istikrar kavramı, merkezi planlı ekonomiden serbest piyasaya geçen ekonomiler için ayrıca önemli bir kavramdır. Serbest piyasaya geçişle liberalizasyonun artarak, dış ticaret engellerinin ortadan kalkması bu ekonomileri dış dünyayla buluşturmuştur. Dönüşüm sürecinde serbest piyasa kurallarına uyum sağlamak, oluşabilecek aksaklıklarla baş edebilmek ve uluslararası arenada yer bularak rekabet edebilir düzeye gelebilmek açısından çalışmada incelenen Merkezi ve Doğu Avrupa geçiş ekonomilerinin politik olarak istikrarlı bir yapıya sahip olmaları oldukça önemli bir unsurdur. İncelenen ülkelerin Avrupa Birliği üyelik sürecini tamamlamış ekonomiler olması uluslararası piyasalara entegre olmalarında önemli bir adım olmuştur. Ülkelerin üyelik süreci aşamasında ve üyelik sürecinde, birlik için gerekli iktisadi ve iktisadi olmayan kriterleri sağlama ve sürdürülebilir kılma çabaları ekonomilerin politik istikrarına katkı sağlayan bir etken olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, 2002-2017 dönemi için yıllık verilerle Avrupa Birliği üyesi Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovakya, Slovenya, Romanya ve Bulgaristan ekonomilerinde politik istikrar ile makroekonomik belirleyiciler arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Güncel analiz yöntemlerinin uygulandığı çalışmada ilk olarak, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi incelendikten sonra, yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır. Paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı olması nedeniyle yatay kesit bağımlılığını dikkate alan genişletilmiş Dickey–Fuller birim kök testi (CADF) uygulanmıştır. Politik istikrarın bağımlı değişken olarak yer aldığı modelde yatay kesitlerin eğim parametrelerinin homojen olup olmadığının test edilmesi amacıyla ise yatay kesit bağımlılığı ve homojenite testleri uygulanarak, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve heterojen tahmine dayalı eşbütünleşme yöntemlerinin kullanılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Son olarak ise panel vektör otoregresyon ve panel hata düzeltme modeliyle değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkileri incelenmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, geçiş ekonomileri, politik istikrar ve istikrarsızlık kavramlarına yönelik teorik bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde, çalışmada kullanılan veri seti ve değişkenlere ait açıklamalar ile metodolojik alt yapı hakkında bilgiler verilmiştir. Son bölümde ise, yapılan ampirik analiz sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır.

1. Geçiş Ekonomilerine Yönelik Teorik Çerçeve

Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılması, 20. yüzyılın sonlarındaki en dikkat çekici sosyo-ekonomik olayın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece dünya ekonomilerinin önemli bir kısmı, mal piyasalarında serbest piyasa şartlarını sağlamayı başarmış ve faktör piyasalarında da engellerin kaldırılması çalışmalarına yönelmişken; Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan ülkeler de bu yeni iktisadi akıma yönelerek “geçiş ekonomileri” olarak adlandırılmışlardır (Kılınç ve Kılınç, 2014: 61).

Eski Sovyet bloğu ülkeleri için kullanılan geçiş ekonomisi terimi, bu ismi kapitalist düzene geçiş sırasında almıştır. Kısaca geçiş ekonomileri, eskiden sosyalist sistemle yönetilen daha sonra liberal ekonomik sisteme yani serbest piyasa ekonomisine geçmek için düzenlemeler yapan ülkeleri tanımlamak için kullanılan bir nitelemedir (Kesici, 2008: 75).

Bu ekonomilerin piyasa ekonomisine geçiş tecrübeleri her ne kadar birbirinden farklı olsa da ortak yönleri; az gelişmiş altyapı, yoksulluk, sert ve katı bir emir-komuta sistemi ile devamlı büyüyen ve ağırlaşan kamu kesiminin yol açtığı sorunlar olmuştur. Bahsi geçen ülkelerde, dönüşümün devletin yapısında oluşması beklendiğinden, devletin ekonomi üzerindeki rol ve görevlerinin belirlenmesi gereklidir. Geçiş ülkeleri, bir taraftan devletin iktisadi faaliyetlerdeki varlığını azaltmaya çalışırken, diğer taraftan iktisadi kurumları ve bu kurumların işleyiş kurallarını, piyasa ekonomisi sistemiyle bütünleştirme çabalarında önemli görevleri devlete yüklemişlerdir (Altay, 2002: 60).

Geçiş ekonomileri farklı kurum ve kuruluşlar tarafından sınıflandırılmıştır. Geçiş ekonomilerini sınıflandıran kuruluşlardan biri de Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)'dir. Banka en son olarak yayınladığı 2018 geçiş raporunda, geçiş ekonomilerini şu şekilde sınıflandırmıştır (EBRD, 2018: 109).

- **Merkezi Avrupa ve Baltık Devletleri:** Hırvatistan, Slovakya, Macaristan, Estonya, Letonya, Slovenya, Litvanya, Polonya.
- **Güneydoğu Avrupa:** Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Kıbrıs, Makedonya, Yunanistan, Kosova, Karadağ, Romanya, Türkiye, Sırbistan.
- **Doğu Avrupa ve Kafkasya:** Azerbaycan, Moldova, Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Ukrayna, Beyaz Rusya.
- **Orta Asya:** Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Moğolistan, Türkmenistan, Kırgızistan.

- **Güney ve Doğu Akdeniz:** Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus, Batı Şeria ve Gazze.

Önceden sosyalist sistemle yönetilen fakat sistemin çökmesiyle birlikte, serbest piyasa sistemine yönelen ekonomiler, geçiş sürecinde birçok zorlukla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu ekonomilerin geçiş sürecinin başında sahip oldukları koşullar ve piyasa ekonomisine geçerken uyguladıkları farklı politikalar, ekonomilerin farklı gelişim düzeyi göstermelerine neden olmuştur. Bu farklılıkların olmasına rağmen geçiş sürecinde ekonomilerin yaşadıkları sorunlar ve uygulanan politikaların ekonomik sonuçları benzerlik göstermektedir. Ekonomilerde görülen bu benzerlikler, geçişte izleyecekleri yolu daha açık bir şekilde görmelerine yardımcı olacaktır (Bozdağlıoğlu ve Evlimoğlu, 2018: 38).

Geçiş ekonomilerinin Avrupa Birliği'ne üye olmaları 1990'lı yıllarla teşvik edilmiş ve reformların daha ivedi uygulanmasını sağlamıştır. Piyasa ekonomisinin yerleşmesinde yasal ve kurumsal yapı bakımından birlik üyeliğinde yerine getirilmesi gereken kurallar, itici bir güç olmuş ve yabancı yatırımlara zemin hazırlamıştır. Geçiş sürecindeki ekonomilerin liberalleşmesinde, özellikle Avrupa Birliği ve uluslararası mali kurulların yardımlarının önemli desteği olmuştur (Arıcı, 2015: 2).

Farklı özelliklere sahip geçiş ekonomileri, şimdiye kadar geçen sürede göstermiş oldukları farklı performanslarla farklı aşamalara gelmişlerdir. Özellikle Avrupa Birliği'ne üyelik sürecini Mayıs 2004'te tamamlayan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Letonya, Slovenya, Estonya, Polonya, Litvanya ve Slovakya'nın eski Sovyet coğrafyasında bulunan diğer ülkelerle kıyaslandığında çok daha ileri bir aşamaya geldikleri görülmektedir. Ancak üzerinde özellikle durulması gereken husus, geçiş sürecinin bir bütün olması ve geçiş ekonomilerine yönelik sorunların da bu süreç içerisinde bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekliliğidir (Çokünlü, 2007: 12).

Merkezi planlı sistemden piyasa ekonomisine geçiş, çeşitli ekonomik faaliyetlerden oluşan uzun bir süreçtir. Kurumsal dönüşümün başarılı olabilmesi için yeni kurumsal düzenlemeler kilit öneme sahiptir. Serbest piyasa ekonomisi sadece liberal düzenlemeler ve özel mülkiyeti değil aynı zamanda yeterli ve etkin kurumların varlığını da gerektirir. Bu yüzden geçiş sürecinde uygulanması gereken strateji aşamalı geçiş modeli olmalıdır. Çünkü kurumsal yapının oluşumu yeni organizasyonlara, yeni yasalara ve çeşitli ekonomik varlıkların değişen davranışlarına dayanan kademeli bir süreçtir. Reformların uygulanmasında şok terapi modelinin kullanılması, bazen çözümden daha çok

Seçili Geçiş Ekonomilerinde Politik İstikrarın Makroekonomik Belirleyicileri

soruna neden olmuştur. Geçiş aşamasında, birçok ekonomi reformların uygulanmasında şok terapi modelini tercih etmişlerdir. Bu karar şok terapi modelinin tercih eden ülkeler için, büyüme oranlarında şiddetli daralmaya ve refah kaybına neden olmuştur. Bu olumsuz sonuçların yaşanmasında merkezi planlı sistemin bıraktığı miras ve uygulanan model büyük önem taşımaktadır. Ancak ikinci unsurun daha önem taşıdığı açıktır. Bu yüzden geçiş sürecinde, hangi stratejinin tercih edileceği oldukça önemlidir (Kolodko, 1999: 2). Bu stratejilerin, şekil ve süre bakımından birbirinden farklı özelliklere sahip olmaları, ekonomilerin tercih yaparken ortaya çıkan tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır.

Uygulanan reformlar, hız ve başlangıç şekli itibariyle, piyasa ekonomisine ayak uydurmaya ve ekonomilerini serbestleştirmeye çalışan geçiş ekonomilerinde farklılık göstermiştir. Geçiş ekonomilerinde en çok, yurtiçi ve yurtdışı fiyat serbestliği ile devlete ait sektörlerin özelleştirilmesini amaçlayan şok terapi modeli uygulanmıştır. Bu modelin tercih edilmesinin temel neden olarak, geçişi hızlı bir şekilde gerçekleştirmeyi amaçlaması gösterilebilir. Aşamalı geçiş modeli ise, reformları yavaş ve sıralı olarak uygulayıp, makro istikrarı sağlamayı amaçlamaktadır (Arıcı, 2015:1).

1.1. Politik İstikrar/İstikrarsızlık

Politik istikrar kavramı için kullanılan kesin bir tanım olmamakla birlikte araştırmacılar farklı yaklaşımlarla konuya açıklık getirmeye çalışmışlardır. Posner (1997) Politik istikrar kavramını, dar ve negatif anlamda, bir ülkede iç savaşların, askeri darbelerin, sık anayasal değişikliklerin, yerel politik terörizmin, yozlaşmanın ve kamulaştırmanın olmaması olarak tanımlamıştır (Posner, 1997: 344). Ake (1975)'e göre ise politik istikrar, siyasi mübadele akımlarının düzenli bir şekilde olmasıdır (Ake, 1975: 273).

Politik istikrar, bir ülkenin gelişim sürecinde büyük öneme sahip değişkenlerden bir tanesidir. İstikrarsız bir yapının varlığı ise, zaman içinde düşük seviyede ekonomik büyümeye ve düşük ekonomik kalkınmaya sebep olabilir (Radu, 2015: 751).

Bir ekonomide politik istikrarın unsurları şu şekilde sıralanabilir (Margolis, 2010: 327):

- Politik yapıda şiddetin olmaması,
- Devletin öz değerlerini tehdit eden değişimlerin olmaması,
- İktidarın kendi politikasını kontrol edebilme kabiliyeti,

- İktidarın politik sorumluluklarını karşılayabilme derecesi,
- İktidarın politik davranışlarındaki düzenin derecesi.

Bu unsurların kısmen veya toplu olarak yetersizliği veya eksikliği bir ekonomide politik istikrarsızlığın sebebi olarak gösterilebilir.

Politik istikrarsızlık, ekonomistler tarafından ekonomik performans için ciddi bir halsizlik durumu olarak kabul edilmektedir. Politik istikrarsızlık, politika yapımcıların ufkunu daraltmaktadır ki bu da politika yapımcıların kısa vadeli yetersiz makroekonomik politikalar yapmasına sebebiyet vermektedir. Ayrıca bu durum daha sık politika değişikliklerine sebep olmakta ve bir volatilitate yaratarak makroekonomik dengeleri negatif olarak etkilemektedir. Çeşitli ülkelerde zaman içinde meydana gelen ve yaygın bir fenomen olan politik istikrarsızlık ve politika istikrarsızlığı ile bunların ilgili ülkelerin ekonomik performansları üzerindeki negatif etkileri, ekonomistler tarafından oldukça dikkate değer bulunmuştur. Bu itibarla, politik istikrarsızlığın negatif etkileriyle ilgili oldukça geniş bir literatür oluşturan uzmanlar, politik istikrarsızlık kavramını, GSMH artışı, özel sektör yatırımları ve enflasyon da dahil geniş çapta pek çok makroekonomik değişkene ilintilemişlerdir (Aisen ve Veiga, 2011: 3).

Ülkeler arasındaki makroekonomik performans farklılıklarının açıklanmasında 1990'lı yıllar sadece ekonomik faktörlerle ilgilenen araştırmalar yerine, sosyal ve politik faktörlerle ilgili çalışmaların ağırlık kazandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde politik istikrar, ekonomik performansı güçlendiren, politik istikrarsızlık ise ekonomik performans üzerinde olumsuz etki yaratan çok önemli bir unsur olarak nitelendirilmiştir (Alper, 2018: 50).

Politik istikrar, mal ve para piyasalarında yatırım hacminin ve etkinliğini arttırarak, ekonomik büyümeyi ve özellikle de büyümenin sürdürülebilir olması için gerekli olan stabil ortamı sağlayan bir unsurdur. Politik istikrarsızlık ise, geleceği öngörebilme noktasında mevcut belirsizliği daha da derinleştirip, mal ve para piyasalarında yatırım hacmi ile etkinliğini azaltıp, ekonomik büyümeyi ve büyümenin sürdürülebilirliğini engellemektedir (Yalçınkaya ve Kaya, 2017: 279).

Politik istikrar biraz da rejim ile toplum arasında üstü kapalı bir mübadelenin sonucudur. Vatandaşların sükûneti, rejimin onlara sağladığı iş garantisi, sosyal imkânlar, barınma (toplu konut) destekleri ve sosyal yardımlar sürdüğü sürece devam eder. (White vd., 2017: 4). Bu imkânların sağlanmadığı ve beklentilerinin karşılanmadığı durumlarda ise, vatandaşlarda oluşabilecek

huzursuzluk hali politik istikrarsızlığa ve hatta rejim değişikliklerine sebebiyet verebilir.

Belli dönemlerde bir ülkede veya ülkeler arasında makroekonomik performans farklılıklarının görülme nedenleri, büyüme teorisi ile politik iktisadın ortak inceleme alanıdır. Kurumsal iktisatçılar açısından, kurumlar ekonomik performansın şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden, kurumsal yapıyı dikkate almadan yapılan tüm açıklamalar eksik kalmaktadır. Yapılan araştırmalarda, kurumsal yapının zayıflamasına neden olan en önemli faktör politik istikrarsızlık olarak vurgulanmıştır. Ayrıca gelişmiş ülkelerdeki istikrarlı rejimlerin, ülkeler arası gelişim farklılıklarının açıklanmasında kullanılması, politik istikrarın sağlanmasında kurumsal yapının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır (Al ve Belke, 2018: 272).

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Veri Seti

Çalışmada, Avrupa Birliği üyesi 10 MDA geçiş ekonomisinde politik istikrar ile makroekonomik belirleyiciler arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemiyle incelenmiştir. Analiz periyodu 2002-2017 dönemi yıllık verileri kapsamaktadır. Ampirik analizlerde değişken olarak politik istikrar⁴ (PS), kişi başına gayrisafi yurtiçi hâsıla oranı (GDPPC), ticari açıklık oranı ((X+M)/GDP, TB), tüketici fiyat endeksi (CPI), işsizlik oranı (UN) değişkenleri kullanılmıştır. Ayrıca Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde her bir ülke için kukla değişken oluşturulmuştur. Bu kukla değişken;

$$D = \begin{cases} 1 & \text{ise Ülke Avrupa Birliği Üyesi} \\ 0 & \text{diğer} \end{cases}$$

Tablo 1.

Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Değişkenler	Kısaltmalar	Açıklama	Veri kaynağı	Dönem
Politik İstikrar	PS	Endeks	Dünya Bankası	2002-2017
Kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla	GDPPC	USD	Dünya Bankası	2002-2017

⁴ Politik istikrar ve şiddetin/terörizmin yokluğu politik istikrarsızlık ve/veya politik kaynaklı terörizm dahil şiddet algısını ölçer. Tahmin ülkenin toplam göstergelerindeki skorunu standart bir normal dağılımın birimlerinde verir. Örneğin yaklaşık olarak -2.5 ile 2.5 arasında ölçeklenir.

Ticaret dengesi	TB	USD	Dünya Bankası	2002-2017
Tüketici fiyat endeksi	CPI	%	Dünya Bankası	2002-2017
İşsizlik oranı	UN	%	Dünya Bankası	2002-2017

Yöntem

Politik istikrar ile kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla, ticari açıklık oranı, tüketici fiyat endeksi ve işsizlik oranı arasında ilişki olup olmadığı panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu amaçla çalışmada Yatay kesit bağımlılığı testleri, Panel Homojenite Testi, Yatay Kesit Bağımlılığını Dikkate Alan Genişletilmiş Dickey-Fuller (CADF) Birim Kök Testi, Panel Hata Düzeltme Modeli (Error Correction) Testi, Panel Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) testleri uygulanmıştır. Bu bağlamda, panel birim kök testleri ile çalışmada kullanılan değişkenlere ait serilerin durağanlıkları analiz edilmiştir. Panel eşbütünlük testleri kullanılarak paneldeki değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Son olarak ise çalışmada, panel VECM nedensellik testi kullanılarak, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir.

Panel Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testleri

Panel veri setlerinde yatay kesit bağımlılığının analizinde kullanılan çeşitli yöntemler vardır. Bunlar; Breusch-Pagan (1980) CD_{LM1} testi, Pesaran (2004) CD_{LM2} testi, Pesaran (2004) CD_{LM} testi ve Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen testlerdir.

Breusch ve Pagan (1980), ilişkisiz gibi görünen regresyonlar (SUR) kapsamında LM istatistiği geliştirmişlerdir. Bu istatistik hesaplanırken sabit bir N değeri için $T \rightarrow \infty$ giderken aşağıdaki denklem kullanılmaktadır (Pesaran, 2004: 5). Breusch-Pagan (1980: 247) tarafından geliştirilen CD_{LM1} testi şu şekilde hesaplanır:

$$CD_{LM1} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad 2.1$$

Burada $\hat{\rho}_{ij}$ kalıntıların ikili korelasyonlarının örnek tahminini temsil etmektedir.

Pesaran (2004), N 'in büyük ve T 'nin küçük olduğu durumlarda yatay-kesit bağımlılığını test etmek için ise CD_{LM} testini önermektedir. CD_{LM} testi,

yatay kesit artıklar arasındaki korelasyon katsayılarının toplamına dayanan ve normal dağılıma uyan bir testtir. Pesaran (2004: 6) tarafından geliştirilen CD_{LM} testi şu şekilde hesaplanır;

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^n \hat{\rho}_{ij} \right) \quad 2.2$$

Yatay kesit bağımlılığının olmaması durumu ise bu istatistiğin boş hipotezidir. Ayrıca denklemdeki $CD \rightarrow N(0,1)$ fonksiyonunun limiti $N \rightarrow \infty$ ve T 'nin yeteri kadar büyük olduğu durumunda geçerlidir.

CD_{LM} testi paneli oluşturan grup ortalamalarının ikili korelasyonlarının sıfır olduğu, bireysel ortalamaların ikili korelasyonlarının ise sıfırdan farklı oldukları durumda gücünü kaybetmektedir. Böylece CD_{LM} testi sapmaya sahip olmaktadır. Pesaran vd. (2008) bu sapmayı varyans ile ortalamayı da test istatistiğine ilave ederek düzeltilmişlerdir (LM_{adj}).

Pesaran vd. (2008: 108) tarafından geliştirilen normal dağılıma sahip sapması düzeltilmiş LM istatistiği ise şu şekildedir;

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij} - \mu_{Tij}}{\mu_{Tij}} \quad 2.3$$

CD_{LM1} ve CD_{LM2} testleri $T > N$ durumunda; CD_{LM} testi ise $T > N$ ve $N > T$ iken kullanılabilir. Bu testin sıfır hipotezi yatay kesitler arasında ilişki olmadığını göstermektedir. Alternatif hipotezi ise yatay kesitler arasında ilişki varlığını göstermektedir.

Panel Homojenite Testi

Çalışmada yatay kesit bağımlılığı test edildikten sonra, ülkeler arasındaki heterojenlik testi için Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen eğim parametresi homojenliğini inceleyen delta testi $\hat{\Delta}$ kullanılmaktadır. İlk olarak Swamy (1970) tarafından geliştirilen test Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından düzenlenmiştir. Delta testinde yokluk hipotezi, tüm yatay kesit birimler için ($H_0 : \beta_i = \beta$ tüm i için) eğim parametrelerinin homojen

olduğunu göstermektedir. Alternatif hipotez ise ($H_1 : \beta_i \neq \beta_j \quad i \neq j$) eğim parametrelerinin homojen olmadığını göstermektedir. Delta testinin ilk adımında Swamy (1970) testinin yeniden düzenlenmiş şekli hesaplanmaktadır Peresan ve Yagamata (2008: 55):

$$\hat{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE})' \frac{X_i' M_\tau X_i}{\hat{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE})$$

2.4

Eşitlikte; $\hat{\beta}_i$ havuzlanmış en küçük kareler tahmincisini, $\hat{\beta}_{WFE}$ ağırlıklandırılmış sabit etkiler tahmincisini, M_τ T boyutunda birim matrisi, $\hat{\sigma}_i^2$ ise $\hat{\sigma}^2$ tahmincisini göstermektedir. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından önerilen delta testi hem N hem de T sonsuza giderken tutarlıdır (N ve T $\rightarrow \infty$). Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından hipotezleri test etmek için geliştirilen iki farklı test büyük ve küçük örneklem için sırasıyla eşitlik (3.7) ve (3.8) şeklindedir Peresan ve Yagamata (2008: 57):

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad 2.5$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{iT})}{\sqrt{Var(\tilde{z}_{iT})}} \right) \quad 2.6$$

Eşitliklerde N; yatay kesit sayısını, $\hat{S}$; Swamy test istatistiğini, N; yatay kesit sayısını, k; açıklayıcı değişken sayısını göstermektedir.

Yatay Kesit Bağımlılığını Dikkate Alan Genişletilmiş Dickey-Fuller (CADF) Birim Kök Testi

Pesaran (2007) CADF testi, bireysel serilerin birinci farkları ve gecikme düzeylerinin yatay kesit ortalamalarıyla ADF regresyonunun genişletilmiş şeklidir. Testte CADF istatistiği alınıp her yatay kesite ait bireysel sonuçlar elde edilirken, kesit ortalamalarının alınmasıyla da genişletilen CIPS (Cross sectionally IPS) istatistiği ile panelin geneline ait sonuçlara varılmaktadır.

CADF testi, yatay kesit (N) ve zaman (T) boyutunun nispeten küçük olduğu durumlarda da oldukça tutarlı sonuç vermektedir.

Pesaran (2007: 283) tarafından geliştirilen genişletilmiş Dickey-Fuller (CADF) birim kök testi şu şekildedir:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^q d_{j+1} \Delta \bar{y}_{t-j} + \sum_{k=1}^q c_k \Delta \bar{y}_{i,t-k} + e_{it} \quad 2.7$$

CADF testi için boş hipotezi ve alternatif hipotez şu şekilde kurulmaktadır:

$$H_0 = \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_n = 0 \text{ (Seriler durağan değil)}$$

$$H_1: \text{En az bir tanesi } 0 \text{’dan farklı (Seriler durağan)}$$

Paneli meydana getiren tüm birimler için p-değeri istatistik değeri bulunur. Bu istatistik değerleri Pesaran (2007) karşılaştırılır. Eğer CADF test istatistik değeri Pesaran’ın kritik değerlerinden küçük ise boş hipotezi kabul edilir ve seri birim kök içerir. Tüm serilerin durağanlığını hesaplayan 2. nesil birim kök testi ise CIPS testidir. CIPS testi için test istatistiği aşağıdaki gibidir:

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad 2.8$$

CIPS testi için paneli meydana getiren tüm yatay kesit birimlerinde birim kök olduğu, boş hipotezini oluşturmaktadır. CIPS istatistik değeri Pesaran (2007) kritik tablo değerleriyle karşılaştırılır. Eğer kritik tablo değerleri CIPS istatistiği değerlerinden büyük ise boş hipotez reddedilir ve panel serilerinin bütün olarak durağanlığı kabul edilir (Pesaran, 2007: 269-277).

Panel Hata Düzeltme Modeli (Error Correction) Testi

Westerlund (2007) tarafından geliştirilmiş olan Error Correction testi, panel veriler için eşbütünleşme testine dayalı hata terimi ortaya koyan bir testtir.

Westerlund (2007) hata düzeltme temelli olan ikisi panel istatistiği ve ikisi grup istatistiği olmak üzere 4 panel eşbütünleşme testi önermiştir. Error correction panel eşbütünleşme modeli şu şekildedir (Westerlund, 2007: 713-715):

$$\Delta Y_{it} = \delta_i' d_t + \pi_i' \Delta X_{it} + \gamma_i Y_{it} + \alpha_i X_{i,t-1} + e_{it} \quad 2.9$$

Burada d_i deterministik öğeler vektörü, π_i uzun dönem, y_i ve q_i kısa dönem parametreleridir.

Tüm panele ait bilgileri veren p_a ve p_t istatistiklerinin boş hipotezi tüm yatay kesit birimleri için eşbütünlük yoktur ve alternatif hipotez ise tüm yatay kesit birimleri için eşbütünlük vardır olarak şu şekilde kurulmaktadır:

$H_0 : p_i = 0$ (bütün i 'ler için)

$H_1 : p_i < 0$ (bütün i 'ler için)

p_a ve p_t istatistikleri ise şu şekildedir:

$$P_a = \left(\sum_{i=1}^N L_{i11} \right)^{-1} \sum_{i=1}^N L_{i12} \quad 2.10$$

$$P_t = \sigma^{-1} \left(\sum_{i=1}^N L_{i11} \right)^{-1/2} \sum_{i=1}^N L_{i12} \quad 2.11$$

Grup ortalama istatistiklerinden P_a ve P_t istatistiklerinin tüm yatay kesit birimlerinde eşbütünlük yoktur şeklinde kurulan boş hipotezi, bazı birimler için eşbütünlük yokken, bazı birimlerde vardır şeklinde kurulan alternatif hipotezi şu şekildedir:

$H_0 : y_i = 0$ (bütün i 'ler için)

$H_1 : y_i < 0$ (bütün i 'ler için)

P_a ve P_t istatistikleri şu şekildedir:

$$G_a = \sum_{i=1}^N L_{i11}^2 L_{i12} \quad 2.12$$

$$G_t = \sum_{i=1}^N \sigma_i^{-1} L_{i11}^{-1/2} L_{i12} \quad 2.13$$

Panel Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Kısa ve uzun dönemli ilişki Standart Granger nedensellik testi yerine VECM ile tespit edilirken, bunun yanında nedenselliğe nedeni hem kısa hem de uzun dönem için ayrı ayrı tespit edilebilmektedir. Eğer değişkenler eşbütünleşik ise uzun dönemli nedensellik ilişkisini tespit etmek için, bir gecikmeli hata düzeltme terimiyle genişletilmiş VAR modeli uygulanarak VECM tahmin edilebilir.

VAR modelinin kısa dönemi olarak, vektör hata düzeltme modeli (VECM) ifade edilir. Y ve X arasındaki nedenselliğin analizi için kullanılacak VECM şu şekildedir (Altunç, 2008: 122):

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta T_{t-i} + \sum_{i=1}^n y_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_{1i} ECM_{r,t-i} + u_t \quad 2.14$$

$$\Delta T_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n y_{2i} \Delta T_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_{2i} ECM_{r,t-i} + e_t \quad 2.15$$

Burada Δ fark işlemcisini, u_t ve e_t ise sıfır ortalama ve serisel korelasyonun olmadığı tesadüfi hata terimlerini göstermektedir. Hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik modelinde, $ECM_{r,t-i}$ hata düzeltme terimlerinin katsayılarını göstermektedir. Yapılan uygulamada hata düzeltme katsayısının negatif olması ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenir. Hata düzeltme katsayısına ilişkin olarak anlamlı t-istatistiği uzun dönem nedenselliğin varlığını gösterirken, modeldeki bağımsız değişkenlerin katsayılarının bir bütün olarak standart F-istatistiğinin anlamlılığı ise kısa dönem nedenselliği göstermektedir. (2.14) nolu denklemdeki “Y, T’nin Granger nedeni değildir” şeklindeki boş hipotez y_{1i} ’lerin bir bütün olarak anlamlı ya da δ_{1i} katsayısının anlamlı olması halinde reddedilmektedir.

AMPİRİK BULGULAR**Tablo 2.**
Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

	PS	D	GDPPC	TB	CPI	UN
PS	1					
D	0.049	1				
GDPPC	-0.039	0.902	1			
TB	-0.124	0.746	0.883	1		
CPI	0.557	-0.276	-0.273	-0.185	1	
UN	-0.031	-0.498	-0.563	-0.446	-0.230	1

Korelasyon katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Sıfıra yakın olması iki değişken arasında zayıf bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bire yakın olması iki değişken arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu açıklamalar ışığında tüketici fiyat endeksi ve Avrupa Birliği'ne katılım ile politik istikrar arasında pozitif korelasyon bulunmaktadır. Ancak Avrupa Birliği'ne katılım ile politik istikrar arasında çok zayıf bir korelasyon ve tüketici fiyat endeksi ile politik istikrar arasında orta derecede bir korelasyon bulunmaktadır.

Değişkenler arasındaki korelasyonların verildiği tabloda, diğer değişkenler arasındaki ilişkiler de görülebilmektedir. Kişi başı GSYİH ile Avrupa Birliği'ne katılımı gösteren kukla değişken arasında pozitif ve güçlü bir korelasyon bulunmaktadır. Ekonomik refahın getirdiği sosyal ve kültürel değişim politik istikrara da yansımaktadır. Yine ticari açıklık oranı ile Avrupa Birliği'ne katılımı gösteren kukla değişken arasında pozitif ve güçlü bir korelasyon bulunmaktadır. Bununla birlikte tüketici fiyat endeksi ve işsizlik oranı ile Avrupa Birliği'ne katılımı gösteren kukla değişken arasında negatif bir korelasyon bulunmaktadır. Ticari açıklık oranı ile kişi başı GSYİH arasında pozitif ve güçlü, tüketici fiyat endeksi ve işsizlik oranı ile kişi başı GSYİH arasında negatif bir korelasyon bulunmaktadır. Tüketici fiyat endeksi ve işsizlik oranının ticari açıklık ile olan ilişkisi negatiftir. Son olarak, Phillips eğrisinin geçerli olduğunu gösteren tüketici fiyat endeksi ile işsizlik oranı arasında negatif korelasyon bulunmaktadır.

Tablo 3.
Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Sabit	PS	D	GDPPC	TB	CPI	UN
CD_{lm} (BP,1980)	107.477 (0.00) ^a	452.916 (0.00) ^a	95.549 (0.00) ^a	82.780 (0.00) ^a	93.108 (0.00) ^a	60.578 (0.06) ^c
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	6.583 (0.00) ^a	42.998 (0.00) ^a	5.328 (0.00) ^a	3.982 (0.00) ^a	5.071 (0.00) ^a	1.642 (0.05) ^c
CD (Pesaran, 2004)	-2.496 (0.00) ^a	12.091 (0.00) ^a	-1.992 (0.023) ^b	-2.092 (0.018) ^b	-2.073 (0.019) ^b	-2.533 (0.00) ^a
LM_{adj} (PUY, 2008)	1.240 (0.11)	4.358 (0.00) ^a	6.607 (0.00) ^a	2.272 (0.012) ^b	0.406 (0.342)	0.985 (0.162)

Not: $\Delta y_{i,t} = d_i + \delta_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \lambda_{i,j} \Delta y_{i,t-j} + u_{i,t}$ modelinde gecikme sayısı (p_i) 1

olarak alınmıştır. a, b ve c değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesindedir.

Yatay kesit bağımlılığı testleri BP(1980), Pesaran (2004) ve PUY (2008) tarafından geliştirilen testlerle yapılmaktadır. Bu testlerin sıfır hipotezleri paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığı şeklinde, alternatif hipotez ise yatay kesit bağımlılığının olduğu yönündedir. Karar aşamasında olasılık değerleri kullanılmaktadır. Parantez içinde verilen olasılık değerleri %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinden küçük ise yatay kesit bağımlılığının olduğu yönündeki alternatif hipotez kabul edilmektedir. Eğer parantez içinde verilen olasılık değerleri %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinden büyük ise yatay kesit bağımlılığının olmadığı yönündeki sıfır hipotez kabul edilmektedir. Yapılan analizde, yatay kesit bağımlılığının olduğu yönündeki alternatif hipotez kabul edilmektedir.

Yatay kesit bağımlılığı testi yapıldıktan sonra, çalışmaya yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci kuşak panel birim kök testi olan CADF testi ile devam edilecektir.

Tablo 4: CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Ülke	PS			D			GDPPC			TB			CPI			UN								
	Sabit		Sabit ve Trend	Sabit		Sabit ve Trend	Sabit		Sabit ve Trend	Sabit		Sabit ve Trend	Sabit		Sabit ve Trend	Sabit		Sabit ve Trend						
	La	stat	La	stat	La	stat	La	stat	La	stat	La	stat	La	stat	La	stat	La	stat						
Bulgaristan	1	-0.488	1	-3.797	2	-2.075	2	-2.932	1	-2.254	3	-8.899	2	-1.514	2	-2.540	1	-2.838	1	-0.451	2	-5.745	2	-7.393
Cek Cumhuriyeti	1	-2.656	1	-0.9791	1	-1.624	1	-1.561	1	-1.829	1	-1.664	2	-3.054	3	-4.657	1	-2.695	1	-1.927	1	-0.908	1	-2.104
Letonya	1	-2.278	1	-1.283	1	-2.327	1	-1.415	3	-2.148	3	-0.741	3	-4.402	3	-4.423	1	-2.499	1	-1.749	3	-2.110	3	-6.135
Romanya	3	-0.098	3	-3.317	1	-2.575	1	-2.591	1	-4.281	3	-4.400	3	-9.078	2	-2.423	1	-2.334	2	0.077	2	0.252	3	-2.442
Slovakya	1	-4.498	1	-0.725	1	-5.776	1	-3.049	1	-2.703	3	0.240	2	-1.131	2	-1.077	1	-2.986	1	-2.178	2	-6.725	2	-1.886
Litvanya	1	-1.807	1	-1.473	1	-4.402	1	-4.262	3	-2.663	3	0.084	2	-0.550	2	-0.646	1	-2.684	1	-0.385	3	-0.058	3	0.057
Macaristan	1	-1.889	1	-1.854	1	-1.781	1	-1.841	1	-3.278	1	-2.394	2	-1.934	2	-1.445	1	-3.181	1	-2.985	3	-4.485	3	-0.731
Estonya	3	-0.722	3	-3.834	2	-2.446	2	-2.172	3	-3.204	3	-0.230	3	-2.284	3	-3.232	1	-1.767	1	-1.076	3	-0.025	3	-2.244
Polonya	1	-2.050	3	-1.816	1	-0.174	1	-0.953	2	-1.607	3	-1.426	2	-2.630	3	0.145	1	-1.671	1	-1.803	1	-2.320	1	-0.573
Slovenya	1	-1.712	1	-0.629	3	-2.972	3	-2.735	1	-1.948	1	-0.921	2	-3.035	3	-8.675	1	-6.382	1	-4.682	1	0.129	1	-2.231
Panel CIPS		-1.820		-1.970		-2.615		-2.351		-2.391		-2.035		-2.961		-2.897		-2.906		-1.716		-2.197		-2.570

Not: Maksimum gecikme (lag) uzunluğunu Schwarz Bileşi Kriteri'ne göre 4 olarak belirlemiştir. Sabit model için CADF test sonuçları şu şekildedir: -4.11 (%a1), -3.36 (%a5) ve -2.97 (%a10) (Pesaran 2007, table I(b), p.275); sabit ve trend için -4.67 (%a1), -3.87 (%a5) ve -3.49 (%a10) (Pesaran 2007, table (c), p.276). Sabit model için panel istatistikleri kritik değeri: -2.57 (%a1), -2.33 (%a5) ve -2.21 (%a10) (Pesaran 2007, table II(b), p.280); sabit ve trend model için -3.10 (%a1), -2.86 (%a5) ve -2.73 (%a10) (Pesaran 2007, table II(c), p.281). Panel istatistikleri CADF istatistiklerinin ortalamasıdır. a, b, ve c değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerini göstermektedir.

Seçili Geçiş Ekonomilerinde Politik İstikrarın Makroekonomik Belirleyicileri

Tabloda paneli oluşturan her bir ülke ve değişkene ait birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Karar aşamasında Pesaran (2007) test istatistikleri ile CADF test istatistikleri karşılaştırılmaktadır. Değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök taşıdıkları görülmektedir. Paneli oluşturan ülkelerin ekonomik yapıları zaman içerisinde değiştiğinden dolayı iktisadi şokların etkisi daha yavaş azalmakta ve uzun hafıza göstermektedirler. Bu nedenlerden dolayı ampirik analizlere değişkenlerin birinci farkı alınarak devam edilmektedir.

Tablo 5.

Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenite Testleri

	İstatistik	p-value
<u>Yatay-kesit Bağımlılığı Testleri:</u>		
LM (BP,1980)	172.37	0.00 ^a
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	14.973	0.00 ^a
CD (Pesaran, 2004)	9.149	0.00 ^a
LM_{adj} (PUY, 2008)	13.829	0.00 ^a
<u>Homojenlik Testleri:</u>		
$\tilde{\Delta}$	11.894	0.00 ^a
$\tilde{\Delta}_{adj}$	15.761	0.00 ^a

Not: Regresyon modeli

$$PS_{it} = \alpha_i + \beta_{1i}D_{it} + \beta_{2i}GDPPC_{it} + \beta_{3i}TB_{it} + \beta_{4i}CPI_{it} + \beta_{5i}UN_{it} + \varepsilon_{it}$$

şeklindedir. a, b, ve c değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerini göstermektedir.

Tablo 5'e göre test istatistiklerinin olasılık değerleri, 1% (0.01), 5% (0.05) ve 10% (0.1) anlam seviyelerinden küçük olduğu için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve heterojen tahmine dayalı eşbütünleşme yöntemleri kullanılır. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan, heterojen tahmini ve eşbütünleşme

yöntemlerine dayalı olarak Error Correction test istatistiği Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6.

Yatay Kesit Bağımlılığını Dikkate Alan Yapısal Kırılmasız Panel Eşbütünleşme Testi

Test	Sabit		Sabit ve Trend			
	İstatistik	Asimptotik p-value	Bootstrap p-value	İstatistik	Asimptotik p-value	Bootstrap p-value
Error Correction						
Group_tau	-6.861	0.00 ^a	0.017 ^b	-9.442	0.00 ^a	0.00 ^a
Group_alpha	-9.609	0.00 ^a	0.025 ^b	-7.592	0.00 ^a	0.04 ^b
Panel_tau	-7.143	0.00 ^a	0.00 ^a	-9.437	0.00 ^a	0.00 ^a
Panel_alfa	-12.904	0.00 ^a	0.00 ^a	-11.378	0.00 ^a	0.00 ^a

Not: Her iki test boş (null) hipotezi de bir eşbütünleşme olmadığını göstermektedir. Hata doğrulama testinde, gecikme (lag) bir olarak düşünülmüştür. Bir önyükleme (bootstrap) ihtimali oranı 1000 kez tekrarlanan bir dağılıma sahiptir. Asimptotik ihtimal oranları standart normal dağılımından elde edilmiştir. a, b, ve c değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerini göstermektedir.

Error correction testinde hem asimptotik hem de bootstrap olasılık değerleri göz önüne alındığında değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu görülmektedir.

Seçili Geçiş Ekonomilerinde Politik İstikrarın Makroekonomik Belirleyicileri

Tablo 7.
Panel VAR ve VECM Nedensellik

	Kısa Dönem Nedensellik						Uzun Dönem Nedensellik
	Δ (PS)	Δ (D)	Δ (GDPPC)	Δ (TB)	Δ (CPI)	Δ (UN)	ECT(-1)
Δ (PS)	-	8.448 (0.037) ^b	6.219 (0.101)	4.148 (0.245)	2.587 (0.459)	3.237 (0.356)	-1.179 [-8.822] ^a
Δ (D)	1.846 (0.604)	-	12.368 (0.00) ^a	2.448 (0.484)	3.530 (0.316)	11.362 (0.00) ^a	0.322 [1.866] ^b
Δ (GDPPC)	4.366 (0.224)	11.428 (0.00) ^a	-	11.663 (0.00) ^a	18.703 (0.00) ^a	20.974 (0.00) ^a	0.047 [0.755]
Δ (TB)	6.579 (0.086) ^c	1.156 (0.763)	28.356 (0.00) ^a	-	1.143 (0.766)	13.989 (0.00) ^a	0.035 [0.881]
Δ (CPI)	6.891 (0.075) ^c	1.749 (0.626)	8.477 (0.037) ^b	15.409 (0.00) ^a	-	13.989 (0.00) ^a	2.871 [0.827]
Δ (UN)	2.021 (0.567)	2.458 (0.482)	5.398 (0.144)	17.066 (0.00) ^a	10.576 (0.014) ^b	-	1.489 [0.850]

Not: a, b, ve c değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerini göstermektedir. () ve [] sırasıya ihtimal değerini ve t istatistiğini göstermektedir.

Kısa dönemde %10 anlam seviyesinde ticari açıklık oranından ve yine %10 anlam seviyesinde tüketici fiyat endeksinden politik istikrara doğru kısa dönem nedensellik bulunmaktadır. Hata düzeltme katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olması bağımsız değişkenlerden bir bütün halinde bağımlı değişkene uzun dönem nedensellik olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Avrupa Birliği'ne katılımı gösteren kukla değişkenden, kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıladan, işsizlik oranından, ticari açıklık oranından ve tüketici fiyat endeksinden bir bütün halinde politik istikrara %1 anlam seviyesinde uzun dönem nedensellik bulunmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Avrupa Birliği'ne üyelik süreci dikkate alınarak 1 Mayıs 2004'te birlik üyesi olan Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovakya ve Slovenya ile 1 Ocak 2007'de birliğe dâhil olan Romanya ve Bulgaristan geçiş ekonomilerinde politik istikrar ile makroekonomik belirleyiciler arasındaki ilişki incelenmiştir. Veri kısıtından

dolayı ampirik analizlerde 2002-2017 dönemi yıllık veriler kullanılmıştır. Ampirik analizlerde bağımlı değişken olarak politik istikrar, bağımsız değişken olarak ise kişi başı gayri safi yurtiçi hâsıla oranı, ekonomilerin uluslararası piyasalara entegrasyonunu göstermek amacıyla ticari açıklık oranı, fiyata istikrarının göstermek amacıyla tüketici fiyat endeksi, işsizlik oranı ve birliğe üye olunan tarihleri göstermek amacıyla kukla değişken kullanılmıştır.

Yapılan analizde ilk olarak bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. Politik istikrar ile tüketici fiyat endeksi ve kukla değişken arasında pozitif korelasyon bulunmuştur. Yine korelasyon analizinde politik istikrar ile kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla, ticari açıklık oranı ve işsizlik oranı arasında negatif korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Ancak negatif korelasyonların düşük gerçekleştiği görülmüştür. Paneli oluşturan ülkeler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel etkileşimler bulunabilmektedir. Bu husus politik istikrarın ülke bazında incelenmesini engellemektedir. Ayrıca yatay kesit bağımlılığı olarak adlandırılan bu durum ekonometrik testlerin niteliğini de değiştirmektedir. BP (1980), Pesaran (2004) ve PUY (2008) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılığı testlerinde paneli oluşturan ülkelerin hem merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçmesi hem de aynı ekonomik entegrasyona girmeleri nedeniyle yatay kesit bağımlılığı olduğu görülmüştür. İktisadi değişkenler zaman içerisinde pozitif veya negatif şokların etkisinde kalabilmektedirler. Ampirik analizlerin sağlıklı yürüyebilmesi için bu şokların etkisinin olup olmadığının tespit edilmesi ve şokların etkisinin varsa kaldırılması gerekmektedir. Paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı olması nedeniyle Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (yatay kesit bağımlılığını dikkate alan genişletilmiş Dickey–Fuller) birim kök testi uygulanmıştır. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan genişletilmiş Dickey–Fuller birim kök testi sonucunda ülkelerin ekonomik yapıları zaman içerisinde değiştiğinden dolayı iktisadi şokların etkisi daha yavaş azalmakta ve uzun hafıza gösterdikleri varsayılmıştır. Politik istikrarın bağımlı değişken olarak yer aldığı modelde yatay kesitlerin eğim parametrelerinin homojen olup olmadığının test edilmesi amacıyla Pesaran (2004), Breusch ve Pagan (1980), Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) yatay kesit bağımlılığı ve homojenite testleri yapılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı ve homojenite testleri sonucunda yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve heterojen tahmine dayalı eşbütünleşme yöntemlerinin kullanılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Modelde yer alan değişkenlerin uzun dönemde birbirilerini etkilediklerini ortaya koymak amacıyla, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yapısal kırılmasız panel eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Eşbütünleşme testi sonucunda modelde yer alan bağımsız değişkenler ile politik istikrarın uzun dönemde birlikte hareket

ettiği görülmüştür. Makroekonomi teorisinde Klasik iktisatçıların ekonominin hem kısa hem de uzun dönemde dengede olduğu öngörüsüne karşılık, Keynesyenler, ekonominin yalnızca uzun dönemde dengede olduğunu kısa dönemde belirli nedenlerden dolayı dengede olmadığını öngörmektedir. Bu nedenle panel vektör otoregresyon ve panel hata düzeltme modeli ile birlikte değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkileri ortaya konulmuştur. Panel vektör otoregresyon modeline göre kısa dönemde;

- Ticari açıklık oranından politik istikrara,
- Tüketici fiyat endeksinden politik istikrara, doğru nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Yine kısa dönemde;
- Avrupa Birliği'ne katılımı gösteren kukla değişkenden politik istikrara,
- Kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıladan politik istikrara,
- İşsizlik oranından politik istikrara doğru nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Hata düzeltme katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olması nedeniyle Avrupa Birliği'ne katılımı gösteren kukla değişkenden, kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıladan, işsizlik oranından, ticari açıklık oranından ve tüketici fiyat endeksinden bir bütün halinde politik istikrara uzun dönem nedensellik bulunmaktadır.

Bu çalışmada, merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçen ve Avrupa Birliği üyesi Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde politik istikrar ile makroekonomik belirleyiciler arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonraki çalışmalara yönelik olarak, yine merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçen Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetlerinde politik istikrar ile makroekonomik belirleyiciler arasındaki ilişki incelenebilir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sosyal ve siyasal yapısı farklılık göstermektedir. Bu nedenle politik istikrarla makroekonomik belirleyiciler arasındaki ilişki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından da önem arz etmektedir. Ayrıca hukukun üstünlüğü, demokratikleşme derecesi, seçim sistemi ve kurumsal yapı gibi faktörler de politik istikrar üzerinde etkili olan unsurlardır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aisen, M. A. & Veiga, M. F. J. (2011). How Does Political Instability Affect Economic Growth? *International Monetary Fund*. (No. 11-12).
- Ake, C. (1975). A definition of political stability. *Comparative Politics*, 7(2), 271-283.

- Al, İ., & Belke, M. (2018). Politik İstikrarsızlık İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Mena Ülkeleri İçin Panel Nedensellik Analizi. *International Journal of 133 Economic and Administrative Studies*, (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı):271-286.
- Alper, A. E. (2018). BRICS-T Ülkelerinde Politik İstikrar ve Ekonomik Performans İlişkisi Üzerine Bir Analiz. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 49-56.
- Altay, A. (2002). Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve KOBİ'lerin Durumu. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (41), 59-87.
- Altunç, Ö. F. (2008). Türkiye'de Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 113-127.
- Arıcı, T. (2015). Liberalizasyon Ve Ekonomik Büyüme: Geçiş Ekonomileri, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Bozdağlıoğlu, E. Y. & Evlimoğlu, U. (2018). Geçiş Süreci ve Makroekonomik Yapı: Seçilmiş Geçiş Ekonomileri Üzerine Bir İnceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 37-56.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Çokünlü, E. G. (2007). Geçiş Ekonomilerinde Makroekonomik İstikrar Sorunları: Rusya Örneği. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Bursa.
- EBRD (2018). Transition Report 2018-19 Work in Transition.
- Kesici, M. R. (2008). Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Geçiş Ekonomileri ve İstihdam: Polonya ve Türkiye Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Kocaeli.
- Kılınç, N. Ş. & Kılınç, E. C. (2014). Geçiş Ülkelerinde Ekonomik Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Avrasya Etüdleri*, 46(2), 59-81.
- Kolodko, G. W. (1999). Ten Years of Postsocialist Transition: The Lessons for policy Reforms. *World Bank Working Papers*, 2095. 1-28.

- Margolis, J. E. (2010). Understanding Political Stability and Instability. *Civil Wars* 12(3), 326-345.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Posner, R. A. (1997). Equality, Wealth, and Political Stability. *The Journal of Law, Economics, and Organization*, 13(2), 344-365.
- Radu, M. (2015). Political Stability-a Condition for Sustainable Growth in Romania?. *Procedia Economics and Finance*, 30, 751-757.
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 69(6), 709-748.
- White, S., McAllister, I. & Munro, N. (2017). Economic Inequality and Political Stability in Russia and China. *Europe-Asia Studies*, 69: 1, 1-7.
- Yalçınkaya, Ö. & Kaya, V. (2017). Politik İstikrarın/İstikrarsızlığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Dünyanın En Büyük İlk Yirmi Ekonomisi Üzerinde Bir Uygulama (1996-2015). *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(2), 277-298.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh40068>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 08.11.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 08.11.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karataş, H. (2019), Tantrik ve Ezoterik Dini Geleneklerde Mandala. *Journal of History School*, 43, 1768-1786.

TANTRİK VE EZOTERİK DİNİ GELENEKLERDE MANDALA

Hüsamettin KARATAŞ*

Öz

Mandalalar, Hint ve Doğu kökenli dinlerde, özellikle de gizemli inançları ön plana çıkaran ve daha çok Tantrik ve Esoterik dini uygulamaları ve anlayışları savunan gruplar tarafından kullanılan dua veya tapınım çarklarıdır. Mandalalar, bu din veya dini gruplarda tapınmak yahut yüce varlıklardan bazı taleplerde bulunmak amacıyla kullanıldığından, inancın ve ibadetin en kutsal değerlerinin temsili sayılmaktadır.¹Mandalalar genellikle daire ya da köşeli bir düzlem üzerine, harf, şekil, resim veya bazı özel işaretlemelerle oluşturulmuş tablolardır. Çoğunlukla daire, kare veya dikey dikdörtgen şekillerin tercih edildiği bu tablolar, kutsalı sembolize eden figürleri içerdiğinden dolayı tapınılacak objeler olarak görülmektedir. Bazı toplumlarda mandala, kutsalla ilişkili olarak farklı anlamlarda da kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Mandala, Tantrik, Ezoterik, Din, Dini Sembol, Tapınma, Mantra, Kutsal, Ritüel, Dua Çarkı

Mandala in Tantric and Esoteric Religious Traditions

Abstract

Mandalas are prayer or worship wheels used in groups of Indian and Eastern religions, particularly those that promote mysterious beliefs and advocate Tantric and Esoteric religious practices and understandings. Mandalas are regarded as representations of the most sacred values of faith and worship, as they are used to worship these religious or religious groups or to make certain demands from the supreme beings. Mandalas are

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Elazığ, Türkiye, hkaratash@firat.edu.tr. [orcid: 0000-0002-3285-8517](https://orcid.org/0000-0002-3285-8517)

usually tables created on a circle or square plane with letters, shapes, pictures, or some special markings. These paintings, which mostly prefer circle, square or vertical rectangular shapes, are seen as objects to be worshiped because they contain figures symbolizing the holy. In some societies, the term mandala may be used in different meanings in relation to the sacred.

Keywords: Mandalas, Tantric Buddhism, Esoteric, Religious Symbol, Worship, Mantras, Sacred, Ritual, Prayer Wheel.

GİRİŞ

Kadim dinlere beşiklik etmiş Hint coğrafyası konumu itibariyle kuzeyinde bir set şeklinde Himalaya sıradağları, güneyinde Atlas okyanusu, doğusunda Bengal körfezi ve batısında da Umman denizi olan bir yarımadadır. Hindistan'ın fiziki yapısı onu dünyadan biraz uzaklaştırıp yabancı istilasından korumuştur. Bu durum Hindistan'da kendine has bir dini yapının oluşmasını ve bu yapının da uzun yıllar korunmasını sağlamıştır.²

Hint coğrafyasının biline ilk dini geleneği Hinduizm'dir. Bunun dışında Budizm, Caynizm ve ve Sihizm'de bu coğrafyada ortaya çıkıp gelişmiştir. Bu açıdan köken olarak Hint coğrafyasında ortaya çıktıklarından dolayı bu dinler için Hint kökenli dinler ifadesi kullanılmaktadır.³ Hint kökenli dinlerin bazı ortak yönlerinin olduğu bilinmektedir. Bu ortak noktalardan biri de bireyin nihai kurtuluşa ulaşmasına yardımcı olan yoga, meditasyon ve bu ritüelleri gerçekleştirirken kullanılan yöntemlerdir. Bu yöntem ve tekniklerden biri de mandala anlayışı ve uygulamalarıdır.⁴ Hint kökenli dinlerde meditasyon esnasında odaklanmak için mandala objeleri kullanılır. Hinduizm'de doğru bir şekilde meditasyon ve yoga yapmanın kurallarından bir tanesi duygulardan arınıp, zihni dış etkilerden korumak için dikkati meditasyon nesnesine yöneltmektir. Budizm'de de bu durum Hinduizm'le paralellik gösterir.⁵

---

² Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri*, , Ankara 2014, s.21.

³Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, İstanbul 1996, s.17

⁴ Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, s.39.

⁵ James Hewitt, *Meditasyon* (çev. Rezan Süer),., İstanbul 2000, s.10-12.

1- Tantrik ve Ezoterik Dini Gelenlerde Mandala Anlayışı

Mandalalar genellikle tantrik⁶ ve ezoterik⁷ eğilimli dini gruplar tarafından kullanılmaktadır. Ancak mandala kullanımını ve etkinlik alanını dikkate aldığımızda sadece tantrik ve ezoterik gruplarla sınırlanamayacak kadar geniş olduğunu söylemek mümkündür. Mandala anlayışını veya mandala öğretisini benimseyenler için o, temelde kutsallığın içkin dinamiklerine ve onlardaki gizli güçlerin potansiyel etkilerine işaret sayılmaktadır. Dolayısıyla mandalalar mutlak kurtuluşa ulaşmanın en doğru yöntemlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Tantrizim, Hint ve doğu kökenli dini geleneklerde batini uygulamaları konu alan çok sayıda metnin ortak adıdır. Örneğin Budist tantralarının kökeni, 7. yüzyıldan önceye dayanır. Tantra aydınlanmaya süratle ulaşmak için uygulanan özel yoga ile ilgili metotlar ve kullanılan kitaplar serisini ifade eden faaliyetle ilgili bir terimdir. Tantrizim, verimsiz çilelerle bağımsızlığın kazanılamayacağını, arzu ve isteklerden kurtulmanın yolunun tutkuları yok etmek yerine onları doyurmak olabileceğini savunan öğretidir.⁸

Ezoterizm ise herkese açıklanmayan ve öğretilmeyen saklı bilgi, sır manalarına gelir. Asıl gerçeklerin yalnızca anlayabilecek yetenek ve bilgide olanlara bildirilebileceği görüşü üzerine temellenen bir öğreti sistemidir. Mandala, Hint kökenli dinlerin dini geleneklerinde tantrik unsurlarla ilişkilendirilmiştir. Mandala, Hindistan, Tibet ve Çin'de gelişmeyle birlikte daha sonra güçlü ezoterik unsurları bünyesinde barındıran Vajrayana'nın⁹ etkisiyle Japonya'ya geçmiş olup Hinduist ve Budist Tantrizim'i çerçevesinde daha da geliştirmiştir.¹⁰ Tantrik dini gelenekler, kavramsal düşünceden daha derin bilinç seviyeleri üreten dinamik bir zihin kontrolüne ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle derin bilinç seviyeleri üretmek için bir takım semboller kullanmak zorunlu hale gelmektedir. Sembolik ritüel araçları düşünceyi belirli bir yöne kanalize ederek ritüellerdeki nihai amaca ulaşmaya yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda Tibet

---

⁶Tantrik: Hint dinlerinde, batini uygulamaları konu alan yaklaşım.

⁷Ezoterik: Gizli öğreti, sır.

⁸ L. R. Chawdhri, *Practicals Of Mantras And Tantras*, Sagar Publication, New Delhi 1985, s16-20.

⁹ Genelde kabul gören anlayışa göre, Budist okullar üç büyük gelenek altında toplanır: "Hinayana" (Küçük Araç), "Mahayana" (Büyük Araç) ve Vajrayana'dır. Vajrayana (Elmas Araç) aslında Mahayana'nın bir uzantısıdır. Batıda çoğunlukla sadece Tibet Budizmi veya Lamaizm olarak adlandırılır. Hâlbuki Vajrayana gerçekte Tibet'in dışında Japonya, Çin ve Moğolistan'da da yayılmış farklı okulların ortak tanımıdır. Vajrayana, Mahayana'nın felsefi temellerinden yola çıkar ve "uyanişa" giden yolu hızlandıran tantrik teknikleri benimser.

¹⁰ E. Dale Saunders, *The Encyclopedia of Religion*, Macmillann Publishing Company, Newyork 1987, s.156

Tantrik ve Ezoterik Dini Geleneklerde Mandala

Budizmi'nde sembolik ritüel aracı olarak mañđala objeleri kullanılmaktadır. Mandala objeleri sayesinde birey, derin düşünme eylemi olan tefekkür için zihnini hazırlamış olmaktadır. Bu amaçla çeşitli şekil ve içeriklerden müteşekkil mandala objelerine odaklanarak ritüel gerçekleştirilir.¹¹

Tantrizm, temel Hint dinleri olarak tanımlayabileceğimiz Hinduizm, Budizm ve Caynizm'de yaygın olarak kullanılan ezoterik bir adanmışlık geleneğidir. Bu bağlamda tantrizm genel olarak bireyi meditasyon sırasında mantra¹², mudra¹³ ve mandala gibi uygulamalarla belirli obje ve nesnelere odaklayarak kurtuluşa ulaştırmayı hedeflemektedir.¹⁴ Mandalalar Hint dini geleneğinde gizemli inançları ön plana çıkarmak için kullanılmaktadır. Özellikle tantrik ve ezoterik inançları savunan gruplar tarafından tapınmak, tapınılan yüce varlıktan talepte bulunmak, meditasyon yapmak ve dua etmek amacıyla kullanılmaktadır.¹⁵ Mandalalar genellikle daire ya da köşeli bir düzlem üzerine, harf, şekil, resim veya bazı özel işaretlemelerle oluşturulmuş tablolarıdır. Çoğunlukla daire, kare veya dikey dikdörtgen şekillerin tercih edildiği bu tablolar, kutsalı sembolize eden figürleri içerdiğinden dolayı tapınılacak objeler olarak görülmektedir.¹⁶ Mandalaları ortak özelliği, çok sayıda değişkene sahip geometrik bir diyagram şeklini alan düzenler olmasıdır. Mandala bir merkeze bir eksene ve yön başlıklarına sahiptir. İlahi bir evreni tasvir ettiği için kozmogram olarak da adlandırılır.¹⁷

¹¹ John Blofeld, *The Tantric Mysticism Of Tibet*, Penguin Group Published, Arkana 1992, s.56.

¹²Mantra genellikle [Sanskritçe](#) olan [dini hece](#) veya [siirdir](#). Kullanımı mantra ile ilişkili okul ve felsefesine göre değişiklik gösterir. Esasen ruhani kanallar olarak kullanılırlar, kelimeler ve oluşan titreşimlerden faydalanarak kişinin daha yüksek bir bilince ulaşmasını amaçlar.

¹³ Mudra, Sanskritcede mühür ya da işaret demektir. Hinduizm ve Budizm pratiklerinde nefes ile birlikte kullanılırlar.

¹⁴Sonit, Bafna, "On the Idea of the Mandala as a Governing Device in Indian Architectural Tradition", *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 59, No. 1 (Mart, 2000), s.32.

¹⁵Karataş, *Nichiren Budizmi*, s.125-126.

¹⁶ Karataş, *Nichiren Budizmi*, (Budizm'deki mandaralar, özellikle esoterik eğilimli yaklaşımlarda, kutsallığın için dinamiklerine ve onlardaki gizli güçlerin potansiyel etkilerine işaret sayıldığından, mutlak kurtuluşa ulaşmanın en doğru yöntemlerinden biri olarak görülmektedir. Bu dinde mandaralar özellikle esoterik eğilimli ekollerde yaygın olmakla birlikte, diğer gruplar tarafından da kullanılmaktadır. Kaynaklarda Japon Budizm'i içerisinde özellikle "Heian" ve "Kamakura" dönemlerinde söz konusu olan mandara (mandala) anlayışının yoğun olarak görüldüğüne işaret edilmektedir. Dolayısıyla Kamakura döneminin en önemli ekolleri arasında kabul edilen Nichirenci Budist hareketin de bu bağlamdaki gelişmelerden etkilenmiş olduğuna değinilmektedir. (Daha geniş bilgi için Bkz. *Dictionary of Buddhism*, 390-391; E. K. Neumaier, *The Sovereign All-Creating Mind The Motherly Buddha*, s. 153).

¹⁷ E. Dale Saunders, *The Encyclopedia of Religion*, Macmillann Publishing Company, Newyork 1987, Vol. 9, s.155

2- Mandala Nedir?

Mandalanın anlamı oldukça geniştir. Bunlardan birkaçını burada ifade etmek konumuzun daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Çünkü mandalının geniş anlam yelpazesi içerisinde her isteyen sadece kendi istediği tarafını kullanmakta ve bu durum bazen bilmeden çoğu zaman kasten yanlış anlaşılmalara ya da yanlış amaçlara hizmet edebilmektedir. Bizim asıl gayemiz konuyu bütün yönleriyle ve bilimsel objektiflik kriterlerine uygun bir şekilde aktarmak ve okuyucunun değerlendirmesine bırakmaktır. Mandala, Sanskritçe bir kelimedir. Mandala, “manda” ve “la” sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir kelimedir. Bu çerçevede “Manda”; öz, gerçek, asıl, enerji, kuvvet gibi anlamlara gelir. “La” ise; kab veya kap, el koymak, yakalamak, kaplamak, alan, demektir. Her ikisinin birleşmesinden oluşan “mandala” kelimesini “gerçek enerjinin alanı”(daha ziyade kare ya da daire şeklinde tasavvur edilir) ya da “asıl kuvvetin kabı”olarak ifade etmek (çevirmek) mümkündür.¹⁸ Terim anlamı açısından mandala, doğüstü güçlere sahip varlıkların ve onlarla ilgili bütün gizemli hakikatlerin yer aldığı temsili gösterge demektir. Bu temsili göstergeler için hazırlanmış olan grafiklere veya şekilsel nesnelere mandara (mandala) tabloları veya dua çarkları ismi verilmektedir.¹⁹

Sanskritçe kullanımı içinde mandala terimi çok anlamlı, yani polisemiktir. Bu bağlamda mandala; daire, dairesel, yuvarlak, küre, halka, hale, grup, koleksiyon, bütün, tüm vücut, toplum, parça, kısım ve bölüm gibi anlamlara sahiptir. Bunlardan bazılarını sıralamak konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Mandala sözcük olarak "daire", “çember” anlamlarına gelmektedir. Kaynaklarda doğu dillerine yapılan çevirilerde farklı şekillerde ifade edilmektedir. Nitekim bazı çevirilerde kimi zaman "merkez" kimi zaman "çevreleyen şey" manasında kullanıldığı görülmektedir.²⁰ Mandala, bir kare içine çizilmiş, eşmerkezli ya da eşmerkezli olmayan dairelerden oluşan bir semboldür.²¹ Bu sembol ya da semboller, dini uygulamalar esnasında kullanıldığı gibi psikoloji ve rehabilitasyon alanlarında da kullanılmaktadır. Örneğin Budizm’de dini uygulamalarda meditasyon ve konsantrasyona yardım etmek için bir ritüel enstrümanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde psikoloji ve rehabilitasyon alanında ebeveynleri boşanan çocuklarda, nevroz ve şizofreni hastalarında tedavi ve rehabilite amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca birçok ekol tarafından halk hekimliği uygulamalarında mandala kullanımına

¹⁸Karataş, *Nichiren Budizmi*, s.125-126

¹⁹ Lucia D. Dolce, “Criticism and Appropriation Nichiren’s Attitude Toward Esoteric Buddhism”, (J.J.R.S.), C. XXVI, S. 3-4, s. 364.

²⁰ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan), Kabcacı Yay., İstanbul 2000, s. 360

²¹Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 360.

rastlanmaktadır. Özellikle tıbbi tedaviye cevap vermediği kabul edilen hastalarda tedavi amaçlı kullanıldığı görülmektedir.²² Mandala pek çok kültürde kutsal, evreni, kozmik bilinci, kusursuzluğu ve varoluşun bütünlüğünü gösteren daire olarak tanımlanmaktadır.²³ Bazı kaynaklarda mandala, “en yüksek noktaya sahip olmak”, “her şeyin esasını bilmek” ve “en önemli parçaları birleştirmek” anlamlarına da gelmektedir.²⁴

Mandalanın kelime anlamlarında biri diyagramdır. Mandalayı açıklamak için kullanılan bu ifade günümüzdeki en yaygın kullanımlar arasındadır. Nitekim bir bütünü ya da bir bütünün öğelerini, sıralı olayları ve olayların gelişim ve dönüşüm aşamalarını çeşitli grafiklerle veya farklı çizimlerle ifade ederken kullanılan diyagramlar, çok karmaşık olan durumları bazen şema ve işaretlerle anlaşılır kılabilmekte, daha kolay izah edilebilmesine ve zihnimizin daha rahat odaklanabilmesine olanak sağlamaktadır.²⁵ Mandalalar bazı topluluklarca ikonik bir nesne olarak algılanmaktadır. Bafna; “On the Idea of the Mandala as a Governing Device in Indian Architectural Tradition” adlı çalışmasında mandalaların ikonik bir nesne olarak görülmesi eleştirmektedir. Bafna’ya göre mandalayla bir ikon olarak görmek yerine onu, üzerinde düşünülmesi gereken bir sembol olarak görmek daha doğru bir yaklaşımdır. Zira ona göre, mandala kullanmanın temel amacı; üzerinde odaklanılan ve düşünülen bir nesneyle bireyi kurtuluşa ulaştırmaktır. Bu bağlamda meditasyon esnasında özellikle yeni başlayanlar için kurtuluşa ulaşma noktasında mandalanın yardımcı olacağını da ileri sürmektedir.²⁶

Mandala bireyin dinsel hayatını şekillendiren bir objedir. Mandala objeleriyle düşünsel olarak benlik duygusu yönlendirilmekte ve bilinçli kılınmaktadır. Bu anlamda mandala benliğe yön veren onu bilinçli kılan unsurlardan biridir. Mandala’nın en temel işlevi benliğin ilkel sezgileriyle dış evreni bir kılmak ve benliği bilinçlendirmektir. İnsan benliği üzerinde çok etkili olan bu semboller onun dini yaşantısında da bir araç haline gelmektedir.²⁷

Mandala, özellikle eski Hint kültürünün etkisinde olan ülkelerde, çok eski kozmolojik kavramlara kadar dayanmaktadır. Bazı bilim insanları, Budizm

---

²² Carl Gustav Jung, *Mandala Symbolsm*, Published By Princeton University Press, Usa 1973, S.3.

²³Hewitt, *Meditasyon* (çev. Rezan Süer), s.86.

²⁴ Lucia D. Dolce, “*Criticism and Appropriation Nichiren’s Attitude Toward Esoteric Buddhism*”, s. 364.

²⁵Karataş, Nichiren Budizmi, s. 125.

²⁶Bafna, “*On the Idea of the Mandala as a Governing Device in Indian Architectural Tradition*”, s.33.

²⁷Victor N. Mansfield v. dğr., “*Mandalas and Mesoamerican Pecked Circles*”, *Current Anthropology*, Vol. 22, s.270.

öncesi Çin'deki mandala benzeri diyagramların da mandalalar ile benzerlikler gösterdiği ve her iki kullanımda da birçok ortak noktanın olabileceğine işaret etmektedirler. Onlarında tapınmak için kullanılan semboller ya da objeler olabileceğine kanıt bulmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda daha önceki dönemlerde gelişmiş olan kozmogram fikrinin muhtemelen Mezopotamya zigguratından²⁸, antik Babil Kulesi'nden esinlenerek ortaya çıkmış olabileceği de düşünülmektedir. Ancak bu yapıları Hint formlarıyla ilişkilendiren doğrudan bir kanıt yoktur.²⁹

Yukarıda da ifade edildiği gibi mandalanın anlamı ve mandala kullanımlarının kavramsal çerçevesi oldukça geniştir. Dolayısıyla çok yönlü olan mandala konusu tantrik ve ezoterik anlayışlar ile bunların uygulamalar ekseninde Hint kökenli bazı dinlerle sınırlandırılmıştır. Konunun zorluklarından biri de ülkemizde daha önce böyle bir çalışmanın örneğine rastlanılmamış olmasıdır. Dolayısıyla mandalanın Hint kökenli bazı dini geleneklerdeki yeri ve önemi bu aşamadan sonra ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3- Hinduizm'de Mandala Anlayışı ve Geleneği

Hinduizm'de mandala kullanımı tantrik metinlere dayandırılrsa da varoluşunun ve ortaya çıkışının daha eski dönemlere kadar gittiği ve hatta Vedik döneme kadar uzandığı (M.Ö. 1500 - 500) düşünülmektedir. Kaynaklarda mandalanın Hinduizm'de bir kavram olarak kullanımının Hint kutsal metin geleneğinin en önemli eserlerinden biri olan Rig Veda'ya dayandığı ifade edilmektedir. Özellikle Mahabharata³⁰ destanındaki kullanımda mandala ifadesinin genel metin içerisinde ana bölümleri ifade etmek için kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Bu kullanımda aynı ya da yakın anlamlı epizotları³¹, meseleleri, kişisel bilgi veya anlatımları gruplamak için kullanıldığı varsayılmaktadır. Bu bağlamdaki bir diğer iddia ise şu şekilde dile getirilmektedir. Hint kutsal metinlerinden Upanisad'ın çevirisinin sonunda mandala kelimesi; çevre, diyagram, daire, dairesel alan veya etrafı kare veya daire şeklinde sınırlanmış alan olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca daire veya kare

---

²⁸Ziggurat, Antik Mezopotamya vadisinde ve İran'da terası bulunan piramitlere benzeyen tapınak kulesidir. Zigguratlar eski Mezopotamya'da Sümerlerde, Babillerde ve Asurlarda bir çeşit tapınaktır. En eski ziggurat örnekleri basit yükselti platformları iken Ubaid döneminde MÖ 4000'li yıllara aittir.

²⁹Saunders, *The Encyclopedia of Religion*, s.155

³⁰Mahabharata, Hindistan'ın iki büyük destanından biri. Dinsel içeriğinin yanı sıra yüksek edebi niteliğiyle de değer taşır.

³¹ Epizot: Bir konuda ana olaydan ayrı olarak yer alan ve başlı başına konusal bir bütünlük gösteren olaylar, kişiler veya olgular.

biçiminde yantralar içinde kullanılmaktadır. Yantra³² aslında metafizik olgularla alakalı bir durumdur. Bu ifade yaratılışın belirli olguları, güçleri, paralel dünyaları, çeşitli enerjiler ile rezonansa girebilme imkânı sağlayan, güç katan, geometrik figürler içeren bir araçtır. Diğer bir deyişle Yantra varoluşun görülmez güçlerinin simetrisi ve geometrik tasviridir.³³

Mandala mimariye rehberlik eden bir unsurdur. Hint mimari geleneğinde geçmişten günümüze kadar mandalanın etkisinin olduğu bilim adamlarınca ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda Hint mimari geleneğinde mandala esas alınarak ortaya konulan yapıların ne anlama geldiği çok net ifade edilemese de özellikle kare ızgara şeklinde çizilen Vastupurusa mandalanın³⁴ dinsel anlamda mimariye rehberlik ettiği düşünülmektedir. Şehirler, binalar inşa edilirken Vastupurusa mandala çizgileri yönlendirici olmaktadır.³⁵

Karmaşık bir geometrik tasarım olan mandala, Hinduizm’de evreni ritüel hareketlere dahil etmek için kullanılmaktadır.³⁶ İlk Hindular’ın kozmolojik etkilere sahip geometrik tasarımlara olan ilgisi, Taittiriya Samhita ve Baudhayana Sulvasastra ile Apasthamba Sulvasastra Vedik sunaklarının inşasının dikkatlice incelenmesiyle kanıtlanmaktadır. Bu sunaklar içerisinde en çok bilinen Agnicayana ritüelinin şahin şeklindeki sunağıdır. Bu tasarımda öne çıkan hususlar, iyi tanımlanmış yerler ve ritüel sırasında tanrılara ayrılan koltuklardır. Diğer geometrik şekilli sunaklar üçgen, tekerlek vb. biçimlerde tasarlanmıştır. Bu sunakların hepsi, Caturasrasyenaciti, yani ateş sunağı adı verilen kare desenler kullanılarak şahine benzetilen temel bir tasarımdan geliştirilmiştir. Bu bağlamda Hindu mandalalarında kullanılan birçok şekil ve düzlem, daha sonra ortaya çıktığı düşünülen mandalalara örneklik teşkil etmiştir. Nitekim sonraki mandalalara örneklerindeki şekil, içerik ve tasarımların birçoğu tanrılar ve olağanüstü

---

³²Yantra kelimesi Sanskritçe kökenli iki kelimenin birleşiminden doğmuştur. Yam ve Trana yani desteklemek ve özgürlük. Yantra Vedic (Hint) Astrolojisinde kullanılan, gezegenlerin negatif etkilerini dengelemek için kullanılan tılsımlardır. İki çeşit Yantra vardır. Sembolik bir diyagram olan resim yantra ve astrolojiye göre hesaplanan sihirli kare yantra. Her kişi için özel yantralar hazırlanabileceği gibi, günün özel yantrası da vardır.

³³Saunders, *The Encyclopedia of Religion*, s.156

³⁴Vastupurusa Mandala: Göksel cisimlerin ve doğaüstü güçlerin akışını içeren bir binanın metafizik planıdır. [Purusha](#) enerji, güç, ruh veya kozmik adamı ifade eder. [Mandala](#) Sembolik olarak kozmosu temsil eden herhangi bir plan veya çizelgenin genel adıdır.

³⁵Bafna, “ *On the Idea of the Mandala as a Governing Device in Indian Architectural Tradition*”, s.26

³⁶Saunders, *The Encyclopedia of Religion*, s.156

varlıklarla kurulan ilişkiler ve bu ilişkilerde özel amaca yönelik talep ve sunum teknikleri dikkate alınarak geliştirilmiştir.³⁷

Geometrik tasarımların ritüel amaçlar için başka bir açıklaması mimarlık el kitabı *Vastusastras'ta* bulunmaktadır. Hintli mimarlar tapınak inşasında başlangıç noktası olarak küçük ölçekli taslaklar yerine 81, 64 veya daha az kareden oluşan taslaklar kullanmışlardır. Böyle bir *Vastumandala*, çeşitli bölümlerinde ana tanrı, yardımcı tanrılar ve tapınak koruyucularının bulunduğu kozmik varlığın bedeni (*Vastupurusa*) olarak kabul edilmiştir. *Vastumandala* genellikle binanın gerçek tasarımı ile yakından bağlantılı olup tanrıların varlığını ifade etmektedir.³⁸

Hinduizm'de günlük ve dolayısıyla daha özel ritüeller, Tantrik tüm mezheplerin ritüellerinde olduğu gibi, saf bir yüzey üzerinde vermilyon (parlak kırmızı) veya kırmızı sandal ağacı macunuyla oluşturulan geometrik tasarımların çizilmesiyle başlatılmaktadır. Bu diyagramlar ritüele başlayanlar için, kozmik bir güç kaynağı ve tanrının ritüel sırasında oturduğu yer manasına gelmektedir. Bu ritüellerde kullanılan bu diyagramlara da *mandala* denilmektedir.³⁹

Hinduist *mandala* geleneğinde lotus çiçeği önemli bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Lotus çiçeğinin *mandala* objelerinde kullanımına çokça rastlanmaktadır. Bu bağlamda lotus aydınlanmayı ifade etmektedir. Hinduizm'de yaratıcı tanrı olarak kabul edilen Brahma'nın evreni yaratırken binyapraklı bir lotus çiçeğinin ortasında durduğuna inanılmakla birlikte lotus varlığın merkezine yerleştirilmektedir.⁴⁰

Hinduizm'de lotus evrenle insan arasında bir köprü görevi görmektedir. *Mandala* objelerinde lotus çiçeğinin açması tanrısal güçlerin tezahürünü, dünyayı, akli ve içgörüyü sembolize etmektedir. Bu noktada bir *mandalanın* merkezi lotustan yani tıpkı lotusun yapraklarının çiçeğin ortasından, yani göbeğinden çıkıp etrafa yayılmasından esinlenilerek oluşturulmuş ve merkeze bir tanrı figürü yerleştirilmiştir. Bu şekilde ilahi gücün merkezden dışa doğru yayıldığı ifade edilmeye çalışılmıştır.⁴¹

Hint dinlerinde kullanılan *mandalalarda* başta aşkın varlık figürleri olmak üzere ana yönler, çeşitli unsurlar, maddi nesnelere, manevi olgular ve psikolojik

---

³⁷Peter Gaeffke, *The Encyclopedia of Religion*, Macmillann Publishing Company, Newyork 1987, Vol. 9, s.153

³⁸Gaeffke, *The Encyclopedia of Religion*, s.154

³⁹Gaeffke, *The Encyclopedia of Religion*, s.155

⁴⁰ Hewitt, *Meditasyon*, s.87.

⁴¹Brereton, *The Encyclopedia of Religion*, , s.28.

yaklaşımlar gibi pek çok unsur dinlere ve uygulayan toplumlara göre değişmektedir. Bu çeşitlilik ve değişim daha çok Budizm’de; özellikle de Tibet Budizm’inde yaşanmaktadır. Mandalanın oluşturulmasında ve kullanılmasında şekil ve içerik açısından farklılıklar olsa da arketip, yani asıl şablon çoğu zaman aynıdır.⁴²

4- Budizm’de Mandala Anlayışı ve Geleneği

Mandala, Budist dini geleneklerinde tantrik unsurlarla ilişkilendirilerek kullanılan bir semboldür. Budizm’de mandala objeleri kullanılarak bireyin kurtuluşa ulaşması hedeflenmektedir. Bu bağlamda mandalanın Budizm içerisinde yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir.⁴³ Budizm’de, mandala başta meditasyon olmak üzere çoğu ritüelde kullanılan bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴

Budizm’de kullanılan mandala örneklerinde genellikle iki unsur ön plana çıkarılmaktadır. Budist dini geleneğinde bazı mandalalar sembol bazıları da temsil olarak kullanılmaktadır. Nadir de olsa her iki unsurun kullanıldığı mandala örnekleri de mevcuttur. Sembol olarak kullanılan mandalalar genelde herkes için hemen hemen aynı anlamı ifade ederken temsil şeklindeki mandalaların anlamı ve anlattığı şey kişiden kişiye değişebilmektedir. Sembol olarak kullanılan mandalaların anlaşılması daha kolaydır. Temsil olarak kullanılan mandalaların anlaşılması zordur ve bir uygulayıcıya ya da bir yardımcıya ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle hem sembol hem de temsil olarak kullanılan mandalaların oluşturulması için seçilen figürler dini bir anlam ifade ediyorsa, kullanıcının da anlayabileceği düzeyde seçilmesi gerekir.⁴⁵ Günümüzde bu tür mandala örnekleri giderek yaygınlaşmaktadır. Ancak ne kullanılan semboller ne de temsil için seçilen unsurlar konusunda kullanıcılara gerekli açıklamalar yapılmadığı gibi subliminal mesajlar verilmeye çalışıldığı düşünülmektedir.

Budist dini gelenekte mandala şemalarında genelde beş aşkın Budda’nın figürlerinin kullanıldığı görülmektedir. Mandalanın merkezinde Budda Vairocana (beyaz) ve ona bağlı olarak dört kozmik yöne yayılan Budda

---

⁴² Mansfield, *Mandalas and Mesoamerican Pecked Circles*, s.271.

⁴³ Bafna, “*On the Idea of the Mandala as a Governing Device in Indian Architectural Tradition*”, s.32.

⁴⁴<https://studybuddhism.com/en/tibetan-buddhism/tantra/buddhist-tantra/> “What is a mandala”, 24.04.2019

⁴⁵<https://studybuddhism.com/en/advanced-studies/vajrayana/tantra-theory/> “Explanation of mandalas their meaning and use”, 24.04.2019

Aksobhya (mavi), Budda Ratnasambhava (sarı), Budda Amitabha (kırmızı) ve Budda Amoghasiddhi (yeşil) yer almaktadır.⁴⁶

Mandala çiziminde temel şemanın yanı sıra meditasyon esnasında bireysel farklılıklarda dikkate alınarak, bireyleri fiziksel, zihinsel ve duyuşsal anlamda uyaracak farklı semboller de kullanılabilir. Bu semboller bitki ve hayvan figürlerinden müteşekkil biyolojik elementler, Budda figürleri ve süs eşyaları, silah, müzik aletleri gibi kültürel nesnelere de olabilmektedir. Bu bağlamda çeşitli mandala sembollerinin kullanılmasının asıl nedeni meditasyon yapan kişiyi nihai amaca ulaştırmaktır.⁴⁷

Budizm’de çok çeşitli mandala türleri vardır. Bunlar sutralarda⁴⁸ ve tantaralarda birçok farklı amaç için kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi “dış mandaladır”. Dış mandala dünyayı temsil eder. Temsil şeklindeki mandala türünden olduğu için de uygulayıcı bir öğreticiye ihtiyaç duymaktadır. İkinci mandala çeşidi ise kum mandalalarıdır. Bu mandalalar renkli kumlar kullanılarak iki boyutlu olarak tasarlanır. Üçüncü mandala türü ise zihinsel konsantrasyonu sağlayan mandalalardır. Bu mandala türü Tantrik ekollerin birçoğunda bulunur.⁴⁹

Budizm günümüzde, dünyanın dört bir tarafına yayılmış hemen hemen her yerde taraftarı olan bir din olarak karşımıza çıkmaktadır. Budizm’in bu noktaya gelmesindeki etkenlerin başında misyonerlik faaliyetlerine önem vermesi gelmektedir. Bu durum Budizm içinde çeşitli ekollerin gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Farklı ekoller temelde Budda’nın öğretilerine sadık kalmakla birlikte ritüel ve uygulamalarda değişiklik göstermişlerdir.⁵⁰

4-1. Çin ve Japon Budizmi’nde Manadala Anlayışı

Budizm, Sakyamuni Budda ve ondan sonra müritleri tarafından yürütülen çalışmalar neticesinde kurumsal kimliğini tamamlamıştır. Budda ve taraftarları bu yeni öğretiyi kurumsal bir din haline getirmeye ve yaymaya çalışmış olsalar da Kuzey Hindistan’ın Ganj vadisinde yerel bir inanç olan Budizm, Maurya Kralı Aşoka (M.Ö. 274-236), döneminde devletin ve dolayısıyla da bütün Hint coğrafyasının dini olmuştur. Bu dönemde gerçekleşen Pataliputra Konsilini takip

⁴⁶ Mansfield., “*Mandalas and Mesoamerican Pecked Circles*”, s.271.

⁴⁷ Ter Ellingson, Evelyn Waugh, “*Algebraic and Geometric Logic*”, *Philosophy East and West*, University of Hawai’i Press 1974, Vol. 24, No. 1, s.29.

⁴⁸ Sutra: Budist kutsal metin külliyatının bir bölümüne verilen ad. Daha ziyade Mahayanistler tarafından kabul edilen kutsal metinler olarak bilinir.

⁴⁹ <https://studybuddhism.com>, “Explanation of mandalas their meaning and use”, 24.04.2019

⁵⁰ Yitik, “*Budizm*”, s.362.

eden süreç, Budizm'in ülke dışına yayılmaya başlamasını sağlamıştır.⁵¹ Budizm önce Hindista'nın güneyindeki coğrafyada ardından da tarihi ipek yolu vasıtasıyla Kuzey bölgelerde yayılmıştır. Nitekim Mahayana ekolünün etki edeceği Kuzey Budizmi ilk etapta Hindistandan Çin'e; oradan da diğer uzak doğu topluluklarına ulaşmıştır. Budizm yayılma sürecinde değişimlere de uğramıştır. Bu noktada hem Budizm hem de Budizm'in yayıldığı toplumlarda değişim ve etkileşim karşılıklı olmuştur.⁵²

Miladi birinci yüzyılda Budizm'le tanışan Çin'de ezoterik uygulamalar ve mandala kullanımı üçüncü yüzyılla sekizinci yüzyıl arasında gelişim göstermiştir. Ezoterik uygulamalar diğer Budist geleneklerde olduğu gibi Çin Budizmi'ne de Mahayana'nın etkisiyle girmiştir. Bu dönemde mandala ve mantra kullanımı Çin Budizmi'ne Mahayanist kutsal metinler vasıtasıyla etki etmiştir. Kullanılan mandalalar arasında Sakyamuni Buddha figürlü mandalalar daha çok yer almış; dokuzuncu yüzyıldan sonra da mandala kullanımı artarak devam etmiştir.⁵³

Çin, Budizm'le tanışıp onu kabullendikten sonra miladi altıncı yüzyılın ortalarında bu dini Japonya'ya ihraç etmeye başlamıştır. Budizm'in Hindistan'da başlayan yolculuğu bu vesileyle Japonya'ya kadar ulaşmıştır. Japon Budizmi'nin temelleri Çin Budizmi'nden aldıkları öğretiler üzerine atılmıştır. Bu bağlamda Japon din adamları Çin'e gidip orada Budizm'i, Budist ritüel ve uygulamaları öğrenip Japonya'ya taşımışlardır.⁵⁴

Japon Budizmi'nin Çin Budizmi'nin üzerine inşa edilmesi Mahayana ekolünün ezoterik ve tantrik uygulamaların da Japon Budizmi'nde yer bulmasını sağlamıştır. Bu noktada Çin'de Mahayana ekolünün etkisiyle gelişen Budizm Japonya'da da aynı doğrultuda gelişmiştir. Nitekim başta meditasyon olmak üzere çoğu ritüelde kullanılan mandala objeleri de Japon Budizmi'nde kendine yer bulmuştur.⁵⁵

Mandala geleneğinin Japon Budizmi'nde yer bulmasında Kukai'nin çok büyük katkısı olmuştur. Miladi 774 yılında Japonya'nın Kotohiro şehrinde dünyaya gelen Kukai yirmili yaşlara geldiğinde Budizm'i ve Budizm'in ezoterik

---

⁵¹ Hüsamettin Karataş, “*Sakyamuni Buda'nın Tarihsel Kişiliği ve Öğretisinin Yeni Bir Din Haline Geliş Süreci*”, Dini Araştırmalar Dergisi, C.16. S.42, s. 135-137.

⁵² Hammet Arslan, “*Budizm'in Çin'e Girişinde İpek Yolunun Önemi ve İşlevi*”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.18, S.1, s.8.

⁵³ Alex Wayman, “*Buddhism, Schools Of: Tantric Ritual Schools Of Buddhism* [First Edition]”, Encyclopedia Of Religion, C.2., s.1214.

⁵⁴ Vedat Şafak Yamı, *Japonya'da Budizm*, Ankara 2012, s.19,20.

⁵⁵ Yamı, *Japonya'da Budizm*, s.46.

uygulamalarını öğrenmek için yaklaşık iki buçuk yıl Çin’de kalmıştır.⁵⁶ Bu süre içerisinde Budist dini metinleri Çinli Budist rahiplerden öğrenmiş olan Kukai Japonya’ya Budist kutsal metin literatürünün yanı sıra beş adet mandala tablosuyla birlikte dönmüştür.⁵⁷

Japon Budizmi’nde Kukai ile başlayan mandara⁵⁸ geleneğinin kullanımı tarihsel süreç içerisinde gelişerek devam etmiştir. Mandaranın Japon Budizm’i içerisindeki tarihsel gelişiminde Japon Budizmi’nin bir kolu olan Nichiren Budizm’i önemli bir mihenk taşı olmuştur. Nichiren Budizmi’nde mandara anlayışı, genel olarak honzon-shu öğretileri içinde ifadesini bulmuş ve bu inancın dışı yansıyan yönünü temsil etmiştir. Nichiren Budizmi’nde mandaralar, esoterik ve tantrik eğilimli dini gruplarda olduğu gibi, meditasyon yapmak, dua etmek ve tapınmak için kullanılmıştır.⁵⁹ Bu maksatla Nichiren tarafından çeşitli özellikleri ön plana çıkarılmış olan bazı mandara veya dua çarkı örnekleri oluşturulmuştur.⁶⁰

Nichiren Budizmi’nin temelinde yer alan honzon-shu öğretisi, mandaraların şekil ve içeriğinin belirlenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda Nichiren, inanılmasını gerekli gördüğü bütün yüce olguları ve bu olguların özünde saklı olduğunu düşündüğü bütün gizemli fikirleri, kendine has bir şekilde düzenlemiş, bunları sistemli olarak mandaralarına yerleştirmiştir. O, bunun için yazı ve şekillerin yer aldığı şematik tablolar hazırlamış ve bunları sembollerle ifade ederek somut hale getirmiştir.⁶¹ Nichiren, kaleme aldığı bazı metinlerde hazırlamış olduğu mandaraların içeriğinden bahsetmiş, bunun yanı sıra onları nasıl şematik hale getirdiğini ve tablolara ne şekilde yerleştirdiğini açıklamıştır.⁶² Nichiren, özellikle Sado Adasında sürgünde olduğu yıllarda bu konuya ağırlık vermiş, 1273 yılında yazdığı “kanjinhonzonshu” başlıklı yazısıyla bu meseleyi etraflıca izah etmeye çalışmıştır.⁶³ O, “kanjinhonzonshu” yazısı ile mandaraların hem teorik yönünü hem de pratik yönünü ortaya koymuş, inanç ve ibadetle alakalı bazı konuları ise honzon-shu öğretisi etrafında şekillendirmiştir.⁶⁴

---

⁵⁶ Barbara Morrison, “Kukai’s Innovations and Efforts in Introducing Vajrayāna Buddhism in Japan”, *Mandala of 21st Century Perspectives*, Centre for Bhutan Studies yay., Bhutan 2017, s.196.

⁵⁷ Yamı, *Japonya’da Budizm*, s.176.

⁵⁸ Mandala kavramı yerine Japon Budizmi’nde mandara sözcüğü kullanılmıştır. Bundan dolayı Japon Budizmi’nde mandala geleneğinden bahsederken mandara sözcüğü kullanılacaktır.

⁵⁹ Dolce, “*Criticism and Appropriation Nichiren’s Attitude Toward Esoteric Buddhism*”, s. 355.

⁶⁰ Petzold, *Buddhist Prophet Nichiren – A Lotus in The Sun*, s. 25.

⁶¹ Dolce, “*Criticism and Appropriation Nichiren’s Attitude Toward Esoteric Buddhism*”, s. 364.

⁶² *Writings of Nichiren Shonin*, C. II, s. 168.

⁶³ *The Writings of Nichiren Daishonin*, C. II, s. 415.

⁶⁴ Dolce, “*Criticism and Appropriation Nichiren’s Attitude Toward Esoteric Buddhism*”, s. 365; *Writings of Nichiren Shonin*, C. II, s. 169.

Nichirenci gruplar arasında, mandaraların sayısı başta olmak üzere bunların hangi unsurlardan meydana geldiği, mandaralarda yer alan öğelerin ne şekilde ifade edildiği ve hangi sisteme göre yerleştirildiği konusu tartışılmış, bununla birlikte söz konusu olan mandaraların büyük çoğunluğunun Nichiren tarafından oluşturulduğu kabul görmüştür. Çeşitli kaynaklarda Nichiren'in yirmi sekiz ila yüz arasında değişen sayıdaki mandarayı hazırladığı ifade edilmiştir.⁶⁵

4-2. Tibet Budizmi'nde Mandala Anlayışı

Budizm'de mandala geleneğinin en görkemli şekli Tibet Budizmi'nde görülmektedir. Tibet Budizm'i mandala sembolizminin detaylandırılması, işlev ve anlam bakımından zenginleştirilmesi açısından dikkat çekmektedir.⁶⁶ Tibet mandalaları barok⁶⁷ üslubu, görkemli desenleri ve parlak renkleriyle kudretli ve zengin bir sembolizm oluştururlar. Ayrıca Tibet mandalaları tasarımlarıyla değerli birer sanat eseri konumundadır. Mandalalarda kullanılan renkler meditatörün psikolojisini etkileyecek şekilde seçilmiştir.⁶⁸

Tibet Budizmi tantrik ve ezoterik dini uygulamaların baskın bir şekilde kullanıldığı bir Budist ekoldür. Tantrizmin ve uygulamalarının Tibet'e girişinde ve gelişiminde Tibetlilerin kötü ruhlarla ve şeytanla mücadelelerinin önemli rol oynadığı görülmektedir. Tibet'in bu yönünü iyi tahlil etmiş olan Budist misyonerlerin sayesinde tantrizm ve uygulamalarının Tibet'e girip gelişim gösterdiği bilinmektedir. Tantrizmin ve ezoterizmin gizli yönleri, gizli güçleri ve derin bilinç oluşturma özelliği Tibetliler tarafından ilgiyle karşılanmıştır.⁶⁹

Mandala objelerinde daha önce de değinildiği üzere temelde Budda figürlerinin kullanılması yaygın bir durumdur. Ancak Tibet Budizm'inde bu yaygın kullanıma ilaveten beş Budda⁷⁰ figürünün yanı sıra kadın figürlere de yer verilmektedir.⁷¹ Bu durum Guhyagarbha Tantra'da şu şekilde ifade edilmektedir: "O zaman Büyük Sevinçli Bhagavan, vajrayı ellerine vermiş, adın başlangıcını

⁶⁵Living Buddhism, Soka Gakkai Publications-World Tribune, USA 1997, s. 13-17.

⁶⁶ Mansfield , "Mandalas and Mesoamerican Pecked Circles", s.271.

⁶⁷ Avrupa'da XVI. yüzyılın sonlarında başlayıp XVIII. yüzyılın ortalarına değin süren, güzel sanatlarda şaşırtmayı, görkemi ve göz kamaştırıcılığı yeğleyen bir sanat biçimi; özellikle mimaride, plastik sanatlarda, müzikte bu biçimle büyük yapıtlar ortaya konmuştur.

⁶⁸ Hewitt, *Meditasyon*, s.87.

⁶⁹ Jacob Dalton, "The Early Development of the Padmasambhava Legend in Tibet: A Study of IOL Tib J 644and Pelliot Tibétain 307", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 124, No. 4, 2004, s.760.

⁷⁰Genelde mandala objelerinde kullanılan beş aşkın Budda'nın isimleri şöyledir: Akshobhya Buddha, Amitabha Buddha, Amoghasiddhi Buddha, Ratnasambhava Buddha, Vairocana Buddha.

⁷¹ Mansfield , "Mandalas and Mesoamerican Pecked Circles", s.271.

vermiş, sonra onları mandalaların dış kenarlarına yerleştirmiştir.”⁷² Mandala içeriği olarak diğer Budist ekollerde olduğu gibi bireysel anlayış ve kavrayış düzeyi de dikkate alınarak çeşitli figürlerin kullanıldığı mandalalar da üretilmektedir. Bu semboller bitki ve hayvan figürlerinden müteşekkil biyolojik elementler, Budda figürleri ve süs eşyaları, silah, müzik aletleri gibi kültürel nesnelere de olabilmektedir. Bu bağlamda çeşitli mandala sembollerinin kullanılmasının nedeni meditasyon yapan kişiyi nihai amaç olan Nirvanaya ulaştırmaktır.⁷³

Tibet mandalalarının çiziminde geometrik mantığın çok iyi bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Mandala, Tibet tantrik dini geleneğinde geometrik yapılar içerisine çizilmiş resimli semboller olarak ortaya konulmaktadır. Tibet Budizmi’nde mandalanın temel şekli, köşegenleri ve çapları olan ve bir kareyi çevreleyen bir çember şeklinde görülmektedir.⁷⁴ Bu noktada genelde dört üçgene bölünmüş bir kareyi çevreleyen bir veya daha fazla eşmerkezli daireyi içeren oldukça karmaşık bir tasarım karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca mandalalar eşzamanlı olarak bir kozmogramı, bir psikogramı ve dini güçlerin elde edilebileceği saflaştırılmış bir ritüel bölgesini temsil ettikleri için her üçgenin merkezinde de, kutsal figürlerin görüntülerini veya amblemlerini içeren semboller kullanılmaktadır.⁷⁵

Tibet mandalalarında kullanılan daire ve kare geometrik öğelerinin çeşitli anlamları bulunmaktadır. Çember samsara döngüsünü, dünyadaki varoluş ve doğumları temsil etmektedir. Aynı zamanda çember şekli, içindeki yapısal sistemin özel karakteristiğini tanımlayan bir sınırdır. Dış halkası, yanılısamları gideren aydınlanma ateşini, ortası ise pırlanta gibi netliği açıklığı ifade etmektedir. Tibet Budizmi’nde ki kare mandala formları ise oldukça düzenli bir yapı teşkil etmektedir. Görsel olarak duvarlarına mücevherler asılmış tepesinde kraliyet şemsiyeleri olan bir sarayı andırmaktadır. Kare formlarda at ve tek boynuzlu geyik figürleri de kullanılmaktadır. Aynı zamanda kare formlar mantıksal olarak, benzerlik ve denklik ilişkilerini ön plana çıkaran sembollerin yerleştirilebileceği yapılar olarak görülmektedir.⁷⁶

---

⁷² *Guhyaarbha Tantra*, 206.1

⁷³ Ter Ellingson, Evelyn Waugh, “*Algebraic and Geometric Logic*”, s.29.

⁷⁴ Ter Ellingson, Evelyn Waugh, “*Algebraic and Geometric Logic*”, s.26.

⁷⁵ Mircea Eliade, *Yoga*, Princeton University Press, New Jersey 2009, s.219.

⁷⁶ Ter Ellingson, Evelyn Waugh, “*Algebraic and Geometric Logic*”, s.26.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mandala, üzerinde odaklanılarak zihinsel olarak bireyi aşkın ve yüce varlıkla bir kılıp kurtuluşa ulaştırmayı hedefleyen, geometrik olarak farklı desenlere sahip olan ve içerikleri de değişkenlik gösteren obje veya sembol olarak tanımlanmaktadır. Mandala genel olarak yoga ve meditasyon sırasında kullanılmaktadır.

Hint kökenli dinlerde, özellikle de tantrik ve ezoterik dini gruplarda bir ritüel olarak kullanılan mandalanın geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Hinduizm’de mandala kullanımı tantrik metinlere dayandırılrsa da varoluşunun ve ortaya çıkışının daha eski dönemlere kadar gittiği Vedik döneme kadar uzandığı (M.Ö. 1500 - 500) düşünülmektedir. Mandalanın kavramsal olarak ortaya çıkması Hint kutsal metin geleneğinin en önemli eserlerinden biri olan Rig Veda’ya dayandığı ifade edilmektedir. Bu anlamda mandala kavramının genel metin içerisindeki ana bölümleri ifade etmek için kullanıldığı bilinmektedir.

Hinduizm ve Budizm’de mandalanın kendisine geniş bir şekilde yer bulduğu görülmektedir. Örneğin mandalalar Hint mimarisine yön veren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Vastupurusa Mandala Hint mimarisinde yönlendirici bir unsur olmuştur. Hintlilerin kozmolojiye olan ilgisi de mandala kullanımına yansıyan unsurlardandır. Bu bağlamda Hindular evreni ritüel hareketlere dahil etmek için mandala objelerini kullanmışlardır.

Budizm’de de mandala kullanımı Hinduizm’deki gibi yaygın bir alana sahiptir. Mandala, Budist dini geleneklerinde tantrik unsurlarla ilişkilendirilerek kullanılan bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Budizm’de mandala objeleri kullanılarak bireyin kurtuluşa ulaşması hedeflenmektedir. Budizm’de çok çeşitli mandala türleri vardır, bunlar sutralarda ve tantaralarda birçok farklı amaç için kullanılmaktadır. Budist dini gelenekte mandala şemalarında genelde beş aşkın Budda’nın figürlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu temel mandala şemasının yanı sıra meditasyon esnasında bireysel farklılıklarda dikkate alınarak, bireyleri fiziksel, zihinsel ve duyuşsal anlamda uyuracak farklı semboller de kullanılabilir. Mandala

Budistlerin ezoterik öğretiler çerçevesinde inanç ve ibadet amaçlı oluşturdukları mandalalar genellikle daire, kare veya dikey dikdörtgen biçimlidir. Elbette zamanın şartlarına, bölgenin ekonomik özelliklerine ve teknik açıdan kullanılacak malzemelere göre de değişiklikler olmuştur. Bu durumda mandala yapılırken taş, toprak, mermer, deri, kumaş, tahta veya kâğıt malzemeler de kullanılmıştır. Bu türden gereçlerin üzerine kendi içinde uyumlu ve anlamlı olan şekiller çizilmiş ve çok çeşitli mandalalar oluşturulmuştur. Bu bağlamda

Ezoterik öğretilere dayalı tamamlayıcı temsiller öngören çeşitli mandala türlerini içeriği hakkında şunları söylemek/sıralamak mümkündür;

- 1- Kutsal yazıların (kitaplara, eserlere, metinlere dayalı) merkeze alındığı mandalalar.
- 2- Kutsalın özüne veya asıl niteliklerine dayalı mandalalar.
- 3- Kutsal kabul edilen heykel veya tanrısal büstlerin merkeze alındığı mandalalar.
- 4- Harf veya şekilsel sembollerin merkeze alındığı mandalalar.

Yukarıda kısaca izah etmeye çalıştığımız mandala türleri ve içerikleri gruptan gruba farklılık gösterebilmektedir. Nitekim mandalalarda kullanılan harfler, kelimeler ve şekilsel unsurlar kendi içinde özel anlam taşıyacak biçimde yansıtılmış simgesel ifadelerdir. Ayrıca mandalalarda yer alan her ögenin ayrı bir mistik yönünün olduğuna, bunların mucizevî bir olguyu yansıttığına ve tüm yönleriyle temsil ettiğine inanılmıştır.

Tantrik ve ezoterik gruplarda kullanılan mandalalar hazırlanış biçimi ve içerik olarak birbirlerinden farklıdır. Bu tür mandalaların içeriği bazen daha kapsamlı olurken bazen de çeşitli kısaltmalar kullanılarak farklı tipte ve daha küçük biçimde yapılabilmektedir. Zira dönemin şartları ve insanların beklentilerinin de bu duruma etki ettiğini kolaylıkla söyleyebiliriz. Ayrıca mandalayı hazırlayan kişinin ya da grubun değer yargıları yanında halkın kabulünü kolaylaştıracak bazı kültürel unsurları da mandalalara yansıttıkları görülmektedir. Bu durum ise mandaların sayısının ve çeşidinin artmasına vesile olmuştur.

Tantrik ve ezoterik mandalalarda yer verilen ve bir şekilde sembol değer haline getirilen her öge, sadece bütünü her hangi bir parçası olarak değil, tek başına da değerli kabul edilmiştir. Buna göre mandalalarda yer bulan unsurlar, zaman zaman tek başlarına ön plana çıkarılmış olsalar da kendi içlerinde hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutulmuşlardır. Söz konusu hiyerarşik değer onların yüklendikleri kutsallık veya kutsallarla olan ilişkilerindeki konumlarından kaynaklanmıştır. Mandalaların içeriğinde var olan hiyerarşik değer, onun özüne yerleştirildiğine inanılan öğretilerinin dışı yansıması olarak görülmüş ve bu mandalalar saygı duyulan ve tapınılan objeler haline getirilmiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Anesaki, M. (1916). *Nichiren The Buddhist Prophet*. Cambridge.

Tantrik ve Ezoterik Dini Geleneklerde Mandala

- Arslan, H. (2018). Budizm'in Çin'e Girişinde İpek Yolunun Önemi ve İşlevi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 1-21.
- Bafna, S. (2000). On the Idea of the Mandala as a Governing Device in Indian Architectural Tradition. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 59(1).
- Blofeld, J. (1992). *The Tantric Mysticism of Tibet*. Penguin Group Published, Arkana.
- Brereton, J. P. (1987). *The Encyclopedia of Religion*. Macmillann Publishing Company, Newyork.
- Dalton, J. (2004). *The Early Development of the Padmasambhava Legend in Tibet: A Study of IOL*.
- Tib, J. 644 & Pelliot Tibétain 307. *Journal of the American Oriental Society*, 124(4).
- Chawdhri, L. R. (1985). Practicals of Mantras and Tantras. Sagar Publication, New Delhi. *Dictionary of Buddhism*, Published by Soka Gakkai, Tokyo.
- Dolce, L. D. (1999). Criticism and Appropriation Nichiren's Attitude Toward Esoteric Buddhism. *Japanese Journal Religious Studies*, XXVI(3), 3-4.
- Eliade, M. (2015). *Dinler Tarihine Giriş* (Çev. Lale Arslan). Kabalcı Yay., İstanbul.
- Eliade, M. (2009). *Yoga*. Princeton University Press, New Jersey.
- Ellingson, T. & Waugh E. (1974). *Algebraic and Geometric Logic*. Philosophy East and West, University of Hawai'i Press.
- Gaeffke, P. (1987). *The Encyclopedia of Religion*. Macmillann Publishing Company, Newyork
- Hewitt, J. (1988). *Meditasyon* (Çev. Rezan Süer). Akaşa yay., İstanbul.
- Jung, C. G. (1972). *Mandala Symbolism*. Translated by R.F.C. Hull, Published By Princeton University Press, USA.
- Karataş, H. (2012). *Nichiren Budizmi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Karataş, H. (2013). Sakyamuni Buda'nın Tarihsel Kişiliği ve Öğretisinin Yeni Bir Din Haline Geliş Süreci. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 16(42).
- Living Buddhism (1997). Soka Gakkai Publignations-World Tribune, USA.

- Mansfield, V. (1981). Mandalas and Mesoamerican Pecked Circles. *Current Anthropology*, 22.
- Morrison, B. (2017). *Kukai's Innovations and Efforts in Introducing Vajrayāna Buddhism in Japan*. Centre for Bhutan Studies yay., Bhutan.
- Petzold, B. (1978). *Buddhist Prophet Nichiren: A Lotus in The Sun*. Tokyo.
- Saunders, E. D. (1987). *The Encyclopedia of Religion*. Macmillann Publishing Company, Newyork
- The Writings of Nichiren Daishonin (2006). Editor-Translator: The Goshō Translation Committee, Published by Soka Gakkai, C.II, Tokyo.
- Wayman, A. (1987). Buddhism, Schools of Tantric Ritual Schools of Buddhism. *Encyclopedia of Religion*, 2.
- Wirtings of Nichiren Shonin (1996). Edited by George Tanabe, Compiled by Kyotsu Hori, II. Tokyo
- Yami, V. Ş. (2012). *Japonya'da Budizm*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Yitik, A. İ. (2014). *Doğu Dinleri*. İSAM Yayınları, Ankara.
- Yitik, A. İ. (1996). *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*. Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh29335>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 02.08.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 02.08.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Aşçı, Y. (2019). The Role of Woman in Nathaniel Hawthorne's Novel *The Scarlet Letter* and William Faulkner's Novel *As I Lay Dying*. *Journal of History School*, 43, 1787-1809.

THE ROLE OF WOMAN IN NATHANIEL HAWTHORNE'S NOVEL THE SCARLET LETTER AND WILLIAM FAULKNER'S NOVEL AS I LAY DYING

Yasemin AŞCI¹

Abstract

In this study the most significant female characters in Nathiel Hawthorne's novel *The Scarlet Letter* and William Faulkner's novel *As I Lay Dying* are analyzed in terms of the roles in the society. The study is composed through literature review. In both of these novels, the female characters, Hester and Addie have illegitimate children. Even the thoughts of the women on them are that they have committed sin and they should confess and pray God for salvation. While Hawthorne's character, Hester is so brave to confess her sin, Faulkner's character, Addie doesn't confess her sin. After she dies, the sin is explained through other characters' thoughts, dialogues and inner monologues of her on past. When these two females are dealt with on moral roles given them, they are seen as the women who do not obey the role that women should be faithful to their husband. In both novels, it is explained that women have responsibilities towards their husbands and children. They mustn't act against the roles given by the society. In addition, Hester and Addie are the women who exemplify women who are the defiants to the roles of genders and careless about them. To conclude, in both *The Scarlet Letter* and *As I Lay Dying* the roles of woman are emphasized.

Keywords: Woman Roles, Female Characters, American Literature.

---

¹Öğr. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Çaycuma Meslek Yüksekokulu, Yabancı Diller ve Kültürler Bölümü, Uygulamalı İngilizce ve Çevirmenlik Programı
yasemin.aydemir@beun.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-2426-7338](https://orcid.org/0000-0002-2426-7338)

Nathaniel Hawthorne'un Romanı *the Scarlet Letter* ve William Faulkner'in Romanı *as I Lay Dying*'de Kadının Rolü

Öz

Bu çalışmada Nathiel Hawthorne'un romanı *The Scarlet Letter* ve William Faulkner'in romanı *As I Lay Dying*'daki en önemli kadın karakterler toplumdaki rolleri açısından incelenmiştir. Çalışma literatür taraması ile oluşturulmuştur. Bu romanların her ikisinde de kadın karakterler, Hester ve Addie'nin gayri meşru çocukları vardır. Onlar hakkında kadınların düşünceleri bile günah işledikleri ve kurtuluş için günah çıkarıp Tanrı'ya dua etmeleri gerektiğidir. Hawthorne'nun karakteri, Hester günahını itiraf edecek kadar cesur iken, Faulkner'in karakteri Addie günahını itiraf etmez. Öldükten sonra, günahı diğer karakterlerin düşünceleri, diyalogları ve geçmişi hakkındaki iç monologlar aracılığıyla açıklanır. Bu iki kadın kendilerine verilen ahlaki roller konusunda ele alındığında, kadınların eşlerine sadık olma rolüne uymayan kadınlar oldukları görülür. Her iki romanda da kadınların kocalarına ve çocuklarına karşı sorumlulukları olduğu açıklanmaktadır. Toplum tarafından verilen rollere karşı hareket etmemelidirler. Buna ek olarak, Hester ve Addie cinsiyetlerin rollerine karşı gelen ve onlar konusunda tasasız olan kadınları örnekleyen kadınlardır. Sonuç olarak, hem *The Scarlet Letter* hem de *As I Lay Dying*'de kadının rolleri vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Roller, Kadın Karakterler, Amerikan Edebiyatı.

INTRODUCTION

Being 19th century prominent American writers, Nathaniel Hawthorne and William Faulkner were so successful in composing best seller books of American Literature. They create different female and male characters about whom they display detailed information by way of symbolism, descriptions, dialogues and different points of view. In the popular novel *The Scarlet Letter*, Hawthorne tells the story of a self-confident, strong and independent female character, the protagonist, Hester Prynne. "In this fictional account of seventeenth century Boston, Hawthorne's searing example Hester Prynne embodies what then was society's use of punishment of humiliation" (Brilliant, 1989, 1357). The novel focuses on her adultery and attitude of community towards her. Since Hawthorne has Puritan relations in the past, his explanations on this community are well-done in novel. The writer shows the female protagonist as brave woman, like a hero. Even though the strict rules and customs of Puritan community sentence her to carry a capital "A" on her cloth to remind her sin, she doesn't care about this punishment and doesn't tell her child's real father's name. She is the woman who can endure the difficult life in the Puritan society. That is, even other women in this community condemn her because of the adultery. Even in these hard situations, she manages to tolerate

The Role of Woman in Nathaniel Hawthorne's Novel *The Scarlet Letter* and William Faulkner's Novel *As I Lay Dying*

everything against her and the isolation that is the result of her punishment. Demonstrating what is to be a woman who commits adultery in the Puritan harsh environment; Hawthorne helps readers visualize protagonist's position and struggles. He depicts that even in community having strict rules; a woman can be so courageous compared to a man. When the roles given to woman in Puritan society took into consideration, Hester is viewed as sinful for betraying her husband who is far away for some time. To the Puritan people's strict rules, a woman should be modest, pure and honorable human being who does not commit sin and does not deceive her husband. Hawthorne shows that Hester is a woman who does not obey these rules but has courage to bear to be punished publicly.

Likewise, in William Faulkner's novel *As I Lay Dying*, the writer focuses on a female character, Addie Bundren. "Addie is the center of the novel's plot, the hub around which the monologue-spokes revolve, the "reason" carrying the Bundren wagon to Jefferson" (Urgo, 1988, 15). Having an extramarital affair with another man when she was married Anse, this female character commits adultery, like Hester in Hawthorne's novel. Since Addie doesn't love her husband, she hates her children. Faulkner shows that Addie is careless and isn't a religious person. She doesn't believe in God. She always has negative thoughts about her life. This is because of the fact that as a woman she is compulsory to do everything in their farm from the things in the house to the works in the garden. Therefore, to her, everything is burden on her. In addition, her father's utterance before marrying Anse is so influential on her thought on women's lives. This utterance is that women stay dying in the world. When this fact is considered, Addie feels that she is unhappy and loveless. Faulkner displays all these facts through the inner monologues and different points of view in the novel. The novel starts with Addie's death and her coffin is carried to Jefferson where her own family and relatives are living. This travelling is also desired by Addie before she died. Since she wants to revenge from his husband, she wishes to be buried in her own town to where it takes too much time. To Addie, if her husband takes her coffin to there, he will be very bored and tired of long way. In addition to this hatred, adultery and an illegitimate child, the writer demonstrates that Addie is not a real maternal figure as she doesn't love her children from Anse and she is indifferent to them. Even though she warns her children not to deceive anybody, in fact she deceives her husband and children. When Hawthorne's female character, Hester and Faulkner's female character, Addie is analyzed, it may be said that Hester is so courageous to confess his sin while Addie is not so brave to confess her illegitimate child. The two writers of the novels are so prosperous in portraying female

characters's lives in which there are sin and difficulties. Moreover, both Hawthorne and Faulkner reveal the exact roles of women in a man dominated society by the help of the thoughts and dialogues of other characters in the novel.

1. Nathaniel Hawthorne's Life and Literary Works

Being Nathaniel and Elizabeth Clarke Manning Hathorne's son, Nathaniel Hawthorne was born in 1804, in Massachusetts. William Hathorne who was his great great grandfather was one of the members of the first family that emigrated from England and he was known for his violent convicting. Hawthorne was also one of the desendants of Puritans. When he grew older, he decided to change his surname by adding the letter "w", since he didn't want to be infamous. In fact, one of his elder relatives was a judge, too and was known for his severe decisions on witches' cases, therefore he was villainous. Due to this fact, Hawthorne chose to be known with his new surname.

His father was a captain and died in 1808. After his death, his family gets financial support from his mother's brothers. During his childhood, he had leg injury and these immobile days helped him to have seire for reading. So, first step for becoming a writer was made by him. Then he attended Bowdoin College by the help of his uncles. At this college he met Henry Wadsworth Longfellow who would be a famous poet in the following years.

Hawthorne was a careless student. Since he missed his family too much after graduating from the college, he turned back to home. He stayed there for twelve years. During this stay, he wrote a lot of stories including *The Hollow of the Three Hills* and *an Old Woman's Tale*. Then he wrote *My Kinsman, Major Molineux* and *Roger Malvin's Buriel*. These two tales were his most significant stories. In 1828 he published the novel *Fanshawe* which is about his college years. Moreover, he published *Twice Told Tales* in 1837 ("Nathaniel Hawthorne Biography", 1). As he didn't earn so much money from these publications, he started to work at Boston Custom House.

He became a member of transcendentalist community and in 1842 he married Sophia Peabody who is also a trancendentalist. They settled in Concord. While he was joining the Brook Farm community, he met Ralph Waldo Emerson and Hery David Thoreau who were the important figures of Romatic Movement. Hawthorne and Sophia had three children. Due to some debts, he moved to Salem. He became a surveyor at Salem Custom House and had the opportunity to gain some money for his family. In 1846, in the same year, his new work *Mosses from an Old Manse* was published. Because of some political

The Role of Woman in Nathaniel Hawthorne's Novel *The Scarlet Letter* and William Faulkner's Novel *As I Lay Dying*

reasons he was fired from his job as a surveyor. Then he lost his mother. During these bad days, he had time for writing his masterpiece *The Scarlet Letter*. He published this novel in 1850. The book became best seller.

Hawthorne wasn't so relaxed in Salem due to the Puritan snarings. Therefore, he and his family moved to Lenox where he became a friend of Herman Melville. There he wrote new works *The House of the Seven Gables*, *Blithedale Romance* and *Tangle Wood Tales*. After Franklin Pierce who was one of his friends from college became the president, Hawthorne was appointed as an American Consul to Britain, so he began to live in England for five years. During this period, he was inspired for his novel *Our Old Home*. Then he published his last novel *The Marble Faun* in 1860. This year he took his family to Massachusetts. His health started to fail and he died in 1864.

Nearly all of his writing includes New England. In some of his works, he demonstrates Puritan life morality. Being a transcendentalist, Hawthorne's writings are seen to be part of Romantic Movement. Lots of his works shows moral messages and generally the themes that he used are related to the evil and sin of humanity that naturally covers these qualities. He was inspired by Puritans, too much.

Hawthorne is praised for moral purity and sentimentality in his writings. His novel also known as romance *The Scarlet Letter* is seen as one of the excellent works of the American imagination. He wrote this work using symbolism and dealing with psychological themes. Moreover, this work helped him to be known as one of the most significant writers, romancers and realists in America. As Zheng states (2017, 378), "The Scarlet Letter is a cultural allegory, in which the author directly tells the future of Puritanism. The Scarlet Letter is a sample in which America Romanticism adapted itself to America Puritanism." In addition, in this work accusation to his society and Puritan America is viewed.

In his romance, novels and short stories, he creates many different female characters. Some of these females are self-confident and strong, like Hester Prynne, the protagonist of the novel *The Scarlet Letter*. Some of these females demonstrate and embody the gender expectation of the society for being women. Some of them exist as rescuer of men. In addition, Hawthorne shows some females in his works as the characters who are victimized at the hands of men. By displaying these different female characters, the writer helps the readers visualize the time of the Puritan society and also his own society. He also presents the gender relations in his time.

2. Puritan Women

It is true that Hawthorne inherited from Puritan ancestors a certain tenseness of fibre, a sensitiveness of conscience, a conviction of the reality of the moral life. It is also true that he was intensely interested in Puritanism as an historic phenomenon. It gave him the maternal he needed (Perry, 2001, 9).

As stated above, Hawthorne has Puritan ancestors and he demonstrates the stern life of Puritan community in most of his works. Since the novel, *The Scarlet Letter* set in seventeenth century Puritan Boston, one should analyze the life of Puritan women. In early colonial America women were required to marry at an early age. After marrying a man, a woman lost her identity. The Puritan women were not allowed to vote. Their education was very scanty. After their husbands died, the widows could not have a property and could not work if they remarried. In addition, a married woman could not sign contracts. Her husband possessed everything. That is, the Puritan society gave the roles for women and they could not go outside of these roles and rules. Women were locked in the domestic sphere while men were busy in the political issues. Additionally, “Women were considered as weak and were therefore considered fit to cooperate with Satan” (Dramalı, 2006, 13 cited in Ürkmez, 2013, 116).

During the seventeenth century, women and children were treated harshly by the Puritan society. Women were seen as the means of Satan and only children were seen as the property of their fathers. Similarly, in the novel *The Scarlet Letter*, “Hester is looked down upon as if she is some sort of demon from hell that commits a terrible crime” (Zheng, 2017, 378). They married for love. Apparent courting was not allowed. Arranged marriages were not seen. Marrying first cousin was forbidden. In addition, to Puritans, abortion was not an approved thing. They were harsh parents. In addition, “in an ideal situation, man and woman should take up their natural role and not transgress the area that was assigned to them” (Eeckman, 2008, 29).

To Puritans, Eve’s sin shows woman’s inherent moral ineffectualness. So, in *The Scarlet Letter* Dimmesdale emphasizes that the protagonist’s salvation depends on guiding her daughter to Heaven (Qin, 2010, 35). Woman’s qualities cause one to become sinful. Moreover, Puritan women had to love her husband and obey him since God gave them this duty and they had to assist the men. In Puritan society, women had to cover their hair and arms and dress lowly. If they did not dress modestly, they would be guilty and be whipped in

The Role of Woman in Nathaniel Hawthorne's Novel *The Scarlet Letter* and William Faulkner's Novel *As I Lay Dying*

front of the public. If men committed adultery or there was physical tyranny, women could divorce. In Puritanism, men and women were viewed as spiritual equals. The men could be leaders of church while women had to be moral and well disciplined. Purity was also a significant issue for women and Bible was the source of law. When *The Scarlet Letter* is analyzed, it can be said that "The Puritanism and its strict rules along with its influences upon the individuals have been rigorously portrayed throughout the novel" (Yahya, 2018, 56).

3. The Role Of Woman In *The Scarlet Letter*

The novel *The Scarlet Letter* demonstrates the lives of stern Puritans living in Boston. It tells the story of Hester Prynne who exemplifies a strong, independent and self-confident woman. As Rahal states (2013, 39), "She is a very passionate and affectionate woman whom the heart predominates. She sinned through blind passion, and her passion and affection leads her to fall in love with the reverend Dimmesdale and commits her sin." She gives birth to a child after committing adultery. She struggles to create a new life of regret and dignity. The story takes place in a Puritan village where Hester is punished for adultery harshly. She is led from the town prison with her baby in her arms. After that punishment, there will be a scarlet cloth on her dress. It is the capital letter A. The letter "A" on her dress stands for "Adulteress". It is the symbol of her sin and shame. The public should see this letter on her breast every day and should remind her of sin. Since Hester is found guilty for her sin, she should be judged in front of the public. So, "the power of passion rejected in Hester becomes the cornerstone of the Puritan social-religious structure" (Sandeem, 1962, 432). Public humiliation is necessary for the Puritan community and Hester should confess her sin. Nevertheless, "She never feels sorry for what she had done, realizing in her heart there was nothing wrong in what she did. She is made of heroic stuff and the penance only strengthens her further" (Kilborne, 2003, 470 cited in Yahya, 2018, 58).

The narrator begins his story with the image of the rosebush beside the prison door. The rosebush symbolizes the ability of nature to endure man's activities. It is also a reminder of nature's kindness to condemned woman, Hester Prynne. In a strict Puritan society, when all the people condemn her, the season, spring is in front of the protagonist and it shows that her life will continue. After the condemnation, Hester will be formally and officially set apart from the rest of society, but she will tolerate this isolation.

Goodwives", said a hard-featured dame of fifty,
"I'll tell ye a piece of my mind. It would be greatly

for the public behoof, if we women, being of mature age and church-members in good repute, should have the handling of such malefactresses as this Hester Prynne. What think ye, gossips? If the hussy stood up for judgment before us five, that are now here in a knot together, would she come off with such a sentence as the worshipful magistrates have awarded? Marry, I trow not! (Hawthorne, 1906, 51)

As stated above, one of the Puritan women wants to punish Hester worse than the judges. To her, she and her friends are goodwives who do not commit adultery and they are more honorable than Hester. She adds that if the magistrates give Hester them, she never rescue herself from their harsh sentencing. What Hester has made is illegal to the Puritan society and since her love affair has caused an illegitimate child, this simple punishment is not enough for her sin. Actually, in a Puritan society women should be more disciplined and moral and also religious. In addition, purity and being innocent is important to the Puritan women.

“Never!” replied Hester Prynne, looking, not at Mr. Wilson, but into the deep and troubled eyes of the younger clergyman. “It is too deeply branded. Ye cannot take it off” (159). Even though the church members want Hester to give her daughter to them for bringing up her, Hester refuses it. Community officials want to take Pearl away from her mother, but by the help of her secret lover Arthur Dimmesdale, who is a minister, they manage to stay together. In the novel, the clergymen implies that if she will give her daughter to them and repent for her sin, maybe the scarlet letter will be thrown off. Nevertheless, Hester states that the badge is so powerful that no one can take it of. Again, Hester’s strength is seen here.

In this matter, Hester Prynne came to have a part to perform in the world. With her native energy of character, and rare capacity, it could not entirely cast her off, although it had set a mark upon her, more intolerable to a woman’s heart than that which branded the brow of Cain (81).

As Hawthorne states, to Hester, she has had a role in the world. She has become the representative of shame. The world has given her an unbearable shame; nevertheless she is strong enough to bear it. In these difficult situations, she should overcome the hard times of her life. She

The Role of Woman in Nathaniel Hawthorne's Novel *The Scarlet Letter* and William Faulkner's Novel *As I Lay Dying*

has committed an undeniable adultery, so she should repent and continue her life lonely. In fact, "Her suffering is not the price she has agreed to pay for her guilt but the cost she is glad to bear for her love" (Sandeem, 1962, 426).

Hester is ashamed of her sin, but she chooses to face reality rather than escape from it. In general, people may choose the way of leaving to some other places where nobody knows her sin. However, Hester is brave enough to continue to live her life, which shows her great strength and integrity (Zheng, 2017, 378)

As Zheng states above, even though the protagonist is not glad to commit sin and to witness the emergence of the concealed relationship, she decides to admit the fact and to tolerate the consequences. In normal life it is possible one to go away for living in different cities and countries. This is because; in these new places nobody can know about one's past actions. On the contrary, Hester is a so powerful woman that she doesn't care about the people around her or consequences of the sin. She is eager to continue living in the same environment and to demonstrate the symbol of her sin.

Such helpfulness was found in her, —so much power to do, and power to sympathize, —that many people refused to interpret the scarlet A by its original signification. They said that it meant Able; so strong was Hester Prynne, with a woman's strength (Hawthorne, 1906, 152).

As seen, even the Puritan community begins to name the scarlet letter differently. In fact, it is the sign of her sin, but Hester improves a good reputation and has become more active in society. She brings food to the doors of the poor, she nurses the sick. She is the source of aid in times of trouble. She is still frequently made an object of scorn, but most people begin to interpret the letter "A" on her chest as meaning "Able" rather than "Adulteress". This is because of the fact that "It is so artistically done that she scandalises the assembled women who comment on both her skill and Hester's ability to turn a badge of shame into a thing of beauty" (Littlefield and Sara, 2014, 2). The meaning of the letter changes for the townspeople. People are speaking about generosity of Hester's heart, her wisdom and compassion. She is not only a strong woman tolerating the previous happenings but also a charitable person.

Standing alone in the world, —alone, as to any dependence on society, and with little Pearl to be guided and protected, —alone, and hopeless of retrieving her position, even had she not scorned to consider it desirable, —she cast away the fragment of a broken chain. The world's law was no law for her mind (154).

As Hawthorne states above, like the statement above, as known, Hester is absolutely alone with Pearl in the world. Because of the fact that she has been isolated from the society, she should bring up her child without the help of anybody. The Puritan community has estranged her and she does not have any hopeful thought for her future but lives as if she ignores her position among the Puritans. To her, the Puritans' rules are wrong, but she can not change the strict rules of these people. Hester places faith and love above obedience to moral law and social custom. In addition, "Hester's decision to openly acknowledge her sin allows her to keep it from destroying her from the inside, to move on with life, to seek forgiveness, and to flourish as an "able" and caring individual in society- thereby increasing the worth of herself and her societal standing" (Mahini and Barth, 2018, 476).

The protagonist's husband, Chillingworth emphasizes her wife's strength expressing that utterance, "For, Hester, his spirit lacked the strength that could have borne up, as thine has, beneath a burden like thy scarlet letter" (Hawthorne, 1906, 161). He indicates that she is such a powerful woman that she manages to hide her real lover and accepts to bear the sin. To him, her lover is not as courageous as Hester. Being a woman in a Puritan society is not so easy and being an adulteress is so difficult that one can not visualize it. Hester is more different from other women in their village. Maybe, other women dare not to behave like her. Hester becomes true and accepts her sin freely in front of the ministers of the church. Even the sternest magistrate cannot impose her to say the name of her secret lover. As Zheng states (2017, 380), "Instead of running from the hostile colonists, Hester withstands people's insolence and pursues a normal life."

Hester names her little daughter Pearl since she is her only value and possession on the earth since in giving her existence a great law has been broken. So, Pearl is not only the sign of Hester's shame but also it is her treasure. As Thomas states (2001, 194) "Pearl embodies a major paradox: although there is perhaps no better symbol of the hope for a new beginning than the birth of a child, Hester's daughter continually reminds her mother of her

The Role of Woman in Nathaniel Hawthorne's Novel *The Scarlet Letter* and William Faulkner's Novel *As I Lay Dying*

sinful past." She is a punishment and a solace. Both the child and the scarlet letter function as reminder of her sin.

In brief, *The Scarlet Letter* has a lasting success since it addresses spiritual and moral subjects from a different and unique point of view. When the novel is written, adultery is a risky subject in literature. However Hawthorne's support for the literature of New England, make it easy to deal with such a subject matter in his novel. Its popularity also comes from its position among the works of art, that is, it is one of the first mass produced books in America. This book represents dimension of Hawthorne's competence. In *The Scarlet Letter*, he creates so many descriptions that help us to visualize the characters, events and also the places. In that novel "Hawthorne explores the psychological effects of sin and guilt while simultaneously examining the inner struggle between good and evil through his characters" (Mahini and Barth, 2018, 474).

Nathaniel Hawthorne conveys universal themes of psychology and human nature by utilizing of allegory and symbolism. So, he is one of the most prolific symbolists in American Literature. In his novel, *The Scarlet Letter* the dialogues help the reader to understand the characters' emotions. The author explores human psychology through his exploration of the inner aspect of human consciousness. His Puritan background helps him to show a sinner in an atmosphere of Puritan community which is based on strict religious rules. "After examining this novel, it is clear that Hawthorne presents his attitude towards the rigid and the strict Puritan society; he used a lot symbols, in order to introduce his views of 42 motionless and severe Puritans in opposition to sensibility and kind-hearted nature of Hester whom, it seems, he supports" (Mohammed and Yahya, 2017, 33).

In *The Scarlet Letter*, at first the protagonist Hester is seen as an adulteress and she has to put a red letter "A" on her breast that shows that she is a sinner. Nevertheless, in time, even the Puritans begin to see the letter having the meaning of "Able" or "Angel". So, she who is seen as a public's sinner begins to change and learns from her own sorrow to understand others who are in bad situations. On the other hand, Arthur Dimmesdale can be seen as hypocritical since he knows what the truth is, but does not show it by his actions. He has some struggles in his soul and mind, but does not want to utter his secret sin. Hester is more powerful than her lover and she manages to hide her real lover and accepts to bear the sin. Nevertheless, her lover is not as courageous as Hester. She dares to admit her sin in front of Puritan community but Dimmesdale dares not to behave like her. Thus, as Zheng states (2017, 379),

“Hester is an admirable woman who experiences more emotional torture than most people go through in a lifetime.”

As a rebel to the moral, she often thought the role of a woman in the society. She thought that the system of society must be destroyed and built again long ago, yet she seemed to be always obedient and did so many good things to help others. But under the cover of it, the pride, sneer and rebellion were hidden. She hated the letter – A, but wearing it all the time (Mohammed and Yahya, 2017, 31).

As stated in the quotation above, Hester thinks that faith and love is more significant than the Puritan laws. She is self-confident and acts independently. Actually Hester “didn’t love him at all. The old man wanted to bind this young woman to himself and the woman deceived him” (Ürkmez, 2013, 118). When one thinks about adultery in a Puritan community, he or she can say that if the intimacy and passion is forbidden, love is seen as the worst guilt of all which can be considered in the novel. However, Hester “is not presented as a helpless woman on whom an unfortunate incident has brought crushing ignominy. Quite the contrary” (Kilborne, 2005, 470). One can conclude from the novel that the most significant value among human beings is to be honest to their selves as well as to others. What make individuals real are their own realities, so they have to face with their actions and thoughts.

4. William Faulkner’s Life and Literary Works

William Faulkner is viewed as one of the most influential American writers of the twentieth century. Most of his works are set in Mississippi. He is considered as one of the most important Southern writers. He was born in New Albany, Mississippi in 1897. His actual surname is Falkner, but he changed to Faulkner. He was affected by the state of Mississippi and culture of the South.

At his early age, his family moved to town of Oxford and he lived there for the rest of his life. He joined the Canadian and the British Royal Air Force during the First World War. He studied at the University of Mississippi and worked for a New York bookstore and New Orleans newspaper. Faulkner did not have a good education but improved her knowledge by the help of reading. He lived in a small town in the poorest state and wrote a series of novels all set in the same small Southern county.

The Role of Woman in Nathaniel Hawthorne's Novel *The Scarlet Letter* and William Faulkner's Novel *As I Lay Dying*

Since he was born in South part of America, Faulkner had the advantage of describing the relationships between the blacks and whites. In addition, the life of people who are from lower classes is mostly seen in his works. In his writings there are psychological analyses and long descriptions. He tells the stories from various point of views of by varying narrators. By doing this, he demonstrates the speed of human beings' thoughts. To him, the reality can be changed by comments. In addition, the time is not steady in his works. There are usually mysterious events in the center of the stories. His most famous novels are *The Sound and Fury*, *Sanctuary*, *As I Lay Dying* and *Light in August*.

Faulkner's novel *As I Lay Dying* published in 1930. It is known for its stream of consciousness writing technique, different narrators and changing lengths of chapters. There are monologues of the tragically flawed individuals in this work. It tells the story of the death of Addie Bundren and her family quest to honor her wish to be buried in the town of Jefferson. The Bundrens live in fictional community of Yoknapatawpha County and they are the poorest characters. From the beginning to the end of the novel, Faulkner uses fifteen different points of view to build "an intricate image of Addie, her family and the community" (Noriega Sanchez, 1998, 51). In this novel, each chapter is narrated by different characters. Addie Bundren is also one of these narrators. After dying, Addie expresses her thoughts from the coffin. This chapter shows the issues of feminism and motherhood. Addie's voice is clearly expressed only after her death. Addie dislikes all her children, except for Jewel, his lover's son. The characters are developed through each other's perceptions and opinions.

Faulkner demonstrates the poverty and rural people successfully. The novel *As I Lay Dying* is about the illness, death and burial of Addie Bundren. Addie wants her family to bury her body in her home town. Struggling through flood and fire the family carries her coffin to the graveyard in Jefferson. Addie is buried next to her father. The other important woman character is Addie's daughter Dewey Dell. Dewey is raped in the cellar of a pharmacy.

Using stream of consciousness narrative technique, Faulkner explores perception and thought as the basis of experience. There are highly subjective interior monologues of different narrators. Through these fragmented passages, the story of Addie's death and transport of her body to Jefferson, is understood. The readers are forced to look at the story from a number of different perspectives that are subjective. By the way, they witness Addie's life struggle as a wife and mother.

5. The Role of Woman in *As I Lay Dying*

Faulkner's women are, for the most part, stereotypes who live in a world of their own. One feels that they are elusive because Faulkner cannot adequately describe their feelings or see them as well-rounded individuals. I will try to indicate that his women fall into two large groupings: the sexual and the asexual. This crude division is characteristic of many of our writers--Cooper, Melville, Mark Twain--who characterize men well but fail to create meaningful portraits of women (Malin, 1957, 31).

As Malin states, Faulkner creates several intensely profound female characters. He fails to construct fully rounded women in his works. Most of the women in his books are either sexually immoral, ignorant or rather earthly asexual. Their lives dictate their fate. Most of Faulkner's female characters can not be known obviously. They are usually portraits of common women. There are not detailed descriptions in her works. Faulkner can not portray the female characters adequately. However, as Qiang expresses (2016, 133), "These female figures reflect a kind of impressive and prominent feeling, the construction of this kind of feeling makes the female figures more unique and charming. It also reflects the writer's understanding of women in that social situation."

There are fifteen different narrators in the novel *As I Lay Dying*. In writing his novel with the stream of consciousness technique, Faulkner wants the readers to take an active part in constructing the story and to see the important levels of psychological insight. "*As I Lay Dying* is born out of Addie's death. A maternal corpse replaces maternal absence. Faulkner sets up two creative paradigms in the novel: mothering and speaking" (Clarke, 1994, 35). It tells the story of the death of Addie Bundren and her family's quest to bury Addie in the town of Jefferson, since it is the wish of Addie to be buried there. "In fact, language in the novel is strongly tied to maternity" (36).

Addie is the wife of Anse whom she doesn't love and they have five children. Therefore, "her married life with Anse never quenched her thirst for finding the true meaning of life. Instead, it doomed her desire to live and relish to the fullest what a life could give" (Goto, 2011, 113). She has an extramarital affair with local minister Whitfield. In fact, her third child, Jewel is Whitfield's child. So, Jewel is an illegitimate child and her mother's attitudes towards him is more different than her other children. She wants to protect Jewel and behave

The Role of Woman in Nathaniel Hawthorne's Novel *The Scarlet Letter* and William Faulkner's Novel *As I Lay Dying*

kindly. Jewel is the favourite child to her mother. Actually "Faulkner presents Addie as a woman who is driven to bitterness, despair and longing for death by the discrepancy between the reality of the situation and the expectancy of her dreams" (Mohammed and Aldouri, 2012, 11).

We see this truth by the help of a flashback spoken from the dead, Addie. The reader comprehends the reality only after she dies. Actually, Addie does not love her husband but marries him. "It was Anse or love; love or Anse: it didn't matter" (Faulkner, 1946, 464). Because of the hatred of her husband, she wants Anse to promise her that he will have her buried in Jefferson. She wishes to be buried there since she thinks that the journey to Jefferson will be long and difficult and she can revenge her hatred of her husband. Not only does she hate her husband but also her children, especially her husband's children.

In novel, Addie is mostly an absent protagonist. Her death causes to begin the novel's action. Addie Bundren has negative views on life and she blames her husband for this. In fact, she is not a maternal figure. To her, since her husband is guilty for her behaviors towards her family members, she should have an affair with another man. Her loveless life causes her to despise her husband, Anse. She gives all of her love to her illegitimate child, Jewel. She loves him more than any other person or God. To her, marital love and motherhood are empty concepts and the life is valueless. She tries to be free of her husband. She loves her aloneness and she does not want it to be violated by any one.

Another important female character in this novel is Dewey Dell, the only daughter of Addie and Anse. She becomes pregnant with the baby of Lefe MacCallum. She is afraid of an abortion and she is unable to pay for it with the ten dollars given to her by her lover. She is so overwhelmed by the anxiety for her condition that she mourns her mother's death. As Malin states (1957, 46) both Addie and her daughter "are not successful in marital relationships. Dewey Dell is unable to marry the man who fathered her child. She does not want to bear his child; she goes with her family, not really to take her mother's corpse to the cemetery, but to purchase abortive "pills" in the town's drugstore." While her family is in town, Dewey Dell tries to buy a drug that will abort her unwanted pregnancy, but the pharmacist refuses to sell it to her. The pharmacist advises marriage and she is raped in the cellar of a pharmacy.

She lived, a lonely woman, lonely with her pride,
trying to make folks believe different, hiding the
fact that they just suffered her, because she was not
cold in the coffin before they were carting her forty

miles away to bury her, flouting the will of God to do it. Refusing to let her lie in the same earth with those Bundrens (Faulkner, 1946, 353).

There is also another significant female character in the novel. She is Cora Tull being a neighbor of Addie. She is a very self-righteous woman. To Cora, the most important thing on earth is her own salvation and her Christian duty. She is very judgemental and often judges other people's actions. She is praying constantly. She asks Lord for forgiveness for her and for Addie. She can not understand Addie's belief system. Cora wants to help Addie confess her sins. In the quotation above, Cora describes her friend Addie after her death. To her, Addie is a lonely woman who tries to be understood differently by the people around her. Addie wants her body to be buried in her relatives' town, not in her husband's town. Since she is not a religious woman, she ignores the will of God. Maybe, Cora wants her to be buried in Yoknapatawpha County and she thinks that this is necessary for her salvation.

She would fix him special things to eat and hide them for him. And that may have been when I first found it out, that Addie Bundren should be hiding anything she did, who had tried to teach us that deceit was such that, in a world where it was, nothing else could be very bad or very important, not even poverty. And at times when I went in to go to bed she would be sitting in the dark by Jewel where he was asleep. And I knew that she was hating herself for that deceit and hating Jewel because she had to love him so that she had to act the deceit (429).

The second eldest son of Addie's children, Darl states that her mother makes difference between her children and her only loves and protect Jewel. As seen, Addie is not the real representative of maternity in the novel. In fact, she teaches her children not to deceive anybody in their lives since it is the worst thing in the world. Nevertheless, her words do not match her attitudes. As Petersen states (Bergman, 1996, 404 cited in 2015, 222), "Addie shows the relation to words and deeds as different for men and women, since for the latter it carries the burden of child bearing and rearing." Actually, she deceive her other children and her husband.

Because it is not us that can judge our sins or know what is sin in the Lord's eyes. She has had a hard

The Role of Woman in Nathaniel Hawthorne's Novel *The Scarlet Letter* and William Faulkner's Novel *As I Lay Dying*

life, but so does every woman. But you'd think from the way she talked that she knew more about sin and salvation than the Lord God Himself, than them who have strove and laboured with the sin in this human world. When the only sin she ever committed was being partial to Jewel that never loved her and was its own punishment, in preference to Darl that was touched by God Himself and considered queer by us mortals and that did love her. I said, "There is your sin. And your punishment too. Jewel is your punishment. But where is your salvation? And life is short enough," I said, "to win eternal grace in. And God is a jealous God. It is His to judge and to mete; not yours" (460).

Cora again introduces us Addie. She admits that Addie's life has been difficult especially because of the poverty but every woman in this town is the same. Similarly, as Goto states (2011, 113), "In this time of financial depression and in this poverty-stricken land, Addie, like other women, has no other way but to endure until her end." Since Cora is a religious woman, she indicates that Addie should not say anything about her sin, adultery. Only God knows who the sinners are and nobody has the right to judge for the sin. Addie speaks as if she knows everything about sin and salvation. Her illegitimate child, Jewel does not love her mother as she loves him. To Addie, Jewel punishes her for adultery not loving her. Cora explains that maybe Jewel is her punishment but her salvation is only the will of God. So, Addie should pray for her salvation. "According to Addie, actions are more important than their corresponding words; thus she refuses to pray for salvation with Cora" (Petersen, 2015, 229).

"Nothing", she said. "He is my cross and he will be my salvation. He will save me from the water and from the fire. Even though I have laid down my life, he will save me" (460). It is seen in the quotation that Addie does not believe in God and states that her salvation will be by the help of Jewel. Even though Jewel causes her to worry, her mother believes in him. To Addie, in every circumstance her son can save her mother since her behaviors towards him always have been different compared with her other children.

And so when Cora Tull would tell me I was not a true mother, I would think how words go straight up in a thin line, quick and harmless, and how

terribly doing goes along the earth, clinging to it, so that after a while the two lines are too far apart for the same person to straddle from one to the other; and that sin and love and fear are just sounds that people who never sinned nor loved nor feared have for what they never had and cannot have until they forget the words. Like Cora, who could never even cook (465).

By the help of the inner monologues of dead, Addie it is seen that the words are not important to her. As her neighbor states, Addie is not a true mother. “Although Addie Bundren is not the ideal person in displaying motherly care, she did refrain from departing from this world until Vardaman was old enough to take care of himself, to a certain degree” (Hauksdottir, 2017, 26). A true mother does not commit adultery or sin and is not an indifferent woman towards the members of her family. She should avoid from committing sin and should fear for what she has committed. “Unlike the other mothers, Addie did not totally accept the coming of her children and was not willing to foster them actually. She treated her child as an accident or an accidental existence” (Morris, 1989 cited in Qiang, 2016, 131). On the contrary to what Cora has said to her, Addie claims that a person who not commits sin can not understand her condition. So, Addie does not give importance to other person’s words about her life. “In fact, it is likely that her own feelings of powerlessness and resentment in that context intensify her hatred of the word since, to Addie, the word itself is a symbol of ineffectiveness” (Massey, 2003, 7).

I hid nothing. I tried to deceive no one. I would not have cared. I merely took the precautions that he thought necessary for his sake, not for my safety, but just as I wore clothes in the world’s face. And I would think then when Cora talked to me, of how the high dead words in time seemed to lose even the significance of their dead sound (Hawthorne, 1906, 465–466).

As emphasized above, to Addie, she has not deceived anybody. Even if she has deceived, it does not concern Cora. She ignores what she has done. She only focuses on hiding his lover for him. She does not fear of being known as adulteress. Therefore, again the words and gossips are not significant to her. The sin and salvation are the matter of words. Addies does not believe the

The Role of Woman in Nathaniel Hawthorne's Novel *The Scarlet Letter* and William Faulkner's Novel *As I Lay Dying*

meanings of the words. However, her neighbor believes "This world is one of cycles of death and fertility: God's curse on women" (Boudreau, 2012, 41).

My father said that the reason for living is getting ready to stay dead. I knew at last what he meant and that he could not have known what he meant himself, because a man cannot know anything about cleaning up the house afterward. And so I have cleaned my house. With Jewel--I lay by the lamp, holding up my own head, watching him cap and suture it before he breathed --the wild blood boiled away and the sound of it ceased. Then there was only the milk, warm and calm, and I lying calm in the slow silence, getting ready to clean my house (Hawthorne, 1906, 467).

In the quotation above, Addie explains the reason of her negative views towards life. Only after she marries Anse, she is able to realize what the meaning of her father utterance about life is. To her father, life means staying dead. Addie demonstrates that only a woman can understand what is to be dead in life since she should clean and arrange the things in her house and she is also responsible for lots of people in her family. Living in a farm house she should milk the cows and prepare meal for her children and husband. So, she becomes tired and do not have time to rest. That is, the society gives some roles to women so; life is so difficult for them. However, "Her attempt fails and her label as woman restrains her" (Boudreau, 2012, 50). So, as Qiang states in the novel "Addie's helplessness toward destiny and emotional distress as a southern-woman in lower-class" (2016, 129) is demonstrated obviously.

CONCLUSION

The novel, *The Scarlet Letter* presents a sad tale of love and betrayal. The values of the Puritan settlement influence the social and the gender expectations of the story. The author shows the struggle between righteousness and sin. Being a brave and strong-willed woman, Hester refuses to betray her lover, so she must face her trials alone. She wants to protect Dimmensdale and feels a debt of obligation to her husband. She knows that no one can escape the consequences of his or her earlier actions. At the end of the novel she continues to wear the scarlet letter but its meaning seems to change over time being a badge of her wisdom and insight. As seen Hawthorne's woman character, Hester is shown as rebel. She does what the other Puritan women can not do.

She is a prominent figure and possesses inner power to overcome difficulties. She has also possessed the courageousness that even a man cannot reveal, like Dimmesdale. Hawthorne shows Hester as human being able to love, to trust and to sacrifice herself. Hester accepts public punishment and resists it and the scarlet letter. She stands all the humiliations without revealing the name of her daughter's father. Maybe, the author portrays Hester as a hero. She is very dedicated and able to resist anything. She can do anything for her secret beloved. She has suffered a lot and has died at the end of the novel. Hester is an abandoned woman who stands alone but manages to continue her life lonely. She bears a lifelong mark of shame for her adultery and sees her daughter as a gift given by God. She does not see Pearl as the product of her mortal sin. Hester is the strongest character in *The Scarlet Letter*. She realizes that women can be independent and stable.

In the novel *As I Lay Dying* the most significant character is Addie Bundren who is dead. She shows the maternity in this novel. This maternity is not the usual maternity that known by everybody. It is an insensitive and a indifferent maternity. Addie does not care for anything in the world. She does not want to bring up her children from the time they born. She lives in poverty with her poor husband and with her five children. To Addie, even the religious words and their meanings are not important and if she commits sin she can also save herself by the help of her illegitimate son. She deceives not only her husband but also her children, except Jewel who is in fact the son of another man. Her marriage is loveless and she hates her husband. Since she is used to be alone in her life, when she gives birth to children her life begins to be violated. She wants to be buried in a place being away from her family. As if her children are not her own. She is aware of her sin but does not want to be forgiven by God. She thinks that Jewel will punish her for her sin; likewise Hester's thought that Pearl will be the sign of her sin.

Addie is mostly an absent character in the novel. She dies but her body is present and she affects her family members even after her death. They take a long journey to Jefferson where they will give their mother's body to earth. We not only see the motherhood but also implications of feminism and women's roles by the help of Addie's monologues. She states from her coffin that being a woman is in fact much more difficult than being a man. She interprets her father's utterance and concludes that actually a woman stay dying in the world not a man. To conclude, both in *The Scarlet Letter* and *As I Lay Dying* the writers implies the roles of woman given by the society in which she lives. Actually Hawthorne and Faulkner explain that the two female characters Hester and Addie don't act according to the roles of gender.

The Role of Woman in Nathaniel Hawthorne's Novel *The Scarlet Letter* and William Faulkner's Novel *As I Lay Dying*

REFERENCES

- Boudreau, E. R. (2012). *Empty Images and Holy Relics Photographs Complications in As I Lay Dying and Let Us Now Praise Famous Men*. BA Thesis, University of Michigan, USA.
- Brillant, J. A. (1989). The Modern Day *Scarlet Letter*: A Critical Analysis of Modern Probation Conditions. *Duke Law Journal*, 1357-85.
- Clarke, D. (1994). *Robbing the Mother: Women in Faulkner*, Jackson: University Press of Mississippi.
- Eeckman, S. (2008). *Women in the Scarlet Letter*. BA Thesis, Ghent University, Belgium.
- Faulkner, W. (1946). *The Sound and the Fury & As I Lay Dying*, New York: Modern Library.
- Goto, K. (2011). Reading William Faulkner's *as I Lay Dying as a Poverty Narrative*. *The Japanese Journal of American Studies*, 22, 109-124.
- Hauksdottir, G. (2017). *Fish as a Common Denominator? Symbolism in As I Lay Dying by William Faulkner*. BA Thesis, University of Iceland, Iceland.
- Hawthorne, N. (1906). *The Scarlet Letter*, London: J. M. Dent & Sons.
- Kilborne, B. (2005). Shame Conflicts and Tragedy in the *Scarlet Letter*. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 53(2), 465-483. Doi: 10.1177/00030651050530021601.
- Littlefield, D. & Sara, R. (2014). The *Scarlet Letter*: A Critical Review. *Architecture and Culture*, 2(3), 1-4. Doi: <https://doi.org/10.2752/205078214X14107818390757>
- Mahini, R. N.T. (Noor) & Barth, E. (2018). The *Scarlet Letter*: Embroidering Transcendentalism and Anti-transcendentalism Thread for an Early American World. *Journal of Language Teaching and Research*, 9(3), 474-479. Doi: 10.17507/jltr.0903.04.
- Malin, I. (1957). *William Faulkner: An Interpretation*, Standford: Standford University Press.
- Massey, K. R. (2003). *Shattering the Empty Vessel: Absence and Language in Addie's Chapter of Faulkner's As I Lay Dying*. Master Thesis, North Caroline State University, USA.

- Mohammed, A. B. & Yahya, S. H. (2017). Symbolism in the Scarlet Letter. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 22(4), 26-34.
- Mohammed, A. B., Yahya, S. & Salam, H. (2018). The Inner Conflicts in the Scarlet Letter by Nathaniel Hawthorne. *The Scientific Journal of Cihan University- Sulaimanyia*, 2(2), 54-63. Doi: 10.25098/2.2.29.
- Mohammad, K. K. (2012). Stream of Consciousness in William Faulkner's as I Lay Dying. *Tikrit University Journal for Humanities*, 19(6), 1-19.
- Noriega S. & M. R. (1998). A Bakhtinian Reading of William Faulkner's as I Lay Dying. *Revista de Estudios Norteamerinnos*, 6, 51-67.
- Perry, B. (1917). *The Scarlet Letter & Rappaccini's Daughter*. Inside Criticisms and Interpretations. New York: P.F. Collier & Son, Bartleby.com.
- Petersen, M. C. (2015). Addie's Paradoxical Narrative: Motherhood, Body and Language in Faulkner's as I Lay Dying. *Curitiba*, 3(4), 218-231.
- Qiang, Z. (2016). Addie's Inner Torment and Struggle in William Faulkner's as I Lay Dying. *International Journal of English Language and Literature Studies*, 5(2), 128-134.
- Qin, D. (2010). Pearl in Hawthorne's Romance the Scarlet Letter. *Journal of Cambridge Studies*, 5(2-3), 32-41. Doi: <https://doi.org/10.17863/CAM.1354>.
- Rahal, H. (2013). *Symbolism in Nathaniel Hawthorne's The Scarlet Letter*. Master Thesis, Kasdi Merbah University-Ouargla, Algeria.
- Sandeen, E. (1962). The Scarlet Letter as a Love Story. *PMLA*, 77(4), 425-435. Doi: 10.2307/460567.
- Thomas, B. (2001). The Scarlet Letter as Civic Myth. *American Literary History*, 13(2), 181-211. <https://www.jsor.org/stable/3054601> (Erişim Tarihi 20.09.2019).
- Urgo, J. R. (1988). William Faulkner and the Drama of Meaning: The Discovery of the Figurative in "As I Lay Dying". *South Atlantic Review*, 53(2), 11-23. Doi: 10.2307/3199910.
- Ürkmez, H. (2013). Kızıl Damga ve Cengiz Han'a Küsen Bulut'ta Yasak Aşk. *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2, 112-126.
- Zheng, D. (2017). An Analysis of Symbolism in *The Scarlet Letter*. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 142, 378-381. Doi: <https://doi.org/10.2991/icelaic-17.2017.84>

The Role of Woman in Nathaniel Hawthorne's Novel *The Scarlet Letter* and William Faulkner's Novel *As I Lay Dying*

"As I Lay Dying (novel)." *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. 7 Apr 2009, 16:52 UTC. 13 Apr 2009, [http://en.wikipedia.org/index.php?title=As_I_Lay_Dying_\(novel\)&oldid=282373257](http://en.wikipedia.org/index.php?title=As_I_Lay_Dying_(novel)&oldid=282373257).

"Nathaniel Hawthorne." *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. 15 Apr 2009, 14:45 UTC. 16 Apr 2009, http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Nathaniel_Hawthorne&oldid=284003100.

"*Nathaniel Hawthorne*." <http://mahoneyenglish.weebly.com>. (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

"Puritan." *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. 17 Mar 2009, 15:30 UTC. 16 Apr 2009 <http://en.wikipedia.org/index.php?title=Puritan&oldid>.

"The Scarlet Letter." *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. 12 Apr 2009, 23:53 UTC. 16 Apr 2009 http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=The_Scarlet_Letter&oldid=283456654.

"William Faulkner." *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. 9 Apr 2009, 12:49 UTC. 13 Apr 2009 http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=William_Faulkner.

womenhistory.blogspot.com/2007/10/links-puritan-women.html. (Erişim tarihi 12.04.2009)

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh30275>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 20.08.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 20.08.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atf Bilgisi / Reference Information

Bağlı, R. (2019). Tarihsel Perspektif Açısından Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz'de “Âşıklık Geleneği” ve “Kültürel Aracı” Olarak Ali Ufki. *Journal of History School*, 43, 1810-1835.

TARİHSEL PERSPEKTİF AÇISINDAN HÂZÂ MECMÛA-I SÂZ Ü SÖZ'DE “ÂŞIKLIK GELENEĞİ” VE “KÜLTÜREL ARACI” OLARAK ALİ UFKİ

Resul BAĞLI¹

Öz

Âşık edebiyatı ile ilgili XV. ve XVI. yüzyıla kadar dayanan kaynaklar bulunmasına rağmen, Âşık musikisi konusunda yazılmış pek fazla kaynak yoktur. Bu konuda, elimizde mevcut en eski kaynak olan 17. yüzyılda İstanbul'da Ali Ufki tarafından yazılan Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz'de, âşık tarzında pek çok nota ve âşık şiiri örnekleri bulunmaktadır. Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz'de, Osmanlı İmparatorluğu yıllarında saray musikisi ve halk musikisi ayrımı yapılmadan 17. yüzyılda Batı nota sistemi ile yazılan halk müziği örnekleri de mevcuttur. Bu nedenle, Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz'ün Türk halk müziği adına yapılan ilk derleme çalışması ve Ali Ufki'nin de Türk müzikolojisinde önemli bir halk müzik derlemecisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmada, Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz 'de adı geçen saz şairleri ve onların eserleri ile ilgili inceleme, metinler arası ilişki, sosyo-tarihi bağlam, aktarım ve melodik akış gibi bir indeks ağı âşık sanatı açısından incelenecektir. Ayrıca Ali Ufki'nin kültürel aracı olarak rolüne değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mecmûa-i Sâz-ü Söz, Âşıklık Geleneği, Saz Âşığı, Kültürel Aracı, Türk Halk Müziği.

---

¹Dr. Öğrt. Üyesi, Niğde Ömerhalisdemir Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı Müzikoloji Bölümü, resulbagi@gmail.com, [Orcid: 0000-0002-9325-2455](https://orcid.org/0000-0002-9325-2455)

Ali Ufki as “Minstrelsy Tradition” and “Cultural Transmitter” in Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz in Terms of Historical Perspective

Abstract

Although there are some sources dating back to the 15th and 16th centuries related to minstrel literature, there are not many sources written about minstrel music. The oldest source we have in this regard is a work written by Ali Ufki in Istanbul in the 17th century. In Mecmûa-i Sâz ü Söz there are many notes of minstrel tradition and examples of poetry of minstrelsy. In Mecmûa-i Sâz ü Söz, there are first examples of folk music written with Western notation system in the 17th century without distinguishing between Turkish Folk Music and Turkish Art Music. For this reason, it can be said that Mecmûa-i Sâz ü Söz is the first compilation work on behalf of Turkish folk music and Ali Ufki is the first compiler of folk music. In this study, an index network, such as the norms related to the saz poets and their works, the correlations between the texts, the socio - historical context, the transference and the melodic flow, will be examined in terms of the art of love. The role of Ali Ufki as a cultural mediator will also be mentioned.

Keywords: Mecmûa-i Sâz-ü Söz, Minstrelsy Tradition, Minstrel, Cultural Transmitter, Turkish Folk Music.

GİRİŞ

Müzikoloji’de son yıllarda büyük değişimler yaşandığı görülmektedir. Bir zamanlar belirli sınırlara sahip olan disiplinde günümüzde sınırların giderek ortadan kalkmaya başladığı görülmektedir. El yazmalarının yavaş yavaş gün ışığına çıkmaya başlaması; metinsel eleştiri, biçimsel analiz, paleografî, anlatı tarihi ve arşiv çalışmalarından yapı söküm, anlatı, postkolonyal analiz, fenomenoloji ve performans çalışmalarına kadar pek çok alanda çalışma olanağı sağlamaya başlamıştır.

Yazı kültür, sözlü kültürün üzerinde sözlü geleneğe kanıt olarak tercih edilir ve yazılı kaynaklar sözlü iletişimden kaynaklansa bile sözlü olanlardan daha fazla dikkat çeker (Ong, 1991: 13). Sözlü iletişim bazı yönlerden geleneğin daha iyi anlaşılması açısından okuryazarlığın üstünlüğüne ilişkin varsayımları değiştirmektedir. Sözlü iletişim ve sözlü gelenek daha olumlu ilişkilere sahiptir ve “okuma yazma bilmeyen” kavramının açıkça olumsuz çağrışımlarından kaçınmak için “sözlü olma” terimi kullanılmaya başlanmıştır.

Edebiyatta, felsefede, bilimde, müzikte ve hatta okuryazarların sözlü iletişimde düşünme ve anlatım biçimiyle ilgili, sorgulamadan kabul ettiğimiz pek çok niteliğin insanoğlunun kendi doğasından değil, yazı teknolojisinin bilincimize sunduğu olanaklardan kaynaklandığını anlayınca, insan kimliği kavramımızı yeni baştan irdelemek zorunda kalmış bulunmaktayız (Ong, 1991: 14). İnsanoğlu toplum denilen birliği oluşturduktan yüzyıllar sonra yazıya geçmiştir ve bu geçiş hemen tüm toplumu kapsamamıştır. Müzikte yazılı kültür ilk ezgilerin ortaya çıkışından yüzyıllar sonra ortaya çıkmıştır. 1000'li yıllarda başlayan günümüz nota serüveni ne yazık ki Osmanlı'da ancak XVII. yüzyılda münferit bir çalışmada kullanılmıştır. Bunu sağlayan kişi de Albert Bobowski yani Ali Ufki olmuştur.

1610 yılında Polonya'da Galiçya'nın Lwow şehrinde doğan Bobowski, iyi bir ailenin çocuğu olarak da iyi bir eğitim görmüş, Latince, Yunanca, müzik öğrenmişti. Osmanlılara esir düşüp de İstanbul'a getirildiğinde 30 yaşlarındaydı. İhtida edince Ali adını aldı, şiirlerinde de Ufki mahlasını kullandı. Ali Ufki'nin İstanbul'a esir gönderilinceye kadar ki devrede hususi bir öğrenim gördüğü anlaşılıyor. Adı geçen musiki antolojisinin Paris'teki müsvedesinde 1623 tarihini taşıyan muhtelif yapraklarındaki ibarelerle Türk Halk Şiirlerinin transkripsiyonları ve Enderun'da öğrendiklerini Batı notası ile kaydetmesi bunun başlıca delilidir (Elçin, 2000: XII). Ali Ufki saray meşkhanesine alınmış, hanende ve santuri olarak uzun yıllar çalışmıştı. Demek ki müzikten anlayan, yetenekli biriydi. Zaten ardında musikiye ilişkin en az üç el yazması bırakmıştır (Behar, 1990: 7).

Mecmua-i Sâz ü Söz², Londra'da Biritish Museum kitaplığında araştırma yapan Türk tarihçisi Çağatay Uluçay tarafından 1948 yılında tesadüf sonucu gün ışığına çıkarılmıştır. Bugüne kadar Türk müziği ve tarihi ile uğraşanlara konu olan bu antoloji XVII. yy ikinci yarısına kadarki klasik ve halk müziği eserlerimizi ilk defa Batı notasına kaydetmesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. 1971 yılında adı geçen kitaplıkta Ali Ufki'nin tam olarak bilinmeyen hayatı ile eserleri üzerine bir araştırma yapan Şükrü Elçin, HMSS'yi yayına hazırlamıştır (Elçin, 2000). HMSS XVII. yüzyıl Türk müzik kültürünün incelenmesine ve daha iyi tanınmasını sağlayan Batı notası ile yazılan fakat Osmanlıca ile uyuşması açısından sağdan sola yazılan önemli bir kaynaktır. Bu eser dini ve ladini türdeki eserlerin tamamını kapsamaktadır. HMSS'deki Türkü ve varsağılar Türk halk müziği eserlerinin Batı notası ile yazılmış ilk

---

² Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz, HMSS kısaltması olarak kullanılacaktır.

Tarihsel Perspektif Açısından Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz'de “Âşıklık Geleneği”
ve “Kültürel Aracı” Olarak Ali Ufki

metinleridir. Âşıklık geleneğinin Batı notası ile yazıldığı bu eserde Türk halk müziği eserlerinin konuları aşk, savaş, doğa güzelliklerini içeren ezgilerden oluşmaktadır. Savaş türküleri özellikle o dönemin konuları, yaşanan olaylar ve kişiler hakkında geniş bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bunların yanı sıra, HMSS'de âşıklık geleneği iç içe geçmiş kültürlerin merkezinde olan İstanbul'da, saray çevresine odaklı saz şairlerinin eserlerine ve onlar hakkında bilgi edinmemize yardımcı olmuştur. Bu geleneğin XIX. yüzyılın başlarına kadar bu şekilde devam ettiği düşünülse de XVI. ve XVII. yüzyıllar âşıklık geleneğinde muazzam bir edebi türbülans ve müzikal değişim zamanı olmuştur. Birlerce yıllık bir geçmişe sahip olan Türk kültüründe müzik tarihi açısından HMSS büyük önem taşımaktadır. Bu eser dünya merkezli bir yaklaşıma yöneliktir ve kültürlerarası anlayışın altını çizer.

Kültürel ilişkilerin çeşitliliği temsil edilen her topluluğun dünyasındaki kültürel geleneğe katkı sağlar. Âşıklık geleneğinin heterojen topluluklar arasında güçlü gelişmesi kültürün sürekliliği ile bağlantılıdır. Âşıkların, bilgi ve becerilerini artırmada ve tecrübelerini çıraklarına aktarmada görgü ve kulaktan kulağa öğretim yöntemini kullandıkları ve eserlerini meydana getirirken bunlardan büyük ölçüde yararlandıkları düşünülürse; âşık addedilen kişilerin bir ustaya bağlılıkları kadar gezgin olmalarının da sanat hayatına büyük katkısının olduğu açıktır (Şenel, 2007: 11). Sözlü anlatı türünde saz şairleri, anlatıları ve performansları sırasında değişim ve iletişim alanları yaratarak standartlaştırılmış bir dil yaratmaktan ziyade yerel farklı ve benzersiz bir resmi standartları oluşturan ayrıcalıklı bir süreç çizerler. Zaman içerisinde yayılmaya başlayan sözlü gelenek unsuru olan âşık sanatları farklı bir topluluk oluşturma süreci uygular. Saz şairlerinin eserleri ve türküler gibi anonim edebiyat ürünlerinin “halk şiiri” deyimini içerisine toplamak genel geçer bir durum haline gelmiştir. Âşıklar profesyonel sanatçılar olması, kuvvetli bir geleneğe bağlı bulunmaları, yüksek sınıf edebiyatının tesirinde kalmaları bunların eserlerini anonim halk edebiyatından az çok ayırmıştır. Halk şiirini yaratanlar, köy kent dolaşp sazlarıyla çalarak ve söyleyerek yayanlar, saz şairleri olmuştur (Başgöz, 1968: 7). Saz şairleri Türk Dünyasında yüzyıllardır müzikal hikâye anlatımları ile eserlerini gelecek kuşaklara aktaran âşıklardır. Derin bir kültürel hayal gücüne sahip olan saz şairleri yaşam döngü törenlerinde, düğünlerde ve şenliklerde önemli rol oynamaktadırlar.

Âşıklık geleneği tarihte sözlü anlatımla başlar. Bu durum aşıklığın kökenlerini ampirik olarak yerleştirmeyi zorlaştırır. Zamanla âşıklık geleneği şarkı söyleme ve hikâye anlatımı ile güçlü bir duruma gelir. Âşıklar seyahat

ettikleri dönemlerde ait oldukları toplumun ve dilin ötesine geçerek geniş bir topluluğun duygularını yansıtan müzik ve hikâye aktarıcısı olurlar. Âşıklar yeni tanıştıkları bölge kültürlerine zamanla ayak uydurarak bölgesel geleneklere de uyum sağlar ve yerel anlatıları öğrenirler. Mikro bölge müzikal özelliklerini zamanla geniş kitlelere aktararak yayılmasında öncüdürler. Enstrümantal ve vokal geleneklerini, repertuvarlarını geliştirirler. Zamanla yerleşik duruma geçen âşık tek bir performans topluluğunun yerel bir parçası olarak kalır. Yeni karşılaştığı topluluğun desteğini almak ve onların coşkusunu uyandırmak için yerel gelenekleri kullanan âşık karmaşık bir kültürel manipülasyon politikasına da maruz kalır.

Âşıklık geleneği yüzlerce yıllık tecrübe ile filtrelenmiş, şekillendirilmiş şiirsel ve müziksel anlatı ifadesi ile çok yönlü bir sanattır. Bu gelenek Anadolu'nun kültürel çeşitliliği ve zenginliğinin bir ifadesidir. Âşık tarzı şiir geleneği destan türüne giren metinler 15. yüzyıldan günümüze kadar süren 500 yıllık bir süreç içerisinde var ola gelmektedir. Türk sözlü şiirinin en eski türlerinden birisi olan destanlar, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar âşıklar tarafından çoğu zaman irticalen meydana getirilmekte ve sözlü kültür ortamlarında seyirci ile yüz yüze olarak müzik eşliğinde icra edilmekteydi. Destanlar daha sonra bu ortamda bulunanlarca ya ezberlenerek veya yazıya geçirildikten sonra başkalarının okunmak yahut da yazıya geçmiş destanların kopya edilmesi suretiyle yayılıyor ve tüketiliyordu (Çobanoğlu, 2000: 4). Kulaktan kulağa sözlü kültür mirası olarak aktarılan âşıklık geleneğinde zaman içerisinde kısmen miras kaybedilmeye başlanır. Ali Ufki'nin eseri yaşadığı döneme ait kültürel özelliklerin kaybolmadan yazılı mirasa aktarılacak günümüze ve gelecek yüzyıllara aktarılmasına imkân sağlamıştır. Saz şairlerinin eserleri kendi duygularının dışındaki duyguları ve düşünceleri eserlerinde aktarma fikrine odaklıdır. HMSS'de görüldüğü gibi, saz şairlerinin eserleri bir kültürün değerlerini, varsayımlarını ve fikirlerinin eserleri olduğu düşüncesini içerir ve geniş çapta kabul görmüş tarihsel bir gerçek olarak kabul edilebilir.

Âşıklar, sözlü düellolara katılan, hikâyeler anlatan, şiir okuyan ve genellikle bir enstrüman eşliğinde türküler söyleyen kişilerdir. Böylelikle, sözlü uygulama esnasında müzikal ve sözlü gelenek izleyicisine adapte olarak dil, din ve kültürler arası sınırları aşar. Âşık sanatları basılı metin aksine her izleyicinin diline kültürüne ilgi alanlarına geçmişine ve güncel olaylara uyar. Ali Ufki'nin metinlerinden de anladığımız gibi âşık metinleri o döneme ait tarihi ve sosyolojik bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Saz şairleri ve âşıklarının eserlerini anlamak için kültürel bağlamı ortaya çıktıkları yerden yorumlamak gerekir. Müzikolojiye göre müzikal sanat yapıları, insan yaratıcı eylemlerinin

kodlanması ve yazılı yansımalarıdır buna bağlı olarak da kültürel bağlamın benzer bir yorumuyla anlaşılır. Saz şairi, kültürü yorumun merkezine alır. Söz ve musiki, âşıklık geleneği içinde birbirinden ayrı düşünülemeyecek kadar birbirine yakın, hatta birbirini tamamlayan geleneksel unsurlardır. Âşık sanatının, halk yaşantısından kopmadan, kuşaktan kuşağa taşınmasında ve âşıkların kültürel kimliklerinin ortaya konulmasında söz/müzik unsurunun katkısı çok büyüktür. Âşık sanatının, varlığını korumasında ve tarih boyunca kuşaktan kuşağa taşınmasında usta-çırak ilişkisine dayalı geleneksel öğretim yöntemlerinin katkısı ne kadar çoksa, söz ve musiki unsurlarının, doğal öğretim ve aktarım yöntemleri içinde taşıdığı önem de o derece büyüktür. Zira, âşık edebiyatı/halk edebiyatı gelenek ve tarzına uygun olarak şiir söyleyecek bir âşık, sözü musiki ile birleştirmenin kurallarını da en başta öğreniyor. Sözü, musiki ile birleştirebilmek ise, öncelikle bir çalgı (saz) çalmakla mümkün. Çalgı çalmanın da, ezgiyle birlikte şiir okumanın da kuralları olduğundan; âşıkların, geleneklerini ve geleneksel tarzlarını koruyabilmeleri, büyük ölçüde bir disiplin içerisinde ustalaşmalarına bağlı (Şenel, 2007: 10-11). Saz şairleri, çaldıkları enstrüman ile bölgesinin çok kültürlü müzikal kimliğini yansıtan topluluk kurucularıdır. Saz şairi, geleneksel halk enstrüman şarkıcısı, anlatıcı, doğaçlama aktörü ve bir şair olarak çoklu rolü üstlenir. Tüm bunlara ek olarak âşık enstrümanın gelişimi ve çalgı tekniklerini geliştiren kişi rolünü de üstlenmiş durumdadır. Âşıklık geleneğinde, şiir söylemede olduğu gibi musikide de usta malı kullanılır. Âşıklar gerek kendi şiirlerini gerekse eski usta âşıkların şiirlerini hazır ezgi kalıplarına döşeyerek icra ederler. Bir ustaya bağlanan çırak, ustasından sadece söz söylemeyi değil, sözü melodi ile birleştirmenin inceliklerini de öğrenir (Şenel, 1991: 553). Saz şairleri eskiden kalma görgü ile sanatın yaşayan bir müzesi konumundadır. Âşık müziği müzikal performans uygulamalarını ve çoklu söylemleri yansıtır. Âşıklık geleneği, belirli bir kültürel işlevi yerine getirmek için geleneğin yarattığı kültürel bir işlevselliktir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yüzyıllardır âşık ünvanı taşıyan ve çaldığı saz ile kendisine ait olan ya da başkalarının şiirlerini terennüm eden şair-çalgıcılara rastlamak mümkündür. Özellikle teknolojinin yaygınlaşmaya başladığı dönemlere kadar kahvehanelerde, panayırlarda, düğünlerde, özel toplantılarda, 1950'li yıllara kadar sıkça rastlanmasına rağmen gittikçe azalan toplumsal değerlerini kaybetmeye başlamıştır. Âşıklar, Osmanlı İmparatorluğu memleketlerinde, hatta Tanzimat'tan sonra bile, XX. asır başlarına kadar, mühim bir mesleki zümre halinde devam etmekte ve İmparatorluk'un her tarafında bunlara tesadüf olunmakta idi. ...imparatorluk'un içtimai yapısı içinde, bu sazşairleri'in, hükümetin kontrolü altında teşkilatlanmış hususi bir

zümre teşkil ettiğini ve cemiyetin bazı belli sınıflarının bedii ihtiyaçlarını karşılayan hususi bir organizm mahiyetinde olduğunu çok açık bir surette görürüz (Köprülü, 1962: 9). Saz şairlerinin ezgileri olan âşık müziği ritm, araçsal eşlik, metinsel baskı konuları açısından her zaman araştırılmaya uygun alan olarak güncelliğini sürdürmektedir. Mevcut bilgilere göre âşık tarzı destan türü metinlerin ilmi bir anlayış ve ihtiyaçla derlenmesi faaliyeti, 19. yüzyılın sonlarında İğna Kunoş'la başlamıştır. İğna Kunoş 1888 yılında Adakale Türklerinden “Budin Türküsü” ve “Osman Paşa Destanı” (Kunoş 1978 s. 24-29) gibi destanları derlemiştir. Ancak destanları kaynak kişilerinin isimlendirmeleriyle “türkü” olarak nitelendiren Kunoş'un metin derleme ve bu metinlerin “Ballad” türüne olan yakınlık veya benzerliğine işaret etmenin dışında (Kunoş 1978 s.30) destanlarla ilgili olarak ortaya koyduğu başka bir şey yoktur (Çobanoğlu, 2000: 4-5). Âşık tarzı destan ve türkülerle ilgili ilk derleme faaliyetleri İğna Kunoş'a ait olmasına rağmen, türkülerin ilk yazılı kaynak ve belgeleri Ali Ufki'nin HMSS'sindedir. Âşıklık geleneği ile ilgili incelenmesi gereken en önemli belge Ali Ufki'nin kitabıdır diyebiliriz.

XVI. ve XVII. Yüzyılda Türk Müziği ve Saz Şairliği

Türk musiki tarihi incelendiği zaman XVII. yüzyıla kadar olan süreçte, Ladikli Mehmet Çelebi'nin er-Risâletü'l-fethiyye (ö.1494), Nureddin Abdurrahmân Câmî'nin Risâle-i Mûsikî'si, Kadızâde Tirevî'nin Mûsikî Risâlesi (1414-1493), Fethullah Şirvani'nin Mecelletun fi'l- Musika (1417-1486) ve Ahmedoğlu Şükrullah³ (1388-1489?) vd. isimlerin Türk musikisi üzerine önemli eserleri bulunmaktadır. XVI. ve XVII. yüzyıllar Osmanlı müzik geleneğinde İran, Arap ve Moğol kültürlerinin etkisini görülmeyle beraber kendine özgü icra geleneği ve kuramın kökeninin oluşmaya başladığı bir dönemdir. XV. ve XVI. yüzyıla kadar giden kaynaklarda, her ne kadar âşık edebiyatı konusunda fikir sahibi olunabilse de Âşık musikisi hakkında pek fazla bilgi yoktur. Müzik monograflarının çoğu hala ulusal yönelimli perspektiflere adanmıştır, ancak, bu kadar genişleyen bir ortak girişimi açıklayan gelecek odakları daha çok makro ve mikro düzeyle ilgili çapraz-ulusal yaklaşımları içeren karşılaştırmalı perspektiflere atıfta bulunabilir. Bu nedenle, âşık musikisini direk olarak ilgilendiren, çok değerlikli ve çok katmanlı olan HMSS'deki müzikler, ana hatlarıyla paradigmatik ve geniş kapsamlı bir

---

³ Safiyüddin Urmevî'nin Türk Musikisi Nazariyat kitabı olan “İlmü'l-Edvâr” adlı eserini Eski Anadolu Türkçesi ile ilk tercümesini yapmıştır.

“küresel müzik tarihi” yazmanın perspektifleridir. XVI. ve XVII. asırlarda bir yandan şehirlerde ve kasabalarda Bektaşî ananesi kuvvetle yerleşiyor, Hacı Bektaş'ın mensuplarının tekkeleri kuruluyor. Diğer taraftan, İran Şii hükümdarlarına siyaseten tabi Anadolu Alevileri, kendi şiirlerini çıkartıyorlar. Bektaşî şairleri daha az siyasi, daha çok fikri bir karakter taşıyorlar. Halk şiirinin altın devri olan bu asırlarda diğer tarikatlara mensup halk şairlerini de görürüz (Boratav, 2000: 92-93).

Müzik şiir ilişkisi bağlamında yaratılan ezgiler sözlü gelenek yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılır. Sözlü geleneklerde, cönk adı verilen defterlerle, âşıkların hafızaları ile bazı tarihi kayıtlarla ve divanlarla az-çok bilgi edinebildiğimiz saz şiirinin ilk devirleri hakkında tam bilgimiz yoktur. Divan edebiyatı mensuplarının bu şiiri yaratan şairlere düşmanlık beslemesi, tezkirelerinde onların biyografilerine ve eserlerine yer vermemesi yüzünden de 16. asırdan Karacaoğlan, Kerem Dede, Kul Mehmet, Öksüz Ali, Hayali, Armutlu, Çırpanlı, Kul Çulha, Köroğlu ve Koroğlu gibi bazılarını 3-5 şiiri ile tanımak zorundayız (Sakaoğlu, 1989: 107). Saz şairleri, âşık ezgilerinin melodik köken noktasını belirleme konusunda göreceli olarak taahhüt dışı bir duruş sergiler. Böylece hem türkünün sahibi olan âşık ile ilgili araştırılmamış konu kalmaz hem de tarihsel vurgulara önemli bir kaynak oluşturur. Âşıklık geleneğinde şu üç soru büyük önem taşımaktadır.

1. Şair besteci (âşık) önceden var olan bir melodiyi benimsiyor mu?
2. Melodinin şiirsel yapısını taklit ederek yeni bir metin icat etmiş mi?
3. Ürettiği yeni eser diğerleri ile doğru orantılı mıdır?

Bireysel insan eylemlerini anlamak için kültürel bağlamları ortaya çıktıkları yerden yorumlamak gerekir. Bu yorumlamayı müzikolojiye uygularken, müzikal sanat yapıtları, insan yaratıcı eylemlerinin kodlanması veya yazılı yansımaları büyük önem taşır. Dolayısıyla kültürel bağlam benzer bir yorumla anlaşılmalıdır. Yerli müzikler yerel kültürün bir parçasıdır. Âşık tarzının teşekkül ettiği XVI. ve XVII. asırlar, Türk Klasik Edebiyatının en yüksek inkişaf derecesine vardığı, asırlarca örnek olarak kullandığı İran edebiyatına karşı beraberlik ve üstünlük kalkacak kadar şuurlandığı bir devirdir (Köprülü, 1962: 39). Aynı yüzyıllarda Türk müzikolojisine ışık tutması açısından HMSS büyük önem taşımaktadır. HMSS'nin ortaya çıkması XVI-XVII. yüzyıl saz şairleri ile ilgili bilgilerin o döneme ait müzik yaratma anlayışının ortaya çıkması ve daha önceki yüzyıllarda müziğin kökenleri hakkındaki bilgilere erişilme imkânı sağlamıştır. Müzik kültürlerinin başlangıcına dair düşünceler genel olarak müziğin kökeninin düşünülmesi ile paralel işler. Şiir ve müzik

sanatlarını birleştiren ve sazında ezgisini tellendiren âşıkların oluşturdukları kendi besteleri, modern anlamda halk şarkılarıdır. Saz şairleri yaşadıkları dönemlerde poli-kültürel –meşkhane de Türk müziğinin tüm türlerinin sergilendiği düşünülecek olursa- anlayış içerisinde küresel bir müzik tarihinin yazılmasını sağlayarak toprakları aşan bir iletişim kurulmasında başat görev görmüşlerdir. Saz şairi kavramı ulusal şiir ve müzik için en yaygın köken efsanesini sağlamıştır. Bu nedenle ulusal müziğin kökenlerine dair neredeyse tüm tartışmalar, bireysel yaratıcı tarihsel kaynaklarda yeni ilişkiye girmeye başlamıştır.

XVII. yüzyılda Âşık Ömer’de gördüğümüz “şairname” yazma geleneği, yüzyılımızın başına kadar sekiz aşığın dokuz şiirinde hemen hemen 241 hanelik bir ad yığını olarak devam etmiştir (Sakaoğlu, 1989: 107). XVII. yüzyıl saz şairleri hece vezni ile yapılmış milli nazım biçimlerinin yanı sıra aruz vezni ile divan nazım biçimlerini de kullanmışlardır. Bazen Arapça ve Farsça terkipler bile kullanılmışlardır. Bunun yanı sıra yüksek zümre mensupları da saz şairlerinden etkilenmişlerdir. Onlar da saz şairlerinin kullandıkları deyimlerden yararlanmışlardır⁴. Destan, Türkü, koşma⁵, Varsağı, Koçaklama, ağıt vb. gibi tür ve şekillerde eser itibariyle zayıf oldukları görülür. Adeta bir hazırlık devri karakteri gösteren bu asırdan sonra Türk saz şiirinin altın devrine ulaştığını görürüz. Kemiyet ve keyfiyet itibariyle saz şiiri en büyük şairlerini XVII. yüzyılda vermiştir (Elçin, 1976: 10). Klasik şiirin saz şairleri üzerindeki gerçek tesiri, XVII. yüzyılda başlar. Daha sonraki asırlarda, bunun büsbütün arttığı görülür. XVI. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan Âşık Tarzı XVII. Asırda ilerleyerek bu asrın sonuna doğru oluşumunu tamamlar. Özellikle Gevheri ve Âşık Ömer’den sonra âşık tarzı, eski halk edebiyatı ve halk müziği unsurlarının zayıflaması sonucu yerine tekke edebiyatı ve klasik edebiyat unsurlarına bırakacaktır. O döneme dek ozan olarak anılan saz şairleri, XVII. yüzyıl ile birlikte âşık olarak isimlendirilmeye başlar. Bazı saz şairlerinin isimlerinin kul lakabını koymaya başlamaları Bektaşilik etkisiyledir (Köprülü, 1989: 186). Klasik edebiyatın bu etkisi XIX. asrın ikinci yarısına kadar devam eder. Öyle ki; mana üslup yanında vezin ve şekil olarak da etki görülür. Klasik nazım

---

⁴ Geniş bilgi için bkz: Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi İstanbul 1987 cilt II s. 703.

⁵ “Koşmak” kelimesi “güfteye zam ve terdif etmek” anlamında kullanıldığı için Divanu Lügat-it-Türk’ te “recez, kaside” tarif edilen bu koşugları Türk şiirinin en eski döneminin bir başka deyişle beste ile güftenin ayrıldığı zamanların bir kalıntısı olarak kabul etmek gerekmektedir (Özarslan, 2002: 400).

şekillerinden gazel, divan, semai, kalenderi, satranç, murabba, müstezad, muhammes, müseddes'in kullanıldığı göze çarpar⁶.

Meşkhane'de Saz Şairleri

Osmanlı İmparatorluğu yıllarında sarayda müzisyenlerin eğitim gördükleri odalara meşkhâne adı verilirdi. Müzikal kazanımları rasyonalize etme kabiliyetini sergileyen uygun stratejilerle bunu halka tanıtan saz Âşıkları müzikal yansımaların varlığını meşkhâne'de olgunlaştırırdı. HMSS'den anladığımız kadarıyla Ali Ufki'nin sarayda yaşadığı dönemde saz şairlerinin yeteneklerini sergileme alanları meşkhane'dir. Meşkhaneler sözlü kültürün aktarımının en iyi uygulandığı mekânlar arasında olmuştur. Saz âşıklarının müzikal ortamları olan meşkhaneler, âşıkların ritüellerinin karmaşık ve derin gücünün ortaya çıktığı mekânlardır diyebiliriz. Meşkhaneler müziğin anımsatıcı potansiyelinin oluştuğu ve müziğin çağrışım gücünün ortaya çıktığı mekânlar olmuştur. Ali Ufki meşkhâneyi şu şekilde tanımlamıştır; Topkapı sarayında bulunan meşkhâne, çalgıcuların eğitim gördükleri odadır ve gün boyu açık durur. İki türlü çalgıcı vardır: Bir kısmı Saray'da, bir kısmı savaş alanlarında yeteneklerini sergilerler. Sarayın çalgı ustaları dışarıdan gelir ve sabahları saat dokuzda divan toplantısı bittiğinde bu çalgıcular meşkhaneye girerler. Ders görecek olan çoğlanları da odalarından çıkıp buraya gelirler. Bazen bir tek kişi yalnız başına çalgı çalar ve arkasından hepsi birden, ama daha önce belirttiğim gibi aynı melodiyi çalarak ona katılırlar. Burada şarkılar, ezberlenmiş olan belli makamlara göre doğaçlama çalınır ve bir yandan da davul vuruşlarıyla tempo tutulur. En çok rağbet gören müzik parçaları murabba, kâr, nakş ve semâ'i gibi birbirinden farklı makamlardadır. 24 farklı zaman ölçüsü vardır ve bunlar mısraların uzun veya kısa oluşuna göre değişir. Buna karşın tesbih, ilahi ve tevhit diye adlandırılan dini şarkılarda, diğer müzik parçalarındaki gibi bir zaman ölçüsü yoktur (Noyan, 2013: 48-49).

Osmanlı imparatorluğunun İstanbul'unda çok kültürlü ortamda sözlü bir kültür söz konusu olduğunda zorlu bir kült kavramı bu toplumda âşıklar tarafından yer değiştirmekteydi. Âşıklar, tarihi ve kültürel anlatılarının kontrolünü sağlar ve müzik kimliklerini başkalarına komisyonlaştırır. Buna

---

⁶ Mecmua-i Saz ü Söz'de oldukça çok rastlanan Murabba'lar ve ihtivaları ile yukarıdaki fikir doğrulanmaktadır. Ayrıca bkz. Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına Giriş. Ankara 1986 s.10

bağlı olarak da müzikleri bilinen müzisyenler saray müzik kültüründe önemli bir yere sahipti. Âşık müziğinin göçü ile müzikal süreklilik zorlanır ve müzikal hafıza yeniden ifade edilerek yeni bir anlam kazanır. Saz şairlerinin, âşıklık geleneği içerisinde müzik kimliğinin şekillendirilmesinde önemli bir rolü vardır. Müziğin nasıl melezleştiği, mekân anlayışının nasıl değiştiğini anlamada önemli bir noktadadır. Şiir metinleri müziği, hareketi yakalamak için ideal bir araç ve kimliği ortaya koymak için gereklidir. Ali Ufki'nin sarayda yaşadığı yıllarda Saray-ı Enderun'da icra edilen müzikleri notaya alması müziklerin yeniden yapılandırılması ve konumlandırılması anlayışını da beraberinde getirmiştir. Saz şairlerinin ezgileri, müzikolojide yaygın olan bir zamanlar saray dışında müzik fenomenleri arasındaki yapay sınırı ortadan kaldıran küresel bir bilinç oluşturulmuştur. Sarayda yapılan müziklerde kimlik yeniden düzenlenir, sınırlar yeniden yapılandırılır ve yeni alanlar yaratılır. Hareket ve değişim, dolayısıyla ezgisel göç yoluyla sembolik olarak deneyimlenen ve yeniden yerleştirilen ezgiler, yerleşmeye ve yerel küresel mekânlar ile ezgilerin ortaya çıktığı topraklar arasındaki ilişkiyi düzenler. Âşıkların seyahatleri ile yayılan sözlü anlatı geleneği, göç gerçekleştirdiği dilleri ve kültürleri de içeren bir hayali topluluk inşa ederek alternatif bir model sunar. Âşıkların meşkhânedeki performansları mekânı paylaşan kişileri birbirine bağlar ve bu ortam topluluğun birbirine kültürel bağlanmasını sağlayan canlı bir literatürdür. Sözlü anlatımda kültürler kendi aralarında kültürel ilişkileri ulusal ve yerelde çok kültürlü topluluklara ait olarak müzakere eder. Sözlü anlatıların bütünlüğünü kaybetmeden değişebilme yeteneği vardır. Bu nedenle geniş bir bölgede yerleşmiş varyantları söylenir ve her bölgede yeniden yaratılır. Sözlü müzikal kültürün icra mekânı meşkhâneler, içinde gömülü olan çok uluslu topluluğun geleneksel sanatlarda kültürlerarası diyalogu geri getirme rolünü üstlenir.

Müzikal geleneklerde olumlu yaşam tarzı ifade etme arzusu vardır ve bu geleneğin her saz aşığının kendi yaratıcılığını kendi çerçevesindeki başarısını kazanmasında ısrarcıdır. Âşık geçmişin en iyisini öğrenmeli ve ona kendi kişisel vizyonunu eklemelidir. Bu anlamda her âşık performansı sanatçıların birbirleriyle ve müziğin çaldığı sesle etkileşimleriyle anlam kazanır. Meşkhâne, âşık müzik performansına sarayın nasıl hükmettiğini, şarkıcı olarak geleneksel rollerinin yaratıcı bir şekilde yeniden yapılandırılması, geleneğin mistikliğine derinlemesine kültürel ve ahlaki bir yapıya sahip idealize edilmiş bir şahsiyete nasıl sahip olduklarını açıklıyor. Meşkhâne, Müziğin çeşitli ifade biçimlerinin koordine edilebileceği, zevk alınabileceği tarihsel ve kültürel bağlamlara işaret eden bir bağlam oluşturulacağı mekân olmuştur.

Tarihsel Perspektif Açısından Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz'de “Âşıklık Geleneği”
ve “Kültürel Aracı” Olarak Ali Ufki

Meşkhânedeki saz şairlerinin çaldıkları enstrümanlar ile ilgili şu bilgilerde dönemin saz şairleri ile ilgili daha fazla bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır.

Türk Saz Şiiri Tarihi”ni Orta Asya Türk edebiyatıyla başlatmak bir gelenek haline gelmiştir. Bunda, Türklerin ilk edebi ürünlerini ortaya koyarken kopuzlarının refakatinde çalınıp söylemeleri düşüncesi ön planda yer almaktadır. Gerçekten, çoğunu Divan-ü Lügat it Türk (DLT)’de bulabildiğimiz, bir kısmı ise daha önceki yüzyıllara ait yazılı belgelerde yer alan bu şiirlerin tamamı kopuz veya benzeri bir saz refakatinde mi söylenmiştir? DLT’deki şiirlerin hepsinin bir saz refakatinde söylendiğini kabul edebilir miyiz? Bize göre her şiir, kendine uygun bir nağme ile seslendirilebilir; bu arada kendine en uygun olan çalgı aleti de bu icrayı daha zevkli, daha sevimli hale getirmekte büyük bir yardımcı olarak yer alabilir (Sakaoğlu, 1989: 106).

Bu bağlamda HMSS’de Ali Ufki sarayda yaşadığı dönemde türkülerin çöğür ve çeşde enstrümanları ile çalındığını belirtmiştir. Ali Ufki meşkhâne çalınan enstrümanlar hakkında şunları belirtmiştir; En güzel ve en makbul şarkılarına, kemençe, şeştar, kanun, çitara, santur (tekerleme türküsünün birinci kıtasında geçen “hay santurun kırık şen teli” mısrası enstrümanın o dönemde yaygın olarak kullanıldığını bize göstermektedir) gibi çalgılarla eşlik edilir ama bunlar bizim ülkemizde olanlardan çok farklıdır. Ayrıca miskal, ney nefir, zurna ve bizdeki lavtaya benzeyip Farsça adı ud olan çalgılar da vardır. Yukarıda sözü edilen türkülerin kulağa daha hoş gelmesi için başka tuhaf cinsten çalgılar da kullanılır. Bunlara çöğür, gallafon, tel tanbura ve çeşde adı verilir (Noyan, 2013: 50). Âşıklar, düz konuşmayla şiir söylemeyi “dilden söylemek”, saz eşliğinde şiir söylemeyi de “telden söylemek” şeklinde ifade etmişlerdir. Bununla âşığın şiirine eşlik eden sazın, şiirden ayrılmaz bir unsur olduğu anlaşılır. İlk âşıklara, çöğür adı verilen sazı çaldıklarından “çöğürücü” adı verilmiştir (Artun, 2015: 68). Saz şairleri, muhtelif devirlerde türlü türlü çalgılar (mesela kubur, kara düzen, bozuk, tanbura vs.) kullanmakla beraber, XVII-XVIII. yüzyıllarda en ziyade çöğür’e rağbet ettiklerinden, âşık ve saz şairleri tabirleri ile aynı manada çöğürücü kelimesi de dilimizde uzun zamandan beri yerleşmiştir. Kahvehanelerde, bozahanelerde, mesirelerde, panayırlarda, hulasa kalabalık ve hayren bir dinleyici zümresi karşısında çalınan söylediklerinden, birbirleriyle müşaarelerde bulduklarından dolayı da âşıklar kendilerini klasik şairlerin üstünde tutarlar. Geniş halk tabakası içinde âşıkların kazandıkları

şöhret ve rağbet eserleri çok mahdut bir sınıf arasında yayılmış klasik şairlerden daha fazla olmuştur (Köprülü, 1962: 186). Yukarıda bahsi geçen âşıkların birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlayan mekânlar o dönemde bireylerin müzik ve hafıza etkileşimlerine odaklanan, müzikal anıların oluşturulmasında yardımcı olan hafıza mekânları olmuştur. Bu bağlamda, çok katmanlı müziklerde ana hatlarıyla pragmatik ve geniş kapsamı bir “küresel müzik tarihi” yazmanın perspektifi ayrı bir önem taşımaktadır.

Kültürel Aracı Olarak Ali Ufki Bey’in Müzikal Kimliği

Sözlü ve müzikal kültürün içerisine gömülmüş çok uluslu topluluk yapısı, geleneksel sanatların kültürlerarası diyalogu geri getirmede önemli bir rolünün olmasını sağlar. Yaşayan esnek metinler saz âşıkları sayesinde bir bölgeden diğerine sözlü anlatı ile ilişkilere dayanarak kültürler arası topluluklar yaratır ve bir yerden başka bir yere seyahat ederler. Bu süreçte farklı dil, hikâye, müzik formu ve ritüeller olmasına rağmen saz âşıkları her küçük topluluğun mikro kültürüne ayak uydurarak yerel izleyici ile ulusal standartlaşma arasında düzenleyici ve uyarlayıcıdır.

Her yaştan ve sosyal statüden insanların olduğu meşk ortamında âşık icracısı tüm bunları göz önüne almaktaydı. Böyle bir ortam içerisinde Saray-ı Enderun’da yaşayan Ali Ufki Bey’de karşılaştığı saz âşıklardan öğrendiği ezgileri HMSS’de notaya almış, yaşadığı döneme ait müzik kültürünü günümüze aktararak kültürel aracı rolü üstlenmiştir. Sarayda geçirdiği 10 yıl gibi kısa bir sürede meşkhaneadaki ezgileri eski usul olan meşk sistemi ile değil batı nota sistemi ile yazılı hale getirerek hem o dönemde meşkhane yetiştiren müzisyenlere, hem de günümüze kadar aktarılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Ali Ufki Mecmua-i Saz ü Söz’ü yazarak, yaşadığı döneme ait müzik kültürünün günümüze ve daha sonraki yüzyıllara aktarılmasını sağlayarak kültürel aracı rolünü fark etmeden üstlenmiştir. Ali Ufki’nin kültürel aracılık ile ilişkilendirilebileceği diğer bir husus, Batı müziği nota yazım sistemini bilen Ufki’nin saraya geldiği zamana kadar tamamen yabancı olduğu müzik türü olan Türk müziğini sarayda öğrenmesi ve bunu gelecek kuşaklara aktarabilecek kadar hâkim olabileceği bir seviyede uzmanlaşmasıdır. Bu çalışmalarıyla, yerel olanı bir anlamda ulusallaşmasında başat rolü üstlenmiştir. Saray musikisini de öğrendikten sonra bimüzikalite⁷ kimliği ile iki kültürlü

---

⁷ Çift yönlü müzikal kimlik.

Tarihsel Perspektif Açısından Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz'de “Âşıklık Geleneği”
ve “Kültürel Aracı” Olarak Ali Ufki

olarak yaşamını sürdüren Ali Ufki, yerelin toplanması ve kaydedilmesi aşamasında önemli katkılar sağlayarak, müzikolojinin beklentilerini karşılayabilecek bir “kültürel aracı”ya dönüşmüştür. Ali Ufki, günümüzde inşası halen devam eden Türk halk müziğine gereç oluşturacak ezgilerin ve halk şarkılarının hem derlenmesi ve arşivlenmesi, hem de Cumhuriyet döneminde yaygınlaşan batı nota sisteminin kurgulanmasına yüzyıllar öncesinde katkı sağlamış ve yaşadığı dönemin ve öncesinin ezgilerinin günümüze kadar aktarılmasına ve yaygınlaştırılmasına başat rol üstlenmiştir. XX. yüzyılın başlarında başlayan Türk halk müziğinin inşasına Ali Ufki'nin eseri XVII. yüzyıl ve öncesine ait saz âşıklarının güfteleri ve ezgilerinin, derlenmesi ve arşivlenmesinde önemli bir kültürel aracı olmuştur.

HMSS'yi incelediğimiz zaman Ali Ufki Bey'in, kitabın yazarı olmasının yanı sıra bestecilik yönünün de olduğunu anlamaktayız. HMSS 'de 15 bestesi vardır. Bunlar; 9 (1 tanesi Varsağı) Türkü, 1 Raks, 1 sözel Semai, 1 Çalgısal Semai, 1 Tevhid, 2 İlahi'dir. Türküler şunlardır;

1. Türki Beray-ı Gaza, “Gaziler her kişinin zahirine hüküm etmen”, Hüseyini faslında, Muhayyer, Sema'i HMSS s.62-1 HMSS s. 63 (Cevher, 2003: 266 -Uludemir, 1991: 20).
2. Türki Beray-ı Gaza, “Beyler payidar olun”, Hüseyini faslında, Muhayyer, Sema'i HMSS s. 62-2 (Cevher, 2003: 266-Uludemir, 1991: 21)
3. Türki Beray-ı Firak, “Düşüb gurbetlik ellerde”, Hüseyini faslında Muhayyer, Sema'i, HMSS s. 67-2 (Cevher, 2003: 288-Uludemir, 1991: 29).
4. Türki Beray-ı Mahabbet, “Şu anda bir kaşları kara”, Muhayyer faslında, Muhayyer, Devr-i Kebir, HMSS s. 72-2 (Cevher, 2003: 310-Uludemir, 1991: 31).
5. Türki Beray-ı Fena-yı Cihan, “Dad elinden şu fenanın”, Muhayyer faslında muhayyer, Sema'i HMSS s.75-2 (Cevher, 2003: 310-Uludemir, 1991: 33).
6. Türki Beray-ı Turna ve Gurbet ve Mahabbet, “Turna bizim yerde bizi sorana”, Muhayyer faslında, muhayyer, Sema'i, HMSS s. 78-1 (Cevher, 2003: 322-Uludemir, 1991: 39).

7. Türki Mehd-i Şehinşah⁸ Al-i ‘Osman Sultan Mehmed Han, “Padişahın kullarına eyle dayim himmetün”, Muhayyer faslında, muhayyer, devr-i kebir, HMSS s. 78-3 (Cevher, 2003: 324-Uludemir, 1991: 37).
8. Türki Beray-ı Gönül, “Uğrattın beni belaya”, Muhayyer, Sema’i, HMSS s.80-2 (Cevher, 2003: 332-Uludemir, 1991: 43)
9. Türki, “Ya ilahi senden uddet”, ‘Acem faslında, “Acem, Evfer, HMSS s. 165-3.

Ali Ufki Bey’in yaptığı bestelerden anlaşıldığına göre, kendisi belirli bir alanın bestecisi değildir. İlahi bestelemesi, kendisinin bir tasavvuf ehli olduğunu göstermez ya da türkü bestelemiş olması saz şairi olduğunu ifade etmez. O anladığımız kadarı ile çevresinde itibar gören müzik türlerinin tümüne özel ilgi göstermiştir. Ali Ufki Bey, sadece santür çalmış ve santür ile çevresinde yer edinmiştir (Cevher, 2003: 12-13).

Mecmua-i Saz’u Söz’deki Türkülerde Adı Geçen Saz Âşıkları ve Eserleri

Anonim halk şiirinin en eski türlerinden biri olan türkü terimine doğu Türkleri arasında 15. yüzyılda rastlanmakta ise de Anadolu’da ilk türkü örneklerinin XVI. yüzyılda bulabiliyoruz. Türk kelimesinden “Türk’e mahsus” anlamını verecek bir biçimde türetilen bu kelime, sadece bir şiirin şeklini değil, özel ezgileriyle okunan değişik metinleri de anlatmaktadır (Gözaydın, 1989: 25). HMSS’de türkülerin yanı sıra varsağı örnekleri de verilmiştir. HMSS’de görülen varsağılar ile ilgili Cevher (2003) şu bilgileri aktarmıştır; 47 örneği bulunan bu türün Türkü’den farklı olmadığı görülüyor. Hece vezni ile yazılmış güftelerle bestelenmiş yalın tek cümleli oluşmuş nota örgüsü ile bestelenmiştir. Güfteler genellikle 11’li ve 8’li hece ile yazılmış olup, çoğunlukla dördlüklerden oluşmuş dördüncü dizesi kavuştaklı biçim kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, ölçülerden kurulu kavuştakları iki ve üç dizeli olan örneklere, az da olsa rastlanmaktadır (s. 52).

Mecmua-i Saz ü Söz’de fasıllar ve ihtiva ettiği türlerin dağılımına göre türkü dağılımları şu şekildedir.

---

⁸ Türki Medhi Şehinşah Âl-i Osman Sultan Mehmed Han Sene 1075.

Tarihsel Perspektif Açısından Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz'de “Âşıklık Geleneği”
ve “Kültürel Aracı” Olarak Ali Ufki

Fasl-ı Hüseyini	21 Türkü
Fasl-ı Muhayyer	38 Türkü
Fasl-ı Neva	7 Türkü
Fasl-ı Uşşak	4 Türkü
Fasl-ı Beyati	1 Türkü
Fasl-ı Acem	7 Türkü
Fasl-ı Saba	1 Türkü
Fasl-ı Segah	7 Türkü
Fasl-ı Rast	1 Türkü
Fasl-ı Mahur: 1 Türkü	1 Türkü
Fasl-ı Evç: 4 Türkü	4 Türkü
Fasl-ı Irak	3 Türkü
Fasl-ı Uzzal: 4 Türkü	4 Türkü
Fasl-ı Aşiran Buselik	1 Türkü
Fasl-ı Hisar: 4 Türkü	4 Türkü

59'u 11'li, 38'i 8'li, 4'ü 15'li ve 1 tanesi de 13'lü hece ölçüsü ile yazılan, konuları aşk, gurbet, kahramanlık ve savaş olan toplam 104 türkü bulunmaktadır.

Saz Şairleri;

Mecmua-i Saz ü Söz'de yayınlanan Türküler günümüzde olduğu gibi türkülerin ilk sözleri veya nakarat da geçen sözler ile değil, konularına göre isimlendirilmektedir. HMSS'de notaları verilen türkülerin şairleri ve eserleri şu şekildedir;

Ahmed: XVII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Ahmed'in mecmualarda bazı şiirlerine rastlanılmaktadır. Bu konuda Ergun (1936)'da bu şiirlerin; Ahmed, Âşık Ahmed, Kul Ahmed, Geda Ahmed gibi mahlaslarla yazıldığını belirtmiştir. Bu manzumelerin aynı şaire aid olduğunu veya başka başka âşıklar tarafından vücade getirildiğini şimdilik kat'i olarak söyleyemeyeceğiz (s. 353).

Mecmua-i Saz ü Söz'de kayıtlı türküleri şunlardır; Türki HMSS s. 132-2 (Cevher, 2003: 478 -Uludemir, 1991: 101), Türki HMSS s. 194-2 (Cevher, 2003: 631 -Uludemir, 1991: 126).

Ali: XVII. yüzyılda yaşadığını kuvvetle tahmin edilen Ali'nin bugün elimizde hece ve aruzla yazılmış bazı manzumeleri mevcuttur. Bu şiirler

arasında heceyle yazılmış bir müstezad da görülüyor (No. 1). Ali'nin bazı manzumelerine besteler yapıldığını da gene mecmualardan öğrenmekteyiz (Ergun, 1936: 403).

Mecmua-i Saz ü Söz'de kayıtlı türküleri şunlardır; Türki Berayı Gaza HMSS s. 62-3 (Cevher, 2003: 267- Uludemir, 1991: 19), Türki Berayı Muhabbet HMSS s. 63-1 (Cevher, 2003: 268- Uludemir, 1991: 22), Türki HMSS s. 87-2 (Cevher, 2003: 350-Uludemir, 1991: 49), Türki Berayı Gaza HMSS s. 96-3 (Cevher, 2003: 378-Uludemir, 1991: 73), HMSS'de s. 96, 96-2, 97, 118, 120, 114, 165, 209'larda toplam 11 türkü bulunmaktadır.

Alioğlu: Mecmua-i Saz ü Söz'de kayıtlı türküleri şunlardır; Türki Berayı Feth-i Bağdad HMSS s. 94-3 (Cevher, 2003: 372-Uludemir, 1991: 68).

Armudlu: Edebiyat dünyasında Armutlu'nun tek şiiirinden ilk bahseden Ahmet Kutsi Tecer (1928) olmuştur. Bununla birlikte Armutlu, XVI. yüzyıl saz şairlerinden itibar edilerek Fuad Köprülü, Cahit Öztelli ve Vasfi Mahir Kocatürk tarafından dikkate değer bir şahsiyet telâkki olunmuş ve bu üç zatın yayınladığı antolojilere alınmıştır (Sanal, 1974: 7).

Mecmua-i Saz ü Söz'de ki türkü; Türki Bereviş Kıra'at HMSS s. 204 (Cevher, 2003: 651-Uludemir, 1991: 128).

Budala: "Kul Budala" veya sadece "Budala" mahlasıyla yazdığı bazı şiiirler nedeniyle XVII. yüzyıl Bektaşî şairlerinden olduğu tahmin edilmektedir. Bu konuda Ergun (1936)'da Bektaşî Şairleri adlı eserlerle, Millet Kütüphanesindeki bir mecmuadan (Mlt. Alm. K. Mz. Mc. No. 702) onun 5 manzumesi bulunmaktadır (s. 868)şeklinde belirtmiştir.

Mecmua-i Saz ü Söz'de ki türküsü; Budala, derdine derman ara HMSS s. 93 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 67).

Çögürücü Mehmet Ağa: Mecmûa-i Sâz ü Söz'de (s. 190) Çögürücü Mehmed Ağa'ya ait bir enstrümantal türkü de notalarıyla verilmiştir.

Dertli Ali: Varsağı HMSS s. 156 (Cevher, 2003: 538 -Uludemir, 1991: 115).

Derviş Ali: XVII. yüzyılda veya birkaç asır daha öncesinde yaşadığı düşünülen şairden Saadettin Nüzhet (1944) Bektaşî Şairleri (s. 60-61) kitabında iki manzumesinden bahsetmiştir. Manzumeler gösteriyor ki, Derviş Ali, yalnız Bektaşîliği terennüm etmekle kalmamış; âşık edebiyatı tarzında bir takım şiiirler

Tarihsel Perspektif Açısından Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz'de “Âşıklık Geleneği”
ve “Kültürel Aracı” Olarak Ali Ufki

de kaleme almıştır (Ergun, 1936: 425-426). Bağdad seferi hakkında önemli manzum eserler vermiştir. Mecmua-i Saz ü Söz'de 1 Türküde adı geçmektedir⁹.

Esüb: Türki Berayı Meyhavayı Mecmûa-i Sâz ü Söz s. 82 (Cevher, 2003: 220-Uludemir, 1991: 45).

Ferad: Türki Berayı Meclis Mecmûa-i Sâz ü Söz s. 250 (Cevher, 2003: 220-Uludemir, 1991: 140).

Fetü: Türki Berayı Muhabbet ve Gurbet Mecmûa-i Sâz ü Söz s. 78 (Cevher, 2003: 220-Uludemir, 1991: 36).

Halil: Halil'i Gurbette (?)Mecmûa-i Sâz ü Söz s. 133 (Cevher, 2003: 220-Uludemir, 1991: 104).

Hayali: Varsağı, Gazel, Mani Mecmûa-i Sâz ü Söz s. 90 (Cevher, 2003: 220-Uludemir, 1991: 57).

İshak: Varsağı Berayı Cülus Mecmûa-i Sâz ü Söz s. 117 (Cevher, 2003: 220-Uludemir, 1991: 93).

Karacaoğlan: Karacaoğlan'ın Türk bilim dünyasınca keşfi Fuad Köprülü ile başlamıştır. Daha sonra Ali Rıza Yalgın, Ahmet Tevhid, Mahmut Ragıp Kösemihal ve Hamit Zübeyr Koşay onunla ilgili derleme ve araştırmaları çeşitli gazete ve dergilerde yayımlamışlardır (Alptekin ve Sakaoğlu, 2006: 57-59). Çalışma konumuz olan Ali Ufki, HMSS'de bir türküde Karacaoğlan'dan bahsetmiştir.

Türki Berayı Muhabbet HMSS s. 78-2 (Cevher, 2003: 323 -Uludemir, 1991: 38), Türki Oyun HMSS s. 49 (Cevher, 2003: 220-Uludemir, 1991: 8). Seçmen (1983) HMSS s. 117'de bulunan Varsağı (Uludemir, 1991: 92) eserin de Karacaoğlan'a ait bir eser olduğunu belirtmiştir (s.98).

Kâtip: Türki Berayı Muhabbet HMSS s. 61-1 (Cevher, 2003: 262-Uludemir, 1991: 18), Türki Berayı Aşk HMSS s. 79-1 (Cevher, 2003: 326-Uludemir, 1991: 41), Türki Berayı Aşk HMSS s. 79-2 (Cevher, 2003: 327-Uludemir, 1991: 42), Türki Berayı Seher-i Bağdad HMSS s. 92 (Cevher, 2003: 220-Uludemir, 1991: 62), Uludemir (1991)'de HMSS s.95'de bulunan Tekerlemenin de türkü olduğunu belirtmiştir (s. 71).

---

⁹ HMSS s.147-2.

Kâtib Ali: Türki Der Hakk Asi Haydar HMSS s. 63-3 (Cevher, 2003: 270-Uludemir, 1991: 23), Türki Berayı Celali HMSS s. 166-2 (Cevher, 2003: 563-Uludemir, 1991: 24), Türki Dua HMSS s. 65-2 (Cevher, 2003: 279-Uludemir, 1991: 26).

Katibi: IV. Murad hakkındaki mehdiye ve mersiye mahiyetinde bazı şiirleri, sonra Evliya Çelebinin ifadesi, muasırlarının manzumelerinde tesadüf edilen bazı kayıtlar, zamanını kat'i olarak anlatmakla beraber, hayatı hakkında bize fazla bir şey öğretmiyor. Herhalde bu şair, IV. Murad devrinde, padişahın saz şairlerine karşı gösterdiği teveccüh ve himayeden hissesini almış ve bu devirde büyük bir şöhret kazanmış olmalıdır (Köprülü, 1962: 124).

Eserleri; Katibi'dir kulun şimdi HMSS s. 73 (Cevher, 2003: 311-Uludemir, 1991: 32) Türki Berayı Seyrangah HMSS s. 93 (Cevher, 2003: 368-Uludemir, 1991: 66), Türki Şikâyet Ez Felek HMSS s. 94 (Cevher, 2003: 370-Uludemir, 1991: 69), Kâtibinin bir maksudu (?) HMSS s. 98 (Cevher, 2003: 383-Uludemir, 1991: 80), Türki Berayı MuhabbetHMSS s. 113 (Cevher, 2003: 424-Uludemir, 1991: 83), Türki Berayı Aşk HMSS s. 306 (Cevher, 2003: 902-Uludemir, 1991: 150).

Kayıkçı Kul Mustafa: XVII. yüzyılın en güçlü âşıklarından. Murad Reis (1609)'ın ölümü üzerine söylediği bir şiirden hareketle 16. Yüzyılın son çeyreğinde doğduğu söylenilebilir. Pek çok sefere katılmış, garp Ocakları'na mensup asker âşıktır. Adına Evliya Çelebi Seyahatnamesinde rastlanılır (Alptekin ve Sakaoğlu, 2006: 67). Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde hemen arka arkaya geçen Kayıkçı Mustafa ile Kayıkçılar Mustafa'sından ilkinin Kul Mustafa olması daha kuvvetli bir ihtimaldir (Sakaoğlu, 1989: 151).

Kayıkçı Kul Mustafa'nın ismine dört eserde rastlıyoruz¹⁰. Varsağı HMSS s. 56 (Cevher, 2003: 247 -Uludemir, 1991: 11), Kul Mustafa Galat(?) HMSS s. 63-2 (Cevher, 2003: 269 -Uludemir, 1991: 12), Kul Mustafa Ah İdüp HMSS s.168 Uludemir, 1999: 120), Türki Medh Esb HMSS s. 313 (Cevher, 2003: 913 -Uludemir, 1991:153).

Kuloğlu: Hayatı hakkındaki bilgilerimiz oldukça az olup onların da çoğu tahminlere dayanmaktadır. Asıl adı Mustafa olan Kuloğlu, Naimâ'daki kayıtlara göre, Sultan II. Osman'ın katlini gerçekleştirenlerden Davut Paşa'yı celladın elinden kurtarmıştır. Cahit Öztelli (1955)'ye göre Sultan IV. Murad (1623-1640)'a yakın olan şair, Sultan'ın ölümünden sonra Cezayir'e sürülmüş

---

¹⁰ HMSS s.93-2, 94-1, 98-2, 113-2.

Tarihsel Perspektif Açısından Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz'de “Âşıklık Geleneği”
ve “Kültürel Aracı” Olarak Ali Ufki

ve Sultan İbrahim'in ölümünden sonra (1648) İstanbul'a dönmüştür (s. 128). HMSS'de adı geçen saz şairlerinden Kuloğlu Mustafa; XVII. Yüzyılın ünlü asker ozanlarından. IV. Murad'a bağlı olduğu şiiirlerinden açıkça anlaşılmaktadır (Öztelli, 1984: 271).

Ammâ acîp çöğür çalardı. Kuroğlu, Kuloğlu, (Seyahatname C. 5, s. 283), işte Evliya Çelebi'nin bu ifadelerinden öğreniyoruz ki, Kuloğlu, XVII. asrın maruf bir saz şairidir) (Nüzhet, 1936: 10).

Eserleri; Varsağı HMSS s. 88 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 55), Türki HMSS s. 95 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 72), Türki Berayı HMSS s. 249 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 139), Türki Berayı Kıyamet HMSS s. 275 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 147), Türki Berayı Muhabbet HMSS s. 271 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 148).

Koroğlu: Hayatı hakkında bildiklerimiz çok azdır. XVI. yüzyıl şairlerinden olan Köroğlu ile karıştırılan Koroğlu, Davut Paşa'yı idamdan kurtarmak isteyen yeniçeriler arasında yer almıştır. Bu yeniçerilerin 1632 yılından itibaren ortadan kaldırdıkları göz önüne alındığından şairin de bu yıllarda ölmüş olabileceği söylenebilir (Sakaoğlu, 1989: 152-153). Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde (I. c., s. 638-639), çöğür adlı çalgıdan bahsederken, bunu çalmakta mahareti olanları da zikreder. Bunlardan bir tanesi de Kuroğlu (veya Koroğlu)'dur (Eren, 1952: 11).

Türki Muhabbet HMSS s. 69-3 (Cevher, 2003: 299 -Uludemir, 1991: 30), Muhebbet Türki HMSS s. 77-2 (Cevher, 2003: 321 -Uludemir, 1991: 35), Türki Berayı Sefer Bahri HMSS s. 82-2 (Cevher, 2003: 337 -Uludemir, 1991: 45).

Köroğlu: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran üzerine yaptığı seferle ilgili olarak söylediği iki şiiri, onun 1585 yılında hayatta olduğunu, bu sefere katılabilecek güce sahip bulunduğunu göstermektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde onu diğer birkaç şairle birlikte “Çöğür” şairi olarak saymaktadır (Danişman, 139-140 aktaran Sakaoğlu, 1989: 127).

HMSS'de Köroğlu mahlasıyla 7 türkü yayınlamıştır: Muhabbet Türki HMSS s. 77 (Uludemir, 1991: 34), Türki Berayı Sefer Bahri HMSS s. 82 (Uludemir, 1991: 44), Türki Berayı Muhabbet HMSS s. 111 (Uludemir, 1991: 35) Türki Muhabbet HMSS s. 69 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 30), Türki Berayı Nasihat Erdem HMSS s. 240 (Uludemir, 1991: 137), Türki Berayı-1 Seher HMSS s. 270 (Cevher, 2003: 832- Uludemir, 1991:146), Türki Berayı-1 Turna HMSS s. 276 (Cevher, 2003: 842- Uludemir: 149).

Maksud: Türki Berayı Fırak HMSS s. 99 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 82)

Meftuni: Türki Cansiner Halife Berayı Medh HMSS s. 95 (Cevher, 2003: 375 -Uludemir, 1991: 70).

Mehemmed (Kul Mehmed): Hakkında güvenilir bilgiler bulabildiğimiz 16. Yüzyılın tek aşığıdır. I. Ahmed (1590-1612) devri vezirlerinden Üveys Paşa'nın oğlu olan âşık muhassılık ile görevlendirilerek Aydın'a gönderilmiştir. Daha sonra Anadolu'da baş gösteren Celali isyanlarını bastırmak ile görevlendirilmiş, ancak bu görevi yerine getiremeden vefat etmiştir (Köprülü, 1930: 21).

Eseri; Türki Berayı Huruc HMSS s. 158 (Cevher, 2003: 546 -Uludemir, 1991: 117).

Mustafa: Türki Mahabbet HMSS s. 23- 1 (Cevher, 2003: 166 -Uludemir, 1991: 1), Türki Gurbet HMSS s. 60-3 (Cevher, 2003: 261 -Uludemir, 1991: 14), Türki Berayı Muhabbet HMSS s. 24 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 23), Türki Gurbet HMSS s. 60-3 (Cevher, 2003: 261 -Uludemir, 1991: 14), Türki Berayı Dilber HMSS s. 93-3 (Cevher, 2003: 369 -Uludemir, 1991: 65), Türki Berayı Sefer-i Bağdad HMSS s. 98-3 (Cevher, 2003: 384-Uludemir, 1991: 79), Türki Bereviş Kıraat HMSS s. 204 (Cevher, 2003: 652 -Uludemir, 1991: 129), Türki Berayı Aşk HMSS s. 248 (Cevher, 2003: 773 -Uludemir, 1991: 138)

Mustafa Sarardım Soldum(?) HMSS s. 311-2 (Cevher, 2003: 910 -Uludemir, 1991: 151).

Öksüz Âşık: Öksüz Dede ile karıştırıldığı için oldukça geç tanınan XVI. yüzyıl şairlerindedir. Tuna hakkında yazdığı şiiri onun o bölgede doğup büyüdüğünün işaretidir. Adına, âşık Ömer'in şairnamesinde rastlanılır (Alptekin, ve Sakaroğlu, 2006: 70). Öksüz Dede, şiirlerinde Öksüz, Öksüz Âşık gibi mahlaslar da kullandığını ve 2 numaralı manzumesine göre, adının Ali olduğunu binaenaliyh, öksüz Ali mahlasının da bizim şairimize ait olduğunu tahmin edilebilir (Köprülü, 1962: 61).

Türki Berayı Gazayı Bahri HMSS s. 61 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 17), Türki Oyun HMSS s. 159 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 118), Türki HMSS s. 253 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 143), Türki HMSS s. 259 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 144).

Tarihsel Perspektif Açısından Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz'de “Âşıklık Geleneği”
ve “Kültürel Aracı” Olarak Ali Ufki

Süleyman: Türk Oyunu HMSS s. 97 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 78)

Şahin: Şahin'im Avazımı (?) HMSS s. 97 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 77), Türki HMSS s. 311 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 84), Varsağı HMSS s. 116 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 90), Varsağı HMSS s. 116 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 91).

Şahinoğlu: XVII. yüzyılda yaşayan saz şairlerimizden biridir. Sultan IV. Mehmed (1648-1687)'in tahta çıkışını övdüğü şiirinden hareketle onun yüzyılın ilk çeyreğinde doğduğu söylenebilir. Ordu şairi olan Şahinoğlu'nun bazı mısralarından hareketle 27 Haziran 1645' yapılan Girit Savaşı'na katıldığı anlaşılmaktadır (Alptekin ve Sakaoğlu, 2006: 72).

Türki HMSS s. 64 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 25), Türki Berayı Firak HMSS s. 92 (Cevher, 2003:-Uludemir, 1991: 63), Türki Berayı Firak HMSS s. 92 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 64), Türki Berayı Muhabbet HMSS s. 101 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 84).

Tasbaz: Türki HMSS s. 323 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 154)

Tasbaz Ali: Türki Berayı Gammaz HMSS s. 154 (Cevher, 2003: -Uludemir, 1991: 114).

Türküler üzerindeki çalışmalar, türkülerin notalarındaki bazı belirsizlikler nedeniyle mecmuanın tümü üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Notalar, do açkısından sol açkısına geçirilmiş; Türk musikisi nota kullanımına uygunluğunu sağlamak için tam beşli aralıkta tize aktarılmışlardır. Açkı kullanılmamış notaların da do açkısıyla yazıldıkları varsayılmıştır (Uludemir, 1991: III).

SONUÇ

Saz şairleri Anadolu'nun hem kültürel anısı hem de kültürel çeşitliliğidir. XVI. ve XVII. yüzyıl saz şairleri hakkında bilgiler Ali Ufki'ye ait olan HMSS'ye ulaşıncaya kadar o dönemlere ait yazmalardan elde edilen bilgiler ışığında devam etmekteydi. Bu bilgilerin toparlanıp bir arada sunulmasını sağlayan en önemli kaynak kişi ise M. Fuad Köprülü ve onun “*Türk Saz Şairleri Cilt I-V*” kitabı idi. HMSS ile birlikte M. Fuad Köprülü'nün kitabında adı geçen ve geçmeyen saz şairlerinin yeni şiirleri ve bu şiirlerin ezgilerinin notalarına ulaşma imkânı doğmuştur. Ali Ufki ile aynı dönemde

yaşamış olan Evliya Çelebi seyahatnamesinde XVII. asır saz şairlerinden Kuloğlu, Kayıkcı Mustafa, Kâtibi ve Gedayi¹¹'den bahsetmiş fakat bu saz şairlerinin eserlerinin notalarına sadece HMSS ile ulaşılabilmektedir.

HMSS, Anadolu topraklarında söylenen türkülerin, bu türkülerini besteleyen (icra eden) âşıkların ve türkülerin notalarının -Batı nota sistemi ile günümüze aktarılmasında ilk kayıtlı eserler olması açısından büyük önem taşımaktadır. HMSS için, batı notası ile derlenmiş ve yayınlanmış ilk türküler ve ilk türkü derleme kitabıdır diyebiliriz. HMSS sayesinde Ali Ufki'nin sarayda yaşadığı dönem olan 17. yüzyıl ve daha önceki dönemlerde yaşayan Türk halk âşıklarının varlığını, sarayda bu âşıkların güftelerinin ve bestelerinin söylenilip dinlendiğini öğrenmekteyiz. Ayrıca yaptığı beste türküler nedeniyle Ali Ufki için hem bir saz şairi hem de türkü derlemecisidir demek yanlış olmayacaktır.

HMSS'deki Türk halk müziği eserleri incelendiğinde yapılanma kurallarını iyi temsil eden, aynı zamanda bu kuralların uygulanmasında esneklik ölçüsünü göz önünde bulunduran eserler dikkat çekmektedir. Âşıklar göreceli olarak ladini repertuarlarında ve aynı zamanda çeşitli yarı değerli repertuarlarında ödünç alınan ezgilerin önemi görülmektedir. Bu ezgilerde tarihsel zaman dilimi ve coğrafi genişlik, söylenen herhangi bir türkünün potansiyel olarak geniş bir etki yelpazesine işaret etmektedir. Bu ezgilerdeki melodik çeşitliliğin inceliklerini gösteren ezgisel gezintiler sonuçta ezgilerin güvenilirliğini doğrular niteliktedir. Günümüze kadar ulaşan melodilerin çok küçük bir kısmı şarkıların yapısal olarak benzeşmesini sağlamaktadır. Bu durum melodilerin geçmişteki ezgilere gerçekte ne kadar bağlı olduğunu tam olarak belirleyebilmemize engel olmaktadır. Tarihsel müzikolojide, ezgiler arasındaki kontrast yapı eski melodik malzemelerin açıklanmasıyla anlaşılabilir. Bazen melodilerin yapısı –özellikle uzun bir geçmişe dayanıyor ise- artık korunamazlar, oysaki daha sonraki bir zamanda ortaya çıkan ezgiler zıt bir melodik yapı olmadan iletiden daha eski bir modelle izlenmesi mümkündür. Ezgilerdeki yapısal taklit ve melodik borçlanmalar, aralarındaki örtülü korelasyona duyarlı melodik bir ilişkinin yazılı kayıtlarda mevcudiyetine bakılmaksızın, bu melodilerin metinleri arasındaki bağ büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda HMSS Batı notasıyla yazılı ilk Türk ezgileri olması açısından büyük önem taşımaktadır. Günümüz THM repertuarındaki eserler ile HMSS'de saz âşıklarının ezgileri incelendiği zaman HMSS'de komalı seslerin kullanılmadığı dikkat çekmektedir.

---

¹¹ Net olmamakla birlikte Gedayi, Geda Demuroğlu olabilir düşüncesindeyiz.

Tarihsel Perspektif Açısından Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz'de “Âşıklık Geleneği”
ve “Kültürel Aracı” Olarak Ali Ufki

HMSS’de yayınlanan Türküler o döneme ait gerek edebiyat gerekse tarih açısından ışık tutacak niteliktedir. Saz âşıklarının ezgilerinin sözlerinde kültürel ve tarihi mücadeleler, savaşlar, ticaret, kültürlerarası iletişim, göç hakkında bilgilere ulaşılabilir. HMSS tarihsel müzikoloji açısından değerlendirilecek olur ise yazıldığı döneme ait tarihi bilgiler, halkın sosyokültürel yaşamı Sarayı Enderun’daki müzikal yaşam ve o dönem ya da yakın geçmiş döneme ait saz şairleri ve buna bağlı olarak da THM eserleri hakkında günümüz ve geleceğe önemli bilgiler aktaran önemli bir tarihi eser niteliğindedir.

Ali Ufki’nin metinlerinden yaptığımız tespite göre; XVII. yüzyılda türküler ne için bestelenmiş ya da söylenmiş ise o isimle anılmakta idi. Örneğin “Türki Berayı Turna: Turna için Türkü” anlamına gelmektedir. Aynı konu için söylenilen türkülerin ayırt edilme işinin ise ait olduğu kişi adı söylenilerek belirlendiğini düşünmekteyiz. Örneğin; Derviş Ali’nin “Türki Berayı Gurbet” türküsü vb. Türkü herhangi bir konu içermiyor ise “türki” ya da “varsacağı” olarak isimlendirilmiştir. Varyant türküler söz aynı ise ezgi farklılığı ile ezgi aynı ise söz farklılığı ile belirtilmiştir. Örneğin; Ali Ufki’nin “Diğer Türkü” diye belirttiği “Dilber bana çok cevretme” türküsünün altına “Türki Berayı-1 Muhabbet ezgisiyle söylenecektir” şeklinde not düşülmüştür. Âşıklara ait yayınladığımız eserlerin dışında HMSS’de (s. 190) Çöğürçü Mehmed Ağa’ya ait bir enstrumantal türkü de notalarıyla verilmiştir. Saz şairi Armudlu’nun günümüze bir adet şiirinin geldiği düşünülüyor iken, HMSS’de bir adet daha Armudlu’ya ait şiirin bulunduğunu ve bunun türkü olarak yayımlandığını görmekteyiz. Türkü şiirlerinde genellikle aruz vezni kullanılmış ise de bazen özellikle de saray şairleri aruz vezni ve benzer bir dil yapısı kullanmışlardır. O dönemde sarayda bulunan saz şairlerinin ne kalem şairi¹² ne de halk şairi olabilmiş ikisinin arasında kalmış kişiler olduğunu düşünmekteyiz. HMSS’de türküler bir bölümlü biçimde bestelenmiştir. HMSS’de toplamda Uludemir’e göre 150, Cevher’e göre 94 türkü bulunmaktadır. Toplam 16 makam faslında yazılmıştır.

HMSS’yi yazarak Ali Ufki, XVI.-XVII. yüzyılda sarayda söylenilen türkülerin ve yaşadığı dönemin geleneğin günümüze aktarılmasında önemli kültürel aracı olmuştur. Günümüze ulaşan bu eşsiz eser sayesinde âşıklık geleneği, âşık müziği hakkında da önemli bilgilere ulaşma imkânımız doğmuştur. Bu bağlamda HMSS günümüzde gerek âşık edebiyatı gerekse Türk

---

¹² Sarayda Aruz vezni ile şiir yazan eğitimli şair.

halk müziği açısından önemli bir kaynakçadır. HMSS’de bulunan ezgiler Türk halk müziği açısından değerlendirilerek repertuarı alınmalı ve âşık edebiyatı çalışan kişiler tarafından Türkü şiirleri incelenip değerlendirilebilir.

Türk kültür tarihinde geçmiş yüzyıllara ait tarihi yazılı kaynaklar göz önüne alınacak olur ise HMSS Türk halk müziği repertuarı ve saz şairleri ile ilgili yazılı kaynaklar açısından büyük bir öneme sahiptir. Ali Ufki’nin çalışması yazılı Türk halk müziği metinlerinin ve notasının nüvesidir diyebiliriz.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Alptekin, A. B. & Sakaoğlu, S. (2006). *Türk Saz Şiiri Antolojisi*. Ankara: Erek Matbaası.
- Artun, E. (2015). *Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Başgöz, İ. (1968). *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Ararat Yayınevi.
- Behar, C. (1990). *Ali Ufki ve Mezmurlar*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (2000). *Halk Edebiyatı Dersleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Cevher, H. (2003). *Ali Ufki Hâzâ Mecmua-i Saz ü Söz (Çeviri, Yazım, İnceleme)*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara : Akçağ Yayınları.
- Elçin, Ş. (1976). *Ali Ufki Hayatı, Eserleri ve Mecmûa-i Saz ü Söz (Tıpkı Basım)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Kültür Eserleri Dizisi: 52.
- Elçin, Ş. (2000). *Mecmua-i Saz ü Söz*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eren, H. (1952). *Türk Saz Şairleri Hakkında Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ergun, S. N. (1936). *Türk Şairleri Cilt 3*. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Gözaydın, N. (1989). Anonim Halk Şiiri Üzerine. *Türk Dili Aylık Dil Dergisi Özel Sayısı*.

Tarihsel Perspektif Açısından Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz'de “Âşıklık Geleneği”
ve “Kültürel Aracı” Olarak Ali Ufki

- Köprülü, M. F. (1962). *Türk Saz Şairleri*. İstanbul: Güven Basımevi.
- Köprülü, M. F. (1962). *Türk Saz Şairleri I-V*. Ankara: Milli Kültür Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi 3. Basım*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Köprülü, M. F. (İstanbul). *XVI. Asır Sonuna Kadar Türk Saz Şairleri*. 1930: Evkaf Matbaası.
- Kunoş, İ. (1978). *Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Tercüman 1001 Eser.
- Noyan, T. (2013). *Saray-ı Enderun; Topkapı Sarayında Yaşam/ Ali Ufki Bey (Albertus Bobovius)*. İstanbul: Kitap Yayınevi .
- Nüzhet, S. (1936). *XVII nci Asır Sazşairlerinden*. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi
- Ong, W. J. (1991). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Özarslan, M. (2001). Âşıklık Geleneği İçinde Âşık Müziği ve Kimi Problemler. *Erdem - Türk Halk Kültürü Özel Sayısı*, II(13), 399-409.
- Öztelli, C. (1984). *Koroğlu Dadaloğlu Kuloğlu*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1989). Türk Saz Şiiri. *Türk Dili Aylık Dil Dergisi Özel sayısı*, 45.
- Sanal, H. (1974). *Çöğür Şairleri I Armutlu XVI - XVII. Yüzyıllar*. İstanbul: Otağ Matbaası.
- Şenel, S. (1991). Âşık Musikisi. *TDV İslam Ansiklopedisi* (s. 553-556). içinde İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.
- Şenel, S. (2007). *Kastamonu'da Âşık Fasılları Türler/Çeşitler/Çeşitlemeler*. İstanbul: Düzey Matbaacılık.
- Uludemir, M. (1991). *Mecmua-i Saz ü Söz (Türküler)*. İzmir.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh39525>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 29.10.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 29.10.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gün, M. ve Alptekin, G. (2019). Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Setinin (Temel Seviye: A1) Dinleme Etkinliklerinin Çerçeve Programı Ölçeğinde Değerlendirilmesi, *Journal of History School*, 43, 1836-1851.

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ YEDİ İKLİM TÜRKÇE SETİNİN (TEMEL SEVİYE: A1) DİNLEME ETKİNLİKLERİNİN ÇERÇEVE PROGRAMI ÖLÇEĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Mesut GÜN² & Gizem ALPTEKİN³

Öz

Dinleme, konuşma, okuma ve yazma olmak üzere dört temel beceri alanına ayrılan dil; başta ailede daha sonra okulda öğretmenler vasıtasıyla öğretilmektedir. Dil öğretilirken bu beceri alanlarının her birine ayrı bir önem verilmesi gerekirken dinleme becerisi diğer becerilerin gölgesinde kalmıştır. Bu çalışmada ise bugün birçok Türkçe Öğretim Merkezi(TÖMER)'inde ders kitabı olarak okutulan Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim seti temel seviye ders kitabında yer alan dinleme etkinlikleri Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni'nde temel seviye dinleme becerileri için belirlenen ölçütlere uygunluğu, ders kitabında yer alan etkinlikler içerisinde dinleme etkinliklerinin yeri ve dinleme etkinliklerinin dinleme sürecine uygunluğu açılarından incelenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda doküman analizi yöntemi kullanılmış Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim seti temel seviye ders kitabı belirlenen ölçütler doğrultusunda incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda dinleme etkinliklerinin basit, sade, anlaşılır ve günlük hayatta kullanılabilecek diyaloglardan oluştuğu, dinleme öncesine ait etkinliklerin yer almadığı, dinleme sırası ve sonrası etkinliklerinin ise aynı tip olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

¹ Bu çalışma 03-05 Ekim 2019 tarihlerinde İzmir'de düzenlenen 12. Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayında aynı başlıkla sunulan sözlü bildirin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

² Doç. Dr., NEVÜ Türkçe Eğitimi, mesutgun07@gmail.com, [Orcid: 0000-0001-9663-1066](https://orcid.org/0000-0001-9663-1066)

³ NEVÜ Yabancılar Türkçe Öğretimi Lisansüstü Eğitimi Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, gizem_yurdaer@hotmail.com, [Orcid: 0000-0001-9663-6748](https://orcid.org/0000-0001-9663-6748)

Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Setinin (Temel Seviye: A1) Dinleme
Etkinliklerinin Çerçeve Programı Ölçeğinde Değerlendirilmesi

Anahtar Kelimeler: Yabancılarla Türkçe Öğretimi, Dinleme Etkinlikleri, Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni, İnceleme.

**Evaluation of Listening Activities of Yedi İklim Turkish Set of Yunus Emre
Institute (Basic Level: A1) on the Framework Program Scadule**

Abstract

Language divided into four basic skill areas: listening, speaking, reading and writing; it is taught primarily in the family and then through teachers at school. While each of these skill areas should be given a special attention when teaching language, listening skills have been overshadowed by other skills. In this study, listening activities in the Yunus Emre Institute Turkish Teaching kit basic level textbook, which is taught as a textbook in many Turkish Teaching Centre's (TOMER), are the basic level listening in the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) conformity to the criteria set for their skills, the location of listening activities within the activities in the textbook and the suitability of listening activities to the listening process are examined. For these purposes, document analysis method was used and Yunus Emre Institute Turkish Teaching kit basic level textbook was examined in accordance with the specified criteria. As a result of the investigations, listening activities consist of simple, understandable and dialogues that can be used in everyday life. The findings show that there are no pre-listening activities, and also the listening order and post-listening activities are the same type.

Keywords: Teaching Turkish to Foreigners, Listening Activities, Common European Framework of Reference for Languages, Research.

GİRİŞ

Dil, insanoğlunun kullandığı en etkili iletişim aracıdır ve son yıllarda gelişen bir bakış açısına göre dil kullanımı dört temel beceri denilen okuma, yazma, dinleme ve konuşma yanında görsel okuma ve görsel sunu alanlarıyla da dikkat çekmektedir.

Dil geçmişten günümüze insanlar arasında iletişimi sağlayan en önemli araçtır. Bu öneminden dolayı her daim üzerine fikir yürütülen, tartışılan bir konu olmuştur. Dilin bu öneminin yanında dil becerilerinin doğru kullanılmasının iletişimin kalitesini arttırmak gibi bir önemi daha vardır (Kemiksiz, 2017: 512). Bunlardan dinleme becerisi bireyin ilk öğrendiği ve en çok maruz kaldığı beceridir. Buna rağmen dil öğretiminde, okuma, yazma ve konuşma geliştirilebilir bir beceri olarak görülürken ne yazık ki dinleme becerisi

çoğunlukla bireyin önceden edindiği bir beceri olarak görülerek geri plana atılmıştır (Gün, Yalçın ve Memiş, 2017: 387). Oysa dinleme becerisi daha dünyaya gelmeden yani anne karnındayken kullanılmaya başlanan bir beceridir. Çocuk dünyaya geldikten sonra bu beceri; başta konuşma becerisinin, çocuğun okula başlamasıyla birlikte okuma ve yazma becerisinin kazanılmasında büyük görevler üstlenir. Dinleme becerisi; dili öğrenmede, okul ve iş hayatındaki başarıda temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Brown,1987). Özellikle günümüzde kitle iletişim araçlarını çok fazla kullandığımız düşünüldüğünde bu beceriyi kullanmamızı gerektiren durumların günlük hayatımızın hemen her anında karşımıza çıkabileceğini söylemek mümkündür (Kemiksiz, 2017: 512). Taşer (2015) de yapılan incelemelerin, insanların pek çoğunun daha az konuşma, daha çok dinleme durumunda bulunduğunu ortaya çıkardığını dile getirmektedir. Steil'in yaptığı dinleme ile ilgili araştırmalarda da insanların her gün iletişime ayırdıkları sürenin % 9'unda yazı yazdıkları,% 16'sında okudukları, % 30'unda konuştukları ve % 45'inde ise dinledikleri ortaya çıkmıştır (Ailes, 1996: akt. Arı, 2013: 189). Hayatımızda bu denli büyük yere sahip olan dinleme becerisini araştırmacılar çok farklı şekillerde tanımlamışlardır:

- Dinleme, sözsel bir girdiyi anlama ve yorumlama sürecidir. Dinleme, anlamaya dayalı, birçok işlemin bir arada, etkileşimsel olarak gerçekleştiği bir edimdir (Keçik ve Uzun, 2004: 111).
- Dinleme, konuşan ya da sesli okuyan bir kişinin vermek istediği sözlü mesajları doğru olarak anlayabilme etkinliğidir (Özbay, 2005: 11).
- Dinleme, iletileri anlayabilme, uyarana tepkide bulunabilme etkinliğidir. Diğer bir deyişle dinleme, konuşma veya da okuma yoluyla gönderilen bir iletinin kavranmasıdır (Gürgen, 2008: 49).
- Dinleme, dinleyicinin önce söylenenlerle sonra söylenenler arasında bağlantı kurma ve iletişim içindeki işlevini anlama yeteneğidir (Temur, 2001: 61).

Tanımlara dikkat edildiğinde dinlemenin hem işitmeyi kapsayan fiziksel bir süreç hem de anlamlandırmayı kapsayan zihinsel bir süreç olduğu göze çarpmaktadır.

Günümüzde ilköğretim okullarında dinleme eğitimi üzerinde, müfredat programında son yıllardaki gelişmelere rağmen, diğer dil becerileri kadar durulmadığı bilinen bir gerçektir. Bunun nedenlerinden en önemlisi, dinlemenin doğuştan itibaren kazanıldığı, dinleme becerisini geliştirmek için herhangi bir eğitime gerek olmadığı yönündeki yanlış kanaattir. Dinleme üzerinde hiç

Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Setinin (Temel Seviye: A1) Dinleme Etkinliklerinin Çerçeve Programı Ölçeğinde Değerlendirilmesi

durulmaması veya az durulmasının arkasında yatan nedenlerden bir diğeri de bu becerinin ölçme ve değerlendirilmesinin zor olmasıdır. Ülkemizde dinlediğini anlama ile ilgili olarak yapılan araştırmaların az olması çoğunlukla bu iki nedenden kaynaklanmaktadır denilebilir (Doğan, 2007: 53).

Farklı toplumlarla iletişim sağlamak üzere öğrenilmesi gereken dile yabancı dil denmektedir. Ayrı dilleri taşıyanların birbiriyle anlaşabilmesi için ya ortak bir dil bilmeleri ya da birbirinin dilini bilmeleri gerekir. Yabancı dili sadece iki farklı dil taşıyıcısının birbirinin söylediğini anlaması olarak görmek yeterli değildir. Yabancı dille birlikte o toplumun kültürü, tarihsel gelişimi ve değer yargıları öğrenilmekte ve öğretilmektedir (Akkurt, 2012 akt. Isakovic ve Arslan). Yabancı dil öğretiminin tarihi çok uzun yıllara dayanmakla birlikte yabancı dil öğretiminde dinleme becerisinin geliştirilmesi gereken bir beceri olarak görülüp ders kitaplarında bu şekilde yer alması oldukça yenidir. Okul vb. resmi kurumlarda yabancı dillerin öğretilmesinden yakın zamana kadar geçen süre zarfında yabancı dil öğretiminde yazma, okuma becerileri ağırlıklı olarak geliştirilen ve geliştirilmesi gerekli görülen beceriler iken 20. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan çağın getirdiği ihtiyaçlar doğrultusunda yabancı dil öğretiminde konuşma ve dinleme becerileri önem kazanmaya başlamıştır (Tuzcu Eken, 2012). Fakat yine de dinleme becerisi konuşma becerisinin ardında kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da sınırların ortadan kalkması düşüncesiyle siyasi, ekonomik, kültürel vb. alanlarda iş birliğine gidilmeye başlanmıştır. Bu iş birliğinin doğal bir sonucu olarak da ortak bir dil öğretimi anlayışı doğmuştur. Avrupa Konseyi Dil Birimi tarafından hazırlanan Avrupa Dilleri Öğretimi Ortak Çerçeve Metni ile ortak bir dil öğretim anlayışı benimsenmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığının Nakipoğlu vd. yaptırmış olduğu 'Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi; Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme' adlı çalışmada Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesinin kısaca şu özelliklere sahip olduğu söylenmiştir:

- “Öğretmenlere, öğretmen eğitimcilerine, kitap yazarlarına ve müfredat geliştirenlere yöneliktir.
- Öğrenim başarılarının belirlenmesini sağlayan Ortak Öneri Düzeyleri'ni sunar.
- Dil kullanımını tanımlar.
- Temel ve bildirişimsel yeterlikleri basamak kümeleriyle belirler.

- Bildirişimsel görevlerin dil öğrenimindeki konumunu inceler.
- Müfredat programlarının geliştirilmesine ilişkin önerilerde bulunur.
- Çeşitli sınav yöntemlerini karşılaştırır.”

Diller için Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesinde ‘Algısal Etkinlikler ve Stratejiler’bölümünün İşitsel Algısal etkinlikler kısmında yer alan dinleme becerisi için çerçeve programda dinleme etkinlikleri yer almıştır. Bu etkinlikler ise “Kamu duyuruları (bilgi, yönerge, uyarı vb.) dinleme (ve anlama), medya (radyo, televizyon, ses kayıtları, sinema) algılama (dinleme, izleme ve anlama), izleyici ve dinleyici olarak anlama (tiyatro, kamuya açık toplantı, sunum ve eğlence vb.), başkalarının konuşmasını vb. dinleme (Nakipoğlu vd. 2013: 68)” olarak yer almıştır.

Türkçenin yabancılara öğretilmesi hususunda ise ülkemizin 1980 yılından itibaren dünyaya açılmaya başlaması önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sovyetler Birliği’nin 1991 yılında dağılması ve soğuk savaşın sona ermesi ile de başta Orta Asya Türk Cumhuriyetleri olmak üzere birçok ülke ile iş birliği çalışmaları başlatılmıştır.

Türk dilinin yabancılara öğretilmesinin ayrı bir uzmanlık gerektirdiği zamanla anlaşılmış ve yeni bir yapılanmaya gidilerek TÖMER’ler kurulmuştur. Önce Ankara Üniversitesi TÖMER (1984), daha sonra Gazi Üniversitesi TÖMER (1994), Bolu İzzet Baysal Üniversitesi ve Ege Üniversitesine bağlı TÖMER’ler faaliyete geçirilmiştir (Yüce, 2005; 425).

Üniversitelerin bünyesinde açılan TÖMER’lerin yanında 2007 yılında açılan Yunus Emre Enstitüsü günümüzde yabancılara Türkçe öğretimi konusunda önemli bir yere sahiptir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretmek amacıyla özellikle son 20 yılda pek çok dil öğretim kitabının yazıldığı görülmektedir. Yunus Emre Enstitüsü, Yedi İklim Türkçe öğretim seti de yabancılar için Türkçe öğretim kitaplarından bir tanesi olmakla birlikte bazı özellikleri nedeniyle diğer Türkçe öğretim kitaplarından ayrılmaktadır (Başar, 2016; 59). Yunus Emre Enstitüsünün hazırlamış olduğu Yedi İklim Türkçe Öğretim Setinin A1 seviyesi kitabının Sunuş kısmında hazırlanan setin Türkçe öğrenmek isteyenlere yardımcı olmak; Türkçeyi daha hızlı, kolay, akılda kalıcı bir şekilde öğretebilmek; günlük hayatın ihtiyaçlarına cevap verebilecek dilsel yeterlikleri kazandırmak üzere tasarlandığı belirtilmiştir.

YÖNTEM

1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti A1 seviyesinde yer alan dinleme etkinliklerinin Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi ölçeğinde ünitelere dağılım oranlarını ortaya koymak ve aşağıda belirtilen alt amaçlar doğrultusunda incelemektir.

Çalışmanın alt amaçları:

1. İncelenen kitapta yer alan dil beceri alanları etkinlikleri içinde dinleme etkinliklerinin yeri nedir?
2. İncelenen kitapta yer alan dinleme etkinlikleri Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni'nde temel seviye dinleme becerileri için belirlenen ölçütlere uygun hazırlanmış mıdır?
3. İncelenen kitapta yer alan dinleme etkinlikleri dinleme sürecine (dinleme öncesi, dinleme sırası ve dinleme sonrası) uygun hazırlanmış mıdır ve bu süreçte ne tür etkinlikler kullanılmıştır?

2. Çalışmanın Metodu

Bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımı kapsamında doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. "Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar" (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217). Doküman incelemesi nitel araştırmalarda diğer veri toplama teknikleri ile birlikte kullanılabilen gibi tek başına da kullanılabilir. Bu çalışmada ise araştırmanın doğası gereği doküman incelemesi tek başına yeterli görülmüştür. Bu çalışmada öncelikle ilgili dokümanlar okunarak ortaya çıkan bilgiler tablolaştırılmış, daha sonra bu tablolar incelenerek belirtilen amaçlar doğrultusunda sonuçlara ulaşılmıştır.

3 Çalışmada İncelenen Kitap

Araştırmada Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezlerinde en çok kullanılan ders kitapları arasından seçilen Yunus Emre Enstitüsü Türkçe öğretim seti temel seviye (A1 Seviyesi) ders kitabı incelenmek üzere seçilmiştir. Yunus Emre Enstitüsü Türkçe öğretim setinin örneklem olarak seçilmesinin nedeni ise Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezlerinde en çok kullanılan ders kitapları arasında yer alması dolayısıyla bu setin Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni'ne uygunluğunun ortaya konmak istenmesidir.

BULGULAR

1. Birinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim seti temel seviye ders kitabı toplam sekiz üniteden oluşmakla beraber bu ünitelerde yer alan dinleme etkinliklerinin sayıları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1.

Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti Temel Seviye Ders Kitabında Yer Alan Dinleme Etkinlikleri

Üniteler	Dinleme etkinliği sayısı
1. Ünite	10
2. Ünite	3
3. Ünite	3
4. Ünite	4
5. Ünite	3
6. Ünite	4
7. Ünite	3
8. Ünite	4

Tablo 1 incelendiğinde en çok dinleme etkinliğine ilk üniteye yer verildiği daha sonraki ünitelerde 3-4 arasında dinleme etkinliği yer verildiği görülmektedir.

Ders kitabında dinleme etkinliklerinin yanı sıra okuma etkinlikleri de yer almıştır. Ünitelere göre dinleme ve okuma etkinliği sayıları ise Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2.

Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti Temel Seviye Ders Kitabında Yer Alan Dinleme ve Okuma Etkinlikleri

Üniteler	Dinleme Etkinlikleri	Okuma Etkinlikleri
1. Ünite	10	12
2. Ünite	3	9
3. Ünite	3	14
4. Ünite	4	14
5. Ünite	3	14
6. Ünite	4	7
7. Ünite	3	6
8. Ünite	4	10

Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Setinin (Temel Seviye: A1) Dinleme Etkinliklerinin Çerçeve Programı Ölçeğinde Değerlendirilmesi

Tablo 2 incelendiğinde tüm ünitelerdeki okuma etkinliği sayılarının dinleme etkinliği sayılarından fazla olduğu görülmektedir.

Ders kitabında yer alan dinleme etkinlikleri ile konuşma etkinliklerinin sayıları ise Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3.

Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti Temel Seviye Ders Kitabında Yer Alan Dinleme ve Konuşma Etkinlikleri

Üniteler	Dinleme Etkinlikleri	Konuşma Etkinlikleri
1. Ünite	10	7
2. Ünite	3	4
3. Ünite	3	5
4. Ünite	4	4
5. Ünite	3	9
6. Ünite	4	3
7. Ünite	3	4
8. Ünite	4	4

Tablo 3'e göre ünitelerdeki dinleme ve konuşma etkinlikleri sayıları değişmekle birlikte toplamda konuşma etkinliklerinin sayısı dinleme etkinliklerinden fazladır.

Kitapta yer alan yazma etkinlikleri ile dinleme etkinliklerinin sayıları Tablo 4'te yer almaktadır.

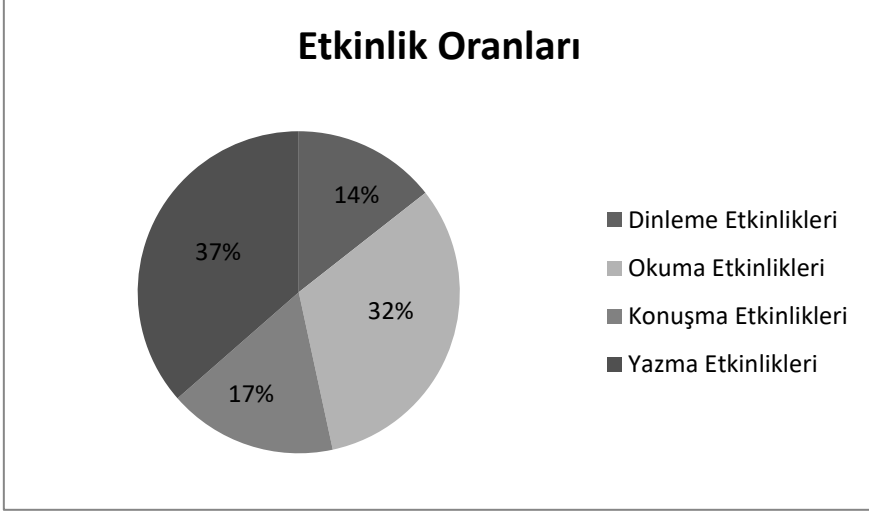
Tablo 4.

Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti Temel Seviye Ders Kitabında Yer Alan Dinleme ve Yazma Etkinlikleri

Üniteler	Dinleme Etkinlikleri	Yazma Etkinlikleri
1. Ünite	10	8
2. Ünite	3	11
3. Ünite	3	14
4. Ünite	4	11
5. Ünite	3	8
6. Ünite	4	14
7. Ünite	3	14
8. Ünite	4	6

Tablo 4 incelendiğinde yazma etkinliklerinin ilk ünite haricinde diğer ünitelerde sayıca dinleme etkinliklerinden fazla olduğu görülmektedir.

Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim seti temel seviye ders kitabında yer alan dil beceri alanlarına yönelik etkinliklerin oranları Şekil 1 de yer almaktadır.

Şekil 1: Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti Temel Seviye Ders Kitabında yer alan etkinliklerin oranları

Şekil 1 incelendiğinde görülmektedir ki en çok etkinlik oranını %37 ile yazma etkinlikleri oluştururken en az etkinlik oranı ise %14 ile dinleme etkinliklerindedir.

2. İkinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim seti temel seviye ders kitabı ünite ünite dinleme etkinlikleri açısından incelenmiş olup yer alan dinleme etkinlikleri tablo halinde verilmiştir.

Tablo 5.

Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Setinin (Temel Seviye: A1) Dinleme
Etkinliklerinin Çerçeve Programı Ölçeğinde Değerlendirilmesi

Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti Temel Seviye Ders Kitabı
Ünitelerinde Yer Alan Dinleme Etkinlikleri

1. Ünite	A. Tanışma - Tanışma ile ilgili bir diyalog dinleme ve dinlediğini tekrar etme - Tanışma ile ilgili bir diyalog dinleme daha sonra bu diyalogu okuma - Alfabeyle dinleme, tekrar etme ve yeni kelime öğretimi
	B. Nerelisiniz? - Ülke, Milliyet ve Dil kategorisiyle oluşturulmuş tabloyu dinleme ve boşlukları doldurma - Kahvaltı ile ilgili bir diyalogu dinleme, tekrarlama etkinliği - Kahvaltı ile ilgili bir diyalogu dinleme ve metinde geçen yiyecekleri işaretleme
	C. Karşılama / Selamlaşma - Karşılama ve Selamlaşma ile ilgili “Güle Güle Sana” isimli şarkıyı dinleme ve şarkıda geçen tümceleri işaretleme - “İyi Günler” adlı metni dinleme ve tekrar etme Sayılar ile ilgili dinleme etkinliği ve tekrar etme. Daha sonra yazı ile yazılmış sayıların karşılıklarına rakamları yazma. - “Kişisel Bilgilerim” adlı dinleme metninde konuşan üç konuşmacı için oluşturulan tabloyu doldurma
2. Ünite	A. Ailem ve Ben “Ben Kimim” adlı metni dinleme ve fotoğrafların altına doğru isimleri yazabilme
	B. Evim “Güzel Evim” adlı metni dinleme ve metindeki kelimelerle verilen resimleri eşleştirme
	C. Adresim - “Evim nerede? Nerede Oturuyorsun?” adlı diyalogu dinleme ve diyalogdaki boşlukları doldurma - Verilen diyalogla ilgili sorulara cevap verme
3. Ünite	A. Saat Kaçta? - “Yağmurlu Bir Gün” adlı metni dinleme ve verilen öncülleri Doğru/Yanlış olarak işaretleme
	B. Ne kadar? Kaç Lira? Bir manav ve müşterisi arasında geçen diyalogu dinleme ve boş bırakılan tümceleri tamamlama
	C. Nerede? Ne Zaman? “Uzun İnce Bir Yoldayım” adlı türküyü dinleme ve türküde geçen cümleler ile verilen resimleri eşleştirme
4. Ünite	A. Bizim Sokağımız “Bizim Sokağımız” adlı metni dinleme ve boş bırakılan yerleri tamamlama
	B. Ne? Nerede? - “Kızılay Meydanı” adlı metni dinleme ve boş bırakılan yerleri metne göre tamamlama - Verilen metindeki ifadeleri Doğru/Yanlış olarak işaretleme
	C. Bir Haftalık Planımız - Görsellerle birlikte verilen “Alo, Evde Kimse Yok Mu?” başlıklı diyalogları dinleme ve diyaloglarla ilgili sorulara cevap verme - “Hacı Bayram Veli” adlı metni dinleme ve metinde verilen boşlukları tamamlama
	A. Meslekleri Tanıyalım - “Kızılırmak’ta Bir Fotoğrafçı” adlı metni dinleme ve metinde boş bırakılan yerleri

5. Ünite	metne uygun tamamlama
	B. Ne Olmak İstiyorsun? - Esra ve ailesi arasında geçen diyalogu dinleme ve boş bırakılan yerlere yanda yer alan kelimeleri yerleştirme - Verilen diyalog ile alakalı soruları cevaplama ve diyaloga uygun resmi işaretleme
6. Ünite	C. Hobilerim - “Hobiler” adlı metni dinleme ve metinde boş bırakılan yerleri tamamlama - Bahsi geçen metinle ilgili yer alan görsellerden uygun olanları işaretleme
	A. Yolculuk Nereye? - “Uçağımıza Hoş Geldiniz” adlı metni dinleme ve boş bırakılan yerleri tamamlama - Dinlenen metinle ilgili sorulara metne uygun cevaplar verme - “Filiz ve Mehmet’in Özellikleri” adlı metni dinleme ve yer alan özellikleri tamamlama
7. Ünite	B. Trafikte Ahmet ve Kemal arasında geçen diyalogu dinleme ve verilen öncülleri Doğru/Yanlış olarak işaretleme
	C. Bugün Hava Nasıl? “Bugün Hava Nasıl” adlı diyalogu dinleme ve boş bırakılan yerlere yan tarafta yer alan uygun kelimeler ile tamamlama
8. Ünite	A. Telefon Murat ve Satıcı arasında geçen diyalogu dinleme ve diyalogda yer alan boşlukları doldurma Bahsi geçen diyalog ile ilgili verilen öncülleri Doğru/Yanlış olarak işaretleme
	B. Bilgisayar ve İnternet “Bilgisayarla İletişim” adlı diyalogu dinleme ve diyalog ile ilgili soruları cevaplama
9. Ünite	C. Yüz Yüze - Yaren ve babası arasında geçen diyalogu dinleme ve diyalogda yer alan boşlukları tamamlama - Verilen diyalogla ilgili yer alan öncülleri Doğru/Yanlış olarak işaretleme
	A. Hafta Sonu “Arkadaşım” adlı mektubu dinleme ve yer alan boşlukları tamamlama
10. Ünite	B. Yaz Tatili - “Ali’nin Tatili” adlı metni dinleme ve yer alan boşlukları tamamlama - Bahsi geçen metinle alakalı soruları cevaplama
	C. Bayram - “Ramazan Bayramı” adlı metni dinleme ve metin ile ilgili soruları cevaplama - Söz ve müziği Barış Manço’ya ait olan “Bugün Bayram” adlı şarkıyı dinleme ve yer alan boşlukları tamamlama

Tablo 5 incelendiğinde ilk ünite de günlük hayatta karşılaşılan basit ve anlaşılır diyaloglara yer verildiği; alfabe, sayılar, ülke isimleri gibi konuların dinletilerek öğretilmeye çalışıldığı görülmektedir. İkinci ünite de yer alan dinleme etkinliklerinde “Ben Kimim?”, “Güzel Evim”, “Emin Nerede? Nerede Oturuyorsun?” başlıklı dinleme metinleri yer almış olup bu metinler kişisel ve günlük hayata, yakın çevreyle ilgili konuları anlamaya yöneliktir. Üçüncü ünite de yer alan dinleme etkinliklerinde hava durumu, saat sorma, manavda

satılan sebze ve meyvelerin fiyatını sorma gibi günlük hayatta kullanılacak basit ve anlaşılır metinler ve bunlara yönelik etkinlikler yer almıştır. Dördüncü üniteye yön tarifi gibi basit ve günlük hayatta sıkça kullanılan dinleme etkinliklerine yer verilmiştir. Beşinci üniteye yer alan dinleme etkinliklerinde meslekler, hobiler gibi yine günlük hayatta kullanılan basit ve anlaşılır metinlere yer verilmiş bunlarla ilgili çeşitli etkinlikler oluşturulmuştur. Altıncı üniteye ulaşım araçları, kişilerin fiziki özellikleri, hava durumu gibi güncel ve günlük hayatta sıkça kullanılan konulara dinleme etkinlikleriyle yer verilmiştir. Yedinci üniteye yer alan dinleme etkinliklerinde “Cep Telefonu Alıyoruz”, “Bilgisayarla İletişim”, “Sınav Sonucunu Öğrenme” başlıklı dinleme metinlerine yer verilmiştir. Bu metinler doğrultusunda hazırlanan dinleme etkinlikleriyle teknoloji ile iletişim konuları öğretilmeye çalışılmıştır. Sekizinci üniteye yer alan dinleme etkinliklerinde tatil, bayram gibi günlük hayatta kullanılan basit, sade ve anlaşılır ifadelere yer verilmiştir.

3. Üçüncü Alt Amaca Yönelik Bulgular

İncelenen Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti Temel Seviye Ders Kitabının ilk ünitesinde dinleme öncesi etkinliklerine yer verilmemişken dinleme sırasında not alma, işaretleme yapma, boşluk doldurma etkinliklerine yer verilmiştir. Dinleme sonrasında ise metin sonrası sorulara cevap verme etkinliğine yer verilmiştir. İkinci üniteye dinleme öncesinde herhangi bir etkinlik yer almazken dinleme sırasında boşluk doldurma, resimler ile verilen kelimeleri eşleştirme gibi etkinliklere yer verilmiştir. Dinleme sonrası etkinliklerden ise metinle ilgili sorulara cevap verme etkinliğine yer verilmiştir. Üçüncü üniteye yer alan dinleme etkinliklerinde dinleme öncesi etkinlik bulunmazken dinleme sırası etkinlikler arasında diyalogu tamamlama etkinliğine yer verilmiştir. Dinleme sonrası etkinlikler ise cümleleri resimlerle eşleştirme ve metinle ilgili öncülleri Doğru/Yanlış olarak işaretleme etkinlikleridir. Dördüncü üniteye herhangi bir dinleme öncesi etkinliğine rastlanmazken dinleme sırası ve sonrasında boşluk doldurma, Doğru/Yanlış işaretleme yapma gibi etkinliklere yer verilmiştir. Beşinci üniteye yer alan dinleme etkinliklerinde herhangi bir dinleme öncesi etkinliği yer almamıştır. Dinleme sırası etkinliklerden ise metinde boş bırakılan yerleri tamamlama etkinliğine yer verilmiştir. Dinleme sonrasında ise metinle ilgili sorulara cevap verme, diyalogda olmayan resmi işaretleme gibi etkinliklere yer verilmiştir. Altıncı üniteye yer alan dinleme etkinliklerinde dinleme öncesinde herhangi bir etkinliğe rastlanmazken dinleme sırası ve sonrasında boşluk doldurma, Doğru/Yanlış işaretleme yapma, verilen kelimeleri diyaloga yerleştirme

etkinliklerine yer verilmiştir. Yedinci ünite de dinleme öncesinde herhangi bir etkinliğe rastlanmamıştır. Dinleme sırasında ise boşluk doldurma etkinliğine yer verilmiş, dinle sonrasında da Doğru/Yanlış işaretleme ve metinle ilgili sorulara cevap verme etkinliklerine yer verilmiştir. Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti Temel Seviye Ders Kitabının son ünitesi olan sekizinci ünite de dinleme öncesi etkinliklerine yer verilmeyip dinleme sırasında boşluk doldurma etkinliğine yer verilmiştir. Dinleme sonrasında ise metinle ilgili sorulara cevap verme etkinlikleri yer almıştır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Hayatta edindiğimiz ilk dil becerisi olan dinleme becerisi edinilen ilk beceri olmasının yanı sıra en çok kullanılan dil becerisi olma özelliğini de taşımaktadır. Fakat gerek eğitilmesinin çok zor bir beceri olması gerek dinlemenin kendiliğinden gelişen doğal bir süreç olması gibi nedenlerle üzerinde en az durulan dil becerisidir.

Yabancı dil öğrenimi 19. yüzyılın sonlarına kadar betimsel dilbilgisi ve iki dilli sözlüklerin etkisiyle çoğunlukla yazılı dil üzerine yoğunlaşmıştır. Dil öğretiminde dinleme becerisi ise antropoloji, eğitim, dilbilim, sosyoloji ve dünya politikası alanlarında oluşan gelişmelerden sonra önem kazanmıştır (Dilidüzgün,2018: 260).

Alan yazında yabancılara Türkçe öğretiminde dinleme etkinlikleri üzerine yer alan çalışmalara bakıldığında Tüm' ün (2016) “Yabancılara Türkçe Ders Kitaplarındaki Dinleme Etkinliklerinin Avrupa Ortak Başvuru Metnine Uygunluğu Üzerine Bir Çalışma” adlı makalesinde kitaplar arası karşılaştırmalı bir çalışma yapılmış, çalışmanın sonucunda yabancı dil olarak Türkçe öğreten kitaplarda yönerge ve dinleme etkinliklerinin öğrencilerin dinleme becerilerini harekete geçirmede yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine aynı çalışmada Tüm (2016), kitaplardaki dinleme etkinliklerinin Diller İçin Avrupa Ortak Çerçeve Metni'nde belirtilen ölçütlere uygun olduğu ancak kitaplardaki dinleme bölümlerinin biçimsel açıdan ele alındığında eksikliklerin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Özaltun'un “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Sesli Metinlerin Dinlenebilirlik Açısından Tanımlanması ve Sınıflandırılması” adlı doktora tezinde yalnızca kulağa hitap edilen bir dinleme etkinliğine göre, kulağa ve göze hitap edilen dinleme-izleme etkinliklerinin daha anlaşılır olduğu sonucuna ulaşılmış bu ulaşılan sonuç doğrultusunda dinleme etkinliklerinin güncel, ilgi çekici ve çeşitlendirilmiş etkinliklerden oluşması önerilmiştir.

Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Setinin (Temel Seviye: A1) Dinleme Etkinliklerinin Çerçeve Programı Ölçeğinde Değerlendirilmesi

Alan yazında yer alan bir başka çalışmada Gün, Yalçın ve Memiş'in (2017) "İki Farklı Dilin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılan Temel Seviye Ders Kitaplarının Dinleme Etkinlikleri Bakımından Karşılaştırılması" adlı makalelerinde Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti temel seviye öğrenci ders kitabı ile İngilizce öğretiminde kullanılan New English File temel seviye kitabının dinleme etkinlikleri karşılaştırılmıştır. Çalışmalarının sonucunda incelenen kitaplarda yer alan dinleme etkinliklerinin Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni'nde temel seviye için belirlenen ölçütlere uygun olduğu kanısına ulaşılmıştır.

Bu çalışmada örneklem olarak seçilen Yunus Emre Enstitüsü Yabancılar Türkçe Öğretim Seti temel seviye ders kitabı dinleme etkinlikleri incelenmiş olup aşağıda yer alan sonuçlara ulaşılmış ve bu sonuçlar doğrultusunda birtakım önerilerde bulunulmuştur.

- Ders kitabında yer alan tüm etkinlikler içerisinde dinleme etkinliklerinin yerine bakıldığında üzerinde en az durulan dil becerisi dinleme becerisi olduğu görülmektedir. Anadili dahi öğrenirken ilk edinilen beceri dinleme becerisi iken yabancı bir dili öğrenirken dinleme becerisinin ne denli önemli olduğu su götürmez bir gerçektir. Ulaşılan bu sonucu destekler nitelikte çalışma yapan Tabak ve Göçer (2017) "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde A1-C1 Düzey Dinleme Etkinliklerinin İncelenmesi" adlı çalışmalarında yabancı dil olarak Türkçe öğretim kitaplarında yer alan dinleme etkinliklerinin, nicelik bakımında yeterli sayıda olmadığı ve diğer beceri alanlarına ait etkinliklerin gölgesinde kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu verilerden yola çıkarak, hazırlanan Yabancılar Türkçe Öğretim setlerinde dinleme becerisi etkinliklerine daha çok yer verilmelidir.

- Ders kitabı incelendiğinde içerisinde yer alan dinleme etkinliklerinin basit, sade, anlaşılır ve günlük hayatta kullanılabilecek diyaloglardan oluştuğu görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde yer alan dinleme etkinliklerinin Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metninde temel seviye dinleme etkinlikleri için belirlenen ölçütlere uygun daha fazla etkinliğe yer verilmelidir.

- Dinleme sürecine göre ders kitabı incelendiğinde dinleme öncesinde herhangi bir etkinlik bulunmadığı, dinleme sırası ve sonrası etkinliklerde ise tek tip etkinliklerin bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Dinleme sırası etkinliklerde daha çok boşluk doldurma etkinliklerine, dinleme sonrası etkinliklerde ise metinle ilgili sorulara cevap verme etkinliklerine yoğunlaşıldığı belirlenmiştir.

Yer verilen bu tek tip etkinlikler Türkçeyi öğrenmek isteyen yabancıların dili mekanik bir şekilde öğrenmesine ve hatta istenilen düzeyde dili öğrenememelerine neden olabilir. Ulaşılan bu sonuçlar doğrultusunda, hazırlanan temel seviye ders kitabında dinleme öncesine ait etkinliklerin yer alması, dinleme sırası ve sonrasına ait etkinlikler çeşitlendirilmelidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Arı, G. (2013). Dinleme/izleme öğretimi. C. Yıldız (Ed). *Yeni Öğretim Programına Göre Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi* (s. 189-215). Ankara: Pegem Yayınları.
- Başar, U. (2016). Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Setinin (Temel Seviye: A1, A2) Yapılandırıcılık Bağlamında Değerlendirilmesi, *Aydın TÖMER Dil Dergisi*, 1(2), 55-77.
- Dilidüzgün. Ş. (2018). Dinleme Eğitimi. *Yabancılar Türkçe Öğretimi El Kitabı*, (s. 259-276), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gün, M., Yalçın, Ç. & Memiş, M. (2017). İki Farklı Dilin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılan Temel Seviye Ders Kitaplarının Dinleme Etkinlikleri Bakımından Karşılaştırılması, *International Journal of Language Academy*, 5(7), 387-403.
- Gürgen, İ. (2008). *Türkçe Öğretimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Keçik, İ. & Uzun, L. (2004). *Türkçe Sözlü ve Yazılı Anlatım*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Kemiksiz, Ö. (2017). Dinleme Becerisi Üzerine Yazılan Makalelerin Değerlendirilmesi, *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(1), 511-531.
- Özaltun, H. (2018). *Yabancılar Türkçe Öğretiminde Sesli Metinlerin Dinlenebilirlik Açısından Tanımlanması ve Sınıflandırılması*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi.
- Özbay, M. (2005). *Bir Dil Becerisi Olarak Dinleme Eğitimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tabak, G. & Göçer, A. (2017). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde A1-C1 Düzey Dinleme Etkinliklerinin İncelenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 6(3), 400-411.

Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Setinin (Temel Seviye: A1) Dinleme Etkinliklerinin Çerçeve Programı Ölçeğinde Değerlendirilmesi

- Taşer, S. (2015). *Konuşma eğitimi*, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Temur, T. (2001). *Dinleme Becerisi. Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu Türkçe 1-8*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Tuzcu Eken, D. (2012). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Temel Düzey Dinleme-Anlama Becerisini Geliştirmeye Yönelik Etkinlikler, 5. Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı, Mersin.
- Tüm, G. (2016). Yabancılara Türkçe Ders Kitaplarındaki Dinleme Etkinliklerinin Avrupa Ortak Başvuru Metnine Uygunluğu Üzerine Bir Çalışma, *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 4(2), 125-142.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüce, S. (2005), Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi ve Avrupa Dil Ölçeği, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 419-429.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24783>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 05.11.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 05.11.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Öztürk, E. (2019). Gerede Ağzında Ünlü Yuvarlaklaşmaları Üzerine. *Journal of History School*, 43, 1852-1861.

GEREDE AĞZINDA ÜNLÜ YUVARLAKLAŞMALARINI ÜZERİNE

Erol ÖZTÜRK¹

Öz

Tarihi MÖ III. ve IV. yüzyıllara dayanan Gerede'ye, Türkler XI.-XIII. yüzyıldan itibaren gelmeye başlamışlar, bölgeye yerleşen Oğuz boyları bugünkü Gerede ağızlarının temelini oluşturmuştur. Gerdeli İshak bin Murad'ın 1374'te yazmış olduğu Edviye-i Müfrede adlı eserde kullanılmış olan bitki ve hastalık adları Gerede ağızlarının tarihi ile ilgili fikir sahibi olmamızı sağlar. Ünlü seyyah Evliya Çelebi Seyahatname'sinde *Lisân-ı Istulâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dördüvân* başlığıyla bölgenin diyalektolojisi hakkında kısa bir değerlendirme yapar. Anadolu ağızlarının tasnifinde Bolu bölgesi ağızları iki grupta ele alınmakta, Gerede ağızı Bolu Merkez, Yeniçağa, Dörtdivan, Mengen ilçeleriyle bir grup içerisinde değerlendirilmektedir. Genel olarak Batı bölgesi ağızları özelliklerini gösterdiği bilinen Bolu ve Gerede bölgesi diyalektolojik açıdan kuzeyde Kıpçak özellikleri gösteren Zonguldak, Bartın, Karabük ağızlarına; Güney ve Doğu bölgesinde Orta Anadolu ağızlarıyla birlikte Kastamonu ağızlarına ve Batıda Rumeli göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Kocaeli ve Sakarya bölgesi ağızlarına komşudur. Bu çalışmada Gerede ağızındaki ünlü yuvarlaklaşmaları incelenecek, Eski Anadolu Türkçesiyle karşılaştırması yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Gerede Ağızı, Ünlü, Yuvarlaklaşma, Eski Anadolu Türkçesi.

---

¹ Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü, Bolu/Türkiye, erolozturk@gmail.com, [Orcid: 0000-0001-6493-1443](https://orcid.org/0000-0001-6493-1443)

About Vowel Roundings of Gerede Dialect

Abstract

Gerede is a town whose history goes back to B.C. III and IV. Turks started to come to this town from the XI century. Oguz tribes settled in the region formed the basis of today's dialects Gerede. The first information about the dialectology of this region is in the work of "Edviye-i Müfrede" written by İshak bin Murâd from Gerede. This book gives information about of the dialectology of Gerede. It contains the names of plants and animals. The famous traveller Evliya Çelebi expresses some of the language features of the dialectology of region in his work titled '*Lisân-ı Istulâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dördîvân*'. Evliya Çelebi makes a short review in his book. The dialects of Bolu and its region studied within two groups and the dialect of Gerede is evaluated in a group of the city-center of Bolu, the towns of Yeniçağ, Dörtdivan and, Mengen. Bolu is surrounded with the dialects of Zonguldak, Bartın and Karabük dialects which show Kipchak features in the north, the dialects of the central Anatolian and Kastamonu in the north and the east, the dialects of Kocaeli and Sakarya where mostly Rumelian settlers live in the west. In this study, the vowel roundings in the Gerede dialect will be examined and the comparison will be made with Old Anatolian Turkish.

Keywords: Gerede Dialect, Vowel, Roundings, Old Anatolian Turkish

GİRİŞ

Gerede 1074'ten itibaren Türklerle tanışmaya başlamış, Yıldırım Beyazıt'ın 1395'te Kastamonu seferiyle Osmanlı topraklarına katılmıştır. Yörede mevcut olan *Kayısopran, Yeni Yapar, Afşartarakçı, Birinciavşar, İkinciavşar, Salur, Eymür, Adakınık* gibi Oğuz boy adları Gerede'nin 11. yüzyıldan itibaren Oğuz göçlerine maruz kaldığını gösterir. Benzer yer adlarını (*Yakabayat, Dodurga, Afşar, Kızık, Bayındır, Çepni, Iğdır, Yuva, Sazak, Kınık, Susuzkınık, Adakınık, Aşağıkınık, Yukarıkınık Kınıkbala* vb.) Bolu'nun merkezinde ve diğer ilçelerinde de görmek mümkündür.

Bolu coğrafi sınırları içerisinde Batı Grubu Ağızlarının III. Alt Grubunda yer alan; Bolu Merkez, Gerede, Yeniçağa ve Dörtdivan ağızları diğer ilçelerden (Seben, Kıbrısçık, Mudurnu, Göynük) bazı özellikleriyle ayrılmakta ve bir ağız bölgesi oluşturmaktadır (Karahana, 1996:116).

Bolu ili ağızlarının kuzeydoğu (Gerede, Yeniçağa, Mengen ve Bolu merkez) ve güneybatı (Göynük, Mudurnu, Seben ve Kıbrısçık) şeklinde ayrılmasında bölgeyi etkileyen komşu il ve ilçelerdeki farklı ağız yapıları etkili olmuştur. Yöre, ağız özellikleri bakımından kuzeyde Kıpçak lehçelerinin bazı özelliklerini yansıtan Bartın, Zonguldak ağızlarına (Korkmaz, 1995:162); batıda

Rumeli ağızlarının etkisi altındaki Kocaeli ve Sakarya ağızlarına, doğu ve güneyde de Orta Anadolu ağızlarına komşudur.

Farklı ağız bölgelerinin oluşmasında bölgeye yerleşen *Salur, Kınık, Kayı, Avcı, Dodurga* gibi Oğuz boylarının kullanmış oldukları birbirinden farklı ağızlar da göz ardı edilemez. İl sınırları içinde dağılmış olan Oğuz boylarının ağız bölgelerinin meydana gelmesinde etkisi olduğu bilinmesine rağmen boyların her birinin ağızlarını tek tek tespit etmek ve boy esasına dayalı bir tasnif yapmak zordur. Anadolu'nun hemen tamamında Oğuz boylarının birbiriyle tamamen karışıp kaynaştığı ve yeni ağız bölgeleri içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Bu sebeple bir boyun adını taşıyan yerleşim yerinin tamamen o boyun mensuplarından oluştuğunu söylemek zordur.

Batı Grubunda; Bolu, Dörtdivan, Mengen, Yeniçağa, Ovacık, Eskipazar, Karabük, Safranbolu, Ulus, Eflani, Kurucasıle ağızlarıyla birlikte yer alan (Karahana, 1996) Gerede ağızıyla ilgili ilk bilgiler tarihi kaynaklarda karşımıza çıkar. Bunlardan biri *İshak bin Murad*'ın 14. yüzyılda yazmış olduğu *Edviye-i Müfrez*e adlı tıp kitabı diğeri *Evliya Çelebi*'nin *Seyahatnâmesi*'dir.

*Edviye-i Müfrez*e'nin giriş kısmında yazar “*İshak bin Murâd aslahall'ahu şânehu, diledi ki bu ellerde bulunur ve dahı Türkî dilinde adı bilinür Edviye-i Müfrez*e'yi cem' edüp bu beyâz içinde sevâda getüre. Mizâcından hasıyyetinden ve menfa'atinden ve mazarâtından ve islâhı ve zararından Türk dilince şerh eyleye tâ ki kalan dillerde bir nice kişilere âsânırak ola. Pes hurûf üzerine Gerede kal'asınıñ katında, Arkut tagında peygamber hicreti tarihinüñ yedi yüz toksan iki yılında cem' olundu.” ifadelerini kullanır (Canpolat-Önler, 2007:16). Bu bilgilerden Gerede'de yazıldığı anlaşılan *Edviye-i Müfrez*e'nin gölge ağızından etkilenmediğini söylemek zordur. Zira eserdeki pek çok bitki ve hastalık adı Gerede ağızında günümüzde de kullanılmaktadır.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*'nde *Lisân-ı Istılâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddivân* başlığı altında 101 kelime yer almaktadır (Solmaz, 2013:2234).

Anadolu ağız araştırmalarının öncüsü olan Ahmet Caferoğlu 1950'de *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler* adlı çalışmasında Akçakoca, Bolu, Düzcce, Gerede, Seben ve Göynük'ten on yedi kadar metin derlemesine yer vermiştir (Caferoğlu, 1951:XVIII). Tooru Hayası'nın *A Turkish Dialect in North Western Anatolia, Bolu Dialect Material* adlı eserinde 17 metin bulunsa da (10 metin Bolu merkez ve merkeze bağlı köyler, 3 metin Seben, 1 metin

Gerede Ağzında Ünlü Yuvarlaklaşmaları Üzerine

Göynük ve 1 metin Kıbrısçık) Gerede ağzından bir derlemeye yer verilmemiştir (Öztürk, 2013:787).

Meftun Narin'in yaptığı "*Bolu İli Gerede İlçesi Yeniçağa Bucağına Bağlı Eskiçağa ve Şahnalar Köyü Ağız İncelemesi, İ.Ü., 1981*" bir mezuniyet tezi vardır.

2019'da ikinci baskısı yapılan Bolu İli Ağızları adlı eserde Gerede ağızlarından derlenmiş metinler mevcut olup Bolu ili ağızları içerisinde ses ve şekil bilgisi bakımından incelenmiştir (Öztürk, 2019).

Gerede Ağzında Ünlü Yuvarlaklaşmaları

Anadolu ağızlarında ünlü yuvarlaklaşmalarının Malatya'dan başlayıp Sivas'ın bir kısmı, Tokat, Amasya, Osmancık, Çankırı, Kastamonu ve Bolu'ya kadar uzandığı bilinmektedir.

Anadolu'da Türkçenin kuruluş tarihini araştıran bilim adamları Eski Anadolu Türkçesi yazı dilinin kaynağını ararken döneme ait metinlerden Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini ortaya çıkarmanın yanında zamanın bilim ve kültür merkezlerine de dikkat çekerler. Bu konuda üzerinde durulması gereken yerlerden biri de Anadolu'nun bilinen ilk tıp kitaplarından birinin yazılmış olduğu Gerede'dir.

Gerede ağzı Eski Anadolu Türkçesinin ses ve şekil özelliklerini önemli ölçüde koruması sebebiyle üzerinde durulması gereken bir kaynaktır. Bu özelliklerin başında ünlü yuvarlaklaşmaları gelir.

Eski Türkçe döneminden beri; -Duk, +AgU, +gUn, +gU, +sUk, +gArU, -gU, -gUIUk, -gUsUz, -GUçI, -yUk, -Ur, -Dur, -zUn, -sUn eklerinin ünlülerinin yuvarlak olduğu bilinmektedir. Harezmi Türkçesinde kısmen devam eden bu durum tarihi devirler içerisinde en ileri seviyeye Eski Anadolu Türkçesi devresinde ulaşır. Eski Anadolu Türkçesinin kalıplaşmış yuvarlaklaşma örnekleri bugün Eski Anadolu Türkçesinin devamı olan bazı Anadolu ağızlarında devam etmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde görülen teklik ve çokluk birinci şahıs iyelik eklerinde ek ve bağlantı ünlüleri, -Up zarf-fiil, -dUk sıfat-fiil eki ve bazı ek ve kelimelerde görülen ünlü yuvarlaklaşmalarının Anadolu ağızlarının ancak bir kısmında olduğu, Konya, Kırşehir bölgelerde olmadığı görülür. Bugün ünlü yuvarlaklaşmalarının olduğu bölgeler Amasya, Tokat, Ordu, Samsun, Giresun, Sinop, Kastamonu, Bartın, Bolu ile Ankara, Çorum, Çankırı, Malatya, Sivas ve Yozgat'ın bazı bölgeleridir (Karahana, 2006:6).

Bu Anadolu ağızlardaki düz ünlülerin yuvarlaklaşması standart Türkiye Türkçesinin aksine düzenli bir seyir izler. Bu durum Gerede ağızlarında gerek kök kelimelerde gerekse eklerde kendini gösterir. Hatta Eski Anadolu Türkçesinin klasik yuvarlaklaşma ölçülerinin dışına çıkmış olan örnekler de vardır.

Gerede ağızında ünlüsü yuvarlak olarak kullanılan çok sayıda kelime vardır (*temüz, gadun, çamaşur, gaşuk, çaruk, baklavu, için, demür, karşı, yaku, ağu, kendür, kenevür, şeftelü, sancu, zerdalu, eyreltü, aluc, erük, sarmaşuk, semüz, masruf, giruk, bubas, firun, yiñü, hatur hutur, ubruk, gavud, çevür, gendü, sabur vb.*). Bu kelimelerin yuvarlaklaşma açısından İshak bin Murad'ın yazmış olduğu Edviye-i Müfreze adlı eserden tespit edilen örneklerle büyük oranda benzediği görülür (*semüz, yaku, kaşuk, agu, dilkü, azacuk, erük, ilgun, sarmaşuk, taru, finduk, kenevüz, güyegü, mazu, eyreltü, dumagu, aluc, zerdalu, zeytun, saru, kadun, kündür, vesligun, ziyanlu, şeftalu, demür, arduç, aru, bağlu, buru, sancu, deñlü, degül, dericük, fistuk, gerü, inçkırık, içegü, ilerürek, karasagu, kaygu, kaşuk, karşı, kızılçuk, kızılşagu, oğlancuk, sayru, ulaşuk, yağlu, yağlurak, yaşlu, yufgacuk, ziyansuz, mercümek, tataranbu, dañşuk, kemük*).

Eklerdeki yuvarlaklaşmalar yapım ekleri, iyelik ekleri, bazı kip ve şahıs eklerinde yoğunlaşır. Eski Anadolu Türkçesinde ünlüsü yuvarlak olan yapım eklerinin tamamına yakını Gerede ağızında kurallı olarak yuvarlak ünlülüdür.

İsim yapma ekleri;

-IU (*Geredelü, çalgulu, sarulu, köselelü, gahırdaklu, sayılı vb.*)

-gUn: *gızgun, yangun vb.*

-sUz: *şekersüz, datlusuz, hursadsuz vb.*

-cUk: *ufacuk, tefecük, ecük vb.*

-mUk: *gidur gıymuğunan, gıymuk vb*

Fiil yapma ekleri;

-dUr: *garuşdura garuşdura, yapdumadu, gandırma vb.*

İyelik ekleri;

Eski Anadolu Türkçesinde iyelik ekleri teklik ve çokluk birinci şahıslarda yuvarlak ünlülüdür. Bu eklerin bağlantı ünlüleri de yuvarlaktır (Timurtaş, 1994:116-121). Gerede ağızında 1. ve 2. şahıslarda düz şekillere rastlansa da yuvarlak örnekler fazladır. Eski Anadolu Türkçesinde 3. şahıs iyelik ekinin

Gerede Ağzında Ünlü Yuvarlaklaşmaları Üzerine

ünlüsü daima düz olduğu hâlde Gerede ağzında bu eklerin yuvarlak ünlülü örneklerine rastlanır.

İyelik Ekleri

<i>Eski Anadolu Türkçesi</i>	<i>Gerede Ağzı</i>
1. Teklik Şahıs: -m (bağlantı ünlüsü daima yuvarlak)	1. Teklik Şahıs: -m (bağlantı ünlüsü daima yuvarlak)
2. Teklik Şahıs: -ñ (bağlantı ünlüsü daima yuvarlak)	2. Teklik Şahıs: -ñ (bağlantı ünlüsü daima yuvarlak)
3. Teklik Şahıs: -I, -sI (ünlüsü daima düz)	3. Teklik Şahıs: -I, -U, -sI, -sU (ünlüsü bazen düz bazen yuvarlak)
1. Çokluk Şahıs: -mUz (bağlantı ünlüsü daima yuvarlak)	1. Çokluk Şahıs: -mUz (bağlantı ünlüsü daima yuvarlak)
2. Çokluk Şahıs: -ñUz (bağlantı ünlüsü daima yuvarlak)	2. Çokluk Şahıs: -ñUz (bağlantı ünlüsü daima yuvarlak)
3. Çokluk Şahıs: -IArI (ünlüsü düz)	3. Çokluk Şahıs: -IArI, -IArU (ünlüsü bazen düz bazen yuvarlak)

İyelik eklerinin Gerede ağzındaki örnekleri: *baklavum, evüm, basduğuñ, dedüğüñ, sorduğuñ, evü, gapusu, gabasu, temüzlüğüümüzü, baklavularumuz, evümüz, evüñüz, evlerü vb.*

Şahıs ekleri;

Gerede ağzında iyelik kökenli şahıs ekleri standart Türkiye Türkçesine benzer şekildedir. Zamir kökenli şahıs ekleri 2. teklik şahısta -sIñ yanında -sUñ; 1. çokluk şahısta -Uz, -Us, -yUz; 2. çokluk şahısta -sUñUz şeklinde olup Eski Anadolu Türkçesine benzerdir.

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

<i>Eski Anadolu Türkçesi</i>	<i>Gerede Ağzı</i>
1. Teklik Şahıs: -Am, -vAn, -vAnIn	1. Teklik Şahıs: -m, -yIn
2. Teklik Şahıs: -sIn	2. Teklik Şahıs: -ñ, -sIñ, -sUñ
3. Teklik Şahıs: eksiz	3. Teklik Şahıs: eksiz
1. Çokluk Şahıs: -Uz, -vUz	1. Çokluk Şahıs: -Uz, -Us, -yUz
2. Çokluk Şahıs: -sIz	2. Çokluk Şahıs: -sUñUz
3. Çokluk Şahıs: -IAr	3. Çokluk Şahıs: -IA, -IAr

Zamir kökenli şahıs eklerinin Gerede ağzındaki örnekleri: *bilüñ mü?, alu muñ, yapasuñ, gaynadusuñ, dersüñ, yaparuz, soraruz, ederüz, yıkaruz, dağıduruz, gataruz, yaparuz, sularuz, bırakuruz, gıraruz, yazaruz, gaynaduruz, dökertüz, yirüz, derüz, verüs, sataruz, gelmişyüz vb.*

Erol ÖZTÜRK

Zamir köken şahıs eklerinin kullanıldığı isim çekimlerinde de durum aynıdır: *kiracıyuz, arabacıyuz, birüz, varuz vb.*

Emir ekleri;

Eski Anadolu Türkçesinde düz ünlülü olan (-eyin, -eyim) emir 1. teklik şahıs ekleri Gerede ağzında -eyüm şeklinde yuvarlak ünlülü kullanılır. 1. çokluk şahıs emir eki (-AlUm) Eski Anadolu Türkçesindeki gibi yuvarlak ünlülüdür. 2. çokluk şahıs -ñ yanında ünlüsü yuvarlak olan -ñUz eki de kullanılır. Teklik ve çokluk 3. şahıslarda ünlüler yuvarlaktır -sUn, -sUnlA.

söyliüyüm, söyliüyün, söylesün, söyliüyelüm, görüyüm, görüyün, görelüm, alalum, alsınla vb.

Emir Ekleri

<i>Eski Anadolu Türkçesi</i>	<i>Gerede Ağzı</i>
1. Teklik Şahıs: -AyIn, -AyIm	1. Teklik Şahıs: -AyUm, -AyUn
2. Teklik Şahıs: eksiz / -gIl	2. Teklik Şahıs: eksiz
3. Teklik Şahıs: -sUn	3. Teklik Şahıs: -sIn, -sUn
1. Çokluk Şahıs: -AlUm	1. Çokluk Şahıs: -AlUm
2. Çokluk Şahıs: -ñ, -ñUz	2. Çokluk Şahıs: -ñ, -ñUz
3. Çokluk Şahıs: -sUnlAr	3. Çokluk Şahıs: -sInlA, -sUnlA

Kip ekleri;

Görülen geçmiş zaman kipinin ünlüsü (-dU) Eski Anadolu Türkçesindeki standart Türkiye Türkçesinden farklı olarak 1. ve 2. şahıslarda yuvarlak 3. şahıslarda düzdür. Gerede ağzında bu kip ekinin ünlüsünün benzer şekilde yuvarlaklaştığına dair örnekler vardır; *gaynadusuñ, geldük, ödedük, debildedük, rahatladuk, bırakduk, verüdük, gaçuverdü, eyliyduk, edivedük, selavatladuk, verülüdü vb.*

Geniş zaman ekinin (-r, -Ar) Gerede ağzında r>Ø düşmesi sonucunda -A ya da -U şekline döndüğü görülür. Örnek olarak standart Türkiye Türkçesindeki “bakar” çekiminin Gerede ağzında “bakā”; “gelir” çekiminin de “gelü” şeklinde kurullaştığı görülür. Türkiye Türkçesinde bağlantı ünlüsü dar ünlü olabilen geniş zaman kip ekinin Gerede ağzındaki bağlantı ünlülerinin tamamı yuvarlaktır. Ekin -Ar şeklinin devam ettiği, -Ir şeklinin yerini -Ur ekinin aldığı görülür: *denür, verür, yapulu, dutulu, satulu, gelüvörü, bıragu, mayalaşu, gelüse, gaçuverdü, aşlanudu, değışüdü, alu gelü vb.*

bakarın alurun

bakasın alusun

Gerede Ağzında Ünlü Yuvarlaklaşmaları Üzerine

<i>baka</i>	<i>alu</i>
<i>bakaruz</i>	<i>aluruz</i>
<i>bakasuñuz</i>	<i>alusuñuz</i>
<i>bakala</i>	<i>alula</i>

Eski Anadolu Türkçesinde sıfat-fiil ve zarf-fiil eki olarak kullanılan -IcAk ekinin ünlüsü düzdür. Standart Türkiye Türkçesinde bu ekten ortaya çıkan -AcAk eki Gerede ağzında; -AcU, -AcI, -cU, -cI şeklinde kullanılır. Ünlüsü yuvarlak olan (-AcU, -cU) şekiller birinci çokluk şahıs çekimlerinde şahıs ekinin etkisiyle ortaya çıkar. Aslında bu ekin bölgede birinci şahıslar dışında pek kullanılmadığı görülmektedir: *yapacın, gelectin, deyecin, yapacuz, alacuz, galacuz, gidecüz vb.*

Eski Anadolu Türkçesinde ünlüsü daima düz olan öğrenilen geçmiş zaman kip ekinin (-mUş) standart Türkiye Türkçesinde düz ve yuvarlak ünlülü şekilleri vardır. Gerede ağzında düz ünlüyle biten fiillere yuvarlak ünlülü eklerin geldiği örnekler vardır. Bu durum şimdiki zaman kip ekinin bölgedeki şekli olan -ya, -ye'nin üzerine gelen rivayet eklerinde ortaya çıkmaktadır: *veriyemiş, alıyamus vb.* Zamir kökenli birinci çokluk şahıs ekinin etkisiyle de düz ünlülü köklere yuvarlak şekiller gelmektedir: *gelmüşüz, vermüşüz, bilemişüz, almuşuz vb.*

Bildirme eki (-dUr) Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak ünlülü kullanılır. Gerede ağzında bu ekin sondaki r sesinin genellikle düştüğü görülür: *vardur, birincidü, eyidü, gözeldü vb.*

Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülü olan ilgi hâli eki (-nUñ) Gerede ağzında daha çok yuvarlak ünlülü şekildedir: *gadunuñ, evüñ, gapunuñ, senüñ, gendünüñ vb.*

Eski Anadolu Türkçesinde ünlüsü daima yuvarlak olan -dUk sıfat-fiil eki Gerede ağzında da yuvarlak ünlülüdür: *alduk, bildük, annaduverdüklerim, olduğuna, olmaduğuna, satulduğu, aldumuz, basduğuñ vb.*

Eski Anadolu Türkçesinde ünlüsü daima yuvarlak olan -Up zarf-fiil eki Gerede ağzında genellikle düz ünlülüdür. Ancak yuvarlak ünlülü örneklerle de rastlanır: *sölyüyüp, beñziyüp vb.*

SONUÇ

Gerede ağzında düz ünlülerin yuvarlak ünlülere dönmesi (ı,i>u,ü) şeklinde ortaya çıkan ünlü yuvarlaklaşmaları daha çok Eski Anadolu Türkçesinin devamı niteliğindedir. Kelime kökündeki yuvarlaklaşmalar 14. yüzyılda Gerede’de yazılmış olan *Edviye-yi Müfreze*’deki örneklerle büyük oranda benzerlik gösterir.

Eski Anadolu Türkçesinde kök ve eklerdeki ünlü yuvarlaklaşmaları Gerede ağzında; bazı yapım eklerinde, iyelik ve şahıs eklerinde, -dUk sıfat-fiil ekinde kurallaşmıştır. Zamir kökenli -Uz, -Us, -yUz şahıs ekinde yuvarlak şekiller devam eder. Görülen geçmiş zaman kip Eski Anadolu Türkçesine uygun olarak birinci ve ikinci şahıslarda yuvarlak ünlülüdür. Gelecek zaman kipinde ve öğrenilen geçmiş zaman kipinde yuvarlaklaşmalar dikkat çeker.

Sonuç olarak Gerede bölgesi ağızları ünlü yuvarlaklaşmaları açısından XIII. yüzyıldan XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılmış olan Eski Anadolu Türkçesinin çoğu özelliğini yaşatmaktadır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Caferoğlu, A. (1951). *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Canpolat, M. & Önler, Z. (2007). İshâk bin Murâd Edviye-i müfrede (metin-sözlük). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1996). Anadolu ağızlarının sınıflandırılması. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (2006). *Eski Anadolu Türkçesinin kuruluşunda yazı dili-ağız ilişkisi*, Ankara: *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1(1), 1-12.
- Korkmaz, Z. (1995). Bartın ve yöresi ağızlarındaki lehçe tabakalaşması. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, (161-178).
- Öztürk, E. (2013). Bolu ağzında belirleyici kip ve şahıs eki özellikleri. *Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, (787-801).
- Öztürk, E. (2019). Bolu ili ağızları, Ankara: Akçağ Yayınları.

Gerede Ağzında Ünlü Yuvarlaklaşmaları Üzerine

Solmaz, M. (2013). Evliya Çelebi Seyahatnamesindeki Bolu ve Dörtdivan ağzına özgü sözler üzerine. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 2229-2242.

Timurtaş, F. K. (1994). Eski Türkiye Türkçesi, İstanbul: Enderun Kitabevi.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh38882>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 02.10.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

ArticleType: Research article
Submitted:02.10.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kıyçak, Ö. (2019). Câbî-zâde Halîl Fâ'iz'in Türkçe Şiirleri, *Journal of History School*, 43, 1862-1908.

CÂBÎ-ZÂDE HALİL FÂ'İZ'İN TÜRKÇE ŞİİRLERİ

Özgür KIYÇAK¹

Öz

XVIII. yüzyıl klasik Türk edebiyatının son klasik dönemidir. Nedîm ve Gâlib dışında bu çizgiye ulaşmamış olmakla beraber edebîlik vasfını yakalayabilmiş; ancak gölgede kalmış şairlerden söz etmek mümkündür. Fâ'iz, hem âlim hem sanatkâr kimliğine sahip olarak astronomi, matematik vb. bilimlere vukufiyeti yanı sıra ince hayalleri ve sahip olduğu çok farklı sahalardaki eserlerine rağmen adından fazla söz edilmeyen bir şairdir. Onun divançesi edebî vasfı haiz ve Câbî-zâde'nin edebî kudretinin hacimce küçük olmakla beraber güçlü bir tanığıdır. Yaşadığı esnada pek çok edebî mektebin kesişim noktasında olan bir şair olması bakımından ayrıca dikkat çekicidir. Elsine-i selasede şiir söyleme kabiliyeti, kıtaları ile dönemine tanıklık etmesi, rubailerini ile dinî, tasavvufî, fikrî hususlara girmesi ve gazellerinde lirizmi yakalayabilmesi edebî kişiliğinin vasıfları içindedir. Özellikle yaşadığı dönemde devlet ricalinin dikkatini çeken ve Râmî Mehmed Paşa'ya kaside kaleme alan Câbî-zâde'nin divançesinin ve evvela divançesi içindeki Türkçe şiirlerinin yayınlanması ve genel bir değerlendirmesi onun edebî kişiliğinin mahiyetinin keşfinde elzemdir.

Anahtar Kelimeler: Câbî-zâde Halil Fâ'iz, Divançe, Türkçe Şiirler

---

¹Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilimdalı, kiycaozgur@gmail.com, [Orcid:0000-0003-1415-1443](https://orcid.org/0000-0003-1415-1443)

The Turkish Poetry of Câbî-zâde Halil Fâ'iz

Abstract

The 18th century is last classical period of classical Turkish literature. It is possible to talk about poets, who were unable to reach this threshold, nevertheless were able to attain a literariness quality but they remained in the shade, beyond Nedîm and Gâlib. Having both scientist and artistic identity and having knowledge about the sciences such as astronomy and mathematics, Fâ'iz is a poet who, unfortunately, is seldom mentioned despite his dreams and works in quite various fields. His divançe not only is of literary quality, but also is a significant witness of Câbî-zâde's literary power despite its small volume. He is also remarkable since he was right at the crossroads of many literary schools during his period. Qualities of his literary identity include his ability to recite poetry in *Elsine-i selâse*, his verses witnessing his period, his aspect touching upon religious, sufistic, and intellectual issues with his *rubaie*, and his quality capturing lyricism in his odes. Hence, it is considered necessary to publish divançe of Câbî-zâde, who attracted the attention of dignitaries of the state during his period in particular and wrote eulogy for Râmî Mehmed Pasha, and firstly Turkish poetry in his divançe and to make a general evaluation about them in order to explore his literary identity.

Keywords: Câbî-zâde Halil Fâ'iz, Divançe, Turkish Poetry

GİRİŞ

XVIII. asır klasik Türk edebiyatının tüm şair ve nasirleri ve bütün edebî ürünleri ile gelenek içinde hem zirvenin nihayî noktasının yakalandığı hem de gelenekte çözümlüğün iyiden iyiye kendini hissettirdiği bir asırdır. Nedîm ve Gâlib gerek geleneği zirveye erişirme gerekse de gelenek içindeki kimi yenilikler ortaya koyma bakımından anılan yüzyılın renkli yelpazesini genişletmiştir. Bu asırda şairlerin çokluğu bir serzenişe dönüşmüş, niceliğin artışı karşısında niteliğin azalışı bir eleştiri konusu olmuştur. XVIII. asra dönük bir değerlendirmenin bütüncül yapısı içinde her bir sanatkârın edebîliği hakkındaki yargıların edebî metinlerin neşri neticesinde verilmesi gerektiği âşikardır.

Kaynaklarda adından övgüyle söz edilen ve kısmî olarak eserlerinden örnekler verilen Câbî-zâde'nin divançesi bugüne değin yayınlanmamıştır. Onun edebîliği hakkında tezkirelerde verilen bilgiler ve bu bilgilerden hareketle yakın zamanda yapılan biyografi niteliğindeki değerlendirmelerin gerçek mizamı ise edebî eserin kendisinin yayınlanması ve değerlendirmenin aynı zamanda okuyucunun takdirine sunulmasıdır.

Câbî-zâde XVIII. asır içinde âlim ve aynı zamanda bir sanatkârdır. İçinde kaside, gazel, rubai, kıta, matla, müfred ve mısra/lar/ın yer aldığı müretteb olmayan divançesi onun âlim kişiliğinin de yansımalarını içeren sanatkârlığının

mahsulüdür. Divançe içindeki Türkçe şiirler Câbî-zâde'nin tanınması için somut bir zemindir.

1. Hayatı

1674-75 (h.1085) yılında İstanbul Yedikule Mahallesi'nde doğdu (Tatçı ve Kurnaz, 2001: 264; Erdem, 2004: 12; Erdem, 1994: 233; İnce, 2018: 345; Özcan, 1989: 741; Çapan, 2005: 487). Sicill-i Osmânî'de doğum tarihi 1679 (h.1090) olarak gösterilmektedir (Akbayar, 1996: 507). Adı üzerinde kaynaklarda birlik bulunmamaktadır. Halîl (Özcan, 1989: 741; Akbayar, 1996: 507; Çapan, 2005: 487; İnce, 2018: 345) ve Mehmed (Erdem, 1994: 233) olmak üzere kaynaklarda iki adlandırma ile karşılaşılmaktadır. Babası Câbî-zâde Mustafa Efendi'dir (Tatçı ve Kurnaz, 2001: 264; Erdem, 2004: 12). Şeyhî'de babasının adının Câbî-zâde kısmı anılmamakta, sadece Mustafa olarak adlandırılmaktadır (Özcan, 1989: 741). Sicill-i Osmânî'de de babası Mustafa b.Îsâ olarak anılmaktadır (Akbayar, 1996: 507). Babasının adından ötürü Câbî-zâde Halîl Fâ'iz olarak anılmıştır (Erdem, 2004: 12; Özcan, 1989: 741, Akbayar, 1996: 507). Râmiz, Sâlim ve Safâyî'de “Câbî-zâde” olarak şöhret bulduğu belirtilmekte; ancak bu babasına nispet edilmemektedir (Erdem, 1994: 233; İnce, 2018: 345; Çapan, 2005: 487). Dedesi Münecim Îsâ Efendi'dir (Erdem, 2004: 12). Şeyhî'de dedesinin adı Îsâ olarak kayıtlı olup mesleği hakkında bir bilgi verilmemektedir. Sicill-i Osmânî'de de dedesinin mesleği hakkında bir bilgi verilmeksizin babası tanıtılırken “Mustafa b. Îsâ” olarak anılmaktadır (Özcan, 1989: 71; Akbayar, 1996: 507). Halîl Fâ'iz iyi bir eğitim aldı (Akbayar, 1996: 508). Eğitimi ile geniş bir sahada bilgi sahibi oldu. Onun genç yaşta ve geniş bir sahada edindiği ilim hakkında Şeyhî şu tespitlerde bulunmaktadır: “Ravza-i ilm ü irfanda demîde ve hengâm-ı cevânide mertebe-i kemâle resîde olmuşdı.... Merhûm-ı mezbûr maârif ile ilmiyye ile meşhûr, hırfetde mümtâz, her vâdîde ser-efrâz olmuşdı (Özcan, 1989: 742).” Safâyî Tezkiresi'nde onun erken yaşlarda iyi bir eğitim aldığı şöyle belirtilmektedir: “Evâil hâlinde kesb-i kemâl-i marifet ve tahsîl-i ilm ü fazîlet edip...(Çapan, 2005: 487).” Neşâtî Dede'den Farsça dersler aldı. Ders aldığı diğer kişiler Mestci-zâde Abdullah Efendi, Kara Halîl Efendi, Mutavelci Efendi, Orta Câmî ders-i âmi Bostan Sâlih Efendi'dir (Tatçı ve Kurnaz, 2001: 264; Özcan, 1989: 741-742). Halîl Fâ'iz astronomi sahasında oldukça yetenekliydi (Erdem, 2004: 12; Özcan, 1989: 742; Çapan, 2005: 487; Akbayar, 1996: 508). Onun astronomi sahasındaki kabiliyeti Sâlim Tezkiresi'nde şöyle anlatılır: “İlm-i felekiyyâtda âvîze-i zihn-i serîu'l-intikâli müsellemler ü mümtâz ve tabaka-i eflâkde hümâ-yı tab' -ı bülend-pervâz olduğundan mâadâ...(İnce, 2018: 345).” Matematik ilmiyle ilgilendi. Onun matematik ilmiyle iştigali Osmanlı

Müellifleri'nde şöyle anlatılır: “Yine bir aralık ulûm-ı riyâziyye tahsîli lüzûmunu da takdîr iderek zamânı riyaziyyûndan bu noksanı da ikmâl eyledi (Tatçı ve Kurnaz, 2001:264).” Sâlim'de ise onun hendese ilmine olan ilgisi şöyle belirtilir: “..Bir merd-i pür-marifet olup akl-ı mebâdîâsâ fik-i hendesîsi be-gâyet... (İnce, 2018: 345).” İyi bir eğitimle ilmini tamamlayan Câbî-zâde talebe yetiştirmeye başladı (Tatçı ve Kurnaz, 2001: 264). Râmiz Tezkiresi'nde onun orijinal bir kimlik ve istidada sahip olduğu belirtilmektedir: “...fazîlet-i bâhireleri pür-tanîn-i kulle-i heft-âsûmân olan fâzıl-ı bî-nazîr adîmü'l-akrân idi (Erdem, 1994: 233).”Câbî-zâde kıvrak bir zekâyâ sahipti. Onun zekâsı hakkında Osmanlı Müellifleri'nde şu ifadeler yer alır: “İstanbul'dan yetişmiş ulemâ ve erbâb-ı fenden fevkalâde zeki bir zât olup... (Tatçı ve Kurnaz, 2001: 264).” Sâlim Tezkiresi'nde de onun zekâsı ile ilgili şu tespitler yer almaktadır: “Sâhib-i zihn-i garrâ bir zât-ı vâlâdır ki... (İnce, 2018: 345).” Kaynaklar onun zeki olduğu hususunda hem fikirdir. Ancak Dilmen'e göre yaşadığı devirde önceki âlimler kadar rağbet görmemiştir (Kaplan, 2019: 168). Fâ'iz, tuhaf hayaller kurmaya başladı ve aklî dengesi bozuldu. Bursalı Mehmed Tahir, Şeyhî ve Mehmed Süreyyâ onun aklî dengesinin bozulma sebebinin sevdaya tutulmaya bağlamaktadır. Bu husus anılan kaynaklarda şöyle anlatılır: “Maatteessüf sevdâ illetine mübtelâ olarak bittabi tedris âleminden çekildi. İcâzet almaya başlayan talebesini de nâçâr tahsîl şerefinden mahrûm bıraktı (Tatçı ve Kurnaz, 2001: 264)”; “ 1134 cemâziyü'l-evvelîsinin on birinci cuma gicesi sevdâ galebesiyle Yedikule kurbunda kendü kendüsünü salb idüp... (Özcan, 1989:742).”; “Nihâyet sevdâ galebesiyle 1130'da (1718) evinde kendini asarak vefât etti (Akbayar, 1996: 508).” Râmiz ise onun aşırı zeki olması sebebiyle anlamsız hayallere daldığını ve şuurunu kaybettiğini belirtmektedir: “Şiddet ü fart-ı zekâvet ile hulyâ-yı bî-manâ ile meslûbü'ş-şuûr olmagla... (Erdem, 1994: 233).” Şâir, aklî dengesinin bozulması sebebiyle tedris âleminden çekildi ve caize almaya başlayan talebelerini de bu fırsattan mahrum bıraktı (Tatçı ve Kurnaz, 2001: 264). 11 Cemâziyü'l-evvel 1134/ 27 Şubat 1722'de Yedikule yakınındaki evinde kendini astı. Sicill-i Osmânî'de vefat tarihi yanlış olarak 1130/1717-18 olarak gösterilmektedir (Akbayar, 1996:508;Özcan, 1989:742;Erdem, 1994: 233). Bursalı Mehmed Tahir'de evinin yakınında kendisini astığı bilgisi bulunmamaktadır. Sadece intihar ettiği belirtilmektedir (Tatçı ve Kurnaz 2001: 264). Râmiz, bu haliyle onu Mansûr'dan üstün tutmaktadır: “..fâ'iz-i rûtbe-i Mansûr oldığı meşhûd olmuştur (Erdem, 1994: 233).” İstanbul Yedikule Kapısı dışında Kirişhane Mezarlığı'nda babasının yanına defnedildi (Özcan, 1989: 742; Tatçı ve Kurnaz, 2001: 264). Şairin vefatına Câbî Remzi şu tarihi düşürmüştür: “İki târîh dinildi rihletine/ Evveli bir ziyâ dilçe ma'dûd//Âh Mansûrveş 'adem cisrin(1134)/ Geçdi Fâ'iz Efendi gibi vücûd(1134) (Erdem, 1994: 233-234)”.

2. Eserleri

Fâ'iz, çok farklı sahalarda ve çok sayıda eser kaleme almıştır. Fâ'iz'in eserleri şunlardır: **1. Yûnus Sûresi Risâlesi:** Yûnus Suresinin 90. ayeti hakkındadır (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 265; Özcan 1989: 742). Sicill-i Osmânî'de risalenin Yûnus Suresinin başlangıcı için yapıldığı belirtilmektedir (Akbayar, 1996: 508). **2. Şerh-i Âdâb-ı Hüseyniyye:** Adabla ilgili bir eserdir. Münazara adabı ilminden Hüseyniyye risalesine yapılmış bir şerhtir (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 265; Özcan, 1989: 742). **3. Kavâid-i Fârisiyye Şerhi:** Neşâtî Dede'nin Farsça dilbilgisi hakkındaki eserinin şerhidir (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 265-266). **4. Alâka Risâlesi:** Mana ilmiyle ilgili Alâka Risâlesi'ne yapılan bir şerhtir (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 265). **5. Kelimâtü Usûliyye fî Massî'd-duhan:** Duman çekme, kahve içme ve afyon yutmayla ilgili bir risaledir (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 265; Özcan, 1989: 742). **6. Karîne Risâlesi:** Karineye dairdir (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 265; Özcan, 1989: 742). **7. Fütûh-ı Alâiyye:** Astronomiyle ilgili bir eserdir (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 265; Özcan, 1989: 742). **8. Şerh-i Akâid-i Nûniyye:** Hızır Bey'in "Nûniyye" kasidesinin şerhidir (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 265-266; Özcan, 1989: 742). **9. Es-Savletü'l-Hizebriyye fî Mesâ'ili'l-Cebriyye:** Cebirle alakalı bir eserdir (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 265; Özcan, 1989: 742). **10. Hesâb-ı Tencîm:** Astronomiyle ilgili bir eserdir (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 265-266; Özcan 1989: 742). **11. Fezleketü'l-Hisâb:** Matematik konulu bir eserdir (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 265; Özcan, 1989: 742). **12. Makâlâtü's-seyyâre:** Astronomi ile ilgili bir eserdir (Tatcı ve Kurnaz, 2001:266). **13. Şerhü Kelimâtü Şerîfiyye fî'l Âdâb:** Seyyid Şerîf'in risalesine yapılan şerhtir. Münazara ilmi âdâbı konuludur (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 265; Özcan, 1989: 742). **13. Me'ânî ve Beyândan Telhîs Şerhi Üzerine:** Fenârî-zâde Hasan Çelebi'nin meşhur ulemalar arasındaki pek çok bahise talikattır (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 265).

3. Edebî Kişiliği

Câbî-zâde çağında sahip olduğu kuvvetli ilmi ile adını duyurabilmiştir. Çok farklı sahalarda sahip olduğu bilgi onu farklı kılan hususların başında gelmektedir. Elsine-i selasede ifade kabiliyeti onu farklı kılan diğer bir husus olmuştur (Akbayar, 1996: 508; Özcan, 1989: 742). Fâ'iz, edebî kimliğinin yanı sıra âlim ve bir fen erbabı olarak görülmüştür (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 264). Şiirleri güzel olup devrinde beğenilmiştir (Erdem, 2004: 13). Onun şiirlerinin dönemin diğer şairleri tarafından da beğenildiği Osmanlı Müellifleri'nde şöyle anlatılır: "Bir aralık şiirle de iştigâl eyleyüp muasırı bulunduğu şuârânın tahsîni celb edecek derecede şâirâne iktidar gösterdi (Tatcı ve Kurnaz, 2001: 264)." Sâlim, Fâ'iz hakkında değerlendirmelerde bulunurken onu çeşitli cihetleriyle

değerlendirmekte ve beğenisini ifade etmektedir. Sâlim, Fâ'izi ele avuca sığmayan bir tabiat, menkıbesi övülmeye değer ve maarifin yayılmasına çalışan bir sanatkar olarak görmektedir: “âteş-pâre tabîat bir şâir-i sûtûde-menkâbet ve zât-ı maârif perver... (İnce, 2018: 345).” Sâlim Tezkiresi'nde onun nazım ve nesirde yaşadığı çağda kendisini gösterebilmiş bir şair olduğu belirtilmektedir: “şir ü inşâda dahı ser-firâz olup asrın şuarâsından ve vaktin zürâfasından bir merd-i sühan-sâzdır (İnce, 2018: 345).” Sâlim'in Fâ'iz ve şiiri hakkındaki beğeni mahiyetindeki diğer ifâdeleri şöyledir: “güftâr-ı pâk”, “şâir-i sencîde-tab”, “zihn-i çâlâk” (İnce, 2018: 345). Safâyî Tezkiresi'nde onun şairliğinin beğenildiği belirtilmektedir: “Gerçekten şâir olup gâyet hûb güftârı ve hayli mergûb eşârı olmagla...(Çapan, 2005: 487).” Onun şiirle de uğraştığı ve şiirlerinin döneminde beğenildiğine dair Osmanlı Müellifleri'nde şu ifadeler yer almaktadır: “Bir aralık şiirle de iştigâl eyleyüp muasırı bulunduğu şuâranın tahsinini celb edecek derecede şâirâne iktidar gösterdi (Tatçı ve Kurnaz, 2001: 264).” Biyografi kaynakları onun şairlikteki gücünün bir numunesi olarak “eylemişüz” redifli gazelini göstermektedir:

Biz ki dilden emel-i rāhatı dūr eylemişüz
Çekilüp küşe-i gamgāhe hūzūr eylemişüz (Özcan, 1989: 742;
Tatçı ve Kurnaz, 2001: 264-265).

Kaynakların onu edebî kimliği hakkında verdiği bu bilgilerin yanı sıra doğrudan divançesi çerçevesinde yaptığımız değerlendirmeler Fâ'iz'in edebî kişiliği hakkında bizi şu sonuçlara ulaştırmıştır:

3.1.Zihnlilik/Aklilik: Yaşadığı çağda matematik astronomi gibi bilim dalları ile ilgilenen şairin şiirlerinde zaman zaman aklı olanın ağır bastığı görülür. Oldukça zeki olan şair düşüncenin ağır bastığı söylemler de ortaya koymuştur. Rubailerini bu çerçevede değerlendirmek mümkündür:

Feth it der-i taḥkiki fütūhāt eyle
Keşf it ḥaceb-i cehli şühūdāt eyle
Ḳānūn-ı şifā isteriseñ bu derde
Cüyā-yı necāt olma işārāt eyle (r. I)

Muamma ve lügazları da büyük bir zihni çaba gerektiren türlerdendir.

3.2.Lirizm: Fâ'iz'de yer yer lirik bir söylem bulmak mümkündür. Onun yer yer zihni/aklı içerikli söylemlerinin yanı sıra lirik bir edaya da sahip olduğu görülür. Gazellerinde yer yer güçlü lirik beyitler bulunmaktadır. Aşağıdaki ifadeler bu çerçevede değerlendirilebilir:

Cüy-ı hürüş-ı bülbülü pür-cüş eyledüñ
Ey bād yoğsa mağdem-i gülden eşer mi var(g.5, b.6)

Fikr-i hañrîla bezm-i çemenzâr-ı ‘âleme
‘Âşık mişâl-i bülbül-i ebkem gelür gider(mf. III)

3.3.Tasavvufî eda: Tasavvufî eda mutasavvıf şairlerin dışında mutasavvıf olmayan şairlerde de hep bir neşve kaynağı olarak kendisini hissettirir. Fâ’iz’in bir mutasavvıf olmamakla beraber söylemlerinin arka planında zaman zaman andığımız neşveyi bulmak mümkündür. Fâ’iz, yer yer gazellerinde beyitler arasında muhteva geçişleri yapmaktadır. Râmî’ye nazire olarak kaleme aldığı gazelinin dördüncü beyti nefis hakkındadır. Tasavvufî bir anlam içermektedir:

‘Înân-ı nefis-i tündi zabt iden bu ‘arşagâh içre
Semend-i âteşin-cevlân-ı çerhi zîr-i rân eyler (g.6, b.4)

Aşağıdaki beytinde tecelli kavramı çerçevesinde arzuya değil manevî aydınlığa iç dünyasında yer verdiğini belirtmektedir:

Fikr-i didâr ile hürmengeh-i eyyâm içre
Kışzâr-ı emeli mezra‘-ı nûr eylemişüz (g.7, b.2)

3.4.Rindane eda: Fâ’iz’de rindane bir eda kendini hissettirmektedir. Hayallerindeki enginliğin yanı sıra yer yer onda görülen coşkun bir söylem bu tarzın açık işaretleridir:

Piyâleyi ele al nûş-ı hûn-ı taqvâ it
Bu demde tevbye şad-bâr eyle istigfâr (k.1, b.23)

Fâ’iz, rintlik felsefesini açık bir söylemle aşağıdaki beytinde yüceltirken zâhidi yermektedir:

Bu bazar-ı fenâda rind sūd-ı bî-girân eyler
Hayâl-i mağzla zühhâd bî-hüde ziyân eyler(g.6, b.2)

3.5.Orijinal hayaller: Fâ’iz, hayalleri bakımından orijinal bir şairdir. Geleneğin çok kullanılan mazmunlarının dışında kendine has hayaller kurmuştur. Aşağıdaki beyti bu türdendir. Sevgilinin boyuna kendi boyunu benzetecek olan servi ağacı, üveyik kuşunun boynundaki tüyden halkayı beline zünnar yapmış olacaktır:

İderse kıddine teşbîh kendüyi o bütüñ
Miyân-ı serve olur tavk-ı fâhte zünnâr(k.1, b.24)

Fâ'iz aşağıdaki beytinde hayal bakımından oldukça orijinal olmakla beraber aynı zamanda kapalı, muğlak bir ifade içindedir. Fâ'iz hayallerinde orijinalliği yakalamakta; kullanılmış, bilindik mazmunlardan yeni hayaller doğurmaktan ziyade kendisinin inşa ettiği yeni bir hayali yeni bir söylemle ifade etmektedir.

Sengîn-rikâb itmese rûhı ta' allukât
Fülk-i vücûda bād-ı fenâdan haţar mı var (g.5, b.2)

3.6. Sebki Hindî tarzı: Fâ'iz'de zaman zaman Sebki Hindî'nin şiir özelliklerinin bir kısmını görmek mümkündür. Muğlak anlatım Sebki Hindî'nin özelliklerinden biridir. Fâ'iz'in anılan çerçevede zaman zaman muğlak olduğu görülür. Ne anlatmak istediği tam anlaşılmaz. Aşağıdaki beyti bu çerçevede değerlendirilebilir:

O bîdlice bu menzilgâhda kıddüñ kemân eyler
Hâdeng-i nâlesine taş-ı gerdûnı nişân eyler (g.6, b.1)

Fâ'iz, zaman zaman ızdırabı konu edinir. Tasavvufî menşeli bu ızdırap üzerine şiirini inşa eder. "Eylemişüz" redifli gazeli bütünüyle ızdırabı konu edinen tasavvufî bir anlam içermektedir. Bu gazelin kendisine nazire olarak kaleme alındığı Rüşdî'nin aynı redifli gazeli de tasavvufî içeriklidir. Rüşdî'nin tasavvufî mevzulara sıklıkla şiirinde yer verdiği bilinmektedir (Kayhan, 1991: 16).

Biz ki dilden emel-i râhatı dür eylemişüz
Çekilüp küşe-i ğamgâhe huzûr eylemişüz (g.7, b.1)

3.7. Hikemî Tarz: Fâ'iz'in üslubunun renkliliği içinde Hikemî tarzın bir üslup özelliği olan nasihat vermeyi bulmak mümkündür. Aşağıdaki beyti bu türdendir. Fâ'iz, düşmanın uzun dil kılıcı karşısında iyilik ve yumuşaklığı bir siper olarak görmektedir:

Tîĝ-ı zebân-dırâzı a' dâya Fâ'izâ
Luţf u mülâyemet gibi nâzûk siper mi var (g.5, b.7)

Hâkimâne bakış, filozofça hayat ve varlığı yorumlama "Hikemî Şiir" geleneğinin önemli özelliklerinden biridir. Hayattaki her bir hususa aynı pencereden bakılır ve sebep ve sonuçlar bir hikmete bağlanır. Râmî'ye nazire olarak kaleme aldığı "eyler" redifli gazelinin aşağıdaki beyiti bu çerçevede görülebilir:

Vücûdın Haķ haţâlardan ide âsûde vü maĥfûz
Felek tâ mâh u hürşid-i cihân-tâbı revân eyler (g.6, b.9)

3.8. Sosyal eleştiri: Fâ'iz, gazellerinin lirik dünyası içinde zaman zaman dolaylı sosyal eleştiri yapmakta ve yaşadığı zamanı eleştirmektedir. Aşağıdaki beyti bu çerçevede ele alınabilecek bir anlam dünyasını içermektedir. Eteği yırtık orta güzeli olmaya çarbağında taze bir yaprak kalmamıştır:

Dâmen-derîde şâhid-i bâzâr olmaya
Bu çâr-bâğ-ı köhnede bir verd-i ter mi var(g.5, b.5)

Nâbî Ekolü XVIII. yüzyılda çokça takipçi yetiştirmiştir. Sosyal eleştiri bu ekol gazellerinin muhtevası içinde de yer almaktadır. Fâ'iz bu etki çerçevesinde sosyal eleştiri yapmaktadır. Gazel, Râmî'ye bir naziredir ve Râmî'nin hikemî şiir anlayışı bu etkinin açık bir göstergesidir. Marifet sahibi değer görmezken alçak kimseler parmakla işaret edilmektedir:

Hünermendi çalar yerden yere pâ-mâl ider gerdün
Sa' âdetde edânîyi müşârün-bi'l-benân eyler(g.6, b.5)

3.9. Şiir anlayışı: Fâ'iz şiir anlayışına dair söylemlerde bulunur. Ona göre şiir güzel ve hale uygun söz meclisinde gösterdiği “Yed-i Beyzâ”dır ve bu haliyle o dünyayı “Tûr” yapmıştır. Şair'in şiiri mucize gibi görülmemiş orijinalliktedir:

Gösterüp bezm-i belâgatde Yed-i Beyzâyı
Fâ'izâ 'arşageh-i 'âlemi Tûr eylemişüz(g.7, b.5)

Fâ'iz'in yenilik vurgusu onun şiirindeki orijinal hayalleri ile örtüşmektedir. Taze bir vadi olan şiir vadisi Fâ'izde kalırsa onun taze kaleminin gıcirtısı bülbülü susturacaktır:

Eger kalırsa bu vâdî-i tâze Fâ'izde
Şarî-i kîlk-i teri bülbülü ider hâmüş(g.10, b.5)

4. Dil ve Üslûbu

Halîl Fâ'iz'in dili XVIII. yüzyıl klasik Türk edebiyatının klasik çizgisinde görülebilir. Mahallî üslubun sıradan ifadelerini onda bulmak mümkün olmadığı gibi Sebki Hindî'nin terkipli ve ağdalı dilini de onda bulmak mümkün değildir. Klasik şiirin klasik olma vasıfları çerçevesinde orta dereceli herhangi bir şairde görülebilecek dil özellikleri onda bulunmaktadır.

Fâ'iz, zaman zaman orijinal hayallerini soyut bir çerçevede kurmakta ve bunları somutlaştırmaktadır. Bu bakımdan bir Sebki Hindî tarzı/edası yer yer kendini hissettirmektedir. Kasidesine ait aşağıdaki beyitinde anlam kapalılığı söz konusudur. Hoş nefesli rüzgâr zihni attar kokulu yapmıştır. Işıkların doğuşu da

Câbi-zâde Halil Fâ'iz'in Türkçe Şiirleri

bakışı gülün alevi yapmıştır. Bakışın gülün alevi olması baharla birlikte tüm tabiatın kıpkırmızı güllerle süslenmesini ve bakışın her yerde bu kızılığını görmesi imajını canlandırmak için kullanılmıştır. Hem bir şafak kızılığını hem de baharda etrafı güllerin kızılığının kaplaması anlatılmak istenmektedir:

Dimâğı kıldı mu' aţtar nesim-i hoş-enfâs
Nigâhı şu' le-i gül itdi maţla' u'l-envâr(k.1, b.11)

Sebk-i Hindî'ye özgü olan soyutun somutlaştırması aşağıdaki beyitte de görülebilir. Bir duygu somutlaştırılarak anlatılmaktadır. Baharın dalgalarının birbirine çarpması kan yağdıran göz denizini coşturmuştur:

Yine telâţum-ı mevc-i bahâr ile Fâ'iz
Hürüş eyledi deryâ-yı dide-i hûn-bâr(k.1, b.26)

Âşığın aşk sebebiyle içinde bulunduğu coşkun hal baharda suların coşkunluğunun hat safhaya ulaşmasına benzetilerek bir somutlaştırma yapılmıştır:

Hevâ-yı haţtla itdi cünün-ı ' aşk hürüş
İrer miyâh had evvel belî bahâr ile cüş(g.10, b.1)

Fâ'iz'in soyutu somutlaştırarak anlattığı, zamn zaman terkipli bir dil kullandığı, mananın kapalılık gösterdiği ve bu yönüyle de Sebk-i Hindî'yi çağrıştırdığı ifade tarzını aşağıdaki beyitinde görmek mümkündür. Bu özelliği zaman zaman Hikemî şiirde de bulmak mümkündür. Gönül sevgilinin özleminin ümitsizlik gözyaşıyla şafak gibidir. Eteği kana bulaşmış olmayan bir sabah ve akşam bu yüzden yoktur:

Dil eşk-i ye's-i hasret-i yâr ile çün şafak
Hûn-âbe-dâmen olmaya şâm u seher mi var(g.5, b.3)

Fâ'iz zaman zaman halk diline özgü“yaman”, “el-emân” gibi kelimeleri tercih etmektedir. Anılan kullanım onun dil kullanımında zengin bir yelpazeyi tercihinin somut bir göstergesidir. Halkın gündelik dilini kullanma Fâ'iz'in dil kullanımındaki zenginliklerden biridir:

Hançer be-kef o şûh-ı sitemger yaman gelür
Kasd-ı dil-i nizâre gelür el-emân gelür (g.4, b.1)

Fâ'iz, şiirlerinde Farsça ve Arapça'yı da kullanmış, divançesinde pek çok Farsça manzume kaleme almış ve bazen de bir şiirin yarısını Arapça ve yarısını da Farsça (mülemma) söylemiştir. Kanaatimizce üç dilde konuşabilen, kıvrak zekâlı şair bu kabiliyetini göstermek istemiştir. Şair, üç dile (Türkçenin yanı sıra Farsça ve Arapça) vakıftır. Fâ'iz'in divançesinde Farsça kaleme alınmış olan

şairlerin nazım biçimlerine göre dağılımı şöyledir: Gazellerinden 14'ü Farsçadır. Rubailerinden biri (1. rübai) Farsça-Arapça mülemma olmak üzere 7'si Farsçadır. 8 matla, 3 müfred ve 1 mısrası Farsçadır. Arapça 1 gazel, 1 kıta ve 1 rubaisi vardır. Şair, zaman zaman Osmanlı Türkçesiyle söylenmiş bir manzumede “âb-şode” gibi Farsça bir yapıya yer vermesi (7. rubaide) onun nadir bir kullanım da olsa bir dil ve üslup özelliği olarak görülebilir.

Fâ'iz'in Osmanlı Türkçesi ile söylenmiş bir beyit içinde kullanım yaygınlığı olmayan ya da nadir görülebilecek bir kelimeyi kullanması da onun dil tercihi içinde görülen ilginç örneklerden biridir. Aşağıdaki beyitte kullanılan “eynek” (gözlük) kelimesi bu türdendir:

Cemâl-i Hâkîki temâşâ için seher nergis
Tamâm-ı jâleden oldı çü pîr-i 'eynek-dâr (k.1, b.13)

Aşağıdaki beyitte de benzer bir şekilde Farsça bir kelime (horiş) tercih edilmiştir:

Râh-ı fenâda laht-ı cigerdür gıdâları
Erbâb-ı 'aşka h'ân-ı felekden horiş budur (g.10, b.3)

Aşağıdaki beyitte Câbî-zâde “gayret” kelimesini kıskançlık anlamında, eskimiş bir anlam çerçevesinde kullanmıştır. Ya da ilgili kelimenin az kullanılan bir manası tercih edilmiştir:

'Acéb mi yansa yakılsa hezâr-ğayret ile
Gülûñ açıldı yüzi oldı şâhid-i bâzâr(k.1, b.10)

Şairin“gözünden uçmak-” (g.24, b.8) gibi orijinal deyim kullanımı, onun hayallerinin yanı sıra dil kullanımını bakımından da orijinal bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

5. Şekil ve Muhtevâ

Divançede Türkçe 1 kaside 20 gazel, 10 rubai, 13 kıta, 13 matla, 4 müfred, 1 mısra yer almaktadır. İki beytin her iki mısrasındaki kafiyelerinin okunamaması sebebiyle müfred mi matla mı olduğu tespit edilememiştir. Böylelikle divançede toplam 64 Türkçe nazım şekli/birimi yer almaktadır.

Fâ'iz'in 53 beyitten oluşan kasidesi bahariye olarak adlandırılmıştır. Râmî Paşa'nın methiyesine hasredilen kasidenin teşbib kısmı bir bahariyedir. Bu bölüm (1.-28.) beyitler arasını kapsamaktadır. Anılan bu bölüm içinde 5 beyitlik (22.-26.beyitler arası) bir tegazzül bölümü bulunmaktadır. 29. beyit bir girizgah beyittir. 30. beyitten itibaren Râmî Mehmed Paşa'nın övgüsüne geçilir. 49. beyte kadar Râmî Mehmed Paşa'nın övgüsü yapılır. 49. beyitte tekrar bahar mevsimi

hatırlanır. 50, 51., 52., 53. beyitlerde dua ile kaside bitirilir. Kasidede fahriye bölümü bulunmamaktadır.

Fâ'iz gazellerinde alfabetik sırayı izlemiş ancak tüm harflerde gazel yazmamıştır. Gazel yazılmayan harfler şunlardır: (ب ا ج ا ح ا خ ا ذ ا ص ا ض ا ط ا ع ا ف ا ق ا لا) Türkçe gazelleri 5 ve 9 beyit arasındadır. Bunlardan on üçü 5, ikisi 6, biri 8 ve üçü 9 beyittir. 11. gazelinde mahlas bulunmamaktadır.

Türkçe kıtaları 2 ve 7 beyit arasındadır. İki beyitten oluşan 4 kıta, 3 beyitten oluşan 1 kıta, 4 beyitten oluşan 2 kıta, 5 beyitten oluşan 2 kıta ve altı beyitten oluşan 2 kıta bulunmaktadır.

Fâ'iz ilmî bakımdan önemli bir donanım edinmiştir. Aldığı eğitiminin bu donanımı edinmesinde büyük katkısı olmuştur. Devrinde bilgisi ile tanınmış ve her alanda söz sahibi olmuştur. Bu durum onun rubai gibi düşünceye ve belli bir bilgi birikimine dayalı bir nazım biçiminde şiirler kaleme almasına imkan sağlamıştır.

Câbî-zâde rubailerinde muhtelif mevzuları konu edinir. "Tasavvufî imaj" bunlardan birisidir. Mutasavvıf olmayan Fâ'iz'in tasavvuf literatürüne hâkim olduğu dikkat çeker. Örneğin aşağıdaki rubaide altı çizili kelimeler tasavvufî anlam çerçevesinde değerlendirildiğinde mana daha kuvvetli ve doğru görünmektedir. Bir sufi edası hâkimdir:

Feth it der-i tahkîki fütûhât eyle

Keşf it hâceb-i cehli sühûdât eyle

Ûânûn-ı şifâ isteriseñ bu derde

Cüyâ-yı necât olma işâret eyle(Rübai, II)

[**Tahkîk**: Hakka erme, **fütûhât**: manevi feyz yoluyla erişilen Hakkın gizli sırları, **keşf**: his ve akılla idrak edilmeyen hususları kalp gözüyle görme, **sühûdât**: İlahî tecellilere şahit olma, mana âlemini seyretme, **işâret**: keşif, müşahede vb. yollarla sufinin kalbine gelen sözle ifade edilmesi imkânsız mana ve ilim.]

Rubailerinn muhtevası şöyle sıralanabilir: Bir mekâna duyulan hasret ve kavuşma isteği, sevgiliden ayrı olmaktan kaynaklanan özlem, sevgiliye duyulan muhabbetin doğurduğu elem, sevgilinin verdiği ızdırap, sevgiliye sitem, dostlarının mutlu bir zaman dilimi yaşamalarını isteme, vb.

Divançedeki kaside Mehmed Râmî Paşa'nın övgüsüne ayrılmıştır. "Bahâriyye Der-Medh-i Vezîr-i A'zam Râmî Paşa" başlığını taşıyan kaside 53

Özgür KIYÇAK

beyitten müteşekkildir. Râmî Mehmed Paşa (d.1065/1654-ö.1119/1707-1708) XVIII. yüzyıl Osmanlı sadrazamıdır. Asıl adı Mehmed olup Râmî mahlasıyla tanınmıştır. Kabiliyeti sebebiyle dönemin şairleri arasında tanınmış, Sâmi ve Nâbi ile yakınlık kurmuştur. Nâbi'nin Hac yolculuğu esnasında yanında bulunmuştur. Devlet adamı olmanın yanı sıra sanatkâr bir kimliği bulunmaktadır. Manzum ve mensur eserlere sahiptir. Pek çok şaire naziresi bulunmaktadır. Şairliği, sanatkâr kimliği ve üç dilde söz söyleme kudreti tezkire sahiplerince övülmüştür. Sanatkâr aynı zamanda devlet adamı olarak sanatı ve sanatkârı himaye etmiştir. Râmî, kalemîyeye mensup bir şahsiyettir. Ulemaya büyük iltifatta bulunmuştur. Veziriazamlığı esnasında sık sık meclisler tertip ederek onlara ziyafet vermiştir.

Fâ'izin hem bir şair hem de bir ilim adamı olarak Râmî Paşa'nın iltifatlarına mazhar olduğu anlaşılmaktadır. Ya da en azından beklenti içinde olduğu söylenilebilir. Eldeki bilgiler çerçevesinde ilişkilerini gösterir bir bilgiye ulaşılmış olmamakla birlikte Râmî Paşa'nın âlim ve şairler karşısındaki tutumu bu kanının oluşmasını sağlamaktadır. Fâ'iz'in onun methiyesinde değindiği hususlar ile Râmî Paşa'nın kişiliği arasındaki bir mukayese belli ipuçlarının yakalanmasını sağlamaktadır.

Kasidenin nesib kısmı başlığında da belirtildiği gibi bir Bahariyedir. Bahariyeler bir tür olarak bahar tasvirlerinin yapıldığı manzumelere verilen addır. Kasidelerin konusu bahar olan tasvirî giriş bölümleri bu adla anılmıştır. Övgü öncesi bir hazırlık ya da zemin olarak bahara yer verilir. Medhiye ile bahar arasında bir girizgâh kurulur. Memduh övüldükten sonra dua bölümünde memduh ile bahar arasında ilgi kurularak söz tekrar bahara getirilir. Bahariyye içinde tasavvufî düşünüş şekilleri ile de karşılaşılabilir. Örneğin aşağıdaki beyitte hüsn-i talîl sanatı çerçevesinde “cemâl”, “temâşa” kelimeleri tasavvufî bir anlamı çağrıştırmaktadır. Mutlak güzellik Allah'ın güzelliğidir. Temaşa ise Allah'ın tecellilerini seyretmedir:

Cemâl-i Hakkı temâşa için şehir nergis

Tamâm-ı jâleden oldu çü pîr-i 'eynek-dâr (k.1, b.13)

Aşağıdaki beytinde de yine tecelli kavramı çerçevesinde Allah'ın varlıkta tecellisi yer almaktadır. Baharın tüm güzellikleri anlatılırken Settâr olan yüce Allah, Tûr ağacı gibi gülde tecelli etmiştir:

Dıraht-ı Tûr-şifât oldu ser-zede gülden

Şerâr-ı nâr-ı tecellî-i Hâzret-i Settâr(k.1, b.19)

Râmî Mehmed Paşa'nın övgüsünde tasavvufî bir imajdan yararlanılmıştır. Kalp saflığı ayna olarak düşünülmüştür:

Kemâl-i şafvet ile oldu tab'-ı pür-nürü

Cemâl-i şâhid-i esrâr-ı gayba âyinevâr(k.1, b.37)

Fâ'iz'in gazellerinin önemli bir bölümü çeşitli şairlere nazire olarak kaleme alınmıştır. Nazire olarak kaleme aldığı gazellerine “Der-Tetebbu‘-ı Nâbî” gibi adlandırmalarla dikkat çekmektedir. Nazire olarak kaleme aldığı Türkçe şiirlerinde şu isimler anılmaktadır: Ârif Efendi, Şehrî-i Rodoscukî, Râmî Efendi, Rüşdî Efendi, Nâbî, Kâmî Efendi-i Edirnevî. Fâ'iz XVIII. yüzyılın genel temayülüne uyarak nazireler kaleme almıştır. Nazirleri sıradan bir taklit olmanın ötesinde Fâ'iz'in söyleyiş kudretinin görülebileceği özgün ifadelerdir. Gazellerinin muhteva ve üslubunun belirlenmesinde nazire olarak seçilen zemin gazellerin büyük etkisi bulunmaktadır. Şairin nazire gazelleri devrinde hâkim üslupları, kudretli şairleri, şairin etkilenmelerini belirlemede katkı sağladığı gibi şairin estetik zevk, temayül ve üslubunun belirlenmesine de katkı sağlamaktadır. Fâ'iz'in nazire gazellerinde kendisine nazire yazdığı şairler kadar başarılı olduğu ve bir taklide düşmediği görülür.

Fâ'iz'in gazellerinde dikkat çeken bir muhteva özelliği zaman zaman birden çok muhtevanın aynı gazel çerçevesinde ele alınmasıdır. Gazellerinde farklı muhteva özellikleri dikkat çeker. Bunlar şöyle sıralanabilir: Âşık/âşıklık hal tasvireri, sevgili vasıfları, tasavvufî eda, sosyal eleştiri, zahitliğin eleştirilmesi, nasihat, İlahî yardım talebi, sevgiliye övgü, sevgilinin tegafülü, şahsa (Hz. Ali) övgü. Anılan bu muhteva özellikleri klasik edebiyatın genel çerçevesi içinde sıklıkla karşılaşılabilecek muhtevalardır. Hikemî tarzın gazellerde sosyal eleştiriye yönelmesi Fâ'iz'in gazellerinin muhtevası ile (nazire sebebiyle) benzerlik taşır. Bir gazel içinde birden çok muhtevaya yer vermesi ise onun gazellerine özgü bir özelliktir. Fâ'iz'in gazellerinin muhtevasında naziresini yaptığı zemin şiirler belirleyici olmakla beraber şairin tercihleri ve etkilendiği şairleri göstermesi bakımından dikkate değerdir. Örneğin müretteb divan nüshası elde bulunmayan ve tezkirelerin verdiği bilgiler çerçevesinde devrinde şiirlerinin beğenildiği anlaşılan Şehrî'ye Fâ'iz'in bir nazire kaleme alması kendi dönemine ve Şehrî'nin edebî kimliğine dönük önemli ipuçları olarak görülebilir.

Klasik edebiyat geleneğinde tarih düşürme hatırı sayılır bir öneme sahiptir. Önemsenen ya da tesiri birey ve toplum nezdinde hissedilen pek çok hadiseye ebced hesabıyla tarih düşürülmüştür. Edebî eser estetik fenomen olmanın yanı sıra tarihî bir fenomen olarak da zengin bir muhtevayı barındırabilir. Bu açıdan tarihler edebî ve tarihî değere sahiptir. Tarih düşürmede maksat sadece tarihi duyurmak değildir. Şairin edebîliği de gözetmesi gereklidir. Bu bakımdan kelimenin manalı olması gerekliliği sebebiyle mana sanatları, sözcüklerin şekil özelliği sebebiyle söz sanatları, fıkî bir mesai gerektirmesi sebebiyle de fikre bağlı sanatlar grubunun içinde değerlendirilebilir. XVIII. yüzyıl klasik Türk edebiyatı, tarih türünde nazım ürünlerinin çok sayıda kaleme alındığı bir yüzyıldır. Lugaz ve muamma türüyle birlikte tarih türünde de büyük bir artışın

bu asırda görülmesinde Sebk-i Hindî'nin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Fâ'iz'in tarihlerinde devir ve medeniyet algısını yakalamak mümkündür. Örneğin vefatına tarih düşürülen “okumuş bir kadın” Fâ'iz tarafından takdirle anılır: “Şalâh-endişe ‘iffet-pîşe ya c'nî okumuş kadın/Ki olmuşdı niçe yıl nükte-dân-ı âyet-i takvâ” (kt.13, b.4).

Fâ'iz'in divançesinde 13 Türkçe kıta bulunmaktadır. Bu kıtalar doğum, ölüm, imar gibi önemli hadiselerle düşülmüş tarihlerdir. Tarihler başlangıçta divanlarda hangi nazım biçimiyle kaleme alınmışsa o nazım biçimi içinde değerlendirilmiş; ancak sonraları klasik bir divan tanziminde “tevarih” başlığı altında ve divanların sonlarında yer almıştır. Fâ'iz'de böyle bir başlık yer almamaktadır. Derkenara yazılmış üç tarih hariç tutulursa divançede yer alan diğer nazım biçimlerinden farklı olarak (manzumelerin sıralanmasındaki esas bakımından)tarihler kıta nazım biçimi ile divançenin en sonunda art arda yer almaktadır. Fâ'iz'in tarih düşürürken hadiseleri zaman zaman edebî bir üslupla anlatmayı tercih ettiği görülür; ancak bu tarz ifadeleri sınırlı sayıdadır: “‘ Ukâb-ı merk sîne-i Şâhîni kıldı çâk”. Kıta nazım biçimi ile düşürdüğü Türkçe tarihlerin ve ne/kim için olduğu şöyle sıralanabilir: **1. kıta:** İmar edilen bir çeşme hakkında, **2. kıta:** Bir köşk hakkında, **3. kıta:** Ağa İsmail Efendi'nin ölümü hakkında, **4. kıta:** Kimliği belirtilmeyen bir kişinin vefatı hakkında, **5. kıta:** Zeyne'l-‘Âbidîn adlı şahsın ölümü hakkında, **6. kıta:** Şahin Efendi'nin ölümü hakkında, **7. kıta:** Lâle-zârî Şeyh Ahmed Efendi'nin ölümü hakkında, **8. kıta:** Solak Paşa-zâde Yûsuf Ağa'nın ölümü hakkında, **9. kıta:** Gümrük Kapısı Üçüncü Kâtibi Hüseyin Efendi'nin vefatı hakkında, **10. kıta:** Yedikule'nin tamiri hakkında, **11. kıta:** Hurrem Efendi'nin vefatı hakkında, **12. kıta:** Hasan Ağa'nın oğlunun vefatı hakkında, **13. kıta:** Eğitimli bir kadının vefatı hakkındadır.

Fâ'iz; matlalarında, müfredlerinde ve mısrasında büyük çoğunluğu muamma ve lügaz olmak üzere çeşitli konulara değinmektedir. Döneminin genel bir özelliği ve Sebk-i Hindî'nin tesiriyle lügaz ve muamma onda yer almaktadır. Bu nazım birimleriyle Fâ'iz'in zaman zaman lirik söylemleri görülmektedir.

6. Vezin ve Kafiye

Fâ'iz'in genel olarak aruzu kullanmada başarılı olduğu söylenebilir. Ancak zaman zaman manzumeler içinde vezni aksayan, zihafı mısralarla karşılaşmaktadır. Aruzun Türk diline uygulanmasından kaynaklanan imale kullanımı da onda sıklıkla görülmektedir. Fâ'iz, Klasik Türk edebiyatında sık kullanılan vezinleri tercih etmiştir. Fâ'iz, en çok hecez bahrini kullanmıştır. Bunu remel bahri takip etmektedir. Okunamadığı için vezni tespit edilemeyen bir gazel, nazımşekli/birimi çeşitli sebeplerle bilinmeyen ve bu sebeplerle vezni de tayin

Câbi-zâde Halil Fâ'iz'in Türkçe Şiirleri

edilemeyen iki manzume bulunmaktadır. Fâ'iz'in kullandığı aruz vezinlerinin kalıpları ve nicelik dağılımı aşağıdaki gibidir:

aruz vezni	bahir	nazım şekli/ birimi	toplam
./- /./- /./- /./- /./- (- -)	müctes	1 kaside, 4 gazel: (1.kas.,8.g,10.g,11.g,12.g)	5
./- /./- /./- /./- /./-	muzari	5 gazel, 2 kıta, 1 matla, 1 müfred: (3.g,4.g,5.g,9.g,20.g,6.kt.,9.kt.,3. mt,3.mf.)	9
./- /./- /./- /./- /./-	hezec	2 gazel, 2 kıta, 2 matla, 1mısra: (6.g,18.g,8.kt.,13.kt., 2.mt.,4.mt.,1.ms.)	7
./- /./- /./- /./-	hezec	3 gazel, 1 matla: (1. g,13.g,14.g,1.mt.)	4
./- /./- /./- /./-	hezec (ahreb)	9 rubai, 1 rubai mısrası, 2 matla, 1müfred: (1.r.,2.r,3.r./3, 4.r.,5.r.,6.r.,7.r., 8.r.,9.r.,10.r.,12.mt.,13.mt., 1 müf.	12 ²
./- /./- /./- /./-	hezec (ahreb)	1 rubai, 1 rubai mısrası : (3.r.,9r./3)	1
./- /./- /./- /./-	hezec(ahreb)	1 rubai mısrası : (3.r./4)	-
./- /./- /./- /./-	remel	2 gazel, 1 kıta, 2 matla, 2 müfred: (7.g.,17.g.,12.kt.,8.mt.,9.mt.,2.mf, 4.müf.)	7
./- /./- /./- /./-	remel	3 gazel, 5 kıta, 1 müfred, 2 matla: (2.g.,16.g.,19.g.,1.kt.,3.kt.,4.kt.,5.kt.,10.kt.,7.mt.,10.mt.,)	10
./- /./- /./- /./-	remel	1 kıta, 2 matla: (2.kt.,5.mt.,11.mt.)	3
./- /./- /./- /./-	remel	1 kıta, 1matla : (7.kt.,6.mt.)	2
./- /./- /./- /./-	hafif	1 kıta: (11.kt.)	1
?	?	1 gazel(15.g) ve nazım şekli/birimi çeşitli sebeplerle bilinmeyen 2 manzume	3
			64

Fâ'iz, 31 nazım şekli/biriminde mürdefe uyak, 18 nazım şekli/biriminde mücerred uyak ve 6 nazım şekli/biriminde mukayyed uyak kullanmıştır. Şair en çok mürdefe uyağı tercih etmiştir. 13. gazelin matla beyiti ile 10. matlada kafiye yoktur. Ahenk rediflerle sağlanmıştır. 13. gazelin diğer beyitleri uyaklıdır. “Eyeler” redifli gazeli 3 matlalı bir gazel olması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Râmi'nin bir gazeline nazire olarak kaleme alınmış olup Râmi'nin zemin gazeline benzer bir özellik görülmemekte ve Fâ'iz'in şahsi bir tasarrufu olduğu anlaşılmaktadır. 3 nazım şekli/biriminin uyağı okunamama sebebiyle tespit edilememiştir. Uyak tablosu aşağıdaki gibidir:

²Farklılaşan rubai vezinleri genel sayının dışında tutulmuştur.

Özgür KIYÇAK

uyak	nazım şekli/birimi	toplam
mürdefe	1 kas, 11 g., 7 r., 6kt., 6mt.: (1.kas., 6.g, 4.g, 7.g,8.g,20.g,17.g,19.g,2.g.,14.,13.g.,18.g,1.r.,2.r.,3.r.,7.r.,8.r., 9.r.,10.r.,1.kt.,3.kt.,5.kt.,6.kt.,8.kt.,12.kt., 1.mt.,2.mt.,8.mt.,9.mt.,11.mt.,13.mt.	31
mücerred	7g,6kt.,5mt:(5 g., 1.g.,12.g,13.g,10.g, 9.g.,11.g.,16.g,2.kt,8.kt.,9.kt.,10.kt.,11.kt.,13.kt.,3.mt.,4.mt.,6.mt.,17.mt.,12.mt.	18
mukayyed	4r., 1kt., 1mt. (4.r.,5.r,6.r.,4.kt,5.mt.	6
?	15. gazel ve nazım şekli/birimi belirlenemeyen iki manzume	3
-	1mat, 4 müf, 1 mıs. (10.mt, 1.mf., 2.mf.,3.mf,4.mf, 1. mıs.)	6
		64

Fâ'iz, 14 gazelinde Türkçe redif kullanmıştır. 1 gazelinde redif bulunmamaktadır. Rubailerinden 7'si Türkçe rediflidir. 3 rubaisinin redifi yoktur. Fâ'iz, rübailerinde çoğunlukla Türkçe redifi tercih etmiştir. Matlalarından 10'u Türkçe rediflidir. Matlalarından 9'unun redifi Türkçedir. Matlalarından 4'ünün redifi yoktur.Fâ'iz redif ve kafiye hususunda çoğunlukla Türkçe isim, fiil ya da ekleri tercih etmiştir.

SONUÇ

Fâ'iz, 1674-1675 yılında İstanbul Yedikule Mahallesi'nde doğdu. Babasının adından ötürü Câbi-zâde Halîl Fâ'iz olarak anıldı. İyi bir eğitim aldı ve geniş bir sahada bilgi sahibi oldu. Astronomi, matematik, geometri gibi ilimlerle ilgilendi. Kıvrak bir zekâyâ sahipti. Çok farklı sahalarda ve çok sayıda eser kaleme aldı. Sahip olduğu kuvvetli ilimle adını duyurabilirdi. Üç dilde ifade kabiliyetine, âlim ve sanatkâr bir kişiliğe sahipti. Nazım ve nesir sahasındaki eserleri döneminde beğenildi.

Divançesinde Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler bulunmaktadır. Divançe'de Türkçe 1 kaside, 20 gazel, 10 rubai, 13 kıta,13 matla, 4 müfred, 1 mısra ve nazım biçimi/birimi çeşitli sebeplerle tespit edilemeyen iki manzume yer almaktadır. Onun şiirlerinde zihnilik, lirizm, tasavvufi ve rindane eda, orijinal hayaller, Sebk-i Hindî tarzı, Hikemî tarz, sosyal eleştiri görülebilir. XVIII. yüzyılın karakterisitik özelliklerinden olan nazireciliğin, tarih düşürmenin, muamma ve lügaz türünün artışının Fâ'iz'in divançesinde karşılık bulduğu görülür. Onun gazellerinin üslup ve muhtevasında kendisine nazire kaleme aldığı şairlerin tesirini bulmak mümkün olduğu gibi orijinal bir kimliğe sahip olduğu görülmektedir.

Fâ'iz dil ve üslup bakımından külfetsizdir. Bunun yanısıra mahallî üslubun sıradanlığını onda görmek mümkün değildir. Fâ'iz, çoğunlukla soyut olanı somutlaştırmaktadır. Nadiren de olsa halk diline özgü “yaman”, “el-emân” gibi kelimeleri tercih etmiştir. Farsça ve Arapça'yı şiirlerinde kullanmış ve üç dilde şiir söyleyebilme kabiliyetini göstermiştir. Zaman zaman nadir kullanılan

kelimeleri tercihi onun üslup özelliği arasındadır. “Gözünde uçmak-“ gibi deyimler, nadir bir kullanım olsa onun üslubunun dikkat çekici bir özelliğidir.

Divançedeki kaside 53 beyitten oluşmaktadır. Gazelleri 5-9 beyit ve kıtaları ise 2-7 beyit arasındadır. Gazellerinin önemli bir bölümü naziredir. Eda ve üslup bakımından etkisinde kaldığı kişi veya tarzları tespit etme ve Fâ'iz'in yaşadığı dönemdeki edebî beğenileri tespit edilme açısından anılan nazire gazeler önemlidir. Rubailerinde tasavvuf, hasret, sevgiliye duyulan özlem, sitem vb. konular ele alınmaktadır. Râmî Mehmed Paşa'ya sunulmuş Fahriye bölümü bulunmayan kaside klasik kaside türünün genel özellikleri içinde değerlendirilebilir. Fâ'iz, kıtaları ile devrinin çeşitli hadiselerine tanıklık etmiştir. Tarihleri zaman zaman edebîlik özelliği gösterebilmiştir. Tarihleri devrine tanıklık ettiği gibi tarihlerinde yazıldığı dönemin algı dünyasını yansıtan ifadelerle de karşılaşmaktadır. Matla, müfred ve mısrasında muammave lügazların yanı sıra pek çok farklı konu ele alınmıştır.

Şair aruzu kullanmada başarılıdır. Ancak zaman zaman bir manzume içinde vezni aksayan veya zihaf yapılan mısralar görülebilmektedir. Kafiye kullanımında en çok mürdefe kafiye rediflerinde Türkçe redifleri tercih etmiştir. Bu bakımdan onun şuurulu bir tercihinin var olduğundan bahsedilebilir.

Fâ'iz'in edebî kimliğini tanıtacak olan divançesindeki Türkçe şiirlerin yayınlanması tarafımızca gerekli görülmüştür. Yakın bir zamanda Farsça ve Arapça unsurlarla beraber bütün bir divançenin Latin harflerine aktararak, sözlük ya da dil içi çevirisi ve tıpkıbasımıyla Fâ'iz'in anılan divançesinin kültür ve edebiyat tarihimize kazandırılması düşünülmektedir.

Câbî-zâde Halil Fâ'iz'in Türkçe Şiirleri

-Kaside-

BAHĀRĪYYE DER-MEDĤ-İ VEZĪR-İ A'ZAM RĀMĪ MEHMED PAŞASELLEMEHU'LLĀHU TE'ĀLĀ³

. - . - / . - - / . - - / . - -

1. Cihānı eyledi ġarġ-āb-ı zevġ cūş-ı bahār
Mey-i neşāt ile pūr oldı sāĥa-ı gūlzār
2. 'Umūm-ı luġf-nūmā ile ser-be-ser şimdi
Çü gil 'ulūvve teveccūh ider keh-i dīvār
3. Zemīni ġarġa-ı seyl-āb itdi feyż-nūmā
Ki bī- sefīne nigāha daĥı muĥāl gūzār

³Fâ'iz, Divançe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 1^b-2^b

Özgür KIYÇAK

4. Bu nev-bahârda tuğyân-ı âb ile bî-şek
Ġarîķ-i baħr-ı şî'rdür sefine-i eş'âr
5. O deñlü oldı ser-efrâz-ı cünd neşv ü nemâ
Nüfûz-ı âb olur ħâk-i gülşene düşvâr
6. Yayıldı güşe-be-güşe 'asâkir-i şâdî
Olnca ħayme-figen gülsitâna şâh-ı bahâr
7. Ķumâş-ı sebzi çemen eyledükde pây-endâz
Şükûfe itdi ħudûm-ı güle nuķûd-nişâr
8. Miyâha mevceyi bâd itdi vesme-i ebrû
Olnca şa'sa'a-ı gül ħınâ-yı dest-i çenâr
9. Dimâga neş'e-fezâ olmada bu dem oldı
Şarâb-ı nâb ile hem-ser şükûfe-i destâr
10. 'Aceb mi yansa yaķılsa hezâr-ğayret ile
Gülün açıldı yüzi oldı şâhid-i bâzâr
11. Dimâğı kıldı mu'atţar nesim-i hoş-enfâs
Nigâhı şule-i gül itdi maţla' u'l-envâr
12. Çemen bahârı dü-esbe idince istikbâl
Gül-i piyâde çü etfâl oldı çûba süvâr
13. Cemâl-i Ħaķķı temâşâ için seħer nergis
Tamâm-ı jâleden oldı çü pîr-i 'eynek-dâr
14. Olur şükûfeye süsen berât-ı bî-bergî
Huķûķ-ı ebr-i bahârı iderse ger inkâr
15. Ħumârı def'ine meyħâne-i İlâhîden
Ayağı bâde-i şebnemle ħoncenün ser-şâr
16. Çemen çemen süriyüp yine mevc zencîrin
Ķarârı ħalmadı dîvânedür meger enhâr
17. Ķalurdı ħonce ruķâd-ı 'ademle piçide

Figân-ı bülbül-i şūrîde itmese bîdâr

18.Çemenle yağıdığı dem gül uçuk uçuk âteş

Figâna başladı yer yer kebâbvâr hezâr

19.Dıraht-ı Tūr-şifat oldu ser-zede gülden

Şerâr-ı nâr-ı tecellî-i Hâzret-i Settâr

20.Tamâm-ı gülşeni ol âteş eyledi sūzân

‘ Aceb mi bî-ğod olursa hezâr-Mūsāvâr

21.Oğur bu şi‘ r-i teri her seher gülistânda

Edîb-i nâdire-perdâz ‘ andelîb-i nizâr

22.Gelince cilveye gülşende kâmet-i dil-dâr

Hemân serv-i sehî itdi ihtiyâr kenâr

23.Piyâleyi ele al nûş-ı hûn-ı taqvâ it

Bu demde tevbeye şad-bâr eyle istiğfâr

24.İderse kıddine teşbîh kendüyi o bütûn

Miyân-ı serve olur tavk-ı fâhte zünnâr

25.Bu rûzgârda şad-ğayf gonçe-i ümmîd

Şükûfte olmadı gitdi niçe hazân u bahâr

26.Yine telâţum-ı mevc-i bahâr ile Fâ'iz

Hurûş eyledi deryâ-yı dîde-i hûnbâr

27.Dehen-güşâ ola tâ çend hâmyâze ile

Sezâ budur pes ezîn nergis ide def‘ -i humâr

28.Zamân-ı ‘ ayş u şarab geldi eylesün muţrib

Nevâ-yı nây-ı ferağ-zâ ile nevâziş-i târ

29.Ki bir vezîr-i zamân-ile gülsitân-ı cihân

Hazâna varmış iken oldu tâze-rûy-ı bahâr

30.Zihî vezîr Aristo-zekâ vü Āşaf-rây

Ki ‘ aql-ı külle sezâdur olursa ders-güzâr

31. Vezîr-i fâzıl u dānā netîce-dān-ı minā
Hıdîv-i kişver-i ma' nā müsellemlü'l-eṭvār
32. Şemiyî-yi faḥr-ı rûsul nûkte-âşinā-yı sübûl
Necîb ü zübde-i gül vâkıf-ı serâyir-i kâr
33. Sipîhr-i ' ilm ü hüner âftâb-ı faẓl u kemâl
Şehâb-ı luṭf u mürüvvet cihân-ı ḥilm ü vaḳâr
34. Ḥayât-ı tâze virür mürdegân-ı ma' nāya
Şarîr-i kilik-i terî nuṭḳ-ı ' İsevî-girdâr
35. Direm-feşân kefi mâye-baḥş-ı ma' den-i zer
Niğâh-ı luṭfî gedâyâna kîmyâ-âşâr
36. ' İḳâl-ı mekremet ü şahbâl-ı himmet ile
İder maşîd-i cihânla ḳulûb-ı ḥalkı şikâr
37. Kemâl-i şafvet ile oldı tab' -ı pür-nûrî
Cemâl-i şâhid-i esrâr-ı ğayba âyinevâr
38. Semend-i tünd-rev-i çerḫ râm-ı fermânı
Muṭî' -i ḥükmi sebük-tâz-ı şâbit ü seyyâr
39. Ḥuzûr-ı mekremete ḥâl-i zârı ' arz itdüm
Bu maṭla' ile idüp râz-ı sînemi izḫâr
40. Kef-i sipâh elümde sipîhr-i süst medâr
Vücûd-ı zerdümi itdi ṭlâ-yı dest-âḫşâr
41. Evân-ı ma' deletüñde eyâ şehâ-kânı
Netîce ḳalmadı bir dilde renciş-i âzâr
42. Direm-feşânî-i her bî-nevây-ile ismüñ
İḫâṭa itdi başit-i zemîni gerdünvâr
43. Hezâr-ı ḥâme süḫan-güy olsa luṭfuñdan
Mişâl-i ğonce olur teng-dil ' uḳûd-ı şümâr

44. Ve ger terennüm iderse ħurūş-ı kahrūñdan
Olur mişâl-i gül-i âl âteşin-minķâr
45. Miyâne şayrefiyân-ı ħulūşda oldu
Saña kemâl-i maĥabbet zer-i tamâm-^ç ayâr
46. Zamānuñ içre o kimdür ola perişân-dil
Meger ki turre-i țarrâr-ı şâhid-i Tâtâr
47. Eger bu demde bulunsaydı şâhib-i ^ç ubbâd
İderdi sendeki fażl u meziyyeti iķrâr
48. Nevâle-çîn-i simātuñ olursa lâyıķdur
Sikender ü Cem ü Nüşirevân ü İsfendâr
49. Vezîr-i nükte-şinâsâ sütüde-iz^ç ânâ
Eyâ penâh-ı faķîr ü mu^ç in-i her nâ-dâr
50. Bahâr mevsimi geldi nihâl-i ümmîdüm
Revâ mı böyle kıala nâ-şüküfte vü bî-bâr
51. Yeter yeter bu kıadar ^ç arz-ı ħâl ey Fâ'iz
Du^ç â-yı devletini it zamîme-i ezķâr
52. İder bu ^ç âlem-i imkâna tâ nüzûl u ^ç ubûr
Hezâr-kâfile-i feyz hezâr-ĥazân u bahâr
53. Nihâl-i zâtını her laĥza eylesün şâd-âb
Şüküfe-zâr-ı cihâna Müheymîn u Ğaffâr

**-Gazeller-
Ġazāliyāt⁴**

I⁵

--./--./--./--

1. Ey ʔal⁶ at-ı mihr-i felek-ārā-yı melāḫat
Rūyuñda ⁶ayān şūret-i ma⁶nā-yı melāḫat
2. Baḡ āyineye söyle ki kimdür saña hemtā
Ey la⁶ l-i lebi ʔūṭi-i gūyā-yı melāḫat
3. İtsek n'ola güftāruñ ile mürdeler iḫyā⁷
Sensin dem-i cān-baḡşla ⁶İsā-yı melāḫat
4. Görseydi ruḫuñ āyine-i ḫūbda Yūsuf
İtmezdi görüp kendüyi da⁶vā-yı melāḫat
5. Fā⁷iz gibi olsun ruḫ-ı zībā ki nazar-sāz
İtmek dileyen seyr ü temāşā-yı melāḫat

II⁶

-.--/-.-/-.-.-

1. Hādī-i rāh-ı maḡabbet kūy-ı ḫirmān gösterür
Dā⁶imā pervāneye şem⁶-i şebistān gösterür
2. Bü'l-⁶aceb bu reh-nümā-yı pīr-i ⁶aşḡ bī-dillere
Kimine kūh kimine rāh-ı beyābān gösterür
3. ʔa⁶ne-sāzān-ı ḫarābatı görüñ meyḫānede
Raḡm-ı rindān eyleyüp cām-ı dıraḡşān [gösterür]
4. Feyzini seyr eyle ey pīr-i muḡān bu bādenüñ
⁶Āşıḡa cānānımı çāk-i girībān gösterür
5. Cān atarlar üstine ḡaşd-ı şehādet eyleyüp
Her ne dem ki ḫaçerin ⁶uşşāḡa cānān gösterür
6. Tāze-dāḡ-ı sīnesin cānānına seyr ettirür

⁴Fā'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 2^b

⁵Fā'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 3^b

⁶Fā'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 4^a

Güyyiâ Fâ'iz açılmış bir gülistân gösterür

III⁷

Der-Tetebbu^c-i ^cĀrif Efendi

--./-./.-./-./-.-

1. Ol rû-be-râh-ı ^caşğ-ı cihânda reviş budur
Resm-i bihîn-i ^caşık-ı hüsrev-meniş budur
2. Her dâğ-ı tâze sîne-i abdâl-ı ^caşğda
Ruhsâr-ı yâre manzar olur gösteriş budur
3. Râh-ı fenâda laht-ı cigerdür gıdaları
Erbâb-ı ^caşğa h^yân-ı felekden ħoriş budur
4. Vir nağd mey-fürüşa mey-i lâle-rengi al
Sûk-ı metâ^c-ı ^caşğda dâd ü dihiş budur.
5. Eyle ħadeng-i ħamzeyi sîneñde terbiyet
Fâ'iz mezâk-ı ^caşğa sezâ perveriş budur

IV⁸

Der-Tetebbu^c-i Şehrî-i Rodoscuķı

--./-./.-./-./-.-

1. ħaçer be-kef o şüh-ı sitemger yaman gelür
Kasd-ı dil-i nizâre gelür el-emân gelür
2. ^cĀşık-ı cihâne vaz^c itdügi gibi⁹
Derd ü belâ vü miğnet ü ħam pey-devân gelür
3. ħaç gelse nev-baħârı gider ħâr-zâr olur
Gülzâr-ı ħüsne rüy-ı bütâne ħazân gelür
4. İtme taţayyür eyle ħazer ħayr-ı ħayrdan
Her ne olursa cârî zebâne hemân gelür

⁷Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 4^a

⁸Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 4^a

⁹Vezin aksamıştır.

Özgür KIYÇAK

5. Erbāb-ı ıab‘ a çerh-i sitemkār Fā’izā
İtdüklerine nādım ola bir zamān gelür
V¹⁰
--./-./-./-./-.-
1. Bağ-ı cihānda ıaddi gibi bir şecer mi var
Mānend-i sīb-i ğabğabı yā bir şemer mi var
2. Sengīn-rikāb itmese rūhı ta‘ allukāt
Fülk-i vücūda bād-ı fenādan haıar mı var
3. Dil eşk-i ye’s-iıhasret-i yār ile çün şafağ
Hūn-ābe-dāmen olmaya şām u seher mi var
4. İtdi hezār-perde-i ārāmı çāk çāk
Bilmem şabāda tāze yine bir haber mi var
5. Dāmen-derīde şahid-i bāzār olmaya
Bu çār-bāğ-ı köhnede bir verd-i ter mi var
6. Cūy-ı hurūş-ı bülbülü pür-cūş eyledūn
Ey bād yoısa maıdem-i gülden eşer mi var
7. Dil nūş-ı hūn itmeye şām u seher mi var
Çamdan halāş olmağā ‘ uşşāka per mi var
8. Pervāz-ı murğ hüsn-i civānāne ‘ İşmetā
‘ Ālemde hiç haı gibi bir bāl ü per mi var
9. Tığ-ı zebān-dırāzı a‘ dāya Fā’izā
Luıf u mülāyemet gibi nāzük siper mi var

VI¹¹

Der-Tetebbu‘ -ı Rāmī Efendi

.---/---/---/---

1. O bīdlige bu menzilğāhda ıaddūn kemān eyler
Hādeng-i nālesine ıas-ı gerdūnı nişān eyler

¹⁰ Fā’iz, Dīvānçe, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 4^a-4^b

¹¹Fā’iz, Dīvānçe, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 4^b

2. Bu bâzâr-ı fenâda rind sūd-ı bî-girân eyler
Hayâl-i maḥzla zühhâd bî-hûde ziyân eyler
3. Ney-i âteş-feşân ol dem ki meclisde figân eyler
Hırâş-ı sînemi ol ser-keşe bir bir beyân eyler
4. 'Înân-ı nefsi-tündi zabt iden bu 'arşagâh içre
Semend-i âteşin-cevlân-ı çerḥi zîr-i rân eyler
5. Hünermendi çalar yerden yere pâ-mâl ider gerdün
Sa'âdetde edâniyi müşârün-bi'l-benân eyler
6. Olan Mecnûnveş şahrâ-neverd-i vâdî-i sevdâ
Bu çetr-i nîlgünü farkı üzre sâye bân eyler¹²
7. Teveccüh eyledüm bir mesned-i iḳbâle ben Fâ'iz
Ki anuñ gerd-i râhuñ 'aḳl-ı evvel hırz-ı cân eyler
8. Re'îs-i nükte-perver Ḥazret-i Râmî Efendinüñ
Nigâh-ı luḫfı isti'âd ehlüñ kâmrân eyler
9. Vücüdın Ḥaḳ ḥaḫâlardan ide âsüde vü maḥfûz
Felek tâ mâh u ḥurşîd-i cihân-tâbı revân eyler¹³

VII¹⁴

Velehû

Der-Tetebbu' -ı Rüşdî Efendi

..-/.-./..-/.-/-

1. Biz ki dilden emel-i râḫatı dür eylemişüz
Çekilüp küşe-i ḡamgâhe ḫuzûr eylemişüz

¹² Vezin aksamıştır.

¹³ Râmî'ye nazire yazıldığı belirtilen bu gazelle aynı redifli Râmî divanında yalnızca bir gazelle bulunmaktadır. Zemin gazelin vezni ..-/.-./..-/.-/- olduğu gibi beyit sayısı da beştir. Bu bakımdan her iki gazelle arasında yalnızca redif ortaklığı bulunmaktadır. Râmî'nin gazelinin matla beyti şöyledir: "Her kaçan yâr baña luḫf u 'inâyet eyler/ Ğayret-i aşḳ teḳzâ-yı şikâyet eyler" (Râmî, g.71) (gazelle için bkz. Fatma Zehra Kavukçu, 2000, "Râmî Divânı" Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı , s.171)

¹⁴Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 4^b

Özgür KIYÇAK

2. Fikr-i dīdār ile hürmengeh-i eyyām içre
Kiştār-ı emeli mezra^c -ı nūr eylemişüz
3. Feyz-i tevfiķ ile pīçide idince niçe kez
Pençe-i şahş-ı gam u miñnete zūr eylemişüz
4. Hālden dīdeyi hayfā ki idüp biz taħvīl
Maħv-ı nezzāre-i dīdār-ı umūr eylemişüz
5. Gösterüp bezm-i belāgatde Yed-i Beyzāyı
Fā'izā^c arşageh-i 'ālemi Tūr eylemişüz¹⁵

VIII¹⁶

Velehū

.-./..--/.-./..-

1. Çerāğ-ı meclisimüz dāğ-ı sīne vü serimüz
Bizim olur giderek şeb-çerāğ-ı aħkerimüz
2. Sipihre bāl-ı maħabbetle eylerüz pervāz
Egerçi seng-i sitemle şikestedür perimüz
3. İder bu āb-şode dilde^c aşķ-ı yār qarār
Bizüm miyān-ı bahirde olur semend yerimüz
4. Cihānda mālīk-i iksīr-i zerdī rüyımız
Egerçi şūret-i zāhirde zerre yok zerimüz
5. Biz ol girīve-rüy-ı vādī-i gam-ı^c aşķuz¹⁷
Ki eylemez tek ü pū şāh-ı dehre aħķarımız

---

¹⁵Anılan bu gazelin nazire olarak yazıldığı zemin şiirin matla beyti şöyledir: “Biz ‘adem rāhini ‘aşķuñla ubūr eylemişüz/Zerreves mihr ü cemālūñle zuhūr eylemişüz” (Rüşdī, g.70) (gazel için bkz. Hasibe Kayhan, 1991, “Rüşdī, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni”, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, s.163). Rüşdī Efendi’ye nazire olduğu belirtilen gazelin aynı kafiye, redif ve vezinde, eşit beyit sayısında zemin şiir olarak kabul edebileceğimiz bir gazel örneği Rāmī’nin divanında görülmüştür. “Sifle dünyā ile biz terk-i huzūr eylemişüz/Dilümüz cur‘a-keş-i bezm-i umūr eylemişüz” (Rāmī, g.123) matlalı bu gazelin anlam dünyası, imaj, üslup özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Fā’iz’in andığı Rüşdī Efendi’nin de Rāmī’ye nazire yazdığı ya da Rāmī’den etkilenebileceği düşünülmektedir. (gazel için bkz. Fatma Zehra Kavukçu, 2000, “Rāmī Divānı” Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim, s.193)

¹⁶Fā’iz, Divānçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 5^a

¹⁷Vezin aksamıştır.

6. Sitâre sũhtegân-ı maħabbet içre bizüm
Felekte kevkeb-i mevhumâ beñzer âħterimüz
7. Mürîd-i muğbeceyüz ħânķāħ-ı 'aşķ içre
'Aceb mi pîr-i muğân olsa şeyĥ-i ekberimüz
8. Sebũ-yı çerĥ-i denîden becâ-i bâde-i nâb
Tamâm-ı zehr ile ser-şâr oldı sâğarımız
9. Hemîşe şûret-i a' mâli itmedük taşĥîĥ
Ĥaĥ-ı ĥaĥâ ile Fâ'iz pür oldı defterimüz

IX¹⁸

Der-Tetebbu' -ı Nâbî

--./-.-./.-.-./-.-

1. Bir neş'e cām-ı ķāleb-i âdemde ķalmamış
Bir cāy-ı zevķ maħbes-i 'âlemde ķalmamış
2. Evvel virürdi bir iki sâğar feraĥ dile
Şimdi o neş'e keyfde vü kemde ķalmamış
3. Ĥisset ihâta eylemiş eczâ-yı 'âlemi
'Azm-i sehâ tabî'at-ı Ĥâtemde ķalmamış
4. Olmuş füsürde tab' -ı çemen bād-ı serd ile
Revnâķ' izâr-ı ĝonce vü şebnemde ķalmamış
5. Evzâ' -ı ĥalk sâĥtedür biribirine
Fâ'iz ĥulûş tıynet-i 'âlemde ķalmamış¹⁹

¹⁸Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 5^a

¹⁹ Bu gazel Nâbî'nin "Naķş-ı şafâ şahîfe-i 'âlemde ķalmamış/Büy-ı vefâ ĥamîre-i Âdem'de ķalmamış" (Nâbî, g.351) matlalı gazeline nazire olarak söylenmiştir. (bkz. Ali Fuat Bilkan, Nâbî Divanı c.2, Ankara: Akçağ Yay., 2011, s.718).

X²⁰

Velehū

.-./...-./.-./..-

1. Hevā-yı haṭṭla itdi cünün-ı' aşq hurūş
İrer miyāh ḥad evvel belī bahār ile cūş
2. Ölünce yār-ı haṭ-āverde mātem eylemege
Fırāq-ı hüsle oldı cemālī nīlī pūş
3. İdince bŷy-ı çemenzār-ı haṭṭı istişmām
Unıtdı zŷlf-i nigārı şabā olup medhūş
4. Görince ṭāqa-yı ebrŷyı döndi mihrāba
Teveccŷh-i ğalaṭn bildi zāhid-i bī-hŷş
5. Eger ḳalursa bu vādī-i tāze Fā'izde
Şarīr-i kil-k-i teri bŷlbŷlī ider ḥāmūş

XI²¹

(?)²²

.-./...-./.-./..-

1. Żuḥŷr idŷp ruḥınuñ şafḥasında cevher-i haṭ
Dirīĝ o āyine-i şāf oldı muĝber-i haṭ
2. Telāṭum itdi yem-i ḥŷsn bād-ı elem ile
Çekildi sāḥile mevceler-[i]le ' anber-i haṭ
3. Hŷcŷm-ı ceyš-i Ḥabeş gibi Rŷmı ğāret içün
Diyār-ı ḥŷsnini teşḥire çekdi leşker-i haṭ
4. Hŷmā-yı bāl-ı bahār-ı leṭāfet-ile yine
Açıldı bāĝ-ı ruḥında benefşe-i ter-i haṭ
5. Bulur ḳalem-rev-i sultānı ḥŷsn-i emniyyet
Sŷtŷre-tīĝ ile ref' olunca kāfir-i haṭ

²⁰Fā'iz, Dīvānçe, Milli Kŷtŷphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 5^a-5^b

²¹Fā'iz, Dīvānçe, Milli Kŷtŷphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 5^a

²²derkanarda kırmızı mŷreккеple yazılı okunamayan bir başlık yer almaktadır.

XII²³

Velehû fi'l- Kâf

.-./...-./.-./..-

1. Tavâf-ı deyr-i muğân ise zâhidâ kâmuñ
Palâspâre-i rindimi eyle iħrâmuñ
2. Egerçi sîneni nâr-ı ħased tenûr itdi
Ėarîbdür ki yine baħta olmadı ħâmuñ
3. Fütâdegâni dil-âzürde itmesün şâne
Doğınmasun teline ħurra-yı dil-ârâmuñ
4. Hevâ-yı zülf ile olduñ esîr-i ħayd-ı elem
Tasavvur eylemeyüp ħâşıl-ı ser-encâmuñ
5. Felekden itme emel Fâ'izâ şarâb-ı neşât
Pür olmadığca nice def' a ħûn ile câmuñ

XIII²⁴

Lehû

--./...-./...-./..--

1. Dil nice ki olmaya giriftârı 'Alînüñ
Ser-cümle cihân oldu giriftârı 'Alînüñ
2. Bir neş'e-i cāvîd virür ħalb-i ħazîne
Keyfîyyet-i fikr-i mey-i ruğsâr[1] 'Alînüñ
3. İtdi beni güm-geşte reh-i vâdî-i ħırmân
Ol nâz u kirişme ile o reftârı 'Alînüñ
4. Cân-nağdi be-kef zülf-i semen-sâsı ucında
Oldum yine sūdâger-i bâzârı 'Alînüñ
5. Leb-teşne-i be-Kevşer ola Fâ'iz-i nâ-şâd
Oldı lebi âşüfte-i güftârı 'Alînüñ

²³Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 5^b

²⁴Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 5^b

XIV²⁵

Lehū fi'l-Lām

--./.--./.--./.--

1. Çeşmüñ o kadar eyledi tekşir-i tegāfül
K'oldı nıgehüñ fāriğ tedbīr-i tegāfül
2. Bī-tābdur ' uşşāka tegāfūlden o gözler
Ağyāre budur bā' iş-i takşir-i tegāfül
3. Teşbih iden ebrūlaruñı kavş-i każāya
Şāyestedür olsa hedef-i tīr-i tegāfül
4. Küstāh durur h'āhiş-i vaşluña dil-i zār
Lāyıkdur o dīvāneye zencīr-i tegāfül
5. Āsūde olur keşmekeş- tīg-i nıgehden
Fā' izveş olan geşte-i şemşir-i tegāfül

XV

.....²⁶

XVI²⁷

-.--/-.--/-.--/-.--

1. Ol perī itdikce nāz u ' işve peydā nev-be-nev
Rāz-ı dil olmağdadur dünyāya ifşā nev-be-nev
2. Köhne derdin tāzeler ' uşşāk-ı miñnet-didenüñ
Feyz-bağş oldıka bezme cām-ı şahbā nev-be-nev
3. Tāze bir büt-hāneye döndi gönül vīrānesi
Nağş idelden ' aşkıñı ol şūh-ı tersā nev-be-nev
4. Eylese ' uşşāk-ı zāra tāze tāze iltifāt
Gelse açılsa gül-i bāğ-ı temennā nev-be-nev

²⁵Fā'iz, Dīvānce, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 5^b

²⁶5b derkenarında gazel olduğu düşünülen "gösterdüm" redifli bir manzume yıpranma ve yırtıklık sebebiyle okunamamıştır. (bkz. Fā'iz, Dīvānce, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 5^b).

²⁷Fā'iz, Dīvānce, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr.6^a

5. Hâtır-ı işkestede qalmazdı Fâ'iz zerre gam
Neş'e-bağş olsa dile şahbâ-yı minâ nev-be-nev

XVII²⁸

Der-Tetebbu'-i Kâmi Efendi-i Edirnevi

..--/..--/..--/..--

1. Kadd-i hırmânuñ olur câme-i 'irfâna göre
Zevk-i 'irfânuñ olur rütbe-i hırmâna göre
2. Mâye-i binişidür bezm-i fenâda bâde
Görmeye rind-i cihân-süz anı yane göre
3. Qaldı maħrûm o dil seyr-i cemâl-i Hâkdan
Ki bu gülzârda bir sebze-yi bîgâne göre
4. Qanı ol vaqt ki bezm içre o şūhuñ 'âşık
Dil-i işkestesini şem'ine pervâne göre
5. Alur ayakdan ider zâhidi mey-hâne ħarâb
O teng-ħavşala qâbil mi ki rindâne göre²⁹
6. Fâ'izâ qaşd-ı helâk ile ħazabnâk gelür
Yine ħançer-be-kef ol âfeti mestâne göre³⁰

XVIII³¹

Lehû

.---/.---/.---/.---

1. Kerem kıl cismümi şad-pâre-i tîğ-i 'itâb itme
Yağup âteşlere cevruñle ey meh-rû kebâb itme
2. Seħervar gülşen-i kûyında feryâd eyle cânânuñ
Biraz ey murğ-ı dil aħvâlüñi ağla ħicâb itme
3. Qadîmî âşnâmızsuñ senüñle iħtilâf itdük
Gel ey derd ü gam-ı cânâne bizden ictinâb itme

²⁸Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^a

²⁹ Vezin aksamıştır.

³⁰ Fâ'iz'in bu gazeli Edirneli Kâmi'nin "Nâ-revâdur dimem ol âfet-i devrâna göre/Âşinâ cevri nevâzişleri bîgâne göre" (Kâmi, g.189) matlalı zemin gazeline naziredir. bkz. Gülgün Erişen Yazıcı, "Kâmi Dîvânı, 2017, s.265, e kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0> (erişim tarihi: 15.01.2019)

³¹Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^a.

Özgür KIYÇAK

4. Baña bed-terdür ağıyār ile şöhet nār-ı düzaḥdan
Getürme meclise luḥf eyle ey meh-rū ‘ azāb itme
5. Çü baḥr-ı bī-kerān-ı ‘ aşka Fā’iz olduñ üftāde
Düşüp bī-hūde ümmīd-i kenār[kendüñ ḥarāb itme]

XIX³²

Velehū fi’l-Yā’

-.--/-.--/-.--/-.--

1. Cūy-ı eşki nev-bahār-ı şevḳ cūşān eyledi
Sırr-ı ‘ aşḳ ser-i bahiri kef-i ‘ ummān eyledi
2. Fıkr-i ḥaṭṭı eyleyüp bu şeb derūnumdan güzer
Pister ü bālīnüm ekinin muḡaylān eyledi
3. Sırr-ı ‘ aşḳ-ı yāri pūşīde-ḳıyas eyler göñül
Zan ider fānūs nūr-ı şem‘i nihān eyledi
4. Ḥāk-i zillet içre bir gün itdi bī-nām u nişān
Her kimi çerḥ-i denī bir zāt-ı zī-şān eyledi
5. Oldı ḥaṭṭ-ı ‘ anberīni dem-be-dem Fā’iz füzūn
Mevc-i gird-āb-ı fenā gitdikce ṭuḡyān eyledi

XX³³

Der-Tetebbu‘-ı Nābī Efendi

--./-./-./-./-./-

1. Söyletme ‘ itimād idüp kīne-cūları
Şermende eyle luḥf u kerem ḳıl ‘ adūları³⁴
2. Bir baḥr-ı bī-kenāre olur eylesek cem‘³⁵
Bī-cā isāle itdigümüz āb-rūları

³²Fā’iz, Dīvānçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^a

³³Fā’iz, Dīvānçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^a

³⁴Fā’izin bu gazeli Nābī’nin “Güldürme iltifātun ile kīne-cūları/İtdürme ḥande ‘ āşıḳ-ı zāra ‘ adūları” (Nābī, g.824) matlalı zemin gazeline söylenmiş bir naziredir. Zemin gazel 9 beyitken Fā’iz’in gazeli 8 beyit olarak tanzim edilmiştir. (bkz. Ali Fuat Bilkan, Nābī Divanı c.2, Ankara: Akçağ Yay., 2011, s.824)

³⁵ Vezin aksamıştır.

3. İtse felek müsâ'ade bir kerre hâlevâr
Almak kenâre gör nic'olur mâh-rûları
4. Kâlb eyledi hevâya dil-i bî-ḥulûşumuz
Bu tekyegehde itdügimiz hây u hûları
5. Eyler füsürde ṭab' ı şakın itme istimâ'
Zühhâd-ı ḥuşkuñ eyledügi güft-gûları
6. Oldı perîde ḥayf ḥaṭ-âver olunca yâr
Pejmürde gül gibi ruḥınuñ reng ü bûları
7. Bir dem olur ki mevşil-i küy-ı bütân olur
Üftâdegânuñ eyledügi cüst u cûları
8. Nâbî Efendi gibi benüm daḥı Fâ'izâ
İstanbulñ gözümde uçar ḥüb-rûları

-Rubailer-³⁶

Rubâ'î I³⁷

--./---./---/-

Feth it der-i taḥkîki fütûhât eyle
Keşf it ḥaceb-i cehli şühüdât eyle
Ḳânûn-ı şifâ isteriseñ bu derde
Cüyâ-yı necât olma işârât eyle

Rubâ'î II³⁸

--./---./---/-

Yârâb dil-i vîrânımı mâ' mür eyle
Zulmetkede-i sînemi pür-nür eyle
Göstermek ile bir daḥı İstanbûlı
Luṭf eyle dil-i zârımı mesrûr eyle
Bu künbed-i zer-niṭâḳ vîrân olsun

³⁶Nazım biçiminin ismi şair tarafından belirtilmediği sürece yazılmamıştır. Belirtildiği durumlarda ise yazılmıştır.

³⁷Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 1^b

³⁸Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 1^b

Özgür KIYÇAK

III³⁹

Velehū

--./..-./---/-

Bu künbed-i zer-niṭāk vīrān olsun
Gülmīḥ-i sitāregānī rīzān olsun
İtdi beni bir sīm bedenden mehcūr⁴⁰
Gerdūn dilerem ḥākla yeksān olur⁴¹

IV⁴²

Velehū

--./..-./---/-

Her dem der-i ümmīd küṣāde olsun
Feyz-i kerem ü luṭfi ziyāde olsun
Yārān-ı şafā ḥurrem ü dil-şād⁴³
Cāh-ı ğama bed-ḥ^vāh ü fütāde olsun

V⁴⁴

Velehū

--./..-./---/-

Vā ḥayf beni eyledi ğam dīvāne
Aḥbābdan oldum giderek bīġāne
Naḫd-i dili bu virde virdüm şimdi
Bir muġbece-tārā çeker imāne

VI⁴⁵

Velehū

--./..-./---/-

Şehbāz-ı ṭab^ç yā^ç ni Ebābil-zāde
Çengāl-i ser-i zülfin idüp āmāde
İtdi dil-i āvāreyi çün pür-beste
Olsaḫ ne ^çaceb ^çaşkı ile üftāde

VII⁴⁶

--./..-./---/-

Yā Rab beni dil-teşne idüpdür ^çışyān

³⁹Fā'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^b

⁴⁰--./..-./---/-

⁴¹--./..-./---/-

⁴²Fā'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^b

⁴³ Vezin aksamıştır.

⁴⁴Fā'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^b

⁴⁵Fā'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^b

⁴⁶Fā'iz, Dîvânçe, Dîvân, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 1^b

Eyle kerem ü merhâmetüñle reyyân
Ser-tâ-be-ķadem ğarķa-i baķr u zerem
Estagfırıke es'elu minke'l-ġufrân⁴⁷

VIII⁴⁸

Lehū

--./---./---/-

Yā Rab dil-i meksūrımı mecbūr eyle
Ref' -i keder ü ħıznlle mesrūr eyle
Pā-māl ü sitem-dīde-i a' dā' oldum
Luķf u kerem it düşmeni maķhūr eyle

IX⁴⁹

lehū

--./---./---/-

Yā Rab dil-i ğamnākimi mesrūr eyle
Ben ' ācizi luķfuñ ile maķbūr eyle
Müstagraķ-ı baķr-ı rū-siyāhī oldum⁵⁰
[Luķf]u kerem it cürmümi maġfūr eyle

X⁵¹

Velehū

--./---./---/-

Cām-ı emeli zehr ile ser-şār itme
Vārid heves-i vaşlı dil-efġār itme
Pūşiş der-i ğamda kerem ü luķf eyle
Ey şūķ-ı cefā-pīşe beni zār itme

-Kıtalar-

I⁵²

Berāy-ı Çeşme-i Veliyyü'n-ni' am

-.---/-.-/-.-.-/-

1. Ħabbezā bir böyle āb-ı hoş-ġüvārı eyledi
Bir kerem-pīşe veliyyü'n-ni' metüñ luķfi sebīl
2. Ħaķ ħaķālardan maşūn itsün vücūd-ı pākini
Zātını hem eylesün her ġüne ħayrāta delīl

⁴⁷أسْتَغْفِرُكَ أَسْأَلُ مِنَ الْغَفْرَانِ. "Senden baġışlanma dilyorum"

⁴⁸Fâ'iz, Dîvânçe, Dîvân, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 1^b

⁴⁹Fâ'iz, Dîvânçe, Dîvân, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 1^b

⁵⁰--./---./---/-

⁵¹Fâ'iz, Dîvânçe, Dîvân, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^b

⁵²Fâ'iz, Dîvânçe,, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^b

Özgür KIYÇAK

3. Geldi yümn-i himmet-ile bu maḥall-i dil-keşe
Böyle bir āb-ı ḥayāt-efzā zihī sa'y-ı cemil
4. Bir melek-simā çıķup Fā'iz o dem tārīḥ için
Didi geldi bu behişt-ābāda ' ayn-ı selsebil

II⁵³
..--/..--/..-

1. Ḥabbezā kaşr-ı laṭif ü zibā
Ṭarḥ-ı nev-ṭarz maḳām-ı vālā
2. Def' -i ḥüzn itmege lāyık mesken
' Aceb ' işretgeh olupdur Ḥaḳḳā

III⁵⁴
Berāy-ı Ağa-yı İsmā' il Efendi
- . - - / - . - - / - . - - / - . -

1. Ḥayf virmez kimseye fırsat bu çerḥ-i bī-emān
Dest-i mihrinden rehā bulmaz gedā vü pādşāh
2. Cūş-ı mevc-i fitne-i pey-der-pey-i devrāndan
Hiç yoķdur zevraḳ-ı bī-lenger-i cisme penāh
3. Yine şad-efsūs bir zāt-ı sütüde-menḳabet
Bu fenādan kişver-i bāķiye oldı rev-be-rāh
4. Ağa İsmā' il Efendi ol fazilet-pişe kim
Ṭālibine maḥz-ı luṭf-ı Ḥaḳ ider bī-iştibāh
5. Olmuş idi vaḳti maşrūf-ı ifāde ṭālibe
Yazdıḳı şerḥ-i laṭifi şıdḳ-ıda' vāma güvāh
6. Gülşen-i cennet çerāgāh-ı na' im-i ḥuldda
Kebş-i rūḥ-ı pür-fütūḥın ide āsüde İlāh
7. Fevtini gūş eyleyüp hātif didi tārīḥini
İtdi İsmā' il Efendi ' azm-i bezm-i ḳudse āh (sene: 1123)

⁵³Fā'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^b

⁵⁴Fā'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^{b-8^a}

IV⁵⁵

-.--/-.--/-.--/-.--

1. Bir gül-i pākîze-ḥū ḡonce-i şüküfte-i rū
Ḥayf ki ṭay itdi bu menzil[geh]-i āb u gili
2. Didi du'ā iderek vālidî tārîḫi için
Cennet-i Firdevs ola 'ābidemüñ menzili (sene: 1124)

V⁵⁶

Velehū

-. - -/-. - -/-. - -/-. - -

1. Oldı pejmürde yine bir ḡonce-bū ḡülzārda
Bülbül-i ḥasret-keşi şimdengeri itsün enîn
2. Yağdı yandırdı kül itdi fūrkat ile vālidin
Ṭās-ı gerdünî 'aceb mi itse āhı pür-ṭanîn
3. Didi tārîḫ-i vefātın çıkdı bir mātem-giri
Cennetü'l-Firdevs ola cāy-ı Zeyne'l-'ābidîn (sene: 1125)

VI⁵⁷

--/-.--/-.--/-.--

1. Şāhîn Efendinüñ kerem ü istikāmeti
İtmişdi ḡalb-i ḥāsîd-i bed-ṭab'ı zaḥmnāk
2. Pervāz idince rūḫı ḥaremḡāh-ı cennete
Oldı maḡar-ı kālbüdi āşiyān-ı ḥāk
3. Olmışdı ser-ḡalife-i kitāb-ı ḥoş-raḡam
Rāh-ı şavāba 'iffet ile idüp insilāk
4. Dīvān-ı Ḥaḡda rüz-ı cezāda odur ümîd
Cürm ü ḡaṭādan ola ḥisāb u kitābî pāk
5. Fā'iz bedāheten didi tārîḫ-i fevtini
'Ukāb-ı merk sîne-i Şāhîni ḡıldı çāk (sene:1111)

⁵⁵Fâ'iz, Dîvânçe, Millî Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 8^a

⁵⁶Fâ'iz, Dîvânçe, Millî Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 8^a

⁵⁷Fâ'iz, Dîvânçe, Millî Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 8^a

VII⁵⁸

Berây-ı Vefât-ı Lâlezârî Şeyh Aḥmed Efendi Raḥimetu'llāhu

-. - /-. - /-. -

1. Şeyh Aḥmed mecma^c -i 'ilm ü 'amel
Eyledükde dâr-ı 'uḳbāya sefer
2. Ehl-i ḥaḳ mâtem idüp târîḫ için
Vây şeyhü's-sünne göçdi didiler (sene:1112)

VIII⁵⁹

Berây-ı Vefât-ı Şolâḳ Paşa-zāde Yūsuf Ağa

. - - / . - - / . - - / . - -

1. Fiğân u el-emân bu bezm-i nüş-a-nüş-ı miḥnetde
Çeker cām-ı şarâb-ı mevti âḫir pîr ü hem bernây
2. Yine bād-ı ecel bir nev-nihâli bâğ-ı 'âlemden
Fütāde eyledi ḥâk-i mezellet içre ser-tā-pây
3. Ki a^c nî Yūsuf-ı Mıṣr-ı emel İbn-i 'Ali Ağa
Ḥudā-yı Lemyezel ide aña ḥuld-ı berîni cây
4. Didî hâtif te'essüfle bu güne fevtine târîḫ
Züleyhâ-yı cihāndan çekdi dāmen cān-ı Yūsuf hây

IX⁶⁰

Berây-ı Vefât-ı Kâtib-i Şâlis-i der-Gümrük

- - / - - / - - / - -

1. Şad-ḥayf çerḫ-i keç-meniş-i nâ-sütüde-kâr
Virmekdedür derûna hezâran ğam u kesel
2. Bir laḫza gerdiş eylese ber-vefḳ-ı kām-ı dil
Der-pey o vaż^c a niçe mükedder olur bedel
3. Biñ kerre peyker-i elem u ğam ider zühür
Bir kerre olsa rûy-nümâ şāhid-i emel
4. Hāke fütāde eyledi berg-i ḥazān gibi

⁵⁸Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 8^a

⁵⁹Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 8^b

⁶⁰Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 8^{b-9a}

Bir tab' -1 pāk-1 nahl-1 bülendi yine ecel

5. Seyyid Hüseyn Efendi o zāt-ı melek-ıhışāl
Kim olmuşıdı hüsni kitābet ile meşel
6. Olduğda emr-i Hāk ile 'uqbāya rü-be-rāh
Buldı neşāt-ı kalb-i ehibbāya yol hālel
7. Fā'iz du'ā idüp didi tārīh-i fevtini
Seyyid Hüseyne cennet-i Firdevs ola maḥal (sene: 1130)

X⁶¹

Berāy-ı Ta' mīr-i Yediķule

-.-- /-.- /-.-/-.-

1. Olmuş iken bir nice dem bu Yediķule ḥarāb
Eyledi ta' mīr yine fermān-ı Şultān Muştafā
2. Çekse ser eflāke her bir ķule 'ar' arveş n'ola
İltifāt-ı Şāhdan çün buldılar neşv ü nemā
3. Ser bürehne Ḥayderīveş olmuşiken şimdi līk
Her biri bir serkele ber-Mevlevīdür güyiyā
4. Nāzır-ı tā' mir olan ol şāf-ı himmet ḥāk bu kim
Bezli-ı cehd itdi bunuñ termīmüne bī-ımtirā
5. Hāk ide meşķūr sa' yin hem ola maķbül-i şāh
Devlet-i dünyā vü 'izz-i maḥşere bā' iş ola
6. Didi tārīhin gelüp bir ehl-i dil taḥsīn-ile
Buldı bu ta' mīrden Ḥaķķā Yediķule baḥā (sene: 1111)

XI⁶²

Berāy-ı Vefāt-ı Hürrem Efendi

..-- /-.- /-.-

1. Ḥayf bu çerḥ-i bī-vefā her dem
Nüşı niş ü neşātı eyler ğam
2. Didi ol dem gelüp biri tārīh

⁶¹Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 9^a

⁶²Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 9^a

Özgür KIYÇAK

Vâh dünyâda kalmadı Hurrem

XII⁶³

Berây-ı Vefât-ı Maḥdûm-ı Ḥasan Ağa Keṭhüdâ-yı Veliyyü'n-ni' am
Tezekkür-i Evvel

..-- /..-- /..-- /..--

1. Ey olan ğaflet ile dâr-ı fenâyı cüyân
Mürveş dâne vü rûzî elemiyle püyân
2. Piç ü tâba nekadâr tül-i emelle düşsek
Yine gerdün ider mülk-ivücüdün tälân
3. Ḥayf şad-ḥayf ki bir gevher-i nâ-yâbı yine
Kıldı dem-beste idüp zîr-i zemînde nihân
4. A' nî İbn-i Ḥasan Ağa-yı sütüde-eṭvâr
Eyledi 'azm-i çemenzâr-ı behişt-i Yezdân
5. Dâyesi âh idüp fevti için târiḥin
Didi göçdi ciğerüm-pâresi 'Abdu'r-Raḥmân (sene: 1112)

XIII⁶⁴

Velehû

...-- /...-- /...-- /...--

1. Bu menzîl cây-ı âsâyiş degüldür olma gel ğâfil
Başîret dîdesin aç kılmaz nazar dünyâyâ ey dâna
2. Kemâl-i intibâh üzre sebağ-gîr olmadur müşkil
Saña taḥrîr ider ders-i fenâyı gerçi hep eşyâ
3. Beḳâ bahsîn cihân içre ne oḳumuş ne yazmış var
Hemân bî-hüde ğavġâdur fenâ ıḳlîmi ser-tâ-pâ
4. Şalâḥ-endîşe 'iffet-pîşe ya' nî oḳumuş kadın
Ki olmışdı niçe yıl nükte-dân-ı âyet-i taḳvâ
5. Gelince emr-i Bârî ile hengâm-ı fenâ ol dem
Ecel anı daḥı ḥâke fütâde eyledi ḥayfâ

⁶³Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 9^a

⁶⁴Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 8^a

6. Vefâtın istimâ' itdükde Fâ'iz didi târîhin
Saraylı oğmuş kadın cihândan göç (?)⁶⁵(1129)

-Matlalar-

I⁶⁶

Velehū

---/---/---/---

Dönmiş ruḥ-ı zerdine çemen 'aşık-ı zāruñ
Bir gūne daḥı 'ālemi var köhne bahāruñ

II⁶⁷

Lehū

---/---/---/---

Remed-āzürdedür zan eyleme bu çeşm-i hūnbāri
Görünce ḥirelendi āftāb-ı rüy-ı dil-dāri

III⁶⁸

Der-Ḥaqq-ı Şāhid-i Sebz-Püş

---/---/---/---

Pür serv-i nāz oldı riyāz-ı melāḥate
Zibā-ḳabā-yı sebz yaraşdı o āfete

IV⁶⁹

Lehū

---/---/---/---

Geçer bezm-i ḥarābāt-ı cihānda efser ü serden
Ferāḡat eylemez evbāş 'ālem-süz-şāḡardan

V⁷⁰

Velehū Be-nām-ı Ca' fer

..--/..--/..--

Mest olup itmedi dil-dār cefā
'Amel-i bāde imiş 'ayn-ı vefā

VI⁷¹

Velehū Be-nām-ı Żamin

⁶⁵ Sayfa yırtık olduğu için okunamamaktadır.

⁶⁶Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^b

⁶⁷Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^a

⁶⁸Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^a

⁶⁹Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^a

⁷⁰Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^a

⁷¹Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^a

Özgür KIYÇAK

-.--/-.-/-.-

Vir rızā şādīye ey dil hem ğama
İrmedi kimse rızādan māteme

VII⁷²

Velehū Be-nām-ı Eyyüb

-.--/-.-/-.-

Āh ne deñlü ‘āşıka tūĝ-ı cihān-güşā olur
Ġamze şaf-şıkāfda yāver-i dil-rübā olur

VIII⁷³

Lehū Be-nām-ı Emīn Aĝa

..-/-.-/-.-

İki serv ortasına sır ħor o ħurşid mişāl
Her kaçan māh aña bī-hūde ide istiħbāl

IX⁷⁴

Velehū Be-nām-ı Emīn

..-/-.-/-.-

Varalum meykedeye ĝuşşadan āzād olalum
Anda mey nüş idelüm ‘aşkla ber-bād olalum

X⁷⁵

Be-nām-ı ‘Ömer

-.--/-.-/-.-

Evvelinden kendüsin ol māh nāķış eyledi
Yār olup aĝyāre ħayfā n’eylediyse eyledi

XI⁷⁶

Velehū Be-nām-ı ‘Adlī

..-/-.-/-.-

Başka zīnetde olur ħa‘ide vü ħānūna
Ġāyet-i dāĝ-ı şerer-pāş-ı ser-i Mecnūna

XII⁷⁷

--./.-./.-

Yā Rab kerem ü luţf u ‘ināyet senden
Ben bī-kese tevħikini rehber ħıl sen

⁷²Fā’iz, Dīvānçe, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^a

⁷³Fā’iz, Dīvānçe, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^a

⁷⁴Fā’iz, Dīvānçe, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^a

⁷⁵Fā’iz, Dīvānçe, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^a

⁷⁶Fā’iz, Halil b. Cābî-zāde Mehmed, Dīvān, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^b

⁷⁷Fā’iz, Halil b. Cābî-zāde Mehmed, Dīvān, Milli Kütüphaneyazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^b

XIII⁷⁸

--./---./---/-

Yâ Rabb beni eyledi a^c dâ mağbûn
Sen eyle ^cinâyet noğşân-ı derûn

-Müfredler-

I⁷⁹

Velehû

--./---./---/-

Ey şûh hâzer eyle benüm âhumdan
Ne tevsen-i gerdûn olur pâ-mâli

II⁸⁰

Lehû

...-/...-/...-/--

Her bün-i müyuñ eger dîde-i bînâ olsa
Yine cânânı murâd üzre temâşâ güçdür

III⁸¹

Lehû

--./-./---./-./-

Fikr-i hañîñla bezm-i çemenzâr-ı ^câleme
^cÂşık mişâl-i bülbül-i ebkem gelür gider

IV⁸²

Velehû

..-./...-/...-/..-

Hañ yekûn itdi hisâb-ı ferañı çıkdı yüze
Anı taqşimde zülfî gibi zencîr olmaz

-Mısra-

I⁸³

Be-nâm-ı ^cAlî

...-/...-/...-/...-

Hilâl-i evc-i ^cilliyîni âşufte tamâm olsun

⁷⁸Fâ'iz, Halil b. Câbî-zâde Mehmed, Dîvân, Milli Kütüphaneye Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^b

⁷⁹Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphaneye Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^b

⁸⁰Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphaneye Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^a

⁸¹Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphaneye Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^a

⁸²Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphaneye Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^a

⁸³Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphaneye Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^b

Nazım şekli/birimi tespit edilemeyenler:

I

Bir rütbede bed-ṭālī⁸⁴

A' dā vü eḥibbā baña oldı

II⁸⁵

Naṭ' -ı ' âlemde sür at ṭoğrı (?)

Kec-rev olma şaḩın ey şāh kerem (?)

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aça, M., Gökalp, H. & Kocakaplan, İ. (2012). *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Türk ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit.
- Ahışhalı, R. (2007). *Râmî Mehmed Paşa*. TDV İslam Ansiklopedisi. XXXIV, 449-451.
- Akbayar, N. (1996). *Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmânî* (C.II). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 507-508.
- Akkuş, M. (2014). *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar*. Erzurum: Fenomen Yay.
- Aksoyak, İ. H. (2014). *Şehrî, Mehmed Efendi*. Türk edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1949> (erişim tarihi: 15.02.2019)
- Bilkan, A.F. (Tarihsiz). *Râmî, Râmî Mehmet Paşa. Türk edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1988> (Erişim Tarihi: 16.02.2019)
- Bilkan, A. F. (2011). *Nabi Divan I-II*. Ankara: Akçağ.
- Bilgegil, M. K. (2015). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Erzurum: Salkım Söğüt Yayınevi.
- Canım, R. (2016). *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yay.
- Coşkun, M. (2012). *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*. İstanbul: Dergâh.

⁸⁴Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 6^b

⁸⁵Fâ'iz, Dîvânçe, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509, vr. 7^a

Câbî-zâde Halil Fâ'iz'in Türkçe Şiirleri

- Çapan, P. (2005). *Mustafa Safâyi Efendi Tezkire-i Safâyi*. İnceleme-Metin-İndeks. Ankara: AKM Yay.
- Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (2000). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ece, S. (2015). *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II)*. Erzurum: Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık.
- Erdem, S. (1994). *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâsı (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks-Sözlük)*. Ankara: AKM Yay.
- Erdem, S. (2004). *Fa'iz. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi (C.IV)*. Ankara: AKM Yay.
- Fâ'iz, Halil b. (Tarihsiz). *Câbî-zâde Mehmed*. Divân. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz FB 509.
- İnce, A. (2018). *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ Sâlim Efendi*. Ankara: <http://ekitap.kultur-turizm.gov.tr/Eklenti/57124,mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39arapdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 16.02.2019)
- İpekten, H. (2010). Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz. İstanbul: Dergâh.
- İpekten, H., İsen, M., Toparlı, R., Okçu, N. & Karabey, T. (1988). *Tezkirelere Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: KTB Yay: 942.
- Kanar, M. (2015). *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yay.
- Kanar, M. (2009). *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yay.
- Kavukçu, F. Z. (2000). *Râmî Dîvânı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kayhan, H. (1991). *Rüşdî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kesik, B. (2014). *Fâ'iz, Câbîzâde Halil Fâiz. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2780> (Erişim Tarihi: 16.02. 2019)
- Kaplan, O. (2019). *Târih-i Edebiyyât Dersleri (C.I)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

- Kocakaplan, İ. (2014). *Açıklamalı Edebî Sanatlar*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay.
- Kurnaz, C.&Tatçı M. (2001).*Mehmed Nâil Tumân*. Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri (C.I-II). Ankara: Bizim Büro Yay.
- Muallim Nâcî (Tarihsiz). *Lûgat-ı Nâcî*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Müstakîm-zâde Süleyman Sa'deddin Efendi (2000).*Mecelletü'n-Nisâb* (Tıpkıbasım). Ankara: KB Yay.
- Onay, A. T. (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: Akçağ.
- Özcan, A. (1989). *Şeyhî Mehmed Efendi Şakaik-ı Nu'mâniye ve Zeyilleri-Vekâyü'l-Fudalâ (C.II-III)*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Pala, İ. (2003). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Leyla ile Mecnun Yay.
- Şemseddin, S. (2016). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Nâdir Eserler Kit.
- Tatçı, M. & Kurnaz, C. (2009). *Bursalı Mehmed Tâhir I-III ve Ahmed Remzi Akyürek Müftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*. Ankara: Bizim Büro Yay.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi C.III (1979). *Fâiz, Halil Efendi (Câbîzâde)*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Ünver, İ. (1993).Çeviri Yazımızda Yazım Birliği Üzerine Öneriler. *Türkoloji Dergisi*, Ankara, XI(1),51-89.
- Yazıcı Erişen, G. (2017).*Kâmî Dîvânı*.e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977.kami-divani-pdf.pdf?0>(Erişim Tarihi: 16.02.2019).
- Yekbaş, H. (2014).Rüşdî, Mehmed.*Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1901>(Erişim Tarihi: 20.02.2019).
- Zavotçu, G. (2013).*Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Kesit Yay.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh39689>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.11.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.11.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Durukoğlu, S. (2019). Yeni Bir Roman Tekniğı “İleriye Gidiş Tekniğı” ve Varoluş Gerekeçleri. *Journal of History School*, 43, 1909-1918.

YENİ BİR ROMAN TEKNİĞİ “İLERİYE GİDİŞ TEKNİĞİ” VE VAROLUŞ GEREKÇELERİ

Salim DURUKOĞLU¹

Öz

Sanatsal düzlemde eklemeler ve çıkarmalar yapsa da hayatı takip ve taklit eden roman türü, doğası gereği bütün zaman yapılarına ve kalıplarına açık olmak zorundadır. Romana ilahi bakış açısı ve Tanrısal anlatıcı olarak yani yarattığı dünyanın “Tanrı”sı olarak konumlanan yazar, geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman dilimleri içinde özgürce hareket edebilir. Yazarın anlatı zamanından, şimdiki zamandan koparak geçmişe gittiği ve geçmişini anlattığı zamanları teknik olarak ifade etmek için “geriye dönüş tekniğı” ifadesi; tersini yaptığı, geleceğe gidip şimdiki zamana döndüğü zamansal sıçramaları ifade etmek için de “ileriye gidiş tekniğı” ifadesi kullanılmaktadır. Geriye dönüş tekniğinin içinde de saklı olan ileriye gidiş tekniğini irdelediğimiz bu çalışma, bir romandan seçilen metinlerden hareketle, roman teorisi kitaplarında yer almayan bu tekniğın varlığını, kullanıldığını ve kullanılma biçimlerini, roman türüne etkilerini ve katkılarını somutlamak, roman teorisi kitaplarında yer almasını önermek amacına matuftur. Nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi tekniğinin kullanıldığı çalışmada ileriye gidiş tekniğinin, geleneksel, modernist ve postmodernist romanlarda sıkça kullanılan bir teknik olduğu, roman gerçek hayat ilişkisini sağlamlaştırdığı, romana hareket, renk ve zenginlik kattığı; zaman ögesinin bütüncül olarak romanda temsilini sağladığı, olayların daha iyi anlaşılmasına katkı sunduğu, karakterlerin daha iyi tanınmasına aracılık ettiği, varlığının dil bilgisi yapıları veya yönlendirici söz kalıpları üzerinden açığa çıktığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, edebiyat, roman, teknik, ileriye gidiş tekniğı, geriye dönüş tekniğı.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD,
salim.durukoglu@inonu.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-2429-7609](https://orcid.org/0000-0002-2429-7609)

A New Novel Technique “Forward Technique” and Its Existence Reasons

Abstract

Even though it makes additions and subtractions on the artistic level, the type of novel that follows and imitates life has to be open to all time structures and patterns by its nature. The author, who is positioned as the Divine perspective of the novel and the “God” in the world he created, that is, as the Divine narrator, is able to move freely in past, present and future periods. “The technique of return” is used to technically express the times when the author breaks away from the narrative time and goes back to the past and tells the past; the term “forward-going technique” is used to express the temporal jumps to which it does the opposite and goes back to the present. This study, in which we examine the forward-going technique, which is also hidden in the backward technique, aims to concretize the existence, use and usage of this technique which is not included in the novel theory books, and its effects on the genre and contributions of the novel. In the study, document analysis technique, which is one of the qualitative research techniques, is used as a technique that is used frequently in traditional, modernist and postmodernist novels, it strengthens the real life relationship and adds movement, color and richness to the novel; It was concluded that the element of time provided a holistic representation of the novel, contributed to a better understanding of the events, mediated the recognition of the characters better, and its existence was revealed through grammatical structures or guiding word patterns.

Keywords: Art, literature, novel, technique, forward technique, return technique.

GİRİŞ

“Şeyh Efendi’nin yanında oturan Hasan Efendi, haremdeki genç kadının, karnında kendisinin müstakbel karısını taşıdığını bilmiyordu o zamanlar; herkese olduğu gibi Hasan Efendi için de gelecek bir sırdı ve Osman’ın Beyoğlu’nun arka sokaklarında tanıştığı dişsiz adamın söylediği gibi ‘geleceği yalnızca Tanrılarla yazarlar bilirlerdi, kaderi onlar yapar onlar bozardı’ ve Tanrılarla yazarların Hasan Efendi’ye çizdiği kaderde, birkaç oda ötedeki bir kadının karnındaki su dolu torbada büyüyen bir bebek ona karı olarak yazılmıştı. Hasan Efendi kendi geleceğinden habersiz Şeyhine o gün olanları anlatmaya başladı;...” (Altan, 2006:69-70)

Yarası iyileşse bile izi kalmasından hareketle aşkı kılıç yarasına benzeten bir romandan alınan bu cümleler; insanla Tanrı arasındaki olası yakınlığa yahut uzaklığa ve insanın gelecek denen sırra ermeye matuf bulunduğu soylu bir çözüme, yazarların Tanrıya eşdeğer gücüne ve olanaklarına vurgu yapar. Zengin bir hayal dünyası içinde bile insan, malum / bilinen ile meçhul / bilinmeyen arasında bir yerlere sıkışmış ve çıkış yolları aramaya koyulmuş bir varlıktır. Oysa Tanrı için meçhul yoktur, çaresizlik de yoktur. O insanların

muhayyilesinde mutlak ve sonsuz iktidarın sahibidir ve bu özellikleriyle İslami terminolojide “gayb” denen geleceği bilmek ve kurgulamış olmak imtiyazının biricik temsilcisidir: “De ki: Allah’tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez. Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.” (Kuran-ı Kerim, 2019) Kendilerine falcı, medyum, kâhin, müneccim gibi sıfatlar uygun görülen insanların varlığı ve gölgeleri bu gerçeği değiştiremez. Bu gerçeklik içindeki tek istisna yazarlardır çünkü sanatsal düzlemde yazar, yazdığı romanın Tanrı’sıdır, istediğini öldürür, istediğini güldürür, kurmaca / fiktif dünyası içinde olabildiğince muktedirdir.

Aristo’dan bu yana Tanrı’nın eliyle yazıp, diliyle konuştuğuna inanılan, içindeki Tanrı yahut melek olma içgüdüsünün çağrısına uyan, Tanrı’nın yarattığı dünyayı taklit / mimesis ile bile olsa yeni ve özgün bir dünya kurgulayan ve bu dünyanın tek – mutlak belirleyicisi olarak Tanrılığa özenen yazarlar, geleceği bilmek konusunda müstesna kişiliklerdir. Konuk yazarımızın cümlesine geri döner ve vurguyu hatırlarsak “...geleceği yalnızca Tanrılarla yazarlar bilirler.” Tanrı’nın iktidarı ile kitaplarını biçimlendirme düşüncesıyla, özellikle “Tanrısal Bakış Açısı ve Anlatıcı” konumuyla kurmacada yer alan yazar için, ödünçlediği yaratma iktidarını kullanırken, o parlak lügatinde “yok” diye bir sözcük / şey yoktur. Tanrı’nın erki ile yazarın erkini eşitlediğimiz zaman, zamanda yapılacak ileri ya da geri yönlü her türlü yolculuk yazar için olanaklı hale gelir.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılan olgu veya olgular konusunda yazılı bilgiler içeren malzemelerin çözümlenmesini kapsar. (Yıldırım ve Şimşek, 2013:217) Doküman analizi, basılı ve elektronik materyallerin incelenmesi ve değerlendirilmesini kolaylaştıran sistematik bir süreçtir (Bowen, 2009).

1. Roman Teknikleri ve Geriye Dönüş Tekniği

Hayatın kendisi gibi, izdüşümü ve iyi bir kopyası olan roman; çok boyutlu, çok katmanlı, karmaşık / kompleks yapısıyla sayısız bileşenden oluşur. Bu girift / komplike yapıyı çözümlmek için, çalışmasını yayınladığı zamana kadar roman teorisi ile ilgili yapılanları ve yayınları dikkate alan ve yeniden yorumlayan Tekin, materyal ve teknik unsurlar ana başlıklarını önerir. Materyal unsurlar ana başlığının Anlatıcı, Bakış Açısı, Vaka - Olay Örgüsü, Kişiler, Zaman, Mekân, Dil ve Üslup, Fikir şeklinde alt başlıkları vardır. Çalışmamızın ilişkili olduğu teknik unsurlar ise şunlardır:

1. Anlatma-Gösterme Teknikleri
2. Tasvir (Betimleme) Tekniği
3. Mektup Tekniği
4. Özetleme Tekniği
5. Geriye Dönüş Tekniği
6. Montaj Tekniği
7. Otobiyografik Teknik
8. Leitmotiv Tekniği
9. Diyalog Tekniği
10. İç Diyalog Tekniği
11. İç Çözümleme Tekniği
12. İç Monolog Tekniği
13. Bilinç Akımı Tekniği

Bu teknikler içinde bizim incelediğimiz “İleriye Gidiş Tekniği” yoktur. Önerilen tekniğe içerik ve çağrışım değerleri üzerinden en yakın teknik ise “Geriye Dönüş Tekniği”dir. Bütün zaman biçimlerine, birimlerine açık bir anlatı türü olan roman; daha gerçekçi bir kimlik kazanmak, yaşanan ânı tarihin/geçmişin bilgi ve belgeleriyle desteklemek, kişileri geçmişten aldığı bilgilerle anlaşılabilir ya da zengin kılmak için, karakterlerin eylemlerinin nedenlerini açıklamak ya da bir olayı anımsatarak diğer olaylarla nedensellik bağı kurmak için geriye dönüş (retrospection) tekniğinden yararlanır. (Tekin, 2001:233) İki ve ikiz tür olan roman ve sinema arasındaki geçişkenlikten hareketle geriye dönüş tekniğinin (flashback) sinemada da kullanıldığını söyleyebiliriz.

Keza bu teknik roman türünü, materyal ve teknik unsurlar ile değişik yönlerden ele alarak anlatma amacıyla yazılmış diğer kitaplarda da isim ve içerik olarak yer almaz. Şerif Aktaş’ın Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş; Milan Kundera’nın Roman Sanatı; Hüseyin Gümüş’ün Roman Dünyası ve İncelemesi, Nurullah Çetin’in Roman Çözümleme Yöntemi kitaplarında ve kaynakçaya eklediğimiz diğer teori kitaplarında bu tekniğin ismine ve içerik bilgisine yer verilmemiştir. Dolayısı ile mevcut kitapların yeni baskılarında ve bundan sonra yazılacak kitaplarda bu tekniğin yer alması gerekmektedir.

Diyebiliriz ki madem roman bütün zaman biçimlerine açık o zaman, gelecek zaman biçimlerine de açık olmalıdır ve roman daha gerçekçi bir kimlik kazanmak, yaşanan ân geleceğın bilgi ve belgeleriyle desteklemek, kişileri gelecekten aldığı / ödünçlediğı bilgilerle anlaşılabilir ya da tutarlı kılmak, karakterlerin eylemlerinin nedenlerini açıklamak ya da bir olayı anımsatarak diğer olaylarla nedensellik bağı kurmak için ileriye gidiş tekniğinden yararlanır, yararlanmaktadır ve gerçeklik duygusunun, hayatla özdeşim kurma ilkesinin gerçekleştirilmesi adına mutlaka yararlanmalıdır.

3. İleriye Gidiş Tekniği

Felsefedeki dip zıtlık kuramı (düalizm) varlığın karşıtlığını iddia ve ispat eder. Roman teknikleri içinde yer alan “geriye dönüş tekniği” bu kuramın içinde değerlendirildiğinde “ileriye gidiş tekniği”nin de var olması gerektiğini kesin ve peşin olarak düşündürmektedir. Elbette tek başına karşıtlık kuramı ya da düz mantık böyle bir tekniğın varlığını ispata kâfi değildir. Bu tekniğın varlığına ve kullanıldığına dair somut örnekler üretmek ve göstermek gerekir. Hayatı birebir taklit ya da takip eden roman türünde Tanrı erki ile konumlanan yazar nasıl istediğinde veya gerektiğinde anlatı zamanından geriye gidebiliyor ise bu imkân istediğinde ileriye gidebileceğı anlamına da gelmektedir. Şu örneklerde bu imkânın kullanıldığına tanıklık ederiz:

“Şeyh’in kenarında gelin kayığın beklediğı mezarlıkta tekkenin eski şeyhleri yatıyordu; mezarları bakımlı ve düzgündü; sarmaşık gülleri dikilmişti taşların arasına; her mezar taşı bir kavuk biçimindeydi. *Çok uzun yıllar sonra* tekke kapatılıp bina çökmeye başlayınca mezarlık da bakımsız kalmış, aralarına Şeyh Efendi’nin de katıldığı ölülerin mezar taşları devrilmiş, bir kısmı çalınıp satılmış, mezarlar çiğnenmiş, mezarlık, çalınmamış birkaç mezar taşının da çarpılıp devrildiğı bir mezbeleliğe dönmüştü. ... Tekkenin damı uçmuş, merdiven tırabzanları yıkılmış, basamaklar göçmüştü. ...mezarlığı bir sinemacıya kiralayınca, mezarlığın çevresine bir çit çekip bir beyaz perde koyarak açık hava sineması yapmışlar, açık saçık filmler oynatmaya başlamışlardı.” (Altan, 2006:8)

“...evlenme ihtimali kadınlara yaklaşma konusundaki cüretini artırmıştı. *Çok uzun yıllar sonra* Osman’a, ‘Öyle bir yüzdü ki o, onu görenin hayatı bir daha eskisi gibi olamazdı, zaten olmadı da’ demişti.” (Altan, 2006:16)

Örneklere “*Çok uzun yıllar sonra*” girişi ile zamanda ileriye gidilmiş, net bir rakama irca edilmese bile, yıllar sonra olanlar anlatıldıktan sonra tekrar vaka zamanına dönülmüştür. Zaman en basit algılanma biçimiyle üç ayaklıdır.

Geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman bütünlüğü içinde yaşayan insan bilinci, rahatlıkla ve biteviye bu üç zaman dilimi arasında sıçramalar yapmaktadır / yapabilmektedir. O zaman aynı tutum ve davranış yazarların da rahatlıkla ve mutlaka başvurdukları bir imkân ve iktidarın parçasıdır. Yazar şimdiki anlatırken zamanda sıçramalar yaparak geriye ve ileriye gider / gidebilir: “Zamanla ilişkisini çoktandır kaybetmişti, zaman artık onun için hep aynı yöne doğru akan bir nehir değil; geçmişin, ânın hatta geleceğin içinde biriktiği büyük bir göldü.” (Altan, 2006:29) Zaman içinde hatıraların, onların, hayallerin, her şeyin biriktiği bir göl, bir okyanustur. Zamanın bu karmaşasını, iç içe geçmişliğini ve bütünlüğünü romana yansıtmamanın kaçınılmaz yollarından biri de ileriye gidiş tekniğidir.

Yazarın bu tekniğe başvurduğunun somut göstergelerinden biri de metinde gelecek zaman ekinin açığa çıkmasıdır: “Abdürrezzak Bey’in, gün geçtikçe şişmanlayan birinci karısı bir ahpap ziyaretinden dönerken arabasının tekeri, caddeden yüz metre içerde olan köşkün girişinde çamura takılıp kırıldı, bu küçük kaza daha sonra İstanbul’u sarsacak cinayetlere, binlerce insanın hayatını sürgünlerde yalnızlık ve sefalet içinde tüketmesine yol açacak bir facialar zincirine neden olacaktı; ama o tekerlek kırıldığında kimse karanlık bir istikbalin işaretini görmedi bunda.” (Altan, 2006:46)

“Bakışlarında ... ürkütücü bir boşluk vardı. Hüseyin Hikmet Bey, yıllar sonra üvey kızı için, ‘Gözbebeklerinde yakıcı bir karanlık vardı’ diyecekti ama o sırada Reşit Paşa çocuğun bakışlarını fark edecek durumda değildi, gelinini sakinleştirmeye çalışıyordu.” (Altan, 2006:58)

Metinlerdeki zaman eklerini incelediğimizde görülen geçmiş zaman, gelecek zaman, şimdiki zamanın hikâyesi gibi eklerin münavebeli biçimde kullanıldığını görürüz. (Banguoğlu, 1986) Bu kaçınılmaz kullanımlar, zamansal sıçramaları belirgin hale getirir. İleriye gidiş tekniğinin kullanıldığının en somut ve kesin göstergeleri bu dilbilgisi yapılarıdır.

“Mehpare Hanım, gözlerini kısarak öyle bir baktı ki kocasına, Hikmet Bey ne Padişah’tan, ne hafiyelerden korkmadığı kadar korktu; ... korkmakta ne kadar haklı olduğunu da anlayacaktı, canının en çok acıdığı bir anda karısı ona aynı cümleyi tekrarlayacak, ‘Kıskandınız mı, kendinize hakim olun, gülünç oluyorsunuz’ diyecekti.” (Altan, 2006:199) Gelecekte olacakları halde söylemenin tek yolu ileriye gidiş tekniğine başvurmaktır. Aslında fütürolog diye isimlendirilen insanların yapmaya çalıştıkları da bilim, bilgi, veri, varsayım ve kehanet arasında bir denge kurarak geleceğe dair öngörülerde bulunmaktır. İleri görüşlülük diye ifade edilen ve en çok devlet adamlarına ve büyük insanlara

yüklenen nitelik de edebiyat sanatına aktarılmak istenildiğine ancak ileriye gidiş tekniği ile yapılabilir.

Bu tekniğe roman karakterleri hayal kurduğunda da başvurulmaktadır. Hayal kurmak, göremediğimiz ve dokunamadığımız, ancak istediğimiz bir şekilde yaratabileceğimiz bir dünyayı düşlemektedir. Tamamen bir gelecek tasavvuru ve tasarısı olan hayaller, yapmak istediklerimizin bir taslağıdır ve düşlediğimiz yoldaki ilk adımlarımızı atmamıza yardım ederler. İnsanlar hayallerin yapıldığı maddeden yapılmıştır. Bu ve benzeri nedenlerle hayal kurmayı insan ve roman gerçeğinden koparmak olası değildir. Eğitimde gündüz düşleri diye nitelenen, öğrencinin bedenlen sınıfta ama zihnen ve ruhen kâh geçmiştten bir anıya kâh gelecekten bir hayale dalarak sınıf ortamından kopması, sıradan insanların serbest düşünme ya da düşme zamanlarında bilinç akımına kapılarak zamanda savruluşları, bu tekniğin gerçek hayatın ve roman türünün kaçınılmaz bir parçası olduğuna diğer bir kanıttır. Amerikan tarihinin en iyi konuşması olarak da gösterilen Martin Luther King’in “Bir hayalim var.” diyerek başladığı ve köleliğin tarihe karışacağı zamanları işaret ettiği konuşması bir ileriye gidiş ve zamanda sıçrama örneğidir.

Paralel evrenler olarak var olan ve sürekli yardımlaşan sinema hatta tiyatro ve romanda ortak olan noktalardan biri de yine ileriye gidiş tekniğidir. Sinemada ileriye sıçrama (flash forward) olarak adlandırılan bu teknik, kurguyu akışkan kılmak adına ciddi ve geniş bir kullanım alanına sahiptir.

İleriye gidiş tekniği romanda iki şekilde kullanılabilir. Olay zamanından ileri bir başka olay zamanına, gelecek zamana atlanır ve roman buradan devam ettirilir. Sözelimi roman, başkarakterin çocukluğuyla başlar, sonra bir ileri sıçrama ile yetişkinlik yıllarına geçer, roman buradan devam eder. Bu kullanım tekniğin tekil kullanımına örnektir.

İleriye gidiş tekniğinin diğer ve çoklu kullanımında geleceğe gidilip daha sonra anlatı zamanına ve sıçrama anına geri dönülür. Böylece roman karakterlerinin ve dolayısı ile okurlarının bilmediği ve asla bilemeyeceği gelecek seyirciye gösterilerek, entrik kurgu hareketlendirilir ve daha güçlü bir dramatik etki yaratılır.

İleriye gidiş tekniğini kullanmanın amacı romanın zamansal bütünlüğünü sağlamak, olayların üç boyutlu (geçmiş, şimdiki, gelecek zaman) sunumu ile bütün süreçlerini, sonuçlarını, etkilerini ve yansımalarını göstermek; karakterlerin geleceğe yönelik düşüncelerini, hayallerini ya da endişelerini seslendirmek, Antik Yunan’dan beri sorgulanan edebiyat gerçeklik ya da daha özel anlamda roman hayat ilişkisini teknil ve sağlam olarak yansıtmaktır.

İzlerini sürdüğümüzde bu tekniğin varlığına ve kullanıldığına dair birçok inceleme örneğine rastlarız. Alev Alatlının Yaseminler Tüter mi, Hâlâ? adlı romanında “...zaman zaman geriye dönüş ve ileriye gidiş tekniklerinin kullanılarak sürecin genişletildiği görülmektedir.” (Ulutürk, 2018:111) Keza Suudi Arabistanlı genç roman yazarlarından olan Muhammed Hasan Alvân’ın, büyük İslâm düşünürü ve tasavvuf âlimi İbnü’l Arabî’nin hayatını konu edinen, Mevtun Sagîrun (Küçük Bir Ölüm) adlı romanında, zamanın genişmesi gerektiği yerlerde ileriye gidiş tekniğinden yararlanmıştı: “Yazar, bazı yerlerde genişletme tekniğini kullanmıştır. Bu teknik de ileriye gidiş ve geriye dönüş olmak üzere iki şekildedir.” (Eminoğlu, 2018:155) Geleneksel roman anlayışı ile birlikte modernist ve postmodernist roman anlayışlarında bu teknik her zaman vardı ama adının konması gecikti ya da biraz zaman aldı.

SONUÇ

Sanatsal düzlemde eklemeler ve çıkarmalar yapsa da hayatı takip ve taklit eden roman türü, doğası gereği bütün zaman yapılarına ve kalıplarına açık olmak zorundadır. Romana ilahi bakış açısı ve Tanrısal anlatıcı olarak yani yarattığı dünyanın “Tanrı”sı olarak konumlanan yazar, geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman dilimleri içinde özgürce hareket edebilir. Yazarın anlatı zamanından, şimdiki zamandan koparak geçmişe gittiği ve geçmişi anlattığı zamanları teknik olarak ifade etmek için “geriye dönüş tekniği” ifadesi kullanılmaktadır, tersini yaptığı, geleceğe gidip şimdiki zamana döndüğü zamansal sıçramaları ifade etmek için de “ileriye gidiş tekniği” ifadesi kullanılmaktadır.

Geriye dönüş tekniğinin içinde de saklı olan ileriye gidiş tekniğini irdelediğimiz bu çalışma, bir romandan seçilen metinlerden hareketle incelediğimiz ve roman teorisi kitaplarında yer almayan bu tekniğin varlığını, kullanıldığını ve kullanılma biçimlerini, roman türüne etkilerini ve katkılarını somutlamak amacını taşımaktadır. Roman türünü, materyal ve teknik unsurlar ile değişik yönlerden ele alarak anlatma amacıyla yazılmış kitaplarda isim ve içerik olarak yer almayan bu tekniğin roman teorisinden bahseden mevcut kitapların yeni baskılarında ve bundan sonra yazılacak kitaplarda yer alması gerekmektedir.

İleriye gidiş tekniğinin, romanlarda yazarların tercihine ve zaman ögesinin kurgulanışına bağlı olarak değişmekle birlikte; geleneksel, modernist ve postmodernist romanlarda sıkça kullanılan bir teknik olduğu, roman gerçek hayat ilişkisini sağlamlaştırdığı, romana hareket, renk ve zenginlik kattığı;

zaman ögesinin bütüncül olarak romanda temsilini sağladığı, olayların daha iyi anlaşılmasına katkı sunduğu, karakterlerin daha iyi tanınmasına ve tanımlanmasına aracılık ettiği, varlığının dilbilgisi yapıları veya yönlendirici söz kalıpları üzerinden açığa çıktığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aktaş, Ş. (1991). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ.
- Aktaş, Ş. (1993). *Edebiyatta Üslup Ve Problemleri*. Ankara: Akçağ.
- Alatlı, A. (2006). *Yaseminler Tüter Mi, Hâlâ?* İstanbul: Everest.
- Altan, A. (2006). *Kılıç Yarası Gibi*. İstanbul: Alkim.
- Aytaç, G. (1999). *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Papirüs.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Çetin, N. (2009). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Basımevi.
- Doğan, M. (2005). *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İz yayınları.
- Ecevit, Y. (2001). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim.
- Eminoğlu, A. (2018). Muhammed Hasan Alvân'ın “Mevtun Sağırın (Küçük Bir Ölüm) Adlı Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46, 141-162.
- Emre, İ. (2006). *Postmodernizm ve Edebiyat*. Ankara: Anı.
- Forster, E. M. (2016). *Roman Sanatı*. Milenyum.
- Forster, E. M. (1982). *Roman Sanatı* (Çev: Ünal Aytür). İstanbul: Adam.
- Gümüş, H. (1989). *Roman Dünyası ve İncelemesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Karabuğru O. (2008). Postmodern Anlatılarda Zaman. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Modernizmden Postmodernizme*. 12(138/139/140), 363-367.
- Kundera, M. (1989). *Roman Sanatı* (Çev. İsmail Yerguz). İstanbul: Afa.
- Kuran-ı K. Neml 65, Hücurat 18. *diyanet.gov.tr* (Erişim Tarihi: 18.09.2019).
- Lukacs, G. (2014). *Roman Kuramı* (Çev. Cem Soydemir). İstanbul: Metis.

- Parla, J. (2008). *Don Kişot'tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim.
- Ramsden, A. & Hollingsworth, S. (2017). *Hikâye Anlatma Sanatı* (Çev. Ali Bucak). İletişim.
- Stevick, P. (2004). *Roman Teorisi* (Çev. Sevim Kantarcıoğlu). Akçağ.
- Tekin, M. (2001). *Roman Sanatı (Romanın Unsurları)*. İstanbul: Ötüken.
- Tepebaşı, F. (2012). *Roman İncelemesine Giriş*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ulutürk, Y. (2018). Modernist Kurguda Klasik Gerçekçi / Geleneksel Romanın İzleri: Yaseminler Tüter Mi, Hâlâ? *Curr Res Soc Sci*, 4(3), 108-115. Doi: 10.30613/Curesosc.449787.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yusuf, A. (2017). Postmodern Anlatıda Bir İmkân Olarak Üstkurmaca (Metafiction) ve Murathan Mungan Öykülerine Yansımaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52).

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh40248>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 21.10.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 21.10.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Bulut, S. (2019). Giresun İli Dereli, Eynesil ve Görele İlçeleri Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar. *Journal of History School*, 43, 1919-1942.

GİRESUN İLİ DERELİ, EYNESİL VE GÖRELE İLÇELERİ AĞIZLARINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR¹

Serdar BULUT²

Öz

Türkiye Türkçesi ağzlarının dil özelliklerini ve kelime yapılarını belirlemede derleme çalışmalarının payı büyüktür. Derleme çalışmaları sayesinde yok olmak üzere olan birçok yöresel hazine gün yüzüne çıkmıştır. 1932 yılında kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin önderliğinde "Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi" ortaya çıkarılmıştır. Bu dergi kapsamında 150 binden fazla kelime derlenerek 1939-1949 yılları arasında yayımlanmıştır. Bunun akabinde Türk Dil Kurumu derleme çalışmalarına devam etmiş ve 1952 yılında başladığı yolculuk sonucunda 450 bin kelime derlenmiştir. Kurum eski ve yeni malzemeleri birleştirerek 1963-1979 yılları arasında "Derleme Sözlüğü"nü meydana getirmiştir. Bu sözlük günümüzde Türkiye Türkçesi ağzları söz varlığını ortaya koyan en temel eser hüviyetindedir. Özellikle ağzların zamana ve mekâna karşı dirençsiz olduğunu varsayarsak, ağzlarla ilgili çalışmaların artarak devam etmesi neticesinde Derleme Sözlüğü de zenginleşecektir. Bu çalışmamızda Çepni Türklerinin hüküm sürdüğü Dereli, Eynesil ve Görele ilçeleri ile köylerindeki yöresel kelimeler ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Ağız özelliklerini koruyan Çepnilerden yapılan derlemeler sonucunda elde edilen malzemelerden, Derleme Sözlüğü'nde bulunmayan, bulunuyorsa da Dereli, Eynesil ve Görele ilçeleri ağzlarına ait olduğu belirtilmeyen ya da Derleme Sözlüğü'nde bulunmasına rağmen farklı anlamlar taşıyan kelimeler gün yüzüne çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu kelimeler ilgili başlıklar altında ayrı ayrı ele alınacak ve anlamlarıyla beraber verilmeye çalışılacaktır. Çalışmamızın temel amacı, Türk Dil

¹ Bu çalışma "1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (Asoscongres 2016)"nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir.

² Doç. Dr. Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, serdar.bulut@alanya.edu.tr., [Orcid: 0000-0001-6286-4873](https://orcid.org/0000-0001-6286-4873)

Kurumu'nun hazırladığı Derleme Sözlüğü'ne, Giresun şehrinin ilçeleri olan Dereli, Eynesil ve Görele ağızlarından küçük de olsa bir katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dereli Ağzı, Eynesil Ağzı, Görele Ağzı, Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi Ağızları, Çepniler, Ağızlar

Supplements of Giresun Province Dereli, Eynesil and Gorele Districts Dialect to the Dictionary of Word Collection (Derleme Sozlugu)

Abstract

The share of compilation studies is very great in determining the word structure and language features of Turkey Turkish dialects. Thanks to the compilation studies, many local treasury which was about to be destroyed revealed. Under the leadership of the Turkish Language Research Society which was founded in 1932, Collected Words from Colloquial Language in Turkey "Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi" was revealed. Under this journal, more than 150 thousand words were compiled and published between the years 1939-1949. Subsequently, the Turkish Language Association continued its compilation and in the year 1952, 450 thousand words were compiled. Combining old and new materials, Institution prepared "Compile Dictionary" between the years 1963-1979. This dictionary is one of the most basic works in Turkey Turkish dialects. Especially, assuming that dialects having low resistance against to time and space, as a result of the continuing increase in the studies related to dialects "Compiling Dictionaries" will prosper. In this study, Chepni Turkish (one of the 24 Oguz Turks tribes) dominated the province of Dereli, Eynesil and Görele and words in the local village will be examined. As a result of word collection made from Chepnis, word collections which do not existed in the dictionary, or if there is a word and not mentioned as belonging to the city of Dereli, Eynesil and Görele or the words with different meanings despite being included in the compilation dictionary will be explored. These words will be discussed separately under their respective headings and it will be given with their meaning. The main purpose of the study is to make a small contribution from the districts of the city of Giresun Dereli, Eynesil and Görele Dialects to the Compilation dictionary prepared by The Turkish Language Institute.

Key Words: Dereli Dialects, Eynesil Dialects, Görele Dialects, Compilation Dictionary, Turkey Turkish Dialects, Chepnis, Dialects

GİRİŞ

Çalışmamıza konu olan Giresun şehri Çepni Türklerinin yaşadığı önemli coğrafyalardan biridir. Araştırmalara göre, Türk ya da Türklükle münasebeti olan topluluklar milat öncesi VIII. yy.'dan itibaren Doğu Karadeniz ve çevresini yurt edinmeye başlamışlardır. Ancak bölgenin siyasi ve demografik bakımdan tam

Giresun İli Dereli, Eynesil ve Görele İlçeleri Ağzlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar

anlamıyla Türklerin eline geçmesi 1071 sonrasındaki süreçte olmuştur. Osmanlı öncesi dönemde Doğu Karadeniz'de Trabzon dışındaki birçok bölge Türk hâkimiyetine girmişken Fatih Sultan Mehmet devrinde buraların da fethedilmesiyle bölgede siyasi birlik sağlanmış ve Türk nüfusu bölgede tamamen hâkim hale gelmiştir (Telliöglü 2007: 654; Tekin ve Cantürk, 2019a: 811; Tekin ve Cantürk, 2019b: 839). Öncelikle bu Türk bölgesini oluşturan önemli yerleşimlerden üçüyle alakalı bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Görele Dereli ve Eynesil İlçeleriyle İlgili Bilgiler

Harita-1: Dereli, Görele ve Eynesil İlçelerinin Konumu

Dereli: Çepni Türklerinin yurdu olan Dereli, Giresun'un 15 ilçesinden biridir. Giresun ilinin güneyindeki Dereli'nin merkeze uzaklığı 32 km'dir. Dereli 1926'da nahiye, 1 Nisan 1958 yılında da ilçe olmuştur. İlçe nüfusu 21 bin civarıdır.

Eynesil: Giresun'un Trabzon sınırındaki en son ilçesi olan Eynesil'in merkeze uzaklığı 75 km'dir. Giresun Türkmen Çepnileri'nin yurdu olan Eynesil, önceleri Trabzon'a bağlı bir köy iken, Cumhuriyet'in ilanı ile Görele ilçesine bağlanmıştır. Eynesil, 1 Nisan 1960'da ilçe olmuştur. Nüfusu 13 bin civarıdır.

Görele: Türkmen Çepnilerinin yurdu olan Görele, Giresun'un ilk ilçelerindedir. Merkeze uzaklığı 63 km olan ilçenin toplam nüfusu 31 bin civarıdır. Bugün kemençenin başkenti olan yörenin geçim kaynağı fındıktır. Çepni folklorik özellikleri ilçede yaşatılmaktadır.

Ağızlar, Derleme Sözlüğü ile Giresun İli ve Yöresi Ağzları

Ağızlar, dil çalışmalarına kaynaklık eden önemli hazinelerdir. Türkçe Sözlük'te "Aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar

[1921]

gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili (TS: 44)” olarak tanımlanan ağız kavramı Ahmet Buran’ın Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü’nde ise “Bir dil alanı içinde yer alan farklı konuşma biçimlerinden her biri (Buran, 2015)” şeklinde tarif edilmiştir. Ağız kavramını Zeynep Korkmaz: “bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri (2010: 11- 12)” şeklinde açıklarken Muharrem Ergin ise “bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollar, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmaları (2012: 10)” şeklinde açıklamıştır. Bu şekillerde açıklanan ağızlar, aynı ilin ilçeleri, köyleri arasında dahi çeşitlilikler göstermeleri açısından bir dil için çok önemli kaynaklardır ve bu çeşitliliğin doğurduğu söz varlıklarının kayıt altında tutulması da aynı derecede önemlidir (Tekin ve Cantürk, 2014: 34).

“Ağızlar şüphesiz ait olduğu dilin zengin birer hazineleridir. Dilin içerisinde o gün olmayan çok kelime ağızlarda varlığını devam ettirebilmektedir (Yavuz ve Telli, 2013: 400).” 1867 yılında Avrupalı doğubilimcilerin başlattığı Türkiye Türkçesi ağızları araştırmaları özellikle 1940’tan sonra yerli araştırmacıların da alana girmesiyle hatırı sayılır bir biçimde artmıştır” (Erdem ve Bölük, 2011: 408). “Ancak hâlâ birçok bölgedeki ağızlar çalışılmamış ve derlenmeyi beklemektedir. Derlenen yerlerde de elde edilen malzeme derlenen kayıtlarla sınırlı kalmış, ağızların zengin malzemesinden kayıt altına alınamayan birçok veri araştırmacılar tarafından tespit edilmeyi beklemektedir” (Erdem vd., 2009: 2523; Bulut, 2017: 10).

Ağızlar, filoloji çalışmaları için önemli bir kaynak durumundadır. Dilin fonetik ve morfolojik özelliklerinin ortaya konmasında, bütünüyle söz varlığının belirlenmesinde muhakkak ağızlara başvurulması gerekmektedir. Ayrıca ağızlar bir milletin tarihine, kültürüne dair bilgilere ulaşılmasında kaynak durumundadır (Telli ve Bulduk, 2019: 99). Bu önemli kaynaklar, günümüzde okuryazar oranının artması, köyden şehre olan göçler ve teknolojinin hızla yayılması ve gelişmesiyle yazı dilinde olmayan fakat ağızlarda yaşayan kelimeler unutulmaya yüz tutmuş ve kullanılmamaya başlamıştır (Topal, 2018: 292). Radyo, televizyon ve dijital gelişmelerin etkisiyle tamamen yok olacağı düşünülen ağız kelimelerinin biran önce toplanarak kayıt altına alınması büyük önem taşımaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızları Türkçenin söz varlıklarının tespiti bakımından oldukça önemlidir. Ağızlarda dilimize ait keşfedilmemiş birçok kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin tespit edilmesi Türkçenin söz varlığına önemli katkı sağlayacaktır (Telli, 2017: 135). Geçmiş yıllarda

bunun bir ön ayağı olarak Atatürk tarafından 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla kurulan ve daha sonra adı Türk Dil Kurumu olan Kurum, Anadolu'nun farklı bölgelerinden 150 binden fazla kelimeyi derleyerek yazıya aktarmıştır. Bu kelimeler Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi'nde 1939-1949 yılları arasında yayımlanmıştır. Daha sonra 1952'de Türk Dil Kurumu tarafından ağızlardan kelime derleme çalışmalarına başlanmıştır ve sekiz yılda toplam 450 bin kelime derlenmiş ve bu kelimeler yazıya aktarılmıştır. "Tüm bu eski ve yeni malzemeler birleştirilerek 1963-1979 yılları arasında "Derleme Sözlüğü" meydana getirilmiştir (Akar, 2006: 42)."

Giresun İli ve Yöresi Ağızları

Giresun ili ve yöresi ağızları, ağızlarla ilgili ilk çalışmaları meydana getiren Ahmet Caferoğlu'nun 1959 yılında yaptığı tasnife göre Kuzeydoğu Anadolu Ağızları içinde yer alırken (Buran, 2011: 43), E. Piet Kral'ın tasnifinde ise Orta Karadeniz Ağız Grubu (Buran, 2011: 44) içerisinde gösterilmektedir. Leyla Karahan'ın tasnifinde ise Batı Grubu Ağızları içinde V. (Şebinkarahisar ve Alucra hariç) ve VI. (Şebinkarahisar ve Alucra) alt grupta gösterilmektedir (Karahan, 2014: 117). Giresun ağızı, Karadeniz bölgesinde özellikle Ordu ağızı ile yakın benzerlikler gösterirken bahsedilen Şebinkarahisar, Alucra ve Çamoluk ilçelerinin ağızları ise daha çok Gümüşhane, Erzincan ve Sivas Ağızları ile benzerlik göstermektedir (Tekin ve Cantürk, 2014: 55).

Son ağız sınıflandırmasını yapan Leyla Karahan'a göre Giresun ağızını da içine alan Batı Grubu ağızlarını diğer ağızlardan ayıran başlıca özellikler şunlardır:

➤ Bu ağızlarda ilerleyici benzeşme, gerileyici benzeşmeden daha kuvvetlidir. Bu sebeple tek şekilli birçok ek uyuma tâbi olmuştur (*varıdı, yaparқан*)

➤ "è > i"değişmesi bütün Anadolu ağızlarında görülmekle beraber bu ağızlar kadar yoğun değildir (*virmek*).

➤ "r, l" ünsüzleri önündeki ünlü türemesi hadisesi, bu ağızlarda düzenli ve kurallıdır (*ilimon*).

➤ "g, ğ" ünsüzleri, iki ünlü arasında ve hece sonunda sızıcılaşıp (*bağır-, değ-*).

➤ "k > g, kç- > ğ- ve t- > d-" değişmelerindeki yoğunluk da, bu ağızlarda fazladır (*geçi, ğız, daş*).

➤ Arka ve orta damak ünsüzü "ñ", korunmuştur (*deñiz*).

➤ Zamir kökenli teklik 1. ve 2. Şahıs ekleri ile bildirme ekleri dar ünlüdüdür. Bu ekler çokluk 2. şahısta "-sıñız / -sıñız / suñuz / -süñüz" şeklindedir (*gelirim, gelirsıñ, gelirsıñız*).

- Çokluk 2. şahıs iyelik eki ve iyelik kökenli şahıs eki, Doğu Grubu ağızlarında olduğu gibi büzülme ile yapısını değiştirmemiştir (*babañız, geldiñiz*).
- Duyulan geçmiş zaman eki çok şekillidir (*olmuş, gelmiş*).
- Şimdiki zaman eki genellikle geniş ünlüdür (*geliyo, geliye*). Bölgenin doğusunda dar ünlü şimdiki zaman ekleri kullanılan ağızlar da bulunmaktadır (*geliy*).

Giresun ili ve yöresi ağızları Bulut (Bulut, 2013)'un çalışmasına göre ağız çalışması yapılan yerler konumundadır. Gülensoy ve Alkaya (Gülensoy ve Alkaya, 2011)'nın çalışmasına göre de yine Giresun ve ilçeleri üzerine ağız çalışmaları yapılmıştır. Burada tüm çalışmaları almayacağız ama yöreyle alakalı yazılmış 2 adet ağız kitabı aşağıdaki gibidir:

- Demir, Necati ve Aydoğdu, Özkan (2008). *Giresun İli ve Yöresi Ağızları (Tarih-Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)*, Giresun: Giresun Valiliği Yayınları.
- Tekin, Feridun ve Cantürk, Samet (2018). *Giresun ve Yöresi Ağız Sözlüğü*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

YÖNTEM

Çalışmamız yapılırken Giresun'un Dereli, Eynesil ve Görele ilçe merkezleri, köyleri ve mahallelerinde saha gezileri yapılmış ve bu gezilerde Derleme Sözlüğü'nde mevcut olmayan sözcükler kaynak kişilerden derlenmiştir. Derlenen sözcükler kendi içerisinde öncelikle ilçelere göre ayrılacaklardır. Daha sonra sözcükler "Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Kelimeler", "Derleme Sözlüğü'nde Olmalarına Rağmen Anlamı Farklı veya Eksik Verilenler ile Yazılışları Farklı Olan Kelimeler" ve "Derleme Sözlüğü'nde Giresun Ağızlarında Kullanıldığı Anlamıyla Kullanılan Fakat Giresun Ağızlarına Ait Olduğu Belirtilmeyen Kelimeler" şeklinde kendi aralarında tasnif edileceklerdir. Bu tasnif edilen kelimeler "isim, sıfat, fiil, edat, bağlaç, beddua, deyim" gibi özelliklerine göre kendi içlerinde ayrı ayrı ele alınacaklardır. Sözcük türleri oluşturulurken bağlamda kullanımları farklı olabileceği için zarflar dikkate alınmayacaktır. Diğer sözcük türleri de kendi içlerinde terminolojik olarak ilgili oldukları alanlara göre ayrıştırılarak ele alınacaktır.

İNCELEME

A. GÖRELE İLÇESİ AĞIZLARINDA TESPİT EDİLEN KELİMELER

1. Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Kelimeler

a.) İsimler

Ay ve Mevsim, Gün ve Vakit İsimleri

üzüm ayı: Ekim, Kasım ayı.

zēle³: Akşam.

zemheri ayı: Ocak ayı.

Alet/Eşya İsimleri

çeñçük: Kapı kilidi.

garalastik: Genel olarak köylerde giyilen bir çeşit lastik ayakkabı çeşidi.

mağzu: Evin dışındaki kiler, ambar.

medeniyet yıltarı:⁴ Kravat, boyunbağı.

meşebe: Su kabı, maşrapa.

mufgırığu: Hırdavat malzemesi.

nafa: Karayolu kamyonlarına verilen adlandırma.

nalgırığu: Hırdavat malzemesi (**bkz. mufgırığu**).

tömbelek: Dümbelek çalgısı.

Hayvan İsimleri

cıtdak böğcüğü: Ateş böceği.

golibiç: Karabatak.

oğol⁵: Yavru, arı yavrusu.

tivsi⁶: Balık yavrusu.

Alış-Verişle İlgili İsimler

çaşu: Alışveriş yapılan kalabalık yer, çarşı.

³ Bu sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada “**zēle/zēlden**: Sonra, birazdan (Tekin ve Cantürk, 2014: 39)” şeklinde yer almaktadır. Anlam olarak da farklı olan sözcüğün çalışmada Görele ilçesi ağzına ait olduğu da belirtilmemiştir

⁴ **yıltar** sözcüğü Tarama Sözlüğü'nde “**yıltar (ıltar)**: Av köpeklerinin boyunlarına takılan ip, vesaire (TS/VI: 4584)” ve Derleme Sözlüğü'nde “**yıltar**: 1. Yular ipi. 2. Boyunbağı (DS/VI: 4274)” şeklinde geçmektedir.

⁵ Bu sözcüğe yazılış ve anlam bakımından benzer bir sözcük, Derleme Sözlüğü'nde “**oğul**: Arıların baharda çıkardığı yavrular (DS/V: 3271)” şeklinde geçmektedir. “**oğol**” şeklindeki kullanım Derleme Sözlüğü'nde mevcut değildir.

⁶ Bu sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada “**tivsi/tirsi**: Balık yavrusu (Tekin ve Cantürk, 2014: 39)” şeklinde yer almaktadır. Fakat Görele ilçesi ağzına ait olduğu belirtilmemiştir.

ismallama: 1. Çarşıya veya pazara giden kişiye verilen sipariş. 2. Özel yapım herhangi bir eşya.

Doğayla İlgili İsimler

alayt: Yaprak.

şavultu: Gürültülü ve yankılı ses.

Yiyecek/İçecek İlgili İsimler

gatak⁷: Ayran veya ekmeğin yanındaki ikinci yiyecek ve içeceklerin genel adı.

pirişli: Karadeniz yöresine has pancar (karalahana) yemeği, piriñçli.

turçu: Turşu.

Meslek İsimleri

toplayıcı: Dilenci.

Bitkiyle İlgili İsimler

garduf⁸: Patates.

merulcan: Dikenli sarmaşığın ucu.

Organ İsimleri

ğafan pekmezi: Kafadaki kan.

göz gapcū: Kirpik.

Diğer İsimler

aşki: Herhangi meydana gelen bir olayının nedeninin ortaya çıkması.

çıtđak: Kıvılcım.

ğasıt: Yalandan, şakadan bir şey söylemek.

mācir⁹: Muhacir, göçmen.

mayış: Maaş, aylık.

nalgun: Taşınırken ödenen ücret, nakliye geçiş ücreti.

---

⁷ Bu sözcüğe benzer bir sözcük, Derleme Sözlüğü'nde "**ğatıh/ğatik:** 1. Bir şeye karıştırılan şey, katık; 2. Ayran (DS/III: 1935)" şekillerinde yer almaktadır. Aynı sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkıları isimli çalışmada "**ğatik:** Ayran (Tekin ve Cantürk, 2014: 43)" şeklinde yer almaktadır. Mevcut çalışmalarda sözcüğün Görele ilçesi ağzına ait olduğu belirtilmemiştir.

⁸ Bu sözcüğe hem anlam hem de yazılış bakımından benzeyen bir sözcük, Derleme Sözlüğü'nde "**kardof:** Patates (Korzaf-Şiran/Gümüşhane) (DS/IV: 2658, 2672)" şeklinde yer almaktadır. "**ğarduf**" şeklindeki kullanım Derleme Sözlüğü'nde mevcut değildir.

⁹ Bu sözcüğe hem anlam hem de yazılış bakımından benzeyen bir sözcük, Derleme Sözlüğü'nde "**mācur:** Göçmen (Bereketli-Tavas/Denizli) (DS/IV: 3099)" şeklinde geçmektedir. Sadece ikinci hecede "i" "u" değişimi mevcuttur.

uyku semetesi: Uyku sersemliği, uyku semesi, uykulu.

b.) Fiiller

cufarlanmak: Zehirlenmek.

ēsük görmek: 1. Evlenecek olan kişilerin ihtiyacını karşılamak. 2. Evin eksiklerini gidermek.

fıştmak: Kaldırıp atmak.

garcaşturmak¹⁰: Olacak işi bozmak, karıştırmak.

ğayda vurmak: Çalgı aletiyle şarkı, türkü söylemek.

küskülemek: 1. Bir şeyi sopayla veya elle ileri doğru itelemek; 2. Gaza getirmek; 3. Kendi fikirlerini başkasına söyletmeye çalışmak.

mangır etmemek: Değersiz olmak, ucuz.

mırık dememek: Ağzı sıkı olmak.

moğuş moğuş kokmak: Ekşi ekşi kokmak.

piykırmak: bkz. piykamak.

piykamak: Toprakta veya karda kaymak.

sıbartdamak: Gömlek vb. elbiselerin kolunu yukarı katlamak, kıvırmak, sıvamak.

tulkurmak: Şişmek.

üzmek¹¹: Koparmak, çözmek.

yartaklanmak: Yağcılık yapmak, yalakalık.

yuğlamak¹²: Döndürerek ileriye götürmek, yuvarlamak.

c.) Sıfatlar

mıskıçtı: Cimri.

mükgem¹³: Sağlam, sağlamlaştırılmış, muhkem. 2. Çok güzel, şahane.

ağuşuk: Yarı açık.

çetevez: Yaramaz.

datduk: Sevimli, tatlı.

felfeşir: Gözleri parlayan, uyanık.

fötdek: Gözleri büyük olan.

---

¹⁰ Bu sözcükle aynı kökten doğan bir sözcük Derleme Sözlüğü'nde "**garcaşmak:** Karışmak, birbirine girmek: Ortalık bir garcaştı ne olduğunu bilemedim (Ordu, Nefsiköseli-Görele/Giresun, Utav-Yusufeli/Artvin, Ermenek/Konya)" şeklinde yer almaktadır. Fakat "**garcaşturmak**" sözcüğü, Derleme Sözlüğü'nde mevcut değildir.

¹¹ Bu sözcük, Tarama Sözlüğü'nde "**üzmek:** Koparmak, kırmak, kesmek, bozmak, ayırmak, uzaklaştırmak. 2. Yüzmek" şeklinde geçmektedir.

¹² Bu sözcük bölgede "**yulamak/yūlamak**" şekillerinde de kullanılmaktadır. (MDD).

¹³ Bu sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada "**mükgem:** Sağlam, kuvvetli (Tekin ve Cantürk, 2014: 38)" şeklinde yer almaktadır. Fakat sözcüğün Görele ilçesi ağzına ait olduğu belirtilmemiştir.

- gagaliç:** Biçimsiz, tipsiz, şekilsiz.
helenpir: Fiyatı düşük, kelepir, külüstür.
mendabur: Aşırı derecede pis, kötü insan.
moğoş: Ekşi.
sıypuk¹⁴: Delirmiş, aklını yitirmiş kimse.
yambul: Yamuk.
yuncak¹⁵: Yıkanacak olan.
dimdiğrek: Dümdüz.
tıkılak¹⁶: Küçük, yuvarlak şeyler.
tıgıyoz: Geçimsiz, aksi kimse.
tiğrek: Titiz, işkilli.
türmedağan: Çok dağınık, darmadağın.
nasıranlı: İnatçı.
nifi: Anayı babayı dinlemeyen, hayırsız.
oğluk: Kalabalık olmayan, tenha.
zerzembil: Darmadağın.

d.) İkilemeler

- garabazar¹⁷:** Ölçmeden, tartmadan, tahmini olarak.
tersingiç: Geri geri, tersine.

---

¹⁴ Bu sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada “**sıypuk:** Deli, delirmiş (Tekin ve Cantürk, 2014: 39)” şeklinde geçmektedir. Fakat sözcüğün Görele ilçesi ağzına ait olduğu belirtilmemiştir.

¹⁵ Bu sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada “**yuncak:** Deli, delirmiş (Tekin ve Cantürk, 2014: 39)” şeklinde yer almaktadır. Fakat sözcüğün Görele ilçesi ağzına ait olduğu belirtilmemiştir.

¹⁶ Bu sözcüğe anlam ve kullanım bakımından yakın olan bir sözcük, Derleme Sözlüğü’nde yine Giresun ve köyleri ağzlarına ait olarak “**tıkıl:** Küçük parça, tane (DS/III: 3912)” şeklinde yer almaktadır. Fakat “**tıkılak**” biçimindeki kullanım Derleme Sözlüğü’nde yoktur. Bu durum yörede sözcüğün farklı kullanımlarının olduğunu gösterir.

¹⁷ Bu sözcüğe hem anlam hem de yazılış bakımından benzeyen sözcükler, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada “**garabazara:** Aşağı yukarı, göz kararı (Tekin ve Cantürk, 2014: 37)” şeklinde yer alırken Erol Topal tarafından hazırlanan Giresun Eynesil Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar isimli çalışmada “**garabazar:** Yaklaşık olarak, tam ölçüsünde olmayan (Topal, 2018: 293)” şeklinde yer almaktadır. Fakat “**garabazara**” biçimindeki kullanım Derleme Sözlüğü’nde mevcut değildir. Bu durum yörede sözcüğün farklı şekillerde kullanıldığını göstermektedir. İki çalışmada da sözcüğün Görele ilçesi ağzına ait olduğu belirtilmemiştir.

e.) Deyimler ve Benzetmeler

ğalbi pıyır pıyır etmek: Mutluluktan uçmak.

hoşmak¹⁸ ağız: Gevşek, gevrek ağızlı.

ıyım sıyım olmak: Darmadağın olmak

kıyın kıyın¹⁹ gitmek: Görmesi istenilmeyen insanlara görünmeden habersizce uzaklaşmak.

mangır²⁰ gibi hava: Kuru, ayaz hava.

mezer gaçgunu: Zayıf, benzi solmuş kişileri aşağılamak ve iğnelemek için söylenmektedir.

f.) Edatlar:

haşimdi: Az önce, biraz önce.

kēri: Sonra.

g.) Beddualar

sinin gümbürdesin: Mezarın dağılsın.

2. Derleme Sözlüğü'nde Olmasına Rağmen Anlamı Farklı veya Eksik Verilenler ile Söylenişleri Sadece Ses Değişikliği Noktasında Farklı Olanlar
a.) İsimler

Yiyecek-İçeceklerle İlgili İsimleri

cırtla²¹: Pişi, Hamur kızartması (DS/II: 930).

aşgu: Yufka ekmek (DS/I: 353).

garamuk²²: Gelişmemiş fındık tanesi (DS/III: 1920).

¹⁸ Bu sözcük, Derleme Sözlüğü'nde deyim özelliğinden uzak şekilde "**hoşmak:** Sarımsaklı kuru fasulye ezmesi (Nefsiköseli-Görele/Giresun)" (DS/III: 2416) geçmektedir. "**hoşmak ağız**" biçimindeki deyim şeklindeki kullanım Derleme Sözlüğü'nde mevcut değildir.

¹⁹ Bu sözcük, Derleme Sözlüğü'nde "**kıyın kıyın:** Kıyidan kıyidan yol değiştirerek gizli gizli (kaçmak için) (Düzce; Merzifon ve köyleri/Amasya)" şeklinde geçmektedir. Fakat "**kıyın kıyın gitmek**" biçimindeki kullanım Derleme Sözlüğü'nde mevcut değildir.

²⁰ Bu sözcük, Derleme Sözlüğü'nde "**mangır** (DS/IV: 3122)" şeklinde burada belirtilen anlamın dışında başka anlamlarıyla yer almaktadır. Fakat Derleme Sözlüğü'nde mevcut anlamıyla "**mangır gibi hava**" şeklinde bir kullanım yoktur.

²¹ Bu sözcüğe hem anlam hem de yazılış bakımından benzer bir sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada "**cırtta:** Kızgın yağda pişirilen ekmek hamurundan elde edilen yiyecek (Tekin ve Cantürk, 2014: 40)" şeklinde yer almaktadır. Fakat **cırtla**" biçiminde bir kullanım Derleme Sözlüğü'nde mevcut değildir. Bu durum yörede sözcüğün farklı şekillerde kullanıldığını göstermektedir. Mevcut çalışmada sözcüğün Görele ilçesi ağızına ait olduğu belirtilmemiştir.

²² Bu sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada "**garamuk:** İçi boş, hastalıklı fındık

höşül: 1. Çayın dip kısmı. 2. Bulanık sıvı (DS/III: 2438).

İnsanla İlgili Özellikler

tay: Bebeklerin yeni yeni yürümeye başlayıp, denge sağlaması (DS/V: 3852)

cazu²³: 1. Geceleri mezardan çıkıp insanlara kötülük ettiğine inanılan yaratık, cadı. 2. Tuttuğunu koparan girişken ve becerikli bayanlar (DS/II: 87-871).

tekebızdık²⁴: Takla (DS/V: 3865).

oçak: Aile (DS/V: 3266).

Alet/Eşya İsimleri

çabula²⁵: Tabanı çivi ile çakılmış bir tür ayakkabı (GYAS: 82; Küçük, 2019: 164).

gelek: Kitap, defter yaprağı (DS/III: 1974).

gurna: Çeşme (DS/III: 2200).

tenge: Sepeti sırtta taşımaya yarayan ip (DS/V: 3880).

tüllük²⁶: Bahçelerde yağmur yağdığı zaman korunmak için altına sığınılan baraka (DS/V: 3990).

palan: 1. Bir tür minder. 2. Kalın örtü (DS/V: 3384).

Ay ve Mevsim İsimler

abul: Nisan ayı (DS/I: 32).

garagış ayı: Aralık ayı (DS/III: 1918).

Doğayla İlgili İsimler

obuz: Dar vadi (DS/V: 3262).

ürmek: Heyelan (DS/VI: 4071).

(Tekin ve Cantürk, 2014: 41)" şeklinde yer almaktadır. Mevcut çalışmada sözcüğün hem yukarıdaki anlamı yoktur hem de Görele ilçesi ağzına ait olduğu belirtilmemiştir.

²³ Bu sözcüğe hem anlam hem de yazılış bakımından benzer bir sözcük, Derleme Sözlüğü'nde "**cazi/cazgarısı**: Cadı, fitneci (DS/II: 870)" şekillerinde yer almaktadır.

²⁴ Bu sözcük, Derleme Sözlüğü'nde "**tekebizlik atmak**: Takla atmak (Görele / Giresun)" şeklinde geçmektedir. Yine Görele Ağzından tespit edilen sözcüğün "**tekebızdık**" şekli Derleme Sözlüğü'nde mevcut değildir.

²⁵ Bu sözcüğe hem anlam hem de yazılış yönünden benzer bir sözcük, Derleme Sözlüğü'nde "**çapula / cabula**: Kaba deriden yapılmış ucu sivri ve kıvrık ayakkabı, yemeni (DS/II: 1078-1079)" şeklinde yer almaktadır. "**çabula**" biçimindeki şekli Derleme Sözlüğü'nde mevcut değildir. Ayrıca bu sözcüğün Görele ilçesi ağzı veya Giresun ağzına ait olduğuyla ilgili herhangi bir bilgi de mevcut değildir.

²⁶ Bu sözcük, Derleme Sözlüğü'nde "**tüllük**: 1. Çoban kulübesi (Giresun ve köyleri); 2. Bağ kulübesi (Akköy-Söğüt/Muğla), 3. Çoban Çadırı (Görele, Tirebolu / Giresun)" şeklinde yer almaktadır. Bu kullanım ile Derleme Sözlüğü'nde yer alan kullanım arasında sadece ilk hecede "u" "ü" ses değişimi mevcuttur.

Diğer İsimler

çıtıl: Saç veya iplik gibi şeylerin düzgünlüğünün bozulması (DS/II: 1193).
göğnümiş: Yanık, yanmış, içinde ateş olan kül (DS/III: 2132, 2133).

Hayvan İsimleri

zaar: 1. Uyuz köpek. 2. Demek ki, boşuna değil anlamlarında kullanılır (DS/VI: 4342, 4343).

Bitkiyle İlgili İsimler

gozalak: Olgunlaşmamış, ham meyve (DS/III: 2112).

b.) Fiiller

tespermek: Üşüyerek ürpermek (DS/V: 3898).

cerlemek: Sinirlenmek, bağırarak (DS/II: 886).

çatmak²⁷: Sinirli bir şekilde, kavga çıkarmaya çalışmak, tartışmak (DS/II: 1092).

kakmak: 1. Boynuz ya da başla toslamak; 2. Yumruklamak (DS/IV: 2606; DS/VI: 4532).

gümbürdemek: Dağılmak (DS/III: 2221).

söykünmek: Ağırdan almak (DS/V: 3686).

sökütmek²⁸: Üstünü başını çıkartmak (DS/V: 3679).

üğrünmek: Hızlı yürüyememek, yan yan veya yuvarlanarak yürümek (DS/VI: 4062, 4784).

zeklenmek: Taklit etmek (DS/VI: 4359).

c.) Sıfatlar

dayanç: Koruyucu, hami (DS/II: 1383, 1384, 1386).

doğuç: 1. Sivrilğini kaybetmiş, körelmiş. 2. Yüzü gülmeyen, asık suratlı (DS/II: 1533).

dömbek²⁹: İri, yuvarlak (DS/II: 1580).

---

²⁷ Bu sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada “**çatmak:** Kavga etmek için ters laflar söylemek (Tekin ve Cantürk, 2014: 41)” şeklinde yer almaktadır. Fakat Görele ilçesi ağzına ait olduğu belirtilmemiştir.

²⁸ Bu sözcük, Erol Topal tarafından hazırlanan “Giresun Eynesil Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar” isimli çalışmada “**sökütmek:** Kıyafetlerini çıkarmak, soyunmak (Topal, 2018: 294)” şeklinde yer almaktadır. Fakat Görele ilçesi ağzına ait olduğu belirtilmemiştir.

²⁹ Bu sözcük, Erol Topal tarafından hazırlanan “Giresun Eynesil Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar” isimli çalışmada “**dömbek:** İri, büyük (özellikle gözler için kullanılır) (Topal, 2018: 293)” şeklinde yer almaktadır. Fakat Görele ilçesi ağzına ait olduğu belirtilmemekle birlikte sözcük,

ehel: 1. İyi, güzel. 2. Usta (DS/III: 1689).

nezük: Tatlı (DS/IV: 3251).

d.) Edatlar

heri: Daha (DS/III: 2345).

e.) Deyimler ve Benzetmeler

got gafa³⁰: Büyük ve kalın kafalı, akılsız, salak (DS/IV: 2938).

f. Beddualar

soyka: Kötü kişi ve hayvanlar için “yerin dibine girsin” manasında kullanılan sıfat görünümlü beddua (DS/V: 3671, 3672).

3. Derleme Sözlüğü’nde Giresun Ağzlarında Kullanıldığı Anlamıyla Kullanılan Fakat Görele/Giresun Ağzlarına Ait Olduğu Belirtilmeyen Kelimeler

a.) İsimler

Alet/Eşya İsimleri

cember: Kadın başörtüsü (DS/VI: 4472, 4479)

tuluk: Yanak (DS/V: 3990).

peşgü³¹: Soba (DS/VI: 4646).

tam³²: 1. Evin çatısı, dam; 2. Ahır (DS/V: 3818).

Yiyecek/İçecek İsimleri

nardek³³: Sulandırılmış pekmez (DS/VI: 4605).

---

yazar tarafından “Derleme Sözlüğü’nde Bulunmayan Kelimeler” kategorisine alınmıştır. Fakat sözcük, Derleme Sözlüğü’nde başka anlamlarla yer almaktadır.

³⁰ Bu sözcük, Derleme Sözlüğü’nde “**kot kafa:** Kalın kafalı, akılsız (DS/IV: 2938)” şeklinde geçmektedir. “**got gafa**” biçimindeki kullanım Derleme Sözlüğü’nde mevcut değildir. Derleme Sözlüğü’nde sözcüğün Giresun il ve ilçelerine ait olduğu da belirtilmemiştir.

³¹ Bu sözcük, Derleme Sözlüğü’nde belirtildiğine göre Perşembe/Ordu ağzında “**peşgu:** soba” şeklinde yer almaktadır (DS/VI: 4646). “**peşgü**” biçimindeki kullanım Derleme Sözlüğü’nde mevcut değildir. İki sözcük arasında son hecede yer alan “**u**” “**ü**” değişimi mevcuttur.

³² Bu sözcüğün Derleme Sözlüğü’nde Tirebolu/Giresun ağzına ait olduğu belirtilirken Görele/Giresun ağzına ait olduğu belirtilmemiştir.

³³ Bu sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağzlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada “**nardek:** Sulandırılmış pekmez vb. ekşi içecekler (Tekin ve Cantürk, 2014: 44)” şeklinde yer almaktadır. Fakat sözcüğün Görele ilçesi ağzına ait olduğu belirtilmemiştir.

Dinle İlgili İsimler

nabal: Günah, vebal (DS/VI: 4604).

b.) Sıfatlar

muhannet: Korkak, kadın yaradılışlı erkek (DS/IV: 3218).

tili: Yemek seçen kimse (DS/V: 3933).

B.) DERELİ İLÇESİ AĞIZLARINDA TESPİT EDİLEN KELİMELER

1. Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Kelimeler

a.) İsimler

Alet/Eşya İsimleri

sabliye: Kepçe.

ateş başı: Şömineye benzeyen fakat şömineden daha büyük olan ateş yakma yeri.

cam ışığı: Gaz lambası.

Hayvan İsimleri

cavaloz³⁴: Sincap.

İnsanlarla İlgili İsimler

cidduk: Küçük, sevimli çocuk.

Vücut ve Organlarla İlgili İsimler

zumruk³⁵: Yumruk.

Bitkilerle İlgili İsimler

kömsük: Kısa ve küçük mısır koçanı.

özül: Yabani ağaççık, ağı ağacı.

b.) Sıfatlar

billak: Parlak.

gogil: Saç örgüsü, ensede toplanan saç.

azgu: Çılgın, deli.

yalavuz: Yalnız.

³⁴ Bu sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada “**cavaloz:** Sincap (Tekin ve Cantürk, 2014: 36)” şeklinde yer almaktadır. Fakat sözcüğün Dereli ilçesi ağızına ait olduğu belirtilmemiştir.

³⁵ Bu sözcükle aynı anlama gelen sözcük, Derleme Sözlüğü'nde “**zumruk, zumbuk:** Yumruk (DS/VI: 4402)” şeklinde yer almaktadır. Bu iki kullanım arasında hem yazım hem de anlam bakımından benzerlikler mevcuttur. Fakat “**zumruk**” biçimindeki kullanım Derleme Sözlüğü'nde yoktur.

c.) İkilemeler

cıntı pıntı: Cips, kola gibi yiyeceklere verilen genel ad, abur cubur.

d.) Deyimler ve Benzetmeler

zıbiç³⁶ gibi giyinmek: Dar giyinmek (DS/VI: 4366).

2. Derleme Sözlüğü'nde Olmasına Rağmen Anlamı Farklı veya Eksik Verilenler ile Yazılışları Farklı Olan Kelimeler

a.) İsimler

Yiyecek/İçecek İlgili İsimler

cöbre: Çay posası, çayın geri kalan çöpleri (DS/II: 1005).

Bitkilerle İlgili İsimler

yavşu³⁷: Biçilen ekin veya mısır tarlasında yetişen yeşil taze otlar (DS/VI: 4208).

Alet/Eşya İsimleri

naşaba: Kulplu bardak (DS/IV: 3241-3242).

gol: Raf (DS/III: 2096-2097).

Vücut ve Organlarla İlgili İsimler

goşmak: Avuç içi (DS/III: 2108).

b.) Sıfatlar

emlek: Tutam, demet, buket (DS/III: 1738).

innem: Az, çok az (DS/IV: 2544).

bat: Uçurum, tarlaların yabani hayvan gelemeyecek olan bayır kısmı (DS/I: 568).

nebri: Erkek çocuklar için “yaramaz çocuk” manasında kullanılır (DS/IV: 3244).

pillak: Parlak (**bkz. billak**) (DS/V: 3455).

---

³⁶ Bu sözcük, Derleme Sözlüğü'nde “**zıbiç:** Kiraz, dut, üzüm gibi meyvelerin ince sapı (Eskisayaca / Ordu)” şeklinde geçmektedir. Fakat “**zıbiç gibi giyinmek**” şeklinde bir kullanım Derleme Sözlüğü'nde mevcut değildir.

³⁷ Bu sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağzlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada “**yavşu:** Hayvanlara verilen bir çeşit yeşil ot (Tekin ve Cantürk, 2014: 39)” şeklinde yer alırken, Erol Topal tarafından hazırlanan “Giresun Eynesil Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar” isimli çalışmada “**yavşu:** Hayvanlara verilen bir çeşit ot (Topal, 2018: 295)” şeklinde yer almaktadır. İki çalışmada da sözcüğün Dereli ilçesi ağzına ait olduğu belirtilmemekle birlikte sözcük, makale yazarları tarafından “Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Kelimeler” kategorisine alınmıştır. Fakat sözcük, Derleme Sözlüğü'nde başka anlamlarla yer almaktadır.

3. Derleme Sözlüğü'nde Giresun Ağızlarında Kullanıldığı Anlamıyla Kullanılan Fakat Dereli/Giresun Ağızlarına Ait Olduğu Belirtilmeyen Kelimeler

a.) İsimler

gatık: Ayrın (DS/III: 1935).

C.) EYNESİL İLÇESİ AĞIZLARINDA TESPİT EDİLEN KELİMELER

1. Derleme Sözlüğü'nde Hiç Rastlanmayan Kelimeler

a.) İsimler

Yiyecek/İçecek İlgili İsimler

fol: Sert kabuğu çıkarılmış fındık meyvesi.

gacır: Yaş fındığın dışındaki ince kabuk.

gavun armudu: Bir tür armut çeşidi.

palıç: Bir tür hamur ekmeği.

Ay/Mevsim ve Gün İsimleri

zabacca: Sabah, sabahleyin.

zabāça: Sabah, sabahleyin (**bkz. zabacca**).

Alet/Eşya İsimleri

zıpcık³⁸: Kızılağacın taze dalının tükürük yardımıyla çıkartılarak düdüğ gibi öttürülen alternatif müzik aleti. Ayrıca yörede küçük çocuklar bu müzik aletine üfleyince iyi ses çıkması için "hırı hırı hıpcık, zırı zırı zıpcık" derlermiş.

öttürmecük: **bkz. zıpcık**.

öse³⁹: Ateşte ucu tutuşmuş olarak yeni yanmaya başlayan odun.

paçuri: Bez parçası, paçavra.

pakça: Küçük ev, serentiye benzer yapılar.

efsi: Ucu yanmış olan odun.

Tarihsel/Kültürel İsimler

otçu göçü: Başta Giresun olmak üzere Doğu Karadeniz Bölgesi'nde insanların özellikle hayvanlarına daha fazla ot bulabilmek ve kışlık yiyeceklerini

³⁸ Bu sözcüğe hem anlam hem de yazılış bakımından benzer bir sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada "**zıpcuk:** Fındık ya da kızağaç sürgününün kabuğundan yapılan düdüğ (Tekin ve Cantürk, 2014: 39)" şeklinde yer almaktadır. İki sözcük arasında sadece ikinci hecede "ı" "u" değişimi mevcuttur. Bu durum yörede sözcüğün farklı şekillerde kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca mevcut çalışmada sözcüğün Eynesil ilçesi ağzına ait olduğu belirtilmemiştir.

³⁹ Bu sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada "**öse:** Ucu yanmış dal, sopa (Tekin ve Cantürk, 2014: 38)" şeklinde yer almaktadır. Fakat sözcüğün Eynesil ilçesi ağzına ait olduğu çalışmada belirtilmemiştir.

hazırlamak için yaylalara göç etme etkinliklerine verilen genel isimdir. Otçu göçü ismi, yörenin önemli geçim kaynaklarından olan mısır otlarının çapayla kazıldığı ot kazma zamanına geldiği için bu isimle anılır olmuştur. Günümüzde şenliklerle hatırlatılmaya çalışılan otçu göçü Haziran ayının sonunda başlayıp temmuz ayının ortalarına kadar devam etmektedir.

Bitkilerle İlgili İsimler

sıksapı: Sökülüp kurtulan ince mısır sapı.

Hayvanlarla İlgili İsimler

eviğik: Üveyik kuşu.

Diğer İsimler

sepgen⁴⁰: Rüzgârlı yağan yağmur.

sifde: İlk önce yapılan, siftah.

sifdiğın: İlk olarak.

ey vermek⁴¹: Yüksek sesle çağırıldığı zaman seslenen kişiye cevap vermek.

b.) Sıfatlar

bitduma: Azıcık, çok az.

citduma: Azıcık, çok az (**bkz. bitduma**).

fırfıkıç: Ağzına kadar dolu, çok dolu.

tasal: Takatsiz, tembel.

pipirik: Cesaretsiz, şüpheci, gölgesinden korkan.

sırappa: Sıraya dizili olan.

sibekbaşlı: Gıcık, aksi, inat huylu.

danil: Geveze, dangalak.

gamalik: İşe yaramaz, uyuşuk.

c.) Fiiller

tasattuk etmek: Dağıtmak.

örkürmek: Bir kişinin taklidini yapmak, özenmek.

dazırtlamak: Hava göndermek, yellenmek.

---

⁴⁰ Bu sözcüğe hem anlam hem de yazılış bakımından benzer sözcükler, Derleme Sözlüğü'nde "sepkın / sepen / sepgen: Karla karışık yağın yağmur (DS/V: 3587)" biçimlerinde yer almaktadır. Fakat "sepgen" sözcüğü Derleme Sözlüğü'nde mevcut değildir.

⁴¹ Bu sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar isimli çalışmada "ey vermek: Çağırılmaya karşılık sesle yanıt vermek (Tekin ve Cantürk, 2014: 37)" şeklinde yer almaktadır. Fakat sözcüğün Eynesil ilçesi ağzına ait olduğu çalışmada belirtilmemiştir.

d.) Edatlar

deydağa⁴²: İşte orada.

2. Derleme Sözlüğü'nde Olmasına Rağmen Anlamı Farklı veya Eksik Verilenler ile Yazılışları Farklı Olan Kelimeler

a.) İsimler

Bitkilerle İlgili İsimler

padar: Çam ağacı kabuğu (DS/V: 3379).

piç: Fındık kökünden çıkan yeni sürgün, filiz (DS/5: 3453).

Alet/Eşya İsimleri

dayança: Koltuk değneği (DS/II: 1383-1384).

evsi: Bir kısmı yanık olan odun parçası (DS/III: 1815).

İnsanlarla İlgili İsimler

ekinci/ekinciler: Güneyli, Giresun'un güney tarafında, iç bölgelerde yaşayanlara verilen genel isim (DS/III: 1694).

b.) Sıfatlar

yalak: İnsanların sırtının ortasındaki çukurluk (DS/VI: 4136-4137, 4812).

zıpçık: Küçük baş, küçük kafa manalarına gelir (DS/VI: 4375-4376).

ganayaklı⁴³: Mazlum, sessiz, uslu, sakın, uysal (DS/III: 1908).

c.) Fiiller

keleplemek: Fırlatıp atmak (DS/IV: 2730; DS/VI: 4545).

follamak: Fındık, ceviz, kestane gibi kabuklu yemişlerin kabuğunu ayıklamak (DS/III: 1875).

---

⁴² Bu sözcüğe hem anlam hem de yazılış bakımından benzer sözcükler, Derleme Sözlüğü'nde “**deydā / deydaha**: İşte, orada, şurada (DS/II: 1326-1327, 1446)” şeklinde yer almaktadır. Fakat “**deydağa**” biçiminde bir sözcük Derleme Sözlüğü'nde mevcut değildir.

⁴³ Bu sözcük, Feridun Tekin ve Samet Cantürk tarafından hazırlanan “Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar” isimli çalışmada “**ganayaklı**: 1. Savunmasız kadın; 2. Saf, kimseye zararı olmayan kişi; 3. Hamile kadın (Tekin ve Cantürk, 2014: 37)” şeklinde yer almaktadır. Fakat sözcüğün Eynesil ilçesi ağzına ait olduğu çalışmada belirtilmemiştir. Ayrıca anlam olarak da iki sözcük arasında farklılıklar mevcuttur.

3. Derleme Sözlüğü'nde Giresun Ağzlarında Kullanıldığı Anlamıyla Kullanılan Fakat Eynesil/Giresun Ağzlarına Ait Olduğu Belirtilmeyen Kelimeler

a.) İsimler

elik geçi⁴⁴: Geyik, yabani keçi (DS/III: 1717).

gavsak: Fındığın dışındaki kurumuş olan yeşil kabuk (DS/III: 1940).

kerenti: Tırpan (DS/IV: 2754; DS/VI: 4548).

bacca: Bahçe (DS/I: 458).

b.) Sıfatlar

abuş: Aptal, salak, budala, şaşşal (DS/I: 33-34-35).

accuk: Azıcık, çok az (DS/I: 41-42).

c.) Fiiller

dişemek: Bıçak, bıçkı, testere, orak gibi kesici aletlerin ağızlarını veya dişlerini eye ile bileylemek, keskin hale getirmek (DS/II: 1522).

ebrim / ebrimek: Erimek, eskimek, yıpranmak (DS/III: 1658, 1763-1764).

SONUÇ

Bu çalışmamızda Derleme Sözlüğü'ne Giresun'un Görele, Dereli ve Eynesil ilçeleri ağzlarından toplamda 207 sözcük katkı olarak sunulmuştur. Genel olarak çoğunluğunu Derleme Sözlüğü'nde hiç bulunmayıp Giresun ilçeleri ağzlarında kullanılan orijinal kelimelerin oluşturduğu bu söz varlığı çalışmamızın ilçelere göre dağılımını gösteren tablolar aşağıdadır:

---

⁴⁴ Bu sözcüğün hem anlam hem de yazılış bakımından benzerleri, Derleme Sözlüğü'nde “**elik, elik keçi, eliyh geçişi** (DS/III: 1717)” şekillerinde yer almaktadır. Derleme Sözlüğü'nde bu sözcüğün “**elik geçi**” biçimindeki kullanımı mevcut değildir.

Tablo 1.

Görele/Giresun İlçesi Ağzlarına Ait Kelimelerin Dağılımı

Görele İlçesi Ağzı (Giresun)	İsim	Sıfat	Fiil	Edat	Beddua	İkileme	Deyimler ve Benzetmeler	Genel Toplam
Derleme Sözlüğü'nde Hiç Bulunmayanlar	35	23	16	2	1	2	6	
Derleme Sözlüğü'nde Olmasına Rağmen Anlamları Eksik ve Farklı Olanlar	22	5	9	1	1	-	1	
Derleme Sözlüğü'nde Olmasına Rağmen Görele/Giresun ağzına ait olduğu belirtilmeyenler	6	2	-	-	-	-	-	
Genel Toplam	63	30	25	3	2	2	7	132

Tablo 2.

Dereli/Giresun İlçesi Ağzlarına Ait Kelimelerin Dağılımı

Dereli İlçesi Ağzı (Giresun)	İsim	Sıfat	Fiil	Edat	Beddua	İkileme	Deyimler ve Benzetmeler	Genel Toplam
Derleme Sözlüğü'nde Hiç Bulunmayanlar	8	4	-	-	-	1	1	
Derleme Sözlüğü'nde Olmasına Rağmen Anlamları Eksik ve Farklı Olanlar	5	5	-	-	-	-	-	
Derleme Sözlüğü'nde Olmasına Rağmen Dereli/Giresun ağzına ait olduğu belirtilmeyenler	1	-	-	-	-	-	-	
Genel Toplam	14	9	-	-	-	1	1	25

Tablo 3.

Eynesil/Giresun İlçesi Ağızlarına Ait Kelimelerin Dağılımı

Eynesil İlçesi Ağzı (Giresun)	İsim	Sıfat	Fiil	Edat	Beddua	İkileme	Deyimler ve Benzetmeler	Genel Toplam
Derleme Sözlüğü'nde Hiç Bulunmayanlar	19	9	3	1	-	-	-	
Derleme Sözlüğü'nde Olmasına Rağmen Anlamları Eksik ve Farklı Olanlar	5	3	2	-	-	-	-	
Derleme Sözlüğü'nde Olmasına Rağmen Eynesil/Giresun ağzına ait olduğu belirtilmeyenler	4	2	2	-	-	-	-	
Genel Toplam	28	14	7	1	-	-	-	50

Transkripsiyon İşaretleri

ā: Normalden uzun a sesi.

ē: Normalden uzun e sesi.

ğ: Arka damak g ünsüzü.

ħ: Gırtlak ünsüzü olan h ünsüzü

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

- Akar, A. (2006). Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları. *Turkish Studies*, 1(2), 37-53.
- Akça, H. (2017). Ağız Çalışmalarında Derleme Konuları ve Kaynak Kişilere Yönelilecek Sorular. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 61-84.
- Bulduk, T. B. (2019). Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları SözVarlığında Eski Türkçe Kelimeler. *Mavi Atlas*, 7(1), 52-67.
- Bulut, S. (2013). Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler. *Turkish Studies*, 8(1), 1129-1149
- Bulut, S. (2017). Ahıska Bölgesi Türkleri Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar-I. *Asya Studies*, 2, 9-16.

Giresun İli Dereli, Eynesil ve Görele İlçeleri Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar

Bulut, S. (2017). Giresun İli ve Yöresi Ağızlarında Kadın. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 325-355.

Bulut, S. (2018). Giresun İli ve Yöresi Ağızlarında Fındık. *Mavi Atlas*, 6(1), 205-232.

Buran, A. (2011). Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Deneme. *Turkish Studies*, 6(1), 41-54.

Buran, A. (2015). *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Demir, N. ve Aydoğdu, Ö. (2008). *Giresun İli ve Yöresi Ağızları (Tarih-Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)*. Giresun: Giresun Valiliği Yayınları.

DS/I: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 1. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/II: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 2. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/III: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 3. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/IV: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 4. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/V: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 5. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/VI: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 6. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdem, M. D. & Bölük, R. (2011). Kaş (Antalya) Ağzı Özellikleri Üzerine. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 406-447.

Erdem, M. D., Kirik, E., Üst, S. & Dağdelen, G. (2009). Türkoğlu Ağzı (Kahramanmaraş Ağızları-1). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(8), 2522-2565.

Ergin, M. (2012). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

Gülensoy, T. & Alkaya, E. (2011). *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*. Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

GYAS: Tekin, F. & Cantürk, S. (2018). *Giresun ve Yöresi Ağız Sözlüğü*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

- Karahan, L. (2014). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçük, S. (2019). Giresun Ağızında Kadın, Erkek ve Çocuk Giyim ve Kuşamına Ait Söz Varlığı. 2. *Uluslararası Dergi Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu Tam Metin Kitapçığı*, (Editör: Vedi Aşkaroğlu), 21-23 Haziran, 155-169.
- MDD:** Metin Dışı Derleme.
- Tekin, F. & Cantürk, S. (2014). Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar. *Diyalektolog*, 9, 33-46.
- Tekin, F. & Cantürk, S. (2019a). Doğankent ve Güce Yer Adları Üzerine Bir İnceleme. *Littera Turca*, 5(4), 808-834.
- Tekin, F. & Cantürk, S. (2019b). Giresun Yöresi Yayla-Oba Adları Üzerine Bir İnceleme. *Littera Turca*, 5(4), 835-860.
- Telli, B. (2017). Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkillemeler Üzerine Bir Değerlendirme. *HİKMET-Akademik-Akademik Edebiyat Dergisi*, 3(6), 133-149.
- Telli, B. & Bulduk, T. B. (2019). Adıyaman İli ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar: Fiil. *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi*, 5(10), 98-115.
- Tellioğlu, İ. (2007). Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme. *Turkish Studies* 2(2): 654-664.
- Topal, E. (2018). Giresun Eynesil Ağızından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar. *KARAM-Karadeniz Araştırmaları*, XV(59), 291-296.
- TS:** Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- TS/VI:** Türk Dil Kurumu (2009). *Tarama Sözlüğü*, VI(U-Z), 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Yavuz, S. & Telli, B. (2013). İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkillemeler Üzerine Bir Değerlendirme. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 376-402.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh36886>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 04.09.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 04.09.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Çulha, T. (2019). 15. YY'a Ait Bilinmeyen Bir Yazma: Seyfü'l-Mülûk İle Bedi'Ü'l-Cemâl. *Journal of History School*, 43, 1943-1955.

15. YY'A AİT BİLİNMEYEN BİR YAZMA: SEYFÜ'L-MÜLÛK İLE BEDİ'Ü'L- CEMÂL

Tülay ÇULHA¹

Öz

Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından Osmanlı'nın kuruluş dönemini kapsayan, XIII-XV. yüzyıllar arası Beylikler Döneminde Oğuzların dili artık bir yazı dili olmaya başlamış, çok sayıda telif ve tercüme eserler verilmeye başlanmıştır. Beylikler döneminde genel olarak dinî, tasavvufî ve ahlâkî eserlerin tercümesi yapılırken hem manzum hem de mensur eserler verilmiştir. Bu eserler arasında geçmeyen ve bugüne kadar kayda geçmemiş bir mesnevi de *Seyfü'l-Mülûk ile Bediü'l-Cemâl* hikâyesidir. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan **Yazma 596** numarada kayıtlı yazmanın ilk kısmında yer alan mesnevi, *Seyfü'l-Mülûk ile Bedi'ü'l-Cemâl* hikâyesidir. H. 874/ M. 1470 tarihinde istinsah edilmiş olan bu hikâyenin ilk telif tarihi ise mesnevinin sonunda H. 843/ M. 1439 olarak verilmiştir. Yazma, gerek konusu itibariyle gerekse hem telif hem istinsah tarihi 15. yüzyıl olması itibariyle eşsiz bir eserdir. Bu makale, *1001 Gece Masalları* arasında yer alan hikâyelerden birinden ibaret olan mesneviyi konu alan yazmanın tanımından ibarettir.

Anahtar Kelimeler: 15. yüzyıl, Eski Anadolu Türkçesi, Bin bir gece masalları, Seyfü'l-Mülûk ile Bediü'l-Cemâl.

---

¹Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, culhatulay@gmail.com, [Orcid: 0000-0002-8376-0982](https://orcid.org/0000-0002-8376-0982)

A Manuscript belongs to 15th Century:

Seyfü'l-Mülûk and Bedi'ü'l- Cemâl

Abstract

From the downfall of the Seljuk Empire to the forming of the Ottoman Empire, XIII-XV centuries was the time Oguz Language was recognized as a written language, translated and referenced in foreign literature. In this period, many sufi, religious and moral works were translated, as well as new poetry and prose works. *Seyfü'l-Mülûk and Bediü'l-Cemâl* story was one of those mathnawis, although it was not recorded among other works. The *Seyfü'l-Mülûk and Bedi'ü'l- Cemâl* story is a masnavi located under the label Manuscript 596 in Turkish Language Association (TDK) Library. It was originally written in 1439 (843 Islamic calendar), but its first copy was made in 1470 (854 Islamic calendar). The manuscript, considering it was written and copied in the 15th century, is a unique piece. This article is an introductory on this manuscript, which is one of the stories from *The One Thousand and One Nights*. Bir satır boş bıraktıktan sonra Keywords'lere yer verilir.

Keywords: 15th century, Old Anatolian Turkish, The One Thousand and One Nights Stories, *Seyfü'l-Mülûk and Bediü'l-Cemâl*.

GİRİŞ

1071 yılında Malazgirt Savaşı'yla Büyük Selçuklu Hükümdarı Alpaslan önderliğinde Anadolu'ya yerleşen Oğuzların kullandıkları ve ilk dönemlerde bir yazı dili olarak kullanılmayan Türkçe, Türkiye Türkçesi olarak anılan Batı Türkçesinin temelini oluşturur. XI ve XII. yüzyıllar arasında Oğuz unsuruna dayalı devlet kurmuş olan Büyük Selçuklular (1040-1194) ve Anadolu Selçukluları (1075-1308) döneminde Arapça din, Farsça edebiyat ve yönetim dili olarak kullanılmış, Türkçe ise göçebe halkın kaba dili olarak kabul edilmiştir (merhan ve Şan 2016).

XI. ve XIII. yüzyıllar arasında siyasî ve toplumsal olaylara bağlı olarak edindiğimiz bilgiler yok denecek kadar azdır. Sınırlı bilgi ile yapılmaya çalışılan tespitler de oldukça çeşitli ve tartışmalıdır. Bu döneme ait olduğu kabul edilen ilk eserler, *karışık dilli* olarak anılan eserlerdir. Bu eserlerin başında *Behçetü'l-hadâ'ik fi mev'izeti'l-halayik* gelir. Bu eserler hakkında yapılan çalışmalarda, eserde Eski Türkçenin izlerinin yoğun olarak görüldüğü ve bu nedenle XII. yüzyılın sonu XIII. yüzyılın başında yazılmış olma ihtimalinin yüksek olduğuna kanaat getirilmiştir (Canpolat, 1967). Fakat bu karışık dilliliğinin dilin arkaik olması ile mi alakalı, yoksa eserlerin çevirisinin

15. yy'a Ait Bilinmeyen Bir Yazma: *Seyfû'l-Mülûk ile Bedi'ü'l-Cemâl*

yapıldığı kaynak dilin tesiri mi olduğu ya da kaleme alan kişinin anadilinin etkisiyle mi olduğu konusu netlik kazanmamıştır. Bu tartışmalar devam ederse karışık dilli eserler arsında anılan bir diğer eser de Ali'nin 1231-32 (H. 630) yılında nerede yazdığı bilinmeyen *Yusuf Kıssası*'dır (Levend 1988, Şahin 2003). Aynı nitelikleri taşıdığı kabul edilen diğer eserler arasında; *Kudürî Tercümesi* ve *Ferâiz Kitâbı* sayılır (Korkmaz 1968).

Karışık dillilik konusu gibi tartışılabilen konulardan bir de bu döneme ait ilk eserin hangisi olduğu konusudur. Kimi araştırmacılara göre ilk eser, Ahmed Fakih'in (ö.1221) *Çarh-nâme*'sidir. Bundan başka Selçuklu Dönemine ait olduğu bilinen ilk eserler, Mevlânâ Celâleddin Rumî (1207-1273), Ahmed Fakih, Sultan Veled (1226-1312), Şeyyad Hamza, Hoca Dehhani ve Yunus Emre'ye (ö. 1321-22) ait eserlerdir.

Selçuklu Devletinin yıkılmasından Osmanlı'nın kuruluş dönemini kapsayan, XIII-XV. yüzyıllar arası Beylikler Döneminde Oğuzların dili artık bir yazı dili olmaya başlamış, çok sayıda telif ve tercüme eserler verilmeye başlanmıştır. Beylerin kendileri de bu gelişmeye özellikle destek vermiş dolayısıyla halka yararlı olacak birçok eser Türkçeye tercüme edilmeye başlanmıştır. Beylikler döneminde genel olarak dinî, tasavvufî ve ahlâkî eserlerin tercümesi yapılırken hem manzum hem de mensur eserler verilmiştir.

İslam çağında Türk Edebiyatında hikâye türünün ilk kaynağı, Kurandaki kıssalardır. Başta Musa ve Süleyman peygamber olmak üzere peygamber kıssaları ve mucizeleri, İslam büyüklerinin menkıbeleri ve Halife Hz. Ali'nin müşriklerle yaptığı gazalar ve dinî anlatılar, bu dönemde hikâyelere konu olmuştur. En eski manzum hikâyelerden biri Ali'nin 1231-32 (H. 630) yılında nerede yazdığı bilinmeyen *Yusuf Kıssası*'dır. İlk olarak Tevrat'ta sonrasında Kuran'da geçen bu kıssa sonraki dönemlerde de defalarca kaleme alınıp anlatılan bir hikâye olmuştur. Hatta öyle ki bu kıssa, *ahsenü'l-kasas* "kıssaların en güzeli" olarak adlandırılır

Osmanlı'da saray hayatının gelişmesi ile birlikte İran edebiyatı önem kazanmış, böylece Divân edebiyatındaki hikâye türü de gelişmeye başlamış; halk hikâyesinden tamamen farklılaşmıştır. Daha çok Fars edebiyatının etkisi altında yazılmaya başlanan ilk hikâyeler, manzum *Vâmık u Azra* ve *Yusuf u Züleyhâ* mesnevileridir. Sonraki dönemlerde de çift kahramanlı aşk hikâyelerinin sayısı artarak devam edecek, aşk konulu hikâyelerin sayısında da artış görülecektir: *Hüsrev ü Şirin*, *Cemşid ü Hurşid*, *Leylâ vü Mecnun*, *Süheyl ü Nevbahar*, *Mihr ü Mah*, *Mihr ü Vefa*, *Mihr ü Müşteri*, *Şah u Geda* (*Şah u Derviş*), *Vâmık u Azrâ*, *Varka vü Gülşah*, *Edhem ü Hüma*, *Hüma vü Hümayun* vb... (Levend 1988).

Bu mesneviler arasında geçmeyen ve bugüne kadar anılmamış bir mesnevi de Seyfü'l-Mülûk ile Bedi'ü'l-Cemâl hikâyesidir. Bu hikâyeye ait en eski yazma Türkçe El-Ferec Ba'de's-şidde adlı hikâyenin 26. Hikâyesidir (Hazai 2006, Tekin 1985). II. Murad zamanında (1421-1451) Farsçadan tercüme edilerek kendisine sunulmuş yazmanın bir nüshası da Paris'te Turc 383 numarada kayıtlıdır. Çağatay dönemi şairlerinden Meclisî'nin *Dasitân-ı Seyfe'l-Mülûk ve Bedi'ü'l-Cemâl-i perizâd* adlı eserin bilinen tek nüshası da Paris Bibliotek National'dedir (Tekin 1987). Sonraki dönemlerde de Seyfü'l-Mülûk ile Bedi'ü'l-Cemâl hikâyesi hakkında muhtelif yayınlar ve çalışmalar yapılmış olsa da Türk edebiyatı içerisinde ilk ne zamandan itibaren anlatılageldiği ya da metninin yayımlandığına dair bir bilgi yoktur.

2012 yılında Melitopol'e yapmış olduğum gezide tanıştığım Leonid İlçenko ve Slava Elyşeviç'ten temin ettiğim *mecuma*, Feodosya Eski Eserler Müzesi'nin (Feodosiyskiy Muzey Drevnostey) kütüphanesinde "Karaimskaya Slaboda" koleksiyonunda bulunmaktadır. Bu eser, Babay Cumuk tarafından 1888'de daha eski bir yazmadan istinsah edilmiş olan ve Arap harfli daha eski bir yazmadan İbranî harflerine aktarılan mensur bir *Seyfü'l-Mülûk ile Bedi'ü'l-Cemâl* hikâyesidir. Metin, çeviri, sözlük ve dizin bölümlerinden oluşan ve tarafımca hazırlanan çalışma, Türk Dil Kurumu Yayınları arasından çıkmıştır (Çulha 2017). Bu konuda araştırma yaparken karşıma çıkan ve henüz çalışılmamış/ yayımlanmamış 15. yüzyıla ait bir yazma Seyfü'l-Mülûk ve Bedi'ü'l-Cemâl hikâyesini de içermektedir. İçeriği bakımından aynı hikâyeyi barındıran yazma, bu çalışmanın konusudur.

Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde bulunan ve **Yazma 596**'da kayıtlı numarada kayıtlı yazma, cildi bozulmuş, sonradan tamir edilmiş bir mecmuadır. Eserin dış sayfasında 4 büyük kitabı sembolize eden 4 çember çizilmiştir. Bu çemberlerin merkezine Arap harfleri ile İncil, Tevrat, Furkan (Kuran) ve Zebur yazılmış etraflarına çizilen çizgilerle çember, beş bölüme ayrılmış her bir bölüme kutsal kitapların özellikleri Arapça yazılmıştır. Bunun dışında mecmuanın dış sayfasında, muhtelif zamanlarda alınmış notlar, karalamalar ve hesaplar bulunmaktadır.

141 varaktan oluşan mecmua, filigransız yerli kâğıda, harekeli nesihle yazılmıştır. Dönemin genel üslubuna uygun olarak cedvelsizdir. Her sayfada ortalama 14 satır bulunmaktadır.² Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazma, iki ayrı eserden oluşmaktadır:

---

² Yazma 141 varak olarak numaralandırılmıştır. Fakat baştaki eksik tamamlanırken olsa gerek 5 numarası iki kez verilmiştir. Yazma çalışılırken numaralandırmaya devam edilmiş, 5'ten sonra 6

Seyfû'l-Mülûk ile Bedi'ü'l-Cemâl hikâyesi

1a-59a (60a) arasında bulunan hikâyenin baş kısmında eksik varaklar bulunmaktadır. İlk sayfaları tamir edilmiş olup yine de okunamayan yerler bulunmaktadır. 1671 beyit olan metnin, 1666. beyitinde eserin tamamının 2063 beyit olduğu bilgisi bulunmaktadır. Bu bilgidен hareketle metnin başından 393 beyit, yaklaşık 14 varak eksik olduğunu söylemek mümkündür. Yazmanın baş tarafındaki eksik kısım sonradan tamir edilmeye çalışılmıştır. Ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmeyen bu ekleme, bir varak (1a, 1b), (15+18) 33 beyitten ibarettir. İlk varaktaki bu eklemenin sonradan yapıldığını, hem kağıt³ ve yazı özelliğinden, hem satır sayısındaki farklılıktan hem de beyitlerin mesnevi vezninden farklı bir vezinle yazılmasından çıkarmak mümkündür. Öyle ki ekleme yapılırken başlangıçta her ne kadar eserin vezni takip edilmeye çalışılsa da 21 ve 33. beyitler arasında, aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezni kullanılmıştır.

Eser, aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'il⁴* vezninde yazılmıştır. Eserin içinde (25a)'da mesnevi vezninde ve kırmızı mürekkeple yazılmış *karındaş* kafiyeli 6 beyitlik ve (30a) Seyfû'l-Mülûk'un ağzından 7 beyitlik iki gazel bulunmaktadır. Gazelin vezni ise *mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* dür.

Eserin vezni, beyit sayısı ve telif tarihi, 59a'da şu şekilde verilmiştir.

1663 *Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'il*

Eger 'afv eyleye muhtâr-ı fâ'il

1664 *Benümle cümle zü'l-evzâr ola pāk*

Günāhdan yarlıgana bir avuç hāk

1665 *Gel işbu nazma bir tarîh beyân et*

Dağı ā'dādi ebyātın 'ayān et

1666 *Sekiz yüz kırk üç edi hicrete sāl*

Êki biñ altmış üç beyt oldı irsāl

1667 *Tamāmu bu sözüñ ol ay olındı*

Ki kâfîrden Semendire alındı

---

olarak devam edilmiştir. Fakat yazmadan bahsederken; yazmada sayfa kenarında bahsedilen numaralar esas alınmış, bilgiler bu doğrultuda verilmiştir.

³ Yazmanın geneli filigransız kağıda yazılmışken, bu varak filigranlı daha yeni bir döneme aittir.

⁴ Bir başka deyişle aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* vezniyle yazılmıştır.

Eserin telif tarihi, aynı zamanda Semendire'nin fethi (27 Ağustos 1439) gibi tarihi bir olayla da pekiştirilmiştir (Uzunçarşılı 1975).

Eserin müellifi ile ilgili bilgi ise 58b'de şu şekilde geçmektedir:

1652 *Bu bendi ibn Yūsuf saña vërsen*

O 'aşruñ zıddı ol dëme bizi ben

Eserin telif tarihi H. 843 olarak verilirken istinsah tarihi (H.874/ M.1470) ve müstensih bilgileri yazmanın sonunda şu şekilde verilmektedir:

1671 *Temmet bi avni 'llāh u hüsnü 't-tevfīk*

..... *tārīh fī evāhiri recebbü 'l-müreccebb sene erba ' ve seb 'in*

semāne mie an-yed-i kātib Muştafā “Allah'ın yardım ve inayetiyle Katip Mustafa'nın eliyle 874 senesinin kutlu Recep ayının başında tamamlandı.”

Tezkirelerde böyle bir isme rastlanmamış, İbn Yusuf'un kim olduğu hangi dönemde ve nerede yaşadığı bilinmemektedir. Sadece “İbn Yusuf” isminden hareketle Yusuf-ı Meddah'ın oğlu olması ihtimali üzerinde durulsa da gerek Yusuf-ı Meddah'a ait olup olmadığı tartışılabilen Hamuşnâme (699), gerek Varka ve Gülşah (743/770) adlı eserlerin telif tarihine bakıldığında *Seyfü'l-Mülûk ile Bedi'ü'l-Cemâl* (843) adlı eserin telif tarihi arasında 100 yıl kadar bir zaman farkı olduğu açıktır. Bu zaman farkı da İbn Yusuf'un Yusuf-ı Meddah'ın oğlu olma ihtimalini zayıflatır.

Adnan Sadık Erzi'nin yazdığı ve Ertaylan'ın eserini değerlendirdiği eleştirisinde de İbn Yusuf'un Yusufi-Meddah'ın oğlu olmadığını, Ertaylan'ın bu fikrinin doğru olmadığını, İbn Yusuf'un, Salsal-nâme (923) adlı eseri bulunan bir başka meşhur şair olduğunu belirtir (Erzi 1949). Bu durumda Adnan Sadık Erzi'nin bahsettiği Muhammed İbn Yusuf ile elimizde bulunan yazmanın müellifi İbn Yusuf'un da aynı kişi olma ihtimali şüphelidir. Çünkü Salsal-nâme (923) ve *Seyfü'l-Mülûk*'un (843) yazma tarihleri arasında da 80 yıl fark vardır. Bu durumda elde bulunan bilgilerle varılacak sonuç, İbn Yusuf'un, ne Yusuf'ı Meddah'ın oğlu ne de Muhammed İbn Yusuf olduğu bilgisinin doğruluğudur. Mecmuada yer alan diğer eserin Yusuf'ı Meddah olarak anılan Şadi Meddah'a ait olduğu, dilin ve üslubun benzerliği göz önünde bulundurulduğunda İbn Yusuf mahlasıyla yazılan bu eserin de Yusuf'ı Meddah'a ait olma ihtimali yüksektir. Bu durumda ya eserin telif tarihinde bir farklılık vardır ya da Katip Mustafa'dan önce bir başka müstensih tarafından istinsah edilmiş ve tarih olarak da bilgi revize edilmiştir.

15. yy'a Ait Bilinmeyen Bir Yazma: *Seyfū 'l-Mülūk ile Bedi 'ü'l- Cemāl*

Mesnevinin yazımında yapılan bazı yanlışlıklar müstensih'in görme problemi olduğu ya da eğitiminin düşük olduğu kanısı uyandırmıştır. Müstensih zaman zaman yaptığı hatayı fark edip düzeltirken zaman zaman yapılan yanlış, gözden kaçmış; anlam ve vezin göz önünde bulundurularak tarafımca tamir yapılmıştır. Örneğin:

128 *Bize himmet du 'ā kılsun şehen-şeh*

Ki maqşūdumuza ergusre Allah

şehen-şeh kelimesi sehven سَهَّهَتْه yazılmıştır.

162 *Figān bu çarh-ı giriftār elinden*

Bu hūnhar u bu bed-gūftār elinden

giriftār kelimesi گرفتار yazılmıştır.

288 *Gemilerde çoğ ölmüş ādem at*

Kimi tāze kime çoğdan bu āfāt

çoğdan kelimesi خُوْخْدُنْ yazılmıştır.

Yukarıdaki kelimelerden de anlaşılacağı gibi noktaların kullanımından kelimelerin yazımında harflerin yanlış yerlere yazılmış olması bu düşüncüyü destekler mahiyettedir.

Kışşā-i Yūsuf 'Aleyhi's-selām

59b-141a arasında yer alan eser Kıssa-i Yusuf Aleyhisselam mesnevisidir. Müellif, Celaleddin Beyazid'e sunduğu Maktel-i Hüseyin ile meşhur Meddah Şādi'dir. Eserin telif tarihi 140a'da 768 (1366-1367) olarak şu şekilde verilmiştir:

2256 *Yedi yüz altmış sekizde söyledük*

Şöyle kim eşitdünüz şerh eyledük

Yazmanın bu bölümünün müstensih kaydı bulunmamakla birlikte müellif ismi, 141b'de şu şekilde verilmiştir:

1835 *Şādi-i Meddāha dünyā olmadı*

Zerrece dünyā gözine gelmedi

2297   *Şâdi Meddâh kemter kıl aña*
Kul olursa fahr ola andın yaña

Bağımsız bir çalışma olarak yayıma hazırlanan mesnevi hakkında ilerleyen zamanlarda bir tanıtım ve metin yayımı yapılacaktır.

Hikâyenin özeti⁵

Mısır'da yaşayan, çok malı, mülkü, hazinesi ve askeri olan bir sultan varmış. Süleyman peygamber onu kendinden sonra hüküm sürmek üzere Mısır'a vekil olarak bırakmıştır. Hükümü doğudan batıya ulaşan sultanın hiç çocuğu olmamıştır. Sultan, bir gün adaklar adayıp müneccimler çağırıp kendisinin çocuğu olup olmayacağına dair fala bakmalarını ister. Müneccimler, Yemen şahının kızını alırsa kendisinin bir oğlu hem de vezirin bir oğlu olacağını müjdelerler.

Sultan Yemen padişahının kızını alır ve bir oğlu olur, vezirin de bir oğlu olur. Bunlar doğup 14 yaşına gelene kadar birlikte büyürler.

Şehzadeye, Süleyman peygamberin hediye ettiği, bir yüzük, değerli bir kumaş ve bir güzel at getirirler. Şehzade bu nakşedilen suretin kime ait olduğunu, dünyada böyle birinin olup olmadığını sorduğunda, periler, bu kızın şahları Saruç'un oğlu Şahbal'ın kızı Bediü'l-Cemâl olduğunu ve aynaya bakarak beze, kendi yüzünü nakşettiğini, dünyada bunun kadar güzeli varsa onu ancak Hz. Süleyman'ın bulabileceğini söylerler. Hatta öyle ki güzelliğinin Yusuf'la bile mukayese edilemeyecek derecede olduğunu eklerler.

---

⁵ Hikâyenin sonradan eklenen kısmında (1a/1 ile 1b/33 arası) eksik kısım tamamlanmaya çalışılır. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinden 32a'da Seyf'in serüveninin eksik kısmını Melike'nin ağzından öğreniriz. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde ilk varaktaki tamamlanan bölüm sadece şekil bakımından değil içerik bakımından da farklıdır. Bu durum *Seyfî'l-Mülûk ile Bediü'Cemâl* hikâyesinin, başka nüshası olduğu ihtimalini de akla getirmektedir. Eklenen kısmın özeti: *Padişahın bir evlat vermesi için Tanrıya yalvardığı sonunda bir oğlu olduğunu (vezirin oğluyla) büyüyip yetiştikleri anlatılır. Padişahın oğlu Seyfî'l-Mülûk, on dört yaşına geldiğinde (Süleyman'ın kendine hediye olarak gönderdiği) bezde Bediü'Cemâl'in güzel yüzünü görünce ona âşık olur. Zamanla aşkıdan divane olan genç, yemekten içmekten kesilir. Kırk gün sonra rüyasında kızı görüp ona adının ne olduğunu ve nerede yaşadığını sorar. Kız, adının Bediü'l-Cemal olduğunu ve İrem Bağ'ında yaşadığını söyler. Bu rüya üzerine şehzade, kendinden geçip aşkıdan perişan olur. Anne babasına derdini söylemez.*

15. yy'a Ait Bilinmeyen Bir Yazma: *Seyfü'l-Mülûk ile Bedi'ü'l-Cemâl*

Babası durumu öğrenip çare bulmak için devlet erkânına danıştığında, onlar, bu kızı ve İrem Bağı'nı bulmak için şehzadeden bir yıl kendilerine süre tanınmasını isterler. Yedi memlekete elçi gönderip kızı ve İrem Bahçesini aratacaklarını, öğrenirlerse dönüp nerede olduğunu kendisine bildireceklerini, bulamazlarsa onu unutup bir daha bu kızın adını, anmamasını söylerler. Şehzade, bunlara bir yıl süre verir, bu sürede zevk sefa içinde haberin gelmesini bekleyerek gün geçirir.

Padişah, vezirin oğlu Sait'e, "altı memlekete onar adam göndermesini, bir memlekete de kırk kişi ile kendisinin gitmesini" her kim İrem Bağı'nın nerede olduğuna dair bir bilgi verirse onun bir fil yükü altın ile ödüllendirilmesini emreder.

Bunlar yola çıkar, dünyanın dört bir yanını gezip dolaşırlar. Aramadıkları şehir, ülke kalmaz. Fakat, ne Bediü'l-Cemâl'den ne de İrem Bağı'ndan bir haber bulabilirler. Bu bir yılın sonunda gidenlerin birçoğu hayatını kaybeder, Sait ve on bir kişi geri döner. Padişah gidenlerin hiçbir bilgi edinmeden döndüklerini öğrendiğinde oğlunun tekrar eski mecnun haline döneceğinden endişelenerek bu durumdan oğlunun haberdar edilmemesini ister.

Fakat şehzade, günleri saymakta, vaktin dolduğunu bilmektedir. Aşkı tekrar depreşip kendine zarar vermeye başlamıştır. Bu durum padişaha haber verildiğinde babası gelip oğluna, maalesef elinden bir şey gelmediğini, dört bir yana giden kimselerin elinin boş döndüğünü, ne Bediü'l-Cemal'den ne de İrem Bağı'ndan bir haber almanın mümkün olmadığını, bu aşktan vaz geçmesini istese de oğluna dinlemez.

Babasına, son olarak Bediü'l-Cemâl'i aramak için babasından izin alır. Denizde çıkan fırtınalarla gemileri batar. Adamlarını ve birbirinde ayrı düşen Seyf ve Sait'in başlarından türlü tehlikeler atlatırlar. Dev zengilere esir düşüp, bin bir sıkıntıdan sonra kaçan Seyf'in yolu, maymunlar adasına, sandal adasına, geceleri meyveleri insan başına dönüp ses çıkaran vakvak ağacının olduğu adalarda maceralara katlanır.

Son olarak Serendep padişahının kızının olduğu adaya düşer. Tılsım eşliğinde uyuyan güzelle konuşup, onu kaçırان cini alt eder. Süleyman'ın yüzüğüyle cini öldüren Seyf, kızın Bedi'nin sütkardeşi olduğunu öğrenir. Birlikte denizde bir süre daha seyahat edip, sıkıntı çektikten sonra Serendep'e ulaşırlar.

Serendep'te Sait'le kavuşan Seyf, başlarından geçeni anlatıp dertleşirler. Melike sayesinde Seyf ile Bedi'ü'l-Cemâl, buluşurlar. Bedi de Seyf'e aşık olur. Her ne kadar önce naz yapıp kavuşmalarının mümkün olmadığını söylese de

sonrasında Seyf'i halası Servi Banu'ya gönderip onun yardımıyla kendisini babasından istemesini söyler.

Serv-i Banu, kardeşi Şahbal'ı ikna ederken Seyf, bahçede öldürdüğü cinin babası Kulzüm Şahı'nın askerleri tarafından kaçırılır. Bunu öğrendiklerinde Şahbal ve Kulzüm şahı savaşı. Bu savaş sonunda yenilgiye uğrayan Kulzüm Şahı, Şahbal'dan af dileyip Seyf'i kendisine teslim eder.

İrem Bağı'na dönüp; kırk gün kırk gece eğlenceler düzenleyerek Seyf ile Bedi'nin düğününü yaparlar. Bir süre zevk ü sefa içinde yaşadktan sonra Şahbal'ın izniyle anne babalarını görmek üzere ayrılırlar. Önce Serendep'e gidip Melike'nin kız kardeşi Bedre ile Sait'in düğününü yaparlar. Sonrasında da Bedi'nin izniyle Seyf, Melike sultanla evlenir. Hep birlikte Seyf ve Sait'in ailesini görmek üzere Mısır'a giderler. Anne babasına kavuşur. Babası Allah'a şükredip oğluna hükümdarlığını verip vefat eder. Seyf, Mısır, Serendep ve İrem Bağı arasında gidip gelerek ülkeleri yönetir. 150 yıl ömür sürdükten sonra o da vefat eder.

SONUÇ

Sonuç olarak yukarıda hakkında bilgi verilen ve hikayenin özeti aktarılan Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bu yazma, hem dönemin özelliklerini yansıtması hem de bugüne değin tespit edilmemiş unik bir eser olması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bu makaleyle bilim dünyasına tanıtılması amaçlanan bu yazmanın transkripsiyonlu çevirisi ve dizinin yer aldığı çalışma, tıpkıbasımı da eklenerek yakın dönemde araştırmacıların hizmetine sunulacaktır.

KAYNAKLAR / REFERENCES

- Akar, M. (1985). Yûsuf-ı Meddah'ın Dâstân-ı İblis kaynağı. *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul 23-28 Eylül 1985 Tebliğler. II. Türk Edebiyatı* içinde (ss. 1-7). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Aksoy, H. (20113). Yûsuf Meddah. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 14, s.19-20). İstanbul: TDV Yayınları.
- Gönül, A. T. (1985). Seyfelmülûk ve Bedülcemâl hikâyesinde eski Yakındoğu kültüründen kalma unsurlar hakkında. *Niğüça Biçig, Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 9, 277-301. Harvard University.
- . (1987). XVI. Yüzyıl Çağatay şairi Meclisî'nin Seyfelmülûk adlı mesnevîsi hakkında. *Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları, Raiyyet Rûsûmu Essays Presented to Halil Inalcık*, 11, 123-132. Harvard University.
- Ateş, A. (1946) Varaka ve Gülşah mesnevisinin kaynakları. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, II (1-2), 1-19.
- . (1953). Farsça eski bir Varka ve Gülşah mesnevisi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, V(11), 33-50.
- Canpolat, M. (1967). Behçetü'l-hadâ'ik'in dili üzerine. *TDAY Belleten*. 167-175.
- Clauson, Sir Gerard. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çelebi, İ. (2005). Mugayyebât. *İslam Ansiklopedisi* içinde. TDV Yay., 30, 374-375. İstanbul: TDV Yayınları.
- Çelebioğlu, Â. (1999). *Türk mesnevi edebiyatı, 15. yy. kadar*. İstanbul: Kitabevi.
- . (1998). *Eski Türk edebiyatı araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Çulha, T. (2017). *Seyfû'l-Mülûk ile Bedi'ü'l-Cemâl hikâyesi (Kırım Karay rivayeti)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ertaylan, İ. H. (1945). *Türk edebiyatı örnekleri I: Varaka ve Gülşah*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- Erzi, A. S. (1949). Ord. Prof. Dr. İ. Hikmet Ertaylan: Yüsuufi-Meddah, Yeni iki Varaka ve Gülşah Nushası-Hamûşnâme-Dasitan-ı İblis-i Aleyhilla'ne ve Maktel-i Hüseyin. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, XIII(49), 188-194. Ankara: TTK Basımevi.
- Felmming, B. (1976). Die Hamburger Handschrift von Yüsuuf Meddâhs Varka vü Gülşah. GY. Kaldy-Nagy (Ed.) *Hungaro Turcica, Studies in Honour of Julius Nemeth* içinde (s. 267-273). Budapest: Lorand Eötvös University.
- Hazai, G. & Tietze, A. (2006). *Ferec ba'd eş-şidde (Ein frühosmanisches Geschichtenbuch)*, 1. Band: Text. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Hikaye-i Seyf ül-Mülük, Padişah Seyf ül Mülük.* (1912).
- Hikaye-i Seyf ül-Mülük, Seyf ül Mülük hikayesi.* (1889).
- Kaçalin, M. (1980). *Bahtiyar-name index (A-H)*. Yayımlanmamış Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
- Korkmaz, Z. (1968). Eski Bir Kudürî Çevirisi. *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler* içinde (ss. 225-231). Ankara.
- Köktekin, K. (2007). *Yüsuuf-ı Meddâh, Varka ile Gülşah*. Ankara: TDK Yayınları.
- Köprülü, F. (2004). *Edebiyat araştırmaları I.* (4. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- . (1933). Anadolu'da Türk dil ve edebiyatının tekâmülüne umumî bir bakış. *Yeni Türk mecmuası*, 7, 277-292.
- . (1928). Meddahlar. *Türkiyat Mecmuası*, 2, 1-45).
- Köse, N. (1996). Seyfülmülük hikâyeleri ve çocuksuzluk. *Erciyes Dergisi*. Kayseri. 19(223), 27-30.
- Levend, A. S. (1988). *Türk Edebiyatı tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Merhan, A. & Şan, F. (2016). *Eski Anadolu Türkçesi, notlar ve metinler*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Redhouse, Sir James W. (2015). *A Turkish and English lexicon*. (5. Baskı). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Seyfülmülük (1990). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 7, 554. Dergah Yayınları.

15. yy'a Ait Bilinmeyen Bir Yazma: *Seyfû'l-Mülûk ile Bedi'ü'l- Cemâl*

- Seyidoğlu, B. (1986). Hikâye-i Seyfû'l-Mülûk'ün üç varyantı üzerine bir deneme. *Halk Kültürü*, 3-4, 185-191.
- Smith, G. M. (1976). *Varqa ve Gülşâh*. Leiden: Brill.
- Şahin, H. (2003). Eski Anadolu Türkçesi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tanbaşı, N. (1996) *Osmanlıca bir Seyfû'l-Mülûk hikâyesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- Taş, İ. (2008). *Yusuf ve Zeliha*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:42.
- Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü*. (1969). Ankara: TDK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1975). *Osmanlı tarihi*. (Cilt 1). Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılıoğlu, İ. H. (1969). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Kararkoyunlu Devletleri*. (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Uzuntaş, H. (2016). *Uygur harfleriyle yazılmış Çağatayca Seyfû'l-Mülûk hikâyesi'nin transkripsiyonu, çevirisi ve sözlüğü*. İstanbul: Çantay Yayınları.
- Ünver, İ. (1986). Mesnevî, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II*, 52(415-416-417), 430-563).
- Yavuz, K. (1991). *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehlekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Yurdatap, S. M. (Tarihsiz). *Tam ve hakiki Seyfûlmülûk hikâyesi*. İstanbul: Ayyıldız Kitabevi.
- Yusuf M. (1993). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türk Edebiyatları Antolojisi* içinde, II, 33-35. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yusuf M. (2007). *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* içinde, VIII, 666-667. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh39926>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 27.11.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 27.11.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atf Bilgisi / Reference Information

Bulduk, T. B. (2019). Behcetü'l-Hadâik ve Kıssa-yı Yusuf'taki Kip Ekleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Journal of History School*, 43, 1956-1977.

BEHCETÜ'L-HADÂİK VE KISSA-YI YUSUF'TAKİ KİP EKLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Türker Barış BULDUK¹

Öz

Bu çalışmanın amacı karışık dilli olarak adlandırılan Behcetü'l-Hadâik ve Kıssa-yı Yusuf eserlerindeki kip eklerini Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesindeki kip ekleriyle karşılaştırmak ve bu kip eklerinden yola çıkarak bu eserlerdeki fiil çekimlerini incelemektir. Karışık dilli eserler, Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesine ait dil özelliklerini bir arada bulunduran eserlerdir. Behcetü'l-Hadâik ve Kıssa-yı Yusuf da karışık dilli eserlerdendir. Bu eserlerle ilgili farklı alanlarda birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen karşılaştırmalı dil çalışmaları yapılmamıştır. Bu bağlamda, Behcetü'l-Hadâik ve Kıssa-yı Yusuf'taki kip ekleri incelenmiş ve Karahanlı, Harezmi, Kıpçak Türkçesinde kullanılan bazı kip eklerinin bu eserlerde de kullanıldığı görülmüştür. Yine bu eserlerdeki bazı kip eklerinin hem Karahanlı, Harezmi, Kıpçak Türkçesinde hem de Eski Anadolu Türkçesinde ortak bir biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kip ekleri, Behcetü'l-Hadâik, Kıssa-yı Yusuf, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi.

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, turkerbulduk@gmail.com, [Orcid: 0000-0002-0423-837x](https://orcid.org/0000-0002-0423-837x)

A Comparative Analysis About Modal Suffixes Within Behcetü'l-Hadâik And Kıssa-yı Yusuf

Abstract

The aim of this study is to compare the modal suffixes in the works of Behcetü'l Hadâik and Kıssa-yı Yusuf, which are called mixed-language, with the modal suffixes in Karahanlı, Harezmi, Kıpçak and Old Anatolian Turkish and to examine the verb conjugations in these works based on these modal suffixes. Mixed-language works are the works that include the characteristics of Eastern Turkish and Western Turkish together. Behcetü'l-Hadâik and Kıssa-yı Yusuf are also mixed-language works. Although many studies have been conducted on these works, comparative language studies have not been conducted. In this context, modal suffixes in Behcetü'l-Hadâik and Kıssa-yı Yusuf were analysed and it was seen that those modal suffixes used in Karahanlı, Kharezmi and Kipchak Turkish were used in these Works, as well. It is also revealed that some modal suffixes in these works are used in Karahanli, Kharezmi, Kipchak Turkish and Old Anatolian Turkish.

Keywords: Modal suffixes, Behcetü'l Hadâik, Kıssa-yı Yusuf, Karahanli Turkish, Kharezmi Turkish, Kipchak Turkish, Old Anatolian Turkish.

GİRİŞ

Batı Türkçesi 11 – 13. yüzyıllar arasında karanlık bir dönem yaşamıştır. Bir taraftan Haçlı Seferleri diğer taraftan Moğol istilası Anadolu'yu yurt edinmeye çalışan Türkleri derinden sarsmıştır. Dolayısıyla bu dönemde çok az yazılı eser verilebilmiş, verilen yazılı eserler de Anadolu'daki kargaşa ortamında büyük oranda yok edilmiştir. Anadolu coğrafyasındaki bu olumsuzluklara rağmen o dönemden günümüze az sayıda eser kalmıştır. Doğu ve Batı Türkçesine ait dil özelliklerini taşıyan bu az sayıda esere “karışık dilli eserler” denmiştir. Behcetü'l-Hadâyık ve Kıssa-yı Yusuf bu nitelikteki eserlerdendir.

Karışık dilli eserler içerisinde karışık dilliliği en iyi temsil eden ürün olması bakımından özel bir konuma sahip olan Behcetü'l-Hadâyık, yer yer şiirlerle süslenmiş bir öğüt kitabıdır (Türk, Doğan ve Şerifoğlu, 2018: 23). Yazarı bilinmeyen eserin Bursa nüshası Ebu Bekr bin Şeyh Ali bin Muhammed tarafından H 703 / M 1303 yılında istinsah edilmiştir. Bu nüsha üzerinde Mustafa Canpolat doktora çalışması yapmıştır. Behcetü'l-Hadâyık'ın Bursa nüshası

dışında İstanbul'da iki nüshası, Ankara ve Berlin'de de birer nüshası bulunmaktadır.

Kıssa-yı Yusuf, Kul Ali ve Harezmi Ali adlarıyla da bilinen Ali tarafından 1234 yılında yazılmıştır. Eserin yazıldığı yer belli değildir. Kıssa-yı Yusuf Türk edebiyatındaki ilk Yusuf ve Züleyha hikâyesidir (Cin, 2011: 59). Eser üzerine Sinan Uygur tarafından yüksek lisans, Ali Cin tarafından doktora çalışması yapılmıştır.

Araştırmacıların bu eserlerdeki karışık dillilik ile ilgili farklı görüşleri bulunmaktadır. Bu eserleri Köktürk-Uygur-Karahanlı yazı dili geleneğinin devamı olarak ya da Orta Asya'dan gelen Uygur ve Kıpçak asıllı Türklerin yazdıkları eserler olarak değerlendirenler yanında, bu eserleri Eski Anadolu Türkçesinin ilk ürünleri olarak kabul edenler de bulunmaktadır (Türk, Doğan ve Şerifoğlu, 2018: 22). Bu değerlendirmeleri daha somut bir temele dayandırmak için karışık dilli eserlerin karşılaştırmalı olarak çalışılması ve bütün dil özelliklerinin ortaya konması gerekmektedir. Metinler üzerinde yapılacak sistematik, karşılaştırmalı ve istatistikî dil verilerine dayanan çalışmaların konuya farklı bir bakış açısı kazandıracağı açıktır. Bu bağlamda, bu çalışmamızda Behcetü'l-Hadâyık ve Kıssa-yı Yusuf eserlerindeki fiil çekimlerini inceleyerek bu çekimlerdeki kip eklerinin Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesindeki durumlarını inceleyeceğiz. Bu çalışmada esas olarak şu sorulara cevap arayacağız:

1. Behcetü'l-Hadâyık ve Kıssa-yı Yusuf'taki fiil çekimleri hangi kip ekleriyle sağlanmıştır?
2. Bu kip eklerinden hangileri Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmıştır?

Bu sorulara cevap ararken değerlendirmelerimizi öncelikle Behcetü'l-Hadâyık ve Kıssa-yı Yusuf eserlerinin söz varlığı üzerinde yapacağız. Mustafa Canpolat'ın hazırladığı Behcetü'l-Hadâyık eserinin metin ve sözlük bölümleri taranarak inceleme alanımıza giren fiil çekimlerini tespit edeceğiz. Bu çekimlerle birlikte Ali Cin'in hazırladığı Kıssa-yı Yusuf eserinin inceleme bölümündeki fiil çekimlerinin kip eklerini Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesindeki kip ekleriyle karşılaştıracız.

1. ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ

1.1. Bildirme Kipleri

1.1.1. Geniş Zaman Kipi

Her zamanı içine alan, fiilin her zaman ortaya çıktığını veya çıkacağını ifade eden zamandır. Eski Türkçede geniş zaman çekimi için *-ur / -ür, -ar / -er ve -r* ekleri kullanılmıştır (Ergin, 2003: 292-293). Türkçenin tarihî dönemlerinde geniş zaman eki çok fazla değişikliğe uğramamıştır. Karahanlı Türkçesinde, Eski Türkçedeki ekler ile birlikte *-ır / -ir* eki de kullanılmıştır (ög-er men, kel-ir sen, aldar-ır, tur-ur miz, ay-ur-lar vb.) (Hacıeminoğlu, 2019: 182-183). Harezmi Türkçesinde geniş zaman çekiminde Eski Türkçedeki ekler aynen kullanılmıştır (bar-ur men, iste-y-ür sen, baq-ar, kör-er biz, tile-r siz, oqı-y-ur-lar vb.) (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 196-197). Kıpçak Türkçesinde de geniş zaman çekimi için *-ur / -ür, -ar / -er ve -r* ekleri kullanılmıştır (izle-r men, könder-ür sen, bil-er, yügür-ür biz, tur-ur siz, kaç-ar-lar vb.) (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 339-340). Eski Anadolu Türkçesinin geniş zaman çekiminde yuvarlaklaşmanın etkisi görülür ve Türkçenin diğer tarihî dönemlerinden farklı olarak geniş zaman eklerinde düz-dar ünlüler yerine yuvarlak-dar ünlüler tercih edilmiştir (çal-ar men, yapış-ur-sın, gel-ür, vir-ür-üz, bil-ür-siz, çal-ur-lar vb.) (Gülsevin, 2011: 92-93).

Behcettü'l-Hadâik'ta (bundan sonra BH) geniş zaman çekimi genellikle *-ur / -ür, -ar / -er ve -r* ekleri ile yapılmıştır:

yum-ar men (BH, 233)	bol-ur-uz (BH, 199)
ditre-r-sin (BH, 248)	yat-ur-siz (BH, 259)
esenle-r (BH, 264)	kez-er-ler (BH, 116).

BH'de geniş zaman çekiminde Karahanlı Türkçesine ait *-ır / -ir* eki de görülür:

deg-ir (BH, 53)
yör-ir (BH, 143).

BH'de geniş zaman çekimindeki bazı eklerin Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşmaya uygun bir biçimde kullanıldığı görülür:

küçen-ür-ler (BH, 94)
bil-ür-siz (BH, 189)

yügriş-ür-ler (BH, 251).

BH'de Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerine uygun bir biçimde geniş zaman çekiminde *-ur / -ür, -ar / -er* ve *-r* ekleri dışında *-a / -e* ekinin de kullanıldığı görülür:

*Yā kılum, tevbe kıılır erseñ yazuğñ *yuyam* (BH, 84)

*Tañrıya ‘āşī bolavus ve od içinde giriftār *bolavuz* (BH, 285)

*Yigirmi otuz yıllık sağınç şanurlar, andan ol sağınça *degevüz* sanurlar (BH, 92).

Kıssa-yı Yūsuf'ta (bundan sonra KY) geniş zaman çekimi *-ar / -er, -ur / -ür* ekleriyle yapılmıştır. Eserde çok fazla kullanılmayan bu çekim şu şekildedir:

bil-ür-en

öldür-ür miz

kel-ür sen

bil-ür-siz

var-ar

öldür-ür-ler (Cin, 2011: 122).

KY'deki çekimin Eski Anadolu Türkçesindeki bazı eklerin yuvarlaklaşmasına uygun bir biçimde gerçekleştiği görülür:

bil-ür-em

kel-ür sen

kel-ür miz

bil-ür-siz (Cin, 2011: 122).

1.1.2. Gelecek Zaman Kipi

Şekil olarak bildirme, zaman olarak da gelecek zaman ifade eden bu kipin çekimi Eski Türkçede *-ğay / -gey* eki ile yapılmıştır. Sonradan *-ğa / -ge* şekli de ortaya çıkan bu ek Batı Türkçesine, *ğ* ve *g*'nin düşmesiyle *-a / -e* şeklinde geçmiş, fakat bu arada fonksiyon değiştirerek istek eki olmuştur (Ergin, 2003: 302-303). Karahanlı Türkçesinde ise gelecek zaman çekimi genellikle *-ga / -ge, -gay / -gey* ve *-gu / -gü* ekleri ile yapılmıştır. Yine *-daçı / -deçi, -taçı / -teçi* eklerinin de bu dönemde az da olsa gelecek zaman çekiminde kullanıldığı görülür (bar-gay men, kaç-ga sen, öl-deçi, kel-geler vb.) (Hacıeminoğlu, 2019: 187-188). Harezmi Türkçesinde gelecek zaman çekiminde *-gay / -gey, -kay / -key, -gu (turur) / -gü (turur), -(y) isar / -(y) iser* ekleri kullanılmıştır (çıkarma-gay men, kör-gü-ñ, bol-

Behcettü'l-Hadâik ve Kıssa-yı Yusuf'taki Kip Ekleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

ısar, baq-ıay miz, örtme-gey siz, bol-ğuları vb.) (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 200-201). Kıpçak Türkçesinde gelecek zaman çekimi biraz daha çeşitlidir. *-ga / -ge, -gay / -gey, -kay / -key, -ası / -esi, -ısar / -ıser, -ısar / -üser, -taç / -teç* ekleri çekimde kullanılmıştır (kör-ge men, al-ası sen, öl-ıser, kıl-gay biz, al-ası siz, iç-keyler vb. (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 341). Eski Anadolu Türkçesinde en işlek gelecek zaman eki *-(y) ısar / -(y) ıser* ekidir. Bunların dışında *-(y) a / -(y) e, -(y) acak / -(y) ecek, -sa gerek / -se gerek, -daç / -deç* ekleri de kullanılmıştır (ölıserin, ideceksin, gitse gerek, diyevüz, bulırsız, virseler gerek vb.) (Gülsevin, 2011: 100-104).

BH'de gelecek zaman çekiminde hem Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesine hem de Eski Anadolu Türkçesine ait izler bulunmaktadır. Karahanlı ve Kıpçak Türkçesi dönemlerinde kullanılan *-ga / -ge* ekinin BH'de de kullanıldığı görülür:

artur-ğa-men (BH, 194)

yat-ğa-sen (BH, 234)

dur-ğa (BH, 68)

bul-ğa-vuz (BH, 143)

yat-ğa-sıñız (BH, 166)

al-ğa-lar erdi (BH, 209).

Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kullanılan *-gu / -gü* ekine BH'de bir örnekte rastlanmıştır:

yi-gü (BH, 168).

Yine Kıpçak Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kullanılan *-ası / -esi* eki BH'de de görülür:

in-esi-dür (BH, 117)

açıl-ası-dur (BH, 117)

kir-esi (BH, 258)

yıyla-y-ası (BH, 260)

bar-ası-siz (BH, 248).

Türker Barış BULDUK

Eski Türkçede gelecek zaman eki olarak kullanılan ve Karahanlı Türkçesinde hem de Eski Anadolu Türkçesinde varlığını devam ettiren *-daçı / -deçi* ekinin BH'de de kullanıldığı görülür:

bir-deci-men (BH, 302)

kel-deçi-señ (BH, 244)

iç-deçi (BH, 167)

öl-deçi-sen (BH, 259)

bol-daçı (BH, 198).

Harezmi ve Kıpçak Türkçesiyle Eski Anadolu Türkçesinde ortak bir biçimde kullanılan *-ısar / -iser* eki BH'de kullanılmıştır:

bol-ısar-men (BH, 369)

kir-iser-sen (BH, 258)

ayır-ısar (BH, 338)

dir-iser (BH, 68).

Karahanlı ve Kıpçak Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kullanılan *-ga / -ge* ekindeki *g* sesinin Batı Türkçesinde düşmesiyle ortaya çıkmış olan ve Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kullanılan *-a / -e* BH'de de görülür:

*Yā kulum, tevbe kıılır erseñ yazuğñ yuyam, bu kün kıılmas erseñ ölinçe *kıyam* (BH, 505)

*Bu anañdan ağlayu doğduñ, ol anañdan ağlayu *doğasen* (BH, 260)

*İmdi durğıl, sü hāzır kılgıl, Mekke'ye bargıl, murāduña *degesen* (BH, 199).

KY'de gelecek zaman çekimi için *-ısar / -iser* ve *-daçı / -deçi* ekleri kullanılmıştır:

keç-iser-ven

kıl-daçı men

saç-ısar-van

bul-daçı sen

ed-iser

tökül-deçi (Cin, 2011: 121-122).

1.1.3. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Hareketin görülen geçmiş zamanda ortaya çıktığını haber veren bir şekil ve zaman eki olarak kullanılan bu kip, Eski Türkçede *-dı / -di, -tı / -ti* şeklinde idi (Ergin, 2003: 298-299). Türkçenin tarihî dönemlerinde *-dı / -di, -tı / -ti, -du / -dü, -tu / -tü* şekillerinde kullanılan görülen geçmiş zaman çekimine gelen şahıs ekleri dönem dönem farklılık göstermiştir. Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde görülen geçmiş zaman çekiminde genellikle şahıs zamiri kökenli şahıs ekleri olan *men, sen, biz, miz, anlar* kullanılmıştır (kıldım men, könderdiñ sen, keldü miz, tiledi anlar vb.) (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 337-338). Eski Anadolu Türkçesinde de *-dı / -di, -tı / -ti, -du / -dü, -tu / -tü* ekleri iyelik eki kökenli şahıs eklerini alarak gelecek zaman çekiminde kullanılmıştır.

Kıpçak Türkçesinde, görülen geçmiş zaman çekiminin şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle kullanılmasına BH'de de bir örnekte rastlanmıştır:

*Bende ayıtısa: İlahî, suç kıldım, kendüzüme küç *kıldım-men* (BH, 184).

BH'de bu ekler, iyelik eki kökenli şahıs ekleriyle genellikle dudak uyumu ve ünsüz uyumuna aykırı bir biçimde kullanılmıştır:

ağ-du-m (BH, 129)	bir-dü-k (BH, 246)
ayıt-du-ñ (BH, 235)	bil-dü-ñüz (BH, 113)
doldur-dı (BH, 92)	seçil-di-ler (BH, 166).

KY'de de görülen geçmiş zaman çekimi BH'den farklı değildir. *-dı / -di, -tı / -ti, -du / -dü, -tu / -tü* ekleri iyelik eki kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmiştir:

kör-di-m	ara-du-ğ
çık-tu-ñ	ye-dü-ñiz
aç-dı	ğorğut-dı-lar (Cin, 2011: 119-120).

BH ve KY'deki görülen geçmiş zaman eklerinin iyelik eki kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmesi Eski Anadolu Türkçesine ait bir özellik olarak dikkat çekmektedir. Yine bu çekimde şahıs zamiri kökenli şahıs eklerinin çok az kullanılması diğer fiil çekimleri de dikkate alındığında önemli bir tespit olarak değerlendirilebilir.

1.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Görülmeyen geçmiş zamanda yapılan bir hareketi haber veren şekil ve zaman ekidir. Eski Türkçede öğrenilen geçmiş zaman eki olarak *-miş / -miş* eki kullanılmıştır (Ergin, 2003: 300). Türkçenin bütün tarihî dönemlerinde bu ekler varlığını devam ettirmiştir. Karahanlı Türkçesinde de bu eklerin yalnızca düz ünlülü şekilleri şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle çekimlenerek kullanılmıştır (kör-miş-im, bekle-miş sen, kötür-miş vb.) (Hacıeminoğlu, 2019: 186). Harezmi Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekiminde *-miş / -miş* ekiyle birlikte *-p + tur-ur* şekline de başvurulmuştur (unıt-mış men, sındurma-mış sen, öldür-miş, bol-up turur miz, kıl-up turur sizler, al-ıp turur-lar vb.) (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 199-200). Kıpçak Türkçesinde ise *-miş / -miş* ekiyle birlikte *-p, -(I / U) ptIr, -(I / U) ptUr, -(I / U) p turur* şekilleri de kullanılmıştır (kel-miş men, bol-miş sen, açıl-ıptur, kel-iptir biz, kel-miş siz, öğren-ip tururlar vb.) (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 338-339). Eski Anadolu Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekiminde *-miş / -miş* ekiyle birlikte *-(y) Up dUrUr* şekli kullanılmıştır (eyle-miş-sin, şöyle-miş, sat-mış-sız, buluş-mış-lar, getir-üp durur-sın, doğ-up durur-lar vb.) (Gülsevin, 2011: 80-84).

BH'de öğrenilen geçmiş zaman çekimi, genellikle *-miş / -miş* ekinin Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesindeki şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmesiyle oluşturulmuştur:

oķı-mış-men (BH, 61)

ketür-miş-sen (BH, 273)

söyün-miş (BH, 133).

BH'de Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan *-(y) Up dUrUr* şekli de öğrenilen geçmiş zaman çekimi olarak kullanılmıştır:

kıl-up durur men (BH, 213)

bol-up durur men (BH, 189).

KY'de ise öğrenilen geçmiş zaman çekimi için *-miş / -miş, -muş / -müş* ekleri kullanılmıştır. KY'de öğrenilen geçmiş zaman eklerinin yuvarlak ünlülü olarak da kullanılmış olması bu eklerin ancak Osmanlıca'nın son dönemlerinde yuvarlak şekillerinin kullanılmasının yaygınlaşması düşünüldüğünde önemli bir tespit olarak değerlendirilebilir:

ķorķ-mış-sen

doğ-muş

bul-miş-siz

ketür-miş-ler

öl-müş-ler (Cin, 2011: 121).

1.1.5. Şimdiki Zaman Kipi

Şekil eki olarak bildirme, zaman eki olarak da şimdiki zaman ifade eden bu çekim için Türkçede çoğu zaman geniş zaman ekleri kullanılmıştır. Geniş zaman eklerinin şimdiki zaman için kullanılması bilhassa belirli bir şimdiki zaman ekinin bulunmadığı eski devrelerde çok görülür. Batı Türkçesinde *-yor* ekinin teşekkülünden önce şimdiki zaman bu şekilde genellikle geniş zaman ekleri ile karşılanmıştır (Ergin, 2003: 295-296). Dolayısıyla Karahanlı Türkçesinde başlı başına kullanılan bir şimdiki zaman ekinden bahsedemeyiz. Harezmi Türkçesinde de şimdiki zaman ifadesi için genellikle geniş zaman çekiminden yararlanılmıştır. Ama az da olsa *-A / -U turur* yapısının şimdiki zaman çekimi için kullanıldığı görülür (çık-a turur men, bol-a turur sen, sök-e turur, kıl-u turur miz, bar-a turur siz, kıl-u turur-lar vb.) (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 198). Kıpçak Türkçesinde *-Adlr, -AdUr, -ydlr, -A turur, -yor* ve *-yorur* eklerinin şimdiki zaman çekiminde kullanıldığı görülür (al-adır men, kel-edir sen, kel-e turur, kel-edir miz, söyle-ydir siz, kel-i-yor-lar vb.) (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 340). Eski Anadolu Türkçesinde ise şimdiki zaman çekiminde geniş zaman ekleri dışında *-A, -A / -U turur* ve *-A yor(ur)* şekilleri kullanılmıştır (bil-ür-ven, id-e-sin, gör-ü turur, gör-e yoruruz, ağla-r-sız, yat-ur-lar vb.) (Gülsevin, 2011: 96-99).

BH'de şimdiki zaman çekiminde Kıpçak Türkçesinde kullanılan *-yor* ve *-yür* yapısına rastlanmıştır:

*Közleri gevher deyük ol *balқыur* yüzinde nür (BH, 265)

*Yā ʿĪsa, sen ölünü dirü kılursın, ala tenlüyi *emleyür-señ* (BH, 291)

*Eyle *iñileyür* kim hîç anuñ kibi zārılık kimse işitmiş degül erdi (BH, 253).

Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde ortak bir biçimde kullanılan *-a / -e yorur* yapısı, BH'de de kullanılmıştır:

*Ve ol kim ayıttum sıyurlar, kendü hevâların sıyurlar. Dünyâdan *kaçça yörirler*.

*Ol ʿarābī şavulđı. ʿAlī aldı deveyi *yidi yörir*.

BH’de geniş zaman eklerinin, Karahanlı, Harezm ve Eski Anadolu Türkçesindeki gibi, şimdiki zaman çekimi olarak kullanıldığı çok sayıda örnek de bulunmaktadır:

*Ve bügriyi oñarup *yöridürsen* ve balçıqdan kuş *yaradursañ* (BH, 291)

*Yā Yahūdā, Yūsuf’um *şamı*? Semā *dutarvan* ululardan, imāmlardan kitāb içinde eyle buldum (BH, 191).

KY’de de şimdiki zaman çekimi için ayrı bir ek kullanılmamış, bu çekim için geniş zaman eklerinin işlevlerinden yararlanılmıştır (Cin, 2011: 122).

1.2. Tasarlama Kipleri

1.2.1. Emir Kipi

Emir ekleri yalnız şekil bildiren eklerdendir. Tasarlama kipi eklerinden biri olan bu ekler tasarlanan hareketi emir şeklinde ifade eder, hareketin emirle yapılmasına işaret ederler. Emir şeklinde diğer fiil çekimlerinden çok farklı olarak şahısların ayrı ayrı ekleri vardır. Her şahsın ayrı bir emir eki olması demek her emir ekinin aynı zamanda bir şahıs ifade etmesi demektir. Emir ekleri aynı zamanda şahıs da ifade eder, bu nedenle ayrıca şahıs ekleri almazlar. Eski Türkçede emir ekleri şu şekildedir:

1. Teklik Şahıs: *-ayın/eyin*

2. Teklik Şahıs: *-ğıl/-gil*

3. Teklik Şahıs: *-zun/-zün, -sun/-sün*

1. Çokluk Şahıs: *-alım/-elim*

2. Çokluk Şahıs: *-ñ*

3. Çokluk Şahıs: *-zunlar/-zünler, -sunlar/-sünler, -sular/-süler* (Ergin, 2003: 304-308).

Karahanlı Türkçesindeki emir ekleri şu şekildedir:

1. Teklik Şahıs: *-ayın/-eyin, -eyim, -ayı/-eyi, -yın/-yin, -ay/ey, -yı/-yi* (kel-eyin, ber-eyim, kol-ayı, sevme-yin, kör-ey vb.)

2. Teklik Şahıs: *-ğıl/-gil, -gım/-gin* (eşit, usanma, bar-gıl, işid-gin vb.)

Behcettü'l-Hadâik ve Kıssa-yı Yusuf'taki Kip Ekleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

3. Teklik Şahıs: *-su/-sü, -sun/-sün, -suni/-süni* (keç-sü, bol-sun, kör-süni vb.)

1. Çokluk Şahıs: *-alım/-elim, -alıñ/eliñ, -lım/-lim* (kir-eling, keç-elim, sına-lım vb.)

2. Çokluk Şahıs: *-ñ, -ñlar* (bar-ı-ñ, tut-u-ñlar vb.)

3. Çokluk Şahıs: *-sunlar/-sünler, -sular/-süler* (bilme-sünler, öğren-süler vb.) (Hacıeminoğlu, 2019: 190-193).

Harezmi Türkçesindeki emir çekimi Karahanlı Türkçesine göre daha fazla eklenmiştir:

1. Teklik Şahıs: *-ayın/-eyin, -ayım/-eyim, -gayın/-geyin, -yın/-yin* (bağ-ayın, ber-eyim, oğu-ğayın vb.)

2. Teklik Şahıs: *-ğıl/-gil, -ğul/-gül, -kıl, -gün* (bil, aç-ğıl, küy-gül, yığ-kıl vb.)

3. Teklik Şahıs: *-su/-sü, -sun/-sün* (al-sun, bol-su vb.)

1. Çokluk Şahıs: *-alım/-elim, -alıñ/eliñ, -galıñ/-geliñ, -alık/-elik, -alı/-eli* (bağ-alıñ, bırak-alım, kıl-alık, oyna-ğalıñ, öltür-eli vb.)

2. Çokluk Şahıs: *-ñ, -ñız/-ñiz, -ñuz/-ñüz, -ñlar/-ñler* (alama-ñ, bildür-üñ, bolma-ñız, ölme-ñiz, uyma-ñlar vb.)

3. Çokluk Şahıs: *-sunlar/-sünler* (kül-sünler, al-sunlar vb.) (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 201-202).

Kıpçak Türkçesinin emir çekimindeki birçok ek Harezmi ve Karahanlı Türkçesiyle benzeşmektedir:

1. Teklik Şahıs: *-ayım/-eyim, -gayım/-geyim* (al-ayım, bar-gayım vb.)

2. Teklik Şahıs: *-gıl/-gil, -gul/-gül, -kıl/-kil, -gın/-gin, -kın/-kin* (tut, bil-gil, yat-kıl, tur-gul, kel-gin vb.)

3. Teklik Şahıs: *-sın/-sin, -sun/-sün* (kel-sin, bol-sun vb.)

1. Çokluk Şahıs: *-alım/-elim, -galım/-gelim, -alık/-elik, -alı/-eli* (al-alım, bar-galım, kel-elik, kıl-alı vb.)

2. Çokluk Şahıs: *-ñ, -ñız/-ñiz, -ñuz, -ñlar/-ñler* (al-ıñ, bar-ıñız, tur-uñuz, eşit-iñler vb.)

3. Çokluk Şahıs: *-sınlar/-sinler, -sunlar/-sünler* (kel-sinler, bırak-sunlar vb.) (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 341-342).

Eski Anadolu Türkçesinde ise emir çekimi şu şekildedir:

1. Teklik Şahıs: -

2. Teklik Şahıs: *-gıl/-gıl* (arın, eyit-gil, var-gıl vb.)

3. Teklik Şahıs: *-sun/-sün* (sal-sun, gel-sün vb.)

1. Çokluk Şahıs: -

2. Çokluk Şahıs: *-(u)ñ/- (ü)ñ, -(u)ñuz/-(ü)ñüz* (getür-üñ, var-uñ, at-uñuz vb.)

3. Çokluk Şahıs: *-sunlar/-sünler* (eyle-sünler, kız-sunlar vb.) (Gülsevin, 2011: 111-114).

BH'de emir çekimi Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde ortak bir biçimde kullanılmış olan eklerle sağlanmıştır:

bağla-gıl (BH, 94)

emle-sün (BH, 104)

yi-ñ (BH, 101)

yitür-sünler (BH, 81).

Kıpçak Türkçesinde kullanılan *-galım / -gelim* 1. çokluk şahıs çekimi yuvarlak ünlülü bir biçimde (*-ğalum / -gelüm* olarak) BH'de de kullanılmıştır:

*Kirü âyet başına *kaýtğalum*. Bu sözün sebep-i nüzülin *ayıtğalum*.

Eski Anadolu Türkçesi emir çekiminde 1. teklik ve çokluk ekleri kullanılmazken BH'de bu eklerin Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesindeki şekliyle kullanıldığı görülür:

ağ-ayım (BH, 62)

bar-alım (BH, 69)

bir-elüm (BH, 74)

danış-ayım (239).

KY'de ise emir çekimi, Türkçenin tarihî lehçelerindeki kullanımıyla uyumluluk göstermektedir. Her şahıs için ayrı bir emir eki kullanılmıştır:

1. Teklik Şahıs: *-ayın / -eyin, -ayım / -eyim, -eyüm / -ayum, -yin* (bas-ayın, düş-eyim, der-eyüm, tile-yin vb.)
2. Teklik Şahıs: *-ğil / -gil, -gül* (var-ğıl, ver-gil, ıd-gül vb.)
3. Teklik Şahıs: *-sun / -sün* (kon-sun, kit-sün vb.)
1. Çokluk Şahıs: *-alıñ, -alım / -elim, -alum / -elüm* (kıl-alıñ, ayrıl-alım, bil-elüm vb.)
2. Çokluk Şahıs: *-ñ, -iñ / -iñ, -üñ, -iñ siz, -iñ sizler / -uñuz, -üñüz / -iñiz, -iñiz / -uñuzlar, -üñüzler / -iñizlar* (añla-ñ, al-iñ, al-iñ sizler, var-iñ siz, otur-uñuz, kork-uñuzlar vb.)
3. Çokluk Şahıs: *-uñlar / -üñler, -iñlar / -iñler, -sünler* (otur-uñlar, kıl-iñlar, kel-sünler vb.) (Cin, 2011: 126-127).

1.2.2. Şart Kipi

Hareketin şart şeklinde tasarlandığını, şart olarak düşünüldüğünü anlatmak için fiil kök ve gövdelerine şart eki eklenir. Eski Türkçede şart eki *-sar / -ser* iken devrenin sonlarında *r* sesinin düşmesiyle *-sa / -se* şeklini almış ve Batı Türkçesine bu şekliyle geçmiştir (Ergin, 2003: 309). Karahanlı Türkçesinde şart çekimi *-sa / -se* ekinin şahıs zamiri kökenli şahıs eklerini almasıyla yapılmıştır (yaz-sa men, bar-sa sen, kel-se, er-se-miz, sev-se-ler vb.) (Hacıeminoğlu, 2019: 188-189). Harezmi Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinden farklı olarak şart çekimi *-sa / -se* ekinin umumiyetle iyelik eki kökenli şahıs eklerini almasıyla gerçekleşmiştir (bağ-sa-m, al-sa-ñ, buluş-sa, ağırla-sa-k, barma-sa-ñız, çık-sa-lar vb.) (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 201). Kıpçak Türkçesindeki şart çekimi Harezmi Türkçesiyle aynı şekildedir (bol-sa-m, ayıt-sa-ñ, tur-sa, kör-se-k, al-sa-ñız, bil-se-ler vb.) (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 342-343). Eski Anadolu Türkçesindeki şart çekimi ise yine *-sa / -se* ekiyle ve 1. çokluk şahıs hariç iyelik eki kökenli şahıs ekleriyle yapılmıştır (ol-sa-m, ol-sa-ñ, ol-sa, ol-sa-vuz, ol-sa-ñuz, ol-sa-lar vb.) (Ergin 2003: 309).

BH'de şart çekimi *-sa / -se* eki ile yapılmıştır. Bu çekimde Karahanlı Türkçesindeki gibi şahıs zamiri kökenli şahıs ekleri de kullanılmıştır:

uç-sa-men (BH, 112)

bin-se-men (BH, 112)

deg-se-men (BH, 113)

bar-sa-sen (BH, 79)

ķıl-sa-vuz (BH, 92)

eglen-se-vüs (BH, 190)

bil-se-vüz (BH, 92).

Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesindeki (1. çokluk şahıs hariç) gibi iyelik eki kökenli şahıs ekleri de kullanılmıştır:

yağdur-sa-m (BH, 227)

yaz-sa-ñ (BH, 181)

kir-se (BH, 93)

dut-sa-ñız (BH, 102)

yum-sa-lar (BH, 50).

KY'deki şart çekimi de BH'deki gibidir. Çekimde hem iyelik hem de şahıs zamiri kökenli şahıs ekleri kullanılmıştır:

ķıl-sa-m men / çık-sa-m

ķıl-sa-ñ sen / var-sa-ñ

doğ-sa

körme-se miz / körme-se-k

buyur-sa-ñız

bildür-se-ler (Cin, 2011: 125).

1.2.3. İstek Kipi

Tasarlanan hareketin istendiğini ifade eden bu ek, Eski Türkçedeki gelecek zaman eki *-ğa / -ge*'den ortaya çıkmıştır. Eski Türkçedeki gelecek zaman ekinin *ğ* ve *g*'si Batı Türkçesine geçerken düşmüş, böylece *-a / -e* istek eki ortaya çıkmıştır (Ergin, 2003: 310). Karahanlı Türkçesinde istek çekimine rastlanmazken Harezmi Türkçesinde bu çekim *-ğa / -ge* ekiyle sağlanmıştır (bol-ğa-m, tut-ğa men, kat-ğa sen, turt-ge siz vb.) (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 202). Kıpçak Türkçesiyle yazılmış metinlerde de bu çekimin Karahanlı Türkçesi gibi çok fazla tercih edilmediği görülür. Kimi eserlerde nadiren *-a / -e* ekinin sadece 3. teklik şahıs çekiminde kullanıldığı görülür (añ-a, bolma-y-a, yitür-e vb.)

Behcettü'l-Hadâik ve Kıssa-yı Yusuf'taki Kip Ekleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 343). Eski Anadolu Türkçesinde ise istek çekimi *-a / -e* ekinin umumiyetle şahıs zamiri kökenli şahıs eklerini almasıyla kullanılmıştır (iç-e-ven, vir-e-sin, yarlığa-y-a, öldür-e-vüz, şakla-y-a-sız, bildür-e-ler vb.) (Gülsevin, 2011: 107-110).

BH'de istek çekimi Harezmi Türkçesinde de kullanılan *-ğa / -ge* ekiyle sağlanmıştır. Bu ekler çoğunlukla şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmiştir:

**Arablar anı dirile külidiler, doprakdan kopara-men, kudretüm birle söylede-men* (BH, 201).

**Kaçan minden başsañ bulara rahmet közi birle bağıl, minüm için körmiş bolğa-sen* (BH, 173)

**Anuñ cānı birle senüñ cānuñ āzād kılgıl, uçmağa kirge-sen, könlün şāz bolğa* (BH, 122).

**Uma durğam kelgesiñni maña bir kez başmağa* (BH, 233).

BH'de istek çekiminin Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde de kullanılan *-a / -e* ekiyle de sağlandığı görülür. Bu dönem istek çekimlerinde, 1. teklik şahıs çekimi hariç, umumiyetle şahıs zamiri kökenli şahıs ekleri tercih edilmiştir:

yil-e-m (BH, 227) / *kel-e-ven* (BH, 79) / *kıl-a-van* (BH, 79)

irme-y-e-sin (BH, 92)

key-e (BH, 118)

iste-y-e-vüs (BH, 250) / *bağla-y-a-vuz* (BH, 142)

bil-e-siz (BH, 209).

KY'deki istek çekiminde *-a / -e* eki kullanılmıştır. Eserde, 1. çokluk şahıs çekimi hariç, şahıs zamiri kökenli şahıs ekleri tercih edilmiştir:

ķavuşdur-a-m

kıl-a-sın / kal-a-sın sen

öl-e

şakla-y-a-vuz

 oy-a siz

de-y-e sizler (Cin, 2011: 123-124).

1.2.4. Gereklik Kipi

Tasarlanan hareketin gerekliliğini gösterir. Gerekli olan, gereklik şekline bürünen bir tasarlama ifade eder. *malı / -meli* gereklik ekinin bulunmadığı eski devirlerde gereklik ifadesi için *gerek* kelimesinden faydalanılırdı. İstek veya şart şekli ile birlikte *gerek* kelimesi kullanılır, böylece gereklik ifade edilirdi (Ergin, 2003: 312-313). Karahanlı Türkçesinde gereklilik çekimi *-gu / -g * eki ile yapılmaktadır. Bunun yanında *-gu / -g  + kerek, kerek + ... -sa / -se*  ekilleri de mevcuttur ( te-g  kerek men, katıl-gu kerek, alma-gu, bu iki kişi kerek s zlese vb.) (Hacıeminoğlu, 2019: 193-194). Harezmi Türkçesinde de gereklilik çekimi *-gu / -g  + kerek*  ekliyle yapılmıştır (yut-g  kerek, s r  -g  kerek vb.) (Argun ah ve Yüksekaya, 2019: 202). Kıpçak Türkçesinde gereklilik çekimi *-ma / -me kerek, -mak / -mek kerek, -sa / -se kerek* gibi şekillerle sağlanmıştır (dut-mak kerek, et-mek kerek, t z-me kerek vb.) (Argun ah ve Yüksekaya, 2019: 343). Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik çekimi için özel bir  ekil bulunmamaktadır.

BH'de gereklilik kipi çok fazla kullanılmamıştır. Kıpçak Türkçesindeki *-mak kerek, -sa / -se kerek* yapılarına BH'de de rastlanmıştır:

*Eger t c at bolsa ataya *uyma  kerek* (BH, 93)

*Kaçan kim yir, kök ve feris teler bu ay ke d ğine ağlasalar bizüm için, biz kendü nefs m z için *ağlassavuz kerek* kim bunu  kibi fazllar kesildiği için ve mun a ker metler bizden eksildiği için (BH, 117)

*Bilsem kerek nitel g n z a v l n z (BH, 259).

BH'de *kerek* kelimesi kip ekleriyle kullanılarak da gereklilik anlamı sağlanmıştır:

*Ve  alap  ullarını  dağı k n lleri  ulağı mi net birle *delinmiş kerek*, ma'rifet  alkası k nli  ulağına *ke mi  kerek* ve alımları s c d birle *dağlanmı  kerek* (BH, 82).

KY'de gereklilik kipi için özel bir ek kullanılmamıştır. Bu kip için *kerek* kelimesinden istifade edilmiştir. Metinde genel olarak *-mak kerek / -mek kerek, -ma lı  kerek / -meklik kerek*  ekilleri kullanılmıştır:

 ıl-ma  kerek

Behcetü'l-Hadâik ve Kıssa-yı Yusuf'taki Kip Ekleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

kes-mek kerek

dut-maqlık kerek

işle-meklik kerek (Cin, 2011: 125-126).

SONUÇ

Karışık dilli olarak adlandırılan Behcetü'l-Hadâik ve Kıssa-yı Yusuf eserlerinin kip ekleri incelendiğinde hem Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesine hem de Eski Anadolu Türkçesine ait kullanımlara rastlanmıştır. Hem Karahanlı Türkçesinde hem de Behcetü'l-Hadâik'ta ortak bir biçimde kullanılan kip ekleri tespit edilmiştir. Bunlar:

- Geniş zaman eki *-ır / -ir*'in kullanımı
- Gelecek zaman eki *-ğa / -ge*'nin kullanımı
- Gelecek zaman eki *-gu / -gü*'nün kullanımı
- Gelecek zaman eki *-daçı / -deçi*'nin kullanımı
- Öğrenilen geçmiş zaman eki *-miş / -miş*'in şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle kullanılması
- Geniş zaman eklerinin şimdiki zaman çekimleri için de kullanılması
- Emir çekiminde birinci teklik ve çokluk çekimlerinin kullanılması
- Şart çekiminin şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle yapılması

Kıssa-yı Yusuf'ta, Karahanlı Türkçesindeki kip ekleriyle ortak bir biçimde kullanılanlar da mevcuttur:

- Gelecek zaman eki *-daçı / -deçi*'nin kullanımı
- Emir çekiminde 1. teklik ve çokluk şahısta ortak eklerin kullanılması
- Şart çekiminin şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle yapılması
- Öğrenilen geçmiş zaman eki *-miş / -miş*'in şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle kullanılması
- Geniş zaman eklerinin şimdiki zaman çekimleri için de kullanılması

Behcetü'l-Hadâik'ta, Harezmi Türkçesinde de kullanılan kip ekleri mevcuttur:

- Gelecek zaman eki *-ısar / -iser*'in kullanımı

Türker Barış BULDUK

- Öğrenilen geçmiş zaman eki *-miş / -miş*'in şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle kullanılması
- Geniş zaman eklerinin şimdiki zaman çekimleri için de kullanılması
- Emir çekiminde birinci teklik ve çokluk çekimlerinin kullanılması
- Şart çekiminde 1. çokluk şahıs hariç iyelik eki kökenli şahıs eklerinin kullanılması
- İstek çekiminde *-ğa / -ge* ekinin de kullanılması

Kıssa-yı Yusuf'taki kip eklerinden Harezmi Türkçesi ile ortak bir biçimde kullanılanlar ise şunlardır:

- Gelecek zaman eki *-ısar / -iser*'in kullanımı
- Geniş zaman eklerinin şimdiki zaman çekimleri için de kullanılması
- Emir çekiminde 1. teklik ve çokluk şahısta ortak eklerin kullanılması
- Öğrenilen geçmiş zaman eki *-miş / -miş*'in şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle kullanılması
- Şart çekiminde şahıs zamiri kökenli şahıs eklerinin kullanılması

Kıpçak Türkçesi ve Behcetü'l-Hadâik'ta ortak kullanılan kip ekleri de bulunur:

- Gelecek zaman eki *-ğa / -ge*'nin kullanımı
- Gelecek zaman eki *-ası / -esi*'nin kullanımı
- Gelecek zaman eki *-ısar / -iser*'in kullanımı
- Görülen geçmiş zaman çekiminin şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle yapılması
- Öğrenilen geçmiş zaman eki *-miş / -miş*'in şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle kullanılması
- Şimdiki zaman çekiminde *-yur / -yür*'ün kullanımı
- Şimdiki zaman çekiminde *-a / -e yorur* yapısının kullanımı
- Emir 1. çokluk şahıs çekiminde *-ğalum / -gelüm*'ün kullanılması
- Emir çekiminde birinci teklik ve çokluk çekimlerinin kullanılması
- Şart çekiminde 1. çokluk şahıs hariç iyelik eki kökenli şahıs eklerinin kullanılması
- İstek çekiminde *-a / -e* ekinin 1. teklik şahıs çekimi hariç genellikle şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle yapılması
- Gereklilik çekiminde *-mak gerek, -sa / -se gerek* yapılarının kullanılması

Behcettü'l-Hadâik ve Kıssa-yı Yusuf'taki Kip Ekleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Kıssa-yı Yusuf'ta, Kıpçak Türkçesindeki kip eklerinden bazıları kullanılmıştır:

- Gelecek zaman eki *-ısar / -iser*'in kullanımı
- Öğrenilen geçmiş zaman eki *-mış / -miş*'in şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle kullanılması
- Geniş zaman eklerinin şimdiki zaman çekimleri için de kullanılması
- Şart çekiminde şahıs zamiri kökenli şahıs eklerinin kullanılması
- İstek çekiminde *-a / -e* ekinin 1. teklik şahıs çekimi hariç genellikle şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle yapılması
- Gereklilik çekiminde *-mak kerek / -mek kerek* yapısının kullanılması

Behcettü'l-Hadâik'ta Eski Anadolu Türkçesindeki kip ekleriyle ortak bir biçimde kullanılan kip ekleri ise şu şekildedir:

- Geniş zaman çekimindeki bazı eklerin yuvarlak ünlülü kullanılması
- Geniş zaman çekiminde *-a / -e*'nin de kullanılması
- Gelecek zaman eki *-daçı / -deçi*'nin kullanımı
- Gelecek zaman eki *-ısar / -iser*'in kullanımı
- Görülen geçmiş zaman çekimlerinin iyelik eki kökenli şahıs ekleriyle yapılması
- Öğrenilen geçmiş zaman çekiminde *-(y) Up dUrUr* yapısının kullanılması
- Şimdiki zaman çekiminde *-a / -e yorur* yapısının kullanımı
- Geniş zaman eklerinin şimdiki zaman çekimleri için de kullanılması
- Şart çekiminde 1. çokluk şahıs hariç iyelik eki kökenli şahıs eklerinin kullanılması
- İstek çekiminde *-a / -e* ekinin 1. teklik şahıs çekimi hariç genellikle şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle yapılması

Kıssa-yı Yusuf'ta Eski Anadolu Türkçesinde de kullanılan şu kip ekleri görülür:

- Geniş zaman çekimindeki bazı eklerinin yuvarlak ünlülü kullanılması
- Gelecek zaman eki *-daçı / -deçi*'nin kullanımı
- Görülen geçmiş zaman çekimlerinin iyelik eki kökenli şahıs ekleriyle yapılması

- Geniş zaman eklerinin şimdiki zaman çekimleri için de kullanılması
- Şart çekiminde şahıs zamiri kökenli şahıs eklerinin kullanılması
- İstek çekiminde *-a / -e* ekinin 1. teklik şahıs çekimi hariç genellikle şahıs zamiri kökenli şahıs ekleriyle yapılması

Kip eklerinin kullanılmasıyla ilgili olarak Behcetü'l-Hadâik'ta 8, Kıssa-yı Yusuf'ta 4 özellik Karahanlı Türkçesiyle; Behcetü'l-Hadâik'ta 6, Kıssa-yı Yusuf'ta 5 özellik Harezmi Türkçesiyle; Behcetü'l-Hadâik'ta 12, Kıssa-yı Yusuf'ta 6 özellik Kıpçak Türkçesiyle; Behcetü'l-Hadâik'ta 10, Kıssa-yı Yusuf'ta 6 özellik Eski Anadolu Türkçesiyle benzerlik göstermektedir. Yine Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesindeki kip eklerine özgü 18 farklı özellik Behcetü'l-Hadâik'ta, 8 farklı özellik Kıssa-yı Yusuf'ta görülmüştür. Behcetü'l-Hadâik'taki kiplerde Eski Anadolu Türkçesine özgü 2 farklı özellik kullanılmıştır.

Behcetü'l-Hadâik ve Kıssa-yı Yusuf'taki kip eklerinde Eski Anadolu Türkçesinden ziyade Karahanlı, Harezmi ve özellikle Kıpçak Türkçesine ait kullanımlar dikkat çekmektedir. Bu kullanımlar, 14. yüzyıl başında yazılan Behcetü'l-Hadâik ile 13. yüzyılın ilk yarısında yazılan Kıssa-yı Yusuf'un Anadolu coğrafyasında doğup büyüyen kişiler tarafından değil de 13. yüzyılda Anadolu'ya Horasan bölgesinden göç eden Türkler tarafından yazıldığına işaret etmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akar, A. (2017). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Argunşah, M. & Sağol Yüksekaya, G. (2019). *Karahanlıca-Harezmi-Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (2014). *Harezmi-Altınordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Atalay, B. (2018). *Divanü Lûgat-it Türk (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cin, A. (2011). *Ali'nin Kıssa-yı Yusuf'u*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Behcettü'l-Hadâik ve Kıssa-yı Yusuf'taki Kip Ekleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir
İnceleme

- Ergin, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım.
- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şahin, H. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Toparlı, R. (1995). *Harezmi Türkçesi*. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.
- Toparlı, R., Vural, H. & Karaatlı, R. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk, V., Doğan, Ş. & Şerifoğlu, Y. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh38845>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 04.10.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 04.10.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Uysal, Y. (2019). Gazipaşa Folklorunda Maniler. *Journal of History School*, 43, 1978-1995.

GAZİPAŞA FOLKLORUNDA MANİLER

Yavuz UYSAL*

Öz

Türk halk şiiri ürünleri içerisinde en yaygın türlerden birisi olan mani, hem söylenişindeki ahenk hem de üstlenmiş olduğu derin anlam yükü ile bütün insanların dikkatini çeken; ancak sadece belli yetenekleri olan kişiler tarafından söylenebilen bir türdür. Mani yakma, mani düzme gibi ifadelerle de adlandırılan bu gelenek, Anadolu coğrafyasının hemen her köşesinde farklı bir şekilde icra edilse de toplumsal değişimlere kayıtsız kalamamış ve söyleyicileriyle birlikte yavaş yavaş kaybolmaya başlayan bir tür haline dönüşmüştür. Toplum için önem arz eden kına gecesi, düğün, bayram, hıdırellez, Ramazan geceleri ve sünnet merasimleri gibi özel günlerin vazgeçilmez sözlü kültür ürünü maniler, kısa ve akılda kalıcı olup; üstlenmiş olduğu anlam yükü ile diğer sözlü anlatım türleri içerisinde kendisine yer bulmuş ve Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu çalışmada, mani türü ve mani söyleme geleneği hakkında genel bilgiler verilir, Antalya'nın Gazipaşa ilçesinden derlenen 98 mani örneği kendi içerisinde tasnif edilerek, yöresel özelliklerin mani türü üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mani, Mani Söyleme Geleneği, Gazipaşa Manileri, Türk Halk Şiiri.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, yavuz.uysal@alanya.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-1383-2055](https://orcid.org/0000-0002-1383-2055)

Manis in the Folklore of Gazipaşa

Abstract

Mani, as one of the most common poem styles in Turkish Folk Poetry, attracts people from every walk of life with its melodious chanting style as well as the profound meaning attributed; though it can be chanted only by people with certain talents. Although this tradition, which is sometimes referred as ‘singing mani’ or other times as ‘chanting mani’, has been practiced in different ways and styles all through Anatolia, it has unfortunately been affected by social changes and faces extinction along with its chanters. Manis have been part of the Turkish oral cultural practices in traditional occasions such as wedding ceremonies, henna nights, religious festivals, Hıdırellez (old Turkish celebrations for the coming of spring), Ramadan evenings or circumcision ceremonies. Being short and thus easy to remember, Manis has always held a special role within Turkish oral narrative culture. In this study, it is first aimed to present general background information on Mani poem and the tradition of chanting mani; and secondly to explore the impacts of regional features on Mani poem by compiling and categorizing 98 mani samples from Gazipaşa town in Antalya region.

Key Words: Mani, Mani Chanting Tradition, Gazipaşa Manis, Turkish Folk Poetry.

GİRİŞ

Maniler, yazarlarının kim olduğu bilinmeyen, daha çok dört mısradan oluşan, Türk Halk Edebiyatının en güzel, en canlı anonim örnekleridir. Herkes tarafından düzülüp oluşturulabilir. Kısa olmasından dolayı kolayca ezberlenebilir. Günlük hayat içerisinde her yerde söylenen maniler, Türk Halk Edebiyatının en yaygın şiir türüdür. Geçmişten günümüze birçok araştırmacı, mani üzerine çeşitli tanımlar yapmıştır.

Bu çerçevede anonim halk şiirinin en küçük nazım biçimi olan mani genellikle yedi heceden oluşan dört dizelik bir türdür. Bir tek dörtlük içinde bir anlam bütünlüğü gösterir. Anlamın ağırlığı genellikle üçüncü ve dördüncü dizelerdedir. Manilerde anlamın dört dizeye yayılması, ilk iki dizede çizilen tablo maniye estetik bir yapıya kavuşturur. İlk iki dize maninin dış dünya ile bağıdır. Üçüncü ve dördüncü dizede duygu ve düşünce ortaya konulur (Boratav, 1988: 185-197). Manilerin sadece Türklere ait bir nazım şekli olduğunu vurgulayan Oktürk (1988: 1), manileri Türk halkının düşünce, zekâ, zevk ve espri anlayışını belirten birer sosyal psikoloji belgesi olarak tanımlar ve manilerin hiçbir zaman “Hepsini topladım!” denilebilecek bir tür olmadığını aktarır. Maniyi anonim halk şiirinin en kısa nazım şekillerinden birisi olarak yorumlayan Yardımcı (1998: 19),

doğa, sevgi, ayrılık ve nefret gibi konuların yanında; dinleyeni yürekte sarsan, umulmadık bir sürprizle sonuçlanan, küçük ve bağımsız bir şiir türü olarak ifade eder. Manileri şekil olarak ele alan ve dize sayılarına dikkat çeken Gözaydın (1989: 3), genelde yedi heceli dört dizeden oluşan, *aaxa* biçiminde kafiyelenen bir nazım şekli olarak tarif eder ve ilk iki dizenin, asıl anlamı vererek son dizelere hazırlık yapılmasını sağlayan doldurma dizeler olduğunu belirtir.

Mani türünde yapılan tanımlamalar, bunlarla sınırlı olmayıp; hem yöresel, hem de evrensel olarak çalışma yapan hemen hemen her araştırmacı belli bir tanımlama yapmıştır. Bunlardan Elçin (2000: 281), manilerin, “Düğünlerde, kadın topluluklarında, iş yerlerinde, tarlalarda vb. yerlerde söylendiğini dile getirip, umumiyetle hece vezninin yedi veya sekizlisi ile meydana getirilen dört mısralık manzumeler olarak gösterir. Her türlü hayat hadiseleri arasında, aşk, gurbet, kıskançlık, hasret, kırgınlık ve tabiat gibi temaları işleyen manilerin ilk iki mısrasının bir bakıma duygu, düşünce ve hayalin girişini teşkil ettiğini beyan eder. Dinleyen veya okuyanın dikkat ve ilgisini çekmeye yarayan bu iki mısradan sonra üçüncü ve dördüncü mısra ile asıl konu verilmeye çalışılırken, nadir olarak dört mısranın bütün bir duygu, fikir ve hayali islediğini belirtir. Kaya (1999: 10) ise az söz ile çok anlamın ifade edildiği, seveda konusu ağırlıkta olmak üzere hemen hemen her konuda söylenmiş, yedi heceli, müstakil dörtlüklü anonim şiirleri mani kategorisinde değerlendirir. Sevgi temasının ön plana çıkmasına rağmen toplumdaki hemen hemen her konuda mani düzulebileceğini belirten Çelik (2005: 17), manileri hece ölçüsünün yedili, çok az olarak da dört, beş, sekiz ve on birli kalıbıyla söylenen; kafîye örgüsü *aaba* veya *baca* şeklinde olan; bazı türlerinde mısra sayısı artsa bile, çoğunlukla tek dörtlükten oluşan, anonim halk şiirinin en çok sevilen ve en eski türü olarak ifade eder. Manileri, anonim halk edebiyatının en yaygın türü olarak nitelendiren Güzel ve Torun (2003: 154), ilk mısrasıyla üçüncü ve dördüncü mısraları arasında gizli bir bağ kurulabilen manileri en güzel maniler olarak değerlendirir ve halk arasında mani söyleme geleneği için “*mani yakmak*”, “*mani düzmek*”, “*mani atmak*” gibi deyimlerin kullanıldığını belirtir.

Edebiyatımıza baktığımız zaman manileşen duaları, bedduaları, halk söyleyişlerini bulmak mümkündür. Hatta bazı şairler dua, beddua gibi kalıplaşmış sözleri manilerle birleştirmişlerdir. Bu durum manilerin halk arasındaki büyük etkisini gösterir. Bu örneklerden bazıları şunlardır (Bulut, 2012: 1133):

Kara dut parmak gibi

Kız yüzün kaymak gibi

Gazipaşa Folklorunda Maniler

Seni alan yiğitler
Kurusun yaprak gibi.
Köprünün altı diken
Yaktın beni gül iken
Allah da seni yaksın
Üç günlük gelin iken.

Canı haddinden fazla yanan insan, bazen beddua etmekten kendini alamaz. “Ağgelin” tarafından terk edilen Âşık Minhacî, sevdiğine şu şekilde beddua etmektedir (Bulut, 2012: 1133):

Kapının önünde kangallar bitsin
Bacanın üstünde baykuşlar ötsün,
Altı ay yedi gün sıtma tutsun
Daha derdim az diyesin Ağgelin.
Gittiğin yer boran olsun, kış olsun,
Bastığın yer demir olsun, taş olsun,
Koynun dolu, kucakların boş olsun,
Daha derdim az diyesin Ağgelin.
Isıtmadan tetik olsun ellerin,
Döğünmekten çolak olsun kolların,
Lâl olasın söylemeye dillerin,
Daha derdim az diyesin Ağgelin.

Mani kelimesinin etimolojisi üzerine yapılan yorumlar incelendiğinde, kelimenin Türkçe olup olmadığı konusunda da farklı düşünceler vardır. Bu görüşlerin çeşitlenmesi, kelimenin tam anlamıyla nereden doğduğu sorununu da çözüme kavuşturamadığı gibi bu sorun, farklı görüşleri bir arada barındıran bir konu olarak hâlâ devam etmektedir. Buna göre Eset (1944: 7-8), *mani* kelimesinin soy, sop anlamına gelen *man* kelimesinin sonuna *-i* nispet ekinin eklenmesiyle oluştuğunu ileri sürmüş ve *Türk-ü*, *Bayat-ı* gibi türlerin de bu şekilde oluşturulduğunu belirtmiştir. Ayrıca kelimenin aslen *Türkmani* şeklinde söylendiğini; ancak Anadolu’da sadece *mani* şeklinin kullanılmakta olduğunu belirtmiş ve kelimenin kökeninin Türkçe olduğundan şüphe edilmemesi

gerektiğini ifade etmiştir. Akalın (1972: 13-14) da aynı şekilde *mani* kelimesinin *Türkmani* kelimesinden kısaltılmış bir kelime olabileceğini ifade ederek; kelimenin Türkçe olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Bu görüşlere karşı olarak, Ata Terzibaşı, Fuat Köprülü, Fahrettin Kırzıoğlu, Veled Çelebi, Pertev Naili Boratav gibi isimler, *mani* kelimesini Arapça *mâna* kelimesinin bozulmuş şekli olarak görmekte ve kelimenin kökeninin Arapça olduğunu savunmaktadırlar. Bu düşüncenin doğruluğunu *mani* türünün özellikleri arasında açıklamaya çalışan Torun (1989: 25), manilerin anlamsal boyutta muhatabına sataşma ve karşı tarafa laf atma mahiyetinde olan yapısını dile getirerek, kelimenin Arapça kökenli olduğu görüşünü desteklemektedir.

Mani türü, gerek Türk toplulukları arasındaki boy, lehçe, bölge ayrılıklarından gerek kendi içerisindeki yapı, üslup, cinas ve söz sanatlarına bağlı olarak farklı isimlerle anılmaktadır. Manilerin yayılma alanı olarak, Türk dilinin konuşulduğu bütün coğrafi bölgeler düşünüldüğünde, birçok kelimenin *mani* karşılığı olarak kullanıldığı görülmektedir. Buna göre İç ve Batı Anadolu ile İstanbul ve Rumeli’de *mani*, Eskişehir’de ve Kazan Türkleri arasında *çın* veya *şın*, Denizli’de *mana* ve *deyişme*, Urfa’da kadınlar tarafından söylenenlere *meani*, erkekler tarafından dik ve tiz sesle okunanlara *hoyrat*, Kars’ta *meni*, Erzincan’da *ficek*, Doğu Anadolu’da halk hikâyelerinin icrası sırasında söylenen türkü bentleri arasında okunanlara *pişrevi* (*peşrevi*) denmektedir (Ekmeksiz, 2003: 4). Doğu Anadolu’da ağıt ve benzeri başka bir türün sonunda söylenen tek mısralık manilere *bayatı*, Kars’ta zincirleme şeklinde söylenen *mani* metinlerinin bir araya gelerek oluşturdukları türkülere *akışta* (Azerbaycan’da *hakuşka*) denir. Hıdırellez gününde söylenen manilere genel olarak *martaval* adı verilir. “*Saçma sapan söz!*” anlamına gelen bu kelime, Anadolu’nun farklı bölgelerinde, farklı isimlerle anılmaktadır: *Martaval*, *vartıvar*, *bahtiyar*, *vasf-ı hâl*... Eskişehir’de Hıdırellez manileri için *kilit açma*; Doğu Karadeniz Bölgesinde karşılıklı iki kişinin, ikişer mısra halinde söyledikleri manilere de *karşı-beri* adı verilir (Kara, 1993: 4-5).

Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçelerinde de *mani* yerine kullanılan ifadeler çeşitlilik göstermektedir. Azerbaycan’da *bayatı*, Başkurlarda *şığır törö*, Kazaklarda *ölen türü*, Kırgızlarda *tört sap*, Özbeklerde *törtlik*, Tatarlarda *şığır töri*, Türkmenlerde *rubayı/rübâğı*, Uygurlarda *törtlik* kelimeleri kullanılmaktadır (Ekmeksiz, 2003: 5).

Mani, insanlar arasında en eğlenceli iletişim aracıdır ve her yerde söylenebilir. Düğünlerde, bayramlarda, kına gecelerinde, sünnet merasimlerinde, ekin biçerken, tarlada çalışırken, asker uğurlarken, halay çekerken... Özellikle toplu merasimlerin en güzel faaliyet aşamasını oluşturan maniler, Anadolu

Gazipaşa Folklorunda Maniler

coğrafyasının her köşesinde hemen hemen herkes tarafından bilinse de söyleyenleri belirli kişiler olmuş ve genellikle kadınlar tarafından icra edilmiştir.

Hıdırellez ile maniler ayrılmaz bir bütündür. Genç kızlar, fal ve niyet amaçlı olarak Hıdırellez’de mani söylerler. Hıdırellez gecesi, kendilerine ait bir takı ya da eşyayı dilek tutarak, önceden belirlenmiş olan bir küp içerisine bırakırlar. Aynı küpün veya başka bir küpün içine de farklı kâğıtlara yazılmış mani örnekleri konulur. Sabah olduğunda küplerin başına toplanan genç kızlar, sırası ile önce takıyı daha sonra da diğer küpten mani kâğıdını alarak, takı hangi kıza ait ise onun falına ya da niyetine çıkan mani metnini okurlar. Bu tür manilere “*mantuvar*” manileri denilse de aslen mantuvar, özellikle Orta Anadolu’da bayanlar arasında toplantı gecelerinde oynanan bir oyunun adıdır. Bu oyunda, kadınlar bir halka oluşturur ve ortalarına su dolu bir kap koyarlar. Herkes, o anda üzerinde bulunan bir takısını su dolu kabın içerisine bırakır. Bir çocuk da bu kabın yanında bekler ve oyuna mantuvar türküsüyle başlanır:

Mantuvarım var olsun

İçi dolu nar olsun

Mantuvara gelmeyenin

İki gözü kör olsun.

Kadınlar sırayla çocuktan bir eşya çıkarmasını isterler ve çocuğun su dolu kaptan çıkarmış olduğu takı kime ait ise onun hakkında hep bir ağızdan maniler düzülür ve kısmeti belirlenir (Demir, 2013: 14-15).

Mani söyleme geleneği, Anadolu’da ve derleme yapılan Antalya’nın Gazipaşa ilçesinde hâlâ yaşatılmaya çalışılmaktadır. Genel olarak düğünlerde, kına gecelerinde, tarlada çalışırken, çeşitli toplantılarda insanların hoş vakit geçirmeleri için, özel yeteneği olan kimselerce söylenen maniler, insanlar arasındaki muhabbet bağlarını da kuvvetlendiren bir unsur haline gelmiştir. Gazipaşa’da maniler genellikle kadınlar tarafından söylenir. Bu kadınlara, manici, mani yakıcı, mani düzücü vb. isimler verilir. Mani yakma işini, yakım yakma, mani yakma, mani söyleme ve saygı saymak gibi kavramlar karşılamaktadır. Mani yakıcıları iki grupta inceleyen Atlı (2013: 760), irticalen mani söyleyebilen ya da daha öncesinde ezberinde olan manileri söyleyebilen maniciler olmak üzere bu kişilere usta ve amatör maniciler ismini vermiştir.

Maniler her konuda yazılabilen şiir türleridir. Manilerin söylendiği şartlar ve çevre unsurları, onun muhtevasının oluşmasında en etkili faktördür. Çünkü manilerde doğumdan ölüme kadar hayatın her safhasını; kaynana, kaynata ve gelin ilişkileri, başlık parası ve diğer bütün boyutlarıyla aileyi; sevinç, üzüntü,

öfke, haset, umut, umutsuzluk, özlem, gurbet, ayrılık, ölüm, yalnızlık gibi bütün duygu ve düşünceleri; toplumda kabul görmüş bütün değer yargılarını, töreyi, gelenek, görenek ve âdetleri; tarihi olayları, toplumun aksayan yanlarını, gizli-açık dertlerini, dileklerini, yönetimden beklediklerini, mizah anlayışlarını, inançlarını, batıl itikatlarını, kısacası her yönüyle yöre insanının özelliklerini bulmak mümkündür (Çelik, 2005: 95-96).

Bu çerçevede Gazipaşa yöresinden derlenen maniler içerik bakımından farklılık göstermekle birlikte bunlar çeşitli başlıklar altında sıralanabilir.

a) Aşk ve Sevda Konulu Maniler

Manilerin en geniş yelpazesini oluşturur.

Yılan akar gazele	Al çuha boydan artar
Gönül verdim güzele	Yüzük parmağı tartar
A benim sevdiçeğim	Benim yârim çok güzel
Buralara gezele	Baktıkça ömrüm artar
Bahçelerde darılar	Dağ başı karda galdı
Kızlar fıstık gırarlar	Ayvalar dalda galdı
Gece gündüz düşünüp	Kız hatırın kalmasın
Durmaz koca ararlar	Yüreğim sende kaldı

b) Özlem, Gurbet, Hasret ve Yalnızlık Konulu Maniler

Dağda tavşan izi	Ayva sarılarına
Ayırıldı felek bizi	Kovan arılarına
Ayırma felek ayırma	Mevla'm sabır versin
Tanrı kavuşturusun bizi	Asker yâri olanlara

Gazipaşa Folklorunda Maniler

Dağları delemedim
Buğday eleyemedim
Yârim gitti gurbete
Bir daha göremedim

c) Ayrılık ve Ölüm Konulu Maniler

Dağların oylumuna	Bahçalarda ülübü
Kuş konar yaylımına	Kız buranın gülü mü?
Gel hakkını helal eyle	Acep buradan giderse
Geldik yol ayırdımına	Sevdiceği ölür mü?
Dereler olmasa	Karşı karşı evimiz
Murt çiçeği solmasa	Eskidendir sevgimiz
Ölüm Allah'ın emri	Bu sevgi bizde iken
Şu ayrılık olmasa	Çatlar ölür birimiz

d) Meslekleri Konu Edinen Maniler

Vur davulcu inlesin	Evlerinin önü harman
Âşık olan dinlesin	Yok mu derdime derman
O yar sevdiğini almazsa	Oğul öğretmen olursa
Bana evlendim demesin	Babası keser kurban
Gulağında altın küpe	Vur davulcu inlesin
Uyandırdım öpe öpe	Âşık olan dinlesin
Çobanların göçtümü	O yar sevdiğini almazsa
Sana derim büyük depe	Bana evlendim demesin

e) Gelin-Kaynana Konulu Maniler

Deniz gibi aynalı	Oğlum oğlum oynunda
Ŗu oğlana varmalı	Madalyası boynunda
Oğlan kendisi güzel	Eller ne derse desin
Annesi olmamalı	Oğlum kızlar goynunda
Devem gider hecin gibi	Mektup yazsam galem yok
Bıyıkları var sicim gibi	Teyzem çok ya halam yok
Ağla nazlı sunam	Eller hep gelin oldu
Anamla bacım gibi	Benden başka galan yok

f) İş Yaparken Söylenen Maniler

Bahçelerde maydanoz	Dereler akacak
Maydanozu yoldunuz	Patatesler kalkacak
Benim kara gözlümü	Sen gidersen a yavrum
Bana çok gördünüz	Bana kimler bakacak
Ekini biçeceğim	Köyde patoz geziyor
Soğuk su içeceğim	Desteleri eziyor
Bu memleket çok sıcak	Köylüleri sorarsan
Gölgeye geçeceğim	İŖten güçten beziyor

Maniler, yakıldığı veya söylendiği bölgenin ağız özelliklerinden en fazla etkilenen halk edebiyatı ürünlerindedir. GazipaŖa manileri de genel anlamda bölgenin dil özelliklerini yansıtan bir yapı oluŖturmaktadır. Mani yakma geleneği günümüzde azalmıŖ olmasına rağmen, teknoloji ile ilgili bazı kelimeler de mani içerisinde yerini almıŖtır. Yöresel kelimeler *ülübü*, *pelit*, *hecin*, *ırbık*, *muhar*, *kayrak*, *hayıt*, *murt*, *fer*, *patoz* ve teknolojik-güncel kelimeler *tabanca*, *araba*, *gemi*, *mücevher*, *moda* bir arada kullanılmıŖtır.

Gazipaşa Folklorunda Maniler

Mani türünü diğer Türk halk şiiri şekillerinden ayıran en önemli fark, kafiye düzeni ile bağımsız dörtlükler halinde söylenişe sahip olmasıdır. Manilerin kafiye düzeni *aaba* şeklindedir. Halk şiirinde yarım kafiye esastır. Maniler için de durum aynıdır. Mevcut maniler göz önünde tutulduğunda yarım kafiye ile söylenmiş örneklerin, yüzde itibarıyla en fazla çoğunluğu oluşturduğu görülür (Kaya, 2007: 473).

1. Yarım Kafiye Mani Örnekleri

Gazipaşa dedikleri	Dereler ak acak
Muz, portakal yedikleri	Patatesler kalk acak
Ne hoşuma gidiyor	Sen gidersen a yavrum
Ulan efe dedikleri	Bana kimler bak acak

2. Tam Kafiye Mani Örnekleri

Mavi yürekli yârim	Duvardadır duvar da
Beyaz bilekli yârim	Bir yar sevdim hovar da
Dün gece neredeydin	Eğri gümüş ırbık la
Çatal yürekli yârim	Su doldurur muhar da

3. Zengin Kafiye Mani Örnekleri

Su akar kamış gibi	Çıktım kayık de ngine
Durulur gümüş gibi	Benzer gül re ngine
Ben yârimi severim	Çarkın gırılısın felek
Turfanda yemiş gibi	Düşürmedin de ngime

Öte yandan maniler üzerine birçok tasnif çalışması yapıldığı gibi, Kaya (1999: 30-81) manilerin tasnifini şu şekilde yapmıştır:

A. Yapılarına Göre Maniler

1. Hece Sayılarına Göre Maniler

- a. Dört heceli maniler
- b. Beş heceli maniler
- c. Altı heceli maniler
- ç. Yedi heceli maniler
- d. Sekiz heceli maniler
- e. On bir heceli maniler

2. Mısralarına Göre Maniler

- a. Düz mani
- b. Kesik/Cinaslı mani
- c. Yedekli mani
- ç. Çift ölçülü maniler

B. Hazırlanış ve Uygulanışlarına Göre Maniler

1. Niyet Manileri
2. Katar Manileri
3. Karşılıklı Maniler
4. İş Yaparken Söylenen Maniler
  - a. Tarlada çalışan kadınların gelip gençlere söyledikleri maniler
  - b. Halı dokuyan kızların söyledikleri maniler
  - c. Bulgur çekerken söylenen maniler
  - ç. Taş toplarken söylenen maniler
  - d. Çayır biçilirken söylenen maniler
  - e. Bostanda çalışırken söylenen maniler

5. Saya Manileri

6. Bayraktar Manileri

C. Konularına Göre Maniler

Antalya'nın Gazipaşa ilçesinden derlemiş olan 98 mani örneği alfabetik sıra esas alınarak aşağıda gösterilmiştir.

Gazipaşa Folklorunda Maniler

Arabam var karada
Kırgınlık var arada
Oğlum destan söyle der
Benim başım belada

Akşamdan kalmış postu
Yoktur onun hiç dostu
Kız Allah'ın seversen
Sensin onun tek dostu

Bekçiniz kapıya geldi
Cümlenize selam verdi
Darılmayın iki gözüm
Bahşişini almaya geldi

Bir taş attım dereye
Kız çıktı pencereye
Kız Allah'ın seversen
Al beni içeriye

Bize geldik size geldik
İnci mercan dize geldik
Başlar tacı iki gözüm
Arz eyledik size geldik

Camı cama çatarlar
Bana kurşun atarlar
Benim yarım yok diye
Bana çalım atarlar

Çıktım kayık dengine
Benzer gül rengine
Çarkın gırılınsın felek
Düşürmedin dengime

Damım damlayıp yatır
Gözüm ağlayıp yatır
Sevdiğim sakallanmış
Midem almayı yatır

Değirmenden gelirim
Ben derdimden eririm
Sen sözünde durursan
Ben işimi bilirim

Denize daldım derin
Yüzüne çıktım serin
Yollara tuzak kurdum
Tutuldu taze gelin

Denizin dibi mildir
Sözü söyleyen dildir
Bir sen söyle bir de ben
Bakalım yangın kimdir

Denizin yalısını
Gıramam çalısını
Şu giden oğlanın
Severim garısını

Denizin yalısını
Kıramam çalısını
Kadir Mevla'm herkese
Versin sevdalısını

Derelerde hayıtlar
Denizlerde kayıklar
Oğlan kızı görünce
Gece gündüz sayıklar

Derelerin tozu yum
Ben kurbanlık kuzu yum
Sen beni bilemedin
Ben komşunun kızımı yım

Derelerde üzüm var
Benim sende gözüm var
Emmim kızı bilmesin
Sana benim gözüm var

Yavuz UYSAL

Derelerde var üzüm
Salkımı süzüm süzüm
Eller ne derse desin
Sendedir iki gözüm

Derelerin yılıanı
Uydururlar yalanı
Duydunuz mu komşular
Bu geceki olanı

Şu dereler akacak
Yatağın sıyıracak
Yârim asker olunca
Bana kimler bakacak

Derenin kayrağı
Fatmam çeker bayrağı
Ben Fatmamı bilirim
Taze sütün kaymağı

Domatesim kırmızı
Yüreğimde var sızı
Eller ne derse desin
İlle emimin gızı

Duvardadır duvarda
Bir yar sevdim hovarda
Eğri gümüş ırbıkla
Su doldurur muharda

Evlerinin önü katran
Çam dallarında oturan
Herkesin kader yazısı
Anneyle babadan ayıran

Evinin önü alan
Söylediğim hep yalan
Gönder beni çocuğum
Durman ben burada galan

Evinin önü ekin
Pencerelere tül çekin
Kız seni kaçırırım
Vallahi benden çekin

Fesliken dallanmadan
Yaprağı sallanmadan
Seni bana verirler
Yanağın allanmadan

Gara pelit yongası
Hani bunun damgası
Goç yiğidin yaylası
Kar memenin arası

Garşıda gatıranlar
Dibinde oturanlar
Bana bir mektup yazın
Beladan gurtulanlar

Gazipaşa dedikleri
Muz, portakal yedikleri
Ne hoşuma gidiyor
Ulan efe dedikleri

Gazipaşa'nın muzları
Ne güzeldir kızları
Bir tane alam dedim
Çekilmiyor nazları

Gazipaşa'nın muzları
Ne güzeldir kızları
Kaş altından bakışları
Yakar hep garipleri

Gemi gelir yanaşır
İçi dolu çamaşır
Gazipaşa kızlarına
Bakan gözler kamaşır

Gazipaşa Folklorunda Maniler

Gollarında var burma
Nazife galbimi gırma
Bilirim döveceksin
Ölecek yerime vurma

Gökte yıldız sayılmaz
Çiğ yumurta soyulmaz
Doğru söylemiş gençler
Sevgiliye doyulmaz

Gözdür görmek ister
Gönüldür sevmek ister
Beni soran olursa
Çıkar resmimi göster

Harmanda malama
Kömür gözlüm ağlama
Ben buralı değilim
Bana meyil bağlama

Havada uçar arı
Kanatları sapsarı
Yeni bir moda çıkmış
Her erkeğe on karı

Hem acık, hem susura
Bekar kaldık bu sıra
Sevdiğimi alırsam
Giderim ben Mısır'a

İstanbul portakalısın
Lafımız burada kalsın
Yeni bir kanun çıkmış
Herkes sevdiğini alsın

İşte bayram da geldi
Gönüllere fer geldi
Gönül veren yiğitler
Bugün murada erdi

Karanfil tahta yürü
Can kurban dosta yürü
Hava bulut yer çamur
Sineme bas da yürü

Karanfilsin, bibersin
Ehtibarca gezersin
Böyle etme a çocuk
Sonra pişman edersin

Kara üzüm salkımı
Benim yârim saklı mı?
Yârimi bir görsem
Çıkarırım aklımı

Karpuzun kökeniyim
Dibinin dikeniyim
Güzele başım bozgun
Çirkine tövbeliyim

Kaşları kara imiş
Gözleri ela imiş
Sevdanı bana verdin
Çekmesi bela imiş

Köprünün altı desti
Kemer belimi kesti
Şu giden gelinin
Ben idim eski dostu

Manici başımsın
Mücevher taşımsın
Bir emanet yollasam
Ölünceye taşırsın

Masa üstünde pekmez
Bu pekmez bana yetmez
Senin aldığın para
Benim süsüme yetmez

Yavuz UYSAL

Mavi yelekli yârim
Beyaz bilekli yârim
Dün gece neredeydin
Çatal yürekli yârim

Mavi yelek mor düğme
Yeni girdin galbime
Daha evvel gireydin
Kan damlattın yüreğime

Ocağa vurdum nacak
Dalları budanacak
Evlenmeyin kızlar
Naylon erkek çıkacak

Odunu gelir dağlıktan
Sabını gelir beylikten
Sana derim a çocuk
Bir gız sevdim Çılgılık'tan

Patatesi ekerler
Dibine su dökerler
Öpülmeyen kızlar
Hemencecik küserler

Patatesi haşladım
Kabuk soymaya başladım
Evvel çok darılırdım
Şimdi bunu boşladım

Patlıcana su saldım
Dibine vardı sandım
Kapı çalınca
Sevgilim geldi sandım

Portakal dalda biter
O köyler bana tüter
Gönder beni çocuğum
Benim durduğum yeter

Saçım örük örüktür
Al yanak gölgeliktir
Şahin yuvası gibi
Bağrım delik deşiktir

Sandık üstünde nar
Yememize bir yıl var
Öyle kalbim kırdın
Üç gün üç gece yalvar

Sarı kız evden gelir
Kokusu bağdan gelir
Sarı kızın selamı
Altı aylık yoldan gelir

Sarı sümbül, mor sümbül
Bakma bana, hor sümbül
Ben yarimi kaybettim
Uçan kuştan sor sümbül

Seherde gözüm ağlar
Beşikte kızım ağlar
Ben burada duramam
Sılda kuzum ağlar

Sevda nedir bilir misin?
Bana bir yol verir misin?
Seni sevdiğimden beri
Sen de beni sever misin?

Soğuk bir su olsaydım
Kız testine dolsaydım
Razıydım yalvarmaya
Tek nişanım olsaydım

Sıra sıra kazanlar
Kara yazı yazanlar
Evlat yüzü görmesin
Aramızı bozanlar

Gazipaşa Folklorunda Maniler

Su akar karnış gibi
Durulur gümüş gibi
Ben yârimi severim
Turfanda yemiş gibi

Yağmur yağın taşlara
Gökte uçan kuşlara
Kurban olayım ben
Uzaktaki kuşlara

Şeftali ağaçları
Tülü çiçek başları
Gurulu yaya benzer
Sevdiğimin gaşları

Yarının hayratları
Çekelim bayrakları
Bana mezar olacak
Gışlanın gayrakları

Şu derenin uzununu
Kıramadım buzunu
Emmim kızını sevdim de
Çekemedim nazını

Yârim gider Gökdaş'a
Karlı dağ aşaa aşaa
Biz orda buluşuruz
Sır verme arkadaşaa

Tabancam atılmaz
Pazarda satılmaz
Geceler on beş saat
Yalnız yatılmaz

Yayla yolu ekili
Devlet yolu pekili
Sevdiğimi sorarsan
Tam taramış kâkülü

Tarlası ufak taşlı
Geliyor kalem kaşlı
Ben sevdim anlamadı
Sevdiğim karakaşlı

Yemenimin kaşını
Kim bağladı saçını
Âşık olan kavuşmaz mı?
Sil gözünün yaşını

Taş başının inciri
Saatimin zinciri
Dün gece neredeydin
Gönlümün güvercini

Yılan akar gazele
Gönül verdim güzele
A benim sevdiceğim
Buralara gezele

Ver bana bir sigara
Tütününün tozundan
Adam hiç vazgeçer mi?
Sevdiğinin sözünden

SONUÇ

Türkiye’de her yörenin kendine özgü gelenek ve görenekleri, yaşam şekilleri ve dil özellikleri vardır. Türk Halk Edebiyatı konuları içerisinde değerlendirilen bütün bu unsurlar, Türk kültürünün de temelini oluşturan en önemli hazinelerdir. Özellikle, teknolojik gelişmeler sonucunda insanlar arasındaki sosyal bağların zayıflamaya başladığı bu günlerde, bu değerleri ortaya çıkarıp insanlara hatırlatmak ve bu ürünlerden gelecek nesillerin de faydalanmasını sağlamak, başta araştırmacılar olmak üzere bütün insanların üzerinde sorumluluk duygusu oluşturmaktadır. Bu düşünce ile Antalya’nın Gazipaşa ilçesinde hâlen söylenmekte olan maniler bir araya getirilerek, bunların özellikleri incelenmeye çalışıldı.

Mani düzme ya da söyleme geleneği devam ettirilmeye çalışılsa da artık söyleyicilerinin yavaş yavaş aramızdan ayrılıyor olması, bu geleneğin de zamanla unutulmasına sebep olmaktadır. Gazipaşa ilçesinde, toplumsal birlikteliğin sağlandığı günlerde, özellikle düğünlerde, kına gecelerinde ve Ramazan akşamlarında sıkça başvurulman manî söyleme geleneği, artık unutulmaya yüz tutmuş bir gelenek olmuştur. Bu durumun en önemli sebebi, özellikle yaşanan toplumsal reformlar ve insanlar arasındaki yüz yüze iletişimin yerini farklı iletişim araçlarının almasıdır. Günümüzde bir araya gelemeyen, gelseler dahi sohbet ortamlarının oluşturulamadığı ya da sözlü kültür ortamının sağlanamadığı ve birlik beraberlik günlerinin olması gerektiği gibi icra edilemediği bir ortamda sözlü kültür ürünlerinin unutulması kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu nedenle Gazipaşa ilçesinde uzun yıllardan bu yana devam ettirilen ve artık son temsilcilerini misafir ettiğimiz manî söyleme geleneği, yukarıdaki örnekleriyle bu çalışmanın oluşturulmasını gerekli kılmış ve bu geleneğin ürünlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasını amaçlamıştır.

KAYNAK KİŞİLER

Asiye Yılmaz: Okuma Yazma Yok Yaş: 72 Ev Hanımı

Gazipaşa/ Muzkent

Düriye Ceylan: Okuma Yazma Yok Yaş: 71 Ev Hanımı

Gazipaşa/Göçük

Fatma Değirmenci: Okuma Yazma Yok Yaş: 72 Ev Hanımı

Gazipaşa Folklorunda Maniler

Gazipaşa/Şahinler

Fatma Yüksel: İlkokul	Yaş: 63	Ev Hanımı	Gazipaşa/Muzkent
Hayriye Bilgin: İlkokul	Yaş: 56,	Ev Hanımı	Gazipaşa/Çığılık

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akalın, L. S. (1972). *Türk Manilerinden Seçmeler I*. İstanbul: MEB Yayınları,
- Atlı, S. (2013). Taşköprü (Kastamonu)'de Mani Söyleme Geleneği. *Turkish Studies* 8(1), 755-774.
- Boratav, P. N. (1988). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Bulut, S. (2012). Anadolu Ağzlarında Kullanılan Kalıp Sözler ve Bu Kalıp Sözlerin Kullanım Özellikleri. *Turkish Studies*, 7(4), 1117-1155.
- Çelik, A. (2005). *Manilerimiz ve Trabzon Manileri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demir, N. (2013). *Türk Mânileri*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Ekmeksiz, A. (2003). *İstanbul Manileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Elçin, Ş. (2000). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eset, N. (1944). *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Maniler*. Ankara: Halkevi Neşriyatı.
- Gözaydın, N. (1989). Anonim Halk Şiiri Üzerine. *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, 445-450, 3-104.
- Güzel, A. & Torun, A. (2003). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kara, R. (1993). *Erzincan Manileri*. Ankara: Erzincan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Kaya, D. (1999). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oktürk, Ş. (1998). *Türk Manileri Antolojisi*. İstanbul: Karataş Yayınevi.

Yavuz UYSAL

Torun, A. (1989). Mani Tarzı ve Bu Tarzın Menşei Hakkında Bazı Düşünceler.
Milli Folklor 1(2), 24-25.

Yardımcı, M. (1998). *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri, Âşık Şiiri, Tekke Şiiri*. Ankara: Ürün Yayınları.

[1996]